THE FREE INDOLOGICAL COLLECTION

WWW.SANSKRITDOCUMENTS.ORG/TFIC

FAIR USE DECLARATION

This book is sourced from another online repository and provided to you at this site under the TFIC collection. It is provided under commonly held Fair Use guidelines for individual educational or research use. We believe that the book is in the public domain and public dissemination was the intent of the original repository. We applaud and support their work wholeheartedly and only provide this version of this book at this site to make it available to even more readers. We believe that cataloging plays a big part in finding valuable books and try to facilitate that, through our TFIC group efforts. In some cases, the original sources are no longer online or are very hard to access, or marked up in or provided in Indian languages, rather than the more widely used English language. TFIC tries to address these needs too. Our intent is to aid all these repositories and digitization projects and is in no way to undercut them. For more information about our mission and our fair use guidelines, please visit our website.

Note that we provide this book and others because, to the best of our knowledge, they are in the public domain, in our jurisdiction. However, before downloading and using it, you must verify that it is legal for you, in your jurisdiction, to access and use this copy of the book. Please do not download this book in error. We may not be held responsible for any copyright or other legal violations. Placing this notice in the front of every book, serves to both alert you, and to relieve us of any responsibility.

If you are the intellectual property owner of this or any other book in our collection, please email us, if you have any objections to how we present or provide this book here, or to our providing this book at all. We shall work with you immediately.

-The TFIC Team.

भिक्षाभुकः ॥६२॥ सर्वेति मघवा देवं चराचरं जगद्गु
रुं ॥ ततःस्तीर्थविहारस्य वाधात्प्रस्तावनामिमां ॥६२
भगवन् भव्यसस्यानां पापावग्रहशोषिणां ॥ धर्मा
म्रुतप्रसेकेन मम्मैधि शरणं विभो ॥६३॥ भव्यसार्था
धिपप्रोद्यद्दयाध्वजविराजिता ॥ धर्म्मचक्रमिदं स
ज्जं चज्जयोद्योगसाधनं ॥६४॥ निर्धूय मोहपृतनां
मुक्तिमार्गोपरोधिनीं ॥ तवोपदेष्टुसन्मार्गं कालो
यं समुपस्थितः ॥६५॥ इति प्रबुद्धतत्वस्य स्वयंभर्त्तु
र्जिगीषतः ॥ पुनरुक्ततरावाच प्रादुरास स्तसत्कृतेः
॥६६॥ तं देवं त्रिदशाधिपार्चितपदं घातिक्षयं निर्म्म
लं ॥ प्रोक्तानंतचतुष्टयं जिनमिमं भव्याब्जिनीभावि
नां ॥ मानस्थंभविलोकिनानतजगत्सानंदविलोकं
पतिं ॥ प्राप्तानंतचतुष्टयं जिनमिमं भक्त्याप्रवंधंमहे
॥६७॥ इति श्रीजिनसेनाचार्यप्रणीते जिनस्तो
त्रसहस्रनामस्तवनं संपूर्णम् ॥ ॥ अथ देवाजी
की पूजा लिख्यते ॥ ॐ नमः सिद्धेभ्यः ॐ जय जय
जय ॥ णमोस्तु णमोस्तु णमोस्तु ॥ णमो अरहंता
णं णमो सिद्धाणं णमो आइरियाणं णमो उव
ज्झायाणं णमो लोये सव्वसाहूणं ॥ ॐ ह्रीं श्री जिन
राजमंत्रेभ्यो नमः ॥ चत्तारि मंगलं अरिहंत मंगलं
सिद्ध मंगलं साहू मंगलं केवलिपण्णत्तो धम्मो मंग

लं।सिद्धमंगलं साहूमंगलं।केवलिपंणतो धम्मो
मंगलं।चत्वारिलोगुत्तमा।अरिहंत लोगुत्तमा
सिद्धलोगुत्तमा।साहूलोगुत्तमा केवलिपंणतो
धम्मोलोगुत्तमा॥चत्तारिसरणंपवज्जामि।अरहं
तसरणंपवज्जामि।सिद्धसरणंपवज्जामि।साहू
सरणंपवज्जामि।केवलिपणतो।धम्मोसरणंप
वज्जामि॥अपवित्रपवित्रोवा।सुस्थितोदुस्थितो
पिवा॥ध्यायेत्पंचनमस्कारान्॥सर्वपापैःप्रमु
च्यते॥१॥अपवित्रपवित्रो वा।सर्वावस्थांगतो
पिवा।यःस्मरेत्परमात्मानं।सवाह्याभ्यंतरेशुचिः
॥२॥अपराजितमंत्रोयं।सर्वविघ्नविनाशनं।मंग
लेषुचसर्वेषु।प्रथमंमंगलंमतं।॥३॥एसोपंचण
मोयारो।सव्वपावपणासणो।मंगलाणंचसव्वेसिं
पढमंहवइमंगलं॥४॥अर्हमित्यक्षरंब्रह्मवाचकं
परमेष्ठिनः।सिद्धचक्रस्यसद्बीजं।सर्वतःप्रणमाम्यहं
॥५॥कर्म्माष्टकविनिर्मुक्तं।मोक्षलक्ष्मीनिकेतनं।सम्य
क्त्वादिगुणोपेतं।सिद्धचक्रंनमाम्यहं॥६॥श्रीमज्जि
नेंद्रमभिवंद्यजगत्त्रयेशं।स्याद्वादनायकमनंतचतु
ष्टयार्हं।श्रीमूलसंघसुदृशांसुकृतैकहेतु जैनेंद्रय
ज्ञविधिरेषमयाभ्यधायि॥१॥स्वस्तित्रिलोकगुर
वेजिनपुंगवाय।स्वस्तिस्वभावमहिमोदयसुस्थिता

य। स्वस्तिप्रकासहिजो जिनद्रुमयाय। स्वस्तिप्रम्लु
लिताम्डृतवैभवाय। ७। स्वस्तिरुलहिमलवौधसुधा
स्रवाय। स्वस्तिस्वभावपरिभावविभासकाय स्वस्ति
त्रिलोकविततैकचिदुद्गमवाय। स्वस्तित्रिकालस
कलायतविस्तृताय। ८। द्रव्यस्यसुद्धमधिगम्ययं
थानुरूपं। भावस्यसुधमधिकामधिगंतुकाम। आ
लंबनानिविवधान्यवलं बिवल्गान्। भूतार्थयज्ञ
पुरषस्य करोमि यज्ञं। ९। अर्हन्पुराणपुरषोत्तम
पावनानिवस्तुनिनूनमखिलान्ययमेकएव। अ
स्मिन् ज्वलहिमलकेवलवोधवन्हौ। पुन्यंसमग्र
महिमेकमनाजुहोमि। १०। ॐ ह्रीं विधियज्ञप्रति
नाय जिनप्रतिमाग्रेपरिपुष्पांजलिंक्षिपेतु। श्रीस
भवनाथजीस्वस्ति। स्वस्तिश्री अजितनाथजी। श्री
संभवनाथजीस्वस्ति। स्वस्तिश्री अभिनंदनजी।
श्रीसुमतिनाथजीस्वस्ति। स्वस्तिश्रीपद्मप्रभुजी।
श्रीसुपार्श्वनाथजीस्वस्ति। स्वस्तिश्रीचंद्रप्रभुजी
श्रीपुष्पदंतजीस्वस्ति। स्वस्तिश्रीवासपुज्यजी। श्री
विमलनाथजीस्वस्ति। स्वस्तिश्री अनंतनाथजी। श्री
धर्मनाथजीस्वस्ति। स्वस्तश्रीशांतिनाथजी। श्रीकुं
थुनाथजीस्वस्ति। स्वस्तिश्री अर नाथजी। श्रीम
ल्लिनाथजीस्वस्ति श्रीमुनिसुव्रतजी। श्रीनेमिना
स्वस्तिश्रीशीतलनाथजी श्रीश्रेयांसनाथजीस्व

थजी स्वस्ति॥ स्वस्ती श्री नेमिनाथजी॥ श्री पार्श्व
नाथजी स्वस्ति॥ स्वस्ति श्री वर्द्धमानजी। ७॥ नित्या
प्रकंपाद्भुतकेवलौघा। स्फुरन्मनःपर्ययशुद्धबो
धा दिव्यावधिज्ञानबलप्रबोधा। स्वस्तिक्रियासुः
परमर्षयोनः॥१॥ कोष्ठस्थधान्योपममेकबीजं
संभिन्नसंश्रोतृपदानुसारी॥ चतुर्विधंबुधिबलं
दधाना। स्वस्तिक्रि०॥२॥ संस्पर्शनंसंश्रवणंच
दुरादास्वादनाघ्राणविलोकनानि। दिव्यान्म
तिज्ञानबलाद्वहंतो॥ स्वस्ति०। प्रज्ञाप्रधानाश्रव
णासमृद्धा। प्रत्येकबुद्धादशसर्वपूर्वैः प्रवादिनो
ष्टांगनिमित्तविज्ञा। स्वस्तिक्रि०।४।अणिम्नि द
क्षाकुशलामहिम्नि। लघिम्निसक्ताकृतिनोगरी
म्न॥ मनोवपुर्वाग्वलिनश्चनित्यं स्वस्ति०।५।स
कामरूपित्ववशित्वमैश्यं। प्राकाम्यमंतर्द्धिमथा
माप्ताः। तथाप्रतीघातगुणप्रधाना॥ स्वस्ति०।६
णिफलावुनंतु॥ प्रसून बिजांकुरुषा
रुणाद्धानभोगुणाश्चेरविहारिणश्च। स्वस्ति०।७।
प्तंचतप्तंचमहातप्तोग्रं॥ घोरंतपो घोरपराक्रमं
श्चा॥ ब्रह्मापरं घोरगुणाश्चरंत॥ स्वस्ति०।८।आम
सर्वौषधयस्तथासी। विषंविषाद्दष्टिविषांवि
षंश्च। सखिल्लविड्जल्लमलौषधीश्च। स्वस्ति०॥

ष्ठाक्षीरस्रवंतोघृतस्रवंतो।मधुस्रवंतोप्यमृतस्र
वंतः।अक्षीणसंवासमहानसाश्चाःस्वस्ति॰।१०॥
इतिस्वस्तिमंगलविधानं॥सार्वःसर्वज्ञनाथःस
कलतनभृतांपापसंतापहर्त्ता।त्रैलोक्याक्रांतकी
र्त्तिःक्षतमदनरिपुर्घातिकर्मप्रणाशः।श्रीमान्नि
र्वाणसंपद्वरयुवतिकरालीढकंठसुकंठैः।दे
वेंद्रैर्वंद्यपादोजयतिजिनपतिःप्राप्तकल्याण
पूजः।७॥उँजय२श्रीसंक्रांतिप्रभोजगतांप
ते।उँजय३भवानेवस्वामिभवांभसिमज्जतां।जय२
महामोहहौतप्रभावकृतेर्चनं।जय२जिनेशत्वं
नाथप्रसीदकरोम्यहं।३।इत्युच्चार्यजिनचरणोप
रिपुष्पांजलिंक्षिपेत्।।जिनचरणपूजनप्रतिज्ञा
देवीश्रीश्रुतदेवतेभगवतित्वत्पादपंकेरुहद्वं
द्वेयामिशिलीमुखत्वमपरंभक्त्यामयाप्रार्थ्यते
मातश्चेतसितिष्ठमेजिनमुखोद्भूतेसदात्राहि
मांदृग्दानेनमयिप्रसीदभवतिसंपूजयामो
धुना।।इत्युच्चार्यपुस्तकोपरिपुष्पांजलिंक्षिपे
त्।।इतिश्रुतिपूजनप्रतिज्ञा।।संपूजयामिपू
ज्यस्यपादपद्मयुगंगुरोःतपःप्राप्तप्रतिष्ठस्य
गरिष्ठस्यमहात्मनः।२।।इत्युच्चार्यगुरुपादोप
रिपुष्पांजलिंक्षिपेत्।।गुरुचरणपूजनप्रतिज्ञा

अथाष्टकं॥देवेंद्रनागेंद्रनरेंद्रवंद्यान् शुभतप
दानशोभितसारवर्णान्।दुग्धाब्धिसंस्पर्द्धिगुणो
जलौघे।जिनेंद्रसिद्धांतजतीनजयेह॥१॥मलिन
वस्तुउज्जलकरै।यहसुभावजलमांहि जलसुजि
नपदपूजतां कनकलंकमिटिजाहि॥१॥ उं ह्रीं अर्ह
श्रीपरमब्रह्मणेनंतानंतज्ञानशक्तयेनमः।श्री
अरहंतजी।१॥सिद्धजी।२॥आचार्यजी॥३॥उपाध्या
यजी।४॥सर्वसाधुपंचपरमेष्टिभ्योनमः॥५॥प्रथ
मानुजोगजी।६॥करणानुजोगजी।७॥चरणानुजो
गजी॥८॥द्रव्यानुजोगजी॥९॥श्रीसम्यकदर्शनजी
१०॥सम्यकज्ञानजी॥११॥सम्यकचारित्रेभ्योनमः
१२॥जलं॥ताम्रकलौकोदरमध्यवर्ति।समस्तस
त्वाहितहारिवाक्यान्।श्रीचंदनैगंधविलुब्धभृंगै
जिनेंद्र०॥२॥तपतवस्तुशीतलकरै।चंदनशीतल
आप।चंदनसौंजिनपूजतां।मिटैमोहसंताप॥२
चंदनं॥अपारसंसारमहासमुद्र प्रोत्तारणेप्रा
ज्यतरीन्सुभक्त्या।दीर्घाक्षतांगैर्धवलाक्षतौ
घै।जिनेंद्र०॥३॥तंदुलधवलपवित्रअति।नामध
सुगुणनिवास॥अक्षतसौंजिनपूजतां।अखैगु
णनपरकास॥३॥अक्षतं॥विनितभव्याब्जविबो
धसूर्यान् वर्यान्सुचार्याकथनेकधुर्यान् कुंदार

विंदत्रमुखत्रसुनैं।जिनेंद्र:॥४॥पुष्पचापधरप
प्य(शिर)धारीमनमथवीर। यातेपूजोपहूपसौं
हरोमदनसरपीर॥६॥पुष्पं॥कंदर्पकंदर्पबिस
र्प्प।प्रसर्यनिर्नासनवेनतेयान्।आज्याग्रसारै
श्चरुभि:रुशाद्यै:।जिनेंद्र०॥७॥परमअन्ननैवेद
विधि।क्षुधाहरनतनपोष।जिनपूजितनैवेद्य
सौं।मिटैक्षुधादिकदोष॥८॥नैवेद्यं॥ध्वस्तोद्य
मांधीकृतविश्वविश्वमोहांधकारप्रतिघातदीपा
न्।दीपैकनत्कांचनपात्रसंस्थै।।जिनेंद्र०॥९॥स्वा
पापरदेषेसकल।निसमेदीपकहोत दीपकसौं
जिनपूजतां।निर्म्मलज्ञानउद्योत॥१०॥दीपं॥
दुष्टाष्टकर्मेंधनपुष्टजाल संधूपनेभासुरधू
मकेतून् धूपैर्विधूतान्यसुगंधगंधे॥जिनेंद्र०॥११
पावकदहैसुगंधकौं।धूपकहावेसोय।खेवत
धूपजिनेसपे।कर्मदहनक्षयहोय॥१२॥धूपं॥
क्षुभ्यद्विलुभ्यन्मनसाम्यगम्यैन्।क्रुबादिबादैस्स
स्वलितप्रभावान्।फलैरलंमोक्षफलाभिलाषै।
जिनेंद्र०॥१३॥योजेश्रीफलनोकरे।सोतेसाफलले
य।फलसोंजिनपदपूजतां।निश्चैशिवफलदेय
॥१४॥फलं॥सद्वारिगंधाक्षतपुष्पजातेर्नैवेद्यदी
पामलधूपधूम्रै।फलैर्विचित्रैर्घनपुंन्ययोग्यान्
जिनेंद्र०॥१५॥जलचंदनअक्षतपुष्प।चरुवरु

नैवेद्य दीप धूप फल। अर्घ जुत। जिन पूजा बसु
वेद। १६। ए जिन पूजा अष्ट विधि। कीज्ये करि सु
चि अंग। प्रति पूजा जल धार सौं। दीज्ये अर्घ अभं
ग। १७। अर्घं। ॐ ह्रीं महाविदेहां के विषै बीस तीर्थं
कर सास्वता विराजमान छै। श्रीमंधरजी। १। जु
गमंधरजी। २। बाहुजी। ३। सुबाहुजी। ४। संजातक
जी। ५। स्वयंप्रभजी। ६। रिषभाणंजी। ७। अनंतवी
र्यजी। ८। सुरप्रभुजी। ९। विशालकीर्तिजी। १०। बज्र
धरजी। ११। चंद्राणंजी। १२। चंद्रबाहुजी। १३। भुयं
गमजी। १४। ईश्वरजी। १५। नेमप्रभजी। १६। वीरसे
णजी। १७। महाभद्रजी। १८। देवजसजी। १९। अ
जितबिर्यजी। २०। त्यां का चरणकमल की पूजा
प्रत्येक प्रत्येक संक्षेपमात्र। अर्घं। ॐ ह्रीं पंचमेरु
अढाई द्वीप सतरिसो क्षेत्रां के विषै भगवानजी का
कृतम चैताला विराजमान छै त्यां का चरनकमला
की पूजा। मन बचन काय करि संक्षेपमात्र। अर्घं।
ॐ ह्रीं भगवानजी का संष्या ता चैताला ऊर्द्ध लोक
मध्य लोक पाताल लोक के विषै। अकृतम कृत
म विराजमान छै त्यां का चरणकमल की पूजा। १।
गाथा। णमकोडिसयापणवीसा। त्रेपनलखाई
सहसससताईसा। णवसैने अडियाला। जिण प
डिमां अकिरमा बंदा। ३। अर्घं। ॐ ह्रीं पंच प्रका

काज्योतिगीदेवाकाबिमांणाकेविषै अष्टप्रकार
काव्यंतरदेवाकास्थांनाकैंविषैभगवानकाअक्ष
तमचैतालाविराजमानछैस्याकाचरणकेवलकी
रज्जाप्रत्येकप्रत्येकसंक्षेपमात्र॥५॥औसीमहि
मातूमविषे।औरधेरेनहिकोय।जोसूरिजमैज्यो
तिहै।नहिताराागिनसोय॥६॥ अर्थ ।एरजांजि
ननाथशास्त्रयभिनं। भक्त्यांसदाकुर्वतेत्रिसंध्यं
सुविचित्रकाव्यरचना।भक्त्यांसदाकुर्वतेत्रिसंध्यं
सुविचित्रकाव्यरचना मुच्चारयंतेनरा॥स्तेभव्या
सकलाविवोधरुचिरंसिद्धुंलभंतेपरां॥१॥एरज्या
जलिक्षिपेत॥ऋषभोजितनाथश्च।संभवश्चा
भिनंदनः।सुमतिपद्मभासश्च।सुपार्श्वोजिनस
त्तम:॥१॥चंद्राभिपुष्पदंतश्च।शीतलोभगवान्मु
निः।श्रेयांसोवासपूज्यश्च।विमलोविमलद्युती
॥२॥अनंतोधर्म्मनाथश्च।शांतिकुंथुजिनोत्तमः
अरश्चमल्लिनाथश्च।सुव्रतोनमितीर्थकृत॥३॥
हरिवंशसमुद्भुतो।अरिष्टनेमिर्जिनेश्वर।ध्वस्तो
पसर्गदैत्यारी।पार्श्वोनागेंद्रपूजितः॥४॥कर्मांत
कृन्महावीर।सिद्धार्थकुलसंभवः।एतेसुरासुरो
घेन।पूजिताविमलत्विषः॥५॥पूजिताभरताद्यै
श्चः।भूपेंद्रैर्भूरिभूतिभी।चतुर्विधिस्यसंघस्यशां
तिंकुर्वंतुशास्वती॥६॥मक्ति।जिनेभक्तिर्जिनेभक्ति

जिनेभक्तिसदास्तुमे॥सम्यक्तमेवसंसारवारणं
मोक्षकारणं॥७॥श्रुतेभक्तिः श्रुतेभक्तिः श्रुतेभक्ति
सदास्तुमे॥सज्ञानमेवसंसारवारणंमोक्षकारणं
॥८॥गुरोभक्तिर्गुरुभक्तिः गुरुभक्तिसदास्तुमे॥चा
रित्रमेवसंसारवारणंमोक्षकारणं॥९॥अथशांति
लिख्यते॥वत्ताणुठाणेजणुधणुदंणपइपोसिउ
तहखवत्तधरु॥नवचरणविहाणो केवलणाणे न
हुपरमप्पउपरमपरु॥१॥जयरिसहरिसीसरण
मियपाय॥जयअजिअजियंगयरोसराय॥जय
संभवसंभवकयविउय॥जयअभिनंदनणंदीय
पउय॥२॥जयसुमयसुमयसम्मयपयास॥जय
पउमप्पहपउमाणिवास॥जयजयहिसुपास
सुवासगत्तजयचंदप्पहचंदाहिवत्त॥३॥जयपु
प्फयंतदंतंतरंग॥जयशीयशीयलवयणभंग
जयसेयसेयकिरणोहसुज्ज॥जयवासपुज्जपु
ज्जाणपुज्ज॥४॥जयविमलविमलगुणसेदिठा
ण॥जयजयहिअणंतानंतणाण॥जयधम्मध
म्मतिथ्थयरसंत॥जयसंतिसंतिविहियायवत्त॥५॥
जयकुंथुकुंथुपहुअंगिअभरय॥जयअरुअरु
माहरविरयसमय॥जयमल्लिमल्लिआदामगंध
जयमुणिसुव्वयसुव्वयणिबंध॥६॥जयणमिण
मियामरणियरसामि॥जयणेमिधर्मरहचक्कणे

मि॥जयपासपासछंदणकेवाण।जयवद्दमाण८
जसवद्दमाण॥७॥घत्ता॥ ईयजाणिअणमहि।दु
रियविरामहि।परहरविणमियसुरावलिहिं।अणि
रियविरामहि।परहरविणमियसुरावलिहिं।अ
हणिहेअणाईहि।समयकुवाइहि।पणविविअर
हंतावलिहिं॥८॥इति॥अथजयमाल॥वर्षेषुवर्षा
तरपर्वतेषु।नंदीश्वरेयानिचमंदिरेषु।यावंतिचैत्या
न्येयतनानिलोके।सर्वाणिवंदेजिनपुंगवानां॥१॥अ
वनितलगतानांकृत्तिमानां।वनभवनगतानांदिव्य
वैमानिकानां।इहमनुजकृतानांदेवराजार्चितानां
जिनवरनिलयानांभावतोहंस्मरामि॥२॥जंबूधा
तुकिपुष्कराईवसुधा।क्षेत्रत्रयेअभवा।श्चंद्रांभो
जसिखंडिकंठकनकप्रावृट्घनाभाजिनः।सम्य
ग्ज्ञानचरित्रलक्षणधरादग्धाष्टकर्मेंधनां।भूता
नागतवर्तमानसमये।तेभ्योजिनेभ्योनमः॥३॥श्री
मन्मेरौकुलाद्रौरजतगिरिवरे॥शाल्मलौजंबूवृक्षे
वक्षारेचैत्यवृक्षेरतिकररुचिकेकुंडलेमानुषां
के ईषाकारेंजनाद्रौदधिमुखशिखरे॥व्यंतरेस्वर्ग
लोकेभिवंदेभुवनमहितलेयानिचैत्यालयानि
॥४॥द्वौकुंदेंदुतुषारहारधवलौ।द्वाविंद्रनीलप्रभौ
द्वावंधूकसमप्रभौजिनवृषौ।द्वौचप्रियंगुप्रभौ॥

ग्रेषां: षोडसजन्ममृत्युरहिता। संतप्तहेमप्रभा॥ स्ते संज्ञानदिवाकरसुरनता सिद्धिंप्रयच्छंतून:॥ ५॥ इच्छामि भंते चेईभंते काउसग्गो कउ तस्सालो। चेउ अह लोय। तिरलोय। उड्ढलोयम्मि:॥ किदिमां किट्टिमाणि। जांणि जिण चेयाणि। तांणि सव्वाणि। तिसुविलोयेसु भवणवासिय। वाणिव्यंतरजोइसिय। कप्पवासिय। ति चउविहादेवा। सपरिवारा दिव्वेहि। गंधेहि। दिव्वेहि वासेहि। दिव्वेण्हाणेहि। णिच्चकालं अचंति। पज्जंति वंदंति। णमंसंति। अहमंवि संतो तघसंताइ। णिच्चकालं। अचंति। पज्जंति वंदंति। णमंसंति। अहमंवि संतो। तघसंताइ। णिच्चकालं। अचेमि। पज्जेमि। वंदेमि। णमंसामि। दुक्खखउ। कम्मखउ। वोहिलाहो। सुगईगमणं। समाहिमरणं। जिनगुणसंपत्तिहोहिमज्झं॥ ६॥ अथ पौर्वाह्निक मध्याह्निक अपराह्निक देववंदनायां पूर्वाचार्यानुक्रमेण सकलकर्मक्षयार्थं भाववपूजावंदनास्तवसमेतं। श्रीपंचगुरुभक्ति कायोत्सर्गंकरोम्यहं॥ णमो अरहंताणं। णमोसिद्धाणं। णमो आइरियाणं। णमो उवज्झायाणं। णमो लोयसव्वसाहूणं। अथ जो मा... मणुयणाइंदसुरधरियछत्तत्तयां। पंचकल्लाणसुखावलिपत्तया। दंसणंणाणझाणं

अणंतंबलं। तेजिणोदिंतु अम्हंबरमंगलं। २। जो
हझाणग्गिबाणेहिं अईयदयं। जम्मजरामरण
णायरत्तयंदइयं। जिहिपत्तंशिवसासयंठाणयं
तेमहअर्हत सिद्धाबरंणाणयं। ०। पंचमहाचारपंच
गिसंसाहिया। बारसंगाइसुयजलहिं अवगाहे
या। मोक्खलछीमहंतीमहंतेसया। सूरिणोदिंतु
मोखंगयासंगया। ३। घोरसंसारभिमांडिविका
णणे तिखवियरालणहपावपंचाणणे। णठम
गाणजीवाणपहदेसया बंदेउतेउवझायअहमे
सया। ४। उग्गतवचरणकरणेहिंझीणंगया। धम्म
बरझाणसुकेकझाणंगया। णिभरंतवसिरीएस
म्हालिंगया। साहवोतेमहामोक्खपहमग्गया। ५। ण
णथुतेणजोपंचगुरुवंदिये। गुरुवसंसारघणवे
लिसोछिंदये। लहईसोसिद्धसुखायवहूमाणणो
कुणयेकम्मिंघणपुञ्जालणो। ६। छ। मो। अ
रुअसिद्धा आईरिया। उवझायासाहुपंचपरमेष्ठी
इएपंचणमोयारो। भवेभवेममसहादिंतु। ७। इति
संपूर्णम्। शांतिलिख्यते। शांतिजिनेशसि
निर्म्मलबक्रं। शीलगुणव्रतसंजमपात्रं। अष्ट
सहू।र्चितुलक्षणगात्रं। नौमिजिनोत्तममंबुजिनेत्रं। पंचममीप्सितचक्रधराणां। पू जित इंद्रनरेन्द्रा

श्व। शांतिकरंगणशांतिमभिप्सु षोडशतीर्थं
करंप्रणमामि॥२॥ दिव्यतरुः सुरपुष्पसुवृष्टि दुं
दुभिरासनयोजनघोषौ॥ आतपवारणचामर
युग्मे। यस्यविभातिचमंडलतेजो॥३॥ तंजगदर्चि
तशांतिजिनेंद्रं। शांतिकरंसिरसाप्रणमामि। स
र्वगणायतुयच्छतुशांतिंमह्यंपरंपठतेपरमांच
॥४॥ येभिर्विनासुकटकुंडलहाररत्नैः शक्रादिभिः
सुरगणैस्तुतपादपद्माः॥ तेमेजिनाःप्रवरवंश
जगत्प्रदीपा॥ स्तीर्थंकराःसततशांतिकराभवंतु
॥५॥ संघजिकानांब्रतिपालिकानां। यतींद्रशामो
र्नितपोधनांनां। देसस्यराष्ट्रस्यराज्ञां। करोतिशां
तिंभगवानुजिनेंद्रा॥६॥ अशोकवृक्षः सुरपुष्पवृ
ष्टिर्दिव्यध्वनिश्चामरमासनंच। भामंडलंदुंदु
भिरातपत्रं। सत्प्रातिहार्याणिजिनेश्वराणां॥७॥
क्षेमंसर्वप्रजानांप्रभवतुबलवान्धार्मिकोभूमि
पाल। कालेकालेचसम्यक्वर्षतुमघवा। व्याधयो
यांतुनासं॥८॥ दुर्भिक्षंचौरमारी क्षिणमपिजगतां
मास्मुर्वैज्जीवलोके। जैनेंद्रंधर्मचक्रंप्रभवतुसततं
सर्वसौक्षप्रदाई। प्रध्वस्तिघातिकर्म्माण केवल
ज्ञानभास्करा। कुर्वंतुजगतः शांतिं वृषभाद्या
जिनेश्वरा॥९॥ अथ प्रार्थना॥ प्रथमं करणं च

चरणं इव्यंभ्रः॥शास्त्राभ्यासो॥जिनपतिनुतिसंग
तिःसर्वदार्यैःसद्दृत्तानांगुणकथा॥दोषवादेचमौ
नंसर्वस्यापिप्रियहितवचो॥भावनाचात्मतत्वे॥
संपद्यंतांममभवभवे॥यावदेतेपवर्गः॥१०॥तव
पादौममहृदये॥ममहृदयेतवपादद्वंलीनं॥ति
ष्ठजिनेंद्रतावत्॥यावन्निर्वाणसंप्राप्ति॥११॥अक्ष
रपयथहीणं॥मत्ताहीणंचजम्मयेभणियं॥तंख
मउणाणदेवय॥मज्झविदुखंखयंदिंतु॥१२॥दुख
खउकम्मखउ॥समाहिमरणंचबोहिलाहोउ॥म
महोउ॥ममहोउजगतबंधउ॥तुवजिनवरचरण
सरणोण॥१३॥अथपुर्व्वानीक॥मध्यानीक॥अप
रानीक॥देवबंदनायां॥पूर्व्वाचार्यानुक्रमेण॥स
कलकर्मक्षयार्थं॥भावपूजाबंदना॥स्तसमेतं॥श्री
अर्हंतभक्तिं॥आचार्यभक्तिं॥पंचमहागुरुभक्तिं
समाधिभक्तिं॥स्रुतभक्तिं॥शांतिभक्तिं॥कायोतसर्गं
करोम्यहं॥णमो॥अरहंताणं॥णमोसिद्धाणं॥णमो
आइरियाणं॥णमोउवझायाणं॥णमोलोयेसव्व
साहूणं॥इत्यादिजाप्यं॥उछासंरत्वा॥इतिश्रीदेव
पूजासंपूर्णम्॥अथश्रीसतिरहमानजीकी
पूजालिख्यते॥पूर्वापरविदेहेषु॥विद्यमानजिनेजि
श्वरां॥स्थापयामिह्यंतत्रसुद्दसम्यक्त्वहेतवे॥१॥अ

कं॥ कर्पूरवासितजलोचितहेमभृंगे द्दोराऋयं रददतिजन्मजरायहानि तीर्थंकरायजिनविंशतिवि र्घमानं संचर्चयामियदपंकजशांतिहेतो॥१॥ जलं॥ कास्मीरचंदनविलेपनपादयुग्मं संसारताय हरदूरकरोति नित्यं तीर्थंकरा॥२॥ चंदनं॥ अंभोजचंपकसुगंधसुपुष्पजातैः कामंविध्वंससक रोतिममंजिनाय तीर्थं॥३॥ पुष्पं॥ अखंडअक्षतसुगंधकरोमिपुंजं अक्षय्यपदस्यसुखसंपत्तिप्राप्तिहेतोः तीर्थं॥४॥ अक्षतं॥ नैवेद्यकैःसुचितरैर्घृतपक्वखंडैः क्षुधादिरोगहरितेविनाशनाई तीर्थं॥५॥ नैवेद्यं॥ दीपैःप्रदीप्तिजगत्त्रय रश्मितेजे दूरीकरोतितिमिरमोहविनाशनाय तीर्थं॥६॥ दीपं॥ कर्पूरकृष्णागुरुचंदनाद्यै र्धूपस गंधकृतसारमनोहराणि तीर्थं॥७॥ धूपं॥ नारंग दाडिममनोहरश्रीफलाद्यैः फलं अभीष्टसुखसं पत्तिप्राप्तिमेवा तीर्थं॥८॥ फलं॥ जलैश्चगंधा क्षतपुष्पचरुभिः दीपःसुधूपफलमिश्रितहे मपात्रैः अर्घंकरोमिजिनपूजनशांतिहेतोः सं सारपारंकुरुसेवकानां॥९॥ अर्घं॥ आरती॥ श्रीवीसजिनेसुरविरहमानं पणिविपंचसय धनुहपरमाणं जोभवकमकपडिबोहयंताविह

रंतविदेहं तमहरंता। श्रीमंधरपणवौं जिनवरि
दा जुगमंधरवंदउ दुहदलंबा। हउं वंदउं बाहुसु
बाहुस्वामी। जंबूबिदेहजे सिद्धगामीसंजायस्व
यंप्रभजननजयंता। ऋषभाननधम्मपयास
यंता। तह अनंतवीर्य्य सूरप्पहोई। वंदो विशाल
बज्जरधरोई। चंद्राननअप्पमवीयदेवा। हौंपण
वउ भद्र... बहुतीरी। तह पुहकरार्द्धे जिनवं
... ...गमसोईसुरजगनाहु। नेमीपहु
तांवुजरले वीरसेण। महाभद्रभद्दभवहतिरिय
नाहतह देवयणवौं देवसुसच्चभावा। अणुअजय
वोर्यणमोरकपावा। घत्ता। एवीसजिनेसरण
मियसुरेसुर। विरहमांनमैंसवधुणिया। जो
८ पढइ इह चइपईपढावइ। जो पढजनरका च
इपढउपढावइ। पावे शिवपरमपयं। ७।
इति विरहमानपजा सं... ॥ ॥
अथ त्रैलोक्य चैत्य लिख्यते। लघ्ये सुवर्णांतरप
र्वतेसु। नंदीश्वरेपानिचमंदरेषु। यावंतचैत्याय
तिनानलोके सुवाणवंदे जिनपुंगवानां। अवनि
तलगयुगतानां कृतिमाकृतिमानां। वनभुवना
गतानां। दिव्यवैमानकानां। यहमुनिजकृतानां
जिनवरनलयानां। भावतोहं स्मरामि जंबूधाति
किपुष्करार्द्धवसुधा। क्षेत्रत्रयेभवांश चंद्रांभो

ज्ञसिखंडकंठकनक।प्रावृड्घनाभाजना।सम्य
ज्ञानचरित्रलक्षणधरा।धग्धाष्टकर्मेधना भूता
नागतवर्तमानसमये।तेभ्योजिनेभ्योनमः।श्रीम
न मेरकुलाद्रौरजितगिरवरे।शाल्मलौजंबूवृक्षे
वक्षारे चैत्यवृक्षे।रतिकररुचकेकुंडलेमानषोत्त
रख्याकारेंजनाद्रौदधिमुखसिखरेव्यंतरेस्वर्ग
लोके।ज्योतिर्लोकेभिवंदे भुवन।महितलेमान
चैत्यालयानि।देवासुरेंद्रनरनागसमुखसंप
पायप्रणासकरिभव्यमनोहरेभ्यः।पकेसु
जादिवारविभूशितेभ्यः।नित्यंनमोजगत स
र्वजिनालयेभ्य।हेकुंदेदुतिशारहारधवलो
ह्वावंघनीलप्रभौवंधेकुशमप्रभजनवृशो
द्वौचप्रयंगप्रभो।येषाशोडशजन्ममुरिहि
तासंतप्तहेमप्रभा।स्तेसज्ञानदिवाकरस्सुगु
नाः।सिद्धप्रयंछंतुननिःवकोउसयापणवीस
त्रेयललस्कायसहस्सगाईशा।नवसैतिअडिवा
ला।जिनपडमाकिंदमावंदे।ॐह्रींइच्छामिभंते
चेयममेकाउस्सग्गंकउस्सालोचेयेउड्ढलोय
म्मिकिंदमाकिंदमाणजाणजिणचेयाणता।
णसब्बाणातियसवलोयेसु।भवणवासियवा
णव्यंतरजोसियकप्पवासियतिचउदेवासेम
परवारादिवेणाम[illegible]गंधेणधूणेनदिवेणचू

गोणादिवेपुरमेणादिवेणवासेणादिवेण एग्हा:णेहिं
वीणिखकालेभि॥ अंचेति पुज्जंति वंदंति णमंसंति अहि
मविइहसंतो तत्थसंताइरोच्च कालं अंचेमि पुजेमि वंदामि णमं
सामि दुक्खखउ कम्मखउ वोहि लाहो सुगइगमणं समाहि
मरणं जिनगुणसंपत्ति होउ मझी

॥ अथ सिद्धपूजा लिख्यते॥ ॐ उर्ध्वाधोरयुतं
सविंदसपरं ब्रह्मसुरावेष्टितं। वर्गपूरितदिग्गा
तांबुजदलं तत्संधितत्वान्वितं॥ अंतःपात्रतटेसु
नाहतयुतं ह्रींकारसंवेष्टितं देवं ध्यायतियस्स
सुभगो वैरीवकंठीरव॥१॥ ॐ ह्रीं नमोसि
द्धाणं सिद्धपरमेष्ठि अत्रावतरावतरसंवौषट्
आह्वाननं। अत्रममसन्निहितोभवभववषट्
सन्निधीकरणं अत्र तिष्ठतिष्ठ ठःठः स्थापनं
॥ निजमनोमनभाजनभारया॥ समरसैकसु
धारसधारया। सकलवोधकलारमनियकं
सहजसिद्धमहंपरिपूजये॥२॥ ॐ ह्रीं नमोसि
द्धाणं सिद्धपरमेष्ठिने॥ समनणाणदंसंन
वीर्य। स्वहमंतहेव। अगरलघु। आवाहनं
अठ्ठगुणसिद्धाणं॥ जलं॥ सहज कर्मकलं
कविनाशनै। रमलभावसुवाशितचंदनै। अ
नुपमानगुणावलिनायकं। सहज० ३। चंद
नं॥ सहजभावसुवाशिततंदुलै। सकलदोष

विशालविधनैः अनुपरोधसुबोधनिधातकं सहजं०॥ अक्षतं॥ समयसारसुपुष्पसुमालया सहजकर्मकरेण विशोधया परमयोगबलेन वशीकृतं सहजं०॥ पुष्पं॥ अकृतबोधसुदिव्यनैवेद्यकैर्विहितजातजरामरणांतकैर्निरवधि प्रचुरात्मगुणालयं॥ सहजं०॥ नैवेद्यं॥ सहजरत्नरुचिप्रतिदीपकै रुचिविभूतितमः प्रविनाशनैः॥ निरवधिस्वविकाशप्रकाशनैः सहजं०॥ दीपं॥ निजगुणाक्षयरूपसुधूपनैः सुगुणघातमलप्रविनाशनैः॥ विसरबोधसुखात्मकं॥ सहजं०॥ धूपं॥ परमभावफलावलिसंपदा॥ सहजभावकुभावविशोधया॥ निजगुणस्फुरणात्मनिरंजनं॥ सहजं०॥ धूपं॥ परमभावफलावलिसंपदा॥ सहजभावकुभावविशोधया निजगुणोस्फुरणात्मनिरंजनं॥ सहजं०॥ फलं॥ नेत्रोन्मीलविकाशभावनिवहेरत्यंतबोधायवैवार्गंधाक्षतपुष्पदामचरुकैः सद्दीपधूपैः फलैः यश्चिंतामणिशुद्धभावपरमंज्ञानात्मकैरर्चयेत् सिद्धंसाधमगाधबोधमचलं संचर्चयामो वयं॥ अर्घं॥ ९॥ अथ जयमाल॥ त्रैलोक्येसुरवंदनीयचरणः प्रापुः श्रियं शाश्वतीं॥ यानाराध्यनिरुद्धचंडमनसः संतोपितीर्थंकराः॥ तत्सम्यक्त्वविबोधवीर्यविशदाव्याबाधताद्यैर्गुणैः॥ युक्ता

स्तानिहतोष्ठुवीमिसनतंसिद्धान्विष्णुस्रेद्यान्१
विरागसनातनशांतिनिरंशः निरामयनिर्भयनि
र्मलहंस॥सुधामविबोधनिधानविमोह प्रसीद
विसुद्धसुसिद्धसमूह॥२॥विदूरितसंश्रितभाव
निरंग समामृतपूरितदेवविसंग॥ अबंधकषा
यविहीनविमोहप्रसीद॰॥३॥निवारितदुःकृतक
र्मविपास सदामलकेवलिकेलिनिवास भवो
दधिपारगशांतिविमोहप्रसीद॰॥४॥ अनंतसुख
मृत सागरधीर॥ कलंकरजोमलभूरिसमीर॥
विखंडितकामविरामविमोह प्रसीदवि॰५॥वि
कारविवर्जिततर्जितशोक॥ विबोधसुनेत्रविलो
कत्रिलोकः॥विहारविरावविरंगविमोह॥प्रसीद॰
६॥ रजोमलखेदविमुक्तविगात्र निरंतरनित्यसु
खामृतपात्र सुदर्शनराजितनाथविमोह प्रसीद॰
७॥नरामरवंदितनिर्म्मलहंसभाव॥ अनंतमुनी
श्वरपूज्यविहाव सदोदयविश्वमहेशविमोह
प्रसीद॰॥८॥विदंभवितृष्णविदोषविनिंद्र प्रसी
द॰॥परापरसंकरसारवितंद्र विकोपविरूप
विसंकविमोह प्रसीद॰॥९॥जरामरणोज्झितवी
तविहार विचिंतितनिर्मलनिरहंकार॥ अचिंत्य
चरित्रविदर्प्पविमोह प्रसीद॰॥१०॥विवर्णविगं
धविमानविलोभ विमायविकायविशब्दविशो
क॥ मनाकुलकेवलिसर्वविमोह प्रसीदविशुद्ध

सम्मह॥ १२॥ घना॥ असम सम य सारं चारु
चैतन्यचिन्हं॥ परपरिणतमुक्तं पद्मनंदीद्रवंद्यंनि
खिलगुणनिकेतं सिद्धचक्रं विसुद्धं॥ स्मरतिनम
तियोवास्तौति सोभ्येति मुक्तिं॥ १३॥ इति सिद्ध
पूजा॥ अथ सोलहकारणपूजा॥ सम्मत्तणाणदंसण
वीरयसुहमंतहेव अवगहणं॥ अगुरुलहु अ
वाहं अट्ठगुणाहोंति सिधाणं॥ १॥ ॥ ॥
अथ षोडशकारणपूजा लिख्यते॥ सोलहका
रणभावनाभायतीर्थंकरभए॥ हरखिइंद्र अपार
मेरपरलेगए॥ पूजाकरनिजधन्यलख्यो बहुचा
वसो॥ हमहूशोडशभावनभावैभावसो॥ ॐ ह्रीं द
र्शनविसुध्यादिशोडशकारणेभ्यो त्रिवारस्थाप
नं॥ कंचनझारी निर्मलनीर॥ पूजौंश्रीजिनगुण
गंभीर॥ परमगुरुहो॥ जैजैनाथपरमगुरुहो॥ दर्श
विसुद्धभावनाभाय॥ सोलहतीर्थंकरपदपाय प
रम॥ ॐ ह्रीं दर्शनविसुद्धि शोडशकारणेभ्यो॥ दर्श
नविसुद्धि विनयसंपन्निता २ शीलव्रती ३ स्वन
ति ४ भीक्षन ५ ज्ञानोपयोग ६ संवेग ७ सक्ति
स्याग ८ शक्तितप ९ साध १० समाधि ११ वै
यावतकरण १२ अर्हतभक्ति १३ आचार्यभक्ति
१४ वहुश्रुतभक्ति १५ प्रवचनभक्ति आवस्यक
मार्गप्रभावनाये॥ शोडषकारणेभ्योजलं॥ चंदनघि
शोकपूरमिलाय॥ पूजौंश्रीजिनसुरकेपाय॥ पर

चंदनं

म॥ अक्षतं॥ तंदुल अखंडित सुगंधि अनूप। पूजौ जिनवर तिहुं गुण रूप॥ परम॥ अक्षतं॥ फूल सुगंध मधुप गुंजार पूजौ श्री जिनवर आधार परम॰॥ पुष्पं॥ सदनेवज बहुविधि पकवान पूजौ श्री जिनवर गुन खान। परम॥ नैवेद्यं॥ दीपक जोति तिमर क्षयकार। पूजौ श्री जिन केवल कै धार॥ परम॰॥ दीपं॥ खेउ अगर अमल अधिकाय। धूप शौं पूजौ श्री जिनराय। परम॥ धूपं॥ श्रीफल आदि बहुत फल शार॥ पूजौ मनवांछित दातार। परम॰॥ फलं॥ जलफल आठो दर्व मिलाय घानत भक्ति करी मन लाय परम॰॥ अर्घं॥ अथ पूजा प्रशंसा॥ सोरठा॥ षोडश कारण गुण करै। हरे चतुर्गति वास॥ पाप पुन्य सब नाश कै ज्ञान भान परकाश॥ चौपई॥ दर्श विशुद्ध धरै जो कोई। ताको आवागमन न होई॥ विनै महा धारै जो प्रानी। शिव वनिता की शखी वखानी॥ शील सदा दिढ जो नर पालै सो औरन की आपदा टालै॥ ज्ञान अभ्यास करै मन माहि॥ ताको मोह माहतम नाहि॥ ज्यो संवेगभाव विस्तारै स्वर्गमुक्ति पद आप निहारो॥ दान देय मन हरख विशेखै। यह भोज शपर भो सुख देजै॥ जो नर तपै तपै अभिलाषा॥ भुंजै करम शीले करमशीन गुरसा

ते

खा। साधिसमाधिसरामनलावै। तिहूजगभो
गभोगीशिवपावै। निशदिनवैयावतकरयासो
निश्चैभौ नीरतरैया जोनर अरिहंतभ
गतमन आनै सोनरविषयकशायनजानै। जो
आचरजभक्तिकरैहै। सोनिर्मल आचारधरैहै
वहुश्रुतभांतिभक्तिजेकरई। सोनरसंपूरणश्रु
तधरई। प्रवचनभक्तिकरैगुपाना। लहैज्ञानपर
मानंदशांता। खट आवश्यककालजोसाधै। सोर
रत्नत्रयआराधै। धर्मप्रभावधरैजोग्यानी। सि
वमारगरीतपिछानी। वत्सलअंगसदाजोध्या
वै। सोरतीर्थंकरपदपावै। दोहा। एरईशोडश
भावना। सहतधरैव्रतजोय। देवइंद्रनरेंद्रपद
ध्यानतसिवसुखहोय। इति श्री शोडशकार
ण पूजा समाप्त। श्रुभं भू। अथ पंचमेरजिन
पंचमेरु पूजा लिख्यते। तीर्थंकरोकेन्हवन
जलतैभयोतिरथसर्वरा। तातेप्रदिक्षिनदेति
सुरगिरपंचमेरनकीसरा। दोजलअदाईदी
पमेसवगिनतूलविराजहि। पूजोअसीजिन
धामप्रतिमा। होइसुखदुखभाजई। उँह्रीपंचमे
रअस्सीजिनालयेभ्योत्रिवारस्थापनं। शीतमि
ष्टसुवाशमिलाय। जलसोपूजोश्रीजिनराय म
हासुखहोजैजैनाथमहासुषहो। पांचोमेरुअ

सी जिनधाम। सब प्रतिमा जि कू करू परिणाम

सहाय। ॐ ह्रीं पंचमेरु असी जिनाय॥ आदि सुद

र्शनमेरु विजय अचलस्तथा। चतुर्थे मिंदिरो

नाम्नि विद्युन्माली मेरुसंबंधी जिनालय॥ जलं

केशर अगर कपूर मिलाय। चंदन पूजों श्री जि

नराय। महा०॥ चंदनं॥ अमल अखंड सुगंध

सहाय। अक्षत सौं पूजों श्री जिनराय। महा०॥ अ

क्षतं॥ वरण अनेक रहे महिकाय। फूलन पूजों

श्री जिनराय। महा०॥ पुष्पं॥ मन वंछित बहु तु

रत उपाय। चरु सो पूजों श्री जिनराय। महा०

नैवेद्यं॥ तिमर उज्वल ज्योति जगाय। दीपक पू

जों श्री जिनराय। महा०॥ दीपं॥ खेउ अगर अ

मल अधिकाय। धूप सो पूजों जिनराय। महा०

॥ धूपं॥ सरस सुवर्ण सुगंध सुहाय। फल सो

पूजों श्री जिनराय। महा०॥ अर्घं॥ अथ ज

यमाला॥ प्रथम सुदर्शन स्वामि। विजय अ

चल मंदिर कहे। विद्युन्माली नाम। पंचमेरु ज

ग मे प्रगट॥ चौपाई॥ प्रथम सुदर्शन मेरु वि

राजे। भद्रशाल वन उपर छाजै। चैत्याले च्यारो

सुखकारी। मन वच तन करि वंदना हमारी॥ उ

चे पांच शतक पर सोहै। नंदन वन देषत मन मोहै॥ चैत्या०। साढे बासठ सहस उचाई। वन ए

आठ दर्वमे अर्घ बणाय। ध्यानत पूजों श्री जिनराय

सो वनसो भै अधिकाई। चैत्या० ३। चारिमेरु
समान वखाने। भूपर भद्रशाल चहुजाणो। चे
त्या। ४। उचे पांच के पूनक पुरभाषे। चारो नं
दनवन अभिलाखे। चेत्या० ५। साडे पचपन स
हस उतंगं। वन सोवन स अंबहुरंग। चेत्या। ६।
उचे उंचाई सहस वताए। पांडुकचारो सोवन सुभ
गाए। चेत्या०। ७। सुरनर चारन वंदन आवे।
सो सोभा हम किह मुख गावे। चैत्या० ८। घता
दोहा। पंचमेरु की आरती। पठे सुने जो कोई।
घानत फल जाने प्रभु। तुरत महासुभ होय
। ९। इति पंचमेरु पूजा समुच्चय संपूर्णम्।
अथ अष्टानिका पूजा लिख्यते॥ अडिल
सर्व पर्व में वडो अठाई पर्व है। नंदीस्वर सुर जा
हिं लेय वसु दर्व है। हमे सकत सो नाहि हिया करे
स्थापना। १। जो जिन गृह प्रतिमा है हित अपना
। २। ऊँ ह्रीं नंदीस्वरद्वीपे द्वापंचाशज्जिनालयेभ्यो बिंबा
रस्थापनं। कंचनमणमयभृंगार तीरथ नीर भ
रा। तिहु धार दई निरवार जामन मरण जरा। नंदी
स्वर श्री जिन धाम वावन पुंज करु। वसु दिन प्रति
मा अभिराम आनंद भाव धरु। १। ऊँ ह्रीं नंदीस्व
रद्वीपे द्वापंचाशज्जिनालय पूर्वदक्षिण पश्चिम उ
तर दिगस्थ संबंधी। एक अंजन गिरि चारि दधि

मुख आठरतिकरकेभ्यो ॥ जलं ॥ भवतपहरशीत
वाचसोचंदननाहि ॥ प्रभुयहगुणकीजेसाज आ
योतुमवाही ॥ नंदीस्व० ॥ २ ॥ चंदनं ॥ उतमअक्षतजि
नराजपुंजधरेसोहे ॥ सवजीतेअक्षसमाजतुमस
मअरकोहे ॥ नंदीस्व० ॥ अक्षतं ॥ तुमकामविनास
कदेवध्यावोफूलनसो ॥ लहोशीललछमीवेवछूठे
सुलनसो ॥ नंदीस्व० ४ ॥ पुष्पं ॥ नेवजइंद्रीवलकार
सोतुमनेचूरा ॥ चरुतुमदिगसोहेशार ॥ अचरजहे
पुरा ॥ नंदीस्व० ॥ नैवेद्यम् ॥ दीपककीजोतिप्रकाश
तुमतनमाहिलशे ॥ टूटेकर्मनकीराशध्यानकनी
दरसे ॥ नंदीस्व० ॥ ६ ॥ दीपं ॥ कृष्णागुरुधूपसुवाश
दशोदिशनयरवरो ॥ अतिहर्षभावपरकासमा
नोनृत्यकरे ॥ नंदीस्व० ॥ ७ ॥ धूपं ॥ वहुविधिफलले
तिहुकालआनंदराचतहे ॥ तुमसिवफलदेहुद
यालयोहमजाचतहे ॥ नंदीस्व० ॥ ८ ॥ फलं ॥ यहअ
र्घकीयोनीजहेनतुमकोअर्पतहो ॥ चानतकियो
सिवहेतभूपसमपर्तहूं ॥ नंदीस्व० ॥ ९ ॥ अर्घं ॥ अ
थजयमाल ॥ कार्तिकफागुणशाढके ॥ अंतआ
ठदिनमाहि ॥ नंदीस्वरसुरजातहे ॥ हमपूजेयहठा
ह ॥ १० ॥ चोपई ॥ एकसोत्रिसठकोडिजोजनमहा ॥
चोरासीयहविधिहमलहा ॥ अष्टमंदीपनंदीस्व
रंभास्वरं ॥ भोनभावन्नप्रतिमाअनूसुखकरं ॥ ११ ॥
चारिदिशचारिअंजनगिरराजही ॥ समसेहचोरासी ॥

एकएक छाजही। दोलशाम गोल उपरनतेसुं
दरं॥भौन०॥१२॥ एकएक चारीदिशचार सुभवा
वरी॥एकएक लक्ष अमलजोजनकीभरी॥ चा
रि दिशचारिवीसलाषजोजनवरं॥भव०॥१३॥
सोलवापीनमध्य सोलगिरिदधिमुखं॥ सह
स्रदशयोजन महाउज्ज्वलदीसुखं॥ वावरीकोन
दोमाहिदोरतिकरं॥भव०॥१४॥ सघलवतीश
एकसहस्रजोजनकहे॥ च्यारिसोलेमिलेस
र्वेबावनकहे॥ एकएकशीशपरएकजिनमं
दिरं॥भव०॥१५॥ विंब अठशेरत्नमयसोहही
देवदेवीयसर्वेमनमोहही॥ पांचसैधनुषतन
पद्म आशनवरं॥भव०॥१६॥ लाललखनयन
स्याम अरुशेनहैं॥ स्यामरंगभौयशीरकेशछै
विरेनहैं॥ वचन बोलतमानोहशान्तकलुश
ताहरं॥भौव॥१७॥ कोटिशशिभानदुतितेज
छिपजातहै॥ महावैरागपरणामठहरातहै॥
वैननहिकहतहोतसम्यक्धरं॥भौव०॥१८॥
दोहा॥ नंदीस्वर जिनधाम॥ प्रतिमामहिमाको
कहे॥ घाननलीनोनाम॥ यहभक्तिसवसुख
करे॥१९॥ इति अष्टमदीपसुहावणो॥ वरण्यो
सुगुणगुणथान॥ अष्टकर्मनाशनकरुणो
जजौचरणसुखकार॥२०॥ इति श्री अष्टान्हि
कापूजासंपूर्णं॥ अथरत्नत्रयपूजालि

अथ दोहा॥ चउगति फणि विष हरनमनि दुख पावक जलधार। सिव सुख सुधा सरोवरी सम्यक् त्रयी निहार॥ ॐ ह्रीं सम्यक् रत्नत्रय अत्र अवतर संवौषट् आह्वाननं। अत्र तिष्ठ ठः ठः स्थापनं। अत्र मम सन्निहितो भव भव वषट् सन्निधापनं।
चौपाई॥ क्षीरोदधि उनहार उज्ज्वल जल अति सोहनो। जन्मरोग निर्वार सम्यक् रत्नत्रय भजो॥ ॐ ह्रीं सम्यक्रत्नत्रयाय जलं। चंदन केशर गार परम लहासु गंध मे। जन्म० चंदनं॥ तंदुल अमल चितार वासमती सुखदास के। जन्म० पुष्पमहि केफूल अपार अलि गुंजे ज्यो थुति करें। जन्म० पुष्पं॥ लाडू बहु विस्तार चिकन मिष्ट सुगंधता। जन्म० नैवेद्यं। दीप रतनमय सार जोति प्रकाशे जगत मे। जन्म० दीपं॥ धूप सुवास उदार चंदन अगर कपूर की। जन्म० धूपं। फलसोभा अधिकार लोंग छुहारा जायफल। जन्म० फलं०
सम्यक् दर्शन सार ज्ञान चरन को जानकार। पावन तत पूजे जोयतन सहित पार उतारन हार॥ अर्घं॥ पुष्पांजलिं क्षिपेत्॥ दोहा॥ सिद्ध अष्ट गुण मे प्रथम मुक्ति नीव सोपान। जा बिन ज्ञान चरित्र फल सम्यक्दर्श प्रधान॥ ॐ ह्रीं अष्टांग सम्यक्दर्शनाय अत्रावतरावतर अत्र तिष्ठ अत्र मम सन्निहितो भव भव वषट् सन्निधापनं॥ सोरठा॥ नीर सुगंध अपार त्रिसा हरे मल छय करे। सम्यक्दर्शन सार आठ अंग पूजो सदा॥ जलं॥ जल केशर घनसार ताप हरे सीतल करे। सम्य०॥ चंदनं

अक्षत अनूपनिहार दारिद्रनासै सुखभर ॥सम्य०॥ अक्षतं॥ पुष्पसुवास उदार खेदहरैमन शुचिकरै॥सम्य०॥ पुष्पं॥ नेवज विविधप्रकार सुधाहरैथिरताकरै॥सम्य०॥ नैवेद्यम्॥ दीप रतनमयशार जोतिप्रकाशैजगतमे॥सम्य० ॥दीपं॥ धूपसुवासउदार चंदन अगरकपूरकी॥सम्य॥ धूपं॥ फलसोभा अधिकार लोंगछुहारेजायफल॥सम्य०॥ फलं॥ जलगंधाक्षतशार॥ दीप धूपफलफूलचरु॥सम्य०॥ अर्घं॥ अथ जयमाला॥ दोहा॥ आप आपनिश्चै विषै॥ तत्वप्रनीति व्यौहार॥ रहितदोस पचिसहै॥ सहत अष्टगुणसार॥ गीता छंद॥ सम्यक् दर्शन रत्न गहिजे॥ जिनवचनमे संदेह न कीजै॥ यहभव विभवचाह दुखदानी॥ परभोभोग चहै मतिप्राणी॥ प्राणीगिलान करो अ सुमलख धर्मगुरुप्रभुपरखियै॥ परदोशढकीये धर्मडिगते कोसुथिरकरहरखयै॥ चतुसंघकोवात्सल्यकिजे॥ धर्मकीपरभावना॥ गुनआठ अंगनआपनहियेरहाफेरनआवना॥ इतिरत्नत्रयपूजासंपूर्णम्॥ ॥ ५ ॥ अथ दशलक्षणपूजालिख्यते॥ छंद अडिल ॥उत्तमक्षमासुमार्दवआर्जवभावहै सत्यसोचसंयमतपत्यागउपावहै आकिंचनब्रह्मचर

ऐ धर्म्म रस शाररै। चहूंगतिदुखतैं काढिमो
स दातारहै॥२॥ ॐ ह्रीं दश लाक्षणीक धर्म्माय अ
त्रि सन्निधापनं॥ सोरठा॥ हेमाचलकी धार
मुनिचित्त सम शीतल सुरभ। भव आताप
विचार॥ दशलक्षण पूजौ सदा॥२॥ ॐ ह्रीं दश
लक्षण धर्म्माय नमः॥ उत्तमक्षमा। मार्दव आ
र्जव। सत्य। सौच्य। संयम। तप। त्याग। आकिं
चन। ब्रह्मचर्य धर्मांगाय जलं॥ चंदनकेशर
डारि होय सुवास दशो दशा। भव०॥३॥ चंदनं
अमल अखिंत शार। तंदुल चंद समान सु
भ। भव०॥४॥ अक्षतं॥ फूल अनेक प्रकार
महके उरधलोकलो। भव०॥५॥ पुष्पं॥ नेवज विव
धनिहार॥ उत्तम खटरससंगजुत। भव०॥६॥
नैवेद्यं॥ वातिकपूरसभारि दीपकजोतिसु
हामणी। भव०॥७॥ दीपं॥ अगर धूप विस्ता
र। फैलै सर्व सुगंधता। भव०॥८॥ धूपं॥ फलकी जा
त अपार। घ्राण नयन मन मोहने। भव०॥९॥
॥ फलं॥ आठौ द्रव्य संभार आनंत अधि
क उछाह सौं। भव०॥१०॥ अर्घं॥ अथ जय
माल॥ दोहा॥ पीडै दुष्ट अनेक। बांधि मारि ब
हुविधि करै॥ धरियै क्षमा विवेक। कोप न की
जै पीतमैं॥ ॐ ह्रीं उत्तमक्षमा धर्म्मांगाय अर्घं

चौपई॥ उतम क्षमा गहो रे भाई॥ यह भव ज
स परभव सुखदाई॥ गाली सुन मन खेद न आना॥
गुन को औगन कहै अयाना॥१॥ कहहै अया
ना वस्तु छीजै॥ मारि बांधि बहु विधि करै॥ घर तैं नि
कारै तन विदारै॥ बैर जो न तहां धरै॥ तै कर्म पू
रब किए खोटे सहै क्यौं नहि जियरा॥ अति क्रोध
अगनि बुझाय प्राणी साम जल ले सियरा॥१॥ ॐ
ह्रीं परब्रह्मणे उतम क्षिमा धर्मांगाय अर्घं॥ दोहा
मान महा विषरूप॥ करे नीच गति जगत मे॥ कोमल
सुधा अनूप सुख पावै प्राणी सदा॥१॥ चौपई॥
ॐ ह्रीं परब्रह्मणे उतम मार्दव धर्मांगाय अर्घं॥
उतम मार्दव गुन मन माना॥ मान करन को कौ
न ठिकाणा॥ वस्यो निगोद माहि तै आया दम
री रूकन भाग बिकाया॥ रूकन बिकाया
कर्म वश तै देव एकेंद्री हुवा॥ उतम मुवा चांडा
ल हुवा भूप कीडो मे रे॥ याजीत जोवन धन
गुमान न कहा करै जल बुदबुदा॥ करि विनय
बहु गुन बडे जन की ग्यान को पावै सुदा॥२॥ ॐ
ह्रीं परब्रह्मणे उतम मार्दव धर्मांगाय अर्घं॥ सो
रठा॥ कपट न कीजे कोय॥ चोरन के पुर ना
बसै॥ सरल सुभावी होय॥ ताके घर बहु संपदा॥
ॐ ह्रीं परब्रह्मणे उतम आर्जव रीति बखानी रं
चक दगा बोहत दुखदानी॥ मन मे होय सो वच २४

न उचरिये॥वचन ह्रोय सो तन न सो करिये॥करि
ये सरलतिहुं जोगसाचे देख निर्मल आरसी
मुख करैजैसा लखैं तैसा कपट प्रीत न अगार
सी॥नहि होउ लच्छमी अधिक छल करकर्मबंध
विशेता॥भय त्याग दुध बिलाव पीवै आपदाम
हि देखतो॥ॐह्रीं परब्रह्मणे उत्तम आर्जव ध
र्म्मंगाय अर्घं॥३॥सोरठा॥कठिन वचन मति
बोल॥पर निंद्रा अरझूठ तज॥साज जवाहर खो
ल॥सतवादी जगमें सुखी॥ॐह्रीं परमब्रह्मणे उ
त्तम सत्य धर्म्मांगाय॥अर्घं॥ उत्तम सत्य वर
त पालजे॥परि विस्वासघात नहि कीजे॥सा
चे झूठे मानुष देखो॥आपन पुत्र सुपाशन पेखो॥
॥चौपाई॥पेखो निहाउति पुरुष साचे को द्रब्य स
व दिजिये॥मुनराज श्रावक की प्रतिष्ठा साच
गुण लख लिजिवे॥उच्चे सिंघासन बैठ वसु न
प धर्म्म का भूपति भया॥वच झूठ शेती नर्क पो
हो चा सुर्ग में नारद गया॥ॐह्रीं परब्रह्मणे उत्तम
सत्य धर्म्मांगाय अर्घं॥सोरठा॥धरि हिरदे सं
तोश॥करहु तप स्यादेह सो॥सोच सदा निर्दोश॥ध
र्म बडो संसार मे॥ॐह्रीं परब्रह्मणे उत्तम सोच ध
र्म्मां गाय॥अर्घं॥उत्तम सोच सर्वजग जानो॥लो
भ पाप को बाप बखानो॥आशा पाशि महा दुखदा

नी॥सुखपावैशंतोसीग्यानी।ग्यानीसदासुचि
शीलजपतपध्यानध्यानअभावतैं॥नितगंगज
मुनसमुद्रन्हाये॥अरुविरोशअरुभावतैं॥उप
रअमलमलभरयोभितरकोनविधिघटअशुचि
करै॥वहुदेहमेलीसुगनथलीसोचगुणसा
धुलहै॥ॐह्रींपरमब्रह्मणे॥उत्तमसौचधर्मा
गाय॥अर्घं॥४॥सोरठा॥कायछहोप्रतिपा
ल।पंचइंद्रीमनवशकरो॥संजमरतनसमा
र॥विखैचोरवहुफिरैहै॥ॐह्रींपरब्रह्मणे॥उ
त्तमसंयमधर्म्मागायअर्घं॥चौपई॥उत्तम
संजमगहुमनमेरे।भवभवकेभाजेअघतेरे
सुरगनरकपसुगतिमेनाहि॥आलशहरन
करनसुखढाही।ठाईप्रथीजलआगिमारुत
बिनितृंकरुनाधरै।स्परशनाघ्राणनयना
कानमनसबवाशिकरै।जिशबिनानहिजि
णराजसीझेतूफस्योजगकीचमे।इकघडीम
तिविशराभविकजनआवजमसुखविचमे
ॐह्रींपरब्रह्मणे उत्तमसंयमधर्म्मागायअ
र्घं॥सोरठा॥तपचाहेसुरराय कर्म्मशिखरको
वज्रहै द्वादशविधिसुखदायकौ।निकरैनि
जसकिसु ॐह्रींपरमब्रह्मणेउत्तमतपधर्म्मा
गायअर्घं॥चौपई॥उत्तमतपसवमाहिव

खाना॥ कर्मशैलकोवज्रसमाना॥वस्योनिगोद्
अनादिमझारा॥भूमिविकलत्रयपसुतनधा
रा॥धारामनुखतनमहादुर्लभसुकुलआवनि
रोगता॥श्रीजैनवानीतत्वग्यानी भईविषयपयो
गता॥अतिमहादुर्लभत्यागविषयकशायजेतप
आदरै॥नरभोअनूपकनकघरपरमनिमईकु
लशाधरे॥ॐह्रींपरमब्रह्मणेउतमत्यागधर्मांगा
यअर्घं॥सोरठा॥ दानचारपरिकार॥चारिसंघ
कोदीजिये॥धनबिजलीउनहार॥नरभोलाहौलिजि
ये॥ॐह्रींपरमब्रह्मणेउतमत्यागधर्मांगायअर्घं॥
उतमत्यागकहेजगसारा॥औषधिसास्त्रअभे
आहारा॥निश्चैरागद्वेशनिवारा॥ग्याताद्वैनोदान
समारा॥दोनौसभाराकुपजलसमद्रव्यघरमैपर
नया॥निजहाथदीजेसाथलीजे॥खायखोयाभैग
या॥धनिसाधसास्त्रअभैदिवैयात्यागरागविरो
धकै॥विनदानश्रावगसाधदोनोलहैनाहिबोध
कै॥ॐह्रींपरमब्रह्मणेउतमत्यागधर्मांगायअर्घं
॥सोरठा॥परिग्रहचौबिशभेद त्यागकरैमुनिरा
जजी॥तृष्णाभावउछेद॥घटतीजानघटाइये॥ॐ
ह्रींपरब्रह्मणेउतमआकिंचनधर्मांगाय॥चौपई
उतिमआकिंचनगुणजानो॥परिचिंतादुखही
मानो॥फांसतनकसीतनमेशाले॥चाहिलंगोटी

कीदुखभालै। भालैनसमतासुखकभीविना।
नरमुनिमुद्राधरै॥धनिनगनपरिग्रियनगन
डाडे सुरअसुरपायनपरै॥घरमाहिव्रलाजोघरा
वे॥रुचिनहीसंसारसैा॥वहधनवुराहुभलाकहि
येलीनपरउपगारसैा॥ॐह्रीं परमब्रह्मणेउत्तम
आकिंचनधर्मांगाय अर्घ्यं॥सोरठा॥शीलवाड
नोराखि॥ब्रह्मभावअंतरलखो॥करिदोनोअभि
लाख॥करोसफलनरभौसदा॥चोपई॥उतिमब्रह्म
चर्यमनआनो॥मातावहिनिसुतापहिचानो॥स
हेवानिवरखावहुसुरे॥टीकैनैनवाणलिखिकूरे
कूरेत्रियाकेअस्तुचितनमयकामरोगीरतिक
रे॥वहुम्रतकसंडेमसानिमाहिकाकहीचूंचेम
रे॥संसारमेविशवेलिनारी॥तजिगयेजोगीस्व
रा॥ध्याननधर्मेदशयेउचदकरसिवमहलमैप
गधरा॥ॐह्रींपरब्रह्मणेउत्तमब्रह्मचर्यधर्मांगाय
अर्घं॥दोहा॥दशलक्षणावंदोसदा॥मनवंछितसुख
दाय॥कहुआरतीभारती॥मनवंछितसुखदाय चौप
ई॥ उत्तमक्षमाजहामनहोई॥अंतरवाहिरसत्रुनको
ई॥उत्तममार्दवविनैप्रकाशै॥नानाभेदज्ञानपरका
शै॥उत्तमआर्जवकपटमिटावै॥दुरगतित्यागसु
गत्तिउपजावै॥उत्तमसत्यवचनसुखवोले॥सोप्रानी
संसारनडोले॥उत्तमसौचलोकपरहारी॥संतोसीगु
णरत्नभंडारी॥उत्तमसंजमपालैग्याता॥नरभोस

फलकरेललहिसाता॥ उतमतपिनिर्वेछिकपाले सोनरकर्मसत्रुकोटाले॥ उतमत्याग करैजो कोई भोगभोमिसिरसिवसुखहोई॥ उतमआकिंचन व्रतधारै परमसमाधिदिशाविस्तारै॥ उतमब्रह्म चर्यमनलागे॥ नरसुरसहितमुकतिपदपावे॥ दोहा करैकर्मकी निर्जरा॥ मोपिंजरस्त्र्यविनाश॥ अजर अमरपदकोलहे॥ घानतसुखकीराश॥ इति श्री दशलक्षणदशांपूर्णं॥ अथ स्वयंभूस्तोत्र लिख्यते॥ येनस्वयंबोधमयेनलोका॥ आश्वा शिताकेचनचित्तकार्यैः प्रवोधिताकेचनमोक्ष मार्गे॥ तमादिनाथंप्रणमामि नित्यं॥ १॥ इंद्रादिभि क्षीरसमुद्रतोये॥ संस्नापितोमेरुगिरौजिनेंद्र॥ यकामजेताजनसौख्यकारीतं॥ प्रभावादजि तंनमामि॥ २॥ ध्यानप्रबंधप्रभवेनयेननिहत्य कर्मप्रकृतीसमस्ता॥ मुक्तिस्वरूपांपदवीप्रपे दे॥ तं संभवंनौमिमहानुभावात्॥ ३॥ स्वप्नेयदीयं ननीक्षपात्रे गजादिवन्हांतमिदंददर्श॥ यत्नात इत्याहगुरुपरोयं॥ नौमिप्रमोदादभिनंदनंतं॥ ४॥ कुवादवादीजयतामहांतं॥ नयप्रमानेर्वचनेर्ज गत्सु॥ जैनंमतंविस्तरितंचयेन॥ तंदेवदेवंसुमतिं नमामि॥ ५॥ यस्यावतारेशतियैत्रिधिष्ण्ये॥ ववर्ष रत्नानिहरेर्निदेशात्॥ धिनाधिपष्ष वंमास

पूर्वं॥ पद्मप्रभं तं प्रणमामि साधुं॥६॥ नरेंद्रस
र्पेश्वरनाकिनाथे॥ र्वाणीभवंतं स्तुगहेस्वचि
त्ते॥ यस्यात्मबोधप्रथितासभायां॥ अहं सु
पार्श्वं ननु तं नमामि॥७॥ सत्प्रातिहार्य्याति
सयप्रपन्नो॥ गुणप्रविणो हतदोषसंगे॥ यो
लोकमोहांधतमःप्रदीपः॥ चंद्रप्रभं तं प्रण
मामि भावात्॥८॥ गुप्तित्रयं पंचमहाव्रतानि
पंचोपदिष्टा समितिश्च येन॥ भैवान यो द्वार
शधा हि पांशि॥ तं पुष्पदंतं प्रणमामि देवं ९
ब्रह्मादतांतो जिननायकेनोत्तमक्षमादिरश
धापि धर्म्मं॥ येन प्रयुक्तो व्रतबंधबुध्या तं शी
तलं तीर्थकरं नमामि॥१०॥ गणे जनानंदकरे ध
रो ते॥ विध्वंस्तकोपप्रसमैकचित्तो यो द्वादशां
गश्रुतमादिदेश॥ श्रेयांसमानौर्रजितं नमिशं
॥११॥ मुक्तंगणा येरचितं विशालां॥ रत्नत्रयं शे
रवरकाय येन॥ यत्कंठमासार्यवभूवश्रेष्ठं॥ तं
वासुपूज्यं प्रणमामि वेगात्॥१२॥ ध्यानी विवे
की परमस्वरूपी॥ ध्यानी वृती प्राणहितोप
देशी॥ मिथ्यात्वघाति सिवसौख्यभोगी वभ
व यस्तं विमलं नमामि॥१३॥ अभ्यंतरं वाह्यम
नेकधाय॥ परिग्रहं सर्वमयाचकाश॥ यो मार्ग
मुद्दिश्य हितं जनानां॥ वंदे जिनं तं प्रणमामि नं

तं ॥२४॥ सार्थंपदार्थोनवसप्ततत्वे ॥ पंचास्ति
कायाश्चनकालकाया ॥ षट्द्रव्यनिर्णीतिल
क युक्तिर्येनोदितंतंप्रणमामिवाक्कनोपस्क
ता ॥ सर्वज्ञध्वनिसंभवित्तिकरणाश्चापारसु
ध्यानिशंभव्यानांजपमालयाविमलया ॥
पुष्पांजलिंदापय ॥ नित्यंसा स्मिपमातिनोति
सकलंस्वर्गापवर्गस्थितिं ॥२५॥ इति श्री
स्तोत्रसंपूर्णम् ॥ अथ गिरनारिपूजा लि
ख्यते ॥ दोहा ॥ श्रीजिनराजप्रणामकरि ॥ वं
दिभारतीमाय सिद्धक्षेत्रगिरनारकी पूजार
चूंसुभाय ॥१॥ छंद अडिल ॥ सिद्धक्षेत्रगिर
रि~~कीपूजारचूंसुभाय~~ ॥१ जगतविख्यात है ॥
कोडिबहत्तरमुनी अधिकसतसातैसात है
सिद्धवधुवरभयेनेमिजिनराजजी ॥ वंदुम
नवचकायकरनिजकाजजी ॥१॥ ॐह्रींश्री
गिरनारिसिखरोपरिमुक्तिप्राप्तबहत्तर
डीसप्तसतमुनयः ॥ श्रीनेमिजिनसहिता
अवतरावतरएवतरसंवौषट् आह्वाननं अ
त्रतिष्ठतिष्ठठःठःस्थापनं अत्रममसन्नि
हितोभवभववषटसन्निधीकरणं ॥ अथ

अष्टक॥ चालनंदीस्वरद्गीपानगरायकी
कीमे। क्षीरोदधिकोम्बुभवारिहाटकमंगभ
रूं जिनचरनदेनधारजनमजराधिहरूं
जंपंतगिरराजमहिमाकोवरणौ॥ मनव
नपज्जूंसारआतमहितकरणौं॥ ॐह्रीं
गिरनारिअचलोपरिमुक्तिप्राप्तानांनिर्वा
णभूमिभ्योजन्ममरामृत्युविनाशनायजलं
यामीतिस्वाहा॥१॥ मलयागिरअरुकर
केसरसंगघसुं॥ जिनचरणसरोजविलै
पउवरुंभवतपसुं॥ श्रीसिद्धक्षेत्रगिरनार
हिमाकोवरणौ॥ मनवचतनपज्जूंसारआ
महितकरणौ॥ ॐह्रीं श्रीगिरनारिअचलो
रिमुक्तिप्राप्तानांनिर्वाणभूमिभ्योभवतापवि
नाशनायचंदनंनिर्वपामीतिस्वाहा॥२॥ सि
तसोमसमानअखंडतंदुलसुखदासी॥ जिन
चरणअनघरिपुंजपाऊसुखरासी॥ श्रीसि
द्धक्षेत्रगिरनारमहिमाकोवरणौ॥ मनवच
तनपज्जूंसारआतमहितकरणौं॥ ॐह्रींश्रीगि
रनारिअचलोपरिमुक्तिप्राप्तानांनिर्वाण
भूमिभ्योअक्षतंनिर्वपामीतिस्वाहा॥३॥ वर

केतकी कुंदगुलाबसुरद्रुमसुमनघनेपदर
जूं पुष्पचंदायकामकलंकहनो। श्रीसिद्ध
क्षेत्रगिरनारिमहिमाकोवरणे॥ मनवचत
नपजूंसारआतमहितकरणो॥ ॐह्रींश्रीसि
द्धक्षेत्रगिरिनारिगिरेशिवप्राप्तानांनिर्वाण
मरमिभ्योकामबाणविध्वंसनायपुष्पंनिर्व
पामीतिस्वाहा॥४॥वरुउत्तमअइरससुकस्वा
दितमिष्टसुधाजिनवरतनअरपुंसारनासै
तुरक्षुधाश्रीसिद्धक्षेत्रगिरनारिमहिकोवर
णे। मनवचतनपूजूंसारआतमहितकरणे
ॐह्रींश्रीगिरिनारिगिरेशिवप्राप्तानांनिर्वाण
मरमीभ्योक्षुधारोगविनाशनायनैवेद्यंनिर्व
पामीतिस्वाहा॥५॥नवनीतकपूरसुजोयआ
रतीप्रभुआगेकरतोलषितेजमहानमोहति
मरभागो॥ श्रीसिद्धक्षेत्रगिरिनारिमहिमाको
वरणेमनवचतनपूजूंसारआतमहितकर
णे॥ ॐह्रींश्रीगिरनारिगिरेशिवप्राप्तानांनिर्वाण
मरमिभ्योमहांधकारविनाशनायदीपंनिर्वपा
मीतिस्वाहा॥६॥कृस्नागुरुवरकरपूरचूर्णधनं
जयमेषेयेजिनचरनहजरवसुविधिकर्मदैं

श्री सिद्धक्षेत्र गिरनारि महिमा को वरणै मन
वचतन परजूं सार आतमहित करणै। ॐ ह्रीं
श्री गिरनारि गिरौ शिवप्राप्तानां निर्वाण भू
मभ्यो अष्टकर्मदहनाय धूपं निर्वपामीति
स्वाहा।७। अथ विश्री फल सरस रसाल दाडि
नारंगी। फल भेट धरूं गुन गाय मुक्ति तिया
॥ श्री सिद्धक्षेत्र गिरनार महिमा को वरणै
मन वच तन परजूं सार आतमहित करणै। ॐ ह्रीं
श्री गिरनारि गिरौ शिवप्राप्तानां निर्वाण भूमि
भ्यो मोक्षफल प्राप्तानां फलं निर्वपामीति स्वाहा
।८। अथ मनीर सु चंदन सार तंदुल कुसुम न चरु
दीप धूप फल सार ता को अर्घ करूं श्री सिद्ध
क्षेत्र गिरनार महिमा को वरणै मन वच तन प
रजूं सार आतमहित करणै। ॐ ह्रीं श्री गिरनारि गि
रौ शिवप्राप्तानां निर्वाण भूमीभ्यो अनर्घपद
प्राप्तये अर्घं निर्वपामीति स्वाहा।९। अथ प्र
त्येक अर्घ लिख्यते। दोहा। पंत मरु धर विदित
महिमा अतुन गुण धाम। वंदत नासै पाप सब
पावै सुष अभिराम। छंद छप्पै। कोडि बहतर
सप्त सत कमु निराज प्रमान हो। अथ भसंजम

घातिकर्म हनि लह्यो केवलज्ञान ही। विहरे आर्य सुदेश मोक्ष जग भव्य लगाये। उर्जयंत गिरि आय सिद्ध थल वास कराये। याहीथल मैं ते शिव गये जगन्नाथ जिन नेम। मन वच तन करि सुद्ध भव्य अर्घ दो मन धरि प्रेम ॥ २ ॥ ॐ ह्रीं श्री गिरनारि शिखरोपरि मुक्ति प्राप्तेभ्यो द्वादश सप्त कोटि सप्त सप्ताधिक मुनिभ्यो समुच्चय अर्घं निर्वपामीति स्वाहा ॥

अथ नेमनाथ जी का पंचकल्याण वर्णनं ॥ छंद कुण्डल ॥

गर्भागम जिन नेम मास कार्तिक वदि छठि जनमे श्रावण सुदि सुक्ल मणि कांचन वृष्टी ॥ तप धारे गिरिनारि सुक्ल वदी श्रावण जान हो तिथि प्रतिपद सुकुमार घाती चउ हनी कें ज्ञान हो। आसाढ सुक्ल सप्तमी गण शेष कर्म हनि र मोक्ष जिन। वंदौ त्रिकाल भव्य अर्घ लै सुद्ध करहु मन वच तन ॥ ३ ॥ ॐ ह्रीं श्री नेमिनाथ जिनेंद्राय पंचकल्याणकाय अर्घं ॥ निर्वपामीति स्वाहा

छंद अडिल्ल ॥ नेमिनाथ जिनराय सो रथ सुवन तणो। सुणि कै होय विरक्त संग छुड़ि ब्याह्यो। कर्म घाति पाना सिज्ञान केवल लह्यो। उर्जयंत ते मुक्ति रमणि को कर गह्यो ॥ ॐ ह्रीं श्री गिरनारि अचलोपरि शिवप्राप्तये नेमिनाथ जिनेंद्राय अर्घं निर्व

पामी तिस्वाहा।६।। छंद अडियल।। संबूप्रद्युम्न कुमार पुन्नमार पुन्नमाधवतणे। मारपुन्न अनिरुद्ध औरमुनिवर घणे। याही थलतैं सिद्धम ए धरि ध्यांनकूं।। तिनकूं वंदूं धरा छोडि अभिमानकूं।। ॐ ह्रीं श्रीगिरिनारि अचलोपरिमुक्ति प्राप्तानां संबूप्रद्युम्नकुमार अनिरुद्धादिमुनीनां निर्वाणभूमिभ्यो अर्घं निर्विपामीतिस्वाहा।४।। अथ जयमाल। दोहा।। पंचम परमपद प्रण मिकैं।। मन वच काय त्रिकाल उर्ज्जयंतगिर राजकी अब वरणुंजयमाल। दोहा। वीसकोस सैंगिरतणुं दरसहोय सुषकार। ताही थलतैं भव्यजनपैदलहोय सुभाय।।२।। छंद अडिल।। जूनागढतैं कोसडोढपथहै सकैं।। पर्वतफूल वनखंडसुरससुंदरमही।। विचित्रमोदरकुंड अवर मृगी कुंडहै।। विचरैं वनकेवीच कपिनके झुंडहैं।। ओ ढोरढोरपथमांहि अमलजल वहनहै। चालतमंदसुगंधपवनश्रमहरतहै जे जात्री जनजाहि षेदनहिं लहत है। चलो वेरन करनवेग इम कहतहै।।४।। छंदसुंदरी।। चल तयोगिरनिकटसुआतहै।। सलिलसीतलबा पीसुहातहै। षेपिमलमुत्रसुभविज्ञानहै चढ त अचलहरषसरसातहै।।५।। दोहा।। अथ अ

धकोसरुगिरऊंतो रेवैस्थानविश्राम जातिजिन
वैठे तहां मिटै पंथ श्रमघाम ॥ ८ ॥ चौपई ॥ उज्जयं
तगिर उतमछाजे ॥ मणिरिस्लि के ब्रभराजे
अन्य अचलमहिमा लघिलाजे वंदतजाकेअ
घसवभाजे ॥ ७ ॥ सप्तकोस उंचो सुषदाई महिमा
जाकी बरनी नजाई जाके वन नंदनसम सोहे देषत
सुरनरके मन मोहे ॥ ८ ॥ द्रुमवल्ली फलफूलविराज
त जाकूं लषिकल्पद्रुमलाजत ॥ सरस रसालत
लतरु भारी ॥ एलाश्री फल सुभग सुभारी ॥ ९ ॥ सो
है सरस अनारनारंगी पंछी शब्दकरत बहुचं
चंगी ॥ मालती चंपा जा थलहीहै ॥ सुमन मधुपक
रिकूं मिरही ॥ १० ॥ स्वच्छ सलिलभृत सरवर सोहैं
चक्रवाक सारस ध्वनि मोहै ॥ दुष्ट जंतु तहां निज
रन आवैं ऐसो प्रभु अतिसय दरसावें ॥ ११ ॥ गिर
तटतें त्रयकोस उचाई ॥ धर्मसाल तहां मंडवाई
जहां पहरा षितसदा रहे है ॥ जात्रीजन बस्वारि
धरै है ॥ १२ ॥ जहां श्वेतांवरमत के मंदिर ॥ तामे काम
वडा अति सुंदर ॥ तहां ते कछुक उत्तर दिश जावें
निर्मल जलको कुंड सुहावें ॥ १३ ॥ जात्रीजन तहां
स्नान करावें ॥ मानु पाप पंक उतरावें ॥ उज्जलवस
न पेंहरि प्रभु विहोवें ॥ वसुविधि सामग्री शुभ धोवें

२५॥ लेविधिफिरिउनहीपंथ आवैपीछैदरव
सनमुखआवै॥ उंचोचढैकछुकगिं ऊपरतहां
श्रीनेमभवनसुभरूपर॥२५॥ अतिउतंगसुं
दरसुषकारी॥वंदनआवेंसुरनरनारी॥ वैरीम
धश्रीनेमजिनंदा॥राजतउदयअपूरवचं
दा॥२६॥वंदतनासैसबदुषदंदा॥ मिटेंसर्वक
र्मनकेफंदा॥उत्तरमुखसोहेअविकारी॥सांत
छविपद्मासनधारी॥२७॥ निराभर्णभास्वर
तनसुंदर॥सोहैसुरनरनमंपुरंदर॥जात्रीजन
तहीपूजाकरिहै॥भवभवसंचितअघसवह
रिहै॥२८॥ताजिमगहकेवीचेंभारी॥राजमती
कीगुफानिहारी॥तामेंमूरतिराजमतीकी॥सो
हैसुंदरपरमसतीकी॥२९॥फिरिजात्रीजनऊं
चाचढिहै॥पूरवदिसमुखपाठसुपढिहै॥अ
र्धकोशफिरिऊंचावेंस्वेतांबरजिनसदनकहा
वें २० फिरिचढिहैउचेजात्रीजन हर्षसहत
नेमीश्वरवंदन पथमेतरुफूलेसवसुंदरसोहै
अनअंबिकामंदिर २१ तहांतेवहूरकितेर
कऊंचा गोरषनाथस्यानतहांपहूंचा फिरि
निचैउतरैजात्रीजनश्रुद्धकरीकेअपनेमन
वचतन २२ ऊंचनीचकेईमूमिसुआवेप

गज्जाचीसुखसैचदिजावैं॥ यौंचढतीउतरतीव
हुंवरा आवैनिकटनेमसुक्तीथल॥ २३॥ कैसैंहैं
वहुकूटउतंगा॥ मानुपरमतगगगी अभंगा॥ ऐ
सीउच्चताकूटतनीहै॥ अनुतशिवमगनीसरनी
है॥ २४॥ जहांथीरांचढीहैनरनारी॥ तहांचढावविं
कट अतिभारी॥ जेजनवृद्ध असक्त थकेथेडोलि
मांहिवैठिचलतेथे॥ २५॥ सोभीरहीतहांपथसौं
थे॥ आगेचढिचाढेनरकांधे॥ श्री अरिहंतसिद्ध
मुखवोलैंमारगध्यानचित्तनहीडोलै॥ २६॥ अनुक्रम
चढतसिद्धथलपहूंचे॥ पापपुंजभवसंचितमुंचे
भाग्योदयतैंभवितहांजावे भाग्यहीनदरसनन
हीपावे॥ २७॥ याथलतैंश्रीनेमिजिनेश्वर हनि
वसुकर्मभएसिवईश्वर॥ और अनेकमुनीयाथ
लतेंसिद्धभएलरिवसुकर्मनतें॥ २८ यातैंपाव
नक्षेत्रसुकहिए भवभवसंचित अघसवदहि
ए जोभविमनवचतनकरिवंदै भवभवसंचित
पापनिकंदै २९ छंद अडिल जेजात्रीजनजां
हिद्रव्यवसुलेयकै पंचामृत अभिषेकधरास
करेथकैनिरगंधसितसालिकुसुमवरुधरो
दीपधूपफल अर्घयजनभविरमकरो ३०
छंदगीता इमपूज्यपरमधुरासुभविजननैं

नेमप्रभूपूजाकरो॥दशचांपन्नतदेहजिनदु
तिनीलमणिमंसुंदरी॥आयुवर्षसहर्षसहस्र
कीप्रभुबालवयमैतपधरो॥तजिराजमति॥
चितदयाधरिइनआयशिवसुंदरवरो॥३१॥
छंदपद्धडी॥इमपूज्यधरासबपापहानि॥निज
जन्मसफलभव्यधन्यमानि॥फुनिकरैस्तुतिम
नवचकाय॥त्रयदेतप्रदक्षिणाशीसनाय॥३२॥घु
मटीमैनेमजिनेशचरण॥जोपीछैप्रतिमाग्रह
रण॥भव्यवंदिपूज्यनिजशीशनाय॥जयसब्द
करतघंटाघनाय॥३३॥फुनिताहीपथउतरै
सुभव्यनिजहाथलियांवसुविधिसुद्रव्य॥अ
तिभक्तिसहितजिनध्यानलीन॥पथमंदमंद
उतरैप्रवीन॥३४॥सबसुखतैजैजैयध्वनिकरं
तपथऊंचनीचचढिउतरंत॥यौचलतसुगो
मुखकुंडआत॥नीरसदानिर्मलवहंत॥३५॥त
हांगोमुखनालोवहैधार॥तातैइहनामविख्या
तसार॥जाकोजलशीतलअतहीमिष्ट॥जोहपी
वतनासैतृषाकष्ट॥३६॥जिहिकुंडनिकटहोय
पंथजाय॥दिशउतरमैंअद्भुतसुहाय॥कितनी
कदूरगिरपैचलंत॥फुनिअधैशीलतैउतरंत॥
जहांपैडीपथनिर्जंतुम्रमिफलफूलवेलिद्रुम

रहे प्रियो चलत आंत बन सहस्राम्र कोकिल मयूर
र ध्वनि करति काम्य ॥३८॥ जहां भूमि मनोहर अति
सुरंग ॥ तप धरै नेमकर मदन भंग ॥ तहां सफल वृक्ष
सीतल सुछाय जल ठोर ठोर निर्मल वहाय ॥३९॥ ज
हां शीतल कुंड भरे सुनीर ॥ तहां मंद सुगंध चलै समी
र तहां फले फूल बहु सघन आम्र ॥ तातै विख्यात व
न सहस्राम्र ॥४०॥ तोरण सै रथ नै फिरै नेमिनाथ ॥
सुनि सोर पसु उर दया खिंत ॥ द्वादश अनुप्रेक्षा
सुभग चिंत ॥ भय भीत भये भव तै अत्यंत ॥४१॥ भ
व भोग देह मै भये उदास ॥ तोरी सब मोह तणी जु फा
स ॥ तब ही लौकांतिक देव आय ॥ पद पुष्प क्षेपि
निज सीस नाय ॥४२॥ प्रभु जो उपविचारी बात एह
करिए न विलंब देवाधिदेव ॥ यौं करि नियोग निज
सदन जाय ॥ तब चतुरनिकाय सुदेव आय ॥४३॥
रचि शिविका प्रभु तन करि सिंगार ॥ बैठाय लिये
निज कंध धार ॥ शिव तिय के वींद बने अनूप ॥ ल
खी हरखी मुक्ति तिया सुरूप ॥४४॥ प्रभु भक्ति स
हित आनंद धारि ॥ इंद्राणी इंद्रन चै जु सार ॥ आनं
द मे घफर लग्यो मिष्ट ॥ जिह देखित च सुहोत पुष्ट
॥४५॥ नाचे ई थेई थेई ध्वनि रही पूर ॥ सुर सुरीन चै सुर
पति हजूर छम छम छम घुघरु वजंत ॥ घन घन

नेमप्रभू पूज्ञा करो॥ दश चांप उन्नत देह जिन दु
तिनीलमणिमसुंदरी॥ आयु वर्ष सहस्र सहस्र
की प्रभु बाल वय मैं तप धरो॥ तजि राजमति॥
चित दया धरि इन आय शिव सुंदर वरो॥३१॥
कुंदपद्धरी॥ इम पूज्य धरा सब पाप हानि निज
जन्म सफल भव्य धन्य मानि कुनि करै स्तुति म
नवच काय॥ त्रय देत प्रदक्षिणा सनाय॥३२॥ घु
मटी मै नेम जिनेश चरण॥ तो पोडै प्रतिमा प्रह
रण॥ भव्य वंदि पूज्य निज शीश नाय॥ जय सब्द
करत घंटा घनाय॥३३॥ फुनि ताहीं पथ उतरै
सुभव्य निज हाथ लियां वसुविधि सुद्रव्य॥ अ
ति भक्ति सहित जिन ध्यान लीन॥ पथ मंद मंद
उतरै प्रवीन॥३४॥ सब सुख तें जै जै यथ्य निकं
त पथ ऊंच नीच वदि उतरंत॥ यौ चलत सु गो
मुख कुंड आत॥ नीर सदा निर्मल वहंत॥३५॥ त
हां गोमुख नालो वहै धार॥ तातै इह नाम विख्या
त सार॥ जाको जल शीतल अत ही मिष्ट जी हपी
वत नासै तृषा कष्ट॥३६॥ जिहि कुंड निकट होय
पंथ जाय॥ दिश उतर मैं अद्भुत सुहाय कितनी
कदूर गिरपै चलंत फुनि अथैसै लते उतरंत॥
जहां पैडी पथ निर्जं तु भूमि फल फूल वेलि द्रुम

रहे रूमि यों वलत अति बन सहस्राम्र कोकिलमय
र ध्वनि करति काम्र ॥ ३९ ॥ जहां भ्रमि मनोहर अति
सुरंग ॥ तप धरै नेम कर मदन भंग ॥ तहां सफल वृक्ष
सीतल सुछाय जल ठोर ठोर निर्मल वहाय ॥ ३४ ॥ ज
हां शीतल कुंड भरे सुनीर ॥ तहां मंद सुगंध चले समी
र तहां फले फूल बहु सघन आम्र ॥ ता ते विख्यात व
न सहस्राम्र ॥ ४० ॥ तोरण से रथ ने फिरे नेमिनाथ ॥
सुनि सोरप भु उर दया खिंत्य ॥ द्वादश अनुप्रेक्षा
सुभग विंत्य ॥ भय भीत भये भव तैं असंत ॥ ४१ ॥ भ
व भोग देह सै भये उदास ॥ तोरी सब मोह तणी जू फां
स ॥ तब ही लोकांतक देव आय ॥ पद पुष्प क्षेपि ॥
निज सीस नाय ॥ ४२ ॥ प्रभु जो ग्य विचारी बात एह
करि ए न विलंब देवाधि देव ॥ यो करि नियोग निज
सदन जाय ॥ तव चतुर निकाय सुदेव आय ॥ ४३
रचि शिवका प्रभु तन करि सिंगार ॥ वैराग्य लिये
निज कंध धार शिवतिय के वींदवने अनूप ॥ ल
षी हर षी मुक्ति तिया सुरूप ॥ ४४ ॥ प्रभु भक्ति स
हित आनंद धारि ॥ इंद्राणी इंद्रन चे जु सार आनं
द मे घ फर लग्यो मिष्ट ॥ जिह दे षित च खु होत पुष्ट
॥ ४५ ॥ ता थे ई थे ई ध्वनि रही पूर ॥ सुर सुरी न चे सुर
पति हजूर झुम झुम झुम घुघरू बजंत ॥ घन घन

घननघंटाघनंत ॥४६॥ द्रुमद्रुमद्रुमद्रुमबाजतमृ
दंगझननननझननननननूपरंगततनननत्ततत्थेलेत
संसारनदीसारंगीकरतध्यांन ॥४७॥ इहभांतिरच्यो
अद्भुतसुठाठ ॥ तहांपढेपुण्यमंगलसुपाठ ॥ यो
सहस्राम्रवनआयमध्य ॥ हैपरवसनमुखवंदि
सिद्ध ॥४८॥ कचलोचकियेसुष्टीसुपंच ॥ धारिदि
क्षाजिनतजिप्रपंचकचलोंचतउपज्योमनही
ज्ञानकरिदेवचलेप्रभुतपकल्याण ॥४९॥ तातैप
वनएधराजानपूजैसुभव्यबसुद्रव्यआनि ॥ ति
हतपधरिघातुचतुष्कनासउपजायोकेवलर
विप्रकास ॥५०॥ तहांतपअरुग्यानकल्याणदो
य ॥ पूजैसोधरासुरशिवसुहोय ॥ हैगुमटीजिन
चरणारविंदपूजेस्यै ॥ पुण्यहोवेअमंद ॥५१॥ र
मपूज्यभव्यताहीसुपंथ ॥ फुनिचलैमानमदत
जग्रथ ॥ फिरधर्मसालपीछोसुआय ॥ वस्त्रादि
लेयनिजथांथानजाय ॥५२॥ वंदैपंडितइमराम
सुख ॥ मनवचनकायतजिरागरुख ॥ निजजन्म
सफलकृतकृत्यमानिमैभयोप्रभुतुमभ्रत्यआ
नि ॥५३॥ तातैसुवेगकीजैसहाय ॥ वसुकर्मनतेंली
जैछुड़ाय ॥ इसजगमाहीदुखमेरुजांन ॥ सुखसि
रसुंसमनांहीप्रमांन ॥५४॥ दुखहरणकारणसु

ञतुमजिनेशमिथ्यातमहरतुमही।दिनेशमानुशे
नायअवअरजगहे।दीजेसुवासुशिवपरसुगेह
।५४।घत्ता।गिरनारीगिरदेसुरदेसुरनरवंद्यधरि
आनंदनंदितहै।नरसुरसुखपावैशिवपुरजावैनि
रवलसारगुनमंडितहै।।ॐह्रींश्रीगिरनारिशिख
रोपरिमुक्तिप्राप्तेभ्योपूर्णार्घंनिर्वपामितिस्वा
हा।।छंदअडिल।।जोवंदेमनलायअचगिरनार
हो।सिद्धिसिद्धवहुवढिलहैसुखसारहो।शक्रचक्र
पदभोग्यसुंजगधारहो।१।।इत्याशीर्वाद।।संवत
सतगणीसऊपरित्रयवीसहै।पोषमाससितपक्ष
सुपक्षजगीसहै।तिथिअष्टमीरविवारअमलउ
छरंगहो।तादिनवंदेअचलराजसवसंघहो।२।
इतिश्रीगिनारपूजासंपूर्ण।।संवत्।।२४।।पू
अथशिखरजीकीपूजाभाषालिख्यते।।अडि
ल।।गिरिसमेदतेवीसजिनेश्वरसिवगए।।और
असंख्यातमुनीतिहांतेसिद्धभए।वंदुमनवचकाय
नमुंसिरनायके।।तिष्ठोश्रीमहाराज्यसवेंइतआ
यके।।ॐह्रींसंमेदसिखरतेमुक्तिपधारेज्यांकीचर
णकमलकीस्थापना।अत्रावतरावतरसंवौषट्
आह्वाननं।अत्रममसन्निहितोभवभववषट्स
न्निधीकरणं।।छंदगीत।।सोहनफारीरतनजडि

हिंगंगाजलभरो॥जिनराजचरणचढायभवि
जिननन्ममरत्युजरा हरो संसार उदधिउवारणों
कोली जिणसुद्धभावसो॥ संमेदगिरिपरवीसजि
नवरपूजहर्षउछावसो॥ ॐह्रीं संमेदसिषरपर्व
तसेती जोजिनमुनीमुक्तिपधारे जिनकेचरणक
वलकीपूजाजन्मजरामृत्युरोगविनासनायज
लं निर्वपामीतिस्वाहा॥१॥जलं॥ जाकीसुगंधकी
महें अलिगुंजतें आवेघनें। सोमलयसंगघसा
यकेसरपूजिपदजिनवरतनें॥भवआतापनि
वारणेंकोलीलिणसुद्धभावसों॥संमेदगिरपरिवी
सजिनवरपूजिहर्षउछावसो॥ ॐह्रीं संमेदसिष
रपर्वतसेतीजेजिनमुनिमुक्तिपधारे॥जिनकेच
रणकवलकीपूजाभवआतापरोगविनासनाय
चंदनं निर्वपामीतिस्वाहा॥२॥चंदनं॥ अक्षतअ
षंड अत्यंतसुंदरजोतिससिसमलीजए॥सुभसा
लि उज्जलतोयधोयरपुलप्रभुपदकीजिए॥पदअ
खंकारनलेयभविजनसुद्धनिर्मलभावसो॥संमेद
गिरपरिवीस जिनवरपूजिहर्षउछाहसों॥ ॐह्रीं
संमेदसिषरपर्वतसेतीजे जिनमुनिमुक्तिपधारे
जिनकेचरणकवलकीपूजाअषेपदप्राप्ताय
अक्षतं निर्वपामीतिस्वाहा॥अक्षतं॥३॥हेम

दनदुष्ट अत्यंत दुर्जयहनै सबके प्रांगही॥ ताकेनि
रगहेतकुसम सुगायरंजन घ्रांगही जाकीसुबा
सनिहारषट पददौरि आवैचावसौ॥ संमेदगिर
परवीसजिनवर पूजिहर्ष उछावसौ॥ ॐ ह्रीं संमे
सिषरपर्वतसैतीजे जिनमुनिमुक्तिपधारे जिन
केचरणकमलकी पूजा कामवाणविनासनाय पु
ष्पं निर्वपामितीस्वाहा॥ पुष्पं॥ ✿॥ रसपूररसना
घ्रांणरंजनचक्षुप्रिय अतिमिष्टही॥ जिनराजच
रनचढाय उत्तिमसुधाहोहेनिष्ठहीं॥ भरिथालकं
चनविविधकंचनविविधव्यंजनलीजीए सुदभाव
सौ॥ संमेदगिरपरवीसजिवरपूजिहर्षउछावसौं॥
ॐ ह्रीं संमेदसिषरपर्वतसेतीजेजिनमुनिमुक्तिप
धारे जिनकेचरणकवलकी पूजाक्षुधावेदनीरोग
विनासनायनैवेद्यं निर्वपामीतिस्वाहा॥ नैवेद्यं॥
त्रैलोकगर्भित ग्यांनताकोमोहनिजवसकरलीयो
अज्ञानतममेपड्यो चेतनचतुरगतिभरमनकीयो
तिनमांहिमोहविहंसहोवे आरतीकरिचावसौं॥ ॐ
ह्रीं संमेदसिषरपर्वतसेतीजेजिनमुनिमुक्तिपधा
रेजिनकेजिनकेचरनकवलकी पूजा जितेमोहां
धकारविनासनायदीपं निर्वपामीतिस्वाहा॥ दीपं॥
धूः॥ सुभअगरअंबरवाससुंदरधूपप्रभुढिगषेप

है॥ ए दुष्टकर्मप्रचंडतिनकोंहोयनन्तछिनछेयहै
सोधूपवसुविधिजरनकारनलीजिएसुद्भावसों
संमेदगिरपरबीसजिनवरपदजिहर्षउछावसों॥ उं
ह्रींसंमेदसिषरपर्वतसेतीजेजिनमुनिमुक्तिपधा
रेजिनकेचरणकमलकीपूजाअष्टकर्मदहनाय
धूपंनिर्वपामीतिस्वाहा॥ धूपं॥ ७॥ बादामश्रीफ
ललौंगपिस्तालेयसुधसमालहै॥ सहकेरदाषश्र
नारकेलातुरनलूंटेडालहै॥ भविलेपउनमहेंतसि
वकेबूटिविधकैदावसौं॥ संमेदगिरपरबीसजिन
वरपदजिहर्षउछावसों॥ उंह्रींसंमेदसिषरपर्वत
सेतीजेजिनमुनिमुक्तिपधारेजिनकेचरणकमल
कीपूजामोक्षफलप्राप्ताय॥ फलंनिर्वपामीतिस्वा
हा॥ फलं॥ ८॥ छप्पै॥ जन्ममृत्युजलहरेगंधश्रा
तापनिवारैतंदुलपदअषैमदनकोंसुमनविदारै
क्षुधाहरैनैवेघदीपतैध्यांतनसावै॥ धूपदहैवसु
कर्ममोक्षसुषफलदरसावै॥ एवसुद्रव्यमिलाय
केअर्घरामचंदकीजिए॥ पूजाकरिगिरसिषरकी
नरभवकाफललीजीए॥ उंह्रींसंमेदसिषरपर्वत
सेतीबीसजिनमुनिमुक्तिपधारेजिनकेचरणकम
लकीपूजाअर्घंमहाअर्घंनिर्वपामीतिस्वाहा॥ ॥
अर्घं॥ ९॥ दोहा॥ महिमावडीसंमेदकीकोकविक

हे वनाय। करै जा न सुछ भाव सो दोगतिमै नहीं जा
य॥ अगै प्रसे कहै ॥ सकलकर्म हनि मो षि
पडि वासित वे सा यही॥ जिन्ह चरण गुण घोषगण
संमेदाचलय की॥ ॐ ह्रीं संमेद सिषर पर्वत से ती
श्री कुंथनाथ तीर्थंकर ज्ञान धर कूट दर्शण फ
ल कोडि उपवाश अर छिनवै कोडि वतीस लाय
छिनवै हजार सात सै वियालीस मुनि मुक्ति पधारे
॥अर्घं॥१॥ जेठ सुकल चउदिस दिवस॥ मोक्षगए
उण नाह जिन्ह मोषि दिन के चरण॥ करिकै वहु उ
त्साह॥ ॐ ह्रीं संमेद सिषर पर्वत से ती सुदत्त वर कू
ट दर्शण फल कोडि उपवास॥ अर धर्मनाथ ती
र्थंकर उगुणीस कोडा कोडि गुणीस कोडि नो ला
ष नो हजार सात सै पिच्याण वै मुनि मुक्ति पधारे
तिन कूं अर्घं निर्वपामीति स्वाहा॥ अर्घं॥२॥ सो
रठा॥ सिवपुर मै प्रभु जाय॥ चैत सुकल एकादसी
आतम सोलव लाय॥ लहि अनंत सुष थिर रहे॥ ॐ
ह्रीं संमेद सिषर पर्वत से ती अविचल कूट दर्श
ण फल॥ कोडि उपवास अर सुमतिनाथ तीर्थं
कर एक कोडा कोडि चोरासि कोड वहत्तर लाय इ
क्यासी हजार सात सै मुनि मुक्ति पधारे तिन कूं अ
र्घं निर्वपामीति स्वाहा॥ अर्घं॥३॥ सकल कर्म ष

षषकीनी जेठसुक्ल चौदिस दिनां हुए अष्टगु
णलीन सिद्ध एसु षं परम। उँ ह्रीं संमेद सिषरपर
वत सेती प्रभासि कूंट दर्शण फल कोट उपवास
अरसांतिनाथ तीर्थंकर नो कोडाकोडि नोलाष
हजार नोसे निनांणवे मुनि मुक्ति पधारे तिनकूं
अर्घं महाअर्घं निर्वपामीति स्वाहा॥ अर्घं॥ ९॥
दोहा॥ वदि असाढ अष्टम दिवस। मोषगए मु
निईश॥ जिजूं भक्ति ते विमलप्रभु अर्घ लाय न
मी शीश॥ उँ ह्रीं संमेद सिषर पर्वत सेती संकुल
कूंट दर्शण फल कोडि उपवास अर विमलना
थ तीर्थंकर सत्तरि कोडि साठि लाष छै हजार सा
तसे॥ ४२॥ मुनि मुक्ति पधारे तिनकूं अर्घं महा अ
र्घं निर्वपामीति स्वाहा॥ अर्घं॥ २॥ फागुण सुदस
प्तमि दिनां हणि अघातीयाराय॥ जगत पासिकूं
काटिकै मोषि गए जिनराय॥ उँ ह्रीं संमेद सिषर
पर्वत सेती प्रभास कूंट दर्शण को फल॥ कोडि छ
तीस कोडि श्री सुपार्श्वनाथ तीर्थंकर गुणचास
कोडाकोडि चौरासी कोडि वहत्तर लाष सात हजार
॥ ७४२॥ मुनि मुक्ति पधारे तिनकूं अर्घं महा अर्घं
निर्वपामीति स्वाहा॥ अर्घं॥ ३॥ चैत सुक्ल पंचम
दिना हनि अघातीयाराय। मोषि भए सुरपति

जिजै। मैजजिहुंगुणगाय। उंह्रींसंमेदसिषरसे
तीसिद्धवरकुंटदर्शफलबत्तीसकोडि। श्रीअजि
तनाथतीर्थंकरएकअडवअसीकोडिचौवन
लाखमुनिमुक्तिपधारेतिनकूंअर्घमहाअर्घं
निर्वपामीतिस्वाहा॥ अर्घं ॥ [illegible] ॥ जुगलनागस्वा
रेप्रभु। पार्श्वनाथजिनराय। सावणसुदिसातै
दिवस। लहैमुक्तिसुषजाय। उंह्रींसंमेदसिषर
सेतीसुभद्रकुंटदर्शणफलकोडिउपवा
स श्रीपार्श्वनाथतीर्थंकरपांचसैछत्तीसउप
वास। श्रीपार्श्वनाथतीर्थंकरपांचसैछत्तीसमु
निसहितमोक्षपधारे। औरचौरासीलाषमुनि
औरमोषपधारेतिनकूंअर्घमहाअर्घंनिर्वपा
मीतिस्वाहा॥ अर्घं ॥ ८ ॥ सोरठा ॥ हनिअघाति
सिवथांन। चतुरदशीवैशाषबदीजज्ञूंमोक्षक
ल्याणगयेसंमेदाचालथकी। उंह्रींसमेदसिष
रपर्वतसेतीमित्रधरनामाकुंटदर्शणफल
डिउपवास। अरनमीनाथतीर्थंकरनवकोड
कोडिएक। अडवपैंतालीसलाषसातहजा
सेवियालीसमुनिमुक्तिपधारेतिनकूंअ
अर्घंनिर्वपामीतिस्वाहा॥ अर्घं ॥ ९ ॥ सर्वकर्मह
निमोषि। चैतअमावससिवगए। मैजजिहुंव

सुघोषि॥चतुरनकायसुराजजे॥ उँह्रींसंमेदसि
षरपर्वतीसंमेदाचलपर्वतसेतीनाटकनाम
कूटदर्शणफलछिनवैंकोडिनीन्याणवैलाषनि
न्याणवैसैसुनिमुक्तिपधारेतीनकूंअर्घंमहाअ
र्घंनिर्वपामीतिस्वाहा॥अर्घं॥१०॥दोहा॥फागु
ण पंचमसुकलहीशेषकर्महनिसोषगयेसमेद
चलषकीशिवपदगुणहितषोष॥उँह्रींसंमे
दसिषरपर्वतसेतीसंवलकुटदर्शणफलकोडि
उपवासअरमलिनाथतिर्थंकरछिनवैकोडिमु
निमुक्तपधारेतिनकूंअर्घंमहाअर्घंनिर्विपामी
तिस्वाहा॥अर्घं॥११॥सोरठा॥हनिअघातसिव
थांनसावणसुदिपूनमगए॥जजूंमोषकल्यांन॥
सुरनरखगपतिमिलि।जजे॥उँह्रींसमेदसिषरप
र्वतसेतीसंकुलनामकूंटदर्शणफलकोडिउप
वासश्रेयांसतीर्थंकरछिनवैकोडाकोडिछिनवैको
डिछिनवैलाषनोहजारपांचसैछियालीसमुनि
मुक्तिपधारेतिनकूंअर्घंमहाअर्घंनिर्वपामीति
स्वाहा॥अर्घं॥१२॥गणपुष्पनिर्वाणभादवसुदी
अष्टमीदिनापूजूंमोक्षकल्यानसवसुरमिलिपूं
जाकरी॥उँह्रींसमेदसिषरपरवतसेतीसुप्रभकूं
टदर्शणफलकोडिउपवासअरपुष्पदंततीर्थंकर

निन्याणवैकोडिनिंबैलाषसातहजारब्यारसैअ
सीमुनिमुक्तिपधारेतिनकूं।अर्घंमहाअर्घंनिर्व
पामीतिस्वाहा:॥अर्घं॥ ॥हनिअघातीजिनराय
चौथकिसनफागुणविषैजिन्हूंवर्णगुनगायमो
षसमेदथकीगए॥उँह्रींसंमेदसिषरपर्वतसेती
मोहनकुटदर्शणफलकोडिउपवासपद्मप्रभुती
र्थंकरनिर्व्यांणवैकोडिसित्यासीलाषवियालीस
हजारसातसैसताईसमुनिमुक्तिपधारेतिनकूं।
अर्घंमहाअर्घंनिर्वपामीतिस्वाहा॥अर्घं॥ ॥
हनिअघातीनिअघातीनिर्वाणफागुणद्वादसीक
ह्लही।जजुंमोषकल्याणगएसुरासुरषदजजूं॥उँह्रीं
संमेदसिषरपर्वतसेतीनिर्जरनामकुंटदरसण
कोडिउपवासमुनिसुव्रततीर्थंकरनिर्व्यांनवैको
डाकोडिसित्याणवैकोडिनोलाषनोसेनिन्याणवे
मुनिमुक्तिपधारेतिनकूंअ महाअर्घंनिर्वपामी
तिस्वाहा॥अर्घं॥२४॥सेषकर्महनिमोष॥फागुण
सुकलजुसतमीजजूंगुणनकेकोष॥गएसंमेदा
चलथकी॥उँह्रींसंमेदसिषरपर्वतसेतीललितघ
टकुटदर्सणफलसोलालाषकोडिउपवासअ
ष्टीचंद्रप्रभतीर्थंकरचौरासीअडबवहजारकोडि
असीलाष॥९८४५५॥मुनिमुक्तिपधारेतिनकूं।

अर्घंमहाअर्घंनिर्वपामीतिस्वाहा॥ अर्घं॥ १६॥
॥सोरठा॥ गणमोषिभगवान अष्टमिसित आसोजकी॥ पोहपोहशिवथांनवसुविधिपदपंकजजजूं॥ ॐह्रींसमेदसिषरपर्वतसेतीविधुतवरकूटदर्सण फलकोडिउपवास॥ अरसीतलनाथतीर्थंकर अठाराकोडाकोडिबियालीसिवतीसलाषबीयांसीहजार॥ ९०५॥ मुनिमुक्तिधारेतिनकूं अर्घंमहाअर्घंनिर्वपामीतिस्वाहा॥ अर्घं॥ १७॥
दोहा॥ चैतकिसनपर्णदिस निजआतमकोचिन्ह मुक्तिस्थानजायके॥ हुए अष्टगुणलीन॥ ॐह्रींसमेदसिषरपर्वतसेतीस्वयंभूनामाकूटदरसणफलकोडिउपवास अरश्रीअनंतनाथतीर्थंकरछिनमैकोडाकोडिसत्तरिकोडिसत्तरलाषसत्तरिहजारसातसैमुनिमुक्तिपधारेतिनकूं अर्घंमहाअर्घंनिर्विपामीतिस्वाहा॥ अर्घं॥ १८॥ सोरठा॥ सेषकर्मनिवारचैतसुक्लषष्ठमिविषै॥ जजूं चरणघउचारमोषवरांगनपतिभए॥ ॐह्रींसमेदसिषरपरवतसेतीधवलदत्तकूटदर्सण फलबीयालीसलाषउपवासफलसंभवनाथतीर्थंकरनोकोडाकोडिबहत्तरिलाषबीयालीसहजारपाचसै॥ मुनिमुक्तिपधारेतिनकूं अर्घंमहाअर्घंनिर्विपामीतिस्वाहा॥ अ

पूं॥ २४॥ सोरठा॥ सित अष्टमी वैसाखा सित नगरा मो षिहनि कर्मजजूं चरण धरि भक्ति करि। देवदेउ नि ज धर्म॥ ॐ ह्रीं संमेदसिषर पर्वत से ती आनद दर्श ण कूंट दर्शण फल एक लाख उपवास अर अभिनं दन तीर्थंकर तेहतरि कोड़ा कोडि सत्तर कोड़ सत्तर लाष वियासी हजार सात सै सात मुनि मुक्ति पधारे तिन कूं अर्घ महा अर्घ निर्वपामी ति स्वाहा॥ २ ऐं॥ जयमाल॥ पधरी छंद॥ जय प्रथम नमूं जिनकुं थरदेव जय धर्म नमीं नित करौं सेव। जय सुमति न मूं सद बुद्धि हेत जय सांति मुनि जसांति नै मुनि जि सांति हेत॥ १॥ जय विमल नमूं आनंदकंद जय सुपा र्श्वनमूं हति पासि फंद जय अजित गये सिव हां नि कर्म जय पार्श्वकरी जु गनन सर्म॥ २॥ पश्चिम दिशि जानो टोक एक वंद्या चहूं गति को होय छेव नरसुर पद की तो को न वात पइजै अनुक्रम ते मुक्ति जान॥ ३॥ जय नमी नमो निति धरौ ध्यान जय अरिहंत लोया सिद्ध थांन। जय मल्लि मदन जय सील धार। जय पास्र्व गर भव सें जु पार॥ ४॥ जय सुवदि सुबुधि दाता महीस जय पद्म नमूं नमहरि दिनेस जय मुनिसुव्रत गुण गुणगारिष्ट। जय चंद्रकर्त अतापनिष्ट॥ ५॥ जी यसीत ल जय भव की आताप जय अनंत नमूं न सिज्ञाय पाप

जयसंभवभवकीहरोपीर।जय अभयकरो अ
भिनंदवीर।६।परवदिशद्वादशदोकजांण।दूजै
तेहोहै असुभहांणि।फिरमरनमिंद्रकौकरिप्रणांम
पावोसिवरमनीवेगधांम।७।कवित्त।सिषरस
मेदजीकेवीसकूटतासौमोषगएमुनिराजताकी
संष्यासवजांनिए।चौदासैकोडाकोडिपैसठनाउ
परिजोडिछियासीअडवताकोध्यानहिए।आंनि
एवारासैतेहतरकोडिलाषइग्यारासैबयालीससात
सैचौतीससादासहसवआंनिएसैंदतिनैंपजि
कर्मभांनिए।दोहा।वीसकूटकोदूर्सफलप्रोषध
संष्यांजांनि।एकसोतेहतरकोडि।गुणगुणसठ
लाषहीमांन।घत्ता।एवीसजिनेसरनमतस्वरा
सुरमघवापूजकौंआवेनरनारी।ध्यावैसुषपावैं
रामचंदनितसिरनावै।।इतिसमेदसिषरपूजा
संपूर्णम्।।संवत् १९ ५९ माघ फा· १० बुधे।।
अथशांतिपाठलिख्यते।।शांतिजिनंशशिनि
र्म्मलवक्रं।शीलगुणव्रतसंयमपात्रं।अष्ठश
तार्चितलक्षणगात्रं।नौमिजिनोत्तमअंबुजनेत्रं
।पंचममीप्सितचक्रधराणांपूजितमिंद्रनरेंद्र
गणैश्च।शांतिकरंगणशांतिमभीप्सुः।षोडश
तीर्थंकरंप्रणमामि।२।दिव्यतरुःसुरपुष्पसुर

ष्टिः दुंदुभिरासनयोजनघोषौ॥ आतपवारणचा
मरयुग्मे॥ यस्य विभाति च मंडलतेजः॥२॥ तं जगद
र्चित शांतिजिनेंद्रं शांतिकरं शिरसा प्रणमामि॥
सर्वगणाय तु दद्यतु शांतिं मह्यमरं पठते परमां च
॥३॥ येभ्यर्चिता मुकुटकुंडलहाररत्नैः॥ शक्रादिभि
सुरगणैः स्तुतपादपद्माः॥ ते मे जिनाः प्रवरवंशज
जगत्प्रदीपा॥ स्तीर्थंकराः सततशांतिकरा भवंतु
॥४॥ संपूज्यकानां प्रतिपालकानां यतींद्रसामान्य
तपोधनानां। देशस्य राष्ट्रस्य पुरस्य राज्ञः। करोतु
शांतिं भगवान्जिनेंद्रः॥६॥ अशोकवृक्षः सुरपुष्प
वृष्टिः दिव्यध्वनिश्चामरमासनं च। भामंडलंदुंदु
भिरातपत्रं। सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणां॥७॥
क्षेमं सर्वप्रजानां प्रभवतु बलवान् धार्मिको भू
मिपालः॥ काले काले च सम्यक वर्षतु मघवा व्या
धयो यांतु नाशं॥ दुर्भिक्षं चौरमारी क्षणमपि ज
गतां मास्मभूज्जीवलोके॥ जैनेंद्रं धर्मचक्रं प्रभव
तु सततं सर्वसौख्यप्रदायि॥८॥ प्रध्वस्तघातिक
र्माणि केवलज्ञानभास्कराः। कुर्वंति जगतः शांतिं
वृषभाद्याः जिनेश्वराः॥९॥ अथेष्टप्रार्थना प्रथ
मं करणं चरणं द्रव्यं नमः॥ शास्त्राभ्यासो जिनपतिनुति
संगतिः सर्वदार्यैः सद्वृत्तानां गुणगणकथा दो

ॐ॥ अथ चरचासतक लिख्यते॥ प्रथम सर्वज्ञ स्तुति॥ जेसरव अलोकलोक इक उडवत देषै॥ ह
स्तामल ज्यों हाथ लीक ज्यों सरव विसेषै॥ छहों दरव गुण परज काय त्रय वर्तमान समा॥ दर्पन ज्यों प्र
कास नास मल कर्म महातम॥ परमेष्टी पांचों विघनहर मंगलकारी लोक में॥ मन वचन काय सि
र लाय प्रभु व आनंद सों देहु धोक में॥ १॥ वंदों नेमि जिनेंद चंद सब को सुषदाई॥ बलि नारायण वे
दि मुकट मणि सोभा पाई॥ व्यंतर इंद्र बतीस भुवन चालीस आवे॥ रवि ससि चक्री सिंह सरण चौ
बीसों ध्यावे॥ सब देवन के सिरदेव जिन सुगुरन के गुरदाय हो॥ हूं जेदयाल मम हाल पर गुण अ
नंत समुदाय हो॥ २॥ इंद्र फनिंद्र नरिंद्र पूजित तुम भगति वढावे॥ बलनारायन वंदि मन सोभा पा मुकट
वे॥ विन जाने जिय भ्रम में जानि छिन सुर गावसावे॥ ध्यानवान रिधिवान अमरपद आपक हावे॥ स
व देवन के सिरदेव जिन सुगुरन के गुरदाय हो॥ हूं जेदयाल मम हाल पर गुण अनंत समुदाय हो॥ ३
वंदों आठ करोर लाष छप्पन सत्तानूं॥ सहस चारि सै असी एक जिनमंदिर जानूं॥ नव सै पञ्चीस व ।
डि लाष त्रेपन सत्ताईस॥ वंदों प्रतिमा सरव सहस नौ से अडतीस॥ व्यंतर जोतिस अगनित सकल ली
चैत्याले प्रतिमा नमों॥ आनंदकार दुखहार सब फेरि नहीं भववन भमों॥ ४॥ लोक इसतन वात

सीसञ्याद्दीसविराजै। एकरूपवसुरूपगुणअनंतानमछाजै। अस्तिवस्तपरमेयअगुरुलघु
द्रवप्रदेसी। चेतनअमूर्तीकआठगुणअमलसुदेसी। उतकृष्टज्ञानअवगाहपदमासन
षड्गासनलसैं। सवग्यायकलोकअलोकविधिनमोसिद्धभवभयनसैं। ५। अथआचार्य
उपाध्यायसाधुतीनोंकोवंदनां। आचारजउवझायसाधमनतीनोंध्याउं। गुणछत्तीसपचीस
वीसअरुआठमनाउं। तीनोंकोपदसाधमुकतिकोमारगसाधै। भोतनभोगविरागरागसुभ
ध्यानअराधै। गुणसागरअविचलमेरुसमधीरजसोंपरीसहसहै। मेंनमोंपायकुगलायमन
मेरोजीवांछितलहै। ६। अथलोकसरूप। अमलअनादिअनंतअकृतअनमित्तअखंड
सुभ। नि। अचलअजीवअरूपपंचनहिंइकअलोकनभ निराकारअविकारअनंतप्रदेश
विराजे। सुद्धसुगुणअवहेगोदसोदिसअंतनपाजे। यामध्यलोकनभतीनविधिअकृत
अमिटअनईसरो। अविचलअनादिअनंतसवभाष्योश्रीआदीस्वरो। ७। अथलोक
स्वरूप। सवैया ३१। पूरवपश्चिमसातनर्केतलेराजूसातआगेघटनामध्यलोकराजूएकर
ह्योहे। देक्षिणउत्तरआदिअंतमध्यराजूसातउंचाचौदेराजूषटद्रविभराखह्योहे। उंचो

दिशायाब्रम्हलोकराजूपांचभयाआगैघटाअंतएकराजूसरह्याहै। असंख्यातपरदेसमू
रतीककियेभसकोंघेरहैकौनस्वयंसिद्धकह्याहै। ८ पुन।तीनौलोकतीनौवातवले
वढैसवठौरब्रह्मत्तालअंडजालतननामदेषिये। अधोलोकवेत्रासनमध्यलोकथाली
मनिउरधमृदंगमानिऐसीहीविसषीये। कटकटधारिपावकोंपसारनराकारडेदमुरज
आकारअविनासीपरिवियै।घरमांहिछीकाजैसेलोकहैअलोकवीचछीकेकोआधारयें
यहनिराधारपषिये। ९ पुन। तीनसेतेतालराजूघनाकारसवलोकघनोदधिघनतन
वातकेआधारहै।तामेंचौदहचौरंूटीत्रसनाडीत्रसथावरपेरतीनसेउनतीसथावरस
दारहै।दक्षिणउत्तरडोरीवयालीसराजूसवपूरवपछिमउनतालीसकोविचारहै।राजूअं
सवीसाघोततालीसअधिककहेलोकसोससिद्धनकोंमेरौनसाकारहै। १०। पुनः।उषलमे
छेकवंसनालिलोकत्रसनाडीउंचीचौदहचौरीएकराजूत्रसभरीहै।यामेंत्रसथावरवा
हिरआववाधीकाहमरणसोंआगाउगयोत्रसचालकरीहै। वाहिरथावरकोईत्रसआ
ववांधीहायमरणसमेंकारमाणत्रसरीतिधरीहै। केवलसमुदघातत्रसरूपजहांजात २

तीनोभांतयहांत्रसजिनवानीषरीहै॥ ११॥ पुनसमुच्चयतीनसैतेतालीसराजू घनाकारफ
लावटकघन॥ छप्पै॥ पूरवपश्चिमतलैसातमध्यएकवषानो॥ पंचस्वर्गमेंपंचअंतमेंएकवषा
नी॥ चहुमिलापचहुअंसतीनसाढेपरमानो॥ दक्षिणउत्तरसातसाढचौवीसवषानो॥ ऊंचौ
चौदहराजूगिनोंअधिकतेतालिसतीनसै॥ यह घनाकारतिहूंलोककोकेवलग्यानविषेलसै
१२॥ अथअधोलोकएकसोछ्यानवेराजूकथन॥ छप्पै॥ पूरवपश्चिमतलैसातमध्यएकै
गाई॥ उभेमिलैसुआठअर्धकरिचारवताई॥ दक्षिणउत्तरसातगुणअट्ठाईसराजू॥ ऊंचा
राजूसातसत्तकछ्यानवेभयाजू॥ यहअधोलोककासवकह्या घनाकारजिनधर्ममें॥ मति
करोपापकरिनरकमेंरहोसुमारगपरमेमें॥ १३॥ अथउर्धलोकएकसोसैंतालीसराजू॥ मध्य
लोकइकब्रह्मपांचदुहुभयामेलषट॥ पूरवपश्चिमदिसाअर्धकरिराजूतीनरट॥ दक्षिणउत्त
रसातगुणोइक्कीसवषानी॥ ऊंचौसाढेतीनसाढ तिहत्तरजानी॥ साढेतिहत्तरविधियहलोक
अंतसोब्रह्मलग॥ राजूइकसोसैतालीससवधर्मकरैपावैसुमगग॥ १४॥ अथतीनसैतेता
लीसराजूलोकमेंताकाजुदाव्यौरा॥ छयालीसचालीसअरुचौतीसअठाई॥ वाईससोलै

दसउनीससाठे वत लाई॥ साढेसै तीस साठि सोलसाठे सोलै भनि॥ आगे दो दो हीन अंत राजू
ग्यारै गनि॥ इम सात नरक आठो जुगल उपर सोले थान मैं॥ राजू तेतालीस तीन से घनाकार क
हि गान मैं॥ २५॥ अथ तीन लोक के तीन वातवलय का जुदा जुदा प्रमाण कथन॥ सवैया ३१॥
तले वात वलै मोटे जोजन सहस साठ उंचे इक राजू लो साठि सहस धारने॥ आगे सात पांच
चार तीन सोलै जोजन के मध्य पांच चार तीन वारै के चितारने॥ ब्रह्मलोक तीनैं सोलै अंत म
हि तीनो वार सीस दोय कोस एक कोस के विचारने॥ तनुवात धनुपान सोलै सै भाग ताके पंद्र
सै सिद्ध एक भाग मे निहारने॥ २६॥ अथ तीन लोक मैं पटल एक सौ वारै को व्योरा॥ छप्पै॥ एक
तीस पण सात्त आर नौ ग्यार तेर जिय॥ इक तीस सात सु चार दोय एक एक तीन तिय॥ तीन ती
न आर तीन एक इक पटल बताये॥ एक सौ वारै सरव वीस थानक के गाये॥ सब सात नरक आ
ठे जुगल त्रय ग्रीवक दु यनोत्तर गुनं चास नरक त्रेसठि सुरग धनिदोनो सम कितभरो॥ २७॥
अथ छह संहनन नर्क स्वर्ग उत्पत्ति कथन॥ छहो तीसरे जांहि पंचवथे चौ पंचम लग चार
सहनन छठे एक सात एक नरक मग॥ छहो आठवे स्वरग पंच वारमे सु जावे॥ चार सोल ३

मेलोकतीननैोग्रीवकपावै॥दोनौसंघननउत्तरएकपंचपंचोतरा॥एकचरमसरीरीसिवल
है वंदौजैनवचनघरो॥१८॥अथछहोकालचौदैगुनस्थानसंहननव्योरा॥छप्पय॥प्र
थमद्वतीयअरत्रतीयकालमेंपहलाजानै॥चौथेषटसंहननपांचमेंतीनवषानै॥करमभू
मितियतीनएकछठेकेमाही॥विकलचतुकमेंएकएकइंद्रीकेनाही॥षटकेहसातगुण
थानलगातीनईगपौरलोकहैं॥टकषिपकश्रेणिगुणातेरहघनिजिनवानीमेंकह्या॥१९॥अ
थचौवीसजिनअंतरकथन॥सवैया३१॥पंचासतीसनैाकरोडलाषनवैनौसहसैकोड
नोसकोडनैाबैनौकोडहै॥सोसागरवरषलाषःछासठिसहसछबीसघाटकोडसागरचौव
नतीसअौरहै॥नवचारतीनघाटपोनपल्यअर्धपावघाटिलाषोलाषवर्षलाषोलाष
जोरहै॥चौवनछपांचलाषसहसपोनचौरासीपावअंतरजिनेसगावैनिसिभोरहै॥२०
अथएकसौअठतालीसप्रकृतिकिसकिसगुनस्थानछिपी॥अरैल॥सातप्रकृतिकोघा
तठीकसातमगुनथानैा॥तीनआयनहिहोयनवमेंछतिसौमानैा॥दसमेंलोभविदारवा
रहेसोलमिटावै॥चौदहमेंकेअंतवहत्तरितेरषिपावै॥इमतोडकर्मअडतालिसौमुक

तिमांहिसुखकरतहैं॥प्रभुमोहिबुलावो॥आपदिंगाहमह्रपायनपरतहै॥२१॥अथमानषो
त्रप्रमाणकथन॥कवित्त॥मानषोत्रपरवतचोडाईभूपरएकसहसवाईस॥मध्यसातसे
तेईसयोजनउपरचारसत्तवचोवीस॥सत्तरहसैइकईसउचाईजडचारिसैपावअर
स॥ऋजुविमाणकहिभांतिमिल्योहैजोजनलाषवधोजगदीस॥२२॥अथदेवलोक
नारीसंयोगकथन॥दोयस्वर्गमेंकायभोगहैदोयस्वर्गमेंफरसनिहार॥चारसुरगमें
पनिहोरेचारिसुरगमेंसब्दविचार॥चारस्वरगमेंमनकोविकलपआगेसहजसीलनिर
धार॥अहमिंदरसवसदासुषीहैवेदोसिद्धसुषीअविकार॥२३॥अथएकसो
रपुरसकथन॥छप्पै॥चोवीसोजिनराजपायवंदोसुषदायक॥कामदेवचोवीसईस
सुभिरोभुविनायक॥भरतआदिचक्रेसदससवहुसुरनरस्वामी॥नारदपदमसुरारिअ
रप्रतिहरज्ञानामी॥जिनतातमातकुलकरपुरससंकरउतमजियधरो॥कुछ
वकुछभवधरजगतमुकतिरूपवंदनकरो॥२४॥अथकर्मप्रकृति१४८॥काव्योग
ग्यानावरणीपंचदर्शनावरणीनोविधि॥दोयवेदनीजानिमोहनीजानिमोहनीआठ

वीसनिधि॥ आवचार परकारनामकी प्रकृति तिरानूं तथा एक सौ तीन गोत दो भेद वषा
नौं॥ कहि अंतरायकी पांचसव सो अट्ठताखी सजानिये॥ इम आठ कर्म अडतालसौं
भिन्नरूप निजमानिये॥२५॥ सवैया ३१॥ वर्णादिक वीस संस्थान संहनन वारे बंधन
संघात देह आंगोपांग ठौर है॥ अगुरुलघु आताप अपघात परघात निरमाण परतेक
साधारण सार है॥ अथिर उद्योत थिर शुभ असुभ वासठि पुग्गल विपाकी भौ वियाकी च्या
र है॥ षेत्र वियाकी चार आनपूरवी अठत्तर वाकी जीवकी विपाकी धारे अघदारे है॥२६
केवलदर्शन ग्यान आवरताकी दोय मिथ्यातसमे मिथ्यात निद्रा पांच भानिये॥ तीन चौ
कडीकी बारे सर्व घाती इकईस संज्वलन चार नव नोकषाय मानीये॥ ग्यानावरणी को चार
दर्शनावरणी तीन अंतराय पांच सम्यक मिथ्यात मानिये॥ देसघात की छवीस वाकी इ
कसौ अघात तीनौ घातकर्म घात आप सुद्ध जानिये॥२७॥ वर्णादिक चारि सोलै नाहि
देह आदि पांच देस नाहि मिथ्या एक दोय बंध नाही है॥ सो लेद सदोय बिनां बंध सत ए
कवीस मिथ्या उदै तीन दोय वेदै उदया ही है॥ उदै औ उदीरना है एकसत वाईसकी ता सौं

अठतालविसेषसत्ताठाहीहै। मिथ्यागुनैसो छयालकोहूसतसत्ताईसपांचौतिरभंगीसों
गी आपमाहीहै। २८। छप्पै। वंधएकसौवीसउदैसौवाइसआवे। सत्तासौअढतालपा
कहलावे। पुण्यप्रकृतिअठसठिअठत्तरजीवविपाकी। वासठिदेहविपाकषेतवडुचहुं चहुं वाव
इकईससर्वघात्तीप्रकृतिदेसघातिछवीसहै। वाकोअघातइकअधिकसतभिन्नसिद्धसव
ईसहै। २९। अथपापप्रकृति। १००। नाम॥ सवैया ३१॥ घातसत्तालोसदुखनीचनरक
पंचसंस्थानसंहननवरणसमानिये। नरकपसुगतिआनुपूर्वीफरसआठगंधदोयइंद्री
रचुरीचालठानिये। अथिरअपर्यापतिसूक्षमऔरसाधारणअपघातथावरअसुभपर
निये। दुरभगदुस्वरऔरअनादेअजसरूपपापप्रकृतिसोभदत्यागधर्मजानिये। ३०।
पुन्यकी। ६८। प्रकृतिवर्णन॥ सवैया ३१॥ सुरनरपसुआवसाताउंचभलीचालसुरनर
आननिर्माणत्रासहै। वंधनसंघातदेहवर्णरसपंचत्रसतीनअंगसुभदोयगंधआठ
फासहै। अगुरुलघुपचेंद्रीसंस्थानसंहननवादरप्रत्येकथिरपर्याप्तरासहै। आतपउद्यो
तपरघातसुस्वरसुभगआदरतीर्थंकरवंदोअंघनासहै। ३१। अथजिनमतप्रधानवर्ण

न। छप्पय। तिहूंकालषटद्रव्यपदारथनैनोतुमभाषे। सातनतत्व:पंचास्तिकायषटकायवराषे। श्रा
ठकर्मगुनश्राठभेदलेस्याषटजानै। पंचपंचव्रतसमितचारितगतिग्पानवषानै।साधेप्रती
तिरुचिमनधरैमूकतिमूलसमकितयही।पदनमोजारकरिसीसधारघनिसरवज्ञयहविधि
कही।३२।इथइकसौसाढानिन्यानवेकुलकोडिकथन।।सवैया३१।।प्रथ्वीकायवीसदोय
जलसाततेजतीनवायुसाततरुवीसश्राठपरवानियै।वेतेचोइंद्रीसातश्राठनवखगवार
जलचरसाढेवारचौपदसजानियै।सिरीसर्पनवनारकीपचीसनरचौदेदेवताछवीसकुल
लाषकोडिमानियै।दोयकोडाकोडमाहिश्राधलाषकोडिनाहिसवकोनिहारिकेदयालभाव
श्रानियै।३३।श्रथग्याराभेदश्रंकगिनतीनाम।।छप्पय।।ग्यारश्रंकपदएकश्रंकदससवप
दश्रानी।पूरवचौदेश्रंकवीसश्रतजिनवानी।उनतीसश्रंकमनुष्यपल्यपैतालीसश्रद्दर।
सारसौकुंडछयालडेदसौश्रद्धाथितिवर।इकतीसश्रंकपलकलपकेजंवूफलावटदसवरण
सब्बातवलयपोरवाणधन्यजैनसंसयहरण।३४।श्रथतेरमेंगुणस्थानसात्तत्रभंगीकथन
छप्पय।सातश्राश्रवद्वारवंधइकसाताकहियै।चौदहभावप्रमाणपच्यासीसाताकहियै।श्र

सीचोरासीइक्यासी श्रोरपच्यासी। यहसत्ताचोभेद विसेषजिनेस्वरभासी। इककमचालीसउ
दीरनांउदेवयालीसमानियो। यहतेरहेमेंगुणथानमें सातत्रभंगीजानियै। ३५। अथवंध
दसविधिकथन॥ छप्पय॥ जीवकर्ममिलिवंधदेयरसत्तासउदेभनि। उदीरनाउपायरहे
जवलोसत्तागनि। उत्करषनथितिवढे घटे अपकर्षनकहीयत्त। संकरमनपररूपउदीर
नविनउपसममत। संक्रमनउदीरनविनुनिधत्त घरवधउदीरनसंक्रमन। चहुविना
निकाचित्तवंधदसभिन्न आंपपदजानिमन। ३६। अथतीनलोकविषे अकृत्तमचैत्या
लेसंख्या॥ सवैया२३॥ सातकरोरवहत्तरलाषपतालविषेजिनमंदिरजानो। मध्यलोक
मेंचारिसैठांमनजोतिसव्यंतरके अधिकानो। लाषचोरासीहजारसत्यानवेतेईसउरध
लोकवखानों। एकइकमेंप्रतिमासत आठनमोकरजोरित्रकालसयानो॥ ३७। अथती
नघाटिनोकोडिमुनीसंख्याउतकिष्टी। पांचकिरोरतिराणवेलाषहजार अठाक्नदोयसे
छेजाने। जीवछठेगुनते अधिसातमेंग्यारेसे छ्यानवेचारिठिकाने। अठनवेदसवारह
चोदहैसउनतीसनेवपरवाने। तिरमें आठहिलाषहजार अठानवेपांचसेदोयवषाने।

३८॥ अथ अढाईद्वीपजोतिससंख्याकथन। कवित। एकचंद एकसूर अठासीग्रहन
नक्षत्र अठाईस वषान। छ्यासठिसहसपचहत्तरनैसेकोडाकोडीतारेजान। इकसौवत्ती
सचंद्रयहीविधि अढाईदीपपरवान। सवचैत्यालेप्रतिमामंडित वंदनकरौजोरिजुग
पान। ३९। अथ आयुकर्मकेवंधकेभेद। कवित। आवअंसपैसठिसैइकसठिइकई
ससैसत्तासीजांन। सातसतकगुनतीसदोयसैतेतालीसइक्यासीमान। सत्ताईसअरु
नौतीनएकआठमाभेदवषांन नौमी अंतकालमें वांधै आगलीगतिकीआवनिदान
४०। अथसत्तावनजीवसमासकथन। भूजलपावकवायुनित्तउत्तरसाधारन। सूक्षमवाद
रकरतहोतदविदसउचारन। सुप्रतिष्ठअप्रतिष्ठमिलतचौदेपरवाने। परजअपरजअ
लब्धगुनतेव्यालीसवषाने। गुनवेतेचौइंद्री त्रिविधिसरवएकपंचासमनि। मनसहित
रहित तिहूंभेदसोसत्तावनधरिदयामन। ४१। अथअठ्ठाणवेजीवसमासकथन। स
वैया ३१। इक्यावनथानजीवथावर विकलत्रयके गर्भजदोतीनसनमूर्छनपाएहे। पां
चेसेनी औ असैनी जलथलचारनभचारीभोगभूमिथचरदोदोपाएहै। दोदोनारकीसुर

वनवविधिमनुष्यभेवभोगकुभोगभूमलेछभूवताएहै। दोइदोइदोइतीनआरजमेंराज
तैहेअठनाणवेदयाकैसाधतेकहाएहै।४२। अथसातैसैतीसहज्जारप्रमादकथनभेद।
छप्पय॥ विकथाऌपपचीसऔरपणावीसकषायन।गुनतछ्यैसैसवांपांचइंद्रीमनसोग
नि पैनैचारहज्जारपंचनिद्रासौगनियै।सहसपैनउनईसनेहअरुमोहसुमुनीयै।सातैं
तीसहज्जारभेदसवप्रमादप्रमानियै।छठेगुनथानकलौकहेत्यागआपथिरठानीयै।४
अथजोतिसपटलकातलउपरकाकथन॥छप्पय॥सातसतकअरुनवैताससपरतारण
ताउपरदसभानअस्सीपरचंदविराजै।चारनछत्रबुधचारतीनपरसुक्रवतायौ।तीनगु
कुजतीनतीनप्रतिसनिठहरायौ।इमनवैसैयोजनभूमितेजोत्तिसचक्रवषानियै।इकसौ
दसयोजनगगनमेंफैलिरह्योपरवानियै।४४। अथगुनस्थानग्यारकौउपसमीकोकि
मेंआवैजीवसोकथन।छप्पय॥मिथ्यामारगचारतीनचौथाचसातमनि।दूतीयएकमि
थ्यातत्रतीयचौथापहलाणनि।अप्रत्तमारगपांचतीनदोयएकसातपरण।पंचमपंचमु
तचारितियदोयएकमणि।छठेषटइकपंचमअधिकसातआठनवदसमुनौ।तिय=

उरधचौथेमरणग्यारवारविनदोमुनो ॥ ४५ ॥ अथचोवीसतीर्थंकरवर्णनं ॥ छप्पय ॥ पुष्पदंतप्र
भुचंद्रचंदसमस्वेतविराजे ॥ पारसनाथसुपासहरितपन्नामयछाजे ॥ वासपूज्यअरपदमरक
तसमानिकदुतिसोहे ॥ मुनिमुव्रतअरनेमिस्यामसुनरमनमोहे ॥ वाकीसोलेकंचनवरणय
हव्यवहारसरीरद्युति ॥ निहचेअरूपचेतनविमलदर्शनग्यानचरणजुत ॥ ४६ ॥ अथगोमटस
रकीआदिनमस्कारअष्टकसूचक ॥ छप्पे ॥ वंदोनेमिजिनंदनमोचोवीसजिनेस्वर ॥ महावीरवं
दामिवंदोसवसिद्धमहेस्वर ॥ सुद्धजीवप्रणामामिपंचपदप्रणमोसुषअति ॥ गोमटसारनमामि
नेमिचंदआचारजनित ॥ जिनसुद्धसिद्धअकलंकवरगुनमुनिभूषनउदयधर ॥ कहुंवीसपरू
पनभावसोयहमंगलसवविघनहर ॥ ४७ ॥ अथषटविधिमंगल ॥ छप्पय ॥ नमूनामअ
रहंतफुनहुजिनविंवकलुषहर ॥ द्रव्यओदारिकदिव्यविंवनिर्वाणअवनिपर ॥ कहोंकल्याण
ककालभजहुकेवलगुनग्यायक ॥ यहविधिषटनिषेपमहामंगलवरदायक ॥ मंगलदुभेद
सवजायगलमंगलसुषलहेजीयरा ॥ यहआदिमध्यपरजंतमेंमंगलराषोहीयरा ॥ ४८ ॥ अथ
पांचपरूपणांचोदहमार्गणाविषेगर्भितहैसोकथन ॥ सवैया ३१ ॥ जीवसमासपरजापतिमन

च्चसामइंद्रीकायमाहिंआवगातिमेंवर्षानिये। कायवलजोगमांहिंइंद्रीपांचमध्यानमांहिंआहा
रपरिग्रहएलोभमेंप्रमानीये। क्रो.धमांहिंभयंआवेदमांहिंमैथुनहैध्यानमाहिंदर्शदसमांहि
नियेः पांचोपरूपनांएचोवइसेंगार्भितहैगुनथानमारगानादोयभेदमानिये। ४९। अथवा
रभेदनामोपुरसनाम॥ छप्पयः॥ बंदोपारसनाथनेमोवलरामचंदवर। कामदेवहनुमंतप्रग
टरावनमानोनर। दानेस्वरश्रेयांससीलमेंसीतानामी। तपवाहुवलजांनिभावभरतेस्वर
स्वामी। जगमेंमहादेवहैरुद्रपदवाम्मनामहरिजानिये। ध्यानतकुलकरमेंनाभिनृपभीमव
ली। ५०। सवद्वीपसमुद्रोंकेचंद्रमाकीगिणतीकथन॥ सवैयाइ३१॥ जंवूद्वीपमेंदोयलवनो
दधिमेंचारचंद्रधातखंडवारेकालोदधिवयालोसहे पुस्कारजलधिमारदोसत
जारआगेआगेचोगुनेवषानेनिसईसहे। जेतेलाषतेतेवलेदूनेदूनेअधिकेहैसवअसं
ख्यातचैत्यालावंदितमुनीसहे। ५१। अथअधोलोकचैत्यालेसंख्याकथन॥ कवित्त॥
चोसठिलाषअसुरजिनमंदिरलाषचोरासीनागकुमार। हेमकुमारसुलाषवहत्तरछहत्त
रिविधिलाषछहत्तरिधार। लाषछयानवेवातकुमारपातालनलोकभावनदससार। स ८

तकोडि सव लाष वहत्तरि चैत्याले वंदूं सुषकार॥ ५२॥ मध्यलोक चैत्याले संख्या॥ छप्पय॥ पंचमे रु के असी असी वखार विराजै॥ गजदंतन में वीस तीस कुलपरवत छाजै॥ सो सत्तरि वैताड भरतकुरभूमि दस सोतर॥ इष्वाकार पहार च्यार चव मानूं सुषोतर॥ पर नंदीसुर बावन रुचक में चार चार कुंडल सिषर॥ इम मध्यलोक में चारि से ठांम नवे दो विघनहर॥ ५३॥ उरधलोक चैत्याले संख्या॥ सवैया॥ २१॥ प्रथम वतीस दूजे अठाईस तीजे वारै चौथे आठ पांचवे छह्ठे चार लाख विख्यात है॥ सातें आठें में पचास नौमें दसमें चालीस ग्यारमें वारमें छह हजार सत सात है॥ अधो एकडात ग्यार मध्य एक सत सात उरध इक्यानों नव नवोत्तर जात है॥ पंचपंचोतर चउरासी लाष सतानूं हजार तेईस सव चैत्याले वंदो अघ घात है॥ ५४॥ अथ सौधर्म इंद्र की सेना सात प्रकार सकी गिनती॥ सवैया॥ २१॥ इंद्र सेन सात हाथी घोरे रथ पयादे वैल गांधर्व नृत्य सात सात प्रकार है॥ आदि चौरासी हजार आगै षट दूने एक कोडि लाष अठसठि हजार है॥ एते गजतें तें सव छह भेद के ते सात कोडि छयालीस लाष निरधार है॥ सहस छहत्तरि औ एक धार न्याण पुण्य योग करम भोग मोक्षको सिधार है॥ ५५॥ अथ एकेंद्री आदि में नीपरजंत षट भेद जीव निज इंद्री

विषेषत्रसोमाकथन॥ अथ्याय॥ फरसचारिसै धनुष अ्रसैनीलोदद्युनामानि। रसनांचौसठिध
नुषघ्राणसोतइंद्रीभनि। चक्षुयोजनउनतीसहातसचोवनपरवाणो। कानअ्रठसहस धनु
षसुनेसो अ्रसैनीजांनै। नोवयोजनघ्राणरसनफरसकानदुवादसयोजनां। चक्षुसैतालो
ससहसदोयसैतोसहिदेषजिना। ५६। अथदंडकपाटआठसमेतीनयोगयाइयकिसमेंसो
कथन। सवैया ३१। पहलेसमेंमकरदंडआठमेंसवरप्रदेसआतमओदारीकप्रमानियो दू
सरेकपाटहोयसातमेंसवरसैयसंवप्रतरछठेसिअयोगजानिये। तीसरेप्रतचौथेपूरतस
वैलोकपूरनसंवरपांचेकारमांनमानिये। आठसमेमाहिज्ञातकेवलसमुदघातनिर्ज्जरासं
वरसेगुनदेवसोवषानिये। ५७। अथमिथ्यातमुकतनहोयसम्यकहोयसोकथन॥ सवे
या ३१। एकसमेमाहिएकसमेपरवधेएकसमेएकसमेपरवंधोरहे। वरगाभाजघन्यमें
अभव्यसोअनंतगुनीउतकष्टसिद्धकोअनंतभागधोरहै। जिसएकगसषायसातधात
होयजायतैसेएकसातकर्मरूपअनुसरेहै। यानलहैमोक्षकोयजाकेउरापानहोयएकस
मेवहुषोयसोईसिववरेहै। ५८। आठकर्मकेआठदृष्टांत॥ सवैया॥ देवपेपत्योहेपटरू ८

पंकोनग्यानहोयजे सद्भावानभूपदेषनोनिवीरहै सहतलपेटीत्र्प्रसिधारासुषदुषकारम दिराज्योंजीवनकेमोहनीविथारहै काठमेंदीयौहैपावकोरथितिकोसुभावचित्रकारनाकामचित्रकेसमारहै चक्रीउंचनीचघरभूपदीयौमनकरःयेहीत्र्प्राठकर्महरेसोईहमेतारहै ५६ त्र्प्रथगुनस्थानमेंत्र्प्रास्रवकथन॥ सवैया॥ पचपनपचासतेतालीसछयालीससैतीसचोवीसजांन॥ बाईसबाईससोलेदसत्र्प्ररुनवनवसातत्र्प्रंतवषांन॥ चोदेगुनथानकेमेंयहविधित्र्प्रास्रवद्वारकहेभगवांन मूलचारिउत्तरसतावननासकरोधरिसंवरग्यान॥ ६० ॥ त्र्प्रथवंधप्रकृतिचोदेगुणस्थानकमेंकथन॥ कवित्त॥ एकसोसत्तरेएकएकसोवेहतारसतहत्तरमांन॥ सतसठितेरसठिउनसठिवावनवाइससत्तरेदसमथान॥ग्यारमवारमेंरमेंसातएकवंधनहीत्र्प्रंतनिधान॥ सवगुनथानकवंधेप्रकृतिइमनिहचेत्र्प्रावत्र्प्रवंघपिछान॥ ६१ ॥ त्र्प्रथउदेत्रिभंगीप्रकृतिचोदेगुणस्थानकमेंकथन॥ कवित्त॥ इकसोसतरेइकसोग्यारहसोसोचौसित्यासीय॥ इक्यासीछहत्त्रवहत्त्रछाछठिसाठित्र्प्ररसाठिउदीयउनसठिसत्तावनवयालीसवारप्रकृतिउदेहैजीय॥ चौदेगुनथानककीरचनांउदेमि

न्नतुमसुद्धसुकीय।६२। अथउदीरनात्रभंगीकथन।कवित्त।इकसौसत्तरैइकसौग्यारैसौसौचौ
सत्यासीजांनउनयासीत्तिहत्तरगुनहत्तरत्रेसठिसत्तावनमानि।छप्पनचौवनउनतालीसतेत
अंतनहीपरवांन।एहउदीरनाचौदेगुनथानककरैग्यानवलसैतुग्यान।६३। अथसत्तात्रभंगी
कथन।।सवैया३१।। पहलेसौअडतालदुजैसौपतालतीजमाहिसौसैतालचौथेअठतालसौ।।
पंचमगुनसौसैताल छठसातआठनोमदसमग्यारैमेउपसमीहछयालसौ।आठनोमेसौ
आठतीसदसमेइकसौदोयबारेमेएकसोएकआगपंवुहदालसौ।तेरचौदेसैपच्यासीसत
नासीअविनासीनमौलोकधनउरधराजूसेतालसौ।।६४। अथभावत्रभंगी।।कवित्त।।चौ
तीसवतीसतेवीसछतीसइकतीसइकतीसमान।अठाईसअठाईसवाईसइकवीसवा
रमेथान।चौदेतौअंतमथानकपंचमावसिद्धालेजान।सम्यकग्यानदरसवलजीव
तनिश्चयसोतआपपिछान।६५। अथछासठिहजारतीनसेछतीसवारजनमनमरण
कौरताकोव्यारा।।सवैया३१।।भूजलपावकपौनसाधारणपंचभेदसूक्ष्मवादरदसपरतेक
ग्यारैहे।छहजारवारैवारजामणमरणधरैवेतचोइंद्रीअसीसाठिचालीसधारैहे।चौवी १०

सपचेंद्रीसव छ्यासठिसहस्रतीनसै छत्तीससैतीसतिहत्तरिसौरहै॥ छत्तीससैपच्यासीसौ
अधिकतीजा अप्रसनमेनाथमाहि सबदुःखसौं उधारेहै॥६६॥ घातीयाकर्मकीप्रकृति
सैतालीसनांम॥ सवैया॥ मतिश्रुतअवधिमनपर्ययकेवलग्यानपंचआवरणग्याना
वर्णीपंचभेदहै॥ चक्षुसौअचक्षुअवधिकेवलदरसनचारिआवरणचारि निद्रानिद्राषद
है॥ प्रचलाप्रचलाप्रचलास्त्यानगृद्धनौभेददर्सनावरणीमोहअठाईसवेदहै॥ दानलाभ
भोगउपभोगवलअंतरालपंचसवैसत्तालीसघातीयानिषेदहै॥६७॥ अथमोहकीप्र
कृतिअठाईसनाम॥ सवैया३१॥ अनंतानबंधीओअप्रत्याख्यानीप्रत्याख्यानीसंज्वलन
चौरक्रोधमानमायालोभहै॥ हास्यरतिअरतिसोकभयजुगुपसानारीनरसंठएपचीसचारि
तकौसोभहै॥ मिथ्यातसमैमिथ्यातसैमप्रकृतिमिथ्याततीनौदर्सनमोहदर्सनकौचा
भहै॥ अठाईसमोहनीयजीवनकौंमोहतहैनासैयथाख्यातसम्यकचारित्रसोभहै॥६ ८
अथअघातीयाकीप्रकृतिएकसौएकतथाआठकर्मकीस्थितिउतकृष्टजघन्ययथा॥
साताओअसातावेदनीनरकपसुनरसुरआवचारिउंचनीचगोत्रहै॥ नामकीतिरान्

एकउातएव अघाती आदितीन अंतराय थिति तीस होत है। नाम गोत्त वीस मोहनी सत्तरि
कोडकोरिदधि आव की सागर तेतीस उद्योत है। वेदनी चौवीस घरी सोलै नांम गोत पांचे
अंतर न हुंती विना सैंपान जोतिहै। ६९। अथ नामकर्म प्रकृति तिराणवे नांम ॥ सवैया ३१
तन बंधन संघात्त वरण रस जात पंच संस्थान संघन षट् आठ फास है गति आनुपूर्व
चारि दोय विहागंध अंग तीन पैंसठि एव सथूल भास है। पर्याप्त थिर सुभग प्रत्ये,
स्वर आदर दोदो निरमाण स्वास है। अपघात पराघात्त अगुरुलघु आताप उद्यो
कर जो वेदो अघनास है। ७०। अथ जंबूद्वीप पूर्व पश्चिम व्योरा॥ जंबूद्वीप एक लाष मेरु
दस ही हजार भद्रसाल दोवन सहस चवालीस के। वाकी छयालीस आधो आधै दोनो ही
विदेह देवार एपवन उनतीस से वाईस के। तीनो नदी पांन चार सत्त चारों ही वक्षार दोह
र आठ हो विदेह व चईस के। सतरै सहस सात से तीन योजन के नमों चार तीर्थंकर स्वामी
जादी सके। ७१। दक्षिण उत्तर व्योरो। जंबूद्वीप दक्षिन उत्तर लाष योजन को भाग एक सो
एक भरत पाइयै। दोय हिमवन सैल च्यारि हैमवत्त क्षेत्र महा हिमवन आठ सोलै गाइयै

वतीस निह्तत्तरातेरसठिउधे तिरसठिविचमें विदेहभागचौसठि वताइये। भागपाचेंमें छवीस
कलाछह [redacted] उनीस की अठत्तरि चैत्यालेसदा सीस नाईये।७२। अधोलोकश्रेणीवध
विलसंख्या सवैया ३१। सातनरकभूमिउनंचासपाथरे निवासइंद्रकभीउनंचासविचमां
ही विलेहे। पहलो सीमंतचारि दिसमें नउनंचासचारि विदिसामें अठतालीसविलेहे। आ
ठदिसाश्रेणीवद्धतीनसे अठासी भये आगे आठआठ घटे अंतचारि मिलेहे। सवथ्यान
वे सेचारियोजन असंषधार दयाधर धरम करे तिनो दुषगिलेहे।७३। अथउर्धलोकश्रे
णीवधविमाणसंख्या। सवैया। ३१। उधत्रेसठिपटलकहे आगममें त्रेसठि होइंद्रकवि
मानविचजानिये। पहलो जुगलताके पहले वोरिजुनामजाकी चारिदिसामें णीवासठिप्रमाणी
ये। चारोदिस अडतालीस आगे घटेचारचार अंतरचारिउंचचारिठीकठानिये। श्रेणीवद्ध अठ
तरसे सोलेयोजन असंख्यसिद्धवारे योजनमें ध्यानमांहि आनिये।७४। अथलवनोदधिके
मांहि १००८ कलसेयथा। सवैया। ३१। लवनोदधिचारिदिसामाहिचारकूपकहे हेमग्राग
जेमतिनको प्रमानहे। चारि विदिसामें चारिपट और उंचे दससहस्र एक नीचे और मुखको।

वषांनहै। पैंटऔरउंचेएक एकलाषयोजनकेनीचेऔरमुखताकोदसहजारमानहै॥अंतर
दिसाहजारउंचेहैहजारनीचेऔरमुखसोवेधनुजेनगपानहै।७५। त्रेसठिइंद्रकविमानत।
काव्यौरा।सवैया३१ पैतालीसलाषकोहइंद्रक ऋजुविमांनसर्वार्थसिद्धअंतरएकलाष
कहा।चवालीसघटैहैत्रेसठिमेंबासठिठौरऊंचेउंचेएकएककेताघाटतीलहा।सत्तरिह
रनौसेसत्तरिसठियोजनहतेईसअधिकभागइकतीसकागहा।।तेसठिइंद्रकनांमतेस
वही जिनधांमवंदौमनवचकायतिनकौसाभामहा॥७६॥आठप्रकृतिउपरकेगुणस्थान
नीचेउदैआवैछब्बीसप्रकृतिजहांबधताहीउदैआवैबाकीनीचेगुणस्थानबांधिके
ऊदैताकाव्यौरा॥सवैया३१।देवगतिआवआनपूर्वीप्रकृतितीनवैक्रियकअंगआ
हारकआचाहै॥अजसएआठोंउंचेवधैनीचेउदैआवैसंज्वललोभविनांपढहनिरा
हे॥हांसरतिभोगगालानिनरवेदनआवसूक्ष्मअपर्याप्तसाधारधारहै॥
तछब्बीसबंधउदैसाधनीचेबंधउंचेछयासीविचारहै॥७७॥परावर्तनकथन॥भावपरा
र्तनअनंतभावभविकालभावपरावर्तनअनंतभागकालहै॥कालपरावर्तनअनंत।

गलेतकखाखेतकौ अनंतभागपुग्गलविसालहै। ताकौ आधोनांम अर्धपुद्गलपरावर्त
नफिरनो होयहष्यानीभालहै। ताहीसमैंसम्यक उपजवैकौजोगभयौ औरकहासम्य
क्तालकौकाख्यालहै। ७८। भावपरावर्तन अनंततकरैहैजीवएकभावर्त्त अनंतभो
कपरावर्तहै। एकभोसती अनंतकालपरावर्तकरतकालते अनंतखेतपरावर्तकरहतहै। ए
कखेत्रतेअनंतपुद्गलपरावर्त्तनपंचविधेफीर आपमिथ्यावसपरतेहै। सातवेंविनासन्जि
न्हेसम्यकप्रकासतेईद्रव्यषेतकालभावभावर्त्तनिकरतेहै। ७६। पांचलब्धिकथन॥ स
वैया॥ ३१॥ पावरतेसेनीहोयपयहीखेउपसमहैदानपूजाअद्भुतविसोहीउपयोगहै। गुरुउ
पदेसततत्वग्यानेसोईदेसनाहै अनंतकोएकोएिकर्मकीथितिप्रयोगहै। जामेंअनंतबारच
रलब्धिपाईइन करणलब्धिकिनांसमकत्तियोगहै। अधोअपूर्वअनहितकरणतिनकरिमि
थ्याभाहिपाछैचोथानयोगहै। ८०। अथनंदीस्वरद्वीपयथा॥ सवैया॥ एकसोतरेसठिकरो
रचवरासीलाषजोजनचोरािहीपवाबनपररहै। दिसाचारिअंजनजोजनचोरासीहजारसो
दधिमुखजोजनदसहजारहै। रतिकरहैवत्तीसयोजनहजारएकलंवेचोरउंचेसक्तोल

केऽप्रकारहै।सबयरजिनभौनबावनविराजतहैवर्षतीनवारकौदेवजैजैकारहै।८१।मेरुय
थासैवया३१।मेरुलाषएकजडउंचानिन्यानैवेहजारहेचूलिकाचालीसबालअंतरविमानहै
नीचैभद्रसालवनदिशाचारिजिनभौनपांचसैपेनंदनचैत्यालेचारभासहै।साढेवासठिह
जारसौमनसवनच्यारचैत्यालेउंचाउंचासहसछतीसवषानहै।तहांवनपंडुकचैत्यालेचारस
वसौलेमनवचनकायसेतौवंदौपापहरानहै।८२।मेरुगोलाजडतलेदसहजारनीचैकोभू
मिमेहजारदऊनंदनपेकह्यौहै।नौहजारनौसैचौवनभागकेहनहीसौमनसवयालसवहज
रघाहै।पंडुकहजारएकवीचवीरचूंकाचौसैचारनूवनपांडुकसारह्योहै।सौमनसनंदनहै
लि
पाचसैकेभद्रसालबाईसहजारपूर्वपश्चिममेकह्यौहै।८३।चौदागुणस्थानत्यागउत्पतिक
थन॥छप्पय॥मिश्रखीणसंजोगतीनमेंमरणनपावै।सातआठनवदशमग्यारमरिचौथे
आवै प्रथमचहूंगतिजायदुतियविननरकतीनगति।चौथेपूरवआववंधतेचहुंगतिप्राप
ति।पंचमतेग्यारमसातगुणमेंरस्वर्गमेंअवतरै।वंदौइकचौदमथानतजिअजरअमरशि
वपदवरै।८४।नवमेंगुनथानप्रकृतिदिपी।३६।सेवा२२।प्रत्याख्यानीचारश्रोऽप्रप्र

त्याख्यानी चारि भेद संज्वलन तीनन वनो कषाय जानिये। एकेंद्री विकलत्रय थावर आताप
न दोत सूक्ष्म औ साधारण जीवन को मानिये। निद्रानिद्रा प्रचला आस्त्यानगृद्धि नी दृती नै
महा षोटी कवहू न ठानीये। नरप सूगति आनपूर्व प्रकृति चारनौ मागुनथानक में ए छतीस भा
नियै। ८५। जिनवानी के पद की संख्या। सवैया। सोलसै चौतीस कोरा लाष तिरासी उगा हत्तरसै
[illegible] राषीये। इक्कावन कोडि आठ लाष सहस चौरासी छसै साढे इकईस ए सी लोक पली
ये ताके पद एक जोर इकसौ वारे किरोर तेरासी लाष सहस अठावन दैषिये। पंच पद ए ते सव
द्वादशांग जिनवानि वेदो मन लाय भेद ग्यान को विसेषिये। ८६। अथ चौदा गुणस्थानक ठप
र सत्तावन आश्रव ह्वारे कथन॥ सवैया ३१। पहिल पांचौ मिथ्यात दुजे अनंतानवंधी ग्यार
ह अव्रत प्रत्याख्यानी पाचौ कहे। तीन वेद तीन संज्वलन नवे लोभ दशम असत्य उभे वच
न मन वार कहे। रिक्रियक औ अप्रत्याख्यानी त्रस वचौथ आहारक छूटै षट हास्य आठलै
लहे। सनि अन भय वचन औदारिक तैर मिश्र कारमान चार गुणस्थान सर दहे। ८७। चौदे
गुणस्थान विषै आववे घतथा उदे विवरण॥ सवैया ३१॥ नरक आव पहले वंध उदै चौथे ही

लपसुआवदूजेबंधउदैपाचेमेंकही। नरआवैचोथालगबंधउदैचोदवलोसुरआवसोते
बंधउदैचारिमलही॥ नरपसुजीवनकीपसुनरआववंधचोथैतेआगैचढिवेकोनसकति
ही॥ चारूंआवतीजेगुनथानकमेंवंधेनही आवनासभए सिद्धवंदैतिनकोसही॥ ८८
आठमेंथानकनिगोदनहीचारथानकसासादनजायनहीतीर्थंकरसत्ताजहानपा
सूक्ष्मऔरकार्माणसरीरमनपर्ययपरमावधिसर्वावधिमोक्षजाहिसोकथन॥ स
३१॥ भूमिनीरआगिपानकेवलऔ आहारकनरकसुरग आठमेंनिगोदनाहिगाईये।
सूक्ष्मनरकतेजवायमनसासादनभोनत्रकपसुमेंनतीर्थंकरपाइये। सबहीसूक्ष्म
कहेहैकपोतरंग कार्माणदेहकोसुपदरूपभाइये। विपुलमनपर्ययऔपरमऔधि
सर्वऔधिठीकलहमोक्षतातेइसासोसनाइये। ८९। सातनर्कसोलेस्वर्गतथाअह
इउत्पतिकथन॥ सवैया३१॥ सातैते निकसिपसुछठेनरकव्रतनाहिपांचैमहाव्रतते
चोथसतीमोक्षसारहै। तीजेदूजेपहलेतेआयजिनराजहोतभोनत्रकस्वर्गएकेंद्रीधारे
है। द्वादसमस्वर्गसितोपंचेंद्रीपसुहोयउपरकोआयोएकनरककोप्रोत्तारहै। द

दु सौधर्म राणी लोकपाल लौकांतिक सर्वार्थसिद्ध मोक्ष लहै नमो कारहे। ९०। सोलैकषाय
दृष्टांतत्तपाफल॥ सवैया ३१॥ पाहनकी रेष थंभ पाथर कौवांसविडा त्रमी रंग ासमरवौ ानर
कमाहिलेधेरो हलकीक हाडथंभ मेषासिंग गाडीमल क्रोधमानमायालोभ तिरचैंजमें
पैरो। रथलीक काठथंभ गोमूतदेहमैलसे कषायभरे जीवमानुषमें औतरै। जलरेषवेत्त
दंडषुरपाहलदरंगध्यानतए चारोभाव स्वर्गरिद्धिके करै। ९१। चौतीसभाव चौदे गुनस्थानक
विषेकथन॥ सवैया ३१॥ पहले मिथ्यात अभव्य दूसरे विभंग तीन लेस्या तीन अव्रत नरक
चावचारमें। पसुपांच लेस्या दोय सातेलोभ देसलगा क्रोधमानमाया त्तिन वेदनौ विचार
में। सेतेत्तेरन रभव जीवत्त असिद्ध चौदे पंच लब्धि अग्यान अचक्षु वारमें। चौतीसभाव
कहे चौदह गुनस्थानक में वैते उनीस वारे में हैं अविकार में। ९२। उनीसभाव वाराग गुणस्था
नकमें॥ सवैया ३१॥ उपसम चौथे ग्यारह वेदक है चौथे सात क्षायक है चौथ चौदे देसव्रत
पाचेमें। ग्यान तीन तीज वार मनपर्यय छठे वौ चारित सराग छठे दसे कषाय साचे में। पंचमल
वधिक्षायक दरस ग्यान तेरे चौदे नमो भाव उनईस छुटै नरक आचमें। अवधि तीज वार उ

पक्षमचारित्तहीग्यारेज्ञायकचारितवारेचोदेकर्मवाचेमं। ९३। चारोगतिमेंआश्रवद्वारग्यों
क्रियकदोयविनांनरपचपनद्वारआहारकदोयविनात्रेपनतिर्जंचहै। ओदारिकदोय
दोयआहारकषंधवेद्व पांचविनदेवनकेबावनकोसंचहै। आहारकदोयदोयओदा
रिकनरनारीछहोविनाइक्यावननरकमेंप्रपंचहै। चारोगतिमांहीऐसेआश्रव
निनमेंसिद्धभगवानजहांनाहींरंचहै। ९४। च्यारोगतिमेंत्रेपनभावच्यार॥ सवे
३१॥ सास्वतोस्वभावपंचभावसिद्धवंरतहै तीनोगतिविनानारकैपचासदोसहै। ज्ञाय
कवेआठसमकितविनामनपर्ययचारितदोग्यारेविनपसूउनतालीसहै। शुभले
तीननरनारीवेदद्वेशाश्रतएछहोभावविनानरकतेतीसहै। हीनतीनलेश्यापंडवे
दीभावनाहिशुभलेश्यानरनारीसुरकेचोतीसहै। ९५। अथषटलेश्यावालेमिथ्यात
नस्थानच्यारप्रकृतिएकसोवीसवंधकी॥ सवेया३१। विकलत्रयसूक्ष्मसाधारणअ
प्रजापतिनरकगतिआनपूर्वनरकआवहै। मिथ्यात्तमांहिलेश्यातिनवाधैइकसोस
तरेनवोषिनापीतकेअठोत्तरसोभावहै। पसुगत्तिआवआनपूरवीउदोतचारि

कललेश्याएकवंधपुनचावेहै। ९६। चोरासीलाषजीवजोनिभेद॥ सवैया ३१॥ सातला
षप्रथ्वीकायसातलाषअपकायसातलाषतेजकायसातलाषवातहै। सातलाषनित्यऔइतर
सातसाधारणदसलाषप्रत्येकएकइंद्रीगातहै। वेतेचोइंद्रीदोदोमानुषचौदहलाषनार
कवस्वर्गोवपसुचारचारलोषजानतहै। चोरासीलाषजातमोपरछिमाकरोहमनेदुछिमाकरी
केकिपघातेहे। ९७। त्रेसठिप्रकृतिनाम॥ सवैया ३१॥ नरकपसुगतिआनपूर्वीप्रकृतिचार
पचेंद्रियविनाचारआतापउद्योतहै। साधारणसूक्षमऔथावरप्रकृतितेरनेआवविनात
नमिलेसोलेहोतहै। सेतालीसघातीयाकीत्रेसठिप्रकृतिसवनासभयेतीर्थंकरग्यानमई
जोतिहै। देवनकेदेवअरहंततहैपरमपूज्यतिनहीकोविंवपूजहोतउंचगोतहै। ९८। चारिग
तिविषेवंधप्रकृतिनामइक्सोवीस॥ सवैया ३१॥ औदारीकदोयआहारकदोयनरकदेव
गतिआवआनुपूर्वीदसोवषानीहै। विकलत्रसूक्षमसाधारणअपर्याप्तसोलेकिनासतचा
रीदेवकेप्रवानीहे। इकेंद्रीथावरआतापतीनप्रकृतिविनानरकमेएकएकवंधजोगजानी
हे। तीर्थंकरआहारकविनांपसुसोसतरेनरकेवीसासोनासेसिवथानीहै। ९९। चोरोगति

समयसा० २६

वजीवथिति। सवैया ३१। मूदिभू मिवौर खरभूवाई सजलसातवाततीनतरुकायकीदससहसार पंषिकीवहत्तरिसहससवियालीससांपआदिगिनतीनदोइंद्रीवरसवारहै। तेइंद्रीदिनउनेसास चौइंद्रीछमाससिंरीसर्पपूर्व्वगानवअवधिधारहै। मत्सकोपूरवमनुष्यपसूतीनपल्यसाग रतेतीसदेवनरककीसारहै। १०० अठाईसनक्षत्रोंतेतारोंकीगिणती॥ सवैया ३२॥ षटपां तीनएकषटतीनषटचारिदोदोपांचएकएकचोषटतीनहै। नवचोचोतीनतीनपाचएकसो ग्यारहदोयदोयवतीसपांचतीनतारेलहै। कृतिकादिअठाईसकेसवदोसेइकतालीसएक एककेग्यारहसेग्यारहसरदहै। दोयलाषसठसठिसातातसइक्यावनसवमेंचैत्यालेप्रतिविं ववानौमेंकहै। १०१। सप्तभंगवानीवेनामसरूप॥ सवैया ३२॥ द्रव्यक्षेत्रकालभावआपनेचतु ष्टयअस्तिपरमचतुष्टयसेनास्तिरावहै। आपसहेपरसेनएकसमेअस्तिनास्तज्योंवेत्यों वहेनजांयअवतव्यहै। अस्तिकहेनास्तकोअभावअस्तिअवतव्यनासकहेअस्तिनाहि नासकअवतवहै। एकठेकहेनजांयअस्तिनामअवतव्यस्याद्वादसातभंगसधेसवहै। १० केवलग्यानकीअनंतभाषासरूप। सवैया ३३॥ जीवहेअनंतएकजीवकेअनंतगुनएकगु

गाके असंख्यपरदेसमानियै। एकपरदेसमें अनंतकर्मवर्गणा है एकवर्गना अनंतपरमानूठानि
यो। अणूमें अनंतगुण एकगुणमें अनंतपर्याय एकवे अनंतभेद जानियै। तिनतें हूवे अनंत
तातें होयो। अनंतसवजानेसमें माहिदेवसोवषानियै।१०३। पूरनता॥ छप्पय॥ चरचामुख
सोभनेसुनेप्रानी नहीकांननाकेई सुन्यघरजोंहि नाहि भाषपिरआनन। तिनकोलषिउपगार
सारयहसतकवनाई। पढतसुनतहु वुद्धि सुद्धि जिनवानीगाई। इसमें अनेकसिद्धांतको मथ
नघ्राणाख्यानतकह्या। सवमाहिजीवकोमरमहै जीववभावहमसारद्या॥१०४॥ इति चरचास
तकसंपूर्ण॥

दिगाथात्रयं॥ ततः परममूर्त्तत्वकथनेन वन्नरस इत्यादिसूत्रमेकं॥ ततोपि कर्मकर्तृत्वप्रतिपादन
रूपेण पुग्गलकम्मादीणं इतिप्रभृतिसूत्रमेकं॥ तदनंतरं भोक्तृत्वनिरूपणार्थं ववहारा सुहदुःखं
इत्यादिसूत्रमेकं॥ ततः परं स्वदेहप्रमितिसिद्ध्यर्थं अणुगुरुदेहपमाणो इतिप्रभृतिसूत्रमेकं॥ ततो
पि संसारिजीवस्वरूपकथनेन पुढविजल इत्यादिगाथात्रयं॥ तदनंतरं णिक्कम्मा अट्ठगुणा इति
प्रभृतिगाथापूर्वार्द्धेन सिद्धस्वरूपकथनं॥ उत्तरार्द्धेन पुनः ऊर्द्धगतिस्वभावः॥ इति नमस्कारादिच
तुर्दशगाथामेलापकेन प्रथमाधिकारे समुदायपातनिका॥ छ॥ अथेदानीं गाथापूर्वार्द्धेन सं
बंधाभिधेयप्रयोजनानि कथयाम्युत्तरार्द्धेन च मंगलार्थमिष्टदेवतानमस्कारं करोमि इत्यभि
प्रायं मनसि धृत्वा भगवान् सूत्रमिदं प्रतिपादयति॥ छ॥ गाथा॥ जीवमजीवं दव्वं॥ जिणवरवस
हेण जेण णिद्दिट्ठं॥ देविंदविंदवंदं॥ वंदे तं सव्वदा सिरसा॥ १॥ वंदे इत्यादि क्रियाकारकसंबंधेन
पदखंडनरूपेण व्याख्यानं क्रियते वंदे एकदेशशुद्धनिश्चयनयेन स्वशुद्धात्माराधनलक्षण

भावस्तवेन॥असद्भूतव्यवहारनयेन तत्प्रतिपादकवचनरूपद्रव्यस्तवेन च वंदे नमस्करोमि प
रमशुद्धनिश्चयनयेन पुनर्वंद्यवंदकभावो नास्ति॥सकः कर्त्ता अर्हं नेमिचंद्रसैद्धांतदेवः॥क
र्मवंदे सव्वदा॥सर्वकाले॥केन॥सिरसा॥उत्तमांगेन कं कर्मतापन्नं तं॥तं वीतरागसर्वज्ञं
किं विशिष्टं॥देविंदविंदवंदं॥देवेंद्रादिवंद्यं॥मोक्षपदाभिलाषिणां॥गाथा॥भवणालयचालो
सा॥विंतरदेवाणहोंति वत्तीसा॥कप्पामरचउवीसा॥चंदोसूरोयतिरियमणुऊय॥क॥इति गा
थाकथितलक्षणानां शतेन वंद्यत्वात् देवेंद्रवृंदवंद्यं॥जेणयेन भगवता किं कृतं णिदिट्ठं॥नि
र्दिष्टं कथितं॥किं जीवमजीवदव्वं॥जीवाजीवद्रव्यं॥तद्यथा॥सहजशुद्धचैतन्यादिलक्षणं जी
वद्रव्यं॥तद्विलक्षणं पुद्गलादिपंच अजीवादिभेदमजीवद्रव्यं च तथैव चिच्चमत्कारलक्षणशु
द्धजीवास्तिकायादिपंचास्तिकायानां परमात्मज्ञानादिः स्वरूपशुद्धजीवादि सप्ततत्त्वानां निर्दो
षपरमात्मादिनवपदार्थानां च स्वरूपमुपदिष्टं॥पुनरपि कथंभूतेन तेन भगवता जिणवरवसहे

ण॥ जितमिथ्यात्वरागादित्वेनैकदेशजिना॥ असंयतसम्यग्दृष्ट्यादयस्तेषांवरागणधरदेवास्तेषांजिन
वराणांवृषभः॥ प्रधानोजिनवरवृषभस्तीर्थंकरपरमदेवस्तेनजिनवरवृषभेणेति॥ छ॥ अत्राध्यात्मशा
स्त्रेयद्यपिसिद्धपरमेष्ठिनमस्कारउचितस्तथापिव्यवहारनयमाश्रित्यप्रत्युपकारस्मरणार्थमर्हत्परमे
ष्ठिनमस्कारएवकृतः॥ तथाचोक्तं॥ श्रेयोमार्गस्यसंसिद्धिः॥ प्रसादात्परमेष्ठिनः॥ इत्याहुस्तद्गुणस्तो
त्रंशास्त्रादौमुनिपुंगवाः॥ छ॥ अत्रगाथापरार्द्धेननास्तिकत्वपरिहारः शिष्टाचारप्रपालनं पुण्यावा
प्तिर्निर्विघ्नंशास्त्रादौतेनसंस्तुतिः॥ छ॥ इतिश्लोककथितफलचतुष्टयंसमी क्षमाणाग्रंथकर्
तारःशास्त्रस्यादौतथादेवताऽभीष्टाधिकृताऽभिमततथादेवतायास्त्रिधानमस्कारंकुर्वंति॥ इत्या
दिमंगलव्याख्यानंसूचितंमंगलमित्युपलक्षणं॥ उक्तंच॥ मंगलणिमित्तहेउं॥ परिमाणंणामत्त
हयकत्तारं॥ वागरियछप्पिपच्छा॥ वक्खाणउसत्थमायरिउं॥ छ॥ वक्खाणउव्याख्यातु॥ सका-
र्त्ता॥ आयरिउआचार्यः॥ किं॥ सत्थंशास्त्रं॥ पच्छापश्चात्॥ किंकृत्वा॥ पूर्वंवागरियव्याख्यायकान्

क्ष्येषडप्यऽधिकारान्॥ कथंभूतान् मंगलणिमित्तहेतुं परिमाणंणामतत्कर्त्तारं॥ मंगलनि

मित्तहेतुंपरिमाण॥ नामकर्त्तसंज्ञामितिगाथाकथितक्रमेणमंगलाद्यधिकारषट्कमभिज्ञातव्यं

कं॥ गाथापूर्वार्द्धेनतुसंबंधाभिधेयप्रयोजनानिसूचितानि॥ कथमितिचेत॥ विशुद्धज्ञानदर्शनस्व

भावपरमात्मस्वरूपादिविवरणभूतावृत्तिग्रंथोव्याख्येयंतु॥ तत्प्रतिपादकसूत्रमिति॥ व्याख्या

नव्याख्येयसंबंधो विज्ञेय पदेवव्याख्येयसूत्रमुक्तं॥ तदेवाभिधानंवाचकंप्रतिपादकंभण्यते॥

ऽनंतज्ञानाद्यनंतगुणाधारपरमात्मादिस्वभावाभिधेयोवाच्यः॥ प्रतिपाद्यः॥ इत्यभिधानाभि

धेयस्वरूपंबोद्धव्यं॥ प्रयोजनंतुव्यवहारेणषट्द्रव्यादिपरिज्ञानं॥ निश्चयेननिजनिरंजनंशुद्धा

त्मसंवित्तिसमुत्पन्ननिर्विकारपरमानंदैकलक्षणसुखामृतरसास्वादरूपंस्वसंवेदनज्ञानं परा

मनिश्चयेनपुनस्तत्फलरूपाकेवलज्ञानाद्यनंतगुणाविनाभूतानिजात्मोपादानसिद्धानंतसु

खावाप्तिरिति॥ एवंनमस्कारगाथाव्याख्याता॥ ऽथ थनमस्कारगाथायांप्रथमंयदुक्तंजीवद्रव्यं

ततोवंधेनवाधिकारान॥संक्षेपेणसूचयामीत्यभिप्रायमनसिसंप्रधार्यसूत्रमिदंनिरूपयामि॥छ
जीवोउवउगामऊ॥अमुत्तिकत्तासदेहपरिमाणो॥भुत्तासंसारत्थो॥सिद्धोसोविस्ससोड्ढगई॥२॥जी॰
वोऽशुद्धनिश्चयनयेनादिमध्यांतवर्जितःस्वपरप्रकाशकाविनस्वरनिरुपाधिशुद्धचैतन्य
लक्षणनिश्चयप्राणेनयद्यपिजीवतितथाप्यशुद्धनयेनानादिकर्मवंधवशादशुद्धद्रव्यभावप्रा
णैर्जीवतीतिजीवः॥उवउगामउ॥शुद्धद्रव्यार्थिकनयेनयद्यपिसकलविमलज्ञानदर्शनोपयो
गमयस्तथाप्यशुद्धनयेनक्षायोपशमिकज्ञानदर्शनोनिवृत्तनिष्पन्नत्वात्सज्ञानदर्शनोपयोगम
योभवति॥अमुत्ति॥यद्यपिव्यवहारेणामूर्त्तिकर्माधीनत्वेनस्पर्शरसगंधवर्णवत्वामूर्त्यासहित
त्वात्मूर्त्तः॥तथापिपरमार्थेनामूर्त्तातींद्रियशुद्धबुद्धैकस्वभावत्वादमुर्त्तः॥कत्ता॥यद्यपिभूतार्थनये
ननिःक्रियटंकोत्कीर्णज्ञायकैकस्वभावोयंजीवस्तथाप्यभूतार्थनयेनमनोवचनकायव्यापारो
त्पादककर्मसहितत्वेनशुभाशुभकर्मकर्तृत्वात्कर्त्तासदेहपरिमाणायद्यपिनिश्चयेनसहजशु

द्धलोकाकाशप्रमितासंख्येयप्रदेशास्तथापिव्यवहारेणानादिकर्मबंधाधीनत्वेनशरीरनामक
र्मोदयजनितोपसंहारविस्ताराधीनत्वाद्घटादिभाजनस्थप्रदीपवत्स्वदेहप्रमाणाः॥भोक्ताय
द्यपिशुद्धद्रव्यार्थिकनयेनरागादिविकल्पोपाधिरहितःस्वात्मोत्थसुखामृतभोक्ता॥तथाप्य
शुद्धनयेनतथाविधसुखामृतभोजनाभावात्शुभाशुभकर्मजनितसुखदुःखभोक्तृत्वात्भोक्ता
संसारस्थो॥यद्यपिशुद्धनिश्चयनयेननिःसंसारस्तिष्ठति॥तथाप्यशुद्धनयेनचतुर्गतिभ्रमणरूपसं
सारविद्यते॥इतिसंसारस्थ॥सिद्धो॥व्यवहारेणस्वात्मोपलब्धिलक्षणसिद्धत्वप्रतिपक्षभूतकर्मो
दयेनयद्यप्यसिद्धस्तथापिनिश्चयेनानंतज्ञानाद्यनंतगुणस्वभावत्वात्सिद्धःसोऽसएवंगुणविशि
ष्टोजीवः॥विस्ससोड्ढगई॥यद्यपिव्यवहारेणचतुर्गतिजनककर्मोदयवशेनोर्ध्वाधस्तिर्यग्गतिस्व
भावस्तथापिनिश्चयेनकेवलज्ञानाद्यनंतगुणावाप्तिलक्षणमोक्षगमनकालेविस्ससास्वभा
वेनोर्ध्वगतिश्चेति॥अत्रपदखंडनारूपेणशब्दार्थःकथितःशुद्धाशुद्धनयद्वयविभागेननयार्थो

द्रव्यसं०
५

ग्युक्तः इदानीं मतार्थः कथ्यते ॥ जीवसिद्धिश्चार्वाकं प्रति ॥ ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणं नैयायिकं
प्रति ॥ अमूर्त्तजीवस्थापनं भट्टचार्वाकद्वयं प्रति कर्मकर्तृत्वस्थापनं सांख्यं प्रति ॥ स्वदेहप्रमितिस्था
पनं नैयायिकमीमांसकसांख्यत्रयं प्रति ॥ कर्मफलभोक्तृत्वव्याख्यानं ॥ बौद्धं प्रति ॥ संसारव्याख्या
नं सदाशिवं प्रति ॥ सिद्धत्वव्याख्यानं भट्टचार्वाकद्वयं प्रति ॥ उर्द्धगतिस्वभावकथनं मंडलिकग्रंथ
कारं प्रति ॥ इति मतार्थो ज्ञातव्यः ॥ आगमार्थः पुनस्त्वात्मा अनादिवद्धत्यादि प्रसिद्धोपि च
शुद्धनयाश्रितं जीवस्वरूपमुपादेयं शेषं च हेयमिति ॥ इति हेयोपादेयरूपेण भावार्थोप्यवबो
द्धव्यः एवं शब्दनयमतागमभावार्थो यथासंभवं व्याख्यानकाले सर्वत्र ज्ञातव्यः ॥ छ ॥ इति जी
वादिनवाधिकारसूचनसूत्रगाथा गता ॥ अतः परं द्वादशगाथाभिर्नवाधिकारान् विवृणो
ति विस्तारयति ॥ तत्रादौ जीवस्वरूपं कथयति ॥ तिक्काले चदुपाणा ॥ इंदियबलमाउ आणपा
णो य ॥ ववहारा सो जीवो ॥ णिच्छयणयदो दु चेदणा जस्स ॥ ३ ॥ छ ॥ तिक्काले चदुपाणा ॥ काल

त्रयेचत्वारःप्राणाभवंति॥तेके॥इंदिय॥बल॥माउ॥आणपाणोय॥अतींद्रियशुद्धचैतन्यप्रा
णात्प्रतिपक्षभूतःक्षायोपशमिकइंद्रियप्राणः अनंतवीर्यलक्षणबलप्राणादनंतैकभा
गप्रमितामनोवचनकायबलप्राणाः अनाद्यनंतशुद्धचैतन्यप्राणविपरीततद्विलक्षणःसा
दिःसांतश्चायुःप्राणः॥उच्छ्वासपरावर्त्तोत्पन्नखेदरहितविशुद्धचित्प्राणाद्विपरीताशदृशआ
नपानप्राणाः॥ववहारासोजीउ॥एवंभूतैश्चतुर्भिःद्रव्यभावप्राणैर्यथासंभवंजीवतिजीविष्यति
जीवितपूर्वोवायोव्यवहारनयात्सजीवः॥द्रव्येंद्रियादिद्रव्यप्राणाअनुपचरितासद्भूतव्यव
हारेण॥भावेंद्रियादिःक्षायोपशमिकभावप्राणाःपुनरशुद्धनिश्चयेनसत्ताचैतन्यबोधादिः
शुद्धभावप्राणाःनिश्चयनयेनइति॥णिच्छयणयदोदुचेदणाजस्स॥शुद्धनिश्चयनयतःशर्व
त्राउपादेयभूताशुद्धचेतनायस्यसजीवः॥एवं॥वक्खाणकभवसारिच्छस॥गनाणिरयापियराय
चुच्चयपहंडियपुणमडउ॥नवादिठताजाय॥५॥इतिदोहककथितनवदृष्टांतैश्चार्वाकमता

॥ अथाध्यात्मभाषयानयलक्षणं क।
नुसारिशिष्यसंबोधनार्थंजीवसिद्धिव्याख्यानेनगाथा ॥ ७ ॥ अथाध्यात्मभाषयानयलक्षणंक।
थ्यते ॥ सर्वेजीवाः शुद्धबुद्धैकस्वभावाइतिशुद्धनिश्चयलक्षणं ॥ रागादयएवजीवाइत्यशुद्धनि
श्चयलक्षणं ॥ गुणगुणिनोरभेदेपिभेदोपचारइत्यसद्भूतव्यवहारलक्षणंचेति ॥ तथाहिजीव
स्यकेवलज्ञानादयोगुणाइत्यनुपचरितसंज्ञाशुद्धसद्भूतव्यवहारलक्षणं ॥ जी
वस्यमतिज्ञानादयोविभावगुणाइत्युपचरितसंज्ञाशुद्धसद्भूतव्यवहारलक्षणं ॥ मदीयादेह
इत्यादिसंश्लेषसंबंधसहितपदार्थेपुन ॥ रनुचरितःसंज्ञाः सद्भूतव्यवहारलक्षणं ॥ यत्रनुसं
श्लेषसंबंधोनास्तितत्रमदीयादेहइत्याद्युपचरिताभिधानासद्भूतव्यवहारलक्षणं ॥ मिति।
नयचक्रग्रंथाभिधानात्क्रममूलभूतं ॥ संक्षेपेननयषट्कंज्ञातव्यमिति ॥ ७ ॥ अथगाथात्रयपर्यं
तंज्ञानदर्शनोपयोगद्वयंकथ्यते ॥ तत्रप्रथमगाथायांमुख्यवृत्त्यादर्शनोपयोगव्याख्यानंक।
रोति ॥ यत्रमुख्यत्वमितिवदतितत्रयथासंभवमन्यदपिविवक्षितंलभ्यइतिज्ञातव्य ॥ उवओगो

दुवियप्पो ॥ दंसणणाणंचदंसणंचउधा ॥ चक्खुअचक्खूओही ॥ दंसणमधकेवलंणेयं ॥ ४ ॥ चक्षुर्द
र्शनमचक्षुर्दर्शनमवधिदर्शन ॥ अथअहोकेवलदर्शनमितिविज्ञेयं ॥ तथाहि ॥ आत्माहिजग
त्त्रयकालत्रयवर्त्तिसमस्तवस्तुसामान्यग्राहकसकलविमलकेवलदर्शनस्वभावस्तावत्पश्चा
दनादिकर्मबंधाधीनः ॥ सन्चक्षुर्दर्शनावरणक्षयोपशमाद्बहिरंगद्रव्येंद्रियालंबनाच्चमूर्त्तस
त्तासामान्यंनिर्विकल्पंसंव्यवहारेणप्रत्यक्षमपिनिश्चयेनपरोक्षरूपेणैकदेशेनयत्पश्यति
तच्चक्षुर्दर्शनं ॥ तथैवस्पर्शनरसनघ्राणश्रोत्रेंद्रियावरणक्षयोपशमात्स्वकीयबहिरंगद्रव्येंद्रिया
लंबनाच्चमूर्त्तसत्तासामान्यंविकल्परहितंपरोक्षरूपेणैकदेशेनयत्पश्यतितदचक्षुर्दर्शनं
तथैवनोइंद्रियावरणक्षयोपशमात्सहकारिकारणभूताष्टदलपद्माकारद्रव्यमनोवलंबनाच्च
मूर्त्तामूर्त्तसमस्तवस्तुगतसत्तासामान्यंविकल्परहितंपरोक्षरूपेणयत्पश्यतितन्मानसमचक्षुर्द
र्शनं ॥ सएवात्मायदवधिदर्शनावरणक्षयोपशमान्मूर्त्तवस्तुगतसत्तासामान्यंनिर्विकल्परूपे॰

लोकैकदेशमप्रत्यक्षेण यत्पश्यति तदवधिदर्शनं ॥ यत्पुनः सहजशुद्धसदानंदैकपरमात्मतत्त्वसंवित्तिप्रा
सबलेन केवलदर्शनावरणक्षये सति मूर्तामूर्तसमस्तवस्तुगतसत्तासामान्यं विकल्परहितं सक
लमत्यक्षरूपेणैकसमये पश्यति तदुपादेयभूतं क्षायिकं केवलदर्शनं ज्ञातव्यमिति ॥४॥ अथ
अष्टविकल्पज्ञानोपयोगं प्रतिपादयति ॥ णाणं अट्ठवियप्पं ॥ मदिसुदिओहीअणाणणाणा
णि ॥ मणपज्जय केवलमवि ॥ पच्चक्खपरोक्खभेयं च ॥५॥ णाणं अट्ठवियप्पं ॥ ज्ञानमष्टविक
ल्पं भवति ॥ मदिसुदिओही अणाणणाणाणि ॥ अत्राष्टविकल्पमध्ये मतिश्रुतावधयो मिथ्यात्वो
दयवशेन विपरीताभिनिवेशरूपाण्यज्ञानानि भवंति ॥ तान्येव शुद्धात्मादितत्त्वविषये विपरीता
भिनिवेशरहितत्वेन सम्यग्दृष्टिजीवस्य सम्यग्ज्ञानानि भवंति ॥ मणपज्जयकेवलमवि ॥ मनः
पर्ययज्ञानं केवलज्ञानमप्येवमष्टविधं ज्ञानं भवति ॥ पच्चक्खपरोक्खभेयं च ॥ प्रत्यक्षपरोक्षभेदं च
अवधिमनःपर्ययरूपमेकदेशप्रत्यक्षं ॥ विभंगावधिरपि देशप्रत्यक्षं ॥ केवलज्ञानं सकलप्रत्यक्षं

शेषचतुष्टयंपरोक्षमिति॥ इतोविस्तारः आत्माहिनिश्चयनयेनसकलविमलाखंडैकप्र-
त्यक्षप्रतिभासमयकेवलज्ञानरूपस्तावत्॥ आत्मासच्यवहारेणानादिकर्मबंधप्रच्छा-
दितःसन्मतिज्ञानावरणीयक्षयोपशमाद्वीर्यांतरायक्षयोपशमाच्चवहिरंगपंचेंद्रियमनोव
लंबनाच्चमूर्त्तामूर्त्तवस्त्वेकदेशेनविकल्पाकारेणपरोक्षरूपेणसांव्यवहारिकप्रत्यक्षरू
पेणवायज्जानातितत्क्षायोपशमिकंमतिज्ञानं॥ किंच॥ छद्मस्थानांवीर्यांतरायक्षयो-
पशमःकेवलिनांतुनिरवशेषक्षयेज्ञानचारित्राद्युत्पत्तौसहकारीसर्वत्रज्ञातव्यः॥ सं
व्यवहारलक्षणंकथ्यते॥ समीचीनोव्यवहारःसंव्यवहारःप्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणःसंव्य
वहारोभण्यते॥ संव्यवहारेभवंसांव्यवहारिकंप्रत्यक्षं॥ यथाघटरूपमिदंमयादृष्टमित्यादि
तथैवश्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमान्नोइंद्रियावलंबनाच्चप्रकाशोपाध्यायवहिरंगसहका
रिकारणाच्चमूर्त्तामूर्त्तंवस्तुलोकालोकव्याप्तिज्ञानरूपेणयदस्पष्टंजानातितत्परोक्षं॥ श्रु

णमितिवचनात् ॥ कस्मात्सामान्यंजीवलक्षणंभणितं ॥ ववहाराव्यवहारात् ॥ अत्रकेवलज्ञानदर्शनंप्रति
शुद्धसद्भूतशब्दवाच्योऽनुपचरितसद्भूतव्यवहारः ॥ छद्मस्थज्ञानदर्शनापरिपूर्णापेक्षया ॥ पुनरशुद्धसद्भू
तशब्दवाच्यउपचरितसद्भूतव्यवहारः ॥ कुमतिकुश्रुतिविभंगत्रयेपुनरुपचरितासद्भूतव्यवहारः ॥ शुद्धन
या ॥ शुद्धं पुणं दंसणं णाणं ॥ शुद्धनिश्चयनयात्पुनः शुद्धमखंडंकेवलज्ञानदर्शनद्वयंजीवलक्षणमि
ति ॥ किंच ॥ ज्ञानदर्शनोपयोगविवक्षायामुपयोगशब्देनविवक्षितार्थपरिछित्तिलक्षणोऽर्थग्रहण
व्यापारोगृह्यते ॥ शुभाशुभशुद्धोपयोगत्रयविवक्षायांपुनरुपयोगशब्देनशुभाशुभशुद्धभावनैकरूप
मनुष्ठानंज्ञातव्यमिति ॥ अत्रसहजशुद्धनिर्विकारपरमानंदैकलक्षणस्यसाक्षादुपादेयभूतस्याऽ
क्षयसुखस्योपादानकारणत्वात् ॥ केवलज्ञानदर्शनद्वयमुपादेयमिति ॥ एवंनैयायिकंमतिगुणगुणि
भेदैकांतनिराकरणार्थमुपयोगव्याख्यानेनगाथात्रयंगतं ॥ अथामूर्तातींद्रियनिजात्मद्रव्यसंवित्ति
रहितेनमूर्तपंचेंद्रियविषयासक्तेनचयउपार्जितंमूर्तंकर्मतउदयेनव्यवहारेणमूर्तोपिनिश्चयेनाऽ

मूर्त्तीजीवस्त्युपदिश्यते॥ छ॥ वण्णरसपंचगंधा॥ दोफासा अट्ठणिच्छया जीवे॥ णोसंति अमुत्तितदो व-
वहारामुत्तिबंधादो॥ ७॥ वर्णरसपंचगंधादोफासाअट्ठणिच्छयाजीवेणोसंति॥ श्वेतपीतनीलाऽ
रुणकृष्णसंज्ञाः पंचवर्णाः॥ तिक्तकटुकषायाम्लमधुरसंज्ञाः पंचरसाः॥ सुगंधदुर्गंधसंज्ञौ द्वौ गं-
धौ॥ शीतोष्णस्निग्धरूक्षमृदुकर्कशगुरुलघुसंज्ञाः अष्टौस्पर्शाः॥ निश्चयाशुद्धनिश्चयनयात्
शुद्धबुद्धैकस्वभावशुद्धजीवेनसंति॥ अमुत्तितदो॥ ततः कारणादमूर्त्तः यद्यमूर्त्तः सहितस्तर्हि कथं
कर्मबंधः इतिचेत्॥ ववहारामुत्ति॥ अनुपचरितासद्भूतव्यवहारान्मूर्त्तोयतः तदपिकस्मात् बंधादो
अनंतज्ञानाद्युपलंभलक्षणादनादिकर्मबंधनादिति॥ तथाचोक्तं॥ कथंचिन्मूर्त्तामूर्त्तजीवलक्ष-
णं॥ बंधपडिएयत्तं लक्खणदोहवदि तस्सभिण्णत्तं॥ तम्हा अमुत्तिभावोणेगंतोहोदिजीवस्स
॥ छ॥ अयमत्रार्थः॥ यस्यैवामूर्त्तस्यात्मनः प्राप्त्यभावादनादिसंसारे भ्रमितोयंजीवः स एवामूर्त्तो मू-
र्त्तपंचेंद्रियविषयत्यागेननिरंतरंध्यातव्यः॥ छ॥ अथनिष्क्रियामूर्त्तटंकोत्कीर्णज्ञायकैकस्वभावेन

द्रव्यसं०
१०

कर्म्मादिकर्तृत्वरहितोपिजीवोव्यवहारादिनयविभागेनकर्त्ताभवतिकथयति॥ सू ॥पुग्गलकम्मादीणं
कत्ताभ ववहारदोदु णिच्छयदो॥ चेदणकम्माणादा॥ सुद्धणया सुद्धभावाणं॥ ८॥ अत्रसूत्रेभिन्नप्रक्रम
रूपव्यवहितसंबंधेन॥ मध्यपदंगृहीत्वाव्याख्यानंक्रियते॥ आदा आत्मा॥ पुग्गलकम्मादीणंक
त्ताववहारदोदु॥ पुद्गलकर्म्मादीनांकर्त्ताव्यवहारात्॥ तस्तुपुनः॥ तथाहिमनोवचनकायव्यापा
रक्रियारहितनिजशुद्धात्मतत्वभावनाशून्यः सन्ननुपचरितासद्भूतव्यवहारेणज्ञानावरणादि
द्रव्यकर्म्मणां आदिशब्देनौदारिकवैक्रियकाहारकशरीरत्रयाहारादिषट्पर्याप्तियोग्यपुद्गल
पिंडरूपनोकर्म्मणांकर्त्ताभवति॥ तथैवोपचरितासद्भूतव्यवहारेणवाह्यविषयघटपटादीनांच
कर्त्ताभवति॥ णिच्छयदोचेदणकम्मादोणं॥ निश्चयतश्चेतनकर्म्मणां॥ तद्यथा रागादि
विकल्पोपाधिरहितनिःक्रियपरमचैतन्यभावनारहितेनयदुपार्जितंरागाद्युत्पादकंकर्म्मत
दुदयेसतिनिःक्रियनिर्म्मलस्वसंवित्तिमलभमानोभावकर्म्मशब्दवाच्यरागादिविकल्परूपचे

तनकर्मणामशुद्धनिश्चयेनकर्त्ताभवति॥अशुद्धनिश्चयार्थः कथ्यते॥कर्मोपाधिसमुत्पन्न-
त्वादशुद्धस्तत्कालेतप्तायःपिंडवत्तन्मयत्वाच्चनिश्चये॥इत्युभयमेलापकेनाशुद्धनिश्चयोभ-
ण्यते॥शुद्धाशुद्धभावानां॥शुभाशुभयोगत्रयव्यापाररहितेनशुद्धबुद्धैकस्वभावेनयदापरि-
णामततदानंतज्ञानसुखादिशुद्धभावनारूपस्यावस्थायांभावनारूपेणविवक्षितैकदेश-
शुद्धनिश्चयेनकर्त्ता॥मुक्तावस्थायांतुशुद्धनयेनेति॥किं शुद्धाशुद्धभावनापरिणममानामेव
कर्तृत्वंज्ञातव्यं॥नचहस्तादिव्यापाररूपमिति॥ ॥यतोहिनित्यनिरंजननिःक्रियनिजात्मस्व-
रूपभावनारहितस्यकर्मादिकर्तृत्वंव्याख्यातं॥ततस्तत्रैवनिजशुद्धात्मनिभावनाकर्तव्या॥एवं
सांख्यमतंप्रत्येकांताकर्तृत्वनिराकरणमुख्यत्वेनगाथागता॥अथयद्यपिशुद्धनयेननिर्विका-
रपरमानंदैकलक्षणसुखामृतस्यभोक्ता॥तथाप्यशुद्धनयेनसंसारिकसुखदुःखस्यापिभोक्ता
भवतीत्याख्याति॥ ॥ववहारा सुहदुःखं॥पुग्गलकम्मफलं पभुंजेदि॥आदा [illegible]

[illegible] ॥ ववहारासुहदुक्खं पुग्गलकम्मफलं पभुंजेदि व्यवहारात्सुखदुःखरूपं
पुद्गलकर्मफलं भुंक्ते स कः कर्त्ता आत्मा ॥ णिच्छयणयदो चेदणभावं खु आदस्स निश्चयनय
तः पुनश्चेतनाभावं भुंक्ते खु स्फुटं कस्य संबंधेन आत्मनः स्वस्येति ॥ तद्यथा ॥ आत्मा हि निजशु
द्धात्मसंवित्तिसमुद्भूतपारमार्थिकसुखसुधारसभोजनमलभमान ॥ उपचरितासद्भूतव्यवहारेण
इष्टानिष्टपंचेंद्रियविषयजनितसुखदुःखं भुंक्ते ॥ तथैवानुपचरितासद्भूतव्यवहारेणांतरे सुखदुः
खजनकं द्रव्यकर्मरूपं सातासातोदयं भुंक्ते ॥ स एवाशुद्धनिश्चयेन हर्षविषादरूपं सुखदुःखं च भुंक्ते
शुद्धनिश्चयेन तु परमात्मस्व
मतं भुंक्त इति ॥ अत्र यस्यैव स्वाभाविकसुखामृतस्य भोजनाभावादिंद्रियसुखं भुंजानः सन् सं
सारे परिभ्रमति ॥ तदेवातींद्रियसुखं सर्वप्रकारेणोपादेयमित्यभिप्रायः ॥ एवं कर्त्ता कर्मफलं
न भुंक्ते इति बौद्धमतनिषेधार्थं भोक्तृत्वव्याख्यानरूपेण सूत्रं गतम् ॥ ९ ॥

प्रमिताऽसंख्येयप्रदेशप्रमाणोपिव्यवहारेणदेहमात्रोजीवइत्याबोधयति॥छ॥अणुगुरुदेहपमाणो॥
उवसंहारप्पसप्पदोचेदा॥असमुहदोववहारा॥णिच्चयणयदोअसंखदेसोवा॥१०॥अणुगुरुदेहप
माणो॥टीका॥निश्चयेनस्वदेहाद्भिन्नस्यकेवलज्ञानाद्यनंतगुणराशेरभिन्नस्यनिजशुद्धात्मस्वरूपस्यो
पलब्धेरभावात्तथैवदेहममत्वमूलभूताहारभयमैथुनपरिग्रहसंज्ञाप्रभृतिसमस्तरागादिवि
भावानामासक्तिसद्भावाच्चयदुपार्जितंशरीरनामकर्मतदुदयेसतिअणुगुरुदेहप्रमाणोभव
ति॥सकः॥कर्ताचेदा॥चेतयिताजीवःकस्मात्॥उवसंहारप्पसप्पदो॥शरीरनामकर्मजनितवि
स्तारोपसंहारधर्माभ्यामित्यर्थः॥कोत्रदृष्टांतः॥यथाप्रदीपोभाजनाद्यंतरंसर्वंप्रकाशयति
लघुभाजनप्रच्छादितस्तद्भाजनांतरंप्रकाशयति॥बृहद्भाजनप्रच्छादितस्तद्भाजनांतरंप्रका
शयति॥पुनरपिकस्मात्॥असमुहदो॥असमुद्घातात्॥वेदनाकषायविक्रियामारणांतिकतैज
साहारकेवलिसंज्ञसप्तसमुद्घातवर्जनात्॥तथाचोक्तं॥सप्तसमुद्घातलक्षणं॥वेयणकसायवि

उव्वियामारणांतिसमुदघातादो॥तेजाहारोयछट्ठोसत्तमउकेवलीणंतु॥१२॥ तद्यथा॥मूलसरीरमछं
डि॥उत्तरदेहस्सजीवपिंडस्स॥णिग्गमणंदेहादो॥हवदिसमुग्घादयंणाम॥छ॥ तीव्रवेदनानुभ
वान्मूलशरीरमत्यक्त्वाआत्मप्रदेशानांबहिर्निर्गमनमितिवेदनासमुद्घातः॥छ॥ तीव्रकषा
योदयान्मूलशरीरमत्यक्त्वापरस्परघातार्थमात्मप्रदेशानांबहिर्गमनमितिकषायसमुद्घातः
छ॥मूलशरीरमत्यक्त्वाकिमपिविकुर्वयितुमात्मप्रदेशानांबहिर्गमनमितिविकुर्वणासमुद्घातः
छ॥मरणांतसमयेमूलशरीरमत्यक्त्वयत्रकुत्रचिद्बद्धमायुस्तत्प्रदेशंस्फुटितुमात्मप्रदेशानांबहिर्गि
मनमितिमारणांतिकसमुद्घातः॥छ॥स्वस्यमनोनिष्टजनकंकिंचित्कारणांतरमवलोक्यसमु
त्पन्नक्रोधस्यसंयमनिधानस्यमहामुनेः॥मूलशरीरमत्यक्त्वसिंदूरपुंजप्रभोदीर्घत्वेनद्वादशयो
जनप्रमाणःसूच्यंगुलसंख्येयभागोमूलविस्तारःनवयोजनाग्रविस्तारःकाहलाकृतिपुरुषो
वामस्कंधान्निर्गत्यवामप्रदक्षिणेनहृदयेनिहितंविरुद्धंवस्तुभस्मसात्कृत्यतेनैवसंयमिनास

हृस्वभस्मवज्ज्ञातिद्वीपायनवत् ॥ असावशुभस्तैजसः समुद्घातः लोकंव्याधिदुर्भिक्षादिपीडितम-
वलोक्यसमुत्पन्नकृपस्यपरमसंयमनिधानस्यमहर्षेर्मूलशरीरमत्यज्यशुभ्राकृतिःप्रागुक्तदेहप्रमा-
णः पुरुषोदक्षिणप्रदक्षिणेनव्याधिदुर्भिक्षादिकंस्फोटयित्वापुनरपिस्वस्थानेप्रविशति ॥ अ-
सौशुभरूपस्तैजसः समुद्घातः समुत्पन्नपदपदार्थभ्रांतेपरमर्द्धिसंपन्नस्यमहर्षेः ॥ मूलशरीरमत्य-
ज्यशुद्धस्फटिकाकृतिरेकहस्तप्रमाणः पुरुषोमस्तकमध्यान्निर्गत्ययत्रकुत्रचिदंतर्मुहूर्तमध्ये
केवलज्ञानिनंपश्यतस्तद्दर्शनाच्चस्वाश्रयस्यमुनेः पदपदार्थनिश्चयंसमुत्पादयिष्यतः ॥ पुनः
स्वस्थानेप्रविशति असावाहारसमुद्घातः ॥ ७ ॥ सप्तमकेवलिनांदंडकपाटप्रतरलोकपूरणः
सोयंकेवलिसमुद्घातः ॥ नयविभागः कथ्यते ॥ ववहार ॥ अनुपचरितासद्भूतव्यवहारनयात्
णिच्छयणयदो असंखदेसोवा ॥ निश्चयतलोकाकाशप्रमितासंख्येयप्रदेशप्रमाणः ॥ वाशब्देनतु
स्वसंवित्तिसमुत्पन्नकेवलज्ञानोत्पत्तिप्रस्तावेज्ञानापेक्षयाव्यवहारनयेनलोकालोकव्यापकः

जैनमतेप्यापेक्षयानैयायिकमीमांसकसांख्यमतवत्॥ तथैवेंद्रियमनोविषयविकल्परहितसमा
धिकालेस्वसंवेदनलक्षणबोधसद्भावेपिबहिर्विषयेंद्रियबोधाभावाज्जड: नचसर्वथासांख्य
मतवत्॥ तथारागादिविभावपरिणामापेक्षयाशून्योपिभवति॥ नचानंतज्ञानाद्यपेक्षयापिबौ
द्धमतवदिति॥ किंच॥ अणुमात्रशरीरशब्देनात्रउत्सेधघनांगुलासंख्येयभागप्रमितंलब्ध्यपूर्ण
सूक्ष्मनिगोदशरीरंग्राह्यं॥ नचपुद्गलपरमाणु॥ गुरुशरीरशब्देनचयोजनसहस्रप्रमाणंमहाम
त्स्यशरीरं॥ मध्यमावगाहेनमध्यमशरीराणिच॥ इदमत्रतात्पर्यं॥ देहममत्वनिमित्तेनदेहं
गृहीत्वासंसारेपरिभ्रमति तेनकारणेनदेहादिममत्वंत्यक्त्वानिर्मोहनिजशुद्धात्मनिभावनाक
र्तव्येति॥ एवंस्वदेहमात्रव्याख्यानेनगाथागता॥ अत:परंगाथात्रयेणनयविभागेनसंसारिजीव
स्वरूपंतदवसानेशुद्धजीवस्वरूपंचकथयति॥ तद्यथा॥ पुढविजलतेउवाऊ॥ वणप्फदीविविहथ
थावरेइंदी॥ विगतिगचदुपंचक्खा॥ तसजीवाहोंति संखादी॥ ११॥ होंतिइत्यादिव्याख्यानंक्रियते।

हेति अतींद्रियामूर्त्तनित्तपरमात्मस्वभावानुभूत्ति नितसुखामृतरसस्वभावमलभमानानुक्रम
येंद्रियसुखमभिलखंति कद्यस्यात्तदासत्ता संतरकेंद्रियादिजीवानांघातंकुर्वंति तेनोपार्जित
गबुसस्थावरनामकर्मतदुदयेनजीवाभवंति कथंभूताभवंति पुढविजलतेउवाऊवणप्फदीविवि
हथावरेइंदी पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः कतिसंख्योपेताः विविधाः आगमकथितस्वकीयांतर्भेदैर्व
हुधाः स्थावरनामकर्मोदयेनस्थावराः एकेंद्रिजातिनामकर्मोदयेनस्पर्शनेंद्रियमुक्ताएकेंद्रियाः
नकेवलमित्थंभूताः स्थावराभवंति विगतिगचदुपंचरकातसजीवा द्वित्रिचतुःपंचाद्यास्त्रसनामक
र्मोदयेनत्रसजीवाभवंति तेचकथंभूताः संखादिसंखाद्यः स्पर्शरसनेंद्रियद्वययुक्ताः संखशुक्तिक
म्याद्योद्वींद्रियाः स्पर्शनरसनघ्राणेंद्रियत्रययुक्ताः कुंथुपिपीलिकाजूकामत्कुणाद्यस्त्रींद्रियाः
स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुरिंद्रियचतुष्टययुक्ताःदंशमशकमक्षिकाभ्रमराद्यश्चतुरिंद्रियाः स्पर्शनर
सनघ्राणचक्षुःश्रोत्रेंद्रियपंचयुक्तामनुष्याद्यःपंचेंद्रियाइति ॥ अथमताऽश्वीः विमुक्तज्ञानस्वभा

हवंतितहविणेया॥यथापूर्वसूत्रोदितचतुर्द्दशजीवसमासैर्भवंती॥मार्गणागुणस्थानैस्तथाभवंती
तिविज्ञेयाज्ञातव्याःकतिसंख्योपेताः॥चउदसहिप्रत्येकंचतुर्दशभिःकस्मात॥अशुद्धनयात्सक
त॥इत्थंभूताःकेभवंति॥संसारिजीवाःसव्वसुद्धाहुसुद्धणया तएवसर्वसंसारिणःशुद्धाः
ज्ञायकैकस्वभावाः कस्मात॥शुद्धनयात॥शुद्धनिश्चयनयादिति॥अथागमप्रसिद्धगाथाद्वयेन
गुणस्थाननिकथयति॥ष्ठ॥मिच्छासासणमिस्सो॥अविरदसम्मोयदेसविरदोय॥विरयापमत्तइय
रो॥अपुव्वअणियट्टिसुहुमोय॥१॥उवसंतखीणमोहो॥सजोगिकेवलिजिणोअजोगीय॥चउदसगु
णठाणाणिय॥कमेणसिद्धायणायव्वा॥२॥इदानींतेषामेवगुणस्थानानांप्रत्येकंसंक्षेप
णांकथ्यते॥ष्ठ॥तथाहि॥सहजशुद्धकेवलज्ञानदर्शनरूपाखंडैकप्रत्यक्षप्रतिभासमयनिजपर
मात्मप्रभृतिषड्द्रव्यपंचास्तिकायसप्ततत्त्वनवपदार्थेषुमूढत्रयादिपंचविंशतिमलरहि
तसर्वज्ञप्रणीतनयविभागेनयस्यश्रद्धानंनास्ति॥समिथ्यादृष्टिर्भवति॥पाषाणरेखादि

नुबंधिक्रोधमानलोभमायान्यतरोदयेन प्रथमौपशमिकसम्यक्त्वात्पतितो मिथ्यात्वं नाद्यापि
गच्छतीत्यंतरालवर्ती सासादनः ॥ निजशुद्धात्मादितत्त्वं वीतरागसर्वज्ञप्रणीतं परप्रणीतं च मन्य
ते यः सम्यग्दर्शनमोहनीयभेदमिश्रकर्मोदयेन दधिगुडमिश्रभाववत् मिश्रगुणस्थानवर्ती भव
ति ॥ अथ मतं येन केनाप्येकेन मम देवेन प्रयोजनं तथा सर्वे देवा वंदनीया न च निंदनीया इत्या
दि वैनयिकमिथ्यादृष्टिः ॥ संशयमिथ्यादृष्टिर्वा तथा मन्यते तेन सह सम्यग्मिथ्यादृष्टेः को वि
शेष इति ॥ छ ॥ तत्र परिहारः सर्वज्ञदेवेषु सर्वसमयेषु वा भक्तिपरिणामेन येन केनाप्येकेन मम
पुण्यं भविष्यतीति मत्वा संशयरूपेण भक्तिं करोति ॥ निश्चयेनास्ति ॥ मिश्रस्य पुनरुभयत्र निश्च
यास्तीति विशेषः स्वाभाविकानंतज्ञानाद्यनंतगुणाधारभूतं निजपरमात्मद्रव्यमुपादेयं इंद्रि
यसुखादिपरद्रव्यं हि हेयं ॥ इत्यर्हत्सर्वज्ञप्रणीतनिश्चयव्यवहारनयसाध्यसाधकभावेन मन्यते ॥ प
रं किंतु भूमिरेखादिसदृशक्रोधादिकद्वितीयकषायोदयेन निमित्ततलवरगृहीततस्करवद

त्मनिंदादि सहितस्सन्निंद्रियसुखमनुभवति॥ इत्यविरतसम्यग्दृष्टिलक्षणं॥ यः पूर्वोक्तप्रकारेण सम्
ग्दृष्टिः सन भूमिरेखासदृशक्रोधादिद्वितीयकषायोदयाभावे सत्यभ्यंतरे निश्चयनयेनैकदेशरागा
दिरहितस्वाभाविकसुखानुभूतिलक्षणेषु वहिर्विषयेपुनरेकदेशहिंसानृतस्तेयाब्रह्मपरिग्रहनिवृ
त्तिलक्षणेषु॥ दंसणवयसामाइय॥ पोसहसचित्तराइभत्तेय॥ बंभारंभपरिग्गह॥ अणुमणउद्दिट्ठ
देसविरदेय॥ १॥ इतिगाथाकथितैकादशनिलयेषु वर्त्तते स पंचमगुणस्थानवर्त्ती श्रावको भ
वति॥ सएवसद्दृष्टिर्धूलिरेखादिसदृशक्रोधादितृतीयकषायोदयाभावे सत्यभ्यंतरे निश्चयनयेन
रागाद्युपाधिरहितस्वशुद्धात्मसंवित्तिसमुत्पन्नसुखामृतानुभवलक्षणेषु वहिर्विषयेषु पुनः सम
स्तेन हिंसानृतस्तेयाब्रह्मपरिग्रहनिवृत्तिलक्षणेषु च पंचमहाव्रतेषु वर्त्तते यदा दुःस्वप्नादिव्यक्ताव्य
क्तप्रमादसहितोपि षष्ठगुणस्थानवर्त्ती प्रमत्तसंयतो भवति॥ सएवजलरेखादिसदृशसंज्वलनक
षाय॥ मंदोदये सति निःप्रमादशुद्धात्मसंवित्तिमलजनकव्यक्ताव्यक्तप्रमादरहितः सन सप्तमगुणस्थ

नवर्त्ती प्रमत्तसंयतो भवति॥ स एवातीतसंज्वलनकषायमंदोदये सत्यपूर्वपरमाह्लादैकसुखानुभूतिल
क्षणो ऽपूर्वकरणोपशमिकक्षपकसंज्ञो ऽष्टमगुणस्थानवर्त्ती भवति॥ दृष्टश्रुतानुभूतभोगाकांक्षा
दिरूपसमस्तसंकल्परहितनिजनिश्चलपरमात्मतत्त्वैकाग्रध्यानपरिणामेन कृत्वा येषां जीवाना
मेकसमये परस्परं पृथक्त्वं कर्त्तुं नायाति॥ ते वर्णसंस्थानादिभेदे ऽप्यनिवृत्तिकरणोपशमकक्षप
कसंज्ञा द्वितीयकषायाद्येकविंशतिभेदभिन्नचारित्रमोहप्रकृतीनामुपशमनक्षपणसमर्था न
वमगुणस्थानवर्त्तिनो भवंति॥ सूक्ष्मकृष्टिगतलोभकषायस्योपशमकाः क्षपकाश्च दशमगुणस्था
नवर्त्तिनो भवंति॥ परमोपशममूर्त्तिनिजात्मस्वभावसंवित्तिबलेन सकलोपशांतमोहा एकादशम
गुणस्थानवर्त्तिनो भवंति॥ उपशमश्रेणिमार्गेण निःकषायशुद्धात्मभावनाबलेन क्षीणकषाया
द्वादशमगुणस्थानवर्त्तिनो भवंति॥ मोहक्षपणानंतरमंतर्मुहूर्त्तकाले स्वशुद्धात्मसंवित्तिलक्षणै
कत्ववितर्कावीचारद्वितीयशुक्लध्याने स्थित्वा तदंत्यसमये ज्ञानावरणदर्शनावरणांतरायत्र

द्रव्यसं०
२२

यं युगपदेकसमयेन निर्मूल्य मेघपंजरविनिर्गतदिनकर इव सकलविमलकेवलज्ञानकिरणैर्लोकालो
कप्रकाशकास्त्रयोदशगुणस्थानवर्त्तिनो जिनभास्करा भवंति॥ मनोवचनकायवर्गणालंबनक
र्मादाननिमित्तात्मप्रदेशपरिस्पंदलक्षणयोगरहिताश्चतुर्दशगुणस्थानवर्त्तिनोऽयोगिजि
ना भवंति॥ ततश्च निश्चयरत्नत्रयात्मककारणभूतसमयसारसंज्ञेन परमयथाख्यातचारित्रेण च
तुर्दशगुणस्थानातीताः॥ ज्ञानावरणाद्यष्टकर्मरहिताः सम्यक्त्वाद्यष्टगुणांतर्भूतनिर्नामनिर्गोत्रा
द्यनंतगुणाः सिद्धा भवंतीति॥ अत्राह शिष्यः॥ केवलज्ञानोत्पत्तौ मोक्षकारणभूतरत्नत्रयपरि
भाव्यं॥ सयोगययोगिजिनस्थानद्वयकालो नास्ति॥ छ
ह॥ यथाख्यातचारित्रं जातं परं किंतु परमयथाख्यातं नास्ति॥ अत्र दृष्टांतः॥ यथा चौर
भावेपि पुरुषस्य चौरसंसर्गो दोषं जनयति॥ तथा चारित्रविनाशकचारित्रमोहोदयाभा
केवलिनां निःक्रियशुद्धात्माचरणविलक्षणो योगत्रयव्यापारश्चारित्रमलं जन

यति॥योगात्रयगते पुनरयोगिजिने चरमसमयं विहाय शेषाघातिकर्मतीव्रोदयेन चारित्रमलं ज
नयति॥ चरमसमये तु मंदोदये सति चारित्रमलाभावान्मोक्षं गच्छंति॥ इति चतुर्दशगुणस्थानव्या
ख्यानं गतं॥ इदानीं मार्गणाः कथ्यंते॥ गइइंदियेसु काये जोगे वेदे कसायणाणे य॥ संजमदंस
णलेस्सा॥ भविया सम्मत्त सण्णि आहारे॥१३॥ इति गाथाकथितक्रमेण गत्यादिचतुर्दशमार्गणा
ज्ञातव्या॥ तद्यथा॥ स्वात्मोपलब्धिसिद्धिविलक्षणा नारकतिर्यग्मनुष्यदेवगतिभेदेन
चतुर्विधा गतिमार्गणा भवति॥ अतींद्रियशुद्धात्मतत्त्वप्रतिपक्षभूतैकद्वित्रिचतुःपंचेंद्रिय
भेदेन पंचप्रकारेंद्रियमार्गणा॥ अशरीरात्मतत्त्वविसदृशी पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतित्रसका
यभेदेन षड्विधा कायमार्गणा॥ निर्व्यापारशुद्धात्मपदार्थविलक्षणा मनोवचनकाययोगभेदे
न त्रिधा योगमार्गणा॥ अथवा विस्तरेण सत्यासत्योभयानुभयभेदेन चतुर्विधो मनोयोगो वचन
योगश्च औदारिकौदारिकमिश्र॥ वैक्रियकमिश्राहारकआहारकमिश्रकार्मणकायभेदेन

द्रव्य०
१८

सप्तविधिकाययोगश्चेति॥समुदायेनपंचदशविधावायोगमार्गणा॥वेदोदयोद्भवरागादिदोषरहि
तपरमात्मद्रव्यात्भिन्नास्त्रीपुंनपुंसकभेदेनत्रिधावेदमार्गणा:॥नि:कषायशुद्धात्मस्वभावप्रति
कूलक्रोधमानमायालोभभेदेनचतुर्विधाकषायमार्गणा॥विस्तरेणकषायनोकषायभेदेनपं
चविंशतिविधावा॥मत्यादिसंज्ञानपंचकंकुमत्याद्यज्ञानत्रयंचेत्यष्टविधाज्ञानमार्गणा॥साम
यिकछेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिसूक्ष्मसांपराययथाख्यातभेदेनचारित्रंपंचविधं॥संय
मासंयमस्तथैवासंयमश्चेतिप्रतिपक्षरूपेणसप्तप्रकारसंयममार्गणा॥चक्षुरचक्षुरवधिकेव
लदर्शनभेदेनचतुर्विधादर्शनमार्गणा॥कषायोदयरंजितयोगप्रवृत्तिविसदृशापरमात्मद्रव्य
प्रतिपक्षिणीकृष्णनीलकापोततेजपद्मशुक्लभेदेनषड्विधालेश्यामार्गणा॥भव्याभव्यभेदे
नद्विविधाभव्यमार्गणा॥अत्राहशिष्य:शुद्धपारिणामिकपरमभावरूपशुद्धनिश्चयेनगुण
स्थानमार्गणास्थानरहिताजीवाइत्युक्तं॥पूर्वमिदानींपुनर्भव्याभव्यरूपेणमार्गणामध्येपि

पारिणामिकभावोभणितस्तः इतिपूर्वापरविरोधः॥क॥परिहारं॥पूर्वंचशुद्धपारिणामिक
भावापेक्षयागुणस्थानमार्गणास्थाननिषेधःकृतः इदानींपुनर्भव्याभव्यत्वद्वयमशुद्धपारि
णामिकभावरूपंमार्गणामध्येपिघटते॥ननुशुद्धाशुद्धभेदेनपारिणामिकभावोद्विधाना
स्ति॥किंतुशुद्धएवनैवं॥यद्यपिसामान्यरूपेणोत्सर्गव्याख्यानेनशुद्धपारिणामिकभावक
थ्यते॥तथाप्यपवादव्याख्यानेनाशुद्धपारिणामिकभावोप्यस्ति तथापिच्चजीवभव्याभव्यत्वं
निचेति॥ तत्वार्थेसूत्रेत्रिविधापारिणामिकभावोभणिततत्रशुद्धचैतन्यरूपंजीवत्वमविनश्व
रत्वेनशुद्धद्रव्याश्रितत्वात॥शुद्धद्रव्यार्थिकसंज्ञःशुद्धपारिणामिकभावोभण्यतेयत्पुनः।
कर्मजनितःदशप्राणरूपंजीवत्वंभव्यत्वमभव्यत्वंचेति॥त्रयंतद्विनश्वरत्वेनपर्यायाश्रितत्वं
तपर्यायार्थिकसंज्ञस्त्वशुद्धपारिणामिकभावउच्यते॥अशुद्धत्वंकथमितिचेत॥यद्यप्येतद
शुद्धपारिणामिकत्रयंव्यवहारेणसंसारिजीवेस्ति॥तथापिसव्वेसुद्धाहुसुद्धणया॥इतिवचना

द्रव्य० तस्सुद्धणाया॥इतिवचनातशुद्धनिश्चयेननास्ति॥मुक्तजीवेपुनः सर्वथैवनास्ति इतिहेतोरशुद्ध
२९ त्वंभण्यते॥तत्रशुद्धाशुद्धपारिणामिकमध्येशुद्धपारिणामिकभावोध्यानकालेध्येयरूपोभव
तिध्यानरूपोनभवति॥कस्मातध्यानपर्यायस्यविनश्वरत्वात॥शुद्धपारिणामिकवस्तुद्रव्यरू
पत्वादविनश्वरइतिभावार्थः॥ऊपशमिकक्षायोपशमिकक्षायिकसम्यक्तभेदेनत्रिधासम्य
क्तमार्गणा॥मिथ्यादृष्टिसासादनमिश्रसंज्ञाविपक्षत्रयभेदेनसहषड्विधाज्ञातव्याः॥संज्ञत्वा
ऽसंज्ञित्वविशदृशपरमात्मस्वरूपाद्भिन्नासंज्ञासंज्ञिभेदेनद्विधासंज्ञीमार्गणा॥आहारकान
नाहारकजीवभेदेनाहारकमार्गनापिद्विधेतिचतुर्द्दशमार्गणास्वरूपंज्ञातव्यं॥षेपुढविजल
तेयवाऊइत्यादिगाथाद्वयेनतृतीयगाथापादत्रयेणवा॥गुणजीवापज्जत्ती॥पाणासण्णाय
मग्गणाओय॥उवओगोवियकमसो॥वीसंतुपरूवणाभणिया॥७॥इतिगाथाप्रभृतिकथित
स्वरूपंधवलजयधवलमहाधवलप्रबंधाभिधानसिद्धांतत्रयबीजपदंसूचितं॥सव्वेसुद्धाहुसु

मित्यादिविशेषगुणाः॥ तथैवास्तित्व॥ वस्तुत्व॥ प्रमेयत्वादिसामान्यगुणाः॥ स्वागमाविरोधेनानंता
ज्ञातव्याः॥ संक्षेपरुचिशिष्यं प्रतिपुनर्विवक्षिताभेदनयेनानंतज्ञानादिचतुष्टयमनंतज्ञानदर्शनसु
खत्रयं॥ केवलज्ञानदर्शनद्वयं॥ साक्षादभेदनयेन शुद्धचैतन्यमेवैको गुण इति॥ पुनरपि कथंभूता
सिद्धाः चरमशरीरात्किंचिदूना भवंति॥ तच्च किंचिदूनत्वं शरीरांगोपांगजनितनासिकादिछि
द्रोत्वे सति॥ यस्मिन्नेव क्षणे सयोगिचरमसमये त्रिंशत्प्रकृत्युदयविच्छेदमध्ये शरीरांगो
पांगनामकर्मोदयविच्छेदो जातस्तस्मिन्नेव क्षणे जातमिति ज्ञातव्यं॥ कश्चिदाह॥ यथा प्रदीपस्य
भाजनाद्यावरणे गते प्रकाशस्य विस्तारो भवति॥ तथा देहाभावे लोकप्रमाणेन भाव्यमिति॥ नैवं
॥ प्रदीपसंबंधीयः सोप्रकाशविस्तारः पूर्वं स्वभावेनैव तिष्ठति॥ पश्चादावरणं जातं॥ जीव
प्रदेशास्त्वस्वभावो भवति॥ यस्तु प्रदेशानां संबंधी विस्तारः स स्वभावो॥
भवति॥ कस्मादिति चेत्॥ पूर्वं लोकमात्रप्रदेशा विस्तीर्णा निरावरणास्तिष्ठंति॥ पश्चात्प्रदीप

द्रव्य० त्सुद्धणया॥इतिवचनात्शुद्धनिश्चयेननास्ति॥मुक्तजीवेपुनःसर्वथैवनास्ति इतिहेतोरशुद्ध
२९ त्वंभण्यते॥तत्राशुद्धाशुद्धपारिणामिकमध्येशुद्धपारिणामिकभावोध्यानकालेध्येयरूपोभव
तिध्यानरूपोनभवति॥कस्मात्ध्यानपर्यायस्यविनश्वरत्वात्॥शुद्धपारिणामिकवस्तुद्रव्यरू
पत्वादविनश्वरइतिभावार्थः॥ऊपशमिकक्षायोपशमिकक्षायिकसम्यक्त्वभेदेनत्रिधासम्य
क्तमार्गणा॥मिथ्यादृष्टिसासादनमिश्रसंज्ञाविपक्षत्रयभेदेनसहषड्विधाज्ञातव्याः॥संज्ञित्वा
ऽसंज्ञित्वविसदृशपरमात्मस्वरूपाद्भिन्नासंज्ञासंज्ञिभेदेनद्विधासंज्ञीमार्गणा॥आहारकान
नाहारकजीवभेदेनाहारकमार्गणापिद्विधेतिचतुर्दशमार्गणास्वरूपंज्ञातव्यं॥पुढविजल
तेयवाऊइत्यादिगाथाद्वयेनतृतीयगाथापादत्रयेणवा॥गुणजीवापज्जत्ती॥पाणासण्णाय
मग्गणाओय॥उवओगोवियकमसो॥वीसंतुपरूवणाभणिया॥१॥इतिगाथाप्रभृतिकथित
स्वरूपंधवलजयधवलमहाधवलप्रबंधाभिधानसिद्धांतत्रयबीजपदंसूचितं॥सवेसुद्धाहुसु

द गाथा॥ इति शुद्धात्मतत्त्वप्रकाशके तृतीयगाथाचतुर्थपादेन पंचास्तिकायप्रवचनसारसमयसा
राभिधानप्राभृतत्रयस्यापि बीजपदं सूचितमिति॥ अत्र गुणस्थानमार्गणादिभेदकेवलज्ञानदर्श
नद्वये॥ ज्ञायकसम्यक्त्वमनाहारकशुद्धात्मस्वरूपं च साक्षादुपादेयं॥ इत्युनश्च शुद्धात्मसम्यक्
श्रद्धानज्ञानानुचरणलक्षणकारणसमयसारस्वरूपं तत्तस्यैवोपादेयभूतस्य॥ विवक्षितैक
देशशुद्धनयेन साधकत्वात्परंपरयोपादेयं॥ शेषं तु हेयमिति॥ यच्च आत्मग्रंथस्य बीजपदं सू
तं शुद्धात्मस्वरूपमुक्तं तदप्युपादेयमेव॥ २०॥ अनेन प्रकारेण जीवाधिकारमध्ये शुद्धाशुद्ध
जीवकथनमुख्यत्वेन सप्तमस्थले गाथाद्वयं गतं॥ २०॥ अथेदानीं गाथापूर्वार्द्धेन सिद्धस्वरूप
मुत्तरार्द्धेन॥ पुनस्तेषां गतिस्वभावत्वं च कथयति॥ णिक्कम्मा अट्ठगुणा॥ किंचूणा चरमदेहदो सि
द्धा॥ लोयग्गठिदा णिच्चा॥ उप्पादवएहिं संजुत्ता॥ ॥ सिद्धाः सिद्धा भवंतीति क्रियाध्याहारः किं
विशिष्टाः णिक्कम्मा अट्ठगुणा किंचूणा चरमदेहदो निःकर्माणः अष्टगुणाः किंचिदूनाश्चरमदे

हृतः श्रकामादिति सूत्रपूर्वार्द्धेन सिद्धस्वरूपमुक्तं ॥ ॥ उर्द्धगमनस्वभावं कथ्यते ॥ लोयग्गठिदा णिच्चा
उप्पादवयेहिं संजुत्ता ॥ ते च सिद्धाः लोकाग्रस्थिताः नित्याः उत्पादव्ययाभ्यां संयुक्ताः इति ॥ ॥ अतो
विस्तारः कर्मारिविध्वंसकस्वशुद्धात्मसंवित्तिवलेन ज्ञानावरणादिमूलोत्तरगतसमस्तकर्मप्रकृति
विनाशकत्वादष्टकर्मरहिताः ॥ सम्मत्तणाणदंसण ॥ वीरियसुहमं तहेव अवगाहणं ॥ अगुरुलघु
मव्वावाहं ॥ अट्ठगुणा हुंति सिद्धाणं ॥ ॥ इति गाथाकथितक्रमेण तेषामष्टकर्मरहितानामष्टगुणाः
कथ्यंते ॥ तथाहि ॥ केवलज्ञानादिगुणास्पदनिजशुद्धात्मैवोपादेय इति रुचिरूपं निश्चयनयसम्यक्त्वं
यत्पूर्वं तपश्चरणावस्थायां भावितं तस्य फलभूतं समस्तजीवादितत्त्वविषये विपरीताभिनिवेशरहित
परिणतिरूपं परमक्षायिकसम्यक्त्वं भण्यते ॥ पूर्वं छद्मस्थावस्थायां भावितस्य निर्विकारस्वसंवेदनज्ञान
स्य फलभूतं युगपल्लोकालोकसमस्तवस्तुगतविशेषपरिच्छेदकं केवलज्ञानं ॥ निर्विकल्पस्वशुद्धा
त्मसत्तावलोकनरूपं यत्पूर्वं दर्शनं भावितं तस्यैव फलभूतं युगपल्लोकालोकसमस्तवस्तुगतसा

मान्यग्राहकंकेवलदर्शनं ॥ कस्मिंश्चित्स्वरूपचलनकारणेजातेसतिघोरपरीषहोपसर्गादौनिजनिरं
जनपरमात्मध्यानेपूर्वंयद्धैर्यमवलंबितंतस्यैवफलभूतमनंतपदार्थपरिच्छित्तिविषयेखेदरहितत्व
मनंतवीर्यं ॥ सूक्ष्मातींद्रियकेवलज्ञानविषयत्वात्सिद्धस्वरूपस्यसूक्ष्मत्वंभण्यते ॥ एकदीपप्रका
शेनानादीपप्रकाशवदेकसिद्धक्षेत्रेसंकरव्यतिकरदोषपरिहारेणानंतसिद्धावकाशदानसामर्
थ्यमवगाहनगुणोभण्यते ॥ यदिसर्वथागुरुत्वंभवतितदालोहपिंडवदधःपतनं ॥ यदिचसर्वथागु
रुत्वंभवतितदालोहपिंडवदधःपतनं ॥ यदिचसर्वथालघुत्वंभवतितदावाताहतार्कतूलवत्सर्वदे
वभ्रमणमेवस्यान्नचतथातस्मादगुरुलघुगुणोऽभिधीयते ॥ सहजशुद्धस्वरूपानुभवसमुत्पन्नरागादिवि
भावरहितसुखामृतस्ययदेकदेशसंवेदनंकृतंपूर्वंतस्यैवफलभूतमव्याबाधानंतसुखत्वंभण्यतेइति
मध्यमरुचिशिष्यापेक्षयासम्यक्त्वादिगुणाष्टकंभणितं ॥ विस्ताररुचिशिष्यंप्रतिपुनर्विशेषभेदनये
ननिर्गतित्वंनिरिंद्रियत्वंनिकायत्वं ॥ निर्योगत्वंनिर्वेदत्वं ॥ निःकषायत्वं ॥ निर्गोत्रत्वं ॥ निरायुषत्वं ॥

मित्यादिविशेषगुणाः तथैवास्तित्व वस्तुत्व प्रमेयत्वादिसामान्यगुणाः स्वागमाविरोधेनानन्ता
ज्ञातव्याः संक्षेपरुचिशिष्यं प्रति पुनर्विवक्षिताभेदनयेनानन्तज्ञानादिचतुष्टयम् अनन्तज्ञानदर्शनसु
खत्रयं केवलज्ञानदर्शनद्वयं साक्षादभेदनयेन शुद्धचैतन्यमेवैको गुण इति पुनरपि कथंभूता
सिद्धाः चरमशरीरात् किंचिदूना भवंति तत्र किंचिदूनत्वं शरीरांगोपांगजनितनासिकादिछि
द्राणामपूर्णत्वे सति यस्मिन्नेव क्षणे सयोगिचरमसमये त्रिंशत्प्रकृत्युदयविच्छेदमध्ये शरीरांगो
पांगनामकर्मोदयविच्छेदो जातस्तस्मिन्नेव क्षणे जातमिति ज्ञातव्यं कश्चिदाह
भाजनाद्यावरणाभावे प्रकाशस्य विस्तारो भवति तथा देहाभावे लोकप्रमाणेन भाव्यमिति
परिहारः प्रदीपसंबंधी योऽसौ प्रकाशविस्तारः पूर्वं स्वभावेनैव तिष्ठति पश्चादावरणं जातं जी
वस्य तु लोकमात्रासंख्येयप्रदेशत्वं स्वभावो भवति यस्तु प्रदेशानां संबंधी विस्तारः स स्वभावो
न भवति कस्मादिति चेत् पूर्वं लोकमात्रप्रदेशा विस्तीर्णा निरावरणास्तिष्ठंति पश्चात्प्रदी

वदावरणाज्ञातमेव तन्न॥ किंतुपूर्वमेवानादिसंतानरूपेणशरीरेणावृत्तस्तिष्ठति॥ ततःकारणा
लप्रदेशानांसंहारोविस्तारोनभवति॥ विस्तारश्चशरीरनामकर्माधीनएवनचस्वभावः॥ तेन
कारणेनशरीराभावेविस्तारोनभवति॥ अपरमप्युदाहरणंदीयते॥ यथाहस्तचतुष्टयप्रमा
णवस्त्रंपुरुषेणमुष्टौबद्धंतिष्ठति॥ पुरुषाभावेसंकोचविस्तारौवानकरोति॥ नःप्रतिकालेसार्द्र
मृन्मयभाजनंवाशुष्कंसज्जलाभावसति॥ तथाजीवोपिपुरुषस्थानीयजलस्थानीयशरी
राभावेविस्तारसंकोचौनकरोतीति॥छ॥ यत्रैवमुक्तस्तत्रैवतिष्ठतीतियेकेचनवदंतितन्निषे
धार्थंपूर्वप्रयोगादसंगत्वाद्बंधच्छेदात्तथागतिपरिणामाच्चेति॥ हेतुचतुष्टयेनतथैवाविद्धकु
लालचक्रवद्व्यपगतलेपालाबुवदेरंडबीजवदग्निशिखावच्चेति॥ दृष्टांतचतुष्टयेनचस्वभा
वोर्द्धगमनंज्ञातव्यं॥ तच्चलोकाग्रपर्यंतमेवनचपरतोधर्मास्तिकायाभावादिति॥ नित्याऽति
विशेषणंयुमुक्तात्मानंकल्पशतप्रमितकालेगतेजगतशून्येजातेसतिपुनरागमनंभवति

सदाभिव्यक्तिर्लीनोवर्ततेतितन्निषेधार्थंविज्ञेयं॥उत्पादव्ययसंयुक्तविशेषणंसर्वथैवापरिणा
मिषेधार्थमिति॥छ॥किंचविशेषोनिष्कलंकाविनश्वरशुद्धात्मस्वरूपाद्भिन्नोसिद्धानांनारकादिग
तिषुभ्रमणंनास्ति॥कथमुत्पादव्ययत्वमिति॥तत्रपरिहारः॥आगमकथितागुरु
लघुषट्पतितहानिवृद्धिस्वरूपेणाय॥अर्थपर्यायास्तदपेक्षया॥अथवायेनयेनोत्पादव्ययध्रौव्य
रूपेणप्रतिक्षणंज्ञेयपदार्थाःपरिणमंतितत्परिच्छित्त्याकारेणानीहितवृत्त्यासिद्धज्ञानमपिम
परिणमतितेनकारणेनोत्पादव्ययत्वं॥अथव्यंजनपर्यायापेक्षयासंसारपर्यायविनाशःसिद्ध
पर्यायोत्पादःशुद्धजीवद्रव्यत्वेनध्रौव्यत्वमिति॥एवंनयविभागेननवाधिकारैर्जीवद्रव्यंज्ञातव्यं॥छ॥
अथवातेष्वबहिरात्मांतरात्मापरमात्मभेदेनत्रिधाभवति॥तद्यथास्वशुद्धात्मसंवित्तिसमुत्पन्नवा
स्तवसुखात्प्रतिपक्षभूतेनेंद्रियसुखेनासक्तोबहिरात्मातद्विलक्षणोंतरात्मा॥अथवादेहरहि
तनिजशुद्धात्मद्रव्यभावनालक्षणभेदज्ञानरहितत्वेनदेहादिपरद्रव्येष्वेकत्वभावनापरिणतोव

हिरात्मा॥तस्मात्प्रतिपक्षभूतोंतरात्मा॥अथवाहेयोपादेयकाविचारचित्तनिर्दोषपरमात्मनो

भिन्नरागाद्योदोषाः शुद्धचैतन्यलक्षणआत्मेत्युक्तलक्षणेषुचित्तदोषात्मसुत्रिषुवीतरागस

र्वज्ञप्रणीतेषुअनेकेषुवापदार्थेषुयस्यपरस्परसापेक्षनयविभागेनश्रद्धानंज्ञानंचनास्तिसवहिरा

त्मा॥तस्माद्विसदृशोंतरात्मेतिरूपेणबहिरात्मांतरात्मनोर्लक्षणंज्ञातव्यं॥छ॥परमात्मल

क्षणंकथ्यते॥सकलविमलकेवलज्ञानेनयेनकारणेनसमस्तंलोकालोकंजानातिव्याप्नोति

तेनकारणेनविष्णुर्भण्यते॥परमब्रह्मसंज्ञनिजशुद्धात्मभावनासमुत्पन्नसुखामृततृप्तस्यस

तउर्वशीरंभातिलोत्तमादिदेवकन्याभिरपियस्यब्रह्मचर्यव्रतंनखंडितंसपरमब्रह्मभण्यते॥

केवलज्ञानादिगुणैश्वर्ययुक्तस्यसतोदेवेंद्रादयोपितत्पदाभिलाषिणः संतोयस्याज्ञांकुर्वंति

सईश्वराभिधानोभवति॥केवलज्ञानशब्दवाच्यंगतंज्ञानंयस्यससुगतः॥अथवाशोभनमविन

श्वरंमुक्तिपदंगतःसुगतः॥छ॥शिवंपरमकल्याणं॥निर्वाणंशांतमक्षयं॥प्राप्तंमुक्तिपदंयेन

प्रप्र०
२३

सशिवःकीर्तितः॥२॥इतिश्लोककथितलक्षणःशिवःकामक्रोधादिदोषजयेनानंतज्ञानादिगुण
सहितोजिनः इत्यादिपरमागमकथिताष्टोत्तरसहस्रसंख्यनामवाच्यःपरमात्माज्ञातव्यः॥एवंमु
तेषुत्रयात्मसुमध्येमिथ्यादृष्टिभव्यजीवेबहिरात्माव्यक्तिरूपेणतिष्ठति॥अंतरात्मपरमात्मद्वयं
शक्तिरूपेणभाविनैगमनयापेक्षयाव्यक्तिरूपेणच॥अभव्यजीवेपुनर्बहिरात्माव्यक्तिरूपेण॥अं
तरात्मपरमात्मद्वयंशक्तिरूपेणैवेतियद्यपिजीवेपरमात्माशक्तिरूपेणविद्यतेतर्हिकथमभव्यत्व
मितिचेत्॥परमात्मशक्तिःकेवलज्ञानादिरूपेणव्यक्तिर्नभविष्यतीत्यभव्यत्वशक्तिःपुनः
शुद्धनयेनोभयत्रसमानायतिपुनःशक्तिरूपेणाप्यभव्यजीवेकेवलज्ञानंनास्तितदाकेवलज्ञा
नावरणंनोघटते॥भव्याभव्यद्वयंपुनरशुद्धनयेनेति॥भावार्थः॥एवंयथामिथ्यादृष्टिसंज्ञबहिरा
त्मनिनयविभागेनदर्शितमात्मत्रयं॥तथाशेषगुणस्थानेष्वपि॥तद्यथा॥बहिरात्मावस्थायां
मंतरात्मद्वयंशक्तिरूपेणभाविनैगमनयेनव्यक्तिरूपेणभाविज्ञेयं॥अंतरात्मावस्थायांतुबहिरा

रानक्षरात्मकभेदेन भाषात्मको द्विधा भवति॥ तत्राक्षरात्मकः संस्कृतापभ्रंसपैशाचिकादिभाषाभेदे
नार्यम्लेछमनुष्यादिव्यवहारहेतुर्बहुधा॥ अनक्षरात्मकस्तु द्वींद्रियादितिर्यग्जीवेषु सर्वज्ञदिव्यध्वनौ च
अभाषात्मको प्रायोगिकवैस्रसिकभेदेन द्विविधः॥ ततं वीणादिकं ज्ञेयं विततं पटहादिकं घनं तु कं
सतालादि सुषिरं वंशादिकं विदुः॥१॥ इतिश्लोककथितक्रमेण प्रयोगेभवं प्रायोगिकः चतुर्धा॥ विस्र
सास्वभावेन भावो वैस्रसिको मेघादिप्रभवो बहुधा॥ किंच शब्दातीतनिजपरमात्मभावनाच्युतेन शब्दा
दिमनोज्ञामनोज्ञपंचेंद्रियविषयासक्तेन च जीवेन यदुपार्जितं सुस्वरदुःस्वरनामकर्म तदुदयेन यद्यपि जी
वे शब्दो दृश्यते तथापि स जीवसंयोगेनोत्पन्नत्वात् व्यवहारेण जीवशब्दो भण्यते॥ निश्चयेन पुनः पुद्गल
स्वरूप एवेति॥ बंधः कथ्यते॥ मृत्पिंडादिरूपेण योसौ बहुधा बंधः स केवलपुद्गलबंधः यस्तु कर्मनोकर्म
रूपः स जीवपुद्गलसंयोगबंधः॥ किंच विशेषः॥ कर्मबंधपृथग्भूतस्वशुद्धात्मभावनारहितजीवस्यानुपच
रितासद्भूतव्यवहारेण द्रव्यबंधस्तथैवाशुद्धनिश्चयेन योसौ रागादिरूपो भावबंधः कथ्यते॥ सोपि शुद्धनि

द्व्य०
२३

सशिवःकीर्तितः॥१॥इतिश्लोककथितलक्षणःशिवःकामक्रोधादिदोषजयेनानंतज्ञानादिगुण
सहितोजिनः इत्यादिपरमागमकथितलक्षणस्तत्रसहस्रसंख्यनामवाच्यःपरमात्माज्ञातव्यः॥एवंमि
तेषुत्र्यात्मसुमध्येमिथ्यादृष्टिभव्यजीवेबहिरात्माव्यक्तिरूपेणतिष्ठति॥अंतरात्मपरमात्मद्वयं
शक्तिरूपेणभाविनैगमनयापेक्षयाव्यक्तिरूपेणच॥अभव्यजीवेपुनर्बहिरात्माव्यक्तिरूपेण॥अं
तरात्मपरमात्मद्वयंशक्तिरूपेणनेतियद्यपिजीवेपरमात्माशक्तिरूपेणविद्यतेतर्हिकथमभव्यत्व
मितिचेत्॥परमात्मशक्तिःकेवलज्ञानादिरूपेणव्यक्तिर्नभविष्यतीत्यभव्यत्वशक्तिःपुनः
शुद्धनयेनोभयत्रसमानायदिपुनःशक्तिरूपेणाप्यभव्यजीवेकेवलज्ञानंनास्तितदाकेवलज्ञा
नावरणंनघटते॥भव्याभव्यद्वयंपुनरशुद्धनयेनेति॥भावार्थः॥एवंमिथ्यादृष्टिसंज्ञबहिरा
त्मनिनयविभागेनदर्शितमात्मत्रयं॥तथाशेषगुणस्थानेष्वपि॥तद्यथा॥बहिरात्मावस्थाया
मंतरात्मद्वयंशक्तिरूपेणभाविनैगमनयेनव्यक्तिरूपेणचविज्ञेयं॥अंतरात्मावस्थायांतुबहिरा

त्माभूतपूर्वन्यायेनघटवत्परमात्मस्वरूपंतुशक्तिरूपेणभाविनैगमनयेन॥व्यक्तिरूपेणचपरमात्म
वस्थायांपुनरंतरात्माद्वयंभूतपूर्वनयेनेति॥अथत्रिविधात्मानंगुणस्थानेषुयोजयति॥मिथ्यात्व
सासादनमिश्रगुणस्थानत्रयेतारतम्यन्यूनाधिकभेदेनवहिरात्माज्ञातव्यः॥अविरतगुणस्था
नेतद्योग्याशुभलेश्यापरिणतजघन्यांतरात्मा॥क्षीणकषायगुणस्थानेपुनरुत्कृष्टः॥अविर
तक्षीणकषाययोर्मध्येमध्यमः॥सयोग्ययोगिगुणस्थानद्वयेविवक्षितैकदेशशुद्धनयेनसिद्धस
दृशःपरमात्मासिद्धस्तुसाक्षात्परमात्मेति॥छ॥अत्रवहिरात्माहेयःउपादेयभूतस्यानंतसुखसाध
कत्वादंतरात्मोपादेयः॥परमात्मापुनःसाक्षादुपादेयःइतिअभिप्रायः॥छ॥एवंषड्द्रव्यपंचास्ति
कायप्रतिपादकप्रथमाधिकारमध्येनमस्कारादिचतुर्दशगाथाभिर्नवभिरंतरस्थलैर्जीवद्र
व्यकथनरूपेणप्रथमोंतराधिकारःसमाप्तः॥अतःपरंयद्यपिशुद्धबुद्धैकस्वभावपरमात्मद्रव्यमु
पादेयंभवति॥तथापिहेयरूपस्यअजीवद्रव्यस्यगाथाष्टकेनव्याख्यानंकरोति॥कस्मादितिचे

द्रव्य०
२५

त् हेयतत्त्वमपि ज्ञाने सति पश्चाद् उपादेयस्वीकारो भवतीति हेतोः॥ तद्यथा॥ अज्जीउ पुग्गलोउ॥ पोग्गलधम्मे
अधम्म आयासं॥ कालो पुग्गलमुत्तो॥ रूवादिगुणो अमुत्ति सेसा उ॥१६॥ अज्जीउ पुग्गलोउ॥ अज्जीवपुन
र्ज्ञेयः सकलविमलकेवलज्ञानदर्शनद्वयं शुद्धोपयोग इति॥ मतिज्ञानादिरूपो विकल्पोऽशुद्धोपयोग इ
ति द्विविधोपयोगः॥ अव्यक्तसुखदुःखानुभवनरूपा कर्मफलचेतना॥ तथैव मतिज्ञानादिमनःपर्यय
पर्यंत अशुद्धोपयोग इति स्वेहापूर्वेष्टानिष्टविकल्परूपेण विशेषरागद्वेषपरिणमनं कर्मचेतना।
केवलज्ञानादिरूपा शुद्धचेतना॥ इत्युक्तलक्षणोपयोगश्चेतना च यत्र नास्ति स भवत्यजीव इति विज्ञेय
पुनः पश्चात् जीवाधिकारानंतरं पुग्गलधम्मो अधम्म आयासं कालो॥ स च पुद्गलधर्माधर्माका
शकालद्रव्यभेदेन पंचधा॥ पूरणगलनस्वभावत्वात् पुद्गल इत्युच्यते॥ गतिस्थित्यवगाहवर्त्तनालक्ष
णा धर्माधर्माकाशकालाः पुग्गलमुत्तो॥ पुद्गलो मूर्त्तः॥ कस्मात्॥ रूवादिगुणो॥ रूपादिगुणसहि
तो यतः अमुत्ति सेसा उ॥ रूपादिगुणाभावादमूर्त्ता भवंति॥ पुद्गलात् शेषाश्चत्वार इति॥ तथाहि॥ यथा

अनंतज्ञानदर्शनसुखवीर्यं गुणचतुष्टयं सर्वजीवसाधारणं॥ तथा रूपरसगंधस्पर्शगुणचतुष्टयं सर्व
पुद्गलसाधारणं॥ यथा शुद्धबुद्धैकस्वभावसिद्धजीवे अनंतचतुष्टयमतींद्रियं॥ तथैव शुद्धपुद्गल
परमाणुद्रव्ये रूपादिचतुष्टयमतींद्रियं॥ यथा रागादिस्नेहगुणेन कर्मबंधावस्थायां ज्ञानादिचतु
ष्टयस्याशुद्धत्वं॥ तथा स्निग्धरूक्षत्वगुणेन द्व्यणुकादिबंधावस्थायां रूपादिचतुष्टयस्याशुद्धत्वं॥ त
था निःस्नेहनिजपरमात्मभावनाबलेन रागादिस्नेहविनाशे सति अनंतचतुष्टयस्य शुद्धत्वं॥ त
था जघन्यगुणानां बंधो न भवतीति वचनात् परमाणुद्रव्ये स्निग्धरूक्षत्वगुणस्य जघन्यत्वे सति
रूपादिचतुष्टयस्य शुद्धत्वमवबोद्धव्यमित्यभिप्रायः॥ अथ पुद्गलद्रव्यस्य विभावव्यंजनपर्यायान् प्र
तिपादयति॥ क॥ सद्दो बंधो सुहुमो थूलो संठाणभेदतम॰ या॥ उज्जोदादवसहिया॥ पुग्गलदव्वस्स
पज्जा॥ निवि॥ १६॥ शब्दबंधसौक्ष्म्यस्थौल्यसंस्थानभेदतमःछाया॥ आतपोद्योतसहिता पुद्गल
द्रव्यस्य पर्याया भवंति॥ क॥ अथ विस्तरः॥ भाषात्मकोऽभाषात्मकश्च द्विधा शब्दः तत्राऽक्षरात्मक

द्रव्यसं०

२५

रानक्षरात्मकभेदेन भाषात्मको द्विधा भवति॥ तत्राप्यक्षरात्मकः संस्कृतापभ्रंसपैशाचिकादिभाषाभे
नार्यम्लेछमनुष्यादिव्यवहारहेतुर्बहुधा॥ अनक्षरात्मकस्तु द्वींद्रियादितिर्यग्जीवेषु सर्वज्ञदिव्यध्वनौ च
अभाषात्मको प्रायोगिकवैश्रसिकभेदेन द्विविधः॥ छ॥ ततं वीणादिकं ज्ञेयं॥ विततं पटहादिकं॥
सतालादि॥ सुषिरं वंशादिकं विदुः॥१॥ इतिश्लोककथितक्रमेण प्रयोगे भवं प्रायोगिकः चतुर्धा॥
सा स्वभावेन भावो वैश्रसिको मेघादिप्रभवो बहुधा॥ छ॥ किंच शब्दातीतनिजपरमात्मभावनाच्युते
दि मनोज्ञामनोज्ञपंचेंद्रियविषयासक्तेन च जीवेन यदुपार्जितं सुस्वरदुःस्वरनामकर्म्म तदुदयेन
वेशब्दो दृश्यते तथापि स जीवसंयोगेनोत्पन्नत्वा द्व्यवहारेण जीवशब्दो भण्यते॥ निश्चयेन पुनः पुद्गल
स्वरूप एवेति॥ बंध कथ्यते॥ मृत्पिंडादिरूपेण यो ऽसौ बहुधा बंधः स केवलपुद्गलबंधः यस्तु कर्म्मनोकर्म्म
रूपं स जीवपुद्गलसंयोगबंध॥ छ॥ किंच विशेष॥ कर्मबंधपृथग्भूतस्वशुद्धात्मभावनारहितजी
रिता ऽसद्भूतव्यवहारेण द्रव्यबंधस्तथैवाशुद्धनिश्चयेन यो ऽसौ रागादिरूपो भावबंधः कथ्यते॥ सो ऽपि शुद्धनि

श्चयनयेनपुद्गलबंधएव॥बिल्वाद्यपेक्षयाबदरादीनांसूक्ष्मत्वंपरमाणोः साक्षादितिबदराद्यपेक्षयाबिल्वा
दीनांस्थूलत्वंजगद्व्यापिनिमहास्कंधेसर्वोत्कृष्टमिति॥समचतुरस्र॥न्यग्रोध॥सातिक॥कुब्जक॥वामन॥हुं
ड॥भेदेनषट्प्रकारसंस्थानं॥यद्यपिव्यवहारनयेनजीवस्यास्तितथाप्यसंस्थानाच्चिच्चमत्कारपरिणतेर्भि
न्नत्वान्निश्चयेनपुद्गलस्थानमेव॥यदपिजीवादन्यत्रवृत्तत्रिकोणचतुष्कोणादिव्यक्ताव्यक्तरूपंबहुधा
संस्थानं॥तदपिपुद्गलएवगोधूमादिचूर्णरूपेणघृतखंडादिरूपेणबहुधाभेदोज्ञातव्यः॥दृष्टिप्रतिबंध
कोंधकारस्तमइतिभण्यते॥वृक्षाद्याश्रयरूपामनुष्यादिप्रतिबिंबरूपाचछायाविज्ञेया॥उद्योतश्चंद्रविमा
नेखद्योतादितिर्यग्जीवेषुचभवति॥आतपःआदित्यविमानेऽन्यत्रापिसूर्यकांतमणिविशेषादौपृथ्वी
कायेज्ञातव्यः॥अयमत्रार्थःयथाजीवस्यशुद्धनिश्चयेनस्वात्मोपलब्धिलक्षणेसिद्धस्वरूपेस्वभावव्यं
जनएवस्वभावव्यंजनपर्याय॥एकविभावव्यंजनपर्यायःपर्यायेविद्यमानोप्यनादिकर्मबंधवशात्॥स्निग्
धरूक्षस्थानीयरागद्वेषपरिणामेसति॥स्वाभाविकपरमानंदैकलक्षणस्वास्थ्यभावभ्रष्टस्यनारकादि

विभावव्यंजनपर्यायाभवंति॥छ॥तथापुद्गलस्यापिनिश्चयनयेनशुद्धपरमाण्ववस्थालक्षणस्वभावव्यंजनप
र्यायेसत्यपिस्निग्धरूक्षत्वाद्बंधोभवतीतिवचनात्॥रागादिस्थानीयबंधयोग्यस्निग्धरूक्षत्वपरिणामेस
त्युक्तलक्षणाच्छब्दादन्येप्यागमोक्तलक्षणाआकुंचनसारणदधिदुग्धादयोविभावव्यंजनपर्यायाज्ञातव्याः
छ॥एवमजीवाधिकारमध्येपूर्वसूत्रोदितरूपादिगुणचतुष्टययुक्तस्य॥तथैवात्रसूत्रोदितशब्दादिपर्यायसहि
तस्यसंक्षेपेणाणुस्कंधभेदभिन्नस्यपुद्गलद्रव्यस्यव्याख्यानमुख्यत्वेनप्रथमस्थलेगाथाद्वयंगतं॥छ॥अ
थधर्मद्रव्यमाख्याति॥गइपरिणयाणधम्मो॥पुग्गलजीवाणगमणसहयारी॥तोयंजहमच्छाणं॥अ
च्छंताणेवसोणेई॥१७॥गतिपरिणतानांधर्मोजीवपुद्गलानांगमनसहकारिकारणंभवति दृष्टांतमाह
तोयंयथामत्स्यानांस्वयंतिष्ठतोनैवसनयतितानीति तथाहियथासिद्धोभगवानमूर्तोनिःक्रियस्तथैवा
प्रेरकोपिसिद्धवदनंतज्ञानादिगुणस्वरूपोहमित्यादिव्यवहारेणसविकल्पसिद्धभक्तियुक्तानांनिश्चयेन
निर्विकल्पसमाधिरूपस्वकीयोपादानकारणपरिणतानांभव्यानांसिद्धगतेःसहकारिकारणंभवति त

ध्यानिः क्रियामूर्त्तोप्रेरकोपि धर्मास्तिकाय ॥ स्वकीयोपादानकारणेन गच्छतां जीवपुद्गलानां च गतेः स
हकारिकारणं भवति ॥ लोकप्रसिद्धदृष्टांतेन तु मत्स्यादीनां जलादिवदित्यभिप्रायः ॥ छ ॥ एवं धर्मद्रव्यव्याख्यान
रूपेन गाथा गता ॥ छ ॥ अथ अधर्मद्रव्यमुपदिशति ॥ ठाणजुदाण अधम्मो ॥ पुग्गलजीवाण ठाणसहयारी ॥ छाया
जह पहियाणं गच्छंता णेव सो धरई ॥ १८ ॥ स्थानयुक्तानाम अधर्म्म पुद्गलजीवानां स्थितिः सहकारिकारणं
भवति ॥ तत्र दृष्टांतमाह ॥ छायायथा पथिकानां स्वयं तिष्ठतः जीवपुद्गलान् स नैव धरतीति ॥ तद्यथा स्व
संवित्तिसमुत्पन्नसुखामृतरूपं परमस्वास्थ्यं यद्यपि निश्चयेन स्वरूपे स्थितिकारणं भवति ॥ तथा सिद्धोहं सुद्धो
हं ॥ अणंतणाणादिगुणसमिद्धोहं ॥ देहपरिमाणो णिच्चो ॥ असंखदेसो अमुत्तो य ॥ छ ॥ इति गाथा कथित
सिद्धभक्तिरूपेण पूर्वं सविकल्पावस्थायां सिद्धोपि यथा भव्यानां बहिरंगसहकारिकारणं भवति ॥ तथैव
स्वकीयोपादानकारणेन स्वयमेव तिष्ठतां जीवपुद्गलानां अधर्मद्रव्यं स्थितेः सहकारिकारणं ॥ लोकव्यवहा
रेण तु छाया वा पृथिवी वा इति सूत्रार्थः ॥ छ ॥ एवम अधर्मद्रव्यकथनेन गाथा गता ॥ अथाकाशद्रव्यमाह ॥

अवगासदाणजोग्गं जीवादीणं वियाण आयासं ॥ जेण्हं लोगागासं अल्लोगागासमिदि दुविहं ॥१९॥
जीवादीनामवकाशदानयोग्यमाकाशं विजानीहि हे शिष्य ॥ किंविशिष्टं जैनं ॥ जिनस्येदं जैनं
वा ॥ तच्च लोकाकाशालोकाकाशभेदेन द्विविधमिति ॥१९॥ इदानीं विस्तरः सहजशुद्धसुखाम
स्वादेन परमसमरसीभावेन भरितावस्थेषु केवलज्ञानाद्यनंतगुणाधारभूतेषु लोकाकाशप्रमितासंख्ये
यस्वकीयशुद्धप्रदेशेषु यद्यपि निश्चयनयेन सिद्धास्तिष्ठंति ॥ तथाप्युपचरितासद्भूत
लायां तिष्ठंतीति भण्यंति ॥ सचेदृशो मोक्षो यत्र प्रदेशे परमध्यानेनात्मा स्थितः सन् कर्मरहितो भव
ति ॥ तत्रैव भवति नान्यत्र ध्यानप्रदेशे कर्मपुद्गलान् त्यक्त्वा ॥ ऊर्द्ध्वगमनस्वभावेन गत्वा मुक्तात्मानो य
तो लोकाग्रे तिष्ठंति ततः उपचारेण लोकाग्रमपि मोक्षः प्रोच्यते ॥ यथा तीर्थीभूतपुरुषसेवितस्थानम
पि भूमिजलादिरूपमुपचारेण तीर्थं भवति ॥ सुखबोधार्थं कथितमात्रेण यथा तथैव सर्वद्रव्याणि ॥ यद्यपि
निश्चयेन स्वकीयस्वकीयप्रदेशेषु तिष्ठंति ॥ तथाप्युपचरितासद्भूतव्यवहारेण लोकाकाशे तिष्ठंतीत्यभि

प्रोक्ता भगवता श्रीनेमिचंद्रसैद्धांतदेवानामिति ॥ १९ ॥ तमेव लोकाकाशं विशेषेण द्रढयति ॥ धम्माधम्मा
कालो ॥ पुग्गलजीवा य संति जावदिये ॥ आयासे सो लोगो ॥ तत्तो परदो अलोगुत्ति ॥ २० ॥ धर्माधर्मका
लाः पुद्गलजीवाश्च संति यावत्याकाशे स लोकः ॥ तथा चोक्तं ॥ लोक्यंते जीवादिपदार्था यत्र स लोक इ
ति ॥ तस्माल्लोकाकाशात्परतो बहिर्भागे पुनरनंताकाशमलोक इति ॥ अत्राह ॥ सोमाभिधानराजश्रेष्ठी ॥ हे
भगवन् ॥ केवलज्ञानस्यानंतभागप्रमिताकाशद्रव्यं तस्याप्यनंतभागे सर्वमध्यमप्रदेशे लोकस्तिष्ठ
ति स चानाद्यनिधनः केनापि पुरुषविशेषेण न कृतो न हृतो न धृतो न च रक्षितः ॥ तथैव ॥ संख्यातप्र
देशः तत्राऽसंख्यातप्रदेशे लोकेऽनंतानंतजीवास्तेभ्योऽप्यनंतगुणाः पुद्गला लोकाकाशप्रमितासं
ख्येयकालाणुद्रव्याणि ॥ प्रत्येकं लोकाकाशप्रमाणौ धर्माऽधर्मौ इत्युक्तलक्षणाः पदार्थाः कथ
मवकाशं लभंते ॥ इति भगवानाह ॥ एकप्रदीपप्रकाशे नानाप्रदीपप्रकाशवदेकगू
ढरसनागगद्याणके भस्मघटमध्ये सूइका उष्ट्रदुग्ध इत्यादिक सुवर्णवदित्यादिदृष्टांतेन विशिष्टा

वगाहनशक्तिकत्वादसंख्यातप्रदेशोपिलोकेवस्थानमवगाहंनविरुध्यते॥ छ॥ यदिपुनरीदृक्भूतावगाहनश
क्तिर्नभवतितर्हि असंख्यातप्रदेशेष्वसंख्यातपरमाणूनामवस्थानं॥ तथासतिसर्वेजीवायथाशुद्ध
निश्चयेनशक्तिरूपेणनिरावरणाशुद्धबुद्धैकस्वभावास्तथाव्यक्तिरूपेणव्यवहारनयेनापिनचतथास्त्य
त्वागमविरोधाश्चेति॥ छ॥ एवमाकाशद्रव्यप्रतिपादनरूपेणसूत्रद्वयंगतं॥ छ॥ अथनिश्चयव्यवहारका
लस्वरूपंकथयति॥ दव्वपरिवट्टरूवो। जोसोकालोहवेइ। ववहारो। परिणामादीलक्खो। वट्टणल
क्खोयपरमट्ठो॥ २१॥ दव्वपरियट्टरूवो॥ जोद्रव्यपरिवर्तनरूपोयः॥ सोकालोहवेइववहारो॥ सकालोभव
तिव्यवहाररूप॥ सचकथंभूतः परिणामादीलक्खो॥ परिणामक्रियापरत्वापरत्वेनलक्षणइतिपरिणा
मादिलक्ष॥ इदानींनिश्चयकालःकथ्यते॥ वट्टणलक्खोयपरमट्ठो॥ वर्त्तनालक्षणश्चपरमार्थकाल
इतितद्यथा॥ जीवपुद्गलयोःपरिवर्त्तनंनवजीर्णपर्यायस्तस्ययासमयघटिकादिरूपास्थितिःस्वरूपंयस्य
सभवति॥ द्रव्यपर्यायरूपोव्यवहारकालः॥ तथाचोक्तं॥ श्चास्ततप्राभृतेनास्थितिःकालसंज्ञकास्तस्यपर्या

यस्यसंबंधिनीयासासमयघटिकादिरूपास्थितिःसाव्यवहारकालसंज्ञाभवतिनचपर्यायः॥इत्यभिप्रायः
यतएवपर्यायसंबंधिनीस्थितिर्व्यवहारकालसंज्ञाभवति॥ततएवजीवपुद्गलसंबंधिपरिणामेनपर्याये
न॥तथैवदेशांतरचलनरूपयायोगोवादोहलीतिदोहादनपाकादिपरस्पंदलक्षणरूपयावाक्रियया
तथैवदूरासन्नचलनरूपकालकृतपरत्वापरत्वेनचलक्ष्यते॥ज्ञायतेयःसपरिणामक्रियापरत्वाप
रत्वलक्षणइत्युच्यते॥अथद्रव्यरूपनिश्चयकालमाह॥स्वकीयोपादानकारणरूपेणस्वयमेवपरिण
ममाणानांपदार्थानांकुंभकारकचक्रस्याधस्तनशिलावत॥शीतकालाध्ययनेअग्निवत॥पदार्थपरि
णामतयत्सहकारित्वंसावर्तनाभण्यते॥सैवलक्षणंयस्यवर्तनालक्षणःकालाणुद्रव्यरूपोनिश्चय
कालःइतिव्यवहारकालनिश्चयकालस्वरूपंचविज्ञेयं॥ कश्चिदाह॥समयरूपएव॥निश्चयकाल
स्तस्मादन्यःकालाणुद्रव्यरूपोनिश्चयकालोनास्त्यदर्शनात॥ ॥तत्रोत्तरंदीयते॥समयस्तावत्काल
स्तस्यैवपर्यायः॥कथंपर्यायइतिचेत॥पर्यायस्योत्पन्नप्रध्वंसित्वात॥तथाचोक्तं॥समयउत्पन्नप्रध्वं

मीसचपर्यायोद्रव्यंविनानभवति।यस्यतस्यसमयरूपपर्यायकालस्योपादानकारणभूतंद्रव्यंतेनापिकाल

णभाव्यं।इंधनाग्निसहकारिकारणोत्पन्नस्योदनपर्यायस्यतंडुलोपादानकारणवत्।अथवानरनारका

यस्यजीवोपादानकारणवदिति।तदपिकस्मात्उपादानकारणसदृशंकार्यंभवतीतिवचनात्।

अप्यमतंसमयादिकालपर्यायाणांकालद्रव्यमुपादानकारणंनभवति।किंतुसमयोत्पत्तौमंदगतिपरिणतपुद्गल

स्तथानिमिषकालोत्पत्तौनयनपुटविघटनं।तथैवघटिकाकालपर्यायोत्पत्तौघटिकासामग्री

भूतजलभाजनपुरुषहस्तादिव्यापारो।दिवसपर्यायेतुदिनकरबिंबमुपादानकारणमितिनैवं।यथातंडुलो

पादानकारणोत्पन्नस्यसतउदनपर्यायस्य।शुक्लकृष्णादिवर्णा।सुरभिदुरगंध।स्निग्धरूक्षादिस्पर्शा।म

धुरादिरसविशेषारूपागुणादृश्यंते।तथापुद्गलपरमाणुनयनपुटविघटनजलभाजनपुरुषव्यापारादि

पैः।पुद्गलपर्यायैरुपादानभूतैःसमुत्पन्नासमयनिमिषघटिकादिवसादिकालपर्यायाणाम

पिशुक्लकृष्णगुणादिप्राप्नुवंतिनचतथा।उपादानकारणसदृशंकार्यंभवतीतिवचनात्।किंवहुना

यो सावनाद्यनिधनः ॥ तथैवामूर्त्तो नित्यः समयाद्युपादानकारणभूतोऽपि समयादिविकल्परहितः काला
णुद्रव्यरूपस्य निश्चयकालः यस्तु सादिसांतः समयघटिकाप्रहरादिविवक्षितव्यवहारविकल्परूपस्त
स्यैव द्रव्यकालस्य पर्यायभूतः स व्यवहारकाल इति ॥ २१ ॥ अथमत्रभाव ॥ यद्यपिकाललब्धिवशेनानंतसु
खभाजनो भवति जीवस्तथापि विशुद्धज्ञानदर्शनस्वभावनिजपरमात्मतत्त्वस्य सम्यक्श्रद्धानज्ञाना
नुष्ठान समस्तबहिर्द्रव्येच्छानिवृत्तिलक्षणतपश्चरणरूपायातुनिश्चयचतुर्विधाराधनासैवतत्रोपादे
नकारणं ज्ञातव्यं नचकालस्तेनसहेय इति ॥ २१ ॥ अथ निश्चयकालस्यावस्थानक्षेत्रंद्रव्यगणनांचप्रति
पादयति ॥ लोयायासपदेसे इक्किक्के जे ठिया हु इक्किक्का ॥ रयणाणं रासीमिव ॥ ते कालाणू असंखदव्वा
णि ॥ २२ ॥ लोयायासपदेसे ॥ इक्किक्के जे ठिया हु इक्किक्का ॥ लोकाकाशप्रदेशेष्वेकैकेषु ये स्थिताः ये के
वासंख्यापेताः स्फुटं कालाणवः रयणाणंरासीमिव ॥ परस्परतादात्म्यपरिहारेणरत्नानांराशिरिव ते
कालाणव ॥ कतिसंख्योपेताः ॥ असंखदव्वाणि ॥ लोकाकाशप्रमिताऽसंख्येयद्रव्याणीति ॥ २२ ॥ तथाहि ।

द्रव्यसं० यथांगुलिद्रव्यस्ययस्मिन्नेवक्षणेवक्रपर्यायोत्पत्तिस्तस्मिन्नेवक्षणेपूर्वऋजुपर्यायविनाशोंगुलिरूपे
३० णध्रौव्यमितिद्रव्यसिद्धिः॥यथैवचकेवलज्ञानादिव्यक्तिरूपेणकार्यसमयसारस्योत्पादोनिर्विकल्पस
माधिरूपकारणसमयसारस्यविनाशःतदुभयाधारपरमात्मद्रव्यत्वेनध्रौव्यमितिवाद्रव्यसिद्धिः॥तथाका
लाणोरपिमंदगतिपरिणतपुद्गलपरमाणुनाव्यक्तीकृतस्यकालाणूपादानकारणोत्पन्नस्यसमयरूपव
र्तमानसमयस्योत्पादः॥सएवातीतसमयापेक्षयाविनाशस्तदुभयाधारकालाणुद्रव्यत्वेनध्रौव्यमित्यु
त्पादव्ययध्रौव्यात्मककालद्रव्यसिद्धिः लोकवहिर्भागेकालाणुद्रव्याभावात्कथमाकाशद्रव्यस्यपरिणति
रितिचेत॥अखंडद्रव्यत्वादेकदेशदंडाहतकुंभकारचक्रभ्रमणवत् तथैवैकदेशमनोहरस्पर्शनेंद्रियविष
यानुभवसर्वांगसुखवल्लोकमध्यस्थितकालाणुद्रव्यधारणैकदेशेनापिसर्वत्रपरिणमनंभवतीति॥
शेषद्रव्याणांपरिणतेःसहकारिकारणंभवति॥कालद्रव्यस्यकिंसहकारिकारणमिति॥य
थाकाशद्रव्यमशेषद्रव्याणामाधारःस्वस्यापि॥तथाकालद्रव्यमपिपरेषांपरिणतिसहकारिकारणं

स्यापि ॥ उ ॥ अथमते ॥ यथाकालद्रव्यंस्वस्योपादानकारणंपरिणते: सहकारिकारणंचभवति यथासर्व
द्रव्याणि कालद्रव्येणकिंप्रयोजनमिति ॥ उ ॥ नैवंयदिपृथ्वीभूतंबहिरंगसहकारिकारणेनप्रयोजनंना
स्ति ॥ तर्हिसर्वद्रव्याणांसाधारणगतिस्थित्यवगाहनविषयधर्माधर्माकाशद्रव्याण्यपिसहकारिकारणभू
तेः प्रयोजनंनास्ति ॥ किंचकालस्यघटिकादिवसादिकार्यंप्रत्यक्षेणदृश्यते ॥ धर्मादीनांपुनरागमकथ
नमेवप्रत्यक्षेणकिमपिकार्यंनदृश्यते ॥ ततस्तेषामपिकालद्रव्यस्येवाभावःप्राप्नोति ॥ ततश्चजीवपुद्गल
द्रव्यद्वयमेवस्यागमविरोधः ॥ उ ॥ किंचसर्वद्रव्याणांपरिणतिसहकारित्वंकालस्यैवगुणः ॥ घ्राणेंद्रियस्यर
सादिस्वादनमिवान्यद्रव्यस्यगुणोन्यद्रव्यस्यकर्तुंनायाति ॥ द्रव्यसंकरदोषप्रसंगादिति ॥ उ ॥ कश्चिदाह याव
ताकालेनैकाकाशप्रदेशंपरमाणुरतिक्रामति ॥ ततः तावत्कालेनसमयोभवतीत्युक्तमागमेएकसमये
नचतुर्दशरज्जुगमनोयावत् आकाशप्रदेशास्तावंतः समयाः प्राप्नुवंतीति ॥ उ ॥ परिहारमाह ॥ एकाकाश
प्रदेशातिक्रमेणयत्समयव्याख्यानंकृतंतन्मंदगत्यपेक्षया ॥ यत्पुनरेकसमयेचतुर्दशरज्जुगमनव्याख्यं

द्रव्यसं०
३२

नं तत्पुनः शीघ्रगत्यपेक्षया॥ तेन कारणेन चतुर्दशरज्जुगमनेप्येकसमयः॥ तत्र दृष्टांतः॥ कोपि देवदत्तो योजनं
शतं मंदगत्या दिनशतेन गच्छति॥ स एव विद्याप्रभावेन शीघ्रगत्या दिनेनैकेन गच्छति तत्र किं दिनशतं भव
ति॥ किंत्वेक एव दिवसः तथा चतुर्दशरज्जुगमनेनैक एव समयः॥ छ॥ किंच॥ स्वयंविषयानुभवरहितोप्य
यं जीवः परकीयविषयानुभवं दृष्टं श्रुतं च मनसि स्मृत्वा यद्विषयाभिलाषं करोति तदपध्यानं भण्यते
तस्य प्रभृति समस्तविकल्पजालरहितं स्वसंवित्तिसमुत्पन्नसहजानंदैकलक्षणसुखरसास्वादसहितं यत्
तद्वीतरागचारित्रं भवति॥ यत्पुनस्तदविनाभूतं तन्निश्चयसम्यक्त्वं वीतरागसम्यक्त्वं चेति भण्यते॥ तदेव का
लत्रयेपि मुक्तिकारणं कालस्तु तदभावे सहकारिकारणमपि न भवति॥ ततः स हेय इति॥ तथा चोक्तं॥ किंप
लविएण बहुणा जे सिद्धा॥ णरवरा गए काले सिज्झिहहि जे वि भविया तं जाणह सम्ममाहप्पं॥ छ॥ इदमत्रतात्प
र्यं कालद्रव्यमन्यद्वा परमागमाविरोधेन विचारणीयं॥ परं किंतु वीतरागसर्वज्ञवचनं प्रमाणमिति म
नसि निश्चित्य विवादो न कर्तव्यः कस्मादिति चेत्॥ विवादे रागद्वेषौ भवतस्ततश्च संसारवृद्धिरिति॥ छ॥ एवं का

लद्रव्यव्याख्यानमुख्यत्तया पंचमस्थलेसूत्रद्वयंगतं॥ ॥ इतिगाथाष्टकसमुदायेनपंचभिःस्थलैःपुद्ग
लादिपंचभेदाजीवद्रव्यकथनरूपेणद्वितीयोंतराधिकारःसमाप्तः॥ ॥ अतःपरंसूत्रपंचकपर्यंतंपं
चास्तिकायव्याख्यानंकरोति तत्रादौगाथापूर्वार्द्धेनषड्द्रव्यव्याख्यानोपसंहारः उत्तरार्द्धेनतुपंचास्ति
कायव्याख्यानप्रारंभःक्रियते॥ ॥ एवं छब्भेयमिदं जीवाजीवप्पभेददो दव्वं। उत्तं कालविजुत्तं णादव्वा
पंच अत्थिकाया दु॥२६॥ एवंछब्भेदमिदंजीवाजीवप्पभेददोदव्वं॥ एवंपूर्वोक्तप्रकारेणषड्भेदमिदंजी
वाजीवप्रभेदतःसकाशाद्द्रव्यमुक्तंकथितंप्रतिपादितं॥ उत्तंकालविजुत्तंणादव्वापंचअत्थिकायादु॥ त
द्द्रव्यषड्भेदद्रव्यंकालेनवियुक्तंरहितंज्ञातव्यंपंचास्तिकायंपुनरिति॥ ॥ पंचेतिसंख्याज्ञातातावदिदा
नीमस्तित्वंकायत्वंचनिरूपयति॥ ॥ संतिजदोतेणेदेअत्थित्तिभणंतिजिणवराजम्हा। कायाइवबहु
देसा। तम्हाकायायअत्थिकायाय॥२५॥ संतिजदोतेणेदे॥ अत्थित्तिभणंतिजिणवरा॥ संतिविद्यंते॥ यत
एतेजीवाद्याःकायपर्यंताःपंच॥ तेनकारणेनअस्तीतिभणंतिजिणवरासर्वज्ञाः॥ जम्हाकायाइवबहु

देसा(त)म्हाकायाय॥यस्मात्कायाइवबज्रप्रदेशास्तस्मात्कारणात्कायाश्चभणंतिजिणवरा:॥अस्तिकाया
य॥एवंनकेवलंपूर्वोक्तप्रकारेणास्तित्वेनयुक्ताअस्तिसंज्ञास्तथैवकायत्वेनयुक्ता:कायसंज्ञाभवंति॥कि
तूभयमेलापकेनास्तिकायसंज्ञाश्चभवंति॥छ॥इदानींसंज्ञालक्षणप्रयोजनानिभेदाप्यस्तित्वेनसहभे
दंदर्शयति॥छ॥तथाहि॥शुद्धजीवास्तिकायेसिद्धत्वलक्षण:शुद्धद्रव्यव्यंजनपर्याय:केवलज्ञानाद
योविशेषगुणाअस्तित्ववस्तुत्वागुरुलघुत्वादय:सामान्यगुणाश्चतथैवाव्याबाधानंतसुखाद्यनंतगुण
व्यक्तिरूपस्यकार्यसमयसारस्योत्पादोरागादिविभावरहितपरमस्वास्थ्यरूपस्यकारणसमयसारस्य
व्ययस्तदुभयाधारभूतपरमात्मद्रव्यत्वेनध्रौव्यमित्युक्तलक्षणैर्गुणपर्यायैस्तथोत्पादव्ययध्रौव्यैश्चस
ह(मु)क्तावस्थायांसंज्ञालक्षणप्रयोजनादिभेदेपि॥सत्तारूपेणप्रदेशरूपेणप्रदेशरूपेणचभेदोनास्ति॥क
स्मादितिचेत्॥मुक्तात्मसत्तायांगुणपर्यायाणामुत्पादव्ययध्रौव्याणांचास्तित्वंसिद्ध्यतीति॥परस्प
रसाधितसिद्धत्वादितिकायत्वंकथ्यते॥बज्रप्रदेशप्रचयंदृष्ट्वायथाशरीरंकायोभण्यते॥तथानंतगु

णाधारभूतानां लोकाकाशप्रमितासंख्येयशुद्धप्रदेशानां प्रचयं समूहं संघातं मेलापकं दृष्ट्वा मुक्तात्म
निकायत्वं भण्यते॥ यथा शुद्धगुणपर्यायोत्पादव्ययध्रौव्यैः सह मुक्तात्मनः सत्तारूपेणास्तित्वं येनाभे
दोनुदर्शितस्तथा यथासंभवं संसारिजीवेषु पुद्गलधर्माधर्माकाशकालेषु च द्रष्टव्यः॥ कालद्रव्यं वि
हाय कायत्वं चेति॥ सूत्रार्थः॥ अथ कायत्वव्याख्याने पूर्वं यत्प्रदेशास्तित्वं सूचितं तस्य विशेषव्या
ख्यानं करोतीत्येका पातनिका॥ द्वितीया तु कस्य द्रव्यस्य कियंतः प्रदेशा भवंतीति प्रतिपादयति
क्र॥ होंति असंखा जीवे॥ धम्माधम्मे अणंत आयासे॥ मुत्ते तिविह पदेसा॥ कालस्सेगो ण तेण सो॥
काऊ॥ २६॥ होंति असंखा जीवे धम्माधम्मे भवंति॥ लोकाकाशप्रमितासंख्येयप्रदेशाः प्रदीपवदु
पसंहारविस्तारयुक्तेप्येकजीवे नित्यं स्वभावविस्तीर्णयोर्धर्माधर्मयोरपि॥ अनंत आगासे॥ अनं
तप्रदेशा आकाशे भवंति॥ मुत्ते तिविह पदेसा॥ मूर्तपुद्गलद्रव्ये संख्याताऽसंख्याताऽनंताऽणूनामपि॥
द्राः स्कंधास्त एव त्रिविधाः प्रदेशा भाण्यते॥ न चैकदेशप्रदेशाः॥ कस्मात्पुद्गलस्यानंतप्रदेशत्वेन प्र

वस्याभावादिति ॥ कालस्सेगो ॥ कालाणुद्रव्यस्यैकप्रदेशस्यापिद्व्यणुकादिस्कंधपर्यायरूपेणबहुप्रदेशत्वरूपका यत्वंजातं ॥ तथाकालाणोरपिद्रव्येणैकस्यापिपर्यायेणकायत्वंभवत्विति ॥ ५ ॥ तत्रपरिहारः ॥ स्निग्धरूक्षहेतु कस्यबंधस्याभावान्नभवति ॥ तदपिकस्मात्स्निग्धरूक्षत्वंपुद्गलस्यैवधर्मोयतःकारणादिति ॥ अणुत्वं पुद्गलसंज्ञाकालस्याणुसंज्ञाकथमितिचेत् ॥ ५ ॥ तत्रोत्तरं ॥ अणुशब्देनव्यवहारेणपुद्गलाउच्यंते ॥ निश्च येनतुवर्णादिगुणानांपूरणगलनयोगात् ॥ पुद्गलाइति ॥ वस्तुवृत्त्या पुनरणुशब्दः सूक्ष्मवाचकः तद्यथा परमेणप्रकर्षेणाणुः ॥ अणुकोर्थः सूक्ष्म ॥ इतिव्युत्पत्त्यापरमाणुः सचसूक्ष्मवाचकोणुशब्दोनिर्विभा गपुद्गलविवक्षायांपुद्गलाणुंवदंति ॥ अविभागिकालद्रव्यविवक्षायांतुकालाणुं ॥ कथयंतीत्यर्थः ॥ अथप्र देशलक्षणमुपलक्षयति ॥ ५ ॥ जावदियं आयासं ॥ अविभागीपुग्गलाणुउट्ठद्धं ॥ तंखुपदेसंजाणे ॥ स व्वाणुट्ठाणदाणरिहं ॥ २७ ॥ जावदियं आयासं अविभागीपुग्गलाणुउट्ठद्धं ॥ तंखुपदेसंजाणे ॥ यावत्प्रमाण माकाशमविभागपुद्गलपरमाणुना अवष्टब्धंव्याप्तं तदाकाशंखुस्फुटंप्रदेशंजानीहि हेशिष्य ॥ कथंभूतं

—द्वौपिरागद्वेषस्थानीयबंधयोग्यस्निग्धरूक्षगुणाभ्यांपरिणम्यद्व्यणुकादिस्कंधरूपविभावपर्यायरूपेणबहुविधोबहुप्रदेशोभवति तेनकारणे नबहुप्रदेशात्तत्त्वाकायकारणत्वाउपचारेणकायोभण्यते अयमत्र यथापुद्गलपरमाणोर्द्रव्यरू

स्वं काउ एयपे देसो रेसा सर्वे मणा क ति

प्रदेसं॥ सव्वाणुट्ठाणदाणारिहं॥ सर्वाणूनां सूक्ष्मस्कंधानां च स्थानदानस्यावकाशदानार्हं योग्यं समर्थ
मिति॥ ७॥ यत एवंभूतावकाशशक्तिरस्त्याकाशस्य तत एवासंख्यातप्रदेशोपि लोके अनंतानंतजीवा
स्तेभ्योप्यनंतगुणपुद्गला अवकाशं लभ्यंते॥ तथा चोक्तं॥ जीवपुद्गलविषये अवकाशदानसामर्थ्यं॥ एगा
णिगोदसरीरे॥ जीवा दव्वप्पमाणदो दिट्ठा॥ सिद्धेहिं अणंतगुणा॥ सव्वेण वितीदकालेण॥ २९॥ उग्गाढ
गाढणिचिदो॥ पुग्गलकायेहिं सव्वदो लोगो॥ सुहुमेहिं बादरेहिं यणंताणंतेहिं विविहेहिं॥ ३०॥ अथ
मतं मूर्तपुद्गलानां विभागोस्तु तदा भवतु नास्ति विरोधः। अमूर्तस्याखंडस्याकाशद्रव्यस्य कथं विभागकल्पने
ति॥ ७॥ तन्न॥ रागाद्युपाधिरहितस्वसंवेदनप्रत्यक्षभावनोत्पन्नसुखामृतरसास्वादतृप्तस्य मुनियुग
लस्यावस्थानक्षेत्रमेकमनेकं वा॥ यद्येकं तर्हि द्वयोरेकत्वं प्राप्नोति॥ न च तथा भिन्नं चेत्॥ तथा निर्विभा
गद्रव्यस्यापि विभागकल्पनायामायातं॥ घटाकाशं पटाकाशमित्यादिवत्॥ ७॥ एवं सूत्रपंचकेन पंचास्ति
कायप्रतिपादकनामा तृतीयोंतराधिकारः॥ ॥ इति श्रीनेमिचंद्रसैद्धांतदेवविरचितद्रव्यसंग्रहस्य [illegible]

गाढं सत्तविंशतिगाथाभिः स्थलैरनेनाधिकारसमुदायेन षड्द्रव्यपञ्चास्तिकायप्रतिपादकनामा प्रथमोऽधिकारः
समाप्तः॥ ३॥ अतः पूर्वोक्तप्रकारषट्द्रव्याणां चूलिकारूपेण विस्तरव्याख्यानं क्रियते॥ तद्यथा॥ परिणा
मजीवमुत्तं॥ सपदेसं एयखित्तकिरियाय॥ णिच्चंकारणकत्ता सव्वगदिमदरम्हियपवेसा॥ परिणाम इत्या
दिव्याख्यानं क्रियते॥ परिणामपरिणामिनौ जीवपुद्गलौ स्वभावपरिणामाभ्यां कृत्वा॥ शेषचत्वारिद्रव्या
णि विभावव्यंजनपर्यायाभावान्मुख्यवृत्त्यापुनरपरिणामीति॥ जीवः शुद्धनिश्चयनयेन विशुद्धज्ञान
दर्शनस्वभावंशुद्धचैतन्यंप्राणशब्देनोच्यते तेन जीवतीति जीवः व्यवहारनयेन पुनः कर्मोदयजनितद्रव्य
भावरूपैश्चतुर्भिः प्राणैर्जीवति जीविष्यति जीवितपूर्वो वा जीवः पुद्गलादिपंचद्रव्याणि पुनरजीवरूपाणि॥
मुत्तं॥ अमूर्तशुद्धात्मनो विलक्षणा स्पर्शरसगंधवर्णवती मूर्त्तिरुच्यते॥ तत्सद्भावात् मूर्त्तः पुद्गलः॥ जीव
द्रव्यं पुनरनुपचरितासद्भूतव्यवहारेण मूर्त्तमपि॥ शुद्धनिश्चयेनामूर्त्तः॥ धर्माधर्माकाशकालद्रव्याणि
चामूर्त्तानि॥ सपदेसं॥ लोकमात्रप्रमितासंख्येयप्रदेशलक्षणं जीवद्रव्यमादिक

स्तिकायसंज्ञानिसप्रदेशानि॥कालद्रव्यंपुनर्बहुप्रदेशत्वलक्षणकायत्वाभावादप्रदेशं॥एवंद्रव्यार्थिक
नयेनधर्माधर्माकाशद्रव्याण्येकानिभवंति॥जीवपुद्गलकालद्रव्याणिपुनरनेकानिभवंति खेत्तं॥सर्व
द्रव्याणामवकाशदानसामर्थ्यात्क्षेत्रमाकाशमेकं॥शेषद्रव्याण्यक्षेत्राणि॥किरियाय॥क्षेत्रात्क्षे
त्रान्तरगमनरूपापरिस्पंदवतीचलनवतीक्रियासाविद्यतेययोस्तौक्रियावंतौजीवपुद्गलौ॥धर्माधर्मा
काशकालद्रव्याणिपुनर्निःक्रियाणि॥णिच्चं॥धर्माधर्माकाशकालद्रव्याणियद्यप्यर्थपर्यायत्वे
नानित्यानि॥तथापिमुख्यवृत्त्याविभावव्यंजनपर्यायाभावान्नित्यानि॥द्रव्यार्थिकनयेनचजीवपुद्गल
द्रव्येपुनर्यद्यपिद्रव्यार्थिकनयापेक्षयानित्ये॥तथाप्यगुरुलघुपरिणतिस्वरूपस्वभावपर्यायापेक्षया
विभावव्यंजनपर्यायापेक्षयाचानित्ये॥कारण॥पुद्गलधर्माधर्माकाशकालद्रव्याणिव्यवहारनयेन
जीवस्यशरीरवाङ्मनःप्राणापानादिगतिस्थित्यवगाहवर्तनाकार्याणिकुर्वंतीतिकारणानिभवंति
जीवद्रव्यंपुनर्यद्यपिगुरुशिष्यादिरूपेणपरस्परोपग्रहंकरोति॥तथापिपुद्गलादिपंचद्रव्याणांकिमा

द्रव्य०
३५

मपिनकरोतीत्यकारणं॥ कत्ता॥ शुद्धपारिणामिकपरमग्राहकेनशुद्धद्रव्यार्थिकनयेनयद्यपिबंधमोक्षद्रव्यभावरूप
भयादिनामकर्त्ताजीवस्तथाप्यशुद्धनिश्चयेनशुभाशुभोपयोगाभ्यांपरिणतिःसनपुण्यपाप
योःकर्त्तातत्फलभोक्ताचभवति॥ विशुद्धज्ञानदर्शनस्वभावनिजशुद्धात्मद्रव्यस्यसम्यक्श्रद्धानज्ञानानु
ष्ठानरूपेणशुद्धोपयोगेनतुपरिणतःसन्मोक्षस्यापिकर्त्तातत्फलभोक्ताचेति शुभाशुभशुद्धपरिणामा
नांपरिणमनमेवकर्तृत्वंसर्वत्रज्ञातव्यमिति॥ पुद्गलादिपंचद्रव्याणांचस्वकीयपरिणामेनपरिणमन
मेवकर्तृत्वंवस्तुवृत्त्यापुनःपुण्यपापादिरूपेणाकर्तृत्वमेव॥ सव्वगदं॥ लोकालोकव्याप्त्यपेक्षयासर्वगतमा
काशंभण्यते॥ लोकव्याप्त्यपेक्षयाधर्माधर्मौचजीवद्रव्यं॥ पुनरेकजीवापेक्षयालोकपूरणावस्थांविहा
यासर्वगतं॥ नानाजीवापेक्षयासर्वगतमेवभवति॥ पुद्गलद्रव्यंपुनर्लोकरूपमहास्कंधापेक्षयासर्वगतं
शेषपुद्गलापेक्षयासर्वगतंनभवति॥ कालद्रव्यंपुनरेककालाणुद्रव्यापेक्षयासर्वगतंनभवति॥ लोकप्र
देशप्रमाणनानाकालाणुविवक्षयालोकेसर्वगतंभवति॥ इदरम्हियपवेसा॥ यद्यपिसर्वद्रव्या

लोकाकाशावगाहेनान्योन्यानुप्रवेशेनतिष्ठंति॥तथापिनिश्चयनयेनचेतनादिस्वकीयस्वरूपंनत्यजंतीति
॥छ॥अत्रषट्द्रव्येषुमध्येवीतरागचिदानंदैकादिगुणस्वभावंशुभाशुभमनोवचनकायव्यापाररहितंनि
जशुद्धात्मद्रव्यमेवोपादेयमितिभावार्थः॥छ॥अतऊर्द्धंपुनरपिषट्द्रव्याणांमध्येहेयोपादेयस्वरूपंवि
शेषेणविचारयति॥छ॥तत्रशुद्धनिश्चयेनशक्तिरूपेणशुद्धबुद्धैकस्वभावत्वात्सर्वेजीवाउपादेयाभ
वंति॥व्यक्तिरूपेणपुनःपंचपरमेष्ठिनएव॥तत्राप्यर्हत्सिद्धद्वयमेव॥तत्रापिनिश्चयेनसिद्धएव॥परम
निश्चयेनतुभोगाकांक्षादिरूपसमस्तविकल्पजालरहितपरमसमाधिकालेनसिद्धसदृशःस्वशु
द्धात्मैवोपादेय॥शेषद्रव्याणिहेयानीतितात्पर्यं॥छ॥शुद्धबुद्धैकस्वभावइतिकोर्थः॥मिथ्यात्वरागादि
समस्तविभावरहितत्वेनशुद्धइत्युच्यते॥केवलज्ञानाद्यनंतगुणसहितत्वाद्बुद्धः॥छ॥इतिशुद्धबुद्धैक
लक्षणंसर्वत्रज्ञातव्यं॥एवंषट्द्रव्यचूलिकासमाप्ताः॥छ॥चूलिकाशब्दस्यार्थःकथ्यते॥चूलिका
विशेषव्याख्यानं॥अथवाउक्तानुक्तव्याख्यानं॥अथवाउक्तानुक्तसंकीर्णव्याख्यानंचेति॥छ॥अतःपरं

जीवपुद्गलपर्यायरूपाणामास्रवादिसप्तपदार्थानामेकादशगाथापर्यंतव्याख्यानंकरोति॥ छ॥ तत्रादौ आ
सवबंधइत्याद्यधिकारसूत्रगाथैका तदनंतरमास्रवपदार्थव्याख्यानरूपेण आसवदिजेणइत्यादि
गाथात्रयं॥ छ॥ ततःपरंबंधव्याख्यानकथनेनबज्झदिकम्मंइतिप्रभृतिगाथाद्वयं॥ छ॥ ततोपिसंवरकथन
रूपेणचेदणपरिणामोइत्यादिसूत्रद्वयं॥ छ॥ ततश्चनिर्जराप्रतिपादनरूपेणजहकालेणतवेणयइति
प्रभृतिसूत्रमेकं॥ छ॥ तदनंतरंमोक्षस्वरूपकथनेन॥ सव्वस्सकम्मणोजोइत्यादिसूत्रमेकं ततश्चपुण्यपा
पद्वयकथनेनसुहअसुहइत्यादिसूत्रमेकंचेत्येकादशगाथाभिःस्थलसप्तकेनसमुदायेनतृतीयाधि
कारेसमुदायपातनिका॥ तत्रशिष्यः॥ यद्येकांतेनजीवाजीवौपरिणामिनौभवतस्तदासंयोगपर्या
यरूपएकएवपदार्थः॥ यदिपुनरेकांतेनापरिणामिनौभवतस्तदाजीवाजीवद्रव्यरूपौद्वावेवपदा
र्थौस्ततःआस्रवादिसप्तपदार्थाःकथंघटंतइति॥ छ॥ तत्रोत्तरंकथ्यते॥ कथंचित्परिणामित्वाद्घ
टंते॥ कथंचित्परिणामित्वंकोर्थः यथास्फटिकमणिर्विशेषोयद्यपिस्व

पुद्गलाधिजानितपर्यायांतरंपरिणामतिगच्छति॥ यद्यप्युपाधिगच्छतितथापिनिश्चयेनस्वशुद्धस्वरूपंन
त्यजति॥ तथाजीवोपियद्यपिशुद्धद्रव्यार्थिकनयेनसहजशुद्धचिदानंदैकस्वभावस्तथाप्यनादिक
र्मबंधपर्यायवसेनरागादिपरद्रव्योपाधिपर्यायंगच्छति॥ यद्यपिपर्यायेनपरिणमतितथापिनिश्च
येनशुद्धस्वरूपंनत्यजति॥ पुद्गलोपितथाइतिपरस्परसापेक्षत्वंकथंचित्परिणामित्वशब्दस्यार्थः॥
एवंकथंचित्परिणामित्वेसतिजीवपुद्गलसंयोगपरिणतिनिर्वृत्ताआस्रवादिसप्तपदार्था घटंते॥ तेचपूर्वो
क्ताजीवाजीवपदार्थाभ्यांसहनवभवंति॥ तएवनवपदार्थाः॥ पुण्यपापपदार्थद्वयस्याभेदनयेनकृत्वा
पुण्यपापयोर्बंधपदार्थस्यवामध्ये॥ तभीयविवक्षायांसप्ततत्वानिभण्यंते॥ इति हेभावन॥ यद्यपिकथं
चित्परिणामित्वबलेनभेदप्रधानपर्यायार्थिकनयेननवपदार्थाः सप्ततत्वानिवासिद्धानितथापि
ते:किंप्रयोजनं॥ यथैवभेदनयेनपुण्यपापपदार्थद्वयस्यांतर्भावोजातः॥ तथैवविशेषाभेदनयविव
क्षायामास्रवादिपदार्थानामपिजीवाजीवमध्येऽतर्भावेकृतेजीवाजीवौद्वावेवपदार्थाविति॥ तत्र

परिहारः हेयोपादेयतत्वपरिज्ञानप्रयोजनार्थमास्रवादिपदार्थाव्याख्याभवतीति ॥ ४ ॥ तदेवकथ्यति
यत्तत्वमक्षयानंतसुखंतस्यकारणंमोक्षः ॥ मोक्षस्यकारणंसंवरनिर्जराद्वयं ॥ तस्यकारणंविशुद्ध
ज्ञानदर्शनस्वभावनिजात्मतत्त्वसम्यक्श्रद्धानज्ञानानुचरणनिश्चयरत्नत्रयस्वरूपंतत्साधकंव्यवहा
ररत्नत्रयस्वरूपंचेति ॥ इदानींहेयतत्वंकथ्यते ॥ आकुलत्वोत्पादकंनारकादिदुःखंनिश्चयेंद्रियसुखं
चहेयतत्वं ॥ तस्यकारणंसंसारः संसारकारणमास्रवबंधपदार्थद्वयं ॥ तस्यकारणंपूर्वोक्तव्यवहारनि
श्चयरत्नत्रयाद्विलक्षणंमिथ्यादर्शनज्ञानचारित्रत्रयमिति ॥ एवंहेयोपादेयतत्वव्याख्यानेकृतेसति
सप्ततत्वनवपदार्थाःस्वयमेवसिद्धाइति ॥ इदानींकस्यपदार्थस्यकःकर्त्तेतिकथ्यते ॥ निजनिरंजनशुद्धा
त्मभावनोत्पन्नपरमानंदैकलक्षणसुखामृतरसास्वादपराङ्मुखोवहिरात्माभण्यते ॥ सचास्रवबंधपा
२ पस्यकर्त्ताभवति ॥ क्वापिकालेपुनर्मंदमिथ्यात्वमंदकषायोदयेसति भोगाकांक्षादि
निदानबंधनभाविकालपापानुबंधिपुण्यपदार्थस्यापिकर्त्तायस्तु पूर्वोक्तवहिरात्मनोविलक्षणःसम्य

ष्टिः संवरनिर्जरामोक्षपदार्थत्रयस्याकर्त्ता ॥ रागादिविभावरहितपरमसामायिके यदा स्थातुं समर्थो न भ
वति तदा विषयकषायोत्पन्नदुर्ध्यानवंचनार्थं संसारस्थितिच्छेदं कुर्वन् पुण्यानुबंधीतीर्थंकरनामक
र्मप्रकृत्यादिविशिष्टपुण्यपदार्थस्यापि कर्त्ता भवतीति ॥ छ ॥ कर्तृत्वविषये नयविभागः कथ्यते ॥ मिथ्या
दृष्टेर्जीवस्य पुद्गलद्रव्यपर्यायरूपाणामास्रवबंधपुण्यपापपदार्थानां कर्तृत्वमनुपचरितासद्भूतव्य
वहारेण ॥ जीवभावपर्यायरूपाणां पुनरशुद्धनिश्चयेनेति ॥ सम्यग्दृष्टेस्तु संवरनिर्जरामोक्षपदार्थानां द्रव्यरूपा
णां यत्कर्तृत्वं तदप्यनुपचरितासद्भूतव्यवहारेण जीवभावपर्यायरूपाणां तु विवक्षितैकदेशशुद्धनि
श्चयनयेनेति ॥ छ ॥ परमशुद्धनिश्चयेन तु ॥ णवि उप्पज्जइ णवि मरइ ॥ बंधु ण मुक्खु करेइ ॥ जिउ परमत्थे
जोइया ॥ जिणवरु एमु भणेइ ॥ छ ॥ इतिवचनाद्बंधमोक्षौ न स्तः ॥ स च पूर्वोक्तो विवक्षितैकदेशशुद्धनिश्च
यः ॥ आगमभाषया किं भण्यते ॥ स्वशुद्धात्मसम्यक्श्रद्धानज्ञानानुचरणरूपेण भविष्यतीति भव्यः ॥ ए
वंभूतभव्यत्वसंज्ञस्य पारिणामिकभावस्य संबंधिनी व्यक्तिर्भण्यते ॥ अध्यात्मभाषया पुनर्द्रव्यशक्ति ॥

द्रव्य०
३८

रूपशुद्धपारिणामिकभावविषये भावनाभण्यते॥ पर्यायनामांतरेणनिर्विकल्पसमाधिर्वाशुद्धोपयोगादिकं
चेति॥ यतएवभावनामुक्तिकारणंततएवशुद्धपारिणामिकभावो ध्येयरूपोभवति ध्यानभावनारूपोन
भवति॥ कस्मादितिचेत्॥ ध्यानभावनारूपो न भवति॥ कस्मादितिचेत्॥ ध्यानभावनापर्यायोविनश्वरः
सचद्रव्यरूपत्वादविनश्वर॥ इतिइदमत्रतात्पर्यं॥ मिथ्यात्वरागादिविकल्पजालरहितनिजशुद्धात्मभा
वनोत्पन्नसहजानंदैकलक्षणसुखसंवित्तिरूपाच भावनामुक्तिकारणं भवति। तांचकोपिजनःके
नापिपर्यायनामांतरेण भणतीति॥ छ॥ एवंपूर्वोक्तप्रकारेणानेकांतव्याख्यानेनास्रवबंधपुण्य
पापपदार्थाजीवपुद्गलसंयोगपरिणामरूपविभावपर्यायेणोत्पद्यंते॥ संवरनिर्जरामोक्षपदार्थाः
पुनर्जीवपुद्गलसंयोगपरिणामविनाशोत्पन्नेनविवक्षितस्वभावपर्यायेणेति स्थिता॥ छ॥ तद्यथा
आसवबंधणसंवर॥ णिज्जरमोक्खस्सपुण्णपावाजे॥ जीवाजीवविसेसा॥ तेविसमासेणपभणामो॥ छ
२८॥ आस्रवनिरास्रवस्वसंवित्तिलक्षणशुभाशुभपरिणामेनशुभाशुभकर्मागमनमास्रवः बंधण

वेधातीतिशुद्धात्मतत्त्वोपलंभभावनाच्युतजीवस्यकर्मप्रदेशैः सहसंश्लेषोवंधः॥ संवरः॥ कर्मास्रवनिरो

धसमर्थस्वसंवित्तिपरिणतजीवस्यशुभाशुभकर्मागमनसंवरणंसंवरः॥ णिज्जरा॥ शुद्धोपयोगभावना

सामर्थ्येननीरसीभूतकर्मपुद्गलानामेकदेशगलनंनिर्जरा॥ मोक्खो॥ जीवपुद्गलसंश्लेषरूपबंधस्यवि

घटनसमर्थः स्वशुद्धात्मोपलब्धेः परिणामोमोक्षः॥ इति सुपुण्णपावाजं॥ पुण्यपापसहिता॥ येत्तविसमा

सेणपभणामो॥ यथाजीवाजीवपदार्थौव्याख्यातौपूर्वंतथानाम्नाश्रवादिपदार्थानसमासेनसंक्षेपे

णपभणामोवयंतेच॥ कथंभूताजीवाजीवविससा॥ जीवाजीवविशेषाः चैतन्यभावरूपाजीवस्यवि

शेषाः॥ चैतन्याभावस्यअजीवस्यविशेषाः॥ विशेषाइतिकोर्थः पर्यायाः॥ चैतन्याअशुद्धपरिणामाजी

वस्य॥ अचेतनाः कर्मपुद्गलपर्यायाः अजीवस्येत्यर्थः एवमाधिकारसूत्रगाथागता॥ ॥ अथगाथात्र

येणाश्रवव्याख्यानंक्रियते॥ ॥ तत्रादौभावाश्रवद्रव्याश्रवस्वरूपंसूचयति॥ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ आसवदिजेणकम्मंपरि

मप्पणोसविसेसउभावासउ ॥ आस्रवतियेनकर्मपरिणामेनात्मनः सविज्ञेयोभावास्रवः ॥ कर्मास्रवनि
र्मूलनसमर्थशुद्धात्मभावनाप्रतिपक्षभूतेनयेनपरिणामेनास्रवतिकर्मकस्यआत्मनः स्वस्यसपरिणामोभ
॥ सचकथंभूतः जिणुत्तो जिनेनसर्वज्ञवीतरागेनोक्तः ॥ कम्मासवणंपरोहोदि ॥ कर्मास्र
भवति ॥ ७ ॥ ज्ञानावरणादिद्रव्यकर्मआस्रवणमागमनं ॥ परः कोप्यैः भावास्रवाद्भिन्नो भावा
स्रवनिमित्तेनतैलम्रक्षितानांधूलिसमागमनमिवद्रव्यास्रवभवतीति ॥ ७ ॥ ननुआस्रवतियेनकर्मतेने
वपदेनद्रव्यास्रवोलब्धः पुनरपिकर्मास्रवणंपरोभवतीतिद्रव्यास्रवव्याख्यानेकिमर्थमितियदुक्तंत्वया
तन्न ॥ ७ ॥ येनपरिणामेनकिंभवति ॥ आस्रवतिकर्मतत्परिणामस्यसामर्थ्यंदर्शितंनचद्रव्यास्रवव्याख्या
नमितिभावार्थः ॥ ७ ॥ अथभावास्रवस्वरूपंविशेषेणकथयति ॥ ७ ॥ मिच्छत्ताविरदिपमादजोगकोधा
दउथविण्णेया ॥ पणपणपणदहतियचदु कमसोभेदादुपुव्वस्स ॥ ३ ॥ मिच्छत्ताविरदिपमादजोगकोधादउ ॥
मिथ्यात्वाविरतिप्रमादयोगक्रोधादयः ॥ अभ्यंतरेवीतरागनिजात्मतत्वानुभूतिरुचिविषयेविपरीताभिनिवेशजं

नकंवाहिविषयेतुपरकीयशुद्धात्मतत्त्वप्रभृतिसमस्तद्रव्येषुविपरीताभिनिवेशोत्पादकंचमिथ्यात्वंभण्य
ते॥ अभ्यंतरेनिजपरमात्मस्वरूपभावनोत्पन्नपरमसुखामृतरतिविलक्षणावाहिविषयेपुनरव्रतादिरू
पाचेत्यविरतिः॥ अभ्यंतरेनिःप्रमादशुद्धात्मानुभूतिचलनरूपःवहिर्विषयेतुमूलोत्तरगुणमलजनक
श्चेतिप्रमादः निश्चयेननिःक्रियस्यापिपरमात्मनोव्यवहारेणवीर्यांतरायक्षयोपशमोत्पन्नोमनो
वचनकायवर्गणावलंवनःकर्मादानहेतुरात्मप्रदेशपरिस्पंदोयोगउच्यते॥ अभ्यंतरेपरमोप
शममूर्तिकेवलज्ञानाद्यनंतगुणस्वभावपरमात्मस्वरूपक्षोभकारकःवहिर्विषयेतुपरेषांसंवंधित्वे
नक्रूरत्वाद्यावेशरूपाःक्रोधादयश्चेत्युक्तलक्षणाः॥ पंचास्रवाः॥ अथ्यहाविसया॥ विज्ञेया॥ ज्ञातव्याः
कतिभेदास्ते॥ पणपणपणदसतियचदुकमसोभेदाउपंचपंचपंचदशत्रिचतुर्भेदाःक्रमशोभवंतिपुनः
रु॥ तथाहि॥ रायंतवुद्धदंसी॥ विवरीउवंसतावसोविणउ॥ इंदोवियसंसयिदो॥ मक्कडिउचेवअण्णाणी॥
इतिगाथाकथितलक्षणंपंचविधंमिथ्यात्वंहिंसानृतस्तेयाव्रह्मपरिग्रहाकांक्षारूपेणाविरतिःपंचविधा

द्रव्यसं०
५०

ऽप्यवामनसहितपंचेंद्रियप्रभृतिपृथिव्यादिषट्कायविराधनाभेदेनद्वादशविधाः॥ क्रो॥ विकहातहयकसाया इं
दियणिद्दातहेवपणओय॥ चउचउपणमेगेगं होंतिपमादाहुपण्णरसा॥ क्रो॥ इतिगाथाकथितक्रमेणपंच
दशप्रमादाः॥ मनोवचनकायव्यापारभेदेनत्रिविधोयोगः॥ विस्तरेणपंचदशभेदोवा॥ क्रोधमानमायालो
भभेदेनकषायाश्चत्वारः॥ कषायनोकषायभेदेनपंचविंशतिविधा वा॥ एतेसर्वेभेदाः कस्यसंबंधिनः पुव
स्य॥ पूर्वसूत्रोदितभावास्रवस्यत्यर्थः॥ क्र॥ अथद्रव्यास्रवस्वरूपमुद्योतयति॥ क्र॥ णाणावरणादीणं॥ जो
ग्गंजंपुग्गलंसमासवदि॥ दव्वासवोसणेओ॥ अणेयभेओजिणक्खादो॥ ३१॥ णाणावरणादीणं॥ सहजशुद्ध
केवलज्ञानमभेदेनकेवलज्ञानाद्यनंतगुणाधारभूतंज्ञानशब्दवाच्यंपरमात्मानंवा आवृणोतीति ज्ञानावरणं
तदादिर्येषांतानिज्ञानावरणादीनितेषांजोग्गं॥ योग्यंजंपुग्गलसमासवदि॥ स्नेहाभ्यक्तशरीराणां
समागमइव॥ निष्कषायशुद्धात्मसंवित्तिच्युतजीवानांकर्मवर्गणारूपंयत्पुद्गलद्रव्यंसमास्रवति॥ दव्वासउ
सणेउद्रव्यास्रवः विज्ञेयः॥ अणेयभेउ॥ सचज्ञानदर्शनावरणीयवेदनीयमोहनीयायुर्नामगोत्रांतरा

नामकर्ममूलप्रकृतिभेदेन॥ तथैव॥ पणणवदुअट्ठवीसा॥ चउतियणवदीयदोण्णिपंचेव॥ बावण्णहीणबिय
सय॥ पयडिविणासेणहोंतितेसिद्धा॥ क॥ इतिगाथाकथितक्रमेणाष्टचत्वारिंशदधिकशतसंख्याप्रमितोत्त
रप्रकृतिभेदेनतथाचासंख्येयलोकप्रमितपृथिवीकायनामकर्माद्युत्तरोत्तरप्रकृतिरूपेणानेकभेदइति
जिणक्खादो॥ जिनाख्यातोजिनप्रणीतइत्यर्थः॥ क॥ एवमास्रवव्याख्यानगाथात्रयेणप्रथमस्थलंगतं॥ अ
थानंतरंसूत्रद्वयेनबंधव्याख्यानंक्रियते॥ तत्रादौगाथापूर्वार्द्धेनभावबंधमुत्तरार्द्धेनतुद्रव्यबंधस्वरूपमा
वेदयति॥ क॥ बज्झदिकम्मंजेणदु॥ चेदणभावेणभावबंधोसो॥ कम्मादपदेसाणंअण्णोण्णपवेसणंइद
रो॥ ३२॥ वृ॥ बज्झदिकम्मंजेणदु॥ चेदणभावेणभावबंधोसो॥ बध्यतेकर्मयेनचेतनभावेनसभावबंधोभव
ति॥ समस्तकर्मबंधविध्वंसनसमर्थाखंडैकप्रत्यक्षप्रतिभासमयपरमचैतन्यविलासलक्षणज्ञानगुण
स्याभेदनयेनानंतज्ञानादिगुणाधारभूतपरमात्मनोवासंबंधिनीयातुनिर्मलानुभूतिस्तद्विपक्षभूतेन
मिथ्यात्वरागादिपरिणतिरूपेणवाशुद्धचेतनभावेनपरिणामेनबध्यतेज्ञानावरणादिकर्मयेनभावेन

सभाववंधो भणिते॥ कम्मादपदेसाणं तो॥ अणोण्णपवेसणं इदरो॥ कर्मात्मप्रदेशानामन्योन्यप्रवेशनमितरः
भाववंधनिमित्तेन कर्मप्रदेशानामात्मप्रदेशानां च क्षीरनीरवदन्योन्यप्रवेशनसंश्लेषाद्द्रव्यबंध इ
ति॥ अथ तस्यैव बंधस्य गाथापूर्वार्द्धेन प्रकृतिबंधादिभेदचतुष्टयं कथयति॥ उत्तरार्द्धेन तु प्रकृतिबंधा
चेति॥ कं॥ पयडिट्ठिदिअणुभागप्पदेसभेदादु॥ चदुविधो बंधो॥ जोगा पयडिपदेसा ठिदिअणु
भागा कसायदो होंति॥ ३३॥ पयडिट्ठिदिअणुभागप्पदेसभेदाउ चउविधा बंधो॥ प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेश
भेदाच्चतुर्विधो भवति॥ तथाहि॥ ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः का प्रकृतिः देवतामुखवस्त्रमिव ज्ञानप्रच्छा
दनता दर्शनावरणीयस्य का प्रकृतिः राजदर्शनप्रतिषेधकप्रतीहारवद्दर्शनप्रच्छादनता॥ सातासातवेद
नीयस्य का प्रकृतिः मधुलिप्तखड्गधारास्वादनवदल्पसुखबहुदुःखोत्पादनता॥
ति: मद्यपानवद्धेयोपादेयविचारविकलता॥ आयुःकर्मणः का प्रकृतिः निगलवद्गत्यंतरगम
॥नामकर्मणः॥ का प्रकृतिः चित्रकारपुरुषवन्नानारूपकरणता॥ गोत्रकर्मणः का प्रकृतिः निग

फलघुभाजनकारककुंभकारवज्जीवंगोत्रकरणात॥ अंतरायकर्मणः काप्रकृतिः भंडागारिकवद्दान
विघ्नकरतेति॥ ७॥ तथाचोक्तं॥ पडपडिहारासिमज्जा॥ हडिचित्तकुलालभंडयारीणं॥ जहएदेसिं भावा॥ तहवि
हकम्मामुणेयव्वा॥ ७॥ इतिदृष्टांताष्टकेन प्रकृतिबंधो ज्ञातव्यः॥ ७॥ अजागोमहिष्यादिदुग्धानामह
रुद्रयादिस्वकीयमधुररसावस्थानपर्यंतयथास्थितिर्भण्यते॥ तथाजीवप्रदेशेष्वपियावत्कालंकर्मसं
बंधेनस्थितिः तावत्कालंस्थितिबंधोज्ञातव्यः॥ यथाचतेषामेवदुग्धानांतारतम्येनरसगतशक्तिविशे
षोनुभागोभण्यते॥ तथाजीवप्रदेशस्थितकर्मस्कंधानामपिसुखदुःखदानसमर्थशक्तिविशेषानु
भागबंधोविज्ञेयः॥ सर्वघातिकर्मसंबंधिनोशक्तिर्लतादारुअस्थिपाषाणशक्तिभेदेनचतुर्धा॥ तथैवा
शुभाघातिकर्मसंबंधीचनिंबकांजीरविषहालाहलरूपेण॥ शुभघातिकर्मसंबंधीपुनर्गुडखंडशर्करामृत
रूपेणचतुर्धाभवतीति॥ ७॥ एकैकात्मप्रदेशेसिद्धानंतैकभागसंख्या॥ अभव्यानंतगुणप्रमिता अनंतानं
तपरमाणवः प्रतिक्षणंबंधमायांतीतिप्रदेशबंधः॥ इदानींबंधकारणंकथ्यते॥ ७॥ जोगापयडिपदेसाठिदि

अणुभागाकषायदोहोंति॥ योगात्प्रकृतिप्रदेशौ॥ स्थित्यनुभागौकषायतोभवतइति॥ तथाहिनिश्चयेननिः
क्रियाणामपिशुद्धात्मप्रदेशानांव्यवहारेणपरिस्पंदनहेतुर्योगः तस्मात्प्रकृतिप्रदेशबंधद्वयंभवति॥ निर्दो
षपरमात्मभावनाप्रतिबंधकक्रोधादिकषायोदयात्स्थित्यनुभागबंधद्वयंभवतीति॥ क॥ आस्रवेबंधे
चमिथ्यात्वाविरत्यादिकारणानिसमानानि॥ कोविशेषइतिचेत॥ नैवं॥ प्रथमक्षणेकर्मस्कंधानामागमनमा
स्रवः॥ आगमनानंतरं॥ द्वितीयक्षणादौजीवप्रदेशेष्ववस्थानंबंधइतिभेदः॥ यतएवयोगकषायाद्बंधचतुष्ट
यंभवति॥ ततएवबंधविनाशार्थंयोगकषायत्यागेननिजशुद्धात्मनिभावनाकर्त्तव्येतितात्पर्यं॥ ३३॥ एवं
बंधव्याख्यानेनसूत्रेणद्वितीयस्थलंगतं॥ अतऊर्द्धंगाथाद्वयेनसंवरपदार्थःकथ्यते॥ तत्रप्रथमगाथा
यांभावसंवरद्रव्यसंवरस्वरूपंनिरूपयति॥ क॥ चेदणपरिणामोजो॥ कम्मस्सासवणिरोहणेहेऊ॥ सोभा
वसंवरोखलु॥ दव्वासवरोहणेअण्णो॥ ७॥ चेतनपरिणामः कथंभूतः॥ कर्मास्रवनिरोधनेहेतुः सभा
वसंवरोभवति॥ खलुस्फुटं॥ द्रव्यास्रवरोहणेअन्यः॥ द्रव्यकर्मास्रवनिरोधनसमर्थोन्योद्रव्यसंवरइति॥ क॥

तद्यथा॥ निश्चयेनस्वतःसिद्धत्वात्परकारणनिरपेक्षःसएवाविनश्वरत्वात्नित्यःपरमोद्योतस्वभाव
त्वात्स्वपरप्रकाशनसमर्थःअनाद्यनंतत्वादादिमध्यांतमुक्तःदृष्टश्रुतानुभूतभोगाकांक्षारूपनिदान
बंधादिसमस्तरागादिविभावमलरहितत्वादत्यंतनिर्मलःपरमचैतन्यविलासलक्षणःत्वाच्चिदुल्ल
लनिर्भरःस्वाभाविकपरमानंदैकलक्षणात्वात्परमसुखमूर्त्तिःनिरास्रवसहजस्वभावत्वात्सर्वकर्मसं
वरहेतुरित्युक्तलक्षणःपरमात्मातत्स्वभावभावनोत्पन्नोयोसौशुद्धचेतनपरिणामःसभावसंवरोभवति
यस्तुभावसंवरात्कारणभूतादुत्पन्नकार्यभूतोनवतरद्रव्यकर्मागमनाभावःसद्रव्यसंवरःइत्यर्थः॥अथसं
वरविषयेनयविभागःक्रियते॥तथाहि॥मिथ्यादृष्ट्यादिक्षीणकषायपर्यंतमुपर्युपरिमंदत्वात्तारतम्येन
तावदशुद्धनिश्चयोवर्त्तते॥तस्यमध्येपुनर्गुणस्थानभेदेनशुभाशुभशुद्धानुष्ठानरूपमुपयोगत्रयंव्यवहरि
ति॥तदुच्यते॥मिथ्यादृष्टिसासादनमिश्रगुणस्थानेषुउपर्युपरिमंदत्वेनाशुभोपयोगोवर्त्तते॥ततोप्य
संयतसम्यग्दृष्टिश्रावकप्रमत्तसंयतेषुपारंपर्येणशुद्धोपयोगसाधकउपर्युपरितारतम्येनशुभोपयो

गोवर्त्तते॥तदनंतरमप्रमत्तादिक्षीणकषायपर्यंतंजघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेनविवक्षितैकदेशशुद्धनयरूपशुद्धोपयोगोवर्त्त
ते॥तत्रैवंमिथ्यादृष्टिगुणस्थानेतावत्संवरोनास्तिसासादनादिगुणस्थानेषु॥सोलसपणवीसणभंदसचउछ
क्केक्कबंधवोछिण्णा॥दुगतीसचदुरपुव्वेपणसोलसजोगिणोएक्को॥१॥इतिबंधविच्छेदत्रिभंगीकथितक्र
मेणोपर्युपरिप्रकर्षेणसंवरोज्ञातव्यइति॥अथशुद्धनिश्चयमध्येमिथ्यादृष्ट्यादिगुणस्थानेषूपयोगत्रयं
व्याख्यातं॥तत्राशुद्धनिश्चयेशुद्धोपयोगःकथंघटतइतिचेत्॥तत्रोत्तरं॥शुद्धोपयोगेशुद्धबुद्धैकस्वभावो
निजात्माध्येयस्तिष्ठति॥तेनकारणेनशुद्धध्येयत्वात्॥शुद्धावलंबनत्वात्॥शुद्धात्मस्वरूपसाधकत्वाच्च
शुद्धोपयोगोघटतेसचसंवरशब्दवाच्यःशुद्धोपयोगःसंसारकारणभूतमिथ्यात्वरागाद्यशुद्धपर्याय
वदशुद्धोनभवति।तथैवफलभूतकेवलज्ञानलक्षणशुद्धपर्यायवत्शुद्धोपिनभवति॥किंतुताभ्यामशु
द्धशुद्धपर्यायाभ्यांलक्षणंशुद्धात्मानुभूतिरूपनिश्चयरत्नत्रयात्म
कमेकदेशनिरावरणंचतृतीयमवस्थांतरंभण्यते॥कश्चिदाह॥केवलज्ञानंसकलनिरावरणंशुद्धं

कारणेनापिसकलनिरावरणेनमुक्तेनभाव्यमुपादानकारणसदृशंकार्यंभवतीतिवचनात्॥ ७ ॥तत्रोत्त
रंदीयते॥युक्तमुक्तंभवतापरं॥किंतूपादानकारणमपिषोडशवर्णिकाकार्यस्याधस्तनवर्णिकोपादान
कारणवत्॥मृन्मयकलशकार्यस्यमृत्पिंडस्थासकोशकुशूलोपादानवदितिचकार्यादेकदेशेन
भिन्नंभवति॥यदिपुनरेकांतेनोपादानकारणस्यकार्येणसहाभेदोभेदोवाभवति॥तर्हिपूर्वोक्तसुवर्णदृ
ष्टांतवत्कार्यकारणभावोनघटते॥ततःकिंसिद्धं॥एकदेशेननिरावरणत्वेनक्षायोपशमि
कज्ञानलक्षणमेकदेशव्यक्तिरूपंविवक्षितैकदेशशुद्धनयेनसंवरशब्दवाच्यंशुद्धोपयोगस्वरूपंमु
क्तिकारणंभवति॥यच्चलब्ध्यपर्याप्तसूक्ष्मनिगोदजीवेनित्योद्घाटंनिरावरणंज्ञानंश्रूयते॥तदपिसूक्ष्म
निगोदसर्वजघन्यक्षयोपशमापेक्षयानिरावरणंनचसर्वथा॥कस्मादितिचेत्॥तदावरणेजीवाभा
वःप्राप्नोति॥वस्तुतःउपरितनक्षायोपशमिकमेव॥यदिपुनर्लोचनपटलस्यैकदेशनिरावरणवत्केव
लज्ञानांशरूपंभवति॥तर्ह्येकदेशेनापिलोकालोकप्रत्यक्षतांप्राप्नोति॥नचतथादृश्यते॥ ७ ॥किंतु

प्रचुरोमेघप्रच्छादितादित्यविंबवन्निविडलोचनपटलवद्वास्तोकंप्रकाशयतीत्यर्थः ॥ अथक्षयोपशमलक्षणंक
थ्यते ॥ सर्वप्रकारेणात्मगुणप्रच्छादिकाःकर्मशक्तयःसर्वघातिस्पर्द्धकानिभण्यन्ते ॥ विवक्षितैकदेशेनात्मगुण
प्रच्छादिकाःशक्तयोदेशघातिस्पर्द्धकानिभण्यन्ते ॥ सर्वघातिस्पर्द्धकानामुदयाभावएवक्षयस्तेषामेवास्तित्व
मुपशममुच्यते ॥ सर्वघात्युदयाभावलक्षणक्षयेणसहितउपशमःतेषामेकदेशघातिकानामुदयश्चेतिस
मुदायेनक्षयोपशमोभण्यते ॥ क्षयोपशमेभवःक्षायोपशमिकोभावः ॥ अथवादेशघातिस्पर्द्धकोदयेपि
सतिजीवएकदेशेनज्ञानादिगुणंलभतेयत्रसक्षायोपशमिकोभावः ॥ तेनकिंसिद्धं ॥ पूर्वोक्तसूक्ष्मनिगो
दजीवेज्ञानावरणीयदेशघातिस्पर्द्धकोदयेसत्येकदेशेनज्ञानंगुणंलभतेतेनकारणेनतत्क्षायोपशमि
कंज्ञानं ॥ नचक्षायिकं ॥ कस्मादेकदेशोदयसद्भावादिति ॥ अयमत्रार्थः यद्यपिपूर्वोक्तंशुद्धोपयोगलक्ष
णंक्षायोपशमिकज्ञानंमुक्तिकारणंभवति ॥ तथापिध्यातापुरुषेणयदेवसकलनिरावरणमखंडैक
सकलविमलकेवलज्ञानलक्षणंपरमात्मस्वरूपंतदेवाहंनचखंडज्ञानरूपइति भावनीयं ॥ एवंसंवरतत्व

आख्याविशेषेणनयविभागोज्ञातव्यमिति ॥ अथसंवरकारणभेदात्कथयतीत्येकापातनिकाद्वितीयातुकेः
कृत्वासंवरोभवतीति ॥ पृष्टेप्रत्युत्तरंददाति ॥ इतिपातनिकाद्वयंमनसिधृत्वासूत्रमिदंप्रतिपादयति ॥ भ
गवान् ॥ ३५ ॥ वदसमिदीगुत्तीऊ ॥ धम्माणुपेहापरीसहजाऊय ॥ चारित्तंबहुभेया ॥ णायव्वा भावसंवरविसेसा
॥ वदसमिदिगुत्तीऊ धम्माणुपेहापरीसहजाऊय ॥ व्रतसमितिगुप्तयः धम्माणुपेहा धर्मस्तथैवानुप्रेक्षाः
परीसहजाऊय ॥ परीषहजयश्च ॥ चारित्तंबहुभेया ॥ चारित्रंबहुभेदयुक्तं ॥ णायव्वा भावसंवरविसेसा एते
सर्वेमिलित्वाभावसंवरविशेषाभेदाज्ञातव्याः ॥ इति ॥ ३५ ॥ अथविस्तरः ॥ निश्चयेन विशुद्धज्ञानदर्शनस्व
भावनिजात्मतत्वभावनोत्पन्नसुखसुधास्वादबलेनसमस्तशुभाशुभरागादिविकल्पनिवृत्तिर्व्रतं ॥ व्य
वहारेणतत्साधकहिंसानृतस्तेयाब्रह्मपरिग्रहाच्चयावज्जीवनिवृत्तिलक्षणंपंचविधंव्रतं ॥ निश्चयेना
नंतज्ञानादिस्वभावेनिजात्मनिसम्यक्समस्तरागादिविभावपरित्यागेनतल्लीनतच्चिंतनतन्मयत्वेन
अयनंगमनंपरिणमनंसमितिः ॥ व्यवहारेणतद्बहिरंगसहकारिकारणभूताचाराधिचरणग्रंथोक्त

ईर्याभाषैषणादाननिक्षेपोत्सर्गसंज्ञाः पंचसमितयः॥ निश्चयेनसहजशुद्धात्मभावनालक्षणगूढस्थानेसंसा
रकारणरागादिभयात्स्वस्यात्मनोगोपनंप्रच्छादनंझंपनंप्रवेशनंरक्षणंगुप्तिः॥ व्यवहारेणबहिरंगसाध
नार्थंमनोवचनकायव्यापारनिरोधोगुप्तिः॥ निश्चयेनसंसारेपतंतमात्मानंमोक्षस्थानेधरतीतिविशु
द्धज्ञानदर्शनलक्षणनिजभावनात्मकोधर्मः॥ व्यवहारेणतत्साधनार्थंदेवेंद्रनरेंद्रादिवंद्यपदेधरती
तिउत्तमक्षमामार्दवार्जवसत्यशौचसंयमतपस्त्यागाकिंचन्यब्रह्मचर्यलक्षणोदशप्रकारोधर्मः
द्वादशानुप्रेक्षाःकथ्यंते॥ अध्रुवाशरणसंसारैकत्वान्यत्वाशुच्यास्रवसंवरनिर्जरालोकदुर्लभबो
धिधर्मानुचिंतनमनुप्रेक्षाःताश्चकथ्यंते॥ तद्यथा॥ द्रव्यार्थिकनयेनटंकोत्कीर्णज्ञायकैकस्वभावत्वे
नाविनश्वरस्वभावनिजपरमात्मद्रव्यादन्यद्भिन्नंयज्जीवसंबंधेअशुद्धनिश्चयनयेनरागादिविभा
वभावकर्मअनुपचरितासद्भूतव्यवहारेणद्रव्यकर्मरूपंच॥ तथैवतत्स्वस्वामिसंबंधेनगृहीतंयच्चेतनं
वनितादिकंअचेतनंसुवर्णादिकंतदुभयमिश्रंचेत्युक्तलक्षणंतत्सर्वमध्रुवमितिभावयितव्यं तद्भा

वनासहितपुरुषस्यतेषांवियोगेपिसत्यस्थिखंडेश्चिवममत्वंनभवति॥तत्रममत्वाभावादविनश्वरनिजपरमा
त्मानमेवभेदाभेदरत्नत्रयभावनाभावयति॥यादृशमविनश्वरमात्मानंभावयतितादृशमेवाक्षयानंतसु
खस्वभावमुक्तात्मानंप्राप्नोतीतिअध्रुवानुप्रेक्षागता॥अथनिश्चयरत्नत्रयपरिणतंस्वशुद्धात्मद्रव्यंतद्ब
हिरंगसहकारिकारणभूतंपंचपरमेष्ठ्याराधनंचशरणं॥तस्माद्बहिर्भूतायेदेवेंद्रचक्रवर्त्तिसुभटकोटि
भटपुत्रादिचेतना॥गिरिदुर्गभूमिविवरमणिमंत्राज्ञाप्रसादौषधादयः॥पुनरचेतनास्तदुभयात्मकामिश्र
श्चमरणकालादौअसरणामहाटव्यांव्याघ्रगृहीतमृगबालकस्येवमहासमुद्रेपोतच्युतपक्षिणइवशरणं
नभवंतीतिविज्ञेयं॥तद्विज्ञायभोगाकांक्षारूपनिदानबंधादिनिरालंबनेस्वसंवित्तिसमुत्पन्नसुखामृतसा
लंबनेस्वशुद्धात्मन्येवावलंबनंकृत्वाभावनांकरोति॥यादृशंशरणभूतमात्मानंभावयतितादृशमेवसर्वका
लशरणभूतं॥शरणागतवज्रपंजरसदृशंनिजशुद्धात्मानंप्राप्नोतीतिअशरणानुप्रेक्षाव्याख्यानं॥२॥अथशु
द्धात्मद्रव्यादितराणिसपूर्वापूर्वमिश्रपुद्गलद्रव्याणिज्ञानावरणादिद्रव्यकर्मस्वरूपाणिशरीरपोषणार्था

द्रव्यसं० प्रानपानादिपंचेंद्रियविषयरूपेणाचानंतवारान्गृहीत्वामुक्तानि॥इतिद्रव्यसंसारः स्वशुद्धात्मद्रव्यसंबं
७६ धेःसहजशुद्धलोकाकाशप्रमितासंख्येयप्रदेशेभ्योभिन्नायेलोकक्षेत्रप्रदेशास्तत्रैकैकप्रदेशंव्याप्या.
नंतवारान्यत्रनयातोनमृतोयंजीवःसकोपिप्रदेशोनास्तीतिक्षेत्रसंसारः॥स्वशुद्धात्मानुभूतिरूपनिर्वि
कल्पसमाधिकालंविहायप्रत्येकंदशकोटीकोटिसागरोपमप्रमितोत्सर्पिण्यवसर्पिण्येकैकसमयेना
नापरावर्त्तनकालेनानंतवारानयंजीवोयत्रनयातोनमृतःससमयोनास्तीतिकालसंसारः अभेद
रत्नत्रयात्मकसमाधिबलेनसिद्धगतौस्वात्मोपलब्धिलक्षणसिद्धपर्यायरूपेणयोसावुत्पादोभवस्तं
विहायनारकतिर्यग्मनुष्यभवेषुतथैवदेवभवेषुचनिश्चयरत्नत्रयभावनारहितभोगाकांक्षानिदानपूर्व
कद्रव्यतपश्चरणरूपजिनदीक्षाबलेननवग्रैवेयकपर्यंत॥ [illegible]
[illegible] इतिगाथाकथितपदानितथागमानिषेद्धान्य
यदानिश्चयकर्मविध्वंसकनिजशुद्धात्मभावनारहितोभवोत्पादकमिथ्यात्वरागादिभावनासहि

तस्यसन्नपर्यंजीवोऽनंतवारान् जीवितामृतश्चेतिभवःसंसारोज्ञातव्यः॥ अथ भावसंसारः कथ्यते॥ त
द्यथा॥ सर्वजघन्यप्रकृतिबंधप्रदेशबंधनिमित्तानि सर्वजघन्यमनोवचनकायपरिस्पंदरूपाणि श्रेण्य
संख्येयभागप्रमितानि चतुस्थानपतितानि सर्वजघन्ययोगस्थानानि भवंति तथैव सर्वोत्कृष्टप्रकृतिबंध
प्रदेशबंधनिमित्तानि सर्वोत्कृष्टमनोवचनकायव्यापाररूपाणि तद्योगाश्रेण्यसंख्येयभागप्रमितानि
चतुस्थानपतितानि सर्वोत्कृष्टयोगस्थानानि च भवंति॥ तथैव सर्वजघन्यस्थितिबंधनिमित्तानि सर्व
जघन्यकषायाध्यवसायस्थानानि॥ तान्यसंख्येयलोकप्रमितानि षट्स्थानपतितानि च भवंति॥ त
थैव च सर्वोत्कृष्टस्थितिबंधनिमित्तानि सर्वोत्कृष्टकषायाध्यवसायस्थानानि तान्यप्यसंख्येयलोकप्र
मितानि षट्स्थानपतितानि च भवंति॥ तथैव सर्वजघन्यानुभागबंधनिमित्तानि सर्वजघन्यानुभागाध्य
वसायस्थानानि॥ तान्यप्यसंख्येयलोकप्रमितानि षट्स्थानपतितानि च भवंति तथैव च सर्वोत्कृष्टानु
भागबंधनिमित्तानि सर्वोत्कृष्टानुभागाध्यवसायस्थानानि॥ तान्यप्यसंख्येयलोकप्रमितानि षट्

स्थानपतितानि च विक्षेपाणि च। तेनैव प्रकारेण स्वकीयस्वकीयजघन्योत्कृष्टयोर्मध्ये तारतम्येन मध्यमानि
च भवंति॥ तथैव जघन्यादुत्कृष्टपर्यंतानि ज्ञानावरणादिमूलोत्तरप्रकृतीनां स्थितिबंधस्थानानि च तानि
सर्वाणि परमागमकथितानुसारेणानंतवारान् भ्रमितान्यनेन जीवेन परं किंतु पूर्वोक्तसमस्तप्रकृतिबंधा
दीनां सद्भावविनाशकारणानि विशुद्धज्ञानदर्शनस्वभावनिजपरमात्मतत्त्वसम्यक्श्रद्धानज्ञानानुचरण
रूपाणि यानि सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि तान्येव न लब्धानीति भावसंसारः॥ ५॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारे
ण द्रव्यक्षेत्रकालभवभावरूपं पंचप्रकारसंसारं भावयतो॥ अस्य जीवस्य संसारातीतस्वशुद्धात्मसंवि
त्तिविनाशकेषु संसारवृद्धिकारणेषु च मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगेषु परिणामेन जायते॥ किंतु
संसारातीतसुखास्वादरतो भूत्वा स्वशुद्धात्मसंवित्तिबलेन संसारविनाशकनिजनिरंजनपरमात्मन्ये
व भावनां करोति ततश्च यादृशमेव परमात्मानं भावयति तादृशमेव लब्ध्वा संसारविलक्षणे मोक्षेऽनं
तकालं तिष्ठतीति॥ अयं तु विशेषः॥ नित्यनिगोदजीवान् विहाय पंचप्रकारसंसारव्याख्यानं ज्ञातव्यं॥ क

दितिचेत॥ नित्यनिगोदजीवानांकालत्रयेपित्रसत्वंनास्तीति॥ तथाचोक्तं॥ अत्थिअणंताजीवा जेहिं
णपत्तोतसाणपरिणामो॥ भावकलंकसुपउरा॥ णिगोदवासंणमुंचंति॥ ५७॥ अनुपलब्धितोयं॥ अनादि
मिथ्यादृष्टयोपिभरतपुत्रास्त्रयोविंशत्यधिकनवशतप्रमाणा॥ ९२३॥ तेपिनित्यनिगोदवासिनःक्ष
पितकर्माणइंद्रगोपाःसंजातास्तेषांचपुंजीभूतानामुपरि भरतहस्तिनापादोदत्तस्ततस्तेमृत्वापिव
र्द्धनकुमाराद्याभरतपुत्राजातास्तेचकेनापिसहनवदंति॥ ततोभरतेनसमवसरणेभगवान्पृष्टो॥
भगवताच॥ प्रोक्तंनवृत्तांतं॥ कथितंततःक्षणात्तपोगृहीत्वाक्षणात्ःस्तोककालेनमोक्षंगताः॥
आचाराराधनाटिप्पनकेनकथितमास्ते॥ ७॥ इतिसंसारानुप्रेक्षागता॥ अथैकत्वानुप्रेक्षाकथ्यते
तद्यथा॥ निश्चयरत्नत्रयलक्षणैकत्वभावनापरिणतस्यजीवस्यनिश्चयनयेनसहजानंदसुखाद्य
नंतगुणाधारभूतंकेवलज्ञानमेवैकंसहजंशरीरं॥ शरीरंकायः स्वरूपंवान चसप्तधातुमयौदारिकशरि
रं तथैवार्त्तरौद्रध्यानविलक्षणपरमसामायिकलक्षणैकत्वभावनापरिणतंनिजात्मतत्वमेवै

द्रव्यसं०
४८

केसदासास्वतपमहितकारी परमोबंधुर्नचविनस्वरहितकारी पुत्रकलत्रगोत्रादिः तेनैवप्रकारेणापरमोप
क्षासंयमलक्षणोवास्वभावनासहितस्वशुद्धात्मपदार्थएकएवाविनस्वरहितकारीपरमार्थः नचसुवर्णा
द्यर्थः तथैवनिर्विकल्पसमाधिसमुत्पन्ननिर्विकारपरमानंदैकलक्षणाकुलत्वस्वभावात्मसुख
मेवैकंसुखंनचाकुलत्वोत्पादकेंद्रियसुखमितिकस्मादिति चेदेषुजनसुवर्णाद्यर्थेंद्रियसुखादिकंजीव
स्यनिश्चयेननिराकृतमितिचेत् यतोमरणकालेजीवएकएवगच्छति नचदेहादीनि तथै
वरोगव्याप्तिकालेविषयकषायादिदुर्ध्यानरहितस्वशुद्धात्मैकसहायोभवति तदपिकथमितिचेत् यदि
चरमदेहोभवतितर्हिकेवलज्ञानादिव्यक्तिरूपंमोक्षंप्रापयतीत्यर्थः अचरमदेहस्यतुसंसारस्थितिंस्तो
कांकृत्वादेवेंद्राद्यभ्युदयसुखंदत्वापश्चात्पारंपर्येणमोक्षंप्रापयतीत्यर्थः तथाचोक्तं सग्गंतवेणस
व्वोविपावएकिंतुझाणजोएणजोपावइसोपावइपरभवेसासयंसोक्खं ५५ एवमेकत्वभावनाफलंज्ञा
त्वानिरंतरंनिजशुद्धात्मैकभावनाकर्तव्याइतिएकत्वानुप्रेक्षागता ४ अथान्यत्वानुप्रेक्षांकथयति

तथाहि । पूर्वोक्तानि यानि देहबंधुजनसुवर्णाद्यर्थेंद्रियसुखादीनि कर्माधीनत्वेन विनस्वराणि तथैव हेय
भूतानि तानि सर्वाणि टंकोत्कीर्णज्ञायकैकस्वभावत्वेन नित्यात् सर्वप्रकारोपादेयभूतान्निर्विकारपरमचैत
न्यचिच्चमत्कारस्वभावान्निजपरमात्मपदार्थात् । निश्चयनयेनान्यानि भिन्नानि तेभ्यः पुनरात्माप्यन्यो भिन्न
इति । अयमत्र भावः एकत्वानुप्रेक्षायामेकोऽहमित्यादिविधिरूपेण व्याख्यानं । अन्यत्वानुप्रेक्षायां तु देहा
दयो मत्सकाशादन्ये मदीया न भवंतीति निषेधरूपेणेति । एकत्वानुप्रेक्षायां विधिनिषेधरूप एव विशेषस्ता
त्पर्यं तदेव । इत्यन्यत्वानुप्रेक्षा समाप्ता ॥ ५ ॥ अतःपरमशुचित्वानुप्रेक्षा कथ्यते । तद्यथा । सर्वाशुचिशुक्र
शोणितकारणोत्पन्नत्वात्तथैव रसासृग्मांसमेदोस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः स्युस्ताशुचिसप्तधातुमय
त्वेन । तथा नासिकादिनवरंध्रद्वारैरपि स्वरूपेणाशुचित्वात्तथैव मूत्रपुरीषाद्यशुचिमलानामुत्पत्तिस्था
नत्वाच्चाशुचिरयं देहः । न केवलमशुचिकारणत्वेनाशुचिः स्वरूपेणाशुचिरुत्पादकत्वेन चाशुचिः शुचि
गंधमाल्यवस्त्रादीनामशुचित्वोत्पादकत्वाच्चाशुचिः । इदानीं शुचित्वं कथ्यते । सहजशुद्धकेवलज्ञा

नादिगुणानामाधारभूतत्वात्॥ स्वयं निश्चयेन शुचिरूपत्वाच्च परमात्मैव शुचिः॥ जीवो बम्ह जीवम्मि चेव
चरियाहोइ जो जादो॥ तं जाण बंभचेरं विमुक्कपरदेहभत्तिय॥ ५६॥ इति गाथाकथितनिर्मलब्रम्हच
र्यं चात्र निजपरमात्मनि स्थितानामेव लभ्यते तथैव ब्रम्हचारी सदा शुचिरिति वचनात्तथाविधब्रम्हचारि
णामेव शुचित्वं न च कामक्रोधादिरतानां जलस्नानादिशौचेपि तथैव च॥ उक्तं॥ जन्मना जायते शूद्रः
क्रियाया द्विज उच्यते। श्रुतेन श्रोत्रियो ज्ञेयो ब्रम्हचर्येण ब्राम्हणः॥ इति वचनात्सर्वनिश्चयशुद्धब्रा
म्हणाः॥ तथा चोक्तं नारायणेन युधिष्ठिरं प्रति विशुद्धात्मनदीस्नानमेव परमशुचित्वकारणं न च लौ
किकांगादितीर्थस्नानादिकं॥ उक्तं॥ आत्मा नदी संयमतोयपूर्णा सत्यावहा शीलतटा दयोर्मिः॥ तत्रा
भिषेकं कुरु पाण्डुपुत्र न वारिणा शुद्ध्यति चान्तरात्मा॥ इत्यशुचित्वानुप्रेक्षा गता॥ अत ऊर्ध्वमास्रवानुप्रे
क्षा कथ्यते॥ समुद्रे सच्छिद्रपात्रवत् जीवस्य इंद्रियाद्यास्रवैः संसारसागरे पततीति वार्तिकं॥ अतींद्रिय
शुद्धात्मसंवित्तिविलक्षणानि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणींद्रियाणि भण्यंते॥ परमापरममूर्त्तिपर

मात्मस्वभावस्यक्षोभोत्पादकाःक्रोधमानमायालोभकषायास्त्वभिधीयंते। रागादिविकल्पनिवृत्ति

रूपायाःशुद्धात्मानुभूतेःप्रतिकूलानिहिंसानृतस्तेयाब्रह्मपरिग्रहप्रवृत्तिरूपाणिपंचाव्रतानि। निः

क्रियनिर्विकल्प[illegible]रात्मतत्त्वविपरीतामनोवचनकायव्यापाररूपा। परमागमोक्तासम्यक्त्वक्रिया। मिथ्या

त्वक्रिया। इत्यादिपंचविंशतिक्रियाउच्यंते। इंद्रियकषायाव्रतक्रियारूपास्रवाणांस्वरूपंतद्विज्ञेयं

यथासमुद्रेऽनेकरत्नभांडपूर्णसछिद्रपोतस्यजलप्रवेशेसतिपातोभवति। नचवेलापत्तनंप्राप्नोति। तथा

सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रलक्षणामूल्यरत्नभांडपूर्णजीवपोतस्यपूर्वोक्तास्रवद्वारैःकर्मजलप्रवेशे।

सतिसंसारसमुद्रेपातोभवतिनचकेवलज्ञानाव्याबाधसुखाद्यनंतगुणरत्नपूर्णमुक्तिवेलापत्तनंप्रा।

प्नोतीति। एवमास्रवगतदोषानुचिंतनमास्रवानुप्रेक्षाज्ञातव्येति॥ ७॥ अथसंवरानुप्रेक्षाकथ्यते॥ त

स्यैवजलपात्रस्यछिद्रस्यझंपनेसतिजलप्रवेशाभावेनिर्विघ्नेनवेलापत्तनंप्राप्नोति। तथाजीवजल

पात्रेनिजशुद्धात्मानुभूतिबलेनइंद्रियाद्यास्रवछिद्राणांझंपनेसतिकर्मजलप्रवेशाभावेनिर्विघ्नेनके

द्रव्य०
५९

यनंतगुणरत्नपूर्णमुक्तिवेलापत्तनं प्राप्नोतीति ॥ एवं संवरगुणानुचिंतनसंवरानुप्रेक्षा ज्ञातव्येति ॥ ८ ॥
[illegible] ॥ यथा कोऽप्यजीर्णदोषेण मलसंचये जाते सत्याहारं त्यक्त्वा किमपि हरीतक्या
दिकं मलपाचकमग्निदीपनं चौषधं गृह्णाति तेन च मलपाकेन मलानां पतनेन गलनेन निर्जरेण सति सुखी भ
वति ॥ तथायं भव्यजीवोऽप्यजीर्णजनकाहारस्थानीयमिथ्यात्वरागाद्यज्ञानभावेन कर्ममलसंचये सति
मिथ्यात्वरागादिकं त्यक्त्वा परमौषधस्थानीयजीवितमरणलाभालाभसुखदुःखादिसमभावनाप्रतिपाद
कं कर्ममलपाचकं च शुद्धध्यानाग्निदीपकं च जिनवचनौषधं सेवते तेन च कर्ममलानां गलनेन पतनेन नि
र्जरेण सति सुखी भवति किंच ॥ यथा कोऽपि धीमानजीर्णभयेन दुःखं जाते तदजीर्णे गतेऽपि न विस्मरति त
तस्मादजीर्णजनकाहारं परिहरति ॥ तेन च सर्वदैव सुखी भवति ॥ यथायं विवेकिजनोऽप्यार्त्तो नरा धर्मपरा
भवंति इति वचनाद्दुःखोत्पत्तिकाले धर्मपरिणामो जायते ॥ तत् दुःखे गतेऽपि न विस्मरति ॥ ततश्च
निजपरमात्मानुभूतिबलेन निर्जरार्थं दृष्टश्रुतानुभूतभोगाकांक्षादिविभावपरिणामत्यागरूपैः संवे

गवैराग्यपरिणामैवर्त्ततइति॥ संवेगवैराग्यलक्षणं कथ्यते॥७॥ [illegible]

[illegible]

[illegible] अनंतानंताकाशबहुमध्यप्रदेशोघनोदधिघनवाततनुवाताऽभिधानवातत्रयवे-
ष्टितानादिनिधनावर्त्तमानिश्चलसंख्यातप्रदेशोलोकोस्तितस्याकारःकथ्यते॥ अधोमुखार्द्धमुरज
स्योपरिपूर्णमुरजस्यापियेयादृशाकारोयंभवतितादृशाकारः॥ परंकिंतुमुरजो
वृत्तोलोकस्तुचतुष्कोणइतिविशेषः॥ अथवाप्रसारितपादस्यकटितटविन्यस्तहस्तस्योर्द्धस्थितपु
रुषस्ययादृशाकारोभवतितादृशः॥ इदानींतस्यैवलोकस्यायामविस्तारःकथ्यते॥ चतुर्द्दशरज्जुप्रमाणोत्से
धस्तथैवदक्षिणोत्तरेणसर्वत्रसप्तरज्जुप्रमाणायामोभवति॥ पूर्वपश्चिमेनपुनरधोभागेसप्तरज्जुवि-
रः॥ ततश्चाधोभागात्क्रमहानिरूपेणहीयते॥ यावन्मध्यलोकेरज्जुप्रमाणविस्तारोभवति॥ ततोमध्य
लोकादूर्द्ध्वंक्रमवृद्ध्यावर्द्धतेयावद्ब्रह्मलोकांतरज्जुपंचकविस्तारोभवति॥ ततश्चार्द्ध्वंपुनरपिहीयते

द्रव्य०

५२

वल्लोकांते रज्जुप्रमाणविस्तारो भवति ॥ तस्यैव लोकस्य मध्ये पुनरूर्द्ध्वलस्य मध्याधोभागच्छिद्रकृत्तसोतोनिद्वि
सर्वप्रनालिकेव चतुःकोणा त्रसनाडी भवति ॥ साचैकरज्जुविष्कंभा चतुर्दशरज्जूत्सेधा विज्ञेया ॥ तस्याः स्त्व
धोभागसप्तरज्जवोऽधोलोकसंबंधिन्यः ऊर्द्धभागमध्यलोकात्सधसंबंधि लक्षयोजनप्रमाणमस्त्येसधःस
प्तरज्जव ऊर्द्धलोकसंबंधिन्यः ॥ अतःपरमधोलोकः कथ्यते ॥ अधोभागमेरोराधारभूता रत्नप्रभाख्या
प्रथमपृथिवी तस्या अधोऽधः प्रत्येकमेकैकरज्जुप्रमाणमाकाशं गत्वा यथाक्रमेण शर्करावालुकापंकधूम
तमोमहातमःसंज्ञाषट्पृथ्व्यो भवंति ॥ तस्मादधोभागे रज्जुप्रमाणक्षेत्रे भूमिरहितनिगोदादिपंचस्थावरम
तंचतिष्ठंति ॥ रत्नप्रभादिपृथिवीनां प्रत्येकं घनोदधिघनवाततनुवातत्रयमाधारभूतं भवतीति विज्ञेयं ॥
कस्यां पृथिव्यां कति नरकबिला भवंतीति ॥ अग्रे यथाक्रमेण कथयति ॥ तासु त्रिंशत्पंचविंशतिपंचदश
दशत्रिपंचोनैकनरकशतसहस्राणि पंच चैव यथाक्रमं ॥ ८४००००० ॥ अथ रत्नप्रभादिपृथिवीनां क्र
मेण पिंडस्य प्रमाणं कथयति ॥ पिंडस्य कोऽर्थः मंदत्वस्य बाहुल्यस्येति ॥ अशीतिसहस्राधिकैकलक्षं तथैव

चद्वात्रिंशदष्टाविंशतिचतुर्विंशतिविंशतिषोडशसहस्रप्रमितानि योजनानि ज्ञातव्यानि॥ तिर्यग्विस्तरस्तु च
तुर्दिग्भागे॥ यद्यपि त्रसनाड्यपेक्षयैकरज्जुप्रमाणस्तथापि त्रसरहितबहिर्भागे लोकांतप्रमाण इति॥ तथा चो
क्तं भुवामेतस्यांतीनां॥ लोकांतसर्वदिक्षु च॥ अत्र विस्तारेण॥ तिर्यग्विस्तारपर्यंततामंडलत्वेन मंदरावगाह:
योजनसहस्रबाहल्या मध्यलोके या चित्रा पृथिवी तिष्ठति॥ तस्या अधोभागे षोडशसहस्रबाहल्य: खर
भागस्तिष्ठति॥ तस्मादप्यधश्चतुरशीतियोजनसहस्रबाहल्य: पंकभागस्तिष्ठति॥ ततोऽप्यधोभागे अशी
तिसहस्रबाहल्योऽब्बहुलभागस्तिष्ठति॥ एवं रत्नप्रभापृथ्वी त्रिभेदा ज्ञातव्या॥ तत्र खरभागे सुरकुलं
विहाय नवप्रकारभवनवासिदेवानां॥ तथैव राक्षसकुलं विहाय सप्तप्रकारव्यंतरदेवानामावासा ज्ञात
व्या इति॥ पंकभागे पुनस्तु असुराणां राक्षसानां चेति॥ अब्बहुलभागे नारकास्तिष्ठंति॥ तत्र वज्रभूमिकमा
सादवदधोऽध: सर्वपृथिवीषु स्वकीयबाहल्यात्सकाशात् अध उपरि चैकैकयोजनसहस्रं विहाय मध्यभा
गे भूमिक्रमेण पटलानि भवंति॥ त्रयोदशैकादशनवसप्तपंचत्र्येकसंख्यानि॥ तान्येव सर्वसमुदायेन पुनरे

कोनपंचाशत्प्रमितानि पटलानि॥ पटलानि कोऽर्थः प्रस्तारा इन्द्रका भूमय इति॥ तत्र रत्नप्रभायां सीमंतसंज्ञे
प्रथमप्रस्तारे नरलोकवत्संख्येययोजनविस्तारं॥ मध्यबिलं तस्येन्द्रकसंज्ञा तस्य चतुर्दिग्भागे प्रतिदिशं पं
क्तिरूपेणासंख्येययोजनविस्ताराण्येकोनपंचाशद्बिलानि तथैव विदिक्चतुष्टये प्रतिदिशं पंक्ति
॥ तान्यप्यसंख्यातयोजनविस्ताराणि तेषामपि श्रेणीबद्धसंज्ञा दिग्वि
दिगष्टांतरेषु पंक्तिरहितत्वेन पुष्पप्रकरवत्कानिचित्संख्येययोजनविस्ताराणि कानिचिदसंख्येययो
जनविस्ताराणि यानि तिष्ठन्ति तेषां प्रकीर्णकसंज्ञा॥ इतींद्रकश्रेणीबद्धप्रकीर्णकरूपेण त्रिधा नरका
भवंतीत्यनेन क्रमेण प्रथमपटलव्याख्यानं विज्ञेयं॥ तथैव पूर्वोक्तैकोनपंचाशत्पटलेष्वयमेव व्याख्या
नक्रमः किंत्वष्टश्रेणीष्वेकैकपटलं प्रत्येकैकं हीयते यावत्सप्तमपृथिव्यां चतुर्दिशाभागेष्वेकैकं बिलं तिष्ठ
रत्नप्रभादिनारकदेहोत्सेधः कथ्यते॥ प्रथमपटले हस्तत्रयं॥ ततः क्रमवृद्ध्यावसाने त्रयोदशपटले स
प्तचापानि हस्तत्रयं अंगुलषट्कं चेति॥ ततो द्वितीयपृथिव्यादिषु चरमेन्द्रकेषु द्विगुणद्विगुणो ज्ञेयप्रमा

णे सप्तमपृथिव्यांचापशतपंचकंभवति। उपरितननरकेयउत्कृष्टोत्सेधःसोधस्तननरकेविशेषाधिकोजघन्यो
भवति। तथैवपटलेआयुःप्रमाणंकथ्यते। प्रथमपृथिव्यांप्रथमपटलेजघन्येनदशसहस्रवर्षाणि। ततःअ
गमोत्क्रमवृद्ध्यावसानपटलेसर्वोत्कर्षेणैकसागरोपमं।ततःपरंद्वितीयपृथिव्यांदिषुक्रमेणत्रिसप्तद
शसप्तदशद्वाविंशतित्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्युत्कृष्टजीवितं। यच्चप्रथमपृथिव्यामुत्कृष्टंतद्द्वितीयायां
समयाधिकंजघन्यं। तथैवपटलेषुच। एवंसप्तमपृथिवीपर्यंतंज्ञातव्यं स्वशुद्धात्मसंवित्तिलक्षणानि
श्चयरत्नत्रयविलक्षणैःतीव्रमिथ्यादर्शनज्ञानचारित्रैःपरिणतानामसंज्ञिपंचेंद्रियसरटपक्षीसर्पि
सिंहस्त्रीणांक्रमेणरत्नप्रभादिषट्पृथिवीषुगमनशक्तिरस्तिसप्तम्यांतुकर्मभूमिजमनुष्याणांमत्स्य
णामेव। किंच। यदिकोपिनिरंतरंनरकेगच्छतितदापृथिवीक्रमेणाष्टसप्तषट्पंचचतुस्त्रिद्विसंख्यवाराने
व। किंतु। सप्तमनरकादागताःपुनरप्येकवारंतत्रान्यत्रवानरकेगच्छंतीतिनियमः। नरकादागताजी
वाबलदेववासुदेवप्रतिवासुदेवचक्रवर्त्तिसंज्ञसलाकापुरुषानभवंति। चतुर्थपंचमषष्ठमसप्तमनरके

भ्यः समागताः क्रमेण तीर्थंकरचरमदेहभावसंयतश्रावका न भवंति॥ तर्हि किं भवंति॥ छ॥ [illegible] ॥
[illegible] ॥ इदानीं नारकदुःखानि कथ्यंते।
तथाहि॥ विशुद्धज्ञानदर्शनस्वभावनिजपरमात्मतत्वसम्यक्श्रद्धानज्ञानानुष्ठानभावनोत्पन्ननिर्विकारपरमा
नंदैकलक्षणसुखामृतरसास्वादरहितैः पंचेंद्रियविषयसुखास्वादलंपटैः मिथ्यादृष्टिजीवैर्यदुपार्जितं
नरकायुर्नरकगत्यादिपापकर्म तदुदयेन नरके समुत्पद्य पृथिवीचतुष्टये तीव्रोष्णदुःखं पंचम्याः पुनरु
परिमत्रिभागे तीव्रोष्णदुःखं अधोभागे तीव्रशीतदुःखं षष्ठीसप्तम्योरतितीव्रशीतोत्पन्नदुःखमनुभवंति।
तथैव छेदनभेदनक्रकचविदारणयंत्रपीडनशूलारोहणादितीव्रदुःखं सहंते॥ छ॥ तथा चोक्तं॥ अच्छि
णिमीलणमेत्तं णत्थि सुहं दुक्खमेव अणुबद्धं॥ णिरए णेरइयाणं अहोणिसं पच्चमाणाणं॥ [illegible] ॥ प्रथमपृ
थिवीत्रयपर्यंतमसुरोदीरितं चेति॥ एवं ज्ञात्वा नारकदुःखविनाशार्थं भेदाभेदरत्नत्रयभावना कर्तव्येति॥ सं
क्षेपेणाधोलोकव्याख्यानं ज्ञातव्यं॥ अतः परं तिर्यग्लोकव्याख्यानं कथ्यते॥ जंबूद्वीपादिशुभनामानो द्वीपा

लवणोदादिशुभनामानः समुद्राश्च द्विगुणद्विगुणविस्तारेण पूर्वं परिवेष्ट्य वृत्ताकाराः स्वयंभूरमणपर्यंताः
तिर्यग्विस्तारेण विस्तीर्णास्तिष्ठंति यतस्तेन कारणेन तिर्यग्लोको भण्यते मध्यलोकश्च तस्य मध्ये तेष्वा
र्द्धतृतीयोद्धारसागरोपमलोमच्छेदप्रमितस्वसंख्यातद्वीपसमुद्रेषु मध्ये जंबूद्वीपस्तिष्ठति स च जंबूद्वी
पस्तावत् मध्यभागस्थितमेरुपर्वतसहितो वृत्ताकारो लक्षयोजनप्रमाणस्तद्द्विगुणविष्कंभेण योज
नलक्षद्वयप्रमाणेन वृत्ताकारेण बहिर्भागे लवणसमुद्रेण वेष्टितः सोऽपि लवणसमुद्रस्तद्द्विगुणविस्ता
रेण योजनलक्षचतुष्टयप्रमाणेन वृत्ताकारेण बहिर्भागे धातकीखंडद्वीपेन वेष्टितः सोऽपि धातकीखंडद्वी
पस्तद्द्विगुणविस्तारेण योजनाष्टलक्षप्रमाणो बहिर्भागे कालोदकसमुद्रेण वेष्टितः सोऽपि कालोदकसमुद्रस्त
द्द्विगुणविस्तारेण षोडशयोजनलक्षप्रमाणेन वृत्ताकारेण बहिर्भागे पुष्करद्वीपेन वेष्टितः इत्यादिद्वि
गुणद्विगुणविष्कंभः स्वयंभूरमणद्वीपस्वयंभूरमणसमुद्रपर्यंतो ज्ञातव्यः यथा जंबूद्वीपलवणसमुद्रवि
ष्कंभद्वयसमुदायाद्योजनलक्षत्रयप्रमितात्सकाशाद्धातकीखंडएकलक्षेणाधिकः तथैवासंख्येयद्वीप

द्रव्यसं०

५५

समुद्रविष्कंभेभ्यः स्वयंभूरमणसमुद्रविष्कंभः एकलक्षेणाधिको ज्ञातव्यः॥ एवमुक्तलक्षणा असंख्येयद्वीपस
मुद्रेषु व्यंतरदेवानां पर्वताद्युपरिगता आवासा॥ अधोभूभागगतानि भवनानि॥ तथैव द्वीपसमुद्रादिगतानि पुरा
णि च परमागमोक्तभिन्नलक्षणानि॥ तथैव खरभागपंकभागस्थितप्रतरासंख्येयभागप्रमाणासंख्येयव्यं
तरदेवावासाः॥ तथैव द्वासप्ततिलक्षाधिककोटिसप्तप्रमितभवनवासिदेवसंबंधिभवनान्यकृत्रिमजिनचै
त्यालयसहितानि भवंति॥ एवं अतिसंक्षेपेण तिर्यग्लोको व्याख्यातः॥ ॥ अथ तिर्यग्लोकमध्ये स्थितो मनु
ष्यलोको व्याख्यायते॥ तन्मध्ये स्थितजंबूद्वीपसंबंधिक्षेत्राणि कथ्यंते॥ दक्षिणदिग्भागादारभ्य भरतहैमवतह
रिविदेहरम्यकहैरण्यवतैरावतसंज्ञानि सप्तक्षेत्राणि भवंति॥ क्षेत्राणि कोऽर्थः॥ वर्षा वंशा देशा जनपदा इत्यर्थः॥ ते
षां क्षेत्राणां विभागकारकाः षट्कुलपर्वताः कथ्यंते॥ द॥ दक्षिणदिग्भागमादिं कृत्वा हिमवन्महाहिमवन्निष
धनीलरुक्मिशिखरिसंज्ञा भरतादिसप्तक्षेत्राणामंतरेषु पूर्वापरायताः षट्कुलपर्वता भवंति॥ कोऽर्थः॥ वर्षधर
पर्वताः सीमापर्वता इत्यर्थः॥ तेषां पर्वतानामुपरि क्रमेण ह्रदाः कथ्यंते॥ पद्ममहापद्मतिगिंछकेसरिमहापुं

रीकपुंडरीकसंज्ञा अकृत्रिमाः षड्ह्रदा भवंति॥ ह्रदा इति कोर्थः॥ सरोवराणीत्यर्थः॥ तेभ्यः पद्मादिषड्ह्रदेभ्यः सकाशा
दाामवकाण्यितक्रमेण निर्गता याश्चतुर्दश महानद्यस्ताः कथ्यंते॥ तथाहि॥ हिमवत्पर्वतस्य पद्मनाममहाह्र
दर्द्धक्रोशावगाहः॥ क्रोशार्द्धाधिकषट्योजनप्रमाणविस्तारपूर्वतोरणद्वारेण निर्गत्य पर्वतस्योपरि पूर्वदिग्भा
गेन योजनशतपंचकं गच्छति ततो गंगाकूटसमीपे दक्षिणेन वावृत्य भूमिस्थकुंडे पतति॥ तस्माद्दक्षिणा
द्वारेण निर्गत्य भरतक्षेत्रमध्यभागस्थितस्य दीर्घत्वेन पूर्वापरसमुद्रस्पर्शितो विजयार्द्धस्य गुहाद्वारेण निर्ग
त्य ततः आर्यखंडार्द्धभागे पूर्वेणावृत्य प्रथमावगाहाद्दशगुणेन गव्यूतिपंचकावगाहेन तथैव मध्य
मविष्कंभात्प्रथमव्यासाद्दशगुणेन योजनार्द्धसहितद्विषष्टियोजनप्रमाणविस्तारेण च पूर्वसमुद्रं प्रविष्टा गं
गा॥ तथा गंगावत् सिंधुरपि तस्मादेव हिमवत्पर्वतस्य पद्मह्रदात् पर्वतस्योपरि पश्चिमद्वारेण निर्गत्य पश्चा
द्दक्षिणदिग्भागेन पतित्वा विजयार्द्धगुहाद्वारेण निर्गत्य आर्यखंडार्द्धभागे पश्चिमेनावृत्य पश्चिमसमुद्रं प्रविष्टे
ति॥ एवं दक्षिणदिग्भागे समागते गंगासिंधुभ्यां पूर्वापरायतेन विजयार्द्धपर्वतेन च षट्खंडीकृतं भरतक्षे

त्रं॥ अथमहाहिमवत्पर्वतस्यमहापद्मह्रदाद्दक्षिणदिग्भागेनहैमवतक्षेत्रमध्येसमागत्यतत्रस्थनाभिगि
रिपर्वतंयोजनार्द्धेनास्पृष्ट्वातीतस्यैवार्द्धप्रदक्षिणांकृत्वारोहितपूर्वसमुद्रंगता॥ तथैवहिमवत्पर्वतस्थित
पद्मह्रदादुत्तरेणागत्यतमेवनाभिगिरिंयोजनार्द्धेनास्पृष्ट्वातीतस्यैवार्द्धप्रदक्षिणांकृत्वारोहितास्यापश्चि
मसमुद्रंगता॥ इतिरोहिद्रोहितास्यासंज्ञंनदीद्वयंहैमवतसंज्ञजघन्यभोगभूमिक्षेत्रेज्ञातव्यं॥ ३॥ अथ
निषधपर्वतातिगिंछनामह्रदाद्दक्षिणेनागत्यनाभिगिरिपर्वतंयोजनार्द्धेनस्पृष्ट्वातीतस्यैवार्द्धप्रदक्षिणां
कृत्वाहरित्पूर्वसमुद्रंगता॥ तथैवमहाहिमवत्पर्वतस्यमहापद्मनामह्रदात् उत्तरभागेनागत्यतमेवना
न
भिगिरियोजनार्द्धेनास्पृष्ट्वातीतस्यैवार्द्धप्रदक्षिणांकृत्वाहरिकांतानामनदीपश्चिमसमुद्रंगता॥ इतिहरि
द्धरिकांतासंज्ञनदीद्वयंहरिसंज्ञमध्यमभोगभूमिक्षेत्रेविज्ञेयं॥ अथनीलपर्वतस्थितकेसरीनामह्रदाद्द
क्षिणेनागत्यसीताकुरुसंज्ञोत्कृष्टभोगभूमिक्षेत्रमध्येनगत्वामेरुसमीपेगजदंतपर्वतंभित्वाचप्रदक्षिणे
नयोजनार्द्धेनमेरुंविहायपूर्वं॥ भद्रशालवनस्यमध्येनपूर्वविदेहस्यचमध्येनसीतानामनदीपूर्वसमुद्रं

तथैवनिषिधपर्वतस्योपरितिगिंछनामद्रहादुत्तरदिग्भागेनागत्यदेवकुरुसंज्ञोत्तमभोगभूमिक्षेत्रमध्येनमा
त्वामेरुसमीपेगजदंतपर्वतंभित्वाचप्रदक्षिणेनयोजनार्द्धेनमेरुंविहायपश्चिमभद्रशालवनस्यमध्ये
नपश्चिमविदेहस्यमध्येनसीतोदापश्चिमसमुद्रंगता॥ एवंसीतासीतोदासंज्ञंनदीद्वयंविदेहाभिधानक
र्मभूमिक्षेत्रेज्ञातव्यं॥ क॥ अथयत्पूर्वंगंगासिंधुनदीद्वयस्यविस्तारवर्णनप्रमाणंभणितं॥ तदेवक्षेत्र
क्षेत्रेनदीयुगलंप्रतिविदेहपर्यंतंद्विगुणंज्ञातव्यं॥ क॥ अथगंगाचतुर्दशसहस्रपरिवारनदीसहितासिं
धुरपितद्विगुणसंख्यानं॥ रोहिद्रोहितास्याद्वयंततोपिद्विगुणसंख्यानं॥ हरिद्धरिकांताद्वयमितितत्पाथ
ड्विंशत्यधिकयोजनशतपंचकमेकोनविंशतिभागीकृतैकयोजनस्यभागषट्कंच॥ यद्दक्षिणोत्तरेणकर्म
भूमीनामसंज्ञंभरतक्षेत्रस्यविष्कंभोप्रमाणंतद्विगुणंहिमवत्पर्वत॥ तस्माद्विगुणंहैमवत[illegible]क्षेत्रं॥ इत्यादि
द्विगुणंद्विगुणंविदेहपर्यंतंज्ञातव्यं॥ तथापद्मद्रहेयोजनसहस्रायामस्तदर्द्धप्रमाणविष्कंभोदशयोजनाव
गाहोयोजनैकप्रमाणपद्मविष्कंभस्य॥ तस्मान्महापद्मोद्विगुणस्तस्मादपितिगिंछोद्विगुणइति॥ अथयथा

भरतेहिमवत्पर्वतान्निर्गतंगंगासिंधुद्वयंतयोरंतरेकर्म्मभूमिसंज्ञैरावतक्षेत्रेशिखरिपर्वतान्निर्गतरक्तारक्तोदान
दीद्वयं॥ यथाचहैमवतसंज्ञजघन्यभोगभूमिक्षेत्रेहिमवन्महाहिमवन्नामपर्वतद्वयाक्रमेणनिर्गतरोहिद्रोहितै
स्यानदीद्वयं॥ तथान्तरैरण्यवतसंज्ञजघन्यभोगभूमिक्षेत्रेशिखरिरुक्मिसंज्ञपर्वतद्वयाक्रमेणनिर्गतसुव
र्णकूलारूप्यकूलानदीद्वयं॥ यथैवहरिसंज्ञमध्यमभोगभूमिक्षेत्रेनिषधमहाहिमवन्नामपर्वतद्वयाक्रमेण
निर्गतं॥ हरिद्धरिकांतानदीद्वयं॥ तथान्तेरम्यकसंज्ञकमध्यमभोगभूमिक्षेत्रेरुक्मिनीलनामपर्वतद्वयाक्र
मेणनिर्गतंनारीनरकांतानदीद्वयमितिविज्ञेयं॥ सुखमसुखमादिषट्कालसंबंधीपरमागमोक्तायुरुत्सेधादि
सहितदशसागरोपमकोटीकोटिप्रमितावसर्प्पिणीतथोत्सर्प्पिणीच॥ यथाभरतेचवर्त्तेतेतथैरावतेच
अयंतुविशेषः॥ क॥ भरतैरावतम्लेच्छखंडविजयार्द्धनगेषुचचतुर्थःसमयाद्यंतत्तुल्यकालोस्तिनापरःकिं
बहुनायथाषड्वायारएकभोगत्रातद्वितीयभागस्तथैवज्ञायते॥ तथैवजंबूद्वीपस्यक्षेत्रपर्वतनदीद्रहादी
नांयत्वदक्षिणभागव्याख्यातंउत्तरपिविज्ञेयं॥ अथदेहममत्वभूतमिथ्यात्वरागादिविभावरहितकेवल

ज्ञानदर्शनसुखाद्यनंतगुणसहितंचनिजपरमात्मद्रव्यंसम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रभावनातयाकृत्वावि
गतदेहादेहरहिताःसंतोमुनयःप्रचुरेणायत्रमोक्षंगच्छंतिसविदेहाभण्यते॥तस्यजंबूद्वीपस्यमध्यवर्त्तिनःकि
मपिविवरणंक्रियते॥नवाणुनवनवतिसहस्रयोजनोत्सेधःएकसहस्रावगाहः॥आदौभूमितलेदशयोज
नसहस्रप्रवृत्तविस्तारःउपर्युपरिपुनरेकादशांशहानिक्रमेणहीयमानत्वेसतिमस्तकेयोजनसहस्रविस्तारः
आगमोक्ताकृत्रिमचैत्यालयदेववनदेवावासाद्यागमकथितानेकाश्चर्यसहितोविदेहक्षेत्रमध्येमहामेरु
पर्वतोस्ति॥सएवगजोजातस्तस्मान्मेरुगजात्सकाशादुत्तरमुखेदंतद्वयाकारेणयन्निर्गतंपर्वतद्वयंतस्य
गजदंतद्वयंसंज्ञेति॥तथोत्तरभागेनीलपर्वतेलग्नंतिष्ठति॥तयोर्मध्येयत्त्रिकोणाकारक्षेत्रमुत्तमभोग
भूमिरूपंतस्योत्तरकुरुसंज्ञा॥तस्यचमध्येमेरोरीशानदिग्भागेसीतानीलपर्वतयोर्मध्येपरमागमवर्णिता
नाद्यकृत्रिमपार्थिवोजंबूवृक्षस्तिष्ठति॥तस्याएवसीतायास्तुभयतटेयमलगिरिसंज्ञपर्वतद्वयंविज्ञेयं॥
तस्मात्पर्वतद्वयाद्दक्षिणदिग्भागेकियंतमध्वानंगत्वासीतानदीमध्येअंतरांतरेणपद्मादिद्रहपंचकं

द्रव्यसं०
६५

णाविस्तारेणेंद्रकसंज्ञातस्यचतुर्दिग्भागेष्वसंख्येययोजनविस्ताराणिपंक्तिरूपेणसर्वद्वीपसमुद्रोपरिप्रति
दिशंयानिद्विषष्टिद्विषष्टिविमानानितिष्ठंति॥ तेषांश्रेणीबद्धसंज्ञायानिचपंक्तिरहितपुष्पप्रकरव।
द्विदिक्चतुष्टयेतिष्ठंतितेषांसंख्यासंख्येययोजनविस्ताराणांप्रकीर्णकसंज्ञेति॥ समुदायेनपटलव्य
वहारोज्ञातव्यं॥ तत्रपूर्वापरदक्षिणश्रेणित्रयविमानानि॥ तन्मध्येविदिक्द्वयविमानानिचसौधर्मसंबं
धीभवंति॥ शेषविदिग्द्वयविमानानितथोत्तरश्रेणीविमानानिचपुनरीशानसंबंधीनि॥ अस्मात्पट
लादुपरिजिनदृष्टमानेनासंख्येयान्यसंख्येयानियोजनानिगत्वातेनैवक्रमेणद्वितीयादिपटलानिभ
वंति॥ अयंतुविशेषः श्रेणीचतुष्टयेपटलेपटलेप्रतिदिशमेकैकविमानंहीयते॥ यावत्सर्वानुत्तरपटले
चतुर्दिक्ष्वेकैकविमानंतिष्ठतीति॥ एतेसौधर्मादिविमानाश्चतुरशीतिलक्षसप्तनवतिसहस्रत्रयोविं।
शतिप्रमिताअकृत्रिमसुवर्णमयरत्नमयजिनगृहमंडिताज्ञातव्याइति॥ अथदेवानामायुःप्रमाणंक
थ्यते। भवनवासिषुजघन्येनदशवर्षसहस्राणि॥ उत्कृष्टेनपुनरसुरकुमारेषुसागरोपमं॥ नागकुमारेषु।

पल्यत्रयं ॥ सुपर्णेषु सार्द्धद्वयं ॥ द्वीपकुमारेषु द्वयं ॥ शेषकुलषट्के सार्द्धपल्यमिति ॥ व्यंतरे जघन्येन दशवर्षसहस्रं
णि ॥ उत्कर्षेण पल्यं साधिकमिति ज्योतिष्कदेवेषु जघन्येन पल्याष्टमभागः ॥ उत्कर्षेण चंद्रे लक्षवर्षाधिकं
पल्यं ॥ सूर्ये सहस्राधिकं पल्यं ॥ शेषं ज्योतिष्कदेवतानामागमानुसारेणेति ॥ ७ ॥ अथ सौधर्म्मेशानयोर्जघन्येन
साधिकपल्यं ॥ उत्कर्षेण साधिकसागरोपमद्वयं सनत्कुमारमाहेंद्रयोः साधिकसागरोपमसप्तकं ॥ ब्रह्मब्रह्मो
त्तरयोः साधिकसागरोपमदशकं ॥ लांतवकापिष्टयोः साधिकानि चतुर्द्दशसागरोपमानि ॥ शुक्रमहाशु
क्रयोः षोडशसाधिकानि ॥ सतारसहस्रारयोरष्टादशसाधिकानि ॥ आनतप्राणतयोर्विंशतिरेव ॥ आरणा
च्युतयोर्द्वाविंशतिरिति ॥ अतः परं अच्युतकल्पादूर्ध्ववास्थातीतनवग्रैवेयकेषु द्वाविंशतिसागरोपम
प्रमाणादूर्ध्वमेकैकसागरोपमे वर्द्धमाने सत्येकत्रिंशत्सागरोपमाग्रैवेयके भवंति ॥ नवानुदिशपटले द्वा
त्रिंशत्पंचानुत्तरपटले त्रयस्त्रिंशच्चेत्युत्कृष्टायुःप्रमाणं ज्ञातव्यं ॥ तदायुः सौधर्म्मादिस्वर्गेषु यदुत्कृष्टं
तस्यास्मिन्नपरस्मिन्स्वर्गे सर्वार्थसिद्धिं विहाय जघन्यं चेति ॥ शेषविशेषव्याख्यानं त्रिलोकसारादौ बोद्ध

द्रव्यस०
६५

यं॥ क॥ किंच॥ आदिमध्यांतमुक्तशुद्धबुद्धैकस्वभावपरमात्मनि सकलविमलकेवलज्ञानलोचनेना॥
दर्शे बिंबानिवत् शुद्धात्मादिपदार्था लोक्यंते दृश्यंते ज्ञायंते परिछिद्यंते यस्तेन कारणेन स एव निश्चयलो
कः तस्मिन्निश्चयलोकाख्ये स्वकीयशुद्धपरमात्मनि अवलोकनं वा स निश्चयलोकः॥ ॥ सणाउ
यतिलेस्सा इंदियवसदाय अट्टरुद्दाणि॥ णाणं च दुप्पउत्तं॥ मोहा पावप्पदा होंति॥ १॥ इतिगाथोदित
विभावपरिणामादिकस्य समस्तशुभाशुभसंकल्पविकल्पस्य त्यागेन निजशुद्धात्मभावनोत्पन्नपरमा
ह्लादैकसुखामृतरसास्वादानुभवनेन च या भावना सैव निश्चयलोकानुप्रेक्षा॥ शेषा पुनर्व्यवहारे
णेति एवं संक्षेपेण लोकानुप्रेक्षाव्याख्यानं समाप्तं॥ १०॥ अथ बोधिदुर्लभानुप्रेक्षां कथयति॥ एकें
द्रियविकलेंद्रियपंचेंद्रियसंज्ञिपर्याप्तमनुष्यदेशकुलरूपेंद्रियपटुत्वनिर्व्याध्यायुष्कवरबुद्धिसद्धर्मश्रवणग्र
हणधारणश्रद्धानसंयमविषयसुखव्यावर्तनक्रोधादिकषायनिवर्तनेषु परंपरदुर्लभेषु कथंचित्
काकतालीयकन्यायेन लब्धेष्वपि तल्लब्धिरूपबोधेः फलभूतस्वशुद्धात्मसंवित्यात्मकनिर्मलधर्मध्या

नवाहिर्भागेतस्मिंश्चारक्षेत्रेसूर्यस्यचतुरशीतिशतसंख्यामार्गाभवंति॥चंद्रस्यपंचदशैव॥तत्रजंबूद्वीपाभ्यंत
रेकर्कसंक्रांतिदिनेदक्षिणायनप्रारंभेनिषधपर्वतस्योपरिप्रथममार्गेसूर्यःप्रथमोदयंकरोति॥यश्चसूर्य
विमानस्थंनिर्दोषपरमात्मनोजिनेश्वरस्याकृत्रिमंजिनबिंबंप्रत्यक्षेणदृष्ट्वाहृदयेध्यानागारस्थोनिर्मलस
म्यक्त्वानुरागेण॥भरतचक्रीपुष्पांजलिमुत्क्षिप्यार्घंददातीतितन्मार्गस्थितभरतक्षेत्रादित्यस्यैरावतक्षेत्रा
दित्येनसहतथापिचंद्रस्यापिचंद्रेणसहतथैवमेरुणापिसहयदंतरंभवति॥तद्विशेषेणागमतोविज्ञेयं॥छ
अथसप्ताभिसभरणिअद्दा॥असलसजेट्ठअवरवरा॥रोहिणिविसहपुणव्वसुत्तिउत्तरामज्झिमासेसा
२३॥इतिगाथाकथितानिजघन्योत्कृष्टमध्यमनक्षत्राणि॥तेषुमध्येकस्मिन्नक्षत्रेपुकियंतिदिनानीति
सूर्यादित्यइति॥इउरविंदोरिक्खा॥सत्तट्ठियपंचगामणखंडहिया॥अहियाहियगयणखंडारिक्खाइउरवि
अक्खसमुजुत्ता॥इत्यनेनगाथासूत्रेणागमकथितक्रमेणपृथगानीयमेलापकेकृतेसतिषडधिकषष्टियु
तत्रिशतसंख्यादिनानिभवंति॥तस्यदिनसमूहस्यपदार्द्धेनाभ्यंतरादक्षिणेनवाहिर्भागेषुदिनकरेण

छतितदादक्षिणायणसंज्ञा यदापुनःसमुद्रांतस्काशाउत्तरेणाभ्यंतरमार्गेषुसमायातितदोत्तरायणसंज्ञे
ति॥तत्रयदादक्षिणाभ्यंतरेप्रथममार्गेपरिभ्रमकर्कटसंक्रांतिदिनेदक्षिणायनप्रारंभेतिष्ठत्यादित्यस्तदाच
तुर्नवतिसहस्रपंचविंशत्यधिकपंचयोजनशतप्रमाणउत्कर्षेणादित्यविमानस्यपूर्वापरेणातपविस्त
रोविज्ञेयः॥तत्रपुनरष्टदशमुहूर्तैर्दिवसोभवति द्वादशमुहूर्तैरात्रिरिति॥ततक्रमेणातपहानौसत्यांमुहू
र्तद्वयस्यैकषष्ठिभागीकृतस्यैकोभागोदिवसमध्येदिनंप्रतिहीयते॥यावल्लवणसमुद्रेऽवसानमार्गेमा
घमासेमकरसंक्रांतावुत्तरायणादिवसेत्रिषष्टिसहस्राधिकषोडशयोजनप्रमाणोजघन्येनादित्यवि
मानस्यपूर्वापरेणातपविस्तारोभवति॥तथैवद्वादशमुहूर्तैर्दिवसोभवति॥अष्टदशमुहूर्तैरात्रिर्भवति।
शेषविशेषव्याख्यानंलोकविभागादौविज्ञेयं॥येतुमनुष्यक्षेत्राद्बहिर्भागेज्योतिष्कविमानास्तेषांचल
ननास्ति॥तेचमानुषोत्तरपर्वताद्बहिर्भागेपंचाशत्सहस्राणियोजनानांगत्वावलयाकारपंक्तिक्रमेण
पूर्वक्षेत्रंपरिवेष्ट्यतिष्ठंति॥तत्रप्रथमवलयेचतुश्चत्वारिंशदधिकशतप्रमाणाश्चंद्रास्तथादित्याः।

स्थातारांतेरणतिष्ठति॥ ततःपरंयोजनलक्षेलक्षेगतेतेनैवक्रमेणवलयंभवति॥ अयंतुविशेषः।वलयेव
लयेवंचतुष्टयंसूर्यचतुष्टयंचवर्द्धते॥ यावत्पुष्करार्द्धबहिर्भागोवलयाष्टकमितिततःपुष्करसमुद्रप्रवेशाद्वि
कायाःशलाकायास्त्ववारात्सहस्रप्रमितयोजनानिजलमध्येप्रविश्यसूर्यंचतुश्चत्वारिंशदधिकशतप्रमा
णंप्रथमवलयंव्याख्यानं॥ तस्माद्द्विगुणसंख्यानंप्रथमवलयंभवति॥ तदनंतरंपूर्ववद्योजनलक्षे।
लक्षेगतेवलयंभवति॥ एवंचतुष्टयस्यसूर्यचतुष्टयस्यचवृद्धिरित्यनेनैवक्रमेणस्वयंभूरमणसमुद्रवहि
र्भागवेदिकापर्यंतज्योतिष्कदेवानामवस्थानंबोद्धव्यं॥ एतेचप्रतरासंख्येयभागप्रमिताअसंख्येयज्योति
ष्कविमाना॥ अकृत्रिमसुवर्णरत्नमयजिनचैत्यालयमंडिताज्ञातव्याः॥ ७॥ इतिसंक्षेपेणज्योतिर्लोक
व्याख्यानंसमाप्तं॥ अथानंतरमूर्द्धलोकःकथ्यते॥ तथाहि॥ सौधर्मैशानसनत्कुमारमाहेंद्रब्रह्मब्रह्मो
त्तरलांतवकापिष्टशुक्रमहाशुक्रसतारसहस्रारानतप्राणतारणाच्युतसंज्ञाःषोडशस्वर्गाः॥ ततोपि
नवग्रैवेयकसंज्ञास्ततश्चनवानुदिशसंज्ञंनवविमानसंख्यमेकपटलं॥ ततोपिपंचानुत्तरसंज्ञंपंचवि।

मानसंख्यमेकपटलंचेत्युक्तक्रमेणोपर्युपरिवैमानिकदेवावासास्तिष्ठंतीति। वार्त्तिकं। संग्रहवाक्यसमुदायकथनमि
तियावत् आदिमध्यांतेषु नाम्नाचतुर्योजनवृत्तविष्कंभाचत्वारिंशत्प्रमितयोजनोत्सेधायामस्य चूलिकातिष्ठ
ति॥ तस्या उपरि कुरुभूमिवालाग्रांतरितंपुनः ऋजुविमानमस्तितदादिंकृत्वाचूलिकासहितलक्षयोजनप्रमा
णमेरूत्सेधमानमर्द्धाधिकैकरज्जुप्रमाणंयदाकाशक्षेत्रंतत्पर्यंतंसौधर्मेशानसंज्ञंस्वर्गयुगलंतिष्ठति।
ततःपरमर्द्धाधिकैकरज्जुपर्यंतंसनत्कुमारमाहेन्द्रसंज्ञंस्वर्गयुगलंभवति। तस्मादर्द्धरज्जुप्रमाणाकाशप
र्यंतंब्रह्मब्रह्मोत्तराभिधानंस्वर्गयुगलमस्ति॥ तस्मादर्द्धरज्जुपर्यंतंलांतवकापिष्ठनामस्वर्गद्वयंतिष्ठति॥ त
स्मादर्द्धरज्जुपर्यंतंशुक्रमहाशुक्राभिधानंस्वर्गद्वयंज्ञातव्यं॥ तदनंतरमर्द्धरज्जुपर्यंतंसतारसहस्रारसंज्ञंस्व
र्गद्वयंभवति। ततोप्यर्द्धरज्जुपर्यंतमानतप्राणतनामस्वर्गयुगलं॥ ततःपरमर्द्धरज्जुपर्यंतमाकाशंयावदारणा
च्युताभिधानस्वर्गद्वयंज्ञातव्यमिति॥ तत्रप्रथमयुगलद्वयेस्वकीयस्वकीयस्वर्गनामानश्चत्वारइन्द्रा
मध्ययुगलचतुष्टयेपुनःस्वकीयप्रथमस्वर्गाभिधानएकैकएवेन्द्रोभवति॥ उपरितनयुगलद्वयेपिस्वकी

द्विगुणानिभवंति॥भरतक्षेत्रादीनिनवविस्तारायामापेक्षया कुलपर्वताः पुनर्विस्तारापेक्षयैवद्विगुणानचायामंप्रति त
त्रधातकीखंडद्वीपेयथाचक्रस्यारास्तथाकाराःकुलपर्वताभवंति॥यथाचाराणांविवराणिछिद्राणिमध्यान्यभ्यंतरे
संकीर्णानिचवहिर्भागेविस्तीर्णानितथाक्षेत्राणिज्ञातव्यानि॥क॥इत्थंभूतधातकीखंडद्वीपमष्टयोजनलक्षवलयवि
ष्कंभःकालोदकसमुद्रःपरिवेष्ट्यतिष्ठति॥तस्माद्बहिर्भागेयोजनलक्षाष्टकंगत्वापुष्करवरद्वीपस्यार्द्धवलयाकारेण
चतुर्दिशाभागेमानुषोत्तरनामपर्वतास्तिष्ठति॥तत्रपुष्करार्द्धद्वीपेधातकीखंडवद्दक्षिणोत्तरेणइष्वाकारनामपर्वतद्व
यं॥पूर्वापरेणक्षुल्लकमेरुद्वयंच॥तथैवभरतादिक्षेत्रविभागश्चबोधव्यः॥परंकिंतुजंबूद्वीपभरतादिसंख्यापेक्ष
याभरतक्षेत्रादिद्विगुणत्वेनचधातकीखंडापेक्षयाकुलपर्वतानांतुधातुकीखंडकुलपर्वतापेक्षयाद्विगुणावि
ष्कंभश्चायामश्चउत्सेधसमानःपुनर्दक्षिणभागेविजयार्द्धपर्वतेयोजनानिपंचविंशतिः॥हिमवतिपर्वतेशतं
महाहिमवतिद्विशतंनिषधेचतुःशतं॥तथोत्तरभागेचमेरुसमीपगजदंतेषुशतपंचकं॥नदीसमीपवक्षारेषुचतु
त्पनीलनिषधसमीपेचतच्छतंच॥शेषपर्वतानांचमेरुत्स्यक्तायदेवं॥जंबूद्वीपभणितंतदेवार्द्धतृतीयद्वीपेषुचवि

ज्ञेयं॥तथानामानिचक्षेत्रपर्वतनदीदेशनगरादीनांतान्येवतथैवकोशाद्युत्सेधावगाहधनुर्विस्तारा॥पद्म
रागरत्नमयोवनादीनांवेदिकासर्वत्रसमानेति॥अत्रापिचक्राकारवत्यवेला॥आराविवरसंस्थानानिक्षेत्राणि
ज्ञातव्यानि॥मानुषोत्तरपर्वताद्भ्यंतरभागएवमनुष्यास्तिष्ठंतिनचबहिर्भागे॥तेषांचजघन्यजीवितमंतर्मु
हूर्तप्रमाणं॥उत्कर्षेणपल्यत्रयं॥मध्यमध्यमविकल्पाबहवः तथातिरश्चांच॥एवंअसंख्येयद्वीपसमुद्र
विस्तीर्णतिर्यग्लोकमध्येऽर्द्धतृतीयद्वीपप्रमाणः संक्षेपेणमनुष्यलोकोव्याख्यातः॥अथात्रमानुषो
त्तरपर्वतात्सकाशाद्बहिर्भागेस्वयंभूरमणद्वीपार्द्धपरिक्षिप्तोयोसौनागेंद्रनामापर्वतस्तस्मात्पूर्वभागेये
संख्यातीताद्वीपसमुद्रास्तिष्ठंति॥तेषुयद्यपिव्यंतरानिरंतराइतिवचनाद्व्यंतरदेवावासास्तिष्ठंति॥त
थापिपल्यप्रमाणायुर्यातिरश्चांसंबंधिनोभोगभूमिर्जघन्यइतिविज्ञेयं॥नागेंद्रपर्वताद्बहिर्भागेस्वयं
भूरमणद्वीपार्द्धेसमुद्रेचपुनर्विदेहवत्सर्वदैवकर्मभूमिश्चतुर्थकालश्चपरंकिंतुमनुष्यानसंति॥
एवमुक्तलक्षणतिर्यग्लोकस्यतदभ्यंतरमध्यभागवर्तिनोमनुष्यलोकस्यचप्रतिपादनेनसंक्षेपेणम

ध्यलोकव्याख्यानं समाप्तं॥ छ॥ अत्र मनुष्यलोके द्वयहीनसात चतुष्पंक्ति तिर्यग्लोके तु नंदीश्वरकुंडलरुचका
भिधानद्वीपत्रयमध्ये क्रमेणाद्विपंचाशच्चतुष्टयसंख्यानि चाकृत्रिमाणि स्वतंत्रजिनगृहाणि ज्ञातव्यानि॥ अ
तः ऊर्ध्वं ज्योतिर्लोकः कथ्यते॥ तथाप्या॥ चंद्रादित्यग्रहनक्षत्राणि प्रकीर्णकतारकाश्चेति ज्योतिष्कदेवाः
पंचविधा भवंति॥ तेषां मध्यऽस्साद्भूतैर्मिलाउपरि नवत्याधिकसप्तशतयोजनान्याकाशे गत्वा तारकविमा
नाः संति॥ ततोपि योजनदशकं गत्वा सूर्यविमानाः ततः परं अशीतियोजनानि गत्वा चंद्रविमानाः त
तोपि त्रैलोक्यसारकथितक्रमेण योजनचतुष्टयं गते अश्विन्यादिनक्षत्रविमानाः॥ तदनंतरं योजनचतुष्ट
यं गते बुधविमानाः॥ ततोपि योजनत्रयं गते शुक्रविमानाः॥ ततः परं योजनत्रयं गते बृहस्पतिविमानाः
ततो योजनत्रयानंतरं मंगलविमानाः॥ ततोपि योजनत्रयानंतरं शनैश्चरविमाना इति॥ छ॥ तथाचो॥
क्तं॥ णउदुत्तरसत्तसया॥ दससीदी चदुदुगं॰ तियचउक्कं॥ तारारविससिरिक्खा॥ बुहभग्गवगुरुअंगिरारसणी॥ ३२॥ ते च
ज्योतिष्कदेवा अर्द्धतृतीयद्वीपेषु निरंतरं मेरोः प्रदक्षिणेन परिभ्रमणगतिं कुर्वंति तत्र घटिकाप्रहरादि

वसादिरूपः स्थूलव्यवहारकालः समयनिमिषादिसूक्ष्मव्यवहारकालश्च ॥ यद्यप्यनाद्यनिधनेन समयघ
टिकादिविवक्षिताविकल्परहितेन कालाणुद्रव्यरूपेण निश्चयकालेनोपादानभूतेन जन्यते तथापि
चंद्रादित्यादिज्योतिष्कदेवविमानगमनागमनेन कुंभकारनिमित्तभूतेन मृत्पिंडोपादानजनितघटइ
वव्यज्यते प्रकटीक्रियते ज्ञायते ॥ तेन कारणेनोपचारेण ज्योतिष्कदेव ॥ इत्यभिधीयते ॥ निश्चयकालस्तु
तद्विमानगतिपरिणतेर्बहिरंगसहकारी भवति ॥ कुंभकारचक्रभ्रमणस्याधस्तनशिलावदिति ॥ इदा
नीं मनुष्यक्षेत्रे चंद्रादित्यसंख्या कथ्यते ॥ तथाहि ॥ जंबूद्वीपे चंद्रद्वयं सूर्यद्वयं च लवणोदे चतुष्टयं
धातकीखंडद्वीपे द्वादश चंद्रादित्याश्च ॥ कालोदकसमुद्रे द्विचत्वारिंशत् चंद्रादित्याश्च ॥ पुष्करा
र्द्धद्वीपे द्वासप्तति चंद्रादित्याश्चेति ॥ ततः परं भरतैरावतस्थितजंबूद्वीपचंद्रसूर्ययोः किमपि विवर
णं क्रियते ॥ तद्यथा ॥ जंबूद्वीपाभ्यंतरे योजनानामशीतिशतं ॥ बहिर्भागे लवणसमुद्रसंवै
शतत्रयमिति समुदायेन दशोत्तरयोजनशतपंचकं चारक्षेत्रं भण्यते ॥ तच्च चंद्रादित्ययोरेकमेव तत्र भरते

भवति तदनंतरं क्षेत्रं तिष्ठति ततोप्यनंतरं विभंगानदी भवति ततः क्षेत्रं तस्मादपि वक्षारपर्वतस्तिष्ठति ततश्च
क्षेत्रं ततोपि विभंगानदी तदनंतरं क्षेत्रं ततः परं वक्षारपर्वतोस्ति ततश्च क्षेत्रं ततो विभंगानदी ततश्च क्षे
त्रं ततो वक्षारपर्वतः ततः क्षेत्रं तदनंतरं पूर्वसमुद्रसमीपे यद्वारणं तस्य वेदिका चेति नवाभित्तिरष्टक्षेत्राणि
ज्ञातव्यानि तेषां क्रमेण नामानि कथ्यंते कच्छा सुकच्छा महाकच्छा कच्छकावती आवर्ता लांगलाव
र्ता पुष्कला पुष्कलावती चेति ८ इदानीं क्षेत्रमध्यस्थितनगरीणां नामानि कथ्यंते क्षेमा क्षेमपुरी अरि
ष्टा रिष्टपुरी खड्गा मंजूषा ऊषधी पुंडरीकणी चेति अतऊर्ध्वं सीताया दक्षिणभागे निषिधपर्वतादुत्तरभा
गे यान्यष्टक्षेत्राणि तानि कथ्यंते तद्यथा पूर्वोक्ता या द्वारणे वेदिका तस्याः पश्चिमभागे क्षेत्रमस्ति तदनंतरं व
क्षारपर्वतः ततः परं क्षेत्रं ततो विभंगानदी ततश्च क्षेत्रं तस्माद्वक्षारपर्वतः ततः क्षेत्रं ततो विभंगानदी त
तश्च क्षेत्रं ततो वक्षारपर्वतः ततः क्षेत्रं ततो विभंगानदी तदनंतरं क्षेत्रं ततो वक्षारपर्वतः ततः क्षेत्रं ततो मे
रुदिशाभागे पूर्वभद्रशालवनवेदिका भवतीति नवाभित्तिसु मध्ये अष्टक्षेत्राणि ज्ञातव्यानि इदानीं तेषां क्रमेण ना

कुव्यसं० मानिकथ्यंते॥ वच्छा॥ सुवच्छा॥ महावच्छा। वच्छकावती। रम्या। रम्यका। रमणीया। मालावतीचेति॥ ७॥ इदानीं
५८ तन्मध्यस्थितनगरीणांनामानिकथ्यंते॥ सुसीमा। कुंडला। अपराजिता। प्रभाकरी॥ अंका। पद्मा। शुभा। रत्नसं
चयेति॥ इतिपूर्वविदेहक्षेत्रविभागव्याख्यानंसमाप्तं॥ ७॥ अथ पूर्वापरयोः पश्चिमभागभूम्योर्यथा॥ त्रयस्त्रिंशतिसहस्रयोज
नविष्कंभः पश्चिमभद्रशालवनानंतरंपश्चिमविदेहस्तिष्ठति॥ तत्रनिषधपर्वतादुत्तरभागसीतोदनद्यादक्षिण
भागयानिक्षेत्राणितेषांविभागउच्यते॥ तत्रादि॥ मेरुदिशाभागयापश्चिमभद्रशालवनवेदिकातिष्ठति॥ तस्यां
पश्चिमक्षेत्रंभवति॥ ततोदक्षिणोत्तरायतोवक्षारपर्वतस्तिष्ठति॥ तदनंतरंक्षेत्रं॥ ततोविभंगनदी॥ ततःक्षेत्रं
ततोवक्षारपर्वतः॥ ततःपरंक्षेत्रं॥ ततोविभंगनदी॥ ततःक्षेत्रं॥ ततोवक्षारपर्वतः॥ ततःपरंक्षेत्रं॥ ततोविभंगन
दी॥ ततःक्षेत्रं॥ ततोवक्षारपर्वतः॥ ततःक्षेत्रं॥ तदनंतरंपश्चिमसमुद्रसमीपभूतारण्यवनंतिष्ठतितस्यवे।
दिकाचेतिनवभिस्तिसुमध्येअष्टौक्षेत्राणिभवंति॥ तेषांनामानिकथ्यंते॥ पद्मा॥ सुपद्मा॥ महापद्मा॥ पद्मकाव
ती॥ संखा॥ नलिना॥ कुमुदा॥ सलिलाचेति॥ तन्मध्यस्थितनगरीणांनामानिकथ्यंते॥ अश्वपुरी॥ सिंहपु

री॥ महपुरी॥ महापुरी॥ विजयापुरी॥ अरजापुरी॥ विरजापुरी॥ अशोकापुरी॥ वीतशोकापुरी॥ ८॥ इत ऊर्द्ध्वं सीतोद
या उत्तरभागे नीलकुलपर्वतदक्षिणभागयोर्विदेहक्षेत्राणि तिष्ठंति॥ तेषां विभागभेदं कथयति॥ पूर्वभणितायां भू
तारणपक्षवेदिका तस्याः पूर्वभागे क्षेत्रं भवति॥ तदनंतरं वक्षारपर्वतः॥ तदनंतरं क्षेत्रं॥ ततो विभंगा नदी॥ ततः क्षेत्रं
ततो वक्षारपर्वतः॥ ततः क्षेत्रं॥ ततश्च विभंगा नदी॥ ततोपि क्षेत्रं॥ ततो वक्षारपर्वतः॥ ततः क्षेत्रं॥ ततो विभंगान
दी॥ ततः क्षेत्रं॥ ततश्च वक्षारपर्वतः॥ ततः क्षेत्रं॥ ततोपि मेरुदिशाभागे पश्चिमभद्रशालवनवेदिका चेति नवभि
स्तिसृमध्ये अष्टौ क्षेत्राणि भवंति॥ तेषां क्रमेण नामानि कथ्यंते॥ वप्रा॥ सुवप्रा॥ महावप्रा॥ वप्रकावती॥ गंधा॥ सुगंधा
गंधिला॥ गंधमालिनी चेति॥ ततस्तन्मध्यस्थितनगरीणां नामानि कथ्यंते॥ विजया॥ वैजयंती॥ जयंती॥ अप
राजिता॥ चक्रापुरी॥ खड्गपुरी॥ अयोध्या॥ अवध्या चेति॥ अथ यथा भरतक्षेत्रं गंगासिंधुनदीद्वयेन विजयार्द्धप
र्वतेन च म्लेच्छखंडपंचकमार्यखंडं चेति षट्खंडानि जातानि॥ तथैव चैतेषु द्वात्रिंशत्क्षेत्रेषु गंगासिंधुसमान
नदीद्वयेन विजयार्द्धपर्वतेन प्रत्येकं खंडषट्कं ज्ञातव्यं॥ अयं तु विशेषः॥ एतेषु क्षेत्रेषु सर्वदैव चतुर्थकालादिसमा

नकाल: उत्कर्षेण पूर्वकोटिजीवितं। पंचशतचापोत्सेधश्चेति विज्ञेयं॥ पूर्वस्य प्रमाणं कथ्यते॥ पूर्वस्य उपरिमाणं॥ सदरिख
लुसदसहस्सकोडीउ॥ छप्पण्णं चसहस्सा॥ बोधव्वा वासगणणाओ॥ छ॥ इति संक्षेपेण जंबूद्वीपव्याख्यानं समाप्तं॥ छ॥ तदनं
तरं यथा सर्वद्वीपेषु सर्वसमुद्रेषु च द्वीपसमुद्रमर्यादाकारका योजनाष्टकोत्सेधा वज्रवेदिकास्ति॥ तथा जंबूद्वीपस्यास्तीति
विज्ञेयं॥ तद्बहिर्भागे योजनलक्षद्वयवलयविष्कंभः॥ आगमकथितषोडशसहस्रयोजनजलोत्सेधाद्यनेकाश्चर्यसहि
तो लवणसमुद्रोस्ति॥ तस्मादपि बहिर्भागे योजनलक्षचतुष्टयवलयविष्कंभो धातकीखंडद्वीपोस्ति॥ तत्र दक्षिणभा
गे लवणोदधिकालोदधिसमुद्रद्वयवेदिकास्पर्शी दक्षिणोत्तरायामसहस्रयोजनविष्कंभशतचतुष्टयोत्सेध इष्वा
कारनामा पर्वतोस्ति॥ तथोत्तरभागेपि तेन पर्वतद्वयेन खंडीकृतं पूर्वापरधातकीखंडद्वयं जातं॥ तत्र पूर्वधातकीखं
डद्वीपमध्ये चतुरशीतिसहस्रयोजनोत्सेधः सहस्रयोजनावगाहः क्षुल्लकमेरुरस्ति तथा पश्चिमधातकीखं
डेपि यथा जंबूद्वीपमहामेरोर्भरतादिक्षेत्रहिमवदादिपर्वतगंगादिनदीपद्मादिह्रदानां दक्षिणोत्तरव्याख्या
नं कृतं॥ तथात्र पूर्वधातकीखंडमेरोः पश्चिमधातकीखंडमेरोश्च ज्ञातव्यं॥ अत एव जंबूद्वीपापेक्षया संख्यां प्रति

क्ष ध्यानरूपः परमसमाधिर्दुर्लभः॥ कस्मादिति चेत्॥ तत्प्रतिबंधकमिथ्यात्वविषयकषायनिदान।
विभावपरिणामानां प्रबलत्वादिति॥ तस्मात्स एव निरंतरं भावनीयस्तद्भावनारहितानां पुनरपि सं
तथा चोक्तं॥ इत्यतिदुर्लभरूपां बोधिं लब्ध्वा यदि प्रमादी स्यात्॥ संसृतिभीमारण्ये भ्रमि
...॥ कोनरः सुचिरं॥ पुनश्चोक्तं॥ मनुष्यभवदुर्लभत्वे अशुभपरिणामबहुलतां लोकस्य चाविपुलतां।
हित्वैयानि बहुलता च कुत्रतत्र सुदुर्लभा मनुष्ययोनि॥ ८॥ बोधिसमाधिलक्षणं कथ्यते॥ सम्यग्दर्शनज्ञान
चारित्राणामप्राप्तप्रापणं बोधिस्तेषामेव निर्विघ्नेन भवांतरप्रापणं समाधिरिति॥ एवं संक्षेपेण दुर्लभानु
प्रेक्षा समाप्ता॥ ११॥ अथ धर्मानुप्रेक्षा कथ्यते॥ तद्यथा॥ संसारपतंतं जीवमुद्धृत्य नागेंद्रनरेंद्रदेवेंद्रादिवंद्ये
अव्याबाधानंतसुखाद्यनंतगुणलक्षणे मोक्षपदे धरतीति धर्मः॥ तस्य च भेदाः प्रतिपाद्यंते॥ अहिंसालक्ष
णः सागारानागारलक्षणो वा॥ उत्तमक्षमादिलक्षणो वा॥ निश्चयव्यवहाररत्नत्रयात्मको वा॥ शुद्धात्मसं
वित्त्यात्मकमोहक्षोभरहितात्मपरिणामो वा धर्मः॥ अस्य धर्मस्यालाभे अतीतानंतकाले भ्रमता जी।

वो॥ ८॥ णिच्चिदरधादुसत्तय॥ तरुदसवियलिंदिएसु छच्चेव॥ सुरणिरयतिरियचउरो॥ चउदसमणुएसु सदसहस्सा
८४॥ इतिगाथाकथितचतुरशीतियोनिलक्षेषु मध्ये परमस्वास्थ्यभावनोत्पन्ननिर्व्याकुलत्वपारमार्थिकसु
खविलक्षणानि पंचेंद्रियसुखाभिलाषजनितव्याकुलत्वोत्पादकानि दुःखानि सहमानः सं भ्रमतोयंजी
वः यदा पुनरेवंगुणविशिष्टस्य धर्मस्य लाभो भवति। तदा राजाधिराजमहाराजार्द्धमंडलीकमहामंडली
कबलदेववासुदेवकामदेवसकलचक्रवर्तिदेवेंद्रगणधरदेवतीर्थंकरपरमदेवप्रथमकल्याणत्रयपर्यं
तं विविधाभ्युदयसुखं प्राप्य पश्चादभेदरत्नत्रयभावनाबलेनाक्षयानंतसुखादिगुणास्पदमर्हत्पदं सिद्धपदं च लभ
ते। इति तेन कारणेन धर्म एव परमरसरसायनं॥ निधिनिधानं कल्पवृक्षः कामधेनुश्चिंतामणिरिति॥
किंबहुना ये जिनेश्वरप्रणीतं धर्मं प्राप्य दृढमतयो जातास्त एव धन्याः॥ तथा चोक्तं॥ धन्या ये प्रतिबुद्धा ध
र्मे खलु जिनवरैः समुपदिष्टे। ये प्रतिपन्ना धर्मं॥ स्वभावनोपस्थितमनीषाः इति संक्षेपेण धर्मानुप्रेक्षा
समाप्ता॥ ११॥ इत्युक्तलक्षणा अनित्याशरणसंसारैकत्वान्यत्वाशुचित्वास्रवसंवरनिर्जरालोकदुर्लभबो

द्धिधर्मतत्त्वानुचिंतनसंज्ञानिरास्रवस्वशुद्धात्मतत्त्वपरिणतिरूपस्यसंवरस्यकारणभूताद्वादशानुप्रेक्षाः
समाप्ताः॥अथपरीषहजयःकथ्यते॥क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकनाग्न्यारतिस्त्रीचर्यानिषद्याशय्याक्रो
शवधयाचनालाभरोगतृणस्पर्शमलसत्कारपुरस्कारप्रज्ञाज्ञानदर्शनानीतिद्वाविंशतिपरीषहाविज्ञेयाः
तेषांक्षुधादिवेदनानांतीव्रोदयेपिसुखदुःखजीवितमरणलाभालाभनिंदाप्रशंसादिसमतारूपपरमसा
मायिकेननवतरशुभाशुभकर्मसंवरणचिरंतनशुभाशुभकर्मनिर्जरणसमर्थेनायंनिजपरमात्मभाव
नासंजातनिर्विकारनित्यानंदलक्षणसुखामृतसंवित्तेरचलनंसपरीषहजयइति॥अथचारित्रंकथय
ति॥शुद्धोपयोगलक्षणनिश्चयरत्नत्रयपरिणतेस्वशुद्धात्मस्वरूपेचरणमवस्थानंचारित्रं॥तच्चतार
तम्यभेदेनपंचविधं॥तथाहि॥सर्वेजीवाःकेवलज्ञानमयाइतिभावनारूपेणसमतालक्षणंसामायि
कं॥अथवापरमस्वास्थ्यबलेनयुगपत्समस्तशुभाशुभसंकल्पविकल्पत्यागरूपसमाधिलक्षणंवा
निर्विकारस्वसंवित्तिबलेनरागद्वेषपरिहाररूपंवाशुद्धात्मानुभूतिबलेनार्त्तरौद्रपरित्यागरूपंवासमस्त

सुखदुःखादिमध्यस्थरूपंचेति॥ अथछेदोपस्थापनंकथयति॥ यदायुगपत्स[ ]मस्तविकल्पत्यागरूपे
परमसामायिकेस्थातुमशक्तोऽयंजीवस्तदासमस्तहिंसानृतस्तेयाब्रह्मपरिग्रहेभ्योविरतिर्व्रतमित्यनेनपंच
प्रकारविकल्पभेदेनव्रतच्छेदेनरागादिविकल्परूपसावद्येभ्योनिवर्त्यनिजशुद्धात्मन्यात्मानमुपस्थापयतीति
छेदोपस्थापनं॥ अथवाछेदेव्रतखंडनेसतिनिर्विकारस्वसंवित्तिरूपनिश्चयप्रायश्चित्तेनतत्साधकब
हिरंगव्यवहारप्रायश्चित्तेनवास्वात्मन्युपस्थापनंछेदोपस्थापनमिति॥ छ॥ अथपरिहारविशुद्धिंकथयति॥ तीं
सवासाजम्मे॥ वासपुधत्तंचतित्थयरमूले॥ पच्चक्खाणंपढिदो॥ संझूणदुगाउअविहारो॥१॥ इतिगाथाक
थितलक्षणेनमिथ्यात्वरागादिविकल्पजालानांप्रत्याख्यानेनपरिहारेणविशेषेणात्मनःशुद्धिर्नैर्मल्यं
परिहारविशुद्धिश्चारित्रमिति॥ छ॥ अथसूक्ष्मसांपरायचारित्रंकथयति॥ सूक्ष्मातींद्रियनिजशुद्धात्मसंवि
त्तिबलेनसूक्ष्मलोभाभिधानसांपरायस्यकषायस्ययत्रनिरवशेषोपशमनंक्षपणंवातत्सूक्ष्मसांपराय
चारित्रमिति॥ छ॥ अथयथाख्यातचारित्रंकथयति॥ छ॥ यथासहजशुद्धस्वभावत्वेननिष्कंपत्वेननिष्क॥

यायमात्मस्वरूपं तदेवाख्यातं कथितं यथाख्यातचारित्रमिति ॥ ॥ इदानीं सामायिकादिचारित्रपंचकस्य
गुणस्थानस्वामित्वं कथयति ॥ प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वानिवृत्तिसंज्ञगुणस्थानचतुष्टये सामायिकचारित्रं भ
वति ॥ छेदोपस्थापनं च ॥ परिहारविशुद्धिस्तु प्रमत्ताप्रमत्तगुणस्थानद्वये ॥ सूक्ष्मसांपरायचारित्रं पुनरेकस्मि
न्नेव सूक्ष्मसांपरायगुणस्थाने ॥ यथाख्यातचारित्रमुपशांतकषायक्षीणकषायसयोगिजिनायोगि
जिनाभिधानगुणस्थानचतुष्टये भवतीति ॥ [illegible] ॥ संयमासंयमसंज्ञं दार्शनिका
द्येकादशभेदभिन्नं देशचारित्रमेकस्मिन्नेव पंचमगुणस्थाने ज्ञातव्यं ॥ असंयमस्तु मिथ्यादृष्टिसा
सादनमिश्राविरतसम्यग्दृष्टिसंज्ञगुणस्थानचतुष्टये भवतीति ॥ चारित्रव्याख्यानं समाप्तं ॥ ॥ एवं व्रत
समितिगुप्तिधर्मद्वादशानुप्रेक्षापरीषहजयचारित्राणां भावसंवरकारणभूतानां यद्व्याख्यानं कृतं ॥ तत्र
निश्चयरत्नत्रयसाधकव्यवहाररत्नत्रयरूपस्य शुभोपयोगस्य प्रतिपादकानि यानि वाक्यानि तानि पापास्र
वसंवरकारणानि ज्ञातव्यानि ॥ यानि तु व्यवहाररत्नत्रयसाध्यशुद्धोपयोगलक्षणनिश्चयरत्नत्रय

साध्यस्यमुक्तिरूपेणागतत्वात्तानिश्चयरत्नत्रयस्यप्रतिपादकानितानिपुण्यपापद्वयसंवरकारणानिभवंतीतिज्ञा
तव्यं॥ अत्राहसोमानामराजश्रेष्ठीभावनएतेषुव्रतादिसंवरकारणेषुमध्येसंवरानुप्रेक्षैवसारभूतासाचैवसं
वरंकरिष्यति॥ किंविशेषप्रपंचेनेति॥ भगवानाह॥ त्रिगुप्तिलक्षणनिर्विकल्पसमाधिस्थानांयतीनांतयैवपू
र्यते तत्रासमर्थानांपुनर्बहुप्रकारेणसंवरप्रतिपक्षभूतामोहोविजृंभतेतेनकारणेनव्रतादिविस्तरंकथयंत्या
चार्या॥ इति॥ ३५॥ आसिदिसदंकिरियाणं॥ अक्किरियाणंतुहोदिचुलसीदि सत्तठीअण्णाणीवेण
इयाणंतिवत्तीसं॥ १॥ जोगापयडिपदेसाठिदिअणुभागाकषायदोहोदि अपरिणदुच्छिण्णेसु॥ अबंधठिदि
कारणंणत्थि॥ २॥ एवंसंवरतत्वव्याख्यानेसूत्रद्वयेनतृतीयस्थलंगतं॥ ३॥ अथसदृष्टिर्जीवस्यसंवर
पूर्विकानिर्जरातत्वंकथयति॥ ३॥ जहकालेणतवेणय॥ भुत्तरसंकम्मपुग्गलंजेण॥ भावेणसडदिणेया॥ त
स्सडणंचेदिणिज्जरादुविहा॥ ३६॥ गाथाद्व्यर्द्धव्याख्यानंक्रियते॥ णेयाज्ञातव्याकानिर्ज्जराभवनिर्ज्ज
रासाकानिर्विकारपरमचैतन्यचिच्चमत्कारानुभूतिसंजातसहजानंदस्वभावसुखामृतरसास्वादरूपाभा

वस्तधारा : ॥ जेण भावेण ॥ येन भावेन जीवपरिणामेन किं भवति ॥ सडदि विशीर्यते पतति गलति विनश्य
ति ॥ किंकत्त कम्मपुग्गलं ॥ कर्मारिविध्वंसकस्वकीयस्वद्धात्मनो विलक्षणं कर्मपुद्गलद्रव्यं कथंभूतं ॥ भु
त्तरसं ॥ स्वोदयकाले जीवस्य सांसारिकसुखदुःखरूपेण भुक्तरसं दत्तफलं ॥ केन कारणभूतेन कालेन ॥ जहका
लेण ॥ स्वकालपच्यमानाम्रफलवत् सविपाकनिर्जरापेक्षया ॥ निजशुद्धात्मसंवित्तिपरिणामस्य ब
हिरंगसहकारिकारणभूतेन काललब्धिसंज्ञेन यथाकालेन ॥ नकेवलं यथाकालेन ॥ तवेण य ॥ अका
लपच्यमानानां ॥ आम्रादिफलवदविपाकनिर्जरापेक्षया अंतरेण ॥ समस्तपरद्रव्येच्छानिरोधलक्षणेन ब
हिरंगेण तस्त्वसंवित्तिसाधकसंभूतेन अनशनादिद्वादशविधेन तपसा चेति ॥ तस्सडणं च ॥ तस्य कर्मणो
गलनं यच्च सा द्रव्यनिर्जरा ॥ ननु पूर्वं यदुक्तं सडदि तेन वद्रव्यनिर्जरा लब्धा ॥ पुनरपि सडनं किमर्थं भणि
तं ॥ तत्रोत्तरं ॥ तेन सडदिशब्देन निर्मलात्मानुभूतिग्रहणभावनिर्जराभिधानपरिणामस्य सामर्थ्यमु
क्तं न च द्रव्यनिर्जरेति ॥ इति द्रव्यभावरूपेण निर्जरा द्विविधा ॥ निर्जरा द्विधा भवतीति ॥ के ॥ अत्राह ।

शिष्यः॥सविपाकनिर्ज्जरानरकादिगतिष्वज्ञानिनामपिदृश्यते॥संज्ञानिनामेवेति॥नियमोनास्ति॥७॥तत्रान्तरं॥अ
त्रैवमोक्षकारणंसंवरपूर्विकानिर्ज्जरासैवग्राह्याया॥पुनरज्ञानिनांनिर्ज्जरासागजस्नानवन्निःफला॥यतस्तोकंक
र्म्मनिर्जरासायद्यपि॥अशुभकर्म्मविनाशंकरोति॥तथापिसंसारस्थितिंस्तोकांकुरुतेतद्भवेतीर्थकरप्रकृत्यादि
विशिष्टपुण्यबंधकारणंभवति॥पारंपर्येणमुक्तिकारणंचेति॥वीतरागसदृष्टीनांपुनःपुन्यपापद्वयविनाशेन
तद्भवेपिमुक्तिकारणमिति॥उक्तंचश्रीकुंदकुंदाचार्यदेवैः॥जंअण्णाणीकम्मं खवेदिभवसदसहस्सकोडी
हिं॥तण्णाणीतिहिंगुत्तो॥खवेदिउस्सासमेत्तेण॥१॥कश्चिदाह॥सदृष्टीनांवीतरागविशेषणंकिमर्थं॥रागा
दयोहेयमदीपनंभवतीति॥भेदविज्ञानेजातेसरागानुभवेपिज्ञानमात्रेणमोक्षोभवतीति तत्रपरिहारः॥अंध
कारेपुरुषद्वयमेकःप्रदीपहस्तःतिष्ठति॥अन्यःपुनरेकःप्रदीपरहितस्तिष्ठति॥सचकूपपतनंसर्प्पादिकं
वानजानातितस्यविनाशेदोषोनास्ति॥यस्तुप्रदीपहस्तस्तस्यकूपपतनादिविनाशेप्रदीपफलंनास्ति॥
कूपपतनादिकंत्यजतितस्यप्रदीपफलमस्तितथाकोपिरागादयोहेयामदीयानभवंतीतिभेद

नातिसकर्म्मणा वध्यते ॥ तावदन्यः कोपि रागादिभेदविज्ञाने जातेपि यावतांश्च न रागादिकमनुभवति तावतांशे

न सोपि वध्यते ॥ एवं तस्यापि रागादिभेदविज्ञानफलं नास्ति ॥ यस्तु रागादिभेदविज्ञाने जाते सति रागादिकं त्यजति

तस्य भेदविज्ञानफलमस्तीति ज्ञातव्यं ॥ तथा चोक्तं ॥ चरकुस्सद्दंसणासमयसारो सप्पादिदोसपरिहारो ॥ चक्रोहि

दिणरत्यं तद्बुणाविलेपडंतस्स ॥ ३६ ॥ एवं निर्ज्जराव्याख्यानसूत्रेणैकेन चतुर्थस्थलं गतं ॥ अथ मोक्षतत्त्वमावेदयति

२ ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ २२

यद्यपि सामान्येन निरवशेषनिराकृतकर्म्ममलकलंकस्यात्मनः आत्यंतिकस्वाभाविकाचिंत्याद्भुतानुपमस

कलविमलकेवलज्ञानाद्यनंतगुणास्पदमवस्थांतरं मोक्षोभण्यते ॥ तथापि विशेषेण द्रव्यभावरूपेण द्विधा भव

तीति ॥ वार्त्तिकं ॥ २ ॥ तद्यथा ॥ णाउंसभावमोक्खो ॥ ज्ञेयो ज्ञातव्यः सभावमोक्षः सकः अप्पणोउपरिणामो निश्च

यरत्नत्रयात्मककारणसमयसाररूपाउं स्फुटं आत्मनः परिणामः ॥ कथंभूतः ॥ सव्वस्सकम्मणोजोखयहेदू

सर्वस्य द्रव्यभावरूपस्य ॥ मोहनीयादिघातिचतुष्टयस्य कर्म्मणो यः क्षयहेतुरिति ॥ अयमात्र कथयति ॥ द्रव्यवि

द्रव्य०
७८

मुक्तो।भवति॥अयोगिचरमसमयेद्रव्यविमोक्षोभवति॥कोसौ॥अण्णकम्मसुधभावा॥टंकोत्कीर्णशुद्धबुद्धैकस्वभावपरमात्म
न॥आयुरादिशेषाघातिकर्मणामायोग्यात्यंतिकःपृथग्भावोविश्लेषोविघटनमिति॥तस्यमुक्तात्मनःसुखंकथ्यते॥आ
त्मोपादानसिद्धंस्वयमतिशयवदबाधंविशालं॥वृद्धिह्रासव्यपेतंविषयविरहितंनिःप्रतिद्वंद्वभावं॥अन्यद्रव्यान
पेक्षंनिरुपममितंशाश्वतंसर्वकालं॥उत्कृष्टानंतसारंपरमसुखमतस्तस्यसिद्धस्यजातं॥१॥कश्चिदाह॥इंद्रियसुख
मेवसुखंमुक्तात्मनामिंद्रियशरीराभावेपूर्वोक्तमतींद्रियसुखंकथंघटतइति॥तत्रोत्तरंदीयते॥सांसारिकसुखंतु
वनस्त्रीसेवादिकपंचेंद्रियविषयप्रभवमेवयत्पुनःपंचेंद्रियविषयव्यापाररहितानां॥निर्व्याकु
सुखंतदतींद्रियसुखमत्रैवदृश्यते॥पंचेंद्रियमनोजनितविकल्पजालरहितानांनिर्विकल्पसमाधिस्थानांप
रमयोगिनांरागादिरहितत्वेनस्वसंवेद्यमात्मसुखंतद्विशेषेणातींद्रियंयच्च
देकपरमार्थिकपरमानंदपरिणतानांमुक्तात्मनामतींद्रियसुखंतदत्यंतविशेषेणज्ञातव्यमिति॥
:संसारिणांनिरंतरकर्मबंधोस्ति॥तथैवोदयोप्यस्तिशुद्धात्मभावनाप्रस्तावोनास्तिकथंमोक्षोभविष्यतीति

तत्रप्रत्युत्तरं ॥ यस्याप्रावो ऽक्षीणावस्थाद्दष्टुकोपि धीमानपर्यालोचयत्ययंममहननेप्रस्तावस्ततः पौरुषंकृ
त्वाप्रांतुंहंति ॥ तथाकर्मणामप्येवरूपावस्थानास्ति ॥ हीयमानस्थित्यनुभागत्वेनकृत्वायदालघुत्वंभवतित
दाधीमान्भव्यआगमभाषया ॥ ० ॥ [illegible]
[illegible] ॥ इतिगाथ्याकथितलब्धिपंचकसंज्ञेन अध्यात्मभाषयानिजशुद्धात्माभिमुखपरि
णामसंज्ञेननिर्मलभावनाविशेषखड्गेनपौरुषंकृत्वाकर्मशत्रुंहंतीति ॥ यत्पुनरंतःकोटाकोटीप्रमितक
र्मस्थितरूपेण ॥ तथैवलतादारुस्थानीयानुभागरूपेणचकर्मलघुत्वेजातेपिसत्ययंजीवः आगमभाषयं
अधःप्रवृत्तिकरणापूर्वकरणानिवृत्तिकरणसंज्ञा ॥ अध्यात्मभाषयास्वशुद्धात्माभिमुखपरिणतिरूपां
कर्महननवुद्धिंकस्मिन्कापिकालेनकरिष्यतितद्भव्यत्वगुणस्यैवलक्षणंज्ञातव्यमिति ॥ ० ॥ अन्यदपि
दृष्टांतनवकंमोक्षविषयेज्ञातव्यं ॥ ० ॥ रयणदीवदिणयरदहिउदुद्धघीउपहाणसुवण्णरुप्पफलिहउ अगि
णिणवदिट्ठंतजाणु ॥ १ ॥ नन्वनादिकालेमोक्षंगच्छतांजीवानांजगत्शून्यंभविष्यति ॥ इति ॥ तत्रपरिहारः

यथा भाविकालसमयानां क्रमेण गच्छतां यद्यपि भाविकालसमयराशेः स्तोकत्वं भवति तथाप्यवसानं नास्ति। तथा मु
क्तिं गच्छतां जीवानां यद्यपि जीवराशेः स्तोकत्वं भवति तथाप्यवसानं नास्ति भवतीति। चेत्तर्हि पूर्वकाले बहवोऽपि जी
वा मोक्षं गताः इदानीं जगतः शून्यत्वं किं न दृश्यते। किंच। अभव्यानामभव्यसमानभव्यानां च मोक्षोऽपि नास्ति क
थं शून्यत्वं भविष्यति॥३७॥ एवं संक्षेपेण मोक्षतत्त्वव्याख्यानेनैकसूत्रेण पंचमस्थलं गतं॥ अत ऊर्द्धं षष्ठमस्थले गा
थापूर्वार्द्धेन पुण्यपापपदार्थद्वयस्वरूपमुत्तरार्द्धेन पुण्यपापप्रकृतिसंख्यां कथयामीत्यभिप्रायं मनसि धृत्वा भगवा
न् सूत्रमिदं प्रतिपादयति॥ सुह असुह भावजुत्ता। पुण्णं पावं हवंति खलु जीवा। सादं सुहाउ णामं। गोदं पुण्णं परा
णि पावं च॥२०॥ पुण्णं पावं हवंति खलु जीवा। चिदानंदैकसहजशुद्धस्वभावत्वेन पुण्यपापबंधमोक्षादिपर्यायरू
पविकल्परहिता अपि संतानागतानादिकर्मबंधपर्यायेण पुण्यं पापं च भवंति। खलु स्फुटं जीवाः कथंभूताः
सुह असुह भावजुत्ता। उक्तमिथ्यात्वविषयं भावयतः दृष्टिं च कुरु परां भक्तिं। भावनमस्काररतो ज्ञाने युक्तो भव
सदापि॥ पंचमहाव्रतरक्षां कोपचतुष्कस्य निग्रहं परमं दुर्दांतेंद्रियविजयं। तपःसिद्धिविधौ कुरूद्योगं॥ इत्या

योद्यवाख्यितलक्षणेनशुभोपयोगभावेनपरिणामेनतद्विलक्षणेनाशुभोपयोगपरिणामेनचयुक्ताः इदानीं
पुण्यपापभेदानाख्याति॥ सादंसुहाउणामंगोदंपुण्णं सद्वेद्यशुभायुर्नामगोत्राणिपुण्यंचभवति॥ पराणिपा॥
वंच॥ तस्मादपराणिकर्म्माणिपापंचेति॥ तथाहि॥ सद्वेद्यमेकं॥ तिर्यग्मनुष्यदेवायुस्त्रयं॥ शुभायुषः॥ तीर्थे
थंकरत्वादिनामप्रकृतीनांसप्तत्रिंशत्॥ तथोच्चैर्गोत्रमिति॥ समुदायेनाष्टचत्वारिंशत्संख्याः पुण्यप्रकृत
योविज्ञेयाः॥ शेषाद्व्यशीतिपापमिति॥ तत्रदर्शनविशुद्धिर्विनयसंपन्नताशीलव्रतेष्वनतिचारोभीक्ष्णज्ञा
नोपयोगसंवेगौशक्तितस्त्यागतपसीसाधुसमाधिर्वैयावृत्यकरणमर्हदाचार्यबहुश्रुतप्रवचनभक्तिराव
श्यकापरिहाणिर्मार्गप्रभावनाप्रवचनवात्सल्यत्वमितितीर्थकरत्वस्य॥ इत्युक्तलक्षणषोडशभावनोत्प
न्नतीर्थंकरनामकर्मैवविशिष्टंपुण्यंषोडशभावनासुमध्येपरमागमभाषया॥ ॐ॥ मूढत्रयंमदाश्चाष्टौ॥
तथानायतनानिषट्॥ अष्टौशंकादयश्चेति॥ दृग्दोषाः पंचविंशतिः॥ ॐ॥ इतिश्लोककथितपंचविंश
तिमलरहितंतथाध्यात्मभाषयानिजशुद्धात्मोपादेयरुचिरूपासम्यक्त्वभावनैवमुख्येतिविज्ञेयं॥ ॐ॥ सम्य

ग्दृष्टेः पुण्यपापद्वयमपि हेयं कथं पुण्यं करोतीति चेत्॥ तत्र युक्तिमाह॥ यथा कोऽपि देशान्तरस्थः मनोहरस्त्रीसमीपा
दागतपुरुषाणां तदर्थे दानसन्मानादि करोति॥ तथा सम्यग्दृष्टिरप्युपादेयरूपेण स्वशुद्धात्मानमेव भाव
यति॥ चारित्रमोहोदयात्तत्रासमर्थः सन् निर्दोषपरमात्मस्वरूपाणामर्हत्सिद्धानां तदाराधकाचार्योपा
ध्यायसाधूनां च परमात्मपदप्राप्त्यर्थं विषयकषायवंचनार्थं च दानपूजनादिना गुणस्तवनादिना वा परमभक्तिं
करोति॥ तेन भोगाकांक्षादिनिदानरहितपरिणामेन कुटुंबिनां पलालमिवानीहितवृत्त्या विशिष्टपुण्यमा
स्रवति॥ तेन च स्वर्गे देवेंद्रलोकांतिकादिविभूतिं प्राप्य विमानपरिवारादिसंपदं जीर्णतृणमिव गणयन् पंचम
हाविदेहेषु गत्वा पश्यति॥ किं पश्यतीति चेत्॥ तदिदं समवसरणं त एते वीतरागसर्वज्ञाः त एते भेदाभेदरत्न
त्रयाराधका गणधरदेवादयो ये पूर्वं श्रूयंते त इदानीं प्रत्यक्षेण दृष्टा इति मत्वा विशेषेण दृढधर्ममतिर्भूत्वा
चतुर्थगुणस्थानयोग्यामात्मभावनामपरित्यजन्॥ भोगानुभवेऽपि सति धर्मध्यानेन कालं नीत्वा स्वर्गादाग
त्य तीर्थंकरादिपदे प्राप्तेऽपि पूर्वभवभावितविशिष्टभेदज्ञानवासनाबलेन मोहं न करोति॥ ततो जिनदीक्षां

गृहीत्वापुण्यपापपरिहारेणनिजपरमात्मध्यानेनमोक्षंगच्छतीति॥मिथ्यादृष्टिस्तुतीव्रनिदानबंधपुण्येनभोगमा
प्यपश्चादर्द्धचक्रवर्त्तिरावणादिवत नरकंगच्छतीति॥एवमुक्तलक्षणपुण्यपापपदार्थद्वयेनसहपूर्वो
क्तानिसप्ततत्त्वान्येवनवपदार्थाभवंतीतिज्ञातव्यं॥३८॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] सम्मदंसणइत्याद्यष्टगाथाभिर्निश्चयव्यवहारमोक्षमार्गप्रतिपादकमुख्यत्वेनप्र
थमोऽन्तराधिकारः॥ततःपरंदुविहंपिमोक्खहेउं इतिप्रभृतिद्वादशसूत्रैर्ध्यानध्यातृध्येयध्यानफल
कथनमुख्यत्वेनद्वितीयोऽन्तराधिकारः॥इत्यन्तराधिकारद्वयेनतृतीयाधिकारेसमुदायपातनिका॥
अथप्रथमतःसूत्रपूर्वार्द्धेनव्यवहारमोक्षमार्गमुत्तरार्द्धेनचनिश्चयमोक्षमार्गंनिरूपयति॥३८॥ [illegible]
[illegible] सम्मद्दंसणणाणं

चरणंमोक्खस्सकारणंजाणोववहारा॥सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रत्रयंमोक्षस्यकारणंहेतुंजानीहिव्यवहारनया
त्॥त्ति॥णिच्छयदोततियमइओणिओ॥अप्पा॥निश्चयतस्तत्त्रितयमयोनिजात्मेति॥तथाहि॥वीतरागसर्वज्ञप्रणीत
षड्द्रव्यपंचास्तिकायसप्ततत्त्वनवपदार्थसम्यक्श्रद्धानज्ञानव्रताद्यनुष्ठानविकल्परूपोव्यवहारमोक्षमा
र्गः॥निजनिरंजनशुद्धात्मतत्त्वसम्यक्श्रद्धानज्ञानानुचरणैकाग्र्यपरिणतिरूपोनिश्चयमोक्षमार्गः॥अथ
वास्वशुद्धात्मभावनासाधकबहिर्द्रव्याश्रितोव्यवहारमोक्षमार्गः॥केवलस्वसंवित्तिसमुत्पन्नरागादिविक
ल्पोपाधिरहितसुखानुभूतिरूपो॥निश्चयमोक्षमार्गः॥अथवाधातुपाषाणेऽग्निवत्साधकोव्यवहा
रमोक्षमार्गः सुवर्णस्थानीयनिर्विकारःस्वोपलब्धिसाध्यरूपोनिश्चयमोक्षमार्गः॥एवंसंक्षेपेणव्यव
हारनिश्चयमोक्षमार्गलक्षणंज्ञातव्यमिति॥३९॥अथाभेदेनसम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणिस्वशुद्धा
त्मैववतेनकारणेननिश्चयेनात्मैवनिश्चयमोक्षमार्गः इत्याख्याति॥अथवापूर्वो
गोः मकारांतनष्टपति॥४०॥रयणत्तयंणवट्टइ॥अप्पाणंमुइत्तुअण्णदवियम्हि॥तम्हातत्तियमइओ॥होदि

[illegible] रयणत्तयंणवट्टइ॥ अप्पाणमुयंतु अस्सदवियम्मि॥ रत्नत्रयंनवर्त्तेस्वकीय
शुद्धात्मानंमुक्त्वाअन्याचेतनद्रव्ये॥ तम्हातत्तियमइउ होदिहुमोक्खस्सकारणंआदा॥ तस्मात्तत्त्रियम
यमात्मानमेवनिश्चयेनमोक्षस्यकारणंहोदिहु जानीहीति॥ ३॥ अथविस्तरः रागादिविकल्पोपाधि
रहितचिच्चमत्कारभावनोत्पन्नमधुररसास्वादसुखोऽहमितिनिश्चयरुचिरूपंसम्यग्दर्शनं॥ तस्यैववस्
स्वस्यसमस्तविभावेभ्यःस्वसंवेदनज्ञानेनपृथक्परिछेदनंसम्यग्ज्ञानं॥ तथैवदृष्टश्रुतानुभूतभोगाकां
क्षाप्रभृतिसमस्तापध्यानरूपमनोरथजनितसंकल्पविकल्पजालत्यागेनतत्रैवसुखेरतस्यसंतुष्टस्य
तृप्तस्यैकाकारपरमसमरसीभावेनद्रवीभूतचित्तस्यपुनःपुनःस्थिरीकरणंसम्यक्चारित्रं॥ इत्युक्तल
क्षणनिश्चयरत्नत्रयंशुद्धात्मानंविहायान्यत्रघटपटादिबहिर्द्रव्येनवर्त्ततेयतस्ततःकारणादभे
दनयेनानेकद्रव्यात्मैकैकपानकवत्तदेवसम्यग्दर्शनंतदेवसम्यग्ज्ञानंतदेवसम्यक्चारित्रं॥ तदेवस्वा
त्मतत्त्वमित्युक्तलक्षणंनिजशुद्धात्मानमेवमुक्तिकारणंजानीहि॥ ३॥ एवंप्रथमस्थलेसूत्रद्वयेननिश्च

पव्यवहारमोक्षमार्गस्वरूपंसंक्षेपेनव्याख्याय॥ तदनंतरंद्वितीयस्थलेगाथाषट्कपर्यंतसम्यक्त्वादित्रयंक्रमेणवि
वरणोति॥ तत्रादौसम्यक्त्वमाह॥ छ॥ जीवादीसद्दहणंसम्मत्तंरूवमप्पणोतंतु॥ दुरभिणिवेसविमुक्कंणाणंसम्मं
खुहोदिसदिजम्हि॥ ४१॥ जीवादीसद्दहणंसम्मत्तं॥ वीतरागसर्वज्ञप्रणीतशुद्धजीवादितत्वविषयेच
लमलिनावगाढरहितत्वेनश्रद्धानंरुचिर्निश्चयइदमेवत्थमेवेतिनिश्चयबुद्धिःसम्यग्दर्शनं॥ रूवमप्पणो
तंतु॥ तच्चाभेदनयेनरूपंस्वरूपंतुपुनःकस्यात्मनःआत्मपरिणामइत्यर्थः॥ तस्यसामर्थ्यमाहात्म्यंदा
र्शयति॥ दुरभिणिवेसविमुक्कंणाणंसम्मंखुहोदिसदिजम्हि॥ यस्मिन्सम्यक्त्वेसतिज्ञानंसम्यक्भवति
स्फुटंकथंभूतंसम्यग्भवति॥ दुरभिनिवेसविमुक्कं॥ चलितप्रतिपत्तिगच्छत्तृणस्पर्शशुक्तिकाशकलरजत
विज्ञानसदृशं॥ संशयविमोहविभ्रमत्रयरहितमित्यर्थः॥ छ॥ इतोविस्तरः॥ सम्यक्त्वेसतिज्ञानेसम्यग्भवती
तियदुक्तं॥ तस्यविवरणंक्रियते॥ तथाहि॥ गौतमाग्निभूतिवायुभूतिनामानोविप्राःपंचपंचशतब्राह्म
णोपाध्यायाः॥ वेदचतुष्टयंज्योतिष्कव्याकरणादिषडंगानिमनुस्मृत्यादयष्टादशस्मृतिशास्त्रा॥

णितथाभारताद्यष्टादशपुराणानिमीमांसान्यायविस्तरः इत्यादिलौकिकसर्वशास्त्राणियद्यपिजा
नेतितथापितेषांहितज्ञानंसम्यक्त्वंविनामिथ्याज्ञानमेव ॥ यदापुनःप्रसिद्धकथान्यायेनश्रीवी
रवर्द्धमानस्वामितीर्थंकरपरमदेवसमवसरणमानस्तंभावलोकनमात्रेणदेवागमभाषयादर्शनचारि
त्रमोहनीयोपशमक्षयोपशमसंज्ञेनाध्यात्मभाषयास्वशुद्धात्माभिमुखपरिणामसंज्ञेनचकालादिलब्धि
विशेषेणमिथ्यात्वंविलयंगतं ॥ तदैवमिथ्याज्ञानंसम्यग्ज्ञानंजातं ॥ ततश्चजयतिभगवानित्यादिन
मस्कारंकृत्वाजिनदीक्षांगृहीत्वाकचलोचनन्तरमेवचतुर्ज्ञानसप्तर्द्धिसंपन्नास्त्रयोपिगणधरदेवाःसं
जाताः ॥ गौतमस्वामीतुभव्योपकारार्थंद्वादशांगश्रुतरचनांकृतवान् ॥ पश्चान्निश्चयरत्नत्रयभा
वनाबलेनत्रयोपिमोक्षंगताः ॥ शेषपंचदशशतप्रमितब्राह्मणाजिनदीक्षांगृहीत्वायथासंभवं
स्वर्गंमोक्षंगताः ॥ अभव्यसेनःपुनरेकादशांगधारकोपिसम्यक्त्वंविनासोमिथ्याज्ञानीजातः ॥ इति
एवंसम्यक्त्वमाहात्म्येनज्ञानतपश्चरणव्रतोपशमध्यानादिकंमिथ्यारूपमपिसम्यग्भवति ॥ तदा

भावविषयुक्तउग्धमिवसर्व्वंवघोतिज्ञातव्यं॥तत्रसम्यक्तंपंचविंशतिमलरहितंभवति॥तद्यथा॥लो
कमूढसमयमूढत्रयंभवति॥तत्रक्षुधाद्यष्टादशदोषरहितमनंतज्ञानाद्यनंतगुणसहितंवीतरागस
र्वज्ञदेवतास्वरूपमजाननख्यातिपूजालाभरूपलावण्यसौभाग्यपुत्रकलत्रराज्यादिविभूतिनिमि
त्तरागद्वेषोपहतार्त्तरौद्रपरिणतःक्षेत्रपालचंडिकादिमिथ्यादेवतानांयदाराधनंकरोतिजीवस्त
द्देवतामूढत्वंभण्यते॥नचतेदेवाःकिमपिफलंप्रयच्छंति॥कथमितिचेत्॥रावणेनरामस्वामिलक्ष्मी
धरविनाशार्थंबहुरूपिणीविद्यासाधिता॥कौरवैस्तुपांडवनिर्मूलनार्थंकात्यायनीविद्यासाधिता
कंसेनचनारायणविनाशार्थंबह्वोपिविद्याःसमाराधिताभिःकृतंनकिमपिरामस्वामिपांडवनारा
यणानांतैस्तु॥यद्यपिमिथ्यादेवतानाराधितास्तथापिनिर्मलसम्यक्त्वोपार्जितेनपूर्वकृतपुण्येन
सर्वंनिर्विघ्नंजातमिति॥३॥अथलोकमूढत्वंकथयति॥गंगादिनदीतीर्थस्नानसमुद्रस्नानप्रातःस्ना
नजलप्रवेशमरणाग्निप्रवेशमरणगोग्रहणादिमरणभूम्यग्निवटवृक्षपूजादीनिपुण्यकारणानि॥

निर्भवतीतियद्भयेतितल्लोकमूढत्वं॥ अन्यदपिलौकिकपारमार्थिकहेयोपादेयस्वरूपपरिज्ञानरहिता
नामज्ञानिजनानांप्रवाहेनयद्धर्मानुष्ठानंतदपिलोकमूढत्वंविज्ञेयमिति॥ अथसमयमूढत्वमाह॥ अज्ञानिज
नचित्तचमत्कारोत्पादकंज्योतिष्कमंत्रवादादिकंदृष्ट्वावीतरागसर्वज्ञप्रणीतसमयंविहायकुदेवागमलिंगि
नां॥ भयाशास्नेहलोभैः धर्मार्थंविनयप्रणामपूजापुरस्कारादिकरणंमूढत्वमिति॥ एवमुक्तलक्षणंमूढ
त्रयंसरागसम्यग्दृष्ट्यवस्थायांपरिहरणीयमिति॥ त्रिगुप्त्यवस्थालक्षणवीतरागसम्यक्त्वप्रस्तावेपुनर्नि
जनिरंजननिर्दोषपरमात्मैवदेवइतिनिश्चयबुद्धिर्देवतामूढरहितत्वंविज्ञेयं॥ तथैवमिथ्यात्वरागादिरूप
मूढभावत्यागेनस्वशुद्धात्मन्येवानुष्ठानंलोकमूढरहितत्वंज्ञातव्यं॥ तथैवचसमस्तशुभाशुभसंकल्प
विकल्परूपपरभावत्यागेननिर्विकारतात्त्विकपरमानंदैकलक्षणपरमसमरसीभावेनतस्मिन्नेवस
म्यगयनेगमनंपरिणमनंसमयमूढरहितत्वंबोधव्यं॥ इतिमूढत्रयंव्याख्यातं॥ छ॥ अथमदा
ष्टकस्वरूपंकथ्यते॥ विज्ञानैश्वर्यज्ञानतपःकुलबलजातिरूपसंज्ञंमदाष्टकंसरागसम्यग्दृष्टिभिस्त्या

द्रव्यसं० ज्यमिति। वीतरागसम्यग्दृष्टीनां पुनर्मानकषायादुत्पन्नमदमात्सर्यादिसमस्तविकल्पजालपरिहारेण
७६ ममकाराहंकाररहितेस्वशुद्धात्मनि भावनैव मदाष्टकत्याग इति। अ॥ ममकाराहंकारलक्षणं कथयति
कर्मजनितदेहपुत्रकलत्रादौ ममेदमिति ममकारः तत्रैवाभेदेन गौरस्थूलादिदेहोहं राजाहमित्यहंकार
लक्षणमिति। अ॥ अथानायतनषट्कं कथयति। मिथ्यादेवो मिथ्यादेवाराधको मिथ्यातपो। मिथ्यात
पस्वी॥ मिथ्यागमो॥ मिथ्यागमधराः पुरुषाश्चेत्युक्तलक्षणमनायतनषट्कं सरागसम्यग्दृष्टीनां त्याज्यं
भवतीति॥ वीतरागसम्यग्दृष्टीनां पुनः समस्तदोषायतनभूतानां मिथ्यात्वविषयकषायरूपाणामायतना
नां परिहारेण केवलज्ञानाद्यनंतगुणायतनभूतेस्वशुद्धात्मनि निवास एवानायतनसेवापरिहार इति
अनायतनशब्दस्यार्थः कथ्यते॥ सम्यक्त्वादिगुणानामायतनं गृहमावास॥ आश्रय आधारकरणं नि
मित्तमायतनं भण्यते॥ तद्विपक्षभूतमनायतनमिति॥ अतः परं शंकाद्यष्टमलत्यागं कथयति॥ निःशंका
द्यष्टगुणप्रतिपालनमेव शंकाद्यष्टमलत्यागो भण्यते॥ तद्यथा भवति तथा कथयति रागादिदोषा अज्ञा

नैवासत्यवचनंकारणंतदुभयमपिवीतरागसर्वज्ञानांनास्तिततःकारणात् ॥ नन्वसीताहरणापवादपतितत्व
मोक्षेमोक्षमार्गेचभव्यैःशंकाशंसयःसंदेहोनकर्तव्यःतत्रशंकादोषपरिहारंविधेयंपुनरनेनचारक
थामसिद्धांतेचैवविभीषणकथा ॥ तथाहि ॥ सीताहरणप्रघट्टकेरामरावणयोरामलक्ष्मणाभ्यांसहसंग्रा
मप्रस्तावेविभीषणेनविचारितंरामस्तावदष्टमबलदेवोलक्ष्मणश्चाष्टमोवासुदेवो ॥ रावणश्चाष्टमः
प्रतिवासुदेवइति ॥ तस्यचप्रतिवासुदेवस्यवासुदेवहस्तेनमरणमितिजैनागमेकथितमस्तेतन्निश्चया
नभवतीतिनिःशंकोभूत्वात्रिलोककंटकेरावणंस्वकीयंज्येष्ठभ्रातरंत्यक्त्वात्रिंशदक्षौहिणीप्रमितचतु
रंगबलेनसहरामस्वामिपार्श्वेगतइति ॥ तथैवदेवकीवासुदेवद्वयंचनिःशंकंज्ञातव्यं ॥ तथाहियदादे
वकीबालकस्यमारणनिमित्तंकंसेनप्रार्थनाकृतातदाताभ्यांपर्यालोचितंमदीयपुत्रोनवमवासुदे
वोभविष्यति ॥ तस्यहस्तेनजरासिंधुनाम्नोनवमप्रतिवासुदेवस्यकंसस्यापिमरणंभविष्यतीतिजैना
गमेभणितंतिष्ठतीति ॥ तथैवातिमुक्तकभट्टारकेरषिकथितमितिनिश्चित्यकंसायस्वकीयंबालकं

दत्ते॥ तथाशेषभव्यैरपिजिनागमेशंकानकर्त्तव्येति॥ छ॥ इदंव्यवहारेणनिःशंकितत्वंव्याख्यातं॥ निश्च
येनपुनस्तस्यैवव्यवहारनिःशंकगुणस्यसहकारित्वेनइहलोकपरलोकात्राणागुप्तिमरणव्याधिवेद
नाकस्मिकाभिधानभयसप्तकंमुक्त्वाघोरोपसर्गपरीषहप्रस्तावेशुद्धोपयोगलक्षणनिश्चयभाव
नैवनिःशंकगुणोज्ञातव्यइति॥ अथनिःकांक्षितागुणंकथयति॥ छ॥ इहलोकपरलोकाशारूपभोगा
कांक्षानिदानत्यागेनकेवलज्ञानाद्यनंतगुणव्यक्तिरूपमोक्षार्थंदानपूजातपश्चरणाद्यनुष्ठान
करणंनिःकांक्षागुणोभण्यते॥ तथानंतमतिकन्याकथाप्रसिद्धाद्वितीया
कथ्यते॥ यदालोकापवादपरिहारार्थंदिव्येशुद्धाजातातदारामस्वामिनादत्तेपट्टमहादेवीविभूतिप
दंत्यक्त्वासकलभूषणानागारकेवलिपादमूलेकृतांतवक्रादिराजाभिस्तथाबहुराज्ञीभिश्चसह
जिनदीक्षांगृहीत्वाश्रीमदार्यिकासमुदायेनसहग्रामपुरखेटकादिविहारेणभेदाभेदरत्नत्रयभा
वनायाद्वाषष्टिवर्षाणिजिनसमयप्रभावनांकृत्वापश्चादवसानेत्रयस्त्रिंशद्दिवसपर्यंतंनिर्विकार

परमात्मभावनासहितंसन्यासंकृत्वाच्युताभिधानेषोडशस्वर्गेप्रतींद्रोजातः ततश्चनिर्मलसम्यक्त्व
फलंदृष्ट्वाधर्मानुरागेणनरकेरावणलक्ष्मणयोः संबोधनंकृत्वेदानींस्वर्गेतिष्ठति॥ अग्रेस्वर्गादा
गत्यसकलचक्रवर्तीभविष्यति॥ तौचरावणलक्ष्मीधरौतस्यपुत्रौभविष्यतः ततश्चतीर्थकरपा
दमूलेपूर्वभवांतरंदृष्ट्वापुत्रद्वयेनपरिवारेणचसहजिनदीक्षांगृहीत्वाभेदरत्नत्रयभावनयापंचानुत्त
रविमानेत्रयोप्यहमिंद्राभविष्यंतितस्मादागत्यरावणस्तीर्थकरोभविष्यतिसीताचगणधरइति ल
क्ष्मीधरोपिधातकीखंडद्वीपेतीर्थकरोभविष्यति इतिव्यवहारनिःकांक्षागुणोज्ञातव्यः॥ निश्च
येनपुनस्तस्यैवव्यवहारनिःकांक्षागुणस्यसहकारित्वेनदृष्टश्रुतानुभूतपंचेंद्रियभोगत्यागेननिश्चय
रत्नत्रयभावनोत्पन्नपारमार्थिकस्वात्मोत्थसुखामृतरसेचित्तसंतोषः सएवनिःकांक्षागुणइति
रू॥ अथनिर्विचिकित्सागुणंकथयति॥ भेदाभेदरत्नत्रयाराधकभव्यजीवानांदुर्गंधबीभत्सादिकंदृष्ट्वाध
र्मबुद्ध्याकारुण्यभावेनयथायोग्यंविचिकित्सापरिहरणंद्रव्यनिर्विचिकित्सागुणोभण्यते॥ यत्पुनर्जै

द्रव्यसं० नसमयेसर्वेसमीचीनंपरंकिंतुवस्त्रप्रावरणंजलस्नानादिकंचनकुर्वंति ॥ तदेवदूषणमित्यादिकुत्सितभावस्य

७८ विशिष्टविवेकबलेनपरिहरणंभावनिर्विचिकित्साभण्यतइति ॥ अस्यव्यवहारनिर्विचिकित्सागुणस्यविषये

उद्दायनमहाराजकथारुक्मिणीमहादेवीकथा चागमप्रसिद्धाज्ञातव्येति ॥ ३ ॥ निश्चयेनपुनस्तस्यैवव्य

वहारनिर्विचिकित्सागुणस्यबलेनसमस्तद्वेषादिविकल्परूपकल्लोलमालात्यागेननिर्मलात्मानुभू

तिलक्षणेनिजशुद्धात्मनिव्यवस्थानंनिर्विचिकित्सागुणइति ॥ ३ ॥ अतःपरममूढदृष्टिगुणंकथयति ।

वीतरागसर्वज्ञप्रणीतागमबहिर्भूतैःकुदृष्टिभिर्यत्प्रणीतंधातुवादखन्यवादहरमेखलक्षुद्रविद्याव्यंतर

विकुर्वणादिकमज्ञानिजनचित्तचमत्कारोत्पादकंदृष्ट्वाश्रुत्वाचमूढभावेनयासौधर्मबुद्ध्यातत्ररुचिंभ

क्तिंनकरोति ॥ एवंव्यवहारेणामूढदृष्टिरुच्यते ॥ तत्रचोत्तरमथुरायांउदकलिभट्टारकरेवतिश्राविकाचंद्र

प्रभनामविद्याधरब्रह्मचारिसंबंधिनीकथाप्रसिद्धेति ॥ निश्चयेनपुनःतस्यैव

प्रसादेनांतस्तत्त्वबहिस्तत्त्वनिश्चयेजातेसतिसमस्तमिथ्यात्वरागादिशुभाशुभसंकल्पविकल्पेष्वात्म

बुद्धिमुपादेयबुद्धिंहितबुद्धिममत्वभावंत्यक्त्वात्रिगुप्तिरूपेणविशुद्धज्ञानदर्शनस्वभावेननिश्चलावस्थानंत
द्वामूढदृष्टित्वमिति ॥ छ ॥ [illegible] ॥ पुत्रकलत्रादौबहिर्द्रव्येममेदमितिसंकल्पनंसंक
ल्पः ॥ अभ्यंतरेसुख्यहंदुःख्यहंइतिहर्षविषादकारणंविकल्पइति ॥ अथवावास्तुवृत्त्यासंकल्पनइतिकोर्थः
विकल्पइतितस्यैवपर्यायः ॥ [illegible] ॥ भेदाभेदरत्नत्रयभावनारूपोमोक्षमार्गःस्वभावे
नशुद्धएवतावत्तत्राज्ञानिजननिमित्तेनतथैवाशक्तजननिमित्तेनचधर्मस्यपैशून्यंदूषणमपवादोदुः
प्रभावनायदाभवतितदागमाविरोधेनयथाशक्त्यार्थेनधर्मोपदेशेनवायद्धर्मार्थंदोषस्यझंपनंनिवारणं
क्रियतेतद्व्यवहारनयेनोपगूहनंभण्यते ॥ तत्रमायाब्रह्मचारिणापार्श्वभट्टारकप्रतिमालग्नरत्नहरणेकृते
सत्युपगूहनविषयेजिनदत्तश्रेष्ठिकथाप्रसिद्धेति ॥ अथवारुद्रजनन्याज्येष्ठासंज्ञायालोकापवादेजाते
सति ॥ यद्दोषझंपनंकृतंतत्रचेलिनीमहादेवीकथेति ॥ निश्चयेनपुनस्तस्यैवव्यवहारोपगूहनगुणस्यस
हकारित्वेननिजनिरंजननिर्दोषपरमात्मनःप्रच्छादकामिथ्यात्वरागादिदोषास्तेषांतस्मिन्नेवपरमात्म

द्रव्यसं०
७९

निरुपक्रमश्रद्धानज्ञानानुष्ठानरूपं यद्ध्यानं तेन प्रच्छादनं विनाशनं गोपनं झंपनं तदेवोपगूहनमिति ॥ ५ ॥ अ
थास्थितीकरणं कथ्यते ॥ भेदाभेदरत्नत्रयाधारस्य चातुर्वर्णसंघस्य मध्ये यदा कोपि दर्शनचारित्रमोहो
दयेन दर्शनं ज्ञानं चारित्रं वा परित्यक्तुं वांछति तदागमाविरोधेन यथाशक्त्या धर्मश्रवणेन वा अर्थेन वा
केनाप्युपायेन यद्धर्मे स्थिरत्वं क्रियते तद्व्यवहारेण स्थितीकरणमिति ॥ तत्र च पुष्पडालतपोधनस्य स्थि
तीकरणप्रस्तावे वारिषेणकुमारकथागमप्रसिद्धेति ॥ निश्चयनयेन पुनः तेनैव व्यवहारस्थितीकर
णगुणेन धर्मे दृढत्वे जाते सति दर्शनचारित्रमोहोदयजनितसमस्तमिथ्यात्वरागादिविकल्पजालत्या
गेन निजपरमात्मस्वभावनोत्पन्नपरमानंदैकलक्षणसुखामृतरसास्वादेन तल्लयं तन्मयं परमसम
रसीभावेन चित्तस्थिरीकरणमेव स्थितीकरणमिति ॥ ६ ॥ अथ वात्सल्याभिधानं सप्तमांगं प्रतिपाद्य
ते ॥ ७ ॥ बाह्याभ्यंतररत्नत्रयाधारे चतुर्विधसंघे वत्से धेनुवत् पंचेंद्रियविषयनिमित्तं पुत्रकलत्रसुवर्णा
दिस्नेहवद्वा यदकृत्रिमस्नेहकरणं तद्व्यवहारेण वात्सल्यं भण्यते ॥ तत्र च ह

र्धिनोवलिनामदुष्टमंत्रिणानिश्चयव्यवहाररत्नत्रयाराधकाकंपनाचार्यप्रभृतिसप्तशतयतीनामु
पसर्गेक्रियमाणेसतिविष्णुकुमारनाम्नानिश्चयव्यवहारमोक्षमार्गाराधकपरमयतिनाविकुर्वणर्द्धि
प्रभावेनवामनरूपंकृत्वावलिमंत्रिपार्श्वेपादत्रयप्रमाणभूमिप्रार्थनंकृत्वापश्चादेकपादोमेरुमस्तके
दत्तोद्वितीयस्तुमानुषोत्तरपर्वतेतृतीयपादस्यावकाशोनास्तीति वचनछलेनमुनिवात्सल्यनिमि
त्तंवलिमंत्रीवद्धइत्येकातावदागमप्रसिद्धाकथा ॥ छ ॥ द्वितीयाचदशपुरनगराधिपतेवज्रकर्ण
नाम्नाउज्जयनीनगराधिपतिनासिंहोदरमहाराजेनजैनोयंममनमस्कारंनकरोतीतिमत्वादश
शपुरनगरपरिविग्रहोपसर्गेक्रियमानेभेदाभेदरत्नत्रयभावनाप्रियेणरामस्वामिनावज्रकर्ण
वात्सल्यनिमित्तंसिंहोदरोवद्धइतिरामायणमध्येप्रसिद्धेयंवात्सल्यकथेति ॥ छ ॥ निश्चयवात्स
ल्यंपुनस्तस्यैवव्यवहारवात्सल्यगुणस्यसहकारित्वेन ॥ धर्मेदृढत्वेजातेसतिमिथ्यात्वरागादिस
मस्तशुभाशुभवहिर्भावेषुप्रीतिंत्यक्त्वा ॥ रागादिविकल्पोपाधिरहितपरमस्वास्थ्यसंवित्तिसंजातस

दानैकलक्षणसुखामृतरसास्वादप्रीतिकरणमेवेति समयसारव्याख्याने ॥ ७ ॥ अथ प्रभावना
गुणं कथयति ॥ ८ ॥ श्रावकेन दानपूजादिना तपोधनेन च तपःश्रुतादिना जैनशासनप्रभावनाक
र्तव्येति ॥ व्यवहारेण प्रभावनागुणो ज्ञातव्यः ॥ ७ ॥ तत्र पुनः उत्तरमथुरायां जिनसमयप्रभावनाशीलायाः
रविल्लामहादेव्याः प्रभावनानिमित्तमुपसर्गे जाते सति वज्रकुमारनाम्ना विद्याधरश्रमणेनाकाशे जै
नरथभ्रमणेन प्रभावना कृतेत्येका तावदागमप्रसिद्धा कथा ॥ ७ ॥ द्वितीया तु जिनसमयप्रभावना
शीलवप्रामहादेवीनाम स्वकीयजनन्या निमित्तं स्वस्य धर्मानुरागेन च हरिषेणनामदशमचक्रवर्ति
ना तद्भवे मोक्षगामिना जिनसमयप्रभावनार्थमुत्तुङ्गतोरणजिनचैत्यालयमण्डितं सर्वं भूमितलं कृ
तमिति रामायणे प्रसिद्धेयं कथा ॥ निश्चयेन पुनस्तस्यैव व्यवहारप्रभावनागुणस्य बलेन मिथ्यात्व
विषयकषायप्रभृतिसमस्तविभावपरिणामरूपपरसमयानां प्रभावं हत्वा शुद्धोपयोगलक्षणस्वसंवेदन
ज्ञानेन विशुद्धज्ञानदर्शनस्वभावनिजशुद्धात्मनः प्रकाशनमनुभवनमेव प्रभावनेति ॥ ८ ॥ एवमुक्त

प्रकारेणमूढत्रयमदाष्टकषडनायतनशंकाद्यष्टमलरहितंशुद्धजीवादितत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणंसरागा
सम्यक्ताभिधानंव्यवहारसम्यक्तंविज्ञेयं॥ तथैवतेनैवव्यवहारसम्यक्त्वेनपारंपर्येणसाध्यंशुद्धोपयोगल
क्षणनिश्चयरत्नत्रयभावनोत्पन्नपरमाह्लादैकरूपसुखामृतरसास्वादनमेवोपादेय॥मिंद्रियसुखादि
कंचहेयमितिरुचिरूपंवीतरागचारित्रविनाभूतंवीतरागसम्यक्ताभिधानंनिश्चयसम्यक्तंवेदितव्यमि
ति॥ क्र॥ अत्रव्यवहारसम्यक्तमध्येनिश्चयसम्यक्तंकिमर्थंव्याख्यातमितिचेत्॥ व्यवहारसम्यक्तेननि
श्चयसम्यक्तंसाध्यत॥ इतिसाध्यसाधकभावज्ञापनार्थमिति॥ इदानींयेषांजीवानांसम्यग्दर्शनग्रहणा
त्पूर्वंआयुर्बंधोनास्तीति॥ तेषांव्रताभावेपिनरकादिकुत्सितस्थानेषुजन्मनभवतीतिकथयति॥ स
म्यग्दर्शनशुद्धाःनारकतिर्यङ्नपुंसकस्त्रीत्वानिदुःकुलविकृताल्पायुर्दरिद्रतांचव्रजंतिनाप्यव्रतिकाः
क्र॥ इतःपरंमनुष्यगतिसमुत्पन्नसम्यग्दृष्टेःप्रभावंकथयति॥ क्र॥ उजस्तेजोविद्यावीर्ययशोवृद्धिःवि
जयभवसनाथाः॥ उत्तमकुलामहार्थामानवतिलकाभवंतिदर्शनपूताः॥ क्र॥ अथदेवगतौपुनःप्रकी

द्रव्यसं०
८२

षीके देवा वाहने देवाः किल्विषे देवनीचे देवत्रयं विहायान्येषु महर्द्धिकदेवेष्वेवोत्पद्यते सम्यग्दृष्टिः॥ छ॥ इदा-
नीं सम्यक्त्वग्रहणात्पूर्वं देवायुष्कं विहाय ये॥ बद्धायुष्कास्तान् प्रति सम्यक्त्वमाहात्म्यं कथयति॥ छ॥ हेट्ठि-
मछप्पुढवीणं॥ जोइसवणभवणसव्वइत्थीसु॥ पुण्णिदरे णहि सम्मो॥ ण सासणो णारयापुण्णे॥ २८॥ तमेवा-
र्थं प्रकारांतरेण कथयति॥ छ॥ ज्योतिर्भावनभौमेषु॥ षट्स्वधःश्वभ्रभूमिषु॥ तिर्यक्षु नरसुरस्त्रीषु॥ सद्दृ-
ष्टिर्नैव जायते॥ छ॥ अथौपशमिकवेदकक्षायिकाभिधानसम्यक्त्वत्रयमध्ये कस्यां गतौ कस्य सम्यक्त्व-
स्य संभवोऽस्तीति कथयति॥ छ॥ सौधर्मोऽब्जसंख्याकायुष्कतिर्यक्षु तथापि रत्नप्रभावनौ च स्यात्सम्यक्त्व-
त्रयंभंगिनां॥ छ॥ कर्मभूमिजपुरुषे च त्रयं संभवति॥ बद्धायुष्के लब्धायुष्कोऽपि किंत्वौपशमिकमप-
र्याप्तावस्थायां महर्द्धिकदेवेष्वेव॥ छ॥ शेषेषु देवतिर्यक्षु षट्स्वधःश्वभ्रभूमिषु वै वेदकौपशमिकौ स्यं-
तां पर्याप्तदेहिनां॥ इति निश्चयव्यवहाररत्नत्रयात्मकमोक्षमार्गावयविनः प्रथमावयवभूतस्य सम्यक्त्व-
स्य व्याख्यानेन गाथा गता॥ ५॥ अथ रत्नत्रयात्मकमोक्षमार्गद्वितीयावयवभूतस्य सम्यग्ज्ञानस्य

रूपंप्रतिपादयति॥ ॥संसयविमोहविब्भमविवज्जियंअप्पपरसरूवस्स॥गहणंसम्मण्णाणं॥सायारमणेयभे
यंतु॥४॥संशयःशुद्धात्मतत्वादिप्रतिपादकमागमज्ञानंकिं॥वीतरागसर्वज्ञप्रणीतंभविष्यतिपरसमयप्र
णीतंवेतिसंशयः॥तत्रदृष्टांतं॥स्थाणुर्वापुरुषोवा॥विमोहःपरस्परसापेक्षनयद्वयेनद्रव्यगुणपर्यायादिप
रिज्ञानाभावोविमोहः॥तत्रदृष्टांत॥गच्छत्तृणस्पर्शवद्दिग्मोहवद्वा॥विभ्रम॥अनेकांतात्मकवस्तुनोनित्य
क्षणिकैकांतादिरूपेणग्रहणंविभ्रमः॥तत्रदृष्टांतः॥शुक्तिकायांरजतविज्ञानवत॥विवज्जियं॥इत्यु
क्तलक्षणसंशयविमोहविभ्रमवर्जितं॥अप्पपरसरूवस्सगहणं॥सहजशुद्धकेवलज्ञानदर्शनस्वभाव
स्वात्मस्वरूपस्यग्रहणंपरिच्छेदनंपरिच्छित्तिस्तथापरद्रव्यस्यचभावकर्मद्रव्यकर्मनोकर्मरूपस्यजीवसं
बंधिनस्तथैवपुद्गलादिपंचद्रव्यस्वरूपस्यपरकीयजीवस्यचपरिच्छेदनंयत्तत्सम्मण्णाणं॥सम्यग्ज्ञानं
भवति॥तच्चकथंभूतंसायारं॥घटोयंपटोयमित्यादिग्रहणव्यापाररूपेणसाकारं॥सविकल्पंव्यवसा
यात्मकंनिश्चयात्मकमित्यर्थः॥पुनरपिकिंविशिष्टं॥अणेयभेयंतु॥अनेकभेदंतु॥पुनरितितस्यभेदाः॥

द्रव्यसं०

८२

कथ्यंते॥मतिश्रुतावधिःमनःपर्ययकेवलज्ञानभेदेनपंचधा॥अथवाश्रुतज्ञानोपेक्षयाद्वादशांगमंगबा
ह्यंचेति॥द्विभेदं॥द्वादशांगानामानिकथ्यंते॥आचारं॥सूत्रकृतंस्थानंसमवायनामधेयंव्याख्याप्रज्ञप्तिः
ज्ञातृकथोपासकाध्ययनं॥अंतकृद्दशं॥अनुत्तरोपपादिकदशं॥प्रश्नव्याकरणं॥विपाकसूत्रं॥दृष्टि
वादश्चेति॥दृष्टिवादस्यचपरिकर्म॥सूत्रं॥प्रथमानुयोगः॥पूर्वगतं॥चूलिकाभेदेनपंचभेदाःकथ्यंते॥
चंद्रसूर्यजंबूद्वीपद्वीपसागरव्याख्याप्रज्ञप्तिभेदेनपरिकर्मपंचविधंभवति॥सूत्रमेकभेदमेव॥प्रथ
मानुयोगोप्येकभेदः॥पूर्वगतंपुनरुत्पादपूर्वं॥अग्रायणीयं॥वीर्यानुवादं॥अस्तिनास्तिप्रवादं॥स
प्रवादं॥आत्मप्रवादं॥कर्मप्रवादं॥प्रत्याख्यानं॥विद्यानुवादं॥कल्याणनामधेयं॥प्राणानुवादं॥
याविशालं॥लोकसज्ञं॥पूर्वंचेतिचतुर्दशभेदं॥जलगतस्थलगताकाशगतहरमेखलादिमायास्वरू
पशाकिन्यादिरूपपरावर्त्तनभेदेनचूलिकापंचविधाचेति॥संक्षेपेणद्वादशांगव्याख्यातं॥०॥अंग
बाह्यंपुनःसामायिकंचतुर्विंशतिस्तवं॥वंदनाप्रतिक्रमणं॥वैनयिकं॥कृतिकर्म॥दशवैकालिका

उत्तराध्ययनं कल्पव्यवहारः॥ कल्पाकल्पं॥ महाकल्पं॥ पुंडरीकं॥ महापुंडरीकं॥ अशीतिकं चेति॥ च
तुर्दशप्रकीर्णकसंज्ञं बाह्यश्रुतमिति॥ छ॥ अथवा वृषभादिचतुर्विंशतितीर्थंकरभरतादिद्वादशच
क्रवर्तिविजयादिनवबलदेव॥ त्रिपृष्ठादिनववासुदेवा॥ सुग्रीवादिनवप्रतिवासुदेवसंबंधीत्रिषष्टिपु
रुषपुराणभेदभिन्नप्रथमानुयोगो भण्यते॥ उपासकाध्ययनादौ श्रावकधर्मं आचाराधनादौ य
तिधर्मं च यत्र मुख्यत्वेन कथयति स चरणानुयोगो भण्यते॥ त्रिलोकसारे जिनांतरलोकविभागा
दिग्रंथव्याख्यानं करणानुयोगो विज्ञेयः॥ प्राभृततत्त्वार्थसिद्धांतादौ यत्र शुद्धाशुद्धजीवादिषट्द्र
व्यादीनां मुख्यवृत्त्या व्याख्यानं क्रियते स द्रव्यानुयोगो भण्यते॥ इत्युक्तलक्षणानुयोगचतुष्टयरूपेण
चतुर्विधं श्रुतज्ञानं ज्ञातव्यमिति॥ छ॥ अनुयोगोऽधिकारः परिच्छेदः प्रकरणमित्याद्येकार्थः॥ अथवा षट्
द्रव्यपंचास्तिकायसप्ततत्त्वनवपदार्थेषु मध्ये निश्चयनयेन स्वकीयशुद्धात्मद्रव्यं स्वशुद्धजीवास्तिका
यो निजशुद्धात्मतत्त्वं निजशुद्धात्मपदार्थ उपादेयः॥ शेषं च हेयमिति संक्षेपेण हेयोपादेयभेदेन द्वि

द्रव्यसं०
८३

धाव्यवहारज्ञानमिति॥ छ॥ इदानींतेनैवविकल्परूपव्यवहारज्ञानेनसाध्यंनिश्चयज्ञानंकथ्यते॥ तथाहि
रागात्परकलत्रादिवांछारूपं॥ द्वेषात्परवधबंधछेदादिवांछारूपंचमदीयापध्यानंकोपिनजानातीतिमत्वास्व
शुद्धात्मभावनासमुत्पन्नसदानंदैकलक्षणसुखामृतनिर्मलजलेनचित्तशुद्धिमकुर्वाणः॥ सन्नयंजीवो
वेषेणयल्लोकरंजनांकरोतितन्मायाशल्यंभण्यते॥ निजनिरंजननिर्दोषपरमात्मैवोपादेय
इतिरुचिरूपसम्यक्त्वाद्विलक्षणमिथ्याशल्यंभण्यते॥ निर्विकारपरमचैतन्यभावनोत्पन्नपरमाह्लादैकरूप
सुखामृतरसास्वादमलभमानोयंजीवोदृष्टश्रुतानुभूतभोगेषुयन्नियतंनिरंतरंचित्तंददातितन्निदानश
धीयते॥ इत्युक्तलक्षणशल्यत्रयविभावपरिणामप्रभृतिसमस्तशुभाशुभसंकल्पविकल्परहिते
समुत्पन्नतात्त्विकपरमानंदैकलक्षणसुखामृतरसेन
स्व
विकल्परूपेणवेदनंपरिज्ञानमनुभवनमितिनिर्विकल्पस्वसंवेदनज्ञानमेवनिश्चयज्ञानंभण्यते॥
हशिष्यः॥ इत्युक्तप्रकारेणप्राभृतग्रंथेयन्निर्विकल्पस्वसंवेदनज्ञानंभण्यतेतन्नघटते॥ कस्मादितिचे

तदुच्यते॥ सत्तावलोकरूपंचक्षुरादिदर्शनंयथाजैनमतेनिर्विकल्पंकथ्यते॥ तथाबौधमतेज्ञानंनिर्वि।
कल्पंभण्यते॥ परंकिंतुतन्निर्विकल्पमपिविकल्पजनकंभवति॥जैनमतेतुविकल्पस्योत्पादकंभवत्येवंन।
किंतुस्वरूपेणैवसविकल्पमिति। तथैवस्वपरप्रकाशकंचेति॥तत्रपरिहारः॥कथंचित्सविकल्पकंच तथाहि
यथाविषयानंदरूपस्वसंवेदनंरागसंवित्तिविकल्परूपेणसविकल्पमपिशेषानीहितसूक्ष्मविकल्पानां
सद्भावेपिसति॥तेषांमुख्यत्वंनास्ति।तेनकारणेननिर्विकल्पमपिभण्यते॥ तथास्वशुद्धात्मसंवित्तिरूपं
वीतरागस्वसंवेदनज्ञानमपिस्वसंवित्त्याकारैकविकल्पेनसविकल्पमपिबहिर्विषयानीहितसूक्ष्मविकल्पा
नांसद्भावेपिसतितेषांमुख्यत्वंनास्तितेनकारणेननिर्विकल्पमपिभण्यते॥ यतएवेहापूर्वस्वसंवित्त्याका
रांतर्मुखप्रतिभासेपिबहिर्विषयानीहितसूक्ष्मविकल्पा अपिसंतितत एवकारणात्स्वपरप्रकाशकंचप्र
सिद्धं॥इदंतुसविकल्पनिर्विकल्पस्यतथैवस्वपरप्रकाशकस्यचज्ञानस्यव्याख्यानंयद्यागमाध्यात्म
तर्कशास्त्रानुसारेणविशेषेणव्याख्यायतेतदामहान्विस्तारोभवति॥सचाध्यात्मशास्त्रत्वान्नकृतः॥५

द्रव्यसं०

२४

ति॥ क॥ एवंरत्नत्रयात्मकमोक्षमार्गावयविनिश्चितोऽवयवभूतस्यसम्यग्ज्ञानस्यव्याख्यानेनगाथाषट्कंगतं॥ ४२

अथनिर्विकल्पसत्ताग्राहकंदर्शनंकथयति॥ क॥ जंसामण्णंगहणं भावाणंणेवकट्टुमायारं॥ अविसेसिदूण

अट्ठे दंसणमिदिभण्णएसमए॥ पू॥ ४३॥ जंसामण्णंगहणंभावाणंणेवकट्टुमायारं यत्सामान्येनसत्താव

लोकेनग्रहणंपरिच्छेदनं॥ भावानांपदार्थानां॥ किंकृत्वा॥ णेवकट्टुमायारं॥ नैवकृत्वाकंआकारंविकल्पं

तदपिकिंकृत्वा॥ अविसेसिदूणअट्ठे॥ अविशेष्याविभेद्यअर्थान्केनरूपेणशुक्लोऽयं॥ कृष्णोऽयं॥ दीर्घोऽयं

ह्रस्वोऽयं॥ घटोऽयंपटोऽयमित्यादि॥ दंसणमिदिभण्णएसमए॥ तत्सत्तावलोकनं दर्शनमितिभण्यते॥ समये

परमागमेण॥ इदमेवतत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणंसम्यग्दर्शनंवक्तव्यं॥ कस्मादितिचेत्॥ तत्रश्रद्धानंविकल्प

रूपमिदंतुनिर्विकल्पंयतः॥ क॥ अयमत्रभावः॥ यदाकोऽपिकिमप्यवलोकयतिपश्यतितदायावद्विकल्पं

नकरोतितावत्सत्तामात्रग्रहणंदर्शनंभण्यते॥ पश्चाच्छुक्लादिविकल्पेजातेज्ञानमिति॥ ४३॥ अथछद्म

स्थानांज्ञानंसत्तावलोकनदर्शनपूर्वकंभवति॥ मुक्तात्मनायुगपदितिप्रतिपादयति॥ क॥ दंसणपुव्वंणा

नवं यदवग्रहेहादिरूपं मतिज्ञानं भणितं तदपि दर्शनपूर्वकत्वादुपचारेण दर्शनं भण्यते ॥ यतस्तेन कारणेन श्रुतज्ञानमनःपर्ययज्ञानद्वयमपि दर्शनपूर्वकं ज्ञातव्यमिति ॥ एवं छद्मस्थानां सावरणक्षायोपशमिकज्ञानसहितत्वात् दर्शनपूर्वकं भवति ॥ केवलिनां तु भगवतां निर्विकारस्वसंवेदनसमुत्पन्ननिरावरणक्षायिकज्ञानसहितत्वान्निर्मेघादित्ययुगपदातपप्रकाशवद्दर्शनं ज्ञानं च युगपदेवेति विज्ञेयं ॥ छ ॥ छद्मस्था इति कोर्थः ॥ छद्मसंवेदनज्ञानदर्शनावरणद्वयं भण्यते ॥ तत्र तिष्ठंतीति छद्मस्थाः ॥ एवं तर्काभिप्रायेन सत्तावलोकदर्शनं व्याख्यातं ॥ इत ऊर्ध्वं सिद्धांताभिप्रायेण कथ्यते ॥ तथाहि ॥ उत्तरज्ञानोत्पत्तिनिमित्तं यत्प्रयत्नं तद्रूपं यत्स्वस्यात्मनः ॥ परिछेदनमवलोकनं तद्दर्शनं भण्यते ॥ तदनंतरं यद्बहिर्विषये विकल्परूपेण पदार्थग्रहणं तज्ज्ञानमिति वार्त्तिकं ॥ यथा कोपि पुरुषो घटविषयविकल्पं कुर्वन्नास्ते पश्चात्पटपरिज्ञानार्थं चित्ते जाते सति घटविकल्पाद्व्यावर्त्य स्वरूपे यत्प्रयत्नमवलोकनं परिछेदनं करोति । तद्दर्शनमिति ॥ तदनंतरं पटोयमिति तद्दर्शमिति निश्चयं यद्बहिर्विषयरूपेण पदार्थग्रहणविकल्पं क

छदमत्थाणं ॥ ण दोण्णि उवउग्गा ॥ जुगवं जम्हा केवलिणाहे जुगवं तु ते दोवि ॥ ४४ ॥ दंसणपुव्वंणाणंछदमत्था

णंणदोण्णिउवउग्गा ॥ सत्तावलोकनदर्शनपूर्वकंज्ञानंभवति ॥ छद्मस्थानांसंसारिणां ॥ कस्मात् ॥ णदोण्णिउ

वउग्गाजुगवंजम्हा ॥ ज्ञानदर्शनोपयोगद्वयंयुगपन्नभवति ॥ यस्मात्केवलिणाहेजुगवंतुतेदोवि ॥ केवलिनाथे

तुयुगपत्तौज्ञानदर्शनोपयोगौद्वौभवतः ॥ अथविस्तरः ॥ चक्षुरादींद्रियाणांस्वकीयक्षयोपशमानुसारेण

तद्योग्यदेशस्थितरूपादिविषयाणांग्रहणमेवसन्निपातःसंबंधःसन्निकर्षोभण्यते ॥ नचनैयायिकमतव

त् ॥ चक्षुरादींद्रियाणांस्वरूपादिस्वकीयविषयपार्श्वेगमनमितिसन्निकर्षोवक्तव्यः सएवसंबंधोलक्षणंय

स्यतत्सल्लक्षणंयन्निर्विकल्पंसत्तावलोकनदर्शनंतत्पूर्वंशुक्लमित्याद्यवग्रहादिविकल्परूपमिंद्रियानिंद्रि

यजनितंमतिज्ञानंभवति ॥ इत्युक्तलक्षणमतिज्ञानपूर्वकंतुधूमादग्निविज्ञानवदर्थादर्थांतरग्रहणरू

पंलिंगजं ॥ तथैवघटादिशब्दश्रवणरूपंशब्दजंचेतिद्विविधंश्रुतज्ञानंभवति ॥ अथावधिज्ञानंपुनरव

धिदर्शनपूर्वकमिति ॥ ईहामतिज्ञानपूर्वकंतुमनःपर्ययज्ञानंभवति ॥ अत्रश्रुतज्ञानमनःपर्ययज्ञानज

सम्यक्त्वंभण्यते॥यतःकारणात्यदिभेदोनास्तितर्हिकथमावरणद्वयमितिचेत्॥तत्रोत्तरंयेनकर्मणाप्येपरिछित्ति
रूपःक्षयोपशमःप्रच्छाद्यतेतस्यज्ञानावरणसंज्ञा॥तस्यैवक्षयोपशमविशेषस्ययत्कर्मपूर्वोक्तलक्षणंविपरी
ताभिनिवेशमुत्पादयतितस्यमिथ्यात्वसंज्ञेति॥भेदनयेनावरणभेदनिश्चयनयेनपुनरभेदविवक्षायांकर्मत्वप्र
त्यावरणद्वयमप्येकमेवज्ञातव्यं॥एवंदर्शनपूर्वकंज्ञानंभवतीतिव्याख्यानरूपेणगाथागता॥४४॥अथस
म्यग्दर्शनपूर्वकंरत्नत्रयात्मकंमोक्षमार्गंतस्यैकावयवभूतंस्वशुद्धात्मानुभूतिरूपशुद्धोपयोगलक्षणवीत
रागचारित्रस्यपारंपर्येणसाधकंसरागचारित्रंप्रतिपादयति॥ [illegible]
[illegible] ॥४५॥ अस्यैवसरागचारित्रस्यैकदेशा
वयवभूतेश्रावकचारित्रेतावत्कथ्यते॥तद्यथा॥मिथ्यात्वादिसप्तप्रकृत्युपशमक्षयोपशमक्षयेसत्यध्यात्मभा
षयानिजशुद्धात्माभिमुखपरिणामेवासतिशुद्धात्मभावनोत्पन्ननिर्विकारवास्तवसुखामृतमुपादेयंकृ
त्वा संसारशरीरभोगेषुयोसौहेयबुद्धिःसम्यग्दर्शनशुद्धिःसचतुर्थगुणस्थानवर्तीव्रतरहितोदर्शनिकोभ

छदमत्थाणं णदोण्णि उवउग्गा॥ जुगवं जम्हा केवलिणाहे जुगवं तु ते दोवि॥ ४४॥ दंसणपुव्वं णाणं छदमत्था
णं ण दोण्णि उवउग्गा॥ सत्तावलोकनदर्शनपूर्वकं ज्ञानं भवति॥ कस्य छद्मस्थानां संसारिणां॥ कस्मात्॥ ण दोण्णि उ
वउग्गा जुगवं जम्हा॥ ज्ञानदर्शनोपयोगद्वयं युगपन्न भवति॥ यस्मात् केवलिणाहे जुगवं तु ते दोवि॥ केवलिनाथे
तु युगपत्तौ ज्ञानदर्शनोपयोगौ द्वौ भवतः॥ अथ विस्तरः॥ चक्षुरादीन्द्रियाणां स्वकीयस्वकीयक्षयोपशमानुसारेण
तद्योग्यदेशस्थितरूपादिविषयाणां ग्रहणमेव सन्निपातः संबंधः सन्निकर्षो भण्यते॥ न चैव नैयायिकमतव
त्॥ चक्षुरादीन्द्रियाणां रूपादिस्वकीयविषयपार्श्वगमन इति सन्निकर्षो वक्तव्यः सएव संबंधो लक्षणं य
स्य तत्स्वलक्षणं यन्निर्विकल्पं सत्तावलोकनदर्शनं तत्पूर्वं शुक्लमित्याद्यवग्रहादिविकल्परूपमिन्द्रियानिन्द्रि
यजनितं मतिज्ञानं भवति॥ इत्युक्तलक्षणमतिज्ञानपूर्वकं तु धूमादग्निविज्ञानवदर्थादर्थान्तरग्रहणरू
पं लिंगजं॥ तथैव घटादिशब्दश्रवणरूपं शाब्दं चेति द्विविधं श्रुतज्ञानं भवति॥ अथावधिज्ञानं पुनरव
धिदर्शनपूर्वकमिति॥ ईहामतिज्ञानपूर्वकं तु मनःपर्ययज्ञानं भवति॥ अत्र श्रुतज्ञानमनःपर्ययज्ञानज

रोतितज्ज्ञानंभण्यते॥ ॥ अत्राहशिष्यः॥ यद्यात्मग्राहकंज्ञानंभण्यतेतर्हियथानैयायिकमतेज्ञानमात्मानं
नजानातितथाजैनमतेपिज्ञानमात्मानंनजानातीतिदूषणंप्राप्नोति॥ अत्रपरिहारः नैयायिकमतेज्ञानं
पृथक्ज्ञानंपृथगितिगुणाढ्यंनास्ति॥ तेनकारणेनतेषांआत्मपरिज्ञानाभावदूषणंप्राप्नोति॥ जैनमतेपु
नर्ज्ञानी।ज्ञानगुणेनद्रव्यंजानाति॥ दर्शनगुणेनात्मानंचजानात्यात्मपरिज्ञानाभावदूषणंनप्राप्नोति॥ क
स्मादितिचेत्॥ यथैकोप्यग्निर्दहतीतिदाहकः पचतीतिपाचकोविषयभेदेनद्विधाभिद्यते॥ तथैवा
भेदनयेनैकमपिचैतन्यंभेदनयविवक्षायांयदात्मग्राहकत्वेनप्रवृत्तंतदातस्यदर्शनंइतिसंज्ञा॥ पश्चा
त्यच्चपरद्रव्यग्राहकत्वेनप्रवृत्तंतस्यज्ञानसंज्ञेतिविषयभेदेनद्विधाभिद्यते॥ किंच॥ यदिसामान्यग्राह
कंदर्शनं विशेषग्राहकंज्ञानंभण्यतेतदाज्ञानस्यप्रमाणत्वंनप्राप्नोति॥ कस्मादितिचेत्॥ वस्तुग्राहकं
प्रमाणं॥ वस्तुचसामान्यविशेषात्मकं॥ ज्ञानेनपुनर्वस्त्वेकदेशोविशेषएवगृहीतोनचवस्तु॥ सिद्धांतेन
पुनर्निश्चयेनगुणगुणिनोरभिन्नत्वात्॥ संशयविमोहविभ्रमरहितवस्तुज्ञानस्वरूपात्मैवप्रमाणंसच

प्रदीपवत्स्वपरगतंसामान्यंविशेषंचजानातिःतेनकारणेनाभेदेनतस्यैवप्रमाणत्वमिति॥अथमतंय
दिदर्शनंबहिर्विषयेनप्रवर्त्ततेतदांधवत्सर्व्वजनानामंधत्वप्राप्नोतीति॥नैवं॥वक्तव्यं॥बहिर्विषयेदर्शनाभा
वेपिज्ञानेनविशेषेणसर्व्वंपरिछिन्नतीति॥अयंतुविशेषः॥दर्शनेनात्मनिगृहीतेसत्यात्माविनाभूतंज्ञा
नमपिगृहीतंभवति॥ज्ञानेचगृहीतेसतिज्ञानविषयभूतंबहिर्वस्त्वपिगृहीतंभवतीति॥अथोक्तं॥भवता
यद्यात्मग्राहकंदर्शनंभण्यतेतर्हि॥जंसामण्णंगहणंभावाणंतद्दर्शनमितिगाथार्थः कथंघटते॥तत्रो
त्तरं॥सामान्यग्रहणंतद्दर्शनंकस्मादितिचेत॥आत्मावस्तुपरिछित्तिंकुर्व्वन्निदंनजानामिदंजानामि
इतिविशेषपक्षपातंनकरोति॥किंतुसामान्येनवस्तुपरिछिनत्तितेनकारणेनसामान्यशब्देनात्मा
भण्यते॥इतिगाथार्थः किंबहुना॥यदिकोपितर्कार्थंसिद्धांतार्थंचज्ञात्वैकांतदुराग्रहत्यागेननयवि
भागेनमध्यस्थवृत्याव्याख्यानंकरोति॥तदाद्वयमपिघटतइति॥ कथमितिचेत॥तर्केमुख्यवृत्त्याप
रसमयव्याख्यानं॥तत्रयदाकोपिपरसमयीपृछति॥जैनागमेदर्शनंज्ञानंचेतिगुणद्वयंजीवस्यकथ्य

ते तत्कथं घटत इति तदा तेषामात्मग्राहकं दर्शनमिति कथिते सति ते न जानंति यस्मादाचार्यैस्तेषां
प्रतीत्यर्थं स्थूलव्याख्यानेन बहिर्विषये यत्सामान्यपरिच्छेदनं तस्य सत्तावलोकनदर्शनसंज्ञा स्थापिता य
च्च शुक्लमिदमित्यादि विशेषपरिच्छेदनं तस्य ज्ञानसंज्ञा स्थापितेति दोषो नास्ति सिद्धांते पुनः स्वसमयव्या
ख्यानमुख्यवृत्त्या तत्र सूक्ष्मव्याख्याने क्रियमाणे सत्याचार्यैरात्मग्राहकं दर्शनं व्याख्यातमित्यत्रापि दोषो नास्ति क
स्मादिति चेत् सत्तावलोकदर्शनस्य ज्ञानेन सहाभेदो ज्ञानेनस्तावत् इदानीं यत्तत्त्वार्थश्रद्धानरूपं सम्यग्दर्शनं।
वस्तुविचाररूपं सम्यग्ज्ञानं॥ तयोर्विशेषो न ज्ञायते॥ कस्मादिति चेत्॥ सम्यग्दर्शने पदार्थनिश्चयोऽस्ति॥ तथैव
सम्यग्ज्ञाने च को विशेष इति॥ अत्र परिहारः॥ अर्थग्रहणपरिच्छित्तिरूपः क्षयोपशमविशेषो ज्ञानं भण्यते।
तत्रैव भेदनयेन वीतरागसर्वज्ञप्रणीतशुद्धात्मादितत्त्वेष्विदमेवेत्थमेवेति निश्चयसम्यक्त्वमिति॥ अवि
कल्परूपेणाभेदनयेन पुनर्यदेव सम्यग्ज्ञानं तदेव सम्यक्त्वमिति॥ कस्मादिति चेत्॥ अतत्त्वे तत्त्वबुद्धिरदेवे दे
वबुद्धिरधर्मे धर्मबुद्धिरित्यादिविपरीताभिनिवेशरहितस्य ज्ञानस्यैव सम्यग्विशेषणवाच्योऽवस्थाविशेषः।

प्रव०स० चारित्रमुपदिशति॥छ॥असुहादोविणिवित्तीसुहेपवित्तीयजाणचारित्तं॥अशुभान्निवृत्तिःशुभेप्रवृत्तिश्चापिजा
९८ नीहिचारित्रं॥तच्चकथंभूतंवदसमिदिगुत्तिरूवंववहारणयादुजिणभणियं॥व्रतसमितिगुप्तिरूपंव्यवहारनयाज्जि
नैरुक्तमिति॥छ॥तथाहि॥प्रत्याख्यानावरणसंज्ञतृतीयकषायक्षयोपशमेसति॥विसयकसाउगाढोदुस्सुदिदुचि
त्तदुट्ठगोट्ठिजुदो॥उग्गोउम्मग्गपरोउवओगोजस्ससोअसुहो॥छ॥इतिगाथाकथितलक्षणादशुभोपयोगान्निवृ
त्तिस्तद्विलक्षणेशुभोपयोगेप्रवृत्तिश्चहेशिष्यचारित्रंजानीहि॥तच्चाराधनादिचरणशास्त्रोक्तप्रकारेणपं
चमहाव्रतपंचसमितित्रिगुप्तिरूपमपहृतसंयमाख्यं॥शुभोपयोगलक्षणंसरागचारित्राभिधानंभवति॥त
त्रयोसौबाह्यविषयेपंचेंद्रियविषयादिपरित्यागः॥सउपचरितासद्भूतव्यवहारेणयश्चाभ्यंतरेरागादिपरिहारः
सपुनरशुद्धनिश्चयेनेतिनयविभागोज्ञातव्यः॥एवंनिश्चयचारित्रसाधकंव्यवहारचारित्रंव्याख्यातमिति॥
छ॥अथतेनैवव्यवहारचारित्रेणसाध्यंनिश्चयचारित्रंनिरूपयति॥छ॥बहिरब्भितरकिरियारोहोभवकार
णप्पणासट्ठं॥णाणिस्सजंजिणुत्तं॥तंपरमसम्मचारित्तं॥४६॥ ॥तत्परमोपेक्षालक्षणंनि

मे वित्त्यात्मकमुपादेयं ॥ गाविनाभूतं परमं सम्यक्चारित्रं ज्ञातव्यं ॥ तत्किं ॥ वहिरब्भंतरकिरियारोहो ॥ निष्क्रि
यनित्यनिरंजननिर्विशुद्धज्ञानदर्शनस्वभावस्य निजात्मनः प्रतिपक्षभूतस्य बहिर्विषये शुभाशुभवचनकाय
व्यापाररूपस्य तथैवाभ्यंतरे शुभाशुभमनोविकल्परूपस्य च क्रियाव्यापारस्य योसौ निरोधस्त्यागः स च किम
र्थं ॥ भवकारणप्पणासट्ठं ॥ पंचप्रकारभवातीतनिर्दोषपरमात्मनो विलक्षणस्य भवस्य संसारस्य व्यापाररू
पस्य कारणभूतो योसौ शुभाशुभकर्मास्रवस्तस्य प्रणासार्थं विनाशार्थं ॥ इत्युभयक्रियानिरोधलक्षण
चारित्रं ॥ कस्य भवति ॥ णाणिस्स ॥ निश्चयरत्नत्रयात्मकाभेदज्ञानिनः पुनरपि किं विशिष्टं ॥ यत् ॥ जं ॥
जिणुत्तं ॥ यज्जिनेन वीतरागसर्वज्ञेनोक्तमिति ॥ एवं वीतरागसम्यक्त्वज्ञानाविनाभूतं निश्चयरत्नत्रयात्मक
निश्चयमोक्षमार्गतृतीयावयवरूपं वीतरागचारित्रं व्याख्यातं ॥ ७६ ॥ इति द्वितीयस्थले गाथाषट्कं गतं ॥ छ
एवं मोक्षमार्गप्रतिपादकतृतीयाधिकारमध्ये निश्चयव्यवहारमोक्षमार्गसंक्षेपकथनेन सूत्रद्वयं ॥ तदनं
तरं तस्यैव मोक्षमार्गस्यावयवभूतानां सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणां विशेषविवरणरूपेण सूत्रषट्कं चेति ॥

स्थलद्वयसमुदायेनाष्टगाथाभिर्मध्यमोत्तराधिकारः समाप्तः॥ छ॥ अतः परं ध्यानध्यातृध्येयध्यानफलक
थनमुख्यत्वेन प्रथमस्थले गाथात्रयं॥ ततोपि पंचपरमेष्ठिव्याख्यानरूपेन द्वितीयस्थले गाथापंचकं॥ ततस्त
स्यैव ध्यानस्योपसंहाररूपविशेषव्याख्यानेन तृतीयस्थले सूत्र चतुष्टयमिति॥ स्थलत्रयसमुदायेन द्वादश
सूत्रैर्द्वितीयांतराधिकारसमुदायपातनिका॥ छ॥ तथाहि॥ निश्चयव्यवहारमोक्षमार्गसाधकध्यानाभ्यासंकु
रुत यूयमित्युपदिशति॥ छ॥ इति [illegible]
[illegible]॥ दुविहंपि मोक्खहेउं झाणे पाउणदि जं मुणी णियमा॥ द्विविधमपि मोक्षहेतुं ध्या
नेन मोक्षहेतुं प्राप्नोति॥ यस्मान्मुनिर्नियमात्॥ तद्यथा॥ निश्चयरत्नत्रयात्मकं निश्चयमोक्षहेतुं निश्चयमो
क्षमार्गं॥ तथैव व्यवहाररत्नत्रयात्मकं व्यवहारमोक्षहेतुं॥ व्यवहारमोक्षमार्गं च यं साध्यसाधकभावेन क
थितवान्॥ पूर्वं तद्द्विविधमपि॥ निर्विकारस्वसंवित्यात्मकपरमध्याने मुनिः प्राप्नोति॥ यस्मात्कारणात्॥ त
म्हा पयत्तचित्ता जूयं झाणं समब्भसह॥ तस्मात्प्रयत्नचित्ताः संतो हे भव्याः यूयं ध्यानं सम्यग् अभ्यस्यत॥ तथा

हि॥ तस्मात्कारणात् दृष्टश्रुतानुभूतनानामनोरथरूपसमस्तशुभाशुभरागादिविकल्पजालं त्यक्त्वा परमस्वा

स्थ्य समुत्पन्नसहजानंदैकलक्षणसुखामृतरसास्वादानुभवे स्थित्वा च ध्यानाभ्यासं कुरुत यूयमिति॥ २०॥

अथ [illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] ॥ मामुक्त्व मासक्तं समाद्दूसह ॥ समस्तमोहरागद्वेषनितवि

कल्पजालरहितनिजपरमात्मतत्त्वभावनासमुत्पन्नपरमानंदैकलक्षणसुखामृतरसात्सकाशाद्दूरीभूतासं

ज्ञाता॥ तत्रैव परमात्मसुखास्वादे लीनातन्मयायातु परमकलापरमसंवित्तिस्तत्रा स्थित्वा हे भव्या मोहरागादि

सामाकुलत्वेषविषयेषु इहलोकेषु ॥ स्त्रीवनितावंदनतांबूलादयः पंचेंद्रियाणां इहविषयकंटकाश्च

व्याधिप्रभृतयः पुनरनिष्टेंद्रियार्थाः॥ तेषु यदि किंचिदपि स्वरूहजाड्यचित्ततत्रैव परमात्मानुभवे स्थिरं निश्चल

चित्तं॥ यदि दुःखपूर्वकमर्थं॥ विचित्रकारणप्रसिद्धौ॥ विचित्रनानाप्रकारं ध्यानं तत्प्रसिद्धौनिमित्तं॥ अ

थवा विगतं चित्तं चिंताजंवशुभाशुभसंकल्पजालं यत्र तद्विचित्रं ध्यानं तदर्थमिति॥ २१॥ इदानीं तस्यैव ध्याना

द्रव्यसं० स्यात्तावदागमभाषया विचित्रभेदाः कथ्यन्ते ॥ तथाहि ॥ अनिष्टवियोगेष्टसंयोगव्याधिप्रतीकारभोगादिनिदाने
६० षुवांछारूपंचतुर्विधमार्त्तध्यानं ॥ तच्चमिथ्यादृष्ट्यादितारतम्येनषट्गुणस्थानवर्त्तिजीवसंभवं ॥ यद्यपिमि
थ्यादृष्टीनांतिर्यग्गतिकारणंभवतितथापिबद्धायुष्कंविहायसम्यग्दृष्टीनांनभवति ॥ कस्मादितिचेत् स्वशु
द्धात्मैवोपादेयइतिविशिष्टभावनाबलेनतत्कारणभूतसंक्लेशाभावादिति ॥ [illegible] हिं
सानंद ॥ मृषानंद ॥ स्तेयानंद ॥ विषयसंरक्षणानंदप्रभवंरौद्रंचतुर्विधं ॥ तारतम्येनमिथ्यादृष्ट्यादिपंचमगु
णस्थानवर्त्तिजीवसंभवं ॥ तच्चमिथ्यादृष्टीनांनरकगतिकारणमपि ॥ बद्धायुष्कंविहायसम्यग्दृष्टीनांतत्का
रणंनभवति ॥ तदपिकस्मादितिचेत् ॥ निजशुद्धात्मतत्त्वमेवोपादेयमितिविशिष्टभेदज्ञानबलेनतत्कारणभूतती
व्रसंक्लेशाभावादिति ॥ ॥ अतःपरमार्त्तरौद्रपरित्यागलक्षणमाज्ञापायविपाकसंस्थानविचयसंज्ञचतुर्भेदभि
न्नंतारतम्यवृद्धिक्रमेणासंयतसम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्तसंयताभिधानचतुर्गुणस्थानवर्त्तिजीवसंभवं ॥ मुख्यवृत्त्यापु
ण्यबंधकारणमपि ॥ परंपरयामुक्तिकारणंचेति ॥ [illegible] ॥ स्वयंमंदबुद्धित्वेपिविशिष्टो

पाध्यायाभावेपि॥शुद्धजीवादिपदार्थानांसूक्ष्मत्वेसति॥सूक्ष्मंजिनोदितंवाक्यंहेतुभिर्यन्नहन्यते॥आज्ञासिद्धंतु
तद्ग्राह्यंनान्यथावादिनोजिनाः॥इति [illegible]
तथैवभेदाभेदरत्नत्रयभावनाबलेनास्माकंपरेषांवाकदाकर्म्मणामपायोविनाशोभविष्यतीतिचिंतनमपायविचयंज्ञात
व्यं॥शुद्धनिश्चयेनशुभाशुभकर्म्मविपाकरहितोप्ययंजीवः पश्चादनादिकर्म्मबंधवशेनपापस्योदयेननरकादिदुःखवि
पाकफलमनुभवति॥पुन्योदयेनदेवादिसुखविपाकमनुभवति॥इतिविचारणंविपाकविचयंविज्ञेयं॥पूर्वोक्तलोकानु
प्रेक्षाचिंतनंसंस्थानविचयमितिचतुर्विधंधर्म्मध्यानंभवतीति॥छ॥ [illegible]
[illegible]
पृथक्त्ववितर्कवीचारंतावत्कथ्यते॥द्रव्यगुणपर्यायाणांभिन्नत्वंपृथक्त्वंभण्यते॥स्वशुद्धात्मानुभूतिलक्षणंभा
वश्रुतं॥तद्वाचकमंतर्जल्पवचनंवावितर्को भण्यते॥अनीहितवृत्त्यार्थादर्थांतरपरिणमनं॥वचनाद्वचनांत
मनं॥मनोवचनकाययोगेषुयोगाद्योगांतरपरिणमनंवीचारोभण्यते॥अयमत्रार्थः॥यद्यपिध्यातापुरु

षः स्वशुद्धात्मस्वसंवेदनं विहाय बहिश्चिंतां न करोति॥ यद्यपि यावतांशेन स्वरूपे स्थिरता वतांशेनानीहितवृत्त्या विकल्प
ः स्फुरंति तेन कारणेन पृथक्त्ववितर्कवीचारध्यानं भण्यते॥ तच्चोपशमश्रेणीविवक्षायामपूर्वोपशमकानिवृत्त्युप
शमकसूक्ष्मसांपरायोपशमकोपशांतकषायपर्यंतगुणस्थानचतुष्टये भवति॥ क्षपकश्रेण्यां पुनरपूर्वकरणक्ष
पकानिवृत्तिकरणक्षपकसूक्ष्मसांपरायक्षपकाभिधानगुणस्थानत्रये चेति प्रथमशुक्लध्यानं व्याख्यातं॥ छ॥ नि
जशुद्धात्मद्रव्ये वा निर्विकारात्मसुखसंवित्तिपर्याये वा निरुपाधिस्वसंवेदनगुणे वा येकस्मिन्प्रवृत्तं॥ तत्रैव वित
र्कसंज्ञेन स्वसंवित्तिलक्षणभावश्रुतबलेन स्थिरीभूय॥ वीचारं द्रव्यगुणपर्यायपरावर्त्तनं करोति यत्तदेकत्ववित
र्कावीचारसंज्ञं क्षीणकषायगुणस्थानसंभवं द्वितीयं शुक्लध्यानं भण्यते॥ तेनैव केवलज्ञानोत्पत्तिरिति॥ छ॥
अथ सूक्ष्मकायक्रियाव्यापाररूपं च अप्रतिपाति च॥ सूक्ष्मक्रियाप्रतिपातिसंज्ञं तृतीयं शुक्लध्यानं॥ तच्चोपचारे
ण सयोगिकेवलिजिने भवतीति॥ छ॥ विशेषेणोपरता निवृत्ता क्रिया यत्र तद्व्युपरतक्रियं॥ व्युपरतक्रियं च तदनि
वर्ति च अनिवर्त्तकं च तद्व्युपरतक्रियानिवृत्तिसंज्ञं चतुर्थं शुक्लध्यानं तच्चोपचारेणायोगिकेवलिजिने भवतीति

मानानां परकीयचेतोवृत्तिपरमाणवादिसूक्ष्मपदार्थानामिव ॥ अथवा जगत्त्रयवर्त्तिपुरुषाणामनुपल
ब्धिस्तत्कथं ज्ञातं भवद्भिः ॥ ज्ञातं चेत्तर्हि भवंत एव सर्वज्ञा इति पूर्वमेव भणितं ॥ तिष्ठंतीत्यादि हेतुदूषणं ज्ञा
तव्यं ॥ ॥ यच्चोक्तं खरविषाणवदिति दृष्टांतवचनं तदप्यनुचितं खरविषाणानां नास्तित्वादेवेति दृष्टांतस्यभा
वो न भवति ॥ यथा तथा सर्वज्ञस्यापि नियतदेशकालादिष्व भावेपि सर्वथा नास्तित्वं न भवतीति दृष्टांतदूष
णं गतं ॥ अथ मतं ॥ सर्वज्ञविषये बाधकप्रमाणं निराकृतं भवद्भिस्तर्हि सर्वज्ञसद्भावसाधकं प्रमाणं किमि
ति ॥ पृष्टे प्रत्युत्तरमाह ॥ ॥ कश्चित्पुरुषो धर्मी सर्वज्ञो भवतीति साध्यते धर्म ॥ एवं धर्मिधर्मसमुदाये
न पक्षवचनं कस्मादिति चेत् ॥ पूर्वोक्तप्रकारेण बाधकप्रमाणाभावादिति ॥ हेतुवचनं किंवत् ॥ स्वयमनुभू
यमानसुखदुःखादिवदिति दृष्टांतवचनं ॥ एवं सर्वज्ञसद्भावे पक्षहेतुदृष्टांतरूपेण त्र्यंगमनुमानं विज्ञेयं
अथवा द्वितीयमनुमानं कथ्यते ॥ रामरावणादयः कालांतरिता मेर्वादयो देशांतरिताः भूतादयः स्वभा
वांतरिताः परचेतोवृत्तयः ॥ परमाण्वादयश्च सूक्ष्मपदार्था धर्मिणः ॥ कस्यापि पुरुषविशेषस्य प्रत्यक्षा

द्रव्यसंग्र०
८५

भवंतीति साध्यो धर्मः इति । धर्मि धर्मसमुदायेन पक्षवचनं कस्मादिति चेत् ॥ अनुमानविषयत्वादिति हेतुव
चनं किंवत् । यद्यदनुमानविषयं तत्तत्कस्यापि प्रत्यक्षं भवति यथाग्न्यादि ॥ इत्यन्वयदृष्टांतवचनं ॥ अनुमाने
न विषयाश्चेति इत्युपनयवचनं तस्मात्कस्यापि प्रत्यक्षा भवंतीति ॥ निगमवचनं ॥ इदानीं व्यतिरेकदृष्टांतः
कथ्यते ॥ यन्न कस्यापि प्रत्यक्षं तदनुमानविषयमपि न भवति ॥ यथा खपुष्पादि ॥ इति व्यतिरेकदृष्टांतवचनं
अनुमानविषयाश्चेति ॥ पुनरप्युपनयवचनं ॥ तस्मात्प्रत्यक्षा भवंतीति ॥ पुनरपि निगमनवचनमिति ॥ किं
त्वनुमानविषयत्वादित्ययं हेतुः सर्वज्ञस्वरूपे साध्ये सर्वप्रकारेण संभवति ॥ यतस्ततः कारणात्स्वरूपा
दिसिद्धभावा ॥ सिद्धविशेषणाद्वा सिद्धो न भवति ॥ तथैव सर्वज्ञस्वरूपं स्वपक्षं विहाय सर्वज्ञाभावविपक्षं न
साधयति तेन कारणेन विरुद्धो न भवति ॥ तथैव च यथा सर्वज्ञसद्भावे स्वपक्षे वर्त्तते ॥ तथा सर्वज्ञाभावे
विपक्षेपि न वर्त्तते ॥ तेन कारणेनानैकांतिको न भवति ॥ अनैकांतिकोर्थो व्यभिचारीति । तथैव प्र
त्यक्षादिप्रमाणाबाधिता न भवति तथैव च प्रतिवादिनां प्रत्यक्षसिद्धं सर्वज्ञसद्भावं साधयति ॥ तेन का

कत्वाच्चमणश्चतुर्घातिकर्म्म॥ दंसणसुहवीणाणरियमइउ॥ तेनैवघातिकर्म्माभावेनलब्धानंतचतुष्ट
यत्वात्॥ सहजशुद्धाविनश्वरदर्शनज्ञानसुखवीर्यमयःशुद्धदेहस्था॥ निश्चयेनाशरीरोपिव्यवहारेणसप्त
धातुरहितदिवाकरसहस्रभासुरपरमौदारिकशरीरत्वाच्छुभदेहस्थःशुद्धः॥ क्षुधातृषाभयंद्वेषा॥ रागो
मोहश्चचिंतनं॥ जरारुजाचमृत्युश्च॥ स्वेदखेदोमदोरतिः॥१॥ विस्मयोजननंनिद्रा॥ विषादोष्टादशस्मृ
ताः॥ एतैर्दोषैर्विनिर्मुक्तःसोयमाप्तोनिरंजनः॥२॥ इतिश्लोकद्वयकथिताष्टादशदोषरहितत्वाच्छु
द्धः॥ अथवाएवंगुणविशिष्टःआत्माअरिहो॥ अरिशब्दवाच्योमोहनीयस्य॥ रजःशब्दवाच्यज्ञानद
र्शनावरणद्वयस्यरहस्यशब्दवाच्यांतरायस्यचहननादिनाशात्सकाशात्इंद्रादिविनिर्मितांगर्भाव
तारजन्माभिषेकनिःक्रमणकेवलज्ञानोत्पत्तिनिर्वाणाभिधानपंचमहाकल्याणरूपांपूजामर्हति
योग्योभवति॥ ततःकारणादर्हन्भण्यते॥ विचिंतिज्ज्ञे॥ इत्युक्तविशेषणविशिष्टमाप्तागमप्रभृतिग्रं
थकथितवीतरागसर्वज्ञाद्यष्टोत्तरसहस्रनामानमर्हंतजिनभट्टारकंपदस्थपिंडस्थरूपस्थध्याने

स्थित्वा विशेषेण चिंतयत ध्यायत हे भव्या यूयमिति ॥ ॥ अत्रावसरे भट्टचार्वाकमतं गृहीत्वा शिष्यः पूर्वप
क्षं करोति ॥ ॥ नास्ति सर्वज्ञो ऽनुपलब्धेः खरविषाणवत् ॥ तत्र प्रत्युत्तरं ॥ किमत्र देशे ऽत्र काले ऽनुपलब्धिः
सर्वदेशे काले वा ॥ यद्यत्र देशे ऽत्र काले नास्ति तदा संमत एव ॥ अथ सर्वदेशे काले नास्तीति भण्यते ॥ तर्हि ज
गत्त्रयं कालत्रयं सर्वज्ञरहितं कथं ज्ञातं भवता ज्ञातं चेत्तर्हि भवानेव सर्वज्ञः ॥ अथ न ज्ञातं तर्हि निषेधः कथं क्रिय
ते ॥ तत्र दृष्टांतः ॥ यथा को ऽपि निषेधको घटस्याधारभूतं घटरहितं भूतलं चक्षुषा दृष्ट्वा पश्चाद्वदत्यत्र भू
तले घटो नास्तीति युक्तं ॥ यस्तु चक्षुरहितस्तस्य पुनरिदं वचनं न युक्तं ॥ तथैव यस्तु जगत्त्रयं कालत्रयं सर्व
ज्ञरहितं जानाति तस्य जगत्त्रये कालत्रये ऽपि सर्वज्ञो नास्तीति वक्तुं युक्तं भवति ॥ यस्तु जगत्त्रयं कालत्रयं
न जानाति सर्वज्ञनिषेधं कथमपि न करोति ॥ कस्मादिति चेत् ॥ जगत्त्रयकालत्रयपरिज्ञानेन स्वयमेव सर्व
ज्ञत्वादिति ॥ यथोक्तमनुपलब्धेरिति हेतुवचनं तदप्ययुक्तं ॥ कस्मादिति चेत् ॥ किं भवतामनुपलब्धिः
किं जगत्त्रयवर्त्तिपुरुषाणां वा यदि भवतामनुपलब्धिस्तावता सर्वज्ञाभावो न सिद्ध्यति ॥ भवद्भिरनुपलभ्य

वस्तुयप्यास्थितंएकाग्रचिंतनंध्यानं॥ फलंसंवरनिर्ज्जरौ॥ इतिश्लोककथितलक्षणानांध्यातृध्येयध्यानफलानां
संक्षेपव्याख्यानरूपेणगाथात्रयेणाष्टतीयांतराधिकारेग्रंथस्यसंगतं॥ अतःपरंरागादिविकल्पोपाधिरहि
तनिजपरमात्मपदार्थभावनोत्पन्नसदानंदैकलक्षणसुखामृतरसास्वादतृप्तिरूपस्यनिश्चयध्यानस्यपरंपराप
कारणभूतंयच्छुभोपयोगलक्षणंव्यवहारध्यानं॥ तद्ध्येयभूतानांपंचपरमेष्ठिनांमध्येतावदर्हत्स्वरूपंकथया
मीत्येकापातनिका॥ द्वितीयातुपूर्वसूत्रोदितसर्वपदनामपदादिपदानांवाचकभूतानांवाच्याःयेपंचपरमेष्ठि
नस्तद्व्याख्यानंक्रियमाणेप्रथमस्तावज्जिनस्वरूपंनिरूपयामि॥ अथवाततीयापातनिकापदस्थपिंडस्थरू
पस्थध्यानत्रयस्यध्येयभूतमर्हत्सर्वज्ञस्वरूपंदर्शयामीतिपातनिकात्रयंमनसिधृत्वाभगवानिदंसू
त्रंप्रतिपादयति॥ क॥ णट्ठचदुघाइकम्मो॥ दंसणसुहणाणवीरियमईओ॥ सुहदेहत्थोअप्पा सुद्धो
अरिहोविचिंतिज्जो॥५०॥ व्या०॥ णट्ठचदुघाइकम्मो॥ निश्चयरत्नत्रयात्मकशुद्धोपयोगध्यानेनपूर्वंघाति
कर्म्मप्रधानभूतमोहनीयस्यविनाशात्तदनंतरंज्ञानदर्शनावरणांतरायसंज्ञयुगपत्घातित्रयविनाश

स्थित्वाविशेषेणचिंतयतआयतेहमध्यायूषमिति॥७॥अत्रावसरेभट्टचार्वाकमतंगृहीत्वाशिष्यःपूर्वप
क्षंकरोति॥७॥नास्तिसर्वज्ञोनुपलब्धेःखरविषाणवत्॥तत्रप्रत्युत्तरं॥किमत्रदेशेत्रकालेअनुपलब्धिः
सर्वदेशकालेवा॥यद्यत्रदेशेकालेनास्तितदासम्मतएव॥अथसर्वदेशकालेनास्तीतिभण्यते॥तज्ज
गत्त्रयंकालत्रयंसर्वज्ञरहितंकथंज्ञातंभवताज्ञातंचतर्हिभवानेवसर्वज्ञः॥अथनज्ञातंतर्हिनिषेधःकथंक्रि
यते॥तत्रदृष्टांतः॥यथाकोपिनिषेधकोघटस्याधारभूतंघटरहितंभूतलंचक्षुषादृष्ट्वापश्चाद्वदत्यत्रभू
तलेघटोनास्तीतियुक्तं॥यस्तुचक्षूरहितस्तस्यपुनरिदंवचनंनयुक्तं॥तथैवयस्तुजगत्त्रयंकालत्रयंसर्व
ज्ञरहितंजानातितस्यजगत्त्रयेकालत्रयेपिसर्वज्ञोनास्तीतिवक्तुंयुक्तंभवति॥यस्तुजगत्त्रयंकालत्रयं
नजानातिसर्वज्ञनिषेधंकथमपिनकरोति॥कस्मादितिचेत्॥जगत्त्रयकालत्रयपरिज्ञानेनस्वयमेवसर्व
ज्ञत्वादिति॥यथोक्तमनुपलब्धेरितिहेतुवचनंतदप्ययुक्तं॥कस्मादितिचेत्॥किंभवतामनुपलब्धिः
किंजगत्त्रयवर्तिपुरुषाणांवा॥यदिभवतामनुपलब्धिस्तावतासर्वज्ञाभावोनसिद्ध्यति॥भवद्भिरनुपलभ्य

संक्षेपेणागमभाषया विचित्रध्यानं व्याख्यातं छ अध्यात्मभाषया पुनः सहजशुद्धपरमचैतन्यशालिनि नि
र्भरानंदमालिनि भगवति निजात्मन्युपादेयबुद्धिं कृत्वा पश्चादनंतज्ञानोऽहमनंतसुखोऽहमित्यादि भावनारूपमभ्यं
तर धर्मध्यानमुच्यते॥ पंचपरमेष्ठिभक्त्यादि तदनुकूलशुभानुष्ठानं पुनर्बहिरंगधर्मध्यानं भवति॥ छ तथै
व स्वशुद्धात्मनि निर्विकल्पसमाधिलक्षणं शुक्लध्यानमिति॥ छ॥ अथवा॥ पदस्थं मंत्रवाक्यस्थं॥ पिंडस्थं स्वा
त्मचिंतनं॥ रूपस्थं सर्वचिद्रूपं॥ रूपातीतं निरंजनं॥ छ॥ इति श्लोककथितक्रमेण विचित्रध्यानं ज्ञातव्यमिति
छ॥ अथ ध्यानप्रतिबंधकानां मोहरागद्वेषाणां स्वरूपं कथ्यते॥ शुद्धात्मादितत्वेषु विपरीताभिनिवेशजनकं
मोहो दर्शनमोहो मिथ्यात्वमिति॥ यावत निर्विकारस्वसंवित्तिलक्षणवीतरागचारित्रप्रच्छादकचारित्रमोहो रागद्वे
षौ भण्यते॥ चारित्रमोहशब्देन रागद्वेषौ कथं भण्यते॥ इति चेत॥ कषायमध्ये क्रोधमानद्वयं द्वेषांगं॥ मायालो
भद्वयं रागांगं॥ नोकषायमध्ये तु स्त्रीपुंनपुंसकवेदत्रयं हास्यरतिद्वयं च रागांगं॥ अरतिशोकद्वयं भयजुगुप्साद्वयं
च द्वेषांगमिति ज्ञातव्यं॥ छ॥ अत्राह शिष्यः॥ रागद्वेषादयः॥ किं कर्मजनिताः किं जीवजनिताः इति॥ छ॥ तत्रो

सरः स्त्रीपुरुषसंयोगोत्पन्नपुत्रस्य सुधारसिद्धसंयोगोत्पन्नवर्णविशेषस्वोभयसंयोगाज्जनिता इति पश्चान्नयवि
वक्षावशेनाविवक्षितैकदेशशुद्धनिश्चयेन पश्मजनिता भण्यते॥ तथैवाशुद्धनिश्चयेनजीवजनिता इति॥क्र॥
स चाशुद्धनिश्चयः शुद्धनिश्चयापेक्षया व्यवहार एव॥ अथ मतं॥ साक्षाच्छुद्धनिश्चयेनकस्येति॥ पक्षाभावः
तथैवान्तरं॥ साक्षाच्छुद्धनिश्चयेनस्त्रीपुरुषसंयोगरहितपुत्रस्येव॥ सुधारसिद्धसंयोगरहितरंगविशेषस्येव॥ तेषामु
त्पत्तिरेव नास्ति॥ कथमुत्तरं प्रयच्छाम इति॥क्र॥ एवं ध्यातृव्याख्यानमुख्यत्वेन तद्द्वारेण विविक्तध्यानकथनेन
सूत्रं गतं॥४॥ उपरिपदस्थध्यानमंत्रवाक्यं उक्तं तस्य विवरणं करोति॥क्र॥ पणतीस सोल छप्पण चदु दुगमेगं च
जवह ज्झाएह। परमेट्ठिवाचयाणं अण्णं च गुरुवएसेण॥४९॥ पणतीस॥ णमो अरहंताणं॥ णमो सिद्धाणं॥ ण
मो आइरियाणं॥ णमो उवज्झायाणं॥ णमो लोए सव्वसाहूणं॥ एतानि पंचत्रिंशदक्षराणि सर्वपदानि भण्यते
सोल॥ अरहंतसिद्ध आइरिय उवज्झाय साहू॥ एतानि षोडशाक्षराणि नामपदानि भण्यते
एतानि षडक्षराणि अर्हत्सिद्धयोर्नामपदे भण्यते॥ पण॥ असि आ उ सा॥ एतानि पंचाक्षराणि आदिपदानि॥क्र॥ अरहंतसिद्ध

षड् । अरहंत । इदमक्षरचतुष्टयमर्हतो नामपदं ॥ ३ ॥ सिद्ध ॥ इत्यक्षरद्वयं सिद्धस्य नामपदं ॥ णमो च ॥ अ ॥ इत्येका
क्षरमर्हत आदिपदं ॥ अथवा ॥ ॐ इत्येकाक्षरं पंचपरमेष्ठिनामादिपदं ॥ तत्कथमिति चेत् ॥ अरहंता ॥ असरीरा ॥ आइ
रिया ॥ उवज्झाया ॥ मुणिणो पढमक्खरणिप्पण्णो ॥ ॐकारो पंचपरमेट्ठी ॥ इति गाथोदितप्रथमाक्षराणां स
मान: सवर्णो दीर्घो भवति ॥ परश्च लोपं ॥ उवर्णे ओ ॥ इति स्वरसंधिविधानेन ॐशब्दो निष्पद्यते । कस्मादिति ॥ जव
ह ज्झाएह ॥ एतेषां पदानां सर्वमंत्रवादपदेषु मध्ये सारभूतानामिहलोकपरलोकेष्टफलप्रदानामर्थं ज्ञात्वा पश्चा
दनंतज्ञानादिगुणस्मरणरूपेण वचनोच्चारणेन च जापं कुरुत ॥ तथैव शुभोपयोगरूपत्रिगुप्तावस्थायां मौनेन
ध्यायत ॥ पुनरपि कथंभूतानां ॥ परमेट्ठिवाचयाणं ॥ अरहंत इति पदवाच्यकं अनंतज्ञानादिगुणयुक्तोऽर्हन्वाच्यो
ऽभिधेय ॥ इत्यादिरूपेण पंचपरमेष्ठिवाचकानां ॥ अणं च गुरुवएसेण ॥ अन्यदपि द्वादशसहस्रप्रमितपंचनमस्का
रग्रंथकथितक्रमेण ॥ लघुसिद्धचक्रं बृहत्सिद्धचक्र ॥ मित्यादिदेवार्चनाविधानं भेदाभेदरत्नत्रयाराधकगुरु
प्रसादेन ज्ञात्वा ध्यातव्यमिति पदस्थध्यानस्वरूपं व्याख्यातं ॥ ४९ ॥ एवमनेन नमस्कारेण गुप्तेन्द्रियमनो ध्याता ध्येयं

द्रव्य०
६३

वस्तुयथास्थितंएकाग्रचिंतनंध्यानं॥फलंसंवरनिर्ज्जरौ॥इतिश्लोककथितलक्षणानांध्यातृध्येयध्यानफलानां
संक्षेपव्याख्यानरूपेणगाथात्रयेणाष्टतीयांतराधिकारेप्रथमस्थलंगतं॥अतःपरंरागादिविकल्पोपाधिरहि
तनिजपरमात्मपदार्थभावनोत्पन्नसदानंदैकलक्षणसुखामृतरसास्वादतृप्तिरूपस्यनिश्चयध्यानस्यपरंपराया
कारणभूतंयच्छुभोपयोगलक्षणंव्यवहारध्यानं॥तद्ध्येयभूतानांपंचपरमेष्ठिनामध्येतावदर्हत्स्वरूपंकथया
मीत्येकापातनिका॥द्वितीयातुपूर्वसूत्रोदितसर्वपदनामपदादिपदानांवाचकभूतानांवाच्याःयेपंचपरमेष्ठि
नस्तद्व्याख्यानंक्रियमाणेप्रथमस्तावज्जिनस्वरूपंनिरूपयामि।अथवातृतीयापातनिकापदस्थपिंडस्थरू
पस्थध्यानत्रयस्यध्येयभूतमर्हत्सर्वज्ञस्वरूपंदर्शयामीतिपातनिकात्रयंमनसिधृत्वाभगवानिदंसू
त्रंप्रतिपादयति॥॥णट्ठचदुघाइकम्मो॥दंसणसुहणाणवीरियमईओ॥सुहदेहत्थोअप्पा[illegible]
[illegible]॥५०॥णट्ठचदुघाइकम्मो॥निश्चयरत्नत्रयात्मकशुद्धोपयोगध्यानेनपूर्वंघाति
कर्म्मप्रधानभूतमोहनीयस्यविनाशात्तदनंतरंज्ञानदर्शनावरणांतरायसंज्ञयुगपत्घातित्रयविनाश

रणेनाकिंचित्कारोपि न भवति ॥ एवमसिद्धानेकांतिकाकिंचित्करोपि न भवति ॥ एवमसिद्धविरुद्धानेकांतिकाकिं

चित्करहेतुदोषरहितत्वात् ॥ सर्वज्ञसद्भावसाध्यस्यैव ॥ इत्युक्तप्रकारेण सर्वज्ञसद्भावे हेतुपक्षदृष्टांतोपनयनि

गमनरूपेण पंचांगमनुमानं ज्ञातव्यमिति ॥ क ॥ किंच ॥ यथा लोचनहीनपुरुषस्यादर्शे विद्यमानेपि मति

बिंबानां परिज्ञानं न भवति ॥ यथा लोचनस्थानीयसर्वज्ञतागुणरहितपुरुषस्यादर्शस्थानीयवेदशास्त्रे ःकथि

तानां प्रतिबिंबस्थानीयपरमात्मादिद्रव्यसूक्ष्मपदार्थानां क्वापि काले परिज्ञानं न भवति ॥ तथा चोक्तं ॥ यस्य ॥

नास्ति स्वयं प्रज्ञा ॥ शास्त्रं तस्य करोति किं ॥ लोचनाभ्यां विहीनस्य ॥ दर्पण ःकिं करिष्यति ॥ क ॥ इति संक्षेपेण

सर्वज्ञसिद्धिरेव बोद्धव्या ॥ क ॥ एवं पदस्थपिंडस्थरूपस्थध्यानध्येयभूतस्य सकलात्मनो जिनभट्टारकस्य व्या

ख्यानरूपेण गाथा गता ॥ क ॥ अथ सिद्धसदृशनिजपरमात्मतत्त्वपरमसमरसीभावलक्षणस्य रूपातीतनि

श्चयध्यानस्य पारंपर्येण कारणभूतं मुक्तिगतसिद्धभक्तिरूपं णमो सिद्धाणं इति पदोच्चारणलक्षणं यत्पद

स्थं ध्यानं तस्य ध्येयभूतं सिद्धपरमेष्ठिस्वरूपं कथयति ॥ क ॥ णट्ठट्ठकम्मदेहो ॥ लोयालोयस्स जाणओ दट्ठा ॥

दर्शनाचारः॥तस्यैवशुद्धात्मनोनिरुपाधिस्वसंवेदनलक्षणभेदज्ञानेनमिथ्यात्वरागादिपरभावेभ्यपृथक्परिछे
दनंसम्यग्ज्ञानं॥तत्राचरणंपरिणमनंनिश्चयज्ञानाचारः॥तत्रैवरागादिविकल्पोपाधिरहितस्वाभाविकसु
खास्वादेननिश्चलचित्तंवीतरागचारित्रं॥तत्राचरणंपरिणमनंनिश्चयचारित्राचारः समस्तपरद्रव्येछानि
रोधेनतथैवानशनादिद्वादशतपश्चरणबहिरंगसहकारिणेनचस्वस्वरूपेप्रतपनंविजयनंनिश्चयतपश्च
रणंतत्राचरणपरिणमनंनिश्चयतपश्चरणाचारः॥तस्यैवनिश्चयचतुर्विधाचारस्यरक्षणार्थंस्वशक्त्य
नवगूहनंनिश्चयवीर्याचारः इत्युक्तलक्षणनिश्चयपंचाचारेतथैव॥छ॥छत्तीसगुणसमग्गे पंचवि
हाचारकरणसंदरिसे॥सिस्साणुग्गहकुसले धम्मायरिए सदा वंदे॥ छ॥इतिगाथाकथितक्रमेणाचारा
धनादिचरणशास्त्रविस्तीर्णबहिरंगसहकारिकारणभूतव्यवहारपंचाचारेचस्वपरंचयोजयत्यनुष्ठानेनसं
बंधंकरोतिसआचार्योभवति॥सचपदस्थध्यानेध्यातव्यः॥इत्याचार्यपरमेष्ठिव्याख्यानेनसूत्रंगतं॥५२॥
अथस्वशुद्धात्मनिशोभनमध्यायोभ्यासोनिश्चयस्वाध्यायस्तल्लक्षणनिश्चयध्यानस्यपारंपर्येणकारणभू

शुभमनवचनकायनिरोधेकृते सत्यात्मात्मनि स्थिरी भवति ॥ तदेव परम ध्यानमित्युपदिशति ॥ छ ॥ [illegible]

पह ॥ [illegible] माचिंतहमाजंपहमा

चिंतस्य किंचिनित्यनिरंजननिःक्रियनिजशुद्धात्मानुभूतिप्रतिबंधकं शुभाशुभचेष्टारूपं कायव्यापारं ॥ तथैव

शुभाशुभांतर्बहिर्जल्परूपं वचनव्यापारं च किमपि माकुरुत हे विवेकिजनाः जेणाहोइ थिरो येनापि न योगत्रय

निरोधेन स्थिरो [illegible] भवति ॥ सकः अप्पा आत्मा कथंभूतः स्थिरो भवति ॥ अप्पा अप्पम्मि रउ सह

ज शुद्धज्ञानदर्शनस्वभावपरमात्मतत्वसम्यक्श्रद्धानज्ञानानुचरणरूपाभेदरत्नत्रयात्मकपरमसमाधि

समुद्भूतसर्वप्रदेशाह्लादजनकसुखास्वादपरिणतिसहितेनिजात्मनिरतः परिणतस्तल्लीयमानस्तच्चि

त्तस्तन्मयो भवति ॥ इणमेव परं हवे झाणं ॥ इदमेवात्मसुखस्वरूपे तन्मयत्वं निश्चयेन परममुत्कृष्टं ध्यानं

भवति ॥ छ ॥ तस्मिन् ध्यानस्थितानां यद्वीतरागपरमानंदसुखं प्रतिभाति तदेव निश्चयमोक्षमार्गस्व

रूपं तच्च पर्यायनामांतरेण किं भण्यते ॥ तदभिधीयते ॥ तदेव शुद्धात्मस्वरूपं ॥ तदेव परमात्मस्वरूपं ॥ त

द्वैकदेशव्यक्तिरूपविवक्षितैकदेशशुद्धनिश्चयेनस्वशुद्धात्मसंवित्तिसमुत्पन्नसुखामृतजलसरोवरे रागा
दिमलरहितत्वेन परमहंसस्वरूपं इदमेकदेशव्यक्तिरूपं॥ शुद्धनयाव्याख्यानमत्र परमात्मध्यानभावनाना
ममालायां॥ यथासंभवं सर्वत्र योजनीयमिति॥ तदेव परमब्रह्मस्वरूपं॥ तदेव परमविष्णुस्वरूपं तदेव परमशि
वस्वरूपं॥ तदेव परमबुद्धस्वरूपं॥ तदेव परमजिनस्वरूपं॥ तदेव स्वात्मोपलब्धिलक्षणसिद्धस्वरूपं॥ तदेव
निरंजनस्वरूपं॥ तदेव निर्मलस्वरूपं॥ तदेव स्वसंवेदनज्ञानं॥ तदेव परमतत्त्वज्ञानं॥ तदेव शुद्धात्मदर्शनं
तदेव परमावस्थास्वरूपं॥ तदेव परमात्मदर्शनं॥ तदेव ध्येयभूतशुद्धपारिणामिकभावरूपं तदेव शुद्ध
चारित्रं॥ तदेव ध्यानभावनास्वरूपं॥ तदेवांतस्तत्त्वं॥ तदेव परमतत्त्वं॥ तदेव शुद्धात्मद्रव्यं॥ तदेव परमज्योतिः
सैव शुद्धात्मानुभूतिः सैवात्मप्रतीतिः॥ सैवात्मसंवित्तिः सैव स्वरूपोपलब्धिः॥ सैव नित्योपलब्धिः स एव
परमसमाधिः॥ स एव परमानंदः॥ स एव नित्यानंदः स एव सहजानंदः स एव सदानंदः स एव शुद्धात्मपदार्था
ध्ययनरूपः स एव परमस्वाध्यायः स एव निश्चयमोक्षोपायः॥ स एवैकाग्रचिंतानिरोधः॥ स एव परमबोधः

सएवशुद्धोपयोग:॥सएवपरमयोग: सएवभूतार्थ:सएवपरमार्थ:॥सएवनिश्चयपंचाचार: सएवसमय
सार: सएवाध्यात्मसार: तदेवसमतादिनिश्चयषडावश्यकस्वरूपं॥ तदेवाभेदरत्नत्रयस्वरूपं॥तदेव
वीतरागसामायिकं॥ तदेवपरमशरणोत्तममंगलं॥ तदेवकेवलज्ञानोत्पत्तिकारणं॥तदेवसकलकर्म
क्षयकारणं॥शैवनिश्चयचतुर्विधाराधना॥सैवपरमभावना॥सैवशुद्धात्मभावनोत्पन्नसुखानुभूति
रूपपरमकला॥सैवदिव्यकला॥तदेवपरमाद्वैतं॥तदेवपरमामृतपरमधर्मध्यानं॥तदेवशुक्लध्यानं॥त
देवरागादिविकल्पशून्यध्यानं॥तदेवनिष्कलध्यानं॥तदेवपरमस्वास्थ्यं॥तदेवपरमवीतरागत्वं॥तदेव
परमसाम्यं॥तदेवपरमैकत्वं॥तदेवपरमभेदज्ञानं॥सएवपरमसमरसीभाव: इत्यादिसमस्तरागादिवि
कल्पोपाधिरहितपरमाह्लादैकसुखलक्षणध्यानरूपस्यनिश्चयमोक्षमार्गस्यवाचकान्यन्यान्य
पिपर्यायनामानिविज्ञेयानिभवंतिपरमात्मतत्त्वविद्भिरिति॥५६॥तत: परंयद्यपिपूर्वंबहुधाभणितंध्यानपु
रुषफलत्रयोध्यानसामग्रीच॥तथापिचूलिकोपसंहाररूपेणपुनरप्याख्याति॥ ७॥सव

णारहधुरंधरो जम्हा॥ [illegible] ॥ तवसुदवदवं चेदा झाणारहधुरंधरो ह
वे जम्हा॥ तपश्रुतव्रतवानात्मा चेतयिता ध्यानरथस्य धुरंधरः समर्थो भवति॥ जम्हा यस्मात्॥ तम्हा तत्तियणि
रदा तल्लद्धीए सदा होह॥ तस्मात्कारणात्तपःश्रुतव्रतानां संबंधेन यत्त्रितयं तत्त्रितये रताः सर्वकाले
भवत हे भव्याः॥ किमर्थं तस्य ध्यानस्य लब्धिस्तल्लब्धिस्तदर्थमिति॥ छ॥ तथाहि॥ अनशन अवमौद
र्य वृत्तिपरिसंख्यान रसपरित्याग विविक्तशय्यासन कायक्लेशभेदेन बाह्यं षट्विधं॥ तथैव प्रायश्चित्त वि
नय वैयावृत्य स्वाध्याय व्युत्सर्ग ध्यानभेदेनाभ्यंतरमपि षड्भेदं चेति द्वादशविधं तपः॥ तेनैव साध्यं शुद्धा
त्मस्वरूपे प्रतपनं विजयनं निश्चयतपः॥ तथैवाचाराराधनादि द्रव्यश्रुतं तदाधारेणोत्पन्नं निर्विकार
स्वसंवेदनज्ञानरूपं भावश्रुतं॥ तथैव च हिंसानृतस्तेयाब्रह्मपरिग्रहाणां द्रव्यभावरूपाणां परिहरणं व्र
तपंचकं चेति॥ एवमुक्तलक्षणतपःश्रुतव्रतसहितो ध्याता पुरुषो भवति॥ इयमेव ध्यानसामग्री चे
ति॥ तथा चोक्तं॥ वैराग्यं तत्त्वविज्ञानं॥ नैर्ग्रंथ्यं वशचित्तता॥ परीषहजयश्चेति॥ पंचैते ध्यानहेतवः

तंभेदाभेदरत्नत्रयादितत्त्वोपदेशकं परमोपाध्यायभक्तिरूपं णमो उवज्झायाणं इतिपदोच्चारणलक्षणं य

त्पदस्थध्यानं तस्य ध्येयभूतमुपाध्यायमुनीश्वरं कथयति॥ क॥ [illegible] णिच्चं धम्मोवदेस [illegible]

[illegible] सो उवज्झाओ॥५३॥ व्या॥ [illegible] जोरयणत्तयजुत्तो योसौ बाह्याभ्यंतररत्नत्र

यानुष्ठानेन युक्तः परिणतः णिच्चं धम्मोवदेसणेणिरदो षट्द्रव्यपंचास्तिकायसप्ततत्त्वनवपदार्थेषुम

ध्ये स्वशुद्धात्मद्रव्यं शुद्धजीवास्तिकायं स्वशुद्धात्मपदार्थमेवोपादेयं शेषं च हेयं॥ तथैवोत्तमक्षमादि

धर्मं च नित्यमुपदिशति योसौ स नित्यं धर्मोपदेशने निरतो भण्यते॥ सो उज्झाउ अप्पा॥ स चैवंभूत आ

त्मा उपाध्याय इति॥ पुनरपि किंविशिष्टः॥ जदिवरवसहो॥ पंचेंद्रियविषयजयेन॥ निजशुद्धात्मनि यत्नपरा

यणा यतिवरास्तेषां मध्ये वृषभः प्रधानो यतिवरवृषभः॥ णमोतस्स॥ तस्मै द्रव्यभावरूपो नमो नमस्कारोस्तु

इत्युपाध्यायपरमेष्ठिव्याख्यानरूपेण गाथा गता॥५३॥ अथ निश्चयरत्नत्रयात्मकनिश्चयध्यानस्य प

रंपरया कारणभूतं बाह्याभ्यंतरमोक्षमार्गसाधकं परमसाधुभक्तिरूपं णमो लोए सव्वसाहूणं॥ इति पदोच्चा

द्रव्यसं०
९८

रागात्पन्नपदध्यानलक्षणांयत्पदस्थध्यानंतस्यध्येयभूतंसाधुपरमेष्ठिस्वरूपंप्रकाशयति॥ ॥ [illegible]

[illegible] साहूसमुणी॥ समुणी:

साधुर्भवति॥ यः किंकरोति॥ जोहुसाधयदि॥ यःकर्त्तास्फुटंसाधयति॥ किंचारित्तं॥ चारित्रंकथंभूतं॥ दंसण

णाणसमग्गं॥ वीतरागसम्यग्दर्शनज्ञानाभ्यांसमग्रंपरिपूर्णं॥ पुनरपिकथंभूतं॥ मग्गंमोक्खस्स॥ मार्गभूतं

कस्यमोक्षस्य॥ पुनरपिकिंरूपं॥ णिच्चसुद्धं॥ नित्यंसर्वकालशुद्धंरागादिरहितं॥ णमोतस्स॥ एवंगुणविशि

ष्टायतस्मैसाधवेनमोनमस्कारोस्त्विति॥ ॥ तथाहि॥ उद्योतनमुद्योगो निर्वहणंसाधनंचनिस्तरणं॥ दृग

वगमचरणतपसा॥ माख्याताराधनासद्भिः॥ ॥ इत्यार्याकथितबहिरंगचतुर्विधाराधनाबलेनतथैव॥ ॥

सम्मत्तंसण्णाणं॥ सच्चारित्तंहिसत्तवोचेव॥ चउरोचिट्ठहिआदे॥ तम्हाआदाहुमेसरणं॥ इतिगाथाकथि

ताभ्यंतरनिश्चयचतुर्विधाराधनाबलेनचबाह्याभ्यंतरमोक्षमार्गद्वितीयनामाभिधेयेनकृत्वायःकर्त्ता

वीतरागचारित्राविनाभूतंस्वशुद्धात्मानंसाधयतिससाधुर्भवति॥ तस्यैवसहजशुद्धसदानंदैकानुभूतिल

ल्लणोभावनमस्कारस्तथाणमोलोएसव्वसाहूणं इत्यनमस्कारश्चभवतीति॥ ७॥ एवमुक्तप्रकारेणगाथापं
चकेनमप्रतिपत्यापंचपरमेष्ठिस्वरूपंज्ञातव्यं॥ अथवानिश्चयेन॥ ७॥ अरहासिद्धाआइरिया उवज्झायासा
हूपरमेट्ठि॥ तेविहुचिट्ठहिआदे तम्हाआदाहुमेसरणं॥ ७॥ इतिगाथाकथितक्रमेणसंक्षेपेणतथैव
विस्तारेणपंचपरमेष्ठिकथितक्रमेण॥ अतिविस्तारेणतुसिद्धचक्रादिदेवार्चनाविधिरूपमंत्रवादसंबंधिपं
चनमस्कारग्रंथेचेति॥ ७॥ एवंगाथापंचकेनद्वितीयस्थलंगतं॥ ७॥ अथतदेवध्यानंविकल्पितनिश्च
येन अविकल्पितनिश्चयेनप्रकारांतरेणोपसंहाररूपेणपुनराख्याति॥ तत्रतावत्प्रथमपादेध्येयलक्षणं
द्वितीयपादेध्यातृलक्षणं॥ तृतीयपादेध्यानलक्षणं॥ चतुर्थपादेनविभागंकथयामीत्यभिप्रायंमनसिधृ
त्वाभगवान्सूत्रमिदंप्रतिपादयति॥ ७॥ जंकिंचिविचिंतंतो णिरीहवित्तीहवेजदासाहू॥ लद्धूणयएयत्तं
तदाहुतंतस्सणिच्छयंज्झाणं॥ २७॥ तदाहुतेतस्सणिच्छयज्झाणं तदातस्मिन्कालेआहुब्रुवंति॥ तत
स्सणिच्छयंज्झाणं॥ ततस्यनिश्चयध्यानमिति॥ यदाकिंनिरीहवित्तीहवेजदासाहू॥ निरीहवृत्तिनिस्पृहवृत्ति

यदाभवतिसाधुः किंकुर्वन॥ जंकिंचिविचितंतो यत्किमपिध्येयवस्तुरूपेणाविचिंतयन्निति॥ किंकृत्वापूर्वं
लद्धूणयएयत्तं॥ तस्मिन्ध्येयेल[illegible]ब्ध्वा॥ किंएकत्वं॥ एकाग्रचिंतानिरोधनमिति॥ ५५॥ अथविस्तरः॥ य
त्किंचित्ध्येयमित्यनेनकिमुक्तंभवति॥ प्राथमिकापेक्षयासविकल्पावस्थायांविषयकषायवंचनार्थंचि
त्तस्थिरीकरणार्थंपंचपरमेष्ट्यादिपरद्रव्यमपिध्येयंभवति॥ पश्चादभ्यासवसेनचित्तेस्थिरीभूतेसतिशुद्धबुद्धैक
स्वभावनिजशुद्धात्मस्वरूपमेवध्येयमित्युक्तंभवति॥ निस्पृहवचनेनपुनर्मिथ्यात्ववेदत्रयहास्यादिषट्कक्रो
धादिचतुष्करूपचतुर्दशाभ्यंतरपरिग्रहेण॥ तथैवक्षेत्रवास्तुहिरण्यसुवर्णधनधान्यदासीदासकुप्यभांडा
भिधानदशविधबहिरंगपरिग्रहेणचरहितंध्यातृस्वरूपमुक्तंभवति॥ एकाग्रचिंतानिरोधनचपूर्वोक्तद्वि
विधध्येयवस्तुनिस्थिरत्वंनिश्चलत्वंध्यानलक्षणंभणितमिति॥ निश्चयशब्देनतुप्राथमिकापेक्षया
व्यवहार॥ रत्नत्रयानुकूलनिश्चयोग्राह्यः॥ निष्पन्नयोगानिश्चलपुरुषापेक्षयाशुद्धोपयोगलक्षणवि
वक्षितैकदेशशुद्धनिश्चयोग्राह्यो॥ विशेषनिश्चयः॥ पुनरग्रेवक्ष्यमाणस्तिष्ठतीतिसूत्रार्थः॥ अथशुभा

१॥हेभगवान्ध्यानेनात्वन्मोक्षमार्गभूते॥ मोक्षार्थिनापुरुषेणपुण्यबंधकारणत्वाद्व्रतानित्याज्यानिभ
वंति॥भवद्भिः॥पुनर्ध्यानसामिग्रीकारणानिमहाव्रतानिव्याख्यानानितत्कथंघटतेइति॥तत्रोत्तरं
दीयते॥व्रतान्येवकेवलानित्याज्यानिनचैवं॥ किंतु॥पापबंधकारणानिहिंसादिविकल्परूपाणियान्य
व्रतानितान्यपित्याज्यानि॥तथाचोक्तं॥पूज्यपादस्वामिभिः॥क्त॥अपुण्यमव्रतैःपुण्यंव्रतैर्मोक्षस्तयोर्व्य
यः॥अव्रतानीवमोक्षार्थी॥व्रतान्यपिततस्त्यजेत्॥२॥किंत्वव्रतानिपूर्वंपरित्यक्ततस्तच्चव्रतेषुत
न्निष्ठोभूत्वानिर्विकल्पसमाधिरूपंपरमात्मपदंप्राप्यपश्चादेकदेशव्रतान्यपित्यजति॥क्त॥तदप्यु
क्तंतैरेव॥अव्रतानिपरित्यज्य॥व्रतेषुपरिनिष्ठितः॥त्यजेत्तान्यपिसंप्राप्य॥परमंपदमात्मनः॥क्त॥अ
यंतुविशेषः॥व्यवहाररूपाणियानिप्रसिद्धान्येकदेशव्रतानित्यक्तानि॥ यानिपुनःसर्वशुभाशुभनि-
वृत्तिरूपाणिनिश्चयव्रतानितानित्रिगुप्तिलक्षणस्वशुद्धात्मसंवित्तिरूपनिर्विकल्पध्यानेस्वीकृता
नेचनत्यक्तानिप्रसिद्धमहाव्रतानिकथमेकदेशरूपाणिजातानिचेदितितदुच्यते॥ जीवघातनि-

द्रव्यसं०
२०२

वृत्तिसत्यामपिजीवरक्षणेप्रवृत्तिरस्ति॥तथैवासत्यवचनपरिहारेपिसत्यवचनप्रवृत्तिरस्ति॥तथैवचादत्त
दानपरिहारेपिदत्तादानप्रवृत्तिरस्तीत्येकदेशप्रवृत्त्यपेक्षयादेशव्रतानि॥तेषामेकदेशव्रतानांत्रिगु
णानिर्विकल्पसमाधिकालेत्यागः॥नचसमस्तशुभाशुभनिवृत्तिलक्षणस्यनिश्चयव्रतस्येति॥त्यागःकोर्थ
ः यथैवहिंसादिरूपाव्रतेषुनिवृत्तिस्तथैकदेशव्रतेष्वपिकस्मादितिचेत॥त्रिगुप्त्यवस्थायांप्रवृत्तिनिवृ
त्तिरूपविकल्पस्यस्वयमेवावकाशोनास्ति॥अथवावस्तुतस्तदेवनिश्चयव्रतंकस्मात्सर्वनिवृत्तित्वादि
ति॥योपिघटिकाद्वयेनमोक्षंगतो॥भरतचक्रीसोपिजिनदीक्षांगृहीत्वाविषयकषायनिवृत्तिरूपंक्षण
मात्रंव्रतपरिणामंकृत्वापश्चाच्छुद्धोपयोगरूपरत्नत्रयात्मकेनिश्चयव्रताभिधानेनवीतरागसामायि
कसंज्ञेनिर्विकल्पसमाधौस्थित्वाकेवलज्ञानंलब्धवानिति॥परंकिंतुतस्यस्तोककालत्वाल्लोको
व्रतपरिणामंनजानातीति॥तदेवभरतस्यदीक्षाविधानंकथ्यते॥हेभगवन्जिनदीक्षादानानंतरंभरत
चक्रिणःकियतिकालेकेवलज्ञानंजातमिति॥श्रीवीरवर्द्धमानस्वामितीर्थंकरपरमदेवसमवशर

मध्येश्रेणिकमहाराजेनपृष्टेसतिगौतमस्वामीप्राह॥छ॥पंचमुष्टिभिरुत्पाट्यत्रोट्यन्बंधस्थितीन्कचान्
लोचानंतरमेवापद्राजन्॥श्रेणिकःकेवलंप्रचारेणशिष्यः॥अद्यकालेध्यानंनास्तिकस्मादितिचेत्॥उत्त
मसंहननाभावाद्दशचतुर्दशपूर्वगतश्रुतज्ञानाभावात्॥अत्रपरिहारःशुक्लध्यानंनास्ति॥धर्म्यध्यानमस्ती
ति॥तथाचोक्तं॥मोक्षप्राभृतेश्रीकुंदकुंदाचार्यदेवैः॥भरहेदुस्समकाले॥धम्मज्झाणंहवेइणाणिस्स॥तंअ
प्पसहावठिए॥णहुमण्णइसोदुअण्णाणी॥१॥अज्जवितिरयणसुद्धा॥अप्पाझाएविलहहिइंदत्तं॥लोयं
तियदेवत्तं॥तत्थचुआणिव्वुदिंजंति॥२॥तथैवतत्वानुशासनग्रंथेचोक्तं॥अत्रेदानींनिषेधंति॥शुक्ल
ध्यानंजिनोत्तमाः॥धर्म्यध्यानंपुनःप्राहुः॥श्रेणीभ्यांप्राग्विवर्तिनां॥यत्पुनरुक्तंउत्तमसंहननाभावात्तदु
त्सर्गवचनं॥अपवादव्याख्यानेपुनरुपशमक्षपकश्रेण्योःशुक्लध्यानंभवति॥तच्चोत्तमसंहननेनैवअ
पूर्वगुणस्थानादधस्तनेषुगुणस्थानेषुधर्म्यध्यानं॥तच्चादिमत्रिकोत्तमसंहननाभावेप्यंतिमत्रिकसं
हननेनापिभवतितदप्युक्तं॥तत्रैवतत्वानुशासने॥छ॥यत्पुनर्वज्रकायस्य॥ध्यानमित्यागमेवचः॥श्रे

णेध्यानंप्रतीत्योक्तं॥ नत्वाधर्मध्याननिषेधकं॥ यच्चोक्तंयाचतुर्द्दशपूर्वगतश्रुतज्ञानेनध्यानंभवति। तदप्यु
त्सर्गवचनं॥ अपवादव्याख्यानेनपुनः पंचसमितित्रिगुप्तिप्रतिपादकसारभूतश्रुतेनापिध्यानंभवति
केवलज्ञानंच॥ यद्येवमपवादव्याख्यानंनास्तितर्हितुसमासंघोसंतोसिवभूदीकेवलीजादो। इत्यादिगं
धर्वाराधनादिभणितंव्याख्यानंकथंघटते॥ अथमतं। पंचसमितित्रिगुप्तिप्रतिपादकंद्रव्यश्रुतमि
तिजानातिइदंभावश्रुतंपुनःसर्वमस्ति॥ नैवंवक्तव्यं॥ यदिपंचसमितित्रिगुप्तिप्रतिपादकंद्रव्यश्रुतंजा
नातितर्हिमारूसहमातूसहइत्येकंपदंकिंनजानाति। ततएवज्ञायते। अष्टप्रवचनमातृप्रमाणमेवभा
वश्रुतंद्रव्यश्रुतंपुनःकिमपिनास्ति॥ इदंतुव्याख्यानमस्माभिन्नकल्पितमेव। तच्चारित्रसारादिग्रंथेष्व
पिभणितमास्ते॥ तथाहि॥ अंतर्मुहूर्तादूर्ध्वंयेकेवलज्ञानमुत्पादयंतितेक्षीणकषायगुणस्थान
नोनिर्ग्रंथसंज्ञाऋषयोभवंतितेषांचोत्कर्षेणचतुर्दशपूर्वादिश्रुतंभवति॥ जघन्येनपुनः
त्रिगुप्तिमात्रमेवेति॥ अथमतं॥ मोक्षार्थंध्यानंक्रियतेनचाद्यकालेमोक्षोस्तिध्यानेनकिंप्रयोजनं॥

वमयकालेपिपरंपरयामोक्षोस्ति॥कथमितिचेत॥स्वशुद्धात्मभावनाबलेनसंसारस्थितिंस्तोकांकृत्वादेवलोके
गच्छंति॥तस्मादागत्यमनुष्यभवेरत्नत्रयभावनांलब्ध्वाशीघ्रंमोक्षंगच्छंतीति॥येपिभरतसगररामपांडवा
दयोमोक्षंगतास्तेपिपूर्वभवेरत्नत्रयभावनयासंसारस्थितिंस्तोकांकृत्वापश्चान्मोक्षंगताः॥तद्भवेसर्वे
षांमोक्षोभवतीति॥नियमोनास्ति॥एवमुक्तप्रकारेणाल्पश्रुतेनाप्यध्यानंभवतीतिज्ञात्वाकिंकर्तव्यं॥व
धबंधच्छेदादेर्द्वेषाद्रागाच्चपरकलत्रादेः॥आध्यायनमपध्यानं॥शासतिजिनशासनेविशदाः॥१॥सं
कल्पकल्पतरुसंश्रयणात्त्वदीयंचेतोनिमज्जतिमनोरथसागरेस्मिन्॥तत्रार्थतस्तवचकास्तिनकिंच
नापिपतंपरं॥भवतिकल्मषसंश्रयस्य॥३॥दैविध्यदग्धमनसोन्तरुपात्तभुक्ते॥चित्तंयथाह्युल्लसतिते
स्फुरितोत्तरंगं॥धाम्निस्फुरद्यदितथापरमात्मसंज्ञे॥कौतस्कुतीतवभवेद्विफलाप्रसूतिः॥४॥केचिद
कलुसिदभूदा॥सुकामभोगेहिमुच्छिदाजीवा॥णयभुंजंतेभोगे॥बंधंतिभावेणकम्माणि॥५॥इत्याद्यप
ध्यानंत्यक्त्वाममत्तिंपरिवज्जामिणिम्ममत्तिमुवट्ठिदो॥आलंबणंचमेआदा॥अवसेसाइंवोसरेआदा॥सु

द्रव्यसं०
२०४

मज्झणाणेय॥आदामेदंसणेचरित्तेय॥आदापच्चक्खाणे॥आदामेसंवरेजोगे॥ ॥एगोमेसस्सदोअप्पा॥णा
णदंसणलक्खणो॥सेसामेबाहिराभावा॥सव्वेसंजोगलक्खणा॥ ॥इत्यादिसारपदानिगृहीत्वाचध्याते।
व्यमिति॥अथमोक्षविषयेपुनरपिनयविचारःकथ्यते॥तथाहि॥मोक्षस्तावद्बंधपूर्वकः॥ ॥तथाचो
क्तं॥मुक्तश्चेत्प्राग्भवेद्बंधो॥नोबंधोमोचनंकथं॥अबंधेमोचनंनैव॥मुंचेरर्थोनिरर्थकः॥ ॥बंधश्चशु
द्धनिश्चयनयेननास्ति॥तथाबंधपूर्वकमोक्षोपि॥यदिपुनःशुद्धनिश्चयेनबंधोभवतितदासर्वदैवबंधो
एवमोक्षोनास्ति॥किंच॥यथाशृंखलाबद्धपुरुषस्यबंधच्छेदकारणभूतभावमोक्षस्थानीयंबंधच्छेदकार।
भूतंपौरुषंपुरुषस्वरूपंनभवति॥तथैवशृंखलापुरुषयोर्यद्द्रव्यमोक्षस्थानीयंपृथक्करणंतदपिपुरुष
स्वरूपंनभवति॥किंतुताभ्यांभिन्नंयद्दृष्टंहस्तपादादिरूपंतदेवपुरुषस्वरूपं॥तथैवशुद्धोपयोगलक्षणाभाव
भवति॥तथैवतेनैवबंधनसाध्यं॥यज्जीवकर्मणोःपृथक्क
रणंद्रव्यमोक्षरूपंतदपिजीवस्वभावोनभवति॥किंतुताभ्यांभिन्नं॥यदनंतज्ञानादिगुणस्वभावफलभूतंत

द्धशुद्धजीवस्वरूपमिति॥ अयमत्रार्थः॥ यथा विवक्षितैकदेशशुद्धनिश्चयेन पूर्वं मोक्षमार्गो व्याख्यातः॥ तथा
पर्यायमोक्षरूपो मोक्षोपि न च शुद्धनिश्चयेनेति॥ यस्तु शुद्धद्रव्यशक्तिरूपः शुद्धपारिणामिकपरमभावलक्ष
णपरमनिश्चयमोक्षः स च पूर्वमेव जीवे तिष्ठतीदानीं भविष्यतीत्येवं न। स एव रागादिविकल्परहितमोक्षकारण
भूते ध्यानभावनापर्याये ध्येयो भवति न च ध्यानभावनापर्यायरूपः॥ यदि पुनरेकांतेन द्रव्यार्थिकनयेनापि
स एव मोक्षकारणभूतो ध्यानभावनापर्यायो भण्यते॥ तर्हि द्रव्यपर्यायरूपधर्मद्वयाधारभूतस्य जीवधर्मि
णो मोक्षपर्याये जाते सति॥ यथा ध्यानभावनापर्यायरूपेण विनाशो भवति॥ तथा ध्येयभूतस्य जीवस्य
शुद्धपारिणामिकभावलक्षणद्रव्यरूपेणापि विनाशः प्राप्नोति॥ न च द्रव्यरूपेण विनाशोस्ति॥ ततः स्थि
तं शुद्धपारिणामिकभावेन बंधमोक्षौ न भवत इति॥ अथात्मशब्दार्थः कथ्यते॥ अत धातुः सातत्यगम
नेर्थे वर्तते॥ गमनशब्देनात्र ज्ञानं भण्यते॥ सर्वे गत्यर्था ज्ञानार्था इति वचनात्॥ तेन कारणेन यथा संभ
वं ज्ञानसुखादिगुणेषु आसमंतात् अतति वर्तते यः स आत्मा भण्यते॥ अथवा शुभाशुभमनोवचनकाय

भवंतीत्यमंदादिरूपेण आसमंतादत्तत्तिवर्त्ततेयः सआत्मा ।अथवोत्पादव्ययध्रौव्यैरासमं
तादत्तितेयः सआत्मेति॥ किंच॥ यथैकोपिचंद्रमानानाजलघटेषुदृश्यते॥ तथैकोपिजीवोनानाशरीरेषुति
ष्ठतीतियदुक्तंतन्नघटते॥ कस्मादितिचेत॥ चंद्रकिरणोपाधिवशेन घटस्थजलपुद्गलाएवनानाचंद्रा
कारेणपरिणतानचैकश्चंद्रः॥ तत्रदृष्टांतमाह॥ यथादेवदत्तमुखोपाधिवशेननानादर्पणस्थपुद्ग
लाएवनानामुखाकारेणपरिणतानचैकोदेवदत्तमुखंनानारूपेणपरिणते॥ परिणमतीतिचेत॥ तर्हिदर्प
णस्थप्रतिबिंबचेतनत्वंप्राप्नोतिनचतथा॥ किंतुयद्येकएवजीवोभवति॥ तदाएकजीवस्यसुखदुः
जीवितमरणादिकेसतितस्मिन्नेवक्षणेसर्वेषांजीवितमरणादिकंप्राप्नोति॥ नचतथादृश्यते॥
प्यवाएवदंति॥ यथैकोपिसमुद्रःक्वापिक्षारजलःक्वामिष्टजल॥ तथैकोपिजीवःसर्वदेहेषुतिष्ठति॥ त
दपिनघटते॥ कथमितिचेत॥ जलराशेरपिदृष्टांतैकत्वंनचजलपुद्गलापेक्षयानैकत्वं॥ यदिजलपुद्ग
भवत्येकत्वंतदाएकजलघटेगृहीतेशेषजलेसर्वत्रकिंनायाति॥ ततःस्थितंषोडशवर्णिकासु

चर्णीराशिवदनंतज्ञानादिलक्षणानां संख्येयत्वं जीवराशिं प्रति न चैकजीवापेक्षयेति॥ अध्यात्मशब्दस्यार्थः क
थ्यते॥ मिथ्यात्वरागादिसमस्तविकल्पजालरूपपरिहारेण स्वशुद्धात्मन्यधि यदनुष्ठानं तदध्यात्ममिति॥ ए
वं ध्यानसामग्रीव्याख्यानोपसंहाररूपेण गाथा गता॥ ५७॥ [illegible]
[illegible] सोधयंतु तणुसुत्तधरेण णेमिचंदमुणिणा भणियं जं॥ [illegible]
सोधयंतु॥ शुद्धं कुर्वंतु॥ के कर्तारः॥ मुणिणाहा॥ मुनिप्रधानाः॥ किंविशिष्टाः॥ दोषसंचयच्युदा॥ निर्दोष
परमात्मनो विलक्षणा ये रागादिदोषास्तथैव च निर्दोषपरमात्मादितत्त्वपरिज्ञानविषये संशयविमोह
विभ्रमास्तैश्च्युता रहिता दोषसंचयच्युताः॥ पुनरपि कथंभूताः॥ सुदपुण्णा॥ वर्त्तमानपरमागमाभिधानद्रव्य
श्रुतेन तथैव तदाधारोत्पन्ननिर्विकारस्वसंवेदनज्ञानरूपभावश्रुतेन च पूर्णाः समग्राः श्रुतपूर्णाः॥ कर्म
यंतु॥ दव्वसंगहमिणं॥ शुद्धबुद्धैकस्वभावपरमात्मादिद्रव्याणां संग्रहो द्रव्यसंग्रहः॥ तं द्रव्यसंग्रहाभिधानं ग्रं
थमिमं प्रत्यक्षीभूतं॥ किंविशिष्टं॥ भणियं जं॥ भणितः प्रतिपादितो यो ग्रंथः केन कर्तृभूतेन॥ णेमिचंदमु

णिना॥ श्रीनेमिचंद्रसिद्धांतदेवाभिधानेन गणिना॥ सम्यग्दर्शनादिनिश्चयव्यवहाररूपपंचाचारोपेताचार्येण
कथंभूतेन॥ तणुसुत्तधरेण॥ तनुश्रुतधरेण॥ तनुश्रुतं स्तोकश्रुतं तद्धरतीति॥ तनुश्रुतधरस्तेनेति क्रिया
कारकसंबंधः॥ ५८॥ एवं ध्यानोपसंहारगाथात्रयेणौद्धत्यपरिहारार्थं प्राकृतवृत्तेन च द्वितीयांतराधि-
कारे तृतीयस्थलं गतं॥ ॥ इत्युत्तराधिकारे ध्यानं कथयन्नेकोनविंशतिगाथाभिः स्थलत्रयेण तृतीयोऽधि-
कारः समाप्तः॥ ॥ अत्र ग्रंथे विवक्षितस्य संधिर्भवतीति वचनात्पदानां संधिनियमो नास्ति॥ वाक्यानि च स्तो-
कस्तोकानि कृतानि सुखबोधार्थं॥ तथैव लिंगवचनक्रियाकारकसंबंधसमासविशेषणवाक्यसमा-
प्त्यादिदूषणं॥ तथा च शुद्धात्मादि॥ तत्त्वप्रतिपादनविषये विस्मृतदूषणं च विद्वद्भिर्न ग्राह्यमिति॥ ॥ एवं पूर्वो-
क्तप्रकारेण जीवमजीवं दव्वं इत्यादि सप्तविंशतिगाथाभिः षड्द्रव्यपंचास्तिकायप्रतिपादकनामा प्रथमो-
ऽधिकारः॥ तदनंतरं आसवबंधण इत्याद्येकादशगाथाभिः सप्ततत्त्वनवपदार्थप्रतिपादकनामा द्वितीयो-
ऽधिकारः॥ ततः परं सम्मद्दंसण इत्यादिविंशतिगाथाभिर्मोक्षमार्गप्रतिपादकनामा तृतीयोऽधिकारः ३

ज्ञेयत्वमि न्य

कोपरितोषः॥अथात्मनो ज्ञत्वं स्वत एव मा सिध्यदिति ज्ञानत्वस्याप्यज्ञानत्वमस्ति तस्य
प्यन्यदित्यनवस्था॥अथानवस्था मा भूदिति स्वत एव ज्ञानत्वस्य ज्ञानत्वमिष्टं ननु प्रति
ज्ञाहानिरर्थान्तरात्संप्रत्यय इति॥ किंच॥ तत्परिणामाभावाद्यथा दंडसंबंधेपि दंडिनो नदं
डपरिणामः॥ दंडीव्यपदेशमात्रप्रतिलंभात्तथा उष्णगुणस्योष्णत्वसामान्यविशेषसं
बंधेनोष्णत्वं॥ गुणसामान्यविशेषपदार्थभेदादत उष्णत्वं वा नुष्णगुणस्यासक्तं न तु
ष्ण इति। तथोष्णगुणसंबंधेप्यनेनाग्नेरुष्णत्वं द्रव्यगुणपदार्थभेदादत एवोष्णत्वं वानग्निरि
त्यासक्तं न तु स्वयमुष्ण इति। समवायाविति चेन्न॥ प्रतिनियमाभावात्॥ स्यान्मतं समवा
योनामायुतसिद्धलक्षणः संबंधः॥ इहेदंबुद्ध्यभिधानप्रवृत्तिहेतुस्तेनैकत्वमिवनीता
नां व्यपदेशो भवति ॥ उष्णत्वसमवायादुष्णो गुणः॥ उष्णगुणसमवायाच्चाग्निरुष्ण इ
ति तन्नः॥ कुतः॥ प्रतिनियमाभावादुष्णत्वोष्णगुणयोरन्यत्वेनान्यत्वे च कोयं प्रति

विशेषोनियमः॥ यद्रूपगुणस्याग्नावेवसमवायेनाप्नुयीतगुणस्यचाप्स्वेवसमवाये
नाप्नोउष्मत्वस्यचोष्मगुणेनैवसमवायेनशीतादिगुणांतरेणेति॥ तस्माद्येनविशेषे
णायंप्रतिनियमइष्यतेनतंपश्यामः॥ द्रव्यपरिणामएवोष्ण्यमितिसिद्धंनान्यस्त
त्रातिनियमहेतुरस्तिस्वभावोहेतुरितिचेत्तर्ह्येवतत्परिणामासिद्धिः॥ किंच॥ समवायभावो
वृत्यंतराभावान्नास्तितत्परिकल्पितःसमवायः॥ कुतः वृत्यंतराभावात् यथागुणानां॥
पदार्थानांद्रव्येणसमवायसंबंधाद्वृत्तिरिष्टात्यासमवायः॥ पदार्थांतरंभूत्वाकेनसं
बंधेनद्रव्यादिषुवर्त्स्यतिसमवायांतराभावादेकएवहिसमवायत्वं॥ नवेतनच्चाख्यातमिति
वचनात्॥ नचसंयोगेनवृत्तिर्युतसिद्ध्याभावाद्युतसिद्धानामप्राप्तिपूर्विकाप्राप्तिसंयो
गः॥ नचान्यः॥ संबंधः॥ संयोगसमवायविलक्षणोस्तियेनसमवायस्यद्रव्यादिषुवृ
त्तिः॥ स्यादतः॥ समवायिभिरनभिसंबंधान्नास्तिखरविषाणवत्समवायः॥ प्राप्तित्वा॥

व्याप्त्यंतराभावइतिचेत्॥ नव्यभिचारात्॥स्यान्मतं॥द्रव्यादीनिप्राप्तिमंति॥प्रवर्त्तेः
कयाचित्प्राप्त्यानवर्तितव्यंसमवायस्तुप्राप्तिर्नप्राप्तिमानतः॥प्राप्त्यंतराभावेपिस्वतएवप्रा
प्नोतीतिनत्वेनकस्माद्व्यभिचाराद्यथासंयोगःप्राप्तिरपिसन्प्राप्त्यंतरेणासमवायेनवर्त्तते
तथासमवायस्यापिस्यादितिप्रदीपवदिति॥ चेन्नतत्परिणामादनन्यत्वसिद्धेः॥स्याद
तद्यथाप्रदीपः॥प्रदीपांतरमनपेक्षमाणःस्वात्मानंप्रकाशयतिघटादींश्च॥तथासमवा
यःसंबंधांतरापेक्षामंतरेणात्मनश्चद्रव्यादिषुवृत्तिहेतुः॥द्रव्यादीनांचपरस्परतःप्रति
न॥कुतस्तत्परिणामादनन्यत्वसिद्धेर्यथाप्रदीपः॥ स्वयंप्रकाशपरिणामात्प्रकाशात्म
नोनन्यप्रकाशांतरंनापेक्षते॥ अन्यथाप्रकाशात्मनोन्यत्वेप्रदीपस्याप्रदीपत्वप्रसंगः यतो
नप्रकाशात्मानं॥सोऽन्यान्यः॥प्रदीपोस्तितथानद्रव्यादेन्यगुणकर्मसामान्यविशेषसम
वायाःसंति॥द्रव्यस्यैवोभयपरिणामकारणापेक्षस्यगुणाः॥ कर्मसामान्यंविशेषः॥सम

राज०टी०
६

वायइत्येवमादिपर्यायांतरेणपरिणामः॥यथाप्रदीपः॥स्वलक्षणप्रसिद्धोघटादिभ्योन्य
नैवंसमवायः स्वलक्षणप्रसिद्धः द्रव्यादन्योस्तिद्रव्यस्यैवगुणादिपर्यायपरिणामात्तस्मा
न्नप्रदीपवत्समवायासिद्धिः॥अन्यथाचद्रव्यादन्यत्वेगुणादीनांद्रव्यस्याद्रव्यत्वप्रसे
तोनगुणादिपर्यायोनप्रोक्तान्यद्रव्यमस्तियदिवागुणाचीनसोप्यद्रव्ये॥केनचिद
सविशेषणप्रसिद्धयक्तुणादिभिः॥संबध्यते॥सविशेषउच्यते॥यतानगुणा
गनान्याद्रव्यस्यविशेषः॥स्वतःप्रसिद्धोस्तिअतोद्रव्यपरिणामास्वगुणादयइतिसि
द्ध॥किंचाविशेषपरिज्ञानाभावाद्यस्ययुतायुतसिद्धार्थमाहकेविज्ञानमेकमस्ति।
युतसिद्धानांसमवायः॥युतसिद्धानांसंयोगइति॥स्याद्विशेषविज्ञानेभवतस्तज्ज्ञाण
केकार्थेविरुद्धत्वात्ज्ञानानां॥तद्विशेषविज्ञानाभावस्तदभावात्तद्विवेकाभावः॥
संस्कारादितिचेन्न॥तस्यापितादात्म्याश्रयादेततः॥ज्ञानजोज्ञानहेतुश्चसंस्कारोस्ति।

तस्याद्ः॥ सामर्थ्यमितितन्नकुतस्तस्यापिस्तादात्म्यादेकार्थग्राहिज्ञानस्यसंस्कारस्यच
कार्यैकार्थग्राहिज्ञानहेतुत्वात्॥ अनेकार्थग्राहिज्ञानाभावाच्चानेकार्थग्राहिज्ञानसंस्का
राभावस्तस्मात्पूर्वोक्तोदोषस्तदवस्थएव॥ अथवायमर्थः॥ कर्तृकरणयोरन्यत्वाद
न्यत्वमात्मज्ञानादीनांपरश्वादिवदितिचेन्न॥ तत्परिणामादग्निवदिति॥ यथाग्निर
ग्निस्वभावादन्योदहनदाहक्रियायाः॥ कर्त्ताकिंकरणेदहतितत्परिणामादनन्या।
तथैवकरणं॥ तथात्माज्ञस्वभावत्वात्ज्ञानादन्यस्तत्परिणामादर्थान्जानन्ज्ञान
क्रियायाः॥ कर्त्ताकिंकरणोज्ञानातितत्परिणामात्तदेवज्ञानंकरणत्वेनविवक्ष्यते
अन्यथावातत्स्वाभाव्येनवधारणाप्रसंगाग्निवदित्येवमादिवाक्यार्थविवरणादहा
नस्वभावापत्त्या॥ योज्यंकिंच॥ अनेकांतात्पर्यायपर्यायिणोरर्थांतरभावस्यघटा।
दिवघटपर्यायाघटकपालशकलशर्करादीनांनयद्रव्यार्थेनाभेदात्स्यादेकत्वंस्यादन्य

त्वंकथमिह॥पर्य्यायार्थिकगुणभावेद्रव्यार्थिकप्राधान्यात्पर्य्यायार्थानर्पणान्मृद्रूप
द्रव्याज्जीवानुपयोगादिद्रव्यार्थार्पणात्स्यादेकत्वं॥ ९
नत्वइति॥तेषामेवद्रव्यार्थिकगुणभावेपर्य्यायार्थिकप्रधान्याद्द्रव्यार्थानर्पणात्कार
णाविरोधायादित्तभेदपर्य्यायार्थार्पणात्स्यादन्यत्वं॥यतोन्योघटपर्य्यायोन्यश्चकपा
लादिपर्यायस्तथामृदोघटादिपर्य्यायाणांचस्यादेकत्वंस्यादन्य १०
त्वंस्यादेकत्वंयतोमृद्रूपमेवउभयपरिणामकारणवशा
तत्तद्व्यपदेशभाग्भवति॥नान्यघटादयोमृद्रूपव्यतिरिक्तघटादिपर्यायाभावात्पर्यायि
पर्य्यायभेदाच्चस्यादन्यत्वं॥यतः॥पर्य्यायिमृद्रूपपर्य्यायाघटादयस्तथा
दिपर्य्यायाणांचस्यादेकत्वं॥स्यान्नानात्वंकथंपर्य्यायार्थिकगुण
न्यात्पर्य्यायार्थानर्पणादनादिपारिणामिकचैतन्यजीवद्रव्यार्थार्पणात्स्यादेकत्वंप

तोज्ञानादयोनादिपारिणामिकचैतन्यजीवद्रव्यादिद्रव्यार्थंनजहतितेषामेवद्रव्यार्थि
कगुणभावेपर्यायार्थिकप्रधान्याद्रव्यार्थानर्पणात्कारणविरोधापादितभेदपर्या
यार्थार्पणात्स्यादन्यत्वंयतोन्योज्ञानपर्यायोऽन्यश्चदर्शनादिपर्यायास्तथात्मनोज्ञा
नादिपर्यायाणांचस्यादेकत्वंस्यादन्यत्वं॥कथंतत्परिणामादेशात्स्यादेकत्वंयत॥
आत्मैवोभयपरिणामकारणत्वात्ज्ञानादिपर्यायपरिणतः॥ज्ञानादिव्यपदेशभा॥
ग्भवतिनान्यआत्मानान्येज्ञानादयः॥आत्मद्रव्यव्यतिरिक्तज्ञानादिपर्य्यायाभावा
त्पर्य्यायिपर्यायभेदाच्चस्यादन्यत्वं॥यत॥पर्यायी॥आत्मापर्यायाः॥ज्ञानादयस्तस्मादे
कत्वान्यत्वप्रत्यनेकांतोपपत्तेः॥तत्परिणामत्वेपिकरणभावोयुक्तः॥इतरथाहि
कार्यपर्यायादन्यत्वमात्मनिरत्नवद्यस्यैकांतिककर्तृकरणयोरन्यत्वंतस्यकार्यपर्याया
यादन्यत्वमात्म॥कथंरत्नवद्यथामासादकरोतिपरश्वादिभिरित्यत्रकर्तृकरणयोर

न्यत्वंतथाभज्यते। वृक्षः शाखाभारेणेत्येकस्यवृक्षस्यशाखाभारार्थपर्यायादन्यत्वं।
माभूदितिवदोक्तस्यपतेनसाखाभारादितेन्यावृक्षोनचशाखाभारादन्योवृक्षोनभवती।
तिभज्यतेवृक्षः॥शाखाभारेणेति॥एकार्थपर्यायात्मकः॥करणनिर्देशोनभवति॥
नात्मद्रव्यादितेऽन्यज्ज्ञानंनचात्मद्रव्यादितेनान्यज्ज्ञानमितिजानात्यनेनात्मेति
एकार्थपर्यायात्मकंकरणंनभवति॥किंच॥करणस्योभयथाप्युपपत्तेर्द्रव्यस्यमूर्त्तिमदमू
र्त्तिभेदवद्यथाद्रव्यस्यमूर्त्तिमदमूर्त्तिभेदादेकांतपरिग्रहोनास्ति. ॥

र्मोकार्यकालाद्यमूर्त्तयः॥आत्माचामूर्तः॥द्रव्यार्थादेशात्तत्पर्यायार्थादेशात्तस्याना
दिकार्म्मणशरीरसंबंधात्तथाकरणंद्विधाविभक्ताविभक्तात्कर्त्तृकभेदात्कर्त्तुरन्य
त्वकर्त्तृकं॥यथापरशुनाछिनत्तिदेवदत्तइतिकर्त्तुरनन्यदविभक्तकर्त्तृकंयथाग्निर्दि
धनंदहतीत्येवंयतितथात्मज्ञानेनाधीनजानातीत्यविभक्तर्त्तृकंकरणं।किंच

दृष्टांतात्घटकुशूलस्यात्मभूतघटाभिन्नत्वे॥ कुशूलंघटदत्तस्त्यत्तकुशूलोयदाभिदंति
यामाः सुकरतमास्यात्तत्रोणविवादितः॥ स्वयमेवात्मानोभिनत्तीतितदाकिंकरणा
सावात्मानोभिनत्तीतिविवक्षायांकुशूलात्मैवकरणत्वेनोपादीयतेतत्पात्मैवकर्त्ता
ताकरणंचभवति॥ किंच॥ एकार्थपर्यायाविरोधोपपत्तेरिंद्रादिव्यपदेशवत्॥ इहैका
स्यार्थस्यानेकपर्यायविरोधोपपत्तिर्दृष्टानचासयत्तेभ्यः॥ पर्यायेभ्योऽन्यत्वंकथमिंद्रादि
व्यपदेशावत्पथैकस्यदेवराजाख्यस्येंद्रशक्रपुरंदराद्यनेकव्यंजनपर्यायविरोधो
पपत्तिः॥ नचदेवराजस्येंद्रशक्रपुरंदरादिपर्यायेभ्योऽन्यत्वंनचानन्यत्वाद्येनायामि
द्रस्तेनैवशक्रः॥ पुरंदरोवायेनवाशक्रस्तेनैवेंद्रः॥ शक्रोवाकथमिहयत्त॥ इंद्रादीनां
प्रतिनियतव्यंजनपर्यायोपपत्तिः॥ इंदनादिंद्रः॥ शकनाच्छक्रः॥ पूर्दारणात्पुरंदर इति
नचेंदनशकनपूर्दारणाव्यंजनपर्यायभेदान्नदेवराजोऽन्यः॥ शक्रः पुरंदरोवानभवति

भवत्येव। तथैकस्यात्मनो ज्ञानादिपर्यायविशेषोपपत्तिः। तस्मादेकार्थपर्यायविशेषोपप
त्तेर्नान्यत्वमात्मद्रव्यादेकांतेन ज्ञानादीनां। कर्तृसाधनत्वाद्वा दोषाभाव। स्यादेतन्नेमौ ज्ञा
नदर्शनशब्दौ करणसाधनौ किं तर्हि कर्तृसाधनौ तथा चारित्रशब्दोऽपि न कर्मसाधनः।
किं तर्हि कर्तृसाधनः। कथमेवंभूतनयवशात्। ज्ञानदर्शनचारित्राणि। आत्मैवेष्ट। अत
स्तत्परिणामात् ज्ञानादिपरिणत आत्मैव जानातीति ज्ञानं पश्यतीति दर्शनं चरतीति चा
रित्रमिति। अथ उक्तः कर्तृकरणयोरनन्यत्वादन्यत्वमात्मज्ञानादीनामिति दोषः। स न भवति ल
क्षणाभाव इति चेन्न बाहुलकात् स्यादेतन्न लक्षणमस्ति कर्तरि युटो विधायकमिति तन्न
कुतः। बाहुलकात्। युड्व्याव बहुलमिति कर्तरि युट्। णिनि ह्ययं न विहितास्ततोन्यत्रापि
दृश्यंते। व्याभावकर्मणोर्विहिताः। करणादिष्वपि भवंति स्नात्यनेनेन स्नानीयं चूर्णं। द
दात्यस्मै इति दानीयो तिथिः। समावर्त्तते तस्मादिति समावर्त्तनीयो गुरुः। करणाधिक

रणाधिकरणयोश्चल्युट्॥ कर्मादिष्वपिदृश्यतेनिरुंद्धातितोदोतिनिरुंदनंप्रस्कंदतितस्मा
दितिप्रस्कंदनं॥ पर्यायाभावसाधनात्ज्ञानादिशब्दास्तत्त्वकथनाद्स्वातंत्र्यकरणव्यपदेशाभ
वः॥ औदासीन्येनावस्थितमात्रं ज्ञानादिरावंकरणमितिव्यपदिश्यतेतथौदासीन्येनै
वास्थितानिज्ञानदर्शनचारित्राणिभांतिनियतज्ञानदर्शनचरणक्रियाव्यापारंप्रतिनिवृ
त्तौत्सुक्यानिकथ्यंतेकोसौमोक्षमार्गः॥ ज्ञानदर्शनचारित्राणिज्ञातिर्ज्ञानंदृष्टिर्दर्श
नंचरणंचारित्रमितिक्रियाव्यापृतानांतुज्ञानादीनांकर्त्रादिकारकव्यवहारः॥ व्यक्ति
भेदादयुक्तमितिचेन्नैकार्थेशब्दान्यत्वाद्व्यक्तिभेदगतेः॥ स्यादेतत्॥ ज्ञानमात्मेति अयु
क्तंकस्माद्व्यक्तिभेदादभिधेयवल्लिंगसंख्याभवतीत्यभिधानस्येतिज्ञानआत्मेतिप्राप्नोती
तितन्नकिंकारणंएकार्थेशब्दान्यत्वाद्व्यक्तिभेदगतेः॥ एकस्मिन्नप्यर्थेशब्दभेदाद्व्यक्ति
भेदोदृश्यतेयथागेहंकुटीमठः॥ पुष्यःतारकानक्षत्रमितिएवंज्ञानमात्मेत्यपिस्यात्॥

राज०टी०
२३

ज्ञानग्रहणमादौन्याय्यं। तत्पूर्वकत्वाद्दर्शनस्य। आह ज्ञानग्रहणमादौन्याय्यं। कुतस्तत्पूर्व
कत्वाद्दर्शनस्य यतः। पदार्थतत्वोपलब्धिपूर्वकं श्रद्धानं। अल्पाच्तरं अतः अतिस्वरस्यसं
स्कारत्वाच्च दर्शनात् ज्ञानमल्पाच्तरं अतश्च पूर्ववाच्यं। नोभयोर्युगपत्प्रवृत्तेः प्रतापप्रकाश
वत्तेषदोषः कुतः। उभयोर्युगपत्प्रवृत्तेः कथं प्रकाशप्रतापरूपवद्यथा सवितुर्घनपटला
वरणविगमे प्रतापप्रकाशप्रवृत्तिर्युगपद्भवति तथा ज्ञानदर्शनयोर्युगपदात्मलाभस्तद्य
था। यदा दर्शनमोहस्योपशमात्क्षयोपशमात्क्षयाद्वा आत्मा सम्यग्दर्शनपर्यायेणाविर्भ
वति। तदैवतस्य मतिज्ञानश्रुताज्ञान। निवृत्तिपूर्वकं मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं चाविर्भवति। दर्शन
स्यवाभ्यर्हितत्वाद्यदप्युक्तमल्पाच्तरत्वात् ज्ञानस्य पूर्वनिपात इति। तदसत्। कस्माद्दर्श
नस्यवाभ्यर्हितत्वात्। ज्ञानाद्दर्शनमवाभ्यर्हितं दर्शनसंनिधाने सति। अज्ञानस्यापि
ज्ञानभावात्। ज्ञात्वाप्यश्रद्दधतस्तदभावात् मध्येज्ञानवचनं ज्ञानपूर्वकत्वाच्चारित्रस्य

यतोजीवादिपदार्थतत्वज्ञानसन्निधानेसतिचारित्रमोहस्योपशमात्क्षयोपशमात्क्षयाद्वाक
र्मादानहेतुक्रियाविशेषोपरमश्चारित्रपरिणामोभवतितत्तश्चारित्रस्यज्ञानपूर्वकत्वात्ज्ञा
नपूर्वंप्रयुक्तं इतरेतरयोगेद्वंद्वोमार्गंप्रतिपरस्परोपकारेणप्राधान्यात्॥अयमितरेतरयोग
द्वंद्वः॥दर्शनंचज्ञानंचचारित्रंचदर्शनज्ञानचारित्राणीति॥कुतः॥मार्गंप्रतिपरस्परोपकारे
णप्राधान्याद्यथाप्लक्षन्यग्रोधपलाशाइति॥अस्त्यादिसमानकालक्रियाणांद्वन्द्वादि
नापरस्परोपकारेणामितरेतरयोगेद्वंद्वः॥सर्वपदार्थप्रधानत्वाद्बहुवचनांत॥तथाद
र्शनज्ञानचारित्राणामस्त्यादिसमानकालक्रियाणांपरस्परोपकारेणामितरेतरयो
गेद्वंद्वः॥सर्वपदार्थप्रधानत्वाद्बहुवचनांत॥यतस्त्रयाणामपिदर्शनादीनांसहिता
नांपरस्परोपकारेणमोक्षमार्गत्वंप्रतिप्राधान्यंनैकस्यनद्वयोः प्रत्येकंसम्यग्विशेष
णपरिसमाप्तिर्भुजिवद्यथाद्देवदत्तजिनदत्तगुरुदत्ताभोज्यंतामितिभुजिः प्रत्येकंप

रिसमाप्येतत्थाप्रशंसावचनस्यसम्यक्छब्दस्यप्रत्येकमभिसंबंधाद्दर्शनादिभिःसम्यग्दर्श
नंसम्यग्ज्ञानंसम्यक्चारित्रमितिपूर्वपदसामानाधिकरण्यात्तद्व्यक्तिवचनप्रसंगइतिचेन्न
मोक्षोपायस्यात्मप्रधानत्वात्॥स्यादेतद्दर्शनादिभिः॥सामानाधिकरण्यात्तद्व्यक्तिवच
नेमोक्षमार्गस्यप्राप्नुतइतितन्नाकिंकारणं॥मोक्षोपायस्यात्मप्रधानत्वाद्वामार्गोमोक्षार्थे
य॥तस्मात्मास्वभावः॥येनात्मायेनस्वभावेनसमोक्षमार्गउच्यते॥सद्दर्शनज्ञानचारित्रा
णांसर्वेषामविशिष्टएकःपुल्लिंगश्च॥तस्यप्राधान्यात्सत्यपिसामानाधिकरण्येनत
द्व्यक्तिवचनप्राप्तिः॥यथासाधवः॥प्रमाणमितिच्चात्यंतिकः॥सर्वकर्मनिक्षेपामोक्ष
ःमोक्षअसनेइत्यं तस्यघञ्॥भावसाधनोमोक्षणंमोक्षः॥असनंक्षेपणमित्यर्थेस
आत्यंतिकःसर्वकर्मनिक्षेपोमोक्षइत्युच्यतेमृजेशुद्धिकर्मणोमार्गइत्यार्थ्यान्यंतरी
करणान्मृष्टःशुद्धोमार्गोवितिमार्गः॥मार्गइवमार्गः॥कंटकाद्युपमार्थ्यायथास्थाणुकंटकोप

कशर्करादिदोषरहितेनमार्गेणमार्गिणाः॥सुखमभिप्रेतस्थानंगछंति।तथामिथ्याद
र्शनासंयमादिदोषरहितेनत्र्यपथेन॥श्रेयोमार्गेणसुखंमोक्षंगछंति॥अन्वेषणक्रिय।
स्यवाकरणात्वोपपत्तेः॥अथवामार्गोऽन्वेषणेऽत्यस्यमार्गः॥सिध्यति॥कुतः सम्यग्द
र्शनादीनांकरणात्वोपपत्तेः॥मोक्षोयेनमार्गतेसमोक्षमार्गऽतियुक्त्यनभिधानादमा
र्गऽतिचेन्न॥मिथ्यादर्शनाज्ञानासंयमानांप्रत्यनीकत्वादौषधवत्॥स्यादेतन्नान्यु
क्तिरुक्तासम्यग्दर्शनादित्रयमिच्छंमोक्षमार्गऽति॥अतोस्यमार्गत्वेनोपपद्यतऽति
तन्नकिंकारणं॥मिथ्यादर्शनाज्ञानासंयमानांप्रत्यनीकत्वात्कथमौषधवद्यथावा
ता[illegible]दिविकाररोगाणांनिदानप्रत्यनीकंस्निग्धरूक्षाद्यौषधमुच्छेदकारणं॥तथा
मिथ्यादर्शनाज्ञानासंयमादीनांनिदानप्रत्यनीकंसम्यग्दर्शनाद्यौषधमुच्छेदकारणं
इतितत्त्वार्थवार्तिकेव्याख्यानालंकारेन [illegible]॥ ॥२॥ ३०विपर्य।

राज०टी०
९५

य्याद्बंधस्यात्मलाभसत्तिज्ञानादेव तद्धिनिवृत्तौस्त्रित्वानुपपत्तिः॥ अत्र गौडेनोदाहृ॥
विपर्ययाद्बंधस्यात्मलाभो॥ भवतितदभावात्तत्वज्ञाने सतिबंधनिवृत्तिर्भवतिकारणाभा
वाद्धिकार्याभावइतिबंधनिवृत्तेरेवचमोक्षः॥ अतोमोक्षमार्गस्यात्रित्वंनोपपद्यतेप्रति
ज्ञामात्रमितिचेन्न सर्वेषामविसंवादात्॥ स्यादेतत्प्रतिज्ञामात्रमेतद्विपर्ययाद्बंधोभ
वतीतितन्न॥ किंकारणंसर्वेषामविसंवादान्नाचप्रतिवादिनाविसंवदंते॥ तद्यथा॥ ध
र्मेणगमनमित्यादिवचनमेकेषांधर्मेणगमनमूर्ध्वंभवति अष्टसुब्राह्मसौम्यप्राजापत्यैंद्र
गांधर्वयक्षराक्षसपिशाचेषुगमनमधस्ताद्भवत्यधर्मेण॥ अधर्मेणखलुषट्सुस्थाने
षुमानुषपशुमृगपक्षिसरीसृपस्थावरेषुगमनंज्ञानेनचापवर्गः॥ यदास्यरजस्तमसोर्गुण
भावात्सत्वस्यप्राधान्यात्प्रकृतिपुरुषांतरपरिज्ञानमाविर्भवतितेनापवर्गः॥ विपर्यया
दिष्यतेबंधः॥ योस्याव्यक्तमहदहंकारतन्मात्रसंज्ञास्वष्टासुप्रकृतिष्वनात्मीयास्वाहं

कारिकेषुवैकारिकेषुचेंद्रियेष्वात्मत्वाभिमानः॥ सविपर्ययस्तस्माद्वंध इत्येकेषांवचनं त
थानात्मीयेष्वात्माभिमानविपर्ययात्तस्यशब्दाद्युपलब्धिरादिर्गुणपुरुषां॥ तरोपल
ब्धिरं तयावदस्याविभक्तः प्रत्ययः आचार्यादौंद्रियवृत्तिषुश्रवणादिषु॥ आतेस्वमा
दिः पांचभौतिकेचाशरीरः॥ पाण्यादिसमूहेशरीरेहंपुरुषइतिप्रत्ययोभवति॥ तावद
प्रतिबुद्धत्वात्संसारः गुणपुरुषांतरोपलब्धिरतः॥ यथैदोसघवर्जंसर्वंप्रकृतिकृतंवि
गुणमचेतनं भोग्यमितिजानाति॥ भोक्तारमकर्तारंचेतनंचपुरुषमन्यंप्राधानाद
वैति॥ अचेतनत्वागुणास्तदातस्यगुणपुरुषांतरोपलब्धिरतसंसारस्यत्तिज्ञानान्मो
क्षोविपर्ययाद्वंध इत्येकेषां॥ इच्छाद्वेषाभ्यामपरेषां॥ इच्छाद्वेषपूर्विकाधर्माधर्मप्रवृत्तिस्त
स्यांसुखदुःखंततः इच्छाद्वेषौनचविमोहस्यतामिथ्यादर्शनाभावात् मोहश्चाज्ञानंवि
मोहस्ययतः॥ षट्पदाप्येतत्त्वज्ञस्यवैराग्यवतः॥ सुखदुःखेच्छाद्वेषाभावः॥ इच्छाद्वेषाभा

राज०टी०
१६

वाद्धर्म्माधर्म्माभावः॥ स्तादभावसंयोगाभावोः मो॥२३॥ भाष्य समोक्षस्तयोर्द्धर्माधर्म्मयोरभावे
भवत्यपवर्गः। कथं प्रदीपोपरमप्रकाशाभाववत्॥ यद्विधज्ञानं प्रतीत्यात्मानेमतिलभेत तन्न
स्यापरमातिराभावयाति। तद्यथा। प्रदीपोपरमात्प्रकाशाभावः वे धर्म्माददृष्टाद्भवतिकथ्य
मधर्म्मस्तस्माददृष्टादज्ञानं भवति॥ अज्ञानाच्चमोहामोहततः॥ इच्छाद्वेषौजायेते इच्छाद्वे
षाभ्यांधर्म्माधर्म्मौसरएवबंधः॥ स्वलसंसारस्यप्रसूतिस्तस्माद्भवत्यदृष्टाभावसंयोगाभा
वः॥ कत्तरस्यसंयोगस्याभावः। जीवनसंज्ञकस्यधर्म्माधर्म्मापेक्षः॥ सदेहस्यात्मनोम
नसासंयोगाज्जीवनंतस्यधर्माधर्मयोरभावादभावो॥२३॥ भाष्य प्रत्ययशारीरस्यात्मा
तमभावः। समोक्षः कथमभावोधर्म्माधर्मयोरनागतानुत्पत्तिसंचितनिरोधाभ्याम
नागतानुत्पत्तिः॥ संचितनिरोधश्चद्विविधोभावस्तत्रानागतानुत्पत्तिस्तावद्धर्म्माध
र्मयोः॥ शरीरेंद्रियमनोव्यतिरिक्तात्मदर्शनादकुशलस्य।

नानापरिवर्जनाद्धर्मस्यापितत्साधनानामनभिसंधानात्तानभिसंहितंकर्मबन्धाती
तिसंचित्तनिरोधापितदुद्वेगपरिखेदफलाद्धर्मनास्तस्मात्संसारादुद्वेगः॥शारीरलोकेलो
कनाशोते॥जराशोकादिनिमित्तंशरीरपरिखेदंप्रदायाधर्मोतिरिच्यते॥भोगादोषदर्शनात्ते
षस्माच्चपदार्थानांतत्वविनिर्णयात्॥इतिमारभ्यधर्मस्यविनाश॥॥अतोमोक्षइत्यपरेषाद
र्शनं दुःखादिनिवृत्तिरित्यन्येषांदुः॥भवजन्मप्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञानानांउत्तरोत्तरापा
येतदनंतराभावान्निः॥अपवर्गइत्यन्येषांदर्शनंशोदप्रत्यक्षत्तरामिथ्याज्ञानंस
र्वेषामुत्तरस्यतत्वज्ञानान्निवृत्तावपत्तदनंतरापायस्तस्यनिवृत्तिः॥कश्चासौदोषःसहि
मिथ्याज्ञानादनंतरस्तत्कार्यत्वात्सचोत्तरःप्रवृत्तेः॥प्रवृत्तिश्चानंतरा॥तत्कार्यत्वा
त्तेतादोषा॥भावेप्रवृत्त्यभाव॥प्रवृत्तिरप्युत्तराजन्मनः॥प्रवृत्तेरभावाज्जन्माभावस्तत्का
र्यत्वाज्जन्मोत्तरंदुःखादत्तोजन्माभावाद्दुःखनिवृत्तिस्तन्निवृत्तौचात्यंतिकः॥सुख

दुःखानुपभोगोनिःश्रयसमिति॥ अविद्याप्रत्ययाः संस्काराइत्यादिक्वचनंकेषांचिदविद्याविप
र्ययात्मिकासर्वेभावेष्वनित्यानात्माशुचिदुःखेषुनित्यसात्मकशुचिसुखाभिमानरूपात्तत्प्र
त्ययाः॥संस्काराइत्यादिवचनंकेषांचित्॥ केपुनस्तेसंस्कारारागादयस्तेचत्रिविधाः॥पुण्यापु
ण्यानेञ्जपसंस्काराः॥ तत्रपुण्योपगानांसंस्काराणांपुण्योपगमेवविज्ञानंभवति॥यतइद
मुच्यते॥ अविद्याप्रत्ययाः॥संस्कारावस्तुपत्तिविज्ञप्तिर्विज्ञानमिति॥ अपुण्योपगानांसं
स्काराणामपुण्योपगमेवविज्ञानंभवति॥ यदेतदुच्यते॥संस्कारप्रत्ययंविज्ञानं॥विज्ञा
नसंभूताश्चत्वारः॥स्कंधानामचत्वारिमहाभूतानिरूपंनामचरूपंनामश्चरूपंचनामरूप
मिति॥ आनेञ्ज्योपगानांसंस्काराणामानेञ्जोपगमेवविज्ञानंभवतियतइदमुच्यतेविज्ञानप्र
त्ययंनामरूपंनामरूपसंनिहितानींद्रियाणिषडायतनमितिनामरूपवृद्ध्याषड्भिराय
तनद्वारैःकृत्यान्क्रियाश्चप्रज्ञायतेइतिनामरूपप्रत्ययंषडायतनमुच्यते॥ त्रयाणांध

मीणां संनिपातः॥ स्पर्शः॥ केषां त्रयाणां विषयेंद्रियविज्ञानानां संगतिः॥ स्पर्शः। षड्भ्य आयतने
भ्यः॥ षट्स्पर्शकायाः॥ प्रवर्त्तंत इति षडायतनप्रत्ययः। स्पर्शः॥ स्पर्शानुभवनं वेदना यज्जाती
यः॥ स्पर्शो भवति तज्जातीया वेदना प्रवर्त्तत इतीदमुच्यते स्पर्शप्रत्यया वेदनेति॥ वेदनाध्य
वसानात्तृष्णा यत्तस्मात् वेदनाविशेषानास्वादयत्यभिनंदयत्यध्यवस्यति तत्स्यतीति सा वेदना
प्रत्यया। तृष्णोच्यते तृष्णा वैपुल्यमुपादानं सो मप्रियासानुराग इति भवेत्त। नित्यमपरित्या
गो भूयो भूयश्च प्रार्थना॥ तदुच्यते॥ तृष्णाप्रत्ययमुपादानमिति॥ उपादाननिमित्तं पुनर्भ
वजनकं कर्म भवः॥ एवं प्रार्थ्यमानः॥ पुनर्भवजनकं कर्म समुत्थापयति॥ कायेन मनसा
वाचा तद्धेतुकः स्कंधप्रादुर्भावो जातिर्जाति स्कंधपरिपाको जरा। जात्यभिनिर्वृत्तानां
स्कंधानामपचयः॥ परिपाकः॥ परिपाकाद्विनाशो भवति तन्मरणं॥ तदेवं जातिप्रत्ययं जराम
रणमुच्यते॥ एवमयं द्वादशांगः प्रतीत्यसमुत्पादः॥ अन्योन्यहेतुकः तत्र सर्वभावेष्वविपरी

तद्दर्शनंविद्या॥यत्सर्वभावेष्वनित्यानात्मकाशुचि॥दुःखेष्वनित्यानात्मकाशुचिदुःखद
र्शनंसाविद्याततोमोक्षः॥कथमविद्यायाविद्यातोनिवृत्तिः॥अविद्यानिवृत्तेः।संस्कारनि
रोधः।संस्कारनिरोधाद्विज्ञाननिरोधः॥एवमुत्तरेष्वपीति॥तदेवमविद्यातोबंधोभवति
विद्यातश्चमोक्षइतिमिथ्यादर्शनादीरितिमतं॥भवतांमिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषा
ययोगाबंधहेतवइतिभवतामार्हतानामपिमतं॥पदार्थाविपरीताभिनिवेशाश्रद्धानंमि
थ्यादर्शनविपरीताभिनिवेशश्चमोहात्मोहश्चाज्ञानमिति॥अज्ञानाद्बंधः।अतो
मिथ्यादर्शनमादिर्बंधस्यसामायिकमात्रप्रतिपत्तेश्चानंता॥सामायिकमात्रासिद्धा इति
वचनात्॥सामायिकंचज्ञानमतआर्हतानामपिज्ञानान्मोक्षइत्यविसंवादात्त्रितय
मोक्षमार्गकल्पनानयुक्ता।किंच॥दृष्टांतसामर्थ्याद्वणिकस्यप्रियैकपुत्रवत्तद्यथा।
वणिकस्यप्रियैकपुत्रसहप्रव्रजितेनावमृद्यमानबालमुपलभ्यातिदुःखाभिभवमूर्छे

यागतमारणाऽवाभवद्धिनिवृत्तकार्यादिक्रियस्यचास्यकुशलमुहूर्त्तेस्त्वायपूर्वकंप्रा
त्याहितमाणवके:॥स्वपुत्रएवदर्शनविषयमुपनीतेऽयंममपुत्रऽत्याविर्भूततत्वज्ञा
नस्यस्वपुत्रस्यस्वपुत्रसाक्षात्कृतामिथ्याज्ञानजनितेऽ:खंतत्कृतपूर्वमिवाभवदेवमज्ञा
नाद्बंधः॥केवलात्स्वज्ञानान्मोक्षइतिनवाज्ञानांतरीयकत्वाद्रसायनवत्॥नवाएषदोषः॥
क्रियाकारणांनांतरीयकत्वान्नहिवित्तथमंत्रेणामोक्षंमामिरास्ति॥कथंरसायनावद्यर्थ
नरसायनज्ञानादेवरसायनफलेनाभिसंबंधः॥रसायनश्रद्धानक्रियाभावाद्यदिवार
सायनज्ञानमात्रादेवरसायनफलसंबंधः॥कस्यचिद्दृष्टः॥सोभिधीयतां॥नचासावस्तिन
चरसायनक्रियाभावादेव॥ज्ञानश्रद्धानाभावान्नचरसायनश्रद्धानमात्रादेवरसायन
ज्ञानपूर्वक्रियासेवनाभावादेतारसायनज्ञानश्रद्धाक्रियासेवनोपेतस्यतत्फलेनाभि
संबंधइतिनिःप्रतिद्वंद्वमेतत्तथाज्ञानमोक्षमार्गज्ञानादेवमोक्षेणाभिसंबंधः॥दर्शनचा

रत्न०टी०
२६

रित्वाभावान्नचश्रद्धानादेव॥मोक्षमार्गेज्ञानपूर्वक्रियानुष्ठानाभावान्नचाक्रियामात्रादेव
ज्ञानश्रद्धानाभावाद्यतः॥क्रियाज्ञानश्रद्धानरहितानिःफलेति यदिचज्ञानमात्रादेव क्वचि
दर्थसिद्धिर्दृष्टासाभिधीयते॥नचासावस्त्यतोमोक्षमार्गेत्रितयकल्पनाज्यायसीति॥अनंता
सामायिकासिद्धाइत्येतदपित्रितयमेवसाधयति॥कथंज्ञस्वभावस्यात्मनस्तत्वश्रद्धानस्य
सामायिकचारित्रोपपत्तेः॥समयएकत्वमभेदइत्यनर्थांतरं॥समयएवसामायिकंचारित्रं
सर्वसावद्यनिवृत्तिरितिअभेदेनसंग्रहादिति॥उक्तंच॥ हतंज्ञानंक्रियाहीनंहतंचाज्ञानिनां
क्रिया॥धावन्किलांधकोदग्धः॥पश्यन्नपिचपंगुलः॥२॥संयोगमेवेहवदंतितज्ज्ञानह्ये
कचक्रेणरथः प्रयाति॥अंधश्चपंगुश्चवनेप्रविष्टौतौसंप्रयुक्तौनगरप्रविष्टाविति॥
देवमोक्षइतिवदनवस्थानादुपदेशाभावः॥यस्यज्ञानादेवमोक्षस्तस्यानवस्थानादुपदे
शाभावः॥यथाप्रदीपस्यतमोनिवृत्तिहेतुत्वात्प्रदीपसंततेनमुहूर्त्तमपितमोवतिष्ठते॥न

ह्येतदस्ति प्रदीपस्य नाम ज्वलतस्तमस्यावतिष्ठत इति । तस्यात्मस्वरूपावबोधाविर्भावा
नंतरमेवास्यमोक्षः । स्यान्नह्येतदस्तिमज्ञानंचनाममोक्षस्यकारणमस्तिनचमोक्षइति
ततोज्ञानानंतरमेवास्यशरीरेंद्रियवृत्त्यादिनिवृत्तेः । प्रवचनोपदेशाभावः संस्कारक्षयाद
वस्थानादुपदेशइतिचेन्न । प्रतिज्ञातविरोधात्स्यादेतद्यावदस्यसंस्कारानक्षीयंतेता
वदवस्थानमित्युपदेशः । उपपन्नइतितन्न । किंकारणंप्रतिज्ञातविरोधाद्यद्युत्प
न्नज्ञानोपिसंस्कारक्षयापेक्षत्वादवतिष्ठतेनमुच्यतेनतर्हिज्ञानादेवमोक्षः कु
तःसंस्कारक्षयादितियत्प्रतिज्ञातंज्ञानेनचापवर्गइति । तद्विरोधः । किंच । उभय
थादोषोपपत्तेः । इदमिहसंप्रधार्यं । संस्कारक्षयस्यज्ञानंवाहेतुः । स्यादन्योवेतिः य
दिज्ञानंननुज्ञानादेवसंस्कारनिरोधइति । प्रवचनोपदेशाभावः । अथान्यःसंकोन्यो
भवितुमर्हति । अन्यत्रचारित्रादितिपुनरपिप्रतिज्ञातविरोधइति । किंचप्रव्रज्या

राजवा
२७

घनुष्ठानाभावप्रसंगश्च॥ यदि ज्ञानादेवमोक्षः॥ ननु ज्ञानएव यत्नकार्यः॥ शिरस्तुं
डमुंडनकाषायांवरधारणादिलक्षणप्रव्रज्यायमनियमभावनाद्यभावप्रसंगः
स्यात्॥ ज्ञानवैराग्यकल्पनायामपि॥ किमंवस्थानाभावादुपदेशा
र्थपरिज्ञानेसतिविषयानभिष्वंगलक्षणेचवैराग्येऽभ्यासस्यतत्क्षणएवमोक्षोपप
त्तेः॥ किंच॥ नित्यानित्यैकांतावधारणेतत्कारणासंभवः॥ नित्याएवार्थाअनि
त्याएवेति॥ एकांतावधारणेतत्कारणासंभव॥ तत्कारणस्यज्ञानवैराग्यस्यसंभव
स्तद्यथानित्यत्वैकांते विक्रियाभावात्ज्ञानवैराग्यभावः॥ विक्रियाहिद्विविधाऽस्था
नादिविपरिणामलक्षणादेशांतरसंक्रमरूपाच॥ येषांनित्यएवात्मासर्वगतश्चे
तिदर्शनंतेषामुभयथापिसानास्तिततश्चतुष्टयत्रयद्वयसंनिकर्षज्ञानाभावाद्वैरा
ग्यवृत्तेरात्मनआकाशस्येवमोक्षाभावः॥ स

मवायादितिचेन्न।तस्यप्रत्याख्यातत्वात्क्षणिकैकांतेप्यवस्थानाभावात्॥ज्ञानवै
राग्यभावनाभावः॥येषांमतंक्षणिकाःसर्वसंस्काराइतितेषामप्युत्पत्त्यनंतरंवि
नाशेसतिज्ञानादीनामवस्थानंनास्तिनचतेभ्योऽन्यदवस्थास्नुवस्तुविद्यतेतस्मद्
भावात्ज्ञानवैराग्यभावनाभावस्ततएवोत्पत्त्यनंतरंनिरन्वयविनाशाभ्युपगमात्प
रस्परसंश्लेषाभावेनिमित्तनैमित्तिकव्यवहारापन्हवाद्विद्याप्रत्ययाः॥संस्कार
इत्येवमादिविरुध्यते॥संतानादिकल्पनायांवान्यत्वानन्यत्वयोरनेकदोषानुषं
गः॥विपर्ययाभावः प्रागुपलब्धौवाबाधाभावः॥इहलोकेप्रागनुभूतस्यापु
रुषविशेषस्यप्रकाशाभावादभिभवात्करणात्क्रमाद्वाविशेषानुपलब्धौविपर्ययोदृ
ष्टः॥नचावनितलभवनसंभूतस्यप्रागप्रतीतदंतस्यविपर्ययप्रत्ययोभवतिनचतथा
नादौसंसारेनभिव्यक्तशक्तेः पुरुषस्यगुणपुरुषांतरोपलब्धिरस्ति॥स्यात्॥प्रा

गनुपलब्धेर्नास्तिविपर्ययस्तथासर्वभावेष्वनित्यानात्मकाशुचिदुःखेषुनित्यसात्म
कशुचिसुखस्वरूपेणविपर्ययोनास्तिप्रागनुभूतविशेषत्वात्॥यद्विवाक्कुचिदप्रसि
द्धसामान्यविशेषस्यकस्यचिद्विपर्ययोदृष्टः॥सोभिधीयतांनचोच्यतेतोविपर्य्ययो
भावाद्बंधाभावः नत्रयदुक्तंविपर्ययाद्बंधइतितद्व्याहन्यतेऽथप्राक्तनाद्विशेषोप
लब्धिरभ्युपगम्यतेनतुतदेवतद्धेतुकेनमोक्षेणभवितव्यमितिबंधाभावः॥स्या
चप्रत्यर्थवशवर्त्तित्वाच्चविपर्ययाभावा इत्यनुवर्त्तते॥येषांदर्शनंप्रत्यर्थवशवर्त्तिवि
ज्ञानमितितेषांपुरुषविषयंविज्ञानंनस्थाणुमगच्छतिस्थाणुविषयंचयद्विज्ञानं
नतत्पुरुषमवबुध्यते॥अतः॥परस्परविषयसंक्रमाभावान्नसंशयोनविपर्ययस्त
थासर्वेषुपदार्थेष्वनेकार्थग्रहणैकविज्ञानाभावाद्सतिविपर्ययेबंधाभावस्ततए
वपदार्थविशेषानुपलब्धेर्मोक्षाभावः॥नह्येकार्थग्राहिविज्ञानंतदंतरमवाबनत्ति

ज्ञानदर्शनयोरेकत्वंकुतः युगपत्प्रवृत्तेरिति॥ तन्नकिंकारणं॥ तत्त्वावायश्रद्धानभेदा
त्कथंतापप्रकाशवद्यथातापप्रकाशयोर्युगपदात्मलाभेपिदाहद्योतनसामर्थ्यभेदान्नैक
त्वंतथाज्ञानदर्शनयोस्तत्त्वावायश्रद्धानभेदान्नैकत्वंतत्त्वस्यह्यवगमोज्ञानंश्रद्धानंदर्श
नमिति॥ दृष्टविरोधाच्चयस्यमतेयुगपदात्मलाभः॥ एकत्वेहेतुरितितस्यदृष्टविरोध
आपद्यतेदृष्टंहिगोविषाणादीनांयुगपदुत्पद्यमानामपिनानात्वं उभयनयसद्भावेन्य
तरस्याश्रितत्वाद्रूपादिपरिणामवत्॥ इतिसूत्रं॥ उभयनयसद्भावेन्यतरस्याश्रितत्वा
द्धानदोषः॥ कथंरूपादिपरिणामवद्यथापरमाण्वादिपुद्गलद्रव्याणांवाह्याभ्यंतरप
रिणामकारणायादितेयुगपद्रूपादिपरिणामेपिरूपादीनामेकत्वं॥ तथाज्ञानद
र्शनयोरपि॥ अथवाउभयनय॥ सद्भावेन्यतरस्याश्रितत्वाद्यथारूपादिपरिणामा
नांद्रव्यार्थिकापर्यायार्थिकयोरन्यतरगुणप्रधानभावार्पणात्स्यादेकत्वंस्यान्नाना
त्वंकथंमिहपर्यायार्थिकगुणभावेद्रव्यार्थिकप्रधान्यात्पर्यायार्थार्पणादेनादिपा

रिणामिकपुद्गलद्रव्यार्थादेशादेकत्वं यथा रूपपर्यायः। पुद्गलद्रव्यं तथा रसादयो
पि द्रव्यार्थादेशात् पुद्गलद्रव्यं तेषामेव द्रव्यार्थिकगुणभावे पर्यायार्थिकप्राधान्याद्द्र
नर्पणात् प्रतिनियतरूपादिपर्यायार्थेनार्पितानां स्यादन्यत्वं। यतोन्यो रूपपर्यायः
अन्ये च रसादयस्तथा ज्ञानदर्शनयोरनेन विधिनानादिपारिणामिकचैतन्यजीवद्र
व्यार्थादेशात् स्यादेकत्वं। यतो द्रव्यार्थादेशाद्यथा ज्ञानपर्याय आत्मद्रव्यं तथा दर्शन
मपि तयोरेव प्रतिनियतज्ञानदर्शनपर्यायार्थार्पणात् स्यादन्यत्वं। यस्मादन्यो ज्ञान
पर्यायः। अन्यश्च दर्शनपर्यायः॥ ज्ञानचारित्रयोरकालभेदादेकत्वमगम्यावबोध
वदिति चेन्नाशूत्पत्तौ सूक्ष्मकालाप्रतिपत्तेरुत्पलपत्रशतव्यधनवत् स्यादेतत् ज्ञानचा
रित्रयोरेकत्वं। कस्मादकालभेदात् कथमगम्यावबोधवद्यथा केनचिन्नौ
तान्यानाभिसरणोत्सुकः। मतिनापुंसामेघोदयोद्भूतबहलांधकारायां रात्रौ
लेमातृरूपं स्वलीसांभिलाषितेति स्पृष्ट्वा तदैव विरक्तता च विद्योतितं तेन चो
ज्ञानं यदोत्पन्नं तदैवागम्यावबोधादगम्यागमननिवृत्तिः। नागम्याव

बोधागम्यागमननिवृत्त्योः। कालभेदोस्ति। तथा यदैव ज्ञानावरणक्षयोपशमाज्जीवे
षु ज्ञानं जीवा इत्याविर्भवति तदैव तेन हिंस्या इति जीवे हिंसा इति जीवे हिंसात्ययस्य
निवृत्तिः। निवृत्तिश्च चारित्रं न च ज्ञानहिंसानिवृत्त्योः। कालभेदोस्तीति तन्न किंका
रणमाशूत्पत्तेः सूक्ष्मकालाप्रतिपत्तेस्तत्राप्यस्त्येव कालभेदः। सौक्ष्म्यात्तु न प्रतीय
ते। कथमुत्पलपत्रशतव्यधनवद्यथोत्पलपत्रशतव्यधनक्रमः। असंख्येयसम
यिकः सर्वज्ञप्रत्यक्षोऽतिसूक्ष्मोस्ति न तु विभाव्यते छद्मस्थैर्यतो यावदेकमुत्पल
पत्रमसिश्छित्वा द्वितीयं छिनत्ति तावदसंख्येयाः। समया अतीता इति कालसूक्ष्मो
पदेशस्तथान्यो गम्यावबोधकालः। अन्यश्च निवृत्तिकालः। अर्थभेदाच्च। किं नैक
त्वमिति वर्त्तते। ज्ञानस्य तत्त्वावबोधोर्थः। चारित्रस्य कर्मादानहेतुक्रियाविशेषोपर
मोर्थ इति। अतो नानात्वं। कालभेदाभावो नार्थभेदहेतुर्गतिजात्यादिवत्। न काल
भेदाभावः। अर्थभेदहेतुरन्योप्यः कथं गतिजात्यादिवद्यथा। यदैव देवदत्तजन्म
तदैव मनुष्यगतिपंचेंद्रियजातिशरीरवर्णगंधादीनां जन्म नान्यो देवदत्तजन्मक

लः॥अन्यश्चमनुष्यगत्यादिपर्यायजन्मकालः॥नचैककालत्वान्मनुष्यगत्यादीना
कत्वंयस्यपुनः॥कालभेदाभावएकत्वहेतुरिष्टस्तस्यमनुष्यगत्यादिपर्यायाणामे
कत्वप्रसंगोनचेष्यतेअतोनकालभेदाभावात्ज्ञानचारित्रयोरेकत्वं॥ उक्तंच॥किं
क्रमुभयनयसद्भावाच्छ्यादेकत्वंस्यान्नानात्वमितिलक्षणभेदात्तेषामे
पपत्तिरितिचेन्न॥परस्परसंसर्गेसत्येकत्वंप्रदीपवत्स्यादेतत्तेषांसम्यग्दर्शनादी
नांमेकमार्गत्वंनोपपद्यते॥कुतः लक्षणभेदान्नहिभिन्नलक्षणानामेकत्वंयुज्य
ते॥नतस्त्रयोमीमोक्षमार्गः॥प्रसक्ताइतितन्नकिंकारणंपरस्परसंसर्गेसत्येक
ीपवद्यथापरस्परविलक्षणवर्तिस्नेहानलार्थीनांवाह्याभ्यंतरपरिणा
मकारणापादितसंयोगपर्यायाणांसमुदयेभवत्येकःप्रदीपोनत्रयः॥
रविलक्षणासम्यग्दर्शनादित्रयसमुदयेभवत्येकोमोक्षमार्गोनत्रयः॥किं
नांमेकत्वावाप्तौनप्रतिवादिनोविसंवदंते॥केचित्तावदाहुः
दिभिन्नलक्षणानांसत्वरजस्तमसांसाम्ये

प्रधानमेकं न तेषां त्रित्वात्प्रधानस्य त्रैविध्यमिति॥ अपर आहुः॥ काकरवडत्वादीनां
चतुर्णां भूतानां भौतिकानां च वर्णादीनां विलक्षणानां समुदय एको रूपपरमाणुर्न
तेषां भेदात्परमाणोरनेकत्वं तथा रागादीनां धर्माणां प्रमाणप्रमेयाधिगमरूपाणां
च विलक्षणानां समुदय एकं विज्ञानं न तेषां भेदाद्विज्ञानभेद इति इतर आहुः श्चि
त्राणां तंतूनां समुदयश्चित्रपट एकः॥ न तेषां भेदात्पटस्य भेद इति। तद्वदिहापि
सम्यग्दर्शनादीनां भिन्नलक्षणानां समुदय एको मोक्षमार्ग इति को विरोध एषां
पूर्वस्य लाभे भजनीयमुत्तरं एषां सम्यग्दर्शनादीनां पूर्वस्य लाभे भजनीयमुत्तरं
वेदितव्यं उत्तरस्य लाभे तु नियतः॥ पूर्वलाभः॥ उत्तरस्य तु लाभे नियतः॥ पूर्वलाभो द्र
ष्टव्यः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणां पाठं प्रति पूर्वत्वमुत्तरत्वं च। पूर्वस्य सम्यग्दर्श
नस्य लाभे ज्ञानमुत्तरं भजनीयं। उत्तरज्ञानलाभे तु नियतः। पूर्वसम्यग्दर्शनलाभः
तथा पूर्वज्ञानलाभे उत्तरं चारित्रं भजनीयं। उत्तरचारित्रलाभे तु नियतः॥ सम्यग्द
र्शनज्ञानलाभः॥ तदनुपपत्तिरज्ञानपूर्वकश्रद्धानप्रसंगात्पूर्वस्य लाभे भजनी

यदुत्तरमित्येतस्यानुपपत्तिः॥ कुतः॥ अज्ञानपूर्वकश्रद्धानप्रसंगात् यदि पूर्वंस
म्यग्दर्शनलाभे उत्तरज्ञानलाभो भजनीयः॥ ननु ज्ञानाभावादज्ञानपूर्वं श्रद्धा
नप्रसंगात् किंच। अनुपलब्धस्वतत्त्वेऽर्थे श्रद्धानानुपपत्तिरविज्ञानफलरसोपयोग
वत्। यथा नाविज्ञातफले तद्रसोपयोगो मनुष्यफलस्य रसं संपादयतीति श्रद्धानमस्ति
तथा नाविज्ञाते तु। जीवादिषु श्रद्धानाभावः स्यात्। किंच। आत्मस्वरूपाभावप्र
संगात्। यदि सम्यग्दर्शनलाभे ज्ञानं भजनीयत्वादसद्विरोधान्मिथ्याज्ञाननिवृत्तौ
सम्यग्ज्ञानस्य चाभावात्। ज्ञानोपयोगाभावः। आत्मनः। प्रसक्तः। ततश्च लक्ष
णाभावाल्लक्ष्यस्यात्मनोऽप्यभावः। स्यात् तदभावाच्च। मोक्षमार्गपरीक्षा व्यर्थेति न
वा यावति ज्ञानमित्येतत्परिसमाप्यते तावतो संभवान्नयापेक्षं वचनं न वा एष वा दोषः
किं कारणं यावति ज्ञानमित्येतत्परिसमाप्यते तावतोऽसंभवान्नयापेक्षमिदं वचनं
भजनीयमुत्तरमिति। क्वचन ज्ञानमित्येतत्परिसमाप्यते। श्रुतकेवलयोर्यतः श्रु
तकेवलज्ञानग्राही शब्दनयः॥ श्रुतकेवल एव वर्तते नान्यत्र ज्ञानमपरिपूर्णत्वात्

दितितदपेक्षंसंपूर्णंद्वादशांगंचतुर्दशपूर्वलक्षणंश्रुतं॥केवलंचभजनीयमुक्तं
तथापूर्वसम्यग्दर्शनलाभेदेशचारित्रंसंयतासंयतस्यसर्वचारित्रंप्रमत्तादारभ्य
सूक्ष्मसंपरायांतानांयस्त्वयावच्चनियमादस्तिसंपूर्णंयथाख्यातचारित्रंतुभजनी
यंपूर्वसम्यग्दर्शनज्ञानलाभेभजनीयमुत्तरमितिचेन्ननिर्देशस्यागमकत्वाद्यथादे
तन्नाज्ञानपूर्वकश्रद्धानप्रसंगोस्तिकुतः॥ पूर्वसम्यग्दर्शनज्ञानलाभेचारित्रमुत्त
रंभजनीयमित्यभिसंबंधादिति॥ तन्नकिंकारणंनिर्देशस्यागमकत्वादुक्तोयम
र्थोननुक्तस्यनिर्देशोगमकः॥ पूर्वस्यलाभइतिपूर्वयोरितिहिवक्तव्यंस्याद्यसामा
न्यनिर्देशादुभयगतिकल्पतेनैवंशक्यंव्यवस्थाविशेषस्याविवक्षितत्वादितरथा
हिउत्तरेपितथाप्रक्रमोतह्येषानतिवृत्तिः॥ स्यात्तस्मात्पूर्वोक्तएवार्थोनयापेक्षंव
चनमिति॥ अथवाक्षायिकसम्यग्दर्शनलाभेक्षायिकंसम्यग्ज्ञानंभजनीयं॥ अथ
वयुगपदात्मलाभेसाहचर्यादुभयोरपिपूर्वत्वं॥ यथासाहचर्यात्पर्वतनारदयोः
पर्वतग्रहणेननारदस्यग्रहणंनारदग्रहणेनवापर्वतस्यग्रहणंतथासम्यग्दर्श

राजवा॰
२६

नस्यसम्यक्ज्ञानस्यान्यतरस्यात्मलाभेचारित्रमुत्तरंभजनीयं॥ इतितत्वार्थवा
र्तिकव्याख्यानालंकारेप्रथमेध्यायेद्वितीयमान्हिकं॥ २॥ अमीषांमोक्षकार
णसामान्येसत्यविशिष्टानांविशेषप्रतिपत्त्यर्थमिदमाह॥ सू०॥ तत्वार्थश्रद्धानं
सम्यग्दर्शनं॥ सम्यगितिकोयंशब्दः॥ सम्यगितिप्रशंसार्थोनिपातः क्वंतोवासम्य
गित्ययंनिपातः॥ प्रशंसार्थोवेदितव्यः॥ सर्वेषांप्रशस्तरूपगतिजातिकुलायुर्वि
ज्ञानादीनामाभ्युदयिकानांमोक्षस्यचप्रधानकारणत्वात्प्रशस्तंदर्शनंसम्यग्दर्श
नं॥ ननुचसम्यगिष्टार्थतत्वयोरितिवचनात्प्रशंसार्थाभावइति॥ तन्नानेकार्थ
त्वान्निपातानां॥ अथवासम्यगितितत्वार्थोनिपातस्तत्वंदर्शनंसम्यग्दर्शनं अवि
परीतार्थविषयंतत्वमित्युच्यते॥ अथवाक्वंतोयंशब्दः समंचतीतिसम्यक् यथा
र्थोवस्थितस्तथैवावगच्छतीत्यर्थः॥ अथकिमिदंदर्शनमितिकरणादिसाधनो
दर्शनशब्दउक्तः दृशेः करणादिसाधनेयुटिदर्शनशब्दोव्याख्यातः॥ दृशेरालो
कार्थत्वादभिप्रेतार्थासंप्रत्ययइतिचेन्नानेकार्थत्वात्॥ स्यादेतदृशिरयमालो

र्थेवर्त्तते॥ आलोकश्चेंद्रियाणींद्रियार्थग्रामिर्न्नचासाविहाभिप्रेतः॥ श्रद्धानमिष्टेनत
स्यार्थस्यसंप्रत्ययोस्तीतितन्न॥ किंकारणमनेकार्थत्वादिहश्रद्धानमिष्टमभिसंव
ध्यते॥ कथंपुनर्ज्ञायते आलोकइहनेष्टः॥ श्रद्धानमिष्टमिति अतउत्तरंपठतिमोक्ष
कारणप्रकरणाच्छ्रद्धानगतिः॥ मोक्षकारणंप्रकृतंतत्त्वार्थविषयंश्रद्धानंमोक्ष
स्यकारणंनालोकइत्यतः॥ प्रकरणाच्छ्रद्धानगतिर्भवति॥ अथतत्त्वमित्यनेनकिं
प्रत्याय्यते प्रकृत्यपेक्षत्वात्प्रत्ययस्यभावसामान्यसंप्रत्ययस्तत्त्ववचनात्तदित्ये
षाप्रकृतिः॥ सामान्याभिधायिनीसर्वनामत्वात्प्रत्ययश्चभावेउत्पद्यतेकस्यभावेत
दित्यनेनयोर्थउच्यते कश्चासौसर्वोर्थः॥ अतस्तदपेक्षत्वाद्भावस्यभावसामान्य
मुच्यतेतत्त्वशब्देनयोर्थोयथावस्थितस्तथातस्यभवनमित्यर्थः॥ तत्त्वेनार्यतइतित
त्वार्थः॥ अर्यतेगम्यतेज्ञायतेइत्यर्थः॥ तत्त्वेनार्थस्तत्त्वार्थः॥ येनभावेनार्थोव्यवस्थि
तस्तेनभावेनार्थस्यग्रहणंयच्छोनिधानं(?)भवतितत्सम्यग्दर्शनं श्रद्धानशब्दस्यकर
णादिसाधनत्वंपूर्ववद्यथादर्शनशब्दस्यकरणादिसाधनत्वंव्याख्यातं॥ तथाश्र

द्धानशब्दस्यापिचेदितर्थे॥ सत्वात्मपरिणाम॥ सत्तुश्रद्धानशब्दवाच्योर्थः॥ करणा
दिव्यपदेशाभावात्मपरिणामोवेदितव्यः॥ वक्ष्यमाणनिर्देशादिस्तत्रविवरणात्पु
द्गलद्रव्यसंप्रत्ययइतिचेन्नात्मपरिणामेपितदुपपत्तेः स्यादेतद्वक्ष्यमाणनिर्दे
शादिस्तत्रविवरणात्पुद्गलद्रव्यस्यसंप्रत्ययः प्राप्नोतितन्न किंकारणमात्मप
रिणामेपितदुपपत्तेः॥ किंतत्वार्थश्रद्धानमात्मपरिणामः॥ कस्य आत्मनइत्ये
वमादिकर्माभिधायित्वेप्यदोषइतिचेन्नमोक्षकारणत्वेनस्वपरिणामस्यविवक्षि
तत्वात्स्यादेतत्सम्यक्त्वकर्मपुद्गलाभिधायित्वेप्यदोषइतितन्न॥ किंकारणंमोक्षका
रणामस्यविवक्षितत्वादौपशमिकादिसम्यग्दर्शनमात्मपरिणामत्वान्मोक्षकार
णत्वेनविवक्ष्यतेनचसम्यक्त्वकर्मपर्यायः॥ पौद्गलिकत्वेऽस्यपरपर्यायत्वात्स्व
परनिमित्तत्वादुत्पादस्येतिचेन्नोपकरणमात्रत्वात्॥ स्यादेतत्स्वपरनिमित्तउत्पा
दोदृष्टः यथाघटस्योत्पादोमृन्निमित्तोदंडादिनिमित्तश्च॥ तथासम्यग्दर्शनोत्पा
द आत्मनिमित्तः सम्यक्त्वपुद्गलनिमित्तश्चतस्मात्तस्यापिमोक्षकारणत्वमुप

करणमात्रत्वादुपकरणमात्रं हि वाह्यसाधनं किंच। आत्मपरिणामादेव तद्द्रव्य
घाताद्यादिदं दर्शनमोहाख्यं कर्म तदात्मगुणघाति। नाऽपि दात्मपरिणामादेवा
पक्षीणशक्तिकं सम्यक्त्वाख्यां लभते अतो न तदात्मपरिणामस्य प्रधानं का
रणमात्मैव स्वशक्त्या दर्शनपर्यायेणोत्पद्यत इति तस्यैव मोक्षकारणत्वं युक्तं
किंच। अहेयत्वात्स्वधर्मस्य नहीयते परित्यज्यत इत्यहेयोयमाभ्यंतर आत्मनः
सम्यक्त्वपरिणामः। यतः सत्याभ्यंतरे आत्मनः सम्यक्त्वपरिणामे नियमेनात्मा
सम्यग्दर्शनपर्यायेणाविर्भवति वाह्यस्तु हेयः कर्मपुद्गलः। न मंतरेणापि क्षायि
कसम्यक्त्वपरिणामः। किंच प्रधानत्वादाभ्यंतर आत्मीयः सम्यग्दर्शनपरिणामः
प्रधानं सति। तस्मिन्वाह्यस्योपग्राहकत्वादतो वाह्य आभ्यंतरस्योपग्राहकः। प
रोऽर्थे न वर्तत इति अप्रधानं किंच प्रत्यासत्तेः प्रत्यासन्नं हि कारणं आत्मपरिणा
मो मोक्षस्य तादात्म्येनाविर्भावात् न तु सम्यक्त्वं कर्म विप्रकृष्टान्तरत्वात् तादात्म्येनैवा
परिणामाच्च तस्मादहेयत्वात्प्रधानत्वात्प्रत्यासत्तेश्च मोक्षस्य कारणमात्मपरि

राजवा॰
२८

णामोपयुक्तो न कर्मेति ॥ अल्पबहुत्वकल्पनाविरोध इति चेन्नोपशमाद्यपेक्षस्य सम्य
ग्दर्शनत्रयस्यैव तदुपपत्तेः ॥ स्यादेतत्सम्यग्दर्शनस्यात्मपरिणामत्वे अल्पबहुत्व
कल्पनाविरोध इति तन्न किं कारणं उपशमाद्यपेक्षस्य सम्यग्दर्शनत्रयस्यैव तदु
पपत्तेः सर्वेभ्यः स्तोकाः ॥ उपशमसम्यग्दृष्टयः ॥ संसारिणः क्षायि
योसंख्येयगुणाः ॥ क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टयोसंख्येयगुणाः ॥ सिद्धाः क्षायि
सम्यग्दृष्टयोनन्तगुणा इति ॥ तस्मात्सम्यग्दर्शनमात्मपरिणामः श्रेयोभिमुखम
ध्यवसायः ॥ तत्त्वार्थग्रहणमर्थश्रद्धानमित्यस्तु लघुत्वात् ॥ कश्चिदाह
णमनर्थकं ॥ अर्थश्रद्धानमित्यस्तु कुतो लघुत्वादिति न सर्वार्थप्रसंगान्नैतद
युक्तं कुतः सर्वार्थप्रसंगात्तत्त्वग्रहणादृते मिथ्यात्वादिप्रणीतेषु सर्वा
र्थं सम्यग्दर्शनं प्राप्नोति संदेहाच्चार्थशब्दस्यानेकार्थत्वात् अर्थशब्दोयमनेकार्थः
क्वचिद्द्रव्यगुणकर्मसु वर्ततेऽर्थ इति द्रव्यगुणकर्मस्विति वचनात् क्वचित्प्रयोजने
वर्तते किमर्थमिहागमनं वर्तते किमर्थमिहागमनं भवतः ॥ किं प्रयोजनमिति क

चिह्नेवर्त्तते॥ अर्थवानयंदेवदत्तः॥ धनवानितिक्वचिदभिधेयेवर्त्तते॥ शब्दार्थसंबंध
इतिएवमर्थशब्दस्यानेकार्थाभिधायित्वेसंदेहः॥ कस्यार्थस्यश्रद्धानंसम्यक्दर्शनमिति
सर्वानुग्रहाददोषइति॥ चेन्नासदर्थविषयत्वाश्रयादेतन्नायंदोषः॥ सर्वार्थप्रसंगइति-
ऽस्तुसर्वार्थविषयंश्रद्धानंसम्यग्दर्शनं॥ तथासतिसर्वानुग्रहः कृतोभवति॥ कश्चेदा
नीभवतोमहाशयः॥ सर्वोलोकोऽभ्युदयेनयुज्यतामितितन्न॥ किंकारणमसदर्थविषय
त्वान्नखलुकश्चिन्महाशयः॥ असदर्थविषयंहितच्छ्रद्धानंसंसारकारणमिति॥ अ
तःसर्वानुग्रहार्थमेवतद्येनविशिष्यते॥ अर्थग्रहणादेवतत्सिद्धिरितिचेन्नविपरीत
ग्रहणादर्शनास्यादेतत्॥ अर्यतइत्यर्थोनिश्चीयतइत्यर्थः॥ नचमिथ्यावादिप्रणीता
अर्थाः॥ असत्वात्तस्मादर्थग्रहणादेवतत्वसंप्रत्ययान्नार्थस्तत्वग्रहणेनेति॥ तन्न
किंकारणंविपरीतग्रहणादर्शनाद्यथा॥ पित्तोदयाकुलितकरणः॥ भ्रमान्मधुर
संकटुकंमन्यतेतथात्मामिथ्याकर्मोदयदोषादस्तित्वनास्तित्वनित्यत्वानित्यत्वाऽ
नन्यत्वाद्येकांतरूपेणमिथ्याध्यवस्यतिअतस्तन्निराकरणार्थंतत्त्वग्रहणमित्य

र्थग्रहणं किमर्थं ॥ ननु तत्त्वान्येवार्था इति अर्थानां तत्त्वसामानाधिकरण्यात्तत्त्व
वचनेनैव संप्रत्ययः ॥ सिद्धः उच्यते अर्थग्रहणमव्यभिचारार्थं अर्थग्रहणं क्रियते ॥
व्यभिचारार्थं तत्त्वमिति श्रद्धानमिति चेदेकांतनिश्चितेपि प्रसंगः ॥
श्रद्धानेन च श्रद्धानमित्युच्यते एकांतनिश्चितेपि प्राप्नोति एकांतवादिनोपि हि नास्त्या
त्मेत्येवमादितत्त्वमिति श्रद्दधाति ॥ तत्त्वस्य श्रद्धानमिति चेत् भावमात्रप्रसंगः ॥ यदि त
त्त्वस्य श्रद्धानं तत्त्वश्रद्धानमित्युच्यते ॥ भावमात्रप्रसंगः ॥ स्यात्तत्त्वं भावः ॥ सामान्यमि
ति केचित् कथयंति द्रव्यत्वगुणत्वकर्मत्वादिसामान्यं द्रव्यादिभ्योऽर्थांतरं तस्य श्रद्धा
नं सम्यग्दर्शनं प्राप्नोति न हि द्रव्यादिभ्योऽन्यत्सामान्यं युक्तिमदिति ॥ परी
वा तत्त्वमेकत्वमित्यर्थः ॥ पुरुष एवेदं सर्वमित्यादितस्य श्रद्धानं सम्यग्दर्शनं प्राप्नोति न
चायं युक्तं क्रियाकारकभेदलोपप्रसंगादिति तत्त्वेन श्रद्धानमिति चेत् कस्य कस्मि
न् प्रश्नानिवृत्तिः ॥ यदि तत्त्वेन श्रद्धानमित्युच्यते कस्य कस्मिन्वेति प्रश्नो न विनिवर्तते
तस्मात् सूक्तमर्थग्रहणमव्यभिचारार्थमिति ॥ इच्छाश्रद्धानमित्यपरे वर्णयंति ॥ तद

युक्तंमिथ्यादृष्टेरपिप्रसंगाद्यतोमिथ्यादृष्ट।योवाहुश्रुतत्वप्रचिख्यापयिषयार्हन्मत
विजिगीषयावाऽऽर्हतमतमधीयतेनचेषामंतरेणाध्ययनमस्तिऽतस्तेषामपिसम्य
ग्दर्शनंप्राप्नोतीत्ययुक्तमुक्तंइत्याश्रद्धानमिति केवलिनिसम्यक्त्वाभावप्रसंगाच्चयदि
चेच्छासम्यक्त्वंइच्छाचलोभपर्यायः।नचक्षीणमोहकेवलिनिलोभोस्तितदभावादिच्छा
भावइतिसम्यक्त्वाभावःस्यात।तस्माद्यद्वावाद्यथाभूतमर्थेगच्छत्यात्मतत्सम्यग्दर्श
नमितिप्रत्येतव्यं।तद्विविधंसरागवीतरागविकल्पात्तदेतत्सम्यग्दर्शनंद्विविधं
कुतः।सरागवीतरागविकल्पात्प्रशमसंवेगानुकंपास्तिक्याभिव्यक्तलक्षणंप्रथ
मंरागादीनामनुद्रेकः।प्रशमः।संसाराद्भीरुतासंवेगः सर्वप्राणिषुमैत्रीऽनुकंपा
जीवादयोर्थाः।यथास्वंभावैः।संतीतिमतिरास्तिक्यंएतैरभिव्यक्तलक्षणंप्रथमंसरा
गसम्यक्त्वमित्युच्यतेऽऽत्मविशुद्धिमात्रमितरत्त।समानांकर्मप्रकृतीनांऽत्यंति
केपगमेसत्यात्मविशुद्धिमात्रमितरद्वीतरागसम्यक्त्वमित्युच्यते।पूर्वसाधनंभवतिउ
त्तरंसाधनंसाध्यंच।अथैतसम्यग्दर्शनं।जीवादिपदार्थविषयंकथमुत्पद्यतइत्यत

इत्यतआह॥तन्निसर्गादधिगमाद्वा॥निसर्गइतिकोर्थशब्दः॥निपूर्वात्सृजेर्भावसाध
नोयत्‌॥निसर्जनंनिसर्गःस्वभावइत्यर्थः॥अथाधिगमइतिकः॥अधिपू
र्वगमेः अवबोधाधिगमनमधिगमस्तयोर्हेतुत्वेननिर्देशः निसर्गादधिगमादिति।
यायाक्रियाउत्पद्यतइत्यध्याह्रियते॥सोपस्कारत्वात्सूत्राणां॥तदेतत्सम्यग्दर्शनं
निसर्गादधिगमाद्वाउत्पद्यतइति॥कश्चिदाहसम्यग्दर्शनद्वैविध्यकल्पनानुपपत्तिरनु
पलब्धतत्त्वस्यश्रद्धानाभावाद्रसायनवत्‌॥द्विविधंसम्यग्दर्शनमितिकल्पनानोपपद्यतेकु
तोनुपलब्धतत्त्वस्यश्रद्धानाभावात्कथंरसायनवत्‌॥यथात्यंतपरोक्षरसायनतत्त्वफल
स्यनरसायनेश्रद्धानंदृष्टंतथानधिगतजीवादितत्त्वस्यनतच्छ्रद्धानमितिनैसर्गिकस
म्यग्दर्शनाभावः॥शूद्रवेदभक्तिवदितिचेन्न वैषम्यात्स्यादेतद्यथाशूद्रस्यानधिगतवेदा
र्थस्यवेदार्थेआत्यंतिकभक्तिस्तथाउपलब्धजीवादितत्त्वस्यश्रद्धानमितितन्नकिंका
रणंवैषम्यात्‌॥शूद्रस्यभारतादिश्रवणात्तत्प्रवचनानुवृत्त्यादिभिश्चवेदार्थभ
क्तिःनासौनैसर्गिकीइहतुनैसर्गिकीरुचिरिष्टेतिवैषम्यं॥अथवासम्यक्त्वाधि

जीवादिपदार्थभक्तिः। नासौनैसर्गिकीरुचिरिष्टेतिवैषम्यं। अथवासम्यक्काधिकाराज्जी
वादिपदार्थतत्त्वोपलब्धिपूर्विकेणसम्यग्दर्शनेनमोक्षकारणेनेहभवितव्यंनचशब्द
स्पर्शनादृशंश्रद्धानमितिवैषम्यं। मणिग्रहणवदितिचेन्नप्रत्यक्षेणोपलब्धिसद्भावात्
स्यादेतद्यथानधिगतमणिविशेषस्यापिउसौमणिग्रहणंभवतितस्यचफलंदृष्टंतथा
नाधिगतजीवादितत्त्वस्यापितत्त्वग्रहणंभवति। तस्यचफलंभवतीतितन्नैसर्गिकंदर्शन
मितितन्न। किंकारणंप्रत्यक्षोपलब्धिसद्भावान्नात्यंतपरोक्षंमणिग्रहणमितिकिंतुप्रत्य
क्षतउपलभ्यग्रहणमितिविपर्ययविशेषंतुनप्रतिपद्यते। अतोस्यानुपलब्धमणिविशे
षस्यापिप्रत्यक्षदर्शनाद्ग्रहणंन्याय्यं। अत्यंतपरोक्षेतुजीवादितत्त्वेकथमस्यनिसर्ग
जसम्यग्दर्शनसिद्धिः। सामान्याधिगमेतुअधिगमसम्यग्दर्शनमेवेति। तापप्रकाश
युगपदुत्पत्तेरभ्युपगमाच्च। किंनिसर्गजसम्यग्दर्शनाभावइत्यनुवर्त्तते। यत्रास्यसम्य
ग्दर्शनमुत्पद्यतेतदैवज्ञानंमत्यज्ञानंचसम्यक्त्वेनपरिणमतीत्यधिगमजमेवतद्भव
तियस्यज्ञानाद्भागदर्शनंस्यात्तस्यनैसर्गिकंस्यात्तच्चानिष्टमित्युच्यते। उभयत्रतुल्ये

राजवा·
३१

तरंगहेतौबाह्योपदेशापेक्षानुपेक्षभेदाद्भेदः॥ उभयत्रदर्शनेतरंगोहेतुस्तुल्यः॥
मोहस्योपशमः क्षयः॥ क्षयोपशमोवातस्मिंसतियद्बाह्योपदेशादृतेप्रादुर्भवति
सर्गिकं॥ यत्परोपदेशपूर्वकंजीवाद्यधिगमनिमित्तंतदुत्तरमित्यनयोरयंभेदः॥
पूर्वकेनिसर्गाभिप्रायोलोकवद्यथालोकेहरिशार्दूलवृकभुजगादयोनिसर्गतः॥ क्रौ
र्यशौर्याहारादिसंप्रतिपत्तौवर्त्तंतइत्युच्यंते॥ नचासावाकस्मिकीकर्म्मनिमित्तत्वादनाक
स्मिक्यपिसतीनैसर्गिकीभवतिपरोपदेशाभावात्तथेहाप्यपरोपदेशपूर्वकेनिसर्गाभिप्रा
यः॥ ~अपर~आह॥ भव्यस्यकालेननिश्रेयसोपपत्तेरधिगमसम्यक्त्वाभावः॥ यद्यवध्ृत
मोक्षकालात्प्रागधिगमसम्यक्त्वबलान्मोक्षः॥ स्यात्स्यादधिगमसम्यग्दर्शनस्यसाफल्यं·
नचादोस्त्यतः॥ कालेनयोस्यमोक्षोसौसनिसर्गजसम्यक्त्वादेवसिद्धइतिनविवक्षितापरि
ज्ञानात्तत्कर्कुतः॥ विवक्षितापरिज्ञानात्सम्यग्दर्शनादित्रयान्मोक्षउक्तः॥ तत्रय
थमंतदुक्तउत्पद्यतइत्युक्तेनिसर्गादधिगमाद्वेत्ययमर्थोत्रविवक्षितः। यदिसम्यग्दर्शना
देवकेवलान्निसर्गजादधिगमजाद्वाज्ञानचारित्ररहितान्मोक्षइष्टः स्यात्ततइदंयुक्तंस्या

भव्यस्यकालेनंनिःश्रेयसोपपत्तेरितिनचायमर्थोत्रविवक्षितः॥ अथवायथाकुरुक्षेत्रे
क्वचित्कनकंबाह्यपौरुषेयप्रयत्नाभावाज्जायतेतथाबाह्यपुरुषोपदेशपूर्वकजीवाद्य
धिगममंतरेणयज्जायतेतन्निसर्गजं॥यथाकनकाश्मा॥विशुद्धपायःपुरुषप्रयोगापेक्षः
कनकभावमापद्यते॥तथायंसम्यग्दर्शनंविशुद्धप्रायःमनुष्यसंपर्कोजीवादिपदार्थ
तत्वाधिगमापेक्षमुत्पद्यते॥तदधिगमजंसम्यग्दर्शनमित्ययमर्थोविवक्षितः॥नचान्यत
रस्याभावइति॥अतोविवक्षितापरिज्ञानात्सम्यक्त्वमधिगमाभावइति॥कालनिय
माच्चनिर्जरायाः॥यतोनभव्यानांकृत्स्नकर्मनिर्जरापूर्वकमोक्षकालस्यनियमोस्ति
केचिद्भव्याः॥संख्येयेनकालेनसेत्स्यंतिकेचिदसंख्येयेनकेचिदनंतेन॥अपरेअनंतानंते
नापिनसेत्स्यंतीतिततश्चनयुक्तंभव्यस्यकालेननिःश्रेयसोपपत्तेरितिचोदनानुपपत्ते
श्च॥सर्वस्येयंचोदनानोपपद्यते॥ज्ञानक्रियाद्वयात्त्रितयाच्चमोक्षमाचक्षाणस्यसर्वस्य
नेदंयुक्तंभव्यस्यकालेनमोक्षइति॥यदिहिसर्वस्यकालोहेतुरिष्टःस्यात्बाह्याभ्यंतरका
रणनियमस्यदृष्टस्येष्टस्यवाविरोधः॥स्यात्तदित्यनंतरनिर्देशार्थंतदित्येतदनंतरस्यस

राजवा॰
३२

म्यग्दर्शनस्यनिर्देशार्थंक्रियते। ननुतत्प्रकृतमनंतरेणापितद्वचनंसिद्धं इतरथाहिमार्गसं
बंधप्रसंगः। अक्रियमाणेहितद्वचनेमोक्षमार्गोपिप्रकृतः। तेनाभिसंबंधःप्रस
क्तो। निसर्गमात्रेणापिमोक्षमार्गलाभउक्तः। स्याद्गुरुस्थलस्यप्रक्षिप्यापायिपयाच्चमोक्ष
मार्गाधिगममात्रादेवमिथ्यादृष्टीनामपिमोक्षःस्यात्। ननुचानंतरस्यविधिर्वाभवति
प्रतिषेधोवेत्यनंतरत्वात्सम्यग्दर्शनेनैवसंबंधोन्याय्यः। प्रत्यासत्तेः प्रधानंबलीयइति
मार्गएवसंबध्येत तस्मात्तद्वचनंनाक्रियते विस्पष्टार्थं ॥ इतितत्त्वार्थवार्तिके व्याख्याना
लंकारे प्रथमोध्यायेतृतीयमान्हिकं ॥ ३ ॥ तत्त्वार्थश्रद्धानंसम्यग्दर्शनमित्युक्तं
अथ किंतत्वमित्यत इदमाह ॥ ४ । जीवाजीवास्रवबंधसंवरनिर्जरामोक्षास्तत्वं
किमर्थमेषामुपादानं। ननुद्रव्यमित्येवंवक्तव्यंतद्भेदाहिसर्वेपदार्थाभवंतीति अत उत्तरं
पठति। एकाद्यनंतविकल्पोपपत्तौ विनेयाशयवशान्मध्यमाभिधानं। एकः द्वौत्रयः सं
ख्येयाः असंख्येयाः अनंताइतिपदार्थाभिधानं। तत्रैकः पदार्थोभवति एकंद्रव्यमनं
तपर्यायमितिवचनात्। द्वौपदार्थौजीवाजीवभेदात्। त्रयः पदार्थाः अर्था

यभेदात्॥एवमुत्तरेष्ववचनविकल्पापेक्षयासंख्येयास्नानचैथैसेयाविकल्पापेक्षया
असंख्येयाअनंताश्चभवंतितत्रविनेयाशयवशात्सप्तानांपदार्थानांनिरूपणाभेदइतिमध्यमे
नक्रमेणाभिधानेकृतेइतिसंक्षेपेसुमेधसामेवप्रतिपत्तिःस्यादतिप्रपंचेचातिचिरेण
संप्रतिपत्तिर्नस्यादितिकश्चिदाह॥जीवाजीवयोरन्यतरत्रैषांतर्भावादास्रवादीनाम
नुपदेशः॥आस्रवोहिजीवोवास्यादजीवोवायदिजीवोजीवेनभवतिअथाजीवेएवंसं
वरादयोपितस्मादेषामनुपदेशोनर्थकउपदेशःअनुपदेशः॥नवापरस्परोपश्लेषेसं
सारप्रवृत्तितदुपरमप्रधानकारणप्रतिपादनार्थत्वान्नवानर्थकउपदेशःकुतःजी
वाजीवयोः॥परस्परोपश्लेषेसतिसंसारप्रवृत्तितदुपरमप्रधानकारणप्रतिपदानार्थ
त्वादिहमोक्षमार्गः॥प्रकृतः॥तस्यफलमवश्यंमोक्षोनिर्देष्टव्यः॥सकस्येतिजीवउपा
त्तः॥सचसंसारपूर्वकः॥संचसत्यजीवेजीवस्यभवातीत्यजीवउपात्तः॥तयोश्चप
रस्परोपश्लेषः॥संसारस्तत्प्रधानहेतुःआस्रवोबंधश्चउपात्तौतदुपरमस्यमोक्ष
स्यप्रधानहेतूसंवरनिर्जरेइत्युपादानेतयोरेवमेषांनिर्देशेनेसतिप्रधान्यस्यमोक्ष

स्वप्रधानहेतुत्वसंवरनिर्जरयोरुपादानं नयोरेवमेषां निर्ज्ञाने सति प्राप्यस्य मोक्षस्य नि
र्ज्ञानं भवतीति हेतुफलत्वसामान्येन भूतस्यापि विशेषस्य पृथगुपादानं प्रयोजनार्थं क्षत्रि
या आयाताः सूरवर्मापीति उभयथापि चोदनानुपपत्तिः॥ यो जीवाजीवयोरंतर्भावा
दास्रवादीनामनुपदेशं चोदयति तस्योभयथापि चोदना नोपपद्यते
नि जीवाजीवाभ्यां पृथगुपलभ्य वा चोदयेदनुपलभ्य वा यदि पृथगुपलभ्यात एव त
तोर्थांतरत्वं सिद्धं॥ अथानुपलभ्यानुपलंभादेव चोदनाभावः॥ किंच जीवाजीवा
द्या सिद्धान्वा चोदयेदसिद्धान्वा॥ यदि सिद्धांश्चोदयेदंत एवार्थांतरभावः॥ अथासिद्धां
श्चोदयति कथमत्रांतर्भावश्चोद्यते॥ नहि खरविषाणादीनामंतर्भावश्चोदनार्हः॥ अ
नेकांताच्च चोदनानुपपत्तिरिति वर्त्तते कथं द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकयोर्गुणप्रधान
भावेनार्पणानर्पणाभेदात् जीवाजीवयोरास्रवादीनां स्यादंतर्भावः स्यादनंतर्भावः प
र्यायार्थिकगुणभावे द्रव्यार्थिकप्राधान्यादास्रवादिप्रतिनियतपर्या
नादिपारिणामिकचैतन्याचैतन्यादिद्रव्यार्पणादास्रवादीनां स्याज्जीवे ऽजीवे

वांतर्भावः। तथा द्रव्यार्थिकगुणभावे पर्यायार्थिकप्राधान्यादास्रवादिप्रतिनियतपर्या
यार्थार्पणादनादिपारिणामिकचैतन्याचैतन्यादिद्रव्यार्थानर्पणादास्रवादीनां
जीवाजीवयोः स्यादनंतर्भावः। तदपेक्षया स्यादुपदेशोऽर्थवानिति। एषां निर्वचनलक्षणा
क्रमहेत्वभिधाने। तेषां जीवादीनां पृथगुपदेशे प्रयोजनमुक्तं इदानीं निर्वचनलक्षणा
क्रमहेत्वभिधानं कर्तव्यं। तदुच्यते। त्रिकालविषयजीवनानुभवनाज्जीव। दशसु प्रा
णेषु यथोपात्तप्राणपर्यायेण त्रिषु कालेषु जीवनानुभवनाज्जीवत्यजीवीज्जीविष्य
तीति वा जीवः। तथा सति सिद्धानामपि जीवत्वं सिद्धं। जीवितपूर्वत्वात् संप्रति न जी
वंति सिद्धा भूतपूर्वगत्या जीवत्वमेषामित्यौपचारिकत्वं स्यात् मुख्यं चेष्यते नैष दोषः
भावप्राणज्ञानदर्शनानुभवनात् सांप्रतिकमपि जीवत्वमस्ति। अथवा रूढिशब्दो
ऽयं रूढौ च क्रियाव्युत्पत्त्यर्थैवेति कादाचित्कं जीवनमपेक्ष्य सर्वदा वर्तते गोशब्दव
त्। तद्विपर्ययोऽजीवः। यस्य जीवनमुक्तलक्षणं नासौ तद्विपर्ययादजीव इत्युच्य
ते। आस्रवत्यनेनास्रवणमात्रं वास्रवः। येन कर्मास्रवति। यद्वास्रवणमास्रवः

॰स्त्यनेनास्रवणमात्रंवास्रवः॥येनकर्मास्रवति॥यद्वास्रवणमास्रवः बध्यतेनेनबंध
नमात्रंवाबंधः बध्यतेयेनास्वतंत्री क्रियतेयेनास्वतंत्रीकरणमात्रंवाबंधः संव्रि
तेनेनसंवरणमात्रंवासंवरः येनसंव्रियतेयेनसंरुध्यतेसंरोधनमात्रंवासंवरः नि
र्जीर्यतेययानिर्जरणमात्रंवानिर्जरा निर्जीर्यतेनिरस्यतेययानिरसनमात्रंवा
निर्जरामोक्ष्यतेयेनमोक्षणमात्रंवामोक्षः॥मोक्ष्यतेस्यतेयेनासनमात्रंवामोक्षः
एतेषामितरेतरयोगेद्वंद्वः॥उक्तंनिर्वचनमिदानीलक्षणमुच्यते॥
चात्तद्विकल्पलक्षणोजीवः जीवस्वभावश्चेतनायतस्तदंतरेभ्योद्रव्येभ्योभिद्यते
तद्विकल्पाज्ञानादयोयसंनिधानादात्माज्ञाताद्रष्टाकर्त्ताभोक्ताचभवतितल्लक्ष
णोजीवस्तद्विपरीतत्वादजीवस्तदभावलक्षणस्तद्विपरीतत्वा
त्ज्ञानादीनामभावोयस्यलक्षणंसोजीवः कथमभावोनिरुपाख्यो
लक्षणंभवति॥अभावोपिवस्तुधर्मोहिहेत्वंगत्वादेर्भाववत्अतोसौलक्षणमुज्यते
सहियदिवस्तुनोलक्षणंनस्यात्सर्वसंकरःस्यात्यद्येवंवनस्पत्यादीनामजीवत्वं

प्राप्नोतितदभावात्॥स्नानादीनांहिप्रवृत्तितउपलब्धिर्नचतेषांतत्पूर्विकाप्रवृत्तिरस्ति
हिताहितप्राप्तिपरिवर्जनाभावादुक्तंच॥बुद्धिपूर्वांक्रियांदृष्ट्वास्वदेहेन्यत्रतद्ग्रहात्
मन्यतेबुद्धिसद्भावंसानयेषुनतेषुधीरिति॥नैषदोषस्तेषामपिस्नानादयः॥संति॥स
र्वज्ञप्रत्यक्षाइतरेषामागमगम्याः॥आहारलाभालाभयोः॥पुष्टिम्लान्यादिदर्शनेनयुक्ति
गम्याश्चांडगर्भस्थमूर्छितादिषुसत्यपिजीवत्वेतत्पूर्वकप्रवृत्त्यभावाद्धेतुव्यभिचारः॥पु
ण्यपापागमद्वारलक्षणआस्रवःपुण्यपापलक्षणस्यकर्मणआगमनद्वारमास्र
वइवास्रवः॥कउपमार्थः॥यथामहोदधेःसलिलमापगामुखैरहरापूर्यतेतथामिथ्या
दर्शनादिद्वारानुप्रविष्टैः॥कर्मभिरनिशमात्मासमापूर्यतइतिमिथ्यादर्शनादिद्वारमा
स्रव॥आत्मकर्मणोरन्योन्यप्रदेशानुप्रवेशलक्षणोबंधमिथ्यादर्शनादिप्रत्ययोपनी
तानांकर्मप्रदेशानामात्मप्रदेशानांचपरस्परानुप्रवेशलक्षणोबंधः॥बंधइवबंधः
कउपमार्थः॥यथानिगडादिद्रव्यबंधनबद्धोदेवदत्तोस्वतंत्रत्वादभिप्रेतदेशगमनाद्य
भावाद्दुःखीभवति॥तथात्माकर्मबंधनबद्धः॥पारतंत्र्याच्छारीरमानसदुःखाभ्य

द्धितोभवति॥ आस्रवनिरोधलक्षणः संवरः॥ पूर्वोक्तानामास्रवद्वाराणांशुभपरिणा
मवशान्निरोधः संवरः॥ संवरइवसंवरः॥ कउपमार्थः॥ यथासुगुप्तसुसंवृतद्वारक
वाटपुरंसुरक्षितंदुरासदमरातिभिर्भवतितथासुगुप्तिसमितिधर्मानुप्रेक्षापरीषह
जयचारित्रात्मनः सुसंवृत्तेंद्रियकषाययोगस्याभिनवकर्मागमद्वारसंवरणात्संवरः
एकदेशकर्मसंक्षयलक्षणानिर्जरा॥ उपात्तस्यकर्मणस्तपो
एकदेशसंक्षयलक्षणानिर्जरा॥ निर्जरेवनिर्जरा॥ कउपमार्थः॥ यथामंत्रौषधबला
न्निर्जीर्णवीर्यविपाकंविषंनदोषप्रदंतथासविपाकाविपाकनिर्जराप्रत्ययतपोवि
शेषेणनिर्जीर्णरसंकर्मनसंसारफलप्रदं॥ कृत्स्नकर्मवियोगलक्षणोमो
र्शनादिहेतुप्रयोगप्रकर्षेसतिकृत्स्नस्यकर्मणः॥ श्चतुर्विधबंधवियोगोमोक्षः॥ मो
क्षइवमोक्षः॥ कउपमार्थः॥ यथानिगडादिद्रव्यमोक्षात्सतिस्वातंत्र्येऽभिप्रेतप्रदेशगमनादे
शगमनादेपमात्सुखीभवतितथाकृत्स्नकर्मवियोगेसतिस्वाधीनात्यंतिकज्ञानदर्श
नानुपमसुखमात्माभवतिलक्षणमुक्तमिदानींक्रमहेतुरुच्यते॥ तादर्थ्यात्सारिस्यं

द्स्यादौजीवग्रहणंयोयंमोक्षमार्गस्त्वाविष्करणपरिस्पंदः॥सआत्मार्थस्तस्यमोक्षप
र्यायपरिणामाद्योवाजीवाद्युपदेशपरिस्पंदः॥सआत्मार्थस्तस्योपयोगस्वाभाव्येसति
ग्राहकत्वादतस्त्वादौजीवग्रहणंतदनुग्रहार्थत्वात्तदनंतरमजीवाभिधानंयतः॥शरी
रवाङ्मनःप्राणापानादिनोपकारेणजीवमात्मानमनुगृह्णातीत्यतस्तदनंतरमजी
वाभिधानं॥तदुभयाभिधानत्वात्तत्समीपेआस्रवग्रहणं॥यतआत्मकर्मणोः परस्प
रसंश्लेषेसत्यास्रवप्रसिद्धिर्भवति॥अतस्तत्समीपेआस्रवग्रहणं॥तत्पूर्वकत्वाद्बंधस्य
ततः परंबंधवचनंयतआस्रवपूर्वकोबंधस्ततः परंवचनंतस्याक्रियतेसंवृतस्यबंधा
भावात्तत्प्रत्यनीकप्रतिपत्त्यर्थंसंवरवचनं॥यतः संवृतस्यात्मनोबंधोनास्तिततस्तत्प्र
नीकप्रतिपत्त्यर्थंतदनंतरंसंवरवचनंसंवरेसतिनिर्जरोपपत्तेस्तदनंतरेनिर्जरावचनं
यतः॥संवरपूर्विकानिर्जराततस्तदंतिकेनिर्जरावचनं॥अंतेप्राप्तत्वान्मोक्षस्यांतेवचनं
निर्जीर्णाशेषकर्मस्वंतेमोक्षः॥प्राप्यतइत्यंतेवचनंपुण्यपापपदार्थोपसंख्यानमितिचेन्ना
स्रवेबंधेवांतर्भावाद्यादेतत्पुण्यपापपदार्थयोरुपसंख्यानंकर्त्तव्यं॥अन्यैरप्युक्तत्वादिति

तत्र किं कारणं। आस्रवे बंधे वा तद्भावाद्। तत्र आस्रवो बंधः पुण्यपापात्मकः तत्त्वशब्द
स्य भाववाचित्वात् जीवादिभिः सामानाधिकरण्यानुपपत्तिः तत्त्वशब्दो भाववाचीति व्या
ख्यातमेतत्। अतस्तस्य जीवादिभिर्द्रव्यवचनैः सामानाधिकरण्यं नोपपद्यते। न वाऽव्य
तिरेकात्तद्भावसिद्धेर्न वा न दोषः किं कारणम् अव्यतिरेकात्तद्भावसिद्धेर्न हि द्रव्याद्व्यति
रिक्तो भावोऽस्ति। अतस्तद्भावेनाध्यारोप्यते। यथा ज्ञानमेवात्मेति यदि तद्भावोऽध्यारोप्य
ते तल्लिंगसंख्यानुवृत्तिः। आप्नोतीति तल्लिंगसंख्यानुवृत्तौ चोक्तं किमुक्तं नोपात्तव्यक्ति
वचनत्वादिति। इति तत्त्वार्थवार्त्तिके व्याख्यानालंकारे प्रथमेऽध्याये चतुर्थमाह्निकं ॥
४॥ एवं संज्ञाख्यालक्षणादिभिरुद्दिष्टानां जीवादीनां संव्यवहारविशेषव्यभिचारनिवृ
त्त्यर्थमाह॥ सू० नामस्थापनाद्रव्यभावतस्तन्न्यासः॥ नीयते गम्यतेऽनेनार्थो नमति वा
र्थमभिमुखीकरोतीति नाम स्थाप्यते प्रतिनिधीयते सा वेति स्थापना। द्रोष्यते गम्यते ग
णैर्द्रोष्यति गमिष्यति गुणानिति वा द्रव्यं भवनं भवतीति भावः नामादीनामितरेतरयोग
लक्षणो द्वंद्वः॥ नामस्थापनाद्रव्यभावैर्न्नामस्थापनाद्रव्यभावतस्साद्यादित्वाद्दृश्यंतेन्य

तोपीतिवातसिः॥न्यसनंन्यस्यतइतिवान्यासोनिक्षेपइत्यर्थः॥तेषांन्यासस्तन्न्या
सः॥एतेषांनामादीनांकिंलक्षणमित्यत्रोच्यते॥निमित्तांतरानपेक्षंसंज्ञाकर्मनामनि
मित्तादन्यन्निमित्तांतरंतदनपेक्ष्यक्रियमाणासंज्ञानामेत्युच्यते॥यथापरमैश्वर्यल
क्षणेंदनक्रियानिमित्तांतरानपेक्षंकस्यचिदिंद्रइतिनामतथाजीवनक्रियानपेक्षंश्र
द्धानक्रियानपेक्षंवाकस्यचिज्जीवः सम्यग्दर्शनमितिवानामसोयमित्यभिसंबंधत्वे
नान्यस्यव्यवस्थापनीमात्रंस्थापनायथापरमैश्वर्यलक्षणोयः॥शचीपतिरिंद्रः सोय
मित्यन्यवस्तुप्रतिनिधीयमानंस्थापनाभवति॥एवंजीवइतिवासम्यग्दर्शनमितिअक्ष
निक्षेपादिषुसोयमितिव्यवस्थापनामात्रंस्थापना॥अनागतपरिणामविशेषंप्रतिगृ
हीताभिमुख्यंद्रव्यंयद्भाविपरिणामप्राप्तिंप्रतियोग्यतामादधानंतद्रव्यमित्युच्यते॥अत
द्भावंवा॥अथवातद्भावंवाद्रव्यमित्युच्यते॥यथेंद्रार्थमानीतंकाष्ठमिंद्रप्रतिमापर्यायप्रा
प्तिंप्रत्यभिमुखंइंद्रइत्युच्यते॥तथाजीवसम्यग्दर्शनपर्यायप्राप्तिंप्रतिगृहीताभिमु
ख्यंद्रव्यंद्रव्यजीवद्रव्यसम्यग्दर्शनमितिचोच्यते॥उक्तंतावत्सम्यग्दर्शनप्राप्तिंप्रति

राजवा॰
३७

गृहीताभिमुख्यमितिअनन्तपरिणामस्यजीवस्यासंभवादिदमयुक्तंजीवनपर्याय
प्राप्तिंप्रतिगृहीताभिमुख्यमितिकुतः। सदातत्परिणामोद्यादिनस्यात्प्रागजीवः
इति नैषदोषः। मनुष्यजीवादिविशेषापेक्षयास्यव्यपदेशोवेदितव्यः॥
धमागमनोआगमभेदात्तदेतद्द्रव्यंद्विविधंकुतः आगमनोआगमभेदादागमद्रव्य
जीवः। नोआगमद्रव्यजीवआगमद्रव्यसम्यग्दर्शनमितिचअनुपयुक्तः
प्यात्मागमअनुपयुक्तः। प्राभृतज्ञायागमद्रव्यमित्युच्यते। इतरत्त्रिविधंज्ञायक
शरीरभावितद्व्यतिरिक्तभेदादितरन्नोआगमद्रव्यंत्रैविध्यमास्कंदतिकुतः॥
शरीरभावितद्व्यतिरिक्तभेदात्। ज्ञातुर्यच्छरीरंत्रिकालगोचरंतत्ज्ञायकशरीरंजी
नसम्यग्दर्शनपरिणामप्राप्तिंप्रत्यभिमुखंद्रव्यंभावीत्युच्यतेतद्व्यतिरिक्तंकर्मनो
कर्मविकल्पं वर्त्तमानतत्पर्यायोपलक्षितंद्रव्यंभावः। वर्त्तमानेनतेनजीवनसम्य
ग्दर्शनपर्यायेणोपलक्षितंद्रव्यंभावजीवोभावसम्यग्दर्शनमितिचोच्यतेयथेन्द्रना
मकर्मोदयापादितेंदनक्रियापर्यायपरिणतआत्माभावेन्द्रः। सद्विविधः पूर्वव

सणषभावो द्विविधो वेदितव्यः । पूर्ववदागमनोआगमभेदात्तत्प्राभृतविषयोगावि
विष्ट आत्मागमजीवादिप्राभृतविषयेणोपयोगेनाविष्ट आत्मागमतो भावजीवो
भावसम्यग्दर्शनमिति चोच्यते । जीवनादिपर्यायाविष्टोऽन्यजीवनादिपर्यायेणावि
ष्ट आत्माऽन्यो नोआगमतो भावइत्युच्यते नामस्थापनयोरेकत्वं संज्ञाकर्माऽवि
शेषादिति चेन्नादरानुग्रहाकांक्षित्वात्स्थापनायां स्यान्मतं नामस्थाप्यमत्त इति
तन्न कुतः आदरानुग्रहाकांक्षित्वात्स्थापनायां यथार्हदिन्द्रस्कंदेश्वरादिप्रति
मास्वादरानुग्रहाकांक्षित्वं जनस्य तथा परिभाषिते च त्ततोऽन्यत्वमनयोर्द्रव्यभाव
योरेकत्वमव्यतिरेकादिति चेन्न । कथंचित्संज्ञास्वालक्षण्यादिभेदसिद्धेः स्यादेत
द्द्रव्यभावयोस्तर्ह्येकत्वं प्रसज्यते कुतस्तदव्यतिरेकान्न हि द्रव्यव्यतिरेकेणाभा
व उपलभ्यते भावव्यतिरेकेण वा द्रव्यं । अतो नयोरेकत्वमिति । तन्न कुतः संज्ञास्वाल
क्षण्यादिभेदात्तद्भेदसिद्धेरिह यथोः संज्ञास्वालक्षण्यादिहूतो भेदस्तयोर्नानात्व
मुपलभ्यते तथा द्रव्यभावयोरपीति । कश्चिदाह द्रव्यस्यादौ वचनं न्याय्यं तत्पूर्वक

त्वान्नामादीनां सतो हि संज्ञिनो नामादिभिर्भवितव्यमिति नैषदोषः॥ संव्यवहारहेतुत्वा
त्संज्ञायाः॥ पूर्ववचनं संव्यवहारहेतुत्वात्संज्ञायाः॥ पूर्ववचनं क्रियते सर्वो हि लोक
संव्यवहारः॥ संज्ञापूर्वकस्तदात्मकत्वात्तदनात्मकत्वे वस्तुव्यवहारविच्छेदः तदा
त्मकत्वाद्वस्तुनि निर्दयो रागद्वेषप्रवृत्तिः॥ सिद्धान्ततः॥ स्थापनावचनमाहितनाम
कस्य स्थापनोपपत्तेः ततः परस्थापना विधीयते कुतः॥ आहितनामक
पनोपपत्तेः आहितनामकस्य सोपपत्तिनि किंचिद्वृत्तिनिधीयते तदभावयोः पूर्व
परन्यासः पूर्वोत्तरकालवृत्तित्वात्तदभावयोः॥ पूर्वापरन्यासः क्रियते किं
रणां पूर्वोत्तरकालवृत्तित्वात्पूर्वकालविषयं हि द्रव्यमुत्तरकालभावीभाव इति
त्वप्रत्यासत्तिप्रकर्षाप्रकर्षभेदाद्वानुक्रमः॥ अथवा तत्प्रत्यासत्तेः प्रकर्षाप्रक
र्षभेदात्तेषां नामादीनां निर्देशः क्रमो वेदितव्यः॥ तत्र भावः प्रधानं तदर्थानीत
राणि तत्र प्रत्यासन्नं तत्समीपे द्रव्यं प्रयुक्तं तद्भावापत्तेः ततः पूर्वं स्थापनीयात्ता
नमन्तद्भावेपि तद्भावप्रतिप्रधानहेतुत्वात्ततः॥ पूर्वं नामोपादानं भावं प्रति विप्रकृ

ष्टत्वान्नामादिचतुष्टयाभावोविरोधात्॥अत्राहनामादिचतुष्टयस्याभावः।कुतोविरो
धादेकस्यशब्दार्थस्यनामादिचतुष्टयंविरुध्यतेयथानामैकंनामैवनस्थापना॥अ
थनामस्थापनाइष्यतेतेननामेदंनामस्थापनातर्हि॥नचेयंस्थापनानामेदंमेऽस्तोनामाच्छे
एकोविरोधान्नस्थापनातथैकस्यजीवादेरर्थस्यसम्यग्दर्शनादेर्वाविरोधान्नामाद्यभाव
इति॥नवासर्वेषांसंव्यवहारंप्रत्यविरोधान्नवाएषदोषः किंकारणंसर्वेषांसंव्यवहा
रंप्रत्यविरोधात्लोकेहिसर्वैर्नामादिभिर्दृष्टः संव्यवहारः इंद्रोदेवदत्तइतिनाम॥प्रति
मादिषुचेंद्रइतिस्थापनाइंद्रार्थंचकाष्ठेद्रव्येइंद्रसंव्यवहारः॥इंद्रआनीतइतिवचना
दनागतपरिणामेवार्थेद्रव्यसंव्यवहारोलोकेदृष्टः द्रव्यमयंमाणवकः॥आचार्यः
श्रेष्ठीवैयाकरणोराजावाभविष्यतीतिव्यवहारदर्शनात्शचीपतौचभावेइंद्रइतिनच
विरोधः॥किंच॥अभिहितानवबोधात्यथानामैकंनामैवेष्यतेनस्थापनेति॥आचक्षा
णेनत्वयाअभिहितानवबोधः॥प्रकटीक्रियतेयतोनैवमाचक्ष्महेनामैवस्थापनेति
किंत्वेकस्यार्थस्यनामस्थापनाद्रव्यभावैर्न्यासइत्याचक्ष्महे॥अनेकांतात्त्वनेनैतदेव-

तेनप्रतिजानीमहे नामैवस्थापनाभवतीतिनवास्थापनावानामभवतीनेतिच। क
थंमनुष्यब्राह्मणवद्यथाब्राह्मणः। स्यान्मनुष्यः ब्राह्मणस्यमनुष्यजात्यात्मक
त्वमनष्यस्तुब्राह्मणः स्यान्नवामनुष्यस्यब्राह्मणजात्यादिपर्यायात्मकत्वादर्शना
त्तथास्थापनास्यान्नामाकृतनाम्नः। स्थापनानुपपत्तेर्नामतुस्थापनास्यान्नवोभ
यथादर्शनात्तथाद्रव्यंस्याद्भावः भावद्रव्यार्थादेशान्नभावपर्यायार्थादेशा
त्तुद्रव्यंस्यान्नवानुभयथादर्शनात्किंच। अतएवासिद्धेर्यतएवनामादिचतुष्टयस्यवि
रोधंभवानाचष्टेऽतएवनाभावः। कथमिहयोयंसहानवस्थानलक्षणोविरोधोव
ध्यघातकवत्वसतामर्थानांभवतिनासतांकाकोलूकवच्छायातपवत्। नकाकदंत
खरविषाणयोविरोधोस्त्यकिंचनामाद्यात्मकत्वानात्मकत्वेचविरोधस्याविरोधकत्व
वः। यदिनामाद्यात्मकः। नासौविरोधको
दीनांविरोधकः। नामाद्यात्मापिविरोधकःस्यात्ततोनामादीनामभाववद्विरोधएवन॰

स्यादेवंघननामाद्यात्मकः॥एवमपिनामादीनांनासौविरोधकोर्थांतरत्वादर्थांतरभावेपि
विरोधकत्वमिष्यतेसर्वेषांपदार्थानांपरस्परतोनित्यंविरोधःस्यान्नचासौवस्तीत्य
तोविरोधाभावः॥ताद्गुण्याद्भावस्यप्रामाण्यमितिचेन्नेतरव्यवहारनिवृत्तेः स्यादेतत्ता
द्गुण्याद्भावएवप्रमाणंननामादिः॥सजीवनादिर्गुणोयस्यसतद्गुणस्तस्यभावस्ताद्गुण्यं
ततोभावएवप्रमाणंननामादिस्ताद्गुण्याभावादितितन्नकिंकारणमितरव्यवहारनि
वृत्तेः॥एवंहिसतिनामाद्याश्रयोव्यवहारोनिवर्त्तेतसचास्तीत्यतोनभावस्यैवप्रामाण्य
मुपचारादितिचेन्नताद्गुण्याभावात्स्यादेतद्यद्यपिभावस्यैवप्रमाणंतथापिनामादिव्यव
हारोननिवर्त्ततेकुतउपचारान्माणवकेसिंहशब्दव्यवहारवदितितन्नकिंकारणंताद्गु
णाभावाद्युज्यतेमाणवकेसिंहशब्दव्यवहारः॥क्रौर्यशौर्यादिगुणैकदेशयोगादिह
तुनामादिषुजीवनादिगुणैकदेशोनकश्चिदप्यस्तीत्युपचाराभावाद्व्यवहारनिवृत्ति
स्यादेवमुख्यसंप्रत्ययप्रसंगाच्चयद्युपचारान्नामादिव्यवहारः स्याद्गौणमुख्ययोर्मुख्ये
संप्रत्ययइतिमुख्यस्यैवसंप्रत्ययः स्यान्ननामादीनांयतस्त्वर्थप्रकरणादिविशेषलिंगा

भावेसर्वत्रसंप्रत्ययःअविशिष्टः। कृतसंगतेर्भवत्यतोननामादिषूपचाराद्व्यवहारः कृ-
कृत्रिमयोः। कृत्रिमेसंप्रत्ययोभवतीतिलोके तद्यथागोपालकमानयकटजकमानये
तियस्यैषासंज्ञाभवतिसआनीयतेनयोगात्। पालयतियोवाकटेजातः। एवमिहापि
यस्यैषाजीवादिरितिसंज्ञाकृतातस्यैवसंप्रत्ययःस्यान्नेतरेषामितितन्नाकिंकारणमु
भयगतिदर्शनात्। लोकेह्यर्थात्प्रकरणाद्वाकृत्रिमेसंप्रत्ययःस्यात्पार्थोवाअस्यैवंसंज्ञ
केनभवति। अकृतत्वात्तत्रभवतीदमेवंसंज्ञकेनकर्तव्यमित्यतश्चार्थात्प्रकरणाद्वा
केसंप्रत्ययोभवति। अंगहिभवान्ग्राम्यंपांसुलंखुरपादकमप्रकरणज्ञमागतंब्रवी
पालकमानयकटेकजमानयेतिउभयगतिरत्रस्यभविष्यतिकिंच। अनेकांता
कांतः कृत्रिममेवेदंनकृत्रिममेवेतिकिंतर्ह्यनेकांतोनामसामान्यापेक्षयास्यादकृत्रि
मंविशेषापेक्षयाकृत्रिमं। एवंस्थापनादयश्चेति। ततः। किंकृत्रिमाकृत्रिमयोःकृत्रि
मेसंप्रत्ययइत्यस्याभावः। किंच। नयद्वयविषयत्वात्। द्वौनयौद्रव्यार्थिकः। पर्यायार्थि
कः पर्यायार्थिकश्चतयोर्विषयोनामादिन्यासस्त-

सामान्यात्मकत्वात्याश्चात्यस्यभावः॥परिणामिप्रधानत्वात्तनः॥किंगौणमुख्ययोर्मुख्येसं
प्रत्ययः॥कृत्रिमाकृत्रिमयोःकृत्रिमेसंप्रत्ययइतिवचनंभवतिप्रतिविषयेनयभेदाद्द्रव्यार्थि
पर्यायार्थिकांतर्भावान्नामादीनांतयोश्चनयशब्दाभिधेयत्वात्पौनरुक्त्यप्रसंगः॥यतो
नामस्थापनाद्रव्याणिद्रव्यार्थिकस्याभावः॥पर्यायार्थिकस्येत्युक्तंततोनामादीनांनया
तर्भावान्नयविकल्पानांचवक्ष्यमाणत्वात्पौनरुक्तंप्राप्नोतिनवाविनयमतिभेदाधीनत्वा
द्व्यादिनयविकल्पनिरूपणस्यनवाणवादोषः॥किंकारणंविनेयमतिभेदाधीनत्वाद्व्यादि
नयविकल्पनिरूपणस्ययेसुमेधसोविनेयास्तेषांद्वाभ्यामेवद्रव्यार्थिकपर्यायार्थिका
भ्यांसर्वनयवक्तव्यार्थप्रतिपत्तिस्तदंतर्भावाच्चेत्ततोमंदमेधसस्तेषांत्र्यादिनयविकल्प
निरूपणामतोविशेषोपपत्तेर्नामादीनामपुनरुक्तत्वं॥तच्छब्दाग्रहणंप्रकृतत्वात्सम्य
ग्दर्शनादित्रयस्यप्रकृतत्वादेवनामादिन्यासाभिसंबंधस्तच्छब्दस्याग्रहणमनर्थकं॥प्र
त्यासन्नत्वाज्जीवादिषुप्रसंगइतिचेन्नसम्यग्दर्शनविषयत्वात्॥स्यादेतत्तच्छब्दाद्वि
नाप्रत्यासन्नाजीवादयस्तेषामेवन्यासाभिसंबंधोभवेन्नसम्यग्दर्शनादीनांकुतः

अनंतरस्यविधिर्वाभवतिप्रतिषेधोवेतितन्नकिंकारणंसम्यग्दर्शनंविषयत्वात्सम्यग्दर्श
नादित्रयस्यप्राधान्येनोपदेशस्तदर्थ॰ छ थीत्वछात्त्वारंभस्यसम्यग्दर्शनादिविषयत्वेनतुजी
वादीनांगुणभूतत्वेनोपदेशः॥ अतः सत्युव्याहृतेपिसम्यग्दर्शनादित्रयस्यप्राधान्यान्ना
मादिन्यासेनाभिसंबंधोयुक्तः विशेषातिदिष्टत्वाच्च। जीवादयसम्यग्दर्शनविषयत्वेन
विशेषेणातिदिष्टाः प्रकृतंसम्यग्दर्शनादित्रयंनबाधिष्यंते। विशेषातिदिष्टाः प्रकृ
तंनबाधंतइति सर्वभावाधिगमार्थे-तुसर्वेषांभावानांजीवादीनामप्रधानानांप्रधानानां
चसम्यग्दर्शनादीनामंधिगमार्थेतर्हितछव्दग्रहणमितरथाहिप्रधानाभिसंबंधएवः
त्‌एवमजीवादिषुज्ञानचारित्रयोश्चनामादिन्यासविकल्पोयोजयितव्यः॥ अधिकृता
नामेवसम्यग्दर्शनादिजीवादीनांपदार्थानामंभिधानाभिधेयसंव्यवहाराव्यभिचाराय
नामादिभिर्निक्षिप्तानांतत्त्वाधिगमहेतुर्वक्तव्यइत्यतआह॥ प्रमाणनयैरधिगमः॥६
प्रमाणनयाः तैरधिगमोभवतिसम्यग्दर्शनादीनांजीवादीनांप्रमाणनयावक्ष्यमाणल
क्षणाः ननुचनयशब्दस्याल्पाचूरत्वात्पूर्वनिपातेनभवितव्यंअभ्यर्हितत्वात्प्रमाणश

रास्य पूर्वनिपातो वेदितव्यः कथमभ्यर्हितत्वं प्रमाणप्रकाशितेष्वर्थेषु नयप्रवृत्तेर्व्यव
हारहेतुत्वादभ्यर्हः॥ यतः प्रमाणप्रकाशितेष्वर्थेषु नयप्रवृत्तिर्व्यवहारहेतुर्भवति नान्ये
ष्वतोस्याभ्यर्हितत्वं समुदायावयवविषयत्वाद्वा अथवा समुदायावयवत्वाद्वा अथवा समु
दायविषयं प्रमाणमवयवविषया नया इति प्रमाणस्याभ्यर्हितत्वं॥ तथा चोक्तं॥ सकलादे
शः प्रमाणाधीनो विकलादेशो नयाधीन इति अधिगमहेतुर्द्विविधः स्वाधिगमहेतुः
पराधिगमहेतुश्च स्वाधिगमहेतुर्ज्ञानात्मकः प्रमाणनयविकल्पः॥ पराधिगमहेतु
र्वचनात्मकस्तेन श्रुताख्येन प्रमाणेन स्याद्वादनयसंस्कृतेन प्रतिपर्यायसप्तभंगीमतो
जीवादयः पदार्था अधिगमयितव्याः॥ अत्राह केयं सप्तभंगीत्युच्यते॥ प्रश्नवशा
देकस्मिन्वस्तुन्यविरोधेन विधिप्रतिषेधविकल्पना सप्तभंगी॥ एकस्मिन्वस्तुन्यविरोधे
न प्रश्नवशाद्दृष्टेनेष्टेन च प्रमाणेनाविरुद्धा विधिप्रतिषेधकल्पना सप्तभंगी विज्ञेया त
द्यथा॥ स्यात् घटः स्यादघटः स्यात् घटश्चाघटश्च स्यादवक्तव्यः॥ स्याद्घटश्चावक्तव्यश्च
स्यात् घटश्चावक्तव्यश्चेत्यर्पितानर्पितनयसिद्धं निरूपयितव्यं तत्र स्वात्मना स्याद्घ

ट:॥परमात्मनास्यादघट:॥कोवाघटस्यस्वात्माकोवापरात्मा॥घटबुद्ध्यभिधानप्रवृत्तिलिं
ग:॥स्वात्मायत्रतयोरप्रवृत्ति:॥सपरात्मापटादि: स्वपरात्मोपादानापोहनव्यवस्थापा
द्यंहिवस्तुनोवस्तुत्वंयदिस्वस्मिन्पटाद्यात्मव्यावृत्तिविपरिणतिर्नस्यात्सर्वात्मनाघटइ
तिव्यपदिश्येत अथपरात्मनाव्यावृत्तावपिस्वा॰

णावदवस्त्वेवस्यादथवानामस्थापनाद्रव्यभावेषुयोविवक्षित: सस्वात्माइतर: परा
त्मातत्रविवक्षितात्मनाघटोनेतरात्मनायदीतरात्मनापिघट: स्याद्विवक्षिता
घट:॥नामादिव्यवहारोच्छेद:॥स्यादथवातत्रविवक्षितघटशब्दवाच्यसादृश्य
संबंधिषुकस्मिंश्चिद्घटविशेषेपरिगृहीतेप्रतिनियतोय:॥संस्थानादि: स: स्वात्माइ
तर:॥परात्मातत्रप्रतिनियतेनरूपेणघटोनेतरेणयदीतरात्मक: स्यादेकघटमात्र
प्रसंग: सामान्याश्रयोव्यवहारोविनश्येदथवातस्मिन्नेवघटविशेषेकालांतरावस्था
यिनिपूर्वोत्तरकुशूलांतकपालाद्यवस्थाकलाप:॥परात्मातदंतरालवर्त्तीस्वात्माते
नैवघट:॥तत्कर्मगुणव्यपदेशादर्शनान्नेतरात्मनायदिहिकुशूलांतकपालाद्यात्म

नापिघटः॥ स्याद्दृष्टावस्थायामपितदुपलब्धिर्भवेदुत्पत्तिविनाशार्थंपुरुशार्थंपुरुषप्रय
त्नफलाभावश्चापद्येत॥ अर्थान्तरालवर्तिपर्य्यायात्मनाप्यघटः॥ स्याद्घटकृत्येक-
लेनोपलभ्येत॥ अथवाप्रतिक्षणंद्रव्यपरिणामोपचयापचयभेदादर्थान्तरोपपत्तेः
ऋजुसूत्रनयापेक्षयाप्रत्युत्पन्नघटस्वभावः॥ स्वात्माघटपर्यायएवातीतोनागतश्च
परात्मातेनप्रत्युत्पन्नस्वभावेनसत्तासघटोनेतरेणसत्ता॥ तथोपलब्ध्यनुपलब्धिस
द्भावादितरथाहिप्रत्युत्पन्नवदतीतानागतात्मनापिघटत्वेएकसमयमात्रंसर्वंस्यादती
तानागतवद्वाप्रत्युत्पन्नाभावेघटाश्रयव्यवहाराभावश्चापद्येतविनष्टानुत्पन्नघटव्य
वहाराभाववदथवातस्मिन्प्रत्युत्पन्नविषयेरूपादिसमुदयेपरस्परोपकारवर्तिनिपृ
थुबुध्नाद्याकारः॥ स्वात्माइतरः॥ परात्मातेनपृथुबुध्नाद्याकारेणसघटोस्तिनेतरेण
घटव्यवहारस्यतद्भावेभावात्तदभावेभावाद्यदिहिपृथुबुध्नाद्यात्मनापिघटोनस्यान्न
एवनस्यादथेतरात्मनापिघटः स्यात्तदाकारशून्येपिघटव्यवहारः प्राप्नुयादथवा
रूपादिसंनिवेशविशेषः॥ संस्थानंतत्रचक्षुषाघटोगृह्यतइत्यस्मिन्व्यवहारेरूपमु

खेनघटोगृह्यतइतिनिरूपेस्वात्मारसादिः॥ परात्मासघटोरूपेणास्तिनेतरेणारसादि
नाप्रतिनियतकरणग्राह्यत्वात्यथाहिचक्षुषाघटोगृह्यतइत्यत्ररसादिरपिघटइतिगृ
ह्येतसर्वेषांरूपत्वप्रसंगस्ततश्चकरणांतरकल्पनानर्थिकायदिवारसादिवद्रूपमपि
घटइतिनगृह्येतचक्षुर्विषयतास्यनस्यात्॥ अथवाशब्दभेदेध्रुवोर्थभेदइतिघटकु
टादिशब्दानामप्यर्थभेदः॥ घटनाद्घटः॥ कौटिल्यात्कुटइतितत्क्रियापरिणतिक्षण
एवतस्यशब्दस्यप्रवृत्तिर्युक्तातत्रघटनक्रियाविषयकर्तृभावः॥ स्वात्माइतरः परात्मा
तत्राद्येनघटोनेतरेणतथार्थसमभिरोहणाद्यदिचघटनक्रियापरिणतिमुखेना
प्यघटः स्यात्तद्व्यवहारनिवृत्तिः॥ स्याद्यदिवेतरव्यपेक्षयापिघटः॥ स्यात्पटादिष्व
पितत्क्रियाविरहितेषुतच्छब्दवृत्तिः॥ स्यादेकशब्दवाच्यत्वंचावस्तुनः॥ अथवाघट
शब्दप्रयोगानंतरमुत्पद्यमानउपयोगाकारः॥ स्वात्माऽसंहेयत्वादंतरंगत्वाच्चबा
ह्याकारः परमात्मातदभावेपिघटव्यवहारदर्शनात्सघटउपयोगाकारेणास्तिना
न्येनयदिह्युपयोगाकारात्मनाप्यघटः॥ स्याद्वक्तृश्रोतृहेतुफलभूतोपयोगघटा

णाभावात्तदधीनोव्यवहारोविनाशमाप्नुयादितरोऽसन्निहितोपियदिघटः स्यात्पटादी
नामपिस्याद्घटत्वप्रसंग। अथवाचैतन्यशक्तेर्द्वावाकारौज्ञानाकारोज्ञेयाकारश्चानु
पयुक्तप्रतिविंबाकारादर्शतलवत्ज्ञानाकारः प्रतिविंबाकारपरिणतादर्शतलज्ञेय
कारस्तत्रज्ञेयाकारः। स्वात्मातन्मूलत्वाद्घटव्यवहारस्यज्ञानाकारः परात्मासर्वसाधा
रणत्वात्सघटोज्ञेयाकारेणास्तिनान्यथायदिज्ञेयाकारेणाप्यघटः स्यात्तदाश्रयेपि
कर्त्तव्यतानिरासस्यादथहिज्ञानाकारेणापिघटः। स्यात्पटादिज्ञानकालेपितत्संनि
धानाद्घटव्यवहारवृत्तिः। प्रसज्येत उक्तैः प्रकारैरर्पितंघटत्वमघटत्वंचपरस्परतो
नभिन्नं। यदिभिद्येतसामानाधिकरण्येनतद्बुद्ध्यभिधानप्रवृत्तिर्नस्याद्घटपटवत्ततश्च
तरेतरेविनाभावेउभयोरप्यभावात्तदाश्रयव्यवहारपन्हवः। कुतः स्यादेतत्तदुभया
त्मकौसौक्रमेणतच्छब्दवाच्यतामास्कंदनस्याद्घटश्चाघटश्चेत्युच्यते। यदितदुभया
त्मकंवस्तुघटइत्येवोच्यतइतरात्मासंग्रहादसत्वमेवस्यात्। अथाघटएवेत्युच्यतेघ
टात्मानुपादानादन्तमेवस्यात् नवस्तुता वदेवेति नचान्यः शब्दस्तदुभयात्मावस्थ

राजवा॰
५५

नत्वाभिधायीविद्यते।अतोसौघटोवचनगोचरातीतत्वात्स्यादवक्तव्यइत्युच्यते।घटा
त्मार्प्पणमुखेनउक्तावक्तव्यस्वरूपनिरूपणेनचादिश्यमानःसएवार्थइतिस्याद
घटश्चावक्तव्यश्चनिरूपिताघटभंगसंगेनप्रदर्शितावक्तव्यक्रमेनाच्चापदेश्यः।स
एवार्थइतिस्यादघटश्चावक्तव्यश्च।तदुभयाभिधानक्रमाक्रमार्प्पणावशाद्दोषि
र्भूततद्व्यपदेशः।सएवार्थःस्याद्घटश्चाघटश्चावक्तव्यश्चभवति।एवमियंसप्तभं
गीजीवादिषुसम्यग्दर्शनादिषुचद्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकनयार्प्पणभेदाद्योज
यितव्या।तत्रद्रव्यार्थिकैकांत।अनिश्चिततत्वः।अततदेवेत्यवधारणादुन्मत्तव
त्पर्यायार्थिकांतोपितथैवातद्वस्तुतदेवेत्यवधारणादुन्मत्तवत्स्याद्वादीनिश्चिता
र्थः।अपेक्षितयाथातथ्यवस्तुवादित्वादनुन्मत्तवचनवदवक्तव्यैकांतोप्यस
द्वादः।स्ववचनविरोधात्सदामौनव्रतिकवत्।अमत्यार्थः।स्यादवक्तव्यवादःव
क्तव्यावक्तव्यवादित्वात्स्यादितरवचनविशेषस्तवादनेकांतेतदभावादव्याप्ति
रितिचेन्न।तत्रापितदुपपत्तेः।स्यादेतदनेकांतेसाविधिप्रतिषेधविकल्पना

नास्तियदिस्याद्यदानेकांतोनभवतितदाएकांतदोषानुषंगोभवेदनवस्थाप्रसंगश्च
ततस्तत्रानेकांतत्वमेवेतिसाप्तभंगीप्रासिमतीनभवतीतितन्नकिंकारणं तत्रापिन
दुपपत्तेः स्यादेकांतः स्यादुभयः स्यादवक्तव्यः स्यादेकांतश्चावक्तव्यश्चस्यादनेकां
तश्चावक्तव्यश्च स्यादेकांतश्चानेकांतश्चावक्तव्यश्चेतितत्कथमितिचेदुच्यते प्र
माणनयार्प्पणाद्भेदादेकांतोद्विविधः सम्यगेकांतोमिथ्यैकांतइति अनेकांतोद्वि
विधः सम्यगनेकांतोमिथ्यानेकांतइतितत्रसम्यगेकांतोहेतुविशेषसामर्थ्यापेक्षः
प्रमाणप्ररूपितार्थैकदेशादेशः एकात्मावधारणेनान्याशेषनिराकरणप्रवणप्र
णिधिर्म्मिथ्यैकांतः एकत्रसप्रतिपक्षानेकधर्म्मस्वरूपनिरूपणः युक्त्यागमाभ्या
मविरुद्धः सम्यगनेकांतस्तदतत्स्वभाववस्तुशून्यंपरिकल्पितानेकात्मकंकेवलंवाग्वि
ज्ञानंमिथ्यानेकांतः तत्रसम्यगेकांतोनयइत्युच्यतेसम्यगनेकांतः प्रमाणंनयार्प्पणा
देकांतोभवतिएकनिश्चयप्रवणत्वात्प्रमाणार्प्पणादनेकांतोभवति अनेकनिश्च
याधिकरणत्वाद्यद्यनेकांतःअनेकांतएवस्यान्नैकांतोभवेदेकांताभावात्तत्समूहात्म

कस्यतस्याप्यभावःस्यात्। शाखाद्यभावेवृक्षाद्यभाववत्तदविनाभाविविशेषनिराकरणाद
स्तलोपेसर्वलोपः स्यादेवमुत्तरेचभंगायोजयितव्याः। छलमात्रमनेकांतइतिचेन्नछ
ललक्षणाभावात्। स्यान्मतंतदेवास्तितदेवनास्ति। तदेवनित्यं तदेवानित्यमितिचानेकां
तप्ररूपणंछलमात्रमितितन्न कुतः छललक्षणाभावात्। छलस्यहिलक्षणमुक्तंव
चनविघातोर्थविकल्पोपपत्त्याछलमिति। यथानवकंबलोयइत्यविशेषाभिहितेर्थे
वक्तुरभिप्रायादर्थांतरकल्पनंनवास्यकंबलानचत्वारइतिनवोवास्यकंब
इतिनवकंबलः। नतथानेकांतवादः। यतउभयनयगुणप्रधानभावापादितार्पितव्य
रसिद्धिविशेषबललाभप्रापितयुक्तिपुष्कलार्थोनेकांतवादः। संशयहेतुरिति
विशेषलक्षणोपलब्धेःस्यान्मतं संशयहेतुरनेकांतवादः। कथमेकत्राधारेविरो
ऽनेकस्यासंभवादागमश्चैवंप्रवृत्तः। एकंद्रव्यमनंतपर्यायमितिकिमागमप्रा
स्तिवानास्तिवानित्यंवानित्यंचेतितच्चनकस्माद्विशेषलक्षणोपलब्धेरिहसामान्यप्र
त्यक्षाद्विशेषाप्रत्यक्षाद्विशेषस्मृतेश्चसंशयः। तद्यथा। स्थाणुपुरुषोचितदेशेनाति

प्रकाशांधकारकलुषायांवेलायामूर्द्ध्वमात्रंसारूप्यंपश्यतोवक्रकोटरविशेषयोनिलय
नादीनस्थाणुगतान्विशेषान्वस्त्रसंसयनशिरकंडूयनशिखाबंधनादीन्पुरुषगतांश्च
नुपलभमानस्यतेषांचस्मरतः संशयउत्पद्यते॥ नचतद्वदनेकांतवादेविशेषानुपल
ब्धिर्यतः स्वपराद्यादेशवशीकृताविशेषाउक्ताव्यक्ताप्रत्यर्थमुपलभ्यते॥ ततोविशेषा
पलब्धेर्नसंशयहेतुरितियदगादितत्सम्यन्निरवेक्ष्यएवमपिसंशयः कथमिदंताव
दित्तिप्रष्टव्यः॥ एषामस्तित्वादीनांधर्माणांसाधनहेतुसंनिधानेसत्तिभवितव्यंसंशयेन
तिउच्यतेविरोधाभावशंशयाभावः॥ यदिविरोधोभविष्यत्संशयो॥ जनिष्यतनचविरो
धोनयोपनीतानांधर्म्माणामस्तिकुतः॥ स्वधर्म्मिणाभेदादविरोधः पितापुत्रादिसंबंधव
दुक्ताद्धर्म्मिणाभेदादेकत्राविरोधेनावरोधोधर्माणांपितापुत्रादिसंबंधवत्तद्यथैकस्य
देवदत्तस्यजातिकुलरूपसंज्ञाव्यपदेशविशिष्टस्यपितापुत्रोभ्राताभागिनेयइत्येवंप्र
काराः॥ संबंधाजन्यजनकत्वादिशक्त्याधर्म्मिणाभेदान्नविरुध्यंतेनह्येकापेक्षयापित्ते
ति॥ शेषापेक्षयापिपिताभवतिशेषापेक्षयावापुत्रादिव्यपदेशार्हइत्युक्तापेक्षयापि

तापुत्रादिकृतसंबंधबहुत्वंदेवदत्तस्यैकत्वेनविरुध्यते। तद्वदस्ति
त्वादयोनयोरितिविरोधमेकत्रसपक्षासपक्षापेक्षोपलक्षितसत्वादिभेदोपचितैकधर्मव
द्वा॥ अथवासपक्षासपक्षापेक्षयाउपलक्षितानांसत्वादीनांभेदानांमाधारेणपक्षधर्म
णोकेनकुल्पंसर्वद्रव्यंनिरपेक्षयोर्ह्येकत्रवादिप्रतिवादिप्रयोगापेक्षयासंशयउक्तः
इतरथाहिपक्षधर्मेपिसंशयःकल्पेत।एकस्यहेतोः॥साधकदूषकत्वाविसंवादवद्वा
॥अर्थेवमुपपन्त्या॥ विरोधेप्रतिपादितेपिमिथ्यादर्शनाभिवेशान्तत्वंनप्रतिपद्यतेयस्तंप्र
तिसार्वलौकिकहेतुवादमाश्रित्योच्यतेन्नहस्वपक्षमर्यादानक्रमेणन्यायधर्ममनुपाल
यतावादिनाभिप्रेतप्रतिज्ञार्थसिद्धिमाशंसतानाहेत्वनपदेशेनसर्वाभिलषितार्थसिद्धिः
प्रतिज्ञामात्रादेवमाप्नापदिति॥ अतिप्रसंगदोषनिवृत्तयेयोहेतुरुपदिश्यतेससाधको
दूषकश्चस्वपक्षंसाधयतिपरपक्षंदूषयतिः॥ ननौसाधनदूषणार्थौहेतोरन्यौभवतः
नचानन्नात्वमस्तीतिकृत्वायेनसाधकस्तेनदूषकः येनवादूषकस्तेनसाधकः॥ नतयोः
संकरोविरोधोवा॥ एवंसर्वार्थेषुविरोधदोषमन्तरेणेतिविसर्ज्यस्यनेकान्तप्रक्रियेति॥ सर्व

प्रवाद्यविप्रतिपत्तेश्चनात्रप्रतिवादिनोविसंवदंतेएकमनेकात्मकमितिकेचित्तावदाहुः
सत्त्वरजस्तमसांसाम्यावस्थाप्रधानमितितेषांप्रसादलाघवशोषतापावरणसाधना
दिभिन्नस्वभावानांप्रधानात्मनांमिथश्चनविरोधः॥अथमन्येथाः॥नप्रधानंनामैकं
गुणेभ्योव्यतिरिक्तमस्तिकिंतुतएवगुणाः॥साम्यमापन्नाः॥प्रधानाख्यांलभंतइति
यद्येवंभूमाप्रधानस्यात्स्यादेतत्तेषांसमुदायः॥प्रधानमेकमितिअतएवाविरोधः
सिद्धः॥गुणानामवयवानांसमुदायस्यच॥अपरेमन्यंते॥अनुवृत्तिबुद्ध्यभिधानलक्ष
णः॥सामान्यविशेषइतितेषांचसामान्यमेवविशेषः॥सामान्यविशेषइतिएकस्यात्म
नःउभयात्मकंनविरुध्यते॥अपरआहुः॥वर्णादिपरमाणुसमुदायोरूपपरमाणुरि
तितेषांकक्खडत्वादिभिन्नलक्षणानांरूपात्मनांमिथश्चनविरोधः॥अथमतंनप
रमाणुर्नामैकोस्तिवाह्यः॥किंतुविज्ञानमेवतदाकारपरिणतंपरमाणुव्यपदेशार्ह
मित्युच्यते॥अत्रापिग्राहकविषयाभाससंवित्तिशक्तित्रयाकाराधिकरणस्यैकस्या
भ्युपगमान्नविरोधः॥किंच सर्वेषामेवतेषांपूर्वोत्तरकालभाव्यवस्थाविशेषार्पणा

स्वकार्यकारणशक्तिसमन्वयेनविरोधस्यास्पदमित्यविरोधः॥सिद्धः॥एवंप्र
माणनयैरधिगतानांजीवादीनांपुनरप्यधिगमोपायांतरप्रदर्शनार्थमाह॥निर्देश
स्वसाधनाधिकरणस्थितिविधानतः॥केपुनरिमेनिर्देशादयः
मित्वमाधिपत्यंसाधनंकारणं॥अधिकरणंप्रतिष्ठास्थितिः॥कालक्र
विधानंप्रकारः॥अधिगमइत्यनुवर्तते॥एतैरेतेभ्योवाधिगमः॥पूर्ववत्तसिः
गमः॥जीवादीनांसम्यग्दर्शनादीनांच॥सन्निहितया निर्देशः॥कर्त्त
:॥अर्थवशाद्विभक्तिपरिणामोभवति॥तद्यथा॥उच्चानिदेवदत्तस्यगृहाणिआमंत्र
स्वैनंदेवदत्तमितिगम्यते॥अथकिमर्थमादौनिर्देशउच्यते॥अवच्छिन्नार्थ
ल्पप्रतिपत्तेरादौनिर्देशवचनंस्वरूपेणावच्छिन्नस्यार्थस्यस्वामित्वादिकाधर्मवि
निष्पत्तिर्भवति॥अतोऽस्यनिर्देशस्यादौवचनंक्रियते इतरेषांप्रश्नवशात्क्रमः॥इ
त्वादीनांप्रश्नवशात्क्रमोवेदितव्यः॥यद्येवंसएवतावदुच्यते॥कोजीवइ
तउपशमिकादिभावपर्यायोजीवः॥पर्यायादेशाद्वक्ष्यमाणउपशमिकादिभाव·

पर्यायोऽजीव इत्युच्यते पर्यायादेशात् द्रव्यार्थादेशान्नामादि जीव इत्युच्यते तदुभय
संग्रहः॥ प्रमाणं तस्योभयस्य संग्रहः॥ प्रमाणनिर्देश इत्युच्यते कस्य जीवः॥ तत्परिणा
मस्य भेदादग्नेरौष्ण्यस्य परिणामो यस्यासौ यं तत्परिणामस्तस्यासौ व्यपदिश्यते कुतः
कथंचिद्भेदात्परिणामपरिणामिनोर्भेदकल्पनासद्भावात् अग्नेरौष्ण्यवत्तद्यथा उ
ष्णात्मकस्याग्नेर्दहनपचनस्वेदनादिक्रियासामर्थ्यमौष्ण्यभेदेनोच्यते॥ व्यवहारनय
वशात्सर्वेषां॥ जीवादीनां सर्वेषां पदार्थानां व्यवहारनयवशाज्जीवः॥ स्वामी किंसाध
नो जीवः॥ पारिणामिकभावसाधनो निश्चयतः॥ यो सौ जीवात्मा पारिणामिकस्त
त्साधनो जीवः॥ निश्चयनयेन तेन ह्यसौ वात्मानं सर्वकालं लभत इति॥ उपशामिका
दिभावसाधनश्च व्यवहारतः॥ व्यवहारनयवशादौपशमिकादिभावसाधनश्चेति
व्यपदिश्यते च शब्देन शुक्रशोणिताहारादिसाधनश्च॥ किमधिकरणो जीवः॥ स्व
प्रदेशाधिकरणो निश्चयतः॥ यो सौ स्वप्रदेश असंख्यातस्वरूपः॥ कर्मकृतशरी
रपरिमाणानुविधायित्वेपि अपरित्यागमहीनाधिकभावस्तदधिकरणो जीवः स्वा

त्मप्रतिष्ठाकाशवद्व्यवहारतः॥शरीराधिष्ठानः कर्मोपात्तशरीरमितत्वाधिकरण
मात्माव्यवहारनयवशादधितिष्ठतीतिउच्यते॥किंस्थितिकोजीवः॥स्थितिस्तस्यद्र
व्यपर्यायेक्षानाद्यवसानासमयादिकाच॥तस्यजीवस्यास्थितिः॥द्रव्यपर्यायापेक्षा
द्विधाकल्प्यते॥द्रव्यापेक्षाऽनाद्यवशानाजीवद्रव्यंहिचैतन्यजी
वत्वासंख्येयप्रदेशादिसामान्यादेशान्नप्रच्यवते॥सर्वकालमितिपर्यायस्तुअन्य
तितदपेक्षासमयादिकाकल्प्यतेकिमस्यविधानंनारकादिसंख्येयासंख्येयानंत
प्रकारोजीवः॥नारकादयः संख्येयाः॥असंख्येयाअनंतप्रकाराभिद्यंतेजीवस्यत
थैतरेषामागमाविरोधान्निर्द्देशादिवचनंतेनैवप्रकारेणागमाविरोधेनेतरेषामजी
वादीनांनिर्द्देशादयोवक्तव्यास्तद्यथा॥अजीवस्तावद्दशप्राणपर्यायरहितोनामाऽ
दिष्वाजीवात्मैवाजीवस्यस्वामीजीवोवाभोक्तृत्वात्॥पुद्गलानामणुत्वादिसाधनं
भेदादिनन्निमित्तंवाकालादिधर्माधर्मकालाकाशानांगतिस्थितिवर्तनावगाहहे
तुतापारिणामिकीअगुरुलघुगुणानुग्रहीतास्वात्मभूतसत्तासंबंधाजी

वात्तदपेक्षत्वाद्गत्यादिहेतुताभिव्यक्तेः॥स्वात्मैवाधिकरणंसर्वद्रव्याणांस्वात्मव्यवस्थि
तत्वादाकाशंसाधारणमसाधारणंचघटादिजलादीनांस्थितिर्द्रव्यापेक्षानाद्यवसानाप
र्यायापेक्षासमयादिकाविधानंधर्मादित्रिकंप्रतिनियतानादिपारिणामिकद्रव्यार्था
देशादेकैकंपर्यायार्थिकनयादेशादनेकं॥संख्येयानंतानांद्रव्याणांगतिस्थित्यवगा
हनाद्युपकारपर्यायादेशाच्चस्यादेकंस्यादनेकंस्यात्संख्येयंस्यादसंख्येयंस्यादनंतंका
लः॥संख्येयोसंख्येयोनंतश्चभवति॥परप्रत्ययात्पुद्गलद्रव्यंरूपस्पर्शादिपारिणामि
कद्रव्यार्थादेशात्स्यादेकंप्रतिनियतैकानेकसंख्येयासंख्येयानंतप्रदेशपर्यायादे
शात्स्यादनेकंस्यात्संख्येयंस्यादसंख्येयंस्यादनंतं॥आस्रवनिर्देशः कायवाङ्मनःक्रि
यापरिणामोनामादिर्वाजीवस्यस्वामीकर्मवातन्निमित्तत्वात्सात्मैवसाधनंशुद्धस्या
तदभावात्कर्मवासातितस्मिन्प्रवृत्तेरधिकरणंआत्मनैवासीत्तत्रतत्फलदर्शनात्क
र्मणिकर्मकृतेचकायादावुपचारतः॥स्थितिर्वाङ्मनसास्रवयोर्जघन्येनैकसम
यः॥उत्कर्षेणांतर्मुहूर्तः कायास्रवस्यजघन्येनांतर्मुहूर्तः उत्कर्षेणानंतकालः

असंख्येया पुद्गलपरिवर्त्ताः॥ विधानं वाङ्मनसास्रवयोश्चतुर्विकल्पः सत्यासत्यमृ
षोभयानुभयभेदात्कायास्रवः सप्तविधः॥ उदारिकवैक्रियिकाहारकमिश्र
भेदादौदारिकौदारिकमिश्रकौ मनुष्यतिरश्चां वैक्रियिकवैक्रियकमिश्रकौ देव
नारकाणां आहारकाहारकमिश्रकौ संयतानामृद्धिप्राप्तानां कार्मणकायास्रवो विग्र
हापन्नानां केवलिनां वा समुद्घातगतानां अथवास्रवस्य प्रकारः
यिकः हिंसानृतस्तेयाब्रह्मादिषु प्रवृत्तिनिवृत्तिसंज्ञा वाचिकः परुषाक्रोशपि
शुनपरोपघातादिषु वचस्सु प्रवृत्तिनिवृत्तिसंज्ञः मानसो मिथ्याश्रुतेर्ष्यासूयादि
षु मनसः प्रवृत्तिनिवृत्तिसंज्ञः बंधनिर्देशः॥ जीवकर्मप्रदेशान्योन्यसंश्लेषो बंध
नामादिर्वा सजीवस्य तत्र तत्फलदर्शनात्कर्मणश्च तस्य हि स्पष्टत्वान्मिथ्यादर्शनाविर
तिप्रमादकषाययोगा बंधस्य साधने
धिकरणं भवति विवक्षातः कारकप्रवृत्तेः॥ स्थितिर्जघन्योत्कृष्टा च तत्र जघन्या वे
दनीयस्य द्वादशमुहूर्त्ताः नामगोत्रयोरष्टौ शेषाणामंतर्मुहूर्त्ता उत्कृष्टा ज्ञानदर्शना

वरणावेदनीयांतरायाणांत्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यः मोहनीयस्यसप्ततिर्नामगोत्रयोर्विं
शतिस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यायुषः॥ अथवाबंधसंतानपर्यायादेशादनादि
रनिधनश्चाभव्यानांभव्यानांचकेषांचिद्येनतेनापिकालेननसेत्स्यंतिज्ञानावरणा
दिकर्मोत्पादविनाशापेक्षयासादिः॥ सनिधनः विधानंबंधसामान्यादेशादेकः॥ द्विवि
धः॥ शुभाशुभभेदात्त्रिधाद्रव्यभावोभयविकल्पात्चतुर्धाप्रकृतिस्थित्यनुभाग
प्रदेशभेदात्पंचधामिथ्यादर्शनादिहेतुभेदात्॥ षोढानामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकाल
भावैः॥ सप्तधातैरेवभवाधिकैः॥ अष्टधाज्ञानावरणादिमूलप्रकृतिभेदादेवंसंख्ये
यासंख्येयानंतविकल्पश्चभवति हेतुफलभेदात्संवरनिर्देशः॥ आस्रवनिरोधोना
मादिर्वाजीवोस्यस्वामीकर्मवानिरुध्यमानविषयत्वान्निरोधस्यसाधनंगुप्तिसमि
तिधर्म्मादयस्वामिसंबंधार्हमेवाधिकरणमित्युत्कर्षस्थितिर्जघन्येनांतर्मुहूर्ता॥ उ
त्कृष्टापूर्वकोटीदेशोना विधानंएकादिरष्टोत्तरशतविधः ततउत्तरश्चसंख्ये
यादिविकल्पः निरोध्यनिरोधकभेदाद्वेदितव्यः॥ तत्राष्टोत्तरशतविधउच्यते ति

त्नोत्तमयः॥ पंचसमितयः॥ धर्मोदशविधः॥ अनुप्रेक्षाद्वादशपरीषहाद्वाविंशतिः॥ न
योद्वादशविधंप्रायश्चित्तंनवविधं॥ विनयश्चतुर्विधः॥ वैयावृत्यंदशविधंस्वाध्या
यः॥ पंचविधः॥ व्युत्सर्गोद्विविधः॥ धर्म्यध्यानदशविधंशुक्लध्यानं॥ चतुर्विधमि
तिनिर्जरानिर्देशः॥ यथाविपाकात्तपसोवाउपभुक्तवीर्यकर्मनिर्जरानामादिर्विसा
आत्मनः॥ कर्मणोवाद्रव्यभावभेदतः॥ साधनतयोयथाकर्मविपाकस्य अधिक

र्जरात्मैववास्थितिर्जघन्येनेकसमयः॥ उत्कर्षेणांतर्मुहूर्त्तः॥ सादिः
सपर्यवसानावा॥ विधानंसामान्यादेकानिर्जरा॥ द्विविधायथाकालप्रक्रमिकभेदा
दष्टधामूलकर्मप्रकृतिभेदादेवंसंख्येयासंख्येयानंतविकल्पाभवति॥ कर्मरसानि
र्हरणभेदान्मोक्षनिर्देशः॥ कृत्स्नकर्मसंक्षयोमोक्षोनामादिर्वातस्यस्वामीपरमात्मा
मोक्षात्मैववासाधनसम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणिस्वामिसंबंधाहमेवाधिकरणंत
द्विषय॥ त्वात्स्थितिस्तस्यसादिरनिधानाविधानं सामान्यादेकोमोक्षः॥ द्रव्यभाव
मोक्तव्यभेदादनेकः॥ सम्यग्दर्शननिर्देशस्तत्त्वार्थश्रद्धानंसम्यग्दर्शनंनामादि

वीतसुनरात्मनः॥स्वस्यैववादर्शनमोहोपशमादिसाधनं॥ वाह्यंचोपदेशादिस्वात्मावा
स्वामिसंवंध॥भागेवाधिकरणंस्थितिर्जघन्येनांतर्मुहूर्तं॥उत्कर्षेणषट्षष्ठिसा
गरोपमाणिसातिरेकाणि॥अथवा॥सादिसनिधनं॥अपशमिकक्षयोपशमिकंसा
द्यनिधनंक्षायिकंविधानं॥सामान्यादेकंद्विधानिसर्गजाधिगमजभेदात्त्रिधा॥अप
शमिकक्षायिकक्षायोपशमिकल्पादेवंसंख्येयानंतविकल्पंचभवति॥अध्यवसा
नभेदात॥ज्ञाननिर्देशः॥जीवादितत्वप्रकाशनंज्ञानंनामादिवीतदात्मनः स्वाका
रस्यवाज्ञानावरणादिकर्मक्षयोपशमादिसाधनं स्वाविर्भावशक्तिर्वा॥अधिकरणं
स्वात्मास्वाकारोवातत्रप्रतिष्ठानात्स्थितिः॥सादिसनिधनंक्षायोपशमिकंज्ञानं
चतुर्विकल्पंसाद्यनिधनंक्षायिकंविधानंसामान्यादेकंज्ञानं प्रत्यक्षपरोक्षभेदा
द्विधाद्रव्यगुणपर्यायविषयभेदात्त्रिधानामादिविकल्पाच्चतुर्धामत्यादिभेदात्पं
चधाइत्येवंसंख्येयासंख्येयानंतविकल्पंचभवतिभेदाच्चारित्रनिर्देशः॥कर्मादान
कारणनिवृत्तिश्चारित्रंनामादिवीतसुनरात्मनः स्वरूपस्यवाचारित्रमोहोपश

राजवा॰ मादिसाधनं स्वपराशक्तिर्वा स्वामिसंबंधभागेवाधिकरणं स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तउत्क
५१ र्षेण पूर्वकोटीदेशोना॥ अथवा सादिपर्यवसानं॥ औपशमिकक्षायोपशमिके॥ सा
द्यपर्यवसानं क्षायिके शुद्धिप्रकर्षापेक्षया विधानं सामान्यादेकं द्विधा बाह्याभ्यं
तरनिवृत्तिभेदात्॥ त्रिधा औपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकविकल्पात्॥
चतुर्थमभेदात् पंचधा सामायिकादिविकल्पादित्येवं संख्येयासंख्येयानंतविक
ल्पं च भवति॥ परिणामभेदात् किमेतैरेव जीवादीनामधिगमो भवति उतान्योप्यधि
गमोपायोस्तीति परिपृष्टः॥ अस्तीत्याह॥ सत्संख्याक्षेत्रस्पर्शनकालांतरभावा
ल्पबहुत्वैश्च॥ अधिगम इत्यनुवर्त्तते प्रशंसादिषु सच्छब्दवृत्तेः॥ इच्छातः सद्भाव
ग्रहणं सच्छब्दः प्रशंसादिषु वर्त्तते तद्यथा प्रशंसायां तावत् सत्पुरुषः॥ सदश्व इ
ति क्वचिदस्तित्वे सद्घटः सत्पट इति क्वचित् प्रतिज्ञायमाने प्रव्रजितः॥ सत्कथमनृतं
ब्रूयात् प्रव्रजित इति प्रज्ञायमान इत्यर्थः॥ क्वचिदादरे सत्कृत्यातिथीन् भोज
ति आदृत्येत्यर्थः॥ तत्रेह अस्तित्वे सद्भावो गृह्यते॥ अव्यभिचारात् सर्वमूलत्वाच्च

तस्माद्दौवचनंसत्वंह्यव्यभिचारिसर्वपदार्थैः।सत्तांव्यभिचरतियदिव्यभिचरेद्धाग्वि
ज्ञानगोचरातीतःस्यात।गुणास्तुरूपादयोज्ञानादयश्चकेषुचित्संतिकेषुचिन्न
संतिक्रियाचपरिस्पंदात्मिकाजीवपुद्गलेष्वस्तिनेतरेष्वितिनःप्राभिमता।सर्वेषांच
विचारार्हाणामस्तित्वमूलंतेनहिनिश्चितस्यवस्तुनउत्तराचिंतायुज्यते।अतस्तस्या
दौवचनंक्रियते।सतःपरिणामोपलब्धेःसंख्यापदेशः।सतोहिवस्तुनःसंख्या
तानंतपरिणामोपलब्धेः।संख्यानाद्यनंतरमपरिमाणावधारणार्थंसंख्यातेदल
क्षणाउपदिश्यतेनिज्ञातिसंख्यस्यनिवासविप्रतिपत्तेः।क्षेत्राभिधानंनिश्चये
नज्ञातसंख्यस्यार्थस्योर्ध्वमधस्तिर्यग्निवासविप्रतिपत्तेरूर्द्धाद्यनंतरमनिश्चया
र्थं।क्षेत्राभिधानंअवस्थाविशेषस्यवैचित्रिकालविषयोपश्लेषनिश्चयार्थ
स्पर्शनं अवस्थाविशेषोविचित्रस्त्र्यश्रचतुरस्रादिस्तस्यत्रिकालविषयमुप
श्लेषणंस्पर्शनंकस्यचित्तत्क्षेत्रमेवस्पर्शनं।कस्यचिद्रज्जवःप
ड्ष्ठौवेति।एकसर्वजीवसंनिधौतन्निश्चयार्थंतदुच्यते।स्थितिमतोवधिप

राजवा॰ ५२

रिच्छेदार्थे कालोपादानं स्थितिमतोऽर्थस्यावधिपरिच्छेत्तव्य इति। कालोपादानं क्रियते ऽन्तरशब्दस्यानेकार्थवृत्तेरवि

गः क्वचिच्छिद्रे वर्त्तते सांतरं काष्ठं सच्छिद्रमिति। क्वचि

दभ्यंतर इति क्वचिन्मध्ये हिमवत्सागरांतरमिति। क्वचित्सामीप्ये स्फटिकस्य शुक्लर

क्ताद्यन्तरस्थस्य तद्वर्णतेति शुक्लरक्तसमीपस्थस्येति गम्यते क्वचि

द्वारणलोहानां काष्ठपाषाणवाससां नारीपुरुषतोयानामंतरं महदंतरमिति म

हान्विशेष इत्यर्थः। क्वचिद्बहिर्योगे ग्रामस्यांतरे कूपा इति क्वचिदुपसंव्याख्या

ने। अंतरे शाटका इति क्वचिद्विरहे अनभिप्रेतश्रोतृजनांतरे मंत्रं मंत्रयते। त

द्विरहे मंत्रयत इत्यर्थः। तत्रेह छिद्रमध्यविरहेष्वन्यतमो वेदितव्यः।

वीर्यस्यान्यभावे पुनरुद्भूतिदर्शनात्तद्वचनं अनुपहतवीर्यस्य द्रव्यस्य निमित्त

वशात्कस्यचित्पर्यायस्यान्यभावे सति पुनर्निमित्तांतरात्तस्यैवाविर्भावदर्श

नेऽन्तरमित्युच्यते परिणामप्रकारनिर्णयार्थं भाववचनमुपशमिकादिः।

मप्रकारेणनिर्ज्ञातव्यमितिभाववचनंक्रियतेसंख्यानाद्यन्यतमनिश्चयेप्यन्योन्यवि
शेषप्रतिपत्त्यर्थमल्पबहुत्ववचनंसंख्यानादिष्वन्यतमेनपरिमाणेननिश्चितानां
मन्योन्यविशेषप्रतिपत्त्यर्थमल्पबहुत्ववचनंक्रियतेइमेएभ्योऽल्पाइमेबहु
वइत्याहनिर्देशवचनात्सत्वप्रसिद्धेःसंग्रहणंनिर्देशवचनादेवसत्वंसिद्धंनह्यस
तोनिर्देश्यइतितस्मादसङ्ग्रहणमनर्थकंसङ्ग्रहणमसङ्ग्रहणंनवा।क्वास्तिक्व
नास्तीतिचतुर्दशमार्गणास्थानाविशेषणार्थत्वान्नवायदोषः।किंकारणं
नानेनसम्यग्दर्शनादेः।सामान्येनसत्वमुच्यते।किन्तुगतीन्द्रियकायादिचतु
र्दशसुमार्गणास्थानेषुक्वास्तिसम्यग्दर्शनादिःक्वनास्तीत्येवंविशेषणार्थंसद
चनं।सर्वभावाधिगमहेतुत्वाच्चाधिकृतानांसम्यग्दर्शनानांजीवादीनांचनिर्देश
वचनेनास्तित्वमधिगतंस्याद्येत्वनधिकृताजीवपर्यायाःक्रोधादयः।योवाजी
वपर्यायाःवर्णादयोघटादयश्चतेषामस्तित्वाधिगमार्थंपुनर्वचनं।अनधि
कृतत्वादितिचेन्नसामर्थ्यात्स्यादेतदनधिकृतास्तित्वततोनपुनरुक्तमेषांग्रहणं

मितितन्नकिंकारणंसामर्थ्यात्तेषामपिग्रहणंभवति॥ विधानग्रहणानार्थत्वा
त्वात्स्यादेतद्विधानग्रहणादेवसंख्यासिद्धिरितितन्नकिंकारणंभेदगणनार्थत्वात्प्र
कारगणनंहितद्भेदगणनार्थमिदमुच्यते॥ उपशमसम्यग्दृष्टयइयन्तः॥ क्षायि
कसम्यग्दृष्टयएतावन्तइति॥ क्षेत्राधिकरणयोरभेदइतिचेन्नोक्तत्वात्स्यादेतद्यदे
वाधिकरणंतदेवक्षेत्रं॥ अतस्तयोरभेदात्पृथग्ग्रहणमनर्थकमितितन्नकिंका
रणंप्रक्तार्थत्वादुक्तमेतत्सर्वभावाधिगमार्थत्वादिति॥ क्षेत्रेसतिस्पर्शनोपलब्धेर्म
धुघटवत्पृथग्ग्रहणं॥ यथेहसतिघटेक्षेत्रेवुनोवस्थानात्तन्नियमाद्धटस्पर्शन
नंनह्येतदस्तिघटेतु॥ अवतिष्ठतेनचघटंस्पृशतीतितथाकाशक्षेत्रेजीवावस्था
नियमादाकाशस्पर्शनमितिक्षेत्राभिधानेनैवस्पर्शनस्यार्थग्रहो॥ तत्वात्पृथग्ग्रह
णमनर्थकं॥ नवाविषयवाचित्वान्नवायंदोषः॥ किंकारणंविषयवाचित्वाद्विषय
वाचीक्षेत्रशब्दः यथाराजाजनपदक्षेत्रेवतिष्ठतेनचकृत्स्नं
नंतुकृत्स्नविषयमितित्रैकाल्यगोचरत्वाच्चयथासांप्रतिकेनाधुनासांप्रतिकंघट

क्षेत्रेस्पृष्टेनातीतानागतेनैवमात्मनः॥ सांप्रतिकक्षेत्रस्पर्शनेस्पर्शनाभिप्रायः स्पर्श
नाभिप्रायः स्पर्शनस्य त्रिकालगोचरत्वात्॥ स्थितिकालयोरर्थांतरत्वाभावइतिचेन्न
मुख्यकालास्तित्वसंप्रत्ययार्थंस्यादेतस्थितिरेवकालः॥ कालएवस्थितिरित्यतोना
स्त्युभयोरर्थांतरभावइतितन्नकिंकारणंमुख्यकालास्तित्वसंप्रत्ययार्थंपुनः॥ का
लग्रहणंद्विविधोहिकालोमुख्योव्यावहारिकश्चेतितत्रमुख्योनिश्चयकालः॥ प
र्यायिपर्यायावधिपरिच्छेदोव्यावहारिकः॥ तयोरुत्तरत्रनिर्णयोवक्ष्यते॥ उक्तंच॥
किमुक्तंसर्वभावाधिगमहेतुत्वादितिनामादिषुभावग्रहणात्पुनर्भावग्रहणमिति
चेन्नौपशमिकाद्यपेक्षत्वात्॥ स्यादेतन्नामादिषुभावग्रहणंकृतंतेनैवसिद्धत्वा
त्पुनर्भावग्रहणमनर्थकमितितन्नकिंकारणंऔपशमिकाद्यपेक्षत्वात्पूर्वंभावग्रह
णंद्रव्येनभवतीत्येवंपरमिदंत्वौपशमिकादिविवक्षमाणाभावापेक्षंकिंसम्यग्दर्शनं
औपशमिकंक्षायिकमित्यादि॥ विनेयाशयवशोवातत्वाधिगमहेतुविकल्पः स्व
यवासर्वेषामेवंपरिहारः॥ विनेयाशयवशोहितत्वाधिगमहेतुविकल्पोवेदितव्यः

हिस्तेरणाइतरथाहिप्रमाणस्यग्रहणादेवसिद्धेरितरेषामधि
गमोपायानांग्रहणमनर्थकंस्यादिति॥ इतितत्त्वार्थवार्त्तिकेप्रथमेऽध्यायेपंचमाह्नि
कंसमाप्तं॥ एवंसम्यग्दर्शनस्यादावुपदिष्टस्यलक्षणोत्पत्तिस्वामिविषयन्यासाधिगमो
ः तत्संबंधेनचजीवादीनांसंज्ञापरिणामादिनिर्दिष्टं तदनंतरमिदानीं
सम्यग्ज्ञानंविचारार्हमित्याह॥ मतिश्रुतावधिमनःपर्ययकेवलानिज्ञानं॥ मत्या
दयइतिकर्तृशब्दाः मतिशब्दोभावकर्तृकरणसाधनः॥ अयमतिशब्दोभावकर्तृ
वेदितव्यः॥ मतेर्भावसाधनोक्तिः॥ तदावरणकर्मक्षयोपश
मेसतीन्द्रियापेक्षमर्थस्यमननंमतिः॥ उदासीन्येनतत्त्वकथनाद्बहुलापेक्षयाक
र्तृसाधनः॥ करणसाधनोवामन्वतेर्थान्मन्यतेनेनेतिवामतिः॥ भेदाभेदविवक्षोपप
त्तेःश्रुतशब्दःकर्मसाधनश्च॥ किंचपूर्वोक्तविषयसाधनश्चनिवर्त्तितेश्रुतावरणक्ष
योपशमाद्यंतरंगबहिरंगहेतुसंनिधानेसतिश्रूयतेस्मेतिश्रुतंकर्त्तरिश्रुतपरिणत
आत्मैवशृणोतीतिश्रुतंभेदविवक्षायांश्रूयतेनेनेतिश्रुतंश्रवणमात्रंवा॥ अवधृ

घेस्यद्धाति॥ कर्मादिसाधनः॥ किः कर्मादिषु साधनेष्वन्यतमे किरयं चोदितव्यः अ
वधिज्ञानावरणक्षयोपशमाद्युभयहेतुसंनिधाने सत्यवधीयतेऽवाग्दधातीत्यव
ग्धानमात्रं वावधिः॥ अवशब्दोधःपर्यायवचनः॥ यथा अधः॥ क्षेपणमवक्षेपण
मिति॥ अधोगतभूयोद्रव्यविषयो ह्यवधिः॥ अथवावधिर्मर्यादा अवधिना प्रति
बद्धज्ञानं अवधिज्ञानं॥ तथाहि वक्ष्यते रूपिष्ववधेरिति सर्वेषां प्रसंग इति चेन्न
रूढिवशाद्यवस्थोपपत्तेः॥ गोशब्दप्रवृत्तिवत्मनः॥ प्रतीत्य प्रतिसंधाय वा ज्ञा
नं मनःपर्ययः॥ तदावरणकर्मक्षयोपशमादिद्वितयनिमित्तवशात्परकीयमनो
गतार्थज्ञानं मनःपर्ययः॥ भावादिसाधनत्वं पूर्ववद्वेदितव्यं कथं मनः॥ प्रतीत्य प्र
तिसंधाय वा ज्ञानमित्यत्रोच्यते परकीयमनसि गतोर्थो मन इत्युच्यते॥ तात्स्थ्यात्ताच्छ
ब्द्यमिति सचकः॥ मनोगतोर्थो भावघटादिस्तमर्थं समंतादेत्यावलंब्य वस्वप्रसादात्म
नो ज्ञानं मनःपर्ययः॥ मतिज्ञानप्रसंग इति चेन्न॥ अपेक्षामात्रत्वात्स्यादेतन्मनः
पर्ययाज्ञानं मतिज्ञानं प्रामेकुत मनोनिमित्तत्वादेवं हि अर्थी प्रक्रिया मनसाम

नः संपरिचिंत्येतितत्वात्किंकारमपेक्षामात्रत्वात्तस्वपरमनोपेक्षामात्रेतत्रक्रिय
तेयथाभ्रेचंद्रमसंपश्यतिननतत्कार्यंमतिज्ञानवत्॥आत्मप्रसुद्धिनिमित्तत्वादितस्य
ति वाह्याभ्यंतरक्रियाविशेषान्यदर्थंकेवंतेतत्केवलंतपः॥क्रियाविशेषान्वा
ज्ञनसकायाश्रयान्वाह्यानभ्यंतरांश्चतपः यदर्थमर्थिनः॥केवंतेसेवंतेत
वलंअव्युत्पन्नोवासहायार्थः॥केवलशब्दः॥यथाकेवलमन्नंभुक्तेदेवदत्त
इतिअसहायंव्यंजनरहितंभुंक्तेइतिगम्यते॥तथाक्षायोपशमिकज्ञानासंपृ
क्तंअसहायंकेवलमित्यव्युत्पन्नोयंशब्दोद्रष्टव्यः॥करणादिसाधनोज्ञानश·
व्याख्यातः॥अयंज्ञानशब्दः करणादिसाधनइतिव्याख्यातः॥परस्तादितरे
तरभावः॥इतरेषामेकांतवादिनांतस्यज्ञानस्यकरणादिसाधनत्वंनोपपद्यते
मिति चेदुच्यते॥आत्माभावेज्ञानस्यकरणादित्वानुपपत्तिः कर्त्तुरभावा
षामात्मानविद्यतेतेषांज्ञानस्यकरणादित्वंनोपपद्यते कुतः कर्त्तुरभावात्सति
छेत्तरिपरशोः॥करणत्वंदृष्टं॥तथाचात्मन्यसतिनास्यकरत्वं न

भावसाधनत्वमपिनोपपद्यतेज्ञातिर्ज्ञानमितिनह्यसतिभाववतिभावइतिस्यादेतज्ज्ञा
नातीतिज्ञानमितिकर्तृसाधनत्वमितितन्ननिरीहकत्वान्नहिनिरीहकोभावः॥कर्तृ
त्वमास्कंदतिनिरीहकाश्चसर्वेभावाः॥किंचपूर्वोत्तरापेक्षस्यलोकेकर्तृत्वंदृष्टंनचत
स्यज्ञानस्यपूर्वोत्तरापेक्षास्तिक्षणिकत्वादतोनिरपेक्षस्यकर्तृत्वाभावः॥किंचकरण
व्यापारापेक्षस्यलोकेकर्तृत्वंदृष्टंनचज्ञानस्यान्यत्करणमस्तिअतोस्यकर्तृत्वमपि
नोपपद्यतेस्वशक्तिरेवकरणमितिचेन्नशक्तिमद्भेदाभ्युपगमेआत्मास्तित्वसिद्धेः
अभेदेचसदोषस्तदवस्थाएवेतिसंतानापेक्षयाकर्तृकरणभेदोपचारइतिचेन्नप
रमार्थविपरीतत्त्वेमृषा॥वादोपपत्तेर्भेदाभेदविकल्पनयोरुक्तदोषप्रसंगाच्चमन
श्चेंद्रियंचास्यकरणमितिचेन्नतस्यतद्रूपाभावात्मनस्तावन्नकरणंविनष्टत्वा
त्षण्णामनंतरातीतंविज्ञानंयद्धितन्मनइतिवचनान्नेंद्रियमप्यतीतंनंतरएवनाशु
पजायमानस्यकरणत्वनहिसव्यविषाणंयुगपज्जायमानमितरस्यविषाणस्य
करणंभवति॥किंचप्रकृत्यर्थादन्यस्याभावात्ज्ञाइत्यस्याः प्रकृतेरवबोधन

मर्थः न तस्मादन्यः कश्चिदर्थोस्ति यः कर्तृत्वमनुभवेत् ॥ अतोस्य कर्तृत्वाभा
वः ॥ किंच एकक्षणविषयं यत्कर्तृत्वं तदनेकक्षणगोचरोच्चारणध्वनिना क
र्तृशब्देन कथमुच्यते ॥ कथं वायमेकक्षणोस्य वाचकः स्यात् संतानावस्थानाद्वा
च्य ॥ वाचकभावसंबंध इति चेन्न तस्य प्रतिविहितत्वात् ॥ अथ मतमेतत् स्वात्य
नि तानेोरन्तर्बहिरं वाच्यमेव बहित्वमिष्यते ॥ अव्यापारेषु हि सर्वधर्मेषु वाग्व्य
वहारो नास्त्येवेति तदपि नोपपद्यते स्ववचनविरोधात् त्वप्रतिपत्तकथायाप्रन्ह
वप्रसंगाच्च ॥ किंच जानातीति ज्ञानमिति कर्तृसाधनत्वे नोपपद्यते कुतो विशेषा
नुपलब्धेः ॥ येन हि कर्तृसाधनत्वमवगतं करणादिसाधनत्वं च तेनेदं युज्यते व
क्तुं कर्तृसाधनमिदं न करणादिसाधनमिति न चक्षणिकवादिनः प्र
वार्ति ज्ञानविकल्पनायां अनवधारितोभयस्वभावस्य तद्विशेषोपलब्धिरस्ति न
हि शुक्लेतरविशेषानभिज्ञस्य शुक्लमिदं न नीलादीति विशेषणमुपपद्यते ॥ अलि
त्वेप्यविक्रियस्य तद्भावो न भिसंबंधात् आत्मनः प्रसिद्धत्वेपि ज्ञानस्य करणाद्यभावः

कुतोनभिसंबंधाद्यस्यमतमात्मनोज्ञानाख्योगुणस्तस्माच्चार्थांतरभूतः ॥ आत्मेंद्रि
यमनोर्थसन्निकर्षाद्यन्निष्पद्यते ॥ तदन्यदितिवचनादितितस्यज्ञानंकरणंनभवि
तुमर्हतिकुतः ॥ पृथगात्मलाभाभावाद्दृष्टोहिलोकेछेत्तुर्देवदत्तार्थांतरभूतस्यपरशो
स्तैक्ष्ण्यगौरवकाठिन्यादिविशेषलक्षणोपेतस्यसतः करणभावः ॥ नचतथाज्ञान
स्यस्वरूपंपृथगुपलभामहे ॥ किंचापेक्षाभावाद्दृष्टोहिपरशोर्देवदत्ताधिष्ठितोद्य
मननिपतनोपेक्षस्यकरणभावः ॥ नचतथाज्ञानेनकिंचित्कर्तृसाध्यंक्रियांतरंस
मपेक्ष्यमस्तिकिंचतत्परिणामाभावाच्छेदनक्रियापरिणतेनहिदेवदत्तेनतत्क्रिया
यायाःसाचिव्येनिष्पद्यमानः ॥ परशुःकरणमित्येतद्युक्तं ॥ नचतथात्माज्ञानक्रि
यापरिणतः ॥ अर्थांतरत्वेतस्याज्ञत्वादिहयज्ज्ञानादन्यद्भवतितदज्ञंदृष्टं ॥ यथा
घटादिद्रव्यं ॥ तथाचज्ञानादन्यस्यात्मनोज्ञत्वप्रसंगः ॥ ज्ञानयोगाज्ज्ञत्वेदृष्टत्वाद्दं
डिवदितिचेन्नतत्स्वभावाभावेसंबंधनियमानुपपत्तिरिंद्रियमनोवत्तत्स्वभावा
भावेसत्यात्मन्येवयोगोनमनसिंद्रियेणवेतिनियमाभावः ॥ युतसिद्धयोश्चदंडिदं

३५
राजवा·
५७

डिनोसंबंधोदंडस्यचप्रसिद्धस्यचैवंप्रसिद्धसिद्धेस्ततोविशेषणमात्रत्वेनोपादानादात्मनश्च
तुद्धत्वात्तौहितविचारणाविक्रियोपपत्तेरसाम्येउभयोश्चात्मनयोः संबंधेप्यकर्तृ
त्वप्रसंगोदृष्टत्वाज्ञात्र्यंधयोः संबंधेदर्शनशक्त्यभाववत् किंच इंद्रियमनः
प्रसंगाद्यदिस्यायतनइति किंचउभयोर्निष्क्रियात्वात्सर्वगतस्यतावदात्मनःक्रि
यानास्तिनापिज्ञानस्यक्रियावत्वंद्रव्यस्यैवलक्षणमितिवचनात्ततः क्रियावि
रहितस्यकथंकर्तृत्वंकरणत्वेवास्यात् यस्यापिमतमन्यतत्वाव्यतिरेकात्बु
द्धः पुरुषोनित्यश्चनिर्विकारत्वादितितस्यज्ञानंकरणंनभवितुमर्हतिकुतः
अनभिसंबंधात्याबुद्धिरिंद्रियमनोहंकारमहद्भ्युपनीतालोचनसंकल्पाभि
मानाध्यवसायरूपासाप्रकृतिःपुरुषः पुनरविक्रियः शुद्धश्चतस्यसाक
रणंकथंस्यात्क्रियापरिणतस्यहिदेवदत्तस्यलोकेकरणसंप्रयोगोदृष्टस्त्येवमा
दियोज्यंनापिकर्तृसाधनत्वंयुज्यतेलोकेहिकरणत्वेनप्रसिद्धस्यासेः तत्प्रसे
सापरायामभिधानप्रवृत्तौसमीक्षितायांतैक्ष्णगौरवकाठिन्यादिनविशेषायमे

वह्निनत्तीतिकर्तृधर्माध्यारोपः॥ क्रियतेनचतथाज्ञानंकरणत्वेनप्रसिद्धमस्ति
पूर्वदोषोपपत्तेः॥ अतोस्यकर्तृत्वमेवयुक्तं॥ नचभावसाधनत्वमुपपत्तिमत्॥ अवि
क्रियस्यतत्परिणामाभावात्क्रियास्वभावस्यहिवस्तुनस्तंडुलादेर्विक्लेदादिदर्श
नात्पचनंपाकइत्येवमादिभावनिर्देशोयुक्तोनाकाशस्येति॥ किंचफलाभावात्॥ ज्ञा
नेहिप्रमाणमिष्टंमाणेनचफलवताभवितव्यंनचावबोधनमंतरेणफलमन्यदु
पलभ्यते॥ तस्मादन्येनज्ञानेनभवितव्यंयस्मिन्सतिसाज्ञातिरवबोधः फलमा
त्मनोभवति॥ तस्वनास्त्यतोनभावसाधनत्वं॥ अधिगमश्चात्रनभावांतरमितिफले
प्रमाणोपचारः॥ इतिवायुक्तंमुख्याभावादात्फलप्रमाणपरिकल्पनावायुक्ता
आकारवत्तोभेदाभेदयोरनेकदोषोपपत्तेर्निर्विकल्पकत्वाच्चतत्वस्याकारक
ल्पनाभावः॥ बाह्यवस्त्वाकारापोहेंऽतरंगाकारानुपपत्तिश्चेतिजैनेंद्राणांतुप
रमर्षिसर्वज्ञप्रणीतनयभंगगहनप्रपंचविपश्चितांस्याद्वादप्रकाशोन्मीलित
ज्ञानचक्षुषामेकस्मिन्नप्यर्थेनेकपर्यायसंभवादुपपद्यतइतिविमृष्टछेमे

वतन्मत्यादीनांज्ञानशब्देनप्रत्येकमभिसंबंधोऽजिवद्यथादेवदत्तजिनदत्तगुरु
दत्ताभोज्यंतामितिदेवदत्तादीनांभुजिनाप्रत्येकमभिसंबंधोभवतिएवमिहापिप्र
त्येकमभिसंबंधः मतिज्ञानंश्रुतज्ञानंअवधिज्ञानंकेवलज्ञानमितिसत्यपित
सामानाधिकरण्येउपात्तलिंगसंख्यत्वात्तल्लिंगसंख्योपादानंनास्तीत्युक्तंपुरस्ता
त्श्वंतत्वादल्पांतरत्वादल्पविषयत्वामतिग्रहणमादौमतिरित्येतत्पदंश्वंत
मत्याचूरंश्रावध्यादिभ्योविषयस्याल्पत्वाच्चक्षुरादीनांप्रतिनियतविषयत्वा
त्तस्मादस्यादौग्रहणंक्रियतेतदनंतरंश्रुतंतत्पूर्वंहिश्रुतमितिवक्ष्यतेततस्त
दनंतरंश्रुतंक्रियतेऽनंतविषयनिबंधनतुल्यत्वाच्चमतिश्रुतयोर्निबंधोद्रव्ये
ष्वसर्वपर्यायेष्वितिवक्ष्यते। अतस्ततुल्यत्वाच्चतदनंतरंश्रुतंतत्सहायत्वाच्चय
थानारदपर्वतः। यत्रपर्वतस्तत्रनारदः। परस्परापरित्यागात्तथामतिश्रुतयोः
परस्परापरित्यागः। यत्रमतिस्तत्रश्रुतंयत्रश्रुतंतत्रमतिरितिप्रत्यक्षत्रयस्या
दावेवधिवचनंविशुद्ध्यभावात्सत्यपिमतिश्रुताभ्यांप्रत्यक्षत्वाद्विशुद्धत्वेऽव

धिरोपदिष्टंप्रत्यक्षज्ञानमपेक्ष्य॥अवधिर्ज्ञविशुद्धतरंततोऽप्यप्रतिपात्यत्यासन्नतोविशु
द्धतरत्वान्मनःपर्ययग्रहणं ततोऽवधेर्मनःपर्ययज्ञानंविशुद्धतरं किंकृतोऽस्यावि
शुद्धतरं किंकृतोऽस्यविशुद्धिप्रकर्षः संयमगुणसन्निधानकृतः अतोऽस्यनदनं
तरंग्रहणं॥अंतेकेवलग्रहणंततः॥परंज्ञानप्रकर्षाभावात्सर्वेषांज्ञानानामुपरि
च्छेदनेकेवलसामर्थ्यादस्यचान्येनज्ञानेनापरिच्छेद्यत्वान्नातोऽन्यत्प्रकृष्टंज्ञानं
मस्तीतिततः परंज्ञानप्रकर्षाभावस्तेनैवसहनिर्वाणाच्च यतश्चकेवलेने
वसहनिर्वाणंनक्षायोपशमिकज्ञानैः सहातोऽन्तेकेवलग्रहणं कश्चिदाहम
तिश्रुतयोरेकत्वसाहचर्यादेकत्रावस्थानाच्चाविशेषान्मतिश्रुतयोरेकत्वंप्रा
प्नोतिकुतः॥साहचर्यादेकत्रावस्थानाच्चाविशेषान्नातस्तत्सिद्धेर्नोविशेषःकु
तः॥अतस्तत्सिद्धेर्यतएवमतिश्रुतयोःसाहचर्यमेकत्रावस्थानंचोच्यतेऽ
तएवविशेषःसिद्धः॥प्रतिनियतविशेषसिद्धयोर्हिसाहचर्यमेकत्रावस्था
नंचभवत्यतेनान्यत्वेऽपितत्पूर्वकत्वाच्चमतिपूर्वंश्रुतमितिवक्ष्यते ततश्चा

नयोर्विशेषः। यत्पूर्वं यच्च पश्चात्तयोः कथमविशेषः। तत एवाविशेषः। कारणसदृ
शत्वाद्युगपद्वृत्तेश्चेति चेन्नातएवनानात्वात्। स्यादेतद्यतो मतिपूर्वकत्वमतएवावि
शेषः कुतः कारणसदृशत्वात्कार्यस्य। कथं तंतुपटवद्यथा शुक्लादितंतुकार्ये
पटद्रव्ये शुक्लादिगुणामेव तथा मतिकार्यत्वाच्छ्रुतस्यापि मत्यात्मकत्वं युगपद्वृत्तेश्च
यथाग्नावौष्ण्यप्रकाशनयोर्युगपद्वृत्तेरन्यात्मकत्वं तथा सम्यग्दर्शनाविर्भावादनंत
रं युगपन्मतिश्रुतयोः। ज्ञानव्यपदेशवृत्तेरविशेष इति तन्न किं कारणं अतएव ना
नात्वाद्यतएव नानात्वाद्यतएव कारणमदृसत्वयुगपद्वृत्तिश्च। चोच्यते अतएव
नानात्वं सिद्धं द्वयोर्हि सादृश्यं युगपद्वृत्तिश्चेति विषयाविशेषादिति। चेन्न ग्रहणभे
दात् स्यादेतद्विषयाविशेषान्मतिश्रुतयोरेकत्वमेव हि वक्ष्यते मतिश्रुतयोरेकत्वमेव हि
वक्ष्यते मतिश्रुतयोर्निबंधो द्रव्येष्वसर्वपर्यायेष्विति तन्न किं कारणं ग्रहणभेदाद
न्यथा हि मत्या गृह्यते। अन्यथा श्रुतेन यो हि मन्यते विषयाभेदादविशेष इति तस्यै
कघटविषयदर्शनस्पर्शनाविशेषः स्यात्। उभयोरिंद्रियानिमित्तत्वादिति चेन्न श्रु

सिद्धत्वात्॥स्यादेतदुभयोरिंद्रियानिंद्रियनिमित्तत्वादेतत्ः करणनिमित्तत्वाच्चतदुभय
निमित्तितन्न किंकारणमसिद्धत्वात्जिह्वाहिशब्दोच्चारक्रियायानिमित्तनश्रानस्यश्र
वणमपिस्वविषयमतिज्ञाननिमित्तनश्रुतस्यत्तुभयानिमित्तत्वमसिद्धंसिद्धोहेतुः
साध्यमर्थंसाधयेन्नासिद्धः॥ किंनिमित्तंतर्हिश्रुतमनिंद्रियनिमित्तोऽर्थावगमःश्रु
तं ~~मतिज्ञाननिमित्ते~~ इंद्रियानिंद्रियबलाधानात्पूर्वमुपलब्धेर्थेनोइंद्रियप्रधान्यात्तद
त्पद्यतेज्ञानंतद्यतेज्ञानंतच्छ्रुतं ईहादिप्रसंगइतिचेन्नावग्रहीतमात्रविषयत्वात्स्या
देतदीहादीनामपिश्रुतत्वव्यपदेशः॥प्राप्तस्तेप्यनिंद्रियनिमित्ताइतितन्न किंकारणम
वग्रहीतमात्रविषयत्वादिंद्रियेणावग्रहीतोर्थस्तन्मात्रविषयाईहादयः॥ श्रुतंपुन
र्नतद्विषयंतर्हिश्रुतंअपूर्वविषयंएकंघटमिंद्रियानिंद्रियाभ्यांनिश्चित्यायंघटइति
तज्जातीयमन्यमनेकदेशकालरूपादि॥ विलक्षणमपूर्वमधिगच्छतियत्तच्छ्रुतं नाना
प्रकारार्थप्रकारार्थप्ररूपणपरंयत्तद्वाश्रुतंअथवाइंद्रियानिंद्रियाभ्यामेकंजीवमजीवं
वोपलभ्यतत्रसत्संख्याक्षेत्रस्पर्शनकालांतरभावाल्पबहुत्वादिभिः॥ प्रकारैरर्थप्ररू

परोकर्त्तव्येयस्समर्थेनश्रुतं श्रुत्वावधारणाच्छ्रुतमितिचेन्नमतिज्ञानप्रसंगात्॥ श्रुत्वाप
दवधारयतिनश्रुतमितिकेचिन्मन्यंतेतन्नयुक्तंकुतः मतिज्ञानप्रसंगात्तदपिशाब्दं श्रुत्वा
गोशब्दोयमितिप्रतिपद्यतेऽसाधारणेननामलक्षणेनभवितव्यंश्रुतंपुनस्तस्मिन्नि
द्रियगृहीतागृहीतपर्यायसमूहात्मनि॥ शब्देनतदभिधेयेचश्रोत्रेंद्रियव्यापारमंतरेण
जीवादौनयादिभिराधिगमोपायैर्योयात्मनावबोधः प्रमाणनयैरधिगमइत्युक्तं
णेकेषांचिज्ज्ञानमभिमतंकेषांचित्संन्निकर्षइत्यतोधिकृतानामेवमत्यादीनांप्रमाणत्व
ख्यापनार्थमाह॥ तत्प्रमाणे॥ प्रमाणशब्दस्यकोर्थः भावकर्तृकरणत्वोपपत्तेः॥ प्र
माणशब्दस्येष्टातोर्थाध्यवसायः॥ अयंप्रमाणशब्दः॥ भावेकर्त्तरिकरणेचवर्त्तते॥ तत्र
भावेनावत्प्रमेयार्थंप्रतिनिवृत्तव्यापारस्यतत्वकथनात्प्रमाणमिति॥ कर्त्तरिप्रमेया
र्थंप्रतिप्रमातृत्वशक्तिपरिणतस्याश्रितत्वात्तत्प्रमिणोतिप्रमेयमितिप्रमाणंकरणेप्र
मातृप्रमेययोः प्रमाणप्रमेययोश्चस्यादिन्यत्वात्प्रमिणोत्यनेनेतिप्रमाणं॥ अनवस्थेति
चेत्॥ नदृष्टत्वात्प्रदीपवत् स्यान्मतमिदमिहसंप्रधार्यंप्रमाणसिद्धिः॥

नएववेत्तियदियथाप्रमेयसिद्धिप्रमाणसिद्धिः॥ परतोवास्यात्स्वतएववेत्तियदियथाप्रमेय
सिद्धिप्रमाणाधीनाएवं॥प्रमाणसिद्धिरपिप्रमाणांतराधीनेतितस्याप्यन्यत्तस्याप्यन्यदि
त्यनवस्था॥अथस्वतएवसिद्धिः एवमपियथाप्रमाणस्यस्वतएवसिद्धिस्तथाप्रमेया
त्मनएवसिद्धिरितिप्रमाणव्यवस्थाकल्पनाप्रकाशकः स्वस्यचतथाप्रमाणमपिद्वति
अथवायमपरार्थः॥ यदिभावकर्तृकरणानामन्यतमसाधनः प्रमाणशब्द॥अन
वस्थाप्राप्नोतितर्ह्येकस्मिन्नर्थात्मनिविरुद्धशक्त्यवस्थानमिति॥नन्न किंकारणांहृष्ट
त्वात्प्रदीपवच्चयथैकस्यप्रदीपस्यप्रदीपयति॥प्रदीप्यतेनेनेति॥वाभावादिशक्त्यावि
रोधस्तथाप्रमाणस्यापीतिइतरथाहिप्रमाणव्यपदेशाभावः॥यदिप्रमाणंस्वस्या
त्परसंवेद्यत्वात्स्यप्रमाणव्यपदेशोनस्यात्॥विषयज्ञानत्तहिज्ञानयोरविशेषः वि
शेषः॥विषयाकारपरिच्छेदात्मनिज्ञानेयदिस्वाकारपरिच्छेदोनस्यात्तर्हिविषयेविज्ञा
नेविषयाकारस्वरूपतेवेतितयोरविशेषःस्यात्स्मृत्यभावप्रसंगश्चनह्यनुपलब्धपू
र्वेर्थेसएवायमितिस्मृतिर्भवतियदिचविज्ञानंस्वात्मानंनचविजानीयादुत्तरकालमन

धिगतस्वात्मविज्ञानः कथं ब्रूयात् ज्ञोहमिति ततस्तेरभावः स्यात् फलाभाव इति चे
न्नार्थावबोधे प्रीतिदर्शनात् स्यादेतत् भावसाधने प्रमाणे प्रमैव प्रमाणमिति न फलमन्यदु
पलभ्यत इति फलाभाव इति तन्न किं कारणमर्थावबोधे प्रीतिदर्शनात् ज्ञस्वभावस्या
त्मनः कर्ममलीमसस्य करणालंबनार्थनिश्चये प्रीतिरुपजायते सा फलमित्यु
च्यते उपेक्षाज्ञाननाशो वा रागद्वेषयोरप्रणिधानमुपेक्षा अज्ञानमुपेक्षा अज्ञानना
शो वा फलमित्युच्यते ज्ञातृप्रमाणयोरन्यत्वमिति चेन्नाज्ञत्वप्रसंगात् स्यान्मतं प्रमिणो
त्यात्मानं परं वा प्रमाणमिति कर्तृसाधनत्वमयुक्तं यस्मादन्यत् प्रमाणं ज्ञानं स च गु
णः अन्यश्च प्रमाता स च गुणी गुणगुणिनोश्चान्यत्वं द्रव्यरूपवत् तथा चात्मे
न्द्रियमनोर्थसन्निकर्षाद्यदभिनिष्पद्यते तदन्यदिति वचनादन्यत् प्रमाणमन्यः प्रमाता ततः
करणसाधनत्वमेव युक्तमिति तन्न किं कारणमज्ञानादन्य आत्मा तस्याज्ञत्वं प्राप्नो
ति घटवत् ज्ञानयोगादिति चेन्न तत्स्वभावत्वे ज्ञत्वाभावो घटप्रदीपसंयोगवत् स्यादे
तज्ज्ञानयोगाज्ज्ञत्वं भवतीति तन्न किं कारणं अतत्स्वभावत्वे ज्ञत्वाभावः कथम्

धप्रदीपसंयोगवद्यथाजात्यंधस्यप्रदीपसंयोगेपिनदृष्टत्वंतथाज्ञानयोगेवध्यथा

ज्ञौघ्यस्वस्वभावस्यात्मनोनज्ञात्वंप्रमाणप्रमेययोरन्यत्वमितिचेन्नानवस्थानात्

स्यान्मतं अन्यत्प्रमाणमन्यत्प्रमेयंकुतः लक्षणभेदाद्घटपटवदितितन्नकिंका

रणं अनवस्थानाद्यदियथावाद्यात्प्रमेयाकारादन्यत्स्यात् अनवस्थास्यस्यात्प्र

काशवदितिचेन्नप्रतिज्ञाहानेस्तत्रैनस्यान्नानवस्थादोषः कथंप्रकाशवद्यथाप्र

काशस्यघटादीनामात्मनश्चप्रकाशस्यनानवस्थादोषः एवमिहापीतितन्नकिंका

रणंप्रतिज्ञाहानेः प्रकाशोहिस्वात्मनोनाशः स्वपरप्रकाशनेसमर्थः प्रदर्श्यमानः

प्रमाणप्रमेययोरन्यत्वप्रतिज्ञांहापयति अनन्यत्वमेवेतिचेन्नोभयाभावप्रसंगाद्य

द्यनन्यत्वेदोषोनन्यत्वंतर्हिस्यात्प्रमाणयोःप्रमाणप्रमेययोश्चेतितन्नकिंकारणमु

भयाभावप्रसंगाद्यदिज्ञातुरनन्यत्प्रमाणंप्रमाणाच्चप्रमेयमन्यतरभावेतदविनाभ

विनोवशिष्टस्याप्यभावइत्युभयाभावप्रसंगःकथंतर्हिसिद्धिरनेकांतात्सिद्धिः स्यादन्य

त्वंस्यादनन्यत्वंस्यादनन्यत्वमित्यादिसंज्ञालक्षणादिभेदात्स्यादन्यत्वंव्यतिरेकेणानु

नुपलब्धेः स्यादनन्यत्वमित्यादिनतः॥सिद्धमेतत्प्रमेयंनियमात्प्रमेयंप्रमाणंतुस्यात्प्र
माणंस्यात्प्रमेयमितिवक्ष्यमाणभेदापेक्षयाद्वित्वनिर्देशः॥ आद्येपरोक्षंप्रत्यक्षमन्य
दितिवक्ष्यतेतदपेक्षयाप्रमाणेइतिद्वित्वनिर्देशः॥ क्रियतेतद्वचनंसन्निकर्षादिनिवृ
त्यर्थं॥नन्वमत्यादिज्ञानंवर्णितंप्रमाणव्यपदेशंलभन्तेनसन्निकर्षादीनि॥ अथसन्नि
कर्षादिप्रमाणेकोदोषः॥सन्निकर्षेप्रमाणेसकलपदार्थपरिच्छेदाभावस्तदभावा
द्यस्यमतंसन्निकर्षः प्रमाणमर्थाधिगमः फलमितितस्यसकलपदार्थपरिच्छेदो
नास्तिकुतस्तदभावात्तस्यसन्निकर्षस्याभावात्कथमितिचेदुच्यतेयेनकेनचित्सर्वज्ञे
नभवितव्यंतस्यार्थपरिच्छेदहेतुर्यदिसन्निकर्षः॥ सचतुष्टयत्रयविषयः॥ स्यात्त
त्रचतुष्टयविषयस्त्रयविषयश्चनसंभवतिमनसइंद्रियाणांचायुगपत्प्रवृत्तित्वात्प्र
तिनियतविषयत्वाच्चानंतोहिज्ञेयस्त्रिकालविषयः॥ सूक्ष्मांतरितविप्रकृष्टरूपः
सकथमिहतैः सन्निकृष्यते॥ असंनिकृष्टेनतत्फलमवबोधः प्रवर्त्तते॥ अतः॥ सर्व
ज्ञाभावः स्यात्ततएवद्वयसंनिकर्षोपिनभवति सर्वगतत्वादात्मनः सकलेनार्थे

नसन्निकर्षइतिचेन्नतस्यपरीक्षायामनुपपत्तेः॥यदिहिसर्वगतआत्मास्यात्तस्यक्रि
याभावात्पुण्यपापयोः॥कर्तृत्वाभावेतत्पूर्वकसंसारस्तदुपरतिरूपश्चमोक्षोनयो
ज्यतइतिकरणग्रामस्यसंसारइतिचेन्नतस्याचेतनत्वात्सैवमोक्षप्रसक्तेश्चसर्वे
न्द्रियसन्निकर्षाभावश्चउपरिष्टाद्वक्ष्यतेसर्वथाग्रहणप्रसंगश्चसर्वात्मनासंनिकृ
ष्टत्वाद्घ्राणेन्द्रियाणिप्राप्यकारीणितैरपिसर्वथार्थस्यग्रहणंप्राप्नोतिकुतः॥सर्वा
त्मनासंनिकृष्टत्वात्तत्फलस्यसाधारणत्वप्रसंगः॥स्त्रीपुरुषसंयोगवत्तस्यसंनि
कर्षस्यप्रमाणस्ययत्फलमर्थावबोधनंतेनचसाधारणेनभवितव्यंकथंस्त्रीपुरु
षसंयोगवद्यथा॥स्त्रीपुरुषसंयोगजंसुखमुभयोरपिसाधारणंतथेन्द्रियाणांमन
सोर्थस्यभावबोधनंप्राप्नोतिशय्यावदितिचेन्नाचेतनत्वात्॥स्यान्मतंयथाशय्यादी
नांपुरुषस्यचसंयोगेसाधारणेपितत्फलंसुखंनशय्यादीनांभवतिकिंतर्हिपुरुष
स्यैवेतितथेहापीतितन्नकिंकारणमचेतनत्वादचेतनानांशय्यादीनांसत्यपिसंयो
गेसुखंनभवति॥इहापितत्तएवेतिचेन्नाविशेषात्स्यादेतन्मनः॥प्रभृतीनांसत्यपि

तत्त्ववा॰ सन्निकर्षेन तत्फलमवबोधनं भवति कुतो चेतनत्वादेवेति तन्न किं कारणं अविशे
६३ षात् ज्ञस्वभावत्वे तावत्सर्वेषामात्मादीनामविशिष्टं तत्र किंकृतोयं विशेषः सन्नि
कर्षफलमवबोधनमर्थांतरभूतमपि सदात्मन्येव समवैति न मनः प्रभृतिभिरिति
। अज्ञस्वभावत्वे चात्मनः॥ प्रतिज्ञाहानिः॥ समवायादितिचेन्नाविशेषात् स्यादेतत्सम
वायो नामायुतसिद्धिलक्षणः संबंधोस्ति ततः कृतोयं विशेष इति तन्न किं कारण
मविशेषात्समवायो हि सर्वगतः॥ ज्ञस्वभावशून्यत्वे समानेपि आत्मनैव ज्ञानं योजय
ति न मनःप्रभृतिभिरिति वचनं न विपश्चिन्मनः॥ प्रीतिकरं एवमिंद्रियेपि योज्यं॥ अ
नुमानौपम्ययोरनुमानागमयोरनुमानप्रत्यक्षयोरौपम्यप्रत्यक्षयोरौपम्याग
मप्रत्यक्षयोः॥ प्रत्यक्षपरोक्षयोश्च विपर्ययप्रसंगमत्यादीनामविशेषेणाप्रमा
णार्थमाह॥ आद्ये परोक्षं॥ आदिशब्दस्यानेकार्थवृत्तित्वे विवक्षातः प्राथम्या
र्थसंग्रहः अयमादिशब्दोनेकार्थवृत्तिः क्वचित्प्राथम्ये वर्तते अकारादयो वर्णाः
ऋषभादयस्तीर्थकरा इति क्वचित्प्रकारे भुजंगादयः॥ परिहर्त्तव्या इति॥ क्वचिद्व्यव

स्यायां सर्वादि सर्वनामेति ॥ क्वचित्साम्यमन्त्यादीनि क्षेत्राणीति क्वचिदवयवे दिदा
दिरिति ॥ नत्वेहादिशब्दस्य विवक्षातः ॥ प्राथम्यार्थो वेदितव्यः ॥ आदौ भवमाद्यं किंप
नस्तन्मतेः श्रुतस्याग्रहणमप्रथमत्वाच्छ्रुतस्याग्रहणं न प्राप्नोतीति कुतः अप्रथमत्वान्
हि सूत्रे श्रुतं प्रथमं ॥ उत्तरापेक्षयादित्वमिति चेन्नातिप्रसंगात्तस्यान्मते ॥ अव्यवहितो
त्तरमपेक्ष्य श्रुतस्यादित्वमिति तन्न ॥ किं कारणमतिप्रसंगादुत्तरमपेक्ष्य यस्यादि
त्वं कल्प्यते केवले क्षुदस्य सर्वस्यादित्वं प्राप्नोति हिलनिर्देशादिति चेन्न तदवस्थत्वा
त्तस्यादेतद्धिलनिर्देशे न सर्वग्रहणं भवति अतो नातिप्रसंग इति तन्न किं कारणं त
दवस्थत्वादेवमप्यतिप्रसंग एव भवति कयोर्द्वयोर्ग्रहणमिति न वा प्रत्यासत्तेः श्रु
तं ग्रहणं न वा एष दोषः ॥ किं कारणं प्रत्यासत्तेः श्रुतग्रहणं भवति हिलनिर्देशाद
प्रमाणीयत्वाद्यस्य प्रत्यासन्नं तदेव ग्रहणं तस्य हि सामीप्यादौपचारिकं प्राथम्यम
स्तीति तथा सामीप्यं श्रुतेरर्थाच्च ॥ उपान्त्यातुपान्त्यपरस्पराधान्यादवगमः ॥ परोक्षं उ
पान्त्यानींद्रियाणि मनश्चानुपात्तं प्रकाशोपदेशादि तत्प्राधान्यादवगमः ॥ परोक्षं

उपात्तानीन्द्रियाणिमनश्चानुपात्तंप्रकाशोपदेशादिनत्प्राधान्यादवगमः॥परोक्षं॥
यथागतिशक्त्युपेतस्यापिस्वयमेवगंतुमसमर्थस्ययष्ट्याद्यवलंबनप्राधान्यंगमनं
तथामतिश्रुतावरणक्षयोपशमेसतिज्ञस्वभावस्यात्मनः॥स्वयमेवार्थानुपलब्धु
मसमर्थस्यपूर्वोक्तप्रत्ययप्रधानं॥ज्ञानंपरायत्तत्वात्तदुभयंपरोक्षमित्युच्यते॥अ
तएवप्रमाणाभावइत्यनुपालंभः॥अत्रान्येउपालभंतेपरोक्षंप्रमाणंनभवति
प्रमीयतेनेनेतिहिप्रमाणं॥नचपरोक्षेणकिंचित्प्रमीयतेपरोक्षत्वादेवेति॥सोनुपा
लंभः कुतः अतएवयस्मात्परायत्तंपरोक्षमित्युच्यतेनानवबोधइति॥अभिहि
तलक्षणात्परोक्षादितरस्यसर्वस्यप्रत्यक्षत्वप्रतिपादनार्थमाह॥प्रत्यक्षमन्य
त्॥ अन्यत्त्रिविधंप्रत्यक्षमित्युच्यते॥किमिदंप्रत्यक्षंनामइंद्रियानिंद्रियानपेक्ष
मतीतव्यभिचारंसाकारग्रहणंप्रत्यक्षंइंद्रियाणिचक्षुरादीनिपंचानींद्रियंमनः
तेष्वपेक्षायस्यनविद्यते॥अतस्मिंस्तदितिज्ञानंव्यभिचारः॥सोतीतोस्याकारोविक
ल्पः यत्सहाकारेणवर्त्ततेतत्प्रत्यक्षमित्युच्यतेइंद्रियानिंद्रियानपेक्षमितिविशे

षणांमतिश्रुतनिवृत्त्यर्थमवधीत्यव्यभिचारमित्येतद्धि विभङ्गज्ञाननिवृत्त्यर्थं। तद्धि मिथ्या
दर्शनोदयाद्व्यभिचरतीति साकारग्रहणमित्येतदवधिकेवलदर्शनव्युदासार्थं
मनाकारं हि तदिति किं गतमेतदियतासूत्रेणाहोस्विदेवं वक्तव्यमिति गतं प्रतिप
न्नं कथमिति चेदुच्यते। अक्षं प्रतिनियतमिति परापेक्षानिवृत्तिः। अक्ष्णोति व्या
प्नोति जानातीति। अक्ष आत्मा तमक्षयोपशमः। प्रक्षीणावरणो वा तमेव प्रति
नियतं प्रत्यक्षमिति विग्रहात्परापेक्षानिवृत्तिः कृता भवति। अधिकारादनाकार
व्यभिचारव्युदासः। अधिकृतमेतज्ज्ञानं सम्यगिति च ततो नाकारस्य दर्शनस्य व्य
भिचारिणो ज्ञानस्य च व्युदासः कृतो भवति करणात्यये ग्रहणाभाव। इति चेन्न दृष्ट
त्वादीशवत् स्यादेतत्करणात्ययेर्थस्य ग्रहणं न प्राप्नोति। न ह्यकरणस्य कस्यचिज्ज्ञा
नं दृष्टमिति तन्न किं कारणं दृष्टत्वात् कथमीशवद्यथा रथस्य कर्त्ता अनीशः उपक
रणापेक्षो रथं करोति स तदभावे न शक्तो यः। पुनरीशस्तपोविशेषात्परिप्राप्तर्द्धि
विशेषः। स बाह्योपकरणगुणानपेक्षः। स्वशक्त्यैव रथं निर्वर्तयन् प्रतीतस्तथा

कर्मलीमसआत्माक्षायोपशमिकेंद्रियानींद्रियप्रकाशाद्युपकरणापेक्षार्थासंवेत्ति
॥क्षयोपशमविशेषक्षयेचसतिकारणानपेक्षः॥ स्वशक्त्यैवार्थान्वेत्तीति
कोविरोधः॥ ज्ञानदर्शनस्वभावत्वाच्चभास्करादिवद्यथाभास्करादयः प्रकाशस्वभा
वत्वात्प्रकाशांतरानपेक्षाप्रकाश्यानर्थान्प्रकाशयंतितथाज्ञानदर्शनस्वभावआ
त्मातदावरणक्षयोपशमशेषेसतिस्वशक्त्यैवार्थानाविष्करोतीतिसिद्धं इंद्रियमि
त्तंज्ञानंप्रत्यक्षंतद्विपरीतंपरोक्षमित्यविसंवादिलक्षणमितिचेन्नाप्तस्यप्रत्यक्षा
स्यान्मतमिंद्रियव्यापारजनितंज्ञानंप्रत्यक्षंव्यतीतेंद्रियविषयव्या
त्येतदविसंवादिलक्षणंतथाचोक्तं प्रत्यक्षंकल्पनापोढंनामजा
त्यादक्षैरव्यपदिश्यते इंद्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नं
ज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारिव्यवसायात्मकआत्मेंद्रियमनोर्थसंनिकर्षाद्य
न्निष्पद्यतेतदन्यच्छ्रोत्रादिवृत्तिः॥ प्रत्यक्षंसत्संप्रयोगेपुरुषस्येंद्रियाणांबुद्धि
जन्मतत्प्रत्यक्षमितिचसर्वैरभ्युपगम्यतेअतएवतल्लक्षणमविसंवादित्वेन

व्यमितितन्नकिंकारणं आप्तस्यप्रत्यक्षाभावप्रसंगात्॥ यदींद्रियनिमित्तमेवज्ञानं
प्रत्यक्षमिष्यते॥ एवंसत्याप्तस्यप्रत्यक्षज्ञानंनस्यात्॥ नहितस्येंद्रियपूर्वोर्थाधिग
मोथतस्यापिकरणपूर्वकमेवज्ञानंकल्प्यते॥ तस्यासर्वज्ञत्वंपुरस्तादुक्तं॥ आगमा
दितिचेन्नतस्यप्रत्यक्षज्ञानपूर्वकत्वात्स्यादेतदागमादतींद्रियार्थाधिगमेव्याहत
शक्तेसर्वार्थावबोधइतितन्नकिंकारणंतस्यप्रत्यक्षज्ञानपूर्वकत्वादाप्तेनहिक्षी
णदोषेणप्रत्यक्षज्ञानेनप्रणीतआगमोभवतिनसर्वः यदिसर्वः स्याद्विशेषःस्या
त्सचनास्तीत्यागमस्यप्रामाण्याभावः॥ अपौरुषेयादितिचेन्नतदसिद्धेः॥ स्यादेत
दपौरुषेयआगमोस्तिअनादिनिधनः॥ अत्यंतपरोक्षेष्वप्यर्थेष्वप्रतिहतगतिस्ततः
सर्वार्थाधिगमइतितन्नकिंकारणंतदसिद्धेः नचकश्चिदागमोपौरुषेयः॥ सिद्धोस्ति
हिंसादिविधायिनः प्रामाण्यासिद्धेः॥ अतींद्रियंयोगिप्रत्यक्षमितिचेन्नार्थाभावात्स्या
न्मतंयोगिनोतींद्रियंप्रत्यक्षंज्ञानमस्ति॥ आगमविकल्पातीतंतेनासौ॥ सर्वानर्थान्प्रत्य
क्षंवेत्ति॥ उक्तंच॥ योगिनांगुरुनिर्देशाद्व्यतिभिन्नार्थमात्रदृकइतितन्नकिंकारणंअ

राजवा
१९९

र्थाभावादक्षमक्षंप्रतिवर्त्ततइतिप्रत्यक्षंनचायमर्थोयोगिनिविद्यतेऽक्षाभावादथवा
नसंतिसर्वेभावाः स्वपरोभयहेत्वहेतुभ्यउत्पत्त्याद्यभावात्सामान्यविशेषयोश्चैकानेक
योर्दृष्टस्यसंभवादिदोषोपपत्तेरतोर्थाभावान्निरालंबनंयोगिनोज्ञानंकथंस्यात्परिकल्पित
त्मनानसंतिभावानिर्विकल्पात्मनासंतीतिचाप्युक्तंतदधिगमोपायाभावान्नहिनिर्विक
ल्पोर्थोस्तितद्विषयंज्ञानंचेतिप्रतिपादयितुंशक्यंलक्षणाभावात्तदभावाच्चतस्ययोगि
नोभावाच्च नहिकश्चित्तत्परिकल्पितायोगीविद्यतेविशेषलक्षणविरहात्सर्वविर
हाच्चनिर्वाणप्राप्तौतत्रैतस्यान्निर्वाणंहिद्विविधंसोपधिविशेषनिरुपधिविशेषंचेति
तत्रसोपधिविशेषनिर्वाणेवोद्धास्तितत्रापियथाबाह्यस्याभावः॥कल्पतः॥तैरस्तथा
भ्यंतरस्यापीति।वोद्धुरभावएवयोगजधर्मानुग्रहादात्माकरणविरहितोप्यपैतीतिचे
त्तस्यनिः॥क्रियस्यनित्यस्यसतस्तत्क्रियातदनुग्रहविकाराभावात्तल्लक्षणानु
पपत्तिश्चस्ववचनव्याघातात्तस्यप्रत्यक्षस्योक्तलक्षणमयिनोपपद्यते॥कुतः॥स्व
वचनव्याघातादन्यापोहिकप्रतिविहितान्येवशेषप्रमाणलक्षणानिततस्तत्रनोना

तितरां प्रतिविधानादरः॥ किंतु तत्प्रमाणलक्षणगतासंभावनातिरस्कारार्थं किंचिद्व्या
प्रियामहे यदुक्तं कल्पनापोढं प्रत्यक्षमिति कल्पना हि जातिद्रव्यगुणक्रियापरिभाषा
कृतो वा स्वबुद्धिविकल्पस्ततोपोढं कल्पनापोढं किं तत्सर्वथाकल्पनापो — मुताहो क
थंचिदिति यदि सर्वथास्ति प्रमाणंस्तानं कल्पनापोढमित्येवमादिकल्पनाभ्योप्यपोढ
मित्यस्यादिवचनव्याघातः अथास्त्यादिकल्पनाभ्योनपोढमिष्यते सर्वथाकल्प
नापोढमिति वचनव्याघातः॥ अथ कथंचित्कल्पनापोढमेकांतवादत्यागात्पुनरपि
स्वपि स्ववचनव्याघात एव॥ अथ मतं॥ नास्माकमेकांतः कल्पनापोढमेवेति किम
र्थं तर्हि विशेषणं परमतापेक्षं विशेषणं परमते हि नामजात्यादिभेदोपचारकल्प
ना प्रोक्ता ततोपोढं न स्वविकल्पादिति॥ उक्तं च॥ सवितर्कविचारा हि पंचविज्ञानधा
तवः॥ निरूपणानुस्मरणविकल्पनविकल्पका इति॥ अत्रोच्यते॥ आलंबने अर्पणा
वितर्कस्तत्रैवानुमर्षणं विचारस्तस्य नामादिभिः॥ प्रकल्पना निरूपणं पूर्वानुभू
तानुसारेण विकल्पनमनुस्मरणमित्यते धर्माः॥ क्षणमात्रावस्थानेष्वक्षविषयवि

ज्ञानेषुनिरन्वयेषुनोपपद्यंते॥ युगपदुत्पत्तेरनवस्थानाच्चातोग्राह्यग्रहणाभावाभाव
श्चस्यात्सव्येतरगोविषाणवत्॥ क्रमवृत्तित्वेचतेषांस्वार्थाभावप्रसंगश्चेतिसंताना
द्यपेक्षयातदुपपत्तिरितिचेन्नतत्परीक्षाक्षमत्वादतः॥ सर्वस्मिन्नसतिविकल्पेऽयं
विकल्पोऽस्त्ययंनास्तीतिविज्ञानस्यविवेकोनोपपद्यतेसर्वविकल्पविरहाच्चनास्ति
त्वमेवास्यस्यात्॥ अनुस्मरणाभ्युपगमेचएकस्यानेकक्षणवर्त्तिनोवस्तुनोस्ति-
त्वंसिद्धमनुस्मरणादिहिस्वयमनुभूतस्यार्थस्यदृष्टंनानुभूतस्यनान्यानुभूतस्येति
तथामानसमपिप्रत्यक्षंनोपपद्यते॥ अपिचषण्णामनंतरातीतंविज्ञानंयद्धितन्म
नइति॥ अतीतमसत्कथंविज्ञानस्यकारणंस्यात्॥ अथपूर्वोत्तरनाशोत्पत्त्योर्युग
पद्वृत्तेः॥ कार्यकारणभावः॥ कल्प्यतेभिन्नसंतानयोरपिविनश्यदुत्पद्यमानयोः का
र्यकारणभावः॥ स्यादेकसंतानेशक्त्यनुमाभ्युपगमेप्रतिज्ञाहानिश्चस्यादपूर्वाधि
गमलक्षणानुपपत्तिश्चसर्वस्यज्ञानस्यप्रमाणत्वोपपत्तेरपूर्वाधिगमलक्षणंप्र
माणमित्येतच्चनोपपद्यतेकुतः॥ सर्वस्यज्ञानस्यप्रमाणत्वोपपत्तेः॥ प्रमीयतेनेने

तिप्रमाणंसर्वेणचज्ञानेनप्रमीयतेयथांधकारेवस्थितानामुत्पत्त्यनंतरंप्रकाशःप्र
दीपः। उत्तरकालमपिनतंव्यपदेशंजहातितद्वस्थानकारणत्वादेवंज्ञानमुत्पत्त्यनं
तरंघटादीनामवभासकंभूत्वाप्रमाणत्वमनुभूयोत्तरकालमपिनतंव्यपदेशंत्यजति
तदर्थत्वात्। अथमतंक्षणेक्षणेऽन्यएवप्रदीपः। अपूर्वमेवप्रकाशकत्वमवलंब
इति। एवंसतिज्ञानमपिताहृगेवेतिक्षणेन्यत्वोपपत्तेरपूर्वाधिगमलक्षणमविशि
ष्टमिति। तत्रयदुक्तंस्मृतीच्छाद्वेषादिवत्पूर्वाधिगतविषयत्वात्पुनः। पुनरपिविधा
नेज्ञानंप्रमाणमितितद्व्याहन्यते। स्वसंवित्तिफलानुपपत्तिश्चार्थांतरत्वाभावात्प्रमा
णंलोकेफलवदुपलब्धं। अस्यचप्रमाणस्यकेनचित्फलेनभवितव्यमिति। कश्चि
दाह। द्व्याभासंहिज्ञानमुत्पद्यते। स्वाभासंविषयाभासंच। तस्योभयाभासस्ययत्संवे
दनंतत्फलमिति। तन्नोपपद्यते। कुतः। अर्थांतरत्वाभावात्लोकेप्रमाणात्फलमर्थां
तरभूतमुपलभ्यते। तद्यथाछेत्तृछेत्तव्यछेदनसंनिधानेद्वैधीभावः। फलंनचतथा
स्वसंवेदनमर्थांतरभूतमस्तितस्मादस्यफलत्वंनोपपद्यते। सत्यमेवमेतत्अतएव

तस्मिन्नधिगमरूपेफलेसव्यापारप्रतीतेनात्तपाधायप्रमाणोपचारइतिप्रमाणोप
चारानुपपत्तिर्मुख्याभावात्असतिमुख्येलोकेउपचारोनदृश्यतेयथासतिसिंहेविशिष्ट
तिर्यग्गतिपंचेंद्रियजातिनखदंष्ट्रासटोपभासुरकपिलनयनतारकाद्यवयववि
शिष्टेऽन्यत्रक्रौर्यशौर्यादिगुणसाधर्म्यात्सिंहोपचारः॥क्रियतेनचतथेहमुख्यं
प्रमाणमस्तितदभावात्फलेप्रमाणोपचारोनयुज्यते॥आकारभेदाद्भेदइतिचेन्न
एकांतवादत्यागात्स्यादेतद्ग्राहकविषयाभाससंवित्तिशक्तित्रयाकारभेदात्प्रमा
णप्रमेयफलकल्पनाभेदइतितन्नकिंकारणंएकांतवादत्यागात्एकमनेकाकारमि
त्येतस्मिन्नदर्शनेतत्कथमेकांतवादेयुज्यतेयदिह्येवमभ्युपगम्यतद्द्रव्येकोपरितोषः
रूपाद्यनेकात्मकमेकंपरमाणुद्रव्यंज्ञानाद्यनेकात्मद्रव्यमिति॥अथद्रव्यसिद्धिर्मा
भूदितिआकारएवज्ञानमितिकल्प्यतेएवंसतिकस्यतेआकारइतितेषामप्य
भावः॥स्यात्किंचतेषामाकाराणांयौगपद्येनवाउत्पत्तिः॥स्यात्क्रमेणवा॥यदियौ
गपद्येनहेतुहेतुमद्भावोविरुध्यतेअथक्रमेणक्षणिकस्यविज्ञानस्याकाराणां

कथंक्रमः। यदिस्यादधिगमस्यात्रनभावात्तरमितिव्याहन्यते। अपिचवाह्यस्यवि
ज्ञेयस्याभावेंतरंगाकारत्रयकल्पनायांप्रमाणाप्रमाणाभासौनोपपद्यतेंतरंगा
काराभेदात्सद्वस्तुयस्सदितिकल्पयतितत्प्रमाणाभासमसद्वेतियत्प्रतिपद्यते
तत्प्रमाणमित्यस्तिविशेषइतिचेत्प्रमेयद्वयव्यवस्थापितप्रमाणद्वयकल्पनाव्या
घातः। स्वलक्षणविषयंहिप्रत्यक्षंसामान्यलक्षणविषयमनुमानंस्वलक्षणमसा
धारणोधर्मः। विकल्पातीतत्वादिदंतदित्यव्यपदेश्यं। तद्विपरीतंसामान्यलक्षण
मितिसर्वस्यासत्वे किंकृतोयंविशेषः। असत्वंहिनस्वतोभिद्यतेसंबंधिभेदाश्रयाद्भेदः
घटस्यासत्वंपटस्यासत्वमितितेषांघटादीनांसंबंधिनामभावेतद्विशेषाभावइतिस्या
न्मतंख्यात्यतितानोरत्वदृष्टिरिष्टमेवाप्रतर्क्कितमुपस्थितमतएवसर्वंविज्ञानाभिधा
नमयथार्थपरिकल्पितार्थत्वान्निर्विकल्पार्थगोचरमात्मीयमेवविज्ञानंप्रमाणमि
ति उक्तंच शास्त्रेषुप्रक्रियाभेदैरविद्यैवोपवर्ण्यते। अनागमविकल्पाहिस्वयंविद्या
प्रवर्त्ततइति एवंचानुपपन्नंतदधिगमोपायाभावात् उक्तंच प्रत्यक्षबुद्धिः क्रम

नयत्रतल्लिंगगम्यंननदर्थोलिंगेवाचोनवानाद्विषयेणायोगः॥कातन्नति॥कष्ठमस्म
णयतस्तेइत्याहितोभयप्रकारस्यप्रमाणस्यादिप्रकारविशेषज्ञतिपस्यर्थमाह॥मति
स्मृतिःसंज्ञाचिंताभिनिबोधइत्यनर्थांतरं॥इतिशब्दस्यानेकार्थसंभवेविवक्षाव
शादाद्यर्थसंप्रत्ययः॥इतिशब्दोनेकार्थः॥संभवितिक्वचिद्धेतौवर्त्तते हेतीतिपलाय
तवर्षतीतिधावति॥क्वचिदेवमित्यस्यार्थेवर्त्ततेइतिस्मनुपाध्यायः॥कथयतिएवंस्म
इतिगम्यते॥क्वचित्प्रकारेवर्त्ततेयथागौरश्वः॥शुक्लोनीलश्चरतिप्लवतेजिनदत्तोदे
वदत्तइतिएवंप्रकाराइत्यर्थः॥क्वचिद्व्यवस्थायांवर्त्ततेयथाहलितिकसंतान्नैइति
क्वचिदर्थविपर्यासेवर्त्ततेयथागौरित्ययमाहगौरितिजानातिइति॥क्वचित्समाप्तौव
मितिह्निनीयमाह्निकमिति॥क्वचित्शब्दप्रादुर्भावेवर्त्ततेइतिश्री
र्त्तामितिसिद्धसेनमितितत्रेहविवक्षावशादादिशब्दार्थोवेदितव्यः॥मतिस्मृतिसंज्ञा
चिंताभिनिबोधादयइत्यर्थः॥केपुनस्तेप्रतिभाबुद्ध्युपलब्ध्यादयः॥प्रकारेवाएवंप्र
काराइति॥कथमेषांशब्दानामनर्थांतरत्वंमतिज्ञानावरणक्षयोपशमनिमित्तार्थो

ष्विविषयत्वादनर्थांतरत्वंरूढिवशादेतेषांमत्यादीनांशब्दानांमतिज्ञानावरणक्षयो
पशमनिमित्तायामर्थोपलब्धौवृत्तेरनर्थांतरत्वंवेदितव्यं।कथंपुनर्मननंमन्यतइति
वामतिइत्येवमाद्यर्थविषयाणामेषामनर्थांतरत्वमित्यतआहरूढिवशादितियथा
गच्छतीतिगौरित्यंगीकृतमपिगमनेनशब्दवृत्तिनियमकारणंरूढिवशात्क्वचिदेववर्त्त
तेतथामत्यादयः।शब्दव्युत्पत्तिकर्मणिसत्यप्यर्थेनाभेदेक्वचिदेववर्त्ततइत्यन
र्थांतरत्वमवसीयते।शब्दभेदादर्थभेदोगवाश्वादिवदितिचेन्नातःसंशयात्स्यादेतन्म
त्यादीनांशब्दानांपरस्परतोर्थांतरत्वमस्तिकुतः।शब्दभेदाद्गवाश्वादिवदितितन्न
किंकारणमतः।संशयाद्यतएवमत्यादीनांशब्दभेदादन्यत्वमाहभवानतएवसंशयः
कथमिंद्रादिवदर्थैक्यंशक्रपुरंदरादिशब्दभेदेपिनार्थभेदस्तथामत्यादिशब्दभेदेप्य
र्थाभेदइति।नहियतएवसंशयस्ततएवनिर्णयः।किंचशब्दाभेदेप्यर्थैकत्वप्रसंगा
द्यस्यशब्दभेदोर्थभेदेहेतुरितिमतंतस्यवाणादिनवार्थेषुगोशब्दाभेददर्शनाद्वागाद्य
र्थानामेकत्वमस्तु।अथनैतदिष्टंनतर्हिशब्दभेदोन्यत्वस्यहेतुः।किंच।आदेशव

चनाद्यथेन्द्रादीनामेकद्रव्यपर्यायादेशात्स्यादेकत्वंप्रतिनियतपर्यायार्थादेशात्स्यात्
न्यत्वंइंदनादिंद्रः शकनाच्छक्रः पूर्दारणात्पुरंदरइतितथामत्यादीनामेकद्रव्यपर्याया
देशात्स्यादेकत्वंप्रतिनियतार्थपर्यायादेशात्स्यान्नानात्वं। मननंमतिः स्मरणंस्मृतिः
संज्ञानंसंज्ञा चिंतनंचिंता। अभिमुख्येननियतंबोधनमभिबोधइति पर्यायशब्दोल
क्षणंनेतिचेन्न। ततोनन्यत्वात्। स्यान्मतंमत्यादयआभिनिबोधपर्यायशब्दानाभिनि
बोधस्यलक्षणंमनुष्यादिवद्यथामनुष्यमर्त्यमनुजमानवादयः पर्यायशब्दाः म
नुष्यस्यलक्षणंनभवंतीतितन्नकिंकारणंततोनन्यत्वादिहपर्यायिणोनन्यपर्याय
शब्दः। सलक्षणंकथमौष्ण्याग्निवद्यथापर्यायशब्दः। ऊष्णमग्नेः पर्यायिणोनन्यत्वा
दग्नेर्लक्षणंभवतितथापर्यायशब्दामत्यादयः। आभिनिबोधिकज्ञानपर्यायिणोन
न्यत्वेनाभिनिबोधस्यलक्षणं। अथवाततोन्यत्वात्। यथामनुष्यमर्त्यमनुजमानवा
दयः। असाधारणत्वादन्यघटादिद्रव्यासंबंधिनोमनुष्यादनन्यत्वात्तस्यलक्षणं।
अन्यथाहिमनुष्यादिपर्यायालक्षणत्वान्मनुष्यभावोभवेद्यतोनमनुष्यादिलक्षण

व्यतिरेकिणस्यान्मल्लक्षणमस्तीति न चाभावइष्येत ॥ पर्यायशब्दो लक्षणं ॥ तथाम
तिस्मृत्यादयः ॥ असाधारणत्वादन्यस्तानासंभविनः ॥ अभिनिबोधादनन्यत्वात्तस्यल
क्षणमितश्च पर्यायशब्दो लक्षणं कस्माद्भुवाप्रत्यागतलक्षणाग्रहणात्कथमग्निल
वन्ध्याग्निरितिगत्वाप्रत्यावृद्धिरुष्णपर्यायशब्दंगच्छतिकथंगच्छतिकोयमग्निर्यउष्ण
इतिउष्णइतिचलत्वाबुद्धिः प्रत्यागच्छतिकोयमुष्णः ॥ योग्निरितितथामतिरितिगत्वाबु
द्धिः स्मृतिंगच्छतिकामतिर्यास्मृतिरिति ॥ ततः स्मृतिरितिगत्वाबुद्धिः प्रत्यागच्छतिकास्मृ
तिर्यामतिरितिएवमुत्तरेष्वपितस्माद्भुवाप्रत्यागतलक्षणाग्रहणात्पश्यामः पर्याय
शब्दोलक्षणमिति ॥ किंच पर्यायद्वैविध्यादग्निवद्यथाग्नेरालम्भूतउष्णपर्यायोलक्ष
णंनधूमस्तस्यवाह्येधननिमित्तत्वेकादाचित्कत्वात्तथाआभ्यंतरोमत्यादिपर्यायश्चा
लम्भूतत्वाल्लक्षणंनानालम्भूतोवाह्योमत्यादिशब्दः ॥ उक्तः ॥ तत्प्रत्यायनसमर्थस्त
स्यवाह्यकरणप्रयोगनिमित्तत्वादितिकरणस्यवाभिधेयार्थत्वात्स्थवाइतिकरणो
यमभिधेयार्थः ॥ प्रयुज्यते मतिः स्मृतिः संज्ञाचिंताभिनिबोधइतियोर्थोभिधीयते

तन्मतिज्ञानमिति ततोलक्षणत्वमुपपद्यते। स्मृत्यादीनामेतैरनभिधानान्नेति मत्यादिभिः
स्मृत्यादीन्यभिधीयंते। वक्ष्यमाणलक्षणसद्भावाच्च स्मृत्यादीनां हि लक्षणं वक्ष्यते ततस्तेषा
मत्यप्रसंगः। यदेवं लक्षणं मतिज्ञानमवधार्यते। अथास्यात्मलाभे किं निमित्तमित्यत आ
ह॥ तदिंद्रियानिंद्रियनिमित्तं॥ अथवा आत्मप्रसादाविशेषात्सर्वज्ञानानामेकत्व
प्रसंगे निमित्तभेदान्नानात्वं प्रतिपिपादयिषन्नवीति सत्यप्यस्मिन्नविशेषे पृथक्क
मेषामवेमः कुतः। यस्मात्तदिंद्रियानिंद्रियनिमित्तमिति किमिदमिंद्रियं नाम इंद्रिय
स्यात्मनोर्थोपलब्धिलिंगमिंद्रियं। इंद्र आत्मा तस्य कर्ममलीमसस्य स्वयमर्थान्ग्रहीतु
मर्थस्यार्थोपलभने यल्लिंगं तदिंद्रियमित्युच्यते। अथ किमिदमनिंद्रियमः निंद्रियं
मनोनुदरावत्। मनोन्तः करणमनिंद्रियमित्युच्यते। कथमिंद्रियप्रतिषेधेन मन उच्य
ते यथायमब्राह्मण इत्युक्ते ब्राह्मणत्वरहिते कस्मिंश्चित्संप्रत्ययो भवति। तथा इंद्रलिं
गविरहितेन्यस्मिन्ननिंद्रियमिति संप्रत्ययः स्यात् न तिंद्रलिंग एव मनसि नैष दोषः ई
षत्प्रतिषेधात्। कथमनुदरावत् यथानुदरा कन्या इति नास्या उदरं न विद्यते किंतु गर्भ

किंतुच
भारोद्वहनसमर्थोदराभावात्तुदरात्तथानिंद्रियमितिनास्यैंद्रियत्वाभावः॥ अंतरंगत
द्गुराद्विवप्रतिनियतदेशाविषयावस्थानाभावादनिंद्रियंमनइत्युच्यते॥ अंतरंगत्वाविवि
त्करणमिंद्रियानपेक्षत्वात्तास्यैंद्रियेष्वपेक्षास्तीतींद्रियानपेक्षंनह्यस्यत्रागादौषवि
चारखविषयप्रवृत्तौइंद्रियापेक्षास्तिततोंतरंगंतत्करणमितिवेदितव्यंतदुभयम
वष्टभ्यमुत्पद्यतेतन्मतिज्ञानं॥ तदित्यग्रहणमनंतरत्वादितिचेन्नोत्तरार्थत्वात्त
स्यादेतन्मतिज्ञानस्यानंतरत्वादनेनाभिसंबंधोभवतीतितदित्येतद्ग्रहणमनर्थकमि
तितन्नकिंकारणंउत्तरार्थत्वादुत्तरार्थंह्येतत्॥ इतरथाह्यवग्रहेहावायधारणा
मतिज्ञानभेदाइतिविज्ञानुमशक्यमस्तद्ग्रहणेपुनः॥ क्रियमाणेतन्मतिज्ञानमवग्र
हादयइतिसंबंधः॥ सुगमोभवति॥ यद्येतस्मिन्निमित्तद्वयसंनिधानेसत्यात्मला
भंप्रत्यागूर्णं॥ अनिवर्णितभेदमितितद्भेदप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ अवग्रहेहावायधा
रणा॥ विषयविषयिसन्निपातसमनंतरमाद्यग्रहणमवग्रहः॥ विषयविषयिस
न्निपातेदर्शनंभवतितदनंतरमर्थस्यग्रहणमवग्रहः॥ अवगृहीतेऽर्थेतद्विशेषा

कांक्षणमीहा यथा पुरुष इत्यवगृहीते तस्य भाषावयोरूपादिविशेषैराकांक्षणमी
हा विशेषनिर्ज्ञानाद्याथात्म्यावगमनमवायः। भाषादिविशेषनिर्ज्ञानात्तस्य या
थात्म्येनावगमनमवायः। दाक्षिणात्योऽयं युवा गौर इति वा निर्ज्ञातार्थाविस्मृतिर्धा
रणा भाषावयोरूपादिविशेषैर्याथात्म्येनगते। तस्य पुरुषस्योत्तरकाले स एवा
यमित्यविस्मरणं यतो भवति सा धारणेत्येते मतिज्ञानभेदाः। अत्राह इदमेषां
पूर्व्यं किंकृतमेषामुच्यते। अवग्रहादीनामानुपूर्व्यमुत्पत्तिक्रमापेक्षं अवग्र
हपूर्वकत्वादितरेषामादाववग्रहः। क्रियते तर्ह्येतेष्वपि योऽयं अत्राह। अवग्र
हेहयोरप्रमाण्येन सद्भावेपि संशयदर्शनाच्चक्षुर्वत् यथा चक्षुषि न निर्णयः। सत्ये
व तस्मिन् किमयं स्थाणुराहोस्वित्पुरुष इति संशयदर्शनात्तथावग्रहेपि सति न नि
र्णय ईहादर्शनादीहायां च न निर्णयः। यतो निर्णयार्थमीहा न त्वीहैव निर्णयः। य
श्च निर्णयो न भवति स संशयः। जातीयइत्यप्रामाण्यमनयोरिति अवग्रहवचनाद्यत
नुक्तः पुरुषोयमिति अवग्रहस्तस्य भाषावयोरूपादिविशेषाकांक्षणमीहेति

तिसंशयस्त्वप्रतिपत्तिरेवेतितन्नकिंकारणंसंशयानतिवृत्तेः।कथमालोचनवद्वयोर्हि
र्यालोचनेकिमयमूर्द्धार्थः।स्थाणुरुतपुरुषइतिसंशयाननिवृत्तिस्तयोर्हीयमर्थइ
त्यवग्रहेईहाद्यपेक्षत्वात्संशयाननिवृत्तिरुच्यतेलक्षणाभेदादन्यत्वमग्निजलवद्यथा
ग्निजलयोर्दहनप्रकाशनादिद्रवतास्नेहनादिप्रतिनियतलक्षणाभेदादन्यत्वंतथाव
ग्रहसंशययोर्हिलक्षणाभेदादन्यत्वंकोसौलक्षणाभेदउच्यते।अनेकार्थानिश्चितापर्यु
दासात्मकःसंशयस्तद्विपरीतोवग्रहः स्थाणुपुरुषाद्यनेकार्थालंबनसंनिधानात्ने
कार्थात्मकः।संशयएकपुरुषाद्यन्यतमात्मकोऽवग्रहः।स्थाणुपुरुषानेकधर्मानि
श्चितात्मकः।संशयः यतोनस्थाणुधर्मान्पुरुषधर्मांश्चनिश्चिनोति।अवग्रहस्तुपु
रुषाद्यन्यतमैकधर्मनिश्चयात्मकः स्थाणुपुरुषानेकधर्म्मापर्युदासात्मकः।सं
शयः।यतोनप्रतिनियतानस्थाणुपुरुषधर्मान्पर्युदस्यतिसंशयः।अवग्रहःपुनः
पर्युदासात्मकः।सह्यन्यांभवादीन्पर्यायान्पर्युदस्यपुरुषइत्येकपर्यायालंबनःसंश
यतुल्यत्वमपर्युदासादितिचेन्ननिर्णयविरोधात्संशयस्यस्यादेतत्संशयतुल्योवग्र

राजवा·
७३

हः॥ कुतः॥ अपर्युदासाद्यथासंशयः॥ स्थाणुपुरुषविशेषापर्युदासात्मकस्तथावग्र
होपिपुरुषइतिभाषावयोरुपाद्यपर्युदासात्मकः॥ अतश्चैतदेवंयदुत्तरकालेतद्विशेषा
र्थमीहामारभतइतितन्नकिंकारणंनिर्णयविरोधात्संशयस्यसंशयोहिनिर्णयवि
रोधीनत्ववग्रहः॥ निर्णयदर्शनादीहायोनत्वप्रसंगइतिचेन्नार्थादानात्॥ स्यादेतद्यदिनि
र्णयाविरोध्यवग्रहइतिनसंशयः॥ नन्वीहायानिर्णयविरोधित्वात्संशयत्वप्रसंगइ
ति॥ तन्नकिंकारणंअर्थादानादवगृह्यार्थंतद्विशेषलब्ध्यर्थमर्थादानमीहासंशयः
पुनर्नार्थविशेषालंबनः संशयपूर्वकत्वाच्चासंशयोहिपूर्वमुपजायतेईहायाः॥ कथ
मिहपुरुषमवगृह्यकिमयंदाक्षिणात्यउतउदीच्यइत्येवमाद्यप्रतिपत्तौसंशयः॥ एवंसं
शयितस्योत्तरकालेविशेषोपलिप्सांप्रतियतनमीहेतिसंशयादर्थांतरत्वं॥ अतएव
संशयावचनमर्थेगृहीते॥ अतएवसूत्रेसंशयोनोक्तः कुतः अर्थेगृहीतेसतिसंश
येईहायाः॥ प्रवृत्तिर्नास्तीति आहकिमयपायउतावाइयतिउभयथानदोषः अन्य
तरवचनेन्यतरस्यार्थगृहीतत्वात्यदानदाक्षिणात्योयमित्यपायंत्यागंकरोतितदा

उदीच्यइतिऽवायोधिगमोर्थोगृहीतः॥यदाचोदीच्यइत्यवायंकरोतितदानदाक्षिणा
त्योयमित्यपायोर्थोगृहीतः कश्चिदाहयदुक्तंभवताविषयविषयिसन्निपातेदर्शनंभ
वतितदनंतरमवग्रहइतितदयुक्तमवैलक्षण्यान्नह्यवग्रहाद्विलक्षणंदर्शनमस्ती
त्यत्रोच्यतेनवैलक्षण्यात्कथमिहचक्षुषाचक्षुर्दर्शनावरणवीर्यांतरायक्षयोपश
मांगोपांगनामावष्टंभादविभावितविशेषसामर्थ्येनकिंचिदेतद्वस्त्वितिआलोकनम
नाकारंदर्शनमित्युच्यतेबालवद्यथाजातमात्रस्यबालस्यप्राथमिकउन्मेषोसावभा
वितरूपद्रव्यविशेषालोचनाद्दर्शनंविवक्षितंतथासर्वेषांततोद्वित्रादिसमयभावि
षून्मेषेषुचक्षुरवग्रहमतिज्ञानावरणवीर्यांतरायक्षयोपशमांगोपांगनामावष्टंभा
द्रूपमिदमितिविभावितविशेषोऽवग्रहःयत्प्रथमसमयोन्मेषितस्यबालस्यदर्शनंत
द्यद्यवग्रहजातीयत्वात्ज्ञानमिष्टंतन्मिथ्याज्ञानंवास्यात्सम्यग्ज्ञानंवामिथ्याज्ञान
त्वेपिसंशयविपर्ययानध्यवसायात्मकंस्यात्तच्चनतावत्संशयविपर्ययात्मकंवाचेष्टि
तस्यसम्यग्ज्ञानपूर्वकत्वात्प्राथमिकत्वाच्चतन्नास्तीतिनवानध्यवसायरूपंजात्यंध

व्यक्तवस्तुमात्रप्रतिपत्तेर्न सम्यग्ज्ञानमर्थाकारावलंबनाभावात् किंच
कारणनानात्वात्कार्यनानात्वसिद्धेः यथा मृत्तंतुकारणभेदाद्घटपटकार्यभेदस्तथा
दर्शनज्ञानावरणक्षयोपशमकारणभेदात्तत्कार्यदर्शनज्ञानभेद इति ॥ अस्ति प्राग
वग्रहाद्दर्शनं ततः शुक्लकृष्णादिरूपविज्ञानसामर्थ्योपेतस्यात्मनः ॥ किं शुक्लं उत
कृष्णमित्यादिविशेषाप्रतिपत्तेः संशयस्ततः ॥ शुक्लविशेषाकांक्षणं प्रतीहनमीहा ॥
शुक्लमेवेदं न कृष्णमित्यवायनमवायः ॥ अवेतस्याविस्मरणं धारणा एवं श्रोत्रा
न्यस्यपि योज्यं ॥ तदावरणकर्मक्षयोपशमविकल्पात्प्रत्येकमवग्रहादिज्ञाना
कथं ज्ञानावरणमूलप्रकृतेः ॥ पंचोत्तरप्रकृतयस्तासामप्युत्तरो
विशेषाः ॥ संति ज्ञानावरणस्योत्तरप्रकृतयः ॥ असंख्येयालोका इति वच
ईहादीनाममतिज्ञानप्रसंगः कुतः परस्परकार्यत्वादवग्रहः ॥ कारणं ईहाका
ह्यकारणमवायः कार्यमवायः कारणं धारणा कार्यं ॥ न चेहादीनामिंद्रियानिंद्रि
त्वमस्तीति नैव दोषः ॥ ईहादीनामनिंद्रियनिमित्तत्वान्मतिज्ञानव्यपदेशः य

द्येवंश्रुतस्यापिप्राप्नोतिइंद्रियगृहीतविषयत्वादीहादीनामिंद्रियानिमित्तत्वमप्यु
पचर्यतेनतुश्रुतस्यायंविधिरस्तितस्यानिंद्रियविषयत्वादितिश्रुतस्याप्रसंगः॥य
द्येवंचक्षुरिंद्रियेहादिव्यपदेशाभावइतिचेन्नेंद्रियशक्तिपरिणतस्यजीवस्यभावेंद्रि
यत्वेनव्यापारकार्यत्वादिंद्रियभावपरिणतोहिजीवोभावेंद्रियमिष्यते॥तस्यविषया
कारपरिणामाईहादयइतिचक्षुरिंद्रियेहादिव्यपदेशइतियइमेवग्रहादयोमतिज्ञा
नप्रभेदाउक्ताः॥तेज्ञानावरणक्षयोपशमनिमित्ताःकेषांभवंतीत्युच्यते॥बहुबहु
विधक्षिप्रानिःसृतानुक्तध्रुवाणांसेतराणां॥संख्यावैपुल्यवाचिनोबहुशब्दस्य
ग्रहणमविशेषात्॥बहुशब्दोहिसंख्यावाचीवैपुल्यवाचीचतस्योभयस्यापिग्रहणं
कस्मादविशेषात्संख्यायामेकः॥द्वौबहवइतिवैपुल्येबहुरोदनःबहुसूपइति॥बहु
वग्रहाद्यभावःप्रत्यर्थवशवर्तित्वादितिचेन्नसर्वदैकप्रत्ययप्रसंगात्स्यादेतत्प्रत्य
र्थवशवर्त्तिविज्ञानंनानेकमर्थंगृहीतुमलमतोबहुग्रहादीनामभावइति॥तन्नकिं
कारणंसर्वदैकप्रत्ययप्रसंगात्यथारण्यप्रव्याकश्चिदेकमेवपुरुषमवलोकयन्ना

नेकइत्यवैतिमिथ्याज्ञानमन्यथास्यादेकत्रानेकबुद्धिर्यदिभवेत्तथानगरवनस्कंधा
वारावगाहिनोपितस्यैकप्रत्ययः॥ स्यात्सार्वकालिकः॥ अतः आनेकार्थग्राहिविज्ञा
नस्यात्यंतासंभवान्नगरवनस्कंधावारप्रत्ययनिवृत्तिर्नैना॥ संज्ञाह्येकार्थानिवेशि
न्यस्तस्माल्लोकसंव्यवहारनिवृत्तिः॥ किंचनानात्वप्रत्ययाभावाद्यस्यैकार्थमेवनि
यमाज्ज्ञानंतस्यपूर्वज्ञाननिवृत्तावुत्तरज्ञानोत्पत्तिः॥ स्यादनिवृत्तौवाउभयथाचदो
षः॥ यदिपूर्वमुत्तरज्ञानोत्पत्तिकालेस्तियदुक्तमेकार्थमेकमनस्त्वादितिआदोवि
॥ यथैकंमनोनेकप्रत्ययारंभकंतथैकप्रत्ययोनेकार्थोभविष्यतिअनेक
कालसंभवान्नन्वनेकार्थोपलब्धिरूपयस्यतेतत्रयदभिमतं॥ मेवै
कस्यज्ञानमेकंचार्थमुपलभतइतिअस्यव्याघातः॥ अथपुनर्निवृत्तेपूर्वस्मिन्नु
त्तरज्ञानोत्पत्तिः॥ प्रतिज्ञायतेननुसर्वथैकार्थमेवज्ञानमित्ययंतइदमस्मादन्यदितिवि
षव्यवहारोनस्याद्रागिषसतस्मान्नाकिंचिदेतत्किंचआपेक्षिकसंव्यवहारनिवृत्ते
यस्यैकज्ञानमनेकार्थविषयंनविद्यतेतस्यमध्यमाप्रदेशिन्योर्युगपदनुपलंभात्त

हिषयदीर्घह्रस्वव्यवहारोविनिवर्त्तेतस्सापेक्षिको ह्यसौनचापेक्षास्तिकिंचसंशया
भावप्रसंगादेकार्थविषयवर्त्तिनिविज्ञानेस्थाणौपुरुषेवाप्राक्तनस्यसंशयजन्मस्यान्नाभ
योः प्रतिज्ञातविरोधात् यदिस्थाणौपुरुषाभावात्स्थाणुवंध्यापुत्रवत्संशयाभा
वः स्यात्तस्यपुरुषेतथास्थाणुत्वस्यानपेक्षत्वात्संशयोनस्यात् तत्पूर्ववत्तत्वभा
वः इष्टः अतोनैकार्थग्राहिविज्ञानकल्पनाश्रेयसीति किंचईप्सितनिष्पत्त्य
नियमाद्धिज्ञानस्यैकार्थावलंबित्वेचित्रकर्मणि निष्णातस्यचैत्रस्यपूर्णकलशमा
लिखतःसत्क्रियाकलशावयवप्रकारग्रहणविज्ञानभेदादन्तरेन्तरविषयसंगमाभा
वादनेकविज्ञानोत्पादनिरोधक्रमेसत्यनियमेननिष्पत्तिः स्याद्दृष्टातुसानियमेनसा
चैकार्थग्राहिणिविज्ञानेविरुध्यतेतस्मान्नानार्थोपिप्रत्ययोभ्युपेयः द्वित्र्यादिप्रत्य
याभावाच्चएकार्थविषयवर्त्तिनिविज्ञानेद्वाविमाविमेत्रयइत्यादिप्रत्ययस्याभावः
यतोनैकंविज्ञानंद्वित्र्यर्थानांग्राहकमस्तिसंतानसंस्कारकल्पनायांचविकल्पात्
पत्तिः संतानेसंस्कारेचकल्प्यमानेविकल्पयोरनुपपत्तिस्ससंतानःसंस्कारश्च

ज्ञानजातीयो वा स्यादज्ञानजातीयो वा यद्यज्ञानजातीयः। न ततः। किंचित्प्रयोज
नमस्ति ज्ञानजातीयत्वेपि एकार्थग्राहित्वं स्यादनेकार्थग्राहित्वं स्यादनेकार्थग्राहि
त्वं वा यद्येकार्थग्राहित्वं दोषविधिस्तदवस्था। अथानेकार्थग्राहित्वं प्रतिज्ञाहानिः
प्रसज्यते। विधग्रहणं प्रकारार्थं। विधयुक्तगतप्रकारा समानार्था इति प्रकारा
र्थो विधशब्दः। बहुविधं बहुप्रकारमित्यर्थः। क्षिप्रग्रहणमचिरप्रतिपत्त्यर्थं
अचिरप्रतिपत्तिः कथं स्यादिति क्षिप्रग्रहणं क्रियते। अनिःसृतग्रहणमसक
लपुद्गलोद्गमार्थं। अनिःसृतग्रहणं क्रियते। असकलपुद्गलोद्गमार्थं। अनुक्ता
मभिप्रायेण प्रतिपत्तेः। अभिप्रायेण प्रतिपत्तिरस्तीत्यनुक्तग्रहणं क्रियते। ध्रुवं
यथार्थग्रहणात् ध्रुवग्रहणं क्रियते यथार्थग्रहणमस्तीति सेतरग्रहणाद्विपर्या
विरोधः। अल्पमल्पविधं चिरं निःसृतमुक्तमध्रुवमिति एतेषामवरोधो भवति सेत
रग्रहणादवग्रहादिसंबंधात्कर्मनिर्देशः। बह्वादीनामिति कर्मनिर्देशः अव
ग्रहाद्यपेक्षो वेदितव्यः बह्वादीनामा

क्षयोपशमविशुद्धिप्रकर्षयोगेसतिबह्वादीनामवग्रहादयोभवंतीतितेषां॥अव
ग्रहादौक्रियंतेतेचप्रत्येकमिंद्रियानिंद्रियैश्चुद्वादशविकल्पानेयाः॥तद्यथा॥प्र
कृष्टश्रोत्रेंद्रियावरणवीर्यांतरायक्षयोपशमांगोपांगनामोपष्टंभात्संभिन्नश्रो
तान्योवायुगपत्ततविततघनसुषिरादिशब्दश्रवणाद्बहुशब्दमवगृह्णाति॥अ
ल्पश्रोत्रेंद्रियावरणक्षयोपशमपरिणामआत्माततशब्दादीनामन्यतममल्पं
शब्दमवगृह्णाति॥प्रकृष्टश्रोत्रेंद्रियावरणक्षयोपशमादिसन्निधानेसति
ततादिशब्दविकल्पस्यप्रत्येकमेकद्वित्रिचतुःसंख्येयासंख्येयानंतगुणस्या
वग्राहकत्वाद्बहुविधमवगृह्णात्यल्पविशुद्धिःश्रोत्रेंद्रियादिपरिणामकार
णआत्माततादिशब्दानामेकविधावग्रहणादेकविधमवगृह्णातिप्रकृष्ट
श्रोत्रेंद्रियावरणक्षयोपशमादिपरिणामित्वात्क्षिप्रंशब्दमवगृह्णात्यल्पविशु-
२ द्धिश्रोत्रेंद्रियावरणक्षयोपशमादिपारिणामिकत्वाच्चिरेणशब्दमवगृह्णा
तिसुविशुद्धिश्रोत्रादिपरिणामात्साकल्येनानुच्चारितस्यग्रहणादनिःसृत

मवगृह्णाति निःसृतं प्रतीतं प्रकृष्टविशुद्धिश्रोत्रेंद्रियादिपरिणामकारणत्वादेक
वर्णनिर्गमेपि अभिप्रायेणैवानुच्चारितं शब्दमवगृह्णाति इमं भवान् शब्दं वक्ष्यती
त्यथवा स्वरसंचारणात्प्राक् तंत्रीद्रव्यातोद्याद्या
अभिप्रायेणावगृह्याचष्टे भवानिमं शब्दं वादयिष्यतीत्युक्तं प्रतीतं संक्लेशपरि
णामनिरुत्सुकस्य यथानुरूपश्रोत्रेंद्रियावरणक्षयोपशमादिपरिणामकार
णावस्थितत्वाद्यथा प्राथमिकं शब्दग्रहणं तथावस्थितमेव शब्दमवगृह्णाति
नोनं नाभ्यधिकं येनः पुनर्येन संक्लेशविशुद्धिपरिणामकारणापेक्षस्यात्मनो य
थानुरूपपरिणामोपात्तश्रोत्रेंद्रियसान्निध्येपि तदावरणस्येषदीषदाविर्भावा
त्पौनःपुनिकं प्रकृष्टावकृष्टा। श्रोत्रेंद्रियावरणादिक्षयोपशमपरिणामत्वादध्रु
वमवगृह्णाति शब्दं क्वचिद्बहु क्वचिदल्पं क्वचिद्बहुविधं क्वचि
क्वचिच्चिरेण क्वचिदनिःसृतं क्वचिन्निःसृतं क्वचिदुक्तं क्वचिदनुक्तं।
विधयोः कः प्रतिविशेषः

उच्यतेनविशेषदर्शनात्यथाकश्चिद्बहूनिशास्त्राणिमौनेनसमान्यार्थेनाविशेषिते
न्याचष्टेनतुबहुभिर्विशेषितार्थैः कश्चित्तुतेषामेवबहूनांशास्त्राणांबहुभिर
र्थैः परस्परातिशययुक्तैर्बहुकल्पैर्व्याख्यानंकरोति तथाततादिशब्दग्रहणा
विशेषेपियत्प्रत्येकंततादिशब्दानामेकद्वित्रिचतुःसंख्येयासंख्येयानंतगुण
परिणतानांग्रहणंतद्बहुविधग्रहणंयत्तत्तादीनांसामान्यग्रहणंतद्बहुग्रहणं
माहउक्तनिःसृतयोःकः प्रतिविशेषः यतःसकलशब्दनिःसरणान्निःसृ
तमुक्तमप्येवंविधमेवोच्यते अन्योपदेशपूर्वकंशब्दग्रहणमुक्तंगोशब्दोयमि
तिस्वतएवग्रहणंनिःसृतंचक्षुषातुविशुद्धचक्षुरिंद्रियावरणक्षयोपशमपरि
णामकारणत्वात्शुक्लकृष्णरक्तनीलपीतरूपपर्यायंबहुमवगृह्णाति अल्पपूर्व
वत्प्रकृष्टविशुद्धिः चक्षुरिंद्रियादिक्षयोपशमपरिणामकारणत्वात्शुक्लादि
पंचतयरूपगुणास्यप्रत्येकमेकद्वित्रिचतुःसंख्येयासंख्येयानंतगुणपरिणा
मिनोवग्राहकत्वसामर्थ्याद्बहुविधरूपमवगृह्णात्येकविधंपूर्ववत्क्षिप्रचिर

योरप्युक्तएवक्रमः॥ पंचवर्णवस्त्रकंवलचित्रपटादीनांसतदेकदेशविषयपंच
वर्णाग्रहणात्कृत्स्नपंचवर्णोऽप्यदृष्टेष्वनिसृतेष्वपितद्ग्रहणे चिक्करसामर्थ्यादनि
सृतमवग्रह्णाति॥ अथवादेशांतरस्थपंचवर्णपरिणतैकवस्त्रादिकथनाशाक
ल्पेनाकल्पेनाकथितस्याप्येकदेशकथनेनैवतत्॥ कृत्स्नपंचवर्णग्रहणादनि
सृतंनिसृतंप्रतीतं॥ सुविशुद्धिचक्षुरिंद्रियादिक्षयोपशमः॥ आत्मास्तुक्लकृत्स्ना
दिवर्णमिश्रीकरदर्शनात्पारेणाकथितमपिवर्णमभिप्रायेणैवप्रतिपद्यतेभवा
निमंवर्णमेतद्वयमिश्रणात्करिष्यतीत्येवंग्रहणादनुक्तंरूपमवग्रह्णात्यथवा
देशांतरस्थपंचवर्णैकद्रव्यकथनेतात्न्वादिकरणसंश्लेषात्प्राकसत्कृद्रव्यक
थितमेवद्रव्यमाचष्टेभावानेवंविधमस्माकंपंचवर्णव्यतिकरिष्यतीत्यनुक्तं
मवग्रह्णातिपरकीयाभिप्रायानपेक्षमात्मी
वोक्तंरूपमवग्रह्णातिसंक्ले
यावरणक्षयोपशमपरिणामकारणावस्थितत्वाद्यथाप्रायमिकंरूपग्रह

णां तथावस्थितमेवस्वरूपमवगृह्णातिनोनंनाभ्यधिकंपौनःपुन्येनसंक्लेशवि
शुद्धिपरिणामापेक्षस्यात्मनोयथोक्तस्वपरिणामोपात्तचक्षुरिंद्रियसान्नि
ध्येपितदावरणस्येषदीषदाविर्भावात्पौनःपुनिकंप्रकृष्टावकृष्टचक्षु
रिंद्रियावरणक्षयोपशमपरिणामकारणत्वाच्चात्मनएवमवगृह्णातिरूपं
क्वचिद्बहुक्वचिदल्पंक्वचिद्बहुविधंक्वचिदेकविधंक्वचित्क्षिप्रंक्वचिच्चि
रेणक्वचिदनिःसृतंक्वचिन्निःसृतंक्वचिदनुक्तंक्वचिदुक्तं एवंघ्राणाद्य
वग्रहेष्वपियोज्यंतथाईहावायधारणाश्चपिबह्वादिभिः सेतरैरवसेयाः
कश्चिदाह श्रोत्रघ्राणस्पर्शनरसनचक्षुष्यस्यप्राप्यकारित्वादनिःसृता
नुक्तशब्दाद्यवग्रहेहावायधारणानयुक्ताइत्युच्यतेप्राप्तत्वात्कथंपिपीलि
कादिवद्यथापिपीलिकादीनांघ्राणरसनदेशप्राप्तेपिगुडादिद्रव्येगंधरस
ज्ञाने तच्चयेभ्यश्चयावद्भिश्चास्मदाद्यप्रत्यक्षसूक्ष्मगुडावयवैः पिपीलिका
दिघ्राणरसनेंद्रिययोः परस्परानपेक्षावृत्तिस्ततोनदोषः अस्मदादीनां

तद्भावइतिचेन्नश्रुतापेक्षत्वात्॥यथाभूयग्रहसंवर्द्धितोच्छितस्पर्शसंस्पृष्टस्वरादि
भिरवभासतेष्वपिघटादिषुघटोयंरूपमिदमित्यादियद्विशेषपरिज्ञानंत
नापेक्षंपरोपदेशापेक्षत्वात्तथास्मदादीनामप्यश्रुतानुक्तमपिज्ञानविक
ल्पशब्दाद्यवग्रहादिज्ञानंतन्नापेक्षं॥किंचलघ्वक्षरत्वात्॥उक्तज्ञानप्रभे
दप्ररूपणायांलघ्वक्षरस्तुतकथनंश्रोतारप्रतिभर्तु॥तद्यथा॥चक्षुःश्रो
त्रघ्राणरसनस्पर्शनमनोलघ्वक्षरमित्यार्षउपदेशः॥अतश्चक्षुःश्रोत्र
घ्राणरसनस्पर्शनेंद्रियमनोलघ्वक्षरसान्निध्यादेताशिष्यानिःपनिस्तता
नुक्तानामपिशब्दादीनामवग्रहादिज्ञानंयद्यवग्रहादयोबह्वादीनांकर्मणामोक्षे
मारः॥बह्वादीनिपुनर्विशेषणानिकस्येत्यतआह॥अर्थस्य॥चक्षुरादिविषयो
र्थस्तस्यबह्वादिविशेषणविशिष्टस्यावग्रहादयोभवंति इयर्त्तिपर्यायैरर्यतेवातैरि
त्यर्थोद्रव्यंप्रत्यासन्नसंबंधिनः॥पर्यायानुभयनिमित्तवशादुत्पत्तिप्रत्यात्मणीनिय
तिगच्छत्यर्यतेगम्यतेवातैरित्यर्थः॥कःपुनः॥रसोद्रव्यंकिमर्थमिदमुच्यते॥अर्थ

वचनंगुणाग्रहणानिवृत्त्यर्थं॥केचिद्रूपादयोगुणाएवइंद्रियैस्सन्निकृष्यंतेन
तस्तद्ग्रहणमितिमन्यंतेतन्मतनिवृत्त्यर्थमर्थस्येत्युच्यतेनहितेरूपादयोगुणा
अमूर्त्ताइंद्रियसंनिकर्षमापद्यंतइतितत्प्रचयविशेषेसतिसन्निकर्षसंभव
इतिचेन्नगुणादीनांप्रचयानुपपत्तेः॥सत्यपिवाप्रचयेर्थांतरप्रादुर्भावाभा
वात्सूक्ष्मावस्थानतिक्रमादग्रहणमेवैषांस्यात्तर्हीदानीमिदंभवतिरू
पंमयादृष्टंगंधोवाघ्रातइतिभवतिचार्थग्रहणात्तद्व्यतिरेकात्तेषामपिग्रह
णोपपत्तेः॥तेषुसत्सुमतिज्ञानात्मलाभात्सप्तमीप्रसंगः॥यतोविषयेषुसत्सु
मतिज्ञानमाविर्भवति॥अतोर्थइतिवाच्यंनानेकांतात्नायमेकांतोस्तिसत्यर्थे
मतिज्ञानंभवतीतियतः॥सत्यप्यर्थेवनितलभवनसंभूतस्यकुमारस्योत्तीर्स्म
मात्रस्यघटरूपादिमतिज्ञानाभावः॥अथवानायमेकांतोस्त्यधिकारणास्य
सत्वात्सप्तमीप्रसंगः॥यतोविषयेषुसत्सुमतिज्ञानमाविर्भवति॥अतोर्थइति
वाच्यंनानेकांतात्नायमेकांतोस्तिसत्यर्थेमतिज्ञानंभवतीतियतः॥सत्यप्यर्थेवि

न्यावा·
८०

नितलभवनसंभूतस्यकुमारस्योन्नीरणीमात्रस्यघटस्वरूपादिमतिज्ञानाभावः॥अ
थवानायमेकांतोस्त्यधिकारस्यसत्वात्सप्तमीप्रसंगइतिकस्मात्तस्याविवक्षितत्वा
द्विवक्षावशाद्धिकारकाणिभवंतिक्रियाकारकसंबंधस्यविवक्षितत्वाद्वग्रहा
दयः॥क्रियाविशेषास्तुक्ताः॥तेषामेवशब्दंकेनकिंकर्मणाभिवितव्यमितिवह्वा
दिविकल्पस्यार्थस्यप्रच्छ्यते वह्वादिसामानाधिकरण्याद्बहुत्वप्रसंगः॥यतोव
ह्वादिरेवार्थोनातोन्यस्ततोवह्वादिसामानाधिकरण्याद्र्थानामितिवहुत्वंप्रा
प्नोतिनवानभिसंबंधान्नवाएषदोषः॥किंकारणमनभिसंबंधान्लघ्वस्यवहु
त्वादिभिरभिसंबंधःक्रियतेकेनतर्ह्यवग्रहणादिभिः॥कस्यपुनरर्थस्य
हसंवध्यते॥तद्विशेषणांवह्वादिग्रहणं॥सर्वस्यवार्यमाणत्वा
र्थत्वं॥अतोजातिप्रधानत्वान्निर्देशस्यार्थस्यैकत्वनिर्देशोयुक्तः॥प्रत्येक
मभिसंबंधाद्वा॥अथवाप्रत्येकमभिसंबंधः॥क्रि
र्थस्येति॥किममीऽवग्रहादयः॥सर्वस्येंद्रियार्थस्यभवंत्युतकाश्चि

शेषोस्तीत्यत्राह ॥ व्यंजनस्यावग्रहः ॥ व्यंजनमव्यक्तंशब्दादिजातंतस्यावग्र
होभवति ॥ किमर्थमिदंनियमार्थमवग्रहएवनेहादयइतिसतर्हिएवकारः कर्त्तव्यः
नवासामर्थ्यादवधारणप्रतीतेरब्भक्षवन्नवाकर्त्तव्यः ॥ किंकारणंसामर्थ्यादवधा
रणप्रतीतेः कथमब्भक्षवद्यथानकश्चिद्योनभक्षयतीतिसामर्थ्यादवधारणं
प्रतीयते ॥ अपएवभक्षयतीतितथासर्वेषामवग्रहादीनांप्रसिद्धोअवग्रहवच
नमवधारणार्थंविज्ञायते तयोरभेदोग्रहणाविशेषादितिचेन्नव्यक्ताव्यक्तभेदा
दभिनवशरावववत्स्यादेतत्तयोरर्थावग्रहव्यंजनावग्रहयोर्नास्तिभेदः ॥ ग्रहणावि
शेषान्नहिशब्दादिग्रहणंप्रतिविशेषोस्तीतितन्नकिंकारणंव्यक्ताव्यक्तभेदाद्व्य
क्तग्रहणमर्थावग्रहः ॥ अव्यक्तग्रहणंव्यंजनावग्रहः अभिनवशरावववत्यथासूक्ष्म
जलकणाद्वित्रिसिक्तःशरावोभिनवोनार्द्रीभवतिसएवपुनःपुनःसिच्यमानः शनै
स्तिम्यतितथात्मनः ॥ शब्दादीनांव्यक्तग्रहणात्प्राग्व्यंजनावग्रहः ॥ व्यक्तग्रह
णमर्थावग्रहः ॥ सर्वेंद्रियाणामविशेषेणव्यंजनावग्रहप्रसंगेयत्रासंभवस्त

दर्थप्रतिषेधमाह ॥ नचक्षुरनिंद्रियाभ्यां ॥ चक्षुषाऽनिंद्रियेण व्यंजनावग्रहो
नभवति कुतः ॥ व्यंजनावग्रहाभावश्चक्षुर्मनसोरप्राप्यकारित्वाद्यतः ॥ अप्राप्त
मर्थमविदिक्कं युक्तंसंनिकर्षविषयेवस्थितंबाह्यप्रकाशाभिव्यक्तमुपलभते
चक्षुर्मनश्चाप्राप्तं ततोनानयोर्व्यंजनावग्रहोस्तिइच्छामात्रमिति
श्चादेतदिच्छामात्रमिदमप्रामाण्यकत्वाद्धि चक्षुरितितन्नकिंकारणंसामर्थ्या
र्थसामर्थ्ये आगमतोयुक्तितश्च आगमस्तावत् ॥ गाहा पुट्ठंसुणोदिसद्दं अपु
ट्ठंपुणविपस्सदेरूवंगंधंरसंचफासंपुट्ठंपुट्ठं ॥ विजाणादि पुट्ठंसुणोदिसद्दंअ
पुणाणपस्सदेरूवं ॥ गंधंरसंचफासंपुट्ठमपुट्ठंविजाणादिइतियुक्तितोपि
अप्राप्यकारिचक्षुःस्पृष्टानवग्राहात्यदिप्राप्यकारिस्यात्त्वगिंद्रियवत् ॥ स्पृष्ट
मंजनंगृह्णीयान्नचगृह्णात्यतोमनोवदप्राप्यकारीत्यवसेयं अत्रकेचिदाहुः
प्राप्यकारिचक्षुः ॥ आवृत्तानवग्रहात्त्वगिंद्रियवदिति ॥ अत्रोच्यते काचाभ्र
स्फटिकावृतार्थावग्रहेसत्यव्यापकत्वादसिद्धोहेतुर्वनस्पतिचैतन्येस्वापवत्

यासंशयहेतुरप्राप्यकारित्वमयस्कांतोपलेसाध्यविपक्षेपिदर्शनादिति।भौति
कत्वात्प्राप्यकारिचक्षुरग्निवदितिचेन्न।अयस्कांतेनैवप्रत्युक्तत्वात्।घ्राणेंद्रियत्वा
त्प्राप्यकारिचक्षुरितिचेन्नद्रव्येंद्रियोपकरणस्यभावेंद्रियस्याप्राधान्यादप्राप्य
कारित्वेव्यवहितातिविप्रकृष्टग्रहणप्रसंगइतिचेन्नायस्कांतेनैवप्रत्युक्तत्वा
दयस्कांतोपलमप्राप्यलोहमाकर्षदपिनव्यवहितमाकर्षतिनातिविप्रकृष्ट
मिति संशयावस्थमेतदित्यप्राप्यकारित्वंसंशयविपर्ययाभावइतिचेन्नतत्प्रा
प्यकारित्वेपितदविशेषात्कश्चिदाहरश्मिवच्चक्षुस्तैजसत्वात्तस्मात्प्राप्यका
रीत्यग्निवदित्येतच्चायुक्तमनभ्युपगमान्नहिवयमभ्युपगच्छामस्तैजसंचक्षुरि
तितेजोलक्षणमौष्ण्यमितिकृत्वाचक्षुरिंद्रियस्थानमुष्णंस्यान्नचतद्देशस्पर्श
नेंद्रियमुष्णस्पर्शोपलंभीदृष्टमितिइत।श्चातैजसंचक्षुर्भासुरत्वानुपलब्धिरदृ
ष्टवशात्तनुलाभासुरत्वमितिचेन्नादृष्टस्यगुणत्वादक्रियस्यभावस्वभावनिग्र
हासामर्थ्यान्नक्तंचररश्मिदर्शनाद्रश्मिवच्चक्षुरितिचेन्नतैजसोपिप्रज्वलद्

व्यस्यभास्वरत्वपरिणामोपपत्तेरितिकिंचगतिमद्धर्म्मादिहयद्गतिमद्भवतितन्
नसंनिकृष्टविप्रकृष्टाभिन्नकालंप्राप्नोतिनचतथाचक्षुचक्षुर्हिशाखाचंद्रम
सावभिन्नकालंउपलभेतेयावताकालेनशाखांप्राप्नोतितावताचंद्रमसमितिस्थूलं
गतिमद्धर्म्मंतस्मान्नगतिमच्चक्षुरितियदिचप्राप्यकारिचक्षुःस्यात्तमिस्रायां
रात्रौदूरेग्नौप्रज्वलतितत्समीपगतद्रव्योपलंभनंभवतिकुतोनांतरा
लोचनंप्रकाशाभावादितिचेन्नतत्
किंचयदिप्राप्यकारिचक्षुःस्यात्सांतराधिकग्रहणंनप्राप्नोतिरिंद्रियाणांनिरंतरे
विषयेगंधादौसांतरग्रहणंदृष्टंनाप्यधिकग्रहणं। अथमतंवहिरधिष्ठानाद्वृत्ति
रिंद्रियस्यअनउपपन्नंतद्विषयस्यसांतराधिकग्रहणमितितदयुक्तंयस्मान्नवहि
रधिष्ठानादिंद्रियं। तत्रचिकित्सादिदर्शनादन्यथाधिष्ठानपिधानेपि
मनसश्चावहिर्भावान्मनसाधिष्ठितेहींद्रियंस्वविषयेव्याप्रियते। नचमनोवहिराधि
ष्ठानमस्तितदभावादग्रहणप्रसंगः। अनुवृत्तौचसंभवाभावाद्विप्रकीर्णे। चक्षु

रश्मिसमूहः। कथमप्राप्तमनोधिष्ठस्येति। कश्चिदाह। श्रोत्रमप्राप्यकारिविप्रकृष्ट
विषयग्रहणादिति एतच्चायुक्तं असिद्धत्वात्साध्यं तावदेतद्धि प्रकृष्टं गृह्णाति श्रो
त्रमतथा घ्राणेंद्रियवद्गंधं स्वविषयभावपरिणतं पुद्गलद्रव्यं गृह्णातीति विप्रकृष्ट
शब्दग्रहणे च स्वकर्णांतर्विलगतमशकशब्दो नोपलभ्येत नहींद्रियं किंचिदेकं
दूरस्पृष्टविषयग्राहि दृष्टमिति आकाशगुणत्वाच्छब्दस्य स्पर्शवद्गुणत्वाभावइति
चेन्नामूर्त्तगुणस्यात्मगुणवदिंद्रियविषयत्वादर्शनादिति ग्रामावग्रहे श्रोत्रस्य दिग्दे
शभेदविशिष्टविषयग्रहणाभावइति चेन्न शब्दपरिणतविसर्पत्पुद्गलवेगशक्ति
विशेषस्य तथाभावापत्तेः सूक्ष्मत्वादप्रतिघातात्समंततः प्रवेशाच्चासिद्धमेतच्चक्षु
र्मनसी वर्जयित्वा शेषाणामिंद्रियाणां व्यंजनावग्रहः। सर्वेषामिंद्रियाणामर्थाव
ग्रह इति मनसो निंद्रियव्यपदेशाभावः स्वविषयग्रहणे करणांतरानपेक्षत्वाच्च
क्षुर्वत्। यथा चक्षू रूपग्रहणे करणांतरं नापेक्षत इति इंद्रियव्यपदेशं लभते तथा
मनोपि गुणदोषविचारादि स्वव्यापारे करणांतरं नापेक्षत इति इंद्रियं प्राप्नोति नानिं

न्द्रियमिति न वा प्रत्यक्षत्वान्न वा एष दोषः किं कारणं अप्रत्यक्षत्वात् यथा चक्षुरा
दि परस्येंद्रियकत्वात् प्रत्यक्षं न तथा मनः ऐंद्रियकं कुतः सूक्ष्मद्रव्यपरि
दनिंद्रियमित्युच्यते। अत्राह। कथमवगम्यते प्रत्यक्षं तदस्तीति। अनुमानात्त
स्याधिगमः। अप्रत्यक्षाणामप्यर्थानां लोकेनुमानादधिगतिर्दृष्टा यथादि
गतिर्वनस्पतीनां वृद्धिह्रासौ। तथा मनसोप्यस्तिमनुमानादवगम्यते कोसावनु
मानः। युगपज्ज्ञानक्रियानुत्पत्तिर्मनसो हेतुः। सत्सु चक्षुरादिकरणेषु सत्किमत्स्व
च बाह्येषु रूपादिषु सति चानेकस्मिन् प्रयोजने यतो ज्ञानानां क्रियाणां च युगपद
नुत्पत्तिस्तदस्ति मन इत्यनुमीयते। अनुस्मरणादर्शनाच्च यतः सकृद्दृष्टं स्कृतं वा
नुस्मर्यते। अतस्तद्दर्शनात्तदस्तित्वमवसेयं। अन्याहरणकस्यात्मनः कृतकरणाभेदः
शत्वाभावस्यापि करणभेदोऽनेककलाकुशलदेवदत्तवत्
शक्त्युपेक्षा काष्ठकर्मणि वर्त्तमानस्य वासीघटमुरवहक्षादनादि
यात्मनोपि क्षयोपशमभेदात् ज्ञानक्रियापरिणामशक्तियुक्तस्य चक्षुराद्यनेककौ

रणापेक्षानविरुध्यतेसनामकर्मसामर्थ्यात्सएषकरणभेदोनामकर्मसामर्थ्याद्वे
दितव्यः॥ कथमिहदेतच्छरीरनामकर्मोदयाद्यापादितंयवनालिकासंस्थानंश्रोत्रें
द्रियमेतदेवशब्दोपलब्धिसहिष्णुनेतराणितथायदेतद्घ्राणेंद्रियमतिमुक्तकचंद्र
कसंस्थानंएतदेवगंधावगमसमर्थनेतराणितथायदेतज्जिह्वेंद्रियंक्षुरप्राकृत्ये
तदेवरसावगमेनान्यानितथायदेतत्स्पर्शनेंद्रियमनेकाकृतितदेवस्पर्शोपलंभनेने
तराणि॥ तथायदेतच्चक्षुरिंद्रियंमसूरिकाकारंकृष्णताराधिष्ठानंतदेवरूपाविष्क
रऽलंनेतराणीतिएवमाभिनिबोधिकंद्रव्यक्षेत्रकालभावैरवसेयंद्रव्यतोमतिज्ञा
नीसर्वद्रव्याण्यसर्वपर्यायाण्युपदेशेनजानातिक्षेत्रतः॥ उपदेशेनसर्वक्षेत्राणिजा
नाति॥ अथवाक्षेत्रंविषयः॥ चक्षुषः॥ क्षेत्रंसप्तचत्वारिंशद्योजनसहस्राणिषष्ट्य
धिकेचद्वेयोजनशतेयोजनस्यचैकविंशतिः॥ षष्टिभागाः श्रोत्रस्यक्षेत्रंद्वादश
योजनानिघ्राणरसनस्पर्शनानांनवयोजनानिकालतः॥ उपदेशेनसर्वकालंजाना
तिभावतः॥ उपदेशेनजीवादीनामौदयिकादीन्भावान्जानातीनात्सामान्यादेकस्मिंद्रि

याभेदाद्द्विधा ऽवग्रहादिभेदाच्चतुर्धा तैरिंद्रियतः॥ तैश्चतुर्विंशतिविधैरेवव्यं
जनावग्रहाधिकैरष्टाविंशतिविधं तैरेवमूलभंगाधिकैः॥ द्रव्यादिसहितैर्वा द्वात्रिं
शद्विधं तराने त्रयो विकल्पाः॥ बह्वादिभिः॥ षड्भिरितरानपेक्षैर्गुणिताः॥ ता चतुश्चत्वा
रिंशच्छतं अष्टषष्ट्युत्तरं शतं द्वानवत्यधिकं शतमिति च भवंति त एव बह्वादिभिर्द्वा
दशभिर्गुणिताः॥ द्विशते अष्टाशीत्युत्तरे त्रीणि शतानि षट्त्रिंशानि चतुरशीत्यधिका
नि त्रीणि शतानि च भवंति॥ आह व्यंजनावग्रहे बह्वाद्यभावः॥ कस्मादव्यक्तत्वादव्य
ते॥ अवग्रहवत्तत्सिद्धिः यथा ऽव्यक्तग्रहणमवग्रहः तथा बह्वादिविकल्पो
रूपेणैवावेदितव्यः॥ अथानिःसृते कथं तत्रापि पेचयावतश्च पुद्गलाः सूक्ष्मानिःसृ
नाः॥ संति सूक्ष्मास्तु साधारणैर्नोपलभ्यंते॥ तेषामिंद्रियस्थानावगाहनं अनिःसृतं व्यं
जनावग्रहः॥ परोक्षेहि विधेयसद्रूपक्रमलक्षणा विकल्पमतिज्ञानविधामीयत्त्विती
यमुपदिष्टं॥ किंनिमित्तं कतिविधं चेत्युच्यते॥ श्रुतं मतिपूर्वं द्व्यनेकद्वादशभे
दं॥ श्रुतशब्दो जहत्स्वार्थवृत्तिः रूढिवशात् कुशलशब्दवद्यथा कुशलशब्दः कु

शलशब्दश्चैवं यथा कुशलशब्दः कुशलवनक्रियां प्रतीत्य व्युत्पादितः। तद्धित्वा सर्वत्र
पर्यवदाने वर्त्तते तथा श्रुतशब्दोऽपि श्रवणमुपादाय व्युत्पादितोऽपि रूढिवशात्कस्मिंश्चिज्ज्ञा
नविशेषे वर्त्तते कार्यं प्रति पालनात्पूरणाद्वा पूर्वं कारणं कार्यं पालयति पूरयतीति वा पूर्वं
कारणं लिंगं निमित्तमित्यनर्थांतरं। मतिज्ञानं व्याख्यातं तत्पूर्वमस्येति मतिपूर्वं मतिका
रणकमित्यर्थः। मतिपूर्वकत्वे श्रुतस्य तदात्मकत्वप्रसंगो घटवत् तदात्मकत्वे वा
तत्पूर्वकत्वाभावः। कश्चिदाह मतिपूर्वं श्रुतं तदपि मत्यात्मकं प्राप्नोति। कारणगुणा
नुविधानं हि कार्यं दृष्टं यथा मृन्निमित्तो घटो मृदात्मकः। अथातदात्मकत्वमिष्यते
तत्पूर्वकत्वं तर्हि तस्य हीयत इति। नवा निमित्तमात्रत्वाद्दंडादिवच्चैष दोषः। किं
कारणं निमित्तमात्रत्वाद्दंडादिवद्यथा मृदः स्वयमंतर्घटभवनपरिणामाभिमुख्ये
दंडचक्रपौरुषेयप्रयत्नादिनिमित्तमात्रं भवति। यतः सत्स्वपि दंडादिनिमित्तेषु
र्करादिप्रचितो मृत्पिंडः स्वयमंतर्घटभवनपरिणामनिरुत्सुकत्वान्न घटीभव
ति। अतो मृत्पिंड एव बाह्यदंडादिनिमित्तापेक्षः। आभ्यंतरपरिणामसान्निध्याद्घ

भवतिनदंडादयइतिदंडादीनांनिमित्तमात्रत्वंतथापर्यायिपर्याययोः स्यादन्यत्वा
दात्मनः स्वयमतः श्रुतभवनपरिणामाभिमुख्येमतिज्ञानंनिमित्तमात्रंभवति य
तः सत्यपिसम्यग्दृष्टेः श्रोत्रेंद्रियबलाधानेबाह्याचार्यपदार्थोपदेशसंनि
श्रुतज्ञानावरणोदयवशीकृतस्यस्वयमतः श्रुतभवननिरुत्सुकत्वादात्मनो॰
श्रुतंभवति॥ ततोबाह्यमतिज्ञानादिनिमित्तापेक्ष आत्मैवाभ्यंतरश्रुतज्ञाना
णक्षयोपशमापादितश्रुतभवनपरिणामाभिमुख्यात्श्रुतीभवतिनमतिज्ञानस्य
श्रुतिभवनमस्तितस्यनिमित्तमात्रत्वात्॥ अनेकांतात्त्वनायमेकांतोस्तिकारणस
दृशमेवकार्यमिति॥ कुतस्तत्रापिसप्तभंगीसंभवात्कथंघटवद्यथाघटः कारणे
नमृत्पिंडेनस्यात्सदृशः॥ स्यादसदृशइत्यादिइतिमृद्द्रव्याजीवा
त्सदृशः॥ पिंडघटसंस्थानादिपर्यादेशान्नसदृशः पूर्ववदुत्तरेभंगानेतव्याः
कांतेनकारणानुरूपंकार्यंतस्यघटपिंडशिविकादिपर्यायाउपलभ्यंतेकिंच
डेनदर्शनादपिचमृत्पिंडेतद्दर्शी

स्यघटत्वेनपरिणामवच्छ्रुतस्यापिघटत्वेनपरिणामः॥स्यादेकांतसदृशत्वान्नचैवंभवतिश्रु
तोनैकांतेनकारणसदृशत्वं॥तथाश्रुतंसामान्यादेशात्स्यात्कारणसदृशंयतोमतिरपिश्रु
तंश्रुतमपिअव्यवहिताभिमुखग्रहणंनानाप्रकारार्थप्ररूपणसामर्थ्यादिपर्यायादेशा
त्स्यान्नकारणसदृशंपूर्ववदुत्तरेभंगानेतव्याः।श्रोत्रमतिपूर्वस्यैवश्रुतत्वप्रसंगः॥तद
र्थत्वादितिचेन्नोक्तत्वात्स्यादेतच्छ्रोत्रमतिपूर्वकस्यैवश्रुतत्वंप्राप्नोतिकुतस्तदर्थत्वाच्छ्रुत्वा
वधारणाद्धिइष्टमित्युच्यतेनचक्षुरादिमतिपूर्वकस्यैवश्रुतत्वंनप्राप्नोतितत्किंकार
णंउक्तत्वात्॥उक्तमेवश्रुतशब्दोयंरूढिशब्दइतिरूढिशब्दाश्चस्वोत्पत्तिक्रियानपेक्षाः
प्रवर्तंतइतिसर्वमतिपूर्वस्यश्रुतत्वसिद्धिर्भवति।आदिमत्तोंतवत्वाच्छ्रुतस्यानादिनिधन
त्वानुपपत्तिरितिचेन्नद्रव्यादिसामान्यापेक्षयातत्सिद्धेः स्यादेतच्छ्रुतस्यादिमत्वमभ्युपग
तंमतिपूर्वमितिवचनादादिमतश्चलोकेंतवत्वंदृष्टंततश्चाद्यंतसंभावादनादिनिधनंश्रु
तमितिव्याहन्यतेततश्चपुरुषकृतित्वादप्रामाण्यंस्यादितिनैषदोषः॥द्रव्यादिसामा
न्यापेक्षयातत्सिद्धेः द्रव्यक्षेत्रकालभावानांविशेषस्याविवक्षायांश्रुतमनादिनिध

नमित्युच्यतेनहिकेनचित्पुरुषेणक्वचित्कदाचित्कथंचिदुत्प्रेक्षितमितितेषामेववि
शेषापेक्षया। आदिरंतश्चसंभवतीतिमतिपूर्वमित्युच्यते। यथांकुरोबीजपूर्वःसच
संतानापेक्षयाऽनादिनिधनइतिनचाऽपौरुषेयत्वंप्रामाण्यकारणंचौर्याद्युपदेश
स्यास्मर्यमाणकर्तृकस्यप्रामाण्यप्रसंगात्नित्यस्यचप्रत्यक्षादेः। प्रामाण्येकोविरोधः
सम्यक्त्वोत्पत्तौयुगपन्मतिश्रुतोत्पत्तेर्मतिपूर्वकत्वाभावइतिचेन्नसम्यक्त्वस्यतदपेक्ष
त्वात्स्यान्मतं मत्यज्ञानश्रुताज्ञानयोः। प्रथमसम्यक्त्वोत्पत्तौयुगपज्ज्ञानपरिणामान्म
तिपूर्वकत्वंश्रुतस्यनोपपद्यतइतितन्नकिंकारणंसम्यक्त्वस्यतदपेक्षत्वात्तयोर्हिस
म्यक्त्वंसम्यग्दर्शनोत्पत्तौयुगपद्भवति। आत्मलाभस्तुक्रमवानितिमतिपूर्वकत्वंयुक्तं
नापत्रवन्मतिपूर्वकत्वाविशेषइतिचेन्नकारणभेदात्तद्भेदसिद्धेः।
नाश्रुतमविशिष्टंप्राप्नोति कुतःकारणाविशेषात्मतिपूर्वत्वंहि
षामविशिष्टमितितन्नकिंकारणंकारणभेदात्तद्भेदसिद्धेःप्रतिपुरुषंहिमतिश्रुता
वरणक्षयोपशमोबहुधाभिन्नस्तद्भेदाद्बाह्यनिमित्तभेदाच्चश्रुतस्यप्रकर्षाप्रकर्ष

योगोभवतिमतिपूर्वत्वाविशेषेपिश्रुतात्श्रुतज्ञानिपन्तेर्लक्षणाव्याप्तिरितिचेन्नतस्यो
पचारतोमतित्वसिद्धेः स्यान्मतंयदाशब्दपरिणतपुद्गलस्कंधादाहितवर्णपदवा
क्यादिभावाच्चक्षुरादिविषयाच्चआद्यश्रुतविषयभावमापन्नादविनाभाविनः कृ
तसंगतिर्जनोघटाज्जलधारणादिकार्यसंबंध्यंतरंप्रतिपद्यतेधूमादेर्वाग्न्यादिद्रव्यं
तदाश्रुतात्श्रुतप्रतिपत्तिरितिकृत्वामतिपूर्वलक्षणमव्यापीतितन्नकिंकारणंतस्यो
पचारतोमतित्वसिद्धेः मतिपूर्वंहिश्रुतंक्वचिन्मतिरित्युपचर्यते अथवाव्यवहिते
पूर्वशब्दोवर्त्तते। तद्यथा। पूर्वंमथुरायाः पाटलीपुत्रमितिततः साक्षान्मतिपूर्वं
परंपरयावामतिपूर्वमपिमतिपूर्वग्रहणेनगृह्यतेभेदशब्दस्यप्रत्येकंपरिसमाप्ति
र्भुजिवद्यथादेवदत्तजिनदत्तगुरुदत्ताभोज्यंतामितिभुजिः प्रत्येकंपरिसमाप्य
तेतथेहापिभेदशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यतेद्विभेदमनेकभेदंद्वादशभेदंचेतितत्वां
गप्रविष्टमंगबाह्यंचेति। द्विविधंअंगप्रविष्टमाचारादिद्वादशभेदं बुद्ध्यतिशयर्द्धि
युक्तैर्गणधरानुस्मृतंग्रंथरचनं। भगवदर्हत्सर्वज्ञहिमवन्निर्गतवाग्गंगार्थविमल

लसलिलप्रक्षालिताःतः करणैर्बुद्ध्यतिशयर्द्धियुक्तैर्गणधरैरनुस्मृतग्रंथरचनमाचा
दिद्वादशविधमंगप्रविष्टमित्युच्यते तद्यथा आचारः सूत्रकृतंस्थानंसमवायोव्या
ख्याप्रज्ञप्तिर्ज्ञातृधर्मकथाउपासकाध्ययनंअंतकृद्दशंअनुत्तरोपपादिकदसप्रश्न
व्याकरणंविपाकसूत्रंदृष्टिवादइति आचारेचर्याविधानंशुद्ध्यष्टकपंचसमितित्रिगुप्ति
विकल्पंकथ्यते सूत्रकृतेज्ञानविनयप्रज्ञापनाकल्प्याछेदोपस्थापनाव्यवहारधर्म
क्रियाःप्ररूप्यंते स्थानेनेकाश्रयाणामर्थानांनिर्णयः क्रियते समवायेसर्वपदार्था
नांसमवायश्चिंत्यते सचतुर्विधः द्रव्यक्षेत्रकालभावविकल्पैस्तत्रधर्माधर्मास्तिका
यलोकाकाशैकजीवानांतुल्यासंख्येयप्रदेशत्वादेकेनप्रमाणेनद्रव्याणांसमवाय
नात्द्रव्यसमवायः जंबूद्वीपसर्वार्थसिद्ध्यप्रतिष्ठाननरकनंदीश्वरैकवापीनांतु
ल्ययोजनशतसहस्रविष्कंभप्रमाणेनक्षेत्रसमवायनात्क्षेत्रसमवायउत्सर्पिण्य
वसर्पिण्योस्तुल्यदशसागरोपमकोटीप्रमाणात्कालसमवायः क्षायिकसम्यक्त्वके
वलज्ञानकेवलदर्शनयथाख्यातचारित्राणांयोभावस्तद्भवस्यतुल्यानंतप्रमाणत्वा

द्वावसमवायनाद्वावसमवायव्याख्याप्रज्ञप्तौषट्त्रिंव्याकरणसहस्राणि किमस्ति जी
वोनास्तीत्येवमादीनिनिरूप्यंतेज्ञातधर्मकथायामाख्यानोपाख्यानानांबहुप्रकाराणां
कथनमुपासकाध्ययनेश्रावकधर्मलक्षणंसंसारस्यांतः कृतोयैस्तेऽन्तकृतः नमि
मतंगसोमिलरामपुत्रसुदर्शनयमलीकवलीकनिष्कंबलपालांबष्ठपुत्रा इत्येतेद
शवर्द्धमानतीर्थकरतीर्थएवमृषभादीनांत्रयोविंशतेस्तीर्थेष्वन्येन्येचदशदशानगा
रादशदशदारुणानुपसर्गान्निर्जित्यकृत्स्नकर्मक्षयादंतकृतः दशास्यांवर्ण्यंतइति
अंतकृद्दशा अथवा अंतकृतांदशा अंतकृद्दशातस्यामर्हदाचार्यविधिः सिध्यतां
चउपपादोजन्मप्रयोजनंयेषांतइमेऔपपादिकाः विजयवैजयंतजयंतापराजितस
र्वार्थसिद्धाख्यानिपंचानुत्तराणि अनुत्तरेष्वौपपादिका अनुत्तरौपपादिकाः ऋषि
दासधन्यसुनक्षत्रकार्त्तिकनंदनंदनशालिभद्राभयवारिषेणचिलातपुत्रा इत्येतेद
शवर्द्धमानतीर्थंकरतीर्थेएवमृषभादीनांत्रयोविंशतेस्तीर्थेष्वन्येन्येचदशदशानगा
रादशदशदारुणानुपसर्गान्निर्जित्यविजयाद्यनुत्तरेषूत्पन्ना इत्येवमनुत्तरौपपादि

रजवा माष्टवैक्रियिकनुवंधविशेषः॥ आक्षेपविक्षेपैर्हेतुनयाश्रितानां प्रश्ना

८८ नां व्याकरणं प्रश्नव्याकरणं तस्मिं लौकिकवैदिकानामर्थानां निर्णयः विपाकस्त्र

कृतः इः कृतानां विपाकश्चिंत्यते॥ द्वादशमंगं दृष्टिवाद इति कौ॥ कलकाएवं विद्धिकौ

शिकहरिशमश्रुमौक्षपिकरोमसहारितमुंडाश्वलादीनां क्रियावाददृष्टीनामशी

तंमरीचिकुमारकपिलोलूकगार्ग्यव्याघ्रभूतिवाद्वलिमाठरमौद्गल्यायनादीनामक्रि

वाददृष्टीनां चतुरशीतिः शाकल्यवाकलकुथुमिसात्यमुद्रिचारायणकठमाध्यं

मोदपैप्पलादवादरायणांवष्ठीकृदैरिकायनवसुजैमिन्यादीनामज्ञानिकदृष्टीनां

॥ वशिष्ठपाराशरजतुकर्णिवाल्मीकिरोमर्षिसत्यदत्तव्यासैलापुत्रौय

न्नायस्थूणादीनां वैनयिकदृष्टीनां द्वात्रिंशदेषां दृष्टिशतानां त्रयाणां त्रिष

त्तराणां प्ररूपणं निग्रहश्च दृष्टिवादे क्रियते॥ स पंचविधः॥ परिकर्म सूत्रं प्रथमा

पूर्वगतं चूलिका चेति तत्र पूर्वगतं चतुर्दशप्रकारं उत्पादपूर्वमग्रायणीयं वी

नास्तिप्रवादं ज्ञानप्रवादं सत्यप्रवादं आत्मप्रवादं कर्मप्रवादं च प्रत्या

ख्याननामधेयंविद्यानुवादंकल्याणनामधेयंप्राणावायंक्रियाविशालंलोकविं
दुसारमितिकालपुद्गलजीवादीनांयत्रायत्रयथाचपर्यायैरुत्पादोवर्ण्यतेतदुत्पा
दपूर्वंक्रियावादादीनांप्रक्रियाऽग्रायणीचांगादीनांस्वसमयविषयश्चयत्रख्या
पितस्तदग्रायणं छद्मस्थकेवलिनांवीर्यंसुरेंद्रदैत्याधिपानांऋद्धयोनरेंद्रचक्रध
रबलदेवानांचवीर्यलाभोद्रव्याणांसम्यक्लक्षणंचयत्राभिहितंतद्वीर्यप्रवादंपंचा
नामस्तिकायानामर्थोनयानांचानेकपर्यायैरिदमस्तीदंनास्तीतिचकात्स्न्येनयत्रा
वभासितंतदस्तिनास्तिप्रवादं। अथवाथस्यामपिद्रव्याणांभावाभावपर्यायविधि
नास्वपरपर्यायाभ्यामुभयनयवशीकृताभ्यामर्पितानर्पितसिद्धाभ्यांयत्रनिरूप
णंतदस्तिनास्तिप्रवादंपंचानामपिज्ञानानांप्रादुर्भावविषयायतनानांज्ञानिनाम
ज्ञानिनामिंद्रियाणांचप्राधान्येनयत्रविभागोविभावितः।तज्ज्ञानप्रवादं।वाग्गुप्तिसं
स्कारकारणप्रयोगोद्वादशधाभाषावक्तारश्चानेकप्रकारमृषाभिधानंदशप्र
कारश्चसत्यसद्भावोयत्रप्ररूपितस्तत्सत्यप्रवादं वाग्गुप्तिंवक्ष्यमाणवाक्यंस्का

रकाररणं निशिरः कंठादीन्यष्टौ स्थानानि वाक्प्रयोगः शुभेतरलक्षणो वक्ष्यते अ
भ्याख्यानकलहपैशुन्यासंबद्धप्रलापरत्यरत्युपधिनिकृत्यप्रणतिमोषसम्यग्मि
थ्यादर्शनात्मिका भाषा द्वादशधा हिंसादेः कर्मणः कर्तुर्विरतस्याविरताविरतस्य
वायमस्य कर्त्तेत्यभिधानमभ्याख्यानं। कलहः प्रतीतः पृष्ठतो दोषाविष्करणं
पैशुन्यं धर्मार्थकाममोक्षासंबद्धा वागसंबद्धप्रलापः। शब्दादिविषयदेशादिषु
रत्युत्पादिका रतिवाक्। तेष्वेवारत्युत्पादिकारतिवाक् यां वाचं श्रुत्वा परिग्रहा
र्जनरक्षणादिष्वासज्यते सोपधिवाक्। वाणिज्यव्यवहारे यामवधार्य निकृ
ष्टात्मा भवति सा निकृतिवाक्। यां श्रुत्वा तपोविज्ञानाधिकेष्वपि न प्रणमति
सा प्रणतिवाक् यां श्रुत्वा स्तेये वर्त्तते सा मोषवाक्।
दर्शनवाक्। तद्विपरीता मिथ्यादर्शनवाक्। वक्तारस्याविष्कृतवक्तृत्वपर्याया द्वी
न्द्रियादयः। द्रव्यक्षेत्रकालभावाश्रयमनेकप्रकारमनृतं। दशविधः सत्यसद्भा
वः नामरूपस्थापनाप्रतीत्यसंवृतिसंयोजनाजनपददेशभावसमयसत्यभेदेन

तत्रसचेतनेतरद्रव्यस्यासत्यप्यर्थेयद्व्यवहारार्थंसंज्ञाकरणंतन्नामसत्यंइं
द्रइत्यादियदर्थासंनिधानेपिरूपमात्रेणोच्यतेतद्रूपसत्यंयथाचित्रपुरुषादिष्वस
त्यपिचैतन्योपयोगादावर्थेपुरुषइत्याद्यसत्यप्यर्थेयत्कार्यार्थंस्थापितंद्यूताक्ष
निक्षेपादिषुतत्स्थापनासत्यं। आदिमदनादिसदौपशमिकादीन्भावान्प्रतीत्य
यद्वचनंतत्प्रतीत्यसत्यंयल्लोके। संवृत्यानीतंवचनंतत्संवृतिसत्यंयथापृथिव्याद्य
नेककारणत्वेपिसतिपंकेजातंपंकजमित्यादिधूपचूर्णवासानुलेपनप्रघर्षादि
षुपद्ममकरहंससर्वतोभद्रक्रौंचव्यूहादिषुवासचेतनेतरद्रव्याणांयथाभाग
विधिसंनिवेशाविर्भावकंयद्वचनंतत्संयोजनासत्यं। द्वात्रिंशज्जनपदेष्वार्यानार्य
भेदेषुधर्मार्थकाममोक्षाणांप्रापकंयद्वचनंतज्जनपदसत्यं। ग्रामनगरराजगणपा
खंडजातिकुलादिधर्माणामुपदेष्टृयद्वचनंतद्देशसत्यं। छद्मस्थज्ञानस्यद्रव्ययाथा
त्म्यादर्शनेपिसंयतस्यसंयतासंयतस्यवास्वगुणपरिपालनार्थंप्रासुकमिदमप्रा
सुकमिदमप्रासुकमित्यादियद्वचनंतद्भावसत्यं। प्रतिनियतषड्द्रव्यपर्याया-

राजवा-
६०

णामागमगम्यानां याथात्म्याविष्करणं यद्गुच्यते तत्समयसत्यं । यत्रात्मनोस्तित्वना
स्तित्वनित्यत्वानित्यत्वकर्तृत्वभोक्तृत्वादयो धर्माः षड्जीवनिकायभेदाश्च युक्ति
तो निर्दिष्टास्तदात्मप्रवादं । बंधोदयोपशमनिर्जरापर्यायाः अनुभवप्रदेशाधि
करणानि स्थितिश्च जघन्यमध्यमोत्कृष्टा यत्र निर्दिश्यते तत्कर्मप्रवादं । व्रत
नियमप्रतिलेखनतः कल्पोपसर्गाचारप्रतिमाविराधनाराधनविशुद्धक्रमपक्र
मश्चामण्यकारणं च परिमितापरिमितद्रव्यभावप्रत्याख्यानं च यत्राख्यातं त
त्प्रत्याख्याननामधेयं समस्ता विद्या अष्टौ महानिमित्तानि तद्विषयो रज्जुराशि
विधिः क्षेत्रं श्रेणी लोकप्रतिष्ठा संस्थानं समुद्घातश्च यत्र कथ्यते तद्विद्यानु
वादं । तत्रांगुष्ठप्रसेनादीनामल्पविद्यानां सप्तशतानि रोहिण्यादीनां महावि
द्यानां पंचशतानि अंतरिक्षभौमांगस्वरस्वप्नलक्षणव्यंजनछिन्नान्यष्टौ महा
निमित्तानि तेषां विषयो लोकः । क्षेत्रमाकाशं पटस्त्रवच्चर्मवत्पववद्वानु
पूर्वेणोर्ध्वमधस्तिर्यक् च व्यवस्थिताः । असंख्याताश्चाकाशप्रदेशाः श्रे

णायउक्ताः॥ अलोकाकाशस्यानंतस्यबहुमध्येसुप्रतिष्ठकसंस्थानोलोकउर्द्धम
धस्तिर्यक्चमृदंगवेत्रासनझल्लर्याकृतितनुवातवलयपरिक्षिप्तअधोस्तिर्यक्चप्र
तरवृत्तश्चतुर्दशरज्ज्वायामोमेरुप्रतिष्ठवज्रवैडूर्यपटलांतररुचकसंस्थिताअ
ष्टावाकाशप्रदेशालोकमध्येलोकमध्याद्यावदैशानांतस्तावदेकारज्जुरर्द्धंचमा
हेंद्रांतेमिस्रः ब्रह्मलोकांतेर्द्धचतुर्थाः॥ कापिष्ठांतेचतस्रः॥ महाशुक्रांतेऽर्द्धपं
चमाः सहस्रांतेपंचप्राणतांतेऽर्द्धषष्ठाः॥ अच्युतांतेषट् आलोकमध्यादधः
पावर्यर्क्करायप्रथिव्यंतस्तावदेकारज्जुस्ततोधः पृथिवीनांपंचानांप्रत्येकमंते
ऽन्तोरज्जुरेकैकाहृद्धास्ततोधस्तमस्तमःप्रभायाआलोकांतादेकारज्जुः एवंसमा
धोरज्जवः घनोदनोदधिघनानिलतनुवातवलयानित्रीणियैरयंपरिक्षिप्तः सर्वःस
मंताल्लोकः॥ त्रयाणामप्यधोलोकदिग्विदिक्पार्श्वभाविनांप्रत्येकंविस्तारोविंश
तियोजनसहस्राणिततउपरिक्रमतोहानिवशात्तिर्यग्लोकभाविदिक्पार्श्वेष्व
प्यस्तुप्रत्येकंत्रीण्यपिवलयानिपंचचतुस्त्रियोजनविस्तीर्णानिपुनरुपरिवृद्धि

वशाद्ब्रह्मलोकेदिग्विदिक्पार्श्वेष्वष्टासुप्रत्येकंत्रीण्यपिवलयानिसप्तपंचचतुर्यो
जनविस्तीर्णानितथाहीनिवसानेलोकांतेऽप्यष्टास्वपिदिग्विदिक्पार्श्वेषुप्रत्येकं
एयपिवलयानिपंचचतुस्त्रियोजनविस्तीर्णानिदंडवलयानितथारूपपर्यंतेश्चत्री
एयप्युपरिलोकांतेघनोदधेर्द्विगव्यूती॥ घनानिलस्यक्रोश॥ तनुवातस्यदेशोनः
क्रोशोविस्तारः॥ अधःकलंकलपृथ्वीपर्यंतेघनोदधेः॥ सप्तघनानिलस्यपंचतन
नुवातस्य॥ चत्वारियोजनानिविस्तारः॥ अधोलोकमूलेदिग्विदिक्षुविष्कंभः स
प्तरज्जवस्तिर्यग्लोकेरज्जुरेकाब्रह्मलोकेपंचतथा॥ लोकांतेरज्जुरेकालोकमध्या
दधोरज्जुमवगाह्यशर्करांतेऽष्टास्वपिदिक्षुविदिक्षुविष्कंभः रज्जुरेकारत्ना
श्चषट्सप्तभागास्ततोरज्जुमवगाह्यवालुकांते द्वेरज्जुरत्नाश्चपंचसप्तभागास्त
तोरज्जुमवगाह्यपंकांतेतिस्रोरज्जवः॥ रत्नाश्चत्वारः सप्तभागास्ततोरज्जुमवगा
ह्यधूमांतेचतस्रोरज्जवः रत्नाश्चत्रयः॥ सप्तभागास्ततोरज्जुमवगाह्यतमः॥
पंचरज्जवः॥ रत्नाश्चद्वौसप्तभागौततोरज्जुमवगाह्यतमस्तमः प्रभांतेषड्रज्ज

वः॥समभागश्चैकस्ततोरज्जुमवगाह्यकलंकलातेविष्कंभः सप्तरज्जवः पञ्चतलद्
परिरज्जुमक्रम्यविष्कंभोर्द्धरज्जुःरज्ज्वाश्चएकः सप्तभागः॥ततोरज्जुमक्रम्यतिस्रो
रज्जवः॥रज्ज्वाश्चद्वौसप्तभागौततोरज्जुमक्रम्यचतस्रोरज्जवः रज्ज्वाश्चत्रयः सप्तभा
गाः॥ततोर्द्धरज्जुमक्रम्यरज्जवः॥पंचततोर्द्धरज्जुमक्रम्यचतस्रोरज्जवःरज्ज्वाश्च
त्रयः सप्तभागाः॥ततोरज्जुमक्रम्यतिस्रोरज्जवः॥रज्ज्वाश्चद्वौसप्तभागौततोरज्जु
मक्रम्यर्द्धरज्जुःरज्ज्वाश्चएकः सप्तभागः॥ततोरज्जुमक्रम्यलोकांतेरज्जुरेकाविष्कं
भः॥एषरज्जुविधिः वृत्तेगोमिक्रियत्वात्संभृयात्मप्रदेशानांचवहिरुद्धमनंसमुद्घा
तः॥सप्तविधः वेदनाकषायमारणांतिकतेजोविक्रियाहारकाकेवलिविषयभेदा
त्तत्रवातिकादिरोगविषादिद्रव्यसंबंधः॥संतापापादितवेदनाकृतोवेदनासमुद्घा
तः द्वितयप्रत्ययप्रकर्षोत्पादितक्रोधादिकृतःकषायसमुद्घातः॥ऊपक्रमिकानु
पक्रमायुः॥क्षयाविर्भूतिमरणांतप्रयोजनोमारणांतिकसमुद्घातः॥जीवानुग्रहोप
घातप्रवणातेजः॥शरीरनिवर्त्तनार्थस्तेजस्समुद्घातः॥एकत्वपृथक्त्वनानाविधि

राजवा॰

१२

विक्रियशरीरवाक्यचारप्रहरणादिविक्रियाप्रयोजनो वैक्रियसमुद्घातः ॥ अर्थोक्ति
विधिनाऽल्पसावद्यसूक्ष्मार्थग्रहणप्रयोजनाहारकशरीरनिर्वृत्त्यर्थः ॥ आहारक
समुद्घातः वेदनीयस्य बहुत्वादल्पत्वाच्चायुषोऽनाभोगपूर्वकमायुःसमकरणार्थं
द्रव्यस्वभावत्वात्सुराद्रव्यस्य फेनवेगबुद्बुदाविर्भावोपशमनवद्देहस्थात्मप्रदेशा
नां बहिः समुद्घातनं केवलिसमुद्घातः आहारकमारणांतिकसमुद्घातावेकदि
क्कौ । यतः आहारकशरीरमात्मा निर्वर्त्तयन् श्रेणिगतित्वादेकदिक्कानात्मप्रदे
शानसंख्यातान्निर्गमय्याहारकशरीरमरत्निमात्रं निर्वर्त्तयति अन्यक्षेत्रसमुद्घा
न्यं तेनान्यक्षेत्रेतस्तावेकदिक्कौ शेषाः पंचसमुद्घाताः षड्दिक्काः । यतो वेदना
दिसमुद्घातवशाद्बहिर्निःसृतानामात्मप्रदेशानां पूर्वपरादिदक्षिणोत्तरोर्द्ध्वाधोदि
क्षु गमनमिष्टं श्रेणिगतित्वादात्मप्रदेशानां वेदनाकषायमारणांतिकतेजोवै
क्रियिकाहारकसमुद्घाताः ॥ षट्संख्येयसमयिकाः ॥ केवलिसमुद्घातः ॥ अ
ष्टसमयिकः । दंडकपाटप्रतरलोकपूरणानि चतुर्षु समयेषु ॥ पुनः लोकपू

रणानि चतुर्षु समयेषु । पुनः लोकपूरणानि प्रतरकपाटदंडकस्वशरीरानुप्रवे
शाश्चतुर्ष्विति । रविशशिग्रहनक्षत्रतारागणानां चारोपपादगतिविपर्ययफला
निशकुनव्याहृतमर्हद्बलदेववासुदेवचक्रधरादीनां गर्भावतरणादिमहाक
ल्याणानि च यत्रोक्तानि तत्कल्याणनामधेयं कायचिकित्साद्यष्टांगआयुर्वेदः
भूतिकर्मजांगुलिप्रक्रमः । प्राणापानविभागोपि यत्र विस्तरेण वर्णितस्तत्प्रा
णावायं लेखादिकाः । कलाद्वासप्ततिर्गुणाश्च चतुःषष्टिः स्त्रैणाः । शिल्पानि का
व्यगुणदोषक्रियाछंदोविचितिक्रियाफलोपभोक्तारश्च यत्र व्याख्याताः
त्क्रियाविशालं यत्राष्टौ व्यवहाराश्चत्वारि बीजानि परिकर्मराशिक्रियाविभा
गश्च सर्वश्रुतसंपदुपदिष्टा तत्खलु लोकबिंदुसारं । आरातीयाचार्यकृतांगार्थ
प्रत्यासन्नरूपमंगबाह्यं । यद्गणधरशिष्यप्रशिष्यैरारातीयैरधिगतश्रुतार्थत
त्वैः कालदोषादल्पमेधायुर्बलानां प्राणिनामनुग्रहार्थमुपनिबद्धं । संक्षिप्तां
गार्थवचनविन्यासं तदंगबाह्यं तदनेकविधं कालिकोकालिकादिविकल्पा

राजवा॰ ६३

तद्गवाद्यमनेकविधं कालिकमकालिकमित्येवमादिविकल्पात्। स्वाध्या लेनियतकालं कालिकं। अनियतकालमकालिकं। तद्वेदाउत्तराध्ययनादय अनेकविधाः॥ अत्राह अनुमानादीनां पृथगनुपदेशः किमर्थः॥ पृथगनुपदेशः श्रुतावरोधात्। यस्मादेतान्यनुमानादीनि श्रुते अंतर्भवंति। पृथगुपदेशो न क्रियते। तद्यथा। प्रत्यक्षपूर्वकं त्रिविधमनुमानं पूर्ववत् सामान्यतोदृष्टं चेति। तत्र येनाग्नेर्लिंगस्य पूर्वं धूमो दृष्टः स तत्प्रसिद्ध्याग्निधूमसंबंधाहितसंस्कारः पश्चाद्धूमदर्शनादस्त्यत्राग्निरिति पूर्ववदग्निं गृह्णातीति पूर्ववदनुमानं। तथा येन पूर्वं विषाणविषाणिनोः संबंध उपलब्धः तस्य विषाणरूपदर्शनाद्विषाणिन्यनुमानं पूर्ववत्। तथा देवदत्तस्य देशांतरप्राप्तिं गतिपूर्विकां दृष्ट्वा संबंधं यत्नेन स वितरि देशांतरप्राप्तिदर्शनात् गतेरस्येतपरोक्षायाः सामान्यतो दृष्टं तदेतत्त्रितयमपि स्वप्रतिपत्तिकाले अनक्षरश्रुतं परप्रतिपत्तिकाले अक्षरश्रुतं यथा गौस्तथा गवयः केवलं सास्नारहित इत्युपमानमपि

स्वपरप्रतिपत्तिविषयत्वादक्षरानक्षरश्रुते ऽनर्भवति । तथा शाब्दमपि प्रमाणं
श्रुतमेव वर्त्तते । यस्य च इतीह स भगवानृषभः । इति परंपरीणपुरुषागमाज्जह्य
नइति श्रुतेंतर्भावः । प्रकृतिपुरुषोद्विवान्भुंक्ते ऽस्थ्यच जीवतीत्यर्थादापन्ने
रात्रौ भुंक्ते इत्यर्थापत्तिश्चत्वारः प्रस्था आढकमिति सति स्थाने ऽआढके ऽष्टौ
संभवत्यर्द्धढकं कुडवी वेति प्रतिपत्तिसंभवः स्तराणत्वमाद्दीनोस्तिह परणिफं
लाद्यभावे दृष्टानमीयते नूनमंत्र न वृष्टः पर्जन्य इत्यभाव एतेषामप्यर्था
पत्त्यादीनामनुक्तानामनुमानसमानमिति पूर्ववच्छ्रुतांतर्भावः । व्याख्यातं परो
क्षं प्रत्यक्षमिदानीं वक्तव्यं । तद्द्वेधा देशप्रत्यक्षं सर्वप्रत्यक्षं च देशप्रत्यक्षम
वधिमनःपर्ययज्ञाने सर्वप्रत्यक्षं केवलं यद्येवमिदमेव तावदवधिज्ञानं
त्रिप्राकारप्रत्यक्षस्याद्यं व्याक्षेपतामित्यत्रोच्यते । व्याख्यातमस्य लक्षणं
ऽऽत्मप्रसादविशेषसत्यत्वपर्यासं ज्ञाकरणादवधीयतेतदित्यवधिज्ञान
मिति । यद्येवं तस्येदानीं भेदो वक्तव्यः । उच्यते द्विविधोवधिः भवगुणप्र

रा॰वा॰ त्ययसर्वशब्दस्यनिरवशेषवाचित्वात्सर्वावधिमपेक्ष्यपरमावधेर्देशावधित्वमेवेति
६४ वक्ष्यामः॥ तत्रयोसौभवप्रत्ययस्तत्प्रतिपादनार्थमाह॥ भवप्रत्ययोवधिर्देवना
रकाणां॥ भवइत्युच्यतेकोनामभवः॥ आयुर्नामकर्मोदयविशेषापादितपर्याया
आत्मनोभवः॥ पर्यायः॥ आयुषोनाम्नश्चउदयविशेषात्तेवकारणापेक्ष
विर्भवतिसाधारणलक्षणोभवइत्युच्यतेप्रत्ययशब्दस्यानेकार्थसंभवेविवक्षा
तोनिमित्तार्थगतिः॥ अयंप्रत्ययशब्दोनेकार्थः क्वचित्ज्ञानेवर्त्तते॥ यथार्थाभि
धानप्रत्ययाइति॥ क्वचिच्छपथेवर्त्ततेयथापरद्रव्यहरणादिषुसत्युपालंभेप्र
नेनकृतइति॥ क्वचिद्धेतौवर्त्ततेयथाविद्याप्रत्ययाः॥ संस्काराइतितत्रेह विवक्षातो
निमित्तार्थोवेदितव्यः॥ भवप्रत्ययोभवनिमित्तइति क्षयोपशमाभावइतिचेन्नत
स्मिन्सतितसद्भावात्पतत्रिगतिवत्॥ स्यादेतत्यदितत्रभवनिमित्तोवधिः क
र्मणः क्षयोपशमोनर्थकइतितन्नकिंकारणंतस्मिन्सतितस
द्भावत्यथाकाशेसतिपक्षिणोगतिर्भवतितथावधिज्ञानावरणक्षयोपशमेनरंगे

हेतोस्तस्यवधेर्भवोभवस्तुबाह्योहेतुः इतरथाह्यविशेषप्रसंगः। यदिहिभवएवहेतुः
स्यात्सर्वेषांदेवनारकाणांतुल्यः स्यादवधेरविशेषप्रसंगः। स्यादिष्यतेचप्रकर्षा
प्रकर्षभावेनवृत्तिः कथंपुनर्भवोहेतुरितिचेद्व्रतनियमाद्यभावाद्यथातिर
श्चांमनुष्याणांचाहिंसादि। व्रतनियमाहेतुकोवधिर्नतथादेवानांनारकाणां
चाहिंसादिव्रतनियमाभिसंधिरस्तिकुतोभवंप्रतीत्यकर्मोदयस्यतथाभावा
त्तस्मात्तत्रभवएवबाह्यसाधनंप्रधानमित्युच्यते। अविशेषात्सर्वप्रसंगइति
चेन्न। सम्यगधिकारात् स्यादेतत्देवनारकाणामित्यविशेषवचनान्मिथ्यादृष्टी
नामप्यवधिप्रसंगइतितन्न किंकारणंसम्यगधिकारात्सम्यग्दर्शनंसम्यग्ज्ञानं
मितिवर्त्ततेत्संबंधात्सम्यग्दृष्टीनामवधिर्मिथ्यादृष्टीनांविभंगोवेदितव्यः अथ
वावक्ष्यमाणाभिसंबंधान्नसर्वप्रसंगः वक्ष्यतेह्येतन्मतिश्रुतावधयोविपर्ययश्चे
ति। अथवाव्याख्यानाद्विशेषप्रतिपत्तिः। आगमेप्रसिद्धेर्नारकशब्दस्यपूर्वनि
पातइतिचेन्नोभयलक्षणप्राप्तत्वाद्देवशब्दस्यस्यादेतन्नारकशब्दस्यपूर्वनिपा

नइतिचेन्नोभयलक्षणप्राप्तत्वाद्देवशब्दस्यस्यादेतन्नारकशब्दस्यपूर्वनिपातेनभ
वितव्यं कुतः आगमेप्रसिद्धेः आगमेहिजीवस्थानादिसदादिष्वनुयोगद्वारे
णादेशवचनेनारकाणामेवादौसदादिप्ररूपणाकृता ततोनारकशब्दस्यपू
र्वनिपातेनभवितव्यमितितन्नकिंकारणंउभयलक्षणप्राप्तत्वाद्देवशब्दस्य
देवशब्दोहिअल्पाजभ्यर्हितश्चेतिवृत्तौपूर्वप्रयोगार्हः आगमोवाक्यविष
योनिर्देशवृत्तिनास्तिनियमः आहोक्तंभवतेष्यतेप्रकर्षाप्रकर्षभावेनवृत्ति
रितितत्कथमितिचेदुच्यते देवेषुतावद्भवनवासिनांदशप्रकाराणामपिजघन्यो
वधिः पंचविंशतियोजनान्युत्कृष्टोसुराणांअसंख्यातायोजनकोटीकोट्यश्च
ऊर्ध्वं ऋतुविमानस्योपरिपर्यंतोनागादिकुमाराणांनवविधानामप्युत्कृष्टो
वधिरधोसंख्यातानियोजनसहस्राणिऊर्ध्वंमंदरचूलिकायाः उपरिपर्यंतास्ति
र्यगसंख्यातानियोजनसहस्राणिव्यंतराणामष्टविधानांजघन्योवधिः पंच
विंशतियोजनानि उत्कृष्टोस्यैसंख्यातानियोजनसहस्राण्यधः उर्द्ध्वस्व

व्य

नस्योपरिपर्यंतस्तिर्यगसंख्यातायोजनकोटीकोट्यः॥ ज्योतिष्काजघन्योवधे
रधः॥ संख्येयानियोजनान्युत्कृष्टस्त्वासंख्येयानियोजनसहस्राण्यूर्द्ध्वं मात्मी
यविमानस्योपरिपर्यंतः॥ तिर्यगसंख्यातायोजनकोटीकोट्यः वैमानकेषु
सौधर्मैशानीयानां जघन्योवधिर्ज्योतिष्कवदुत्कृष्टः रत्नप्रभायाश्चधश्चरम
उत्कृष्टः सानत्कुमारमाहेन्द्राणां जघन्योवधिः रत्नप्रभायाः॥ अधश्चरमः उ
त्कृष्टः॥ शर्कराप्रभायाश्चधश्चरमः॥ ब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिष्ठानांजघ
न्योवधिः॥ शर्कराप्रभाया॥ अधश्चरमनुत्कृष्टोवालुकाप्रभायाश्चधश्च
रमः शुक्रमहाशुक्रसतारसहस्राराणां जघन्योवधिर्वालुकप्रभाया॥ अ
धश्चरमनुत्कृष्टपंकप्रभाया॥ अधश्चरमउत्कृष्टपंकप्रभाया॥ अधश्चरमः
आनतप्राणतारणाच्युतानांजघन्योवधिपंकप्रभायाश्चधश्चरमः॥ उत्कृष्टो
धूमप्रभायाश्चधश्चरमः॥ उत्कृष्टः नवानांग्रैवेयकानांजघन्योवधिर्धूम
प्रभायाश्चधश्चरमः॥ उत्कृष्टः तमःप्रभायाश्चधश्चरमः नवानामनुदि

दिशामांपंचानुत्तरविमानवासिनां चलोकनालिपर्यंतोवधिः सौधर्मादीनाम
नुत्तरांतानाऊर्द्धं स्वविमानस्योपरिपर्यंतस्तिर्यगसंख्याता योजनकोटीकोट्यः
ऽसंख्येयाकालद्रव्यभावेष्व कोवधिरित्युच्यते। यस्ययावत्क्षेत्रावधिस्त
स्यतावदाकाशप्रदेशपरि॥ छिन्नेकालद्रव्येभवतः। तावत्सुसमयेष्वतीते
ष्वनागतेषु चप्रानवर्त्तते। तावदसंख्यातभेदेष्वनंतप्रदेशेषु ॥ पुद्गलस्कंधे
षु जीवेषु चसकर्मकेषु भावतः। स्वविषयपुद्गलस्कंधानांरूपादिविकल्पे
षु जीवपरिणामेषु चऔदयिकौपशमिकक्षायोपशमिकेषु॥ योजनमर्द्धग
व्यूतहीनमागव्यूतात्तत्रप्रथारत्नप्रभायांयोजनमवधिरधः॥ द्वितीयायामधो
र्द्धचतुर्थानिगव्यूतानिस्तृतीयायामधः। त्रीणिगव्यूतानिचतुर्थ्यामधोर्द्धतृ
तीयानिगव्यूतानिपंचम्यांद्विगव्यूतेषष्ठ्यामधोर्द्धाधिकंगव्यूतं। सप्तम्यमधो
गव्यूतं। सर्वासुपृथिवीषुनारकाणामवधिरुपरि-आत्मीयनरकावासा
र्यगसंख्यातायोजनकोटीकोट्यःकालद्रव्यभावपरिमाणंपूर्ववद्वेदितव्यंय

द्भवप्रत्ययोवधिर्देवनारकाणामथक्षयोपशमहेतुकः। केषामित्यत आह॥
क्षयोपशमनिमित्तः षड्विकल्पः शेषाणां॥ अवधिज्ञानावरणस्यदेशघाति
स्पर्द्धकानामुदयेसतिसर्वघातिस्पर्द्धकानामुदयाभावः। सशेषाणांवेदितव्यः
केपुनःशेषाः मनुष्यास्तिर्यंचश्चशेषास्तत्रतेषामविशेषात्सर्वेषांतिरश्चांम
नुष्याणांवावधिप्रसंगइतितन्नकिंकारणंतत्सामर्थ्यविरहात्असंज्ञिना
मपर्याप्तकानांतत्सामर्थ्यमस्तिसंज्ञिनांपर्याप्तकानांचसर्वेषांकेषांतर्हिय
थोक्तनिमित्तसंनिधानेसतिशांतक्षीणकर्मणांतस्योपलब्धेः। यथोक्तसम्य
ग्दर्शनादिनिमित्तसंनिधानेसतिशांतक्षीणकर्मणांतस्योपलब्धिर्भवतिनतस
र्वस्यक्षयोपशमनिमित्तस्तत्रकिमुच्यते। क्षयोपशमनिमित्तःशेषाणामिति
सर्वस्यक्षयोपशमनिमित्तत्वेनहुवचनंनियमार्थमब्भक्षवत्। यथानकश्चिदपो
नभक्षयतीत्यवग्रहणंनियमार्थीक्रियते। अपएवभक्षयतीतितथासर्वक्षयो
पशमनिमित्तग्रहणंनियमार्थं। क्षयोपशमनिमित्तएवनभवनिमित्तइति

राजवा· ९७

सएषोवधिः षड्विकल्पः कुतः अनुगाम्यननुगामिवर्द्धमानहीयमानावस्थि
तानवस्थितभेदात्षड्विधः कश्चिदवधिर्भास्करप्रकाशवद्गच्छंतमनुगच्छति क
श्चिन्नानुगच्छतितत्रैवातिपततिउन्मुखप्रश्नादेशिकपुरुषवचनवत् अप
वधिररणिनिर्मथनोत्पन्नशुष्कपत्रोपचीयमानेंधननिचयसमिद्धपावक
वत्सम्यग्दर्शनादिगुणविशुद्धिपरिणामसंनिधानाद्यत्परिमाणउत्पन्नस्ततोवर्द्ध
तेआअसंख्येयलोकेभ्यः अपरोवधिः परिछिन्नोपादानसंततस्याग्निशिखा
वत्सम्यग्दर्शनादिगुणहानिसंक्लेशपरिणामविवृद्धियोगाद्यत्प्रमाणउत्पन्नस्त
तोहीयते आअंगुलस्यासंख्येयभागात् इतरोवधिः सम्यग्दर्शनादिगुणाव
स्थानाद्यत्परिमाणउत्पन्नस्तत्परिमाणएवावतिष्ठतेनहीयते नापिवर्द्धतेलिं
गवदाभवक्षयादाकेवलज्ञानोत्पत्तेर्वा अन्योवधिः सम्यग्दर्शनादिगुणवृद्धि
हानियोगात् यत्परिमाणउत्पन्नस्ततोवर्द्धतेयावदनेनवर्द्धितव्यंहीयतेचयाव
दनेनहातव्यंवायुवेगप्रेरितजलोर्मिवदेवंषड्विकल्पोवधिर्भवति पुनरपरेव

धेस्त्रयोभेदाः॥देशावधिः॥परमावधिः सर्वावधिश्चेति॥तत्रदेशावधिस्त्रेधाजघ
न्यउत्कृष्टः॥अजघन्योत्कृष्टश्चेति, तथापरमावधिरपित्रिधा॥सर्वावधिरविक
ल्पत्वादेकएवउत्सेधाङ्गुलासंख्येयभागक्षेत्रोदेशावधिर्जघन्यः॥उत्कृष्टःकृ
त्स्नलोकस्तयोरंतरालेसंख्येयविकल्पः॥अजघन्योत्कृष्टः॥परमावधिर्जघन्य
एकप्रदेशाधिकलोकाक्षेत्रः॥उत्कृष्टोऽसंख्येयलोकक्षेत्र॥अजघन्योत्कृष्टो
मध्यमक्षेत्रः॥उत्कृष्टपरमावधिक्षेत्राद्बहिरसंख्यातक्षेत्रसर्वावधिर्वर्द्धमानो
हीयमान॥अवस्थितः॥अनवस्थितः॥अनुगाम्यननुगामीप्रतिपात्यप्रतिपाती
तिएतेऽष्टौभेदादेशावधेर्भवंतिहीयमानप्रतिपातिभेदवर्ज्जाइतरेषड्भेदाभवं
तिपरमावधेरवस्थितोऽनुगाम्यननुगाम्यप्रतिपातीत्येतेचत्वारोभेदाःसर्वावधे
स्तत्रषडङ्गाद्याउक्तलक्षणाः॥प्रतिपातीतिविनाशीविद्युत्प्रकाशवत्॥तद्विपरीतो
प्रतिपातीतत्रदेशावधेः॥सर्वजघन्यस्यक्षेत्रमुत्सेधाङ्गुलस्यासंख्येयभागः॥आ
वलिकायाअसंख्येयभाग॥कालः॥अङ्गुलस्यासंख्येयभागक्षेत्रप्रदेशप्रमाणं

राजवा॰
टी॰

द्रव्यं तत्प्रमाणापरिच्छिन्नेष्वसंख्येयेषु स्कंधेष्वनंतप्रदेशेषु ज्ञानं वर्त्तते स्वविषयस्कंधगमानंतवर्णादिविकल्पो भावस्तस्य वृद्धिरुच्यते प्रदेशोत्तराक्षेत्रवृद्धिर्नास्ति एकजीवस्य नानाजीवानां तु प्रदेशोत्तरक्षेत्रे वृद्धिर्भवति आसर्वलोकादेकजीवस्य त्वंगुलासंख्येयभागादूर्द्धं विशुद्धिवशान्मंडूकप्लुत्यांगुलासंख्येयभागक्षेत्रे वृद्धिर्भवत्यासर्वलोकान्नानाजीवा अपि प्रदेशोत्तरवृद्ध्या नावहूर्द्धं यतेयावदंगुलस्यासंख्येयभागः कालवृद्धिरेकजीवस्य नानाजीवानां वा मौलादावलिकालासंख्येयभागात् क्वचिदेकसमयोत्तरा क्वचिद्द्विसमयोत्तरा क्वचित्संख्येयसमयोत्तरा यावदावलिकाया असंख्येयभागः सेयं क्षेत्रकालवृद्धिः क्रयावृद्ध्या चतुर्विधया संख्येयभागवृद्ध्या संख्येयगुणवृद्ध्या संख्येयगुणवृद्ध्या वा एवं द्रव्यमपि वर्द्धमानं चतुर्विधया वृद्ध्या वर्द्धते भाववृद्धिः षोढा अनंतभागवृद्धिरसंख्येयभाग संख्येयभागवृद्धिः संख्येयगुणवृद्धिरसंख्येयगुणवृद्धिरनंतगुणवृद्धिरिति अनयाक्षेत्रकालद्रव्यभाववृद्ध्योक्तया आसर्वलोका

रपितथैवयोंऽगुलसंख्येयभागक्षेत्रावधिस्तस्यावलिकायासंख्येयभागः। कालः
ऽंगुलसंख्येयभागक्षेत्राकाशप्रदेशप्रमाणद्रव्यभावः। द्वावनंतोवास्यादसं
ख्येयोवास्यात्संख्येयोवास्याद्योंऽगुलमात्रक्षेत्रावधिस्तस्यैषदूनावलिकाका
लः द्रव्यभावौपूर्ववद्योंऽगुलपृथक्त्वक्षेत्रावधिस्तस्यावलिकाकालः। द्रव्यभावौ
पूर्ववद्योहस्तप्रमाणक्षेत्रावधिस्तस्यावलिकापृथक्त्वंकाल। द्रव्यभावौपूर्वव
द्योगव्यूतिमात्रक्षेत्रावधिस्तस्यसाधिकोच्छ्वासः। कालः द्रव्यभावौपूर्ववत्। यो
योजनमात्रक्षेत्रावधिस्तस्यभिन्नमुहूर्त्तः कालः द्रव्यभावौपूर्ववद्य। पंचविं
शतियोजनप्रमाणक्षेत्रावधिस्तस्यैषदूनोदिवसः कालः द्रव्यभावौपूर्ववद्यो
भरतक्षेत्रमात्रावधिस्तस्यार्द्धमासकाल। द्रव्यभावौपूर्ववत्। योजंबूद्वीपमात्रक्षे
त्रावधिस्तस्यसाधिकोमासः कालः द्रव्यभावौपूर्ववद्योमनुष्यलोकमात्रक्षे
त्रावधिस्तस्यसंवत्सरः। कालः द्रव्यभावौपूर्ववत्। योरुचकांतप्रमाणक्षेत्रा
वधिस्तस्यसंवत्सरपृथक्त्वंकालः द्रव्यभावौपूर्ववत्। यःसंख्येयद्वीपसमुद्र

गजवा
२६६

क्षेत्रोवधिस्तस्यासंख्येयाः संवत्सराः कालः द्रव्यभावौपूर्ववत्तयोसंख्येयद्वीपसमु
द्रक्षेत्रोवधिस्तस्यासंख्येयाः संवत्सराकालः द्रव्यभावौपूर्ववत् एवं जघन्यो
त्कृष्टस्तिर्यग्नराणांदेशावधिरुक्तः अथ तिरश्चामुत्कृष्टदेशावधिरुच्यते
क्षेत्रमसंख्येयाद्वीपसमुद्राः कालोप्यसंख्येयाः संवत्सरास्तेजःशरीर
णांद्रव्यं किंयच्चतदसंख्येयद्वीपसमुद्राकाशप्रदेशपरिछिन्नाभिरसंख्ये
याभिस्तेजःशरीरद्रव्यवर्गणाभिर्निर्वर्तितंतावदसंख्येयस्कंधानंतं तत्र
देशाज्ञानातीत्यर्थः भावः पूर्ववत्तिरश्चांमनुष्याणांचजघन्योदेशाव
धिर्भवतितिरश्चांतुदेशावधिरेवनपरमावधिर्नापिसर्वावधिः अथम
नुष्याणामुत्कृष्टोदेशावधिरुच्यते क्षेत्रमसंख्येयाद्वीपसमुद्राः कालो
प्यसंख्येया संवत्सराः द्रव्यंकार्माणद्रव्यंकिंयच्चतदसंख्येयद्वीपसमुद्राका
शप्रदेशपरिछिन्नाऽसंख्येयाज्ञानावरणादिकार्मणद्रव्यवर्गणा भावःपू
र्ववदेषदेशावधिरुत्कृष्टोमनुष्याणांसंयतानांभवतिपरमावधिरुच्यते

जघन्यस्यपरमावधेः। क्षेत्रंप्रदेशाधिकोलोकः। कालः प्रदेशाधिकलोकाकाशप्रदे
शावच्छिन्नप्रमाणाः। अविभागिनः समयास्तेचासंख्याताः संवत्सराः द्रव्यंप्रदेशा
धिकलोकाकाशप्रदेशावच्छिन्नप्रमाणंभावः पूर्ववदेन। परक्षेत्रवृद्धिर्नानाजीवे
क जीवानामविशेषेणविशुद्धिवशादसंख्येयालोकाः। एवंतावदसंख्येयालोका
वृद्धिर्यावदुत्कृष्टपरमावधिक्षेत्रंकियंतश्चतेऽसंख्येयाः। आवलिकायाः। असं
ख्येयभागप्रमाणाः। कालद्रव्यभावाः। पूर्ववदुत्कृष्टपरमावधेः। क्षेत्रंसलोकालोक
प्रमाणाऽसंख्येयालोकाः। कियंतस्तेऽग्निजीवतुल्याः। कालद्रव्यभावाः। पूर्वव
त्सएषत्रिविधोपिपरमावधिरुत्कृष्टचारित्रयुक्तस्यैवभवतिनान्यस्यवर्द्धमानोभ
वतिनहीयमानः। अप्रतिपातिनप्रतिपातियस्ययावतिस्मलोकेलोकप्रमाणासंख्ये
यलोकक्षेत्रेजातस्तस्यतावत्यवस्थानादवस्थितोभवत्यनवस्थितश्चवृद्धिप्रतिन
हानिमेहलौकिकदेशांतरगमनादनुगामिपारलौकिकदेशांतरानुगमनाभावाद
ननुगामिसर्वावधिरुच्यते। असंख्येयानामसंख्येयभेदत्वादुत्कृष्टपरमावधिक्षेत्र

राजवा. मसंख्येयलोकगुणितमस्यक्षेत्रंकालद्रव्यभावाः।पूर्ववत्सएषनवर्द्धमानोनान
१७७ हीयमानोनानवस्थितोनप्रतिपातिआकंयतभवक्षयाद्वस्थितोऽप्रतिपातिभ
वांतरंप्रत्यननुगामिदेशांतरंप्रत्यनुगामि।सर्वशब्दस्यसाकल्यवाचित्वाद्द्रव्यक्षे
त्रकालभावैः।सर्वावधेरंतः।पातिपरमावधिः।अतः परमावधिरपिदेशावधि
रपिदेशावधिरेवेतिद्विविधएवावधिः।सर्वावधिदेशावधिश्चोक्तायांवृद्धौयदा
कालवृद्धिस्तदाचतुर्णामपिवृद्धिर्नियताक्षेत्रवृद्धौकालवृद्धिर्भाज्यास्यात्कालवृ
।स्यान्नेतिद्रव्यभावयोस्तुवृद्धिर्नियताद्रव्यवृद्धौभाववृद्धिर्नियताक्षेत्रकालवृ
द्धिः।पुनर्भाज्यास्याद्वानवेतिभाववृद्धावपिद्रव्यवृद्धिर्नियताक्षेत्रकालवृद्धिर्भा
साएषोवधिज्ञानोपयोगोद्विधाभवति।एकक्षेत्रोनेकक्षेत्रश्चश्री
वत्साद्यन्यतमोपयोगोपकरणएकक्षेत्रः तदनेकोपकर
णोपयोगोनेकक्षेत्रः।यद्येवंपरायत्तत्वात्परोक्षत्वप्रसंगः।नेन्द्रियेषुपरत्वरूढेरिं
द्रियाणिपराणिप्राहुरिंद्रियेभ्यः परंमनः मनसस्तुपराबुद्धिर्बुद्धेः।परतरोहिसइत्य

वंबहुधाव्याख्यातंऽवधिज्ञानंमनःपर्य्ययस्येदानीमवसरप्राप्तस्यभेदपुरःसरं
लक्षणंव्याचिख्यासुरिदमाह॥ ऋजुविपुलमतीमनःपर्ययः॥ ऋज्वीनिर्वर्त्ति
ताप्रगुणाचकस्मान्निर्वर्त्तितवाक्कायमनस्कृतार्थस्यपरमनोगतस्यविज्ञानादृ
ज्वीमतिर्यस्यसोयमृजुमतिः॥ अनिर्वर्त्तिताकुटिलाचविपुलाकस्मादनिर्वर्त्तितवा
क्कायमनस्कृतार्थस्यपरकीयमनोगतस्यविज्ञानाद्विपुलामतिरस्यसविपुलमतिः
ऋजुमतिश्चविपुलमतिश्चऋजुविपुलमतीएकस्यमतिशब्दस्यगतार्थत्वादप्र
योगः॥ अथवाऋजुश्चविपुलाचऋजुविपुले॥ ऋजुविपुलेमतीययोस्तौ॥ ऋजु
विपुलमती॥ इतिसएषमनःपर्ययोद्विधा॥ ऋजुमतिर्विपुलमतिरिति॥ उक्तोभे
दः लक्षणमस्येदानींवक्तव्यमित्यत्रोच्यतेमनःसंबंधेनलब्धवृत्तिर्मनःपर्ययःवी
र्यांतरायमनःपर्ययज्ञानावरणक्षयोपशमांगोपांगनामलाभोपष्टंभादात्मीयप
रकीयमानसंबंधेनलब्धवृत्तिरुपयोगोमनःपर्ययः मतिज्ञानप्रसंगइतिचेन्ना
न्यदीयमनोपेक्षामात्रत्वात्अभ्रेचंद्रव्यपदेशवत्स्यान्मतंयथामनश्चक्षुरादिसं

वंधा।चक्षुरादिज्ञानमाविर्भवतितन्मतिज्ञानंतथामनःपर्ययोपिमनःसंवंधा
ल्लब्धवृत्तिरितिमतिज्ञानंप्राप्नोतीतितन्नकिंकारणं।अन्यदीयमनोपेक्षामा
त्रत्वात्कथमभ्रेचंद्रव्यपदेशवत्यथाभ्रेचंद्रमसंपश्येति।अभ्रमपेक्षाकारण
मात्रंभवतिनचचक्षुरादिवन्निर्वर्त्तकं।चंद्रज्ञानस्यतथान्यदीयमनोप्यपेक्षा
कारणमात्रंभवतिपरकीयमनसिव्यवस्थितमर्थंजानातिमनःपर्ययइतित
तोनास्यतदायत।प्रभवइतिनयतिज्ञानप्रसंगःस्वमनदेशेवातदावरणकर्मक्ष
योपशमव्यपदेशाच्चक्षुष्यवधिज्ञाननिर्देशवत्।अथवाचक्षुर्देशस्थाना
मात्मप्रदेशानामचआवरण।क्षयोपशमाद्यथाचक्षुष्यवधिज्ञानव्यपदेश
इष्ट नचावधिर्मतिर्भवतितथामनःपर्ययज्ञानावरणक्षयोपशमात्स्वम
नोदेशस्थानामात्मप्रदेशानांमनःपर्ययव्यपदेशोनचास्यमतित्वंमनःप्रति
वंधज्ञानादनुमानप्रसंगइतिचेन्नप्रत्यक्षलक्षणाविरोधात् स्या
धूमप्रतिवंधाद्धूमसंपर्केस्यावनुमानं।तथान्यदीयमानःप्रतिवंधात्तन्मनः

संयक्तानर्थाञ्जानन्मनःपर्ययोनुमानमितितन्नकिंकारणंप्रत्यक्षलक्षणा-
विरोधाद्यतप्रत्यक्षलक्षणमुक्तमिंद्रियानिंद्रियनिरपेक्षमतीतव्यभिचारंसा
कारग्रहणंप्रत्यक्षमितितेनाविरोधोनमनः।पर्ययोऽनुमानंहितेनविरुध्य
ते।उपदेशपूर्वकत्वाच्चक्षुरादिकरणनिमित्तत्वाद्वानुमानस्यउपदेशाद्धिऽय
मग्निरयंधूमइत्युपलभ्यपश्चाद्धूमदर्शनादग्नावनुमानंकरोतिचक्षुरादिक
रणसंबंधाच्चततोस्योक्तप्रत्यक्षलक्षणंविरुध्यतेनचतथामन।पर्ययउप
देशंचक्षुरादिकरणसंबंधेचापेक्षते।सद्वेधास्त्रौकविकल्पात्सामनःपर्य्य
योद्वेधाकुतःस्त्रौकविकल्पाहजुमतिर्विपुलमतिरिति।आद्यस्त्रिधाऋजुमनोवा
कायविषयभेदाद्यथाऋजुमतिमन।पर्ययस्त्रिधाकुतःऋजुमनोवाक्कायवि
षयभेदादृजुमनस्कृतार्थज्ञःऋजुवाक्कृतार्थज्ञःऋजुकायकृतार्थज्ञश्चे
तद्यथामनसार्थव्यक्तंसंचिंत्यवाचंवाधर्मादिप्रयुक्तामसंकीर्णामुच्चार्यकाय
प्रयोगंचोभयलोकफलनिष्पादनार्थमंगोपांगप्रत्यंगनिपातना।कुंचनप्र

नंजवा·
१८२

स्मरणादिलक्षणांकृत्वापुनरनंतरसमयेकालांतरेवातमेवार्थंचिंतितंछक्केकृतंवावि
स्मृतत्वान्तशक्तोनिचिंतयितुंतमेवंविधमर्थंऋजुमतिमनः।पर्यय।एको।एको
याजानाति।अयमंसावर्थःअनेनविधिनालब्धश्चिंतितः।उक्तःकृतोचेतिकथमे
यमर्थोलभ्यते।आगमाविरोधाद्आगमेयुक्तंमनसामनः।परिच्छिद्यपरेषांसंज्ञादी
नजानातीतिमनसात्मात्मनेत्यर्थः।परमनःसमंताद्विदित्वापरिच्छिद्यमनसाचिं
तितस्यस्वचेतनेतरस्यार्थस्यमनस्यवस्थानान्मनोऽपदेशः।मंचस्थानांपुरुषा
णांमंचव्यपदेशवमात्मनाआत्मावबुध्यात्मनः।परैर्याचचिंताजीवितमरणसुखर
दुःखलाभालाभादीन्विजानातिव्यक्तमनसांजीवानामर्थं।जानातिनाव्यक्तम
नसांव्यक्तः।स्फुटीकृतोऽर्थो।चिंतयात्तुनिवर्तितः।यैस्तेजीवाव्यक्तमनसस्तैरर्थं
चिंतितंऋजुमतिजानातिनेतरैः।कालतोजघन्येनजीवानामात्मनश्चद्वित्री
ण्युत्कर्षेणासंख्यानिभवग्रहणानिगत्यागत्यादिभिःप्ररूपयतिक्षेत्रतोज
घ्नूतिपृथक्तस्याभ्यंतरंनवहिरुत्कर्षेणयोजनपृथक्त्व

वाहि। द्वितीयः॥ षोढारुजुवक्रमनोवाक्कायविषयभेदाद्द्वितीयोविपुलमतिः षोढाभि
द्यतेकुतः रुजुवक्रमनोवाक्कायविषयभेदाद्दजुविकल्पा पूर्वोक्ता। वक्रविकल्पा
श्चतद्विपरीतायोज्याः॥ तथात्मनः परेषांचचिंताजीवितमरणसुखदुःखलाभा
लाभादीनव्यक्तमनोभिर्व्यक्तमनोभिश्चचिंतितान् जानातिविपुलमतिः। काल
तोजघन्येनसप्ताष्टानिभवग्रहणाण्युत्कर्षेणासंख्येयानिगत्यागतिभिः। प्ररू
पयतिक्षेत्रतोजघन्येनयोजनपृथक्त्वमुत्कर्षेणमानुषोत्तरशैलाभ्यंतरेनबहि
रेवंद्विभेदोमनः॥ पर्ययोवर्णितस्तस्यकिंपरस्परतोविशेषोस्ति उतनास्तीत्यतआह
विशुद्ध्यप्रतिपाताभ्यांतद्विशेषः॥ तदावरणकर्मक्षयोपशमेसतिआत्मनः
प्रसादोविशुद्धिः प्रतिपतनंप्रतिपातः॥ उपशांतकषायस्यचारित्रमोहोद्रेकात्प्र
च्युतसंयमशिखरस्यप्रतिपातोभवतिक्षीणकषायस्यप्रतिपातकारणाभावाद
प्रतिपातः॥ विशुद्धिश्चअप्रतिपातश्चविशुद्ध्यप्रतिपातौताभ्यांविशुद्ध्यप्रतिपात
भ्यांतयोर्विशेषस्तद्विशेषः॥ पूर्वसूत्रस्वतयोर्विशेषोनिरूपितः॥ किमर्थंपुनरिदमुच्य

तौ॥ विशेषांतरप्रतिपत्त्यर्थं पुनर्वचनं॥ पूर्वसूत्रे विशेष उक्तः तावतास्य न परितोष
स्ततो विशेषांतरप्रतिपत्त्यर्थं पुनरिदमुच्यते॥ चशब्दप्रसंग इति चेन्नाश्रयमर्का
कभेदाभावात्॥ यथा मनःपर्ययस्य ऋजुविपुलमती भेदौ तथा विशुद्ध्यप्रतिपा
तावपि तस्यैव यदि भेदौ स्यातां प्रयुक्तश्चशब्दः स्यात् न तु विशुद्ध्यप्रतिपातौ ऋजु
विपुलमत्योर्विशेषेण भेदौ अतश्चशब्दाप्रसंगः तत्र विशुद्ध्या तावत् ऋजुमतेर्वि
लमतिर्द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्विशुद्धतरः॥ कथमिह यत्र कार्म्मणद्रव्यानंतभागोऽन्त्यः
सर्वावधिना ज्ञातस्तस्य पुनरनंतभागीकृतस्य मनःपर्ययज्ञेयोऽनंतभागोऽनंतस्यानं
तभेदत्वात् ऋजुमतिकार्म्मणद्रव्यानंतभागात् दूरविप्रकृष्टोऽन्त्यो यानंतभागो विपु
लमतेर्द्रव्यक्षेत्रकालविशुद्धिरुक्ता भावतो विशुद्धिरुक्ता भावतो विशुद्धिः सूक्ष्म
तरद्रव्यविषयत्वादेव वेदितव्या प्रकृष्टक्षयोपशमविशुद्धिभावयोगात् अप्रतिपा
तेनापि विपुलमतिर्विशिष्टः॥ स्वामिनां प्रवर्द्धमानचारित्रोदयत्वात् ऋजुमति॥ पुनः
प्रतिपाती स्वामिनां कषायोद्रेकाद्धीयमानचारित्रोदयत्वात् अस्य मनःपर्यय

स्यप्रत्यात्ममयंविशेषः॥अथानयोरवधिमनः॥पर्ययपयोः क्रुतोविशेषइत्यतआ
ह॥विशुद्धिक्षेत्रस्वामिविषयेभ्योवधिमनःपर्ययपयो॥विशुद्धिःप्रसादः॥क्षे
त्रंयत्रस्थान्भावान्प्रतिपद्यतेस्वामीप्रयोक्ताविषयोज्ञेयः।अवधिज्ञानान्मनः॥
पर्ययस्यविशुद्ध्यभावोल्पद्रव्यविषयत्वादितिचेन्नभूय।पर्यायज्ञानात्स्वात्म
तमवधिज्ञानात्मनः॥पर्ययोविशुद्धतरःकुतः॥अल्पद्रव्यविषयत्वाद्यतःसर्वा
वधिरूपिद्रव्यानंतभागोमनःपर्ययद्रव्यंइतितन्माकिंकारणंभूयःपर्यायज्ञाना
द्यथाकश्चिद्बहूनिशास्त्राणिव्याचष्टेएकदेशेननसाकल्येनतद्गतमर्थंशक्नोति
वक्तुं॥अपरस्त्वेकंशास्त्रंसाकल्येनव्याचष्टेयावंतस्तस्यार्थास्तान्सर्वान्शक्नोति
वक्तुं॥अयंपूर्वस्माद्विशुद्धतरविज्ञानोभवतितथावधिज्ञानविषयानंतभागस्यो
पिमनः॥पर्ययोविशुद्धतरः॥यतस्तमंततभागंरूपादिभिर्बहुभिः॥पर्ययैःप्ररू
पयतिक्षेत्रमुक्तंविषयोवक्ष्यते॥स्वामित्वंप्रत्युच्यतेविशिष्टसंयमग्रहणोकार्यस
मवायिमनः॥पर्ययः॥विशिष्टःसंयमगुणोयत्रविद्यतेतत्रैववर्त्ततिमनः॥पर्यय

विर्भवतिन्देवनारकतिर्यग्योनेष्वमनस्केष्वेवोत्पद्यमानोगर्भजेषूत्पद्यतेनसंमू
र्छनजेषुगर्भजेषूत्पद्यमानः।कर्मभूमिजेषूत्पद्यतेनाकर्मभूमिजेषुकर्मभूमिजे
षूत्पद्यमानः पर्याप्तकेषूत्पद्यतेनापर्याप्तकेषूपजायमानः।सम्यग्दृष्टिषूपजा
यतेनमिथ्यादृष्टिसासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्टिषुसम्यग्दृष्टिषूपजायमा
नःसंयतेषूपजायतेनासंयतसम्यग्दृष्टिसंयतासंयतेषुसंयतेषूपजायमानः।
प्रमत्तादिषुक्षीणकषायांतेषूपजायतेनोत्तरेषुतत्रोपजायमानः
चारित्रेषूपजायतेनहीयमानचारित्रेषुसप्रवर्द्धमानचारित्रेषूपजायमानःस
मविधान्यतमर्द्धिप्राप्तेषुजायतेनेतरेषुऋद्धिप्राप्तेष्वपकेषुचिन्नसर्वेष्वितिवि
शिष्टसंयमग्रहणंवाक्येकृतमवधिः।पुनश्चातुर्गतिकेष्वितिस्वामिभेदादप्यन
योर्विशेषः।इदानींकेवलज्ञानलक्षणाभिधानंप्राप्तकालंतदुल्लंघ्यज्ञाना
षयनिर्बंधपरीक्ष्यते।कुतस्तस्यमोहक्षयाज्ञानदर्शनावरणांतरायक्षयाच्चके
वलमित्यत्रवक्ष्यमाणत्वाद्यद्येवमाद्ययोरेवतावन्मति-

च्यतामित्यत आह ॥ मतिश्रुतयोर्निबंधो द्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु ॥ निबंधनं निबं
धः ॥ कस्य मतिश्रुतविषयस्य तत्तर्हि विषयग्रहणं कर्त्तव्यं न कर्त्तव्यं प्रत्यासत्तेः
प्रकृतविषयग्रहणाभिसंबंधः ॥ प्रकृतं विषयग्रहणमस्ति क प्रकृतं विशुद्धि
क्षेत्रस्वामिविषयेभ्य इति तत्र प्रत्यासत्तेः ॥ विषयग्रहणमिहाभिसंबध्यते तेन न च स-
विभक्तेतरनिर्द्दिष्टेन शक्यमत इह संबद्धुं अर्थवशाद्विभक्तिपरिणामः ॥ यथा उच्चानि
देवदत्तस्य गृहाणि आमंत्रयस्वैनं देवदत्तमिति गम्यते ॥ देवदत्तस्य गावोश्वा हिर
ण्यमाढ्यो वैधवेयो देवदत्त इति गम्यते ॥ एवमिहापि निबंधः कस्य विषयस्येत्यभि
संबध्यते ॥ अथ द्रव्येष्विति बहुत्वनिर्द्देशः ॥ किमर्थः द्रव्येष्विति बहुत्वनिर्द्देशः सर्व
द्रव्यपर्यायसंग्रहार्थं जीवधर्माकाशकालपुद्गलाभिधानानि षड्द्रव्याणि ते
षां सर्वेषां संग्रहार्थं ॥ द्रव्येष्विति बहुत्वनिर्द्देशः ॥ क्रियते तद्विशेषणार्थमसर्वप
र्यायग्रहणं तेषां द्रव्याणामविशेषेण मतिश्रुतयोर्विषयभावप्रसंगे तद्विशेषणा
र्थमसर्वपर्यायग्रहणं क्रियते ॥ तानि द्रव्याणि मतिश्रुतयो विषयभावमापद्य

राजवा.
१०५

मानानि कतिपयैरेव पर्यायैर्विषयभावमास्कंदंति न सर्वपर्यायैरनंतैरपीति तत्कथमिह
मतिश्चक्षुरादिकरणनिमित्ता रूपाद्यालंबना सा यस्मिन् रूपादौ वर्त्तते न तत्र
सर्वान्पर्यायानवगृह्णाति चक्षुरादिविषयानेवालंबते श्रुतमपि शब्दलिंगशब्दा
श्च सर्वे संख्येया एव द्रव्यपर्यायाः पुनः संख्येयानंतभेदाः न तैः सर्वैर्विशेषाकारै
र्णैर्विषयी क्रियंते उक्तं च पण्णवणिज्जा भावा अणंतभागो दु अणभिलप्पा
णं पण्णवणिज्जाणं पुण अणंतभागो सुदणिबद्धो त्ति अतींद्रियेषु मतेरभावात्स
र्वद्रव्यासंप्रत्यय इति चेन्न नोइंद्रियविषयत्वात्स्यान्मतं धर्मास्तिकायादिषु
मतेरभावः अतींद्रियत्वात् कुतो मतिः सर्वद्रव्यविषयनिबंधेति लक्षणमयुक्तमि
ति तन्न किं कारणं नोइंद्रियविषयत्वात् नोइंद्रियावरणक्षयोपशमलब्ध्यपेक्षं
नोइंद्रियं तेषु व्याप्रियते अथ हि तत्र न वर्तेतावधिनाम्ना निर्दिष्टे तद्रूपि विव
वृत्तेः प्रथममतिश्रुतयोरनंतरनिर्देशार्हस्यावधेः को विषयनिबंध इत्यत आ
ह ॥ रूपिष्ववधेः ॥ रूपशब्दस्यानेकार्थत्वे सामर्थ्याच्छुक्लादिग्रहणं अथ रू

पमनंतस्वभामितिनचेहसामर्थ्याच्चक्षुर्विषयेष्वंधकारादौवर्त्तमानोगृह्यतेयदिस्वभाव
वाचिनोग्रहणंस्यादनर्थकंस्यान्नहिकस्यचित्स्वभावोनास्तीतिभूमाद्यनेकार्थसं
भवेन्नित्ययोगोभिधानवत्साद्यपिमत्वर्थीयस्यभूमादयोर्थाबहवःसंभवंति इ
हाभिधानवशान्नित्ययोगोवेदितव्यः।नित्याहिपुद्गलाःस्पर्शरूपेणेतियथाक्षी
रिणोवृक्षाइतियद्येवमवधिज्ञानस्यपुद्गलाःरूपत्वेनैवविषयभावंप्रतिपद्य
न्तेनरसादिरूपत्वेननैषदोषस्तदुपलक्षणार्थत्वात्तदविनाभाविरसादिग्रहणं
तद्रूपंद्रव्यस्योपलक्षणत्वेनोपादीयतेऽतस्तदविनाभाविनोरसादयोपिगृ
ह्यन्ते।यद्येवंतज्ज्ञानेषुसर्वेष्वनन्तेषुपर्यायेष्ववधेर्विषयनिबंधः।प्राप्तोनीत्य
तआह।असर्वपर्यायग्रहणात्प्रवृत्तेर्नसर्वगतेति।असर्वपर्यायेष्वितिएत
द्ग्रहणमनुवर्तते।यथादेवदत्तादयोहीयतोजिनदत्ताद्यकंबलइतिह्रीयते
मित्योभिसंबंध्यतेएवमिहाप्यसर्वपर्यायेष्वित्यभिसंबंधान्नसर्वगतिर्भवति
ततोरूपिषुपुद्गलेषुप्रागुक्तद्रव्यादिपरिमाणेषुजीवपर्यायेषुऔदयिको

पशमिकक्षायोपशमिके उत्पद्यते ऽवधिज्ञानरूपिद्रव्यसंबंधात्क्षायिकपा
रिणामिकेषु नापिधर्मास्तिकायादिषु तत्संबंधाभावात्। अथमनःपर्ययस्य
विषयनिबंध इत्यत आह ॥ तदनंतभागे मनःपर्ययस्य॥ यद्रूपिद्रव्यं सर्वा
वज्ञानस्य विषयत्वेन समर्थितं तस्यानंतभागीकृतस्यएकस्मिन्भागे मनःपर्यय
प्रवर्त्तते। अथांतेयन्निर्दिष्टं केवलज्ञानं तस्य को विषयनिबंध इत्यत आह॥ स
र्वद्रव्यपर्यायेषु केवलस्य॥ अत्राह किं द्रव्यं स्वपर्यायान्द्रवति द्रूयते वा तैरिति
द्रव्यं आत्मन। पर्यायान्द्रवति गच्छतीति द्रव्यं बहुलापेक्षया कर्त्तरिसाधुत्वं द्रूयते
वा तैरिति द्रव्यं। कथंचिद्भेदसिद्धौ तत्कर्त्तृकर्मव्यपदेशासिद्धिः। द्रव्यस्य पर्यायाणां
च कथंचिद्भेदे सत्युक्तः कर्त्तृकर्मव्यपदेशासिद्ध्यति इतरथाहि तदप्रसिद्धेरत्यंता
व्यतिरेकाद्यन्यत्वे कांतेनैकत्वमवधार्यते तस्य कर्त्तृकर्मव्यपदेशाप्रसिद्धिः स्यात्कुतः
अत्यंताव्यतिरेकान्न हि तदेवानिर्विशेषमेकं शक्त्यंतरापेक्षया विना कर्त्तृकर्मच
भवितुमर्हति। अथकः पर्यायस्तस्यानिथोभवनं प्रतिविरोध्यविरोधिनां धर्माणां

स्पात्तानुपात्तहेतुकानां शब्दांतरात्मलाभनिमित्तत्वाद र्पितव्यवहारोहेर विषयोव
स्थाविशेषः। पर्यायः। मिथोभवनंप्रतिकेचिद्धर्माविरोधिनः केचिदविरोधिनः त
त्रजीवस्यतावदनादिपारिणामिकचैतन्य। जीवत्वभव्याभव्योर्ध्वगतिस्वभावास्ति
त्वादिभिरौदयिकादयोभावायथासंभवंयुगपद्भावादविरोधिनोविरोधिनस्त्वना
रकतैर्यग्योनदेवमनुष्यस्त्रीपुंनपुंसकएकद्वित्रिचतुःपंचेंद्रियवाल्यकौमा
रकोपप्रसादादयः। सहानवस्थानात्तथापौद्गलिका। अनादिपारिणामिकाःरू
परसगंधस्पर्शशब्दसामान्यास्तित्वादयः। शुक्लादिपंचकतिक्तादिपंचकगंध
द्वयस्पर्शाष्टकशब्दषट्कपर्यायैःप्रत्येकमेकद्वित्रिचतुः। पंचादिसंख्येयानंतगु
णापरिणामिभिर्यथासंभवंयुगपद्भावादविरोधिनोविरोधिनस्त्वशुक्लकृष्णनील
तिक्तकटुकसुरभेतरगंधादयः। प्रायोगिकाः वैस्रसिकस्त्वपरमाणुस्कंधेषु
चसहानवस्थानादेवंधर्मास्तिकायादिष्वप्यमूर्त्तत्वाचेतनत्वासंख्येयप्रदेशत्व
गतिकारणस्वभावास्तित्वादयः। अनंतभेदागुरुलघुगुणहानिवृद्धिविकारैः

प्रत्ययैः॥ परप्रत्ययैश्चागतिकारणात्वविशेषादिभिरविरोधिनः॥ परस्परविरोधि
नश्च ज्ञेयाः तेषु केषुचिदुपात्तहेतुकाद्रव्यक्षेत्रकालभावनिमित्ताऊदयिकाद
यश्चानुपात्तहेतुकाश्च त्रिषु कालेष्वविकारिणः॥ पारिणामिकाश्चैतन्यादयस्ते
षां विरोध्याविरोधिनां धर्माणामुपात्तानुपात्तहेतुकानां शब्दांतरात्मलाभान्नि
मित्तत्वाच्चेतनो नारको बालक इत्यर्पितव्यवहारविषय इति व्यवहारर्जुसूत्रा
त्रिविधशब्दनयात्मकः॥ द्रव्यार्थिकानर्पणात्पर्यायार्थिकेनार्पितस्तस्य विष
यस्तस्य द्रव्यस्यावस्थाविशेषः पर्याय इत्युच्यते॥ तयोरितरेतरयोगलक्षणो
तयोरितरेतरयोगलक्षणो द्वंद्वो वेदितव्यः द्रव्याणि च पर्यायाश्च द्रव्यपर्यायाः इ
ति द्वंद्वे न्यत्वं प्लक्षन्यग्रोधवदिति चेन्न॥ तस्य कथंचिद्भेदेपि दर्शनाद्गोत्वगोपिंडव
तस्यान्मतं यदि द्वंद्वः॥ प्लक्षन्यग्रोधवदन्यत्वं द्रव्यपर्यायाणां प्राप्नोतीति तन्न किं
कारणं तस्य कथंचिद्भेदेपि दर्शनात् गोत्वगोपिंडवत् यथा गोत्वं च गोपिंडश्च गो
पिंडावित्यनन्यत्वेपि द्वंद्वो भवति तथा द्रव्यपर्यायेष्विति ननु सामान्यविशेष

योरन्यत्वात्साध्यसमेतदितिनैषदोषः॥ उक्तमेतदनन्यत्वंसामान्यविशेषयोर्द्रव्य
ग्रहणंपर्यायविशेषणं चेत्तानर्थक्यात्स्यादेतद्रव्याणांपर्यायाः द्रव्यपर्यायाइति
द्रव्यग्रहणंपर्यायविशेषणमितितन्नकिंकारणमानर्थक्याद्देवं सतिद्रव्यग्रहण
मनर्थकंस्यान्नह्यद्रव्यस्यपर्यायाःसंतीतेद्रव्याज्ञानप्रसंगाच्चकेवलेनपर्याय
एवज्ञायंतेनद्रव्याणीतिद्रव्याज्ञानंप्राप्नोतिउत्तरपदार्थप्रधानत्वात् अथमत
मेतत्सर्वेषुपर्यायेषुज्ञातेषुनकिंचिदज्ञातमस्तितत्तोव्यतिरिक्तस्याद्रव्यस्याभाव
मवेवंद्रव्यग्रहणमनर्थकमित्युक्तंपुरस्तात्तस्मात्साधूक्तंदेहेत्ययमितिनतद्धद्व
ह्वेपिद्रव्यग्रहणमनर्थकंपर्यायव्यतिरेकेणानुपलब्धेरितिनैषदोषः संज्ञास्व
लक्षणमादिभेदाद्भेदोपपत्तेः॥ अथसर्वग्रहणंकिमर्थंननुबहुवचननिर्देशादेव
वबहुत्वसंप्रत्ययसिद्धेः॥ सर्वग्रहणंनिरवशेषप्रतिपत्त्यर्थंयेलोकालोकवेदभि
न्नाश्चिकालविषयाद्रव्यपर्यायाःअनंतासतेषुनिरवशेषेषुकेवलज्ञानविषय
निर्बंधइतिप्रतिपत्त्यर्थंसर्वग्रहणंयावांल्लोकालोकस्वभावोनंतस्तावंतोनंता

राजवा०
१०८

न्ता॥यद्यपिस्युरतानपिज्ञातमेस्यसामर्थ्यमस्तीत्यपरिमितमाहात्म्यंतत्केवलज्ञा
नेवेदितव्यं॥आहविषयनिवंधोवक्तव्योनामत्यादीनामिदंतुननिज्ञातंएकस्मिंन्ना
त्मनिस्वनिमित्तसंनिधानोपजनितवृत्तीनिज्ञानानियौगपद्येनकतिभवंतीत्य
तउच्यते॥एकादीनिभाज्यानियुगपदेकस्मिन्ना चतुर्भ्यः॥ एकइतिकार्यं
शब्दः अनेकार्थसंभवेविवक्षातःप्राथम्यवचनएकशब्दः॥अयमेकशब्दः
नेकस्मिन्नर्थेदृष्टप्रयोगः॥क्वचित्संख्यायांवर्त्ततेएकोद्वौवहवइतिक्वचिदन्य
त्वेएके आचार्याअन्ये आचार्यइतिक्वचिदसहायेएकाकिनस्तेविचरंतिवीराइ
तिक्वचित्प्राथम्येएकमागमनंप्रथममागमनमिति॥क्वचित्प्राधान्येएकहंतासे
नांकरोमिप्रधानहंतासेनांकरोमीत्यर्थः॥तत्रेहविवक्षातःप्राथम्यवचनएकशब्दो
वेदितव्यः॥आदिशब्दस्यावयववचनः॥आदिशब्दस्यायमनेकार्थसंभवेविव
क्षातइहावयववचनोवेदितव्यः क्वचिद्व्यवस्थायांवर्त्ततेब्राह्मणादयश्चात्वारोव
र्णाः ब्राह्मणाद्यवस्थाः ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्राइत्यर्थः॥क्वचित्प्र

द्यासरिद्दर्त्तिन्यः भुजंगप्रकारा विषवंत इत्यर्थः॥ क्वचित्सामीप्ये नद्यादीनि क्षे
त्राणि नदीसमीपानीत्यर्थः॥ क्वचिदवयवे स्त्रगादिमध्यानि स्त्रगवयवमध्यानीत्य
र्थः॥ तेनैतदुक्तं भवति॥ एकस्यादिरेकादिः प्रथमावयव इति कस्य प्रथमस्य परोक्ष
स्यकः पुनरवयव॥ मतिज्ञानं सामीप्यवचनो वा॥ अथवा अयमादिशब्दः सामी
प्यवचनो द्रष्टव्यः तेन प्रथमस्य मतिज्ञानस्य श्रुतं समीपमित्युक्तं भवति मतेर्वाहिर्भाव
प्रसंग इति चेन्नानयोः सदाव्यभिचारात् स्यादेतदेवं सति मतेर्वाहिर्भाव प्राप्नोतीति
तन्न किंकारणमनयोः सदाव्यभिचारात् हि मतिश्रुते सर्वकालमव्यभिचारिणी ना
रदपर्वतवत्तस्मादनयोरन्यतरग्रहणे इतरस्य ग्रहणं सन्निहितं भवति॥ ततोन्यप
दार्थवृत्तावेकस्यादिशब्दस्य निवृत्तिः षष्ठकखवद्यथा नष्टमुखं उष्ट्रमुखवन्मुख
मस्येति वृत्तावेकस्य मुखशब्दस्य निवृत्तिरेवमिहापि एकादिर्येषां तानीमान्येकादी
नीति एकस्यादिशब्दस्य निवृत्तिरवयवेनाविग्रहसमुदायो वृत्त्यर्थः॥ अवयवेन वि
ग्रहः॥ क्रियते इत्यर्थः॥ समुदायो भवतीति तेनैकादीन्यभ्यंतरीकृत्य भाज्यानीत्यर्थः

त्यर्थः ॥ किं सर्वाणीत्याह ॥ आचतुर्भ्यः कुत एतत् ॥ केवलस्यासहायत्वादित्
यौगपद्याभावः ॥ यत् केवलं ज्ञानं क्षायिकं तदसहाय
मितराणि च ज्ञानानि क्षयोपशमनिमित्तान्यतो
नाभावोभिभूतत्वादहनि नक्षत्रवदिति चेन्न क्षायिक
देतन्नाभावः ॥ क्षायोपशमिकानां ज्ञानानां केवलिनि किंतु केवलज्ञानेन महता
ऽभिभूतानि स्वप्रयोजनेन व्याप्रियंते भास्करप्रभाभिभूतनक्षत्रवदिति तन्न किं का
रणं क्षीणसकलज्ञानावरणे भगवत्यर्हति कथं क्षायोपशमिका
ज्ञानानां संभवः ॥ नहि परिशामसर्वशुद्धोपदेशप्रदेशाशुद्धिरस्ति ॥ इंद्रियवत्वादिति चे
न्नार्थाथनवबोधात् ॥ स्यादेतदेवमागमः ॥ प्रवृत्ताः पंचेंद्रियाः ॥ असंज्ञिपंचेंद्रिया
दारभ्य आयोगिकेवलिन इति ॥ अत इंद्रियवत्वात्तत्कार्येणापि ज्ञानेन भवितव्या
मिति तन्न किं कारणमार्षार्थानवबोधात् आर्षे हि सयोगायोगिकेवलिनोः पंचेंद्रि
यत्वमुक्तं न भावेंद्रियं प्रति ॥ यदि हि भावेंद्रियमभविष्यदपि तर्हि संक्षीणसक

लावरणात्स्वात्सर्वज्ञेनैवास्यन्यवर्त्तिष्यतः॥ तस्मादेतदुक्तंभवति॥ एकस्मिन्नात्म
निद्वेमतिश्रुते क्वचित्त्रीणिमतिश्रुतावधिज्ञानानिमतिश्रुतमनः॥ पर्ययज्ञाना
निवाक्वचिच्चत्वारिमतिश्रुतावधिमनः॥ पर्ययज्ञानानिनपंचैकस्मिन्युगप
त्संभवंतीति॥ संख्यावचनोचैकशब्दः॥ अथवासंख्यावचनोयमेकशब्दएकमादि
र्येषांतानीमानिएकादीनिकथंमतिज्ञानंएकस्मिन्नात्मनिएकंयक्षरस्युतंद्य
नेकद्वादशभेदमुपदेशपूर्वकंतद्भजनीयंस्याद्ज्ञानवेतिद्वृत्तत्पूर्ववदपरआह॥ अ
संख्यासहायप्राधान्यवचनेएकशब्देसतिएकादीनिकेवलादीनीत्यर्थः॥ एकस्मि
न्नात्मन्येकेकेवलज्ञानंक्षायिकत्वात्॥ द्वेमतिश्रुतेइत्यादिपूर्ववत्॥ अथोक्तानिम
त्यादीनिज्ञानान्युपदेशमेवंलभंतेउतान्यथापीत्यत आह॥ मतिश्रुतावधयो
विपर्ययश्च॥ विपर्ययोन्यथाकृतः सम्यगधिकाराच्चशब्दः समुच्चयार्थः॥ वि
पर्ययश्चसम्यक्चेतिकुतःपुनरेषांविपर्ययः॥ मिथ्यादर्शनपरिग्रहात्मत्यादि
त्रि॥ पर्यय॥ योसौदर्शनमोहनीयोदयेसतिमिथ्यादर्शनपरिणामः॥ तेनसहै

राजवा॰
१५७

कार्थसमवायान्मत्यादीनां विपर्य्ययो भवति। ननु च मणिकनकादीनां वर्चोगृहग
तानामपि स्वभावविनाशो न भवति तद्वन्मत्यादीनामपि स्यान्नैष दोषः। सरजस
कटुकालाबूगतदुग्धवत्स्वगुणाविनाशः। यथा सरजसकटुकालाबूभाजने
निहितं दुग्धं स्वगुणां परित्यजति तथा मत्यादीन्यपि मिथ्यादृष्टिभाजनगतानि
दुष्यंतीति आधारस्य दोषाद्धि आधेयस्य दोषो जायते। ननु च नायमेकान्त
कमेतन्मणिकनकादयो वर्चोगृहगता अपि स्वभावं न त्यजंतीति तत्र कथमे
तदवसीयते। आलंबूदुग्धवद्दुष्यंतिमत्यादीनि न पुनर्मणिपादिवन्नदुष्यंती
ति परिणामशक्तिविशेषात्परिणामकस्य हि वस्तुनः शक्तिविशेषादन्यथाभा
वो भवति यथालांबूजं दुग्धं विपरिणामयितुं शक्नोति तथा मिथ्यादर्शनम
पि मत्यादीनामन्यथात्वं कर्त्तुमलं तदुदये अन्यथा निरूपणादर्शनाद्वर्चोगृहं
तु मणपादीनां विकारं न्यासस्याद् यत्तु मलं विपरिणामकद्रव्यसंनिधाने तेषाम
पि भवत्येवान्यथात्वं यदा तु सम्यग्दर्शनं प्रादुर्भूतं तदा

भावात्तेषांमत्यादीनांसम्यक्त्वमतःसम्यग्दर्शनमिथ्यादर्शनोदयविशेषात्तेषां
त्रयाणांद्विधाकृतिर्भवतिज्ञानंमत्यज्ञानंश्रुतज्ञानंश्रुताज्ञानंअवधिज्ञानं
विभंगज्ञानमिति।अत्राहरूपादिविषयोपलब्धिव्यभिचाराभावाद्विपर्यया
भावः।यथैवमतिज्ञानेनसम्यग्दृष्टयोरूपादीनुपलभंतेतथामिथ्यादृष्टयो
पिमत्यज्ञानेनयथैवपटादिषुरूपादीन्श्रुतेननिश्चिन्वंत्युपदिशंतिचपरे
भ्यस्तथाश्रुताज्ञानेनापि।यथैवावधिनारूपिणोर्थानवयंतितथाविभंगेना
पीतिस्मान्नास्तिविपर्ययइतिअत्राह॥सदसतोरविशेषाद्यदृच्छोपल
ब्धेरुन्मत्तवत्॥सच्छब्दस्यानेकार्थसंभवेविवक्षातःप्रशंसार्थग्रहणंअ
येसच्छब्दोनेकार्थइतिव्याख्यातः।तस्येहविवक्षातःप्रशंसार्थस्यग्रहणंवे
दितमप्रशस्तंतत्त्वज्ञानमित्यर्थः।असदज्ञानंतयोःसदसतोरविशेषेण
यदृच्छयोपलब्धेःविपर्ययोभवतिकथमुन्मत्तवद्यथोन्मत्तोदोषोदयादु
पहतेंद्रियमतिर्विपरीतग्राहीभवतिसोश्वंगौरित्यध्यवस्यतिगांवाश्व

इति लोष्ठं सुवर्णं सुवर्णं लोष्ठमिति लोष्ठं लोष्ठमिति सुवर्णं सुवर्णमिति तस्यैवमवि
शेषेणाध्यवस्यतः अज्ञानमेव भवति। न हि मिथ्यादर्शनोपहतेन्द्रियमतेर्मति
श्रुतावधयोपि अज्ञानमेव भवतीति भवत्यर्थग्रहणं वा अथवा सच्छब्दोयं भ
वत्यर्थे वेदितव्यः सद्विद्यमानमित्यर्थः असदविद्यमानं तयोरविशेषेण यदृ
च्छोपलब्धेः विपर्ययो भवति कदाचिद्रूपादि सदप्यसदिति प्रतिपद्यते असदपि
सदिति कदाचित्तु सत्सदेव असदप्यसदेवेति। कुतः। प्रवादिपरिकल्पनाभेदाद्वि
पर्ययग्रहः प्रवादिनां कल्पनाभेदाद्विपर्ययग्रहो भवति। तद्यथा केचित्तावदाहुः
द्रव्यमेव न रूपादय इति। अपर आहुः रूपादय एव न द्रव्यमिति। अपरेषां दर्शनं
अन्यद्द्रव्यं अन्ये च रूपादय इति कथमेषां विपर्ययग्रहणं उच्यते यदि द्रव्यमेव
न रूपादयः लक्षणाभावाल्लक्ष्यानवधारणप्रसंगः। किं चेन्द्रियेणासन्नि
कृष्यमाणे द्रव्ये रूपाद्यभावे सर्वात्मना सन्निकर्षे तत्तत्सर्वस्मिन्ग्रहणप्र
संगः करणभेदाभावप्रसंगश्च। न चासौ दृष्टः इष्टो वा

एवमपिनिराधारत्वादभावप्रसंगः। किंचपरस्परविलक्षणानांरूपादीनांसमु
दयेपिसतिएकानर्थांतरभावात्समुदयस्यसंभवः। परस्परतोर्थांतरभूत
त्वादर्थद्वयमन्येरूपादयः। एवमपितेषांलक्ष्यलक्षणाभावाभावः। परस्प
रतोर्थांतरत्वात्दंडिदंडवत्। लक्ष्यलक्षणाभावइतिचेन्नवैप्राम्यान्यथवत
तोर्लक्ष्यलक्षणाभावोयुक्तोनासतोरिति किंचरूपादिषुगुणेष्वमूर्त्तेषुद्र
व्यार्थांतरभूतेषुनेंद्रियसंनिकर्षोत्पत्तिकस्तत्तस्यज्ञानाभावः। नचार्थांतरभू
तेष्वकारणंभवितुमर्हति किंचामूलकारणाविप्रतिपत्तेः एषांचरूपा
दीनांमूलकारणेप्रवादिनांविप्रतिपत्तिरन्यथाकेचिदाहुः। अव्यक्तान्मह
दहंकारतन्मात्रेंद्रियमहाभूतभस्मपिंडादिनिर्वृत्तिक्रमेणघटादेर्विश्वरूप
स्यजगतउत्पादइतितदयुक्तं। नहिप्रधानस्यामूर्त्तनिरवयवत्वानिःक्रियत्वा
नींद्रियत्वानित्यत्वापरप्रयोज्यत्वादिविशेषोपेतस्यतद्विलक्षणोघटादिःका
र्यंभवितुमर्हत्यदृष्टत्वान्नवापरप्रयोज्यस्यप्रधानस्यस्वयमेवाभिप्रायरहि

वंकप्रसवक्रमोयुक्तः पुरुषस्तावन्निष्क्रियत्वान्नमहदादिसर्गा
र्थंप्रधानंप्रयुंक्तेस्वयंचनिष्क्रियत्वात्प्रधानेनात्मानंमहदादिसर्गार्थंप्रयोक्तुम
। नहिस्वयंगतिविकलः। पंगुरात्मानमेवाष्ठम्भो च्छायगच्छन्दृष्टः। किंचाप्र
योजनस्यप्रधानस्यमहदादिसर्गोनयुक्तः। किमात्मपुरुषभोगः प्रयोजनमितिचेन्न
त्यस्यविभोरात्मनभोगपरिणामाभावात्। किंवाचेतनत्वादिहलो
केचेतनश्चैत्रः ओदनार्थीक्रियाफलसाधनत्वसमर्थं पश्यन्नपिसंधुक्षणादिषुप्र
वर्तमानोदृष्टः। नचतथाप्रधानंचेतनमतोस्यमहदादिक्रियाप्रसवक्रमाभावः। न
क्रमस्यप्रयोजकोनिः। क्रियत्वादपरआह। परमाणुभ्यः प्रतिनि
यतपार्थिवादिजातिविशिष्टेभ्यः अदृष्टादिसंनिधानेसतिसंहतेभ्यः। अर्थान्त
। कार्यात्मलाभइतितदप्युक्तंनित्यत्वादणूनांकार्यारंभशक्त्याभावा
त्। नचारंभेनित्यत्वहानेर्नचार्थान्तरभूतस्यकार्यस्यारंभोयुक्तः। व्यतिरेकानुपल
ब्धेरूपलब्धौवाणुमहत्त्वाभावः। नचजातिप्रतिनियमात्। भिन्नजाती

रंभदर्शनाद्भिन्नजातीयेष्वसमुदयमात्रमितिचेत्तुल्यजातीयेष्वपितत्प्रसंगात्॥ नचा
त्मनोघटाद्यारंभेकर्तृत्वमुपपन्नंनिःक्रियत्वान्नित्यत्वाच्चनाप्यात्मगुणस्यादृष्ट
स्यनिःक्रियत्वादेवनचानि॥ क्रियोर्थांतरेक्रियाहेतुर्दृष्टः॥ अन्येमन्यंतेवर्णादिपर
माणुसमुदयात्मकारूपपरमाणवोऽतींद्रियाः समुदिताः संतः इंद्रियग्राह्यत्व
मनुभूयघटादिकार्यमिलाभहेतुत्वंप्रतिपद्यंतइतितदयुक्तंप्रत्येकंरूपपरमाणू
नामतींद्रियत्वाततोन्यस्यकार्यस्याप्यतींद्रियत्वप्रसंगात्तत्पश्चदृश्यविषयप्रमा
णाभासविकल्पाभावः॥ कार्याभावाच्चतल्लिंगकारणस्याप्यभावः॥ किंचक्षणि
कत्वान्निःक्रियत्वाच्चकार्यारंभाभावः॥ विविक्तप्रतीनांपरस्पराभिसंबंधाभावश्च
नचान्योर्थश्चेतनस्तेषांसंबंधस्यकर्त्तास्तितदभावात्संबंधाभाव एवमन्येष्वपिप्र
वादिषुसत्यसदितिऽसत्यपिसदितिविपर्ययोमिथ्यादर्शनोदयवशाद्द्रष्टव्यः
पित्तोदयाकुलितरसनेंद्रियविपर्ययवत्ततोयद्युक्तंरूपादिविषयोपलब्धिव्यभि
चाराभावान्नमिथ्यादृष्टेर्ज्ञानत्रयमज्ञानमितितदसम्यग्व्याख्यातंज्ञानंलक्ष

राजवा॰ रागादिभिरितिनीचारित्रंनिर्दिष्टंवांतदुल्लंघ्यनयाउच्यंते। कस्मान्मोक्षविधानेतस्य
११३ वक्ष्यमाणत्वात्कृतः। पुनस्तन्मोक्षविधौवक्ष्यतइतिचेन्मोक्षंप्रतिप्रधानकारण
त्वात्किंकृतंप्राधान्यंकृत्स्नकर्मेंधननिर्दहनंकृतंयतःआत्माव्युपरतक्रियाध्यानावि
र्भूतात्मबलः। कृत्स्नकर्मेंधननिर्दहनसमर्थोभवतिननुक्षायिकसम्यक्त्वकेव
लज्ञानोपेतोपि। यदिस्यात्क्षायिककेवलज्ञानोत्पत्त्यनंतरमेवकृत्स्नकर्मक्षयः
व्युपरतक्रियाध्यानोत्पत्त्यनंतरमेवभवतितस्मोत्तमंचारित्रंकर्मादानहेतुक्रिया
रित्यागमितिवचनात्यदीहतदुच्यतमोक्षविधानेपितदुक्तमितिगौर
वेस्यादेवमपिजीवादयोनिर्दिष्टाउच्यंतेप्रमाणंव्याख्यातंप्रमाणैकदेशानयाः
तदनंतरवचनाहानयाश्चेवंकेतेनयाइत्यतआह
नैगमसंग्रहव्यवहारर्जुसूत्रशब्दसमभिरूढैवंभूतानयाः॥ शब्दपेक्षया
एकादिसंख्यायविकल्पानयाः तत्रातिसंक्षेपादप्रतिपत्तिरतिविस्तरेचल्पप्र
नामननुग्रहइतिमध्यमतयाप्रतिपत्त्यासमानयाःसूत्रेोच्यंते। तेषांसामान्यविशे

षलक्षणंवक्तव्यंतत्र। सामान्यलक्षणमुच्यते। प्रमाणप्रकाशितार्थविशेषप्ररूपको
नयः। प्रकर्षेणमानंप्रमाणंसकलादेशइत्यर्थः। तेनप्रकाशितानांनप्रमाणाभासप
रिगृहीतानामित्यर्थस्तेषामर्थानामस्तित्वनास्तित्वनित्यत्वानित्यत्वाद्यनंतात्मनांजी
वादीनांयेविशेषाः पर्यायास्तेषांप्रकर्षेणरूपकः प्ररूपकनिरूढदोषानुषंगद्वा
रेणेत्यर्थः। एवंलक्षणोनयस्तस्यद्वौमूलभेदौद्रव्यास्तिकः पर्यायास्तिकश्चद्रव्य
मस्तीतिमतिरस्यद्रव्यभवनमेवनातोन्येभावविकाराननाप्यभावस्तद्व्यतिरेकेणानुप
लब्धेरितिद्रव्यास्तिकः। पर्यायएवास्तीतिमतिरस्यजन्मादिभावविकारमात्रमेवभव
नंनततोन्यद्द्रव्यमस्तितद्व्यतिरेकेणानुपलब्धेरितिपर्यायास्तिकः। अथवाद्रव्यमे
वार्थोस्यनतुगुणःकर्म्मणितदवस्थारूपादितिद्रव्यार्थिकः पर्यायएवार्थोस्यरूपा
द्युत्क्षेपणादिलक्षणोनततोन्यद्द्रव्यमितिपर्यायार्थिकः अथवार्यतेगम्यतेनिष्य
द्यतइत्यर्थः। कार्यंद्रवतिगच्छतीतिद्रव्यंकारणंद्रव्यमेवार्थोस्यकारणमेवकार्यं
नार्थांतरंनचकार्यकारणयोःकश्चिद्रूपभेदः। तदुभयमेकाकारमेवपर्वांगुलिद्र

व्यवदितिद्रव्यार्थिकः परिसमंतादायः पर्यायःपर्यायएवार्थः॥ कार्यमस्यनद्रव्यमतीता
नागतयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेव्यवहाराभावात्सएवैकः॥ कार्यकारणव्यपदेशभागिति
पर्यायार्थिकः अथवार्थनमर्थः प्रयोजनंद्रव्यमेवार्थोस्यप्रत्ययाभिधानानुप्रवृ
त्तिलिंगदर्शनस्यनिन्हेतुमशक्यत्वादितिद्रव्यार्थिकः पर्यायोर्थ प्रयोजनमस्य
वाग्विज्ञानव्यावृत्तिनिबंधव्यवहारप्रसिद्धेरितिपर्यायार्थिकः॥ तद्भेदानैगमाद
य एषांविशेषलक्षणमुच्यते॥ अर्थसंकल्पमात्रग्राहीनैगमः॥ निगच्छंत्यस्मिन्नि
तिनिगमनमात्रंवानिगमः॥ निगमेकुशलोभवोवानैगमस्तस्यलोकेव्यापारः॥ अ
र्थसंकल्पमात्रग्रहणंप्रस्थेंद्रगृहगम्यादिष्ठानवद्यथा॥ कश्चित्स्वगृहात्परशुंपरु
षंगच्छंतमभिसमीक्ष्याहकिमर्थंगच्छतिभवानितिसतस्मैआचष्टेप्रस्थार्थमिति
एवमिहगृहाद्दावयितथाकत्तरोत्रगामीत्युक्तेआचष्टेअहंगमीतिसंप्रत्यगच्छत्य
पिगमीतिव्यवहारः एवंप्रकारोन्योपिनैगमनयस्यविषयः॥ भाविसंज्ञाव्यवहारइति
चेन्नभूतद्रव्यासन्निधानात्स्यादेतन्नायंनैगमनयविषयः भाविसंज्ञाव्यवहारइ

त्तितन्नकिंकारणंभूतद्रव्यासंनिधानाद्भूतंहिकुमारतंडुलादिद्रव्यमाश्रित्यराजौदना
दिकाभाविनीसंज्ञाप्रवर्त्ततेनचतथानैगमनयविषयेकिंचिद्भूतंद्रव्यमस्तियदाश्रया
भाविनीसंज्ञाविज्ञायेत॥ उपकारेउपलंभात्संव्यवहारानुपपत्तिरितिचेन्नाप्रतिज्ञाना
त्स्यादेतन्नैगमनयवक्तव्येउपकारोनोपलभ्यतेभाविसंज्ञाविषयेतुराजादावुपल
भ्यतेततोनायंयुक्तइतितन्नकिंकारणं॥अप्रतिज्ञानान्नैतदस्माभिः प्रतिज्ञातंउपका
रेसतिभवितव्यमितिकिंतर्ह्यस्यनयस्यविषयःप्रदर्श्यतेऽपिचउपकारंप्रत्यभिमु
खत्वादुपकारवानेव॥ स्वजात्यविरोधेनैकत्वोपनयात्समस्तग्रहणंसंग्रहः॥अभिधा
नानुप्रवृत्तिलिंगसादृश्यंस्वरूपानुगमोवाजातिसाचेतनाचेतनाद्यात्मिकाशब्दप्र
वृत्तिनिमित्तत्वेनप्रतिनियमात्स्वार्थव्यपदेशभाक्स्वाजातिः स्वाजातेरप्रच्यवन
मविरोधः॥ स्वजातेरविरोधःस्वजात्यविरोधः॥ तेनस्वजात्यविरोधेनैकत्वोपनयात्के
षांभेदानांसमस्तग्रहणंसंग्रहः॥ यथासद्द्रव्यंघटइत्यादिसदित्युक्तेसत्तासंबंधाहों
णांद्रव्यपर्यायतद्भेदप्रभेदानांतद्व्यतिरेकात्तेनैकेनसंग्रहः॥ द्रव्यमितिवोक्तेजी

ख०ज०वा०
११६

वाजीवद्भेदप्रभेदानांद्रव्यत्वाविरोधात्तेनैवसंग्रहः। घटइतिचोक्तेनामादिभेदात्सुव
र्णादिकारणविशेषाद्गुणसंस्थानादिकिविकाराच्चभिन्नानांघटशब्दवाच्यानांतदव्य
तिरेकादेकत्वेनसंग्रहः। एवमितरेष्वपीतितत्राभिधानप्रत्ययोःसामान्यंनिराकृतवि
शेषभावादाहसत्ताव्यर्थांतरभूतमस्तितदभिसंबंधात्सदादिव्यपदेशः इतितन्न
उभयथाउपपत्तेरिदमिहसंप्रधार्यंसत्तासंबंधात्प्राग्द्रव्यादिषुसदित्यभिधानप्रत्य
यश्चस्याद्वानवेतियदिस्यात्सत्तासंबंधवैयर्थ्यंप्रकाशितप्रकाशनवैयर्थ्यवत्सत्ताद्व
यप्रसंगश्चएकाभ्यंतरीअपरावाद्येत्यनश्चसमयविरोधः।
धलिंगाभावाच्चैकोभावइति। अथनास्तिस्वरविषाणादिष्वतिप्रसंगः।
यंविशेषइतिचेन्नतस्यप्रतिषिद्धत्वात्। किंचरात्तेत्तायाः सदितिव्यपदेशस्यसत्तातद
हेतुकत्वाहेतुकत्वयोरनवस्थाप्रतिज्ञाहानिदोषप्रसंगः अथपदार्थशक्तिप्रति
नियमाद्द्रव्यादिषुसदितिव्यपदेशोनिमित्तांतरहेतुकः। सत्तायांस्वतएवेतिचेत्प्रस
गंवादत्यागः इच्छामात्रकल्पनाप्रसंगश्च। किंचसत्तादेःपदार्थो

वृत्तिःसोस्येतिवास्यात्सोयमितिवायदिसोस्येतिवृत्तिर्मत्वर्थीयेनभवितव्यंसत्तावद्
व्यमितियथागोमानुयवमानित्यतोमत्वर्थस्यभावार्थस्यचनिवृत्तिर्वक्तव्याऽथसो
यमित्यभिसंबंधेनवृत्तिःसत्ताद्रव्यमितिप्राप्नोतियथायष्टिःपुरुषइतिनसद्द्रव्यमि
तितत्रभावार्थस्यनिवृत्तिर्वक्तव्याकिंचदृष्टांताभावान्नह्येकेकिंचिदनेकसंबंधि
दृष्टंयदियदितिसमीक्ष्यसत्तैकानेकःसंबंधिनीगम्येत नीलीद्रव्यवदितिचेन्नत
स्यानेकत्वान्नीलिलवदितिचेन्नतस्यासिद्धत्वात् अतोविधिपूर्वकमवहरणंव्यवहा
रः एतस्मादतःकुतःसंग्रहात्संग्रहनयाक्षिप्तानामर्थानांविधिपूर्वकमवहरणंव्य
वहारःकोविधिःसंग्रहगृहीतोर्थस्तदानुपूर्व्येणैवव्यवहारःप्रवर्त्तनइत्ययंविधिस्त
द्यथासर्वसंग्रहेणसत्संगृहीतंतच्चानपेक्षितविशेषंनालंसंव्यवहारायेतिव्यवहार
नयआश्रीयतेयत्सत्तद्द्रव्यंगुणोवेतिद्रव्येणापिचसंग्रहाक्षिप्तेनजीवविशेषानपे
क्षेणानशक्यसंव्यवहारइतिजीवद्रव्यमजीवद्रव्यमितिवाव्यवहारआश्रीयतेजीवा
जीवावपिचसंग्रहाक्षिप्तौनालंसंव्यवहारायेतिप्रत्येकंदेवनारकादिघटादिश्चव्य

वहारेणाश्रीयतेकषायोभैषज्यमित्युक्तेचसामान्यस्यविशेषात्मकत्वाल्लैयत्राश्रयाद्विवि
शेषसामर्थ्येनाहिशक्यंऽभगणापिचक्रम्हतासवः कषायसमाहारकर्त्तुनामस्थापना
द्रव्याणिचसंग्रहोपात्तानिनालंव्यवहारायेत्तिभावस्वग्रह्यते एवमयंनयस्तावत्वर्त्त
तेयावत्पनन्तौस्तिविभाग सूत्रपातवत्ऋजुसूत्रः। यथाऋजुः सूत्रपातस्तथाऋ
जुप्ररूपणांसूत्रयतितंत्रयतिऋजुसूत्रः सर्वोत्त्रिकालविषयानतिशय्यवर्तमानका
लविषयमादत्ते अतीतानागतयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेनव्यवहाराभावात्समवायमात्र
मस्यनिर्द्दिष्टक्षितंकषायोभैज्यमित्यत्रचसंजातरसकषायोभैषज्यंनप्रायमिक
कषायोऽल्पोनभिव्यक्तरसत्वादस्यविषयः पच्यमानः पक्वः पक्वस्तुस्यात्पच्य
मानःस्यादुपरतपाकत्येसदेतद्विरोधात्पच्यमानइतिवर्त्तमानः पक्वाइति अतीत
स्तयोरेकस्मिन्नवरोधोविरोधीतिनैषदोषः पचनस्याद्यावयविभागसमयेकश्चिद्दृष्ट नि
र्वृत्तोवान्वायदिननिर्वृत्तस्तद्वायीद्विष्वपि अनिर्वृत्तेः पाकाभावः स्यात्तनतोभिनिर्वृत्ते
स्तदपेक्षयापच्यमानःपक्वइतरथाहिसमयस्यत्रैविध्यप्रसंग सएवौदनः

नन्वत्युच्यते॥ पक्तुरभिप्रायस्यानिर्वृत्तेः पक्तुर्हिसुविशदसुस्विन्नौदनेपक्ताभिप्राय
स्यात्दुपरतत्वात्कइतिचोच्यतेकस्यचित्पक्तुस्तावतैवकृतार्थत्वादेवक्रियमाणकृत
भुज्यमानभुक्तवध्यमानवद्धसिद्ध्यन्सिद्धादयोयोज्यास्तथाप्रतिष्वंतेस्मिन्नितिप्र
स्थ॥ यदैवामिमीतेतीतानागतधीन्यमानासंभवात्कुंभकाराभाव॥ शिवकादिपर्या
यकरणेतदभिधानाभावात्कुंभपर्यायसमयेवस्वावयवेभ्यएवनिर्वृत्ते॥ स्थितप्र
श्नेचकुतोद्यागच्छसीतिनकुतश्चिदित्ययंमन्यतेतत्कालक्रियापरिणामाभावाद्य
मेवाकाशदेशमवगाढुंसमर्थःआत्मपरिणामेवात्रैवास्यवसतिर्न्निकृष्णकाकः
उभयोरपिस्वात्मकत्वात्कृष्ण॥ कृष्णात्मकोनकाकात्मकः यदिकाकात्मकःस्याद्भ्र
मरादीनामपिकाकत्वप्रसंगःकाकश्चकाकात्मकोनकृष्णात्मक॥ यदिकृष्णात्मक
स्तुक्लकाकाभावःस्यात्पंचवर्णत्वाच्चपित्तास्थिरुधिरादीनांपीतशुक्लरक्तादिव
र्णत्वात्तद्व्यतिरेकेणकाकाभावाच्चनसामानाधिकरण्यमेकस्यपर्यायेभ्योनन्यत्वा
त्पर्यायाएवविविक्तशक्तयोद्रव्यंनामनकिंचिदस्तीतिकृष्णत्वप्राधान्यादितिचे

ल्लाऽस्तिरक्तादिष्वतिप्रसंगात्कषायमधुरेचमधुनिविरोधात्प्रत्यक्षेणाख्यायमाने
काकविशेषश्वेतेनकेनचित्द्वीपांतरनिवासिन्युपलब्धेकृष्ण
काकविशेषेपुरुषेणप्रतिपाद्यमानेसंशयोजायतेकिमयंकाकस्यकार्ष्ण्यंप्रा
धान्यादाचष्टेद्रव्यस्यैववातथापरिणामादित्यतः पलालादिदाहाभावः प्रतिवि
शिष्टकालपरिग्रहादस्यहिनयस्याविभागोवर्तमानसमयोविषयः अग्निसंबं
धनदीपनज्वलनदहनान्यसंख्येयसमयान्तरालानियतोस्यदहनाभावः किंच य
स्मिन्समयेदाहः नतस्मिन्पलालंभस्मताभिनिर्वृत्तेः यस्मिंश्चपलालंनतस्मिन्दा
हइतियत्पलालंतद्दहतीतिचेन्नसावशेषात्समुदायाभिधायिनांशब्दानामवय
वेष्ववृत्तिदर्शनाद्दोषइतिचेन्न तदवस्थत्वादेकदेशदाहाभावस्योक्तत्वान्निरव
शेषदाहासंभवादितिचेन्नवचनाविरोधात्तदवस्थत्वाच्चवचनविरोधस्तावद्यदिनि
रवशेषस्यपलालस्यदाहस्यासंभवइत्येकदेशदाहात्पलालदाहोनादाहः ननुभ
वद्वचनस्यनिरवशेषपरपक्षदूषकत्वाभावात्परपक्षैकदेशस्यदूषकत्वमतः

कदेशादूषकत्वात्कृत्स्नमपीदंदूषकमेवेत्यस्यसाधकत्वासामर्थ्याभावइतिनदव
स्थलमप्येकसमयेदाहाभावइत्युक्तत्वादवयवानेकत्वेयद्यवयवदाहात्सर्वत्रदा
हः अवयवांतरादाहात्तत्सर्वदाहाभावः अथदाहः सर्वत्रकस्मान्नादाहः अतो
नदाहएवंपानभोजनादिव्यवहाराभावाः नष्टः कृष्णीभवत्युभयोर्भिन्नकाला
वस्थत्वात्प्रत्युत्पन्नविषयेनिवृत्तपर्यायानभिसंबंधात्सर्वसंव्यवहारलोपइति
चेन्नविषयमात्रप्रदर्शनात्पूर्वनयवक्तव्यत्वाल्लोकसंव्यवहारसिद्धिर्भवतिशपत्यर्थमा
ह्वयतिप्रत्याययतीतिशब्दः उच्चरितः शब्दः कृतसंगतेः पुरुषस्यस्वाभिधेयेप्र
त्ययमादधातीतिशब्दइत्युच्यते सचलिंगसंख्यासाधनादिव्यभिचारनिवृत्तिपरः
लिंगंस्त्रीत्वपुंस्त्वनपुंसकत्वानिसंख्याएकत्वद्वित्वबहुत्वानिसाधनमस्मदाद्येवमा
दीनांव्यभिचारोनन्याय्यइतितन्निवृत्तिपरोयंनयस्तद्यथा लिंगव्यभिचारस्तावत्स्त्री
लिंगेपुल्लिंगाभिधानंतारकास्वातिरितिपुंल्लिंगेस्त्र्यभिधानमवगमोविद्येतिस्त्री
त्वेनपुंसकाभिधानंवीणाआतोद्यमितिनपुंसकेस्त्र्यभिधानंआयुधंशक्तिरितिपुल्लिं

गेनपुंसकाभिधानंपटोवस्त्रमितिनपुंसकेपुंल्लिंगाभिधानंद्रव्यंपरशुरितिसंख्याव्य
भिचारः।एकत्वेद्वित्वंनक्षत्रंपुनर्वसूइत्येकत्वेबहुत्वंनक्षत्रंशतभिषजाइतिद्वित्वेए
कत्वंगोदौग्रामइतिद्वित्वेबहुत्वं।पुनर्वसूपंचतारकाःइति।बहुत्वेएकत्वं।आम्राव
नमिति।बहुत्वेद्वित्वंदेवमनुष्याउभौराशीइतिसाधनव्यभिचारः।एहिमन्येरथेनया
स्यसिनहियास्यसियातस्तेपितेति।आदिशब्देनकालादिव्यभिचारोगृह्यतेविश्वदृ
श्वास्यपुत्रोजनिताभाविकृत्यमासीदितिकालव्यभिचारः।संतिष्ठतेप्रतिष्ठतेवि
रमत्युपरमत्युपग्रहव्यभिचारः।एवमादयोव्यभिचाराअयुक्ताःकुतः।अन्यार्थ
स्यान्यार्थेनसंबंधाभावात्यदिस्यात्घटः।पटोभवतुपटोवाप्रासादइतितस्माद्यथा
लिंगंयथासंख्यंयथासाधनादिचन्याय्यमभिधानं।लोकसमयविरोधइतिचेद्वि
रुध्यतांतत्त्वंमीमांस्यतेस्मुद्दुरूपचारनानार्थसमभिरोहणात्समभिरूढः।यतो
नानार्थान्समतीत्यैकमर्थमाभिमुख्येनरूढःसततः।समभिरूढः।कुतोवस्त्वंतरा
संक्रमेणातन्निष्ठत्वात्कथमवितर्कध्यानवद्यथातृतीयंशुक्लंसूक्ष्मक्रियम

वितर्कमविचारंध्यानमर्थव्यंजनयोगसंक्रांत्यभावात्सूक्ष्मकाययोगनिष्ठत्वात्त

यागौरित्ययंशब्दोवागादिषुवर्त्तमानोगव्यधिरूढः एवंशेषेष्वपिरूढिशब्देष्व

विषयः अथवार्थगत्यर्थः शब्दप्रयोगः तत्रैकस्यार्थस्यैकेनगतत्वात्पर्याय

शब्दप्रयोगोनर्थकः शब्दभेदश्चेदस्ति अर्थभेदेनाप्यवश्यंभवितव्यमितिना

नार्थसमभिरोहणात्समभिरूढः इंदनादिंद्रः शकनाच्छक्रः पूर्दारणात्पुरंद

रइत्येवंसर्वत्र अथवायोयत्राधिरूढः सतत्रसमेत्याभिमुख्येनारोहणात्समभि

रूढः यथाक्वभवानास्ते स्वात्मनीतिकुतः वस्त्वंतरेवृत्त्यभावाद्यद्यन्यस्यान्य

त्रवृत्तिः स्यात्ज्ञानादीनांरूपादीनांचाकाशेवृत्तिः स्यात् येनात्मनाभूतस्ते

नैवाध्यवसाययतीत्येवंभूतः येनात्मनायेनाभिधेयेनभूतः शब्दस्तेनैवा

ध्यवसाययतियथेंद्रशब्दः परमेश्वरत्वाभिधेयः सपरिणामोयत्रयदावर्त्त

तेतत्रतदैवयुक्तोननामस्थापनाद्रव्येषुतत्परिणामाभावादित्येवमितरेष्वपिशब्दे

षुस्वाभिधेयक्रियापरिणतिक्रियाक्षणएवयुक्तिर्नान्यदेति अथवायेनात्मनायेन

राजवा-
१४६

पेणाभूतोर्थस्तेनैवाध्यवसाययतियथागच्छतीतिगौरितियदैवगच्छतितदैव
गच्छतितदैवगौरितिनस्थितोनशयितइतिपूर्वोत्तरकालयोस्तदर्थाभावात्डिवत्
एवमितरेष्वपि॥अथवायेनात्मनायेन॥ज्ञानेनभूतःपरिणतस्तेनैवाध्यवसा
याययतियथाइंद्राग्निज्ञानपरिणतआत्मैवेंद्राग्निश्चेत्येवंभूतार्थप्रत्यायनाच्छब्द
एवंभूतः॥तत्कार्यत्वाच्छब्दासिद्धेःदाहकत्वाद्यतिप्रसंगइतिचेत्तदव्यतिरेकादप्र
स्यादेतदग्न्यादिव्यपदेशोयद्यात्मनिक्रियतेदाहकत्वाद्यतिप्रस
ज्यतेतदव्यतिरेकादप्रसंगस्तानिनामादीनियेनरूपेणव्यपदिश्यंतेततस्तेषामः
व्यतिरेकःप्रतिनियतार्थवृत्तित्वाद्धर्माणांततोनोआगमभावाग्नौवर्त्तमानंदाहक
त्वंकथमागमभावाग्नौवर्त्ततउक्तानैगमादयोनयाः॥उत्तरोत्तरसूक्ष्मविषयत्वादे
षांक्रमःपूर्वपूर्वहेतुकत्वाच्च॥एवमेतेनयाःपूर्वमेतेनयाःपूर्वपूर्वविरुद्धमहावि
षयाउत्तरोत्तरानुकूलाल्पविषयाद्रव्यस्यानंतशक्तेःप्रतिशक्तिभिद्यमानाब
पाजायंते॥एतेगुणप्रधानतयापरस्परतंत्राःसम्यग्दर्शनहेतवःपुरु

षार्थक्रियासाधनसामर्थ्यान्तंत्वादयस्तद्वद्यथोपायंविनिवेश्यमानाः पटादिसंज्ञाः
स्वतंत्राश्चासमर्थास्तंत्वादिवदेवविषमउपन्यासः तंत्वादयोनिरपेक्षा अपिकां
चिदर्थमात्रांजनयंतिहिकश्चित्प्रत्येकंतंतुस्त्वक्त्राणेसमर्थएकश्चवल्कजोवं
धनेसमर्थः इमेपुनर्नयानिरपेक्षाः संतः नकांचिदपिसम्यग्दर्शनमात्रामा
विर्भावयंतीतिनैषदोषः अभिहितानवबोधादभिहितमर्थमनवबुध्यपरेणेद
मुपालभ्यते एतदुक्तंनिरपेक्षेषुतंत्वादिषुपटादिकार्यंनास्तीतियत्तुतेनोप
दर्शितंनतत्पटादिकार्यंकिंतर्हितंत्वादिकार्यमपितंत्वाद्यवयवेषुनास्त्येकेत्यस्य
त्पक्षसिद्धिरेवाथतंत्वादिकार्यंशक्त्यपेक्षयास्तीत्युच्यतेनयेष्वपिनिरपेक्षेषुबु
द्ध्यभिधानरूपेषुकारणवशात्सम्यग्दर्शनहेतुत्वविपरिणतिसद्भावाच्छक्त्यात्म
नास्तित्वमितिसाम्यमेवोपन्यासस्य ज्ञानदर्शनयोस्तत्त्वंनयानांचैवलक्षणंज्ञा
नस्यचप्रमाणत्वमध्यायेस्मिन्निरूपितमिति ॥ इतितत्त्वार्थभाष्यव्याख्यालं
कारेप्रथमोऽध्यायः ॥

प्रभाचंद्रमिति प्रवदंतिसंतः २ तस्यामभूद्धिभुवनजनीनवृत्तिदानांबुवाहोभुविहीरपाख्यः स्वगोत्रविस्तारन
भोंशुमालीसम्यक्त्वरत्नाभरणार्चितांगः ३ तस्योपरोधवशतोविशदोरुकीर्तेर्माणिक्यनंदिकृतशा
स्त्रमगाधबोधम् ॥ स्पष्टीकृतंकतिपयैर्वचनैरुदारैर्बालप्रबोधकरमेतदनंतवीर्यैः ४ इतिपरीक्षामु
खलघुवृत्तौसमाप्तम्

गूढपदप्रायंयत्रमाहुरनाकुलमिति इदानीमात्मनः प्रारब्धनिर्वहणे मौद्धत्यपरिहारं च दर्शयन्नाह परी-
मुखमादर्शंहेयोपादेयोस्तत्वयोः संविदेमादृशो बालः परीक्षादक्षवद्व्यधां ॥१॥ व्यधां कृतवानस्मि किमर्थं
संविदे कस्य मादृशः अहं च कथंभूत इत्याह बालो मंदमतिः। अनौद्धत्यसूचकं वचनमेतत् ॥ तत्वज्ञत्वं च प्रार
ब्धनिर्वहणादेवावसीयते किं तत्परीक्षामुखं तदेव निरूप्यते आदर्शमिति कयोः हेयोपादेयतत्वयोः
वादर्शो आत्मनोलंकारमंडितस्य सौरूप्यं वैरूप्यं वा प्रतिबिंबोपदर्शनद्वारेण सूचयति तथेदमपि हेयो
पादेयतत्वं साधनदूषणोपदर्शनद्वारेण निश्चाययतीत्यादर्शत्वेन निरूप्यते कथमिव परीक्षादक्षवत् परी
क्षादक्षइव यथा परीक्षादक्षः स्वप्रारब्धशास्त्रं निरूढवांस्तथाहमपीत्यर्थः अकलंकशशांकैर्यत् प्रकटीकृत
मखिलमाननिभनिकरं तत्संक्षिप्तं सूरिभिरुरुप्रपतिभिर्व्यक्तिमेतेन ॥ इति परीक्षामुखलघुवृत्तौ प्रमाणा
समुद्देशः षष्ठः परिच्छेदः ॥ श्रीमान्वैजेयनामाभूदग्रणीर्गुणशालिनां बंदीपालवंशालिव्यो
मारुर्जितः १ तदीयपत्नीभुविविश्रुतासीन्नाणांबनामागुणशालिथमा यं रेवतीतिप्रथितांबिकां

मारगातत्वान्नयस्वरूपंशास्त्रांतरप्रसिद्धम् विचारणीयमिहयुतया प्रतिपत्तव्यं तत्रमूलनयौद्वौ द्रव्यार्थिकपर्या
यार्थिकभेदात्तत्र द्रव्यार्थिकस्त्रेधा गमसंग्रहव्यवहारभेदात् पर्यायार्थिकश्चतुर्धाऋजुसूत्रशब्दसमभिरूढैवं
भूतभेदात् अन्योन्यगुणप्रधानभूतभेदाभेदप्ररूपणानैगमः नैकंगमोनैगमइतिनिरुक्तेः सर्वथाभेदवाद
स्तदाभासः प्रतिपक्षव्यपेक्षा सन्मात्रग्राहीसंग्रहः ब्रह्मवादस्तदाभासः संग्रहगृहीतभेदकोव्यवहारः कल्प
निकोभेदस्तदाभासः शुद्धपर्यायग्राहीप्रतिपक्षसापेक्षः ऋजुसूत्रः क्षणिकैकांतनयस्तदाभासः कालकारक
लिंगानांभेदाच्छब्दस्यकथंचिदर्थभेदकथनंशब्दानयः अर्थभेदंविनाशब्दानानात्वैकांतस्तदाभासः पर्याय
भेदात्पदार्थनानात्वनिरूपकः समभिरूढः पर्यायनानात्वमंतरेणापींद्रादिभेदकथनंतदाभासः क्रियाश्रये
णभेदप्ररूपणमित्थंभावः क्रियानिरपेक्षत्वेनक्रियावाचकेषु कल्पनिकोव्यवहारस्तदाभासइति इतिनयतदाभा
सलक्षणं संक्षेपेणोक्तं विस्तरेणनयचक्रात्प्रतिपत्तव्यं अथवासंभवद्विद्यमानमत्यल्पादशलक्षणं यत्रल
क्षणंवान्यत्रोक्तमिहद्रष्टव्यं तथाचाहसमर्थवचनंवादइतिप्रसिद्धावयवंवाक्यंस्वेष्टस्यार्थस्यसाधकंसाधु

संदूषयन्नाह भेदेत्वात्मांतवरवतदनुपपत्तेः अथयत्रैवात्मनिप्रमाणं समवेतं फलमपितत्रैवसमवेतमिति समवायिलक्षणप्रात्या प्रमाणफलव्यवस्थितिनात्मांतरेतत्प्रसंगइतिचेतपिनसत्कमित्याह समवायेतिप्र इतिसमवायस्यनित्यत्वाद्व्यापकत्वाच्च सर्वात्मनामपिसमवायसमवायसमानधर्मकत्वान्नतनःप्रतियम इत्यर्थः इदानींस्वपरपक्षसाधनदूषणव्यवस्थामुपदर्शयति प्रमाणतदाभासौदुष्टतयोद्भावितौपरिहृतादो वादिनःसाधनतदाभासौप्रतिवादिनोदूषणभूषणेचवादिनाप्रमाणमुपन्यस्तंतच्च प्रतिवादिनादुष्टत योद्भावितम् पुनर्वादिनापरिहृतंतदेवतस्यसाधनंभवतिप्रतिवादिनश्चदूषणमिति यदातुवादिनाप्रमाणा म् प्रतिवादिनातथैवोद्भावितम् वादिनाचपरिहितं तदातद्वादिनः साधनाभासोभवतिप्रतिवा मिति अयोक्तप्रकारेणाशेषविप्रतिवादिनातथैवोद्भावितम् वादिनापरिहृतम् तदातद्वादिनः भासोभवतिवादिनश्चभूषणमिति अयोक्तप्रकारेणाशेषविप्रतिपत्तिनिराकरणद्वारेणप्रमाणतत्वंस्वप्र तिज्ञातं परीक्षनयादितत्वमन्यत्रोक्तमितिदर्शयन्नाह संभवदन्यद्विचारणीयमितिसंभवविद्यमानमन्य

च्चकिंचनदेकमात्मकं तत्वम् स्वयं समर्थं वा कारि स्यात् प्रथमपक्षे दूषणमाह समर्थस्य करणे सर्वदोत्पत्तिरनपेक्ष
त्वात् सहकारिसांनिध्यात्तत्कारणान्नेति चेदत्राह परापेक्षणे परिणामित्वमन्यथा तदभावात् वियुक्तावस्था
यामकुर्वतः सहकारिसमवधानवेलायां कार्यकारिणः पूर्वोत्तराकारपरिहारावाप्तिस्थितिलक्षणपरिणा
मोपपत्तेरित्यर्थः अन्यथा कार्यकारणाभावात् प्रागभावावस्थायामिवेत्यर्थः अथ द्वितीयपक्षे दोषमाह
स्वयमसमर्थस्य अकारकत्वात्पूर्ववत् अथ फलाभासं प्रकाशयन्नाह फलाभासं प्रमाणादभिन्नं भिन्नमेव वा
कुतः पक्षद्वयेपि तदाभासत्वमित्याशंकायामाद्यपक्षे तदाभासत्वे हेतुमाह अभेदे तद्व्यवहारानुपपत्तेः फल
मेव प्रमाणमेव वा भवेदिति भावः व्यावृत्त्या संवृत्यपरनामधेयया तत्कल्पनास्त्वित्याह व्यावृत्त्यापि न तत्कल्प
नाफलांतरात्वप्रसंगात् इयमत्रोपपत्तिः यथा फलाद्विजातीयात् फलस्य व्यावृत्त्या फलव्यवहारस्तथा फलांतराद
दपि सजातीयाद्व्यावृत्तिरप्यस्तीति फलत्वमत्रैवाभेदपक्षे दृष्टांतमाह प्रमाणांतराद्व्यावृत्त्येवाप्रमाणत्वस्येति
अत्रापि प्राक्तन्येव प्रक्रिया योजनीया अभेदपक्षं निराकृत्याचार्य उपसंहरति तस्माद्वास्तवो भेद इति भेदप

संख्याभासमिति दर्शयति सौगतसांख्ययोगप्रभाकरजैमिनीयानां प्रत्यक्षानुमानागमोपमानार्थापत्य
भावैरेकैकाधिकैर्व्याप्तिवत् यथा प्रत्यक्षादिभिरेकैकाधिकैर्व्याप्तिः प्रतिपत्तुं न शक्यते सौगतादिभिस्तथा प्रत्यक्षे
णालोकायतिकैः परबुद्ध्यादिरपीत्यर्थः अथ परबुद्ध्यादिप्रतिपत्तिः प्रत्यक्षेण माभूदन्यस्माद्भविष्यतीइ
त्याशंक्याह अनुमानादेस्तद्विषयत्वे प्रमाणान्तरत्वं तच्छब्देन परबुद्ध्यादिरभिधीयते अनुमानादेः परबुद्ध्या
दिविषयत्वे प्रत्यक्षैकप्रमाणवादो हीयत इत्यर्थः अत्रोदाहरणमाह तर्कस्येव व्याप्तिगोचरत्वे प्रमाणान्तर
त्वं अप्रमाणस्याव्यवस्थापकत्वात् सौगतानामिति शेषः किंच प्रत्यक्षैकप्रमाणवादिना प्रत्यक्षाद्येकैकाधि
कप्रमाणवादिभिश्च स्वसंवेदनेन्द्रियप्रत्यक्षभेदोनुमानभेदश्च प्रतिभासभेदेनैव कर्त्तव्यो गत्यन्तराभावात् स
च तद्वादी लौकायतिकः प्रतिपक्षानुमानयोरितरेषां व्याप्तिज्ञानप्रत्यक्षादिप्रमाणेष्विति सर्वेषां प्रमाणसंख्या
विघटते एतदेव दर्शयति प्रतिभासभेदस्य च भेदकत्वादिति। इदानीं विषयाभासमुपदर्शयितुमाह विषया
भासः सामान्यं विशेषो द्वयं वा स्वतन्त्रमिति कथमेषां तदाभासतेत्याह तथाप्रतिभासनात् कार्याकरणा

उदाहरणमाह यथा नद्यास्तीरे मोदकराशयः संति धावध्वं माणवका कश्चिन्माणवकैराकुलीकृतचेता नत्संगपरिजि
हीर्षया प्रतारणवाक्यं नद्यादेशं तान् प्रस्थापयतीत्यामोकेरन्यत्वादागमाभासत्वं प्रथमोदाहरणमात्रेणानु-
ष्यन्नुदाहरणांतमाह अंगुल्यग्रे हस्तियूथशतमास्ते इति अत्रापि सांख्यप्रभुः स्वदुरागमजनितवासनाहि
तचेता दृष्टेष्टविरुद्धं सर्वं सर्वत्र विद्यत इति मन्यमानस्तथोपदिशतीत्यनाप्तवचनात्वादिदमपि तथेत्यर्थः कथ
मनंतरयोर्वाक्ययोस्तदाभासत्वमित्यारेकायामाह विसंवादात् अविसंवादरूपप्रमाणलक्षणाभावान्न तद्धि
शेषरूपमपीत्यर्थः इदानीं सांख्याभासमाह प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणमित्यादि संख्याभासं प्रत्यक्षपरोक्षभे
दात्तद्धि विध्यमुक्तं तद्विपरीतेन प्रत्यक्षमेव प्रत्यक्षानुमाने एते पाद्यवधारणं संख्याभासं प्रत्यक्षमेवैकमिति
कथं संख्याभासमित्याह लौकायतिकस्य प्रत्यक्षतः परलोकादिनिषेधस्य प्रारब्धादेश्चासिद्धेः तद्विषयत्वात्
अतद्विषयत्वात् अप्रत्यक्षविषयत्वादित्यर्थः शेषं सुगमं प्रपंचेतमेवैतत्संख्याविप्रतिपत्तिनिराकरणइ
ति नेह पुनरुच्यते इत्यवादिप्रमाणेयत्तावधारणमपि विघटत इति लौकायतिकदृष्टांतद्वारेण तन्मतेपि सं-

पादितं तद्विपरीतदर्शनमपि तदाभासमित्याह विपरीतान्वयश्च यदपौरुषेयं तदमूर्तं कुतोस्य विद्युदादिनातिप्रसंगादिति तस्याप्यमूर्तताप्राप्तेरित्यर्थः व्याप्तिरेकोदाहरणाभासमाह व्यतिरेके सिद्धताव्यतिरेकः परमाण्विंद्रियसुखाकाशवदिति अपौरुषेयः शब्दोमूर्तत्वादित्यत्रैवासिद्धा साध्यसाधनो यव्यतिरेका यत्रेति विग्रहः तत्रसिद्धसाध्यव्यतिरेकः परमाणुस्तस्यापौरुषेयत्वादिंद्रियसुखमसिद्धसा व्यतिरेकं आकाशत्वसिद्धोभयव्यतिरेकमिति साध्याभावे साध्यव्यावृत्तिरिति व्यतिरेकोदाहरणप्रघट्टके व्यापितं तत्र तद्विपरीतमपि तदाभासमित्युपदर्शयति विपरीतव्यतिरेकश्च यन्नामूर्तं तन्नापौरुषेयमि बालव्युत्पत्त्यर्थं तंत्र योपगम इत्युक्तमिदानीं तानुप्रतिएव कियद्धीनतायां प्रयोगाभासमाह बालप्रयोगा पंचावयवेषु कियद्धीनता तदेवोदाहरणा अग्निमानयं देशो धूमवत्त्वाद्यदित्थं तदित्थं यथा महानसमित्यवय विपर्यायितत्वमाह तस्मादग्निमान्धूमवांश्चायमिति कथमवयवविपर्यये प्रयोगाभास इत्यारेकायामाह स्पष्ट तया प्रकृत प्रतिपत्तेरयोगात् इदानीमागमाभासमाह रागद्वेषमोहाक्रांतपुरुषवचनात् जातमागमाभासम्

शंक्याह आकाशे नित्येप्यस्य निश्चयात् शंकितवृत्तिमुदाहरति शंकितवृत्तिस्तु नास्ति सर्वज्ञो वक्तृत्वादिति अ
स्यापि कथं विपक्षे वृत्तिराशंक्यत इत्यत्राह सर्वज्ञेन वक्तृत्वाविरोधादिति अविरोधश्च ज्ञानोत्कर्षे वचनानामपकर्षा
दर्शनादिति निरूपितमाय अकिंचित्करस्वरूपं निरूपयति सिद्धे प्रत्यक्षादिबाधिते च साध्ये हेतुरकिंचित्कर इ
ति उदाहरति सिद्धः श्रावणः शब्दः शब्दत्वादिति कथमस्याकिंचित्करत्वमित्याह किंचिदकरणादिति अ
परं च भेदं प्रथमस्य दृष्टांतीकरणद्वारेणोदाहरति यथानुष्णोग्निर्द्रव्यत्वादित्यादौ किंचित्कर्तुमशक्यत्वादकिंचित्क
रत्वमिति शेषः अयं च दोषो हेतुलक्षणविचारावसर एव न चान्यकाल इति व्यक्तीकुर्वन्नाह लक्षण एवासौ
दोषो व्युत्पन्नप्रयोगस्य पक्षदोषैव दुष्टत्वादिति दृष्टांतोन्वयव्यतिरेकभेदाद्द्विविध इत्युक्तं तत्रान्वयदृष्टांता
भासमाह दृष्टांताभासा अन्वये असिद्धसाधनोभयाः साध्यं च साधनं चोभयं च साध्यसाधनोभयानि अ
सिद्धानि तानि येष्विति विग्रहः एतानेकत्रानुमाने दर्शयति अपौरुषेयः शब्दोमूर्तत्वादिंद्रियसुखपरमाणु
घटवत् इंद्रियसुखमसिद्धसाध्यं तस्य पौरुषेयत्वात् परमाणुरसिद्धसाधनं दर्शनीयमिति दृष्टांतावसरेप्र

न्नानाह हेत्वाभासा असिद्धविरुद्धानैकांतिकाकिंचित्कराः येषां यथाक्रमेणलक्षणं सोदाहरणमाह अ
सत्सतानिश्चयोसिद्धः सता च यस्य सतानिश्चयो असंतो सतानिश्चयो यस्य भवत्यसत्सतानिश्चयः तत्रप्रथ
मभेदमाह अविद्यमानसत्ताकःपरिणामीशब्दःचाक्षुषत्वात् प्रथमस्यासिद्धत्वमाह गच्छस्वरूपेणासत्वात्
द्वितीयासिद्धभेदमुपदर्शयति अविद्यमाननिश्चयोमुग्धबुद्धिंप्रत्यग्निरत्रधूमादिति अस्याप्यसिद्धता कथ
मित्यारेकायामाह सांख्यंप्रतिपरिणामीशब्दः कृतकत्वादिति अस्यासिद्धतायाकारणमाह तेनाज्ञातत्वा
दिति तेनसांख्येनाज्ञातत्वातन्मतेह्याविर्भावतिरोभावावेवप्रसिद्धौ नोत्पत्यादिरिति अस्याप्यनिश्चयाद
सिद्धत्वमित्यर्थः विरुद्धहेत्वाभासमुपदर्शयन्नाह विपरीतनिश्चिताविनाभावो विरुद्धः अपरिणामीशब्दः कृत
कत्वात् कृतकत्वस्यपरिणामविरोधिनापरिणामेनव्याप्तिर्मिति अनेकांतिकत्वेहत्वाभासमाह विपक्षेप्यविरुद्ध
वृत्तिरनैकांतिकः अपिशब्दान्नकेवलंपक्षसपक्षयोरितिद्रष्टव्यं स च द्विविधो विपक्षेनिश्चितवृत्तिः शंकितवृत्ति
श्चेति तत्राद्यंदर्शयन्नाह निश्चितवृत्तिरनित्यःशब्दःप्रमेयत्वात् घटवदिति कथमस्यविपक्षेनिश्चितावृत्तिरित्या

मनुमानाभासमाह इदमनुमानाभासं इदं वक्ष्यमाणमितिभावः तत्र तदवयवाभासोपदर्शनेन समुदायरू
पानुमानाभासमुपदर्शयितुकामः प्रथमावयवाभासमाह तत्रापि निष्ठादिः पक्षाभासः इष्टमबाधितमित्यादि
तल्लक्षणमुक्तमिदानीं तद्विपरीतं तदाभासमिति कथयति अनिष्टो मीमांसकस्यानित्यः शब्दः असिद्धाद्विप
रीतं तदाभासमाह सिद्धः श्रावणः शब्द इति अनुमानागमलोकस्ववचनैः एतेषां क्रमेणोदाहरणमाह तत्र प्र
त्यक्षादिबाधितो यथा अनुष्णोऽग्निर्द्रव्यत्वाज्जलवत् स्पर्शनप्रत्यक्षेण्युष्णः स्पर्शात्मकोऽग्निरनुभूयते अनु
बाधितमाह अपरिणामी शब्दः कृतकत्वात् घटवत् इति अत्र पक्षोऽपरिणामी शब्दः कृतकत्वादित्यनेन बाध्य
ते आगमबाधितमाह प्रेत्यासुखप्रदो धर्मः पुरुषाश्रितत्वादधर्मवदिति आगमे हि पुरुषाश्रितत्वाविशेषे
पि परलोके धर्मस्य सुखहेतुत्वमुक्तं लोकबाधितमाह शुचि नरशिरःकपालं प्राण्यङ्गत्वाच्छङ्खशुक्तिवदिति
लोके हि प्राण्यङ्गत्वेपि कस्यचिच्छुचित्वमशुचित्वं च तत्र नरकपालादीनामशुचित्वमेवेति लोकबाधितत्वं स्व
वचनबाधितमाह माता मे वन्ध्या पुरुषसंयोगेप्यगर्भत्वात् सिद्धवन्ध्यावदिति इदानीं हेत्वाभासानुक्रमाप

सतिभवति नचक्रमप्राप्तोप्रमाणांतरमस्ति तैजसत्वमस्तीति चेन्न तस्यासिद्धेः अथ चक्षुः तैजसं रूपादी
नां मध्ये रूपस्यैव प्रकाशकत्वात् प्रदेतिते द्यपर्यायोचिताभिधानं मन्यंजनादेः पार्थिवत्वेपि रूपप्रकाशत्वदर्श
नात् पृथिव्यादिरूपप्रकाशकत्वे पृथिव्यादारपत्वप्रसंगाच्च तस्मात्संनिकर्षस्याव्यापकत्वान्नप्रमाणत्वम्
कारणज्ञानेन व्यवधानाच्चेति प्रत्यक्षाभासमाह अवैशद्ये प्रत्यक्षं तदाभासं बौद्धस्याकस्माद्धूमदर्शनाद्वह्निवि
ज्ञानवदिति परोक्षाभासमाह वैशद्येपि परोक्षं तदाभासं मीमांसककरणज्ञानवदिति प्राक्प्रपंचितमेतत्
परोक्षभेदाभासमुपदर्शयन् प्रथमक्रमप्राप्तं स्मरणाभासमाह अतस्मिंस्तदिति ज्ञानं स्मरणाभासं जिनद
त्ते स देवदत्तो यथेति अतस्मिन् अननुभूत इत्यर्थः शेषं सुगमं प्रत्यभिज्ञाभासमाह सदृशे तदेवेदं तस्मिन्ने
व तेन सदृशं यमलकवदित्यादि प्रत्यभिज्ञानाभासं द्विविधं प्रत्यभिज्ञानाभासमुपदर्शितमेकत्वनिबंधनं सादृ
श्यनिबंधनं चेति तत्रैकत्वे सादृश्यावभासः सादृश्ये चैकत्वावभासस्तदाभासमिति तर्काभासमाह असंबद्धे
तज्ज्ञानं तर्काभासं यावांस्तत्पुत्रः स श्याम इति यथा यावत् ज्ञानमिति व्याप्तिलक्षणं संबंधज्ञानमित्यर्थः इदानीं

प्रमाणमितरत्तदाभासमिति संशयादयश्च प्रसिद्धा एव तत्र संशय उभयकोटिसंस्पर्शी स्थाणुर्वा पुरुषो वेति प
रामर्शो विपर्ययः पुनरतस्मिंस्तदिति विकल्पः विशेषानवधारणमनध्यवसायः कथमेषामस्वसंविदितादीनां
तदाभासतेति आह स्वविषयोपदर्शकत्वाभावादिति गतार्थमेतत् अत्र दृष्टांतं यथाक्रममाह पुरुषांतरपूर्वा
र्थगच्छत्तृणस्पर्शस्थाणुपुरुषादिज्ञानवत् पुरुषांतरं च पूर्वार्थश्च गच्छत्तृणस्पर्शश्च स्थाणुपुरुषादिश्च तेषां ज्ञानं
तद्वित्तद्वत् अपरं च सन्निकर्षवादिनं प्रति दृष्टांतमाह चक्षूरसयोर्द्रव्ये संयुक्तसमवायवच्च अयमर्थः यथा
चक्षूरसयोः संयुक्तसमवायः सन्नपि न प्रमाणं तथा चक्षूरूपयोरपि तस्माद्दयमपि प्रमाणाभासमेवेति उपलक्ष
णमेतत् अतिव्याप्तिकथनमव्याप्तिश्च संनिकर्षप्रत्यक्षवादीनां चक्षुषि संनिकर्षस्यासंभवात् अथ चक्षुः
प्राप्तार्थपरिच्छेदकं व्यवहितार्थाप्रकाशकत्वात् प्रदीपादिवदिति तत्सिद्धिरिति मतं तदपि न साधीयः का
चाभ्रपटलादिव्यवहितार्थानामपि चक्षुषा प्रतिभासनेन हेतोरसिद्धेः शाखाचन्द्रमसोरेककालदर्शनानुपप
त्तिप्रसक्तेश्च न तत्र क्रमेऽपि यौगपद्याभिमान इति वक्तव्यं कालव्यवधानानुपलब्धेः किंच क्रमप्रतिपत्तिः व्याप्तिनिश्चये

क्षत्वायोमर्थकर्मत्वेनाप्रतीयमानादप्रत्यक्षत्वं नहि फलज्ञानस्याप्रत्यक्षता नत एव स्यात् अथ फलत्वेन प्रतिभा
नानो चेत्करणज्ञानस्यापि करणत्वेनावभासनाप्रत्यक्षमस्तु अथ करणस्य चक्षुरादेरप्रत्यक्षत्वेपि रूपप्राकट्या
इति चेन्न भिन्नकर्तृकरणस्यैव तद्व्यभिचारादभिन्नकर्तृके करणे सति कर्तृप्रत्यक्षतायां तदभिन्नस्यापि
करणस्य कथंचित् प्रत्यक्षत्वेनाप्रत्यक्षैकान्तविरोधात्प्रकाशात्मनो प्रत्यक्षत्वेपि प्रदीपप्रत्यक्ष्यविरोधवदिति ग्र
गृहीधारावहिज्ञानं गृहीतार्थदर्शनं सौगताभिमतम् निर्विकल्पं तच्चस्वविषयानुपदर्शकत्वादप्रमाणं व्य
।यस्यैव तज्जनितस्य तदुपदर्शकत्वाद्व्यवसायस्य प्रत्यक्षाकारेणानुरक्तत्वामतः प्रत्यक्षस्यैव प्रमाण्यं व्य
गृहीतग्राहित्वादप्रमाणमिति तन्न सुभाषितम् दर्शनस्याविकल्पस्यानुपलक्षणानुपलक्षणातद्भाव
सद्भावे वा नीलादाविवक्षयादावपि तदुपदर्शकत्वप्रसंगात्तत्र विपरीतसमारोपान्नेति चेत्तर्हि सिद्धं नीला
रोपविरोधिग्रहणलक्षणं तत्सद्भावायोगात् सद्भावे वा नीलादाविवक्षणक्षयादावपि तदुपदर्शकत्वप्र
गात्तत्र विपरीतसमारोपान्नेति चेत्तर्हि सिद्धं नीलादौ समारोपविरोधिग्रहणलक्षणो निश्चय इति तदात्मकमेव

प्रमाणात्तद्दिह्रोदितं इतिपरीक्षामुखस्यलघुवृत्तौ फलसमुद्देशः पंचमः ॥५॥ अथेदानीमुक्तप्रमाणस्वरूपादि
चतुष्टयाभासमाह ततोन्यत्तदाभासमिति ततः उक्तात् प्रमाणस्वरूप संख्या विषय फलभेदादन्यद्विपरीतं
तदाभासमिति तत्रक्रमप्राप्तंस्वरूपाभासंदर्शयति अस्वसंवदिति गृहीतार्थदर्शन संशयादयः प्रमाणाभासः
अस्वसंविदितचगृहीतार्थंचदर्शनंचसंशयआदिर्येषांतेसंशयादयश्चेतिसर्वेषांद्वंद्वः आदिशब्देनविपर्य
यानध्यवसाययोरपिग्रहणं तत्रस्वसंविदितंज्ञानंज्ञानांतरप्रत्यक्षत्वादितिनैयायिकाः तथाहिज्ञानंस्व
व्यतिरिक्तवेदनवेद्यंवेद्यत्वात्घटवदिति तदसंगतंधर्मिज्ञानस्यज्ञानांतरवेद्यत्वेसाध्यांतःपातित्वेनधर्मित्वा
योगात् स्वसंविदितित्वेतेनैवहेतोरनेकांतात् महेश्वरज्ञानेनचव्यभिचाराद्व्याप्तिज्ञानेनाप्यनेकांतादयप्रति
पत्त्ययोगाच्च नहिज्ञापकमप्रत्यक्षंज्ञाप्यंगमयतिशब्दलिंगादीनामपितथैवगमकत्वप्रसंगादनंतरभाविज्ञा
नग्राह्यकत्वेतस्याप्यगृहीतस्यपराज्ञापकत्वानंतरंकल्पनीयं तत्रापितदंतरमित्यनवस्थातस्मान्नायंपक्षः
श्रेयान् एतेनकरणज्ञानस्यपरोक्षत्वेनास्वसंविदितत्वंब्रुवन्नपिमीमांसकाः प्रत्युक्तः तस्यापिततोर्थप्रत्य

मास्वेदं प्रमितिरेवस्थितः द्वितीयं विशेषभेदमाह अर्थांतरगतो विसदृशपरिणामो व्यतिरेकोगोमहि
षादिवदिति वैसादृश्यंहि प्रतियोगिग्रहणेसत्येवभवति नचापेक्षत्वादस्यावस्तुत्वमवस्तुनःपेक्षिकत्वा
योगादपेक्षायावस्तुनिष्ठत्वात् स्यात्कारलांछितमबाध्यमनंतधर्मसंदोहवर्मितमशेषमपिप्रमेयं देवैःप्र
माणबलितोनिरवादि तच्चसंक्षिप्तमेवमुनिभिर्विवृतं मयेदम् ॥१॥ इतिपरीक्षामुखस्यलघुवृत्तौविषय
समुद्देशश्चतुर्थः ॥४॥ अथेदानीं फलविप्रतिपत्तिनिरासार्थमाह अज्ञाननिवृत्तिर्हानोपादानोपेक्षाश्चफलं
साक्षात्फलमज्ञाननिवृत्तिः पारंपर्येण हानादिकमिति प्रमेयनिश्चयोत्तरकालभावित्वात्तस्येति तद्द्विधमपिफलंप्रमा
णाद्भिन्नमेवेतियौगः अभिन्नमेवेतिसौगतास्तन्मतद्वयनिरासेनस्वमतंव्यवस्थापयितुमाह प्रमाणादभिन्नंभिन्नंच भि
कथंचिदभेदसमर्थनार्थंहेतुमाह यःप्रमिमीतेसएवनिवृत्ताज्ञानोजहात्यादत्तउपेक्षतेचेतिप्रतीतेः अयमर्थोयस्यैवा
त्मनःप्रमाणाकारेणपरिणतिस्तस्यैवफलरूपतयापरिणामइत्येकप्रमात्रपेक्षयाप्रमाणफलयोरभेदः करणक्रियाप
रिणामभेदाद्भेदः इत्यस्यसामर्थ्यसिद्धत्वान्नोक्तं पारंपर्येणसाक्षाच्चफलंद्विधाभिधायितत् देवैर्भिन्नमभिन्नंच।

नापिपृथिव्यादिचतुष्टयात्मकत्वमात्मनः संभाव्यते अचेतनेभ्यश्चैतन्योत्पत्तियोगात् धारणेरणद्रवो[ष्ण]
कृतालक्षणान्वयाभावाच्च तदहर्जातबालकस्य स्तन्यादावभिलाषाभावप्रसंगाच्च अभिलाषो ह्यन्य
मिज्ञाने भवति तच्च स्मरणे स्मरणं चानुभवे भवतीति पूर्वानुभवः सिद्धः मध्यदशायां तैर्येव यक्षैः भूतानां
रक्षोयक्षा हि कूलेषु स्वयमुत्पन्नत्वेन कथयतां दर्शनात् केषांचित्भवस्मृतेरुपलंभाच्चानादिश्चेतनसिद्ध
एव तथा चोक्तम् तदहर्जस्तनेहातो रक्षोदृष्टेर्भवस्मृतेः भूतानन्वयनात्सिद्धः प्रकृतिज्ञः सनातन इति
॥२॥ न च स्वदेहप्रमितिरात्मेत्यत्रापि प्रमाणाभावात्सर्वत्र संशय इति वक्तव्यम् तत्रानुमानस्य सद्भाव
त् तथा हि देवदत्तात्मा तद्देह एव तत्र सर्वत्रैव च विद्यते तत्रैव सर्वत्रैव स्वासाधारणगुणाधारतयोप
लंभात् यो यत्रैव सर्वत्रैव च स्वासाधारणगुणाधारतयोपलभ्यते स तत्रैव सर्वत्रैव तत्र च विद्यते यथा
देवदत्तगृह एव सर्वत्रैव च उपलभ्यमानः स्वासाधारणभासुरत्वादिगुणः प्रदीपः तथा चायं तस्मा
त्तथेति तदसाधारणगुणा ज्ञानदर्शनसुखवीर्यलक्षणास्ते च सर्वांगीणास्तत्रैव चोपलभ्यंते सुख
माल्हादनाकारं विज्ञानं मेयबोधनशक्तिः क्रियानुमेयास्याभतः कांतासमागम इति वचनात् तस्माद्

परिमाणसामान्याधिकरणत्वमात्मन इत्युक्तं तच्चानुपपन्नं व्यधिकरणासिद्धिःप्रसंगात् नहिपरिमा
णसामान्यमात्मनिव्यवस्थितम् किन्तु परिमाणव्यक्तिष्वेवेति नचावांतरमहापरिमाणद्वयाधारत
यात्मन्यप्रतिपन्ने परिमाणमात्माधिकरणतातत्र निश्चेतुंशक्या दृष्टांतश्च साधनविकलः आकाशस्य
महापरिमाणाधिकरणतया परिमाणमात्राधिकरणत्वायोगात् नित्यद्रव्यत्वेच सर्वथासिद्धं नित्यस्य
क्रमाक्रमाभ्यामर्थक्रियाविरोधादिति प्रसज्यपक्षेपिभावस्यग्रहणोपायासंभवात् नचविशेषणत्वेन
वागृहीतविशेषणमनागृहीतविशेषणविशेष्यबुद्धिरितिवचनात् नचप्रत्यक्षं तद्ग्रहणोपायः संबंधाभा
वात् इन्द्रियार्थसन्निकर्षजं हि प्रत्यक्षं तन्मते सिद्धं. विशेषणविशेष्यभावकल्पनायामभावस्यनागृही
तस्यविशेषणत्वमिति तदेवदूषणं तस्मात् नव्यापकमात्मद्रव्यं नापिवटकणिकामात्रं कमनीयकां
ताकुचजघनसंस्पर्शकालेप्रतिलोमकूपमाल्हादनाकारस्यसुखस्यानुभवात् अन्यथा सर्वांगीणरोमांचा
दिकार्यद्वयायोगमद्याशुवृत्त्यालातचक्रवत्क्रमेणैवतत्सुखमित्यनुपपन्नं परापरान्तःकरणसम्बंधस्य
तत्कारणस्यपरिकल्पनायां व्यवधानप्रसंगात् अन्यथासुखस्यमानसप्रत्यक्षादित्वायोगादिति

त्तायाकारव्याप्तिवदेकस्य क्रमभावि परिणामि व्यापित्वमित्यर्थः विशेषस्यापि द्वैविध्यमिति दर्शयति वि
शेषस्यापि द्वैविध्यमिति दर्शयति विशेषश्चेति द्वेधेत्यभिक्रियमाणेनाभिसंबंधः तदेव प्रतिपादयति प
र्यायव्यतिरेकभेदादिति प्रथमविशेषभेदमाह एकस्मिन्द्रव्ये क्रमभाविनः परिणामाः पर्याया आत्मनि ह
र्षविषादादिवदिति अत्रात्मद्रव्यं स्वदेहप्रमितमात्रमेव न व्यापकं नापि वटकणिकामात्रं न च काया
कारपरिणतभूतकदंबकमिति तत्र व्यापकत्वे परेषामनुमानमात्मा व्यापकः द्रव्यत्वे सत्यमूर्तत्वादाकाशवदि
ति तत्र यद्रूपादिलक्षणं मूर्तत्वं तत्प्रतिषेधोऽमूर्तत्वं तन्मनसानैकांतिकः अथ असर्वगतद्रव्यपरिमाणं
मूर्तत्वं तन्निषेधस्तथा चेत्परं प्रति साध्यसमो हेतुः यच्चापरमनुमानमात्मा व्यापकः अणुपरिमाणानधिकर
णे सति नित्यद्रव्यत्वादाकाशवदिति तदपि न साधनमणुपरिमाणानधिकरणत्वमित्यत्र किमयं नञ
र्थः पर्युदासः प्रतिषेधो वा भवेत् तत्राद्यपक्षेऽणुपरिमाणप्रतिषेधेन महापरिणामावान्तरपरिमा
णाधिकरणत्वं यदव्यापकत्वमेव साधयतीति परिमाणमात्रं चेत्परेणा(मा)सामान्येमंगीकर्तव्यं तथा चाणु

तराकारपरिहारावास्थितिलक्षणपरिणामेनार्थक्रियोपपत्तेश्चेति अनुवृत्ताकारो हि गौर्गौरित्यादिप्रत्ययः
व्यावृत्ताकारः श्यामः शबल इत्यादिप्रत्ययस्तयोर्योगोचरस्तस्य भावस्तत्त्वं तस्मादनेन तिर्यक्सामान्यव्यतिरे
कलक्षणविशेषद्वयात्मकं वस्तु साधितं पूर्वोत्तराकारयोर्यथासंख्येन परिहारावाप्ती ताभ्यां स्थितिः सैव
लक्षणं यस्य स चासौ परिणामस्तेनार्थक्रियोपपत्तेश्चेत्यनेन तूर्द्ध्वतासामान्यपर्यायाख्यविशेषद्वयरूपं व
स्तु समर्थितं भवति अथ प्रथमोद्दिष्टसामान्यभेदं दर्शयन्नाह सामान्यं द्वेधा तिर्यगूर्द्ध्वताभेदात् प्रथम
भेदं सोदाहरणमाह सदृशपरिणामस्तिर्यक् खण्डमुण्डादिषु गोत्ववत् नित्यैकरूपस्य गोत्वादेः क्रमयौगपद्या
भ्यामर्थक्रियाविरोधात् प्रत्येकं परिसमाप्त्या व्यक्तिषु वृत्त्ययोगाच्चानेकं सदृशपरिणामात्मकमेवेति तिर्य
क्सामान्यमुक्तं द्वितीयभेदमपि सदृष्टान्तमुपदर्शयति परापरविवर्तव्यापि द्रव्यमूर्द्ध्वता मृदिव स्थासादि
ष्विति सामान्यमिति वर्तते नायमर्थः ऊर्द्ध्वतासामान्यं भवति किं तद्द्रव्यं तदेव विशिष्यते तदेव विशिष्यते पर
परविवर्तव्यापीति पूर्वापरकालवर्तित्रिकालानुयायीत्यर्थः चित्रज्ञानस्यैकस्य युगपद्भाव्यनेकस्वगतनी

नित्यद्रव्येभ्यइतिकिंच समवायस्यानाश्रितत्वेसंबंधरूपतैवनघटतेतथाचप्रयोगः समवायोनसंबंधः अनाश्रित
तत्वाद्दिगादिवदिति अत्रसमवायस्यधर्मिणः कथंचितादात्म्यरूपस्यानेकस्याचपरैः प्रतिपन्नत्वाद्धर्मिग्राहकप्र
माणबाधाआश्रयासिद्धश्चनबाध्येतिनस्याश्रितत्वेप्यनदभिधीयते नसमवायिएकः संबंधात्मकेसत्याश्रित
त्वात्संयोगवत् सत्तयानेकांतइतिसंबंधविशेषणं अथसंयोगेविरोननिबिडसिथलादिप्रत्ययत्वान्नाना
त्वंनान्यत्रविसर्पयादितिचेत् नसमवायेप्युत्पत्तिमत्वनश्वरत्वप्रत्ययनानात्वस्यसुलभत्वात् संबंधिभेदाद्भे
न्यत्रापिसमानइतिनैकस्यैवपर्यनुयोगोयुक्तस्तस्मात्समवायस्ययोगपरिपरकल्पितस्यविचारासहत्वान्नद्रव्य
गुणगुण्यादिष्वभेदप्रतीतिः अथभिन्नप्रतिभासादवयवावयव्यादीनांभेदएवेतिचेन्नभेदप्रतिभासस्याभेदा
विरोधात् घटपटादीनामपिकथंचिदभेदोपपत्तेः सर्वथाप्रतिभासतेदस्यासिद्धेश्च इदमित्याद्यभेदप्रतिभास
स्यापिभावात् ततः कथंचिद्भेदाभेदात्मकंद्रव्यपर्यायात्मकंसामान्यविशेषात्मकंचतत्वंनीरागदर्शिसकुनिन्यायेनायातं
मित्यलमितिप्रसंगेन इदानीमनेकांतात्मकंवस्तुसमर्थनार्थमेवहेतुद्वयमाह अनुवृत्तव्यावृत्तप्रत्ययगोचरत्वात् पूर्वो

नेनसामान्यविशेषदृष्टांतेनचपरिहृतो अथतत्रतथाप्रतिभासनंपरस्यापिवस्तुनितथैवप्रतिभासोस्तु नतस्यपक्ष
पाताभावात् निर्णीतिसंशयोपिनयुक्तः तस्यचलितप्रतिपत्तिरूपत्वादचलितप्रतिभासेदुर्घटत्वात् प्रतिपन्नेव
स्तुन्यप्रतिपत्तिरित्यतिसाहसं उपलब्ध्यभिधानादनुपलंभोपिनसिद्धस्ततोनाभावइतिदृष्टेष्टाविरुद्धमनेकांतशा
सनंसिद्धमेतेनावयवावयविनोर्गुणगुणिनोः कर्मतद्वतोश्चकथंचिद्भेदाभेदौप्रतिपादितौबोद्धव्यौ अथसमवाय
वशाद्भिन्नेष्वप्यभेदप्रतीतिरनुत्पन्नप्रस्तुताख्यज्ञानस्येतिचेन्न तस्यापिततोभिन्नस्यव्यवस्थापयितुमशक्तेः
तथाहिसमवायवृत्तिः स्वसमवायिषुवृत्तिमतीस्यादवृत्तिर्वावृत्तिमत्वेनैववृत्त्यंतरेणचानवस्थावदाद्यःपक्षः समवाय
समवायानभ्युपगमात् पंचानांसमवायित्वमितिवचनात् वृत्त्यंतरकल्पनायांतदपिस्वसंबंधिषुवर्त्ततेनवेतिकल्पना
यांवृत्त्यंतरपरंपराप्राप्तेरनवस्थावृत्त्यंतरस्यस्वसंबंधिषुवृत्त्यंतरानभ्युपगमान्नानवस्थेतिचेत्तर्हि समवायेपिवृत्त्यंतरं
माभूत् अथसमवायिषुसत्स्वेवसमवायप्रतीतेस्तस्याश्रितत्वमुपकल्प्यते तर्हिमूर्तद्रव्येषुसत्स्वेवदिग्लिंगस्येद
मतः पूर्वेणेत्यादिप्रत्ययस्यकाललिंगस्यचपरादिप्रत्ययस्यसद्भावात्तयोरपितदाश्रितत्वंस्यात् तथाचायुक्तमेतदन्यत्रद्रव्य

कृत्वेचवस्तुनोसाधारणाकारेणनिश्चेतुमशक्तेः संशयस्तत्रश्चाप्रतिपत्तिस्ततोभावः इत्यनेकांतात्मकमपिनसौख्यमा
भजतीतिकेचित् तेपीनप्रातीतिकवादिनः विरोधस्यप्रतीयमानयोरसंभवादनुपलंभसाध्योहिविरोधस्तत्रोपलभ्य
मानयोः कोविरोधः यच्चशीतोष्णस्पर्शयोरिवेतिदृष्टांततयोक्तं तच्चधूपदहनाद्येकावयविनः शीतोष्णस्पर्शस्वभा
वस्योपलब्धेरयुक्तमेव एकस्यचलालचरक्तावृतादिविरुद्धधर्माणांयुगपदुपलब्धेश्चप्रकृतयोरपिनविरोधइति ए
तेनवैय्यधिकरण्यमप्यपास्तं तयोरेकाधिकरणत्वेनप्रतीतेरत्रापिप्रागुक्तनिदर्शनान्येववोद्धव्यानि यच्चानवस्था
नंदूषणंतदपिस्याद्वादिमतानभिज्ञैरेवापादितं तन्मतंहिसामान्यविशेषात्मकेवस्तुनिसामान्यविशेषावेवभेदश्चै
द्ध्वनिना तयोरेवाभिधानाद्द्रव्यरूपेणाभेदइतिद्रव्यमेवाभेदः एकानेकात्मकत्वाद्वस्तुनः यदिवाभेदनयप्राधान्येन
वस्तुधर्माणामानंत्यान्नानवस्था तथाहि यत्सामान्यंयच्चविशेषस्तयोरनुवृत्तव्यावृत्ताकारेणभेदस्तयोश्चार्थक्रि
याभेदात्तद्भेदश्चशक्तिभेदात्सोपिसहकारिभेदादित्यनंतधर्माणामंगीकरणात् कुतोनवस्था तथाचोक्तं मूलक्षतिक
रीमाहुरनवस्थांहिदूषणं वस्त्वानंत्येप्यशक्तौचनानवस्थाविचार्यतइति यौचसंकरव्यतिकरौ तावपिमेचकज्ञाननिदर्शी

युक्तं प्रसंगसाधनात् प्रागभावादौ हि सत्त्वाद्भेदो सत्त्वेन व्याप्त उपलभ्यते ततश्च व्याप्यस्य द्रव्यादावभ्युपगमो व्यापका
भ्युपगमनांतरीयक इति प्रसंगसाधने अस्य दोषस्याभावात् तेन द्रव्यादीनामप्यद्रव्यादित्वं द्रव्यत्वादेर्भेदे चिंतितं
बौद्ध सा वा द्रव्यं कथं नाम सुगपदार्थानां परस्परं भेदे प्रतिनियतस्वरूपव्यवस्था द्रव्यस्य हि द्रव्यमिति व्यपदेशस्य द्रव्यत्वाभि
संबंधाद्विधाने ततः पूर्वं द्रव्यस्वरूपं किंचिद्वाच्यं येन सह द्रव्यत्वाभिसंबंधः स्यात् द्रव्यमेव स्वरूपमिति चेन्न तस्यापि
सत्तासंबंधादेव तद्व्यपदेशकारणादेवं गुणादिष्वपि वाच्यं केवलं सामान्यविशेषसमवायानामेव स्वरूपसत्त्वेन तथा
तु व्यपदेशोपपत्तेः तत्र यद्व्यवस्थैव स्यात् ननु जीवादिपदार्थानां सामान्यविशेषात्मकं स्याद्वादिभिरभिधीयते न
योश्च वस्तुनो भेदाविति तौ च विरोधादिदोषोपनिपातान्नैकत्रयं भविनाविताविति तथा हि भेदाभेदयोर्विधिप्र
तिषेधयोरेकत्राभिन्ने वस्तुन्यसंभवः शीतोष्णसंस्पर्शयोरिवेति भेदस्यान्यदधिकरणमभेदस्य चान्यदिति वैयधि
करण्यं यमात्मानं तु पुरोधाय भेदो यं च समाश्रित्याभेदस्तावात्मानौ भिन्नौ वाभिन्नौ च तत्रापि तथा परिकल्पनाद
नवस्था येन रूपेणाभेदस्तेन भेदश्चाभेदश्चेति संकरः येन भेदस्तेनाभेदो येनाभेदस्तेन भेद इति व्यतिकरः भेदाभेदात्म

सहकारिभावइति नस्वभावभेदइष्यते तर्हि नित्यस्यैकरूपस्यापि वस्तुनः क्रमेणनानाकार्यकारिणः स्वभावभेदः का
र्यसांकार्यं मा भूत् अक्रमाक्रमिणामनुत्पत्तेर्नैवमिति चेदेकानंशकारणाद्युगपदनेककारणसाध्यानेककार्यविरोधा
दक्रमिणोपि नैकस्य कार्यकारित्वमिति किंच भवत्पक्षे सतोसतो वा कार्यकारित्वं सतः कार्यकर्तृत्वे सकलकालक
लाव्यापिक्षणानामेकक्षणवृत्तिप्रसंगः द्वितीयपक्षे खरविषाणादेरपि कार्यकारित्वमसत्वाविशेषात् स्वलक्षणस्य
व्यभिचारश्च तस्मान्न विशेषैकांतपक्षः श्रेयान् नापि सामान्यविशेषौ परस्परानपेक्षाविति यौगमपि तमपि युक्ति
युक्तमवभाति तयोरन्योन्यभेदे द्वयोरन्यतरस्यापि व्यवस्थापयितुमशक्तेः तथाहि विशेषास्तावद्द्रव्यगुणकर्मात्म
नः सामान्यं तु परापरभेदाद्द्विविधं तत्र परसामान्यात्सत्तालक्षणाद्भेदे सत्वापत्तिरिति तथा च द्रव्ययोगः द्रव्यगुण
कर्माण्यसद्रूपाणि सत्वाद्यंतभिन्नत्वात्प्रागभावादिति नसामान्यविशेषसमवायैर्व्यभिचारः तत्र स्वरूप
सत्वस्याभिन्नस्य परैरभ्युपगमात् ननु द्रव्यादीनां प्रमाणोपपन्नत्वे धर्मिग्राहकप्रमाणबाधितो हेतुर्येनहि प्रमा
णेन द्रव्यादयो निश्चियंते तेन तत्सत्वमपीति अथ प्रमाणप्रतिपन्ना द्रव्यादयस्तर्हि हेतोराश्रयासिद्धिरिति तद्

प्रत्यभिज्ञानस्यबहुलमुपलंभात्तस्याप्ययस्यचप्रागेवोक्तत्वात्तत्कार्यत्वस्यानुपपत्तेश्चासिद्धत्वात् यच्चान्यत्साधनंस-
त्वाख्यंतदपिविपक्षवत्स्वपक्षेपिसमानत्वात्साध्यसिद्धिनिबंधनंन तथाहि सत्वमर्थक्रिययात्समर्थक्रियाचक्रमयौ-
गपद्याभ्यांचेन्निक्षणिकान्निवर्तमानेस्वव्याप्यामर्थक्रियामादायनिवर्तते साचनिवर्तमानास्वव्याप्यंसत्वमिति
नित्यस्येवक्षणिकस्यापिखरविषाणवदसत्वमितिनत्रसत्वव्यवस्थानचक्षणिकस्यवस्तुनःक्रमयौगपद्याभ्यामर्-
थक्रियाविरोधोसिद्धस्तस्यदेशकृतस्यकालकृतस्यवाक्रमस्यासंभवात् अवस्थितस्यैकस्यहिनानादेशकालकला-
व्यापित्वंदेशक्रमःकालक्रमश्चाभिधीयते नचक्षणिकेसोस्ति योयत्रैवसतत्रैवयोसुदेवंतदैवसः नदेशकालयो-
र्व्याप्तिर्भावानामिहविद्यते इतिस्वयमभिधानात् नचपूर्वोत्तरक्षणानामेकत्वेनक्रमायोगादक्षणिकत्वेनैवसत्वादिसा-
धनमनैकांतिकं अवास्तवत्वेनतदपेक्षक्रमोयुक्तइति नापियौगपद्येनतत्रार्थक्रियासंभवति युगपद्येनतत्रार्थक्रिया
संभवतियुगपदेकस्वभावेननानाकार्यकरणेतत्कार्यैकत्वस्यान्नानास्वभावकल्पनायांतेस्वभावास्तेनव्यापनीयास्त-
त्रैकेनस्वभावेनतद्व्याप्तौतेषामेकस्वरूपतानानास्वभावेनचेदनवस्था अथैकस्योत्रैकस्योपादानस्वभावएवान्यत्र
संतानापेक्षयाक्रमसंभवति ॥ संतानस्यवास्तवत्वेन स्यात् क्षणिकत्वेन

रूपेण वृत्तिरवसीयते तत्र यथोक्तदोषाणामनवकाशाद्विरोधादिदोषश्चाग्रे प्रतिशेत्स्य इति नेह प्रतन्यते यच्चैकक्ष
णस्थायित्वे साधनं यो यद्भावं प्रतीत्यादिकं तदप्यसाधनं असिद्धादिदोषदुष्टत्वात् तत्रान्यानपेक्षत्वं तावद
सिद्धं घटाद्यभावस्य मुद्गराद्याद्यपरान्वयव्यतिरेकानुविधायित्वात्तत्कार्यत्वोपपत्तेः कर्मत्वादिपर्यायांतरभा
वो हि ध्वंसादेरभावस्तुच्छाभावस्य सकलप्रमाणागोचरातिक्रांतत्वात् किंचाभावो यदि तत्रो भवेत्तदान्यानपेक्षत्वं
विशेषणं युक्तं ~~नच सौगतमते सौगमत सोस्ति इति हेतुप्रयोगाचरातिक्रांतत्वात्~~ ॥ नच सौगतमते सोस्ति इति हेतुप्रयोगा
नवतार एव वानैकांतिकं च दंशालिबीजस्य कोद्रवांकुरजननं प्रत्यन्यानपेक्षत्वे तज्जननस्वभावानियतत्वात्तत्स्वभावत्वे
सतीति विशेषणान्न दोष इति चेन्न सर्वथा पदार्थानां विनाशस्वभावासिद्धेः पर्यायरूपेणैव हि भावानामुत्पादविनाशावं
क्रियेते न द्रव्यरूपेण समुदेति विलयमृच्छति भावो नियमेन पर्यायनयस्य नोदेति नो विनश्यति भावनया लिंगितो नित्यं इति
वचनात् नहि निरन्वयविनाशे पूर्वक्षणस्य ततो मृतात् च्छिखिनः केकाइतस्येवोत्तरक्षणस्योत्पत्तिर्घटते द्रव्यरूपेण कथंचिद
सद्रूपस्यासंभवात् न सर्वथा भावानां विनाशस्वभावत्वं युक्तं नच द्रव्यरूपस्य गृहीतुमशक्यत्वादभावः तद्ग्रहणोपायस्य

तिवालविलसितनिर्विकल्पबोधस्यानुपलक्षणात् गृहीने हि निर्विकल्पके तयोर्भेदे अन्याकारानुरागस्यान्यत्र क
ल्पना युक्ता स्फटिकजपाकुसुमयोरिव नान्यथेति एतेन तयोर्युगपद्वृत्तेः लघुवृत्तेर्वा तदेकत्वाध्यवसाये इति भरसं
तस्यापि कोशपानप्रत्ययता दत्तेति केन चानयोरेकत्वाध्यवसायोऽनतावद्विकल्पेन तस्याविकल्पवार्तानभिज्ञत्वात् ना
प्यनुभवेन तस्य विकल्पागोचरत्वात् न च तदुभयाविशेषाविशेषं तदेकत्वाध्यवसाये समर्थमतिप्रसंगात् ततोनप्र
त्यक्षबुद्धौ तथाविधविशेषावभासः नाप्यनुमानबुद्धौ तदविनाभूतस्वभावकार्यलिंगाभावादनुपलंभोऽसिद्धः स्ववा
नुवृत्ताकारस्य स्थूलाकारस्य चोपलब्धेरुक्तत्वात् यदप्यपि परमाणूनामेकदेशेन सर्वात्मना वा संबंधो नोपपद्यते इतित
त्रानुगम्य एव परिहारः स्निग्धरूक्षाणां सजातीयानां च द्व्यधिकगुणानां कथंचित् स्कंधाकारपरिणामात्मकस्य सं
बंधस्याभ्युपगमात् यच्चावयविनिवृत्ति विकल्पादि बाधकमुक्तं तत्राय विनो वृत्तिरेव यदि नोपपद्यते तदानवर्त्तेत इत्य
भिधातव्यं नैकदेशादिविकल्पस्तस्य विशेषांतरनांतरीयकत्वात् तथा हि नैकदेशेन वर्तते नापि सर्वात्मनेत्युक्ते प्रकारां
तरेण वृत्तिरित्यभिहितं स्यादन्यथा न वर्तत इत्येव वक्तव्यं इति विशेषप्रतिषेधस्य शेषाभ्यनुज्ञानरूपत्वात् कथंचितात्म

कदोषइतिचेतदपिनसाधुसंगतं नित्यस्यसमर्थस्यपरापेक्षायोगात् गैः सामर्थ्यकरणेनित्यताहानिः तस्माद्भिन्न
मेवसामर्थ्यंतैर्विधीयतइतिननित्यताहानिरितिचेतर्हिनित्यमकिंचित्करमेवस्यात् सहकारिजनितसामर्थ्यस्यै
वकार्यकारित्वात्संबंधात्तस्यापिकारित्वेतत्संबंधस्यैकस्वभावित्वेसामर्थ्यनानात्वाभावान्नकार्यभेदः अनेकस्व
भावित्वेक्रमवत्त्वेचकार्यत्वेतस्यापिसांकार्यमितिसर्वमावर्तते इतिचक्रकप्रसंगः तस्मान्नक्रमेणकार्यकारित्वंनि
त्यस्यनापियुगपदशेषकार्याणांयुगपदुत्पत्तौद्वितीयक्षणेकार्याकरणादनर्थक्रियाकारित्वेनावस्तुत्वप्रसंगादितिन
नित्यस्यक्रमयौगपद्याभावःसिद्धएवेतिसौगतःप्रतिपेदिरे तदपिनयुक्तवादिनः सजातीयेतरव्यावृत्तात्मनांविशे
षाणामनंशानांग्राहकस्यप्रमाणस्याभावात् प्रत्यक्षस्यास्थिरस्थूलसाधारणाकारवस्तुग्राहकत्वेननिरंशवस्तुग्रहणायो
गात् नहिपरमाणवःपरस्परासंबद्धाश्चक्षुरादिबुद्धौप्रतिभांति तथासत्यविवादप्रसंगात्समनुभूयतएवप्रथमंतथा
क्षणः पश्चात्तुविकल्पवासनाबलादांतरालानुपलंभलक्षणाद्वा[illegible]विद्यमानोपिस्थूलाद्याकारोविकल्पबुद्धौचका
स्तिसचतदाकारेणानुरज्यमानःस्वव्यापारंतिरस्कृत्यप्रत्यक्षव्यापारपुरस्सरत्वेनप्रवृत्तत्वात्प्रत्यक्षायतइति तदप्य

करणे घटस्यास्थितिरेवस्याद्यविनाशसंबंधान्नष्ट इति व्यपदेश इति चेद्भावाभावयोः कः संबंधो नतावदात्म्यं तादात्म्यं न
योर्भेदान्नापि तदुत्पत्तिरभावस्य कार्योधारत्वाघटादभिन्नस्य करणे घटादिरेव कृतः स्यात्तस्य च प्रागेव निःपन्नत्वा
द्व्यर्थकरणमित्यन्यानपेक्षत्वं सिद्धमिति विनाशस्वभावनियतत्वं साधयत्येव सिद्धे वानित्यानां नतत्स्वभावनियतत्वे
तदितरेषामात्मादीनां विमत्यधिकरणभावापन्नानां सत्वादिना साधनेन दृष्टांतावद्भवत्येव क्षणस्थितिस्वभावत्वं
तथाहि यत्सत्तत्सर्वमेकक्षणस्थितिस्वभावं यथा घटः संतश्चामी भावा इति अथवा सत्वमेव विपक्षे बाधकप्रमाणमि
मिति नहि नित्यस्य क्रमेण युगपद्वा संभवति नित्यस्यैकेनैव स्वभावेन पूर्वापरकालभाविकार्यद्वयं कुर्वतः कार्या
भेदकत्वात्तस्यैव स्वभावत्वात् तथाहि कार्यनानात्वे अन्यत्र कार्यभेदात्कारणभेदकल्पना विफलैव स्यात् तादृशमेकमे
व किंचित्कारणं कल्पनीयं येनैकेन स्वभावेनैव चराचरमुत्पद्यत इति अथ स्वभावनानात्वमेव तस्य कार्यभेदादिस्य
त इति चेत्तर्हि ते स्वभावास्तस्य सर्वदा संभविनस्तदा कार्यैर्नो चेत्तदुत्पत्तिकारणं वाच्यं तस्मादेवमित्येकस्वभावानां क्र
दुत्पत्तेस्तत्स्वभावानां सदा संभवात्सैव कार्याणां युगपत्प्राप्तिः सहकारिक्रमापेक्षया तत्स्वभावानां क्रमेणाभावान्नो

र्यसांक

तदुक्तं एकत्र दृष्टो भावो हि क्वचिन्नान्यत्र दृश्यते तस्मान्न भिन्नमस्त्यैतत्सामान्यं वुद्ध्यभेदत इति तेच विशेषाः परस्परा
संवद्धा एव तत्संबंधस्य विचार्यमाणस्यायोगात् एकदेशेन संबंधे अणुशंङ्केन युगपद्योगाद् अंशतापत्तेः सर्वात्मना
भिसंबंधे पिंडस्याणुमात्रतापत्तेः अवयव निशेधाच्चासंबंधत्वमेषामुपपद्यत एव तन्निशेधश्च वृत्तिविकल्पादिवाधना
त् तथाहि अवयवा अवयवविनिवर्त्तत इति नाभ्युपगतमवयवी चावयवेषु वर्तमानः किमेकदेशेन वर्तते सर्वात्मना वा ए
कदेशेन वृत्त्यावयवांतरप्रसंगस्तत्राप्येकदेशांतरेणावयविनोवृत्तावनवस्था सर्वात्मना वर्तमानो पि प्रत्यवयवं स्वभावद
नवर्तिताहोस्वि द्रूपिणोति प्रथमपक्षे अवयवविवहुत्वापत्तिः द्वितीयपक्षेत्ववयवानामेकरूपतापत्तिरिति प्रत्येकं प
रिसमाप्त्यापत्तावय्यवयविवहुमितितथा यद् दृश्यं सन्नोपलभ्यते तन्नास्त्येव यथा गगनेन्दीवरं नोपलभ्यते चावयवे
ष्ववयवीति तथा पद्म्रोह पद्मबुद्धिभावस्ततो भावार्थांतरं यथा वृक्षाग्रेहवनमिति नतश्च निरंशा एवान्योन्यासंस्पर्शि
नो रूपादिपरिमाणवः तेचैकक्षणस्थायिनो न नित्या विनाशं प्रत्यन्यानपेक्षणात् प्रयोगश्च यो यद्भावं प्रत्यन्यानपे
क्षस्तत्स्वभावनियतो यथान्त्याकारणसामग्रीस्वकार्ये नाशो हि मुद्गरादिना क्रियमाणस्ततो भिन्नो वा क्रियेत भिन्नस्य

मानप्रधानसंसर्गादात्मनोपि तथा प्रतिभास इति तदप्यनुपपन्नमप्रतिभासमानस्यापि संसर्गकल्पनायां तत्त्वेयत्तया निश्चेतुम
शक्तेः तदुक्तं संसर्गादविभागश्चेदयोगोलकवह्निवत् भेदाभेदव्यवस्थैवमुच्छिन्ना सर्ववस्तुष्विति यदपि परिमाणाख्यं साधनं
तदप्येकप्रकृतिकेषु घटघटीशरावोदंचनादिष्वनेकप्रकृतिकेषु पटमुकुटशकटादिषु चोपलंभादनैकांतिकमिति न ततः प्रकृति
सिद्धिः तदेवं प्रधानग्रहणोपायासंभवात् संभवे वा ततः कार्योदयायोगाच्च यदुक्तं परेण प्रकृतेर्महान् ततोहंकारः तस्माद्गण
श्च षोडशकः तस्मादपि षोडशकात्पंचभ्यः पंचभूतानीति सृष्टिक्रमो मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त षोड
शकश्च विकारो न प्रकृतिः पुरुष इति स्वरूपाख्यानं च वंध्यासुतसौरूप्यवर्णनमिवासद्विषयत्वादुपेक्षामर्हति अमूर्तस्याकाश
स्य मूर्तस्य पृथिव्यादेश्चैककारणकत्वायोगाच्च अन्यथा अचेतनादपि पंचभूतकदंबकाच्चैतन्यसिद्धिश्चार्वाकमतसिद्धिप्रसंगात्
सांख्यमतगन्ध एव न भवेत् सत्कार्यवादप्रतिषेधश्चान्यत्र विस्तरेणोक्त इति नेहोच्यते संक्षेपस्वरूपत्वादस्येति तथा विशे
षा एव तत्त्वं तेषामसमानेतरविशेषात्मना विश्लेषात्मकत्वात्सामान्यस्यैकस्यानेकत्रस्थैर्याव्याप्यावर्तमानस्य संभवाभावाच्च
तस्यैकव्यक्तिनिष्ठस्य सामस्त्येनोपलब्धेस्तद्व्यक्तिवदन्यथा व्यक्तयोपि भिन्ना मा भूवन्निति ततो बुद्ध्यभेद एव सामान्यं

तत्र सांख्यैः प्रधानं सामान्यमुक्तं त्रिगुणमविवेकि विषयः सामान्यमचेतनं प्रसवधर्मि व्यक्तं तथा प्रधानं तद्विपरीतस्त
थाच पुमानिति वचनात् तच्च केवलं प्रधानं महदादिकार्यनिःपादनाय प्रवर्त्तमानं किमप्यपेक्ष्य प्रवर्त्तते निरपेक्षं वा प्रथम
पक्षे तन्निमित्तं वाच्यं यदपेक्षं प्रवर्त्तते ननु पुरुषार्थ एव तत्र कारणं पुरुषार्थेन हेतुना प्रधानं प्रवर्त्तते पुरुषार्थश्च द्विधा श
ब्दाद्युपलब्धिर्गुणपुरुषांतरविवेकदर्शनं चेत्यभिधानादिति चेत् सत्यं तथा प्रवर्त्तमानमपि पुरुषकृतं किंचि
दुपकारं समासादयत् प्रवर्त्तेत नासादयद्वा प्रथमपक्षे स उपकारस्तस्माद्भिन्नो भिन्नो वा यदि भिन्नः तदा तस्येति व्य
पदेशाभावः संबंधाभावात् तदभावश्च समवायादेरनभ्युपगमात् तादात्म्यं च भेदविरोधीति अथाभिन्न उपकार इति
पक्षो ज्ञाश्रीयते तदा प्रधानमेव तेन कृतं स्यात् अथोपकारनिरपेक्षमेव प्रधानं प्रवर्त्तते तर्हि मुक्तात्मानं प्रत्यपि प्रवर्त्तेता
विशेषादनेन निरपेक्षप्रवृत्तिपक्षोपि प्रयुक्तस्त एव किंच सिद्धे प्रधाने सर्वमेतदुपपन्नं स्यान्न च तत्सिद्धिः कुतश्चिन्नि
श्चीयते इति ननु कार्याणामेकान्वयदर्शनादेककारणभवत्वं भेदानां परिणामदर्शनाच्चेति तदप्यचारु चर्चितं सुखदुःख
मोहरूपतया घटादेरन्वयाभावात् ज्ञानस्यैव तथोपलंभात् अथ ज्ञानस्य न सुखादिपरिणामः किंतु तथा परिणाम-

त्वभावकार्ययोरसंभवात् किंच गोशब्दस्यागोपोहाभिधायित्वे गौरित्यत्र गोशब्दस्य किमभिधेयं स्यादज्ञानस्य विधि
निषेधयोरनधिकारात् अगोनिवृत्तिरिति चेदितरेतराश्रयत्वमगोव्यवच्छेदो हि अगोनिश्चये भवति स चागो गोनि
वृत्यात्मा गौश्चागोव्यवच्छेदरूप इति अगौरित्यत्रोत्तरपदार्थोप्यनयैव दिशा चिंतनीयः नन्वगौरित्यत्रान्य एव विधि
रूपो गोशब्दाभिधेयस्तदापोहशब्दार्थ इति विघटेन तस्माद्योहस्योक्तयुक्त्या विचार्यमाणस्यायोगान्नान्यापोहशब्दार्थ
इति स्थितं सहजयोग्यतावशाच्छब्दादयो वस्तुप्रतिपत्तिहेतव इति स्मृतिस्तुपहतेयं भस्यभिज्ञानवत्प्रमितिनिरत
न्वितात्लैंगोक्तसंगतार्थप्रवचनं बद्यं निश्चितं देववाचा रचितमुचितवाग्भिस्तथ्यमेतेन गीतं ॥ इति परीक्षामुखस्य लघुवृत्तौ
परोक्षप्रपंचस्तृतीयः समुद्देशः ॥३॥ अथ स्वरूपसंख्याविप्रतिपत्तिं निराकृत्य विषयविप्रतिपत्तिनिरासार्थमाह सामा
न्यविशेषात्मा तदर्थो विषयः तस्य प्रमाणस्य ग्राह्योऽर्थो विषय इति यावत् स एव विशिष्यते सामान्यविशेषात्मा सा
मान्यविशेषौ वक्ष्यमाणलक्षणौ तावात्मानौ यस्येति विग्रहः तदुभयग्रहणं आत्मग्रहणं च केवलस्य सामान्यस्य वि
शेषस्य तदुभयस्य वा स्वतंत्रस्य प्रमाणविषयत्वप्रतिषेधार्थं तत्र सन्मात्रदेहस्य परब्रह्मणो निरस्तत्वात्तदितरद्विचार्यं

लैकनानात्वादिविकल्पानां प्रतीतेः भेदकाजभावस्य वस्तुतापत्तिं तल्लक्षणत्वाद्वस्तुत्वस्य न चापोह्यलक्षणसंबंधिभेदा
द्भेदः प्रमेयाभिधेयादिशब्दानामप्रवृत्तिप्रसंगात् व्यवच्छेद्यस्यातद्रूपेणाप्यप्रमेयादिरूपत्वे ततोव्यवच्छेदायोगात्
कथं तत्र संबंधिभेदाद्भेदः किंच शाबलेयादिष्वेकोपोहोप्रसज्येत किंतु प्रतिव्यक्तिभिन्न एव स्याद्यसाबलेयाद्य न
स्तन्न भिंदंति तर्ह्यश्वादयोपि भेदका मा भूवन् यस्यान्तरंगाः शाबलेयादयो न भेदकास्तस्याश्वादयो भेदका इत्यति
साहसं वस्तुनोपि संबंधिभेदाद्भेदो नोपलभ्यते किमुतावस्तुनि तथा ह्येक एव देवदत्तादिः कटककुंडलादिभिरभिसंबध्य वद
मानो न नानात्वमात्मनि धुवानः समुपलभ्यते इति भवतु वा संबंधिभेदाद्भेदस्तथापि न वस्तुभूतसामान्यमंतरेणान्यापोहा
श्रयः संबंधी भवति भवितुमर्हति तथाहि यादि शाबलेयादिषु वस्तुभूतसारूप्याभावोश्वादिपरिहारेण तत्रैव विशिष्य
भिधानप्रत्ययौ कथं स्यातां ततः संबंधिभेदाद्भेदमिच्छतापि सामान्यं वास्तवमंगीकर्तव्यमिति किंचापोहशब्दार्थप
क्षे संकेत एवानुपपन्नस्तद्ग्रहणोपायासंभवात् न प्रत्यक्षं तद्ग्रहणसमर्थं तस्य वस्तुविषयत्वादन्यापोहस्य चावस्तुत्वा
दनुमानमपि न तद्भावमवबोधयति तस्य कार्यस्वभावलिंगसंपाद्यत्वापोहस्य निरुपाख्यत्वेनार्थक्रियाकारित्वेन च

धात् नहिगवादिशब्दश्रवणादेवगवादिव्यावृत्तिः प्रतीयते ततस्तास्नादिमत्यर्थे प्रवृत्तिदर्शनाद्गवादिबुद्धिजन
कं तत्रशब्दांतरं मृग्यमंथैकस्मादेव गोशब्दादर्थद्वयस्यापिसंभावनान्नार्थः शब्दांतरंगोतिचेन्नैवमेकस्य परविरुद्ध
र्थद्वयप्रतिपादनविरोधात् किंचगोशब्दस्यागोव्यावृत्तिविषयत्वे प्रथमंगोरितिप्रतीयेत नचैवमतोनान्यापो
हः शब्दार्थः किंचापोहाख्यंसामान्यंवाच्यत्वेनप्रतीयमानंपर्युदासरूपंप्रसज्यरूपंवा प्रथमपक्षेगोत्वमेवना
मांतरेणोक्तंस्यादभावोभावस्यभावांतरस्यभावेनव्यवस्थितत्वात् कस्यायमश्वादिनिवृत्तिलक्षणोभावोभिधीयतेन
तावत्स्वलक्षणरूपस्तस्यसकलविकल्पागोचरातिक्रांतत्वान्नापिशाबलेयादिव्यक्तिरूपस्तस्यासामान्यत्वप्र
संगात् तस्मात्सकलगोव्यक्तिष्वनुवृत्तप्रत्ययजनकंतत्रैवप्रत्येकंपरिसमाप्यावर्तमानंसामान्यमेवगोशब्दवाच्यंत
स्यापोह इतिनामकरणे नाममात्रंभिप्रेतंनार्थइति अतोनाद्यः पक्षः श्रेयान् नापिद्वितीयोगोशब्दादेः क्वचिद्वा
च्येर्थेप्रवृत्तियोगात्तुच्छाभावाभ्युपगमे परमतप्रवेशप्रसंगाच्च किंचगवादयोयेसामान्यशब्दायेचशाबलेयादयस्तेषां
भवदभिप्रायेणपर्यायतास्यादर्थभेदाभावाद्वृक्षपादपादिशब्दवत् नखलुतुच्छाभावस्यभेदोयुक्तोवस्तुन्येवसंसृष्ट

इति तदप्ययुक्तं पराभिप्रायापरिज्ञानात् नास्माभिर्वक्तुरभावे वेदस्य प्रामाण्याभावः समुद्भाव्यते किंतु तद्व्याख्यातॄ
णां मतीन्द्रियार्थदर्शनादिगुणाभावे ततो दोषाणामनपोदितत्वान्न प्रामाण्यनिश्चय इति ततोऽपौरुषेयत्वेपि वेदस्य
प्रामाण्यनिश्चयायोगात् नानेन लक्षणस्याव्यापित्वमसंभवित्वं वेत्यलमतिजल्पितेन ननु शब्दार्थयोः संबंधाभावा
दन्यापोहमात्राभिधायित्वादाप्तप्रणीतादपि शब्दात् कथं वस्तुभूतार्थावगम इत्यत्राह सहजयोग्यतासंकेतवशाद्धि
शब्दादयो वस्तुप्रतिपत्तिहेतव इति सहजा स्वभावभूता योग्यता शब्दार्थयोर्वाच्यवाचकशक्तिस्तस्यां संकेतस्तद्वशाद्धि
स्फुटं शब्दादयः प्रागुक्ता वस्तुप्रतिपत्तिहेतव इति उदाहरणमाह यथा मेर्वादयः संतीति ननु यएव शब्दास्तेऽर्थे दृ
ष्टास्त एवार्थाभावेपि दृश्यंते तत्कथमर्थाभिधायकत्वमिति तदप्ययुक्तमनर्थकेभ्यो शब्देभ्योऽर्थवतामन्यत्वान्न चान्य
स्य व्यभिचारेऽन्यस्यासौ युक्तोऽतिप्रसंगादन्यथा गोपालघटिकांतर्गतस्य धूमस्य पावकस्य च व्यभिचारे पर्वतादिधूम
स्यापि तत्प्रसंगात् यत्नतः परीक्षितं कार्यं कारणं नातिवर्तते इत्यन्यत्रापि समानं सुपरीक्षितो हि शब्दोऽर्थं न व्य
भिचरति तथा चान्यापोहस्य शब्दार्थत्वकल्पनं प्रयासमात्रमेव न चान्यापोहः शब्दार्थो व्यवतिष्ठते प्रतीतिविरो

कप्रतिपादितत्वादभावप्रमाणोपन्नायोगात् प्रमाणपंचकाभावे भावप्रमाणप्रवृत्तेः प्रमाणपंचकं यत्र वस्तुरूपेन जायते व
स्तुस्वभाववोधार्थं तत्राभावप्रमाणतेति परैरभिधानात् ततोनवादिनः कर्तुरस्मरणमुपपन्नं नापिप्रतिवादिनः स्मरणा
त् ननुप्रतिवादिनावेदेष्वकाद्यो बहवः कर्तारः स्मर्यंते अतस्तत्स्मरणस्य विवादविषयत्वाप्रामाण्याद्वेदेस्व सर्व
स्यकर्तुरस्मरणमिति चेन्न कर्तृविशेषविषय एवासौ विवादो न कर्तृसामान्ये ततः सर्वस्य कर्तुरस्मरणमप्यसिद्धं सर्वात्मज्ञा
न विज्ञानरहितो वा कथं सर्वस्य कर्तुरस्मरणमेवेति तस्मादपौरुषेयत्वस्य वेदे व्यवस्थापयितुमशक्यत्वान्न तल्लक्षणस्य
व्यापकत्वमसंभवित्वं वा संभवति पौरुषेयत्वे पुनः प्रमाणानि बहूनि संत्येव सजन्ममरणर्षिगोत्रचरणादिनामश्रुते
रनेकपदसंहतिप्रतिनियमसंदर्शनात् अपौरुषेयत्वेपि वा न प्रामाण्यं वेदस्योपपद्यते तद्धेतूनां गुणानामभावात्
ननु न गुणकृतमेव प्रामाण्यं किंतु दोषाभावप्रकारेणापि स च दोषाश्रयपुरुषाभावेपि निश्चीयते न गुणसद्भाव एवेति
तथा चोक्तं शब्दे दोषोद्भवस्तावद्वक्त्रधीन इति स्थितं तदभावः क्वचित्तावद्गुणवद्वक्तृकत्वतः तद्गुणैरपकृष्टानां श क
~~ब्दे दोषोद्भवस्तावद्वक्त्रधीनमिति इति स्थितं तदभावः~~ संक्रांत्यसंभवात् यद्वा वक्तुरभावेन नस्युर्दोषा निराश्रयाः
क

गसाधनाद्दोषइतिचेन्न परंप्रतिसाध्यसाधनयोर्व्याप्यकभावाभावादिदानीमपिदेशांतरेवेदकारस्याऽदर्शनादेः सौगतादि
भिरभ्युपगमात् यदप्यपरंवेदाध्ययनमित्यादि तदपिविपक्षेपिसमानंभारताध्ययनंसर्वंगुर्वध्ययनपूर्वकं तदध्ययनवा
च्यत्वादनु[illegible]नाध्ययनंयथेति यच्चान्यदुक्तमनवच्छिन्नसंप्रदायत्वेसत्यस्मर्यमाणकर्तृत्वादिति तत्रजीर्णकूपारामादि
भिर्व्यभिचारनिवृत्त्यर्थमनवच्छिन्नसंप्रदायत्वविशेषणेऽपिविशेष्यस्यास्मर्यमाणकर्तृकत्वस्यविचार्यमाणस्यायोगाद
साधनत्वं कर्तुरस्मरणंहिवादिनः प्रतिवादिनः सर्वस्य वाऽऽद्येनश्चेदनुपलब्धेरभावाद्वा आद्ये पक्षेपिटकत्रयेपिस्याद
नुपलब्धेरविशेषात् तत्रपरैः कर्तुरंगीकरणान्नोचेदत एवात्रापिनतदस्तु अभावादितिचेदस्मात् तदभावसिद्धौ वितराश्र
यत्वंसिद्धौहितदभावेनान्निबंधनंतदस्मरणमस्माच्चतदभावइति प्रामाण्यान्यथानुपपत्तेस्तदभावान्नेतरेतराश्रयत्वमिति
चेन्नप्रामाण्येनाप्रामाण्यकारणस्यैवपुरुषविशेषस्यनिराकरणात् पुरुषमात्रस्यानिराकृतेः अथातींद्रियार्थदर्शिनो
भावादन्यस्यचप्रामाण्यकारणत्वानुपपत्तेः सिद्धएवसर्वथापुरुषाभावइतिचेन्नकुतंसर्वज्ञभावोविभावितः प्रामाण्यान्य
थानुपपत्तेरितिचेदितरेतराश्रयत्वं कर्तुरस्मरणादितिचेच्चक्रकप्रसंगः अभावप्रमाणादितिचेन्नतत्साधकस्यानुमानस्यप्रा

सत्यार्थ एव वेदोवसीयत इति चेत् नकिंचिज्ञानामतींद्रियार्थेषु निःसंशयव्याख्यानायोगांदंधेनाकृष्यमाणस्यां दृशपरिहारेणाभिमतमार्गप्राप्त्यनुपपत्तेः किंचानादिव्याख्यानपरंपरागतत्वेपि वेदार्थस्य गृहीतविस्मृतस नाकौशलदुष्टाभिप्रायतया व्याख्यानस्यान्यथैव कारणादविसंवादायोगादप्रमाण्यमेव स्यात् दृश्यंते ह्यधुना ज्योतिःशास्त्रादिषु रहस्यं यथार्थमवयंतोपि दुरभिसंधेरन्यथा व्याचक्षाणाः ॥ केचिज्जानंतोपि वचनाकौशला थोपदिशंतः केचिच्च विस्मृतिसंबंधाः अयाथातथ्यमभिदधाना इति कथमन्यथाभावना विधिनियोगवाक्यार्थ प्रतिपत्तिः वेदस्यान्मनुयाज्ञवल्क्यादीनां श्रुत्यर्थानुसारिस्मृतिनिरूपणायां वा तस्मादनादिप्रवाहपतितत्वेपि ययार्थत्वमेव स्यादिति स्थितम् ॥ यच्चोक्तमतीतानागतावित्यादि तदपि स्वमतनिर्मूलनहेतुत्वेन विपरीतसाधनात्तदा त्मनेवेति तथाहि अतीतानागतौ कालौ वेदार्थज्ञविवर्जितौ कालशब्दाभिधेयत्वादधुनातनकालवदिति किंच काल शब्दाभिधेयत्वमतीतानागतयोः कालयोर्ग्रहणे सति भवति तद्ग्रहणं च नाध्यक्षतस्तयोरतींद्रियत्वादनुमानतद्ग्रह पि न साध्येन संबंधस्तयोर्निश्चेतुं पार्यते प्रत्यक्षगृहीतस्यैवा संबंधाभ्युपगमान्न च कालाख्यं द्रव्यं मीमांसकस्यास्ति

उप्रदीपदृष्टांताभ्यां कारकव्यंजकपक्षयोर्विशेषसिद्धेरित्यलमितिजल्पितेन यच्चान्यत् प्रवाहनित्यत्वेदस्यापौरुषेयत्वमिति
तत्र किं शब्दमात्रस्यानादिनित्यत्वमुत विशिष्टानामिति आद्यपक्षे य एव शब्दा लौकिकास्त एव वैदिका इत्यल्पमिदमभिधीय
यते वेद एवापौरुषेय इति किंतु सर्वेषामपि शास्त्राणां अपौरुषेयतेति अथ विशिष्टपूर्विका एव शब्दा अनादित्वेनाभिधीयंते
तर्ह्येषामवगतार्थानामनवगतार्थानां वा अनादिता स्यात् यदि तावदुत्तरः पक्षस्तदा ज्ञानलक्षणमप्रामाण्यमनुषज्यते अथ
आद्यः पक्ष आश्रीयते तद्व्याख्यातारः किंविदाः भवेयुः सर्वज्ञा वा प्रथमपक्षे दुरधिगमः संबंधनामन्यथाप्यर्थस्य कल्पयि
तुं शक्यत्वात् मिथ्यात्वलक्षणमप्रामाण्यं स्यात् तदुक्तं । अयमर्थो नायमर्थ इति शब्दा वदंति न कल्प्योयमर्थः पुरुषैस्ते वरादि
विष्णुताः किंच किंचिज्ज्ञता व्याख्यातारो विशेषादग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम इत्यस्यं दच्छसमित्यपि वाक्यार्थः किं न स्या
त् संशयलक्षणमप्रामाण्यं वा अथ सर्वविद्धिदितार्थ एव वेदोऽनादिपरंपरायात इति चेत् हंत धर्मे चोदनैव प्रमाणमि
ति हतमेतत् अतींद्रियार्थप्रत्यक्षीकरणसमर्थस्य पुरुषस्य सद्भावे च तद्वचनस्यापि चोदनावदवबोधकत्वेन प्रामाण्या
द्वेदस्य पुरुषाभावसिद्धेस्तत्प्रतिबंधकं स्यात् अथ तद्व्याख्यातारः किंचिज्ज्ञा अपि यथार्थज्ञानपरंपराभिरविच्छिन्नसंतानत्वेन

लंभेन न शक्यते निश्चेतुं नच प्रत्यभिज्ञानवेलेनैवांतराले सत्तासंभवस्तस्य सादृश्यादपि संभवाविरोधात् नच घटादावेवं प्रसं
गस्तस्योत्पत्तावपरापरमृत्पिंडांतरलक्षणस्याकारणस्यासंभाव्यमानत्वेनांतराले सत्तायाः साधयितुं शक्यत्वादत्र तु कारणान
म पूर्वेषां व्यापारसंभावनतो नांतराले सत्तासंभव इति यच्चान्यदुक्तं संकेतान्यथानुपपत्तेः शब्दस्य नित्यत्वमितीदमप्यनाम
ज्ञभाषितमेवानित्येपि योजयितुं शक्यत्वात् तथा हि गृहीतसंकेतस्य दंडस्य प्रध्वंसे सत्यगृहीतव्यासंकेत इदानीमन्य एव दंडः स
मुपलभ्यते इति दंडीति तस्या तथा धूमस्यापि गृहीतव्याप्तिकस्य नाशे अन्यधूमदर्शनाद्वह्निविज्ञानभावस्य ऽप्रसादृश्यान
थाप्रतीतिर्निर्दोष इति चेदत्रापि सादृश्यवशादर्थप्रत्यये कोदोषो येन नित्यत्वेन्न दुरनिवेश आश्रीयते तथा कल्पनायामनंतराले स
त्वमप्यदृष्टं न कल्पितं स्यादिति यच्चान्यदभिहितं व्यंजकानां प्रतिनियतत्वान्न युगपच्छ्रुतिरिति तदप्यपरीक्षितलक्षितम् समानेंद्रि
द्रियग्राह्येषु समानदेशेषु विषयविषयेषु नियमायोगात् तथा हि श्रोत्रं समानदेशं समानेन्द्रियग्राह्यसमानधर्मापन्नानामर्था
नांग्रहणाय प्रतिनियतसंस्कारकसंस्कार्यं न भवतीन्द्रियत्वात् चक्षुर्वत् शब्दा वा प्रतिनियतसंस्कारकसंस्कार्या न भवंति समानदे
शसमानेन्द्रियग्राह्यसमानधर्मापन्नत्वे सति युगपदिंद्रियसंबद्धत्वात् घटादिवत् उत्पत्तिपक्षेप्ययं दोषः समान इति न वाच्यमृति

घटः सर्वगतश्चक्षुरादिसंनिधानादनेकत्र देशे प्रतीयत इति ननु घटोत्पादकस्य मृत्पिंडादेरनेकस्योपलंभादनेकत्वमेमत्व तथा मपि
दृष्टप्रमाणासंभवाच्चेति तच्च वर्णेष्वपि समानं तत्रापि प्रतिनियततात्वादिकारणकलापतो आदिधर्मभेदस्य च संभवाविरोध
तु तात्वादीनां व्यंजकत्वमत्रैव निषेत्स्यत इत्यास्तां तद्वंदनम् अथ व्यापित्वेपि सर्वत्र सर्वात्मना श्रुतमत्वान्न दोषोयमिति चे
न्न तथासति सर्वथैकत्वविरोधान्न हि देशाभेदेन युगपत्सर्वात्मना प्रतीयमानस्यैकत्वमुपपन्नं प्रमाणविरोधात् तथा च प्रयोगः
प्रत्येकं गकारादिवर्णोनेक एव युगपद्भिन्नदेशतया तथैव सर्वात्मनोपलभ्यमानत्वात् घटादिवत् न सामान्येन व्यभि
चारः तस्यापि सदृशपरिणामात्मकस्यानेकत्वान्नापि पर्वतादिनानेकप्रदेशस्थतया युगपदनेकदेशस्थितया पुरुष परिदृश्य
मानेन चन्द्रार्कादिना व्यभिचारः तस्यातिदवीष्ठतयैकदेशस्थितस्यापि भ्रांतवशादनेकदेशस्थत्वेन प्रतीतेः न चाभ्रांतस्य
भ्रान्तेन व्यभिचारकल्पना युक्तेति नापि जलपात्रप्रतिबिंबेन तस्यापि चन्द्रार्कादिसन्निधिमपेक्ष्य तथा परिणममानस्यानेक
त्वात्तस्यादनेकप्रदेशेषु युगपत्सर्वात्मनोपलभ्यमानविशायस्यैकस्यासंभाव्यमानत्वात् तत्र प्रवर्तमानं प्रत्यभिज्ञानं न प्रमाण
मिति स्थितम् तथा नित्यत्वमपि न प्रत्यभिज्ञानेन निश्चीयत इति नित्यत्वं हि एकस्यानेकक्षणव्यापित्वं तच्चांतराले सत्तानुप

नाऽसन्निकृष्टेर्थे बुद्धिरित्यभिधानात् नाप्यर्थापत्तेस्तत्सिद्धिरनन्यथाभूतस्यार्थस्याभावादुपमानोपमेययोरप्रत्यक्षत्वाच्च
नाप्युपमानं साधकं केवलमभावप्रमाणमेवावशिष्यते तच्च तदभावसाधकमिति न च पुरुषसद्भाववदस्यापि दुःसाध्य
त्वात्संशयापत्तिस्तदभावसाधकप्रमाणानां सुलभत्वात् अधुना हि तदभावे प्रत्यक्षमेवातीतानागतयोः कालयोः अनुमा
नं तदभावसाधकमिति तथा चातीतानागतौ कालौ वेदकारविवर्जितौ कालशब्दाभिधेयत्वादिदानींतनकालवत् वेदस्या
ध्ययनं सर्वं तदध्ययनपूर्वकं वेदाध्ययनवाच्यत्वादधुनाध्ययनं यथेति तथापौरुषेयो वेदः अनवच्छिन्नसंप्रदायत्वे सति
सत्यस्मर्यमाणकर्तृकत्वात् आकाशवत् अर्थापत्तिरपि प्रामाण्यलक्षणस्यार्थस्यान्यथाभूतस्य दर्शनात्तदभावे निश्ची
यते धर्माद्यतींद्रियार्थविषयस्य वेदस्यार्वाग्भागदर्शिनः कर्तुमशक्यत्वात् अतींद्रियार्थदर्शिनश्चाभावात् प्रामाण्य
मपौरुषेयत्वमेव कल्पयतीति अत्र प्रतिविधीयते यत्तावदुक्तं वर्णानां व्यापित्वे नित्यत्वे च प्रत्यभिज्ञा प्रमाणमिति तदसत्
प्रत्यभिज्ञायास्तत्र प्रमाणत्वायोगात् देशांतरेपि तस्यैव वर्णस्य सत्वे खंडशः प्रतिपत्तिः स्यात् नहि सर्वत्र व्याप्त्या वर्तमान
स्यैकस्मिन् प्रदेशे सामस्त्येन ग्रहणमुपपत्तियुक्तमव्यापकत्वप्रसंगात् घटादेरपि व्यापकत्वप्रसंगः शक्यं हि वक्तुमेव

श्रवणप्रसंगः सर्वदा तदभिव्यक्तेरसंभवश्चाभिव्यंजकवायूनां प्रतिनियतत्वात् नचैतेषामनुपपन्नत्वं प्रमाणप्रतिपन्न
त्वात् तथाहि वक्तृमुखनिकटदेशवर्तिभिः स्पर्शनेनाध्यक्षेणाव्यंजका वायवो गृह्यंते दूरदेशस्थितेन मुखसमीपस्थित
तूलचलनादनुमीयन्ते श्रोतृश्रोत्रदेशे शब्दश्रवणान्यथानुपपत्तेरर्थापत्त्यापि निश्चीयंते किंचोत्पत्तिपक्षे [illegible] नायं दोष
स्तथाहि वाय्वाकाशसंयोगादसमवायिकारणादाकाशाच्च समवायि[illegible]णाद्दिग्देशाद्यविभागेनोत्पद्यमानो यं शब्दो न
सर्वैरनुभूयते अतु नियतदिग्देशस्थैरेव तथाभिव्यज्यमानेपि नाप्यभिव्यक्तिसाकार्यमुभयत्रापि समानत्वादियं तथा
हि अन्यैस्ताल्वादिसंयोगैर्यथान्यो वर्णो निष्क्रियंते तथान्यतरसारिभिस्ताल्वादिभिरन्यो ध्वनिर्निरभ्यंते इत्युत्प
भिव्यक्त्योः समानत्वे नैकत्रैव पर्यनुपर्यनुयोगावसर इति संवरवस्थं माभूद्गुणानां तदात्मकस्य वा शब्दस्य कौटस्थ नित्यत्वं
तथाप्यनादिपरंपरायातत्वेन वेदस्य नित्यत्वात् प्रकृतलक्षणस्याव्यापकत्वं नच प्रवाहनित्यत्वमप्रमाणकमेवास्ये
तियुक्तं वक्तुमधुना तत्कर्तुरनुपलंभादतीतानागतयोरपि कालयोस्तदनुमापकस्य लिंगस्याभावात्तदभावोपि सर्वदाप्यतीं
द्रियसाध्यसाधनसंबंधस्येंद्रियग्राह्यत्वायोगात् प्रत्यक्षप्रतिपन्नमेव हि लिंगमनुमानं गृहीतसंबंधस्यैकदेशसंदर्शी

प्ति प्रति रत्तनेहेतुना पक्षस्तदाधार सूचनाय साध्यव्याप्तसाधनाद्याधार सूचनीयोक्तरजतो यदुक्तं परेण तद्वौवौहि दृष्टांते तदवेदिनः
व्याप्ते तेविदुषांवाच्यो हेतुरेवहि केवल इति तन्निरस्तं स्तुत्यम्नं प्रति यथोक्तहेतुप्रयोगोपि पक्षप्रयोगाभावे साधनस्य नियताधा
रतानवधारणात्‌ अथानुमानस्वरूपं प्रतिपाद्येदानीं क्रमप्राप्तमागमस्वरूपं निरूपयितुमाह आप्तवचनादिनिबंधनमर्थज्ञा
नमागम इति यो यत्रावंचकः स तत्राप्तः आप्तस्य वचनमादिशब्देनांगुल्यादिसंज्ञापरिग्रहः आप्तवचन आदिर्यस्य स तत
थोक्तं तन्निबंधनं यस्यार्थज्ञानस्येति आप्तशब्दोपादानादपौरुषेयत्वव्यवच्छेदः अर्थज्ञानमित्यनेनार्थोहज्ञानस्याभिप्रा
यसूचनस्य च निरासः नन्वसंभवीदं लक्षणं शब्दस्य नित्यत्वेनापौरुषेयत्वादाप्तप्रणीतत्वायोगान्नित्यत्वं च तदवयवानां व
र्णानां व्यापकत्वान्नित्यत्वाच्च तच्च व्यापकत्वमसिद्धमेकत्र प्रयुक्तस्य गकारादेः प्रत्यभिज्ञया देशांतरेपिग्रहणात्‌ स एवायं गका
र इति नित्यत्वमपि तयैवावसीयते कालांतरेपि तस्यैव गकारादेर्निश्चयात्‌ इतो वा नित्यत्वं शब्दस्य संकेतान्यथानुपपत्तेरिति
तथाहि गृहीतसंकेतस्य प्रध्वंसस्य गृहीतसंकेतः शब्द इदानीमन्य एवोपलभ्यते इति तत्कथमर्थप्रत्ययः स्यात्‌ न चासौ न भवती
ति स एवायं शब्द इति प्रत्यभिज्ञानस्यात्रापि सुलभत्वाच्च न च वर्णानां शब्दस्य वा नित्यसत्वे संघे सर्वदा श्रवणप्रसंगः सर्वदा

उनस्यहिकारणंमृगस्तस्यविरोधिमृगारिस्तस्यकार्यंतच्छब्दमिति इदं यथा विरुद्धकार्योपलब्धावेतद्भवति यथा प्रकृतमपी
त्यर्थः बालव्युत्पत्त्यर्थंपंचावयवप्रयोगइत्युक्तं व्युत्पन्नंप्रतिकथंप्रयोगनियमइतिशंकायामाह व्युत्पन्नप्रयोगस्तुतथोपपत्त्या
न्यथानुपपत्त्यैववा व्युत्पन्नस्यव्युत्पन्नायवाप्रयोगः क्रियतइतिशेषः तथोपपत्त्यातथासाध्येसत्येवोपपत्तिस्तया अन्यथा
नुपपत्त्यैववा अन्यथासाध्याभावेनुपपत्तिस्तस्या तामेवानुमानमुद्राममुन्मुद्रयति अग्निमानयंदेशस्तथैवधूमवत्त्वोपपत्तेः ध
मवत्त्वान्यथानुपपत्तेर्वेति ननुदतिरिक्तदृष्टांतादपिव्याप्तिप्रतिपत्तानुपयोगित्वात् व्युत्पन्नापेक्षया कथंतदप्रयोगइत्याह हे
तुप्रयोगोहि यथाव्याप्तिग्रहणंविधीयते सातुतावन्मात्रेणव्युत्पन्नैरवधार्यते इतिहिशब्दोयस्मादर्थे यस्माद्यथाव्याप्तिग्र
हणंव्याप्तिग्रहणानतिक्रमेणयोहेतुप्रयोगो विधीयतेसावतावन्मात्रेणव्युत्पन्नैस्तथोपपत्त्यान्यथानुपपत्त्यावधार्यते दृष्टांतादिभि
र्मंतरेणैवेत्यर्थः यथादृष्टांताद्व्याप्तिप्रतिपत्तिंप्रत्यनंगत्वं तथाप्राक्प्रपंचितमिति नेहपुनःप्रतन्यते नापिदृष्टांतादिप्रयोगः
साध्यसिध्यर्थंफलवानित्याह तावताचसाध्यसिद्धिः चकारएवकारार्थेनिश्चितविपक्षासंभवहेतुप्रयोगमात्रेणसाध्यसिद्धिरि
त्यर्थः तेनपक्षप्रयोगोपिसफलइतिदर्शयन्नाह तेनपक्षस्तदाधारसूचनायोक्तः यतःतथोपपत्त्यन्यथानुपपत्तिप्रयोगमात्रेणव्या

भवात् विरुद्धकार्याद्यनुपलब्धिर्विधौ संभवतीति विरुद्धकारणकार्यस्वभावानुपलब्धिरिति तत्र विरुद्धकार्यानुपलब्धिमाह यथास्मि
न्नारोगिनि व्याधिविशेषोऽस्ति निरामयचेष्टानुपलब्धेरिति व्याधिविशेषस्य हि विरुद्धस्तद्भावस्तस्य कार्यं निरामयचेष्टा तस्यानुपलब्धे
रिति विरुद्धकारणानुपलब्धिमाह अस्त्यत्र देहिनि दुःखमिष्टसंयोगाभावाच्च दुःखविरोधि सुखं तस्य कारणमिष्टसंयोगस्त
दनुपलब्धिरिति विरुद्धस्वभावानुपलब्धिमाह अनेकान्तात्मकं वस्त्वेकान्तस्वरूपानुपलब्धेः अनेका
न्तात्मकं विरोधिनित्याद्येकान्तं न पुनस्तद्विषविज्ञानं तस्य मिथ्याज्ञानरूपतयोपलंभसंभवात् तस्य स्वरूपमात्मा तत्त्वाकारं तस्या
नुपलब्धिः ननु च व्यापकविरुद्धकार्यादीनां परंपरया विरोधिकार्यादिलिंगानां च बहुलमुपलंभसंभवात्तान्यपि किमिति ना
चार्यैरुदाहृतानीत्याशंकायामाह परंपरया संभवत्साधनमत्रैवांतर्भावनीयं अत्रैवैतेषु कार्यादिष्वित्यर्थः तस्यैव साध
स्या
नस्योपलक्षणार्थमुदाहरणद्वयं प्रदर्शयति अभूदत्र चक्रे शिवकः स्थासात् एतच्च किंसंज्ञिकं कान्नभवतीत्याशंकायामाह
कार्यकार्यमविरुद्धकार्योपलब्धावंतर्भावनीयमिति संबन्धः शिवकस्य हि कार्यं छत्रं तस्य कार्यं स्थासः इति दृष्टान्तद्वारेण
द्वितीयमुदाहरति नास्त्यत्र गुहायां मृगक्रीडनं मृगारिसंशब्दनात् कारणविरुद्धकार्यं विरुद्धकार्योपलब्धौ यथेति मृगक्री

शल्यमपि विरुद्धपूर्वचरमाह नोदेष्यति मुहूर्तान्ते शकटं रेवत्युदयात् शकटोदयविरुद्धो ह्यश्विन्युदयस्तत्पूर्वचरो रेवत्यु
दय इति विरुद्धोत्तरचरलिंगमाह नोदगाद्भरणिर्मुहूर्तात्पूर्वं पुष्योदयात् भरण्युदयविरुद्धो हि पुनर्वसूदयः तदुत्तरचरः पु
ष्योदय इति विरुद्धसहचरमाह नास्त्यत्र भित्तौ परभागाभावोऽर्वाग्भागदर्शनादिति परभागाभावस्य विरुद्धः सद्भावस्तत्
सहचरोऽर्वाग्भाव इति अविरुद्धानुपलब्धिभेदमाह अविरुद्धानुपलब्धिः प्रतिषेध्यसम्बन्धा स्वभावव्यापककार्यकारणपू
र्वोत्तरसहचरानुपलम्भभेदोदाहरणमाह नास्त्यत्र भूतले घटोऽनुपलब्धेः अत्र पिशाचपरमाण्वादिभिः व्यभिचारपरिहारा
र्थमुपलब्धिलक्षणप्राप्तत्वे सतीति विशेषणमुन्नेयं व्यापकानुपलब्धिमाह नास्त्यत्र शिंशपा वृक्षानुपलब्धेः शिंशप
त्वं हि वृक्षत्वेन व्याप्तं तदभावेन व्याप्यशिंशपाया अप्यभावः कार्यानुपलब्धिमाह नभविष्यति मुहूर्तान्ते शकटं कृत्तिको
दयानुपलब्धेः उत्तरचरानुपलब्धिमाह नोदगाद्भरणिर्मुहूर्तान्ते तत एव तत एव कृत्तिकोदयानुपलब्धेरेवेत्यर्थः सहचरा
नुपलब्धिः प्राक्कालेऽस्याह नास्त्यत्र समतुलायामुन्नामो नामानुपलब्धेः विरुद्धकार्याद्यनुपलब्धिर्विधौ संभवतीत्या
चक्षाणस्तदुदाहरणं वेति तदेव प्रदर्शयितुमाह विरुद्धानुपलब्धिर्विधौ त्रेधा विरुद्धकार्यकारणस्वभावानुपलब्धि

नास्त्यत्राप्रतिबद्धसामर्थ्याग्निर्धूमानुपलब्धेः ॥ अप्रतिबद्धसामर्थ्यं हि कार्यं कुर्यादनुपहतत्वात् [illegible]
तदभावश्च कार्यानुपलम्भादिति। कारणानुपलब्धिमाह ॥ नास्त्यत्र धूमोऽग्नेः पूर्वचरानुपलब्धिमाह न।

णामीशब्दः कृतकत्वाद्य एवंस एवं दृष्टोयथा घटः कृतकश्चायं तस्मात्परिणामीति यस्तु नपरिणामी सनकृतको दृष्टो
वंध्यास्तनंधयः कृतकश्चायंतस्मात्परिणामीति स्वोत्पत्तौ आश्रयोक्षितपरव्यापारो हि भावः कृतकउच्यते तच्चकृत
कत्वंनकूटस्थानित्यपक्षे नापिक्षणिकपक्षे किंतुपरिणामित्वेसत्येवेत्यग्रेवक्ष्यते कार्यहेतुमाह अस्त्यत्रदेहिनिबुद्धिर्व्या
हारादेः कारणहेतुमाह अस्त्यत्रछायाछत्रात् अथपूर्वचरहेतुमाह उदेष्यतिशकटं कृत्तिकोदयात् मुहूर्तान्तेइति
संबंधः अथोत्तरचरः उदगाद्भरणिः प्राक्तनएव अत्रापिमुहूर्तात् प्रागितिसंबंधनीयं ततएवकृत्तिकोदयादित्यर्थः
सहचरलिंगमाह अस्त्यत्रमातुलिंगेरूपंरसात् विरुद्धोपलब्धिमाह विरुद्धतदुपलब्धिः प्रतिशेधेतथेति प्रतिशेधेसा
ध्ये प्रतिषेध्येन विरुद्धानांसंबंधिनस्तेव्याप्यादयः तेषामुपलब्धय इत्यर्थः तथेतिषोढेतिभावः तत्रसाध्यविरुद्धव्या
प्योपलब्धिमाह नास्त्यत्रशीतस्पर्श उष्णात् शीतस्पर्शप्रतिशेध्येन हि विरुद्धोग्निस्तद्व्याप्यमौष्ण्यमिति विरुद्ध
कार्योपलंभमाह नास्त्यत्रशीतस्पर्शो धूमात् अत्रापिप्रतिशेधस्यसाध्यस्यशीतस्पर्शस्य विरुद्धोग्निस्तस्यकार्यंधूम
धूमइति विरुद्धकारणोपलब्धिमाह नास्मिन्शरीरिणि सुखमस्ति हृदयशल्यात् सुखविरुद्धं दुःखं तस्यकारणं हृदय

द्वात्म्यसंभवादनंतरयोरेव पूर्वेतिरक्षणयोर्हेतुफलभावस्य दृष्टत्वात् व्यवहितयोस्तदघटनात् ननु कालव्यवधानेपि कार्य
कारणभावो दृश्यत एव यथा जागृत्प्रबुद्धदशाभाविप्रबोधयोर्मरणारिष्टयोर्वेति तत्परिहारमाह भाव्यतीतयोर्मरणजा
गृत्प्रबोधयोरपि नारिष्टोद्बोधं प्रति हेतुत्वं सुगममेतत् अत्रैवोपपत्तिमाह तद्व्यापाराश्रितं हि तद्भावभावित्वं हिशब्दो यस्मा
दर्थे यस्मात्तस्य कारणस्य भावे कार्यस्य भावित्वं तद्भावभावित्वं तच्च तद्व्यापाराश्रितं तस्मान्न प्रकृतयोः कार्यकारण
भाव इत्यर्थः अयमर्थः अन्वयव्यतिरेकसमधिगम्यो हि सर्वत्र कार्यकारणभावः तौ च कार्यं प्रति कारणव्यापारव्यपेक्षा
वेवोपपद्येते कुलालस्येव कलशं प्रति न चातिव्यवहितेषु तद्व्यापाराश्रितत्वमिति सहचरस्याप्युक्तहेत्वनंतर्भावं दर्शयति
सहचारिणोरपि परस्परपरिहारेणावस्थानात्सहोत्पादाच्च हेतुत्वं तरत्वमिति शेषः अयमभिप्रायः परस्परपरिहारिणो पलं
भातादात्म्यसंभवात्स्वभावहेतावनंतर्भावि सहोत्पादाच्च न कार्यैकारणेवेति न च समानसमवर्तिनोः कार्यकारणभा
वः सव्येतरगोविषाणवत् कार्यकारणयोः प्रतिनियमाभावप्रसंगाच्च तस्माद्धेतुत्वं तरत्वमेवेति इदानीं व्याप्यहेतुं
क्रमप्राप्तमुदाहरन्नुक्तान्वयव्यतिरेकयोः [illegible]शयवशात् प्रतिपादितप्रतिज्ञाद्यवयवपंचकं दर्शयति परि

तयाविद्यमानस्यापि निश्चेतुमशक्यत्वादितितदसमीक्षिताभिधानमितिदर्शयितुमाह रसादेकसामग्र्यनुमानेनरूपानु
मानमिवद्विरिष्टमेवकिंचित्कारणंहेतुर्यत्रसामर्थ्याप्रतिबन्धकारणांतरावैकल्ये इति आस्वाद्यमानाद्धिरसात्तज्जनिका
सामग्र्यनुमीयते ततोनुमानंभवति प्राक्तनो हि रूपक्षणः सजातीयं रूपक्षणांतरलक्षणं कार्यं कुर्वन्नेव विजातीयं रसलक्ष
णं कार्यंकरोतिरूपानुमानमिच्छद्विरिष्टमेवकिंचित्कारणंहेतु प्राक्तनस्यरूपक्षणस्य सजातीरूपक्षणांतराव्यभिचारात्
रससमानकालरूपप्रतिपत्तेरयोगात् नह्यनुकूलमात्रमंत्यक्षणप्राप्तंवकारणं लिंगमीष्यते येनमणिमंत्रादिनासाम
र्थ्यप्रतिबन्धात् कारणांतरवैकल्येनवाकार्य्यव्यभिचारस्स्यात् द्वितीयक्षणेकार्यप्रत्यक्षीकरणेनानुमानवैयर्थ्यंवाकार्य्याति
भावितया निश्चितस्य विशिष्टकारणस्यछत्रादेः लिंगत्वेनांगीकरणात् यत्रसामर्थ्याप्रतिबन्धकारणांतरावैकल्यंचनिश्च
तस्यैवलिंगत्वंनान्यस्येतिनोक्तदोषप्रसंगः इदानींपूर्वोत्तरचरयोः स्वभावकार्यकारणभावाद्भेदातरत्वमेवेतिद
र्शयति नचपूर्वोत्तरचारिणोस्तादात्म्यं तदुत्पत्तिर्वाकालव्यवधानेतदनुपलब्धेरितितादात्म्यसंबंधेसाध्यसाधनयोः स्वभावहेत
वेः तदुत्पत्तिसंबंधेचकार्येकारणेवांतर्भावोविभाव्यंते नचतदुभयसंभवः कालव्यवधानेतदनुपलब्धेसहभाविनोरेवता

संबंधः अस्मिन्पक्षे कार्यकारणयोरुपचार इति शेषः वचनस्यानुमानत्वे च प्रयोजनमनुमानावयवाः प्रतिज्ञाद्य इति शास्त्रे व्यव
हार एव ज्ञानात्मन्यनंशे तद्व्यवहारस्याशक्यकल्पत्वात् तदेवं साधनात्साध्यविज्ञानमनुमानमित्यनुमानसामान्यलक्षणं
तदनुमानं द्वेधेत्यादिना तत्प्रकारं च सप्रपंचमभिधाय साधनमुक्तलक्षणापेक्षयैकमप्यतिसंक्षेपेण भिद्यमानं द्विविधमित्य
प्रदर्शयति स हेतुर्द्वेधोपलब्ध्यनुपलब्धिभेदादिति सुगमेतत् तत्रोपलब्धिर्विधिरेवानुपलब्धिः प्रतिषेधसाधिकैवेति प
रस्य नियमं विघटयन्नुपलब्धेरनुपलब्धेश्चाविशेषेण विधिप्रतिषेधसाधनत्वमाह उपलब्धिर्विधिप्रतिषेधयोरनुपलब्धिश्चेति गता
र्थमेतत् इदानीमुपलब्धेरपि संक्षेपेण विरुद्धाविरुद्धभेदात् द्वैविध्यमुपदर्श्याविरुद्धोपलब्धेर्विधौ साध्ये विस्तरतो भेदमा
ह अविरुद्धोपलब्धिर्विधौ षोढा व्याप्यकार्यकारणपूर्वोत्तरसहचरभेदादिति पूर्वं चोत्तरं च सह चेति द्वंद्वः पूर्वोत्तरसहइत्य
तिभ्यश्चरं इत्यनुकरणनिर्देशः द्वंद्वात्श्रूयमाणश्चरशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते तेनायमर्थः पूर्वचरोत्तरचरसहचरा इति पश्चा
व्याप्यादिभिः सह द्वंद्वः अत्राह सौगतः विधिसाधनं द्विविधमेव स्वभावकार्यभेदात् कारणस्य तु कार्याविनाभावाभावा
दलिंगत्वं नावश्यं कारणानि कार्यवंति वचनात् अप्रतिबद्धसामर्थ्यस्य कार्यं प्रति गमकत्वमित्यपि नोत्तरं सामर्थ्यस्यातीन्द्रि

नशक्यंते इतितत्स्वरूपमपिशास्त्रेभिधातव्यमेवेति तदेवंमतभेदेनद्वित्रिःचतुःपंचावयवरूपमनुमानंद्विप्रकारमेवेतिदर्शी
यन्नाह तदनुमानंद्वेधा तद्वैविध्यमेवाह स्वार्थपरार्थभेदादितिस्वपरविप्रतिपत्तिनिरासफलत्वाद्विविधमेवेतिभावः स्वा
र्थानुमानभेदंदर्शयन्नाह स्वार्थमुक्तलक्षणंसाधनात्साध्यविज्ञानमनुमानमितिप्रागुक्तंलक्षणंयस्यतत्तथोक्तमित्य
र्थः द्वितीयमनुमानभेदंदर्शयन्नाह परार्थंतुतदर्थपरामर्शिवचनाज्जातमिति तस्यस्वार्थानुमानस्यार्थःसाध्यसाध
नलक्षणः तंपरामृशतीत्येवंशीलंतदर्थपरामर्शितच्चतद्वचनंचतस्माज्जातमुत्पन्नंविज्ञानंपरार्थानुमानमिति ननु
वचनात्मकंपरार्थानुमानंप्रसिद्धंतत्कथंतदर्थप्रतिपादकवचनजनितज्ञानस्यपरार्थानुमानत्वमभिदधतानसंगृहीतमितिन
वाच्यंमचेतनस्यसाक्षात्प्रमितिहेतुत्वाभावेननिरुपचरितप्रमाणभावात् मुख्यानुमानहेतुत्वेन तस्योपचरितानुमान
व्यपदेशोनबाध्यतएवंदेवोपचरितंपरार्थानुमानत्वंतद्वचनस्याचार्यःआह तद्वचनमपितद्धेतुत्वादिति। उपचारोहि
मुख्याभावेसतिप्रयोजनेनिमित्तेचप्रवर्त्यते तत्रवचनस्यपरार्थानुमानत्वेनिमित्तंतद्धेतुत्वं तस्यप्रतिपाद्यानुमानस्यहे
तुस्तद्धेतुस्तस्यभावस्तत्वंतस्मान्निमित्तात्तद्वचनमपिपरार्थानुमानंहेतुर्यस्यतत्तद्धेतुस्तस्यभावस्तत्वंततस्तद्वचनमितितथेति

भेदेन प्रमाणद्वैविध्ये प्रथमभेदं व्याख्यायेतरं व्याचष्टे परोक्षमितरदिति उक्तप्रतिपक्षमितरशब्दोक्तेः ततः प्रत्यक्षादितरदि
ति लभ्यते तत्र परोक्षमिति तस्य च सामग्रीस्वरूपे निरूपयन्नाह प्रत्यक्षादिनिमित्तं स्मृतिप्रत्यभिज्ञानतर्कानुमानागमभे
दमिति प्रत्यक्षादिनिमित्तमित्यादिशब्देन परोक्षमपि गृह्यते तच्च यथावसरं निरूपयिष्यते प्रत्यक्षादिनिमित्तं यस्येति
विग्रहः तत्र स्मृतिं प्रक्रमप्राप्तां दर्शयन्नाह संस्कारोद्बोधनिबंधना तदित्याकारा स्मृतिरिति संस्कारस्योद्बोधः प्राकट्यं
स निबंधनं यस्याः सा तथोक्ता तदित्याकारा तदित्युल्लेखनी एवंभूता स्मृतिर्भवतीति शेषः उदाहरणमाह स देवदत्तो यथे
ति प्रत्यभिज्ञानं प्राप्तकालमाह दर्शनस्मरणकारणकं संकलनं प्रत्यभिज्ञानं तदेवेदं तत्सदृशं तद्विलक्षणं तत्प्रतियोगीत्या
दि अत्र दर्शनस्मरणकारणकत्वात् सादृश्यादिविषयस्यापि प्रत्यभिज्ञानत्वमुक्तं येषां तु सादृश्यविषयमुपमानाख्यं प्र
माणांतरं तेषां वैलक्षण्यादिविषयं प्रमाणांतरमनुषज्येत तथा चोक्तं उपमानप्रसिद्धार्थसाधर्म्यात्साध्यसाधनं तद्वैधर्म्या
त्प्रमाणं किं स्यात्संज्ञिप्रतिपादनं इदमल्पं महद्दूरमासन्नं प्रांशु नेति वा व्यपेक्षातः समक्षेऽर्थे विकल्पः साधनांतरमिति
एषां क्रमेणोदाहरणं दर्शयन्नाह यथा स एवायं देवदत्तः गोसदृशो गवयः गोविलक्षणो महिषः इदमस्माद्दूरं वृक्षोऽयमित्या

तिसमर्थकारणे कार्यस्यावश्यंभावात् अन्यथा क्रमेणापि सा ततो न स्यात् अथ स्वभावादसौ जगन्निर्मिनोति यथाग्निर्द
हति वायुर्वातीति मतं तदपि बालभाषितमेव पूर्वोक्तदोषानिवृत्तेः तथा हि क्रमवर्तिविवर्त्तजातमपि युगपदुत्पद्येतापेक्षणी
यस्य सहकारिणोऽपि तत्साध्यत्वेन यौगपद्यसंभवात् उदाहरणवैषम्यं च वह्न्यादेः कदाचित्कस्वहेतुजनितस्य नियतश
क्त्यात्मकत्वोपपतेरन्यत्र नित्यव्यापिसमर्थैकस्वभावकारणजन्यत्वे तद्देशकालप्रतिनियमस्य कार्ये दुरुपपादात् तदेवं आप्त
णो सिद्धौ वेदानां तत्सुप्रबुद्धवस्यास्त्वप्रतिपादनं परमपुरुषस्य महाभूतनिश्वासिताभिधानं च गगनारविंदमकरंदव्या
वर्णनवदनवधेयार्थविशयत्वादुपेक्षामर्हति यच्चागमः प्रमाणं सर्वं वै खल्विदं ब्रह्मेत्यादि ऊर्णनाभइत्यादि च तत्सर्वमु
क्तविधिना अद्वैती विरोधीति नावकाशं लभते न चापौरुषेय आगमोस्तीत्यग्रे प्रपंचइष्यते तस्मान्न पुरुषोत्तमोऽपि विचार
णं प्राचति प्रत्यक्षेतरभेदभिन्नममलं मानं द्विधैवोदितं देवैर्दीप्तगुणैर्विचार्यविधिसंख्याततेः संग्रहात् मानानामि
ति तद्दिगन्यभिहितं श्रीरत्ननंद्याह्वयैस्तद्व्याख्यानमतो विशुद्धधिषणैर्बोद्धव्यमाहतं मुखसंव्यवहाराभ्यां प्रत्यक्षमुपदर्शि
तं देवाकमुपजीवद्भिः सुरभिज्ञापितम् ॥ इति परीक्षामुखस्य लघुवृत्तौ द्वितीयः समुद्देशः ॥ अथेदानीमुद्दिष्टप्रत्यक्षेतर

दीति आदिशब्देन पयोंबुजदीहंसः स्यात् षड् पादे भ्रमरः स्मृतः सप्तपदे खंजनत्वं ज्ञेयो विज्ञेयो विशामच्छदः पंचवर्णे भवेद्वृत्तं
मिचकाख्यं पृथुस्तनी युवती भेकशृंगो पि गंडकः परिकीर्तितः शरभोष्टभिः पादे हंसः चारुसदान्वितः इत्येवमादिश
द्वश्रवणा तया विधानेन मरालादीनवलोक्य तथा सत्यापयति यदा तदा तत्संकलनमपि प्रत्यभिज्ञानमुक्तं दर्शनस्मरण
कारणत्वाविशेषात् परेषां तु तत्प्रमाणांतरमेवोपपद्यते उपमानादेस्तस्यांतर्भावाभावात् अथावसरप्राप्तं ऊहमाह उ
पलंभानुपलंभनिमित्तं व्याप्तिज्ञानमूहः इदमस्मिन् सत्येव भवत्यसति न भवत्येवेति च उपलंभः प्रमाणमात्रमत्र गृ
ह्यते यदि प्रत्यक्षमेवोपलंभशब्देनोच्यते तदा साधनेष्वनुमेयेषु व्याप्तिज्ञानं न स्यात् अथ व्याप्तिः सर्वोपसंहारेण प्र
तीयते साकल्यमतीन्द्रियस्य साधनस्यातीन्द्रियेण साध्येन भवेदिति नैवं प्रत्यक्षविषयेष्विवानुमानविषयेष्वपि व्याप्ते
स्या विरोधात् तल्लक्षणस्याप्रत्यक्षत्वाभ्युपगमात् उदाहरणमाह यथाग्नावेव धूमस्तदभावेन भवत्येवेति च न इदानीम
नुमानं क्रमायातमिति तल्लक्षणमाह साधनात्साध्यविज्ञानमनुमानमिति साधनस्य लक्षणमाह साध्याविनाभावि
त्वेन निश्चितो हेतुरिति ननु त्रैरूप्यमेव हेतोर्लक्षणं तस्मिन्सत्येव हेतोरसिद्धादिदोषपरिहारोपपत्तेः तथाहि पक्ष

धर्मत्वमसिद्धत्वव्यवच्छेदार्थमभिधीयते सपक्षेसत्त्वं तु विरुद्धत्वापनोदार्थं विपक्षे चासत्त्वमेवानैकांतिकव्युदासार्थ
मिति तदुक्तं हेतोस्त्रिष्वपि रूपेषु निर्णयस्तेन वर्णितः असिद्धविपरीतार्थव्यभिचारविपक्षत इति यदप्युक्तं अविनाभाव
नियमनिश्चयादेव दोषत्रयपरिहारोपपत्तेः अविनाभावो ह्यन्यथानुपपन्नत्वं तच्चासिद्धस्य न संभवत्येव अन्यथानु
पपन्नत्वमसिद्धस्य न सिध्यतीत्यभिधानात् नापि विरुद्धस्य तल्लक्षणस्योपपत्तिर्विपरीतनिश्चिताविनाभाविनो
यथोक्तसाध्याविनाभावनियमलक्षणस्यानुपपत्तेः विरोधात् व्यभिचारिण्यपि न प्रकृतलक्षणावकाशः स्यात् एव ततोन्य
थानुपपत्तिरेव श्रेयसी न त्रिरूपता तस्यां सत्यामपि यथोक्तलक्षणाभावे हेतोर्गमकत्वानुपदर्शनात् तथाहि शस्यामस्तत्सु
त्रादितरं तत्पुत्रवदित्यत्र त्रैरूप्यसंभवेऽपि न गमकत्वमुपलक्ष्यते अथ विपक्षाद्व्यावृत्तिर्नियमवती तत्र गमकत्वमिति
तदपि मुग्धविलसितमेव तस्या एवाविनाभावरूपत्वात् इतररूपसद्भावेऽपि तदभावे हेतोः स्वसाध्यसिद्धिं प्रति गमकत्वा
निश्चे[illegible]प्रधानं लक्षणमक्षूणमुपलक्षणीयमिति तत्सद्भावे चेतररूपद्वयनिरपेक्षतया गमकत्वोपपत्तेश्च यथा सत्य
द्वैतवादिनोऽपि प्रमाणं निष्टानिष्टसाधनदूषणान्यथानुपपत्तेर्न चात्र पक्षधर्मत्वं सपक्षान्वयो वास्ति केवलमविनाभावमा

न्निरागमकत्वप्रतीतेः यदप्यपरस्तुक्तं परैः पक्षधर्मताभावेपि काकस्य कार्ष्ण्याद्धवलः प्रासाद इत्यस्यापि गमकत्वापत्तिरिति त
दप्यनेन निरस्तमन्यथानुपपत्तिबलेनैव पक्षधर्मस्यापि साधुत्वाभ्युपगमान्न चेह सास्ति ततो एवविनाभाव हेतोः प्रधानं
लक्षणमभ्युपगंतव्यं तस्मिन्सत्यसति त्रिलक्षणत्वेपि हेतोर्गमकत्वदर्शनादिति नैत्रैरूप्यं हेतुलक्षणमव्यापकत्वान्न स
र्वक्षणिकत्वे साध्ये सत्त्वादेः साधनस्य सपक्षे सतोपि स्वयं सौगतैर्गमकत्वाभ्युपगमात् एतेन पंचलक्षणत्वमपि यौ
गपरिकल्पितम् नहेतो रूपयति नियतत्वमभिहितं बोद्धव्यं पक्षधर्मत्वे सत्यन्वयव्यतिरेकावबाधितविषयत्वमसत्प्रतिपक्ष
त्वं पंच चेति लक्षणानि तेषामप्यविनाभावप्रपंचत्वं बाधितविषयस्याविनाभावयोगात् तत्प्रतिपक्षस्यैवेति साध्या
भावात् विषयत्वे नासम्यगर्थत्वाच्च यथोक्तपक्षविषयत्वाभावात् दोषैरेवदुष्टत्वात् अतः स्थितं साध्याविनाभावित्वे
न निश्चितो हेतुरिति इदानीमविनाभावभेदं दर्शयन्नाह सहचारिणोः व्याप्यव्यापकयोश्च सहभाव इति सहचारिणो
रूपरसयो व्याप्यव्यापकयोश्च वृक्षत्वशिंशपात्वयो रिति सप्तम्या विषयो निर्दिष्टः क्रमभावनियमस्य विषयं दर्शयन्ना
ह पूर्वोत्तरचारिणोः कार्यकारणयोश्च क्रमभावः पूर्वोत्तरचारिणोः कृत्तिकोदयशकटोदययोः कार्यकारणयोश्च धूमधूमध्व

नयोः क्रमभावः नन्वेवंभूतस्याविनाभावस्य न प्रत्यक्षेण ग्रहणं तस्य संन्निहितविषयत्वात् नाप्यनुमानेन अकृता परानु
मानकं नयामि तेरेतुराश्रयत्वान वस्यावतारो दागमादेरपि भिन्नविषयत्वेन सुप्रसिद्धत्वान्न ततोपि तत्प्रतिपत्तिरित्यो
कायामाह इष्टमबाधितमसिद्धं साध्यमिति अत्रापरे दूषणमाचक्षते आसनशयनभोजनपाननिधुवनादेरपीष्ट
त्वात्तदपि साध्यमनुशज्यत इति तेप्यतिबालिशाः अप्रस्तुतप्रलापित्वात् अत्र हि साधनविषयत्वेनेप्सितमिष्ट
मुच्यते इदानीं स्वाभिहितसाध्यलक्षणस्य विशेषणानि सफलपन्नसिद्धविशेषणसमर्थयितुमाह संदिग्धवि
पर्यस्ताव्युत्पन्नानां साध्यत्वं यथा स्यादित्यसिद्धपदं तत्र संदिग्धं स्थाणुर्वा पुरुषो वेत्यनवधारणेनोभयकोटिप
रामर्षिसंशयाकलितं वस्तु उच्यते विपर्यस्तं तु विपरीतावभासविपर्यज्ञानविषयभूतं रजतादि अव्युत्पन्नं तु नामजा
ते संख्यादिविशेषापरिज्ञानेणानीतविषयानवध्यवसायग्राह्यमेषां साध्यत्वप्रतिपादनार्थमसिद्धपदोपादान
मत्यर्थः अधुनेष्टाबाधितविशेषणद्वयस्य साफल्यं दर्शयन्नाह अनिष्टाध्यक्षादिबाधितयोः साध्यत्वं माभूदिति
बाधितवचनं अनिष्टो मीमांसकस्यानित्यः शब्दः प्रत्यक्षादिबाधितयोः साध्यत्वं श्रावणत्वादिः आदि

शब्देनानुमानागमलोकस्ववचनबाधितानां ग्रहणं चाकिंचित्करस्य हेत्वाभासस्य निरूपणावसरे स्वयमेव ग्रन्थकारः प्रपं-
चयिष्यतीत्युपरम्यते तत्रासिद्धपदं प्रतिपाद्यपेक्षेव इष्टं पदं तु वाद्यपेक्षयेति विशेषमुपदर्शयितुमाह नचासिद्धवदि-
ष्टं प्रतिवादिनमिति अयमर्थो नहि सर्वं सर्वापेक्षया विशेषणमपि तु किंचित्कमुद्दिश्य भवतीति असिद्धवदिति व्यतिरे-
कमुखेनोदाहरणं यथा असिद्धं प्रतिवाद्यपेक्षया न तथेष्टमित्यर्थः कुत एतदित्याह प्रत्यायनाय हीच्छा वक्तुरेव इच्छया
खलु विषयीकृतमिष्टमुच्यते प्रत्यायनाय हीच्छा वक्तुरेवेति नच साध्यं धर्मः किं वा तद्विशिष्टो धर्मीति दृष्टे तद्भेदं दर्शयन्ना-
ह साध्यं धर्मः क्वचित्तद्विशिष्टो वा धर्मी सोपस्काराणि वाक्यानि भवंति ततोऽयमर्थो लभ्यते व्याप्तिकालापेक्षया तु साध्यं ध-
र्मः क्वचित्प्रयोगकालापेक्षया तु तद्विशिष्टो धर्मी साध्यः अस्यैव धर्मिणो नामांतरमाह पक्ष इति यावत् ननु धर्मधर्मिस-
मुदायः पक्ष इति पक्षस्वरूपस्य पुरातनैर्निरूपितत्वाद्धर्मिणस्तद्वचने कथं न राद्धांतविरोध इति नैवं साध्यधर्माधारतया
विशेषः स्तस्य धर्मिणः पक्षत्ववचनेऽपि दोषानवकाशात् रचनावैचित्र्यमात्रेण तात्पर्यस्यानिराकृतत्वात्सिद्धांतावि-
विरोधात् अत्राह सौगतः भवतु नाम धर्मी पक्षव्यपदेशभाक् तथापि सविकल्पबुद्धौ परिवर्तमान एव न वास्तवः सर्व एवा-

नुमानानुमेयव्यवहारो बुद्ध्यारूढेन धर्मधर्मिन्यायेन वहिः सदसत्वमपेक्षत इत्यभिधानादिति तन्निरासार्थमाह प्रसिद्धो
धर्मीति अयमर्थः नेयं विकल्पबुद्धिर्वहिरंतर्वानासादितालंबनभावा धर्मिणं व्यवस्थापयति तद्वास्तवत्वे न तदाधार
साध्यसाधनयोरपि वास्तवत्वानुपपत्तेस्तद्बुद्धेः पारंपर्येणापि वस्तुव्यवस्थानिबंधनत्वायोगात् ततो विकल्पेनान्येन वा
व्यवस्थापितः पर्वतादिर्विषयभावं भजन्नेव धर्मितां प्रतिपद्यत इति स्थितं प्रसिद्धो धर्मीति तस्याः सिद्धिश्च क्वचिद्विकल्प:
तः क्वचित्प्रमाणतः क्वचिच्चोभयत इति नैकांतेन विकल्पादिरूढस्य प्रमाणप्रसिद्धस्य वा धर्मित्वं ननु धर्मिणो विक
ल्पात् प्रतिपत्तौ किं नवमित्याशंक्याह विकल्पसिद्धे तस्मिन्सत्तेतरे साध्ये तस्मिन् धर्मिणि विकल्पसिद्धे सत्ता
वा तदपेक्षयेतरा सत्ता च ते द्वे अपि साध्ये सुनिर्णीतासंभवद्बाधकप्रमाणबलेन योग्यानुपलब्धिबलेन चेति शेषः अत्रो
दाहरणमाह अस्ति सर्वज्ञो नास्ति खरविषाणमिति सुगमं ननु धर्मिण्यसिद्धसत्ताके भावो भावोभयधर्मिणामसिद्धविरुद्ध
नैकांतिकत्वादनुमानविषयत्वायोगात् कथं सत्तेतरयोः साध्यत्वं तदुक्तं असिद्धो भावधर्मोऽसन् व्यभिचार्युभयाश्रितः
विरुद्धो धर्मोऽभावस्य सा सत्ता साध्यते कथमिति यदुक्तं मानसप्रत्यक्षे भावरूपस्यैव धर्मिणः प्रतिपन्नत्वात् कथम्

नचतात्त्विद्धौतत्सत्वस्यापि प्रतिपन्नत्वात् अर्थमनुमानं तदभ्युपेतमपि वैयात्याद्यदा परेण प्रतिपद्यते तदानुमानस्य स
फल्यात् नचमानसज्ञानाद्गगनकुशमादेरपि सद्भावसंभावनतोतिप्रसंगः तज्ञा[illegible]स्य बाधकप्रत्ययव्यपाकृतसत्ताकव
एप स्तुविषयतया मानसप्रत्यक्षाभासत्वात् कथं तर्हि तुरगशृंगादेः धर्मित्वमिति नचोद्यं धर्मिप्रयोगकाले बाधकप्रत्ययानुदया
त् सत्वसंभावनोत्पत्तेः नचसर्वज्ञादौ साधकप्रमाणासत्वेन सत्वप्रतिसंशीतिः सुनिश्चितासंभवद्बाधकप्रमाणत्वेन सु
खादाविवसत्वनिश्चयात् तत्रसंशयायोगात् इदानीं प्रमाणोभयसिद्धे धर्मिणि किंसाध्यमित्याशंक्याह प्रमाणो
भयसिद्धेतु साध्यधर्मविशिष्टता साध्येइतिशब्दः प्राग्द्विवचनांतोप्यर्थवशादेकवचनतया संबध्यते प्रमाणं चोभयं च
विकल्पद्वयं ताभ्यां सिद्धे धर्मिणि साध्यधर्मविशिष्टता साध्या अयमर्थः प्रमाणप्रतिपन्नमपि वस्तु विशिष्टधर्माधारतया
विवादपदमारोहतीति साध्यतां नातिवर्तते इति एवमुभयसिद्धेपि योज्यं प्रमाणोभयसिद्धं धर्मिद्वयं क्रमेण दर्शयन्नाह अ
ग्निमानयंदेशः परिणामीशब्दइतियथेति देशो हि प्रत्यक्षेण प्रसिद्धः शब्दस्तूभयसिद्धः नहि प्रत्यक्षेणार्वाग्दर्शिभिरनिय
तदिग्देशकालावच्छिन्नाः सर्वेशब्दाः निश्चेतुं पार्यंते सर्वदर्शिनस्तु तन्निश्चयेपितं प्रत्यनुमानानर्थक्यात् प्रयोगकालापेक्ष
याधर्मविशिष्टधर्मिणः साध्यत्वमभिधाय व्याप्तिकालापेक्षया साध्यनियमं दर्शयन्नाह व्याप्तौ तु साध्यं धर्म एवेति सुगमं

धर्मिणोपिसाध्यत्वेकोदोषइत्यत्राह अन्यथातदघटनादिति उक्तविपर्ययेन्यथाशब्दः धर्मिणः साध्यत्वेतदघटनात् व्या
घटनादितिहेतुः नहिधूमदर्शनात् सर्वत्रपर्वतोग्निमानितिव्याप्तिः शक्याकर्तुंप्रमाणविरोधात् नन्वनुमानेपक्षप्रयोग
संभवात् प्रसिद्धोधर्मीत्यादिवचनमयुक्तंतस्यसामर्थ्यलब्धत्वात् तथापितद्वचनेपुनरुक्तप्रसंगात् अर्थादापन्नस्या
पिपुनर्वचनंपुनरुक्तमित्यभिधानादितिसौगतः तत्राह साध्यधर्माधारसंदेहापनोदायगम्यमानस्यापिपक्षस्यवचनं सा
ध्यधर्मस्तस्याधारस्तत्रसंदेहोमहानसादिः पर्वतादिर्वेतितस्यापनोदोव्यवच्छेदः तदर्थंगम्यमानस्यापिसाध्यसाध
नयोर्व्याप्यव्यापकभावप्रदर्शनमन्यथानुपपत्तेस्तदाधारस्यगम्यमानस्यापिपक्षस्यवचनंप्रयोगः अत्रोदाहरणमाह सा
णिसाधनधर्मावबोधनायपक्षधर्मोपसंहारवत् ॥ साध्येनविशिष्टोधर्मीपर्वतादिस्तत्रसाधनधर्मावबोधनायपक्षध
र्मोपसंहारवत् पक्षधर्मस्यहेतोरुपसंहारउपनयः तद्वत् इति अयमर्थः साध्यव्याप्तसाधनप्रदर्शनेनतदाधारावगतावपि नि
तधर्मिसंबंधिताप्रदर्शनार्थंयथोपनयस्तथासाध्यस्यविशिष्टधर्मिसंबंधितावबोधनायपक्षवचनमपीति किंचहेतुप्रयोगे
थनावश्यंवक्तव्यमसमर्थितस्याहेतुत्वायोगात् तथाचसमर्थनोपन्यासादेवहेतोः सामर्थ्यसिद्धत्वात् हेतुप्रयोगोनर्थ
स्यात् हेतुप्रयोगाभावेकस्यसमर्थनमितिचेत् पक्षप्रयोगाभावेक्वहेतुर्वर्ततामितिसमानमेतत् तस्मात्कार्यस्वभावानुपलंभ

कोवा

भेदेन पक्षधर्मत्वादिति भेदेन च त्रिधा हेतुमुक्त्वा समर्थयमानेन पक्षप्रयोगोऽप्यभ्युपगंतव्य एवेति अमुमेवार्थमाह त्रिधा
हेतुमुक्त्वा समर्थयमानो न पक्षयतीति को वा वादी प्रतिवादी चेत्यर्थः किलार्थे वा शब्दः युक्त्या पक्षप्रयोगस्यावश्यंभावे
कः किल न पक्षयति पक्षं न करोत्यपि तु करोत्येव किं कुर्वन् समर्थयमानः किं कृत्वा हेतुमुक्त्वा न पुनरमुक्त्वेत्यर्थः समर्थ
नं हि हेतोरसिद्धत्वादिदोषपरिहारेण स्वसाध्यसाधनसामर्थ्यप्ररूपणावचनं तच्च हेतुप्रयोगोत्तरकालं परेणांगीकृत
मित्युक्तेति वचनं ननु भवतु पक्षः प्रयोगः तथापि पक्षहेतुदृष्टांतभेदेन अवयवमनुमानमिति सांख्यः प्रतिज्ञा
हेतूदाहरणोपनयभेदेन चतुरवयवमिति मीमांसकाः प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनभेदात्पंचावयवमिति यौ
गः तन्मतमपाकुर्वन् स्वमतसिद्धमवयवद्वयमेवोपदर्शयन्नाह एतद्द्वयमेवानुमानाङ्गं नोदाहरणमिति एतयोः
पक्षहेत्वोः द्वयमेव नातिरिक्तमित्यर्थः एवकारेणैवोदाहरणादिव्यवच्छेदे सिद्धेऽपि परमतनिरासार्थं पुनर्नोदाहरण
मित्युक्तं तद्धि किं साध्यप्रतिपत्त्यर्थमुत स्विद्धेतोरविनाभावनियमार्थमाहोस्वित् व्याप्तिस्मरणार्थमिति विकल्प्य क्रमे र्थ
णाद्दूषयन्नाह नहि तत्साध्यप्रतिपत्तौ यथोक्तस्य साध्याविनाभावित्वेन निश्चितस्य हेतोर्व्यापारादिति द्वितीयविकल्पं
तदुदाहरणं साध्यप्रतिपत्तेरंगं कारणमिति संबंधः तत्र साध्यप्रतिपत्तौ यथोक्तस्य सा[illegible] नाभावि[illegible]

प्रमाणवत्ता

ध
क्रोशेयत्वाह् तद्विनाभावनिश्चयार्थं वा विपक्षे बाधकादेव तत्सिद्धेः तदिति वर्तते नेति च तेनायमित्यर्थः तदुदाहरण
साध्येनाविनाभावनिश्चयार्थं वा न भवतीति विपक्षे बाधकादेव तत्सिद्धेरविनाभावनिश्चयसिद्धेः किंच व्यक्ति
रूपं निदर्शनं तत्कथं सकलेन व्याप्तिं गमयेत् व्यक्त्यंतरेषु व्याप्त्यर्थं पुनरुदाहरणांतरं मृग्यं तस्यापि व्यक्तिरूपत्वे
न व्याप्तेरवधारयितुमशक्यत्वात् अपरापरदृष्टांतरापेक्षयामनवस्था स्यात् एतदेवाह व्यक्तिरूपं च निदर्शनं साम
प्रतिपत्ताव य
न्येन तु व्याप्तिस्तत्रापि तद्विषभिधानावस्थानं स्याद्दृष्टांतांतरापेक्षणात् तत्रापि उदाहरणेपि तद्विप्रतिपत्तौ साम
न्यव्याप्तिविप्रतिपत्तावित्यर्थः शेषं व्याख्यानं तृतीयविकल्पे दूषणमाह नापि व्याप्तिस्मरणार्थं तथापि विधिहे
तुप्रयोगादेव तत्स्मृतेः गृहीतसंबंधस्य हेतुप्रदर्शनेनैव व्याप्तिसिद्धिरगृहीतसंबंधस्य दृष्टांतशतेनापि न तत्स्मरणम्
मनुभूतविषयत्वात् स्मरणस्येति भावः तदेवमुदाहरणप्रयोगस्य साध्यार्थं प्रति नोपयोगित्वं प्रत्युत संशयहेतुत्व
मेवेति दर्शयति तत्परमभिधीयमानं साध्यधर्मिणि साध्यसाधन [illegible] ने संदेहयति तदुदाहरणं परं केवलमभि
ध्य
धीयमानं साधर्मिणि साध्यसाधने संदेहयति संदेहवतीकरोति दृष्टांतः धर्मिणि साध्यव्याप्तिसाधनोपदर्शिनि २

वाक्य ति

पिसाध्यधर्मिणीतन्निर्णयस्यकर्तुमशक्यत्वात् इतिशेषः अमुमेवार्थं व्यतिरेकमुखेनसमर्थयमानः प्राह कुतोन्य
थोपनयनिगमने अन्यथासंशयहेतुत्वाभावेकस्माद्धेतोरुपनयनिगमनेप्रयुज्येते अपरः प्राह उपनयनिगम
नयोरप्यनुमानांगत्वमेवतदप्रयोगेनिराकृतसाध्यसंवित्तिरयोगादिति तन्निषेधार्थमाह नचेतेतदंगेसाध्यधर्मि
णिहेतुसाध्ययोर्वचनादेवासंशयात् ॥ उपनयनिगमनेऽपिवक्ष्यमाणलक्षणेनस्यानुमानस्यांगेनभवतः साध्यध
र्मिणिहेतुसाध्ययोर्वचनादेवेत्यवकारेणदृष्टांतादिकमंतरेणेत्यर्थः किंचाविधायापिदृष्टांतादिकंसमर्थनमवश्य
वक्तव्यमसमर्थितस्याहेतुत्वादितितदेववरंहेतुरूपमनुमानावयवोवास्तुसाध्यसिद्धौतस्यैवोपयोगान्नोदाहरणा
दिकमेतदेवाह समर्थनंवावरं हेतुरूपमनुमानावयवोवास्तुसाध्येतदुपयोगादिति प्रथमोवाशब्दएवकारार्थेद्विती
यस्तु पक्षांतरसूचनेशेषंसुगमं ननुदृष्टांतादिकमंतरेणमंदधियामवबोधयितुमशक्यत्वात् कथंपक्षहेतुप्रयोगम
त्रेणतेषांसाध्यप्रतिपत्तिरितितत्राह बालव्युत्पत्त्यर्थंतत्त्रयोपगमेशास्त्रएवासौनवादेऽनुपयोगादिति बालानाम
ल्पज्ञानांव्युत्पत्त्यर्थंतेषामुदाहरणादीनांत्रयोपगमेशास्त्रएवासौतत्रयोपगमोनवादेनहिवादकालेशिष्याःस्तुल्पा

द्याः व्युत्पन्नानामेव तत्राधिकारादिति बालव्युत्पत्त्यर्थं तत्रयोपगम इत्यादिना शास्त्रेभ्युपगतमेवोदाहरणादि
त्रयमुपदर्शयति दृष्टांतो द्वेधा। अन्वयव्यतिरेकभेदादिति दृष्टावंतौ साध्यसाधनलक्षणौ धर्मावन्वयमुखेन
तिरेकद्वारेण वा यत्र स दृष्टांत इत्यन्वर्थसंज्ञाकरणात् स द्विधैवोपपद्यते तत्रान्वयदृष्टांतं दर्शयन्नाह साध्य
व्याप्तं साधनं यत्र प्रदर्श्यते सोन्वयदृष्टांतः। साध्येन व्याप्तं नियतं हेतुः यत्र प्रदर्श्यते व्याप्तिपूर्वकतयेति भावः
तीयभेदमुपदर्शयति साध्याभावे साधनाभावो यत्र कथ्यते स व्यतिरेकदृष्टांतः असत्यसद्भावो व्यतिरेकः
नो दृष्टांतो व्यतिरेकदृष्टांतः साध्याभावे साधनस्याभाव एवेति सावधारणं द्रष्टव्यं क्रमप्राप्तमुपनयस्वरूपं निरूप
ति हेतोरुपसंहार उपनयः। पक्ष इत्याद्याहार्यः तेनायमर्थः हेतोः पक्षधर्मतोपसंहार उपनय इति निगमनस्वरूपमुपदर्श प
यति। प्रतिज्ञायास्तु निगमनमिति। उपसंहार इति वर्तते प्रतिज्ञाया उपसंहारः साध्यधर्मविशिष्टत्वेन प्रदर्शनं नि
मित्यर्थः ननु शास्त्रे दृष्टांतादयो वक्तव्या एवेति नियमानभ्युपगमात् कथं तत्र हि मिह सूरिभिः प्रपंचितमिति न चोद्यं
यमनभ्युपगमेपि प्रतिपाद्यानुरोधेन जिनमतानुसारिभिः प्रयोगपरिपाद्याः प्रतिपन्नत्वात् साचाज्ञानतत्त्वकौशैः कर्तुं

वा प्रस्तुतसाधकत्वमेव न बाधकत्वमित्यलमिति प्रसंगेन तथा सौगतस्य प्रमाणसंख्याविरोधिविध्वस्तबाधंतर्का
र्ख्यमुपयैकृत एव नचैतत्प्रत्यक्षेण भवति साध्यसाधनयोर्व्याप्यकभावस्य साकल्येन प्रत्यक्षाविप्रत्यक्षाविषयत्वा
त् नहि तदियतो व्यापारान् कर्तुं शक्नोमि अविचारकत्वात् संनिहितविशयत्वाच्च नाप्यनुमाने तस्यापि देशादिवि
शयविशिष्टत्वेन व्याप्त्यविशयत्वात् तद्विषयत्वे वा प्रकृतानुमानांतरविकल्पद्वयानतिक्रमात् तत्र प्रकृतानुमानेन
व्याप्तिप्रतिपत्तावितरेतराश्रयत्वप्रसंगः व्याप्तौ हि प्रतिपन्नायामनुमाननिर्विकल्पकत्वात्प्रमासादयति तदात्म
लाभे च व्याप्तिप्रतिपत्तिरिति अनुमानांतरेणाविनाभावप्रतिपत्तावनवस्था चेत्तीपरपक्षप्रसंगे च भीति नानुमानगम्या
व्याप्तिः नापि संख्यादिपरिकल्पितैरागमोपमानार्थापत्त्यभावैः साकल्येनाविनाभावावगतिः तेषां समयसंगृहीत
सादृश्यान्यथाभूताभावविशयत्वेन व्याप्त्यविशयत्वात् परैस्तथानभ्युपगमाच्च अन्यप्रत्यक्षपृष्ठभावविकल्पा
त् साकल्येन साध्यसाधनभावप्रतिपत्तेर्न प्रमाणांतरमृग्यमित्यपरः सोपि न युक्तवादी विकल्पस्य ध्वस्तगृहीतवि
विशयत्वात ध्वस्यापकत्वमाद्यपक्षे दर्शनस्यैव तदनंतरभाविनिर्णयस्यापि नियतविशयत्वेन व्याप्त्यगोच

रत्वात् द्वितीयपक्षेपि विकल्पद्वयमुपैत्यैकत एवत द्विकल्पज्ञानं प्रमाणमन्यथा वेति प्रथमपक्षे प्रमाणांतरम्
मंतव्यं प्रमाणद्वयेऽन्तर्भावात् उत्तरपक्षे तु न ततोनुमानव्यवस्था न हि व्याप्तिज्ञानस्याप्रामाण्ये तत्पूर्व
मनुमानं प्रमाणमास्कंदति संदिग्धादिलिंगादप्युत्पद्यमानस्य प्रामाण्यप्रसंगात् ततो व्याप्तिज्ञानं सविक
मपि संवादकं च प्रमाणद्वयादन्यदभ्युपगम्यमिति । न सौगताभिमतप्रमाणसंख्यानियमः एतेनानुपलं
त्कारणव्यापकानुपलंभाच्च कार्यकारणव्यापकभावसंवित्तिरिति वदन्नपि प्रयुक्तः अनुपलंभस्य प्रत्यक्षवि
शेषत्वेन कारणाद्यनुपलंभस्य च लिंगत्वेन तज्जनितस्यानुमानत्वात् प्रत्यक्षानुमानाभ्यां व्याप्तिग्रहणपक्षोपक्षि
प्तानुसंगात् एतेन प्रत्यक्षफलेनोहापोहविकल्पज्ञानेन व्याप्तिप्रतिरित्यप्यपास्तं प्रत्यक्षफलस्यापि प्रत्य
क्षानुमानयोरन्यतरत्वे व्याप्तेरविषयीकारणात् तदन्यत्वे च प्रमाणांतरत्वमनिवार्यमिति अथ व्याप्तिविक
ल्पत्वान्न प्रामाण्यमिति न युक्तं फलस्यानुमानलक्षणफलहेतुतया प्रमाणत्वाविरोधित्वात् यथा संनिकर्षफ
लस्यापि विशेषणज्ञानस्य विशेष्यज्ञानलक्षणफलापेक्षया प्रमाणत्वमिति नैयायिकाभ्युपगतोहापोहवि

रूपादिगोचरचारित्वेन चरितार्थत्वाच्च नाप्यदृष्टसहकारिसव्यपेक्षमिंद्रियमेकत्वविशयमुतदोषादेव किंचादृष्टसंस्का
दिसव्यपेक्षादेवात्मनः स्तद्विज्ञानमिति किंन कल्प्यंते दृश्यंते हि स्वप्नसारस्वतचांडालिकाद्विविद्यासंस्कृतादात्मनो वि
शिष्टज्ञानोत्पत्तिरिति न चांजनादिसंस्कृतमपि चक्षुरतिशयमपुलक्षत इति चेत् न तस्य स्वार्थानतिक्रमेणैवातिश
योपलब्धेर्न विशयांतरग्रहणलक्षणातिशस्य यथा चोक्तं यत्राप्यतिशयो दृष्टः स स्वार्थानतिलंघनात् दूरसूक्ष्मा
दिदृष्टौ स्यायोगिजेनं प्राहम्नरूपश्रोत्रवृत्तितः इति नन्वयं वार्तिकस्य सर्वज्ञप्रतिषेधपरत्वाद्विशमो दृष्टांत इति
चेत् न इन्द्रियाणां विशयांतरप्रवृत्तावतिशयाभावमात्रे साहृस्यात् दृष्टांतत्वोपपत्तेः नहि सर्वो दृष्टांतधर्मो दार्ष्टांति
के भवितुमर्हत्यन्यथा दृष्टांत एव न स्यादिति ततः स्थितं प्रत्यक्षानुमानाभ्यामर्थांतरप्रत्याभिज्ञानं सामग्रीस्वरूपभेद
विति न चैतदप्रमाणं ततोर्थं परिच्छिद्य प्रवर्तमानस्यार्थक्रियायामविसंवादात् प्रत्यक्षवदिति न चैकत्वापलापे बंध
मोक्षादिव्यवस्था अनुमानव्यवस्था वा एकत्वाभावे बहुस्यैव मोक्षादेगृहीतसंबंधस्यैव लिंगस्यादर्शनादनुमानस्य
च व्यवस्थायोगादिति न चास्य विशये बाधकप्रमाणसद्भावादप्रामाण्यं न हि विषये प्रत्यक्षस्य लैंगिकस्य चाप्रवृत्तेः प्रवृत्तौ

त्यक्षं भिज्ञानमपि सौगतीयप्रमाणसंख्या विघटयत्येव तथापि प्रत्याक्षानुमानयोरंतर्भावात् ननु तदिति स्म
रणं मिदमिति प्रत्यक्षमिति ज्ञानद्वयमेव नताभ्यां विभिन्नं प्रत्यभिज्ञानाख्यमेवयं प्रतिपद्यमानं प्रमाणांतरमुपल
भामहे ततः कथं तेन प्रमाणसंख्या विघटनमिति तदप्यघटितमेव यतः स्मरणप्रत्याक्षाभ्यां प्रत्यभिज्ञान विशय
स्यार्थस्य गृहीतमशक्यत्वात् नापि प्रत्यक्षेणतस्य वर्तमानविवर्तवर्तित्वात् यदप्युक्तं ताभ्यां भिन्नमन्यद्ज्ञानं
नास्तीति तदप्ययुक्तमभेदपरामर्शरूपतया भिन्नस्यैवावभासनात् नच तयोरन्यतरस्यवाभेदपरामर्शात्मक
त्वमस्ति विभिन्नविषयत्वात् नचैतरस्यवाभेदपरामर्शात्मित्वकत्वमस्ति विभिन्नविशयत्वात् नचैतत्प्रत्यक्षेतमव
त्यनुमानेवातयोः पुरोवस्थितार्थविशयत्वेनानुभूतलिंगसंभाविषयत्वेनच॥ पूर्वापरविकारव्याप्यैकत्वाविषयत्वात् न
पि स्मरणेनेनापितदेकत्वस्याविशयीकरणात् अथ संस्कारस्मरणसहकृतमिन्द्रियमेव प्रत्यभिज्ञानं जनयतीन्द्रिय
जं चाध्यक्षमेवेति न प्रमाणांतरमित्यपरः सोप्यतिवालिश एव स्वविशयाभिमुख्येन प्रवर्तमानस्येन्द्रियस्य सहकारिशत
समवधानेपि विशयांतरप्रवृत्तिलक्षणातिशयायोगात् विशयांतरं चातीतसांप्रतिकावस्थाव्याप्येकद्रव्यमिंद्रियाणां

पूर्वोत्तरविवर्ति नत्वेकद्रव्यं हि प्रत्यभिज्ञानविषयः। नच तत्स्मरणेनोपलक्ष्यते तस्यानुभूतविषयत्वात् ४

विना

तः प्रतिभातित्वान्न ततोऽनुमानं तद्धि भावे नैरव हेतोर्व्यभिचारः अप्रतिभासमानत्वेऽपि तद्व्यवस्थाभावात् ततो नानुमानमिति

अथ नाद्यविद्याविजृंभितत्वात्सर्वमेतद् संबंधनित्यत्वनमो विलसितं अविद्याया अप्युक्तदोषानुषंगात् सकलविक

ल्पविकलत्वात्तस्या नैव दोष इत्यप्यतिमुग्धभाषितम् केनापि रूपेण तस्याः प्रतिभासाभावे तत्स्वरूपानवधारणात्।

अपरमन्यत्र विस्तरेण देवागमालंकारे तमितिनेह तन्यते यच्च परब्रह्म विवर्तत्वमखिलभेदानामित्युक्तं तत्राप्येकरूपे

णान्वितत्वं हेतुरन्वेत्रन्वीयमानद्वया विनाभावित्वेन पुरुषाद्वैतं प्रति वभातीति स्वेष्टविघातकारित्वाद्विरुद्धः अन्वित

त्वमेकहेतुके घटादावनेकहेतुके स्तंभकुंभांभोरुहादावप्युपलभ्यत इत्यनैकांतिकः श्च किमर्थं चेदं कार्यमसौ विदधाति।

अन्येन प्रयुक्तत्वात् कृपावशात् क्रीडावशात् स्वभावाद्वा अन्येन प्रयुक्तत्वे स्वातंत्र्यहानिर्द्वैतप्रसंगश्च कृपावशादिति चेत्त

र्हि कृपायां दुःखिनामकरणप्रसंगात् परोपकरणनिष्ठत्वात्तस्याः सृष्टेः प्रागनुकंपाविषयप्राणिनामभावाच्च न

सा युज्यते कृपापरस्य प्रलयविधानायोगाच्च अदृष्टवशात्तद्विधाने स्वातंत्र्यहानिः कृपापरस्य पीडाकारणादृष्टव्यपेक्षा

योगाच्च क्रीडावशात् प्रवृत्तौ न प्रभुत्वं क्रीडोपायव्यपेक्षणाद्बालकवत् क्रीडोपायस्य तत्साध्यस्य च युगपदुत्पत्तिप्रसंगश्च स

गमोप्यस्ति उरणेनाभइवांशूनां चन्द्रकांतइवांभसां प्ररोहाणामिवप्लक्षः सहेतुः सर्वजन्मनामिति तदेतन्मदिरा
गद्गदतोदितमेव मदनकोद्रवाद्युपयोगजनितव्यामोहमुग्धविलसितमिव निखिलमवभासते विचारासहत्वा
तथाहि यत्प्रत्यक्षस्य सत्ताविशयत्वमभिहितम् तत्र किं निर्विशेषसत्ताविशयत्वं सविशेषसत्तावबोधकत्वं वा न ता
वदाद्यः पक्षः सत्तायाः सामान्यरूपत्वाद्विशेषनिरपेक्षतयानवभासनात् शाबलेयादिविशेषानवभासे गोत्वा
नवभासवत् निर्विशेषं हि सामान्यं भवेच्छशविषाणवदित्यभिधानात् सामान्यरूपत्वं च सत्तायाः तत्सदित्यन्वय
विशयत्वेन सुप्रसिद्धमेव अथ पाश्चात्यः पक्षः कक्षीक्रियते तदा न परमपुरुषसिद्धिः परस्परव्यावृत्ताकारविशेषा
मध्यक्षतोवभासनात् यदपि साधनमभ्यधायि प्रतिभासमानत्वं तदपि न साधु विचारासहत्वात् तथाहि प्रतिभा
नत्वं स्वतः परतो वा न तावत्स्वतो सिद्धत्वात् परतश्चेद्विरुद्धं परतः प्रतिभासमानत्वं हि परं विना नोपपद्यते प्रतिभा
मात्रमपि न सिद्धिमधिवसति तस्य तद्विशेषनांतरीयकत्वात् तद्विशेषाभ्युपगमे द्वैतप्रसक्तिः किंच धर्महेतुदृष्टांता
मानोपायभूताः प्रतिभासं तेनं वेत्ति प्रथमपक्षे प्रतिभासांतःप्रविष्टः प्रतिभासि बहिर्भूता वाद्यः पक्षस्तदा साध्यं

नापि ब्रह्मणः ॥ तस्यापि सद्भावावेदकप्रमाणाभावात् न तावत्प्रत्यक्षं तदावेदकमविप्रतिप्रसंगात् नचानुमानमवि
नाभावि लिंगाभावात् ननु प्रत्यक्षं तद्ग्राहकमस्त्येवाक्षविस्फालनानंतरं निर्विकल्पकस्य सन्मात्रविधिविषयतयोत्प
त्तेः सत्तायाश्च परब्रह्मरूपत्वात् तथाचोक्तं अस्ति ह्यालोचनाज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकं बालमूकादिविज्ञानसदृशं
शुद्धवस्तुजं नच विधिवत् परस्परव्यावृत्तिरप्यध्यक्षतः प्रतीयते इति द्वैतसिद्धिः तस्य निषेधाविषयत्वात् तथाचोक्तं
आहुर्विधातृ प्रत्यक्षं न निषेद्धृ विपश्चितः नैकत्वे आगमस्तेन प्रत्यक्षेण न बाध्यते अनुमानादपि तत्सद्भावो विभाव्य
त एव तथाहि ग्रामारामादयः पदार्थाः प्रतिभासांतः प्रविष्टाः प्रतिभासमानत्वात् यत्प्रतिभासते तत्प्रतिभासांतः
प्रविष्टं यथा प्रतिभासस्वरूपं प्रतिभासंते च विवादापन्ना इति तदागमनामपि पुरुष एवेदं यद्भूतं यच्च भाव्यमिति ब
हुलमुपलंभात् सर्वं वै खल्विदं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन ॥ आरामं तस्य पश्यंति न तं पश्यति कश्चनेति श्रुतेश्च ननु प
ब्रह्मण एव परमार्थसत्त्वे कथं घटादिभेदोवभासते इति न चोद्यं सर्वस्यापि तद्विवर्ततयावभासनात् नचाशेषभेदस्य त
द्विवर्तत्वमसिद्धं प्रमाणप्रसिद्धत्वात् तथाहि विवादाध्यासितं विश्वमेककारणपूर्वकमेकरूपान्वितं च निखिलं वस्तु विग

नुविधायित्वं च कारणमात्रापेक्षया यदीष्यते तदा विरुद्धं साधनं कारणविशेषापेक्षया चेदितरेतराश्रयत्वं सिद्धे
हि कारणविशेषे बुद्धिमति तदपेक्षया कारणव्यापारानुविधायित्वं कार्यत्वं ततस्तद्विशेषसिद्धिरिति संनिवेशविशि
ष्टत्वमचेतनोपादानत्वं चोक्तदोषदुष्टत्वान्न पृथक् चिंत्यते स्वरूपभागासिद्धत्वादेस्तत्रापि सुलभत्वात् विरुद्धाश्चामी हेतवो
दृष्टांतानुग्रहेण सशरीरासर्वज्ञपूर्वकत्वसाधनात् न धूमात्पावकानुमानेप्ययं दोषः तत्र तार्णपार्णादिविशेषाधाणा
निमात्रव्याप्तधूमस्य दर्शनात् नैवमत्र सर्वज्ञकर्तृविशेषाधिकरणं तत्सामान्येन कार्यत्वस्य व्याप्तिः सर्वज्ञस्य कर्तुर
तोनुमानात्प्रागसिद्धत्वात् व्यभिचारिणश्चामी हेतवः बुद्धिमत्कारणमंतरेणापि विद्युदादीनां प्रादुर्भावसंभवात् सु
प्तावस्थायामबुद्धिपूर्वकस्यापि कार्यस्य दर्शनात् तदवस्थतत्रापि भगोख्यं कारणमस्तीति मुग्धविलसितं तद्व्याप
रस्याप्यसंभवादशरीरत्वाज्ज्ञानमात्रेण कार्यकारित्वाघटनादिच्छाप्रयत्नयोः शरीराभावेसंभवात्तुदर्शंभवश्च
पुरातनैर्विस्तरेणाभिहितमाप्तपरीक्षादौ अतः पुनरत्र नोच्यते यच्च महेश्वरस्य क्लेशादिभिरपरामृष्टत्वं निरतिशयत्व
मैश्वर्याधिपतित्वं तत्सर्वमपि गगनाब्जसौरभ्यावर्णनमिव निर्विषयत्वादुपेक्षामर्हतीति ततो न महेश्वरस्याशेषत्वं तत्त

अथप्रथमपक्षे अवयवसामान्येनानैकान्तात् द्वितीयपक्षे साध्याविशिष्टत्वात् अथ संनिवेश एव सावयवत्वं तच्च घटादि-
वत् पृथिव्यादावुपलभ्यत इत्यभूत्वाभावित्वमभिधीयते तदप्यपेशलं संनिवेशस्यापि विचारासहत्वात् स ह्यवयव-
संबंधो भवेद्रचनाविशेषो वा यद्यवयवसंबंधस्तदा गगनादिनानैकान्तः सकलमूर्तिमद्द्रव्यसंबंधस्याप्युपचरितत्वात् स
र्वगतत्वमप्युपचरितं स्यात् श्रोत्रस्यार्थकारित्वं न च स्यात् उपचरितप्रदेशरूपत्वात् धर्मादिना संस्कारानतः सेस
युक्तं उपचरितस्यासद्रूपस्य तेनोपकारायोगात् खरविशाणस्येव ततो न किंचिदेतत् अथ रचनाविशेषः तदा परम
निभागासिद्धत्वं तदवस्थमेवेति नाभूत्वाभावित्वं विचारं सहते नाप्यक्रियादर्शिनोपि कृतबुद्ध्युत्पादकत्वं तद्धि कृत
समयस्य वा भवेत् कृतसमयस्य चेत् गगनादेरपि बुद्धिमद्धेतुकत्वं स्यात् तत्रापि खननोत्सेचनात् कृतमिति गृहीतसंके
स्य कृतबुद्धिसंभवात् सा मिथ्येति चेत् वदीयापि किं न स्यात् बाधासद्भावस्य प्रतिप्रमाणाविरोधस्य चान्यत्रापि क
र्तुरग्रहणात् क्षित्यादिकं बुद्धिमद्धेतुकत्वं न भवति असदाद्यनवग्राह्यपरिमाणाधारत्वात् गगनादिति प्रमाणस्य सा
धारणत्वात् तन्न कृतसमयस्य कृतबुद्ध्युत्पादकत्वं नाप्यकृतसमयस्यासिद्धत्वात् अविप्रतिसंगाच्च कारणव्यापारा

भेतदुपादानमित्यपिवांतुंवस्तूत्पादपेक्षया अभिव्यक्तेरघटनात् वस्त्वपेक्षयाभिव्यक्तौकारणसंपातात्प्रागपिकार्यवस्तु
सद्भावप्रसंगात् उत्पादस्याप्यभिव्यक्तिरसंभाव्या स्वकारणसत्तासंबंधलक्षणस्योत्पादकस्यापिकारणव्यापारात्
प्राक्सद्भावेवस्तुसद्भावप्रसंगात् नह्युक्षरणत्वाद्वस्तुसत्वस्यप्राक्सत एवहिकेनचित्तिरोहितस्याभिव्यंजकेनाभि
व्यक्तिस्तमस्ति रोहितस्यघटस्येवप्रतिपादितेति तन्नाभिव्यक्त्यर्थंकारणोपादानंयुक्तं तन्नस्वकारणसत्तासंबंधः
कार्यत्वंनाप्यभूत्वाभावित्वं तस्यापि विचारासहत्वात् अभूत्वाभावित्वंहि भिन्नकालक्रियाद्वयाधिकरणभूते कर्तरिसि
द्धमसाध्यंत्वेकांतपदविशेषितवाक्यार्थत्वात् भुक्त्वाव्रजति इत्यादिवाक्यार्थवत् नचात्रभावनाभवनयोराधारभूतस्य
कर्तुरनुभवोस्ति अभवनाधारस्याविद्यमानत्वेनभावनाधारस्यचविद्यमानतया भावाभावयोरेकाश्रयविरोधात् अ
विरोधेचतयोपर्यायमात्रेणैवभेदोनवास्तवइति अस्तुवा यथाकथंचिदभूत्वाभावित्वं तथापितन्वादेःसर्वशनभ्युपगमा
द्भावासिद्धं नहिमहीधराकूपारारामादयः प्रागभूत्वाभवंतोभ्युपगम्यंतेपैतेह्येषांतैः सर्वदावस्थानाभ्युपगमात् अथ
सावयवत्वेनतेषामपिसादित्वंप्रसाध्यते तदप्यशिक्षितलक्षितं अवयवत्वेनरवयवैरारभ्यत्वेनचसावयवत्वानुपपत्तेः

समुत्पन्नानां भवेदुत्पद्यमानानां सत्तासमवायो न तावदसतां खरविशाणादेरपि तत्प्रसंगात् सतां चेत् सत्तासमवायात् स्व
तो वा न तावत्सत्तासमवायादनवस्थाप्रसंगात् प्रागुक्तविकल्पद्वयानतिवृत्तेः स्वतः सतां तु सत्तासमवायानर्थक्ये अथोत्प
द्यमानानां सत्तासंबंधः नित्यसंबंधयोरेककालत्वाभ्युपगमादिति मतं तदा सत्तासंबंध उत्पादाद्भिन्नः इति यदि भिन्नस्तदो
त्पत्तेरसत्त्वाविशेषादुत्पद्यमानवस्थाः किंकृतो भेदः अथोत्पत्तिसमाक्रांतवस्तुसत्त्वे नोत्पत्तिरपि तथा व्यपदिश्यते इति मतं तद
प्युत्पत्तिजन्यत्वलिंगमेवोत्पत्तिसत्त्वं प्रतिसत्त्वं प्रति विवादे वस्तुसत्त्वस्यातिदुर्घटत्वात् इतरेतराश्रयदोषश्च इत्युत्पत्तिसत्त्वेव
स्तुनि तदेककालीनसत्तासम्बन्धावगमस्तदवगमे च तत्रोत्पत्तिसत्त्वे नोत्पत्तिसत्त्वनिश्चय इति अथैतद्दोषपरिजिहीर्षया तयोरैक्य
मभ्युपगम्यते तर्हि तत्संबंध एव कार्यत्वमिति ततो बुद्धिमद्धेतुकत्वे गगनादिभिरनैकांतिकः एतेन स्वकारणसंबंधोपि चिंतितः ज
न्यसंबंधकार्यत्वमिति भक्तिः सापि न युक्ता तत्संबंधस्यापि कदाचित्कत्वे समवायस्यानित्यत्वप्रसंगात् घटादिवत् अकदा
चित्कत्वे सर्वदोपलंभः प्रसंगः अथ व्यंजकानां कारणानां संनिधानाभावान्न सर्वदोपलंभनप्रसंगः ननु वस्तुसंबंधे कारणा
नां व्यापारः उत्पादश्च स्वकारणसत्तासमवायः स च सर्वदाप्यस्ति इति तदर्थं कारणोपादानमनर्थकमेव स्यात् अभिव्यक्त्य

त्वादीनामुपलम्भात् अथ तादृशः प्रासादादेः संनिवेशविशेषो दृष्टान्त तादृशस्य कस्यचिदप्यभावात् सातिशयं सं
हि सातिशयं कर्तारं गमयति प्रासादादिवत् न च दृष्टकर्तृकादृष्टकर्तृकाभ्यां बुद्धिमन्निमित्तेतरत्वसिद्धिः कृत्रिमैर्मणिमुक्ता
दिभिर्व्यभिचारात् एतेनाचेतनोपादानत्वादिकमपि समर्थितमिति सूक्तं बुद्धिमद्धेतुकत्वं ततश्च सर्ववेदित्वमिति तदे
वमनुमानमुद्रविणादेरिदं वचनमेव कार्यत्वादेः असम्यग्हेतुकत्वेन तज्जनितस्य मिथ्यारूपत्वात् तथा हि कार्यत्वं स्वका
रणसत्तासमवायः स्यादभूत्वा भावित्वमक्रियादर्शिनोऽपि कृतबुद्ध्युत्पादकत्वं कारणव्यापारानुविधायित्वं वा स्याद्गत्यं
तराभावात् अथाद्यः पक्षः तदा योगिनामशेषकर्मप्रक्षयः पक्षान्तःपातिनि हेतोः कार्यत्वलक्षणस्य प्रवृत्तेर्भागासिद्धं
न च तत्र सत्तासमवायः स्वकारणसमवायो वास्ति तस्य प्रध्वंसरूपत्वेन सत्तासमवाययोरभावात् सत्ताया
गुणक्रियाधारत्वाभ्यनुज्ञानात् समवायस्य च परैः द्रव्यादिपंचपदार्थवृत्तियोगः त्वाभ्युपगमात् अथाभावपरित्यागेन
भावस्यैव किंचिदध्यासितस्य पक्षीकरणान्नायं दोषः प्रवेशभागिति चेत् न हि मुक्त्यर्थिनां तदर्थमीश्वराराधनमनर्थकमे
स्यात् तत्र स्वकृतं किंचित्करत्वात् सत्तासमवायस्य विचारमधिरोहतः शतधा विशीर्यमाणत्वात् स्वरूपासिद्धं च कार्यत्वं

संवाहुभ्यां धमति संपतित्रैर्द्यावाभूमी जनयन् देव एक तथा व्यासवचनं च अज्ञो जंतुरनीशोयमात्मनः सुख
दुःखयोः ईश्वरो प्रेरितो गच्छेत्स्वर्गं वाश्वभ्रमेव वा नचाचेतनेनैव परमाण्वादिकारणेन पर्याप्तत्वाद्बुद्धिमतःका
रणस्यानर्थक्यं अचेतनानां स्वयं कार्यारंभे व्यापारायोगात् तुर्यादिवत् नचैवं चेतनस्यापि चेतनांतरपूर्वकत्वा
दनवस्था तस्य सकलपुरुषज्येष्ठत्वान्निरतिशयत्वात् सर्वज्ञबीजस्य क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टत्वात्तदनादि
भूतानश्वरज्ञानसंभवाच्च यदाह पतंजलिः क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषः सर्वज्ञः सपूर्वेषामपि गुरुः का
लेनविच्छेदादिति च ऐश्वर्यमप्रतिहतं सहजो विरागः तृप्तिर्निसर्गजनिता वशितेन्द्रियेषु आत्यंतिकं सुखम
नावरणा च शक्तिः ज्ञानं च सर्वविषयं भगवंस्तवैव इत्यवधूतवचनाच्च नचात्र कार्यत्वमसिद्धं सावयवत्वेन कार्यत्व
सिद्धं विपक्ष एव वस्य भावात् नाप्यनैकांतिकं विपक्षे परमाण्वादावप्रवृत्तेः प्रतिपक्षसिद्धिनिबंधनस्याभावात् न
प्रकरणसमं अथ तन्वादिकं बुद्धिमद्धेतुकं न भवति दृष्टकर्तृकप्रासादादिलक्षणत्वादाकाशादिवदित्यस्येव प्र
प्रतिपक्षसाधनमिति नैतत्फलकं हेतोरसिद्धत्वात् सन्निवेशविशिष्टत्वेन प्रासादादिसमानजातीयत्वेन त

ज्ञस्मरणेच सर्वज्ञनास्तिताज्ञानमभावप्रमाणं युक्तं नापरथा नकस्यचिदर्वाग्दर्शिनस्त्रिजगत्त्रिकालज्ञानमुप
सर्वज्ञस्यातींद्रियस्यवा सर्वज्ञत्वं हि चेतोधर्म तया सतींद्रियं तदपि नप्राकृतपुरुषविषयं इति कथमभावप्रमाण
य मासादयेत् असर्वज्ञस्य तदुत्पादसामग्र्या असंभवात् असंभवे तथा ज्ञातुरेव सर्वज्ञत्व मिति अत्राधुना तद
व साधनमित्यपि नयुक्तं सिध्यसाध्यतानुषंगात् ततः सिद्धं मुख्यतींद्रियज्ञानमशेषतो विशदं सार्वज्ञं ज्ञानस्या
तीन्द्रियत्वाद्स्मृत्याद्दर्शनं तद्रसास्वादनदोषोपि परिहृत एव कथमतींद्रियज्ञानस्य वैशद्यमितिचेत् तथासत्य
स्वप्नज्ञानस्य भावनाज्ञानस्य चेति दृश्यते हि भावनाबलाद्तं तद्देशवस्तुनोपि विशददर्शनमिति पिहिते कारणा
सिचसूचीमुखाग्रहभेद्यमपि चनिमिलितनयनेतथापि कांतानन्नं व्यक्तमिति बहुलमुपलंभात् ननुच नावरणाविश्ले
शेषज्ञत्वमपि तु तनु करणभुवनादिनिमित्तत्वेन नचाग्रतन्वादीनां बुद्धिमद्धेतुकत्वमसिद्धमनुमानादेस्तस्य सुप्रसिद्ध
त्वात् तथाहि विवादापन्नं पर्वतादिकं करणभावापन्नं पर्वीपविनेतरुतन्वादिकं बुद्धिमद्धेतुकं कार्यत्वाद्चेतनो पादान त्वात्संनिवेश
शिष्टत्वाद्वावस्त्रादिवदिति आगमोपि तदावेदकः श्रूयते विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोबाहुरुत विश्वतः यात्

कमिति सिद्धं सकलपदार्थसाक्षात्कारित्वं कस्य। चित्पुरुषस्यातोऽनुमानादिति न प्रमाणपंचकाविषयत्वमशेषज्ञस्य अथा
स्मिन्ननुमानेऽर्हतः सर्ववित्त्वमनर्हतो वा अनर्हतश्चेदर्हद्वाक्यमप्रमाणं स्यात् अर्हतश्चेत्सोऽपि न श्रुत्या सामर्थ्येन वावगंतु
पार्यते स्वशक्त्या दृष्टांतानुग्रहेण वा हेतोः पक्षांतरेऽपि तुल्यवृत्तित्वादिति तदेतत्परेषां स्ववधाय कृत्योत्थापनमेव वि
धिनिषेधप्रश्नस्य सर्वज्ञसामान्याभ्युपगमपूर्वकत्वात् अन्यथा न कस्याप्यशेषज्ञत्वमित्येवं वक्तव्यं प्रसिद्धानुमानेऽप्य
स्य दोषस्य संभवो न जात्युत्तरत्वाच्च तथाहि नित्यः शब्दः प्रत्यभिज्ञायमानत्वादित्युक्ते व्यापकः शब्दो नित्यः नि
त्यः प्रसाध्यते अव्यापको वा यद्यव्यापकः तदाव्यापकत्वे नोपकल्प्यमानो न किंचिदर्थं पुष्णाति अथ व्यापकः
सोऽपि न श्रुत्या सामर्थ्येन वावगम्यते स्वशक्त्या दृष्टांतानुग्रहेण वा पक्षांतरेऽपि तुल्यवृत्तित्वादिति सिद्धमतो निर्दोषात्सा
धनादशेषज्ञत्वमिति यच्चाभावप्रमाणसत्ताकवलितमशेषज्ञस्येति यदुक्तमेवानुमानस्य तद्ग्राहकस्य सद्भावे सति प्रमा
णपंचकाभावमूलस्याभावप्रमाणस्योत्थानायोगात् गृहीत्वा वस्तुसद्भावं स्मृत्वा च प्रतियोगिनं मानसं नास्तिताज्ञा
नं जायतेऽक्षानपेक्षयेति च भावात् कं दर्शनं तथा च कालत्रयत्रिलोकलक्षणवस्तुसद्भावग्रहणे अन्यस्यान्यदाग्रहीतसर्वे

शक्तेः मदिरामदनकोद्रवादिभिरावरणोपपत्तेः नचेन्द्रियस्यैवावरणमिन्द्रियाणामचेतनानामप्यनावृतप्रत्यक्षत्वा
त् स्मृत्यादिप्रतिबंधायोगात् नापि मनसस्तैरावरणमात्मव्यतिरेकेणापरस्य मनसो निषेत्स्यमानत्वात् ततो नामू
र्तस्यावरणाभावः अतो नासिद्धं तद्ग्रहणस्वभावत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबन्धप्रत्ययत्वं नापि विरुद्धं विपरीतनि
श्चितेन विनाभावाभावात् नाप्यनैकान्तिकं देशतः सामस्त्येन वा विपक्षे वृत्त्यभावात् विपरीतार्थोपस्थाभावात् अ
थेदमस्त्येव विवादापन्नः पुरुषो नाशेषज्ञो वक्तृत्वात् पुरुषत्वात् पाण्यादिमत्वाच्च रथ्यापुरुषवदिति नैतच्चारु वक्तृत्वा
देरसम्यग्धेतुत्वात् वक्तृत्वं हि दृष्टेष्टविरुद्धार्थवक्तृत्वं तदविरुद्धवक्तृत्वं वक्तृत्वसामान्यं वा गत्यंतराभावात् न प्रथमः पक्षः
सिद्धसाध्यतानुषंगात् नापि द्वितीयः पक्षः विरुद्धत्वात् तदविरुद्धवक्तृत्वं हि ज्ञानातिशयमन्तरेण नोपपद्यत इति वक्तृत्व
सामान्यमपि विपक्षाविरुद्धत्वात् न प्रकृतसाधनायालम् ज्ञानप्रकर्षे वक्तृत्वापकर्षादर्शनात् प्रत्युत ज्ञानातिशयवतो
वचनातिशयवतो स्येव संभवात् एतेन पुरुषत्वमपि निरस्तं पुरुषत्वं हि रागादिदोषदूषितं तदा सिद्धसाध्यता तद्दूषि
तं तु विरुद्धं वैराग्यविज्ञानादिगुणयुक्तपुरुषत्वस्याशेषज्ञत्वमन्तरेणायोगात् पुरुषत्वसामान्यं तु संदिग्धविपक्षव्यावृत्ति

शयत्वमशेषज्ञस्येति यदुक्तं तद्ग्राहकस्यानुमानस्य संभवात् तथा हि कश्चित्पुरुषः सकलपदार्थसाक्षात्कारी तद्ग्रहणस्वभा-
वत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबंधप्रत्ययत्वात् यद्यद्ग्रहणस्वभावत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबंधप्रत्ययं तत्साक्षात्कारि यथापगततिमि-
रं लोचनं रूपसाक्षात्कारि तद्ग्रहणस्वभावत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबंधप्रत्ययश्च विवादापन्नः कश्चिदिति सकलपदार्थग्रह-
स्वभावत्वं वेदवचनात्मनोऽसिद्धं। चोदनातः सकलपदार्थपरिज्ञानस्यान्यथायोगादंधस्येवादर्शाद्रूपप्रतीतेरिति व्या-
प्तिज्ञानोत्पत्तिबलाच्चाशेषविषयज्ञानसंभवः केवलं वैशद्ये विवादः तत्र चावरणायोग एव कारणं रजोनीहाराद्यावृता-
र्थज्ञानस्येव तदपगम इति प्रक्षीणप्रतिबन्धप्रत्ययत्वं कथमिति चेदुच्यते दोषावरणे क्वचिन्निर्मूलं प्रलयमुपव्रजतः
प्रकृष्यमाणहानिकत्वात् यस्य प्रकृष्यमाणाहानिः स क्वचिन्निर्मूलं प्रलयमुपव्रजति यथाग्निपुटपाकापसारितकिट्ट-
कालिकाद्यंतरंगबहिरंगमलद्वयात्मनि हेम्नि मलमिति निर्ह्रासातिशयवती च दोषावरणे इति कथं पुनर्विवादाध्या-
सितस्याज्ञानस्यावरणं सिद्धं प्रतिषेधस्य विधिपूर्वकत्वात् इति अत्रोच्यते विवादापन्नं सावरणमविशयतया स्ववि-
शयावबोधकत्वाद्रजोनीहाराद्यंतरितार्थज्ञानवत् न चात्मनो मूर्तत्वादावारकात्संयोगः अमूर्तायाऽपि चेतना-

द्वर्तमानविषयत्वाच्च नचाशेषवेदी संबद्धो वर्तमानश्चेति नाप्यनुमानात्तत्सिद्धिरनुमानं हि गृहीतसंबंधस्यैकदेश
दर्शनाद् संन्निकृष्टेर्थे बुद्धिः नच सर्वज्ञसद्भावाविनाभावि कार्यलिंगं स्वभावलिंगं वा संपश्यामः तद्दृष्टे पूर्वं तत्स्वभावस्य त
त्कार्यस्य वा तत्सद्भावाविनिभाविनो निश्चेतुमशक्तेः नाप्यागमात्तत्सद्भावः सहि नित्योनित्यो वा तत्सद्भावं भावयेत् न ताव
न्नित्यः तस्यार्थवादरूपस्य कर्मविशेषावबोधकत्वायोगात् अनादेरागमस्यादिमत्पुरुषवाचकत्वाघटनाच्च ना
गमः सर्वज्ञं साधयति तस्यापि तत्प्रणीतस्य तन्निश्चयमंतरेण प्रामाण्यानिश्चयात् इतरेतराश्रयत्वाच्च इतरप्रणी
तत्वनासादितप्रमाणभावस्याशेषज्ञप्ररूपणसरत्वं नितरामसंभाव्यमिति सर्वज्ञसदृशस्य परस्याग्रहणात्संभा
वोपमानमनन्यथाभूतस्यार्थस्याभावान्नार्थापत्तिरपि सर्वज्ञावबोधिकेति धर्माद्युपदेशस्य व्यामोहादपि संभवात्
व्यामोहपूर्वकोपदेशः सम्यक्मिथ्योपदेशभेदात् तत्र मन्वादीनां सम्यगुपदेशो यथार्थज्ञानोदयवेदमूलत्वात् बुद्धादीनां
मोहपूर्वकः तदमूलत्वात् तेषामवेदार्थज्ञत्वात् ततः प्रमाणपंचकाविषयत्वादभावप्रमाणस्यैव प्रवृत्तिः तेनचा
एव ज्ञायते सर्वांशेनास्य प्रत्यक्षादिप्रमाणपंचकस्य व्यापारादिति अत्र प्रतिविधीयते यत्तावदुक्तं प्रत्यक्षादिप्रमाणावि

कारणादिनाव्यभिचारइति कारणादिकारणंनपरिच्छेद्यमितितेनव्यभिचारःनब्रूमः कारणत्वात्परिच्छेद्यत्वमपितुपरिच्छे
द्यत्वमपिपरिच्छेद्यत्वमपिपरिच्छेद्यत्वात्कारणत्वमितिचेन्न तथापिकेशोण्डुकादिनाव्यभिचारात् इदानीमतीन्द्रियप्रत्य
क्षंव्याचष्टे सामग्रीविशेषविश्लेषिताखिलावरणमतीन्द्रियमशेषतोमुख्यं सामग्रीद्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणा तस्या
विशेषसमग्रतालक्षणस्तेन विश्लेषितानि अखिलान्यावरणानियेनतत्तथोक्तं किंविशिष्टं अतीन्द्रियमिन्द्रियाण्यतिक्रा
न्तं पुनरपिकीदृशमेवतःसामस्त्येनविशदं अशेषतोवैशद्येकिंकारणमितिचेत्प्रतिबन्धाभावइतिब्रूमः तत्रापिकिंकारणमि
तिचेत् अतीन्द्रियत्वमनावरणत्वंचेतिब्रूमः एतदपिकुतइत्याह सावरणत्वेकरणजन्यत्वेचप्रतिबन्धसंभवात् नन्ववधिम
नःपर्यययोरनेनासंग्रहादव्यापकमेतल्लक्षणमितिनवाच्यं तयोरपिस्वविषये अशेषतोविशदत्वादिधर्मसंभवान्नैवंसति
श्रुतयोरित्यतिव्याप्तिपरिहारः तदेतदिन्द्रियमवधिमनःपर्ययकेवलप्रभेदात्त्रिविधमपिमुख्यंप्रत्यक्षमात्मसंन्निधिमात्रा
पेक्षत्वादिति नन्वशेषविषयविशदाभासित्वज्ञानस्य तद्वतोवा प्रत्यक्षादिप्रमाणपंचकाविषयत्वेनाभावप्रमाणवि
षयत्वविध्वस्तशंकाकत्वात् कस्यमुख्यत्वं तथाहि नाध्यक्षमशेषज्ञविषयंतस्य रूपादिनियतगोचरचारित्वात् सं

पीत्यर्थः उभयत्रापि प्रतीपस्यातज्जन्यस्यातदाकारधारिणोपि तत्प्रकाशकत्वं तथा ज्ञानस्यापीत्यर्थः ननु यद्यर्थादिजा
त्यार्थरूपाननुकारिणो ज्ञानस्यार्थसाक्षात्कारित्वं तदानियतदिग्देशकालवर्तिपदार्थप्रकाश
सर्वविज्ञानमप्रतिनियतविषयं स्यादिति शंकायामाह स्वावरणक्षयोपशमलक्षणयोग्यतया हि प्रतिनियतमर्थं
व्यवस्थापयति स्वानि च तान्यावरणानि च स्वावरणानि तेषां क्षय उदयाभावः तेषामेव सदवस्था उपशमः तावेव
यस्याः योग्यतायाः तया हेतुभूतया प्रतिनियतमर्थं व्यवस्थापयति प्रत्यक्षमिति शेषः हि यस्मादर्थे यस्मादेव
कारणादित्यर्थः इदमत्र तात्पर्यं कल्पयित्वापि ताद्रूप्यं तदुत्पत्तिं तदध्यवसायं च योग्यतावश्याभ्युपगन्तव्या ताद्रूप्यस्य
समानार्थैस्तदुत्पत्तेरिन्द्रियादिभिस्तद्द्वयस्यापि समानार्थसमनन्तरप्रत्ययैस्त्रितयस्यापि शुक्ले शंखे पीतिका
नेन व्यभिचाराद्योग्यताश्रयणमेव श्रेय इति एतेन यदुक्तं परेण अर्थेन घटयत्येनां न हि मुक्त्वार्थरूपतां तस्मात्प्रमेया
प्रमाणरूपतेति तन्निरस्तं समानार्थाकारनानाज्ञानेषु मेयरूपतायाः सद्भावात् न च परेषां सारूप्यं नास्ति वस्तुभूत
ति योग्यतयैवार्थप्रतिनियम इति स्थितं इदानीं कारणत्वात्परिच्छेद्योर्थ इति मतं निराकरोति कारणस्य परिच्छेद्यत्वे

संग्रहाद्धिनेयव्यामोहएवस्यात्तदियत्तानवधारणात् नचभगवतःपरमकारुणिकस्यचेष्टातद्व्यामोहायएवंप्रभव
तीत्याशंकायामुच्यते नार्थालोकौकारणंपरिच्छेद्यत्वात्तमोवत्सुगममेतत् ननुयथालोकाभावाविशेषतमसो
न्यस्याभावात्साधनविकलोदृष्टान्तइतिनैवमेवंसतिवाऽऽलोकस्यापितमोभावादन्यस्यासंभवात्तेजोद्रव्यसं
संभवइतिविस्तरेणैतदलंकारेप्रतिपादितंबोद्धव्यं अत्रैवसाध्यहेत्वंतरमाह तदन्वयव्यतिरेकानुविधानाभावा
च्च अत्रव्याप्तिः अग्रस्यान्वयव्यतिरेकौनानुविधत्ते नतत्कारणकंयथाकेशोण्डुकज्ञानं नानुविधत्तेचज्ञानम
र्थान्वयव्यतिरेकाविति तथाजालोकेऽपि एतावान्विशेषस्तनक्तंचरदृष्टान्त इतिनक्तंचरामार्जारादयः ननुविज्ञान
मर्थजनितमर्थाकारंचार्थस्यग्राहकम् तदुत्पत्तिमन्तरेणविषयंप्रतिनियमायोगात् तदुत्पत्तेरालोकादावविशिष्ट
त्वात्तद्रूपसहितायाएवतस्यास्तंप्रतिनियमहेतुत्वात् भिन्नकालत्वेपिज्ञानज्ञेययोर्ग्राह्यग्राहकभावाविरोधात्
तथाचोक्तं भिन्नकालंकथंग्राह्यमितिचेद्ग्राह्यतांविदुः हेतुत्वमेवयुक्तिज्ञास्तदाकारार्पणक्षममित्याशंकारणेएणंयामि
दमाह अतज्जन्यमपितत्प्रदीपवत्प्रकाशकम् अर्थाजन्यमप्यर्थप्रकाशकमित्यर्थः अतज्जन्यत्वमुपलक्षणंतेनतदाका

कमिति अर्थः समीचीनः प्रवृत्तिनिवृत्तिरूपो व्यवहारः संव्यवहारः तत्र भवं सांव्यवहारिकं भूयः किंभूतमिन्द्रि
निन्द्रियनिमित्तं इंद्रियं चक्षुरादि अनिंद्रियं मनः तेन निमित्तं कारणं यस्य समस्तव्यस्तं च कारणमभ्युपगंतव्यं
इंद्रियप्रधान्यादनिन्द्रियबलाधानादुपजातमिन्द्रियप्रत्यक्षमनिन्द्रियादेव विशुद्धिसाव्यपेक्षादुपजाय
नमनिंद्रियप्रत्यक्षं तेनेन्द्रियप्रत्यक्षमवग्रहादिधारणापर्यंततया चतुर्विधमपि बह्वादिद्वादशभेदमष्टच
त्वारिंशतसंख्यं प्रतीन्द्रियं प्रतिपत्तव्यमनिंद्रियप्रत्यक्षस्य चोक्तप्रकारेणाष्टचत्वारिंशद्भेदेन मनोनयन
नां चतुर्थमपीन्द्रियाणां व्यंजनावग्रहस्याष्टचत्वारिंशद्भेदेन च समुदितस्येन्द्रियानिन्द्रियप्रत्यक्षस्य षट्त्रि
हुत्तरा त्रिशती संख्या प्रतिपत्तव्या ननु स्वसंवेदनभेदमन्यदपि प्रत्यक्षमस्य तत्कथं नोक्तमिति न वाच्यं
सुखादिज्ञानस्वरूपसंवेदनस्य मानसप्रत्यक्षत्वात् इंद्रियज्ञानरूपसंवेदनस्य चेन्द्रियसमक्षत्वादन्यथा
स्वव्यवसायायोगात् स्मृत्यादिस्वरूपसंवेदनं मानसमेवेति नापरं स्वसंवेदनं नामाध्यक्षमस्ति ननु प्रत्यक्षस्यो
त्पत्तिकारणं वदतां ग्रंथकारेणापि यानिन्द्रियवदर्थालोकावपि किं न कारणत्वेनोक्तौ तदवचने कारणानां साकल्यस्या

कल्पप्रमाणान्तरत्वमतिवर्तते एतेन त्रिचतुःपंचषट्प्रमाणवादिनोपि सांख्याक्षपादप्रभाकरजैमिनयः स्वप्र
माणसंख्यां न व्यवस्थापयितुं क्षमा इति प्रतिपादितमवगंतव्यमुक्तन्यायेन स्मृतिप्रत्यभिज्ञानतर्काणां वस्तु
पगतप्रमाणसंख्यापरिपंथित्वादिति प्रत्यक्षेतरभेदाद्वे एव प्रमाणे इति स्थितं ॥२॥ अथेदानीं प्रथमप्रमाण
भेदस्य स्वरूपं निरूपयितुमाह विशदं प्रत्यक्षमिति ज्ञानमिति वर्तते प्रत्यक्षमिति धर्मिनिर्देशः विशदज्ञानात्म
कं साध्यं प्रत्यक्षादिति हेतुः तथाहि प्रत्यक्षं विशदज्ञानात्मकं एव प्रत्यक्षत्वात् यन्न विशदज्ञानात्मकं तन्न प्र
त्यक्षं यथा परोक्षं प्रत्यक्षं च विवादापन्नं तस्माद्विशदज्ञानात्मकमिति प्रतिज्ञार्थैकदेशासिद्धो हेतुरिति चेत् कोप
तः प्रतिज्ञा तदेकदेशो वा धर्मिधर्मिसमुदायः प्रतिज्ञा तदेकदेशो धर्मी धर्मो वा हेतुः प्रतिज्ञार्थैकदेशासिद्ध इति
चेन्न धर्मिणो हेतुत्वे असिद्धत्वायोगात् धर्मिणो हेतुत्वे अनन्वयदोष इति चेन्न विशेषस्य धर्मित्वात् सामान्य
स्य च हेतुत्वात् तस्य विशेषमुमनो विशेषनिष्ठत्वात् तस्य सामान्यस्य अथ साध्यधर्मस्य हेतुत्वे प्रतिज्ञार्थैकदे
शासिद्धत्वमिति तदप्यसंमतं साध्यस्य स्वरूपेणैवासिद्धत्वात् न प्रतिज्ञार्थैकदेशासिद्धत्वेन तस्यासिद्धत्वं धर्मिणो

व्यभिचारात् सपक्षेवृत्त्यभावाद्धेतोरनन्वयत्वस्याप्यसत् सर्वभावानां क्षणभंगसंगममेवांगअंगारमंगीकुर्वतां

तथागतानां सत्वादिहेतुनामनुदयप्रसंगात् विपक्षेबाधकप्रमाणाभावात् पक्षव्यापकत्वाद्यान्वयवत्वं प्रतिज्ञा

तेपिसमानंइदानींस्वोक्तमेव विशदत्वंव्याचष्टे प्रतीत्यंतराव्यवधानेन विशेषवत्तया वाप्रतिभासनं वैशद्यमिति

एकस्याप्रतीतेरन्याप्रतीतिः प्रतीत्यंतरं तेनव्यवधानं तेनप्रतिभासनं वैशद्यं यद्यप्यवायस्यावग्रहेहाप्रतीतिभ्यां

व्यवधानं तथापिनपरोक्षत्वं विशयविशयिणोभेदेनाप्रतीतेः यत्र विशयविशयिणो भेदेसति व्यवधानं तत्र परोक्ष

त्वं तर्हि अनुमानाध्यक्षविशयस्यैकात्मग्राह्यस्यग्रामेराभिन्यस्योपलंभाद्ध्यक्षस्यपरोक्षतेतितदप्ययुक्तंभि

न्नविशयत्वाभावात् विसदृशसामग्रीजन्याभिन्नविषयाप्रतीतिः प्रतीत्यंतरमुच्यते नान्यदितिनदोषः नकेव

लमेतदेव विशेषवत्तयावाप्रतिभासनं सविशेषवर्णसंस्थानादिग्रहणंवैशद्यं तच्चप्रत्यक्षंद्वेधामुख्यसं

व्यवहारभेदादिति मानसिकस्यमनसांव्यवहारिकप्रत्यक्षस्योसादिकांसामग्रीतद्भेदंचप्राह इंद्रियाणांनिं

द्रियनिमित्तंदेशतः सांव्यवहारिकामिति विशदंज्ञानमितिचानुवर्तते देशतोविशदंज्ञानमितिसांव्यवहारि

पादयेत् परस्यप्रत्यक्षेणागृहीतमशक्यत्वात् व्याहारादिकार्यप्रदर्शनात्तं प्रतिपद्यतेनिचेत् आयातं तर्हि कार्यसि
कारणानुमानं अथ लोकव्यवहारापेक्षयेप्यत एवानुवानपि परलोकादावेवानुपगमाद्भावादिति कथं तदभा
वोनुपलब्धेः इति चेत् तदानुपलब्धिलिंगजनितमनुमानं परमापतितमिति प्रत्यक्षप्रमाण्यमपि स्वभावहेतुजा
तानुमितिमंतरेण नोपपत्तिमियतातिति प्रागेवोक्तमित्युपरम्यते तदप्युक्तं धर्मकीर्तिना प्रमाणेतरसामान्य
स्थितेरन्यधियोगतेः प्रमाणांतरसद्भावः प्रतिषेधाच्च कस्यचिदिति ततः प्रत्यक्षमनुमानमिति प्रमाणद्वयमेवे
ति सौगतः सोपि न युक्तवादी स्मृतेरविसंवादिन्याः स्मृती यायाः वर्तकं प्रति प्रमाणं न एवादनं ततः प्रमाणभूता
याः सद्भावात् स्मृतेरप्रमाण्यं न तथाप्यनुभूते नार्थेन स्यलंवनत्वोपपत्तेः अन्यथा प्रत्यक्षस्याप्यनुभूतार्थविष
यत्वादप्रामाण्यमनिवार्यं स्यात् स्वविषयावभासनं स्मरणेप्यविशिष्टमिति किंच स्मृतेरप्रामाण्येनुमानवार्ता
विदुर्लभा तया व्याप्तेरविषयीकरणे तदुत्थानायोगादिति ततः इदं वक्तव्यं स्मृतिः प्रमाणं अनुमानप्रामाण्या
न्यथानुपपत्तेरिति सैव प्रत्यक्षानुमानस्वरूपतया प्रमाणस्य द्वित्वसंख्यानियमं विघटयतीति किंनश्छिन्नतया तथा प्र

थापिभावात् प्राक्कव्यभिचार्येव ततः प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणमस्येत्याविसंवादकत्वादिति तदेतद् दूरविलसितमिवा
स्युपपतिशून्यत्वात् तथाहि किमप्रत्यक्षस्योत्पादककारणाभावादालंबनाद्वा प्रामाण्यं निशिध्यते। तत्र न तावत्प्रार्थ
प्राक्तनः पक्षः तदुत्पादकस्य सुनिश्चितान्यथाउपपतिनियमनिश्चयलक्षणस्य साधनस्य सद्भावात् नो खलु द्वि
नः पक्षः स्वदालंबनस्य पावकादेः सकलविचारचतुरचेतसि सर्वदा प्रतीयमानत्वात्। यदपि स्वभावहेतोर्व्य
चारसंवनमुक्तं तदप्यनुचितमेव स्वभावमात्रस्याहेतुत्वात् व्याप्यरूपस्यैव स्वभावस्य व्यापकं प्रतिगमक
भ्युपगमात् न च व्याप्यस्य व्यापकव्यभिचारित्वं व्याप्यत्वविरोधप्रसंगात् किंचैव वाधितो नाध्यसंभा
तिष्टते तत्राप्यविवादस्यागोपालं स्त्रीतस्य प्रामाण्याविनाभावित्वेन निश्चेतुमशक्यत्वात् यच्च कार्यहेतो
न्यथापि संभावनं तदप्याशिक्षितलसितं सुविवेचितस्य कार्यस्य कारणाव्यभिचारित्वात् यादृशो
ऽनलकार्यो भूधरनितंवादावतिवहलधवलतया प्रसर्पन्नुपलभ्यतेन धटिकादाविति यदप्युक्तं शक्रमूर्द्धनि धूमस्या
थापि भाव इति शक्रमूर्द्धा अग्निस्वभावो सौ धूमस्तत्र कथं भवेदिति किंच प्रत्यक्षं प्रमाणमिति कथमयं परं प्रति
शक्रमूर्द्ध्न्यग्निस्वभावोऽन्यथा वा यद्यग्निस्वभावस्तदाग्निरेवेति कथं तदुद्भूत...
[illegible]

अथ प्रमाणस्वरूप विप्रतिपत्ति निरस्येदानीं संख्या विप्रतिपत्तिं प्रति क्षिपन् सकल प्रमाणभेद संदर्भ संग्रह परं प्रमाणे
यत्ता प्रतिपादकं वाक्यमाह तद्धि यति तच्छब्देन प्रमाणं परा मृश्यते तत्प्रमाणं स्वरूपेणावगतं द्वेधा द्विप्रकारमेव सकलप्र
माणभेदानामत्रैवांतर्भावात् तद्धि त्वमध्यक्षानुमान प्रकारेणापि संभवतीति तदाशंका निराकरणार्थं सकलप्रमाण
भेद संग्रह सकलनीं संख्या प्रव्यक्तिं करोति प्रत्यक्षेतर भेदादिति प्रत्यक्षं वक्ष्यमाण लक्षणमितरत्परोक्षं ताभ्यां भेदा
भेदात् प्रमाणस्येति शेषः नहि पर परिकल्पितैकं द्वित्रिचतुःपंच शट् प्रमाण संख्या नियमे निखिल प्रमाणभेदाना
मंतर्भाव विभावना शक्या कर्तुं तथाहि प्रत्यक्षैक प्रमाण वादिनश्चार्वाकस्य नासंध्यक्षे लैंगिकस्यांतर्भावो युक्तः तस्य
तद्विलक्षणत्वात् सामग्री स्वरूप भेदात् अथ नाप्रत्यक्षं प्रमाणमस्ति विसंवाद संभवात् निश्चिता विनाभावाल्लिंगा
ल्लिंगि विज्ञानमनुमानमित्यानुमानिक शासनं तत्र च स्वभाव लिंगस्य बहुलमन्यथापि भावो दृश्यते तथाहि कषाय
रसोपेतानामेतद्देशकाल संबंधिनां दर्शनेपि देशांतरे कालांतरे द्रव्यांतर संबंधे चान्यथापि दर्शनात् स्वभावहेतुव्य
भिचारोर्यं वल्लता चूतवत् लता शिंशपादि संभावनाच्च तथा कार्यलिंगमपि गोपाल घटिकादौ धूमस्य शक्र मूर्ध्नि चान्य

विषय एव परानपेक्षत्वव्यवस्थानात् अनभ्यस्ते तु जलमरीचिकासाधारणप्रदेशे जलज्ञानं परापेक्षमेव सत्यमिदं जलं
शिष्टाकारधारित्वात् यदचेति कार्यटक दर्दुर एव सरोजगन्धत्वात् परिदृष्टजलवदित्यनुमानज्ञानार्थक्रियाज्ञानाद्व
सिद्धप्रामाण्यात्प्राचीनज्ञानस्य यथार्थत्वमाकल्पमेव कल्पत एव यदप्यभिहितं प्रामाण्यग्रहणोत्तरकालमुत्पत्त्य
परिच्छित्ते विशेषो नाभावसत इति तत्र यदभ्यस्तविषये नाभावसत इत्युच्यते तदा न हि दृश्यत एव तत्र प्रथममेव निःसंशयं
परिच्छित्ति विशेषः पूर्वं प्रमाणाप्रमाणसाधारण्या एव परिच्छित्ते उत्पत्तिः ननु प्रामाण्यपरिच्छित्त्योरभेदात्कथं पौर्वाप
मिति नैवं नहि सर्वापि परिच्छित्तिः प्रामाण्यात्मिका प्रामाण्यं तु परिच्छित्यात्मकमेवेति न दोषः तदप्युक्तं बाधककारण
ज्ञानाभ्यां प्रामाण्यमवधार्यत इति तदपि फल्गुभाषितमेव प्रामाण्येयेति तथा वक्तुं शक्यत्वात् तथा हि प्रथममप्रामाण्ये
ज्ञानमुत्पद्यते पश्चाद्बाधकबोधगुणज्ञानोत्तरकालं तदपोद्यत इति तस्मात्प्रामाण्यमप्रामाण्यं वा स्वकार्ये क्वचिदभ्य
नभ्यासापेक्षया स्वतः परतश्चेति निर्णेतव्यमिति देवस्य संमतमपास्तसमस्तदोषं वीक्ष्य प्रपंचरुचिरं रचितं समस्य
नंदिविभुनाशिशुबोधहेतोर्मानस्वरूपममुना स्फुटमभ्यधायि ॥ इति परीक्षामुखलघुवृत्तौ प्रमाणस्वरूपो

भ्यो दोषाणामभाव इत्यत्र किंचिन्निबंधनमुत्पत्र किंचिन्निबंधनमुत्पश्यामोऽन्यत्र महामोहात् अथानुमाने त्रिरूपलिं
गमात्रजनितप्रामाण्योपलब्धिरेव तत्र हेतुरिति चेन्न उक्तोत्तरत्वात् तत्र हि त्रैरूप्यमेव गुणो यथा नेंद्रकसंदोषइति
न्यासंमतो हेतुरपि चाप्रामाण्ये एवं वक्तुं शक्यत एव तत्र हि दोषेभ्यो गुणा नाम भावस्तदभावाच्च प्रामाण्यासत्त्वे अ
प्रमाण्यमौत्सर्गिकमास्तां इत्यप्रामाण्यं स्वतएवेति तस्य भिन्नकारणप्रभवत्ववर्णनमुन्मत्तभाषितमेव स्यात् किं
च गुणेभ्यो दोषाणामभाव इत्यभिदधता गुणेभ्यो गुणा एवेत्यभिहितं स्यात् भावांतरस्वभावत्वादभावत्वादभावस्य
ततो प्रामाण्यासत्त्वं प्रामाण्यमेवेति नैतावता परपक्षःप्रतिक्षेपः अविरोधकत्वात् तथानुमानगुणःप्रतीय
एव तथाहि प्रामाण्यं विज्ञानकारणातिरिक्तकारणप्रभवं विज्ञानान्यत्वे सति कार्यत्वात् अप्रमाण प्रामाण्यवत्
तथा प्रमाण प्रामाण्ये भिन्नकारणएव जन्ये भिन्नकार्यत्वात् घटवस्त्रवदिति च ततः स्थितं प्रामाण्यमुत्पत्तौ परापेक्ष
मिति तथा विषयपरिच्छित्तिलक्षणे प्रवृत्तिलक्षणे वा स्वकार्ये स्वगृहणं नापेक्षत इति नैकांतः क्वचिदभ्यस्तवि

यावन्न ज्ञानं न तावत्त्व विशयानुरूपं निवर्तयन्तीति तदेतत्सर्वमनल्पतमोविलसितं तथाहि न तावत्प्रामाण्यो
त्पत्तौ सामग्र्यंतरापेक्षत्वमसिद्धं नाप्तप्रणीतत्वलक्षणगुणसंनिधाने सत्येवाप्तप्रणीतवचनेषु प्रामाण्यदर्श
यद्भावाभावाभ्यां यस्योत्पत्त्यनुत्पत्ती तत्कारणकमिति लोकेपि सुप्रसिद्धत्वात् यदुक्तं विधिमुखेन कार्यमुखेन गुणा
नाम प्रतीतिरिति तत्र तावदाप्तप्रणीतशब्देन प्रतीतिर्गुणानामित्ययुक्तमाप्तप्रणीतत्वहानिप्रसंगात् । अथ
क्षुरादेर्गुणानां प्रतीतिरित्युच्यते तदप्ययुक्तं नैर्मल्यादिभिरप्युपलब्धेः अथ नैर्मल्यं स्वरूपमेव न गुण
रविनाभाववैकल्यमपि स्वरूपाविकल्पेनैव न दोष इति समानं अथ नैर्मल्यमेव दोषराहित्यलिंगस्य चक्षुरादेर्वा
तत्स्वरूपसाकल्यमेव गुणः कथं न भवेत् आप्तोक्तेपि शब्दे मोहादिलक्षणस्य दोषस्याभावमेव यथार्थज्ञानादि
लक्षणगुणसद्भावमभ्युपगच्छन्नन्यत्र तथा नेच्छतीति कथमनुन्मत्तः अथाप्तोक्तमेव शब्दे गुणाः संतोपि न प्रमा
ण्योत्पत्तौ व्याप्रियंते किंतु दोषाभाव एवेति सत्यमुक्तं किंतु न युक्तमेतत् प्रतिज्ञामात्रेण साध्यसिद्धेरयोगात् नहि गुणे

व्यनान्यथेति ॥ तत एवाप्तोक्तत्व गुणसद्भावेपि न तत्कृतमागमस्य प्रामाण्यं तत्र हि गुणेभ्यो दोषाणामभावस्तदभावाच्च संश
यविपर्यासलक्षणाप्रामाण्यद्वयासत्वे प्रामाण्यमौत्सर्गिकमनर्थादितमास्त एवेति ततः स्थितं प्रामाण्यमुत्पत्तौ [न] सामग्र्यं
तरसापेक्षमिति ॥ नापि विशय[वि]च्छितिलक्षणे स्वकार्ये ग्रहणसापेक्षमगृहीतप्रमाण्याद्वज्ञानाद्विशय[वि]च्छितिलक्षण
कार्यदर्शनात् ननुपरिच्छितिमात्रे प्रमाणकार्यं तस्य मिथ्याज्ञानेपि सद्भावात् । परिच्छितिविशेषं तु नागृहीतप्रमाणं वि
ज्ञानं जनयतीति तदपि बालविलसितं नहि प्रामाण्यगृहणोत्तरकालमुत्पत्तस्य वस्यातः परिच्छित्ते विशेषोवभासते गृ
हीतप्रामाण्यादपि विज्ञानान्निर्विशेषपरिच्छेदोपलब्धेः ननु परिच्छिति मात्रस्य शक्तिकार्यो रजतज्ञानेपि सद्भावा
त्तस्यापि प्रमाणकार्यत्वप्रसंग इति चेत् भवेदेवं यद्यर्थान्यथात्वप्रत्ययहेतुदोषज्ञानाभ्यां तन्नापोद्येत तस्माद्य
त्र कारणदोषज्ञानं बाधकप्रत्ययो वा नोदेति तत्र स्वत एव प्रामाण्यमिति नचैवमप्रामाण्येप्याशंकनीयं तस्य विज्ञा
नकारणनिरिक्तदोषस्वभावसामग्रीसमयेक्षत्वयोत्पत्तेः निवृत्तिलक्षणे च स्वकार्ये स्वगृहणसापेक्षत्वात् ॥ नह्यिया

सति अदृष्टानुपायिकरणत्वात् प्रदीपभासुराकारवत् अथ भवतु नामोक्तलक्षणलक्षितं प्रमाणं तथापि तत्प्रामाण्यं स्वतः
परतो वा न तावत्स्वतः अविप्रतिपत्तिप्रसंगात् नापि परतोऽनवस्थाप्रसंगादिति मतद्वयमाशंक्य तन्निराकरणेन स्वमत
मवस्थापयन्नाह तत्प्रामाण्यं स्वतः परतश्चेति सोपस्काराणि हि वाक्यानि भवंति ततश्चेदं प्रति पत्तव्य मभ्यासदशायां
स्वतः
च परत इति तेन प्रागुक्तेकान्तद्वयनिरासः न चानभ्यासदशायां परतः प्रामाण्येप्यनवस्था समानजातीयानां तस्याभ्यस्त
विषयस्य स्वतः प्रमाणभूतस्यांगीकरणात् अथवा प्रामाण्यमुत्पन्नौ परत एव विशिष्टकारणप्रभवत्वाद्धि विशिष्टका
र्यस्येति विषयपरिच्छित्तिलक्षणे प्रवृत्तिलक्षणे वा स्वकार्ये अभ्यासेतरदशापेक्षया क्वचित्स्वतः परतश्चेति निश्चीयते
ननूत्पत्तौ विज्ञानकारणातिरिक्तकारणान्तरसव्यपेक्षत्वमसिद्धं प्रामाण्यस्य तदितरस्येवाभावात् गुणाख्यमस्तीति
वाङ्मात्रं विधिमुखेन कार्यमुखेन वा गुणानाम प्रतीतेः नाप्यप्रामाण्यं स्वत एव प्रामाण्यं तु परत एवेति पर्ययः शक्य
ते कल्पयितुमन्वयव्यतिरेकाभ्यां हि त्रिरूपाल्लिंगादेव केवलात् प्रामाण्यमुद्यमानं दृष्टं प्रत्यक्षादिष्वपि तथैव प्रतिपत्त-

णां

रागमेव प्रतीतिरित्यन्ये तेषां मतमखिलमपि प्रतीतिबाधितमिति दर्शयन्नाह कर्मवत्कर्तृकरणक्रियाप्रतीतेः
ज्ञानविशयभूतं वस्तु कर्माभिधीयते तस्यैव ज्ञप्तिक्रियाव्याप्यत्वात् तस्यैव तद्धृतात्मा कारणं प्रमाणं क्रियाप्रमि
तिः कर्ता च करणं च क्रिया च तासां प्रतीतिस्तस्या इतिहेतोः काप्रागुक्तानुभवोच्छेषे यथाक्रमं तत्प्रतीतिर्दृश्यता
ननु शब्दपरामर्शसाविशेषं प्रतितिर्नि वस्तुतत्त्वबलोपजाते सत्याह शब्दानुच्चारणेपि स्वस्यानुभवनमर्थवत् यथा
घटादिशब्दानुच्चारणेपि घटाद्यनुभवस्तथाह महमित्कयायोपमंतं मुखाकारतयावभासः सशब्दानुच्चारणेपि स्वय
मनुभूयत इत्यर्थः अनुमेवार्थमुपपत्तिपूर्वकं परं प्रति सोल्लुंठमाचष्टे कोवा तत्प्रतिभासनमर्थमध्यक्षमिच्छंस्तदेव
तदानेहतु। कोवा लौकिकः परीक्षको वा तेन प्रतिभासितुं शीलं यस्य स तथोक्तस्तं प्रत्यक्षमिवत् विशयि धर्मस्य
विशयेउवाचारात् तदेव ज्ञानमेव तथा प्रत्यक्षत्वेन नेच्छेत् अपि तिष्ठेदेव अन्यथा अप्रमाणिकत्वप्रसंगः स्यादि
त्यर्थः अत्रोदाहरणमाह प्रदीपवत् इदमत्र तात्पर्यं ज्ञानं स्वातिरिक्तसजातीयार्थान्तरानपेक्षं प्रत्यक्षात्मगुणत्वे

वृक्षस्य अथेदानीं सविशेषेण मर्थग्रहणं समर्थयमानः तदेव स्पष्टीकुर्वन्नाह अनिश्चितोपूर्वार्थ इति ठ यः

दित्यवच्छेदेनानध्यवसितः सोपूर्वार्थ इत्यर्थः तेनेहाज्ञान विशयस्यावग्रहादिगृहीतंत्वेपिनपूर्वार्थत्वं

हादिविशयभूतार्थांतर विशेषनिश्चयाभावात् अथोक्तप्रकार एव पूर्वार्थः किमन्योप्यस्तीत्याह दृष्टोपि

तादृगिति दृष्टोपि गृहीतोपिध्यामलिताकारतयाय न्निर्णेतुं नशक्यते तदपि कस्त्वपूर्वमितिव्यप।

समारोपाव्यवच्छेदात् ननुभवतुनामा पूर्वार्थेव्यवसायात्मकत्वं विज्ञानस्य व्यवसायं तुनविद्म इत्यत्राह ।ठः

प्रतिभासनं स्वस्यव्यवसाय इति स्वस्योन्मुखतास्वोन्मुखतातयास्वानुभवनतया प्रतिभासनं .

: ठ अत्रदृष्टांतमाह अर्थस्येव तदुन्मुखतयेति तच्छब्देनार्थोभिधीयते यथार्थोन्मुखतया प्रति

व्यवसायस्तथा स्वोन्मुखतया प्रतिभासनं स्वस्यव्यवसायोभवति अत्रोल्लेखमाह घटमहमात्मनावेद्मीति ननु

मर्थमेवाध्यवस्यति नत्वात्मानं मात्मानं लभ्यत्वेवेतिकेचित् कर्तृकर्मणोरेव प्रतीतिरित्यपरे कर्तृकर्म

भवतीति न चैतदसिद्धं हितप्राप्तये अहितपरिहाराय च प्रमाणमन्वेषयंति प्रेक्षापूर्वकारिणो न व्यसनितया सकलप्रमाण
वादिभिमतत्वात् अत्राह सौगतः भवतु नाम संनिकर्षादिव्यवच्छेदेन तस्यैव प्रामाण्यं न तदस्माभिर्निषिध्यते नतु व्य
वसायात्मकमेवेत्यत्र न युक्तिमुत्पश्यामः अनुमानस्यैव व्यवसायात्मनः प्रामाण्याभ्युपगमात् प्रत्यक्षस्य तु निर्विकल्प
त्वेप्यविसंवादकत्वेन प्रामाण्योपपत्तेः इति तत्राह तन्निश्चयात्मकं समारोपविरुद्धत्वादनुमानवदिति तत्प्रमाण
त्वेनाभ्युगतं वास्तीति धर्मिनिर्देशः व्यवसायात्मकमिति साध्यं समारोपविरुद्धत्वादिति हेतुः अनुमानवदिति दृ
ष्टांत इति अयमभिप्रायः संशयविपर्यासानध्यवसायस्वभावसमारोपविरोधग्रहणलक्षणव्यवसायात्मकत्वे सत्येवा
विसंवादित्वमुपपद्यते अविसंवादित्वे च प्रमाणत्वमिति चतुर्विधस्यापि प्रत्यक्षस्य प्रमाणत्वमभ्युपगच्छता समारो
पविरोधग्रहणलक्षणं निश्चयात्मकमभ्युगंतव्यं ननु तथापि समारोपविरोधिव्यवसायात्मकत्वयोः समानार्थ
त्वात्कथं साध्यसाधनभाव इति न मंतव्यं ज्ञानस्वभावतया तयोरभेदेपि व्याप्यव्यापकत्वधर्माधारतया भेदोपपत्तेः शिंशपात्व

सिद्धो हेतुः स्यादिति चेन्न विशेषं धर्मिणं कृत्वा सामान्ये हेतुं ब्रुवतां दोषाभावात् एतेनापक्षधर्मत्वमपि प्र

युक्तं सामान्यस्याशेषविशेषनिष्ठत्वात् नच पक्षधर्मतावलेन हेतोर्गमकत्वमपि त्वन्यथानुपपत्तिवलेनेति

सा चात्र नियमवती विपक्षे बाधकप्रमाणबलान्निश्चितैव एतेन विरुद्धत्वमनैकान्तिकत्वं च निरा ... विरुद्धस्य वि

रुद्धस्य व्यभिचारिणश्चाविनाभावनिश्चयलक्षणत्वायोगात् तौ भवत्येव साध्यसिद्धिरिति केवलव्यतिरेकिणोपि

हेतोर्गमकत्वात् सात्मकं जीवच्छरीरं प्राणादिमत्वादित्यादिवत् अथेदानीं स्वोक्तप्रमाणलक्षणस्य ज्ञानमिति

विशेषणं समर्थयमानः प्राह हिताहितप्राप्तिपरिहारसमर्थं हि प्रमाणं ततो ज्ञानमेव तत् हितं सुखं कारणं च।

:खं तत्कारणं च हितं वाहितं च हिताहिते तयोः प्राप्तिश्च परिहारश्च तत्र समर्थं हिशब्दो यस्मादर्थे तेनायं

मर्थः संपादितो भवति यस्माद्धित प्राप्तिपरिहारसमर्थं प्रमाणं ततः तत्प्रमाणत्वेनाभ्युपगतं वस्तु ज्ञानमेव भवितुमर्हति

ज्ञानरूपं सन्निकर्षादि तथा च प्रयोगः प्रमाणं ज्ञानमेव हिताहितप्राप्तिपरिहारसमर्थं च विवापन्नं तस्माद्ज्ञान

त्यक्षस्य निर्विकल्पस्य प्रत्यक्षत्वेन प्रामाण्यं सौगतैः परिकल्पितं तन्निरासार्थं व्यवसायात्मकग्रहणं तथा वहिरर्थाप
न्होतॄणां विज्ञानाद्वैतवादिनां पुरुषाद्वैतवादिनां पश्यतोहराणां शून्यैकांतवादिनां च विपर्यासिव्युदासार्थमर्थग्रह
णं अस्य चापूर्वविशेषणं ग्रहीतग्राहिधारावाहिज्ञानस्य प्रमाणताया परिहारार्थमुक्तं तथा परोक्षज्ञानवादिनां
मीमांसकानामस्ववेदनज्ञानवादिनामांतरप्रत्यक्षज्ञानवादिनां योगानांच मतमपाकर्तुं स्वपदोपादानमित्यव्या
प्त्यसंभवदोषपरिहारात् सुव्यवस्थितमेव प्रमाणलक्षणं अस्य च प्रमाणस्य यथोक्तलक्षणत्वे साध्ये प्रमाणत्वा
दितिहेतुः अत्रैव दृष्टव्यः प्रमातस्यापि हेतुपरत्वेन निर्देशोपपत्तेः प्रत्यक्षं विशदं ज्ञानमित्यादिवत् तथाहि
प्रमाणं स्वापूर्वार्थव्यवसायात्मकं ज्ञानं भवति प्रमाणत्वात् यतु स्वापूर्वार्थव्यवसायात्मकं ज्ञानं न भवति न तत्प्रमाणं
यथा संशयादिर्घटादिश्च प्रमाणं च विवादापन्नं तस्मात् स्वापूर्वार्थव्यवसायात्मकं ज्ञानमेव भवतीति नच प्रमाणत्वमसि
द्धं सर्वप्रमाणस्वरूपवादिनां प्रमाणसामान्ये विप्रतिपत्त्यभावात् अन्यथा स्वेष्टानिष्टसाधनदूषणायोगात् अथध

दिवाकरस्य नमस्कारपरता निधीयते अर्थस्येहेयोपादेयलक्षणसंसिद्धिर्ज्ञप्तिर्भवति कस्मात्प्रमाणात्
तुष्टयस्वरूपांतरंगलक्षणादिस्वभावाबहिरंगलक्षणाच लक्ष्मीमा इत्युच्यते अणनमाणः शब्दः माच आ
णश्च माणो प्रकृष्टो माणो यस्यासौ प्रमाणः हरिहराद्यसंभवि विभूतियुक्तेदृष्टेष्टाविरुद्धवाक्भगवानर्हन्नि
निधीयत इत्यसाधारणगुणोपदर्शनमेव भगवतः संस्तवनमभिधीयते तस्मात्प्रमाणादवधिभूतादर्थसं
भवति तदाभासाच्च हरिहरादेरर्थसिद्धिर्नभवति इति हेतोः सर्वज्ञतदाभासयोर्लक्ष्मलक्षणमहं वक्ष्ये
विशेषेत्यादिना अथेदानीमुपक्षिप्तप्रमाणतत्वस्वरूपसंख्याविशयफललक्षणासु चतसृषु विप्रति
सु मध्ये स्वरूपविप्रतिपतिनिराकरणार्थमाह स्वापूर्वार्थव्यवसायात्मिकं ज्ञानं प्रमाणमिति प्रकर्षेण संश
व्यवच्छेदेन मीयते परिच्छिद्यते वस्तुतत्वं येन तत्प्रमाणं तस्य च ज्ञानमिति विशेषणमज्ञानरूपस्य संन्निक
नैय्यायिकादिपरिकल्पितस्य प्रमाणत्वव्यवच्छेदार्थमुक्तं तथाज्ञानस्यापि स्वसंवेदनेन्द्रियमनोयोगिक

वदिति सत्यं प्रमाणतदाभासपदोपादानात् तदभिधेयमभिहितमेव प्रमाणतदाभासयोरनेन प्रकरणेनाधीयत संबंधश्चार्थः सात: प्रकरणतदभिधेययोर्वाच्यवाचकभावलक्षणः प्रतीयत एव तथा प्रयोजनं चोक्तलक्षणमादि
लक्षणे श्लोकेनैव संलक्ष्यते प्रयोजनं हि द्विधा भिद्यते साक्षात् परं पश्येति तत्र साक्षात् प्रयोजनं वक्ष्यते नाभिधी
यते शास्त्रव्युत्पन्नैरेव विनेयैरा न्वेषणात् पारंपर्येण तु प्रयोजनमर्थसंसिद्धिरित्यनेनोच्यते शास्त्रव्युत्पन्नान्तर
भावित्वात् अर्थसंसिद्धेरिति ननु निःशेषविघ्नोपशमनायेष्टदेवतानमस्कारः शास्त्रकृता कथं न कृत इति न वा
च्यं तस्य मनःकायाभ्यामपि संभवात् अथवा वाचनिकोपि नमस्कारोनेनैवादिवाक्येनाभिहितो वेदितव्यः
केषांचिद्वाक्यानामुभयार्थप्रतिपादनपरत्वेनापि दृश्यमानत्वात् यथा श्वेतो धावति इत्युक्ते श्वा इतो धा
वति श्वेतगुणयुक्तो धावति इत्यर्थद्वयप्रतीतिः तत्रा[illegible]त्वमसिद्धं सर्वप्रमाणस्वरूपवादिनां प्रमाणसा
मान्ये विप्रतिपत्त्यभावात् अन्यथा स्वेष्टानिष्टसाधनदूषणायोगात् अथ धर्मिण एव हेतुत्वे प्रतिज्ञार्थैक

लाघवं मतिकृत मिह गृह्यते न परिमाणकृतं नापि कालकृतं तस्य प्रतिपाद्यत्वव्यभिचारात् कयोस्तल्लक्ष्मतयोः

प्रमाणतदाभासयोः कुतः यतोर्थस्य परिच्छेद्यस्य संसिद्धिः संप्राप्तिर्वा भवति कस्मात् प्रमाणात् न केवलं

संसिद्धिर्भवति विपर्ययो भवति अर्थसंसिद्ध्यभावो भवति कस्मात्तदाभासात् इतिशब्दो हेत्वर्थे इतिहे

तोः अयमत्र समुदायार्थः यतः कारणात् प्रमाणादर्थसंसिद्धिर्भवति यस्माच्च तदाभासाद्विपर्ययो भवति

हेतोस्तयो प्रमाणतदाभासयो लक्ष्म लक्षणमहं वक्ष्ये ननु संबंधाभिधेयशक्यानुष्ठानेष्टप्रयोजनवंति

शास्त्राणि भवंति तत्रास्य प्रकरणस्याभिधेयं संबंधो वा नाभिधीयते। न तावदस्योपादेयत्वं भवितुमर्हति

वंध्यासुतो यातिइत्यादिवाक्यवत् दशदाडिमादिवाक्यवच्च तथा शक्यानुष्ठानेष्टप्रयोजनमपि शास्त्रादाव

यवक्तव्यमेव अशक्यानुष्ठानुष्ठानस्य इष्टप्रयोजनस्य सर्वज्वरहरतक्षकचूडारत्नालंकारोपदेशस्येव प्रेक्ष्म

नादरणीयत्वात्। तथा शक्यानुष्ठानस्याप्यनिष्टप्रयोजनस्य विद्वद्भिरवधीरणात् मातृविवाहादिप्रदर्शकवाक्य

॥श्रीवीतरागायनमः॥ॐनमः सिद्धेभ्यः॥ नतामरशिरोरत्नप्रभाप्रोतनखत्विषे॥ नमो जिनाय दुर्वारमारवीरमदच्छि
दे॥१॥ अकलंकवचोंभोधेरुद्दध्रे येन धीमता॥ न्यायविद्यामृतं तस्मै नमो माणिक्यनंदिने॥२॥ प्रभेंदुवचनोदारचं
द्रिकाप्रसरे सति॥ मादृशाः क्व नु गण्यन्ते ज्योतिरिंगणसन्निभाः॥३॥ तथापि तद्वचोपूर्वरचनारुचिरं सतां॥ चेतोहरं
भृतं यद्वन्नद्या नवघटे जलम्॥४॥ वैजेयप्रियपुत्रस्य हीरपस्योपरोधतः॥ शांतिषेणार्थमारब्धा परीक्षामुखपंचि
का॥५॥ श्रीमन्न्यायावारपारस्यामेयप्रमेयरत्नसारस्यावगाहनमव्युत्पन्नैः कर्तुं न पार्यते॥ इति तदवगाहनाय पोतप्राय
मिदं प्रकरणमाचार्यः प्राह॥ तत्प्रकरणस्य च संबंधादित्रयापरिज्ञाने प्रेक्षावतां प्रवृत्तिर्न स्यादिति तत्त्रयानुवादपुरस्सरं
वस्तुनिर्देशपरं प्रतिज्ञाश्लोकमाह॥ प्रमाणादर्थसंसिद्धिस्तदाभासाद्विपर्ययः इति वक्ष्ये तयोर्लक्ष्म सिद्धमल्पं ल
घीयसः इत्यस्यार्थः अहं वक्ष्ये प्रतिपादयिष्ये - किं तत् लक्ष्म लक्षणं किंविशिष्टं लक्ष्म [illegible] सिद्धं पूर्वाचार्यप्रसिद्ध
त्वात् पुनरपि कथंभूतं अल्पं अल्पग्रन्थवाच्यत्वात् ग्रंथतोल्पमर्थतस्तु महदित्यर्थः कान् लघीयसो विनेयानुद्दिश्य

ततः किं भवतः ऽभिमतं नेत्याह यद्यपि कथंचिद्व्यपदेशादिभेदहेत्वपेक्षया द्रव्याद्न्यतयापि
तदव्यतिरेकात्तत्परिणामाच्च नान्यो यद्येवं स उच्यतां कः परिणाम इति तन्निश्चयार्थमिदमु
च्यते धर्मादीनि द्रव्याणि येनात्मना भवंति तद्भावः तत्त्वं परिणाम इति आख्यायते स द्विविधो
ऽनादिरादिमांश्च तत्रानादिर्धर्मादीनां गत्युपग्रहादिसामान्यापेक्षया मण्यादिमांश्च भवति वि
शेषापेक्षया ॥४२॥ इति तत्त्वार्थवृत्तौ सर्वार्थसिद्धिसंज्ञिकायां पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥ ५ ॥

लोकंव्याप्यावस्थिताः उक्तंचलोयाकासप्रदेसेएक्केजेविदाहुएक्केकारयणाणंरासीविवत्तेकाला
णूमणेयव्वरूपादिगुणविरहादमूर्तोवर्तनालक्षणस्यमुख्यकालस्यप्रमाणमुक्तंपरिणामादिग
म्यस्यव्यवहारकालस्यकिंप्रमाणमिति अतइदमुच्यते॥ सोऽनंतसमयः॥ सांप्रतिकस्यैकसमयि
कस्यातीताऽनागताश्चसमयाऽनंतातीता। इतिकृत्वाऽनंतसमयइत्युच्यते अथवामुख्यस्यै
वकालस्यप्रमाणावधारणार्थमिदमुच्यते अनंतपर्यायवर्तनाहेतुत्वादेकोपिका[illegible]लाणुरनंतइ
त्युपचर्यते समयः पुनः परमनिरुद्धःकालांशस्तत्प्रचयविशेषआवलिकादिरवगंतव्यः आहगु
णपर्यायवद्द्रव्यंइत्युक्तंतत्रकेगुणाइत्यत्रोच्यते॥ छ॥ द्रव्याश्रयानिर्गुणागुणाः॥ द्रव्यमाश्रयोयेषांते
द्रव्याश्रयानिः कौंनागुणेभ्योनिर्गुणाएवंउभयलक्षणोपेता इतिनिर्गुणइतिविशेषणंद्व्यणुका
दिनिवृत्त्यर्थंतान्यपिहिकारणभूतपरमाणुद्रव्याश्रयाणिगुणवंतितत्तस्मान्निर्गुणाइतिविशेषणा
त्तानिनिवर्तितानिभवंति ननुचपर्यायाअपिघटसंस्थानादयोद्रव्याश्रयानिर्गुणाश्चतेषाम
पिगुणत्वंप्राप्नोतिःद्रव्याश्रयाइतिवचनान्नित्यंद्रव्यमाश्रित्यवर्तंते येतेगुणाइतिविशेषणत्वात्
पर्यायाश्चनिवर्तिताभवंति तेहिकादाचित्काइति असकृत्परिणामशब्दउक्तः तस्यकोर्थइ
तिप्रश्नेउत्तरमाह छ तद्भावपरिणामः अथवागुणाद्रव्यादर्थांतरभूताइतिकेषांचिद्दर्शनं(

त् व्ययोदयौ परप्रत्ययौ ऽगुरुलघुगुणवृद्धिहान्यपेक्षया स्वप्रत्ययौ च तथा गुणा ऽपि कालस्य सा
धारणासाधारणरूपाः संति तत्रासाधारणा वर्तनाहेतुत्वं साधारणाश्चाचेतनत्वामूर्तत्वसूक्ष्म
त्वागुरुलघुत्वादयः पर्यायाश्च व्ययोत्पादलक्षणा योज्याः तस्मात् द्विप्रकारलक्षणोपेतत्वात्॥
ऽआकाशादिवत् कालस्य द्रव्यत्वं सिद्धं तस्यास्तित्वलिंगं धर्म्मादिवत् व्याख्यातं वर्तनालक्षणः का
ल इति ननु किमर्थमयं कालः पृथगुच्यते ननु यत्रैव धर्म्मादयः तत्रैवायमपि वक्तव्यः ऽअजीव
काया धर्म्माकाशकाल इति पुद्गला इति नैवं शंक्यं तत्रोपदेशे सति कायत्वमस्य स्यात् नेष्यते च मु
ख्योपचारप्रदेशप्रचयकल्पनाभावात् धर्म्मादीनां तावत् मुख्यप्रदेशप्रचय उक्तः ऽअसंख्येयाः प्रदे
शा इत्येवमादिना ऽअणोरप्येकदेशस्य पूर्वोत्तरभावप्रज्ञापननयापेक्षया उपचारकल्पनया प्रदेश
प्रचय उक्तः कालस्य च पुनः द्विधापि प्रदेशप्रचयकल्पना नास्तीत्यकायत्वं ऽअपि च तत्र पाठे निःक्रि
याणि चेत्यत्र धर्म्मादीनां ऽआकाशांतानां निःक्रियत्वे प्रतिपादिते इतरेषां जीवपुद्गलानां सक्रियत्व
प्राप्तिस्तावत् कालस्यापि सक्रियत्वं स्यात् ऽअथा आकाशात् प्राक्काल उद्दिश्यते ऽआ ऽआकाशादेकद्रव्या
णीति एकद्रव्यत्वमस्य स्यात् तस्मात्पृथगिह कालोपदेशः क्रियते ऽअनेकद्रव्यत्वे सति किमस्य प्र
माणं लोकाकाशस्य यावंतः प्रदेशाः तावंतः कालाणवः निःक्रिया एकैकाकाशप्रदेशे एकैकवृत्त्या

व्यसंकरप्रसंगःस्यात् तद्यथाजीवःपुद्गलादिभ्यःज्ञानादिगुणैर्विशिष्यतेपुद्गलादयश्चरूपादिभिः
ततश्चाविशेषेसंकरस्यात् ततःसामान्यापेक्षयान्वयिनोज्ञानादयोजीवस्यगुणाः पुद्गलादीनांचरू
पादयःतेषांविकाराद्विशेषात्मनाभिद्यमानाःपर्यायःघटज्ञानंपटज्ञानंक्रोधोमानःवर्णोगंधः तीव्रो
मंदइत्येवमादयःतेभ्यःअन्यत्वंकथंचिदापद्यमानःसमुदायोद्रव्यव्यपदेशभाक् यदिहिसर्वथा
समुदायोऽनर्थांतरभूतमेवस्यात् सर्वाभावःस्यात् तद्यथापरस्परविलक्षणानांसमुदायेसतिए
कानर्थांतरभावात्समुदायस्यसर्वाभावःपरस्परतोर्थांतरभूतत्वाद्यदिदंरूपंतस्मादर्थांतरभूतारसा
दयःततःसमुदायोऽर्थांतरभूतःयश्चरसादिभ्योर्थांतरभूतात्रूपादनर्थांतरभूतःसमुदायःसक
थंरसादिभ्योर्थांतरभूतोनभवेत् ततश्चरूपमात्रंसमुदायः प्रशक्तः नचैकरूपंसमुदायोभवितु
मर्हति ततःसमुदयाभावाच्चतदनर्थांतरभूतानांसमुदायिनामप्यभावइतिसर्वाभावः एवंरसादिष्व
पियोज्यं तस्मात्समुदायमिच्छताकथंचिदर्थांतरभावःएषितव्यः उक्तानांद्रव्याणांलक्षणनिर्देशात्
तद्विषयएवद्रव्याध्यवसायेप्रशक्तेअनुक्तद्रव्यसंसूचनार्थमिदमाह॥३९॥कालश्च॥ किंद्रव्यमिति
वाक्यशेषःकुतस्तल्लक्षणोपेतत्वात् द्विविधलक्षणमुक्तंउत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तंसत्गुणपर्ययव
द्रव्यमितिचतदुभयलक्षणंकालस्यविद्यते तद्यथा ध्रौव्यंतावत्कालस्यस्वप्रत्ययंस्वभावव्यवस्थाना

योवंधोव्याख्यातः नसमगुणविषयइत्यतआह॥छ॥वंधेधिकौपारिणामिकौच॥अधिकारा
द्गुणशब्दःसंवध्यते अधिकगुणावधिकाविति भावांतरोपादानंपारिणामिककत्वंक्लिन्नगुडवत्
यथाक्लिन्नोगुडोधिकमधुररसः पतितानांरेणवादीनांस्वगुणोपादनात्पारिणामिकः तथाऽ
न्योप्यधिकगुणोऽल्पीयसःपारिणामिकइतिकृत्वाद्विगुणादिस्निग्धरूक्षस्यचतुर्गुणादिस्नि
ग्धरूक्षःपारिणामिकोभवति ततःपूर्वावस्थाप्रच्यवनपूर्वकंतार्तीयीकमवस्थांतरंप्रादुर्भवतिइत्येक
त्वमुपपद्यते इतरथाहिशुक्लकृष्णतंतुवत् संयोगेसत्यपिअपरिणामिकत्वात्सर्वंविविक्तरू
पेणैवावतिष्ठते उक्तेनपारिणामिकत्वेनविधिनावंधेपुनःसतिज्ञानावरणादीनांकर्म्मणांत्रिंश
त्सागरोपमकोटीकोट्यादिस्थितिरुपपन्नाभवति उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तंसदितिद्रव्यलक्षणमुक्तं
पुनरपरेणप्रकारेणद्रव्यलक्षणप्रतिपत्त्यर्थमाह॥छ॥गुणपर्ययवद्द्रव्यं॥गुणाश्चपर्ययाश्चगु
णपर्ययाः तेस्यसंतीतिगुणपर्ययवद्द्रव्यंअत्रमतोरुत्पत्तावुक्तएवसमाधिः कथंचिद्भेदाभेदो
पपत्तेरिति केगुणाःकेपर्ययाःअन्वयिनोगुणाव्यतिरेकिणःपर्यायाउभयैरुपेतंद्रव्यमिति उक्तं
च गुणइतिदव्वविधाणंदव्वविकारोछपज्जउभणिदो तेहिंअणूणंदव्वंअजुदयसिद्धंहवदिनिच्चं
मिदं एतदुक्तंभवति द्रव्यंद्रव्यांतराद्येनविशिष्यतेसगुणस्तेनहितद्द्रव्यंविधीयते असतितस्मिंद्र

वंधाद्दशग्रहणं किमर्थं गुणवैषम्ये वंधप्रतिपत्त्यर्थं । सदृशग्रहणं क्रियते ऽतो विषमगुणानां तु ल्यजातीयानामतुल्यजातीयानां च ऽनियमेन वंधप्रशक्तावशिष्टार्थसंप्रत्ययार्थमिदमुच्यते ॥ ७ ॥

द्व्यधिकादिगुणानां तु ॥ द्वाभ्यां गुणाभ्यामधिको द्व्यधिकः कः पुनरसौ चतुर्गुणः ऽआदिशब्दः प्रकारार्थः कः पुनरसौ प्रकारर्थः द्व्यधिकता तेन त्रिगुणपंचगुणादीनां संप्रत्ययो भवति । तेन द्व्यधिकादिगुणानां तुल्यजातीयानामतुल्यजातीयानां च वंध उक्तो भवति । नेतरेषां तद्यथा द्विगुणस्निग्धस्य परमाणोः एकगुणस्निग्धेन द्विगुणस्निग्धेन त्रिगुणस्निग्धेन वा नास्ति वंधः चतुर्गुणस्निग्धेन पुनरस्ति वंधः तस्यैव पुनः द्विगुणस्निग्धस्य पंचगुणस्निग्धेन षट्सप्ताष्टसंख्येयासंख्येयानंतगुणस्निग्धेन न वंधोस्ति एवं त्रिगुणस्निग्धस्य पंचगुणस्निग्धेन वंधोस्ति शेषैः पूर्वोत्तरैर्न भवति चतुर्गुणस्निग्धस्य षड्गुणस्निग्धेन ऽअस्ति वंधः शेषैः पूर्वोत्तरैर्नास्ति एवं शेषेष्वपि योज्यः तथा द्विगुणरूक्षस्य एकद्वित्रिगुणरूक्षैर्नास्ति वंधः चतुर्गुणरूक्षेण त्वस्ति वंधः तस्यैव द्विगुणरूक्षस्य पंचगुणरूक्षादिभिः उत्तरैर्नास्ति वंधः एवं त्रिगुणरूक्षादीनामपि द्विगुणाधिकैर्वंधो योज्यः एवं भिन्नजातीयेष्वपि योज्यः उक्तं च णिद्धस्स णिद्धेण दुराधियेण लुक्खस्स लुक्खेण दुराधिकेण णिद्धस्स लुक्खेण उवेदि वंधो जहण्णवज्जो वि समे समे वा तु सद्दो विशेषणार्थः प्रतिषेधं व्यावर्तयति वंधं च विशेषयति किमर्थमधिकगुणविष

ऽणवोः परस्परश्लेषलक्षणे बंधे सति द्व्यणुकस्कंधो भवति एवं संख्येयासंख्येयानंतप्रदेशस्कंधो
योज्यः तत्र स्नेहगुण एकद्वित्रिचतुःसंख्येयासंख्येयानंतविकल्पः तथा रूक्षगुणोपि तद्गुणाः परमा
णवः संति यथा तोयाजागोमहिषी उष्ट्रीक्षीरघृतेषु स्निग्धगुणः प्रकर्षाप्रकर्षेण प्रवर्तते पांशुक
णिकाशर्करादिषु च रूक्षगुणो दृष्टः तथा परमाणुष्वपि स्निग्धरूक्षगुणयोर्वृत्तिः प्रकर्षाप्रकर्षे
णानुमीयते स्निग्धरूक्षगुणनिमित्ते बंधे ऽविशेषेण प्रसक्ते ऽनिष्टगुणनिवृत्त्यर्थमाह ॥३४॥
न जघन्यगुणानां ॥ जघन्यो निकृष्टो गुणो भागः जघन्यो गुणो येषां ते जघन्यगुणाः तेषां जघन्यगुणा
नां नास्ति बंधः तद्यथा एकगुणस्निग्धस्य एकगुणस्निग्धेन द्व्यादिसंख्येयासंख्येयानंतगुणस्नि
ग्धेन वा नास्ति बंधः तस्य चैकगुणस्निग्धस्य एकगुणरूक्षेण द्व्यादिसंख्येयासंख्येयानंतगुणरू
क्षेण वा नास्ति बंधः तथा एकगुणरूक्षस्यापि योज्यमिति एतौ जघन्यगुणस्निग्धरूक्षौ वर्जयित्वा
ऽन्येषां स्निग्धानां रूक्षाणां च परस्परेण बंधो भवतीत्यविशेषेण प्रसंगे तत्रापि प्रतिषेधविषय
ख्यापनार्थमाह ॥३५॥ गुणसाम्ये सदृशानां ॥ सदृशग्रहणं तुल्यजातीयसंप्रत्ययार्थं गुणसाम्यग्रह
णं तु तुल्यभागसंप्रत्ययार्थं एतदुक्तं भवति द्विगुणस्निग्धानां द्विगुणरूक्षैः त्रिगुणस्निग्धानां त्रिगुणरू
क्षैः द्विगुणस्निग्धानां द्विगुणस्निग्धैः द्विगुणरूक्षाणां द्विगुणरूक्षैश्चेत्येवमादिषु नास्ति बंध इति यद्ये

तंप्रयोजनाभावात् सतोप्यविवक्षाभवतीत्युपसर्जनीभूतमनर्पितंइत्युच्यते ऽअर्प्पितंचऽअनर्प्पितं
चऽअर्प्पितानर्पितेताभ्यांसिद्धिः तस्यार्प्पितानर्प्पितसिद्धेर्नास्तिविरोधः तद्यथाएकस्यदेवदत्तस्य
पितापुत्रोभ्राताभागिनेयः इतिएवमादयः संबंधाजनकत्वजन्यत्वादिनिमित्ताः नविरुध्यंतेऽअर्प्प
णाभेदात् पुत्रापेक्षयापितापित्रपेक्षयापुत्रइत्येवमादितथाद्रव्यमपिसामान्यार्प्पणयानित्यंवि
शेषार्प्पणयानित्यमितिनास्तिविरोधः तौचसामान्यविशेषौकथंचिद्भेदाभेदाभ्यांव्यवहारहेतूभ
वतः ऽअत्राहसतोनेकनयव्यवहारतंत्रत्वात् उपपन्नाभेदसंघातेभ्यः सतांस्कंधानामेवोत्पत्तिरि
दंतुसंदिग्धः किंसंघातः संयोगादेवद्व्यणुकादिलक्षणोभवतिउतकश्चिद्विशेषोवधार्यतइत्युच्य
तेसतिसंयोगेबंधादेकत्वपरिणामकात् संघातान्निष्पद्यंतेपर्यायमिदमुच्यतां कुतोनुखलुपुद्ग
लजात्यपरित्यागेसंयोगेचभवतिकेषांचिद्बंधोप्यन्येषांचनेत्युच्यते यस्मात्तेषांपुद्गलात्माविशेषे
प्यनंतपर्यायाणांपरस्परविलक्षणपरिणामाहितसामर्थ्यात् भवन्प्रतीतः ॥स्निग्धरूक्षत्वाद्बंधः॥बाह्या
भ्यंतरकारणवशात् स्नेहपर्यायाविर्भावात् स्निग्धतेस्मिन्नितिस्निग्धः तथारूक्षणाद्रूक्षः स्निग्धश्चरू
क्षश्चस्निग्धरूक्षौतयोर्भावः स्निग्धरूक्षत्वंस्निग्धत्वंचिक्कणगुणलक्षणपर्यायः तद्विपरीतपरिणा
मोरूक्षत्वंस्निग्धत्वरूक्षत्वादितिहेतुनिर्देशः तत्कृतोबंधोद्व्यणुकादिपरिणामः द्वयोःस्निग्धरूक्षयोः

आ
त्यर्थः उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत् उत्पादव्ययध्रौव्यात्मकमिति यावत् एतदुक्तं भवति उत्पादादी
नि त्रीणि द्रव्यस्य लक्षणानि द्रव्यं लक्ष्यं तत्र पर्यायार्थिकनयापेक्षया परस्परतो द्रव्याच्चार्थांत
रभावः द्रव्यार्थिकनयापेक्षया व्यतिरेकेणानुपलब्धेरनर्थांतरभाव इति लक्ष्यलक्षणभावा
भावसिद्धिः आह नित्यावस्थितान्यरूपाणीत्युक्तं तत्र न ज्ञायते किं नित्यमित्यत आह ॥छ॥
तद्भावाव्ययं नित्यं ॥ तद्भाव इत्युच्यते कस्तद्भावः प्रत्यभिज्ञानहेतुता तदेवेदमिति स्मरणं प्रत्यभि
ज्ञानं तदकस्मान्न भवतीति योस्य हेतुः स तद्भावः भवनं भावः तस्य भावस्तद्भावः येनात्मना प्राग्दृष्टं
वस्तु तेनैवात्मना पुनरपि भावात् तदेवेदमिति प्रत्यभिज्ञायते यद्यत्यंतनिरोधोभिनवप्रादुर्भाव
मात्रमेव वा स्यात् ततस्मरणानुपपत्तिः तदधीनो लोकः संव्यवहारो विरुध्यते ततस्तद्भावेना
व्ययं नित्यमिति निश्चीयते तत्कथंचिद्वेदितव्यं सर्वथा नित्यत्वे अन्यथाभावाभावात् संसारः त
न्निवृत्तिकरणप्रक्रियाविरोधः स्यात् ननु इदमेव विरुद्धं तदेव नित्यं तदेवानित्यमिति यदि नित्यं व्य
योदयाभावात् अनित्यताव्याघातः अथानित्यमेव स्थित्यभावात् नित्यताव्याघात इति नैतद्विरु
द्धं कुतः ॥छ॥ अर्पितानर्पितसिद्धेः ॥ अनेकात्मकस्य वस्तुनः प्रयोजनवशाद्यस्य कस्यचित्
धर्मस्य विवक्षया प्रापितप्राधान्यं अर्पितमुपनीतमभ्युपगतमिति यावत् तद्विपरीतमनर्पि

पिकश्चिच्चाक्षुषः कश्चिदचाक्षुषः तत्र योऽचाक्षुषः स कथं चाक्षुषो भवतीति चेदुच्यते भेदसंघा
ताभ्यां चाक्षुषः न भेदादिति कात्रोपपत्तिरिति चेद्ब्रूमः सूक्ष्मपरिणामस्य स्कंधस्य भेदे सौक्ष्म्याप
रित्यागादचाक्षुषत्वमेव सौक्ष्मपरिणतः पुनरपरः सत्यपि तद्भेदेऽन्यसंघातांतरसंयोगात् सौक्ष्म्य
परिणामोपरमे स्थौल्योत्पत्तौ चाक्षुषो भवति आह धर्मादीनां द्रव्याणां विशेषलक्षणान्युक्तानि
सामान्यलक्षणं नोक्तं तद्वक्तव्यं किं सदित्यत आह ॥ २९ ॥ सद्द्रव्यलक्षणमिति ॥ यत्सत्तद्द्रव्यमित्यर्थः
यद्येवं तदेव तावद्वक्तव्यं किं सदित्यत आह ॥ ३० ॥ उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत् ॥ चेतनस्याचेतनस्य वा
द्रव्यस्य स्वां जातिमजहतः निमित्तवशाद्भावांतरावाप्ति उत्पादनमुत्पादः मृत्पिंडस्य घटपर्यायवत्
तथा पूर्वभावविगमनं व्ययः यथा घटोत्पत्तौ पिंडाकृतेः अनादिपारिणामिकस्वभावेन व्ययोद
याभावात् ध्रुवति स्थिरीभवति इति ध्रुवः ध्रुवस्य भावः कर्म वा ध्रौव्यं यथा मृत्पिंड घटाद्यवस्था
सु मृदाद्यन्वयात् तैरुत्पादव्ययध्रौव्यैर्युक्तं उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति आह भेदे सति युक्तशब्दो
दृष्टः दंडेन युक्तो देवदत्त इति तथा सति तेषां त्रयाणां युक्तस्य द्रव्यस्य च अभावः प्राप्नोति नैष दोषः
अभेदेऽपि कथंचिद्भेदनयापेक्षया युक्तशब्दो दृष्टः यथा सारयुक्तः स्तंभ इति तथा सति तेषां
मविनाभावात् सद्व्यपदेशो युक्तः समाधिवचनो वा युक्तशब्दः युक्तः समाहितः तदात्मक इ

आह किमेषां पुद्गलानां अणुस्कंधलक्षणः परिणामो नादिरुत आदिमानित्युच्यते स खलू
त्पत्तिमत्त्वादादिमान्प्रतिज्ञायते यद्येवं तस्मादभिधीयतां कस्मान्निमित्तादुत्पद्यंत इति तत्र स्कंधा
नां तावदुत्पत्तिहेतुप्रतिपादनार्थमुच्यते ॥२६॥ भेदसंघातेभ्य उत्पद्यंते ॥ संघातानां द्वितयनिमि
त्तवशाद्विदारणं भेदः पृथग्भूतानां एकत्वापत्तिः संघातः ननु च द्वित्वात् द्विवचनेन भवितव्यं ब
हुवचननिर्देशः तृतीयसंग्रहार्थः भेदात् संघातात् भेदसंघाताभ्यां च उत्पद्यंत इति तद्यथा द्व
योः परमाण्वोः संघातात् द्विप्रदेशस्कंध उत्पद्यते द्विप्रदेशस्याणोश्च त्रयाणां वा अणूनां संघा
तात् प्रदेशः द्वयोः द्विप्रदेशयोस्त्रिप्रदेशस्याणोश्च तुर्णां चाणूनां संघाताच्चतुः प्रदेश एवं संख्ये
यसंख्येयानंतानां अनंतानंतानां च संघातात्तावत्प्रदेशः एषामेव भेदात् द्विप्रदेशपर्यंताः स्कंधा उ
त्पद्यंते एवं भेदसंघाताभ्यामेकसमयिकाभ्यां द्विप्रदेशादयः स्कंधा उत्पद्यंते अन्यतो भेदेनान्यस्य सं
घातेनेति एवं स्कंधानामुत्पत्तिहेतुरुक्तः अणोरुत्पत्तिः हेतुप्रदर्शनार्थमाह ॥२७॥ भेदादणुः ॥
सिद्धे विधिरारभ्यमाणो नियमार्थो भवति अणोरुत्पत्तिर्भेदादेव न संघातात् नापि भेदसंघाता
भ्यामिति आह संघातादेव स्कंधानां आत्मलाभे सिद्धे भेदसंघातग्रहणमनर्थकं इति तद्ग्रह
णप्रयोजनप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥२८॥ भेदसंघाताभ्यां चाक्षुषः ॥ अनंतानंतपरमाणुसमुदायनिष्पाद्यो

पिकश्चिच्चाक्षुषः कश्चिदचाक्षुषः तत्र योऽचाक्षुषः स कथं चाक्षुषो भवतीति चेदुच्यते भेदसंघा
ताभ्यां चाक्षुषः न भेदादिति कात्रोपपत्तिरिति चेद्ब्रूमः सूक्ष्मपरिणामस्य स्कंधस्य भेदे सौक्ष्म्याप
रित्यागादचाक्षुषत्वमेव सौक्ष्म्यपरिणतः पुनरपरः सत्यपि तद्भेदेऽन्यसंघातांतरसंयोगात् सौक्ष्म्य
परिणामोपरमे स्थौल्योत्पत्तौ चाक्षुषो भवति आह धर्म्मादीनां द्रव्याणां विशेषलक्षणान्युक्तानि
सामान्यलक्षणं नोक्तं तदुक्तव्यं किं सदित्यत आह ॥ २९॥ सद्द्रव्यलक्षणमिति ॥ यत्सत्तद्द्रव्यमित्यर्थः
यद्येवं तदेव तावद्वक्तव्यं किं सदित्यत आह ॥ ३०॥ उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत् ॥ चेतनस्याचेतनस्य वा
द्रव्यस्य स्वां जातिमजहतः निमित्तवशाद्भावांतरावाप्ति उत्पादनमुत्पादः मृत्पिंडस्य घटपर्यायवत्
तथा पूर्वभावविगमनं व्ययः यथा घटोत्पत्तौ पिंडाकृतेः अनादिपारिणामिकस्वभावेन व्ययोद
याभावात् ध्रुवति स्थिरीभवति इति ध्रुवः ध्रुवस्य भावः कर्म्म वा ध्रौव्यं यथा मृत्पिंडघटाद्यवस्था
सु मृदाद्यन्वयात् तैरुत्पादव्ययध्रौव्यैर्युक्तं उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति आह भेदे सति युक्तशब्दो
दृष्टः दंडेन युक्तो देवदत्त इति तथा सति तेषां त्रयाणां युक्तस्य द्रव्यस्य च अभावः प्राप्नोति नैष दोषः
अभेदेऽपि कथंचिद्भेदनयापेक्षया युक्तशब्दो दृष्टः यथा सारयुक्तः स्तंभ इति तथा सति तेषा
मविनाभावात् सद्व्यपदेशो युक्तः समाधिवचनो वा युक्तशब्दः युक्तः समाहितः तदात्मक इ

त्रं वा रसः स पंचविधः तिक्ताम्लकटुमधुरकषायभेदात् गंध्यते गंधनमात्रं वा गंधः स द्वेधा सुरभिर
सुरभिश्च वर्ण्यते वर्णनमात्रं वा वर्णः स पंचविधः कृष्णनीलपीतशुक्ललोहितभेदात् त एते मूलभेदाः
प्रत्येकं संख्येया संख्येयानंतभेदाश्च भवंति स्पर्शश्च रसश्च गंधश्च वर्णश्च स्पर्शरसगंधवर्णाः त ए
तेषां संतीति स्पर्शरसगंधवर्णवंत इति नित्ययोगे चतनिर्देशः यथा क्षीरिणो न्यग्रोधा इति ननु च रू
पिणः पुद्गला इत्यत्र पुद्गलानां रूपवत्त्वमुक्तं तदविनाभाविनश्च रसादयः तत्रैव परिगृहीता इति व्याख्या
तं तस्मात्तेनैव पुद्गलानां रूपादिमत्त्वसिद्धेः सूत्रमिदमनर्थकमिति नैष दोषः नित्यावस्थितान्यरूपा
णीत्यत्र धर्म्मादीनां नित्यत्वादिनिरूपणेन पुद्गलानामरूपत्वप्रसंगे तदयाकरणार्थं तदुक्तं इदं तु ते
षां स्वरूपविशेषप्रतिपत्त्यर्थमुच्यते ऽवशिष्टपुद्गलविकारप्रतिपत्त्यर्थमिदमुच्यते ॥ शब्दबं
धसौक्ष्म्यस्थौल्यसंस्थानभेदतमश्छायातपोद्योतवंतश्च ॥ शब्दो द्विविधो भाषालक्षणो विपरी
तश्चेति भाषालक्षणो द्विविधः साक्षरोऽनक्षरश्चेति ऽक्षरीकृतः शास्त्राभिव्यंजकः संस्कृत
विपरीतभेदार्यम्लेच्छव्यवहारहेतुः ऽनक्षरात्मको द्वींद्रियादीनां ऽतिशयज्ञानस्वरूपप्रतिपाद
नहेतुः स एष सर्वः प्रायोगिकः ऽभाषात्मको द्विविधः प्रायोगिको वैस्रसिकश्चेति वैस्रसिको व
लाहकादिप्रभवः प्रयोगजश्च तुर्द्धा ततविततघनसौषिरभेदात् तत्र चर्म्मतननिमित्तः पुष्करभे

री दर्दुरादिप्रभवः ततः तंत्रीकृतवीणासुघोषादिसमुद्भवः विततः तालघंटालालनाद्यभिघा
तजः घनः वंशशंखादिनिमित्तः सौषिरः बंधो द्विविधः वैस्रसिकः प्रायोगिकश्च पुरुषप्रयो
गानपेक्षो वैस्रसिकः तद्यथा स्निग्धरूक्षत्वगुणनिमित्तः विद्युदुल्काजलधराग्निइंद्रधनुरादि
विषयः पुरुषप्रयोगनिमित्तः प्रायोगिकः अजीवविषयो जीवाजीवविषयश्चेति द्विधाभि
न्नः तत्राजीवविषयः जतुकाष्ठादिलक्षणः जीवाजीवविषयः कर्मनोकर्मबंधः सौक्ष्म्यं द्विवि
धं अंत्यमापेक्षिकं च तत्रांत्यं परमाणूनां अपेक्षिकं बिल्वामलकबदरादीनां स्थौल्यमपि द्वि
विधं अंत्यमापेक्षिकं चेति तत्रांत्यं जगद्व्यापि अन्यत्रोक्तं भिन्नास्कंधे आपेक्षिकं च बदरामल
कबिल्वतालादिषु संस्थानमाकृतिः तत् द्विविधमित्थंलक्षणमनित्थंलक्षणं चेति वृत्तत्र्यस्र
चतुरस्रायतपरिमंडलादिइत्थंलक्षणं अतोन्यत् मेघादीनां संस्थानमनेकविधं इत्थमिति
निरूपणाभावादनित्थंलक्षणं भेदः षोढा उत्करचूर्णखंडचूर्णिकाप्रतराणुचटनविकल्पात्
तत्रोत्करः काष्ठादीनां करपत्रादिभिरुत्करणं चूरणो यवगोधूमादीनां शक्तुकणिकादिः खं
डो घटादीनां कपालशर्करादिः चूर्णिका माषमुद्गादीनां प्रतरो अभ्रपटलादीनां अणुचटनं
संतप्तायस्पिंडादिषु अयोघनादिषु अभिहन्यमानेषु स्फुलिंगनिर्गमः तमो दृष्टिप्रतिबं

धकरणंप्रकाशविरोधि छायाप्रकाशावरणनिमित्तासाद्वेधावर्णादिप्रकारपरिणताप्रतिविं
बमात्रात्मिकाचेति ऽआतपऽआदित्यादिनिमित्तउष्णप्रकाशलक्षणः उद्योतःचंद्रमणिखद्योता
दिप्रभवःप्रकाशः तएतेशब्दादयःपुद्गलद्रव्यविकारास्तएतेषांसंतीतिशब्दबंधसौक्ष्म्यस्थौ
ल्यसंस्थानभेदतमः छायाद्योततवंतःपुद्गलाइत्यभिसंबध्यंतेचशब्देन नोदनाभिघा
तादयः पुद्गलपरिणामाऽआगमेप्रसिद्धाःसमुच्चीयंतेउक्तानांपुद्गलानांभेदप्रदर्शनार्थमाह
॥ऽअणवःस्कंधाश्च॥प्रदेशमात्रभाविस्पर्शादिपर्यायप्रसवसामर्थ्येनाण्यंतेशब्द्यंतेइति
ऽअणवःसौक्ष्म्यादात्मादयःऽआत्मामध्याऽआत्मांताश्च उक्तंच ऽअत्तादिऽअत्तमज्झंऽअत्तंतंनेव
इंदियगेज्झं जंदव्वंऽअविभागीतंपरमाणुवियाणाहि स्थूलभावेनग्रहणनिक्षेपणादिव्यापार
स्कंधाइतिसंज्ञायंतेरूढौक्रियाक्वचित्सतीउपलक्षणत्वेनाश्रीयतइतिग्रहणादिव्यापारायो
ग्येष्वपिद्व्यणुकादिषुस्कंधाख्यासंज्ञाप्रवर्ततेऽअनंतभेदायिपुद्गलाऽअणुजात्यास्कंधजात्या
चद्वैविध्यमापद्यमानाःसर्वेगृह्यंतइतितज्जात्याधारानंतभेदसंसूचनार्थंबहुवचनंक्रियतेऽअ
णवःस्कंधाइतिभेदाभिधानंपूर्वोक्तसूत्रद्वयभेदसंबंधनार्थंस्पर्शरसगंधवर्णवंतोणवःस्कं
धाःपुनःशब्दबंधसौक्ष्म्यस्थौल्यसंस्थानभेदतमश्छायातपोद्योतवंतश्चस्पर्शादिवंतश्चेति

ऽआह किमेषां पुद्गलानां ऽअणुस्कंधलक्षणः परिणामोनादिरुत ऽआदिमानित्युच्यते स खलू
त्पत्तिमत्त्वादादिमान्प्रतिज्ञायते यद्येवं तस्मादभिधीयतां कस्मान्निमित्तादुत्पद्यंत इति तत्र स्कंधा
नां तावदुत्पत्तिहेतुप्रतिपादनार्थमुच्यते ॥२६॥ भेदसंघातेभ्य उत्पद्यंते ॥ संघातानां द्वितयनिमि
त्तवशाद्विदारणं भेदः पृथग्भूतानामेकत्वापत्तिः संघातः ननु च द्वित्वात् द्विवचनेन भवितव्यं ब
हुवचननिर्देशः तृतीयसंग्रहार्थः भेदात् संघातात् भेदसंघाताभ्यां च उत्पद्यंत इति तद्यथा द्व
योः परमाण्वोः संघातात् द्विप्रदेशस्कंध उत्पद्यते द्विप्रदेशस्याणोश्च त्रयाणां वा ऽअणूनां संघा
त्रि तात् प्रदेशः द्वयोः द्विप्रदेशयोस्त्रिप्रदेशस्याणोश्चतुर्णां चाणूनां संघाताच्चतुः प्रदेश एवं संख्ये
यासंख्येयानंतानां ऽअनंतानंतानां च संघातात् तावत्प्रदेशः एषामेव भेदात् द्विप्रदेशपर्यंताः स्कंधा उ
त्पद्यंते एवं भेदसंघाताभ्यामेकसमयिकाभ्यां द्विप्रदेशादयः स्कंधा उत्पद्यंते ऽअन्यतो भेदेनान्यस्य सं
घातेनेति एवं स्कंधानामुत्पत्तिहेतुरुक्तः ऽअणोरुत्पत्तिहेतुप्रदर्शनार्थमाह ॥२७॥ भेदादणुः ॥
सिद्धे विधिरारभ्यमाणो नियमार्थो भवति ऽअणोरुत्पत्तिर्भेदादेव न संघातात् नापि भेदसंघाता
भ्यामिति ऽआह संघातादेव स्कंधानां ऽआत्मलाभे सिद्धे भेदसंघातग्रहणमनर्थकं इति तद्ग्रह
णप्रयोजनप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥२८॥ भेदसंघाताभ्यां चाक्षुषः ॥ ऽअनंतानंतपरमाणुसमुदायनिष्पाद्यो

ता

कालस्यास्तित्वंगमयइति कुतोगौणस्यमुख्यापेक्षत्वात् द्रव्यस्यपर्यायः धर्मांतरनिवृत्तिः धर्मांतर
जनकरूपः अपरिस्पंदात्मकः परिणामः जीवस्यक्रोधादिः पुद्गलस्यवर्णादिः धर्माधर्माकाशानां
अगुरुलघुगुणवृद्धिहानिकृतः क्रियापरिस्पंदात्मिकासाद्विधाप्रायोगवैस्रसिकभेदात् तत्रप्रायोगि
कीशकटादीनांवैस्रसिकीनिमितामेघादीनांपरत्वापरत्वेक्षेत्रकृतेकालकृतेचस्तः तत्रकालोपकार
प्रकरणोक्तत्वात्कालकृतेगृह्येतेतएतेवर्तनादयः उपकाराः कालस्यास्तित्वंगमयंतिननुवर्तनाग्रहण
मेवास्तुतद्भेदाःपरिणामादयःतेषांपृथग्ग्रहणमनर्थकंनानर्थकंकालद्वयसूचनार्थत्वात्प्रपंचस्यका
लोहिद्विविधः परमार्थःकालोव्यवहारकालश्च परमार्थकालोवर्तनालक्षणः परिणामादिलक्षणोव्य
वहारकालः अन्येनपरिच्छिन्नअन्यस्यपरिच्छेदहेतुःक्रियाविशेषःकालइतिव्यवह्रियते सत्रेधाव्य
वतिष्ठतेभूतोवर्तमानोभविष्यन्निति तत्रपरमार्थकालेकालव्यपदेशोमुख्यः भूतादिव्यपदेशोगौणः व्य
वहारकालेभूतादिव्यपदेशोमुख्यः कालव्यपदेशोगौणः क्रियावत्द्रव्यापेक्षत्वात् कालकृतत्वाच्चअत्रा
ह धर्माधर्माकाशपुद्गलजीवकालानांउपकाराउक्ताः लक्षणंचोक्तंउपयोगोलक्षणमित्येवमादि पुद्ग
लानांतुसामान्यलक्षणमुक्तं विशेषलक्षणंनोक्तंतत्किमित्यत्रोच्यते॥२३॥स्पर्शरसगंधवर्णवंतःपुद्गलाः॥
स्पर्श्यतेस्पर्शनमात्रंवास्पर्शः सोष्टविधः मृदुकठिनगुरुलघुशीतोष्णस्निग्धरूक्षभेदात् रस्यतेरसनमा

दिभावेनवृत्तिःपरस्परोपग्रहः स्वामीतावद्वित्तत्यागादिनाभृत्यानामुपकारेवर्त्ततेभृत्यश्चहितप्रतिपा
दनेनाहितप्रतिषेधेनच आचार्यउभयलोकफलप्रदोपदेशदर्शनेनतदुपदेशविहितक्रियानुष्ठाया
नेनचशिष्याणामनुग्रहेवर्त्ततेशिष्याअपितदानुकूल्यवृत्त्याउपकाराधिकारेपुनरुपग्रहवचनंकि
मर्थंपूर्वोक्तसुखादिचतुष्टयप्रदर्शनार्थंपुनरुपग्रहवचनंक्रियते सुखादीन्यपिजीवानांजीवकृत
उपकारइतिआह यद्यवश्यंसतोउपकारिणाभवितव्यंसंश्चकालोभिमतःतस्यकउपकारइति
अत्रोच्यते॥२२॥वर्त्तनापरिणामक्रियापरत्वापरत्वेचकालस्य॥ वृतेणिजंतात्कर्म्मणिभावेवायुट्स्त्री
लिंगेवर्तनेतिभवतिवर्त्यंतेवर्त्तनमात्रंवावर्तनेति धर्म्मादीनांद्रव्याणांस्वपर्यायनिर्वृतिंप्रतिस्वात्म
नैववर्तमानानांवाह्योपग्रहाद्विनातद्वृत्त्यभावात् तत्प्रवर्त्तनोपलक्षितःकालइतिकृत्वावर्त्तनाका
लस्योपकारः कोणिजर्थः वर्त्ततेद्रव्यपर्यायः तस्यवर्त्तयिताकालःयद्येवंकालस्यक्रियावत्वंप्राप्नोति
यथाशिष्यअधीतेउपाध्यायोध्यापयतीतिनैषदोषः निमित्तमात्रेपिहेतुकर्तृव्यपदेशोदृष्टः यथा
कारीषोग्निरध्यापयतीतिएवंकालस्यहेतुकर्तृत्वात्सकथंकालइत्यवसीयतेसमयादीनांक्रियावि
शेषाणांसमयादिभिर्निर्वर्त्यमानानांचपाकादीनांसमयःपाकइतिएवमादिस्वसंज्ञारूढिसद्भावेपिस
मयःकालओदनपाककालइतिअध्यारोप्यमाणः कालव्यपदेशः तद्व्यपदेशनिमित्तस्यमुख्यस्य

तरत्रवक्ष्यते इदंतुजीवान्प्रतिपुद्गलानामुपकारप्रतिपादनार्थमेवेतिउपकारप्रकरणेउ
च्यतेशरीराणिउक्तानिउदारिकादीनिसौक्ष्म्यादप्रत्यक्षाणितदुदयोपयादितवृत्तीन्युपचशरी
राणिकानिचित्प्रत्यक्षाणिकानिचिदप्रत्यक्षाणिएतेषांकारणभूतानिकर्माण्यपिशरीरग्र
हणेनगृह्यंते एतानिपौद्गलिकानीतिकृत्वाजीवानामुपकारेपुद्गलाःप्रवर्तंतेस्यान्मतंकार्मण
मपौद्गलिकंअनाकारत्वात् आकारवतांऊदारिकादीनांपौद्गलिकत्वंयुक्तमितितन्नतदपिपौद्गलि
कमेवतद्विपाकस्यमूर्तिमत्संबंधनिमित्तत्वात् दृश्यतेहिव्रीह्यादीनांउदकादिद्रव्यसंबंधप्रापितप
रिपाकानांपौद्गलिकत्वंतथाकार्मणमपिगुडकंटकादिमूर्तिमद्द्रव्योपनिपातेसतिविपच्यमानत्वा
त् पौद्गलिकमित्यवसेयंवाक्द्विविधाद्रव्यवाक्भाववागितितत्र भाववाक्तावत्वीर्यांतरायम
तिश्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमांगोपांगनामलाभनिमित्तत्वात्पौद्गलिकी तदभावेतद्वृत्त्यभावात्
तत्सामर्थ्योपेतेनक्रियावतात्मनाप्रेर्यमाणाःपुद्गलाः वाक्त्वेनविपरिणमंतइतिद्रव्यवागपिपौद्गलि
कीश्रोत्रेंद्रियविषयत्वात्इतरेंद्रियविषयाकस्मान्नभवति तद्ग्रहणायोग्यत्वात्घ्राणग्राह्येगंधद्र
व्येरसानुपलब्धिवत्अमूर्तवागितिचेत् नमूर्तिमद्ग्रहणावरोधव्याघाताभिभवादिदर्शनात्मूर्ति
मत्वसिद्धेःमनोद्विविधं द्रव्यमनोभावमनश्चेति भावमनस्तावल्लब्ध्युपयोगलक्षणंपुद्गलावलंब

हः ॰आकाशस्योपकारोवेदितव्यः ॰आहजीवपुद्गलानांक्रियावतामवगाहिनामवकाशदानंयुक्तं
धर्म्मास्तिकायादयः पुनर्निःक्रियानित्यसंबंधास्तेषांकथमवगाहइतिचेत्नोपचारतस्तत्सिद्धेः
यथागमनाभावेपिसर्वगतमाकाशमित्युच्यतेसर्वत्रसद्भावात् एवंधर्म्माधर्म्मावपि॰अवगाह
नक्रियाभावेपिसर्वत्रव्याप्तिदर्शनात् ॰अवगाहिनावित्युपचर्य्येते ॰आहयद्यवकाशदानमस्यस्व
भावः वज्रादिभिर्लोष्ठादीनांभित्त्यादिभिर्गवादीनांचव्याघातोनप्राप्नोतिदृश्यतेचव्याघातः तस्मादस्या
वकाशदानंहीयतइतिनैषदोषः वज्रलोष्ठादीनांस्थूलानांपरस्परव्याघातइतिनास्यावकाशदा
नसामर्थ्यंहीयते तत्रावगाहिनामेवव्याघातभावात् वज्रादयः पुनः स्थूलत्वात्परस्परंप्रत्यवका
दानंनकुर्वंतीतिनासावाकाशदोषः येखलुपुद्गलाः सूक्ष्मातेपिपरस्परंप्रत्यवकाशदानंकुर्वंतिपरये
वंनेदमाकाशस्यासाधारणंलक्षणमितरेषामपितत्सद्भावादिति तत्रसर्वपदार्थानांसाधारणाव
गाहनहेतुत्वमस्यासाधारणंलक्षणमितिनास्तिदोषः ॰अलोकाकाशेतदभावादभावइतिचेत्नस्व
भावापरित्यागात् ॰अतउक्तं॰आकाशस्योपकारः॰अथतदनंतरोदिष्टानांकउपकारइत्यत्रोच्यते॥१९॥
शरीरवाङ्मनःप्राणापानाःपुद्गलानां॥इदमयुक्तंवर्ततेकिमत्रायुक्तंपुद्गलानांकउपकारइतिपरि
प्रश्नेपुद्गलानांलक्षणमुच्यतेभवताशरीरादीनिपुद्गलमयानीति नैतदयुक्तंपुद्गलानांलक्षणंउ

स्युः
श्लेष्मणावाभिभवः नह्यमूर्तस्यमूर्तिमद्भिरभिघातादयःस्फः॰अतएवात्मास्तित्वसिद्धिःयथा
यंत्रप्रतिमाचेष्टितंप्रयोक्तुरस्तित्वंगमयतितथाप्राणापानादिकर्म्मापिक्रियावंतमात्मानंसाध
यति किमेतावानेवपुद्गलकृतउपकारः॰आहोस्विदन्योप्यस्तीत्यत॰आह॥सुखदुःखजीवितमर
णोपग्रहाश्च॥सदसद्वेद्योदये॰अंतरंगहेतौसतिबाह्यद्रव्यादिपरिपाकनिमित्तवशात् उत्पद्यमानः
प्रीतितापरूपःपरिणामःसुखदुःखमित्याख्यायतेभवधारणकारणायुराख्यकर्म्मोदयाद्भवस्थि
तिमादधानस्यपूर्वोक्तप्राणापानक्रियाविशेषादव्युच्छेदःजीवितमित्युच्यतेतदुच्छेदोमरणं एता
निसुखादीनिजीवस्यपुद्गलस्यकृतउपकारःकुतःमूर्तिमत्हेतुसन्निधानेसतितदुत्पत्तेः उपका
राधिकारादुपग्रहवचनमनर्थकं नानर्थकंस्वोपग्रहदर्शनार्थमिदंपुद्गलानांपुद्गलकृतउपका
रइति तद्यथाकंसादीनांभस्मादिभिर्ज्जलादीनांकतकादिभिरयःप्रभृतीनामुदकादिभिरुपकारःक्रि
यतेचशब्दःकिमर्थःसमुच्चयार्थः ॰अन्योपिपुद्गलकृतउपकारोस्तीतिसमुच्चीयतेयथाशरीराणिए
वंचक्षुरादीनिंद्रियाण्यपीतिएवमाद्यजीवकृतमुपकारंप्रदर्श्यजीवकृतोपकारप्रदर्शनार्थमाह॥छ॥
परस्परोपग्रहोजीवानांपरस्परशब्दःकर्म्मव्यतिहारेवर्त्तते कर्म्मव्यतिहारश्चक्रियाव्यतिहारेवर्तते
परस्परस्यउपग्रहःपरस्परोपग्रहः जीवानामुपकारःकःपुनरसौस्वामिभृत्य॰आचार्यशिष्यइत्येवमा

नत्वात् पौद्गलिकं द्रव्यमनश्चज्ञानावरणवीर्यांतरायक्षयोपशमअंगोपांगनामलाभप्रत्ययाःगु
णदोषविचारस्मरणादिप्रणिधानाभिमुखस्यात्मनोनुग्राहकाःपुद्गलाःमनस्त्वेनपरिणता इतिपौ
द्गलिकं कश्चिदाहमनोद्रव्यांतरंरूपादिपरिणामविरहितंअणुमात्रंतस्यपौद्गलिकत्वमयुक्तमिति
तदयुक्तं उच्यते तदिंद्रियेणात्मनाचसंबद्धंचस्यादसंबद्धंवास्यात् यद्यसंबद्धंतन्नात्मनउपकारकंभ न
वितुमर्हतिइंद्रियस्यचसाचिव्यंनकरोति अथसंबद्धंएकस्मिन्प्रदेशेसंबद्धंसतदणुइतरेषुप्रदे
शेषुउपकारंनकुर्यात् अदृष्टवशादस्यअलातचक्रवत्परिभ्रमणमितिचेत् नतत्सामर्थ्याभावा
त् अमूर्तस्यात्मनोनिःक्रियस्यादृष्टोगुणःसनिःक्रियःसन् अन्यत्रक्रियारंभेनसमर्थः
दृष्टोहिवायुद्रव्यविशेषःक्रियावान्स्पर्शवान्प्राप्तःवनस्पतौपरिस्पंदहेतुः तद्विपरीतलक्षणश्चायंइ
तिक्रियाहेतुत्वाभावः वीर्यांतरायज्ञानावरणक्षयोपशमांगोपांगनामोदयापेक्षिणात्मनाउदस्यमानः
कोष्ठ्योवायुरुच्छ्वासलक्षणःप्राणइत्युच्यते तेनैवात्मनाबाह्योवायुरभ्यंतरीक्रियमाणोनिश्वासलक्षणो
पानइत्याख्यायते एवंतावप्यात्मानुग्राहिणोजीवितहेतुत्वात् तेषांमनःप्राणापानानांमूर्तिमत्त्वमव
सेयं कुतोमूर्तिमद्भिःप्रतीघातादिदर्शनात् प्रतिभयहेतुभिरशनिपातादिभिर्मनसःप्रतीघातोदृ
श्यते सुरादिभिश्चाभिभवःहस्ततलपुटादिभिरास्यसंवरणात् प्राणापानयोःप्रतीघातउपलभ्यते
ति

नंधर्माधर्मयोर्गतिस्थित्योश्चयथासंख्यंभवतिएवंजीवपुद्गलानांयथासंख्यंज्ञाशेतिधर्मस्यो
पकारोजीवानांगतिःऽधर्मस्योपकारःपुद्गलानांस्थितिरितितन्निवृत्त्यर्थेउपग्रहवचनंक्रि
यते ऽआहधर्माधर्मयोर्यउपकारःसऽआकाशस्ययुक्तःसर्वगतत्वादितिचेत्तदयुक्तं तस्या
न्योपकारसद्भावात्सर्वेषांधर्मादीनांद्रव्याणामवगाहनंतत्प्रयोजनंएकस्यानेकप्रयोजनक
ल्पभायांलोकालोकविभागाभावःभूमिजलादीन्येवतत्प्रयोजनसमर्थानिनार्थोधर्माधर्मा
भ्यांइतिचेत्नासाधारणाश्रयइतिविशेष्योक्तत्वात् ऽअनेककारणसाध्यत्वाच्चैकस्यकार्य
स्यतुल्यबलत्वात्तयोर्गतिस्थितिप्रतिबंधःइतिचेत्नाप्रेरकत्वात् ऽअनुपलब्धेर्नैतौस्तः खरवि
षाणवदितिचेत्नसर्वप्रवाद्यविप्रतिपत्तेःसर्वेहिप्रवादिनःप्रत्यक्षाप्रत्यक्षानर्थानभिवांछं
ति ऽअस्मान्प्रतिहेतोरसिद्धेश्चसर्वज्ञेननिरतिशयप्रत्यक्षज्ञानचक्षुषाधर्मादयःसर्वेउपल
भ्यंतेतदुपदेशाच्चश्रुतज्ञानिभिरपि ऽअत्राहयद्यतींद्रिययोःधर्माधर्मयोरुपकारसंबंधेनास्ति
त्वमवध्रियते तदनंतरमुद्दिष्टस्यनभसोतींद्रियस्याधिगमेकउपकारइत्युच्यते॥छ॥ऽआकाश
स्यावगाहः॥उपकारइतिऽअनुवर्तते जीवपुद्गलादीनामवगाहिनामवकाशदानमवगाहः॥
ऽआकाशस्योपकारोवेदितव्यःऽआहजीवपुद्गलानांक्रियावतामवगाहिनामवकाशदानमवगा

काशपरिमाणस्यप्रदीपस्यशरावमानिकायवरकाद्यावरणवशात्तत्परिमाणतेति अत्रा
हधर्म्मादीनांअन्योन्यप्रदेशानुप्रवेशात्संकरेसतिएकत्वंप्राप्नोतितन्नपरस्परात्यंतश्लेषेस
पिस्वभावंनजहति उक्तंच अण्णोण्णंपविसंतादिंताउक्कासमस्समस्सस्समेलंताविय्णिच्चं
सगसब्भावंनविजहंति यद्येवंधर्म्मादीनांस्वभावभेदउच्यतामित्यतआह॥ ॥गतिस्थित्युप
ग्रहौधर्म्माधर्म्मयोरुपकारः॥देशांतरप्राप्तिहेतुर्गतिः तद्विपरीतास्थितिःउपगृह्यतइ
तिउपग्रहगतिश्चस्थितिश्चगतिस्थितीगतिस्थितीएवउपग्रहौगतिस्थित्युपग्रहौधर्म्मा
धर्म्मयोरितिकर्तृनिर्देशः उपक्रियतइत्युपकारःकःपुनरसौगत्युपग्रहःस्थित्युपग्रहश्च
यद्येवंद्वित्वनिर्देशःप्राप्नोतिनैषदोषःसामान्येनव्युत्पादितःशब्दःउपात्तसंख्यःशब्दांतरसंबंधे
सत्यपिनपूर्वोपात्तसंख्यांजहातियथासाधोःकार्यंतपःश्रुतेइतिएतदुक्तंभवतिगतिपरिणा
मिनांजीवपुद्गलानांगत्युपग्रहेकर्तव्येधर्मास्तिकायःसाधारणाश्रयःजलवन्मत्स्यगमनेत
था स्थितिपरिणामिनांजीवपुद्गलानांस्थित्युपग्रहेकर्तव्येअधर्म्मास्तिकायःसाधारणाश्र
यःपृथिवीधातुरिवाश्वादिस्थितावितिननुचउपग्रहवचनमनर्थकमुपकारइत्येवंसिद्ध
त्वात्गतिस्थितीधर्म्माधर्म्मयोरुपकार इतिनैषदोषःयथासंख्यनिवृत्त्यर्थमुपग्रहवच

उगाढगाढनिचिदो पुग्गलकाएहि सव्वदो लोगो सुहुमेहिं वादरेहिं यणंताणंतेहिं विविहेहिं ॥ अत्र
कथ्यो सपिंडो दृष्टांतः ॥ अथ जीवानां कथमवगाहनमित्यत्रोच्यते ॥७॥ असंख्येयभागादिषु जी
वानां ॥ लोकाकाश इत्युवर्तते तस्यासंख्येयभागीकृतस्य एको भागः ॥ असंख्येयभाग इत्युच्यते स
आदिर्येषां ते असंख्येयभागादयः तेषु जीवानामवगाहो वेदितव्यः तद्यथा एकस्मिन्नसंख्येयभा
गे एको जीवोवतिष्ठते एवं द्वित्रिचतुरादिष्वपि असंख्येयभागेष्वा सर्वलोकादवगाहः प्रत्येतव्यः
नानाजीवानां तु सर्वलोक एव यद्येकस्मिन्नसंख्येयभागे एको जीवोवतिष्ठते कथं द्रव्यप्रमाणेना
नंतानंतो जीवराशिः सशरीरोवतिष्ठते लोकाकाशे सूक्ष्मभावादेव एकजीवनिगोदावगाह्येपि प्र
देशे साधारणशरीरा अनंतानंता वसंति न ते परस्परेण वादरैश्च व्याहन्यंत इति नास्त्यवगाहविरोधः
अत्राह लोकाकाशतुल्यप्रदेश एको जीव इत्युक्तं तस्य कथं लोकस्यासंख्येयभागादिषु वृत्तिर्न
नु सर्वलोकस्य व्याप्त्यैव भवितव्यमित्युच्यते ॥७॥ प्रदेशसंहारविसर्प्पाभ्यां प्रदीपवत् ॥ अमू
र्तस्वभावस्यात्मनोनादिकर्म्मवंधं प्रत्येकत्वात् कथंचिन्मूर्तत्वं बिभ्रतः कार्म्मणशरीरवशा
न्महदणु च शरीरमधितिष्ठतः तद्वशात्प्रदेशसंहरणविसर्प्पणस्वभावस्य तावत्प्रमाणतायां
सत्यां असंख्येयभागादिषु वृत्तिरुपपद्यते प्रदीपवत् यथा निरावरणव्योमप्रदेशेवध्वतप्र

सूक्ष्मवादरभेदद्रव्यस्थानं प्रत्येतव्यं वादरास्ताव

वाल्लोकालोकविभागसिद्धिः तत्रावध्रियमाणानां अवस्थानभेदसंभवात् विशेषप्रतिपत्य
र्थमाह ॥छ॥ धर्म्माधर्म्मयोः कृत्स्ने ॥ कृत्स्नवचनमशेषव्याप्तिदर्शनार्थं आगारेवस्थितो घट
इति यथा तथा धर्म्माधर्म्मयोर्लोकाकाशेवगाहो न भवति किं तर्हि कृत्स्नेषु तिलेषु तैलवदिति
अन्योन्यप्रदेशप्रवेशव्याघाताभावोवगाहनशक्तियोगात् वेदितव्यः अतो विपरीतानां
मूर्तिमतां एकप्रदेशसंख्येयासंख्येयानंतप्रदेशानां पुद्गलानां अवगाहविशेषप्रतिपत्यर्थ
माह ॥ एकप्रदेशादिषु भाज्यः पुद्गलानां ॥ एकः प्रदेशः एकप्रदेशः एकप्रदेश आदिर्येषां ते
इमे एकप्रदेशादयः तेषु पुद्गलानामवगाहो भाज्यो विकल्प्यः अवयवेन विग्रहः समुदायस
मासार्थः इति एकप्रदेशोपि गृह्यते तद्यथा एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे परमाणोरवगाहः द्वयो
रेकत्रोभयत्र च बद्धयोश्च त्रयाणामप्येकत्र द्वयोस्त्रिषु च बद्धानां अबद्धानां च एवं संख्ये
यानंतप्रदेशानां स्कंधानामेकसंख्येय असंख्येयप्रदेशेषु लोकाकाशेवस्थानं प्रत्येतव्यं न
नु युक्तं तावदमूर्तयोर्धर्म्माधर्म्मयोरेकत्राविरोधेनावरोध इति मूर्तिमतां पुद्गलानां कथमि
त्यत्रोच्यते अवगाहनस्वभावत्वात् सूक्ष्मपरिणामाच्च मूर्तिमतामप्यवगाहो न विरुध्यते ए
कापवरके अनेकप्रदीपप्रकाशावस्थानवत् आगमप्रामाण्याच्च तथाध्यवसेयं उक्तं च उ

धारकल्प्यते आकाशस्याप्यन्यः आधारः कल्प्यः तथासत्यनवस्थाप्रसंग इति नैष दोषः ना
काशादन्यदधिकपरिमाणं द्रव्यमस्ति यत्राकाशस्थितमित्युच्यते सर्वतोनंतं हि तत् धर्म्मादी
नां पुनरधिकरणमाकाशमित्युच्यते व्यवहारनयवशात् एवंभूतनयापेक्षया तु सर्वाणि द्रव्या
णि स्वप्रतिष्ठितान्येव तथा चोक्तं क्क भवानास्ते आत्मनीति धर्मादीनि लोकाकाशान्न वहिः
संतीति एतावदत्र आधाराधेयकल्पनासाध्यं फलं ननु च लोके पूर्वोत्तरकालभाविनामाधारा
धेयभावो दृष्टः यथा कुंडे वदरादीनां तथाकाशं पूर्वं धर्म्मादीनि उत्तरकालभावीनि अतो व्य
वहारनयापेक्षयापि आधाराधेयकल्पनानुपपत्तिरिति नैष दोषः युगपद्भाविनामपि धा
राधेयभावो दृश्यते घटे रूपादयः शरीरे हस्तादय इति लोक इत्युच्यते को लोकः धर्म्मादीनि द्र
व्याणि यत्र लोक्यंते स लोक इति अधिकरणसाधनो घञ् आकाशं द्विधा विभक्तं लोकाकाश
मलोकाकाशं चेति लोक उक्तः स यत्र तल्लोकाकाशं ततो वहिः सर्वतोनंतमलोकाकाशं लोका
लोकविभागश्च धर्म्माधर्म्मास्तिकायसद्भावात् विज्ञेयः असति हि तस्मिन् धर्मास्ति
काये पुद्गलजीवानां गतिनियमहेत्वभावात् विभागो न स्यात् असति वा धर्मास्तिकाये स्थिते
राश्रयनिमित्ताभावात् स्थितेरभावो लोकालोकविभागाभावो वा स्यात् तस्मात्तदुभयसद्भा

नमिति चेन्नानंतसामान्यात् । अनंतप्रमाणं त्रिविधमुक्तं परीतानंतं अनंतानंतं चेति तत्सर्वम
नंतसामान्येन गृह्यते स्यादेतत् असंख्यातप्रदेशो लोकः अनंतप्रदेशस्यानंतानंतप्रदेशस्य च स्कं
धस्याधिकरणमिति विरोधः ततो नानंत्यमिति नैष दोषः सूक्ष्मपरिणामावगाहनशक्तियोगा
त् परमाण्वादयो हि सूक्ष्मभावेन परिणता एकैकस्मिन्नपि ऽआकाशप्रदेशेऽनंतानंता
ऽवतिष्ठंते ऽवगाहनशक्तिश्चैषां ऽव्याहतास्ति तस्मादेकस्मिन्नपि प्रदेशेऽनंतानंता
नां ऽवस्थानं न विरुध्यते पुद्गलानामित्यविशेषवचनात् परमाणोरपि प्रदेशवत्त्वप्रसंगे त
त्प्रतिषेधार्थमाह ॥ ११ ॥ नाणोः ॥ ऽअणोः प्रदेशा न संतीति वाक्यशेषः कुतो न संतीति चेत् ॥
प्रदेशमात्रत्वात् यथाकाशप्रदेशस्यैकस्य प्रदेशभेदाभावादप्रदेशत्वं एवमणोरपि प्रदेश
मात्रत्वात् प्रदेशभेदाभावः किंच ततोल्पपरिमाणाभावात् न ह्यणोरल्पीयानन्योस्ति यतोस्य
प्रदेशा भिद्येरन् एषामवधृतप्रदेशानां धर्मादीनामाधारप्रतिपत्त्यर्थमिदमुच्यते ॥ १२ ॥ लो
काकाशेवगाहः ॥ उक्तानां धर्म्मादीनां द्रव्याणां लोकाकाशेवगाहो न बहिरित्यर्थः यदि ध
र्मादीनां लोकाकाशमाधारः ऽआकाशस्य कऽआधार इति ऽआकाशस्य नास्त्यन्य ऽआधारः स्व
प्रतिष्ठमाकाशं यद्याकाशं स्वप्रतिष्ठं धर्मादीन्यपि स्वप्रतिष्ठान्येव ऽअथ धर्मादीनां ऽअन्य ऽआ

सांवेतैसहनाधिक्रियतेऽजीवकाया इत्यत्रकायग्रहणेनप्रदेशास्तित्वमात्रंनिर्ज्ञातंनत्वियत्तावर
धारिताप्रदेशानां अतस्तन्निर्द्धारणार्थमिदमुच्यते॥७॥ असंख्येयाः प्रदेशाः धर्म्माधर्म्मैकजी
वानां॥ संख्यामतीताऽसंख्येयाऽसंख्येयस्त्रिविधः जघन्यः उत्कृष्टऽजघन्योत्कृष्टोसंख्येयः
परिगृह्यते प्रदिश्यतइतिप्रदेशः वक्ष्यमाणलक्षणःपरमाणुः सयावतिक्षेत्रेवतिष्ठतेसप्रदेशइ
तिव्यवह्रियते धर्म्माधर्म्मैकजीवाः तुल्याऽसंख्येयप्रदेशाः तत्रधर्म्माधर्म्मौ निःक्रियौलोकाका
शंव्याप्यस्थितौ जीवस्तावत्प्रदेशोपि सत्संहरणविसर्प्पणस्वभावत्वात्कर्म्मनिर्वर्तितंशरीरमणु
महद्वाऽधितिष्ठंस्तावदवगाह्यवर्त्ततेयदातुलोकपूर्णंभवतितदामंदरस्याधः चित्रवज्रगतपट
लमध्येजीवस्याष्टौमध्यप्रदेशाव्यवतिष्ठंते इतरेप्रदेशाऊर्द्ध्वमधस्तिर्यक्चकृत्स्नंलोकाकाशंव्याप्नु
वंते अथाकाशस्याकतिप्रदेशाइत्यतआह॥८॥ आकाशस्यानंताः॥ लोकेऽलोकेचाकाशोव
र्ततेऽविद्यमानोंतोयेषांतेऽनंताः केप्रदेशाः कस्य आकाशस्य पूर्ववदेवास्यापिप्रदेशकल्पना
वसेया उक्तममूर्तानांप्रदेशपरिमाणं इदानींमूर्तानांपुद्गलानांप्रदेशपरिमाणंनिर्ज्ञातव्यंइत्यतआ
ह॥९॥ संख्येयासंख्येयाश्चपुद्गलानां चशब्देनानंताश्चानुकृष्यंते कस्यचित्पुद्गलद्रव्यस्यद्व्यणु
कादेः संख्येयाप्रदेशाः कस्यचित् असंख्येयाःप्रदेशाः कस्यचित् अनन्ताश्च अनंतानंतोपसंख्या

तदनेनख्याप्यते॥अधिकृतानामेवएकद्रव्याणांविशेषप्रतिपत्त्यर्थमिदमुच्यते॥७॥निःक्रियाणिच
उभयनिमित्तवशादुत्पद्यमानःपर्यायोद्रव्यस्यदेशांतरप्राप्तिहेतुःक्रियातस्यानिःक्रांतानिनिःक्रि
याणियत्रचोद्यतेधर्मादीनिद्रव्याणियदिनिःक्रियाणिततस्तेषामुत्पादोनभवेत्॥परिस्पंदक्रिया
पूर्वकोहिघटादीनांउत्पादोदृष्टःउत्पादाभावात्व्ययाभावइतिसर्वद्रव्याणामुत्पादादित्रितयरू
पकल्पनाव्याघातइतितन्नकिंकारणमन्यथोपपत्तेःक्रियानिमित्तोत्पादाभावेप्येषांधर्मादीनां
अन्यथोत्पादःकल्प्यते।तद्यथाद्विविधउत्पादःस्वनिमित्तःपरप्रत्ययश्चस्वनिमित्तस्तावदनं
तानांअगुरुलघुगुणानांआगमप्रामाण्यादभ्युपगम्यमानानांषट्स्थानपतितयावृद्ध्या।हान्याच
वर्तमानानांस्वभावादेषामुत्पादोव्ययश्चपरप्रत्ययोपिअश्वादिगतिस्थित्यवगाहनहेतुत्वात्क्ष
णेक्षणेतेषांभेदात्तद्धेतुत्वमपिभिन्नमितिपरप्रत्ययापेक्षउत्पादोविनाशश्चव्यवह्रियते॥ननुय
दिनिःक्रियाणिधर्मादीनिजीवपुद्गलानांगत्यादिहेतुत्वंनोपपद्यतेजलादीनिहिक्रियावंतिमत्स्या
दीनांगत्यादिनिमित्तानिदृष्टानीतिनैषदोषःबलाधाननिमित्तत्वाच्चक्षुर्वद्यथारूपोपलब्धौचक्षु
र्निमित्तमितिनव्याक्षिप्तमनस्कस्यापिभवति॥अधिकृतानांधर्माधर्माकाशानांनिःक्रियत्वेभ्युप
गतेजीवपुद्गलानांसक्रियत्वमर्थादापन्नंकालस्यापिसक्रियत्वमितिचेन्नानधिकारात्॥अतएवा

त्वमिति॥इयताव्यभिचारादवस्थितानीति उच्यतेनविद्यतेरूपमेतेषांइत्यरूपाणिरूपप्रतिषेधेन
तत्सहचारिणांरसादीनामपिप्रतिषेधः।तेनअरूपाण्यमूर्त्तानीत्यर्थः।यथासर्वेषांद्रव्याणांनि
त्यावस्थितानीत्येतत्साधारणंलक्षणंप्राप्नतथाअरूपत्वमपिप्राप्तंपुद्गलानामपिअतस्तदप
वादार्थमाह॥५॥रूपिणःपुद्गलाः॥रूपंमूर्त्तिरित्यर्थः।कामूर्त्तिः रूपादिसंस्थानपरिणामोमूर्त्तिः
रूपमेषामस्तिरूपिणःमूर्त्तिमंतइत्यर्थः अथवारूपमितिगुणविशेषवचनशब्दस्तदेषामस्तीति
रूपिणःरसाद्यग्रहणमितिचेत्।नतदविनाभावात्तदंतर्भावः पुद्गलाइतिबहुवचनंभेदप्रतिपाद
नार्थं भिन्नाहिपुद्गलाःस्कंधपरमाणुभेदात्तद्विकल्पउपरिष्टाद्वक्ष्यते यदिप्रधानवादरूपत्वमेकत्वं
चेष्टंस्यात्तद्विश्वरूपकार्यदर्शनविरोधःस्यात्।आहकिंपुद्गलवत्धर्म्मादीन्यपिद्रव्याणिप्रत्येकंभि
न्नानीत्यत्रोच्यते॥६॥आआकाशादेकद्रव्याणि॥आङयमभिविध्यर्थः सौत्रीमानुपूर्वीमाश्रित्यैतदु २८
क्तंतेनधर्म्माधर्म्माकाशानिगृह्यंते।एकशब्दःसंख्यावचनःतेनद्रव्यंविशेष्यते।एकंद्रव्यंएकद्रव्य
मितियद्येवंबहुवचनमयुक्तंधर्म्माद्यपेक्षयाबहुत्वसिद्धिर्भवति।एकस्यानेकार्थप्रत्यायनशक्तियो
गात्।एकैकमित्यस्तुलघुत्वात्द्रव्यग्रहणमनर्थकंतत्क्रियतेद्रव्यापेक्षयाएकत्वख्यापनार्थंद्रव्य
ग्रहणंक्षेत्रभावापेक्षयाअसंख्येयत्वानंतत्वविकल्पस्येष्टत्वात्।नजीवपुद्गलवदेषांबहुत्वमित्य

दियोगाभावःइतिचेत्॥नवायुस्तावद्रूपादिमान्स्पर्शवत्त्वात्॥ घटादिवत् चक्षुरादिकरणग्राह्य
त्वाभावात्॥रूपाद्यभावइतिचेत्नपरमाण्वादिष्वतिप्रसंगःस्यात्आपोगंधवत्यःस्पर्शादिमत्वा
त्पृथिवीवत्तेजोपिरसगंधवद्रूपवत्वात् तद्वदेव॥मनोपिद्विविधंद्रव्यमनोभावमनश्चेतितत्रभा
वमनोज्ञानंतस्यजीवगुणत्वात्॥आत्मन्यंतर्भावः द्रव्यमनस्तुरूपादियोगात्पुद्गलद्रव्यविकारः
रूपादिमन्मनः॥ज्ञानोपयोगकारणत्वात् चक्षुरिंद्रियवत्ननुअमूर्तेपिशब्देज्ञानोपयोगकारण
त्वदर्शनात्॥व्यभिचारीहेतुरितिचेत्॥नतस्यापिपौद्गलिकत्वात्मूर्तिमत्वोपपत्तेःननुयथासर्वेषा
परमाणूनांरूपादिमत्कार्यत्वदर्शनात्॥रूपादिमत्वंनतथावायुमनसोरूपादिमत्कार्यंदृश्यतेइ
तिचेत्ननुतेषामपितदुपपत्तेःसर्वेषांपरमाणूनांसर्वरूपादिमत्कार्यत्वप्राप्तियोग्यताभ्युपगमात्
नचकेचित्पार्थिवादिजातिविशेषयुक्ताःपरमाणवःसंति॥ जातिसंकरेणारंभदर्शनात् दिशोप्याका
शेंतर्भावःआदित्योदयाद्यपेक्षयाआकाशप्रदेशपंक्तिषुइतइदमितिव्यवहारोपपत्तेःउक्तानां
द्रव्याणांविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥४॥नित्यावस्थितान्यरूपाणि॥नित्यंध्रुवमित्यर्थःनध्रुवेभ्यइति
नेर्ध्रुवेनित्यइतिनिष्पादितत्वात् धर्मादीनिद्रव्याणिगतिहेतुत्वादिविशेषलक्षणाद्रव्यार्थादेशाद
स्तित्वादिसामान्यलक्षणाद्रव्यार्थादेशाच्चकदाचिदपिनव्ययंतीतिनित्यानिवक्ष्यतेहि॥तद्भावाव्ययंनि

पृथक्सिद्धेस्तःयद्यपृथक्सिद्ध्योरपियोगःस्यात्॥आकाशकुशुमस्यप्रकृतिपुरुषद्वितीयशि
रसश्चयोगःस्यादिति॥अथप्रथकसिद्धिरभ्युपगम्यते॥द्रव्यत्वकल्पनानिरर्थिका॥गुणसंद्रावोद्रव्यमि
तिचेत्॥तत्रापिगुणानांसमुदायस्यचभेदाभावेतद्रव्यव्यपदेशोनोपपद्यते॥भेदाभ्युपगमेचपूर्वोक्त
एवदोषोननुगुणानद्रवतिगुणैर्वाद्रूयतेइतिविग्रहेपिसएवदोषः॥इतिचेन्नकथंचिद्भेदाभेदोपप
त्तेस्तद्व्यपदेशसिद्धिःव्यतिरेकेणानुपलब्धेरभेदःसंज्ञालक्षणप्रयोजनादिभेदाद्भेदइतिप्रकृता
धर्मादयोवहवः॥तत्सामाण्याधिकरण्यात्वहुत्वनिर्देशःस्यादेतत्संख्यानुवृत्तिवत्पुलिंगानुवृत्ति
रपिप्राप्नोतिनैषदोषः॥आविष्टलिंगाशब्दानकदाचिल्लिंगंव्यभिचरंति॥अतोधर्मादयोद्रव्याणि
भवंतीति॥अनंतरत्वाच्चतुर्णामेवद्रव्यव्यपदेशप्रसंगेअध्यारोपणार्थमिदमुच्यते॥३॥जीवाश्च
॥जीवशब्दोव्याख्यातार्थःवहुत्वनिर्देशोव्याख्यातभेदप्रतिपत्त्यर्थःचशब्दःद्रव्यसंज्ञानुकर्षणा
र्थः जीवाश्चद्रव्याणीतिएवमेतानिवक्ष्यमाणेनकालेनसहषद्द्रव्याणिभवंतिद्रव्यस्यलक्षणं
वक्ष्यते॥गुणपर्ययवद्द्रव्यमितितल्लक्षणयोगात्धर्मादीनांद्रव्यव्यपदेशोभवतिनार्थःपरिगण
नेनपरिगणनमवधारणार्थंतेनान्यवादिपरिकल्पितानांपृथिव्यादीनांनिवृत्तिःकृताभवति॥
कथंपृथिव्यप्तेजोवायुमनांसिपुद्गलद्रव्येंतर्भवंतिरूपरसगंधस्पर्शवत्त्वात्॥वायुमनसोरूप

ध्यारोप्यते कुत उपचारः यथा शरीरं पुद्गलद्रव्यप्रचयात्मकं तथा धर्म्मादिष्वपि प्रदेशप्रचयापे
क्षया काया इव काया इति अजीवाश्च ते कायाश्च अजीवकायाः विशेषणं विशेष्येणेति वृत्तिः ननु च नी
लोत्पलादिषु व्यभिचारे सति विशेषणविशेष्ययोर्योगः ॥ इहापि व्यभिचारोस्ति । अजीवश
ब्दः अकाये कालेपि वर्त्तते कायोपि जीवे किमर्थः कायशब्दः प्रदेशबहुत्वज्ञापनार्थः धर्म्मादीनां
प्रदेशा बहव इति ॥ ननु च असंख्येयाः प्रदेशा धर्म्माधर्म्मैकजीवानामित्यनेन प्रदेशबहुत्वं ज्ञापितं
सत्यं परं किंतु ॥ अस्मिन् विधौ सति तदवधारणं विज्ञायते असंख्येयाः प्रदेशा न संख्येया नाप्यनं
ताः । इति कालप्रदेशप्रचयाभावज्ञापनार्थं च इह कायग्रहणं कालो वक्ष्यते ॥ तस्य प्रदेशप्रचयप्र
तिषेधार्थं इह कायग्रहणं ॥ यथाणोः प्रदेशमात्रत्वात् द्वितीयादयोस्य प्रदेशा न संतीत्यप्रदेशोणुः
तथा कालपरमाणुरप्येकप्रदेशत्वादप्रदेश इति तेषां धर्म्मादीनामजीव इति सामान्यसंज्ञा जीव
ति लक्षणाभावमुखेन प्रवृत्ता धर्म्माकाशपुद्गला इति विशेषसंज्ञा सामयिकी ॥ अत्राह सर्वद्रव्यपर्या
येषु केवलस्येत्येवमादिषु द्रव्याण्युक्तानि कानि तानीत्युच्यंते ॥ ७ ॥ द्रव्याणि ॥ यथायथायोग्यं स्वप
र्यायैर्द्रूयंते गम्यंते प्राप्यंते यथा स्वं यथायथं पर्यायास्तैः पर्यायैर्या निद्रवंति वा तानीति द्रव्याणि द्रव्य न
योगाद्द्रव्यमिति चेन्नोभयासिद्धेः यथा दंडदंडिनोर्योगो भवति पृथक्सिद्धयोर्न च तथा द्रव्यद्रव्यत्वे

र्थीनार्थमाह॥ ७॥ दशवर्षसहस्राणिप्रथमायां॥ ॰अपरास्थितिरित्यनुवर्त्तते॰अथभवनवासि
नांकाजघन्यास्थितिरित्याह॥ ७॥ भवनेषुच॥ चशब्दः किमर्थः प्रकृतसमुच्चयार्थः तेनभवनवा
सिनामपरास्थितिर्दशवर्षसहस्राणीत्यभिसंबंध्यते व्यंतराणांतर्हिकाजघन्यास्थितिरित्यतआ
ह॥ ७॥ व्यंतराणांच॥ चशब्दप्रकृतसमुच्चयार्थः तेनव्यंतराणामपरास्थितिर्दशवर्षसहस्राणि
इत्यवगम्यते॰अथैषांपरास्थितिकेत्यत्रोच्यते॥ ७॥ परापल्योपममधिकं॥ परा उत्कृष्टास्थितिर्व्यंत
राणांपल्योपममधिकं इदानीज्योतिष्काणांपरास्थितिर्वक्तव्येत्यतआह॥ ७॥ ज्योतिष्काणांच॥ च
शब्दः प्रकृतसमुच्चयार्थः तेनैवमभिसंबंधः ज्योतिष्काणांचपरास्थितिः पल्योपममधिकमिति
॰अथापराकिंयतीत्याह॥ ७॥ तदष्टभागोपराः॥ तस्यपल्योपमस्याष्टभागोज्योतिष्काणामपरा
स्थितिरित्यर्थः ॰अथलौकांतिकानांविशेषोक्तानांस्थितिविशेषोनोक्तःसकियानिति॥ ७॥ लौ
कांतिकानामष्टौसागरोपमाणिसर्वेषां॥ ॰अवशिष्टाः सर्वेतेशुक्ललेश्याः पंचोत्सेधशरीराः च
तुर्निकायदेवानांस्थानभेदाःसुखादिकंपरापरस्थितिर्लेश्यातुर्याध्यायेनिरूपितं॥ ७॥ इति त
त्त्वार्थवृत्तौसर्वार्थसिद्धिसंज्ञिकायांचतुर्थोध्यायः॥ ४॥ इदानींसम्यग्दर्शनविषयभावेनोपये
षुजीवादिषुजीवपदार्थोव्याख्यातः ॰अथाजीवपदार्थोविचारप्राप्तः स्तस्यसंज्ञाभेदसंकीर्तनार्थमि
दमुच्यते॥ ७॥ अजीवकायाधर्म्माधर्म्माकाशपुद्गला॥ कायशब्दः शरीरेव्युत्पादितः इहोपचारात्

येसप्तविंशतिः तृतीये अष्टाविंशतिः उपरिमग्रैवेयकेषु प्रथमे एकोनत्रिंशत् द्वितीये त्रिंशत्
तृतीये एकत्रिंशत् अनुदिशविमानेषु द्वात्रिंशत् विजयादिषु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि उत्कृष्टा
स्थितिः सर्वार्थसिद्धौ त्रयस्त्रिंशदेवेति निर्दिष्टोत्कृष्टस्थितिकेषु देवेषु जघन्यस्थितिप्रतिपादना
र्थमाह॥ अपरापल्योपममधिकं॥ पल्योपमं व्याख्यातं अपरा जघन्यस्थितिः पल्योपमसाधि
कं केषां सौधर्मैशानीयानां कथमवगम्यते परतः इत्युत्तरत्र वक्ष्यमाणत्वात् तत ऊर्द्ध्वं जघन्यस्थि
तिप्रतिपादनार्थमाह॥ छ॥ परतः परतः पूर्वापूर्वानंतरा॥ परस्मिन्देशे परतः वीप्सायां द्वित्वं पूर्वस
स्यापि अधिकग्रहणमनुवर्तते तेनैवमभिसंबंध क्रियते सौधर्मैशानयोर्द्वे सागरोपमे साधिके
उक्ते ते साधिके सानत्कुमारमाहेंद्रयोर्जघन्या स्थितिः सानत्कुमारमाहेंद्रयोः परा स्थितिः सप्तसाग
रोपमानि साधिकानि तानि साधिकानि ब्रह्मब्रह्मोत्तरयोर्जघन्या स्थितिरित्यादि एवं विजयादिपर्य्यं
तेषु ज्ञेयं नारकाणां उत्कृष्टा स्थितिरुक्ता जघन्यां सूत्रेनुपात्तां अप्रकृतामपि लघुनोपायेन प्रतिपा
दयितुमिच्छन्नाह॥ छ॥ नारकाणां च द्वितीयादिषु॥ चशब्दः किमर्थः प्रकृतसमुच्चयार्थः किं च प्र
कृतं परतः परतः पूर्वानंतरा अपरा स्थितिरिति तेनायमर्थो लभ्यते रत्नप्रभायां नारकाणां परा स्थि
तिरेकं सागरोपमं शर्कराप्रभायां जघन्या शर्कराप्रभायां उत्कृष्टा स्थितिस्त्रीणि सागरोपमाणि सा
वालुकाप्रभायां जघन्येत्यादि एवं द्वितीयादिषु जघन्या स्थितिरुक्ता प्रथमायां का जघन्येति तत्त्वद

सप्त॥ अनयोः कल्पयोर्देवानां सप्तसागरोपमानि साधिकानि उत्कृष्टा स्थितिर्ब्रह्मलोकादिष्वच्यु
तावसानेषु स्थितिविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ त्रिसप्तनवैकादशत्रयोदशपंचदशभिरधिकानि तु॥
सप्तग्रहणं प्रकृतं तस्येह त्र्यादिभिर्निर्दिष्टैरभिसंबंधो वेदितव्यः सप्त त्रिभिरधिकानि सप्त सप्तभि
रधिकानि इत्यादि द्वयोर्द्वयोरभिसंबंधो वेदितव्यः तुशब्दो विशेषणार्थः किं विशिनष्टि अधिकश
ब्दोनुवर्तमानश्चतुर्भिरिह संबध्यते नोत्तराभ्यामित्ययमर्थो विशिष्यते तेनायमर्थो भवति ब्र
ह्मलोकब्रह्मोत्तरयोर्दशसागरोपमाणि साधिकानि लांतवकापिष्ठयोश्चतुर्दशसागरोपमा
नि साधिकानि शुक्रमहाशुक्रयोः षोडशसागरोपमानि साधिकानि सतारसहस्रारयो
रष्टादशसागरोपमानि साधिकानि आनतप्राणतयोर्विंशतिसागरोपमाणि आरणाच्यु
तयोर्द्वाविंशतिसागरोपमाणि तत ऊर्ध्वं स्थितिविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ आरणाच्युता
दूर्ध्वमेकैकेन नवसु ग्रैवेयकेषु विजयादिषु सर्वार्थसिद्धौ च॥ अधिकग्रहणमनुवर्तते तेनेह सं
बंधो वेदितव्यः एकैकेनाधिकानीति नवग्रहणं किमर्थं प्रत्येकमेकैकमधिकमिति ज्ञापनार्थं इतर
था हि ग्रैवेयकेषु एकमेवाधिकं स्याद्विजयादिष्विति आदिशब्दस्य प्रकारार्थत्वात् अनुदिशानाम
पि ग्रहणं सर्वार्थसिद्धेः पृथग्ग्रहणं जघन्याभावप्रतिपादनार्थं तेनायमर्थः अधोग्रैवेयकेषु
त्रयोविंशतिः द्वितीये चतुर्विंशतिस्तृतीये पंचविंशतिः मध्यमग्रैवेयकेषु प्रथमे षड्विंशतिः द्विती

भ्यः शेषास्तिर्यग्योनयः॥ उपपादिकाउक्तादेवनारकाःमनुष्याश्चनिर्दिष्टाः प्राग्मानुषोतरा
न्मनुष्याइतिएभ्योन्येसंसारिणोजीवाःशेषास्तिर्यग्योनयोवेदितव्याः एषांतिरश्चांदेवादीनामि
वक्षेत्रविभागः पुनर्निर्देष्टव्यःसर्वलोकव्यापित्वातेषांक्षेत्रविभागोनोक्तः आहस्थितिरुक्ता
नारकाणांमनुष्याणांतिरश्चांचदेवानांनोक्तातस्यांवक्तव्यायांआदावुद्दिष्टानांभवनवा
सिनांस्थितिप्रतिपादनार्थमाह॥ ७॥ स्थितिरसुरनागसुपर्णद्वीपशेषाणांसागरोपमत्रिप
ल्योपमार्द्धहीनमिताः॥ असुरादीनांसागरोपमादिभिर्यथाक्रमंअत्राभिसंबंधोवेदितव्यः
इयंस्थितिरुत्कृष्टाजघन्याप्युत्तरत्रवक्ष्यते तद्यथा असुराणांसागरोपमास्थितिर्नागानांत्री
णिपल्योपमानिस्थितिःसुपर्णानामर्द्धतृतीयानिद्वीपानांद्वेशेषाणांषण्णांअध्यर्द्धपल्यो
पमं॥ आद्यदेवनिकायस्थित्यभिधानादनंतरं व्यंतरज्योतिष्कांस्थितिवचनेक्रमप्राप्तेसति
तदुल्लंघ्यवैमानिकानांस्थितिरुच्यते कुतस्तयोरुल्लंघनमुत्तरत्रलघुनोपायेनस्थितिवचनात्॥
तेषुचादावुद्दिष्टयोःस्थितिविधानार्थमाह॥ ७॥ सौधर्म्मैशानयोःसागरोपमेअधिके॥सा
गरोपमेइतिद्विवचननिर्देशात्द्वित्वगतिः अधिकेइत्ययमधिकारःआकुतःआसहस्रा
रात् इदंतुकुतोज्ञायतेइतिचेत् उत्तरत्रतुशब्दकरणात् तेनसौधर्म्मैशानयोर्देवानांद्वेसा
गरोपमेसातिरेकेप्रत्येतव्ये उत्तरयोःस्थितिविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥सानत्कुमारमाहेन्द्रयोः

स्वतादित्यांतैं॰अग्न्याभसूर्याभा॰आदित्यस्यचवन्हेश्चांतरेचांद्राभसत्याभाः वन्ह्यरुणांतरालेश्रे
यस्करक्षेमंकरा॰अरुणगर्दतोयांतरेवृषभेष्टकामचराः गर्दतोयतुषितमध्येनिर्म्माणरजोदिगंत
रक्षिताः तुषिताव्याबाधमध्ये॰आत्मरक्षितसर्वरक्षिता ॰अव्याबाधारिष्टांतरालेमरुद्वसवः॰अरि
ष्टसारस्वतांतरे॰अश्वविश्वाः सर्वेस्वतंत्राहीनाधिकत्वाभावात् विषयरतिविरहात्देवर्षय इतरेषांदे
वानां॰अर्चनीयाश्चतुर्दशपूर्वधरा तीर्थकरनिष्क्रमणप्रतिबोधनपराबेदितव्याः ॰आह उक्तालौ
कांतिकास्ततश्च्युताएकंगर्भवासमवाप्यनिर्वास्यंतीत्युक्तं किमेवमन्येष्वपिनिर्वाणप्राप्तिकालविभा
गोविद्यत इत्यत॰आह॥ २६॥ विजयादिषुद्विचरमाः॥ ॰आदिशब्दः प्रकारार्थेवर्तते तेनविजयवैजयं
तजयंतापराजितानुदिशविमानानामिष्टानांग्रहणंसिद्धंभवति कः पुनरत्रप्रकारः॰अहमिंद्रेसति
सम्यग्दृष्ट्युपपादः सर्वार्थसिद्धिप्रसंगः इतिचेन्नतेषांपरमोत्कृष्टत्वात्॰अन्वर्थसंज्ञाएकचरम
त्वसिद्धेः चरमत्वंदेहस्यमनुष्यभवापेक्षया द्वौचरमौयेषांतेद्विचरमाः विजयादिभ्यश्च्युता॰अप्र
तिपतितः सम्यक्त्वामनुष्येषूत्पद्यसंयममाराध्यपुनर्विजयादिषुउत्पद्यततश्च्युताः पुनर्म्मनुष्यभव
मवाप्यसिद्ध्यंतीतिद्विचरमदेहत्वं ॰आहजीवस्यऊदयिकेषुभावेषुतिर्यग्योनिरौदयिकीत्युक्तं पुन
श्चस्थितौतिर्यग्योनिजानांचेतितत्रनज्ञायतेकेतिर्यग्योनयइति॰अत्रोच्यते॥ उपपादिकमनुष्ये

इदं न ज्ञायते इत॰आरभ्य कल्पा भवन्तीति सौधर्मादिग्रहणमनुवर्तते तेनायमर्थो लभ्यते सौधर्मा
दयः प्राग्ग्रैवेयकेभ्यः कल्पाः परिशेष्यादितरे कल्पातीता इति लौकान्तिका देवा वैमानिकाः सन्तः क्व गृह्यं
ते कल्पोपपन्नेषु कथमिति चेदुच्यते ॥७॥ ब्रह्मलोकालया लौकान्तिकाः ॥ एत्य तस्मिन्लीयन्त इत्यालय
॰आवासो ब्रह्मलोक॰आलयो येषां ते ब्रह्मलोकालयाः लौकान्तिका देवा वेदितव्याः यद्येवं सर्वेषां ब्रह्म
लोकालयानां लौकान्तिकत्वप्रसक्तं ॰अन्वर्थसंज्ञाग्रहणाद्दोषः ब्रह्मलोको लोकः तस्यान्तो लोकान्तः
लोकान्ते भवा लौकान्तिका इति न सर्वेषां ग्रहणं तेषां हि विमानानि ब्रह्मलोकस्यान्तेषु स्थितानि ॰अथवा
जातिजरामरणाकीर्णो लोकः संसारस्तस्यान्तो लोकान्ते भवा लौकान्तिकाः ते सर्वे परीतसंसाराः तत
श्च्युता एकं गर्भवासं प्राप्य परिनिर्वास्यन्तीति तेषां सामान्येनोपदिष्टानां भेदप्रदर्शनार्थमाह ॥७॥ सारस्व
तादित्यवह्न्यरुणगर्दतोयतुषिताव्याबाधारिष्टाश्च ॥ क्वेमे सारस्वतादयः ॰अष्टासु पूर्वोत्तरासु दिक्षु
विदिक्षु यथाक्रममेते सारस्वतादयो देवगणा वेदितव्याः तद्यथा पूर्वोत्तरकोणे सारस्वतविमानं पूर्व
स्यां दिशि ॰आदित्यविमानं पूर्वदक्षिणस्यां दिशि वह्निविमानं दक्षिणस्यां दिशि ॰अरुणविमानं
दक्षिणापरकोणे गर्दतोयविमानं ॰अपरस्यां दिशि तुषितविमानं उत्तरापरस्यां दिशि ॰अव्याबाधा
विमानं उत्तरस्यां दिशि ॰अरिष्टविमानं च शब्दः समुच्चितार्थस्तेषामन्तरेषु द्वौ द्वौ देवगणौ तद्यथा सार

विधिप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ पीतपद्मशुक्ललेश्याद्वित्रिशेषेषु॥पीताचपद्माचशुक्लाचपीतप
द्मशुक्लाचपीतपद्मशुक्लालेश्यायेषांतेपीतपद्मशुक्ललेश्याःकथंह्रस्वत्वंउत्तरपदिकंयथा
द्रुतायांतपरकरणेमध्यविलंबितयोरुपसंख्यानमिति अथवापीतश्चपद्मश्चशुक्लश्चपी
तपद्मशुक्लाःवर्णवंतोर्थाःतेषामिवलेश्यायेषांतेपीतपद्मशुक्ललेश्याः तत्रकस्यकालेश्ये
त्यत्रोच्यतेसौधर्मैशानयोःपीतलेश्याःसानत्कुमारमाहेंद्रयोःपीतपद्मलेश्याः ब्रह्मलोकब्र
ह्मोतरलांतवकापीष्ठशुक्रमहाशुक्रेषुपद्मलेश्यामध्यमांशाःसतारसहस्रारयोःपद्मशुक्ल
लेश्येआनतादिषुत्रयोदशस्थानेषुशुक्ललेश्याःतत्राप्यनुदिशानुत्तरेषुपरमशुक्ललेश्या॥
सूत्रेऽनभिहितंकथंमिश्रग्रहणंसाहचर्यात्लोकवत्तद्यथाछत्रिणोगच्छंतीति अछत्रिषु
छत्रिव्यवहारएवमिहामपिश्रयोःअन्यतरग्रहणंभवतिअयमर्थःसूत्रतःकथंगम्यतेइ
तिचेदुच्यतेएवमभिसंबंधःक्रियतेद्वयोःकल्पयोर्युगलयोःपीतलेश्याःसानत्कुमारमाहेंद्रयोः
पद्मलेश्यायाअविवक्षातब्रह्मलोकादिषुकल्पयुगलेषुपद्मलेश्याःशुक्रमहाशुक्रयोःशु
क्ललेश्यायाःअविवक्षितत्वात्शेषेषुतारादिषुशुक्ललेश्यापद्मलेश्यायाअविवक्षातइति
नास्तिदोषःआहकल्पोपपन्नाइत्युक्तंतत्रेदंनज्ञायतेकेकल्पाइत्युच्यंते॥छ॥प्राग्ग्रैवेय

शरीरेणसहस्थानंस्थितिःशापानुग्रहशक्तिःप्रभावःसुखमिंद्रियार्थानुभवःशरीरवसनाभर
णादिदीप्तिर्द्युतिर्लेश्यालेश्यायाविशुद्धिर्लेश्याविशुद्धिः इंद्रियाणामवधेश्चविषयइंद्रियावधि
विषयःतेभ्यस्तैर्वाधिकाइतितस्यउपर्युपरिप्रतिकल्पंप्रतिप्रस्तारंचवैमानिकास्थित्याभिरधि
काइत्यर्थः यथास्थित्यादिभिरुपर्युपरिअधिकाःएवंगत्यादिभिरपीत्यतिप्रसंगेतन्निवृत्यर्थ
माह॥२१॥गतिशरीरपरिग्रहाभिमानतोहीनाः॥देशाद्देशांतरप्राप्तिहेतुर्गतिःशरीरंवैक्रियकमु
क्तंलोभकषायोदयाद्विषयेषुसंगःपरिग्रहःमानकषायोदयादुत्पन्नोहंकारःअभिमानःएतैर्गत्या
दिभिरुपर्युपरिहीनादेशांतरविषयक्रीडारतिप्रकर्षाभावात्परिउपरिगतिहीनाःशरीरंसौधर्मै
शानयोर्देवानांसप्तारत्निप्रमाणंसानत्कुमारमाहेंद्रयोःषड्रत्निप्रमाणंब्रह्मलोकब्रह्मोत्तरलांतव
कापिष्ठेषुपंचारत्निप्रमाणंशुक्रमहाशुक्रसतारसहस्रारेषुचतुरत्निप्रमाणंआनतप्राणतयो
रर्द्धचतुर्थारत्निप्रमाणंआरणाच्युतयोरत्नित्रयप्रमाणंअधोग्रैवेयकेषुअर्द्धतृतीयारत्निप्रमा
णंमध्यमग्रैवेयकेषुरत्निद्वयप्रमाणंउपरिमग्रैवेयकेषुअनुदिशविमानेषुचाध्यर्द्धारत्निप्र
माणंअनुत्तरेषुरत्निप्रमाणंपरिग्रहश्चविमानपरिछदादिउपर्युपरिहीनः अभिमानश्चउपर्यु
परितनुमंदकषायत्वाद्धीनःपुरस्तात्रिषुनिकायेषुदेवानांलेश्याविधिरुक्तःइदानींवैमानिकेषुलेश्या

श्चत्वारियोजनानि उत्प्लुत्य शनैश्चरश्चरति सर्वोपरि ज्योतिर्गणगोचरो नभोवकाशो दशाधिक योजनशतबहलतिर्यगसंख्यातद्वीपसमुद्रप्रमाणो घनोदधिपर्यन्तः उक्तं च नवुत्तरसत्तसय जोयणतलमुवरि पंचदसमं तु। तारार विससिरिक्खाबुहभग्गवअंगिरारसणी ज्योतिष्का याद समीदी चदुतियंदुगचउक्क॥ ताराराविशशिऋक्षबुधभार्गवांगिरारसनी ज्योतिष्काणां गतिविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ ॥ मेरुप्रदक्षिणानित्यगतयो नृलोके॥ मेरोः प्रदक्षिणा मेरुप्रदक्षिणा मेरुप्रदक्षिणा इति वचनं गतिविशेषप्रतिपत्त्यर्थं विपरीतगतिर्मा विज्ञायीति नित्यगतय इति विशेषणमनुपरतक्रियाप्रतिपादनार्थं नृलोकग्रहणं विषयार्थमर्द्धतृतीयेषु द्वीपेषु द्वयोश्च समुद्रयोर्ज्योतिष्का नित्यगतयो नान्यत्र इति ज्योतिष्कविमानानां नित्यगतिहेत्वभावात् तद्वृत्त्यभाव इति चेन्नासिद्धत्वात् गतिरताभियोग्यदेवप्रेरितगतिपरिणामात् कर्म्मविपाकस्य वैचित्र्यात् तेषां हि गतिसुखेनैव कर्म्म विपच्यत इति एकादशभिर्योजनशतैरेकविंशैर्म्मेरुमप्राप्य ज्योतिष्काः प्रदक्षिणाश्चरंति गतिमज्ज्योतिःसंबंधेन व्यवहारकालप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ ॥ तत्कृतः कालविभागः तद्ग्रहणं गतिमज्ज्योतिःप्रतिनिर्देशार्थं न केवलया गत्या नापि केवलैर्ज्योतिर्भिः कालः परिच्छिद्यते अनुपलब्धेः अपरिवर्तनाच्च कालो द्विविधः व्यावहारिको मुख्यश्च व्यवहारिकः कालविभागस्तत्कृतः समयावलिकादिक्रियाविशेषपरिच्छिन्नो ऽन्यस्या

परिछिन्नस्य परिच्छेदहेतुर्मुख्योन्यो वक्ष्यमाणलक्षण इत रत्र ज्योतिषामवस्थानलक्षणाप्रति
पादनार्थमाह॥ वहिरवस्थिताः॥ वहिरित्युच्यते कुतो वहिर्न्रलोकात् कथमवगम्यते अर्थ
वशाद्विभक्तिपरिणामो भवति ननु चन्रलोके नित्यगतिवचनादन्यत्रावस्थानं ज्योतिषांसि
द्धं अतो वहिरवस्थिता इति वचनमनर्थकमिति तत्र किं कारणं न्रलोकादन्यत्र हि ज्योतिषां
अस्तित्वमवस्थानं च असिद्धं अतस्तदुभयं सिद्ध्यर्थं वहिरवस्थिता इत्युच्यते विपरीतगति
निवृत्यर्थं कदाचित् गतिनिवृत्यर्थं च सूत्रमारब्धव्यं तुरीयस्य निकायस्य सामान्यसंज्ञासंकीर्ति
नार्थमाह॥ वैमानिकाः॥ वैमानिकग्रहणमधिकारार्थं इत उत्तरं ये वक्ष्यते तेषां वैमानिक
संप्रत्ययो यथा स्यादिति अधिकारः क्रीयते विशेषेणात्मस्थान् सुकृतिनो मानयंतीति विमा
नानि विमानेषु भवा वैमानिकाः तानि विमानानि त्रिविधानि इंद्रकश्रेणिपुष्पप्रकीर्णकभेदेन
तत्र इंद्रकविमानानि इंद्रवत् मध्ये अवस्थितानि तेषां चतसृषु दिक्षु आकाशप्रदेशश्रेणिवर
वस्थानात् श्रेणिविमानानि विदिक्षु प्रकीर्णपुष्पवदवस्थानात् पुष्पप्रकीर्णकानि तेषां वैमा
निकानां भेदाववोधनार्थमाह॥ ७॥ कल्पोपपन्नाः कल्पातीताश्च॥ कल्पेषु सौधर्मादिषूपप
न्नाः कल्पोपपन्नाः कल्पानतीताः कल्पातीताः श्चेति नवग्रैवेयकदेवाः नवानुदिशदेवाः पंचा

नुत्तरनिवासिनोत्रिप्रकारा॥ अप्यहमिंद्राः कल्यातीताः कथ्यंतेहि्विधावैमानिकाः तेषाम
वस्थाविशेषनिर्क्षानार्थमाह॥ ७॥ उपर्युपरि किमर्थमिदमुच्यते तिर्यगवस्थितिप्रतिशे
धार्थमुच्यते नज्योतिष्कवत्ततिर्यगवस्थिता नव्यंतरवदसमव्यवस्थितयः उपर्युपरिइत्यु
च्यंते केते कल्पाप्रुह्येवं किंपत्सुकल्पविमानेषुतेवाभवंतीत्यतआह॥ ७॥ सौधर्म्मैशानस
नत्कुमारमाहेंद्रब्रह्मब्रह्मोतरलांतवत्कापिष्ठशुक्रमहाशुक्रसतारसहस्रारेष्वानतप्राण
तयोरारणाच्युतयोर्नवसुग्रैवेयकेषुविजयवैजयंतजयंतापराजितेषुसर्वार्थसिद्धोच
॥ कथमेषांसौधर्म्मादिशब्दानांकल्पाभिधानंसत्यंचातुरर्थिकेनाणस्वभावतोवाकल्पस्या
भिधानंभवतिअथकथमिंद्राभिधानंस्वभावतःसाहचर्याद्वातत्कथं इतिचेदुच्यतेसुध
र्म्मानामसभासास्मिन्नस्तीतिसौधर्म्मःकल्पःतदस्मिन्नस्तीत्यणतत्कल्पसाहचर्यात्इंद्रोपिसौ
धर्म्मःईसानोनामइंद्रःस्वभावतःईशानस्यनिवासःकल्पऐशानस्तस्यनिवासइत्यणस्तत्
साहचर्यादिंद्रोपिऐशानःसनत्कुमारोनामइंद्रःस्वभावतः तस्यनिवासइत्यणसानत्कुमारः
कल्पःतत्साहचर्यादिंद्रोपिसानत्कुमारःमाहेंद्रनामेंद्रः स्वभावतस्तस्यनिवासःकल्पःमाहेंद्रः
तत्साहचर्यादिंद्रोपिमाहेंद्रएवमुत्तरत्रापियोज्यंआगमापेक्षयाव्यवस्थाभवतीतिउपर्यु

परीत्यनेनद्वयोर्द्वयोरभिसंबंधोवेदितव्यः प्रथमौसौधर्मैशानकल्पौतयोरुपरिसानत्कुमारमा
हेंद्रौतयोरुपरिब्रह्मलोकब्रह्मोत्तरौतयोरुपरिलांतवकापिष्टौतयोरुपरिशुक्रमहाशुक्रौत
योरुपरिसतारसहस्रारौतयोरुपरिआनतप्राणतौतयोरुपरिआरणाच्युतौअधउपरिच
प्रत्येकमिंद्रसंबंधोवेदितव्यः मध्येप्रतिद्वयंसौधर्मैशानसनत्कुमारमाहेंद्राणांचतुर्णांच
त्वारइंद्राः ब्रह्मलोकब्रह्मोत्तरयोरेकःब्रह्मोनामालांतवकापिष्टयोरेकोलांतवाख्यःशुक्रमा
हाशुक्रयोरेकःसतारसहस्रारयोरेकःसतारनामाआनतप्राणतआरणाच्युतानांचतुर्णांचच
त्वारःएवंकल्पवासिनांद्वादशइंद्राभवंतिजंबूद्वीपेमहामंदरोयोजनसहस्रावगाहोनवतियोजन
सहस्रोच्छ्रायःतस्याधस्तादधोलोकः वाहुल्येनतत्प्रमाणस्तिर्यक्प्रस्रतस्तिर्यग्लोकः तस्योपरि
ष्टात्उर्द्धलोकःचूलिकाचत्वारिंदशोयोजनोच्छ्रायातस्याउपरिकेशांतरमात्रेव्यवस्थितमृजुवि
मानमिंद्रकंसौधर्मस्यसर्वमन्यल्लोकनियोगाद्वेदितव्यंनवसुग्रैवेयकेष्वितिनवशब्दस्यपृथ
ग्वचनंकिमर्थंअन्यान्यपिनवविमानानिअनुदिससंज्ञकानिसंतीतिज्ञापनार्थंतेनानुदिशानां
ग्रहणंवेदितव्यं एषामधिकृतानांवैमानिकानांपरस्परतोविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥२०॥स्थिति
प्रभावसुखद्युतिलेश्याविशुद्धींद्रियावधिविषयतोधिकाः॥स्वोपात्तस्यायुषःउदयात्तस्मिन्भवे

माह॥ ७॥ व्यंतराः॥
वानांकुमाराणांवासाः द्वितीयनिकायस्यसामान्यविशेषसंज्ञावधारणार्थमाह॥ ७॥ व्यंतराः॥
किन्नराःकिंपुरुषमहोरगगंधर्बयक्षराक्षसभूतपिशाचा॥ विविधदेशांतराणियेषांनिवासास्ते
व्यंतराइतिअन्वर्थासामान्यसंज्ञेयमपिविकल्पानांतेषांव्यंतराणांअष्टौविकल्पाः किन्नरादयो
वेदितव्याःनामकर्मोदयविशेषापादिताःक्वपुनस्तेषामावासाइतिचेदुच्यते॥ अस्माज्जंबूद्वीपादसंख्ये
यांतद्वीपसमुद्रानतीत्यउपरिष्ठेखरपृथिवीभागेसप्तानांव्यंतराणामावासाःराक्षसानांपंकबहुलभा
गे॥ तृतीयस्यनिकायस्यसामान्यविशेषसंज्ञाकीर्तनार्थमाह॥ ७॥ ज्योतिष्काःसूर्याचंद्रमसौग्रहन
क्षत्रप्रकीर्णकतारकाश्च॥ ज्योतिःस्वभावत्वादेषांपंचानामपिज्योतिष्काइतिसामान्यसंज्ञाअन्व
र्थाःसूर्यादयस्तद्विशेषसंज्ञानामकर्मोदयप्रत्ययाःसूर्याचंद्रमसावितिपृथक्ग्रहणंप्राधान्य
ख्यापनार्थंकिंकृतंपुनःप्राधान्यंप्रभावादिकृतंक्वपुनस्तेषांआवासाइत्यत्रोच्यतेअस्मात्समान
भूमिभागादूर्द्ध्वंसप्तयोजनशतानिनवत्युत्तराणिउत्प्लुत्यसर्वेषांज्योतिषामधोभागंविन्यस्तास्तारका
श्चरंति ततोदशयोजनान्युत्प्लुत्यसूर्याश्चरंति ततोशीतियोजनानामुत्प्लुत्यचंद्रमसोभ्रमंति त
तस्त्रीणियोजनानिउत्प्लुत्यनक्षत्राणि ततचत्वारियोजनानिबुधाः ततस्त्रीणियोजनान्युत्प्लु
त्य ... ततश्चत्वारियोजनानिउत्प्लुत्यअंगारकाः॥ ततन
क्राः ततस्त्रीणियोजनान्युत्प्लुत्यबृहस्पतयः॥

न्नेष्योतरलांतवकापिष्ठेषुदेवादिव्यांगनाश्रृंगाराकारविलासचतुरमनोज्ञवेषरूपालोकनमा
त्रादेवपरमसुखमाप्नुवंति ॥ शुक्रमहाशुक्रसतारसहस्रारेषुदेवावनितानांमधुरसंगीतमृ
दुहसितललितकथितभूषणरवश्रवणमात्रादेवपरांप्रीतिमास्कंदंति ॥ आनतप्राणतारणा
च्युतकल्पेषुदेवाःस्वांगनामनःसंकल्पमात्रादेवपरंसुखमवाप्नुवंति ॥ अथोत्तरेषांकिंप्रकारंसु
खमित्युक्तेतन्निश्चयार्थमाह ॥ ९ ॥ परेऽप्रवीचाराः ॥ परग्रहणमितराशेषसंग्रहार्थं अप्रवीचार
ग्रहणंपरमसुखप्रतिपत्त्यर्थंप्रवीचारोहिवेदनाप्रतीकारःतदभावेतेषांपरमसुखमनवरतमित्यु
क्तंभवति ॥ उक्तायेआदिनिकायादेवाःदशविकल्पाइतितेषांसामान्यविशेषसंज्ञावधारणार्थ
मिदमुच्यते ॥ भवनवासिनोऽसुरनागविद्युत्सुपर्णाग्निवातस्तनितोदधिद्वीपदिक्कुमाराः ॥ भवने
षुवसंतीत्येवंशीलाभवनवासिनः आदिनिकायस्येयंसामान्यसंज्ञाः असुरादयःविशेषसंज्ञाःवि
शिष्टनामकर्मोदयापादितवृत्तयः सर्वेषांदेवानांअवस्थितवयःस्वभावत्वेपिवेषभूषायुधया
नवाहनक्रीडनादिकुमारवदेषांआभासतइतिभवनवासिषुकुमारव्यपदेशोरूढः प्रत्येकंपरि
समाप्यतेअसुरकुमाराइत्येवमादि क्वतेषांभवनानीतिचेदुच्यतेरत्नप्रभायाःपंकबहुलभागे
असुरकुमाराणांभवनानिखरपृथिवीभागेउपर्यधश्चएकैकयोजनसहस्रंवर्जयित्वाशेषेन

हाघोषश्च ॥ उदधिकुमाराणांजलकांतोजलप्रभश्चद्वीपकुमाराणांपूर्णोवसिष्ठश्चदिकुमा
राणांअमितिगतिरमितवाहनश्चेतिव्यंतरेष्वपिकिंनराणांद्वाविंद्रौकिंनरकिंपुरुषश्चके
पुरुषाणांसत्पुरुषोमहापुरुषश्चमहोरगाणांअतिकायोमहाकायश्चगंधर्वाणांगीतरतिर्गी
तयशाश्चयक्षाणांपूर्णभद्रोमाणिभद्रश्चराक्षसाणांभीमोमहाभीमश्चपिशाचानांकालोम
हाकालश्चभूतानांप्रतिरूपोऽप्रतिरूपश्चअथैषांदेवानांसुखंकीदृशमित्युक्तेसुखाववोधना
र्थमाह ॥ ७ ॥ कायप्रविचाराआऐशानात् ॥ प्रवीचारोमैथुनोपसेवनंकायेनप्रवीचारोयेषांते
कायप्रवीचाराःआङभिविध्यर्थः असंहितयानिर्देशःअसंदेहार्थःएतेभवनवास्यादयः
ऐशानांताःसंक्लिष्टकर्म्मकत्वात्मनुष्यवत्स्त्रीविषयसुखमनुभवंतीत्यर्थः अवधिग्रहणादि
तरेषांसुखविभागेऽप्रनिर्ज्ञातेतत्प्रतिपादनार्थमाह ॥ ८ ॥ शेषाःस्पर्शरूपशब्दमनःप्रवीचा
राः ॥ उक्ताविशिष्टसंग्रहार्थंशेषग्रहणंकेपुनरुक्तावशिष्टाकल्पवासिनःस्पर्शश्चरूपंचशब्दश्च
मनश्चस्पर्शरूपशब्दमनांसितेषुप्रवीचारोयेषांतेस्पर्शरूपशब्दमनःप्रवीचाराः कथमभिसंवंध
आर्षाविरोधेनकुतःपुनःप्रवीचारग्रहणमिष्टसंप्रत्ययार्थमितिकःपुनरिष्टोभिसंवंधःआर्षावि
रोधीसनत्कुमारमाहेंद्रयोर्देवादेवांगनांगस्पर्शमात्रादेवपरांप्रीतिमुपलभ्यंतेतथादेव्योपि ब्रह्म

स्त्रिंशाः वयस्यपीठमर्द्दसदृशाः पारिषदिमवापारिषदाः। आत्मरक्षाः शिरोरक्षोपमानाः अर्थचरारक्षिकसमालोकपालाः लोकंपालयंतीतिलोकपालाः। पदात्यादीनिसप्तानीका निसैन्यस्थानीकानिदंडस्थानीयानि। प्रकीर्णकाः पौरजनपदकल्पाः। आभियोग्यादाससमा नाः वाहनादिकर्म्मणि प्रवृत्ताः। अंतेवासस्थानीयाः किल्बिषिकाः किल्बिषमेषामस्तीतिकि ल्बिषिकाएकैकशः एतेइंद्रादयोदशविकल्पाश्चतुर्षुनिकायेषु उत्सर्गेणप्रशक्तास्ततोपवा दार्थमाह॥ त्रायस्त्रिंशल्लोकपालवर्ज्याव्यंतरज्योतिष्काः॥ व्यंतरेषुज्योतिष्केषुचत्रायस्त्रिं शान्लोकपालांश्चवर्ज्जयित्वाइतरेष्टौविकल्पाद्रष्टव्याः। अथतेषुनिकायेषुकिमेकैकइंद्रउ तान्यःप्रतिनियमःकश्चिदस्तीत्यतआह॥ पूर्व्वयोर्द्वीद्राः॥ पूर्व्वयोर्न्निकाययोः भवनवासिव्यं तरनिकाययोः। कथंद्वितीयस्यपूर्व्वत्वंसामीप्यात् पूर्व्वत्वमुपचर्योक्तं द्वींद्राइति अंतरनीतः वी प्सार्थः द्वौद्वौइंद्रौयेषांतेद्वींद्राः इति। यथासप्तपर्णोष्टापदइनित यथाभवनवासिषुतावं दसुरकुमाराणांद्वाविंद्रौचमरोवैरोचनश्च। नागकुमाराणांधरणोभूतानंदश्च। विद्युत्कुमा राणांहरिसिंहोहरिकांतश्च सुपर्णकुमाराणांवेणुदेवोवेणुदारीच। अग्निकुमाराणांअ ग्निशिखोग्निमाणवश्च। वातकुमाराणांवेलंप्रभंजनश्चस्तनितकुमाराणांसुघोषोम

यांतेपीतांतलेश्याः एतदुक्तंभवति आदितस्त्रिषुनिकायेषुभवनवासिव्यंतरज्योतिष्का
णांअसुरदेवानांकृष्णानीलाकापोतपीतेतिचतस्रलेश्याभवंति तेषांनिकायानामंतर्वि
कल्पप्रतिपादनार्थमाह॥ दशाष्टपंचद्वादशविकल्पाःकल्पोपपन्नपर्यंताः॥चतुर्णांदेव
निकायानांदशादिभिःसंख्याशब्दैःयथासंख्यमितिसंबंधोवेदितव्यः दशविकल्पाःभव
नवासिनअष्टविकल्पाव्यंतराः पंचविकल्पाज्योतिष्काः।द्वादशविकल्पावैमानिकाइति
सर्वेवैमानिकानांद्वादशविकल्पांतः॥पातित्वेप्रशक्तेग्रैवेयकादिनिवृत्त्यर्थंविशेषणमु
पादीयतेकल्पोपपन्नपर्यंताइति अथकथंकल्पसंज्ञाः।इंद्रादयःप्रकाराःदशैतेषुकल्प
तइतिकल्पाःभवनवासिषुतत्कल्पनासंभवेपिरूढिवशात्वैमानिकेष्वेववर्ततेकल्पश
ब्दः कल्पेषूपपन्नाःकल्पोपपन्नाःपर्यंतायेषांतेकल्पोपन्नपर्यंताः पुनरपितद्विशेषप्रति
पत्त्यर्थमाह॥इंद्रसामानिकत्रायस्त्रिंशत्पारिषदात्मरक्षलोकपालानीकप्रकीर्णकाभि
योग्यकिल्विषकाश्चैकशः॥४॥ अन्यदेवासाधारणाणिमादिगुणयोगादिंदंतीतींद्राः।आज्ञै
श्वर्यवर्जितंयत्स्यानायुर्वीर्यपरिवारभोगोपभोगादितत्समानंतस्मिनसमानेभवाःसा
मानिकाःमहत्तराःपितृगुरूपाध्यायतुल्याःमंत्रिपुरोहितस्थानीयाः।त्रयस्त्रिंशद्देवत्रय

श्रीः॥भूबिललेश्यायुर्द्वीपोदधिर्वास्यगिरिसरःसरित्तांमानंन्नृणांभेदस्थितिःतिरश्चामपि
तृतीये॥ ७॥भवप्रत्ययोवधिर्देवनारकाणामित्येवमादिष्वसकृद्देवशब्दउक्तःतत्रनज्ञाय
तेकेदेवाःकतिविधाइतिवातन्निर्णयार्थमाह॥ ७॥देवाश्चतुर्णिकायाः॥देवगतिनामक
र्मोदयेसत्यभ्यंतरेहेतौवाह्यविभूतिविशेषैःद्वीपाद्रिसमुद्रादिप्रदेशेषुयथेष्टंदीव्यंतिक्रीडं
तीतिदेवाः॥इहैकवचननिर्देशोयुक्तःदेवश्चतुर्णिकायइतिसजात्यभिधानात् वहूनांप्रति
पादकोभवति वहुत्वनिर्देशस्तदंतर्गतभेदप्रतिपत्त्यर्थः इंद्रसामानिकादयोवहवोभेदाः
संन्तिस्थितित्यादिकृताश्चतत्सूचनार्थं देवगतिनामकर्मोदयस्यस्वकर्म्मविशेषापादित
भेदस्यसामर्थ्यात् निचीयंतइतिनिकायाःसंघाताइत्यर्थः चत्वारोनिकायायेषांतेचतु
र्निकायाः केपुनस्तेभवनवासिनोव्यंतराज्योतिष्कावैमानिकाश्चेति तेषांलेश्यावधारणा
र्थमिदमुच्यते॥ ७॥आदितस्त्रिषुपीतांतलेश्याः॥आदितइत्युच्यतेअंतेमध्येअन्यथा
वाग्रहणंमाविज्ञायीति आदौआदितः द्वयोरेकस्यचनिवृत्त्यर्थंत्रिग्रहणंक्रियतेअथच
तुर्णांनिवृत्त्यर्थंकस्मान्नभवतिआदितइतिवचनात्षड्लेश्याउक्ताः तत्रचतसृणांलेश्या
नांग्रहणार्थंपीतांतग्रहणंक्रियतेपीतांतेजइत्यर्थः पीताअंतेयासांताःपीतांतालेश्याये

॥६०॥ श्रीजिनायनमः॥ अथश्रीजिनसहस्र
नामश्रीजिनसेनाचार्यकृतलिख्यते॥ स्वयं
भुवेनमस्तुभ्य मुत्पाद्यात्मानमात्मनि। स्वात्मनैव
तथोद्भूत वृत्तयेचिंत्यवृत्तये॥१॥ नमस्तेजगतां
पत्ये लक्ष्मीभर्त्रेनमोनमः। विदांवरनमस्तुभ्यं
नमस्तेवदतांवर॥२॥ कामशत्रुहणंदेव मामनं
तिमनीषिणः त्वामानमत्सुरेण्मौलिः स्रग्मा
लाभ्यर्चितक्रमं॥३॥ ध्यानद्रुघणनिर्भिन्न घन
घातिमहातरु अनंतभवसंतान जयादासी
रनंतजित्॥४॥ त्रैलोक्यनिर्जयावाप्त दुर्दर्पमति
दुर्जयोभवान्॥५॥ विधूताशेषसंसार बंधनोभ ६ प
व्यबांधवः त्रिपुरारिस्त्वमीशोसि जन्ममृत्युज
रांतकृत्॥६॥ त्रिकालविषयाशेषतत्वभेदात्त्रि
धोत्थितं केवलाख्यंदधच्चक्षुः त्रिनेत्रोसित्व
मीशितः॥७॥ त्वामंधकांतकंप्राहु मोहांधासुर
मर्दनात्॥ अर्द्धंतेनारयोयस्मा दर्द्धनारीश्वरो
स्यतः॥८॥ शिवःशिवपदध्यासा द्दुरितारिहरो था
हरः शंकरःकृतसंलोके शंभवस्त्वंभवन्सुखे
॥९॥ वृषभोसिजगज्ज्येष्ठः पुरुःपुरुगुणोदयैः
नाभेयोनाभिसंभूते रिक्ष्वाकुकुलनंदनः॥१०॥
त्वमेकपुरुषस्कंधस्त्वंद्वेलोकस्यलोचने त्वंत्रि १

धातुधिसन्मार्गस्त्रिकृत्स्त्रिज्ञानधारकः २१ त्वनु
सरणमांगल्य मतिस्त्वं चतुरस्त्रधी पंचब्रह्म
मयोदेव पावनस्त्वं पुनीहि मां २२ त्वनुःसरण
मांगल्य मतिस्त्वं चतुरस्त्रधी पंचब्रह्ममयोदेव
पावनः ॥ स्वर्गावतारिणे तुभ्यं सद्योजातात्मने नमः
जन्माभिषेकमादाय वामदेवो नमोस्तुते २३
पुरुषय स्सुरुषत्वेन विमुक्तिपदभाजिने नम
स्त्वत्पुरुषावस्थः भाविनीतेघविश्रुते २४ शा
नीक्रांताय घोराय परंप्रशममीयुषे केवल
ज्ञानसंसिद्धा वीशनाय नमोस्तुते २५ ज्ञानव
रणनिर्ह्रासा न्नमस्तेनंतचक्षुषे दर्शनावरणो
छेदी नमस्ते विश्वदर्शिने २६ नमो दर्शनमोहघ्ने
क्षायिकामलदृष्टये नमश्चारित्रमोहघ्ने वि
रागाय महौजसे २७ नमस्तेनंतवीर्याय नमोनं
तसुखात्मने नमस्तेनंतलोकाय लोकालोकावि
लोकिने २८ नमस्तेनंतदानाय नमस्तेनंतलब्ध
ये नमस्तेनंतभोगाय नमोनंतोपभोगिने २९
नमः परमयोगाय नमस्तुभ्यमयोनये नमः
परमपूताय नमस्ते परमर्षये २० नमः प
रमविद्याय नमः परमतच्छिदे नमः परमत
त्वाय नमस्ते परमर्षिने २१ नम परमरूपा

य॥नमः परमतेजसे॥नमः परममार्गाय॥
नमस्तेपरमेष्ठिने॥२२॥परमंभेजुषेधाम प॰
मंज्योतिषेनमः॥नमः पारेतमःप्राप्तः धाम्नेप
रमात्मने॥२३॥नमः क्षीणकलंकाय॥क्षीण
बंधनमोस्तुते॥नमस्तेक्षीणमोहाय॥क्षीणदोषा
यतेनमः॥२४॥नमःसुगतयेतुभ्यं॥शोभनांग
तिमीयुषे॥नमस्तेतींद्रियज्ञान॥सुखायानींद्रिया
त्मने॥२५॥कायबंधननिर्मोक्षा॥दकायायन
मोस्तुते॥नमःस्तुभ्यमयोगाय॥योगिनाम
धियोगिने॥२६॥अवेदायनमस्तुभ्य मकषा
यतेनमः॥नमःपरमयोगींद्रः वंदितांघ्रिद्वयाय
ते॥२७॥नमःपरमविज्ञान॥नमः परमसंयतः
नमःपरमदृग्दृष्ट परमार्थायतायिने॥नमस्तुभ्य
मलेश्यायशुक्ललेश्यकस्यशो॥नमोभव्येतराव
स्था॥व्यतीतायविमोक्षिणे॥२९॥संज्ञसंज्ञिद्व
यावस्थां॥व्यतिरिक्तांमलात्मने नमस्तेवितसं
ज्ञाय॥नमःक्षायिकदृष्टये॥३०॥अनाहाराय
तृप्ताय॥नमःपरमभाजुषे॥व्यतीतसेषदोषा
य भवाब्धेपारमीयुषे॥३१॥अजरायनमस्तु
भ्य॥मवलायक्षरात्मने॥३२॥अलमास्तांगुण
स्तोत्रं मनंतास्तावकागुणाः॥त्वनामस्मृतिमा

ण। पर्युपासिषिमामहे ॥३३॥ प्रसिद्धाष्टसहस्रेद्ध
लक्षणं त्वां गिरांपतिं। नाम्नामष्टसहस्रेण तोष्टु
मोभीष्टसिद्धये ३४॥ इतिस्तुतिः॥ श्रीमान्स्वयंभु
र्वृषभः॥ शंभवःशंभुरात्मभूः स्वयंप्रभः प्रभुर्भो
क्ता॥ विश्वभूरपुनर्भवः॥३५॥ विश्वात्मा विश्वलो
केशो विश्वतश्चक्षुरक्षरः॥ विश्वविद्विश्वविद्येशो
विश्वयोनीरनीश्वरः॥३६॥ विश्वदृश्वा विभुर्धाता
विश्वेशो विश्वलोचनः॥ विश्वव्यापी विधिर्वेधा।
शाश्वतो विश्वतोमुखः॥३७॥ विश्वकर्मा जगज्ज्ये
ष्ठो विश्वमूर्तीर्जिनेश्वरः॥ विश्वदृग्विश्वभूतेशो
विश्वज्योतिरनीश्वरः॥३८॥ जिनो जिष्णुरमेयात्मा
विश्वरीशो जगत्पतिः॥ अनंतजिदचिंतात्मा॥ भ
व्यबंधुरबंधनः॥३९॥ युगादिपुरुषो ब्रह्मा॥ पंचब्र
ह्ममयः शिवः परःपरतरः सूक्ष्मः परमेष्ठी स
नातनः॥४०॥ स्वयंज्योतिरजोजन्मा ब्रह्मयोनिरयो
निजः॥ मोहारिविजयी जेता॥ धर्मचक्री दयाध्वजः
४१॥ प्रशांतारिरनंतात्मा। योगी योगीश्वरार्चितः ब्रह्म
विद्ब्रह्मतत्वज्ञो ब्रह्मोद्यावित् यतीश्वरः ४२
सिद्धो बुद्धःप्रबुद्धात्मा सिद्धार्थः सिद्धशासनः सि
द्धःसिद्धांतविद्ध्येयं॥ सिद्धसाध्यो जगद्धितः॥४३॥ सहि
ष्णुरच्युतोनंत॥ प्रभविष्णुर्भवोद्भवः॥ प्रभूष्णुरजरो

जयो। भ्राजिष्णुर्धीश्वरोव्ययः ।४४। विभावसुर
संभूष्णु। स्वयंभूष्णुपुरातनः परमात्मापरंज्योति
स्त्रिजगत्परमेश्वरः ।४५। इतिश्रीमच्छतं। दिव्य
भाषापतिर्दिव्यः पूतवाक्पूतशासनः पूतात्मा
परमंज्योतिर्धर्माध्यक्षोदमीश्वरः ।४६। श्रीप
तिर्भगवानर्हन्नरजाविरजाः शुचिस्तीर्थकृत्के
वलीशानः पूजार्हः स्नातकोमलः ।४७। अनंतदि
प्तिर्ज्ञानात्मा स्वयंबुद्धः प्रजापतिः मुक्तःशक्तोनिरा
बाधो निःकलो भुवनेश्वरः ।४८। निरंजनोजग
ज्योतिर्निरुक्तोक्तिर्निरामयः अचलस्थितिरक्षो
भ्यः कूटस्थस्थानुरक्षयः ।४९। अग्रणीर्ग्रामणी
र्नेता प्रणेतान्यायशास्त्रकृत् शास्ताधर्मपति
र्धर्म्यो धर्मात्माधर्मतीर्थकृत् ।५०। वृषध्वजो वृ
षाधीशो वृषकेतुर्वृषायुधः वृषोवृषपतिर्भर्ता
वृषभांको वृषोद्भवः ।५१। हिरण्यनाभिर्भूतात्मा
भूतभृद्भूतभावनः प्रभवोविभवोभास्वान्भवो
भावो भवांतकः ।५२। हिरण्यगर्भः श्रीगर्भः प्रभू
तविभवोभवः स्वयंप्रभुःप्रभूतात्मा भूतनाथो
जगत्प्रभुः ।५३। सर्वादिः सर्वदिक्सार्वः सर्वज्ञः स
र्वदर्शिनः सर्वात्मासर्वलोकेशः सर्ववित्सर्
वलोकजित् ।५४। सुगतिः सुश्रुतः सुश्रुन्

सर्वावस्तुरिर्विहृस्मुत। विस्मुतो विस्मुतः पादो।
विश्वशीर्षस्यु विस्मवाः ॥५५॥ सहस्रशीर्षक्षेत्र
ज्ञः सहस्राक्षः सहस्रपात् भूतभव्यभवद्भ(
र्त्ता विश्वविद्यामहेश्वरः ॥५६॥ दिव्यशर्ता स्थ
विष्ठः स्थविरो ज्येष्ठः प्रष्ठः प्रेष्ठो वरीष्ठधीः स्थे
ष्ठो गरिष्ठो बंहिष्ठः श्रेष्ठो णिष्ठो गरिष्ठगीः।
॥५७॥ विश्वमृद्विश्वसृट् विश्वेट् विश्वभुग्विश्व
नायक विश्वासी विश्वरूपात्मा विश्वजिद्विजि
तांतकः ॥५८॥ विभावो विभयो वीरो विशोको
विजरो जरन् विरागो विरतो संगो विविक्तो वी
तमत्सरः ॥५९॥ विनेयजनताबंधुर्विलीनाशे
षकल्मषः वियोगो योगविद्विद्वान् विधाता सु
विधीसुधी ॥६०॥ क्षांतिभाक् पृथिवीमूर्तिः शांति
भाक् सलिलात्मकः वायुमूर्तिरसंगात्मा वह्नि
मूर्त्तिरधर्मधक् ॥६१॥ सुयज्वा यजमानात्मा सुत्वा
सुत्रामपूजितः ऋत्विग्यज्ञपतिर्यज्ञो यज्ञां
गममृतं हविः ॥६२॥ व्योममूर्तिरमूर्तात्मा नि
र्लेपो निर्मलो चलः सोममूर्तिः सुसौम्यात्मा सू
र्यमूर्तिर्महाप्रभुः ॥६३॥ मंत्रविन्मंत्रकृन्मंत्री मंत्र
मूर्तिरनंतगः स्वतंत्रस्तंत्रकृत्स्वांतः कृतांतांतः
कृतांतकृत ॥६४॥ कृती कृतार्थः सत्कृत्यः कृतकृत्य

कृतः क्रतुः। नित्यो मृत्युंजयो मृत्यु रमृतात्मामृ
तोद्भवः ६५ ब्रह्मनिष्ठ परंब्रह्म ब्रह्मात्मा ब्रह्मसं
भवः महाब्रह्मपतिर्ब्रह्मेड् ब्रह्माब्रह्मपरेश्वरः ६६
सुप्रसन्न प्रसन्नात्मा ज्ञानधर्मदमः प्रभुः प्रशमा
त्मा प्रशांतात्मा पुराणपुरुषोत्तमः ६७ इतिब्रह्म
शतं। महाशोकध्वजोऽशोकः कः स्रष्टाप
द्मविष्टरः पद्मेशः पद्मसंभूतिः पद्मनाभिरनु
त्तरः ६८ पद्मयोनिर्जगद्योनि रित्यस्तुत्यः स्तुति
स्वरः स्तवनार्हो हृषीकेशो जितजेयः कृतक्रियः
६९ गणाधिपो गणज्येष्ठो गण्यः पुण्यो गणाग्रणी
गुणाकरो गुणांभोधि र्गुणज्ञो गणनायकः ७०
गुणादरी गुणोच्छेदी निर्गुणः पुण्यगीर्गुणः श
रण्यः पुण्यवाक्पूतो वरेण्यः पुण्यनायकः ७१ अ
गण्यः पुण्यधीर्गण्यः पुण्यकृत्पुण्यशासनः धर्मा
रामो गुणग्रामः पुण्यापुण्यनिरोधकः ७२ पा
पापेतो विपापात्मा विपाप्मा वीतकल्मषः निर्द्वं
द्वो निर्मदः शांतो निर्मोहो निरुपद्रवः ७३ निर्नि
मेषो निराहारो निःक्रियो निरुपप्लवः निःकलंको
निरस्तैनो निर्धूतागो निरास्रवः ७४ विशालो
विपुलज्योति रतुलोऽचिंत्यवैभवः सुसंवृतः सुगु
प्तात्मा सुभृत्सुनयतत्त्ववित् ७५ एकविद्यो महा

विद्यो मुनिः परिदृढप्रतिः धीशो विद्यानिधिः सा
क्षीः विनेता विहितांतकः ७६ पिता पितामहः पा
ताः पवित्रपवनोगतिः त्राता भिषग्वरोवर्यो वर
दः परमः पुमान् ७७ कविः पुराणपुरुषो वर्षीयान्
वृषभः पुरुः प्रतिष्ठाप्रसवोहेतुर्भुवनैकपिताम
हः ७८ इति ब्रह्मशतं श्रीवृक्षलक्षणः श्ल
क्ष्णो लक्षण्यः शुभलक्षणः निरीक्षपुंडरीकाक्षः
पुष्कलः पुष्करेक्षणः ७९ सिद्धिदः सिद्धसंकल्पः
सिद्धात्मा सिद्धसाधनः बुद्धबोध्यो महाबोधि र्व
र्द्धमानो महर्द्धिकः ८० वेदांगो वेदविद्वेद्यो जातरू
पो विदांवरः वेदवेद्यः स्वयंवेद्यो विवेदो वदतांव
रः ८१ अनादिनिधनोव्यक्तो व्यक्तवाग्व्यक्तशा
सनः युगादिकृद्युगाधारो युगादिर्जगदादिजः
८२ अतींद्रोतींद्रियो धींद्रो महेंद्रोतींद्रियार्थदृक्
अतिंद्रियोहमिंद्रार्च्यो महेंद्रमहितो महान् ८३
उद्भवकारणंकर्ता पारगोभवतारकः अगाह्योग
हनंगुह्यं परार्घ्यः परमेश्वरः ८४ अनंतर्द्धिरमे
यर्द्धिरचिंत्यर्द्धिः समग्रधीः प्राग्र्यप्राग्रहरोभ्यग्र्य
यः प्रत्यग्रोग्र्योग्रिमोग्रजः ८५ महातपो महातेजाः
महोदर्को महोदयः महायशा महाधामाः महासत्वो
महाद्युतिः ८६ महाधीर्यो महावीर्यो महासंपन्न

हाबलः॥महाशक्तिर्महाज्योतिर्महाभूतिर्महाद्यु
तिः॥८७॥महामतिर्महानीतिर्महाक्षांतिर्महोदयः
महाप्रज्ञो महानंदो।महाभागो महाकविः॥८८॥म
हामहा महाकीर्त्तिर्महाकांतिर्महावपुः।महादानो
महाज्ञानो महायोगो महागुणः॥८९॥महामहाप
तिः प्राप्तमहाकल्याणपंचकः॥महाप्रभुर्महाप्राति
हार्याधीशो महेश्वरः॥९०॥ ॥महा
मुनिर्महाध्यानी।महामौनी महादमः।महाक्षमो
महाशीलो।महायज्ञो महामखः॥९१॥महाव्रतप
तिर्मह्यो।महाकांतिधरोधिपः॥महामैत्रीमयोमे
यो॥महोपायो महोमयः॥९२॥महाकारुण्यकोमं
ता।महामंत्रो महायतिः।महानादो महाघोषो॥म
हेज्यो महसांपतिः॥९३॥महाध्वरधरो धुर्यो महौद
र्यो महिष्ठवाक्।महात्मा महसांधाम।महर्षिर्महि
तोदयः॥९४॥महाक्लेशांकुशः शूरो महाभूतपतिर्गुरुः
महापराक्रमोनंतो।महाक्रोधरिपुर्वशी॥९५॥महा
भवाब्धिसंतारि।महामोहाद्रिसूदनः॥महागुण
करः क्षांतो।महायोगीश्वरः शमी॥९६॥महाध्यानप
तिर्ध्याता।महाधर्म्मा महाव्रतः।महाकर्मारिहात्म
ज्ञो।महादेवो महेशिता॥९७॥सर्वक्लेशापहः साधुः स
र्वदोषहरो हरः॥असंख्येयोप्रमेयात्मा।शमात्मा

प्रशमाकरः॥९६॥ सर्वयोगीश्वरोऽचिंत्यः श्रुतात्मा
विष्टरश्रवा॥ दंतात्मा दमतीर्थेशो योगात्मा
ज्ञानसर्वगः॥९७॥ प्रधानमात्मा प्रकृतिः परमः प
रमोदयः॥ प्रक्षीणबंधः कामारिः क्षेमकृत्क्षेम
शासनः॥९८॥ प्रणवः प्रणयः प्राणः प्राणदः प्रा
णतेश्वरः प्रमाणं प्रणिधिर्दक्षो दक्षिणोऽध्वर्युरध्वरः
॥९९॥ आनंदो नंदनो नंदो वंद्योऽनंद्योऽभिनंदनः का
महा कामदः काम्यः कामधेनुररिंजयः॥१००॥
इति महामुनिशतं॥ असंस्कृतसुसंस्कारः प्रा
कृतो वैकृतांतकृत्॥ अंतकृत्कांतगुः कांति
श्चिंतामणिरभीष्टदः॥१॥ अजितो जितकामारि
रमितोऽमितशासनः॥ जितक्रोधो जितामित्रो जि
तक्लेशो जितांतकः॥२॥ जिनेंद्रः परमानंदो मुनीं
द्रो दुंदुभिस्वनः॥ महेंद्रवंद्यो योगींद्रो यतींद्रो नाभि
नंदनः॥३॥ नाभेयो नाभिजोऽजातः सुव्रतो मनुरुत्त
मः॥ अभेद्योऽनत्ययोऽनाश्वानधिकोऽधिगुरुः सुगी
ः॥४॥ सुमेधा विक्रमी स्वामी दुराधर्षो निरुत्सुकः
विशिष्टः शिष्टभुक् शिष्टः प्रत्ययः कामनोऽनघः॥५॥
क्षेमी क्षेमंकरोऽक्षय्यः क्षेमधर्मपतिः क्षमी॥ अ
ग्राह्यो ज्ञाननिग्राह्यो ध्यानगम्यो निरुत्तरः॥६॥
सुकृती धातुरिज्यार्हः सुनयश्चतुराननः॥ श्रीनिवा

चतुर्वक्त्र॥चतुरास्यश्चतुर्मुखः॥९॥सत्यात्मास
त्यविज्ञानः॥सत्यवाक्सत्यशासनः॥सत्याशी
सत्यसंधानः॥सत्यसत्यपरायणः॥१०॥स्थेयान्
स्थवीयान्नेदीयान्दवीयान्दूरदर्शनः॥अणो
रणीयानणुर्गुरुराद्यो गरीयसां॥११॥सदायो
गः सदाभोगः॥सदातृप्तः सदाशिवः॥सदागतिः स
दासौख्यः॥सदाविद्यः सदोदयः॥१२॥सुघोषः स
मुखः सौम्यः॥सुखदः सुहितः सुहृत्॥सुगुप्तो गु
प्तिभृद्गोप्ता लोकाध्यक्षो दमेश्वरः॥११३॥इति सं
स्कृतशतं॥बृहद्बृहस्पतिर्वाग्मी॥वाचस्पतिरुदा
रधीः॥मनीषी धिषणो धीमान्॥शेमुषीशो गि
रांपतिः॥१४॥नैकरूपो नयोत्तुंगो॥नैकात्मा नैकध
र्म्मकृत्॥अविज्ञेयो प्रतर्क्यात्मा॥कृतज्ञः कृतल
क्षणः॥१५॥ज्ञानगर्भो दयागर्भो॥रत्नगर्भः प्रभा
स्वरः॥पद्मगर्भो महागर्भो हेमगर्भः सुदर्शनः॥१६
लक्ष्मीवांस्त्रिदशाध्यक्षो॥दृढीयानिन ईशिता॥म
नोहरो मनोज्ञांगो॥धीरो गंभीरशासनः॥१७॥ध
र्मयूपो दयायागो॥धर्मनेमिर्मुनीश्वरः॥धर्मच
क्रायुधो देवः॥कर्महा धर्मघोषणः॥१८॥अमो
घवागमोघाज्ञो॥निर्मलोमोघशासनः॥सुरूप
सुभगस्त्यागी॥समयज्ञः समाहितः॥१९॥सुस्थितः

५८

स्वास्थ्यः स्वस्थ्यस्थो नीरजस्को निरुद्धवः। अलेपो निः
कलंकात्मा वीतरागो गतस्पृहः॥२०॥वश्येंद्रियो वि
मुक्तात्मा निःसपत्नो जितेंद्रियः प्रशांतो नंतधा
मर्षिर्मंगलं मलहानघः॥२१॥अनीदृगुपमाभू
तो दिष्टिर्दैवमगोचरः। अमूर्त्तो मूर्त्तिमानेको ने
कोनानेकतत्वदृक्॥२२॥अध्यात्मगम्योगम्या
त्मा योगविद्योगवंदितः सर्वत्रगः सदाभावी त्रि
कालविषयार्थदृक्॥२३॥शंकरः शंवदो दांतो द
मी क्षांतिपरायणः। अधिपः परमानंदः परात्म
ज्ञः परात्परः॥२४॥त्रिजगद्वल्लभोभ्यर्च्यस्त्रिजन्मं
गलोदयः। त्रिजगत्पतिपूज्यांघ्रिः त्रिलोकाग्रशि
खामणिः॥२५॥इति बृहच्छतं॥८॥त्रिकालदर्शी
लोकेशो लोकधाता दृढव्रतः। सर्वलोकातिगः पू
ज्यः सर्वलोकैकसारथिः॥२६॥पुराणपुरुषः पू
र्वः कृतपूर्वांगविस्तरः। आदिदेवपुराणाद्यः पु
राणाद्यः पुरुदेवोधिदेवता॥२७॥युगमुख्यो यु
गज्येष्ठो युगादिस्थितिदेशकः। कल्याणवर्णः
कल्याणः कल्यः कल्याणलक्षणः॥२८॥कल्याण
प्रकृतिर्दीप्रः कल्याणात्मा विकल्मषः। विकलं
कः कलातीतः कलिलघ्नः कलाधरः॥२९॥देवदे
वो जगन्नाथो जगद्बंधुर्जगद्विभुः जगद्धितैषी

लोकज्ञः सर्वगो जगदग्रणी ।३०। चराचरगुरु
र्गोप्यो गूढात्मा गूढगोचरः ॥ सद्योजातः प्र
काशात्मा ज्वलज्ज्वलनसप्रभः ।३१। आदित्य
वर्णो भर्माभः सुप्रभः कनकप्रभः सुवर्णव
र्णो रुक्माभः सूर्यकोटिसमप्रभः तपनीयनि
भस्तुंगो बालार्काभोनलप्रभः संध्याभ्रबभ्रुर्हे
माभस्तप्तचामीकरच्छविः ।३३। निष्टप्तकनक
च्छायः कनत्कांचनसंनिभः हिरण्यवर्णः स्व
र्णाभः शांतकुंभनिभप्रभः ।३४। द्युम्नाभो जात
रूपाभो दीप्तजांबूनदद्युतिः सुधौतकलधौ
तश्रीः प्रदीप्तो हाटकद्युतिः ।३५। शिष्टेष्टः पुष्टि
दः पुष्टः स्पष्टः स्पष्टाक्षरः क्षमः शत्रुघ्नोप्रति
घोमोघः प्रशास्ता शासिता स्वभूः ।३६। शांतनि
ष्ठो मुनिज्येष्ठः शिवतातिः शिवप्रदः शांतिदः
शांतिकृच्छांतिः कांतिमान्कामितप्रदः ।३७। श्रेयोन
निधिरधिष्ठानमप्रतिष्ठः प्रतिष्ठितः सु
स्थिरः स्थावरः स्थाणुः प्रथीयान्प्रथितः पृथुः
३८। इति त्रिकालदर्शनं ।४। दिग्वासा वातरस
नो निर्ग्रंथेशो दिगंबरः निष्किंचनो निराशंसो
ज्ञानचक्षुरमोमुहः ।३९। तेजोराशिरनंतौजा
ज्ञानाब्धिः शीलसागरः तेजोमयोमितज्योति

ज्योतिर्मूर्तिस्तमोपहः॥४०॥ जगच्चूडामणिर्दीप्तः
शंवान् विघ्नविनायकः। कलिघ्नः कर्मशत्रुघ्नो
लोकालोकप्रकाशकः॥४१॥ अनिद्रालुरतंद्रालु
र्जागरूकः प्रमामयः। लक्ष्मीपतिर्जगज्ज्योति र्धर्म
राज प्रजाहितः॥४२॥ मुमुक्षुर्बंधमोक्षज्ञो जिताक्षो
जितमन्मथः। प्रशांतरसशैलूषो भव्यपेटकना
यकः॥४३ मूलकर्ताखिलज्योति र्मलघ्नो मूलका
रणं। आप्तो वागीश्वरः श्रेयान् श्रायसोक्तिर्निरु
क्तवाक्॥४४॥ प्रवक्ता वचसामीशो मारजिद्विश्व
भाववित्। सुतनुस्तनुनिर्मुक्तः सुगतो हतदुर्न
यः॥४५॥ श्रीशः श्रीश्रितपादाब्जो वीतभीरभ
यंकरः॥ उत्सन्नदोषो निर्विघ्नो निश्चलो लोक
वत्सलः॥४६॥ लोकोत्तरो लोकपतिः लोकचक्षुर
पारधीः। धीरधीर्बुद्धसन्मार्गः शुद्धः सूनृतपूत
वाक्॥४७॥ प्रज्ञापारमितिः प्राज्ञो यतिर्नियम
तेंद्रियः भदंतो भद्रकृद्भद्रः॥ कल्पवृक्षो वरप्रदः
४८॥ समुन्मूलितकर्मारि कर्मकाष्ठाशुशुक्ष
णिः। कर्मण्यः कर्मठः प्रांशु हेयादेयविचक्षणः
४९॥ अनंतशक्तिरच्छेद्यः त्रिपुरारिस्त्रिलोचनः॥
त्रिनेत्रः त्र्यंबकः त्र्यक्षः केवलज्ञानवीक्षणः॥५०
समंतभद्रः शांतारिः धर्माचार्यो दयानिधिः।

मज्झणाणे॥ आदामेदंसणेचरित्तेय॥ आदापच्चक्खाणे आदामेसंवरेयोगे॥ रु॥ एगोमेसस्सदोअप्पा॥णा
णदंसणलक्खणो॥ सेसामेबाहिराभावा॥ सव्वेसंजोगलक्खणा॥ रु॥ इत्यादिसारपदानिगृहीत्वाचध्याने।
कर्त्तव्यमिति॥ अथमोक्षविषयेपुनरपिनयविचारः कथ्यते॥ तथाहि॥ मोक्षस्तावद्बंधपूर्वकः॥ रु॥ तथाचो
क्तं॥ मुक्तश्चेत्प्राग्भवेद्बंधो॥ नोबंधोमोचनंकथं॥ अबंधेमोचनंनैव॥ मुंचेरर्थोनिरर्थकः॥ रु॥ बंधश्चशु
द्धनिश्चयनयेननास्ति॥ तथाबंधपूर्वकमोक्षोपि॥ यदिपुनःशुद्धनिश्चयेनबंधोभवतितदासर्वदैवबंधो
एवमोक्षोनास्ति॥ किंच॥ यथाशृंखलाबद्धपुरुषस्यबंधच्छेदकारणभूतभावमोक्षस्थानीयंबंधच्छेदकार
भूतंपौरुषंपुरुषस्वरूपंनभवति॥ तथैवशृंखलापुरुषयोर्यद्द्रव्यमोक्षस्थानीयंपृथक्करणंतदपिपुरुष
स्वरूपंनभवति॥ किंतुताभ्यांभिन्नंयद्दृष्टंहस्तपादादिरूपंतदेवपुरुषस्वरूपं॥ तथैवशृंखलापयोगालक्षणभाव
भवति॥ तथैवतेनैवबंधनसाध्ये॥ यज्जीवकर्मणोःपृथक्करणं
रणंद्रव्यमोक्षरूपंतदपिजीवस्वभावोनभवति॥ किंतुताभ्यांभिन्नं॥ यदनंतज्ञानादिगुणस्वभावफलभूतंत

देवशुद्धजीवस्वरूपमिति॥ अयमत्रार्थः॥ यथाविवक्षितैकदेशशुद्धनिश्चयेनपूर्वंमोक्षमार्गोव्याख्यातः॥ तथा
पर्यायमोक्षरूपोमोक्षोपिनचशुद्धनिश्चयेनेति॥ यस्तुशुद्धद्रव्यशक्तिरूपः शुद्धपारिणामिकपरमभावलक्ष
णपरमनिश्चयमोक्षःसचपूर्वमेवजीवेतिष्ठतीदानींभविष्यतीत्येवंनसएवरागादिविकल्परहितेमोक्षकारण
भूतेध्यानभावनापर्यायेध्येयोभवतिनचध्यानभावनापर्यायरूपः॥ यदिपुनरेकांतेनद्रव्यार्थिकनयेनापि
सएवमोक्षकारणभूतोध्यानभावनापर्यायोभण्यते॥ तर्हिद्रव्यपर्यायरूपधर्मद्वयाधारभूतस्यजीवधर्मि
णोमोक्षपर्यायेजातेसति॥ यथाध्यानभावनापर्यायरूपेणविनाशोभवति॥ तथाध्येयभूतस्यजीवस्य
शुद्धपारिणामिकभावलक्षणद्रव्यरूपेणापिविनाशःप्राप्नोति॥ नचद्रव्यरूपेणविनाशोस्ति॥ ततःस्थि
तंशुद्धपारिणामिकभावेनबंधमोक्षौनभवतइति॥ अथात्मशब्दव्युत्पत्तिंकथयति॥ अतधातुःसातत्यगम
नेर्थेवर्त्तते॥ गमनशब्देनात्रज्ञानंभण्यते॥ सर्वेगत्यर्थाज्ञानार्थाइतिवचनात्॥ तेनकारणेनयथासंभ
वंज्ञानसुखादिगुणेष्वासमंतात्॥ अततिवर्त्ततेयःसआत्माभण्यते॥ अथवाशुभाशुभमनोवचनकाय

दृश्य भवंतोऽयमंदादिरूपेण आसमंतादुत्पत्तिवर्त्तते यः स आत्मा । अथवोत्पादव्ययध्रौव्यैरासमं
२०५ ताद्वर्त्तते यः स आत्मेति ॥ किंच ॥ यथैकोपि चंद्रमा नानाजलघटेषु दृश्यते ॥ तथैकोपि जीवो नानाशरीरेषु ति
ष्ठतीति यद्वदंति तन्न घटते ॥ कस्मादिति चेत् ॥ चंद्रकिरणोपाधिवशेन घटस्थजलपुद्गला एव नानाचंद्रा
कारेण परिणता न चैकश्चंद्रः ॥ तत्र दृष्टांतमाह ॥ यथा देवदत्तमुखोपाधिवशेन नानादर्पणस्थपुद्ग
ला एव नानामुखाकारेण परिणता न चैको देवदत्तमुखं नानारूपेण परिणते ॥ परिणमतीति चेत् ॥ तर्हि दर्प
णस्थप्रतिबिंबं चेतनत्वं प्राप्नोति न च तथा किंतु यद्येक एव जीवो भवति ॥ तदा एकजीवस्य सुखदुः
जीवितमरणादिके प्राप्ते तस्मिन्नेव क्षणे सर्वेषां जीवितमरणादिकं प्राप्नोति ॥ न च तथा दृश्यते ॥ अ
थ ये एवं वदंति ॥ यथैकोपि समुद्रः क्वापि क्षारजलः क्वापि मिष्टजलः ॥ तथैकोपि जीवः सर्वदेहेषु तिष्ठति ॥ त
दपि न घटते ॥ कथमिति चेत् ॥ जलराश्यपेक्षया तत्रैकत्वं न च जलपुद्गलापेक्षया तत्रैकत्वं ॥ यदि जलपुद्ग
भवत्येकत्वं तदा स्तोकजलग्रहीते शेषजले सर्वत्र किं न यायाति ॥ ततः स्थितं षोडशवर्णिकासु

चणाराशिवदनंतज्ञानादिलक्षणामसंख्येयकत्वजीवराशिप्रतिन चैकजीवापेक्षयेति॥ अध्यात्मशब्दस्यार्थः क
थ्यते॥ मिथ्यात्वरागादिसमस्तविकल्पजालरूपपरिहारेण स्वशुद्धात्मन्यधि यदनुष्ठानं तदध्यात्ममिति॥ ए
वं ध्यानसामग्रीव्याख्यानोपसंहाररूपेण गाथा गता॥ ५७॥ अथौद्धत्यपरिहारं कथयति॥ [illegible]
[illegible] मुणिणाहा दोससंचयचुदा सुदपुण्णा॥ सोधयंतु तणुसुत्तधरेण णेमिचंदमुणिणा भणियं जं॥ ५८॥
सोधयंतु॥ शुद्धं कुर्वंतु॥ के कर्तारः॥ मुणिणाहा॥ मुनिप्रधानाः॥ किंविशिष्टाः॥ दोससंचयचुदा॥ निर्दोष
परमात्मनो विलक्षणा ये रागादिदोषास्तथैव च निर्दोष॥ परमात्मादितत्त्वपरिज्ञानविषये संशयविमोह
विभ्रमास्तैश्च्युता रहिता दोषसंचयच्युताः॥ पुनरपि कथंभूताः॥ सुदपुण्णा॥ वर्तमानपरमागमाभिधानद्रव्य
श्रुतेन तथैव तदाधारोत्पन्ननिर्विकारस्वसंवेदनज्ञानरूपभावश्रुतेन च पूर्णाः समग्राः श्रुतपूर्णाः॥ कर्म
यतु॥ दव्वसंगहमिणं॥ शुद्धबुद्धैकस्वभावपरमात्मादिद्रव्याणां संग्रहो द्रव्यसंग्रहः॥ तद्द्रव्यसंग्रहाभिधानं ग्रं
थमिमं प्रत्यक्षीभूतं॥ किंविशिष्टं॥ भणियं जं॥ भणितः प्रतिपादितो यो ग्रंथस्तं केन कर्तृभूतेन॥ णेमिचंदमु

द्रव्यसं०
१०६

णिना॥ श्रीनेमिचंद्रसिद्धांतदेवाभिधानेन गणिना॥ सम्यग्दर्शनादिनिश्चयव्यवहाररूपपंचाचारोपेताचार्येण
कथंभूतेन॥ तणुसुत्तधरेण॥ तनुश्रुतधरेण॥ तनुस्तोकं श्रुतं धरतीति॥ तनुश्रुतधरस्तेनेति क्रिया
कारकसंबंधः॥ एवं ध्यानोपसंहारगाथात्रयेणौद्धत्यपरिहारार्थं प्राकृतवृत्तेन च द्वितीयांतराधि
कारे तृतीयस्थलं गतं॥ ३॥ इत्युत्तराधिकारे [illegible] ... तृतीयो ऽधि
कारः समाप्तः॥ ३॥ अत्र ग्रंथे विवक्षितस्य संधिर्भवतीति वचनात्पदानां संधिनियमो नास्ति॥ वाक्यानि च स्तो
कस्तोकानि कृतानि सुखबोधार्थं॥ तथैव लिंगवचनक्रियाकारकसंबंधसमासविशेषणवाक्यसमा
प्त्यादिदूषणं॥ तथा च शुद्धात्मादि॥ तत्त्वप्रतिपादनविषये विस्मृतदूषणं च विद्वद्भिर्न ग्राह्यमिति॥ ३॥ एवं पूर्वो
क्तप्रकारेण जीवमजीवं दव्वं इत्यादि सप्तविंशतिगाथाभिः षट्द्रव्यपंचास्तिकायप्रतिपादकनामा प्रथमो
ऽधिकारः॥ तदनंतरं आसव बंधण इत्याद्येकादशगाथाभिः सप्ततत्त्वनवपदार्थप्रतिपादकनामा द्विती
याधिकारः॥ ततः परं सम्मद्दंसण इत्यादि विंशतिगाथाभिर्मोक्षमार्गप्रतिपादकनामा तृतीयाधिकारः ३

ज्ञेयत्वमि न्य

कोपरितोषः॥अथात्मनो ज्ञत्वं स्वत एवमासिधादिति ज्ञानत्वस्याप्युज्ञानत्वमस्तितस्या
प्यन्यादित्यनवस्था॥अथानवस्थामाभूदिति स्वत एव ज्ञानत्वस्य ज्ञानत्वमिष्टं न तु प्रति
ज्ञाहानिरर्थांतरात्संप्रत्ययइति॥किंच लत्परिणामाभावात् दंडसंबंधापि दंडिनो न दं
डपरिणामः॥दंडीव्यपदेशमात्रप्रतिलंभात्तथा उष्णगुणस्योष्णत्वसामान्यविशेषसं
बंधेनोष्णत्वं॥गुणसामान्यविशेषपदार्थभेदादतउष्णत्वं वानुष्णगुणइत्यासक्तं न तु
ष्णइति। तथोष्णगुणसंबंधेपि अग्नेर्नोष्णत्वं द्रव्यगुणपदार्थभेदादतएवानग्निरि
त्यासक्तं न तु स्वयमुष्णइति। समवायादितिचेन्न॥प्रतिनियमाभावात्॥स्यान्मतं समवा
येनामायुतसिद्धलक्षणः संबंधः॥इहेदंबुध्याभिधानमवस्थितहेतुस्तेनैकत्वमिवनीता
नांव्यपदेशो भवति एवमुष्णत्वसमवायादुष्णो गुणः॥उष्णगुणसमवायाच्चाग्निरुष्णइ
तितन्नः॥कुतः॥प्रतिनियमाभावादुष्णत्वोष्णगुणयोरन्यत्वातोऽश्चान्यत्वेकोयंप्रति

विशेषोनियमः॥यदुष्णगुणस्याग्नावेवसमवायेनाप्युशीतगुणस्यचाप्स्वेवसमवाये
नाग्नेउष्णत्वस्यचोष्णगुणेनैवसमवायेनशीतादिगुणान्तरेणेति॥तस्माद्येनविशेषे
णायंप्रतिनियमइष्यतेतेनतपश्याम॥अतएवद्रव्यपरिणामएवोष्णमितिसिद्धं॥नान्यस्त
त्सातिनियमहेतुरस्तिस्वभावोहेतुरितिचेत्ततएवतत्परिणामसिद्धिः॥किंच॥समवायाभावो
वृत्यन्तराभावान्नास्तितत्परिकल्पितःसमवायः॥कुतः वृत्यन्तराभावात् यथागुणानां॥
पदार्थानांद्रव्येणसमवायसंबंधाद्वृत्तिरस्तितथासमवायः॥पदार्थान्तरंभूत्वाकेनसं
बंधेनद्रव्यादिषुवर्त्स्यतिसमवायान्तराभावादेकएवहिसमवायत्वं॥नचैतद्व्याख्यातमिति
वचनात्॥नचसंयोगेनवृत्तिर्युतसिद्ध्यभावाद्युतसिद्धानामप्राप्तिपूर्विकाप्राप्तिसंयो
गः॥नचान्यः॥संबंधः॥संयोगसमवायविलक्षणोऽस्तियेनसमवायस्यद्रव्यादिषुवृ
त्तिःस्यादतः॥समवायिभिरनभिसंबंधान्नास्तिखरविषाणवत्समवायः॥प्राप्तित्वा॥

व्याप्त्यंतराभावइतिचेन्न॥ नव्यभिचारात्॥स्यान्मतं॥द्रव्यादीनिप्राप्तिमंतिऽप्रवर्त्त॰
कयाचित्प्राप्त्यानवर्त्ततेसमवायस्तुप्राप्तिर्नप्राप्तिमान्न॥प्राप्त्यंतराभावेपिस्वतएवप्रा
प्तेरितीतच्चनकस्माद्व्यभिचाराद्यथासंयोगः प्राप्तिरपिसन्प्राप्त्यंतरेणसमवायेनवर्त्तते
तथासमवायस्यापिस्यादितिप्रदीपवदिति॥ चेन्नतत्परिणामादनन्यत्वसिद्धेः॥स्यादे
तद्यथाप्रदीपः॥प्रदीपांतरमनपेक्षमाणःस्वात्मानंप्रकाशयतिघटादींश्च॥तथासमवा
यः संबंधांतरापेक्षामंतरेणात्मनश्चद्रव्यादिषुवृत्तिहेतुः॥द्रव्यादीनांचपरस्परतऽस्तित्त
न्न॥कुतस्तत्परिणामादनन्यत्वसिद्धेर्यथाप्रदीपः॥ स्वयंप्रकाशपरिणामात्प्रकाशात्म
नानन्यप्रकाशांतरनापेक्षते॥ अन्यथाऽप्रकाशात्मनोन्यत्वेप्रदीपस्याप्रदीपत्वप्रसंगः यतो
न्प्रकाशात्मानं॥सोऽन्यान्॥प्रदीपोस्तितथाद्रव्यादेर्नगुणकर्मसामान्यविशेषसम
वायासंसति॥द्रव्यस्यैवोभयपरिणामकारणापेक्षस्यगुणः॥ कर्मसामान्यविशेषः॥समा

वायइत्येवमादिपर्यायांतरेणपरिणामः॥ यथाप्रदीपः॥ स्वलक्षणाप्रसिद्धोघटादिभ्योन्य
नैवंसमवायः स्वलक्षणाप्रसिद्धः द्रव्यादन्योस्तिद्रव्यस्यैवगुणादिपर्यायपरिणामात्तस्मा
न्नप्रदीपवत्समवायासिद्धिः॥ अन्यथाचद्रव्यादन्यत्वेगुणादीनांद्रव्यस्याद्रव्यत्वप्रसं
तेनगुणादिपर्यायोनप्रोक्तान्यद्रव्यमास्तियदिवागुणाद्वीनप्रोक्तंद्रव्यं॥ केनचिद
सविशेषणप्रसिद्धयक्रगुणादिभिः॥ संबध्यते॥ सविशेषउच्यते॥ यतोनगुणा
गनान्याद्रव्यस्यविशेषः॥ स्वतः॥ प्रसिद्धोस्तिअतोद्रव्यपरिणामास्ववगुणादयइतिसि
द्धं॥ किंचाविशेषपरिज्ञानाभावाद्यस्ययुतायुतसिद्धाण्यप्राहकेविज्ञानमेकमस्तिर
युतसिद्धानांसमवायः॥ युतसिद्धानांसंयोगइति॥ स्याद्विशेषविज्ञानेभवतस्तज्ज्ञाणि
केकार्येविरुद्धत्वात्ज्ञानानां॥ तद्विशेषविज्ञानाभावस्तदभावात्तद्विवेकाभावः॥
संस्कारादितिचेन्न॥ तस्यापितादात्म्यापत्त्यादेततः॥ ज्ञानजोज्ञानहेतुश्चसंस्कारोस्ति॥

तस्मादुः॥ सामर्थ्यमितितन्नकुतस्तस्यापित्तादात्म्यादेकार्थग्राहिज्ञानस्यसंस्कारस्यच
कोमर्थग्राहिज्ञानहेतुत्वात॥ अनेकार्थग्राहिज्ञानाभावाच्चानेकार्थग्राहिज्ञानसंस्का
राभावस्तस्मात्पूर्वोक्तोदोषस्तदवस्थएव॥ अथवायमर्थः॥ कर्तृकरणयोरन्यत्वाद
न्यत्वमात्मज्ञानादीनांपरश्वादिवदितिचेन्न॥ तत्परिणामादग्निवदिति॥ यथाग्निर
ग्निस्वभावादन्योदहनदाहक्रियायाः॥ कर्त्ताकिंकरणेदहतितत्परिणामादनन्या।
त्मैवकरणं॥ तथात्माज्ञस्वभावत्वात्ज्ञानादन्यस्तत्परिणामादर्थान्जानन्ज्ञान
क्रियायाः॥ कर्त्ताकिंकरणेजानातितत्परिणामात्तदेवज्ञानंकरणत्वेनविवक्ष्यते
अन्यथावातत्स्वाभाव्येनवधारणासंगोग्निवदित्येवमादिवाक्यार्थविवरणादह।
नस्वभावापत्त्या॥ योज्यंकिंच॥ अनेकांतात्पर्यायपर्यायिणोरर्थांतरभावस्यघटा।
दिवद्यथाघटकपालशकलशर्करादीनानयद्रव्यार्पणाभेदात्स्यादेकत्वंस्यादन्य

त्वंकथमिह॥पर्य्यायार्थिकगुणभावेद्रव्यार्थिकप्राधान्यात्पर्य्यायार्थानर्पणान्मृद्रूप
द्रव्याज्जीवानुपयोगादिद्रव्यार्थार्पणात्स्यादेकत्वं॥ ९
नजइति॥तेषामेवद्रव्यार्थिकगुणभावेपर्य्यायार्थिकप्रधान्याद्द्रव्यार्थानर्पणात्कार
णविशेषायादितभेदपर्य्यायार्थार्पणात्स्यादन्यत्वं॥यतोन्योघटपर्य्यायोन्यश्चकपा
लादिपर्यायस्तथामृदोघटादिपर्य्यायाणांचस्यादेकत्वंस्यादन्य ९
त्स्यादेकत्वंयतोमद्रूपमेवउभयपरिणामकारणवशा
तेतद्व्यपदेशभाग्भवति॥नान्यघटादयोमद्रूपव्यतिरिक्तघटादिपर्यायाभावात्पर्यायि
पर्य्यायभेदाच्चस्यादन्यत्वं॥यतः॥पर्य्यायिमृद्रूपंपर्य्यायाघटादयस्तथा
दिपर्य्यायाणांचस्यादेकत्वं॥स्यान्नानात्वंकथंपर्य्यायार्थिकगुण
न्यात्पर्य्यायार्थानर्पणादनादिपारिणामिकचैतन्यजीवद्रव्यार्थार्पणात्स्यादेकत्वंप

तोज्ञानादयोनादिपारिणामिकचैतन्यजीवद्रव्यादिद्रव्यार्थंनजहतितेषामेवद्रव्यार्थि
कगुणभावेपर्यायार्थेनाप्रधान्याद्व्याप्यानर्थेणात्कारणविरोधापादितभेदपर्या
यार्थार्पणात्स्यादन्यत्वंयतोन्याज्ञानपर्यायोऽन्येचदर्शनादिपर्यायास्तथात्मनोज्ञा
नादिपर्यायाणांचस्यादेकत्वंस्यादन्यत्वं॥कथंतत्परिणामादेशात्स्यादेकत्वंयत॥
आत्मैवोभयपरिणामकारणकात्ज्ञानादिपर्यायपरिणत:॥ज्ञानादिव्यपदेशभा॥
ग्भवतिनान्यआत्मानान्येज्ञानादय:॥आत्मद्रव्यव्यतिरिक्तज्ञानादिपर्यायाभावा
त्पर्यायेपर्यायभेदाच्चस्यादन्यत्वं॥यत॥पर्यायीआत्मापर्याया:॥ज्ञानादयस्तस्मादे
कत्वान्यत्वप्रत्यनेकांतोपपत्ते:॥तत्परिणामत्वेपिकरणभावोयुक्त:॥इतरथाहि
कार्यपर्यायादन्यत्वमासिद्धेन्नवद्यस्यैकांतिकंकर्तृकरणयोरन्यत्वंतस्यकार्यपर्याया
यादन्यत्वंमाभूत्॥कथंवृक्षवद्यामासादकरोतिपरश्वादिभिरित्यत्रकर्तृकरणयोर

न्यत्वं तथा भज्यते। वृक्षः शाखाभारेणाऽत्यकस्य वृक्षस्य शाखाभारार्थपर्यायादन्यत्वं।
मासंनवादोऽस्तीपतो न शाखाभारादृते तन्यो वृक्षो न च शाखाभारादन्यो वृक्षो न भवती
ति भज्यते वृक्षः॥ शाखाभारेणेति॥ एकार्थपर्यायात्मकः॥ करणनिर्देशो न भवति।
नात्मद्रव्यादृतेऽन्यज्ज्ञानं न चात्मद्रव्यादृते नान्यज्ज्ञानमिति जानात्यनेन नाप्यानात्मेति
एकार्थपर्यायात्मकं करणं न भवति॥ किंच॥ करणस्योभयथाप्युपपत्तेर्द्रव्यस्य मूर्तिमदमू
र्तिभेदवदुभयथा द्रव्यस्य मूर्तिमदमूर्तिभेदादेकांतपरिग्रहो नास्ति.
भोकारकांताऽमूर्त्तयः॥ आत्मा चामूर्तः॥ द्रव्यार्थादेशात्तत्पर्यायार्थादेशात्तस्याना
दिकार्मणशरीरसंबंधात्तथा करणं द्विधा विभक्ताविभक्तकर्तृकभेदात्कर्तुरन्य
त्वकर्तृकं यथा परशुना छिनत्ति देवदत्त इति कर्तुरनन्यदविभक्तकर्तृकं यथाग्निर्निरिं
धनं दहति। औष्ण्येनेति तथात्मा ज्ञानेन नार्थान् जानातीत्यविभक्तकर्तृकं करणं किंच

दृष्टांतात्स्वकुसूलस्यात्मव्यपदेशाभिनात्ति॥ कुसूलं स्वदत्त इत्यत्र कुशूलोयदाभिदित्ति
याणाः सुकरतमास्यात्तेनैणविवादात्॥ स्वयमेवात्मानेनाभिनत्तीतितदाकिंकरणा
सावात्मानेभिनत्तीतिविवक्षायांकुसूलात्मैव करणत्वेनोपादीयतेतस्यात्मैवक्षा
ताकरणत्वंभवति॥ किंच॥ एकार्थ्यपर्यायविरोधोपपत्तेरिंद्रादिव्यपदेशवत्॥ इहैक॥
स्यार्थस्यानेकपर्यायविरोधोपपत्तिर्दृष्टान्चास्यते भ्यः॥ पर्यायेभ्योन्यत्वंकथमिंद्रादि
व्यपदेशवत्यथैकस्यदेवराजार्थस्येंद्रः शक्रःपुरंदराद्यनेकव्यंजनपर्यायविशेषो
पपत्तिः॥ नचदेवराजस्येंद्रशक्रपुरंदरादिपर्यायेभ्योऽन्यत्वंनचानन्यत्वाद्येनायामि
द्रस्तेनैवशक्रः॥ पुरंदरोवायेनवाशक्रस्तेनैवेंद्रः॥ शक्रोवाकथमिहयत्त॥ इंद्रादीनां
प्रतिनियतव्यंजनपर्यायोपपत्तिः॥ इंदनादिंद्रः॥ शकनाच्छक्रः॥ पूर्दारणात्पुरंदर इति
नचेंदनशकनपूर्दारणाव्यंजनपर्यायभेदान्नदेवराजोऽन्यः शक्रः पुरंदरोवानभवति

भवत्येव। तथैकस्यात्मनो ज्ञानादिपर्यायविशेषोपपत्तिः। तस्मादेकार्थपर्यायविशेषोपप
त्तेर्न्नान्यत्वमात्मद्रव्यादेकांतेन ज्ञानादीनां। कर्तृसाधनत्वाद्वा दोषाभाव। स्यण्यवाने सोज्ञा
नदर्शनशब्दो करणसाधनो किं तर्हि कर्तृसाधनो तथा चारित्रशब्दोपि न कर्मसाधनो।
किं तर्हि कर्तृसाधनः। कथमेवंभूतनयवशात्। ज्ञानदर्शनचारित्राणि। आत्मैवेष्ट। अत
स्तत्परिणामात् ज्ञानादिपरिणतः आत्मैव जानातीति ज्ञानं पश्यतीति दर्शनं चरती तिचा
रित्रमिति। अथ उक्तः कर्तृकरणयोरनन्यत्वादन्यत्वमात्मज्ञानादीनामिति दोषः। स न भवति ल
क्षणाभाव इति चेन्न वाऽऽलकात्स्याद्। तन्न लक्षणमस्ति कर्त्तरि युटो विधायकमिति तन्न
कुतः। वाऽऽलकात् युड्व्यावऽऽलमिति कर्त्तरि युट् एणा व्ययत्र विहितास्ततोन्यत्रापि
दृश्यते। व्याभावकर्म्मणोर्विहिताः। करणादिष्वपि भवतिस्नात्यनेनस्नानीयं चूर्णः। द
दात्यस्मै इति दानीयोयातिथिः। समावर्त्ते तस्मादिति समावर्त्तनीयो गुरुः। करणाधिक

रणाधिकरणयोर्युक्तः॥ कर्म्मादिष्वपिदिश्यतेनिरदंतीतिनादीतीतिनिरदनंप्रस्कंदतीतितस्मा
दितिप्रस्कंदनं॥ एष्यवाभावसाधनाज्ञानादिशब्दास्तत्वकथनाद्विवस्यकरणव्यपदेशाव
घपेयादासीन्येनावस्थितमात्मैकृदत्तणादिदानेंकरणमितिव्यपदिश्यतेतेषेयादासीन्येने
वस्थितानिज्ञानदर्शनचारित्राणिभातिनियतज्ञानदर्शनचरणक्रियाव्यापारप्रतिनिवृ
त्तौत्सुक्यानिकथ्यंतेकोसौमोक्षमार्गः॥ ज्ञानदर्शनचारित्राणिज्ञातिर्ज्ञानंदृष्टिर्द्दर्श
नंचरणंचारित्रमितिक्रियाव्यापृतानांतुज्ञानादीनांकर्त्रादिकारकव्यवहारः॥ व्यक्ति
भेदादयुक्तमितिचेन्नैकार्थ्यशब्दान्यत्वाद्व्यक्तिभेदगतिः॥ स्यादेतत्ज्ञानमात्मेति अयु
क्तंकस्माद्व्यक्तिभेदादभिधेयवल्लिंगसंख्याभवतोभिधानस्यतिज्ञानमात्मेतिप्राप्नोती
तितन्नकिंकारणमेकार्थेसद्धान्यत्वाद्व्यक्तिभेदगतेः॥ एकस्मिन्नप्यर्थेशब्दभेदाद्व्यक्ति
भेदाद्दृष्टेतयथागोहकुटोमठः॥ पुष्यःतारकानक्षत्रमितिएवंज्ञानमात्मेत्यपिस्यात॥

ज्ञानग्रहणमादौन्याय्यं। तत्पूर्वकत्वाद्दर्शनस्य। आह। ज्ञानग्रहणमादौन्याय्यं। कुतस्तत्पूर्व
कत्वाद्दर्शनस्ययतः। पदार्थतत्वोपलब्धिपूर्वकंश्रद्धानं। अल्पाच्तरं अतएवातिस्वरस्यसं
ज्ञारत्वाच्चदर्शनात्ज्ञानमल्पाच्तरं अतश्चपूर्वंवाच्यं। नोभयोर्युगपत्प्रवृत्तेः प्रतापप्रकाश
वत्तेषदोषःकुतः। उभयोर्युगपत्प्रवृत्तेः कथं प्रकाशप्रतापरूपवद्यथासवितुर्घनपटला
वरणविगमेप्रतापप्रकाशप्रवृत्तिर्युगपद्भवतितथा ज्ञानदर्शनयोर्युगपदात्मलाभस्तद्य
था। यदादर्शनमोहस्योपसमात्क्षयोपशमात्क्षयाद्वा आत्मासम्यग्दर्शनपर्यायेणाविर्भ
वति। तदैवतस्यमतिज्ञानश्रुताज्ञान। निवृत्तिपूर्वकंमतिज्ञानंश्रुतज्ञानंचाविर्भवति। दर्शन
स्यवाभ्यर्हितत्वाद्यदप्युक्तमल्पाच्तरत्वात् ज्ञानस्यपूर्वनिपातइति। तदसत्। कस्माद्दर्श
नस्यवाभ्यर्हितत्वात्। ज्ञानाद्दर्शनमभ्यर्हितं दर्शनसंनिधानेसति। अ ज्ञानस्यापि।
ज्ञानभावात्। ज्ञात्वाप्यश्रद्धतस्तदभावात्मध्येज्ञानवचनंज्ञानपूर्वकत्वाच्चारित्रस्य

घतोजीवादिपदार्थेतत्वज्ञानसान्निधानेसतिचारित्रमोहस्योपशमात्क्षयोपशमात्क्षयाद्वाक
र्मादानहेतुक्रियाविशेषोपरमश्चारित्रपरिणामोभवतितत्तश्चारित्रस्यज्ञानपूर्वकत्वात्ज्ञा
नपूर्वंप्रयुक्तं इतरेतरयोगेद्वंद्वोमार्गंप्रतिपरस्परापेक्षाणांप्राधान्यात्॥ अयमितरेतरयोग
द्वंद्वः॥ दर्शनंचज्ञानंचचारित्रंचदर्शनज्ञानचारित्राणीति॥ कुतः॥ मार्गंप्रतिपरस्परापेक्षा
णांप्राधान्याद्यथाप्लक्षन्यग्रोधपलाशाइति॥ अस्त्यादिसमानकालक्रियाणांचवृत्तादि
नांपरस्परापेक्षाणामितरेतरयोगेद्वंद्वः॥ सर्वपदार्थप्रधानत्वाद्बहुवचनांत॥ तथाद
र्शनज्ञानचारित्राणामस्त्यादिसमानकालक्रियाणांपरस्परापेक्षाणामितरेतरयो
गेद्वंद्वः॥ सर्वपदार्थप्रधानत्वाद्बहुवचनांत॥ यतस्त्रयाणामपिदर्शनादीनांसहिता
नांपरस्परापेक्षाणांमोक्षमार्गत्वंप्रतिप्राधान्यंनैकस्यनद्वयोः प्रत्येकंसम्यग्विशेष
णपरिसमाप्तिर्भुजिवद्यथादेवदत्तजिनदत्तगुरुदत्ताभोज्यंतामितिभुजिः प्रत्येकंप

रिसमाप्यतेतथ्याप्रशंसावचनस्यसम्यक्शब्दस्यप्रत्येकमभिसंबंधाद्दर्शनादिभिःसम्यग्दर्श
नंसम्यग्ज्ञानंसम्यक्चारित्रमितिपूर्वपदसामानाधिकरण्यात्तद्व्यक्तिवचनप्रसंगइतिचेन्न
मोक्षोपायस्यात्मप्रधानत्वात्॥स्यादेतद्दर्शनादिभिः॥सामानाधिकरण्यात्तद्व्यक्तिवच
नेमोक्षमार्गस्यप्राप्नुतइतितन्नाकिंकारणं॥मोक्षोपायस्यात्मप्रधानत्वाद्योमार्गोमोक्षाये
य॥तस्यात्मास्वभावः॥येनात्मायेनस्वभावेनसमोक्षमार्गउच्यते॥सद्दर्शनज्ञानचारित्रा
णांसर्वेषामविशिष्टएकःपुल्लिंगश्च॥तस्यप्राधान्यात्सत्यपिसामानाधिकरण्येनत
द्व्यक्तिवचनप्राप्तिः॥यथासाधवः॥प्रमाणमिति॥आत्यंतिकः॥सर्वकर्मनिक्षेपोमोक्ष
ःमोक्षप्रसनेइत्येतस्यघञ्॥भावसाधनोमोक्षणंमोक्षः॥असनंक्षेपणमित्यर्थःस
आत्यंतिकःसर्वकर्मनिक्षेपोमोक्षइत्युच्यतेमृजेःशुद्धिकर्मणोमार्गइत्यायांभ्यंतरी
करणान्मृष्टःशुद्धोसावितिमार्गः॥मार्गइवमार्गः॥कउपमार्थोयथास्थाणुकंटकोप

लशर्करादिदोषरहितेनमार्गेणमार्गगाः॥ सुखमभिप्रेतस्थानंगच्छंति॥ तथामिथ्याद
र्शनासंयमादिदोषरहितेनज्ञानेन॥ श्रेयोमार्गेणसुखंमोक्षंगच्छंति॥ अन्वेषणक्रियाः
स्यवाक्यत्वाभावापत्तेः॥ अथवामार्गोऽन्वेषणेऽत्यस्यमार्गः॥ सिध्यति॥ कुतः सम्यग्द
र्शनादीनांकरणत्वोपपत्तेः॥ मोक्षोयेनमार्ग्यतेसमोक्षमार्गइतियुक्त्यनभिधानादमा
र्गइतिचेन्न॥ मिथ्यादर्शनाज्ञानासंयमानांप्रत्यनीकत्वादौषधवत्॥ स्यादेतन्नान्यु
क्तिरुक्तासम्यग्दर्शनादित्रयमिदंमोक्षमार्गइति॥ अतोऽस्यमार्गत्वेनोपपद्यतइति
तन्नकिंकारणं॥ मिथ्यादर्शनाज्ञानासंयमानांप्रत्यनीकत्वात्कथमौषधवद्यथावा
वातादिविकाररोगाणांनिदानप्रत्यनीकंत्रिगंधसूत्राद्यौषधमुच्छेदकारणं॥ तथा
मिथ्यादर्शनाज्ञानासंयमादीनांनिदानप्रत्यनीकंसम्यग्दर्शनाद्यौषधमुच्छेदकारणं
इतितत्त्वार्थवार्त्तिकेव्याख्यानालंकारेप्रथमस्याध्यायस्य प्रथमाह्निकं॥ ॥१॥ ॥ विपर्य

ययाद्बंधस्यात्मलाभसत्तिज्ञानादेव तद्विनिवृत्तौ स्त्रित्वानुपपत्तिः॥ अत उदाह॥
विपर्ययाद्बंधस्यात्मलाभो॥ भवतितदभावात्तत्वज्ञाने सतिबंधनिवृत्तिर्भवतिकारणाभा
वाद्धिकार्याभावइतिबंधनिवृत्तेरवचमोक्षः॥ अतोमोक्षमार्गस्यात्रित्वंनोपपद्यतेप्रति
ज्ञामात्रमितिचेन्नसर्वेषामविसंवादात्॥ स्यादेतत्प्रतिज्ञामात्रमेतद्विपर्ययाद्बंधोभ
वतीतितन्न॥ किंकारणंसर्वेषामविसंवादान्नाचप्रतिवादिनाविसंवदंते॥ तद्यथा॥ध
र्मेणगमनमित्यादिवचनमेकेषांधर्मेणगमनमूर्ध्वंभवति अष्टसुब्राह्मसौम्यप्राजापत्यैंद्र
गांधर्वयक्षराक्षसपिशाचेषुगमनमधस्ताद्भवत्यधर्मेण॥ अधर्मेणखलुषट्सुस्थाने
षुमानुषपशुमृगपक्षिसरीसृपस्थावरेषुगमनंज्ञानेनचापवर्गः॥ यदास्यरजस्तमसोर्गुण
भावात्सत्वस्यप्राधान्यात्प्रकृतिपुरुषांतरपरिज्ञानमाविर्भवतितेनापवर्गः॥ विपर्ययात्
दिष्यतेबंधः॥ योस्याव्यक्तमहदहंकारतन्मात्रसंज्ञास्वष्टासुप्रकृतिष्वनात्मीयास्वाहं

कारिकेषु वैकारिकेषु चेन्द्रियेष्वात्मत्वाभिमानः ॥ स विपर्ययस्तस्माद्द्विध इत्येकेषां वचनं त
थानात्मीयेष्वात्माभिमानो विपर्ययः ॥ तस्य शब्दाद्युपलब्धिरादिर्गुणपुरुषां ॥ तरोपल
ब्धिरं तयोर्विवदस्याविभक्तः प्रत्ययः ॥ श्रोत्रादीन्द्रियवृत्तिषु श्रवणादिष्वहं ॥ श्रोतेत्येवमा
दिः ॥ पांचभौतिके चाशरीरः ॥ पाण्यादिसमूहे शरीरे हं पुरुष इति प्रत्ययो भवति ॥ तावद
प्रतिबुद्धत्वात्संसारः गुणपुरुषान्तरोपलब्धिरतः ॥ यदुदोषवर्जं सर्वं प्रकृतिकृतं वि
गुणमचेतनं भोग्यमिति जानाति ॥ भोक्तारमकर्तारं चेतनं च पुरुषमन्यं प्राधानाद
वैति ॥ अचेतनत्वाद्गुणानां तदा तस्य गुणपुरुषान्तरोपलब्धिरतः संसारस्येति ज्ञानान्मो
क्षो विपर्ययाद्द्विध इत्येकेषां ॥ इच्छाद्वेषाभ्यामपरेषां ॥ इच्छाद्वेषपूर्विका धर्माधर्मप्रवृत्तिस्ते
भ्यः सुखदुःखं ततः इच्छाद्वेषौ न च विमोहस्य तामिथ्यादर्शनाभावात् मोहस्य ज्ञानेन वि
मोहस्य यतः ॥ षट्पदाप्यतत्त्वज्ञस्य वैराग्यवतः ॥ सुखदुःखे इच्छाद्वेषाभावः ॥ इच्छाद्वेषाभा

वाद्धर्माधर्माभावः॥ तादभावेसंयोगाभावोः यावै३ उभौवश्चसमोक्षस्तयोर्द्धर्माधर्मयोरभावे
भवत्यपवर्गः॥ कथंप्रदीपोपरमप्रकाशाभाववत्॥ यद्विधज्ञावंप्रतीत्यात्मानंप्रतिलभेत तत्त
स्यापरमातिराभावंयाति॥ तद्यथा॥ प्रदीपोपरमात्प्रकाशाभावः वेधर्म्माद्दृष्टाद्भवतिकथ
मधर्मसंस्राददृष्टादज्ञानंभवति॥ अज्ञानाच्चमोहोमोहततः॥ इच्छाद्वेषोजायेतेइच्छाद्वे
षाभ्यांधर्माधर्मौसरणबंध॥ अलसंसारस्यप्रसृतिस्तस्माद्भवत्यदृष्टाभावसंयोगाभा
वः॥ कोतरस्यसंयोगस्याभावः॥ जीवनसंज्ञकस्यधर्माधर्माणोद्ः॥ सदेहस्यात्मनोम
नसासंयोगाज्जीवनंतस्यधर्माधर्मयोरभावादभावोआउभौयश्चप्रत्ययशरीरस्यात्यं
तमभावः॥ समोक्षः कथमभावोधर्माधर्मयोरनागतानुत्पत्तिसंचितानिरोधाभ्याम
नागतानुत्पत्तिः॥ संचितनिरोधश्चाद्विविधोभावस्तत्रानागतानुत्पत्तिस्तावद्धर्माध
र्मयोः॥ शरीरेन्द्रियमनोव्यतिरिक्तात्मदर्शनादकुशलस्या

नानोपरिवर्जनाद्धर्मस्यापितत्साधनानामनभिसंबंधान्नानभिसंहितकर्मबन्धाती

त्तिसंचित्तनिरोधापित्तउद्वेगापरिखेदफलादधर्मनास्तस्मात्संसारादुद्वेगः॥शरीरलोकलो

कलाश्रीते॥इनशोकादिनिमित्तशरीरपरिखेदप्रदायाधर्मोतिरिच्यते॥भोगादोषदर्शनात्त

षस्माच्चपदार्थानांतत्वविनिर्णयात्शीतिमारभ्यधर्मस्यविनाशः॥अतोमोक्षइत्यपरेषाद

र्शने दुःखादिनिवृत्तिरित्यन्येषांदुः॥खजन्मप्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञानानामुत्तरोत्तराप

यतदनंतराभावान्निः॥अपवर्गाधिगमइत्यन्येषांदर्शनेऽदंप्रत्यक्षतोमिथ्याज्ञानस

वेषामुत्तरस्यतत्वज्ञानान्निवृत्तोपस्तदनंतरापायस्तस्यनिवृत्तिः॥कोस्यासौदोषःसहि

मिथ्याज्ञानादनंतरस्तत्कार्यत्वात्सचोत्तरःप्रवृत्तेः॥प्रवृत्तिश्चानंतरा॥तत्कार्यत्वा

त्तत्रोदोषा॥भावेप्रवृत्त्यभाव॥प्रवृत्तिरप्युत्तराजन्मनः॥प्रवृत्तेरभावाज्जन्माभावस्तत्का

र्यत्वाज्जन्मोत्तरंदुःखादतोजन्माभावाद्दुःखनिवृत्तिस्तन्निवृत्तौचात्यन्तिकःसुख

राज०टी०
१७

दुःखानुपभोगोनिःश्रेयसमिति॥ अविद्याप्रत्ययाःसंस्काराइत्यादिवचनंकेषांचिदविद्याविप
र्य्यासात्मिकासर्वेभावेष्वनित्यानात्माशुचिदुःखेषुनित्यसात्मकशुचिसुखाभिमानरूपातत्प्र
त्ययाः॥संस्काराइत्यादिवचनंकेषांचित्॥ केपुनस्तेसंस्काराःरागादयस्तेचत्रिविधाः॥पुण्यापु
ण्यानेञ्ज्यसंस्काराः॥ तत्रपुण्यापगानांसंस्काराणांपुण्योपगमेवविज्ञानंभवति॥यतइद
मुच्यते॥ अविद्याप्रत्ययाःसंस्काराःवस्तुप्रतिविज्ञप्तिर्विज्ञानमिति॥ अपुण्यापगानांसं
स्काराणामपुण्योपगमेवविज्ञानंभवति॥ यदेतदुच्यते॥संस्कारप्रत्ययंविज्ञानं॥विज्ञा
नसंभूताश्चत्वारःस्कंधानामचत्वारिमहाभूतानिरूपंनामचरूपंनामरूपंचनामरूपा
मिति॥आनेञ्ज्यापगानांसंस्काराणामानेञ्ज्योपगमेवविज्ञानंभवतियतइदमुच्यतेविज्ञानप्र
त्ययंनामरूपंनामरूपसंनिहितानींद्रियाणिषडायतनमितिनामरूपकृष्णषडिंद्रिय
तनद्वारैःकृत्यक्रियाःप्रजायंतइतिनामरूपप्रत्ययंषडायतनमुच्यते॥त्रयाणांध

मेराणांसंनिपातः॥स्पर्शः॥केषांत्रयाणांविषयेंद्रियविज्ञानानांसंगतिः॥स्पर्शः॥षड्भ्यआयतने
भ्यः॥षट्स्पर्शकायाः॥प्रवर्त्तंतइतिषडायतनप्रत्ययःस्पर्शः॥स्पर्शानुभवनंवेदनायज्जाती
यः॥स्पर्शोभवतितज्जातीयावेदनाप्रवर्त्ततइतीदमुच्यतेस्पर्शप्रत्ययावेदनेति॥वेदनाध्य
वसानात्तृष्णायत्तस्मात्वेदनाविशेषानास्वादयत्याभिनंदयत्यध्यवस्यातितत्तृष्यतीतिसावेदना
प्रत्यया॥ तृष्णोच्यतेतत्तृष्णावैपुल्यमुपादानंसोमप्रियासानुरागेतिभेवत॥नित्यमपरित्या
गाभूयाभूयश्चप्रार्थना॥तदुच्यते॥तृष्णाप्रत्ययमुपादानमिति॥उपादाननिमित्तंपुनर्भ
वजनकंकर्मभवः॥एवंप्रार्थ्यमानः॥पुनर्भवजनकंकर्मसमुत्थापयति॥कायेनमनसे
वाचातद्धेतुकःस्कंधप्रादुर्भावोजातिर्जातिस्कंधपरिपाकोजरा॥जात्यभिनिर्वृत्तानां
स्कंधानामपचयः॥परिपाकः॥परिपाकाद्विनाशोभवतितन्मरणं॥तदेवंजातिप्रत्ययंजराम
रणमुच्यते॥एवमयंद्वादशांगः प्रतीत्यसमुत्पादः॥अन्योन्यहेतुकस्तत्रसर्वभावस्वविपरी

तद्दर्शनंविद्या॥यत्सर्वभावेष्वनित्यानात्मकाशुचि॥दुःखेष्वनित्यानात्मकाशुचिदुःखद
र्शनंसाविद्याततोमोक्षः॥कथमविद्यायाविद्यातोनिवृत्तिः॥अविद्यानिवृत्तेः।संस्कारनि
रोधः।संस्कारनिरोधाद्विज्ञाननिरोधः॥एवमुत्तरेष्वपीति॥तदेवमविद्यातोवधोभवति
विद्यातश्चमोक्षइतिमिथ्यादर्शनादीरितिमतं॥भवतामिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषा
ययोगाबंधहेतवइतिभवतामार्हतानामपिमतं॥पदार्थाविपरीताभिनिवेशाश्रद्धानंमि
थ्यादर्शनविपरीताभिनिवेशश्चमोहात्मोहश्चाज्ञानमिति॥अज्ञानाद्बंधः।अतो
मिथ्यादर्शनमादिर्बंधस्यसामायिकमात्रप्रतिपत्तेश्चानंता॥सामायिकमात्रासिद्धा इति
वचनात्॥सामायिकंचज्ञानमतआर्हतानामपिज्ञानान्मोक्षइत्यविसंवादात्त्रितयं
मोक्षमार्गकल्पनानयुक्ता।किंच॥दृष्टांतसामर्थ्याद्वणिकस्वप्रियैकपुत्रवत्तद्यथा।
वणिकस्वप्रियैकपुत्रसहप्रविश्यहृजनाबमध्यमानवालमुपलभ्यातिदुःखाभिभवमूर्छ

यागतमारोग्यंवाभवद्धिनिवृत्तकार्यादिनिश्चयस्यचास्यकुशलसुहृद्भिस्त्वायपूर्विकंप्रा
त्याहितमार्गावृत्तेः॥स्वपुत्रएवदर्शनविषयमुपनीतेअयंममपुत्रइत्याविर्भूततत्त्वज्ञा
नस्यस्वपुत्रस्यस्वपुत्रसाक्षेपोद्भूतमिथ्याज्ञानजनितदुःखंतद्भूतपूर्वमिवाभवदेवमज्ञा
नाद्बंधः॥केवलाद्ब्रह्मज्ञानान्मोक्षइतिनवांनांतरीयकत्वाद्रसायनवत्॥नवाणघटोप्रः॥
किंकारणांनांतरीयकत्वान्नहिवित्तयमंत्रेणमोक्षंमामिरास्त॥कथंरसायनवद्यथा
नरसायनज्ञानादेवरसायनफलेनाभिसंबंधः॥रसायनश्रद्धानक्रियाभावाद्यदिवार
सायनज्ञानमात्रादेवरसायनफलसंबंधः॥कस्यचिद्दृष्टः॥सोपिधीयतां॥नचासावस्तिन
चरसायनक्रियाभावादेव॥ज्ञानश्रद्धानाभावान्नचरसायनश्रद्धानमात्रादेवरसायन
ज्ञानपूर्वक्रियासेवनाभावादेतारसायनज्ञानश्रद्धाक्रियासेवनापेक्षस्यतत्फलेनाभि
संबंधइतिनिःप्रतिद्वंद्वमेतत्तथ्यानमोक्षमार्गज्ञानादेवमोक्षेणाभिसंबंधः॥दर्शनचा

रत्न०टी०
२९

रित्राभावान्न च श्रद्धानाद्वा॥ मोक्षमार्गे ज्ञानपूर्वक्रियानुष्ठानाभावान्न चाक्रियामात्रादेव ज्ञानश्रद्धानाभावाद्यतः॥ क्रियाज्ञानश्रद्धानरहितानि:फलेति यदि च ज्ञानमात्रादेव क्वचिदर्थसिद्धिर्दृष्टा साभिधीयते॥ न चासावस्त्यतो मोक्षमार्गो त्रितयकल्पना ज्यायसीति॥ अनंताः सामायिकसिद्धा इत्येतदपि त्रितयमेव साधयति॥ कथं ज्ञस्वभावस्यात्मनस्तत्त्वश्रद्धानस्य सामायिकचारित्रोपपत्तेः॥ समयएकत्वमभेद इत्यनर्थांतरं॥ समय एव सामायिकं चारित्रं। सर्वसावद्यनिवृत्तिरिति तद्भेदेन संग्रहादिति॥ उक्तं च॥ हतं ज्ञानं क्रियाहीनं हतं चाज्ञानिनां क्रिया॥ धावन् किलांधको दग्धः॥ पश्यन्नपि च पंगुलः॥ २॥ संयोगमेवह वदंति तज्ज्ञा न ह्येकचक्रेण रथः प्रयाति॥ अंधश्च पंगुश्च वने प्रविष्टौ तौ संप्रयुक्तौ नगरं प्रविष्टाविति। द्वयं मोक्ष इति वदतोऽनवस्थानाद्युपदेशाभावः॥ यस्य ज्ञानादेव मोक्षस्तस्यानवस्थानाद्युपदेशाभावः॥ यथा प्रदीपस्य तमोनिवृत्तिहेतुत्वात्प्रदीपसंततिर्न मुहूर्त्तमपि तमो वतिष्ठति। न

ह्येतदुक्तं प्रदीपस्थनामज्वलतेतमस्थावतिष्ठत इति तथात्मस्वरूपावबोधाविर्भावा नंतरमेवास्यमोक्षः स्यान्नह्येतदुक्तमज्ञानंचनामपोहस्यकारणमस्तिनचमोक्ष इति ततोज्ञानानंतरमेवास्यशरीरेंद्रियवृत्त्यादिनिवृत्तेः प्रवचनोपदेशाभावः संस्कारक्षयाद वस्थानादुपदेश इति चेन्न प्रतिज्ञातविरोधात्स्यादेतद्यावदस्यसंस्कारानक्षीयंते ता वदवस्थानमित्युपदेशः उपपन्न इति तन्न किं कारणं प्रतिज्ञातविरोधाद्यदुक्तं उत्पन्नज्ञानोपिसंस्कारक्षयापेक्षत्वादवतिष्ठतेनमुच्यतेनतर्हि ज्ञानादेवमोक्षः कु तः संस्कारक्षयादितियत्प्रतिज्ञातं ज्ञानेनचापवर्ग इति तद्विरोधः किंच उभय थादोषोपपत्तेः इदमिहसंप्रधार्यं संस्कारक्षयस्यज्ञानंवाहेतुः स्यादन्योवेतिः य दिज्ञानंननुज्ञानादेवसंस्कारनिरोध इति प्रवचनोपदेशाभावः अथान्यः संकोन्यो भवितुमर्हति अन्यतमस्यारित्रादितिपुनरपिप्रतिज्ञातविरोध इति किंचप्रव्रज्या

राजवा

२०

द्यनुष्ठानाभावप्रसंगश्च॥यदिज्ञानादेवमोक्षः।ननुज्ञानएवयत्नःकार्यः॥शिरस्तुं
डमुंडनकाषायांबरधारणादिलक्षणाप्रव्रज्यायमनियमभावनाद्यभावप्रसंगः
स्यात्॥ज्ञानवैराग्यकल्पनायामपि॥किमंवस्थानाभावादुपदेशाः
र्थपरिज्ञानेसतिविषयानभिष्वंगलक्षणेचवैराग्येऽभ्यासस्यतत्क्षणएवमोक्षोपप
त्तेः॥किंच॥नित्यानित्यैकांतावधारणेतत्कारणासंभवः॥नित्याएवार्थाअनि
त्याएवेति॥एकांतावधारणेतत्कारणासंभवः॥तत्कारणस्यज्ञानवैराग्यस्यसंभव
स्तद्यथानित्यत्वैकांतेविक्रियाभावात्ज्ञानवैराग्याभावः॥विक्रियाहिद्विविधा॥स्था
नादिविपरिणामलक्षणादेशांतरसंक्रमरूपाच॥येषांनित्यएवात्मासर्वगतश्चे
तिदर्शनंतेषामुभयथापिसानास्तिततश्चतुष्टयत्रयद्वयसंनिकर्षजज्ञानाभावाद्वैरा
ग्यवृत्तेरात्मनआकाशस्येवमोक्षाभावः॥स

मवायादितिचेन्न॥तस्यप्रत्याख्यातत्वात्क्षणिकैकांतेप्यवस्थानाभावात्॥ज्ञानवै
राग्यभावनाभावः॥येषांमतंक्षणिकाःसर्वसंस्काराइतितेषामप्युत्पत्त्यनंतरंवि:
नाशेसतिज्ञानादीनामवस्थानंनास्तिनचतेभ्योऽन्यदवस्थास्नुवस्तुविद्यतेतस्तद
भावात्ज्ञानवैराग्यभावनाभावस्ततएवोत्पत्त्यनंतरंनिरन्वयविनाशाभ्युपगमात्प
रस्परसंश्लेषाभावेनिमित्तनैमित्तिकव्यवहारापह्नवादविद्याप्रत्ययाःसंस्कार
इत्येवमादिविरुध्यते॥संतानादिकल्पनायांवान्यत्वानन्यत्वयोरनेकदोषानुषंग
गः॥विपर्ययाभावः प्रागनुपलब्धेर्वाबाधाभावः॥इहलोकेप्रागनुभूतस्थाणुपु
रुषविशेषस्यप्रकाशाभावादभिभवात्करणानांमोहाद्वाविशेषानुपलब्धौविपर्ययोदृ
ष्टः॥नचावनितलभवनसंभूतस्यप्रागप्रतीतदंतस्यविपर्ययप्रत्ययोभवतिनचतथा
नादौसंसारेनभिव्यक्तशक्तेः पुरुषस्यगुणांतरोपलब्धिरस्ति॥स्मृतेः॥प्रा

गनुपलब्धेर्नास्तिविपर्ययस्तथासर्वभावेष्वनित्यानात्मकाशुचिदुःखेषुनित्यसात्म
कशुचिसुखरूपेणविपर्ययोनास्तिप्रागनुभूतविशेषत्वात्॥यदिवाक्वचिद्प्रसि
द्धसामान्यविशेषस्यकस्यचिद्विपर्ययोदृष्टः॥सोभिधीयतांनचोच्यतेतोविपर्यया
भावाद्बंधाभावः तत्रयदुक्तंविपर्ययाद्बंधइतितद्बाहन्यतेऽथप्राक्तद्विशेषोप
लब्धिरभ्युपगम्यतेतेननुतदेवतद्बुद्धुकेनमोक्षेणाभवितव्यमितिबंधाभावः॥स्या
चप्रत्यर्थवशवर्तित्वाच्चविपर्ययाभावाइत्यनुवर्त्तते॥येषांदर्शनंप्रत्यर्थवशवर्तिवि
ज्ञानमितितेषांपुरुषविषयंविज्ञानंनस्थाणुमगृह्णातिस्थाणुविषयंचयद्विज्ञानं
नतत्पुरुषमवबुध्यते॥अतः॥परस्परविषयसंक्रमाभावान्नसंशयोनविपर्ययस्त
थासर्वेषुपदार्थेष्वनेकार्थग्रहणैकविज्ञानाभावादसतिविपर्ययेबंधाभावस्तत्रए
वपदार्थविशेषानुपलब्धेर्मोक्षाभावः॥नह्येकार्थग्राहिविज्ञानंतदंतरमवाबनत्ति

ज्ञानदर्शनयोरेकत्वंकुतः युगपत्प्रवृत्तेरिति॥नन्नकिंकारणं। तत्वावायश्रद्धानभेदा
त्कथंतापप्रकाशवद्यथातापप्रकाशयोर्युगपदात्मलाभेपिदाहद्योतनसामर्थ्यभेदान्नैक
त्वंतथाज्ञानदर्शनयोस्तत्वावायश्रद्धानभेदान्नैकत्वंतत्वस्यह्यवगमोज्ञानंश्रद्धानंदर्श
नमिति॥दृष्टविरोधाच्चयस्यमतंयुगपदात्मलाभः॥ एकत्वेहेतुरितितस्यदृष्टविरोध
आपद्यतेदृष्टंहिगोविषाणादीनांयुगपदुत्पद्यमानानामपिनानात्वंउभयनयसद्भावेन्य
तरस्याश्रितत्वाद्वारूपादिपरिणामवत्॥इतिसूत्रं।उभयनयसद्भावेन्यतरस्याश्रितत्वा
द्धानदोषः॥कथंरूपादिपरिणामवद्यथापरमाण्वादिपुद्गलद्रव्याणांवाह्याभ्यंतरप
रिणामकारणापादितेयुगपद्रूपादिपरिणामेपिरूपादीनामेकत्वं॥तथाज्ञानद
र्शनयोरपि॥अथवाउभयनय।सद्भावेन्यतरस्याश्रितत्वाद्यथारूपादिपरिणामा
नांद्रव्यार्थिकापर्यायार्थिकयोरन्यतरगुणप्रधानभावार्पणेनस्यादेकत्वंस्यान्नाना
त्वंकथंमिहपर्यायार्थिकगुणभावेद्रव्यार्थिकप्रधान्यात्पर्यायार्थार्पणादेनादिपा

रिणामिकपुद्गलद्रव्यार्थादेशात्स्यादेकत्वंयथारूपपर्यायः॥पुद्गलद्रव्यंतथारसादयो
पिद्रव्यार्थादेशात्पुद्गलद्रव्यंतेषामेवद्रव्यार्थिकगुणभावेपर्यायार्थिकप्राधान्याद्व
र्पणात्प्रतिनियतरूपादिपर्यायार्थेनार्पितानांस्यादन्यत्वं॥यतोन्योरूपपर्यायः
अन्येचरसादयस्तथाज्ञानदर्शनयोरनेनविधिनानादिपारिणामिकचैतन्यजीवद्र
व्यार्थादेशात्स्यादेकत्वं।यतोद्रव्यार्थादेशाद्यथाज्ञानपर्यायआत्मद्रव्यंतथादर्शन
मर्पितयोरेवप्रतिनियतज्ञानदर्शनपर्यायार्थार्पणात्स्यादन्यत्वं॥यस्मादन्योज्ञान
पर्यायः।अन्यश्चदर्शनपर्यायः॥ज्ञानचारित्रयोरकालभेदादेकत्वमगम्यावबोध
वदितिचेन्नाशूत्पत्तौसूक्ष्मकालाप्रतिपत्तेरुत्पलपत्रशतव्यधनवत्स्यादेतत्ज्ञानचा
रित्रयोरेकत्वं।कस्मादकालभेदात्कथमगम्यावबोधवद्यथाकेनचिन्नो
तान्यांनाभिसरणोत्सुकः।मतिनापुंसामेघोदयोद्भूतबहलांधकारायांरात्रौ
लेमात्रुपंश्चलीस्वाभिलाषितेतिस्पृष्ट्वातदैवविरक्ततांचविदधातितन्नतेनध्यो
ज्ञानंयदासन्नंतथादैवागम्यावबोधादगम्यागमननिवृत्तिः॥नागम्याव

वोधागम्यागमननिवृत्त्योः।कालभेदोस्ति।तथायदैवज्ञानावरणक्षयोपशमाज्जीवे
षुज्ञानज्जीवाइत्याविर्भवतितदैवतेनहिंस्याइतिजीवेहिंसाइतिजीवेहिंसात्रत्यस्य
निवृत्तिः।निवृत्तिश्चचारित्रंनचज्ञानहिंसानिवृत्त्योः।कालभेदोस्तीतितन्नकिंका
रणमाशूत्पत्तेःसूक्ष्मकालाप्रतिपत्तेस्तत्राप्यस्त्येवकालभेदः।सोऽस्मात्तुनप्रतीय
ते।कथमुत्पलपत्रशतव्यधनवद्यथोत्पलपत्रशतव्यधनक्रमः।असंख्येयसम
यिकःसर्वज्ञप्रत्यक्षोऽतिसूक्ष्मोस्तिनतुविभाव्यतेसूच्यग्रस्थैर्यतोयावदेकमुत्पल
पत्रमसिछित्वाद्वितीयंछिनत्तितावदसंख्येयाः।समयाअतीताइतिकालसूक्ष्मो
पदेशस्तथान्योगम्यावबोधकालः।अन्यश्चनिवृत्तिकालः।अर्थभेदाच्चाकिंनेक
त्वमितिवर्त्तते।ज्ञानस्यतत्त्वावबोधोर्थः।चारित्रस्यकर्मादानहेतुक्रियाविशेषोपर
मोर्थइति।अतोनानात्वं।कालभेदाभावेनार्थभेदहेतुर्गतिजात्यादिवत्।नकाल
भेदाभावः।अर्थभेदहेतुत्वायोग्यःकथंगतिजात्यादिवद्यथा।यदैवदेवदत्तजन्म
तदैवमनुष्यगतिपंचेंद्रियजातिशरीरवर्णगंधादीनांजन्मनान्योदेवदत्तजन्मका

लः॥अन्यश्चमनुष्यगत्यादिपर्यायजन्मकालः॥नचैककालत्वान्मनुष्यगत्यादीना
कत्वंयस्यपुनः॥कालभेदाभावएकत्वहेतुरिष्टस्तस्यमनुष्यगत्यादिपर्यायाणामे
कत्वप्रसंगोनचेष्यते॥अतोनकालभेदाभावात्ज्ञानचारित्रयोरेकत्वं॥ उक्तंच॥किं
क्तमुभयनयसद्भावाश्रयादेकत्वंस्यान्नानात्वमितिलक्षणभेदात्तेषामे
पपत्तिरितिचेन्न॥परस्परसंसर्गेसत्येकत्वंप्रदीपवत्स्यादेतत्तेषांसम्यग्दर्शनादी
नांमेकमार्गत्वंनोपपद्यते॥कुतः लक्षणभेदात्नहिभिन्नलक्षणानामेकत्वंयुज्य
ते॥नतस्त्रयोमीमोक्षमार्गाः॥प्रसक्ताइतितन्नकिंकारणंपरस्परसंसर्गेसत्येक
दीपवद्यथापरस्परविलक्षणवर्तिस्नेहानलार्थानांवाह्याभ्यंतरपरिणा
मकारणापादितसंयोगपर्यायाणांसमुदयेभवत्येकः॥प्रदीपोनत्रयः॥
रविलक्षणासम्यग्दर्शनादित्रयसमुदयेभवत्येकोमोक्षमार्गोनत्रयः॥किं
नांमेकत्वावाप्तौनप्रतिवादिनोविसंवदते॥केचित्ताक्दाहुः
दिभिन्नलक्षणानांसत्वरजस्तमसांसाम्ये

प्रधानमेकं न तेषां त्रित्वात्प्रधानस्य त्रैविध्यमिति॥ अपर आहुः॥ काकवडवादीनां चतुर्णां भूतानां भौतिकानां च वर्णादीनां विलक्षणानां समुदय एको रूपपरमाणुः न तेषां भेदात्परमाणोरनेकत्वं तथा रागादीनां धर्माणां प्रमाणप्रमेयाविगमरूपाणां च विलक्षणानां समुदय एकं विज्ञानं न तेषां भेदाद्धि ज्ञानभेद इति इतर आहुः श्वित्राणां तन्तूनां समुदयश्चित्रपट एकः॥ न तेषां भेदात्पटस्य भेद इति। तद्वदिहापि सम्यग्दर्शनादीनां भिन्नलक्षणानां समुदय एको मोक्षमार्ग इति को विरोध एषां पूर्वस्य लाभे भजनीयमुत्तरं एषां सम्यग्दर्शनादीनां पूर्वस्य लाभे भजनीयमुत्तरं वेदितव्यं उत्तरलाभे तु नियतः॥ पूर्वलाभः॥ उत्तरस्य तु लाभे नियतः॥ पूर्वलाभेद्र ष्टव्यः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणां पाठं प्रति पूर्वत्वमुत्तरत्वं च॥ पूर्वस्य सम्यग्दर्शनस्य लाभे ज्ञानमुत्तरं भजनीयं॥ उत्तरज्ञानलाभे तु नियतः॥ पूर्वसम्यग्दर्शनलाभः तथा पूर्वज्ञानलाभे उत्तरं चारित्रं भजनीयं॥ उत्तरचारित्रलाभे तु नियतः॥ सम्यग्दर्शनज्ञानलाभः॥ तदनुपपत्तिरज्ञानपूर्वकश्रद्धानप्रसंगात्पूर्वस्य लाभे भजनी

यदुत्तरमित्येतस्यानुपपत्तिः॥ कुतः॥ अज्ञानपूर्वकश्रद्धानप्रसंगात् यदि पूर्वस
म्यग्दर्शनलाभे उत्तरज्ञानलाभो भजनीयः॥ ननु ज्ञानाभावादज्ञानपूर्वं श्रद्धा
नप्रसंगात् किंच॥ अनुपलब्धस्वतत्त्वे श्रद्धानानुपपत्तिरविज्ञानफलरसोपयोग
वत्॥ यथा नाविज्ञातफले तद्रसोपयोगो मधुरफलस्य रसं संपादयतीति श्रद्धानमस्ति
तथा नाविज्ञाने तु॥ जीवादिषु श्रद्धानाभावः स्यात्॥ किंच॥ आत्मस्वरूपाभावप्र
संगात्॥ यदि सम्यग्दर्शनलाभे ज्ञानं भजनीयत्वात् सद्विरोधान्मिथ्याज्ञाननिवृत्तौ
सम्यग्ज्ञानस्य चाभावात्॥ ज्ञानोपयोगाभावः॥ आत्मनः॥ प्रसक्तः॥ ततश्च लक्ष
णाभावाल्लक्ष्यस्यात्मनोऽप्यभावः॥ स्यात् तदभावाच्च॥ मोक्षमार्गपरीक्षाव्यर्थेति न
वा यावति ज्ञानमित्येतत्परिसमाप्यते तावतोऽसंभवान्नयापेक्षं वचनं न वा एष दोषः
किं कारणं यावति ज्ञानमित्येतत्परिसमाप्यते तावतोऽसंभवान्नयापेक्षमिदं वचनं
भजनीयमुत्तरमिति॥ क्वचन ज्ञानमित्येतत्परिसमाप्यते॥ श्रुतकेवलयोर्यतः॥ श्रु
तकेवलज्ञानग्राही शब्दनयः॥ श्रुतकेवले एव वर्तते नान्यत्र ज्ञानमपरिपूर्णत्वात्

दितितदपेक्षंसंपूर्णंह्यादशांगंचतुर्दशपूर्वलक्षणंश्रुतं॥ केवलंचभजनीयमुक्तं
तथापूर्वसम्यक्दर्शनलाभेदेशचारित्रंसंयतासंयतस्यसर्वचारित्रंप्रमत्तादारभ्य
सूक्ष्मसंपरायांतानांयत्त्वयावत्त्वनियमादस्तिसंपूर्णंयथाख्यातचारित्रंतुभजनी
यंपूर्वसम्यक्दर्शनज्ञानलाभेभजनीयमुत्तरमितिचेन्ननिर्देशस्यागमकत्वाद्यपादे
तन्नाज्ञानपूर्वकस्यश्रद्धानप्रसंगोस्तिकुतः॥ पूर्वसम्यक्दर्शनज्ञानलाभेचारित्रमुत्त
रंभजनीयमित्यभिसंबंधादिति॥ तन्नकिंकारणंनिर्देशस्यागमकत्वादुक्तोयम
र्थोननुतस्यनिर्देशोगमकः॥ पूर्वस्यलाभइतिपूर्वयोरितिहिवक्तव्यंस्यादर्थसामा
न्यनिर्देशादुभयगतिकल्पतेनैवंशक्यंव्यवस्थाविशेषस्याविवक्षितत्वादितरथा
हिउत्तरेपितथाप्रक्रमोतद्दोषाननिवृत्तिः॥ स्यात्तस्मात्पूर्वोक्तएवार्थोनयापेक्षंव
चनमिति॥ अथवाक्षायिकसम्यग्दर्शनलाभेक्षायिकंसम्यग्ज्ञानंभजनीयं॥ अथ
वयुगपदात्मलाभेसाहचर्यादुभयोरपिपूर्वत्वं॥ यथासाहचर्यात्पर्वतनारदयोः
पर्वतग्रहणेननारदस्यग्रहणंनारदग्रहणेनवापर्वतस्यग्रहणंतथासम्यग्दर्श

नस्यसम्यक्ज्ञानस्यान्यतरस्यात्मलाभेचारित्रमुत्तरंभजनीयं॥ इतितत्त्वार्थवा
र्त्तिकेव्याख्यानालंकारेप्रथमेध्यायेद्वितीयमान्हिकं॥ २॥ अमीषांमोक्षकार
णासामान्येसत्यविशिष्टानांविशेषप्रतिपत्त्यर्थमिदमाह॥ २॥ तत्त्वार्थश्रद्धानं
सम्यग्दर्शनं॥ सम्यगितिकोयंशब्दः॥ सम्यगितिप्रशंसार्थोनिपातः क्व्यंतोवासम्य
गित्ययंनिपातः॥ प्रशंसार्थोवेदितव्यः॥ सर्वेषांप्रशस्तरूपगतिजातिकुलायुर्वि
ज्ञानादीनामाभ्युदयिकानांमोक्षस्यचप्रधानकारणत्वात्प्रशस्तंदर्शनंसम्यग्दर्श
नं॥ ननुचसम्यगिष्टार्थतत्त्वयोरितिवचनात्प्रशंसार्थाभावइति॥ तन्नानेकार्थ
त्वान्निपातानां॥ अथवासम्यगितितत्त्वार्थोनिपातस्तत्त्वंदर्शनंसम्यग्दर्शनं अवि
परीतार्थविषयंतत्त्वमित्युच्यते॥ अथवाक्व्यंतोयंशब्दः समंचतीतिसम्यक् यथा
र्थोवस्थितस्तथैवावगच्छतीत्यर्थः॥ अथकिमिदंदर्शनमितिकरणादिसाधनो
दर्शनशब्दउक्तः दृशेः करणादिसाधनेल्युटिदर्शनशब्दोव्याख्यातः॥ दृशेरालो
कार्थत्वादभिप्रेतार्थासंप्रत्ययइतिचेन्नानेकार्थत्वात्॥ स्यादेतद्दृशिरयमालो

र्थेवर्त्तते॥ आलोकश्चेन्द्रियानिन्द्रियार्थप्राप्तिर्नं चासाविहाभिप्रेतः॥ श्रद्धानमिष्टेनात
स्यार्थस्यसंप्रत्ययोऽस्तीतितन्न॥ किंकारणमनेकार्थत्वादिहश्रद्धानमिष्टमभिसंब
ध्यते॥ कथंपुनर्ज्ञायतेआलोकइहनेष्टः॥ श्रद्धानमिष्टमितिअतउत्तरंपठतिमोक्ष
कारणप्रकरणच्छ्रद्धानगतिः॥ मोक्षकारणंप्रकृतंतत्त्वार्थविषयंश्रद्धानंमोक्ष
स्यकारणंनालोकइत्यतः॥ प्रकरणाच्छ्रद्धानगतिर्भवति॥ अथतत्त्वमित्यनेनकिं
प्रत्याय्यतेप्रकृत्यपेक्षत्वात्प्रत्ययस्यभावसामान्यसंप्रत्ययस्तत्त्ववचनात्तदिति
याप्रकृतिः॥ सामान्याभिधायिनीसर्वनामत्वात्प्रत्ययश्चभावेउत्पद्यतेकस्यभावेत
दित्यनेनयोऽर्थउच्यते॥ कस्यासौसर्वोऽर्थः॥ अतस्तदपेक्षत्वाद्भावस्यभावसामान्य
मुच्यतेतत्त्वशब्देनयोऽर्थोयथावस्थितस्तथातस्यभवनमित्यर्थः॥ तत्त्वेनार्यतइतित
त्वार्थः॥ अर्यतेगम्यतेज्ञायतेइत्यर्थः॥ तत्त्वेनार्थस्तत्त्वार्थः॥ येनभावेनार्थोव्यवस्थि
तस्तेनभावेनार्थस्यग्रहणंयच्छ्रद्धानंभवतितत्सम्यग्दर्शनंश्रद्धानशब्दस्यकर
णादिसाधनत्वंपूर्ववद्यथादर्शनशब्दस्यकरणादिसाधनत्वंव्याख्यातं॥ तथास्य

द्धानशब्दस्यापिचेदितव्यं सत्वात्मपरिणाम स्तुश्रद्धानशब्दवाच्योर्थः करणा
दिव्यपदेशभागात्मपरिणामोवेदितव्यः वक्ष्यमाणनिर्देशादिस्तत्राविवरणात्पु
द्गलद्रव्यसंप्रत्ययइतिचेन्नात्मपरिणामेपितदुपपत्तेः स्यादेतद्वक्ष्यमाणनिर्दे
शादिसूत्राविवरणात्पुद्गलद्रव्यस्यसंप्रत्ययः प्राप्नोतितन्न किंकारणंमात्मप
रिणामेपितदुपपत्तेः किंतत्वार्थश्रद्धानमात्मपरिणामः कस्यच्चात्मनइत्ये
वमादिकर्माभिधायित्वेप्यदोषइतिचेन्नमोक्षकारणत्वेनस्वपरिणामस्यविवक्षि
तत्वात्स्यादेतत्सम्यक्त्वकर्मपुद्गलाभिधायित्वेप्यदोषइतितन्न किंकारणंमोक्षका
रणमस्यविवक्षितत्वादौपशमिकादिसम्यग्दर्शनमात्मपरिणामत्वान्मोक्षकार
णत्वेनविवक्ष्यतेनचसम्यक्त्वकर्मपर्यायः पौद्गलिकत्वेऽस्यपरपर्यायत्वात्स्व
परिनिमित्तत्वादुत्पादस्येतिचेन्नोपकरणमात्रत्वात् स्यादेतत्स्वपरनिमित्तउत्पा
दोदृष्टः यथाघटस्योत्पादोमृन्निमित्तोदंडादिनिमित्तश्च तथासम्यग्दर्शनोत्पा
दःआत्मनिमित्तःसम्यक्त्वपुद्गलनिमित्तश्चतस्मात्तस्यापिमोक्षकारणत्वमुप

करणमात्रत्वादुपकरणमात्रंहिवाह्यसाधनंकिंच। आत्मपरिणामादेवतद्व्य
घातावादिदंदर्शनमोहाख्यंकर्मतदात्मगुणघाति। नान्यदात्मपरिणामादेवा
पक्षीणशक्तिकंसम्यक्त्वाख्यांलभते। अतो नतदात्मपरिणामस्यप्रधानंका
रणमात्मैवस्वशक्त्यादर्शनपर्यायेणोत्पद्यतइतितस्यैवमोक्षकारणत्वमुक्तं
किंच। अहेयत्वात्स्वधर्मस्य। नहीपतेपरित्यज्यतइत्यहेयोयमभ्यंतरआत्मनः
सम्यक्त्वपरिणामः। यतः सत्याभ्यंतरेआत्मनः सम्यक्त्वपरिणामेनियमेनात्मा
सम्यग्दर्शनपर्यायेणाविर्भवतिवाह्यस्तु हेयः कर्मपुद्गलः। नमंतरेणापिक्षायि
कसम्यक्त्वपरिणामात्। किंचप्रधानत्वादाभ्यंतरआत्मीयःसम्यग्दर्शनपरिणामः
प्रधानंसति। तस्मिन्वाह्यस्योपग्राहकत्वादतोवाह्यआभ्यंतरस्योपग्राहकः। प
रोक्षेनवर्ततइति। अप्रधानं। किंच। प्रत्यासत्तेः। प्रत्यासन्नंहिकारणंआत्मपरिणा
मोमोक्षस्यतादात्म्येनाविर्भावात्नतुसम्यक्त्वकर्मविप्रकृष्टांतरत्वात्तादात्म्येनैवा
परिणामात्वतस्मादहेयत्वात्प्रधानत्वात्प्रत्यासत्तेश्चमोक्षस्यकारणमात्मपरि

णामोपयुक्तानकर्म्मेति। अल्पबहुत्वकल्पनाविरोध इति चेन्नोपशमाद्यपेक्षस्य सम्य
ग्दर्शनत्रयस्यैव तदुपपत्तेः॥ स्यादेतत् सम्यग्दर्शनस्यात्मपरिणामत्वे अल्पबहुत्व
कल्पनाविरोध इति तन्न किं कारणं उपशमाद्यपेक्षस्य सम्यग्दर्शनत्रयस्यैव तदु
पपत्तेः सर्वेषु स्तोकाः॥ उपशमसम्यग्दृष्टयः॥ संसारिणः क्षायि
योसंख्येयगुणाः॥ क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टयोसंख्येयगुणाः॥ सिद्धाः क्षायि
सम्यग्दृष्टयोनंतगुणा इति। तस्मात् सम्यग्दर्शनमात्मपरिणामः श्रेयोभिमुखम
ध्यवसायः॥ तत्त्वग्रहणमर्थश्रद्धानमिति अर्थस्य लघुत्वात्॥ कश्चिदाह
णामनर्थकम् अर्थश्रद्धानमित्येवास्तु कुतो लघुत्वादिति न सर्वार्थप्रसंगात्॥ नैतद
युक्तं कुतः सर्वार्थप्रसंगात् तत्त्वग्रहणाद्धृते मिथ्यात्वादिप्रणीतेषु सर्वा
र्थेषु सम्यग्दर्शनं प्राप्नोति संदेहाच्चार्थशब्दस्यानेकार्थत्वात् अर्थशब्दोयमनेकार्थः
क्वचिद्द्रव्यगुणकर्मसु वर्ततेर्थ इति द्रव्यगुणकर्म्मस्विति वचनात् क्वचित्प्रयोजने
वर्तते किमर्थमिहागमनं वर्तते किमर्थमिहागमनं भवतः॥ किं प्रयोजनमिति क

चिह्नेवर्त्तते॥ अर्थवानयंदेवदत्तः॥ धनवानितिक्वचिदभिधेयेवर्त्तते॥ शब्दार्थसंबंध
इतिएवमर्थशब्दस्यानेकार्थाभिधायित्वेसंदेहः॥ कस्यार्थस्यश्रद्धानंसम्यग्दर्शनमिति
सर्वानुग्रहाद्दोषइति॥ चेन्नासदर्थविषयत्वाश्रयादेतन्नायंदोषः॥ सर्वार्थप्रसंगइति-
स्तुसर्वार्थविषयंश्रद्धानंसम्यग्दर्शनं॥ तथासतिसर्वानुग्रहः कृतोभवति॥ कश्चेदा
नीभवतोमहारः॥ सर्वोलोकोऽभ्युदयेनयुज्यतामितितन्न॥ किंकारणमसदर्थविषय
त्वान्नखलुकश्चिन्नोमहारः॥ असदर्थविषयंहितच्छ्रद्धानंसंसारकारणमिति॥ अ
तःसर्वानुग्रहार्थमेवतद्येनविशिष्यते॥ अर्थग्रहणादेवतत्सिद्धिरितिचेन्नविपरीत
ग्रहणदर्शनात्स्यादेतत्॥ अर्थ्यतइत्यर्थोनिश्चीयतइत्यर्थः॥ नचमिथ्यावादिप्रणीता
अर्थाः॥ असत्वात्तस्मादर्थग्रहणादेवतत्त्वसंप्रत्ययान्नार्थस्तत्त्वग्रहणेनेति॥ तन्न
किंकारणंविपरीतग्रहणदर्शनाद्यथा॥ पित्तोदयाकुलितकरणः॥ पुमान्मधुर
संकटुकंमन्यतेतथात्मामिथ्याकर्मोदयदोषादस्तित्वनास्तित्वनित्यत्वानित्यत्वा
नन्यत्वाद्येकांतरूपेणमिथ्याव्यवस्यति॥ अतस्तन्निराकरणार्थंतत्त्वग्रहणमित्य

र्थग्रहणंकिमर्थं॥ननुतत्वान्येवार्थाइति॥अर्थानांतत्वस्यातत्वसामानाधिकरण्यात्तत्व
वचनेनैवसंप्रत्ययः॥सिद्धः उच्यतेर्थग्रहणमव्यभिचारार्थं॥अर्थग्रहणंक्रियते॥
व्यभिचारार्थंतत्वमितिश्रद्धानमितिचेदेकांतनिश्चितेपिप्रसंगः॥
द्धानंतत्वश्रद्धानमित्युच्यतेएकांतनिश्चितेपिप्राप्नोतिएकांतवादिनोपिहिनास्त्या
त्मेत्येवमादितत्वमितिश्रद्दधाति॥नतत्वस्यश्रद्धानमितिचेत्भावमात्रप्रसंगः॥यदित
त्वस्यश्रद्धानंतत्वश्रद्धानमित्युच्यते॥भावमात्रप्रसंगः॥स्यात्तत्वंभावः॥सामान्यमि
केचित्कथयंतिद्रव्यत्वगुणत्वकर्मत्वादिसामान्यंद्रव्यादिभ्योऽर्थांतरंतस्यश्रद्धा
नस्यदर्शनंप्राप्नोतिनहिद्रव्यादिभ्योऽन्यत्सामान्यंयुक्तिमदिति॥परी
वातत्वमेकत्वमित्यर्थः॥पुरुषएवेदंसर्वमित्यादितस्यश्रद्धानंसम्यग्दर्शनंप्राप्नोतिन
चाद्वैतेक्रियाकारकभेदलोपप्रसंगादितितत्वेनश्रद्धानमितिचेत्कस्यकस्मि
प्रश्नानिवृत्तिः॥यदितत्वेनश्रद्धानमित्युच्यतेकस्यकस्मिन्वेतिप्रश्नोनविनिवर्तते
तस्मात्सूक्तमर्थग्रहणमव्यभिचारार्थमिति॥इच्छाश्रद्धानमित्यपरेव्यवसीयंति॥तद

युक्तंमिथ्यादृष्टेरपिप्रसंगाद्यतोमिथ्यादृष्टः।योवाहुस्तुल्यसुचिरख्यापयिषयार्हन्मत
विजिगीषयावाऽऽर्हतमतमधीयतेनचेषामंतरेणाध्ययनमस्तिऽतस्तेषामपिसम्य
ग्दर्शनंप्राप्नोतीत्ययुक्तमुक्तंरुच्याश्रद्धानमिति केवलिनिसम्यक्त्वाभावप्रसंगाच्चयदि
चेच्छासम्यक्त्वंइच्छाचलोभपर्यायः।नचक्षीणमोहकेवलिनिलोभोस्तितदभावादिच्छा
भावइतिसम्यक्त्वाभावःस्यात्।तस्माद्यद्भावाद्यथाभूतमर्थंगृह्णात्यात्मातत्सम्यग्दर्श
नमितिप्रत्येतव्यं।तद्द्विविधंसरागवीतरागविकल्पात्तदेतत्सम्यग्दर्शनंद्विविधं
कुतः।सरागवीतरागविकल्पात्प्रशमसंवेगानुकंपास्तिक्याभिव्यक्तलक्षणंप्रथ
मंरागादीनामनुद्रेकः।प्रशमः।संसाराद्भीरुतासंवेगः सर्वप्राणिषुमैत्रीऽनुकंपा
जीवादयोर्थाः।यथास्वंभावैः।संतीतिमतिरास्तिक्यंएतैरभिव्यक्तलक्षणंप्रथमंसरा
गसम्यक्त्वमित्युच्यतेऽऽत्मविशुद्धिमात्रमितरत्।सप्तानांकर्मप्रकृतीनांऽऽत्यंति
केपगमेसत्यात्मविशुद्धिमात्रमितरद्वीतरागसम्यक्त्वमित्युच्यते।पूर्वंसाधनंभवतिउ
त्तरंसाधनंसाध्यंच।अथैतत्सम्यग्दर्शनं।जीवादिपदार्थविषयंकथमुत्पद्यतइत्यत

त०वा० इत्यतआह॥तन्निसर्गादधिगमाद्वा॥निसर्गइतिकोर्थशब्दः॥निपूर्वात्सृजेर्भावेसाध
३० नोघञ्॥निसर्जनंनिसर्गः॥स्वभावइत्यर्थः॥अथाधिगमइतिकः॥अधिपू
धनः अचश्चाधिगमनमधिगमस्तयोर्हेतुत्वेननिर्देशः निसर्गादधिगमादिति॥
यायाकाचक्रियाउत्पद्यतइत्यध्याह्रियते॥सोपस्कारत्वात्सूत्राणां॥तदेतत्सम्यग्दर्शनं
निसर्गादधिगमाद्वाउत्पद्यतइति॥कश्चिदाहसम्यग्दर्शनेद्वैविध्यकल्पनानुपपत्तिरनु
पलब्धतत्वस्यश्रद्धानाभावाद्रसायनवत्॥द्विविधंसम्यग्दर्शनमितिकल्पनानोपपद्यते॥कु
तोनुपलब्धतत्वस्यश्रद्धानाभावात्कथंरसायनवत्॥यथात्यंतपरोक्षरसायनतत्वफल
स्यनरसायनेश्रद्धानंदृष्टंतथानाधिगतजीवादितत्वस्यनतत्त्वश्रद्धानमितिनैसर्गिकस
म्यग्दर्शनाभावः॥शूद्रवेदभक्तिवदितिचेन्न वैषम्यात्स्यादेतद्यथाशूद्रस्यानधिगतवेदा
र्थस्यवेदार्थेआत्यंतिकभक्तिस्तथानुपलब्धजीवादितत्वस्यश्रद्धानमितितन्नकिंका
रणंवैषम्यात्शूद्रस्यभारतादिश्रवणात्तत्प्रवचनानुवृत्त्यादिभिश्चवेदार्थभ
क्तिःनासौनैसर्गिकीइहतुनैसर्गिकीरुचिरिष्टेतिवैषम्यं॥अथवासम्यक्त्वाधि-

जीवादिपदार्थभक्तिः। नासौनैसर्गिकीरुचिरिष्टेतिवैषम्यं। अथवासम्यक्त्वाधिकाराज्जी
वादिपदार्थतत्त्वोपलब्धिपूर्वकेणसम्यग्दर्शनेनमोक्षकारणेनेहभवितव्यंनचस्वरू
पतादृशंश्रद्धानमितिवैषम्यं। मणिग्रहणवदितिचेन्नप्रत्यक्षेणोपलब्धिसद्भावात्
स्यादेतद्यथानधिगतमणिविशेषस्यापितत्सोमणिग्रहणंभवतितस्यचफलंदृष्टंतथा
नाधिगतजीवादितत्त्वस्यापितत्त्वग्रहणंभवति। तस्यचफलंभवतीतितन्नैसर्गिकंदर्शन
मितितन्न। किंकारणंप्रत्यक्षोपलब्धिसद्भावान्नात्यंतपरोक्षंमणिग्रहणमितिकिंतुप्रत्य
क्षतउपलभ्यग्रहणमितिविपर्ययविशेषंतुनप्रतिपद्यते। अतोस्यानुपलब्धमणिविशे
षस्यापिप्रत्यक्षदर्शनाद्ग्रहणंन्याय्यं। अत्यंतपरोक्षेतुजीवादितत्त्वेकथमस्यनिसर्ग
जसम्यग्दर्शनसिद्धिः। सामान्याधिगमेतुअधिगमसम्यग्दर्शनमेवेति। नापिप्रकाश
द्युगपदुत्पत्तेरभ्युपगमाच्च। किंनिसर्गजसम्यग्दर्शनाभावइत्यनुवर्तते। यस्यास्यसम्य
ग्दर्शनमुत्पद्यतेतदैवप्राक्तनंमत्यज्ञानंचसम्यक्त्वेनपरिणमतीत्यधिगमजमेवतद्भव
तियस्यज्ञानात्प्राग्दर्शनंस्यात्तस्यनैसर्गिकंस्यात्तच्चानिष्टमित्युच्यते। उभयत्रतुल्ये

तरंगहेतौवाह्योपदेशापेक्षात्तुपेक्षभेदाद्भेदः॥उभयत्रदर्शनेतरंगोहेतुस्तुल्यः॥
मोहस्योपशमः क्षयः॥क्षयोपशमोवातस्मिंसतियद्वाह्योपदेशादृतेप्रादुर्भवति
सर्गिकं॥यत्परोपदेशपूर्वकंजीवाद्यधिगमनिमित्तंतदुत्तरमित्यनयोरयंभेदः॥
पूर्वकेनिसर्गाभिप्रायोलोकवद्यथालोकेहरिशार्दूलवृकभुजगादयोनिसर्गतः॥क्रो
र्यशौर्याहारादिसंप्रतिपत्तौवर्त्तंतइत्युच्यंते॥नचासावाकस्मिकीकर्म्मनिमित्तत्वादनाक
स्मिक्यपिसतीनैसर्गिकीभवतिपरोपदेशाभावात्तथेहाप्यपरोपदेशपूर्वकेनिसर्गाभिप्रा
यः॥अपरआह॥भव्यस्यकालेननिश्रेयसोपपत्तेरधिगमसम्यक्त्वाभावः॥यद्यवधृत
मोक्षकालात्प्रागधिगमसम्यक्त्ववलान्मोक्षः॥स्यात्स्यादधिगमसम्यग्दर्शनस्यसाफल्यं·
नचादोस्त्यतः॥कालेनयोस्यमोक्षोसौनिसर्गजसम्यक्त्वादेवसिद्धइतिनविवक्षितापरि
ज्ञानान्नैतत्कर्त्तकुतः॥विवक्षितापरिज्ञानात्सम्यग्दर्शनादित्रयान्मोक्षउक्तः॥तत्रय
ग्रंथमंतरेणउत्पद्यतइत्युक्तेनिसर्गादधिगमाद्वेत्ययमर्थोत्रविवक्षितः।यदिसम्यग्दर्शना
देवकेवलान्निसर्गजादधिगमजाद्वाज्ञानचारित्ररहितान्मोक्षइष्टः स्यात्तदैदंयुक्तंस्या

द्भव्यस्यकालेनंनिश्रेयसोपपत्तेरितिनचायमर्थोत्रविवक्षितः॥ अथवायथाकुरुक्षेत्रे
क्वचित्कनकंवाह्यपौरुषेयप्रयत्नाभावाज्जायतेतथावाह्यपुरुषोपदेशपूर्वकजीवाद्य
धिगममंतरेणयज्जायतेतन्निसर्गजं॥ यथाकनकाश्मा विशुपायस्पुरुषप्रयोगापेक्षः
कनकभावमापद्यते॥ तथायसम्यग्दर्शनंविशुपायज्ञमनुष्यसंपर्कोजीवादिपदार्थ
तत्वाधिगमापेक्षमुत्पद्यते॥ तदधिगमजसम्यग्दर्शनमित्ययमर्थोविवक्षितः॥ नचान्यत
रस्याभावइति॥ अतोविवक्षितापरिज्ञानात्सम्यगुक्तमधिगमाभावइति॥ कालनिय
माच्चनिर्जरायाः॥ यतोनभव्यानांकृत्स्नकर्मनिर्जरापूर्वकमोक्षकालस्यनियमोस्ति
केचिद्भव्याः॥ संख्येयेनकालेनसेत्स्यंतिकेचिदसंख्येयेनकेचिदनंतेन॥ अपरे अनंतानंते
नापिनसेत्स्यंतीतिततश्चनयुक्तंभव्यस्यकालेननिश्रेयसोपपत्तेरितिचोदनानुपपत्ते
श्च॥ सर्वस्येयंचोदनानोपपद्यते॥ ज्ञानक्रियाद्वयात्त्रितयाच्चमोक्षमाचक्षाणस्यसर्वस्य
नेदंयुक्तंभव्यस्यकालेनमोक्षइति॥ यदिहिसर्वस्यकालोहेतुरिष्टःस्यात्बाह्याभ्यंतरका
रणनियमस्यदृष्टस्येष्टस्यवाविरोधः स्यात्तदित्यनंतरनिर्देशार्थेतदित्येतदनंतरस्यस

म्यग्दर्शनस्यनिवृत्त्यर्थंक्रियते। ननुतदप्रकृतमनंतरेणापितद्वचनंसिद्धंइतरथाहिमार्गसं
बंधप्रसंगः। अक्रियमाणेहितद्वचनेमोक्षमार्गोपिप्रकृतः। तेनाभिसंबंधः प्रस
ज्येत निसर्गमात्रेणापिमोक्षमार्गलाभउक्तः। स्यात्तुहुस्थस्यप्रज्ञिव्यापपयिषयाचमोक्ष
मार्गाधिगममात्रादेवमिथ्यादृष्टीनामपिमोक्षःस्यात्। ननुचानंतरस्यविधिर्वाभवति
प्रतिषेधोवेत्यनंतरत्वात्सम्यग्दर्शनेनैवसंबंधोन्याय्यः। प्रत्यासत्तेः प्रधानंबलीयइति
मार्गेणैवसंबध्येततस्मात्तद्वचनंनाक्रियतेविस्पष्टार्थं। इतितत्त्वार्थवार्तिकेव्याख्याना
लंकारेप्रथमोध्यायेतृतीयमाह्निकं। ३। तत्त्वार्थश्रद्धानंसम्यग्दर्शनमित्युक्तं
अथकिंतत्त्वमित्यतइदमाह। ४। जीवाजीवास्रवबंधसंवरनिर्जरामोक्षास्तत्त्वं
किमर्थमेषामुपादानं। ननुद्रव्यमित्येववक्तव्यंतद्भेदाहिसर्वेपदार्थाभवंतीति अतउत्तरं
पठति। एकाद्यनंतविकल्पोपपत्तौविनेयाशयवशान्मध्यमाभिधानं। एकः द्वौत्रयः सं
ख्येयाः असंख्येयाः अनंताइतिपदार्थाभिधानं। तत्रैकः पदार्थोभवति एकंद्रव्यमनं
तपर्यायमितिवचनात्। द्वौपदार्थौजीवाजीवभेदात्। त्रयः पदार्था अर्था

यभेदात्॥एवमुत्तरेष्ववचनविकल्पापेक्षयासंख्येयाज्ञानथैर्थस्रेयाविकल्पापेक्षया
असंख्येयाअनंताश्चभवंतितत्रविनेयाशयवशात्मद्वार्थैनिरूपणाभेदइतिमध्यमे
नक्रमेणाभिधानेकृतेइतिसंक्षेपेसुमेधसामेवप्रतिपत्तिःस्यादतिप्रपंचेचातिचिरेण
संप्रतिपत्तिर्लस्यादितिकश्चिदाह॥जीवाजीवयोरन्यतरस्त्रैवांतर्भावादास्रवादीनाम
नुपदेशः॥आस्रवोहिजीवोवास्यादजीवोवायदिजीवोजीवेंतर्भवतिअथाजीवएवंसं
वरादयोपितस्मादेषामनुपदेशोनर्थकउपदेशःअनुपदेशः॥नवापरस्परोपश्लेषेसं
सारप्रवृत्तितदुपरमप्रधानकारणप्रतिपादनार्थत्वान्नवानर्थकउपदेशः कुतःजी
वाजीवयोः॥परस्परोपश्लेषेसतिसंसारप्रवृत्तितदुपरमप्रधानकारणप्रतिपादनार्थ
त्वादिहमोक्षमार्गः॥प्रकृतः तस्यफलमवश्यंमोक्षोनिर्देष्टव्यः॥सकस्येतिजीवउपा
त्तः॥सचसंसारपूर्वकः॥संचसत्यजीवेजीवस्यभवातीत्यजीवउपात्तः॥तयोश्चप
रस्परोपश्लेषः॥संसारस्तत्प्रधानहेतुःआस्रवोबंधश्चउपात्तौतदुपरमस्यमोक्ष
स्यप्रधानहेतूसंवरनिर्जरेइत्युपादानंतयोरेवमेषांनिर्देशेनसतिप्रधानस्यमोक्ष

स्यप्रधानहेतुत्संवरनिर्ज्जरेद्रुपादानंतयोरेवमेषांनिर्ज्ञानेसतिप्राप्यस्यमोक्षस्यनि
र्ज्ञानंभवतीतिहेतुफलसामान्येनभूतस्यापिविशेषस्यपृथगुपादानंप्रयोजनार्थंक्षत्रि
याआयाताःसूरवर्मापीतिउभयथापिचोदनानुपपत्तिः॥ योजीवाजीवयोरंतर्भावा
दास्रवादीनामनुपदेशं चोदयतितस्योभयथापिचोदनानोपपद्यते
निजीवाजीवाभ्यांपृथगुपलभ्यवाचोदयेदनुपलभ्यवायदिपृथगुपलभ्यातएवत
तोर्थांतरत्वंसिद्धं अथानुपलभ्यातनुपलंभादेवचोदनाभावः॥ किंचजीवाजीवा
ग्राकिंसिद्धान्वाचोदयेदसिद्धान्वा॥ यदिसिद्धांश्चोदयेदंतएवार्थांतरभावः॥ अथासिद्धां
श्चोदयतिकथमत्रांतर्भावश्चोद्यते॥ नहिखरविषाणादीनामंतर्भावश्चोदनार्हः अ
नेकांताच्चचोदनानुपपत्तिरितिवर्त्ततेकथंद्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकयोर्गुणप्रधान
भावेनार्पणानर्पणाभेदाज्जीवाजीवयोरास्रवादीनांस्यादंतर्भावः स्यादनंतर्भावः प
र्यायार्थिकगुणभावेद्रव्यार्थिकप्रधान्यादास्रवादिप्रतिनियतपर्या
नादिपारिणामिकवच्चैतन्याचैतन्यादिद्रव्यार्थार्पणादास्रवादीनांस्याज्जीवेऽजीवे

वांतर्भावः। तथाद्रव्यार्थिकगुणभावेपर्यायार्थिकप्राधान्यादास्रवादिप्रतिनियतपर्या
यार्थार्पणादनादिपारिणामिकचैतन्याचैतन्यादिद्रव्यार्थानर्पणादास्रवादीनां
जीवाजीवयोः स्यादंतर्भावः। तदपेक्षयास्यादुपदेशोऽर्थवांस्तेषां निर्वचनलक्षणा
क्रमहेत्वभिधाने तेषां जीवादीनां पृथगुपदेशेप्रयोजनमुक्तेइदानीं निर्वचनलक्षणा
क्रमहेत्वभिधानंकर्तव्यं। तदुच्यते। त्रिकालविषयजीवनानुभवनाज्जीव दशसुप्रा
णेषु यथोपात्तप्राणपर्यायेण त्रिषुकालेषु जीवनानुभवनाज्जीवत्यजीवीज्जीविष्य
तीति वाजीवः। तथासतिसिद्धानामपिजीवत्वंसिद्धं। जीवितपूर्वत्वात्संप्रतिनजी
वंतिसिद्धाभूतपूर्वगत्याजीवत्वमेषामित्यौपचारिकत्वंस्यान्मुख्यंचेष्यतेनैषदोषः
भावःप्राणज्ञानदर्शनानुभवनात्सांप्रतिकमपिजीवत्वमस्ति अथवारूढिशब्दो
ऽयंरूढौचक्रियाव्युत्पत्त्यर्थैवेतिकादाचित्कंजीवनमपेक्ष्यसर्वदावर्तते गोशब्दव
त्। नहिपर्ययोजीवः। यस्यजीवनमुक्तलक्षणंनासौ नहिपर्ययाद्जीवइत्युच्य
ते। आस्रवत्यनेनास्रवणमात्रंवास्रवः। येनकर्मास्रवति। यद्वास्रवणमास्रवः

॰स्यनेनास्रवणमात्रंवास्रवः॥येनकर्मास्रवति॥यद्वास्रवणमास्रवः बध्यतेनेनबंध
नमात्रंवाबंधः बध्यतेयेनास्वतंत्रीक्रियतेयेनास्वतंत्रीकरणमात्रंवाबंधः संव्रि
यतेनेनसंवरणमात्रंवासंवरः येनसंव्रियतेयेनसंरुध्यतेसंरोधनमात्रंवासंवरः नि
र्जीर्यतेययानिर्जरणमात्रंवानिर्जरानिर्जीर्यतेनिरस्यतेययानिरसनमात्रंवा
निर्जरामोक्ष्यतेयेनमोक्षणमात्रंवामोक्षः॥मोक्ष्यतेस्यतेयेनासनमात्रंवामोक्षः
एतेषामितरेतरयोगेद्वंद्वः॥उक्तंनिर्वचनमिदानींलक्षणमुच्यते॥
त्वात्तद्विकल्पलक्षणोजीवः जीवस्वभावश्चेतनायतस्तदन्येभ्योद्रव्येभ्योभिद्यते
तद्विकल्पाज्ञानादयोयसंनिधानादात्माज्ञाताद्रष्टाकर्त्ताभोक्ताचभवतितल्लक्ष
णोजीवस्तद्विपरीतत्वादजीवस्तदभावलक्षणस्तद्विपरीतत्वा
त्ज्ञानादीनामभावोयस्यलक्षणंसोजीवः कथमभावोनिरुपाख्यो
लक्षणंभवति॥अभावोपिवस्तुधर्मोहिहेत्वंगत्वादेर्भाववत्अतोसौलक्षणमुपपद्यते
सहियदिवस्तुनोलक्षणंनस्यात्सर्वसंकरः॥स्यायद्येवंवनस्पत्यादीनामजीवत्वं

प्राप्नोतितदभावात्॥ज्ञानादीनांहिप्रवृत्तिनउपलब्धिर्नचतेषांतत्पूर्विकाप्रवृत्तिरस्ति
हिताहितप्राप्तिपरिवर्जनाभावादुक्तंच॥बुद्धिपूर्वांक्रियांदृष्ट्वास्वदेहेन्यत्रतद्ग्रहात्
मन्यतेबुद्धिसद्भावंसानयेषुनतेषुधीरिति॥नैषदोषस्तेषामपिज्ञानादयःसंति॥स
र्वज्ञप्रत्यक्षादितरेषामागमगम्याः॥आहारलाभालाभयोःपुष्टिम्लान्यादिदर्शनेनयुक्ति
गम्याश्चांडगर्भस्थमूर्छितादिषुसत्यपिजीवत्वेतत्पूर्वकप्रवृत्त्यभावाद्धेतुव्यभिचारः॥पु
ण्यपापागमद्वारलक्षणआस्रवः॥पुण्यपापलक्षणस्यकर्मणःआगमनद्वारमास्र
वइवास्रवःकउपमार्थः॥यथामहोदधेःसलिलमापगामुखैरहरहःपूर्यतेतथामिथ्या
दर्शनादिद्वारानुप्रविष्टैःकर्मभिरनिशमात्मासमापूर्यतइतिमिथ्यादर्शनादिद्वारमा
स्रवः॥आत्मकर्मणोरन्योन्यप्रदेशानुप्रवेशलक्षणोबंधःमिथ्यादर्शनादिप्रत्ययोपनी
तानांकर्मप्रदेशानामात्मप्रदेशानांचपरस्परानुप्रवेशलक्षणोबंधः॥बंधइवबंधः
कउपमार्थः॥यथानिगडादिद्रव्यबंधनबद्धोदेवदत्तोऽस्वतंत्रत्वादभिप्रेतदेशगमनाद्य
भावादतिदुःखीभवति॥तथात्माकर्मबंधनबद्धःपारतंत्र्याच्छारीरमानसदुःखाभ्य

दृंतोभवति॥ आस्रवनिरोधलक्षणः संवरः॥ पूर्वोक्तानामास्रवद्वाराणांशुभपरिणा
मवशान्निरोधः संवरः॥ संवरइवसंवरः॥ कउपमार्थः॥ यथासुगुप्तसुसंवृतद्वारक
वाटंपुरंसुरक्षितंदुरासदमरातिभिर्भवतितथासुगुप्तिसमितिधर्मानुप्रेक्षापरीषह
जयचारित्रात्मनः सुसंवृत्तेंद्रियकषाययोगस्याभिनवकर्मागमद्वारसंवरणात्संवरः
एकदेशकर्मसंक्षयलक्षणानिर्जरा॥ उपात्तस्यकर्मणस्तपो
एकदेशसंक्षयलक्षणानिर्जरा॥ निर्जरेवनिर्जरा॥ कउपमार्थः॥ यथामंत्रौषधवला
न्निर्जीर्णवीर्यविपाकंविषंनदोषप्रदंतथासविपाकाविपाकनिर्जराप्रत्ययतपोवि
शेषेणनिर्जीर्णरसंकर्मनसंसारफलप्रदं॥ कृत्स्नकर्मवियोगलक्षणोमो
र्शनादिहेतुप्रयोगप्रकर्षेसतिकृत्स्नस्यकर्मणः॥ श्चतुर्विधबंधवियोगोमोक्षः॥ मो
क्षइमोक्षः कउपमार्थःयथानिगडादिद्रव्यमोक्षात्सतिस्वातंत्र्येऽभिप्रेतप्रदेशगमनादे
शगमनादेपुमान्सुखीभवतितथाकृत्स्नकर्मवियोगेसतिस्वाधीनात्यंतिकज्ञानदर्श
नानुपमसुखमात्माभवतिलक्षणमुक्तमिदानींक्रमहेतुरुच्यते॥ तादर्थ्यात्सर्वस्य

द्स्यादौजीवग्रहणंयोयंमोक्षमार्गतत्वाविष्करणपरिस्पंदः॥सआत्मार्थस्तस्यमोक्षप
र्यायपरिणामाच्चोवाजीवाद्युपदेशपरिस्पंदः॥सआत्मार्थस्तस्योपयोगस्वाभाव्येसति
ग्राहकत्वादतआदौजीवग्रहणंतदनुग्रहार्थत्वात्तदनंतरमजीवाभिधानंयतः॥शरी
रवाङ्मनःप्राणापानादिनोपकारेणजीवमात्मानमनुगृह्णातिअतस्तदनंतरमजी
वाभिधानं॥तदुभयाभिधानत्वात्तत्समीपेआस्रवग्रहणं॥यतआत्मकर्मणोः परस्प
राश्लेषेसत्यास्रवप्रसिद्धिर्भवति॥अतस्तत्समीपेआस्रवग्रहणं॥तत्पूर्वकत्वाद्बंधस्य
ततः परंबंधवचनंयतआस्रवपूर्वकोबंधस्ततः परंवचनंतस्याक्रियतेसंवृतस्यबंधा
भावात्तत्प्रत्यनीकप्रतिपत्यर्थंसंवरवचनं॥यतः संवृतस्यात्मनोबंधोनास्तिततस्तत्प्र
नीकप्रतिपत्यर्थंतदनंतरंसंवरवचनंसंवरेसतिनिर्जरोपपत्तेस्तदनंतरंनिर्जरावचनं
यतः॥संवरपूर्विकानिर्जराततस्तदंतिकेनिर्जरावचनं॥अंतेप्राप्तत्वान्मोक्षस्यांतेवचनं
निर्जीर्णाष्टकर्मत्वंतेमोक्षः॥प्राप्यतइत्यंतेवचनंपुण्यपापपदार्थोपसंख्यानमितिचेन्ना
स्रवेबंधेवांतर्भावात्पुण्यपापपदार्थयोरुपसंख्यानंकर्त्तव्यं॥अन्यैरप्युक्तत्वादिति

राजवा॰ तत्वकिं कारणं। आस्रवेबंधेवांतर्भावात्। तत्रास्रवोबंधश्चपुण्यपापात्मकस्तत्वशब्द
३६ स्यभाववाचित्वाज्जीवादिभिस्सामानाधिकरण्यानुपपत्तिस्तत्वशब्दोभाववाचीतिव्या
ख्यातमेतत्। अतस्तस्यजीवादिभिर्द्रव्यवचनैः सामानाधिकरण्यंनोपपद्यते॥ नवाव्य
तिरेकात्तद्भावसिद्धेर्नैवानदोषः किंकारणमव्यतिरेकात्तद्भावसिद्धेर्नहिद्रव्याद्व्यति
रिक्तोभावोस्ति। अतस्तद्भावेनाध्यारोप्यते। यथाज्ञानमेवात्मेतियदितद्भावोध्यारोप्य
तेतर्हिलिंगसंख्यानुवृत्तिः॥ प्राप्नोतितर्हिलिंगसंख्यानुवृत्तौचोक्तंकिमुक्तंनोपात्तव्यक्ति
वचनत्वादिति॥ इतितत्वार्थवार्त्तिकेव्याख्यानालंकारेप्रथमेध्यायेचतुर्थमाह्निकं॥
४॥ एवंसंज्ञाख्यालक्षणादिभिरुद्दिष्टानांजीवादीनांसंव्यवहारविशेषव्यभिचारनिवृ
त्यर्थमाह॥ सू॥ नामस्थापनाद्रव्यभावतस्तन्न्यासः॥ नीयतेगम्यतेऽनेनार्थोनमतिवा
र्थमभिमुखीकरोतीतिनाम स्थाप्यतेप्रतिनिधीयतेसावितिस्थापना। द्रोष्यतेगंस्यतेगु
णैर्द्रोष्यतिगमिष्यतिगुणानितिवाद्रव्यं भवनंभवतीतिभावः नामादीनामितरेतरयोग
लक्षणोद्वंद्वः नामस्थापनाद्रव्यभावैर्न्नामस्थापनाद्रव्यभावतः आद्यादित्वात्तसिस्तेनन्य

तोपीतिवातत्सिः।।न्यसनंन्यस्यतइतिवान्यासोनिक्षेपइत्यर्थः।।तेषांन्यासस्तन्न्या
सः।।एतेषांनामादीनांकिंलक्षणमित्यत्रोच्यते।।निमित्तांतरानपेक्षंसंज्ञाकर्मनामनि
मित्तादन्यन्निमित्तांतरंतदनपेक्ष्यक्रियमाणासंज्ञानामेत्युच्यते।।यथापरमैश्वर्यल
क्षणेंदनक्रियानिमित्तांतरानपेक्षंकस्यचिदिंद्रइतिनामतथाजीवनक्रियानपेक्षंश्र
द्धानक्रियानपेक्षंवाकस्यचिज्जीवःसम्यग्दर्शनमितिवानामसोयमित्यभिसंबंधत्वे
नात्पस्यव्यवस्थापनीमात्रंस्थापनायथापरमैश्वर्यलक्षणोयः।।शचीपतिरिंद्रःसोय
मित्यन्यवस्तुप्रतिनिधीयमानंस्थापनाभवति।।एवंजीवइतिवासम्यग्दर्शनमितिआक्ष
निक्षेपादिषुसोयमितिव्यवस्थापनामात्रंस्थापना।।अनागतपरिणामविशेषंप्रतिगृ
हीताभिमुख्यंद्रव्यंयद्भाविपरिणामप्राप्तिंप्रतियोग्यतामादधानंतद्द्रव्यमित्युच्यतेअत
द्भावंवा।।अथवातद्भावंवाद्रव्यमित्युच्यते।।यथेंद्रार्थमानीतंकाष्ठमिंद्रप्रतिमापर्यायप्रा
प्तिंप्रत्यभिमुखमिंद्रइत्युच्यते।।तथाजीवसम्यग्दर्शनपर्यायप्राप्तिंप्रतिगृहीताभिमु
ख्यंद्रव्यंद्रव्यजीवद्रव्यसम्यग्दर्शनमितिचोच्यते।।उक्तंतावत्सम्यग्दर्शनप्राप्तिंप्रति

गृहीताभिमुख्यमिति अनन्यपरिणामस्य जीवस्यासंभवादिति चेत्र युक्तं जीवनपर्याय
प्राप्तिंप्रति गृहीताभिमुख्यमिति कुतः॥ सदा तत्परिणामोपपत्तेः नस्यात् आगमजीवः
प्नोति नैष दोषः॥ मनुष्यजीवादिविशेषापेक्षया सद्व्यपदेशो वेदितव्यः॥
धमागमनोआगमभेदात्तदेतद्द्रव्यं द्विविधं कुतः आगमनोआगमभेदादागमद्रव्य
जीवः॥ नोआगमद्रव्यजीव आगमद्रव्यसम्यग्दर्शनमिति च अनुपयुक्तः
प्यात्मागम अनुपयुक्तः॥ प्राभृतज्ञायागमद्रव्यमित्युच्यते॥ इतरस्त्रिविधेज्ञायक
शरीरभावितद्व्यतिरिक्तभेदादितरन्नोआगमद्रव्यं त्रैविध्यमास्कंदति कुतः॥
शरीरभावितद्व्यतिरिक्तभेदात्॥ ज्ञातुर्यच्छरीरं त्रिकालगोचरं तत् ज्ञायकशरीरं जी
नसम्यग्दर्शनपरिणामप्राप्तिंप्रत्यभिमुखं द्रव्यं भावीत्युच्यते तद्व्यतिरिक्तं कर्मनो
कर्मविकल्पं वर्त्तमानतत्पर्यायोपलक्षितं द्रव्यं भावः॥ वर्त्तमानेन तेन जीवनसम्य
ग्दर्शनपर्यायेणोपलक्षितं द्रव्यं भावजीवो भावसम्यग्दर्शनमिति चोच्यते यथेन्द्रना
मकर्मोदयापादितेंदनक्रियापर्यायपरिणत आत्मा भावेन्द्रः॥ स द्विविधः पूर्वव

सत्यषभावोद्विविधोवेदितव्यः।पूर्ववदागमनोआगमभेदात्तत्प्राभृतविषयोपयोगावि
विष्टआत्मागमजीवादिप्राभृतविषयेणोपयोगेनाविष्टआत्मागमतोभावजीवो
भावसम्यग्दर्शनमितिचोच्यते।जीवनादिपर्यायाविष्टोन्यजीवनादिपर्यायेणावि
ष्टआत्माऽन्योनोआगमतोभावइत्युच्यतेनामस्थापनयोरेकत्वंसंज्ञाकर्माऽवि
शेषादितिचेन्नादरानुग्रहाकांक्षित्वात्स्थापनायांस्यान्मतंनामस्थाप्यमतइति
तन्नकुतआदरानुग्रहाकांक्षित्वात्स्थापनायांयथार्हदिंद्रस्कंदेश्वरादिप्रति
मास्वादरानुग्रहाकांक्षित्वंजनस्यतथापरिभाषितेचवर्त्ततेतोन्यत्वमनयोर्द्रव्यभाव
योरेकत्वमव्यतिरेकादितिचेन्न।कथंचित्संज्ञास्वालक्षण्यादिभेदसिद्धेः स्यादेत
द्द्रव्यभावयोस्तर्हिएकत्वंप्रसज्यतेकुतस्तदव्यतिरेकान्नहिद्रव्यव्यतिरेकेणभा
वउलभ्यतेभावव्यतिरेकेणवाद्रव्यं।अतोनयोरेकत्वमिति।तन्नकुतःसंज्ञास्वाल
क्षण्यादिभेदात्तद्भेदसिद्धेरिहययोःसंज्ञास्वालक्षण्यादिकृतोभेदस्तयोर्नानात्व
मुपलभ्यतेतथाद्रव्यभावयोरपीति।कश्चिदाहद्रव्यस्यादौवचनंन्याय्यंतत्पूर्वक

त्वान्नामादीनांसतोहिसंज्ञिनोनामादिभिर्भवितव्यमितिनैषदोषः।संव्यवहारहेतुत्वा
त्संज्ञायाः॥पूर्ववचनंसंव्यवहारहेतुत्वात्संज्ञायाः॥पूर्ववचनंक्रियते।सर्वोहिलोक
संव्यवहारः॥संज्ञापूर्वकस्तदात्मकत्वात्तदनात्मकत्वेवस्तुव्यवहारविच्छेदः तदा
त्मकत्वाद्वस्तुनिर्देशोरागद्वेषप्रवृत्तिः॥सिद्धान्ततः॥स्थापनावचनमाहितनाम
कस्यस्थापनोपपत्तेः ततः परस्थापनाविधीयते कुतः॥आहितनामक
पनोपपत्तेः आहितनामकस्यसोयमितिकिंचित्प्रतिनिधीयतेद्रव्यभावयोः पूर्व
परन्यासः पूर्वोत्तरकालवृत्तित्वाद्द्रव्यभावयोः॥पूर्वापरन्यासः क्रियतेकिं
रणंपूर्वोत्तरकालवृत्तित्वात्पूर्वकालविषयंहिद्रव्यंउत्तरकालभावीभावइति
त्वप्रत्यासत्तिप्रकर्षाप्रकर्षभेदाद्धानतकमः॥अथवानल्पप्रत्यासत्तेः प्रकर्षाप्रक
र्षभेदात्तेषांनामादीनांनिर्देशः क्रमोवेदितव्यः॥तत्त्वभावः प्रधानंतदर्थानीत
यागितत्रप्रत्यासत्तेस्तत्समीपेद्रव्यंप्रयुक्तंतद्भावापत्तेस्ततः पूर्वंस्थापनोपादा
नमंतद्भावेपितद्भावप्रतिप्रधानहेतुत्वात्ततः॥पूर्वंनामोपादानंभावंप्रतिविप्रकृ

ष्टत्वान्नामादिचतुष्टयाभावोविरोधात्।अत्राहनामादिचतुष्टयस्याभावः।कुतोविरो
धादेकस्यशब्दार्थस्यनामादिचतुष्टयंविरुध्यतेयथानामैकंनामैवनस्थापना।अ
थनामस्थापनाइष्यतेतेननामेदंनामस्थापनानहि।नचेयंस्थापनानामेदंमेऽतोनामाद्य
एकोविरोधात्स्थापनातथैकस्यजीवादेरर्थस्यसम्यग्दर्शनादेर्वाविरोधान्नामाद्यभाव
इति।नवासर्वेषांसंव्यवहारंप्रत्यविरोधान्नवाएषदोषः।किंकारणंसर्वेषांसंव्यवहा
रंप्रत्यविरोधात्लोकेहिसर्वैर्नामादिभिर्दृष्टःसंव्यवहारः।इन्द्रोदेवदत्तइतिनाम।प्रति
मादिषुचेन्द्रइतिस्थापना।इन्द्रार्थंचकाष्ठेद्रव्येइन्द्रसंव्यवहारः।इन्द्रमानीतइतिवचना
दंनागतपरिणाममेवार्थेद्रव्यसंव्यवहारोलोकेदृष्टः।द्रव्यमयंमाणवकः।आचार्यः
श्रेष्ठीवैयाकरणोराजावाभविष्यतीतिव्यवहारदर्शनाच्छचीपतौचभावेइन्द्रइतिनच
विरोधः।किंच।अभिहितानवबोधात्यथानामैकंनामैवेष्यतेनस्थापनेति।आचक्षा
णानलयाअभिहितानवबोधः।प्रकटीक्रियतेयतोनैवमाचक्ष्महेनामैस्थापनेति
किंत्वेकस्यार्थस्यनामस्थापनाद्रव्यभावैर्न्यासइत्याचक्ष्महे।अनेकान्ताच्चनैतदेव-

राजवा॰
२६

नेनप्रतिजानीमहे नामैवस्थापनाभवतीतिनवास्थापनावानामभवतिनेतिच। क
थंमनुष्यब्राह्मणवद्यथाब्राह्मणः स्यान्मनुष्यः ब्राह्मणस्यमनुष्यजात्यात्मक
त्वमनुष्यस्तुब्राह्मणः स्यान्नवामनुष्यस्यब्राह्मणजात्यादिपर्यायात्मकत्वादर्शना
त्तथास्थापनास्यान्नामात्कृतनाम्नः। स्थापनानुपपत्तेर्नामतुस्थापनास्यान्नवोभ
यथादर्शनात्तथाद्रव्यंस्याद्भावः भावद्रव्यार्थादेशान्नभावपर्यायार्थादेशा
त्तुद्रव्यंस्यान्नवानुभयथादर्शनात्किंच। अतएवसिद्धेर्यतएवनामादिचतुष्टयस्यवि
रोधंभवानाचष्टे अतएवनाभावः। कथमिहयोयंसहानवस्थानलक्षणोविरोधोव
ध्यघातकवच्चसत्तामर्थानांभवतिनासतांकाकोलूकवच्छायातपवत्। नकाकदंत
खरविषाणयोविरोधोसत्वात्किंचनामाद्यात्मकत्वानात्मकत्वेविरोधस्याविरोधकत्व
वः। यदिनामाद्यात्मकः। नासौविरोधको
दीनांविरोधकः। नामाद्यात्मापिविरोधकः स्यात्ततोनामादीनामभाववद्विरोधएवन॰

स्यादेवंघननामाद्यात्मकः॥एवमपिनामादीनांनासौविरोधकोर्थांतरत्वादर्थांतरभावेपि
विरोधकत्वमिष्यतेसर्वेषांपदार्थानांपरस्परतोनित्यंविरोधःस्यान्नचासौवस्तीतिश्च
तोविरोधाभावः॥ताद्गुण्याद्भावस्यप्रामाण्यमितिचेन्नेतरव्यवहारनिवृत्तेः स्यादेतत्ता
द्गुण्याद्भावएवप्रमाणंननामादिः॥सजीवनादिर्गुणोयस्यसतद्गुणस्तस्यभावस्ताद्गुण्यं
अतोभावएवप्रमाणंननामादिस्ताद्गुण्याभावादितितन्नकिंकारणमितरव्यवहारनि
वृत्तेः॥एवंहिसतिनामाद्याश्रयोव्यवहारोनिवर्त्ततेसचास्तीत्यतोनभावस्यैवप्रामाण्य
मुपचारादितिचेन्नताद्गुण्याभावात्स्यादेतद्यद्यपिभावस्यैवप्रमाण्यंतथापिनामादिव्यव
हारोननिवर्त्ततेकुतउपचारान्माणवकेसिंहशब्दव्यवहारवदितितन्नकिंकारणंताद्
गुण्याभावाद्युज्यतेमाणवकेसिंहशब्दव्यवहारः॥क्रौर्यशौर्यादिगुणैकदेशयोगादिह
तुनामादिषुजीवनादिगुणैकदेशोनकश्चिदप्यस्तीत्युपचाराभावाद्व्यवहारनिवृत्ति
स्यादेवंमुख्यसंप्रत्ययप्रसंगाच्चयद्युपचारान्नामादिव्यवहारः स्याद्गौणमुख्ययोर्मुख्ये
संप्रत्ययइतिमुख्यस्यैवसंप्रत्ययः स्यान्ननामादीनांयतस्त्वर्थप्रकरणादिविशेषलिंगा

भावेसर्वत्रसंप्रत्ययःअविशिष्टःकृतसंगतेर्भवत्यतोननामादिषूपचाराद्व्यवहारः कृ -
त्रिमयोःकृत्रिमेसंप्रत्ययोभवतीतिलोकेतद्यथागोपालकमानयकटजकमानये
तियस्यैषासंज्ञाभवतिसआनीयतेनयोगाःपालयतियोवाकटेजातः। एवमिहापि
यस्यैषाजीवादिरितिसंज्ञाकृतातस्यैवसंप्रत्ययःस्यान्नेतरेषामितितन्नाकिंकारणमु
भयगतिदर्शनात्।लोकेह्यर्थात्प्रकरणाद्वाकृत्रिमेसंप्रत्ययःस्यादर्थोवाऽस्यैवंसंज्ञ
केनभवति।अकृतत्वात्तत्रभवतीदमेवंसंज्ञकेनकर्त्तव्यमित्यतश्चार्थात्प्रकरणाद्वा
केसंप्रत्ययोभवति।अंगहिभवान्ग्राम्यंपांशुलंचुरणपादकमप्रकरणज्ञमागतंब्रवी
पालकमानयकटजकमानयेतिउभयगतिरत्रभविष्यतिकिंच।अनेकांता
कांतः कृत्रिममेवेदंनकृत्रिममेवेतिकिंतर्ह्यनेकांतोनामसामान्यापेक्षयास्यादकृत्रि
मंविशेषापेक्षयाकृत्रिमं।एवंस्थापनादयोऽपीति।ततः। किंकृत्रिमाकृत्रिमयोःकृत्रि
मेसंप्रत्ययइत्यस्याभावः।किंच।नयद्वयविषयत्वा।द्वौनयौद्रव्यार्थिकः।पर्यायार्थि
कः पर्यायार्थिकश्चतयोर्विषयोनामादिन्यासस्त-

सामान्यात्मकत्वात्तयोश्चात्यन्ताभावः॥ परिणतिप्रधानत्वात्ततः॥ किंगौणमुख्ययोर्मुख्येसं
प्रत्ययः॥ कृत्रिमाकृत्रिमयोःकृत्रिमेसंप्रत्ययइतिचनभवतिप्रतिविषयंनयभेदाद्द्रव्यार्थि
पर्यायार्थिकांतर्भावान्नामादीनांनयोश्चनयशब्दाभिधेयत्वात्पौनरुक्त्यप्रसंगः॥ यतो
नामस्थापनाद्रव्याणिद्रव्यार्थिकस्याभावः॥ पर्यायार्थिकस्येत्युक्तंततोनामादीनांनयां
तर्भावान्नयविकल्पानांचवक्ष्यमाणत्वात्पौनरुक्त्यंप्राप्नोतिनवाविनेयमतिभेदाधीनत्वा
द्व्यादिनयविकल्पनिरूपणस्यनवायंवादोषः किंकारणं विनेयमतिभेदाधीनत्वाद्व्यादि
नयविकल्पनिरूपणस्ययेसुमेधसोविनेयास्तेषांद्वाभ्यामेवद्रव्यार्थिकपर्यायार्थिका
भ्यांसर्वनयवक्तव्यार्थप्रतिपत्तिस्तदंतर्भावाच्चेततोमंदमेधसस्तेषांत्र्यादिनयविकल्प
निरूपणामतोविशेषोपपत्तेर्नामादीनामपुनरुक्तत्वं॥ तच्छब्दाग्रहणंप्रकृतत्वात्सम्य
ग्दर्शनादित्रयस्यप्रकृतत्वादेवनामादिन्यासाभिसंबंधस्तच्छब्दस्याग्रहणमनर्थकं॥ प्र
त्यासन्नत्वाज्जीवादिषुप्रसंगइतिचेन्नसम्यग्दर्शनविषयत्वात्॥ स्यादेतत्तच्छब्दाद्वि
नाप्रत्यासन्नाजीवादयस्तेषामेवन्यासाभिसंबंधोभवेन्नसम्यग्दर्शनादीनांकुतः

अनंतरस्यविधिर्वाभवतिप्रतिषेधोवेतितन्नकिंकारणंसम्यग्दर्शनंविषयत्वात्सम्यग्दर्श
नादित्रयस्यप्राधान्येनोपदेशस्तदर्शनार्थत्वच्छास्त्रारंभस्यसम्यग्दर्शनादिविषयत्वेनतुजी
वादीनांतद्गुणभूतत्वेनोपदेशः॥ अतःस्तद्व्याहृत्तेपिसम्यग्दर्शनादित्रयस्यप्राधान्यान्ना
मादिन्यासेनाभिसंबंधोयुक्तः विशेषातिदिष्टत्वाच्च॥ जीवादयसम्यग्दर्शनविषयत्वेन
विशेषेणातिदिष्टाः प्रकृतंसम्यग्दर्शनादित्रयंनवाधिष्यंते॥ विशेषातिदिष्टाः प्रकृ
तंनवाधंतइति सर्वभावाधिगमार्थत्वतुसर्वेषांभावानांजीवादीनामप्रधानानांप्रधानानां
चसम्यग्दर्शनादीनामंधिगमार्थंतर्हितछब्दग्रहणमितरथाहिप्रधानाभिसंबंधएवः
तएवमजीवादिषुज्ञानचारित्रयोश्चनामादिन्यासविकल्पोयोजयितव्यः॥ अधिकृता
नामेचसम्यग्दर्शनादिजीवादीनांपदार्थानामंभिधानोभिधेयसंव्यवहाराव्यभिचाराय
नामादिभिर्निक्षिप्तानांतत्त्वाधिगमहेतुर्वक्तव्यइत्यतआह॥ प्रमाणनयैरधिगमः॥१०
प्रमाणनयाः तैरधिगमोभवतिसम्यग्दर्शनादीनांजीवादीनांप्रमाणनयावक्ष्यमाणल
क्षणाः ननुचनयशब्दस्याल्पाच्तरत्वात्पूर्वनिपातेनभवितव्यंअभ्यर्हितत्वात्प्रमाणश

णस्य पूर्वनिपातो वेदितव्यः कथमभ्यर्हितत्वं प्रमाणप्रकाशितेष्वर्थेषु नयप्रवृत्तेर्व्यव
हारहेतुत्वादभ्यर्हं॥ यतः प्रमाणप्रकाशितेष्वर्थेषु नयप्रवृत्तिर्व्यवहारहेतुर्भवति नान्ये
ष्वतोस्याभ्यर्हितत्वं समुदायावयवविषयत्वाद्वा अथवा समुदायावयवत्वाद्वा अथवा समु
दायविषयं प्रमाणमवयवविषया नया इति प्रमाणस्याभ्यर्हितत्वं॥ तथा चोक्तं॥ सकलादे
शः प्रमाणाधीनो विकलादेशो नयाधीन इति अधिगमहेतुर्द्विविधः स्वाधिगमहेतुः
पराधिगमहेतुश्च स्वाधिगमहेतुर्ज्ञानात्मकः प्रमाणनयविकल्पः॥ पराधिगमहेतु
र्वचनात्मकस्तेन श्रुताख्येन प्रमाणेन स्याद्वादनयसंस्कृतेन प्रतिपर्यायसप्तभंगीमतो
जीवादयः पदार्था अधिगमयितव्याः॥ अत्राह केयं सप्तभंगीत्यत्रोच्यते॥ प्रश्नवशा
देकस्मिन्वस्तुन्यविरोधेन विधिप्रतिषेधविकल्पना सप्तभंगी॥ एकस्मिन्वस्तुन्यविरोधे
न प्रश्नवशाद्दृष्टेनष्टेन च प्रमाणेनाविरुद्धा विधिप्रतिषेधकल्पना सप्तभंगी विज्ञेया त
द्यथा॥ स्यात् घटः स्यादघटः स्यात् घटश्चाघटश्च स्यादवक्तव्यः॥ स्याद्घटश्चावक्तव्यश्च
स्यात् घटश्चावक्तव्यश्चेत्यर्पितानर्पितनयसिद्धं निरूपयितव्या तत्र स्वात्मना स्याद्घ

राजवा०
४२

टः॥परमात्मनास्याद्घटः॥कोवाघटस्यस्वात्माकोवापरात्मा घटबुद्ध्यभिधानप्रवृत्तिलिं
गः॥स्वात्मायत्रतयोरप्रवृत्तिः॥सपरात्मापटादिः स्वपरात्मोपादानापोहनव्यवस्थापा
द्यंहिवस्तुनोवस्तुत्वंयदिस्वस्मिन्पटाद्यात्मव्यावृत्तिविपरिणतिर्नस्यात्सर्वात्मनाघटइ
तिव्यपदिश्येत अथपरात्मनाव्यावृत्तावपिस्वा॰
णावद्वरत्वेवस्याद्थवानामस्थापनाद्रव्यभावेषुयोविवक्षितः सस्वात्माइतरः परा
त्मातत्रविवक्षितात्मनाघटोनेतरात्मनायदीतरात्मनापिघटः स्याद्विवक्षिता
घटः॥नामादिव्यवहारोच्छेदः॥स्यादथवातत्रविवक्षितघटशब्दवाच्यसादृश्य
संबंधिषुकस्मिंश्चिद्घटविशेषेपरिगृहीतेप्रतिनियतोयः॥संस्थानादिः सःस्वात्माइ
तरः॥परात्मातत्रप्रतिनियतेनरूपेणघटोनेतरेणायदीतरात्मकः स्यादेकघटमात्र
प्रसंगः सामान्याश्रयोव्यवहारोविनश्येदथवातस्मिन्नेवघट विशेषेकालांतरावस्था
यिनिपूर्वोत्तरकुशूलांतकपालाद्यवस्थाकलापः॥परात्मातदंतरालवर्त्तीस्वात्मासत्ते
नैवघटः॥तत्कर्मगुणाव्यपदेशादर्शनान्नेतरात्मानायदिहिकुशूलांतकपालाद्यात्म

नापिघटः॥ स्याद्घटावस्थायामपितदुपलब्धिर्भवेदुत्पत्तिविनाशार्थंपुरुशार्थंपुरुषप्रय
त्नफलाभावश्चापद्येत॥ अर्थान्तरालवर्त्तिपर्य्यायात्मनाप्यघटः॥ स्याद्घटकृत्यफ·
लेनोपलभ्येत॥ अथवाप्रतिक्षणंद्रव्यपरिणामोपचयापचयभेदादर्थान्तरोपपत्तेः
ऋजुसूत्रनयापेक्षयाप्रत्युत्पन्नघटस्वभावः॥ स्वात्मा घटपर्यायएवातीतोनागतश्च
परात्मातेनप्रत्युत्पन्नस्वभावेनसत्तासघटोनेतरेणासत्ता॥ तथोपलब्ध्यनुपलब्धिस
द्भावादितरथाहिप्रत्युत्पन्नवदतीतानागतात्मनापिघटत्वेएकसमयमात्रंसर्वंस्यादती
तानागतवद्वाप्रत्युत्पन्नाभावेघटाश्रयव्यवहाराभावश्चापद्येतविनष्टानुत्पन्नघटव्य
वहाराभाववदथवातस्मिन्प्रत्युत्पन्नविषयेरूपादिसमुदयेपरस्परोपकारवर्त्तिनिपृ
थुबुध्नाद्याकारः॥ स्वात्मा इतरः॥ परात्मातेनपृथुबुध्नाद्याकारेणसघटोनेतरेण
घटव्यवहारस्यतद्भावेभावात्तदभावेभावाद्यदिहिपृथुबुध्नाद्यात्मनापिघटोनस्याद्ध
एवनस्यादथेतरात्मनापिघटः स्यात्तदाकारशून्येपिघटव्यवहारः प्राप्नुयादथवा
रूपादिसंनिवेशविशेषः॥ संस्थानंतत्रचक्षुषाघटोगृह्यतइत्यस्मिन्व्यवहारोरूपमु

खेनघटोगृह्यतइतिनिरूपंस्वात्मारसादिः॥परात्मासघटोरूपेणास्तिनेतरेणरसादि
नाप्रतिनियतकरणग्राह्यत्वात्‌यथाहिचक्षुषाघटोगृह्यतइत्यत्ररसादिरपिघटइतिगृ
ह्येतसर्वेषांरूपत्वप्रसंगस्ततश्चकरणांतरकल्पनानर्थिकायदिवारसादिवद्रूपमपि
घटइतिनगृह्येतचक्षुर्विषयतास्यनस्यात्॥अथवाशब्दभेदेध्रुवोर्थभेदइतिघटकु
टादिशब्दानामप्यर्थभेदः॥घटनाद्घटः॥कौटिल्यात्कुटइतितत्क्रियापरिणतिक्षण
एवतस्यशब्दस्यवृत्तिर्युक्तातत्रघटनक्रियाविषयकर्तृभावः॥स्वात्माइतरःपरात्मा
तत्राद्येनघटोनेतरेणतथार्थसमभिरोहणाद्यदिचघटनक्रियापरिणतिमुखेना
प्यघटःस्यात्तद्व्यवहारनिवृत्तिःस्याद्यदिवेतरव्यपेक्षयापिघटःस्यात्पटादिष्व
पितत्क्रियाविरहितेषुतच्छब्दवृत्तिःस्यादेकशब्दवाच्यत्वेवावस्तुनः॥अथवाघट
शब्दप्रयोगानंतरमुत्पद्यमानउपयोगाकारःस्वात्माऽहेयत्वादंतरंगत्वाच्चबा
ह्याकारःपरमात्मातदभावेपिघटव्यवहारदर्शनात्सघटउपयोगाकारेणास्तिना
न्येनयदिह्युपयोगाकारात्मनाप्यघटःस्याद्वक्तृश्रोतृहेतुफलभूतोपयोगायत्ता

णाभावात्तदधीनो व्यवहारो विनाशमाप्नुयादितरोऽसन्निहितोपि यदि घटः स्यात्तदा
नामपि स्याद्घटत्वप्रसंग। अथवा चैतन्यशक्तेर्द्वावाकारौ ज्ञानाकारो ज्ञेयाकारश्चानु
पयुक्तप्रतिविंबाकारादर्शतलवत् ज्ञानाकारः प्रतिविंबाकारपरिणतादर्शतलवज्ज्ञेया
कारस्तत्र ज्ञेयाकारः स्वात्मा तन्मूलत्वाद्घटव्यवहारस्य ज्ञानाकारः परात्मा सर्वसाधा
रणत्वात्स घटो ज्ञेयाकारेणास्ति नान्यथा यदि ज्ञेयाकारेणाप्यघटः स्यात्तदाश्रयेपि
कर्त्तव्यतानिरासः स्यादथ हि ज्ञानाकारेणापि घटः। स्यात्पटादिज्ञानकालेपि तत्संनि
धानाद्घटव्यवहारवृत्तिः। प्रसज्येत उक्तैः प्रकारैरर्पितं घटत्वमघटत्वं च परस्परतो
न भिन्नं। यदि भिद्येत सामानाधिकरण्येन तद्बुद्ध्यभिधानप्रवृत्तिर्न स्याद्घटपटवत्ततश्च
तरेतराविनाभावे उभयोरप्यभावात्तदाश्रयव्यवहारापन्हवः। क्रतः स्यादतस्तदुभया
त्मकौ सौ क्रमेण तच्छब्दवाच्यतामास्कंदन स्याद्घटश्चाघटश्चेत्युच्यते। यदि तदुभया
त्मकं वस्तु घट इत्येवोच्येत इतरात्मासंग्रहादमत्वमेव स्यात्। अथाघट एवेत्युच्यते घ
टात्मानुपादानादन्तमेव स्यात् न वस्तुता वदेवेति न चान्यः। शब्दस्तदुभयात्मावस्था

तत्वाभिधायीविद्यते। अतोसौघटोवचनगोचरातीतत्वात्स्यादवक्तव्यइत्युच्यते। घटा
त्मार्पणामुखेनउक्तावक्तव्यस्वरूपनिरूपणोनचादिश्यमानः सएवार्थइतिस्याद
घटश्चावक्तव्यश्चनिरूपिता। घटभंगसंगेनप्रदर्शितावक्तव्यकर्मनाचापदेश्यः। स
एवार्थइतिस्यादघटश्चावक्तव्यश्च। तदुभयाभिधानक्रमाक्रमार्पणावशाद्दोवि
र्भततव्यपदेशः। सएवार्थः स्याद्घटश्चाघटश्चावक्तव्यश्चभवति। एवमियंसप्तभं
गीजीवादिषुसम्यग्दर्शनादिषुचद्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकनयार्पणाभेदाद्योज
यितव्या। तत्रद्रव्यार्थिकैकांत। अनिश्चिततत्वः। अतत्तदेवेत्यवधारणादुन्मत्तव
त्पर्यायार्थिकांतोपितथैवातद्वस्तुतदेवेत्यवधारणादुन्मत्तवत्स्याद्वादोनिश्चिता
र्थः। अपेक्षितयाथात्म्यवस्तुवादित्वादनुन्मत्तवचनवदवक्तव्यैकांतोप्यस
द्वादः। स्ववचनविरोधात्सदामौनव्रतिकवत्। असत्यार्थः स्यादवक्तव्यवादः व
क्तव्यावक्तव्यवादित्वात्सत्येतरवचनविशेषस्तवादनेकांतेतदभावादव्याप्ति
रितिचेन्न। तत्रापितदुपपत्तेः। स्यादेतदनेकांतेसाविधिप्रतिषेधविकल्पना

नास्तियदिस्याद्यदानेकांतोनभवतितदाएकांतदोषानुषंगोभवेदनवस्थाप्रसंगश्च
ततस्तत्रानेकांतत्वमेवेतिसासप्तभंगीव्याप्तिमतीनभवतीतितत्त्वकिंकारणं।तत्रापिन
दुपपत्तेः स्यादेकांतः।स्यादुभयः स्यादवक्तव्यः स्यादेकांतश्चावक्तव्यश्चस्यादनेकां
तश्चावक्तव्यश्च।स्यादेकांतश्चानेकांतश्चावक्तव्यश्चेतितत्कथमितिचेदुच्यते।प्र
माणनयार्पणाद्भेदादेकांतोद्विविधः सम्यगेकांतोमिथ्यैकांतइति।अनेकांतोद्वि
विधः सम्यगनेकांतोमिथ्यानेकांतइतितत्रसम्यगेकांतोहेतुविशेषसामर्थ्यापेक्षः
प्रमाणप्ररूपितार्थैकदेशादेशः।एकात्मावधारणेनान्याशेषनिराकरणप्रवणप्र
णिधिर्मिथ्यैकांतः।एकत्रसप्रतिपक्षानेकधर्मस्वरूपनिरूपणः।युक्तागमाभ्या
मविरुद्धः सम्यगनेकांतस्तदतत्स्वभाववस्तुशून्यंपरिकल्पितानेकात्मकंकेवलंवाग्वि
ज्ञानंमिथ्यानेकांतः।तत्रसम्यगेकांतोनयइत्युच्यतेसम्यगनेकांतः।प्रमाणंनयार्पणा
देकांतोभवतिएकनिश्चयप्रवणत्वात्प्रमाणार्पणादनेकांतोभवति।अनेकनिश्च
याधिकरणत्वाच्चयद्यनेकांतअनेकांतएवस्यान्नैकांतोभवेदेकांताभावात्तत्समूहात्म

रा.जवा.
४५

कस्यतस्याप्यभावस्यात् ॥ शाखाद्यभावेवृक्षाद्यभाववत्तदविनाभाविशेषनिराकरणाद्
स्तलोपेसर्वलोपः ॥ स्यादेवमुत्तरेचभंगायोजयितव्याः ॥ छलमात्रमनेकांतइतिचेन्नछ
ललक्षणाभावत् ॥ स्यान्मतंतदेवास्तितदेवनास्ति ॥ तदेवनित्यं तदेवानित्यमितिचानेकां
तप्ररूपणंछलमात्रमितितन्न कुतः छललक्षणाभावात् ॥ छलस्यहिलक्षणमुक्तंव
चनविघातोर्थविकल्पोपपत्त्याछलमिति ॥ यथानवकंबलोयइत्यविशेषाभिहितेर्थे
वक्तुरभिप्रायादर्थांतरकल्पनंनवास्यकंबलानत्वत्वारइतिनवोवास्यकंब
इतिनवकंबलः ॥ नतथानेकांतवादः ॥ यतउभयगुणप्रधानभावापादितार्पितव्य
रसिद्धिविशेषबललाभप्रापितयुक्तिपुष्कलार्थोनेकांतवादः ॥ संशयहेतुरिति
विशेषलक्षणोपलब्धेस्यान्मतं ॥ संशयहेतुरनेकांतवादः ॥ कथमेकत्राधारेविरो
ऽनेकस्यासंभवादागमश्चैवंप्रवृत्तः ॥ एकंद्रव्यमनंतपर्यायमितिकिमागमप्रा
स्तिवानास्तिवानित्यंवानित्यंचेतितत्त्वनकस्माद्विशेषलक्षणोपलब्धेरिहसामान्यप्र
त्यक्षाद्विशेषाप्रत्यक्षाद्विशेषस्मृतेश्चसंशयः ॥ तद्यथा ॥ स्थाणुपुरुषोचितेदेशेनाति

णीर्षमात्रेसारूप्यपश्यतोवक्रकोटरविशेषयोनिलय
प्रकाशांधकारकलुषायांवेलायांऊर्ध्वमात्रेसारूप्यंपश्यतोवक्रकोटरविशेषयोनिलय
नादीनस्थाणुगतान्विशेषान्वस्त्रसंसयनशिरकंडूयनशिखावंधनादीन्पुरुषगतांश्च
नुपलभमानस्यतेषांचस्मरतः संशयउत्पद्यते॥ नचतद्वदनेकांतवादेविशेषानुपल
क्षियंतः स्वपरद्रव्यादेशावसीकृताविशेषाउक्ताव्यक्ताप्रत्यर्थमुपलभ्यंते॥ ततोविशेषो
पलब्धेर्नसंशयहेतुरितियदुक्तंदिक्पटेनतत्सम्यग्निरवेक्ष्यएवमपिसंशयः कथमिदंताव
दितिप्रष्टव्यः॥ एषामस्तित्वादीनांधर्माणांसाधनहेतुसंनिधानेसतिभवितव्यंसंशयेने
तिउच्यतेविरोधाभावशंशयाभावः॥ यदिविरोधोभविष्यशंशयो॥ जैनिष्पतनचविरो
धोनयोपनीतानांधर्म्माणामस्तिकुतः॥ स्वधर्म्माणाभेदादविरोधः पितापुत्रादिसंवंधव
दुक्तादर्पणाभेदादेकत्राविरोधेनावरोधोधर्माणांपितापुत्रादिसंवंधवत्तद्यथैकस्य
देवदत्तस्यजातिकुलरूपसंज्ञाव्यपदेशविशिष्टस्यपितापुत्रोभ्रातामागिनेयइत्येवंप्र
काराः॥ संवंधाजन्यजनकत्वादिशक्त्यार्पणाभेदान्नविरुध्यंतेनह्येकापेक्षयापिते
ति॥ शेषापेक्षयापिपिताभवतिशेषापेक्षायावापुत्रादिव्यपदेशार्हइत्युक्तापेक्षयापि

तापुत्रादिकृतसंबंधवत्तृत्वंदेवदत्तस्यैकत्वेनविरुध्यते। तद्वदस्ति
त्वादयोनयोतिविरोधमेकत्रसपक्षासपक्षापेक्षोपलक्षितसत्वादिभेदोपचितैकधर्मव
त्वा ॥ अथवासपक्षासपक्षपेक्षयाउपलक्षितानांसत्वादीनांभेदानांमाधारेणपक्षधर्म
णोकेनकुल्यंसर्वद्रव्यंनिरपेक्षयोर्ह्येकत्रवादिप्रतिवादिप्रयोगापेक्षयासंशयउक्तः
इतरथाहिपक्षधर्मोपिसंशयः कल्पेत।एकस्यहेतोः॥साधकदूषकत्वाविसंवादवद्वा
॥ अर्थैवमुपपत्त्या॥ विरोधेप्रतिपादितेपिमिथ्यादर्शनाभिवेशान्तत्वंनप्रतिपद्यतेयस्तंप्र
तिसार्वलौकिकहेतुवादमाश्रित्योच्यतेद्रष्टव्यपक्षमर्यादानक्रमेणान्यापधर्ममनुपाल
यतावादिनाभिप्रेतप्रतिः स्वार्थसिद्धिमाशंसतनाहेत्वनपदेशेसर्वाभिलषितार्थसिद्धिः
प्रतिज्ञामात्रादेवमाप्नापदिति॥ अतिप्रसंगदोषनिवृत्तयेयोहेतुरुपदिश्यतेससाधको
दूषकश्चस्वपक्षंसाधयतिपरपक्षंदूषयति॥ ननौसाधनदूषणार्थौहेतोरन्योन्यवतः
नचानन्नात्वमस्तीतिकृत्वापिनसाधकस्तेनदूषकः येनवादूषकस्तेनसाधकः॥ नतयोः
संकरोविरोधोवा॥ एवंसर्वार्थेषुविरोधदोषमन्तदंतिविसर्ज्यस्यनेकान्तप्रक्रियेति॥ सर्व

प्रवाद्यविप्रतिपत्तेश्च नात्र प्रतिवादिनो विसंवदंते एकमनेकात्मकमिति केचित्तावदाहुः
सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रधानमिति तेषां प्रसादलाघवशोषतापावरणसाधना
दि भिन्नस्वभावानां प्रधानात्मनां मिथश्च न विरोधः ॥ अथ मन्येथाः ॥ न प्रधानं नामैकं
गुणेभ्यो व्यतिरिक्तमस्ति किंतु त एव गुणाः ॥ साम्यमापन्नाः ॥ प्रधानाख्यां लभंत इति
यद्येवं न ना प्रधानं स्यात्स्यादेतत्तेषां समुदायः ॥ प्रधानमेकमिति अत एवाविरोधः
सिद्धः गुणानामवयवानां समुदायस्य च ॥ अपरे मन्यंते ॥ अनुवृत्तिबुद्ध्यभिधानलक्ष
णाः ॥ सामान्यविशेषा इति तेषां च सामान्यमेव विशेषः ॥ सामान्यविशेष इति एकस्यात्म
नः उभयात्मकं न विरुध्यते ॥ अपरे आहुः ॥ वर्णादिपरमाणुसमुदायो रूपपरमाणु रि
ति तेषां कर्कशत्वादिभिन्नलक्षणानां रूपात्मनां मिथश्च न विरोधः ॥ अथ मतं न प
रमाणुर्नामैकोस्ति बाह्यः ॥ किंतु विज्ञानमेव तदाकारपरिणतं परमाणुव्यपदेशार्ह
मित्युच्यते ॥ अत्रापि ग्राहकविषयाभाससंवित्तिशक्तित्रयाकाराधिकरणस्यैकस्या
भ्युपगमान्न विरोधः ॥ किंच सर्वेषामेव तेषां पूर्वोत्तरकालभाव्यवस्थाविशेषापरिणा

स्वकार्यकारणशक्तिसमन्वयोनविरोधस्यास्पदमित्यविरोधःसिद्धः॥एवंप्र
माणनयैरधिगतानांजीवादीनांपुनरप्यधिगमोपायान्तरप्रदर्शनार्थमाह॥निर्देश्य
त्वसाधनाधिकरणस्थितिविधानतः॥केपुनरिमेनिर्देशादयः
मित्वमाधिपत्यंसाधनंकारणं।अधिकरणंप्रतिष्ठास्थितिः।कालकृ
विधानंप्रकारः।अधिगमइत्यनुवर्तते।एतैरेतेभ्योवाधिगमः।पूर्ववत्तसि:
गमः।जीवादीनांसम्यग्दर्शनादीनांच।सन्निहितत्वान्निर्देशः।कर्त्त
:।अर्थवशाद्विभक्तिपरिणामोभवति।तद्यथा।उच्चैर्देवदत्तस्यगृहाण्यामंत्र
स्वैनंदेवदत्तमितिगम्यते।अथकिमर्थमादौनिर्देशउच्यते।अवच्छिन्नार्थ
स्यप्रतिपत्तेरादौनिर्देवचनंस्वरूपेणावच्छिन्नस्यार्थस्यस्वामित्वादिकाधर्मवि
तिपत्तिर्भवति।अतोऽस्यनिर्देशस्यादौवचनंक्रियते।इतरेषांप्रश्नवशात्क्रमः॥इ
त्वादीनांप्रश्नवशात्क्रमोवेदितव्यः॥यद्येवंसएवतावदुच्यते।कोजीवइ
तउपशमिकादिभावपर्यायोजीवः॥पर्यायादेशाल्लक्ष्यमाणउपशमिकादिभाव·

पर्यायोजीवइत्युच्यतेपर्यायादेशात् द्रव्यार्थादेशान्नामादिर्जीवइत्युच्यतेतदुभय
संग्रहः॥ प्रमाणंतस्योभयस्यसंग्रहः॥ प्रमाणनिर्देशइत्युच्यतेकस्यजीवः॥ नत्परिणा
मस्यभेदादग्नेरौष्ण्यस्यपरिणामोयस्यासौयंतत्परिणामस्तस्यासौव्यपदिश्यतेकुतः
कथंचिद्भेदात्परिणामपरिणामिनोर्भेदकल्पनासद्भावात् अग्नेरौष्ण्यवत्तद्यथा उ
ष्णात्मकस्याग्नेर्दहनपचनस्वेदनादिक्रियासामर्थ्यमौष्ण्यंभेदेनोच्यते॥ व्यवहारनय
वशात्सर्वेषां॥ जीवादीनांसर्वेषांपदार्थानांव्यवहारनयवशाज्जीवः॥ स्वामीकिंसाध
नोजीवः॥ पारिणामिकभावसाधनोनिश्चयतः॥ योसौजीवात्मापारिणामिकस्त
त्साधनोजीवः॥ निश्चयनयेनतेनह्यसौवात्मानंसर्वकालंलभतइति॥ उपशमिका
दिभावसाधनश्चव्यवहारतः॥ व्यवहारनयवशादौपशमिकादिभावसाधनश्चेति
व्यपदिश्यतेचशब्देनछुक्रशोणिताहारादिसाधनश्चंकिमधिकरणोजीवः॥ स्व
प्रदेशोधिकरणोनिश्चयतः॥ योसौस्वप्रदेशअसंख्यातस्वरूपः॥ कर्मकृतशरी
रपरिमाणानुविधायित्वेपिअपरिद्धामहीनाधिकभावस्तदधिकरणोजीवः स्वा

राजवा॰
४०

मप्रतिष्ठाकाशवद्व्यवहारतः॥शरीराधिष्ठानः कर्मोपात्तशरीरमेतत्त्वाधिकरण॰
मात्माव्यवहारनयवशादधितिष्ठतीत्युच्यते॥किंस्थितिकोजीवः॥स्थितिस्तस्यद्र
व्यपर्यायापेक्षानाद्यवसानासमयादिका च॥तस्यजीवस्यस्थितिः॥द्रव्यपर्यायापेक्षा
द्विधाकल्प्यते॥द्रव्यापेक्षाऽनाद्यवसानाजीवद्रव्यंहिचैतन्यजी
ख्येयप्रदेशादिसामान्यादेशान्नप्रच्यवते॥सर्वकालमितिपर्यायस्तु अस्य
तित्तदपेक्षासमयादिकाकल्प्यते किमस्यविधानंनारकादिसंख्येयासंख्येयानंत
प्रकारोजीवः नारकादयः संख्येयाः॥असंख्येयाः अनंतप्रकाराणिभिद्यंतेजीवस्यत
थैतेषामागमाविरोधान्निर्देशादिवचनंतेनैवप्रकारेणागमाविरोधेनैतेषामजी
वादीनांनिर्देशादयोवक्तव्यास्तद्यथा॥अजीवस्तावद्दशप्राणपर्यायरहितोनामाऽ
दिरूपाजीवात्मैवाजीवस्यस्वामीजीवोवाभोक्तृत्वात्॥पुद्गलानामणुत्वादिसाधनं
भेदादितन्निमित्तंवाकालादिधर्माधर्मकालाकाशानांगतिस्थितिवर्तनावगाहहे
तुतापारिणामिकी अगुरुलघुगुणानुगृहीतास्वात्मभूतसत्तासंबंधाजी

वात्तदपेक्षत्वाद्रूप्यादिहेतुताभिव्यक्तेः॥ स्वात्मैवाधिकरणं सर्वद्रव्याणां स्वात्मव्यवस्थि
तत्वादाकाशं सारणामसाधारणं च घटादिजलादीनां स्थितिर्द्रव्यापेक्षानाद्यवसनाप
र्यायापेक्षासमयादिकाविधानं धर्मादित्रिकं प्रतिनियतानादिपारिणामिकद्रव्यार्थो
देशादेकैकं पर्यायार्थिकनयादेशादनेकं॥ संख्येयानंतानां द्रव्याणां गतिस्थित्यवगा
हनाद्युपकारपर्यायादेशाश्च स्यादेकं स्यादनेकं स्यात्संख्येयं स्यादसंख्येयं स्यादनंतका
लः॥ संख्येयासंख्येयानंतश्च भवति॥ परप्रत्ययात्पुद्गलद्रव्यं रूपस्पर्शादिपारिणामि
कद्रव्यार्थादेशात्स्यादेकं प्रतिनियतैकानेकसंख्येयासंख्येयानंतप्रदेशपर्यायादे
शात्स्यादनेकं स्यात्संख्येयं स्यादसंख्येयं स्यादनंतं॥ आस्रवनिर्देशः कायवाङ्मनः क्रि
यापरिणामो नामादिर्वा जीवोऽस्य स्वामी कर्म वा तन्निमित्तत्वात्स्वात्मैव साधनं शुद्धस्या
तदभावात्कर्मवासितितस्मिन्प्रवृत्तेरधिकरणं॥ आत्मनैवासीत्तत्र तत्फलदर्शनात्क
र्मणि कर्मकृते च कायादावुपचारतः॥ स्थितिर्वाङ्मनसास्रवयोर्जघन्येनैकसम
यः॥ उत्कर्षेणांतर्मुहूर्तः कायास्रवस्य जघन्येनांतर्मुहूर्तः उत्कर्षेणानंतकालः

रजवा॰
९६

असंख्येया पुद्गलपरिवर्त्ताः॥ विधानं वाङ्मनसास्रवयोश्चतुर्विकल्पः सत्यासत्यम
षोभयानुभयभेदात् कायास्रवः सप्तविधः॥ औदारिकवैक्रियिकाहारकमिश्र
भेदादौदारिकौदारिकमिश्रकौ मनुष्यतिरश्चां वैक्रियिकवैक्रियिकमिश्रकौ देव
नारकाणां आहारकाहारकमिश्रकौ संयतानामृद्धिप्राप्तानां कार्मणकायास्रवो विग्र
हापन्नानां केवलिनां वा समुद्घातगतानां अथवास्रवस्य प्रकारः
यिकः हिंसानृतस्तेयाब्रह्मादिषु प्रवृत्तिनिवृत्तिसंज्ञा वाचिकः परुषाक्रोशपि
शुनपरोपघातादिषु वचस्सु प्रवृत्तिनिवृत्तिसंज्ञः मानसो मिथ्याश्रुत्येर्ष्यासूयादि
षु मनसः प्रवृत्तिनिवृत्तिसंज्ञः बंधनिर्देशः॥ जीवकर्मप्रदेशान्योन्यसंश्लेषो बंध
नामादिर्वा सजीवस्य तत्र तत्फलदर्शनात् कर्मणश्च तस्य हि दृष्टत्वान्मिथ्यादर्शनाविर
तिप्रमादकषाययोगा बंधस्य साधनं
धिकरणं भवति विवक्षातः कारकप्रवृत्तेः॥ स्थितिर्जघन्योत्कृष्टा च तत्र जघन्या वे
दनीयस्य द्वादश मुहूर्त्ताः नामगोत्रयोरष्टौ शेषाणामंतर्मुहूर्त्तम् उत्कृष्टा ज्ञानदर्शना

मोहनीयस्यसप्ततिर्नामगोत्रयोर्विं
वरणवेदनीयांतरायाणांत्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यः मोहनीयस्यसप्ततिर्नामगोत्रयोर्विं
शतिस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यायुषः॥ अथवाबंधसंतानपर्यायादेशादनादि
रनिधनश्चाभव्यानोभव्यानांचकेषांचिद्येनतेनापिकालेननसेत्स्यंतिज्ञानावरणा
दिकर्मोत्पादविनाशात्सादिःसनिधनः विधानंबंधसामान्यादेशादेकः॥ द्विवि
धः॥ शुभाशुभभेदात्त्रिधाद्रव्यभावोभयविकल्पात्चतुर्धाप्रकृतिस्थित्यनुभाग
प्रदेशभेदात्पंचधामिथ्यादर्शनादिहेतुभेदात्षोढानामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकाल
भावैःसप्तधातैरेवभवाधिकैः॥ अष्टधाज्ञानावरणादिमूलप्रकृतिभेदादेवंसंख्ये
यासंख्येयानंतविकल्पश्चभवति हेतुफलभेदात्संवरनिर्देशः॥ आस्रवनिरोधोना
मादिर्वाजीवोस्यस्वामीकर्मवानिरुध्यमानविषयत्वान्निरोधस्यसाधनंगुप्तिसमि
तिधर्म्मादयस्वामिसंबंधार्हमेवाधिकरणमित्यर्थकंस्थितिर्जघन्येनांतर्मुहूर्त्ताउ
त्कृष्टापूर्वकोटीदेशोना विधानंएकादिरष्टोत्तरशतविधः ततउत्तरश्चसंख्ये
यादिविकल्पः निरोध्यनिरोधकभेदाद्वेदितव्यः॥ तत्राष्टोत्तरशतविधउच्यते ति

षोडशमय:॥ पंचसमितय:॥ धर्मोदशविध:॥ अनुप्रेक्षाद्वादशपरीषहाद्वाविंशति: न
योद्वादशविधं प्रायश्चित्तं नवविधं। विनयश्चतुर्विध:॥ वैयावृत्त्यंदशविधंस्वाध्या
य:॥ पंचविध: व्युत्सर्गोद्विविध:॥ धर्म्यध्यानंदशविधंशुक्लध्यानं॥ चतुर्विधमि
तिनिर्जरानिर्द्देश:॥ यथाविपाकात्तपसोवाउपभुक्तवीर्यकर्मनिर्जरानामादिर्वास
आत्मन: कर्मणोवाद्रव्यभावभेदत:॥ साधनंतयोयथाकर्मविपाकश्च अधिक
र्णमात्मैववास्थितिर्जघन्येनेकसमय:॥ उत्कर्षेणांतर्मुहूर्त्त:॥ सादि:
सपर्यवसानावा॥ विधानंसामान्यादेकानिर्जरा॥ द्विविधायथाकालप्रक्रमिकभेदा
दष्टधामूलकर्मप्रकृतिभेदादेवंसंख्येयासंख्येयानंतविकल्पाभवति॥ कर्मरसानि
र्हरणभेदान्मोक्षनिर्द्देश:॥ कृत्स्नकर्मसंक्षयोमोक्षोनामादिर्वातस्यस्वामीपरमात्मा
मोक्षात्मैववासाधनंसम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणिस्वामिसंबंधार्हमेवाधिकरणंत
द्विषय॥ त्वात्स्थितिस्तस्यसादिरनिधानाविधानं सामान्यादेकोमोक्ष:॥ द्रव्यभाव
मोक्तव्यभेदादनेक: सम्यग्दर्शननिर्द्देशस्तत्वार्थश्रद्धानंसम्यग्दर्शनंनामादि

र्वीतस्तुनरात्मनः॥स्वस्यैववादर्शनमोहोपशमादिसाधनं॥ वाह्यंचोपदेशादिस्वात्माधा
स्वामिसंबंध॥भागेवाधिकरणंस्थितिर्जघन्येनांतर्मुहूर्तं॥उत्कर्षेणषट्षष्ठिःसा
गरोपमाणिसातिरेकाणि॥अथवा॥सादिसनिधनं॥अपशमिकक्षयोपशमिकेसा
द्यनिधनंक्षायिकंविधानं॥सामान्यादेकं द्विधानिसर्गजाधिगमजभेदात्त्रिधा॥अप
शमिकक्षायिकक्षायोपशमिकत्वादेवंसंख्येयानंतविकल्पंचभवति॥अध्यवसा
नभेदात॥ज्ञाननिर्द्देशः॥जीवादितत्वप्रकाशनंज्ञानंनामादिर्वीतदात्मनः स्वाका
रस्यवाज्ञानावरणादिकर्मक्षयोपशमादिसाधनं स्वाविर्भावशक्तिर्वा॥अधिकरणं
स्वात्मास्वाकारोवातत्रप्रतिष्ठानात्स्थितिः॥सादिसनिधनंक्षायोपशमिकंज्ञानं
चतुर्विकल्पंसाद्यनिधनंक्षायिकंविधानंसामान्यादेकंज्ञानं प्रत्यक्षपरोक्षभेदा
द्विधाद्रव्यगुणपर्यायविषयभेदात्त्रिधानामादिविकल्पाच्चतुर्धामत्यादिभेदात्पं
चधाइत्येवंसंख्येयासंख्येयानंतविकल्पंचभवतिभेदाच्चारित्रनिर्देशः॥कर्मादान
कारणनिवृत्तिश्चारित्रंनामादिर्वीतस्तुनरात्मनः स्वरूपस्यवाचारित्रमोहोपश

राजवा॰
५१

मादिसाधनंस्वरूपानिकं वा स्वामिसंबंधभागे वाधिकरणं स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त उत्क
र्षेण पूर्वकोटी देशोना। अथवा सादिपर्यवसानौ औपशमिकक्षायोपशमिके। सा
द्यपर्यवसानं क्षायिके शुद्धिव्यक्त्यपेक्षया विधानं सामान्यादेकं द्विधा वा बाह्याभ्यं
तरनिवृत्तिभेदात्। त्रिधा औपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकविकल्पात्।
चतुर्थमभेदात् पंचधा सामायिकादिविकल्पादित्येवं संख्येयासंख्येयानंतविक
ल्पं च भवति। परिणामभेदात् किमेतैरेव जीवादीनामधिगमो भवति उतान्योप्यधि
गमोपायोस्तीति परिपृष्टः। अस्तीत्याह। सत्संख्याक्षेत्रस्पर्शनकालांतरभावा
ल्पबहुत्वैश्च। अधिगम इत्यनुवर्त्तते प्रशंसादिषु सच्छब्दवृत्तेः। इच्छातः सद्भाव
ग्रहणं सच्छब्दः प्रशंसादिषु वर्त्तते तद्यथा प्रशंसायां तावत् सत्पुरुषः। सदश्व इ
ति क्वचिदस्तित्वे सन् घटः सत्पट इति क्वचित् प्रतिज्ञायमाने प्रव्रजितः। सन् कथं
मृषा ब्रूयात् प्रव्रजित इति प्रतिज्ञायमान इत्यर्थः। क्वचिदादरे सत्कृत्यातिथीन् भोज
ति आदृत्येत्यर्थः। तत्रेह अस्तित्वे सद्भावे गृह्यते। अव्यभिचारात् सर्वमूलत्वाच्च

तस्माद्वैवचनंसत्वंह्यव्यभिचारिसर्वपदार्थे:।सत्तांव्यभिचरतियदिव्यभिचरेद्वाग्वि
ज्ञानगोचरातीत:स्यात।इतरास्तुरूपादयोज्ञानादयश्चकेषुचित्संतिकेषुचिन्न
संतिक्रियाचपरिस्पंदात्मिकाजीवपुद्गलेष्वस्तिनेतरेष्वितिन:प्राभिमता।सर्वेषांच
विचाराहरणामस्तित्वंमूलंतेनहिनिश्चितस्यवस्तुनउत्तराचिंताउत्पत्ते।अतस्तस्या
द्वैवचनंक्रियते।सत:परिणामोपलब्धे:संख्यापदेश:।सतोहिवस्तुन:संख्या
तानंतपरिणामोपलब्धे:।संख्यानादनंतरमपरिमाणावधारणार्थंसंख्यातेदल
क्षणाउपदिश्यतेनिर्ज्ञातसंख्यस्यनिवासविप्रतिपत्ते:।क्षेत्राभिधानंनिश्चये
नज्ञातसंख्यस्यार्थस्योर्ध्वधिस्तिर्यग्निवासविप्रतिपत्तेरूर्द्ध्वाद्यनंतरमनिश्चया
र्थे।क्षेत्राभिधानंअवस्थाविशेषस्यवैचित्र्यात्रिकालविषयोपश्लेषनिश्चयार्थं
स्पर्शनंअवस्थाविशेषोविचित्रस्त्र्यस्रचतुरस्रादिस्तस्यत्रिकालविषयमुप
श्लेषणंस्पर्शनंकस्यचित्तत्क्षेत्रमेवस्पर्शनं।कस्यचिद्द्रव्यमेवकस्यचिद्रज्जव:प
ड्ष्टौवेति।एकसर्वजीवसंनिधौतन्निश्चयार्थंतदुच्यते।स्थितिमतोवधिप

राजवा॰ रिछेदार्थेकालोपादानं स्थितिमतोर्थस्यावधिपरिछेत्तव्यइति।कालोपादानंक्रियते
५२ ऽंतरशब्दस्यानेकार्थवृत्तेर्वि
गः क्वचिच्छिद्रेवर्त्ततेसांतरंकाष्टंसछिद्रमिति।।क्वचि
रभंतइतिक्वचिन्मध्येहिमवत्सागरांतमइति।।क्वचित्सामीप्येस्फटिकस्यशुक्लर
क्तांतरस्थस्यतद्वर्णेतिशुक्लरक्तसमीपस्थस्येतिगम्यते क्वचि
वारणलोहानांकाष्टपाषाणवाससांनारीपुरुषतोयानामंतरंमहदंतरमितिम
हान्विशेषइत्यर्थः।।क्वचिद्बहिर्योगेग्रामस्यांतरेकूपाइतिक्वचिदुपसंव्या
ने।।ऽंतरेशाटकाइतिक्वचिद्विरहेऽनभिप्रेतश्रोतृजनेतरंमंत्रंमंत्रयते।।त
द्विरहेमंत्रयतइत्यर्थः।।तत्रेहछिद्रमध्यविरहेष्वन्यतमोवेदितव्यः।।
वीर्यस्यन्यग्भावेपुनरुद्भूतिदर्शनात्तद्वचनं अनुपहतवीर्यस्यद्रव्यस्यानिमित्त
वशात्कस्यचित्पर्यायस्यन्यग्भावेसतिपुनर्निमित्तांतरात्तस्येवाविर्भावदर्श
नंतरमित्युच्यतेपरिणामप्रकारनिर्णयार्थंभाववचनंउपशमिकादिः।।

मप्रकारेणनिर्ज्ञातव्यंइतिभाववचनंक्रियतेसंख्यानाद्यन्यतमनिश्चयेप्यन्योन्यवि
शेषप्रतिपत्त्यर्थमल्पबहुत्ववचनंसंख्यानादिष्वन्यतमेनपरिमाणेननिश्चिताना
मन्योन्यविशेषप्रतिपत्त्यर्थमल्पबहुत्ववचनंक्रियतेइमेएभ्योऽल्पाइमेबहु
वइत्याहनिर्देशवचनात्सत्वप्रसिद्धेःसंग्रहणंनिर्देशवचनादेवसत्त्वंसिद्धंनह्यस
तोनिर्देशइतितस्मादसंग्रहणमनर्थकंसंग्रहणमसंग्रहणंनवा। क्वास्तिक्व
नास्तीतिचतुर्दशमार्गणास्थानविशेषणार्थत्वान्नवायमदोषः। किंकारणं
नानेनसम्यग्दर्शनादेः। सामान्येनसत्त्वमुच्यते। किंतुगतीन्द्रियकायादिचतु
र्दशसुमार्गणास्थानेषुक्वास्तिसम्यग्दर्शनादिक्वनास्तीत्येवंविशेषणार्थंसद्व
चनं। सर्वभावाधिगमहेतुत्वाच्चाधिकृतानांसम्यग्दर्शनानांजीवादीनांचनिर्देश
वचनेनास्तित्वमधिगतंस्याद्येत्वनधिकृताजीवपर्यायाःक्रोधादयः। योवाजी
वपर्यायाःवर्णादयोघटादयश्चतेषामस्तित्वाधिगमार्थंपुनर्वचनं। अनधि
कृतत्वादितिचेन्नसामर्थ्यात्स्यादेतदनधिकृतास्ततोनपुनर्युक्तमेषांग्रहण

मितितन्नकिंकारणंसामर्थ्यात्तेषामपिग्रहणंभवति॥ विधानग्रहणानार्थत्वा
त्वास्यादेतद्विधानग्रहणादेवसंख्यासिद्धिरितितन्नकिंकारणंभेदगणनार्थत्वात्प्र
कारगणनंहितद्भेदगणनार्थमिदमुच्यते॥ उपशमसम्यग्दृष्टयइयन्तः॥ क्षायि
कसम्यग्दृष्टयएतावन्तइति॥ क्षेत्राधिकरणयोरभेदइतिचेन्नोक्तत्वात्स्यादेतद्यदे
वाधिकरणंतदेवक्षेत्रं॥ अतस्तयोरभेदात्पृथग्ग्रहणमनर्थकमितितन्नकिंका
रणंप्रुक्तार्थत्वादुक्तमेतत्सर्वभावाधिगमार्थत्वादितिक्षेत्रेसतिस्पर्शनोपलब्धेर
पुघटवत्पृथग्ग्रहणं॥ यथेहसतिघटेक्षेत्रेवुनोवस्थानात्तन्नियमाद्दुष्टस्पर्शन
नंनह्येतदस्तिघटेवु॥ अवतिष्ठतेनचघटंस्पृशतीतितथाकाशक्षेत्रेजीवावस्था
नियमादाकाशेस्पर्शनमितिक्षेत्राभिधानेनैवस्पर्शनस्यार्थग्रहो॥ तत्वात्पृथग्ग्रह
णमनर्थकं॥ नवाविषयवाचित्वात्नवायमदोषः॥ किंकारणंविषयवाचित्वाद्विषय
वाचीक्षेत्रशब्दः यथाराजाजनपदक्षेत्रेवतिष्ठतिनचकृत्स्नं
नंतुकृत्स्नविषयमितित्रैकाल्यगोचरत्वाच्चयथासांप्रतिकेनांवुनासांप्रतिकंघट

क्षेत्रेस्पृष्टेनातीतानागतेनैवमात्मनः॥ सांप्रतिकक्षेत्रस्पर्शनिस्पर्शनाभिप्रायः स्पर्श
नाभिप्रायः स्पर्शनस्य त्रिकालगोचरत्वात्॥ स्थितिकालयोरर्थांतरत्वाभावइतिचेन्न
मुख्यकालास्तित्वसंप्रत्ययार्थं स्यादेतत्स्थितिरेवकालः॥ कालएववास्थितिरित्यतोना
स्त्युभयोरर्थांतरभावइतितन्न किंकारणं मुख्यकालास्तित्वसंप्रत्ययार्थं पुनः॥ का
लग्रहणं द्विविधोहिकालोमुख्योव्यावहारिकश्चेतितत्रमुख्योनिश्चयकालःप
र्यायिपर्यायावधिपरिच्छेदोव्यावहारिकः॥ तयोरुत्तरत्रनिर्णयोवक्ष्यते॥ उक्तंच॥
किमुक्तं सर्वभावाधिगमहेतुत्वादितिनामादिषुभावग्रहणात्पुनर्भावग्रहणमिति
चेन्नौपशमिकाद्यपेक्षत्वात्॥ स्यादेतन्नामादिषुभावग्रहणं कृतंतेनैवसिद्धत्वा
त्पुनर्भावग्रहणमनर्थकमितितन्न किंकारणं औपशमिकाद्यपेक्षत्वात्पूर्वंभावग्रह
णं द्रव्येनभवतीत्येवंपरमिदंत्वौपशमिकादिवक्ष्यमाणभावापेक्षं किंसम्यग्दर्शन
मौपशमिकं क्षायिकमित्यादि॥ विनेयाशयवशोवातत्वाधिगमहेतुविकल्पः॥ अ
थवासर्वेषामेवंपरिहार॥ विनेयाशयवशोहितत्वाधिगमहेतुविकल्पोवेदितव्यः

हिस्तरेणेत्यत्रयथाहिप्रमाणग्रहणादेवसिद्धेरितरेषामधि
गमोपायानांग्रहणमनर्थकंस्यादिति॥ इतितत्वार्थवार्त्तिकेप्रथमेध्यायेपंचमाह्नि
कंसमाप्तं॥ एवंसम्यग्दर्शनस्याद्यावुपदिष्टस्यलक्षणोत्पत्तिस्वामिविषयन्यासाधिगमो
: तत्संबंधेनचजीवादीनांसंज्ञापरिणामादिनिर्दिष्टंतदनंतरमिदानीं
सम्यग्ज्ञानंविचारार्हमित्याह॥ मतिश्रुतावधिमनःपर्ययकेवलानिज्ञानं॥ मत्या
दयइतिकरणेशब्दाः मतिशब्दोभावकर्तृकरणसाधनः॥ अयमतिशब्दोभावकर्तृ
वेदितव्यः॥ मतेर्भावसाधनो॥ कि॥ तदावरणकर्मक्षयोपश
मसतींद्रियापेक्षमर्थस्यमननंमतिः॥ उदासीन्येनतत्वकथनाद्बहुलापेक्षयाक
र्तृसाधनः॥ करणसाधनोवामनुतेर्थान्मन्यतेनेनेतिवामतिः॥ भेदाभेदविवक्षोपप
त्तेश्रुतशब्दःकर्मसाधनश्चकिंचपूर्वोक्तविषयसाधनश्चनिवर्त्ततेश्रुतावरणक्ष
योपशमाद्यंतरंगवहिरंगहेतुसंनिधानेसतिश्रूयतेस्मेतिश्रुतंकर्तरिश्रुतपरिणत
स्यात्मैवशृणोतीतिश्रुतंभेदविवक्षायांश्रूयतेनेनेतिश्रुतंश्रवणमात्रंवा॥ अवपू

घेस्यदधातेः॥कर्मादिसाधनः॥किः कर्मादिषुसाधनेष्वन्यतमेकिंरयंवेदितव्यः अ
वधिज्ञानावरणक्षयोपशमाद्युभयहेतुसंनिधानेसत्यवधीयतेअवाग्दधातिअवा
ग्धानमात्रंवावधिः॥अवशब्दोधःपर्यायवचनः॥यथाअधः॥क्षेपणमवक्षेपण
मिति॥अधोगतभूयोद्रव्यविषयोह्यवधेः॥अथवावधिर्मर्यादाअवधिनाप्रति
बद्धज्ञानंअवधिज्ञानं॥तथाहिवक्ष्यतेरूपिष्ववधेरिति सर्वेषांप्रसंगइतिचेन्न
रूढिवशाद्व्यवस्थोपपत्तेः॥गोशब्दप्रवृत्तिवत्मनः॥प्रतीत्यप्रतिसंधायवाज्ञा
नंमनःपर्ययः॥तदावरणकर्मक्षयोपशमादिद्वितयनिमित्तवशात्परकीयमनो
गतार्थज्ञानंमनःपर्ययः॥भावादिसाधनत्वंपूर्ववद्वेदितव्यंकथंमनः॥प्रतीत्यप्र
तिसंधायवाज्ञानमित्यत्रोच्यतेपरकीयमनसिगतोर्थोमनइत्युच्यते॥तात्स्थ्यात्ताच्छ
ब्द्यमितिस्वकः॥मनोगतोर्थोभावघटादिस्तमर्थंसमंतादेत्यावलंब्यवस्वप्रसादात्म
नोज्ञानंमनःपर्ययः॥मतिज्ञानप्रसंगइतिचेन्न॥अपेक्षामात्रत्वात्स्यादेतन्मनः
पर्ययाज्ञानंमतिज्ञानंप्राप्नोतिकुतःमनोनिमित्तत्वादेवंहिआर्षीप्रक्रियामनसाम

राजवा·
५५

नः संपरिचिंत्येतितन्त्कृकिंकारमपेक्षामात्रत्वात्तस्वपरमनोपेक्षामात्रेणतत्र क्रिय
तेयथाभ्रेचंद्रमसंपश्यतितिनतत्कार्यमतिज्ञानवत्॥ आत्मप्रशुद्धिनिमित्तत्वादितस्य
ति वाह्याभ्यंतरक्रियाविशेषान्यदर्थंकेवंतेतत्केवलंतपः॥क्रियाविशेषान्वा
ञ्मनसकायाश्रयान्वाह्यानभ्यंतरांश्चतपः यदर्थमर्थिनः॥केवंतेसेवंतेत
वलं॥अव्युत्पन्नोवासहायार्थः॥केवलशब्दः॥यथाकेवलमन्नंभुंक्तेदेवदत्त
इति॥असहायंव्यंजनरहितंभुंक्तेइतिगम्यते॥तथाक्षायोपशमिकज्ञानासंपृ
क्तं॥असहायंकेवलमित्यव्युत्पन्नोयंशब्दोद्रष्टव्यः॥करणादिसाधनोज्ञानश॰
व्याख्यातः॥अयंज्ञानशब्दः करणादिसाधनइतिव्याख्यातः॥पुरस्तादितरे
तरभावः॥इतरेषामेकांतवादिनांतस्यज्ञानस्यकरणादिसाधनत्वंनोपपद्यते
मितिचेदुच्यते॥आत्माभावेज्ञानस्यकरणादित्वानुपपत्तिः कर्तुरभावा
षामात्मानविद्यतेतेषांज्ञानस्यकरणादित्वंनोपपद्यते कुत॥ कर्त्तुरभावात्सति
कर्त्तरिपरशोः॥करणत्वंदृष्टं॥तथाचात्मन्यसतिज्ञानस्यकरत्वं न

भावसाधनत्वमपिनोपपद्यतेस्त्रातिर्ज्ञानमितिनह्यसतिभाववतिभावइतिस्यादेतज्ञा
नातीतिज्ञानमितिकर्तृसाधनत्वमितितन्ननिरीहकत्वान्नहिनिरीहःकोभावः।कर्तृ
त्वमास्कंदतिनिरीहकाश्चसर्वेभावाः॥किंचपूर्वोत्तरापेक्षस्यलोकेकर्तृत्वंदृष्टंनचत
स्यज्ञानस्यपूर्वोत्तरापेक्षास्तिक्षणिकत्वादतोनिरपेक्षस्यकर्तृत्वभावः।किंचकरण
व्यापारापेक्षस्यलोकेकर्तृत्वंदृष्टंनचज्ञानस्यान्यत्करणमस्तिअतोस्यकर्तृत्वमपि
नोपपद्यतेस्वशक्तिरेवकरणमितिचेन्नशक्तिमद्भेदाभ्युपगमेस्त्रात्मारितित्वसिद्धेः
अभेदेचसदोषस्तदवस्थाएवेतिसंतानापेक्षयाकर्तृकरणभेदोपचारइतिचेन्न प
रमार्थविपरीतत्त्वेनुस्तथा। वादोपपत्तेर्भेदाभेदविकल्पनयोरुक्तदोषप्रसंगाच्चमन
श्चेंद्रियंचास्यकरणमितिचेन्नतस्यतद्रूपाभावात्मनस्तावन्नकरणंविनष्टत्वा
त्षण्णामनंतरातीतंविज्ञानंयद्धितन्मनइतिवचनान्नेंद्रियमप्यतीतंनतत्रएवनाप्यु
पजायमानस्यकरणत्वंनहिंसव्यविषाणंयुगपज्जायमानमितरस्यविषाणस्य
करणंभवति॥किंचप्रकृत्यर्थादन्यस्याभावात्स्त्राइत्यस्याः प्रकृतेरवबोधन

मर्थः न तस्मादन्यः कश्चिदर्थोस्ति यः कर्तृत्वमनुभवेत् । अतोस्य कर्तृत्वाभा
वः ॥ किंच एकक्षणविषयं यत्कर्तृत्वं तदनेकक्षणगोचरोच्चारणध्वजन्मना क
र्तृशब्देन कथमुच्यते । कथं वायमेकक्षणोस्य वाचकः स्यात् । संतानावस्थानाद्वा
च्य । वाचकभावसंबंध इति चेन्न तस्य प्रतिविहितत्वात् । अथ मतमेतत्स्यात्
ति तानोरन्तदृष्टिरं वाच्यमेव बहितत्वमिष्यते । अव्यापारेषु हि सर्वधर्मेषु वाग्व्य
वहारो नास्त्येवेति तदपि नोपपद्यते स्ववचनविरोधात् तत्वप्रतिपत्कथायापन्ह
वप्रसंगाच्च । किंच जानातीति ज्ञानमिति कर्तृसाधनत्वेनोपपद्यते कुतो विशेषा
नुपलब्धेः ॥ येन हि कर्तृसाधनत्वमवगतं करणादिसाधनत्वं च तेनेदं युज्यते व
क्तुं कर्तृसाधनमिदं न करणादिसाधनमिति न च क्षणिकवादिनः ॥ प्र
वार्तिज्ञानविकल्पनायां अनवधारितोभयस्वभावस्य तद्विशेषोपलब्धिरस्ति न
हि शुक्लेतरविशेषानभिज्ञस्य शुक्लमिदं न नीलादीति विशेषणमुपपद्यते । अस्ति
त्वेप्यविक्रियस्य तदभावो नभिसंबंधादात्मनः अस्तित्वेपि ज्ञानस्य करणाद्यभावः

कुतोनभिसंबंधाद्यस्यमतमात्मनोज्ञानाख्यातगुणस्तस्मादर्थांतरभूतः॥ आत्मेंद्रि
यमनोर्थसन्निकर्षाद्यन्निष्पद्यते॥ नतदन्यदितिवचनादितितस्यज्ञानंकरणंनभवि
तुमर्हतिकुतः॥ पृथगात्मलाभाभावाद्दृष्टोहिलोकेछेत्तुर्देवदत्तादर्थांतरभूतस्यपरशो
स्तैक्ष्ण्यगौरवकाठिन्यादिविशेषलक्षणोपेतस्यसतः करणभावः॥ नचतथाज्ञान
स्यस्वरूपंपृथगुपलभामहे॥ किंचापेक्षाभावाद्दृष्टोहिपरशोर्देवदत्ताधिष्ठितोद्य
मननिपतनापेक्षस्यकरणभावः॥ नचतथाज्ञानेनकिंचित्कर्तृसाध्यंक्रियांतरंस
मपेक्ष्यमस्तिकिंचतत्परिणामाभावाच्छेदनक्रियापरिणतेनहिदेवदत्तेनतत्क्रिया
यायाः॥ साचिव्येनियुज्यमानः॥ परशुःकरणमित्युच्यते॥ नचतथात्माज्ञानक्रि
यापरिणतः॥ अर्थांतरत्वेतस्याज्ञत्वादिहयज्ज्ञानादन्यद्भवतितदज्ञंदृष्टं॥ यथा
घटादिद्रव्यं॥ तथाचज्ञानादन्यआत्मेत्यज्ञत्वप्रसंगः॥ ज्ञानयोगाज्ज्ञत्वंदृष्टत्वाद्द
ण्डिवदितिचेन्नतत्स्वभावाभावेसंबंधनियमानुपपत्तिरिंद्रियमनोवत्तत्स्वभावा
भावेसत्यात्मन्येवयोगोनमनसिंद्रियेणवेतिनियमाभावः॥ यतःसिद्धयोश्चदंडिदं

ऊ॰
रत्नवा॰
५७

डिनोसंबंधोदृष्टस्यचप्रसिद्धस्यचैवप्रसिद्धस्यतोविशेषणमात्रत्वेनोपादानादात्मनश्च
तुदुत्पत्तौहितविचारणाविक्रियोपपत्तेरसाम्येउभयोश्चात्तयोः संबंधेव्यक्त
त्वप्रसंगोदृष्टत्वाज्ञात्यंधयोः संबंधेदर्शनशक्त्याभाववत्‌किंच इंद्रियमनः
प्रसंगाद्यदिस्यायतइति किंचउभयोर्निष्क्रियात्वात्सर्वगतस्यतावदात्मनः क्रि
यानास्तिनापिज्ञानस्यक्रियावत्वेंद्रव्यस्यैवलक्षणमितिवचनात्ततः क्रियावि
रहितस्यकथंकर्तृत्वंकरणत्वेवास्यात्यस्यापिमतमन्यत्तत्गुणाव्यतिरेकात्बु
द्धः पुरुषोनित्यश्चनिर्विकारत्वादितितस्यज्ञानंकरणंनभवितुमर्हतिकुतः
श्चनभिसंबंधाद्यावुद्धिरिंद्रियमनोहंकारमहद्भुपनीतालोचनसंकल्पाभि
मानाध्यवसायरूपासाप्रकृतिः पुरुषः पुनरविक्रियः शुद्धश्चतस्यसाक
रणंकथंस्यात्क्रियापरिणतस्यहिदेवदत्तस्यलोकेकरणसंप्रयोगोदृष्टस्त्येवमा
दियोज्यंनापिकर्तृसाधनत्वंयुज्यतेलोकेहिकरणत्वेनप्रसिद्धस्यासेः तत्प्रसं
सापरायामभिधानप्रवृत्तौसमीक्षितायांतैक्ष्ण्यगौरवकाठिन्याहितविशेषायमे

वह्लिनत्तीतिकर्तृधर्माध्यारोपः॥ क्रियतेनचतथाज्ञानंकरणत्वेनप्रसिद्धमस्ति
पूर्वदोषोपपत्तेः॥ अतोस्यकर्तृत्वमयुक्तं॥ नचभावसाधनत्वमुपपत्तिमत्॥ अवि
क्रियस्यतत्परिणामाभावात्क्रियास्वभावस्यहिवस्तुनस्तंडुलादेर्विक्लेदादिदर्श
नात्पचनंपाकइत्येवमादिभावनिर्देशोयुक्तोनाकाशस्येति॥ किंचफलाभावात्॥ ज्ञा
नंहिप्रमाणमिष्टंमाणेनचफलवताभवितव्यंनचावबोधनमंतरेणफलमन्यदु
पलभ्यते॥ तस्मादन्येनज्ञानेनभवितव्यंयस्मिन्सतिसाज्ञातिरवबोधः फलमा
त्मनोभवति॥ तच्चनास्त्यतोनभावसाधनत्वं॥ अधिगमश्चात्रनभावांतरमितिफले
प्रमाणोपचारः॥ इतिवायुक्तंमुख्याभावादात्मफलप्रमाणपरिकल्पनावायुक्ता
॥ आकारावत्तोभेदाभेदयोरनेकदोषोपपत्तेर्निर्विकल्पकत्वाच्चतत्वस्याकारक
ल्पनाभावः॥ बाह्यवस्त्वकारापोहे॥ अंतरंगाकारानुपपत्तिश्चेति जैनेंद्राणांतुप
रमर्षिसर्वज्ञप्रणीतनयभंगगहनप्रपंचविपश्चितांस्याद्वादप्रकाशोन्मीलित
ज्ञानचक्षुषामेकस्मिन्नप्यर्थेनेकपर्यायसंभवादुपपद्यतइतिविमृश्यछेमे

वत्तन्मत्यादीनांज्ञानशब्देनप्रत्येकमभिसंबंधोऽभुजिवद्यथादेवदत्तजिनदत्तगुरु
दत्ताभोज्यंतामितिदेवदत्तादीनांभुजिनांप्रत्येकमभिसंबंधोभवतिएवमिहापिप्र
त्येकमभिसंबंधः मतिज्ञानंश्रुतज्ञानंऽवधिज्ञानंकेवलज्ञानमितिसत्यपित
त्सामानाधिकरण्येउपात्तलिंगसंख्यत्वात्तल्लिंगसंख्योपादानंनास्तीत्युक्तंपुरस्ता
त्स्वंतत्वादल्पान्तरत्वादल्पविषयत्वान्मतिग्रहणमादौमतिरित्येतत्पदंस्वंत
मल्पाच्तरं चावध्यादिभ्योविषयश्चास्याल्पःश्रुतादीनांप्रतिनियतविषयत्वा
त्तस्मादस्यादौग्रहणंक्रियतेतदनंतरंश्रुतंतत्पूर्वंहिस्फुटमितिवक्ष्यतेतत
दनंतरंश्रुतंक्रियतेतत्त्वविषयनिबंधनतुल्यत्वाच्चमतिश्रुतयोर्निबंधोद्रव्ये
ष्वसर्वपर्यायेष्वितिवक्ष्यते। अतस्तत्तुल्यत्वाच्चतदनंतरंश्रुतंतत्सहायत्वाच्चय
थानारदपर्वतः। यत्रपर्वतस्तत्रनारदः। परस्परापरित्यागात्तथामतिश्रुतयोः
परस्परापरित्यागः। यत्रमतिस्तत्रश्रुतंयत्रश्रुतंतत्रमतिरितिप्रत्यक्षत्रयस्या
दावधिवचनंविशुद्धभावात्सत्यपिमतिश्रुताभ्यांप्रत्यक्षत्वाद्विशुद्धत्वेऽव

धिरोपरिष्टं प्रत्यक्षज्ञानमपेक्ष्य ऽवधिर्न्नविशुद्धतरं ततोऽस्य प्रागुपन्यासस्ततोविशु
द्धतरत्वान्मनःपर्ययग्रहणं ततोवधेर्मनःपर्ययज्ञानंविशुद्धतरं किंकृतोस्यवि
शुद्धतरं किंकृतोस्यविशुद्धिप्रकर्षः संयमगुणसन्निधानकृतः अतोस्यतदनं
तरंग्रहणं अंतेकेवलग्रहणं ततः परंज्ञानप्रकर्षाभावात्सर्वेषांज्ञानानांपरि
छेदनेकेवलसामर्थ्यादस्यचान्येनज्ञानेनापरिछेद्यत्वात्ततोऽन्यत्प्रकृष्टंज्ञानं
मस्तीतिततः परंज्ञानप्रकर्षाभावस्तेनैवसहनिर्वाणाच्च यतश्चकेवलेने
वसहनिर्वाणंनक्षायोपशमिकज्ञानैः सहातोतेकेवलग्रहणं कश्चिदाहम
तिश्रुतयोरेकत्वसाहचर्यादेकत्रावस्थानाच्चाविशेषान्मतिश्रुतयोरेकत्वंप्रा
प्नोतिकुतः साहचर्यादेकत्रावस्थानाच्चाविशेषान्नातस्यसिद्धेनाविशेषःकु
तः अतस्तात्सिद्धेर्यतएवमतिश्रुतयोः साहचर्यमेकत्रावस्थानंचोच्यतेऽ
तएवविशेषः सिद्धः प्रतिनियतविशेषसिद्धयोर्हिसाहचर्यमेकत्रावस्था
नंचदृश्यतेनान्यथेतितत्पूर्वकत्वाच्चमतिपूर्वंश्रुतमितिवक्ष्यते ततश्चा

नयोर्विशेषः। यत्पूर्वं यच्च पश्चात्तयोः कथमविशेषः। तत एवाविशेषः। कारणसदृ
शत्वाद्युगपद्वृत्तेश्चेति चेन्नातएवनानात्वात्। स्यादेतद्यतो मतिपूर्वकत्वमत एवावि
शेषः कुतः कारणसदृशत्वात्कार्यस्य। कथं तंतुपटवद्यथा शुक्लादि तंतुकार्ये
पटद्रव्ये शुक्लादिगुणमेव तथा मतिकार्यत्वाच्छ्रुतस्यापि मत्यात्मकत्वं युगपद्वृत्तेश्च
यथाग्नावौष्ण्यप्रकाशनयोर्युगपद्वृत्तेरन्यात्मकत्वं तथा सम्यग्दर्शनाविर्भावादनंत
रं युगपन्मतिश्रुतयोः। ज्ञानव्यपदेशवृत्तेरविशेष इति तन्न किं कारणं तत एव ना
नात्वाद्यत एव नानात्वाद्यत एव कारणमदृसत्वयुमपद्वृत्तिश्च। चोच्यते अत एव
नानात्वं सिद्धं द्वयोर्हिंसादृश्यं युगपद्वृत्तिश्चेति विषयाविशेषादिति। चेन्न ग्रहणभे
दात्स्यादेतद्विषयाविशेषान्मतिश्रुतयोरेकत्वमेव हि वक्ष्यते मतिश्रुतयोरेकत्वमेव हि
वक्ष्यते मतिश्रुतयोर्निबंधो द्रव्येष्वसर्वपर्यायेष्विति तन्न किं कारणं ग्रहणभेदाद
न्यथा हि मत्या गृह्यते अन्यथा श्रुतेन यो हि मन्यते विषयाभेदादविशेष इति तस्यै
कघटविषयदर्शनस्पर्शनाविशेषः स्यात्। उभयोरिंद्रियानिमित्तत्वादिति चेन्न अ

सिद्धत्वात्॥ स्यादेतदुभयोरिंद्रियानिंद्रियनिमित्तत्वादेतत्करणनिमित्तत्वाच्च तदुभय
निमित्तिं तन्न किं कारणमसिद्धत्वात् जिह्वाहि शब्दोच्चारक्रियायां निमित्तं न ज्ञानस्य श्र
वणमपि स्वविषयमतिज्ञाननिमित्तं न श्रुतस्य तदुभयानिमित्तत्वमसिद्धं सिद्धो हेतुः
साध्यमर्थं साधयेन्नासिद्धः॥ किं निमित्तं तर्हि श्रुतमनिंद्रियनिमित्तोऽर्थावगमः श्रु
तं [illegible] इंद्रियानिंद्रियबलाधानात्पूर्वमुपलब्धेर्थे नोइंद्रियप्राधान्याद्यदु
त्पद्यते ज्ञानं तद्यते ज्ञानं तच्छ्रुतं ईहादिप्रसंग इति चेन्नावगृहीतमात्रविषयत्वात् स्या
देतदीहादीनामपि श्रुतत्वव्यपदेशः॥ प्राप्नोत्यनिंद्रियनिमित्ता इति तन्न किं कारणम
वगृहीतमात्रविषयत्वादिंद्रियेणावगृहीतोर्थस्तन्मात्रविषया ईहादयः॥ श्रुतं पुन
र्न तद्विषयं तर्हि श्रुतं अपूर्वविषयं यथा कं घटमिंद्रियानिंद्रियाभ्यां निश्चित्यायं घट इति
तज्जातीयमन्यमनेकदेशकालरूपादि॥ विलक्षणमपूर्वमधिगच्छति यत्तच्छ्रुतं नाना
प्रकारार्थप्रकारार्थप्ररूपणपरं यत्तद्वा श्रुतं अथवा इंद्रियानिंद्रियाभ्यामेकं जीवमजीवं
वोपलभ्य तत्र सत्संख्याक्षेत्रस्पर्शनकालांतरभावाल्पबहुत्वादिभिः॥ प्रकारैरर्थप्ररू

राजवा·
६०

परोक्षकर्त्तव्येयस्समर्थेनश्रुतं श्रुत्वावधारणाच्छ्रुतमितिचेन्नमतिज्ञानप्रसंगात्॥ श्रुत्वाप
दवधारयतितच्छ्रुतमितिकेचिन्मन्यंतेतन्नयुक्तं कुतः मतिज्ञानप्रसंगात्तदपिशाब्दं श्रुत्वा
गोशब्दोयमितिप्रतिपद्यतेऽसाधारणेननामलक्षणेनभवितव्यंश्रुतंपुनरस्मिन्नि
द्रियगृहीतागृहीतपर्यायसमूहात्मनि॥ शब्देतदभिधेयेचश्रोत्रेंद्रियव्यापारमंतरेण
जीवादीनयादिभिरधिगमोपायैर्योथात्म्येनावबोधः प्रमाणनयैरधिगमइत्युक्तं
णेकेषांचिज्ज्ञानमभिमतंकेषांचित्सन्निकर्षइत्यतोधिकृतानामेवमत्यादीनांप्रमाणत्व
ख्यापनार्थमाह॥ तत्प्रमाणे॥ प्रमाणशब्दस्यकोर्थः भावकर्तृकरणत्वोपपत्तेः॥ प्र
माणशब्दस्येष्टोतोर्थोव्यवसायः॥ अयंप्रमाणशब्दः॥ भावेकर्त्तरिकरणेचवर्त्तते॥ तत्र
भावेतावत्प्रमेयार्थंप्रतिनिवृत्तव्यापारस्यतत्त्वकथनात्प्रमाणमिति॥ कर्त्तरिप्रमेया
र्थंप्रतिप्रमातृत्वशक्तिपरिणतस्याश्रितत्वात्तत्स्वामिनोतिप्रमेयमितिप्रमाणंकरणेप्र
मातृप्रमेययोः प्रमाणप्रमेययोश्चस्पदित्यत्वात्स्वामिनोत्यनेनेतिप्रमाणं॥ अनवस्थेति
चेत्॥ नदृष्टत्वात्प्रदीपवत् स्यान्मतमिदमिहसंप्रधार्यंप्रमाणसिद्धिः॥

नएववेत्तियदियथाप्रमेयसिद्धिप्रमाणसिद्धिः परतोवास्यात्स्वतएववेत्तियदियथाप्रमेय
सिद्धिप्रमाणाधीनाएवं प्रमाणसिद्धिरपिप्रमाणांतराधीनेतितस्याप्यन्यत्तस्याप्यन्यदि
त्यनवस्था अथस्वतएवसिद्धिः एवमपियथाप्रमाणस्यस्वतएवसिद्धिस्तथाप्रमेया
त्मनएवसिद्धिरितिप्रमाणव्यवस्थाकल्पनाप्रकाशकः स्वस्यचतथाप्रमाणमपिइति
अथवायमपरार्थः यदिभावकर्तृकरणानामन्यतमसाधनः प्रमाणशब्दः अन
वस्थाप्राप्नोतितर्ह्येकस्मिन्नर्थात्मनिविरुद्धशक्त्यवस्थानमिति नन्न किंकारणंदृष्ट
त्वात्प्रदीपवद्यथैकस्यप्रदीपस्यप्रदीपयति प्रदीप्यतेनेनेति वाभावादिशक्त्यावि
रोधस्तथाप्रमाणस्यापीतिइतरथाहिप्रमाणव्यपदेशाभावः यदिप्रमाणंस्वस्या
प्रसंवेद्यत्वात्स्वप्रमाणव्यपदेशोनस्यात विषयज्ञानतद्विज्ञानयोरविशेषः वि
शेषः विषयाकारपरिच्छेदात्मनिज्ञानेयदिस्वाकारपरिच्छेदोनस्यात्तद्विषयेविज्ञा
नेविषयाकारस्रूपतेवेतितयोरविशेषःस्यात्स्मृत्यभावप्रसंगश्चनह्यनुपलब्धपू
र्वेर्थेसएवायमितिस्मृतिर्भवतियदिचविज्ञानंस्वात्मानंनविजानीयादुत्तरकालमन

राजवा·
६१

धिगतस्वात्मविज्ञानः॥ कथं ब्रूयात् ज्ञोहमिति ततस्तेरभावः॥ स्यात् फलाभाववदिति चे
न्नार्थावबोधे प्रीतिदर्शनात् स्यादेतद्भावसाधने प्रमाणे प्रमैव प्रमाणमिति न फलमन्यदु
पलभ्यत इति फलाभाववदिति तन्न किं कारणं अर्थावबोधे प्रीतिदर्शनात्॥ ज्ञस्वभावस्या
त्मनः॥ कर्ममलीमसस्य करणालंबनार्थनिश्चये प्रीतिरुपजायते॥ सा फलमित्यु
च्यते उपेक्षा अज्ञाननाशो वा रागद्वेषयोरप्रणिधानमुपेक्षा अज्ञानमुपेक्षा अज्ञानना
शो वा फलमित्युच्यते ज्ञातृप्रमाणयोरन्यत्वमिति चेन्नातत्प्रसंगात् स्यान्मतं प्रमिणो
त्यात्मानं परं वा प्रमाणमिति कर्तृसाधनत्वमयुक्तं यस्मादन्यत्प्रमाणं ज्ञानं॥ संचक्ष
णः॥ अन्यश्च प्रमाता आत्मा सचक्षुषी॥ करणकरणयोश्चान्यत्वं दृष्टरूपवत्तथा चात्मे
न्द्रियमनोर्थसन्निकर्षाद्यभिव्यज्यते तदन्यदिति वचनादन्यत्प्रमाणमन्यः प्रमाता ततः
करणसाधनत्वमेव युक्तमिति तन्न॥ किं कारणं ज्ञानादन्य आत्मा तस्याज्ञत्वं प्राप्नो
ति घटवत्॥ ज्ञानयोगादिति चेन्न तत्स्वभावत्वे ज्ञातृत्वाभावो घटप्रदीपसंयोगवत् स्यादे
तज्ज्ञानयोगाज्ज्ञातृत्वं भवतीति तन्न किं कारणं॥ अतत्स्वभावत्वे ज्ञातृत्वाभावः॥ कथम

घप्रदीपसंयोगवद्यथा जात्यंधस्य प्रदीपसंयोगेपि न दृष्टत्वं तथा ज्ञानयोगेप्यर्थो
ज्ञोप्यज्ञस्वभावस्यात्मनो न ज्ञातृत्वं प्रमाणप्रमेययोरन्यत्वमिति चेन्नानवस्थानात्
स्यान्मतं अन्यत्प्रमाणमन्यत्प्रमेयं कुतः लक्षणभेदाद्घटपटवदिति तन्न किं का
रणं अनवस्थानात् यदि यथावस्थानात्प्रमेयाकारादन्यत्स्यात् अनवस्था स्यस्यात्प्र
काशवदिति चेन्न प्रतिज्ञाहानेस्तत्रैनतस्यान्नानवस्थादोषः कथं प्रकाशवद्यथा प्र
काशस्य घटादीनामात्मनश्च प्रकाशस्य नानवस्थादोषः एवमिहापीति तन्न किं का
रणं प्रतिज्ञाहानेः प्रकाशो हि स्वात्मनोनाशः स्वपरप्रकाशने समर्थः प्रदर्श्यमानः
प्रमाणप्रमेययोरन्यात्वप्रतिज्ञां हापयति अनन्यत्वमेवेति चेन्नोभयाभावप्रसंगाद्य
द्यन्यत्वे दोषो नन्यत्वं तर्हि ज्ञातृप्रमाणयोः प्रमाणप्रमेययोश्चेति तन्न किं कारणमु
भयाभावप्रसंगाद्यदि ज्ञातुरनन्यत्प्रमाणं प्रमाणाच्च प्रमेयमन्यतराभावे तदविनाभ
विनोवशिष्टस्याप्यभाव इत्युभयाभावप्रसंग कथं तर्हि सिद्धिरनेकांतात्सिद्धिः स्यादन्य
त्वं स्यादनन्यत्वं स्यादनन्यत्वमित्यादि संज्ञालक्षणादिभेदात्स्यादन्यत्वं व्यतिरेकेणानु

नुपलब्धेः स्यादनन्यत्वमित्यादिततः॥ सिद्धमेतत्प्रमेयंनियमात्प्रमेयंप्रमाणंतुस्यात्प्र
माणंस्यात्प्रमेयमितिवक्ष्यमाणभेदापेक्षयाद्वित्वनिर्देशः॥ आद्येपरोक्षंप्रत्यक्षमन्य
दितिवक्ष्यतेतदपेक्षयाप्रमाणेइतिद्वित्वनिर्देशः॥ किमर्थंतत्तद्वचनंसन्निकर्षादिनिवृ
त्त्यर्थं॥ तन्मत्यादिज्ञानंवर्णितंप्रमाणमपदेशंलभन्तेनसन्निकर्षादीनि॥ अथसन्नि
कर्षादिप्रमाणेकोदोषः॥ सन्निकर्षेप्रमाणेसकलपदार्थपरिच्छेदाभावस्तदभावा
यस्यमतंसन्निकर्षः प्रमाणमर्थाधिगमः फलमितितस्यसकलपदार्थपरिच्छेदो
नास्तिकुतस्तदभावात्तस्यसन्निकर्षस्याभावात्कथमितिचेदुच्यतेयेनकेनचित्सर्वज्ञे
नभवितव्यंतस्यार्थपरिच्छेदहेतुर्यदिसन्निकर्षः॥ स्वचतुष्टयत्रयविषयः॥ स्यात्त
त्रचतुष्टयविषयस्त्रयविषयश्चनसंभवतिमनसइंद्रियाणांवायुगपत्प्रवृत्तित्वात्प्र
तिनियतविषयत्वाच्चानंतोहिज्ञेयस्त्रिकालविषयः॥ सूक्ष्मांतरितविप्रकृष्टरूपः
सकथमिहतैः सन्निकृष्यते॥ असंनिकृष्टेनतत्फलमवबोधः प्रवर्तते॥ अतः॥ सर्व
ज्ञाभावः स्यात्ततएवद्वयसंनिकर्षोपिनभवति सर्वगतत्वादात्मनः सकलेनार्थे

नसन्निकर्ष इति चेन्न तस्य परीक्षायामनुपपत्तेः ॥ यदि हि सर्वगत आत्मा स्यात्तस्य क्रि
याभावात्पुण्यपापयोः ॥ कर्तृत्वाभावेन तत्पूर्वकसंसारस्तदुपरति निरूपश्च मोक्षो न यो
ज्यत इति करणग्रामस्य संसार इति चेन्न तस्याचेतनत्वात्तस्यैव मोक्षप्रसक्तेश्च सर्वे
न्द्रियसन्निकर्षाभावश्च उपरिष्टाद्दृश्यते सर्वथाग्रहणप्रसंगश्च सर्वात्मनासंनिकृ
ष्टत्वाघ्राणेन्द्रियाणि प्राप्यकारीणि तैरपि सर्वथार्थस्य ग्रहणं प्राप्नोति कुतः ॥ सर्वा
त्मनासंनिकृष्टत्वात्तत्फलस्य साधारणत्वप्रसंगः ॥ स्त्रीपुरुषसंयोगवत्तस्य संनि
कर्षस्य प्रमाणस्य यत्फलमर्थावबोधनं तेन च साधारणेन भवितव्यं कथं स्त्रीपुरु
षसंयोगवद्यथा ॥ स्त्रीपुरुषसंयोगजं सुखं च उभयोरपि साधारणं तथेन्द्रियाणां मन
सोर्थस्य भावबोधनं प्राप्नोति शय्यावदिति चेन्नाचेतनत्वात् ॥ स्यान्मतं यथा शय्यादी
नां पुरुषस्य च संयोगे साधारणेपि तत्फलं सुखं न शय्यादीनां भवति किं तर्हि पुरुष
स्यैवेति तथेहापीति तन्न किं कारणमचेतनत्वादचेतनानां शय्यादीनां सत्यपि संयो
गे सुखं न भवति इहापि तत एवेति चेन्नाविशेषात्स्यादेतन्मनः ॥ प्रभृतीनां सत्यपि

न्या॰वा॰ सन्निकर्षेन तत्फलमवबोधनं भवति कुतो चेतनत्वादेवेति तन्न किं कारणं अविशे
६२ षात् ज्ञस्वभावत्वेनाकस्सर्वेषामात्मादीनामविशिष्टं तत्र किं कृतोयं विशेषः सन्नि
कर्षफलमवबोधनमर्थान्तरभूतमपि सदात्मन्येव संबध्यते न मनः प्रभृतिभिरिति
। ज्ञस्वभावत्वे चात्मनः॥प्रतिज्ञाहानिः॥समवायादिति चेन्नाविशेषात्स्यादेतत्सम
वायो नामायुतसिद्धिलक्षणः संबंधोस्ति तत्कृतोयं विशेष इति तन्न किं कारणं
मविशेषात्समवायो हि सर्वगतः॥अभावशून्यत्वे समानेपि आत्मन्येव ज्ञानं योजय
ति न मनःप्रभृतिभिरिति वचनं न विपश्चिन्मनः॥प्रीतिकरं एवमिन्द्रियेपि योज्यं अ
नुमानौपम्ययोरनुमानागमयोरनुमानप्रत्यक्षयोरौपम्यप्रत्यक्षयोरौपम्याग
मप्रत्यक्षयोः॥प्रत्यक्षपरोक्षयोश्च विपर्ययप्रसंगमत्यादीनामविशेषात्प्रमा
णार्थमाह॥आप्तोपदेशः॥आदिशब्दस्यानेकार्थवृत्तित्वे विवक्षातः तत्राद्यस्या
र्थसंग्रहः अयमादिशब्दोनेकार्थवृत्तिः क्वचित्प्राथम्ये वर्त्तते अकारादयो वर्णाः
ऋषभादयस्तीर्थकरा इति क्वचित्प्रकारे भुजंगादयः॥परिहर्तव्या इति॥क्वचिद्व्यव

स्याद्यां सर्वादि सर्वनामेति। क्वचित्सामीप्यनन्यादीनि क्षेत्राणीति क्वचिदवयवे दिग्वा
दिरिति। नत्वेहादिशब्दस्याविवक्षातः। प्राथम्यार्थो वेदितव्यः। आदौ भवमाद्यं किंप
नस्तन्मतिः सूत्रनाम्नाऽग्रहणमप्रथमत्वात्सूत्रस्याग्रहणं न प्राप्नोतीत्युक्तः। अप्रथमत्वान्न
हि सूत्रे सूत्रं प्रथमं। उत्तरापेक्षयादित्वमिति चेन्नातिप्रसंगात्तस्यान्मते। अव्याप्तु
त्तरमपेक्ष्य सूत्रस्यादित्वमिति तन्न। किंकारणमतिप्रसंगादुत्तरमपेक्ष्य यद्यादि
त्वं कल्प्यते केवलेऽप्युदस्य सर्वस्यादित्वं प्राप्नोति हि त्वनिर्देशादिति चेन्न तदवस्थत्वा
त्। स्यादेतद्धि त्वनिर्देशे न सर्वग्रहणं भवति। अतो नातिप्रसंग इति तन्न। किं कारणं त
दवस्थत्वादेवमप्यतिप्रसंग एव भवति कयोर्द्वयोर्ग्रहणमिति न वा प्रत्यासत्तेः सू
त्रग्रहणं न वा एष दोषः। किं कारणं प्रत्यासत्तेः। सूत्रग्रहणं भवति द्वित्वनिर्देशाद्
ल्पमाणाय दाद्यस्य प्रत्यासन्नं तदेव गृह्यते तस्य हि सामीप्यादौपचारिकं प्राथम्यम
स्तीति तथा सामीप्यं सूत्रेऽर्थाच्च। उपान्ताउपान्तपरस्प्राधान्यादवगमः। परोक्षं उ
पान्तानीन्द्रियाणि मनश्चानुपात्तं प्रकाशोपदेशादि तत्प्राधान्यादवगमः। परोक्षं

उपात्तानीद्रियाणिमनश्चानुपात्तंप्रकाशोपदेशादितत्प्राधान्यादवगमः॥ परोक्षं॰
यथागतिशक्त्युपेतस्यापिस्वयमेवगंतुमसमर्थस्ययष्ट्याद्यवलंबनप्राधान्यंगमनं
तथामतिश्रुतावरणक्षयोपशमेसतिज्ञस्वभावस्यात्मनः॥ स्वयमेवार्थानुपलब्धु
मसमर्थस्यपूर्वोक्तप्रत्ययप्रधानं॥ ज्ञानंपरायत्तत्वात्तदुभयंपरोक्षमित्युच्यते॥ अ
तएवप्रमाणत्वाभावइत्यनुपालंभः अत्रान्येउपालभंतेपरोक्षंप्रमाणंनभवति
प्रमीयतेनेनेतिहिप्रमाणं॥ नचपरोक्षेणकिंचित्प्रमीयतेपरोक्षत्वादेवेतिसउपा
लंभः कुतः अतएवयस्मात्परायत्तंपरोक्षमित्युच्यतेतेनानवबोधइति॥ अभिहि
तलक्षणात्परोक्षादितरस्यसर्वस्यप्रत्यक्षत्वप्रतिपादनार्थमाह॥ प्रत्यक्षमन्य
त्॥ अन्यत्त्रिविधंप्रत्यक्षमित्युच्यते॥ किमिदंप्रत्यक्षंनामइंद्रियानिंद्रियानपेक्ष
मतीतव्यभिचारंसाकारग्रहणंप्रत्यक्षंइंद्रियाणिचक्षुरादीनिपंचानींद्रियंमनः
तेष्वपेक्षायस्यनविद्यतेअतस्मिंस्तदितिज्ञानंव्यभिचारः॥ सोतीतोस्याकारोविक
ल्पः यत्सहाकारेणवर्त्ततेतत्प्रत्यक्षमित्युच्यतेइंद्रियानिंद्रियानपेक्षमितिविशे

षयांमतिश्रुतनिवृत्त्यर्थंज्ञातीत्यभिचारमित्येतन्नहिभंगज्ञाननिवृत्त्यर्थो।तद्धिमिथ्या
दर्शनोदयाद्व्यभिचरतीतिसाकारग्रहणमित्येतदवधिकेवलदर्शनव्युदासार्थं
मनाकारंहितदितिकिंगतमेतदियतासूत्रेणाहोस्विदेवंवक्तव्यमितिगतंप्रतिप
न्नेकथमितिचेदुच्यते।अक्षंप्रतिनियतमितिपरापेक्षानिवृत्तिः।अक्ष्णोतिव्या
प्नोतिजानातीति।अक्षआत्मा।प्राप्तक्षयोपशमः।प्रक्षीणावरणोवातमेवप्रति
नियतंप्रत्यक्षमितिविग्रहात्परापेक्षानिवृत्तिःकृताभवति।अधिकारादनाकार
व्यभिचारव्युदासः।अधिकृतमेतज्ज्ञानंसम्यगितिचततोनाकारस्यदर्शनस्यव्य
भिचारिणोज्ञानस्यचव्युदासःकृतोभवतिकरणात्ययेग्रहणाभाव।इतिचेन्नदृष्ट
त्वात्।सवतस्यादेतत्करणात्ययेर्थस्यग्रहणंनप्राप्नोति।नह्यकरणस्यकस्यचिज्ज्ञा
नंदृष्टमितितन्नकिंकारणंदृष्टत्वात्कथमीशवद्यथारथस्यकर्त्ताअनीशः।उपक
रणापेक्षोरथंकरोतिसतदभावेनशक्तोयः।पुनरीशस्तपोविशेषात्परिप्राप्तर्द्धि
विशेषः।सवाह्योपकरणानपेक्षःस्वशक्त्यैवरथंनिर्वर्त्तयन्प्रतीतस्तथा

कर्मलीमसआत्माक्षायोपशमिकेंद्रियानींद्रियप्रकाशाद्युपकरणापेक्षार्थसंवेत्ति
॥क्षयोपशमविशेषक्षये च सति कारणानपेक्षः॥ स्वशक्त्यैवार्थान्वेत्तीति
को विरोधः॥ ज्ञानदर्शनस्वभावत्वाच्च भास्करादिवद्यथा भास्करादयः प्रकाशस्वभा
वत्वात्प्रकाशांतरानपेक्षाः प्रकाश्यानर्थान्प्रकाशयंति तथा ज्ञानदर्शनस्वभावःआ
त्मा तदावरणक्षयोपशमशेषे सति स्वशक्त्यैवार्थानाविष्करोतीति सिद्धं इंद्रियमि
तं ज्ञानं प्रत्यक्षं तद्विपरीतं परोक्षमित्यविसंवादिलक्षणमिति चेन्नाप्तप्रत्यक्षा
स्यान्मतमिंद्रियव्यापारजनितं ज्ञानं प्रत्यक्षं व्यतीतेंद्रियविषयव्या
त्येतदविसंवादिलक्षणं तथा चोक्तं प्रत्यक्षं कल्पनापोढं नामजा
त्यादयैरसंव्यपदिश्यते इंद्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नं
ज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारिव्यवसायात्मकं आत्मेंद्रियमनोर्थसंनिकर्षाद्य
न्निष्पद्यते तदन्यत्श्रोत्रादिवृत्तिः॥ प्रत्यक्षं सत्संप्रयोगे पुरुषस्येंद्रियाणां बुद्धि
जन्म तत्प्रत्यक्षमिति च सर्वैरभ्युपगम्यते अत एतल्लक्षणमविसंवादि नेष्टेन

व्यमितितन्नकिंकारणं आप्तस्यप्रत्यक्षाभावप्रसंगात् ॥ यदींद्रियनिमित्तमेवज्ञानं
प्रत्यक्षमिष्यते ॥ एवंसत्याप्तस्यप्रत्यक्षज्ञानंनस्यात् ॥ नहितस्येंद्रियपूर्वोर्थाधिग
मोयतस्यापिकरणपूर्वकमेवज्ञानंकल्प्यते ॥ तस्यासर्वज्ञत्वंपुरस्तादुक्तं ॥ आगमा
दितिचेन्नतस्यप्रत्यक्षज्ञानपूर्वकत्वात् स्यादेतदागमादतींद्रियार्थाधिगमेप्याहत
शक्तेःसर्वार्थावबोधइतितन्नकिंकारणं तस्यप्रत्यक्षज्ञानपूर्वकत्वात् नहिक्षी
णदोषेणाप्रत्यक्षज्ञानेनप्रणीतआगमोभवतिनसर्वः यदिसर्वः स्याद्विशेषःस्या
त्सचनास्तीत्यागमस्यप्रामाण्याभावः ॥ अपौरुषेयादितिचेन्नतदसिद्धेः ॥ स्यादेत
दपौरुषेयआगमोस्तिअनादिनिधनः ॥ अत्यंतपरोक्षेष्वप्यर्थेष्वप्रतिहतगतिस्ततः
सर्वार्थाधिगमइतितन्नकिंकारणंतदसिद्धेः नचकश्चिदागमोपौरुषेयः ॥ सिद्धोस्ति
हिंसादिविधायिनः प्रामाण्यासिद्धेः ॥ अतींद्रियंयोगिप्रत्यक्षमितिचेन्नार्थाभावात् स्या
न्मतेयोगिनोतींद्रियंप्रत्यक्षंज्ञानमस्ति ॥ आगमविकल्पातीतं तेनासौ ॥ सर्वानर्थान्प्रत्य
क्षंवेत्ति ॥ उक्तंच ॥ योगिनांगुरुनिर्देशाद्व्यतिभिन्नार्थमात्रदृक इतितन्नकिंकारणंअ

राजवा-
३३३

थीभावादक्षमक्षंप्रतिवर्त्तत इति प्रत्यक्षं नचायमर्थो योगिनि विद्यते ऽक्षाभावादथवा
नर्सतिसर्वभावाः स्वपरोभयहेत्वहेतुम्पत्तस्या द्यभावात् सामान्यविशेषयोश्चैकानेक
योर्द्वयसंभवादिदोषपपत्तेरतो ऽर्थाभावान्नि मलं वर्नं योगिनो ज्ञानं कथं स्यात् परिकल्पिता
त्मनानर्सतिभावा निर्विकल्पात्मनास्तीति चायुक्तं तदधिगमोपायाभावान्न हि निर्विक
ल्पोर्थो ऽस्ति तद्विषयं ज्ञानं चेति प्रतिपादयितुं शक्यं लक्षणाभावात्तदभावाच्च तस्य योगि
नोभावाच्च नहि कश्चित्तत्परिकल्पिता योगी विद्यते विशेषलक्षणाविरहात् सर्वविर
हाच्च निर्वाणप्राप्तौ तत्रैतत् स्यान्निर्वाणं हि विधं सोपधिविशेषं निरुपधिविशेषं चेति
तत्र सोपधिविशेषनिर्वाणे बोद्धास्ती तत्रापि यथा वाह्यस्याभावः कल्पतेः तैरन्था
भ्यंतरस्यापीति बोद्धुरभावएव योगजधर्मानुग्रहादात्माकरणाविरहितो ऽप्यवेतीति चे
न्न तस्य नित्यः क्रियस्य नित्यस्य सतस्तक्रियात दनुग्रहविकाराभावात्तल्लक्षणानु
पपत्तेश्च स्ववचनव्याघातात्तस्य प्रत्यक्षस्योक्तं लक्षणमयिनोपपद्यते कुतः स्व
वचनव्याघातादन्यापोहि कप्रति विहितान्येवशेषप्रमाणलक्षणानि ततस्तत्र नोना

त्तितरां प्रतिविधानादरः॥ किं तु तत्प्रमाणलक्षणगतासंभावनातिरस्कारार्थीकिंचिद्भा
प्रियामहे यदुक्तं कल्पनापोढं प्रत्यक्षमिति कल्पना हि जातिद्रव्यगुणक्रियापरिभाषा
कृतो वा स्वबुद्धिविकल्पस्ततो पोढं कल्पनापोढं किं तत्सर्वथा कल्पनापो मुताहो क
थंचिदिति यदि सर्वथा तत्प्रमाणस्तानं कल्पनापोढमित्येवमादिकल्पनाभ्योप्यपोढ
मित्यस्यादिवचनव्याघातः अथास्त्यादिकल्पनाभ्यो न पोढमिष्यते सर्वथा कल्प
नापोढमिति वचनव्याघातः॥ अथ कथंचित्कल्पनापोढमेकांतवादत्यागात्पुनरपि
स्वपिस्ववचनव्याघात एव॥ अथ मतं॥ नास्माकमेकांतः कल्पनापोढमेवेति किम
र्थं तर्हि विशेषणोपरमतापेक्षं विशेषणं परमते हि नाम जात्यादिभेदोपचारकल्प
ना प्रोक्ता ततोपोढं न स्वविकल्पादिति॥ उक्तं च॥ सवितर्कविचारा हि पंचविज्ञानधा
तवः॥ निरूपणानुस्मरणविकल्पनविकल्पकादिति॥ अत्रोच्यते॥ आलंबने अर्पणा
वितर्कस्तत्रैवानुमर्शनं विचारस्तस्य नामादिभिः प्रकल्पना निरूपणं पूर्वानुभू
तानुसारेण विकल्पनमनुस्मरणमित्येते धर्माः क्षणमात्रावस्थाने व्वक्ष विषयवि

ज्ञानेष्वनिरन्वयेषु नोपपद्यंते॥ युगपदुत्पत्तेरनवस्थानाच्चातोऽग्राह्यग्रहणाभावाभाव
श्चस्यात्सव्येतरगोविषाणवत्॥ क्रमवृत्तिस्वे चतेषांस्वार्थाभावप्रसंगश्चेतिसंताना
द्यपेक्षयातदुपपत्तिरितिचेन्नतत्परीक्षाक्षमत्वादतः॥ सर्वस्मिन्नसति विकल्पेऽयं
विकल्पोऽस्त्ययंनास्तीतिविज्ञानस्यविवेकोनोपपद्यतेसर्वविकल्पविरहाच्चनास्ति
त्वमेवास्यस्यात्॥ अनुस्मरणाद्यभ्युपगमेचएकस्यानेकक्षणवर्त्तिनोवस्तुनोऽस्ति-
त्वंसिद्धमनुस्मरणादिहिस्वयमनुभूतस्यार्थस्यदृष्टं नाननुभूतस्य नान्यनुभूतस्येति
तथामानसमपिप्रत्यक्षंनोपपद्यते॥ अपिचषण्णामनंतरातीतं विज्ञानंयद्धितन्म
नइति॥ अतीतमसत्कथंविज्ञानस्यकारणंस्यात्॥ अथपूर्वोत्तरनाशोत्पत्त्योर्युग
पद्वृत्ते॥ कार्यकारणभावाः॥ कल्प्यतेभिन्नसंतानयोरपिविनश्यदुत्पद्यमानयोः का
र्यकारणभावः॥ स्यादेकसंतानेशक्त्यनुमाभ्युपगमेप्रतिज्ञाहानिश्चस्यादपूर्वाधि
गमलक्षणानुपपत्तिश्चसर्वस्यज्ञानस्यप्रमाणत्वोपपत्तेरपूर्वाधिगमलक्षणंप्र
माणमित्येतच्चनोपपद्यतेकुतः॥ सर्वस्यज्ञानस्यप्रमाणत्वोपपत्तेः॥ प्रमीयतेनेने

तिप्रमाणंसर्वेणचज्ञानेनप्रमीयतेयथांधकारेवस्थितानामुत्पत्त्यनंतरंप्रकाशःप्र
दीपः। उत्तरकालमपिनतंव्यपदेशंजहातितद्वस्थानकारणत्वादेवंज्ञानमुत्पत्त्यनं
तरंघटादीनामवभासकंभूत्वाप्रमाणत्वमनुभूयोत्तरकालमपिनतंव्यपदेशंत्यजति
तदर्थत्वात्। अथमतंक्षणेक्षणेऽन्यएवप्रदीपः। अपूर्वमेवप्रकाशकत्वमवलंब
इति। एवंसतिज्ञानमपितादृगेवेतिक्षणेऽन्यत्वोपपत्तेरपूर्वाधिगमलक्षणमविशि
ष्टमिति। तत्रयदुक्तंस्मृतीच्छाद्वेषादिवत्पूर्वाधिगतविषयत्वात्पुनः। पुनरपिविधा
नेज्ञानंप्रमाणमितितद्व्याहन्यते। स्वसंवित्तिफलानुपपत्तिश्चार्थांतरत्वाभावात्प्रमा
णंलोकेफलवदुपलब्धं। अस्यचप्रमाणस्यकेनचित्फलेनभवितव्यमिति। कश्चि
दाह। द्व्याभासंहिज्ञानमुत्पद्यते। स्वाभासंविषयाभासंच। तस्योभयाभासस्ययत्संवे
दनंतत्फलमिति। तन्नोपपद्यते। कुतः। अर्थांतरत्वाभावाल्लोकेप्रमाणात्फलमर्थां
तरभूतमुपलभ्यते। तद्यथाछेत्तृच्छेत्तव्यच्छेदनसंनिधानेद्वैधीभावः। फलंनचतथा
स्वसंवेदनमर्थांतरभूतमस्तितस्मादस्यफलत्वंनोपपद्यते। सत्यमेवमेतत्। अतएव

तस्मिन्नधिगमरूपेफलेसव्यापारप्रतीतेनात्रुपाधायप्रमाणोपचारइतिप्रमाणोप
चारानुपपत्तिर्मुख्याभावात्सतिमुख्येलोकेउपचारोदृश्यतेयथासतिसिंहेविशिष्ट
तिर्यग्गतिपंचेंद्रियजातिनखदंष्ट्रासटोपभासुरकपिलनयनतारकाद्यवयववि
शिष्टेऽन्यत्रक्रौर्यशौर्यादिगुणसाधर्म्यात्सिंहोपचारः॥ क्रियतेनचतथेहमुख्यं
प्रमाणमस्तितदभावात्फलेप्रमाणोपचारोनयुज्यते॥ आकारभेदाद्भेदइतिचेन्न
एकांतवादत्यागात्स्यादेतद्ग्राहकविषयाभाससंवित्तिशक्तित्रयकारभेदात्प्रमा
णप्रमेयफलकल्पनाभेदइतितन्नकिंकारणंएकांतवादत्यागात्एकमनेकाकारमि
त्येतद्धिजैनेंद्रदर्शनंनकथमेकांतवादेयुज्यते यदिह्येवमभ्युपगम्यतद्द्रव्येकोपरितोषः
रूपाद्यनेकात्मकमेकंपरमाणुद्रव्यंज्ञानाद्यनेकात्मद्रव्यमिति॥ अथद्रव्यसिद्धिर्मा
भूदिति आकाराएवज्ञानमितिकल्प्यतेएवंसतिकस्यतेआकाराइतितेषामप्य
भावः॥ स्यात्किंचतेषामाकाराणांयौगपद्येनवाउत्पत्तिः॥ स्यात्क्रमेणवा॥ यदियौ
गपद्येनहेतुहेतुमद्भावोविरुध्यतेअथक्रमेणक्षणिकस्यविज्ञानस्याकाराणां

कथंक्रमः। यदिस्यादधिगमस्यात्रनभावात्तरमितिव्याहन्यते। अपिचवाह्यस्यावि
ज्ञेयस्याभावेंतरंगाकारत्रयकल्पनायांप्रमाणाप्रमाणाभासौनोपपद्येते। अंतरंगा
काराभेदादसद्वस्तुयस्सदितिकल्पयतितत्प्रमाणाभासमसदेवेतियत्प्रतिपद्यते
तत्प्रमाणमित्यस्तिविशेषइतिचेत्प्रमेयद्वयव्यवस्थापितप्रमाणद्वयकल्पनाव्या
घातः। स्वलक्षणविषयंहिप्रत्यक्षंसामान्यलक्षणविषयमनुमानंस्वलक्षणमसा
धारणोधर्म्मः। विकल्पातीतत्वादिदंतदित्यव्यपदेश्यम्। तद्विपरीतंसामान्यलक्षण
मितिसर्वस्यासत्त्वे किंकृतोयंविशेषः। असत्त्वंहिनस्वतोभिद्यतेसंबंधिभेदाश्रयाद्भेदः
घटस्यासत्त्वंपटस्यासत्त्वमितितेषांघटादीनांसंबंधिनामभावेतद्विशेषाभावइतिस्या
न्मतंस्वात्यतितानैरन्तदृष्टिरिष्टमेवाप्रतर्क्कितमुपस्थितमतएवसर्वेविज्ञानाभिधा
नमयथार्थपरिकल्पितार्थत्वान्निर्विकल्पार्थगोचरमात्मीयमेवविज्ञानंप्रमाणमि
ति उक्तंच शास्त्रेषुप्रक्रियाभेदैरविद्यैवोपवर्ण्यते। अनागमविकल्पाहिस्वयंविद्या
प्रवर्त्ततइति एवञ्चानुपपन्नंतदधिगमोपायाभावात् उक्तंच प्रत्यक्षबुद्धिः क्रम

राजवा·
६९

नयत्रतल्लिंगगम्येननतद्योलिंगेवाचोनवानाद्विषयेणायोगः॥कानन्नतिः॥कष्टमस्य
गघनस्तेइत्याहि तोभयप्रकारस्यप्रमाणस्यादिप्रकारविशेषज्ञानिपरस्यर्थमाह॥मति
स्मृतिःसंज्ञाचिन्ताभिनिबोध इत्यनर्थान्तरं॥इतिशब्दस्यानेकार्थसंभवेविवक्षाव
शाद्यार्थसंप्रत्ययः॥इतिशब्दोनेकार्थः॥संभवितिक्वचिद्धेतौवर्त्तते हेतीतिपलाय
तवर्षतीतिधावतिक्वचिदेवमित्यस्यार्थेवर्त्तनेइतिस्मनुपाध्यायः॥कथयतिएवंस्म
इतिगम्यते॥क्वचित्प्रकारेवर्त्ततेयथागौरश्वः॥शुक्लोनीलश्चरतिप्लवतेजिनदत्तोदे
वदत्तइतिएवंप्रकाराइत्यर्थः॥क्वचिद्व्यवस्थायांवर्त्ततेयथाहलितिकसेतान्लइति
क्वचिदर्थविपर्यासेवर्त्ततेयथागौरित्ययमाहगौरितिजानीतइति॥क्वचित्समाप्तौव
मितिह्नितीयमाह्निकमिति॥क्वचिच्छब्दप्रादुर्भावेवर्त्ततेइतिश्री
र्त्तामितिसिद्धसेनमितितत्रेहविवक्षावशादादिशब्दार्थोविदितव्यः॥मतिस्मृतिसंज्ञा
चिंताभिनिबोधादयइत्यर्थः॥केपुनस्तेप्रतिभाबुद्धुपलब्ध्यादयः॥प्रकारेवाएवंप्र
काराइति॥कथमेषांशब्दानामनर्थान्तरत्वंमतिज्ञानावरणक्षयोपशमनिमित्तार्थो

ष्विविषयत्वादनर्थांतरत्वंरूढिवशादेतेषांमत्यादीनांशब्दानांमतिज्ञानावरणक्षयो
पशमनिमित्तायामर्थोपलब्धौवृत्तेरनर्थांतरत्वंवेदितव्यंकथंपुनर्मननंमन्यतइति
वामतिइत्येवमाद्यर्थविषयाणामेषामनर्थांतरत्वमित्यतआहरूढिवशादितियथा
गच्छतीतिगौरित्यंगीकृतमपिगमनेनशब्दवृत्तिनियमकारणंरूढिवशात्क्वचिदेववर्त्त
तेतथामत्यादयः॥शब्दाव्युत्पत्तिकर्मणिसत्यप्यर्थायेणाभेदेक्वचिदेववर्त्ततेइत्यन
र्थांतरत्वमवसीयतेशब्दभेदादर्थभेदोगवाश्वादिवदितिचेन्नातःसंशयात्स्यादेतन्म
त्यादीनांशब्दानांपरस्परतोर्थांतरत्वमस्तिकुतः॥शब्दभेदाद्गवाश्वादिवदितितन्न
किंकारणमतः॥संशयाद्यतएवमत्यादीनांशब्दभेदादन्यत्वमाहभवानतएवसंशयः
कथमिंद्रादिवदर्थैकत्वंशक्रपुरंदरादिशब्दभेदेपिनार्थभेदस्तथामत्यादिशब्दभेदेप्य
र्थाभेदइति॥नहियतएवसंशयस्ततएवनिर्णयः॥किंचशब्दाभेदेप्यर्थैकत्वप्रसंगा
द्यस्यशब्दभेदोर्थभेदेहेतुरितिमतंतस्यवाणादिनवार्थेषुगोशब्दाभेददर्शनाद्वाणाद्य
र्थानामेकत्वमस्तुअथनैतदिष्टंनतर्हिशब्दभेदोन्यत्वस्यहेतुः॥किंचआदेशव

चनाद्यथेन्द्रादीनामेकद्रव्यपर्यायादेशात्स्यादेकत्वंप्रतिनियतपर्यायार्थादेशात्त्वस्याद
न्यत्वंइंदनादिंद्रः शकनाच्छक्रः।पूर्दारणात्पुरंदरइतितथामत्यादीनामेकद्रव्यपर्याया
देशात्स्यादेकत्वंप्रतिनियतार्थपर्यायादेशात्त्वस्यान्नानात्वं। मननंमतिः स्मरणंस्मृतिः
संज्ञानंसंज्ञाचिंतनंचिंता। अभिमुख्येननियतंबोधनमभिबोधइति पर्यायशब्दोल
क्षणंनेतिचेन्न। ततोनन्यत्वात्।स्यान्मतंमत्यादयआभिनिबोधपर्यायशब्दानाभिनि
बोधस्यलक्षणंमनुष्यादिवद्यथामनुष्यमर्त्यमनुजमानवादयः पर्यायशब्दाः म
नुष्यस्यलक्षणंनभवंतीतितन्नकिंकारणंततोनन्यत्वादिहपर्यायिणोनन्यपर्याय
शब्दः।सलक्षणंकथमौष्ण्याग्निवद्यथापर्यायशब्दः।ऊष्णमग्नेः।पर्यायिणोनन्यत्वा
दग्नेर्लक्षणंभवतितथापर्यायशब्दामत्यादयः।आभिनिबोधिकज्ञानपर्यायिणोन
न्यत्वेनाभिनिबोधस्यलक्षणं। अथवाततोन्यत्वात्। यथामनुष्यमर्त्यमनुजमानवा
दयः। असाधारणत्वादन्यघटादिद्रव्यासंबंधिनोमनुष्यादनन्यत्वात्तस्यलक्षणं।
अन्यथाहिमनुष्यादिपर्यायालक्षणत्वान्मनुष्यभावोभवेद्यतोनमनुष्यादिलक्षण

व्यतिरेकिणस्यान्मल्लक्षणमस्तीतिनचाभावइष्येत॥ पर्यायशब्दोलक्षणं॥ तथाम
तिस्मृत्यादयः॥ असाधारणत्वादन्यत्रानासंभविनः॥ अभिनिबोधादनन्यत्वात्तस्यल
क्षणमितिअत्रपर्यायशब्दोलक्षणं कस्मात्तुल्यप्रत्यागतलक्षणग्रहणात्कथमग्नुष्ण
वद्यथाग्निरितिगत्वाग्नात्वाबुद्धिरुष्णपर्यायशब्दंगच्छतिकथंगच्छतिकोयमग्निर्यउष्ण
इतिउष्णइतिचत्वाबुद्धिः॥ प्रत्यागच्छतिकोयमुष्णः॥ योग्निरितितथामतिरितिगत्वाबु
द्धिः॥ स्मृतिंगच्छतिकामतिर्यास्मृतिरिति॥ ततः स्मृतिरितिगत्वाबुद्धिः प्रत्यागच्छतिकास्मृ
तिर्यामतिरितिएवमुत्तरेष्वपितस्मात्तुल्यप्रत्यागतलक्षणग्रहणात्पश्यामः॥ पर्याय
शब्दोलक्षणमिति॥ किंच॥ पर्यायद्वैविध्यादग्निवद्यथाग्नेरात्मभूतउष्णपर्यायोलक्ष
णंनधूमस्तस्यवाह्येंधननिमित्तत्वेकादाचित्कत्वात्तथाआभ्यंतरोमत्यादिपर्यायआ
त्मभूतत्वाल्लक्षणंनानात्मभूतोवाह्योमत्यादिशब्दः॥ उक्तः॥ तत्प्रत्यायनसमर्थस्त
स्यवाह्यकरणप्रयोगनिमित्तत्वादितिकरणस्यवाभिधेयार्थत्वादथवाइतिकरणे
यमभिधेयार्थः॥ प्रयुज्यते॥ मतिः स्मृतिः संज्ञाचिंताभिनिबोधंइतियोर्थोभिधीयते

तन्मतिज्ञानमिति ततो लक्षणत्वमुपपद्यते। श्रुतादीनामेतैरनभिधानान्नह्येतैर्मत्यादिभिः श्रुतादीन्यभिधीयंते। वक्ष्यमाणलक्षणसद्भावाच्छ्रुतादीनां हि लक्षणं वक्ष्यते ततस्तेषामत्यप्रसंगः। यदेवं लक्षणं मतिज्ञानमवधार्यते। अथास्यात्मलाभे किं निमित्तमित्यत आह॥ तदिंद्रियानिंद्रियनिमित्तं॥ अथवा आत्मप्रसादाविशेषात्सर्वज्ञानानामेकत्वप्रसंगे निमित्तभेदान्नानात्वं प्रतिपिपादयिषन्ब्रवीति सत्यप्यस्मिन्नविशेषे पृथक्कमेषामवेमः। कुतः। यस्मात्तदिंद्रियानिंद्रियनिमित्तमिति किमिदमिंद्रियं नाम इंद्रियस्यात्मनोर्थोपलब्धिलिंगमिंद्रियं। इंद्र आत्मा तस्य कर्ममलीमसस्य स्वयमर्थान्ग्रहीतुमर्थस्यार्थोपलंभने यल्लिंगं तदिंद्रियमित्युच्यते। अथ किमिदमनिंद्रियं। मनः अनिंद्रियं मनोनुदरावत्। मनोंतःकरणमनिंद्रियमित्युच्यते। कथमिंद्रियप्रतिषेधेन मन उच्यते यथा अब्राह्मण इत्युक्ते ब्राह्मणत्वरहिते कस्मिंश्चित्संप्रत्ययो भवति। तथा इंद्रलिंगविरहितेन्यस्मिन्ननिंद्रियमिति संप्रत्ययः स्यात् न तिंद्रलिंगमेव मनस्तिनैष दोषः ईषत्प्रतिषेधात्। कथमनुदरावत् यथानुदरा कन्या इति नास्या उदरं न विद्यते किंतु गर्भ

किंतुच
भारोद्वहनसमर्थोदराभावादनुदरातथानिंद्रियमितिनास्येंद्रियत्वाभावः॥ अंतरंगत
त्वरादिवत्प्रतिनियतदेशविषयावस्थानाभावादनिंद्रियंमनइत्युच्यते॥ अंतरंगोवि
त्करणमिंद्रियानपेक्षत्वान्नास्येंद्रियेष्वपेक्षास्तीतीद्रियानपेक्षंनह्यस्यगुणदोषवि
चारस्वविषयप्रवृत्तौइंद्रियापेक्षास्तिततोंतरंगंतत्करणमितिवेदितव्यंतदुभयम
वष्टभ्यपदुत्पद्यतेतन्मतिज्ञानं॥ तदित्यग्रहणमनंतरत्वादितिचेन्नोत्तरार्थत्वात्त
स्यादेतन्मतिज्ञानस्यानंतरत्वादनेनाभिसंबंधोभवतीतितदित्येतद्ग्रहणमनर्थकमि
तितन्नकिंकारणंउत्तरार्थत्वादुत्तरार्थंह्येतत्॥ इतरथाह्यवग्रहेहावायधारणा
मतिज्ञानभेदाइतिविज्ञानुमशक्यास्तद्ग्रहणेपुनः॥ क्रियमाणेतन्मतिज्ञानमवग्र
हादयइतिसंबंधः॥ सुगमोभवति॥ यद्येतस्मिन्निमित्तद्वयसंनिधानेसत्यात्मला
भेप्रत्यागूर्णं॥ अनिवर्णितभेदमितितद्भेदप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ अवग्रहेहावायध
रणा॥ विषयविषयिसन्निपातसमनंतरमाद्यंग्रहणमवग्रहः॥ विषयविषयिस
न्निपातेदर्शनंभवतितदनंतरमर्थस्यग्रहणमवग्रहः॥ अवगृहीतेऽर्थेतद्विशेषा

कांक्षणमीहा यथा पुरुष इत्यवगृहीते तस्य भाषावयोरूपादि विशेषैराकांक्षणमी
हा विशेषणनिर्ज्ञानाद्याथात्म्यावगमनमवायः। भाषादिविशेषनिर्ज्ञानात्तस्यया
थात्म्येनावगमनमवायः। दाक्षिणात्योयंयुवा गौर इति वा निर्ज्ञातार्थाविस्मृतिर्धा
रणा भाषावयोरूपादिविशेषैर्याथात्म्येन निर्ज्ञाते। तस्य पुरुषस्योत्तरकालं स एवा
यमित्यविस्मरणं यतो भवति सा धारणा तत्रैते मतिज्ञानभेदाः अत्राह इदमत्र
पूर्व्यं किं कृतमेषामुच्यते। अवग्रहादीनामानुपूर्व्यमुत्पत्तिक्रमापेक्षं अवग्र
हपूर्वकत्वादितरेषामादावावग्रहः। क्रियते तथेतरेष्वपि योज्यं अत्राह। अवग्र
हेहयोरप्रामाण्यं तत्सद्भावेपि संशयदर्शनाच्चक्षुर्वत् यथा चक्षुषि न निर्णयः। सत्ये
व तस्मिन् किमयं स्थाणुराहोस्वित्पुरुष इति संशयदर्शनात्तथावग्रहेपि सति न नि
र्णय ईहादर्शनादीहायां च न निर्णयः। यतो निर्णयार्थमीहा न त्वीहैव निर्णयः। य
श्च निर्णयो न भवति स संशय। जातीयदित्यप्रामाण्यमनयोरिति अवग्रहवचनाद्यत
नुक्तः पुरुषोयमिति अवग्रहस्तस्य भाषावयोरूपादि विशेषाकांक्षणमीहेति

ति संशयस्त्वप्रतिपत्तिरेवेति तन्न किं कारणं संशयानतिवृत्तेः। कथमालोचनवद्ग्रयोर्हि प
र्यालोचने किमयमूर्द्ध्वार्थः। स्थाणुरुत पुरुष इति संशयानतिवृत्तिस्तयोर्हि यमर्थइ
त्यवग्रहे ईहाद्यपेक्षत्वात्संशयानतिवृत्तिरुच्यते लक्षणभेदादन्यत्वमग्निजलवद्यथा
ग्निजलयोर्दहनप्रकाशनादिद्रवनास्नेहनादिप्रतिनियतलक्षणभेदादन्यत्वं तथाव
ग्रहसंशययोर्हि लक्षणभेदादन्यत्वं कोऽसौ लक्षणभेद उच्यते। अनेकार्थानिश्चितापर्यु
दासात्मकः संशयस्तद्विपरीतोऽवग्रहः स्थाणुपुरुषाद्यनेकार्थालंबनसंनिधानादने
कार्थात्मकः। संशय एकपुरुषाद्यन्यतमात्मकोऽवग्रहः। स्थाणुपुरुषानेकधर्मानि
श्चितात्मकः संशयः यतो न स्थाणुधर्मान्पुरुषधर्मांश्च निश्चिनोति अवग्रहस्तु पु
रुषाद्यन्यतमैकधर्मनिश्चयात्मकः स्थाणुपुरुषानेकधर्म्मापर्युदासात्मकः सं
शयः। यतो न प्रतिनियतान्स्थाणुपुरुषधर्मान्पर्युदस्यति संशयः। अवग्रहः पुनः
पर्युदासात्मकः। स ह्यन्यांभवादीन्पर्य्यायान्पर्युदस्य पुरुष इत्येकपर्यायालंबनः संश
यतुल्यत्वमपर्युदासादिति चेन्न निर्णयविरोधात्संशयस्य स्यादेतत्संशयतुल्योऽवग्र

राजवा॰ हः॥ कुतः॥ अपर्युदासाद्यथासंशयः॥ स्थाणुपुरुषविशेषापर्युदासात्मकस्तथावग्र
७३ होपिपुरुषइतिभाषावयोरुपाद्यपर्युदासात्मकः॥ अतश्चैतदेवंयदुत्तरकालंतद्विशेषा
र्थमीहामारभतइतितन्नकिंकारणंनिर्णयविरोधात्संशयस्यसंशयोहिनिर्णयवि
रोधीनत्ववग्रहः॥ निर्णदर्शनादीहायांनत्वप्रसंगइतिचेन्नार्थादानात्॥ स्यादेतद्यदिनि
र्णयाविरोध्यवग्रहइतिनसंशयः॥ नन्वीहायानिर्णयविरोधित्वात्संशयत्वप्रसंगइ
ति॥ तन्नकिंकारणंअर्थादानादवग्रह्यार्थंतद्विशेषलब्ध्यर्थमर्थादानमीहासंशयः
पुनर्नार्थविशेषालंबनः संशयपूर्वकत्वाच्चसंशयोहिपूर्वमुपजायतेईहायाः॥ कथ
मिहपुरुषमवग्रह्यकिमयंदाक्षिणात्यउतउदीच्यइत्येवमाद्यप्रतिपत्तौसंशयः॥ एवंसं
शयितस्योत्तरकालंविशेषोपलिप्सांप्रतियतनमीहेतिसंशयादर्थांतरत्वं॥ अतएव
संशयावचनमर्थगृहीतेः॥ अतएवसूत्रेसंशयोनोक्तः कुतः अर्थगृहीतेसतिसंश
येईहायाः॥ प्रवृत्तिर्नास्तीतिआहकिमयंपापच्छतावाइयांतिउभयथानदोषः॥ अन्य
तरवचनेन्यतरस्यार्थगृहीतत्वात्यदानदाक्षिणात्योयमित्यपायंत्यागंकरोतितत्वा

उदीच्यइतिस्वबायोधिगमोर्थग्रहीतः॥यदाचोदीच्यइत्यवायंकरोतितदानदाक्षिणा
त्योयमित्यपायोर्थग्रहीतः कश्चिदाहयदुक्तंभवताविषयविसयिसन्निपातेदर्शनंभ
वतितदनंतरमवग्रहइतितदयुक्तमवैलक्षण्यात्नह्यवग्रहाद्धिलक्षणंदर्शनमस्ती
त्यत्रोच्यतेनवैलक्षण्यात्कथमिहचक्षुषाचक्षुर्दर्शनावरणवीर्यांतरायक्षयोपश
मांगोपांगनामावष्टंभादविभावितविशेषसामर्थ्येनकिंचिदेतद्वस्त्वितिआलोकनम
नाकारंदर्शनमित्युच्यतेबालवद्यथाजातमात्रस्यबालस्यप्राथमिकउन्मेषोसावभा
वितरूपद्रव्यविशेषालोचनाद्दर्शनंविवक्षितंतथासर्वेषांततोद्वित्रादिसमयभावि
घून्मेषेषुचक्षुरवग्रहमतिज्ञानावरणवीर्यांतरायक्षयोपशमांगोपांगनामावष्टंभा
द्रूपमिदमितिविभावितविशेषोऽवग्रहः यत्प्रथमसमयोन्मेषितस्यबालस्यदर्शनंत
द्यद्यवग्रहजातीयत्वात्ज्ञानमिष्टंतन्मिथ्याज्ञानंवास्यात्सम्यग्ज्ञानंवामिथ्याज्ञान
त्वेपिसंशयविपर्ययानध्यवसायात्मकंस्यात्तच्चनतावत्संशयविपर्ययात्मकंवाचेष्टि
तस्यसम्यग्ज्ञानपूर्वकत्वात्प्राथमिकत्वाच्चतन्नास्तीतिनचानध्यवसायरूपंजात्यंध

व्यक्तवस्तुमात्राप्रतिपत्तेर्नसम्यग्ज्ञानमर्थाकारावलंबनाभावात्किंच
कारणनानात्वात्कार्यनानात्वसिद्धेः यथामृत्तंतुकारणभेदाद्घटपटकार्यभेदस्तथा
दर्शनज्ञानावरणक्षयोपशमकारणभेदात्तत्कार्यदर्शनज्ञानभेदइति॥ अस्तिप्राग
वग्रहाद्दर्शनंततः शुक्लकृष्णादिरूपविज्ञानसामर्थ्योपेतस्यात्मनः॥ किंशुक्लंउत
कृष्णमित्यादिविशेषाप्रतिपत्तेः संशयस्ततः॥ शुक्लविशेषाकांक्षणंप्रतीहनमीहा
शुक्लमेवेदंनकृष्णमित्यवायनमवायः॥ अवेतस्याविस्मरणंधारणाएवंश्रोत्रा
न्यस्यापियोज्यं॥ तदावरणकर्मक्षयोपशमविकल्पात्प्रत्येकमवग्रहादिज्ञाना
कथंज्ञानावरणमूलप्रकृतेः॥ पंचोत्तरप्रकृतयस्तासामप्युत्तरो
विशेषाः॥ संतिज्ञानावरणस्योत्तरप्रकृतयः॥ असंख्येयालोकाइतिच
ईहादीनाममतिज्ञानप्रसंगः कुतः परस्परकार्यत्वादवग्रहः॥ कारणंईहाका
ह्यकारणमवायः कार्यमवायः कारणंधारणाकार्यं॥ नचेहादीनामिंद्रियानिंद्रि
त्वमस्तीतिनैवदोषः॥ ईहादीनामनिंद्रियनिमित्तत्वान्मतिज्ञानव्यपदेशःय

द्येवंस्तुतस्यापिश्रात्रोत्रिइंद्रियग्रहीतंविषयत्वादीहादीनामिंद्रियानिमित्तत्वमप्यु
पचर्यतेनतुस्तुतस्यायेविधिरस्मितस्यानिंद्रियविषयत्वादितिस्तुतस्याप्रसंगः॥ य
द्येवंचक्षुरिंद्रियेहादिव्यपदेशाभावइतिचेन्नेंद्रियशक्तिपरिणतस्यजीवस्यभावेंद्रि
यत्वेतद्व्यापारकार्यत्वादिंद्रियभावपरिणतोहिजीवोभावेंद्रियमिष्यते॥ तस्यविषया
कारपरिणामाईहादयइतिचक्षुरिंद्रियेहादिव्यपदेशइतियइमेवग्रहादयोमतिज्ञा
नप्रभेदाउक्ताः॥तेज्ञानावरणक्षयोपशमनिमित्ताः केषांभवंतीत्युच्यते॥ बहुबहु
विधक्षिप्रानिःसृतानुक्तध्रुवाणांसेतराणां॥ संख्यावैपुल्यवाचिनोबहुशब्दस्य
ग्रहणमविशेषात्॥ बहुशब्दोहिसंख्यावाचीवैपुल्यवाचीचतस्योभयस्यापिग्रहणं
कस्मादविशेषात्संख्यायामेकः द्वौबहवइतिवैपुल्येबहुरोदनः बहुसूपइति॥ बह्व
वग्रहाद्यभावः प्रत्यर्थवशवर्तित्वादितिचेन्नसर्वदैकप्रत्ययप्रसंगात्स्यादेतत्प्रत्य
र्थवशवर्त्तिविज्ञानंनानेकमर्थंगृहीतुमलमतोबह्वग्रहादीनामभावइति॥ तन्नकिं
कारणंसर्वदैकप्रत्ययप्रसंगाद्यथारण्यपदव्यांकश्चिदेकमेवपुरुषमवलोकयन्ना

नेकइत्यवैतिमिथ्याज्ञानमन्यथास्यादेकज्ञानेकबुद्धिर्यदिभवेत्तथानगरवनस्कंधा
वारावगाहिनोपितस्यैकप्रत्ययः॥ स्यात्सार्वकालिकः॥ अतआनेकार्थग्राहि विज्ञा
नस्यात्यंतासंभवान्नगरवनस्कंधावारप्रत्ययनिवृत्तिर्नैना॥ संज्ञाह्येकार्थानिवेशि
न्यस्तस्माल्लोकसंव्यवहारनिवृत्तिः॥ किंचनानात्वप्रत्ययाभावाद्यस्यैकार्थमेवनि
यमाज्ज्ञानंतस्यपूर्वज्ञाननिवृत्तावुत्तरज्ञानोत्पत्तिः॥ स्यादेनिवृत्तौवाउभयथाचदो
षः॥ यदिपूर्वमुत्तरज्ञानोत्पत्तिकालेस्तियदुक्तमेकार्थमेकमनस्त्वादिति आदेवि
॥ यथैकंमनोनेकप्रत्ययारंभकंतथैकप्रत्ययोनेकार्थोभविष्यति अनेक
कालसंभवान्नन्वनेकार्थोपलब्धिरूपयस्यतेतत्रयदभिमतं॥ मेवै
कस्यज्ञानमेकंचार्थमुपलभतइति अस्यव्याघातः॥ अथपुनर्निवृत्तेपूर्वस्मिन्नु
त्तरज्ञानोत्पत्तिः॥ प्रतिज्ञायतेनतुसर्वथैकार्थमेवज्ञानमित्यंतइदमस्मादन्यदिति
षव्यवहारोनस्याद्रागिचसत्तस्मान्नकिंचिदेतत्किंच आपेक्षिकसंव्यवहारनिवृत्तेः
यस्यैकज्ञानमनेकार्थविषयंनविद्यतेतस्यमध्यमाप्रदेशिन्योर्युगपदनुपलंभात्त

हिषयदीर्घह्रस्वव्यवहारो विनिवर्त्तेत स्यादापेक्षिको ह्यसौ न चापेक्षास्ति किंच संशया
भावप्रसंगादेकार्थविषयवर्त्तिनि विज्ञाने स्थाणौ पुरुषे वा प्राक्समयजन्मस्यान्नाभ
योः प्रतिज्ञातविरोधात् यदि स्थाणौ पुरुषाभावात् स्थाणुवंध्यापुत्रवत्संशयाभा
वः स्यात् अथ पुरुषे तथा स्थाणुद्वयानपेक्षत्वात्संशयो न स्यात् तत्पूर्ववन्नत्वभा
वः इष्टः अतो नैकार्थग्राहि विज्ञानकल्पना श्रेयसीति किंच ईप्सितनिष्पत्त्य
नियमाद्विज्ञानस्यैकार्थावलंबित्वे चित्रकर्मणि निष्णातस्य चैत्रस्य पूर्णकलशामा
लिखतः सत्क्रियाकलशावत्प्रकारग्रहणविज्ञानभेदादितरेतरविषयसंगमाभा
वादनेकविज्ञानोत्पादनिरोधक्रमे सत्यनियमेन निष्पत्तिः स्याद्दृष्टा तु सा नियमेन सा
चैकार्थग्राहिणि विज्ञाने विरुध्यते तस्मान्नानार्थोपि प्रत्ययोभ्युपेयः द्वित्रादिप्रत्य
याभावाच्च एकार्थविषयवर्त्तिनि विज्ञाने द्वाविमाविमे त्रय इत्यादिप्रत्ययस्याभावः
यतो नैकं विज्ञानं द्वित्र्याद्यर्थानां ग्राहकमस्ति संतानसंस्कारकल्पनायां च विकल्पात
पत्तिः संतानसंस्कारे च कल्प्यमाने विकल्पयोरनुपपत्तिः संतानः संस्कारस्य

ज्ञानजातीयो वा स्यात् अज्ञानजातीयो वा यद्य् अज्ञानजातीयः नतन्नः ॥ किं चित् प्रयोज
नमस्ति ज्ञानजातीयत्वेपि एकार्थग्राहित्वं स्याद् अनेकार्थग्राहित्वं स्याद् अनेकार्थग्राहि
त्वं वा यद्य् एकार्थग्राहित्वं दोषविधिस् तदवस्था अथानेकार्थग्राहित्वं प्रतिज्ञाहानिः
प्रसज्यते ॥ विधग्रहणं प्रकारः र्थं ॥ विधयुक्तगतप्रकारा समानार्था इति प्रकारा
र्थो विधशब्दः ॥ बहुविधं बहुप्रकारमित्यर्थः ॥ क्षिप्रग्रहणम् अचिरप्रतिपत्त्यर्थं
अचिरप्रतिपत्तिः कथं स्यादिति क्षिप्रग्रहणं क्रियते अनिःसृतग्रहणमसक
लपुद्गलोद्गमार्थं अनिःसृतग्रहणं क्रियते ॥ असकलपुद्गलोद्गमार्थं अनुक्ता
मभिप्रायेण प्रतिपत्तेः ॥ अभिप्रायेण प्रतिपत्तिरस्तीत्य् अनुक्तग्रहणं क्रियते ध्रुवं
यथार्थग्रहणात् ध्रुवग्रहणं क्रियते यथार्थग्रहणमस्तीति सेतरग्रहणाद् विपर्या
विरोधः ॥ अल्पमल्पविधं चिरं निःसृतमुक्तमध्रुवमिति एतेषामवरोधो भवति सेत
रग्रहणाद् अवग्रहादिसंबंधात् कर्मनिर्देशः बह्वादीनामिति कर्मनिर्देशस् अव
ग्रहाद्यपेक्षो वेदितव्यः बह्वादीनामा

क्षयोपशमविशुद्धिप्रकर्षयोगे सति बह्वादीनामवग्रहादयो भवंतीति तेषां । स ह
रामादौ क्रियंते ते च प्रत्येकमिंद्रियानिंद्रियैः षट्त्रिंशत्त्रिशतसंख्या विकल्पनेयाः । तद्यथा । प्र
कृष्टश्रोत्रेंद्रियावरणवीर्यांतरायक्षयोपशमांगोपांगनामोपष्टंभात्संभिन्नश्रो
तान्योपव्युगपत्ततविततघनसुषिरादिशब्दश्रवणाद्बहुशब्दमवगच्छतीति । स्व
ल्पश्रोत्रेंद्रियावरणक्षयोपशमपरिणामस्त्वात्माततशब्दादीनामन्यतममल्पं
शब्दमवगच्छतीति । प्रकृष्टश्रोत्रेंद्रियावरणक्षयोपशमादिसन्निधाने सति
ततादिशब्दविकल्पस्य प्रत्येकमेकद्वित्रिचतुःसंख्येयासंख्येयानंतगुणस्य
वग्राहकत्वाद्बहुविधमवगच्छत्यल्पविशुद्धिः श्रोत्रेंद्रियादिपरिणामकार
णात्माततादिशब्दानामेकविधावग्रहणादेकविधमवगच्छतिप्रकृष्ट
श्रोत्रेंद्रियावरणक्षयोपशमादिपरिणामित्वात्क्षिप्रं शब्दमवगच्छत्यल्पविशु-
२ द्धिश्रोत्रेंद्रियावरणक्षयोपशमादिपारिणामिकत्वाच्चिरेण शब्दमवगच्छ
ति सुविशुद्धिश्रोत्रादिपरिणामात्साकमल्पेनानुच्चारितस्यग्रहणादनिस्टत

मवगृह्णाति निःसृतं प्रतीतं प्रकृष्टविशुद्धिश्रोत्रेंद्रियादिपरिणामकारणत्वादेक
वर्णनिर्गमेपि अभिप्रायेणैवानुच्चारितं शब्दमवगृह्णाति इमं भवान् शब्दं वक्ष्यती
त्यथवा स्वरसंचारणात्प्राक्तंत्रीद्रव्यातोद्यात्
अभिप्रायेणावगृह्याचष्टे भवानिमं शब्दं वादयिष्यतीत्युक्तं प्रतीतं संक्लेशपरि
णामनिरुत्सुकस्य यथानुरूपश्रोत्रेंद्रियावरणक्षयोपशमादिपरिणामकार
णावस्थितत्वाद्यथा प्राथमिकं शब्दग्रहणं तथावस्थितमेव शब्दमवगृह्णाति
नोनं नाभ्यधिकं यौनः पुन्येन संक्लेशविशुद्धिपरिणामकारणापेक्षस्यात्मनो य
थानुरूपपरिणामोपात्तश्रोत्रेंद्रियसान्निध्येपि तदावरणस्येषदीषदाविर्भावा
त्पौनःपुनिकं प्रकृष्टावकृष्टश्रोत्रेंद्रियावरणादिक्षयोपशमपरिणामत्वाच्चाध्रु
वमवगृह्णाति शब्दं क्वचिद्बहु क्वचिदल्पं क्वचिद्बहुविधं क्वचि
क्वचिच्चिरेण क्वचिदनिःसृतं क्वचिन्निःसृतं क्वचिदुक्तं क्वचिदनुक्तं।
विधयोः कः प्रतिविशेषः

इच्यतेनविशेषदर्शनात्तथाकश्चिद्बहूनिशास्त्राणिमौनेनसमान्यार्थेनाविशेषिते
न्याचष्टेनतुवहुभिर्विशेषितार्थैः कश्चित्तुतेषामेववहूनांशास्त्राणांवहुभिर
र्थैः परस्परातिशाययुक्तैर्वहुकल्पैर्व्याख्यानंकरोति तथाततादिशब्दग्रहणा
विशेषेपियत्प्रत्येकंततादिशब्दानामेकद्वित्रिचतुःसंख्येयासंख्येयानंतगुण
परिणतानांग्रहणंतद्बहुविधग्रहणंयत्तुततादीनांसामान्यग्रहणंतद्बहुग्रहणं
आहउक्तनिःस्तयोःकःप्रतिविशेषः यतःसकलशब्दनिःसरणान्निःसृ
तमुक्तमप्येवंविधमेवोच्यते अन्योपदेशपूर्वकंशब्दग्रहणमुक्तंगोशब्दोयमि
तिस्वतएवग्रहणंनिःस्तंचक्षुषातुविशुद्धचक्षुरिंद्रियावरणक्षयोपशमपरि
णामकारणत्वात्तुल्यकसरक्तनीलपीतरूपपर्यायंवहुमंवस्तुज्ञाति अल्पंपूर्व
वत्प्रकृष्टविशुद्धि चक्षुरिंद्रियादिक्षयोपशमपरिणामकारणत्वात्तुल्यादि
पंचवर्णरूपगुणस्यप्रत्येकमेकद्वित्रिचतुःसंख्येयासंख्येयानंतगुणपरिणा
मिनोवग्राहकत्वसामर्थ्यंद्बहुविधरूपमेवग्रह्णात्येकविधंपूर्ववत्क्षिप्रचिर

योरप्युक्तएवक्रमः॥ पंचवर्णवस्त्रकंबलचित्रपटादीनांसतदेकदेशविषयपंच
वर्णग्रहणात्कृत्स्नपंचवर्णेष्वदृष्टेष्वनिसृतेष्वपितद्ग्रहणे चिक्करसामर्थ्यादनि
सृतमवगृह्णातिः अथवादेशांतरस्थपंचवर्णपरिणतैकवस्त्रादिकथनाशाक
ल्येनाकल्येनाकथितस्याप्येकदेशकथनेनैवतत॥ कृत्स्नपंचवर्णग्रहणादनि
सृतंनिसृतंप्रतीतं॥ सुविशुद्धिचक्षुरिंद्रियादिक्षयोपशमःआत्माशुक्लकृष्णा
दिवर्णमिश्रीकरदर्शनात्स्मारेणाकथितमपिवर्णमभिप्रायेणैवप्रतिपद्यतेभवा
निमंवर्णमितद्द्वयमिश्रणात्करिष्यतीत्येवंग्रहणादनुक्तंरूपमवगृह्णात्यथवा
देशांतरस्थपंचवर्णैकद्रव्यकथनेताल्वादिकरणसंश्लेषाभावाकस्मात्कद्रव्यक
थितमेवद्रव्यमाचष्टेभावानेवंविधमस्माकंपंचवर्णव्यतिकरिष्यतीत्यनुक्तं
मवगृह्णातिपरकीयाभिप्रायानपेक्षमात्मी
वोक्तंरूपमवगृह्णातिसंक्ते
यावरणक्षयोपशमपरिणामकारणावस्थितत्वाद्यथाप्राथमिकंरूपग्रह

णां । तथावस्थितमेव स्वरूपमवगच्छतीति नीतं नाभ्यधिकं पौनःपुन्येन संक्लेशावि
शुद्धिपरिणामापेक्षस्यात्मनो यथात्स्वरूपपरिणामोपात्तचक्षुरिंद्रियसान्नि
ध्येपि तदावरणस्य षट्पदी यदाविर्भावात् पौनःपुनिकं प्रकृष्टावकृष्टं चक्षु
रिंद्रियावरणक्षयोपशमपरिणामकारणत्वाद्ध्रुवमवगच्छति रूपं
क्वचिद्बहु क्वचिदल्पं क्वचिद्बहुविधं क्वचिदेकविधं क्वचित्क्षिप्रं क्वचिच्चि
रेण क्वचिदनिःसृतं क्वचिन्निःसृतं क्वचिदनुक्तं क्वचिदुक्तं एवं घ्राणाद्य
वग्रहेष्वपि योज्यं तथा ईहावायधारणास्वपि बह्वादिभिः सेतरैरवसीयाः
कश्चिदाह । श्रोत्रघ्राणस्पर्शनरसनचतुष्टयस्य प्राप्यकारित्वादनिःसृता
नुक्तशब्दाद्यवग्रहेहावायधारणा न युक्ता इत्युच्यते प्राप्तत्वात्कथं पिपीलि
कादिवद्यथा पिपीलिकादीनां घ्राणरसनदेशाप्राप्तेपि गुडादिद्रव्ये गंधरस
सानं तत्र ये ष्वयावाङ्गिष्वास्मदाद्यप्रत्यक्षसूक्ष्मगुडावयवैः । पिपीलिका
दिघ्राणरसनेंद्रिययोः परस्परानपेक्षा वृत्तिस्ततो न दोषः । अस्मदादीनां

तद्भावइतिचेन्नश्रुतापेक्षत्वाद्यथाभूग्रहसंवर्द्धितोक्तिनस्पर्शसम्बद्धचक्षुरादि
भिरवभासंतेष्वपिघटादिषुघटोयंरूपमिदमित्यादियद्विशेषपरिज्ञानंत(द्)
तापेक्षंपरोपदेशापेक्षत्वात्तथास्मदादीनामश्रुतानुक्तमपिज्ञानंविक
ल्पशब्दाद्यवग्रहादिज्ञानंतदनापेक्षं। किंच लब्ध्यक्षरत्वात् नज्ञानप्रभे
दप्ररूपणायांलब्ध्यक्षरस्तनकथनंषोढाप्रभिन्नं। तद्यथा। चक्षुःश्रो
त्रघ्राणरसनस्पर्शनमनोलब्ध्यक्षरमित्यार्षउपदेशः। अतश्चक्षुःश्रोत्र
घ्राणरसनस्पर्शनेंद्रियमनोलब्ध्यक्षरसान्निध्यादेताशिध्यातिःअनिसृता
नुक्तानामपिशब्दादीनामवग्रहादिज्ञानंयद्यवग्रहादयोवह्वादीनांकर्म्मणामोक्षे
मारः। वह्वादीनिपुनर्विशेषणानिकस्येत्यतआह। अर्थस्य। चक्षुरादिविषयो
र्थस्तस्यवह्वादिविशेषणविशिष्टस्यावग्रहादयोभवंति इयर्त्तिपर्यानर्यतेवातैरि
त्यर्थोद्रव्यंप्रत्यासन्नसंबंधिनः। पर्यायानुभयनिमित्तवशादुत्पत्तिप्रत्यागणानिय
तिगच्छत्यर्यतेगम्यतेवातैरित्यर्थः। कः पुनः। रसौद्रव्यंकिमर्थमिदमुच्यते। अर्थ

वचनंग्रहणानिवृत्यर्थं केचिद्रूपादयोग्रहणाएवइंद्रियेसन्निकृष्यंतेत
तस्तद्ग्रहणमितिमन्यंतेतन्मतनिवृत्यर्थमर्थस्येत्युच्यतेनहितेरूपादयोग्रहणा
भमूर्त्ताइंद्रियसंनिकर्षमापद्यंतइतितत्प्रचयविशेषेसतिसन्निकर्षसंभव
इतिचेन्नग्रहणादीनांप्रचयानुपपत्तेः सत्यपिवाप्रचयेर्थांतरप्रादुर्भावाभा
वात्सूक्ष्मावस्थानतिक्रमादग्रहणमेवैषांस्यान्नतहीदानीमिदंभवतिरू
पंमयादृष्टंगंधोवाघ्रातइतिभवतिचार्थग्रहणात्तद्व्यतिरेकात्तेषामपिग्रह
णोपपत्तेः नेषुसत्सुमतिज्ञानात्मलाभात्सप्तमीप्रसंगः यतोविषयेषुसत्सु
मतिज्ञानमाविर्भवति अतोर्थइतिवाच्यंनानेकांतात्वायमेकांतोस्तिसत्यर्थे
मतिज्ञानंभवतीतियतः सत्यप्यर्थेवनितलभवनसंभूतस्यकुमारस्योत्तीर्ण
मात्रस्यघटरूपादिमतिज्ञानाभावः अथवानायमेकांतोस्त्यधिकारणस्य
सत्वात्सप्तमीप्रसंगः यतोविषयेषुसत्सुमतिज्ञानमाविर्भवति अतोर्थइति
वाच्यंनानेकांतात्वायमेकांतोस्तिसत्यर्थेमतिज्ञानंभवतीतियतः सत्यप्यर्थेव

राजवा.
८०१

नितलभवनसंभूतस्यकुमारस्यान्तीरीमात्रस्यघटरूपादिमतिज्ञानाभावः ॥ अ
थवानायमेकांतोस्त्यधिकारस्यसत्वात्समभीप्रसंगइतिकस्मात्तस्याविवक्षितत्वा
द्विवक्षावशाद्धिकारकाणिभवंतिक्रियाकारकसंबंधस्यविवक्षितत्वादवग्रहा
दयः ॥ क्रियाविशेषाउक्ताः ॥ तेषामेवश्यंकेनकिंकर्मणाभवितव्यमितिबह्वा
दिविकल्पस्यार्थस्यप्रश्ने बह्वादिसामानाधिकरण्याद्बहुत्वप्रसंगः ॥ यतोव
ह्वादिरेवार्थोनातोन्यस्ततोबह्वादिसामानाधिकरण्यादर्थानामितिबहुत्वंप्रा
प्नोतिनवानभिसंबंधान्नवाएषदोषः ॥ किंकारणमनभिसंबंधाल्लघ्वस्यबहु
त्वादिभिरभिसंबंधःक्रियतेकेनतर्ह्यवग्रहणादिभिः ॥ कस्येत्युक्तेऽर्थस्ये
हसंबध्यते ॥ तद्विशेषणंबह्वादिग्रहणं ॥ सर्वस्यवार्यमाणत्वा
र्थत्वंअतोजातिप्रधानत्वान्निर्द्दिष्टस्यार्थस्यैकत्वनिर्द्देशोयुक्तः ॥ प्रत्येक
मभिसंबंधाद्वा ॥ अथवाप्रत्येकमभिसंबंधः ॥ क्रि
र्थस्येति ॥ किमर्थोऽवग्रहादयः ॥ सर्वस्येंद्रियार्थस्यभवंत्युतकास्वि

शेषोस्तीत्यत्राह॥ व्यंजनस्यावग्रहः॥ व्यंजनमव्यक्तंशब्दादिजातंतस्यावग्र
होभवति॥ किमर्थमिदंनियमार्थमवग्रहाएवनेहादयइतिसतर्हिवकारः कर्त्तव्यः
नवासामर्थ्यादवधारणगतेरब्भक्षवन्नवाकर्त्तव्यः॥ किंकारणंसामर्थ्यादवधा
रणप्रतीतेः कथमब्भक्षवत्यथानकश्चिद्योनभक्षयतीतिसामर्थ्यादवधारणं
प्रतीयते॥ अपएवभक्षयतीतितथासर्वेषामवग्रहादीनांप्रसिद्धोवग्रहवच
नमवधारणार्थंविज्ञायते तयोरभेदोग्रहणविशेषादितिचेन्नव्यक्ताव्यक्तभेदा
दभिनवशरावकवत्यादेतत्तयोरर्थावग्रहव्यंजनावग्रहयोर्नास्तिभेदः॥ ग्रहणवि
शेषान्नहिशब्दादिग्रहणंप्रतिविशेषोस्तीतितन्नकिंकारणंव्यक्ताव्यक्तभेदाद्व्य
क्तग्रहणमर्थावग्रहः॥ अव्यक्तग्रहणंव्यंजनावग्रहअभिनवशरावकवत्यथासूक्ष्म
जलकणद्वित्रिसिक्तःशरावोभिनवोनार्द्रीभवतिसएवपुनःपुनःसिच्यमानःश
नैस्तिम्यतितथात्मनः॥ शब्दादीनामव्यक्तग्रहणात्प्राक्व्यंजनावग्रहः॥ व्यक्तग्रह
णमर्थावग्रहः॥ सर्वेंद्रियाणामविशेषेणव्यंजनावग्रहप्रसंगेयत्रासंभवस्त

दर्थप्रतिषेधमाह॥ न चक्षुरनिंद्रियाभ्यां॥ चक्षुषानिंद्रियेण व्यंजनावग्रहो
न भवति कुतः॥ व्यंजनावग्रहाभावश्चक्षुर्मनसोरप्राप्यकारित्वात् यतः॥ अप्राप्त
मर्थमविदिक्कं युक्तं संनिकर्षविषयेवस्थितं बाह्यप्रकाशाभिव्यक्तमुपलभते
चक्षुर्मनश्चाप्राप्तं ततो नानयोर्व्यंजनावग्रहोस्तीच्छामात्रमिति
स्यादेतदिच्छामात्रमिदमप्रामाण्यकग्राहि चक्षुरिति तन्न किं कारणं सामर्थ्या
र्थसामर्थ्ये आगमतो युक्तितश्च॥ आगमस्तावत्॥ गाहा॥ पुट्ठं सुणोदि सद्दं अपु
ट्ठं पुण विपस्सदे रूवं गंधं रसं च पासं पुट्ठं पुट्ठं॥ विजाणादि पुट्ठं सुणोदि सद्दं अ
पुट्ठं पुण पस्सदे रूवं॥ गंधं रसं च पासं पुट्ठमपुट्ठं विजाणादि इति युक्तितोपि
अप्राप्यकारि चक्षुः स्पृष्टानवग्रहात् यदि प्राप्यकारि स्यात् त्वगिंद्रियवत्॥ स्पृष्ट
मंजनं गृह्णीयात् न च गृह्णात्यतो मनोवदप्राप्यकारीत्यवसेयं अत्र केचिदाहुः
प्राप्यकारि चक्षुः॥ आवृतानवग्रहात् त्वगिंद्रियवदिति॥ अत्रोच्यते काचाभ्र
स्फटिकावृतार्थावग्रहे सत्यव्यापकत्वादसिद्धो हेतुर्वनस्पतिचैतन्ये स्वापवत्

यासंशयहेतुरप्राप्यकारित्वमयस्कांतोपलेसाध्याविपक्षेपिदर्शनादिति। भौति
कत्वात्प्राप्यकारिचक्षुरग्निवदितिचेन्न। अयस्कांतेनैवप्रत्युक्तत्वात्घ्राणेंद्रियत्वा
त्प्राप्यकारिचक्षुरितिचेन्नद्रव्येंद्रियोपकरणस्यभावेंद्रियस्याप्राधान्यादप्राप्य
कारित्वेव्यवहितातिविप्रकृष्टग्रहणप्रसंगइतिचेन्नायस्कांतेनैवप्रत्युक्तत्वा
दयस्कांतोपलमप्राप्यलोहमाकर्षदपिनव्यवहितमाकर्षतिनातिविप्रकृष्ट
मिति संशयावस्थमेतदित्यप्राप्यकारित्वंसंशयविपर्ययाभावइतिचेन्नतत्प्रा
प्यकारित्वेपितदविशेषात्कश्चिदाहरश्मिवच्चक्षुस्तैजसत्वात्तस्मात्प्राप्यका
रीत्यग्निवदित्येतच्चायुक्तमनभ्युपगमान्नहिवयमभ्युपगच्छामस्तैजसंचक्षुरि
तितेजोलक्षणमौष्ण्यमितिकृत्वाचक्षुरिंद्रियस्थानमुष्णंस्यान्नचतद्देशस्पर्श
नेंद्रियमुष्णस्पर्शोपलंभोदृष्टमितिइत। श्चातैजसंचक्षुर्भासुरत्वानुपलब्धिरदृ
ष्टवशादनुद्भूतभास्वरत्वमितिचेन्नादृष्टस्यगुणत्वाद्द्रव्यस्यभावस्वभावनिग्र
हासामर्थ्यान्नक्तंचररश्मिदर्शनाद्रश्मिवच्चक्षुरितिचेन्नातैजसोपिपुद्गलद्र

राजवा॰
८२

व्यस्यभास्वरत्वपरिणामोपपत्तेरितिकिंचगतिमद्धर्म्मादिहयद्गतिमद्भवतित
न्नसंनिकृष्टविप्रकृष्टाभिन्नकालेप्राप्नोतिनचतथाचक्षुश्चक्षुर्हिशाखाचंद्रम
सावभिन्नकालेउपलभतेयावताकालेनशाखांप्राप्नोतितावताचंद्रमसमितिस्थूलं
गतिमद्धर्म्मतस्मान्नगतिमच्चक्षुरितियदिचप्राप्यकारिचक्षुःस्यात्तमिस्त्रायां
रात्रौदूरेग्नौप्रज्वलतितत्समीपगतद्रव्योपलंभनंभवतिकुतोनांतरा-
लोचनंप्रकाशाभावादितिचेन्नतत्
किंचयदिप्राप्यकारिचक्षुःस्यात्सांतराधिकग्रहणंनप्राप्नोतिइंद्रियाणांनिरंतरे
विषयेगंधादौसांतरग्रहणंदृष्टंनाप्यधिकग्रहणं।अथमतंवहिरधिष्ठानावृत्ति
रिंद्रियस्यअतउपपन्नंतद्विषयस्यसांतराधिकग्रहणमितितदयुक्तंयस्मान्नवहि
रधिष्ठानादिंद्रियं।तत्रचिकित्सादिदर्शनादन्यथाधिष्ठानपिधानेपि
मनसश्चावहिर्भावान्मनसाधिष्ठितेहींद्रियंस्वविषयेव्याप्रियते।नचमनोवहिरधि
ष्ठानमस्तितदभावादग्रहणप्रसंगः।अनुवृत्तौचसंभवाभावाद्विप्रकीर्णं।चक्षु

रश्मिसमूहः॥ कथमप्राप्तमनोधिष्ठस्येति॥ कश्चिदाह॥ श्रोत्रमप्राप्यकारि विप्रकृष्ट
विषयग्रहणादिति एतच्चायुक्तं असिद्धत्वात्साध्यं तावदेतद्विप्रकृष्टं गृह्णाति श्रो
त्रमुत घ्राणेंद्रियवद्गंधविषयभावपरिणतं पुद्गलद्रव्यं गृह्णातीति विप्रकृष्ट
शब्दग्रहणे च स्वकर्णांतर्विलगतमशकशब्दो नोपलभ्येत न हींद्रियं किंचिदेकं
दूरस्पृष्टविषयग्राहि दृष्टमिति आकाशगुणत्वाच्छब्दस्य स्पर्शवत्त्वाभाव इति
चेन्नामूर्त्तगुणस्यास्मदादींद्रियविषयत्वादर्शनादिति प्राप्यावग्रहे श्रोत्रस्य दिग्दे
शभेदविशिष्टविषयग्रहणाभाव इति चेन्न शब्दपरिणतविसर्पत्पुद्गलवेगशक्ति
विशेषस्य तथाभावापत्तेः सूक्ष्मत्वादप्रतिघातात्समंततः प्रवेशाच्चासिद्धमेतच्चक्षु
र्मनसी वर्जयित्वाशेषाणामिंद्रियाणां व्यंजनावग्रहः॥ सर्वेषामिंद्रियाणामर्थाव
ग्रह इति मनसो निंद्रियव्यपदेशाभावः स्वविषयग्रहणे करणांतरानपेक्षत्वाच्च
क्षुर्वत्॥ यथा चक्षू रूपग्रहणे करणांतरं नापेक्षत इतींद्रियव्यपदेशं लभते तथा
मनोपि गुणदोषविचारादिस्वव्यापारे करणांतरं नापेक्षत इतींद्रियं प्राप्नोति नानिं

न्द्रियमितिनवाप्रत्यक्षत्वान्नवाएषदोषः किंकारणं।अप्रत्यक्षत्वाद्यथाचक्षुरा
दिपरस्येंद्रियकत्वात्प्रत्यक्षंननथामनऐंद्रियकंकुतः सूक्ष्मद्रव्यपरि
दनिंद्रियमित्युच्यते।अत्राह।कथमवगम्यतेप्रत्यक्षंतदस्तीति।अनुमानात्त
स्याधिगमः।अप्रत्यक्षाणामप्यर्थानांलोकेनुमानादधिगतिर्दृष्टायथादि
गतिर्वनस्पतीनांवृद्धिह्रासौ।तथामनसोप्यस्तिमनुमानादवगम्यतेकोसावनु
मानः।युगपज्ज्ञानक्रियानुत्पत्तिर्मनसोहेतुः।सत्सुचक्षुरादिकरणेषुसन्निकृष्टेषु
चबाह्येषुरूपादिषुसतिचानेकस्मिन्प्रयोजनेयतोज्ञानानांक्रियाणांचयुगपद
नुत्पत्तिस्तदस्तिमनइत्यनुमीयते।अनुस्मरणदर्शनाच्च यतःसकृद्दृष्टंश्रुतंवा
नुस्मर्यतेऽतस्तद्दर्शनात्तदस्तित्वमवसेयं।अत्राहएकस्यात्मनःकृतकरणाभेदः
शत्वाभावस्यापिकरणभेदोऽनेककलाकुशलदेवदत्तवत्
शक्त्यपेक्षाकाष्ठकर्मणिवर्त्तमानस्यवासीघर्घुरवृक्षादनादि
यात्मनोपिक्षयोपशमभेदाज्ज्ञानक्रियापरिणामशक्तियुक्तस्यचक्षुराद्यनेककं

क

रणापेक्षानविरुद्धमतेसनामकर्मसामर्थ्यात्सएषकरणभेदोनामकर्मसामर्थ्याद्वे
दितव्यः॥ कथमिहदेवशरीरनामकर्मोदयाद्यापादितंयवनालिकासंस्थानंश्रोत्रे
न्द्रियमेतदेवशब्दोपलब्धिसहिष्णुनेतराणितथायदेतद्घ्राणेन्द्रियमतिमुक्तकचंद्र
कसंस्थानंएतदेवगंधावगमसमर्थनेतराणितथायदेतज्जिह्वेन्द्रियंक्षुरप्राकृत्ये
तदेवरसावगमेनान्यानितथायदेतत्स्पर्शनेन्द्रियमनेकाकृतितदेवस्पर्शोपलंभनेने
तराणि॥ तथायदेतच्चक्षुरिंद्रियंमसूरिकाकारंकृष्णतारायधिष्ठानंतदेवरूपाविष्क
रणेनेतराणीतिएवमाभिनिबोधिकंद्रव्यक्षेत्रकालभावैरवसेयंद्रव्यतोमतिज्ञा
नीसर्वद्रव्याएयसर्वपर्यायाण्युपदेशेनज्ञानातिक्षेत्रतः॥ उपदेशेनसर्वक्षेत्राणिजा
नाति॥ अथवाक्षेत्रंविषयः॥ चक्षुषः॥ क्षेत्रंसप्तचत्वारिंशद्योजनसहस्राणिषष्ट्य
धिकेचद्वेयोजनशतेयोजनस्यचैकविंशतिः॥ षष्टिभागाः श्रोत्रस्यक्षेत्रंद्वादश
योजनानिघ्राणरसनस्पर्शनानांनवयोजनानिकालतः॥ उपदेशेनसर्वकालंजाना
तिभावतः॥ उपदेशेनजीवादीनांमौदयिकादीन्भावान्जानातीनात्सामान्यादेकस्मिन्द्रि

याभेदाद्विधा॥ अवग्रहादिभेदाच्चतुर्द्धा तैरिंद्रियगुणिता॥ तैश्चतुर्विंशतिविधैस्तैरेव व्यं
जनावग्रहाधिकैरष्टाविंशतिविधं तैरेव मूलभंगाधिकैः॥ द्रव्यादिसहितैर्वा द्वात्रिं
शद्विधं तराणि त्रयो विकल्पाः॥ बह्वादिभिः॥ षड्भिरितरानपेक्षैर्गुणिता॥ ताश्चतुश्चत्वा
रिंशच्छतं अष्टषष्ट्युत्तरं शतं द्वानवत्यधिकं शतमिति च भवंति त एव बह्वादिभिर्द्वा
दशभिर्गुणिताः द्वेशते अष्टाशीत्युत्तरे त्रीणि शतानि षड्विंशानि चतुरशीत्यधिका
नि त्रीणि शतानि च भवंति॥ आह व्यंजनावग्रहे बह्वाद्यभावः॥ कस्मादव्यक्तत्वादुच्य
ते॥ अवग्रहवत्तत्सिद्धिः यथा अव्यक्तग्रहणमवग्रहः तथा बह्वादिविकल्पो
रूपेणावबोधितव्यः॥ अथानिसृते कथं तत्रापि पेचयावतश्च पुद्गलाः सूक्ष्मानिसृ
ताः॥ संति सूक्ष्मास्तु साधारणैर्नोपलभ्यंते॥ तेषामिंद्रियस्थानावगाहनं अनिसृतं व्यं
जनावग्रहः॥ परोक्षत्वे विध्येसत्युपक्रमलक्षणाविकल्पमतिज्ञानविधामीयद्युक्ती
यमुपदिष्टेना किंनिमित्तकं कतिविधं चेदुच्यते॥ श्रुतं मतिपूर्वं द्व्यनेकद्वादशभे
दं॥ श्रुतशब्दो जहत्स्वार्थवृत्तिरूढिवशात् कुशलशब्दवत् यथा कुशलशब्दः कु

शलशब्दश्चैवंयथाकुशलशब्दःकुशलवनक्रियांप्रतीत्यव्युत्पादितः। तद्धित्वासर्वत्र
पर्यवदातेवर्त्ततेतथाश्रुतशब्दोपिश्रवणमुपादायव्युत्पादितोरूढिवशात्कस्मिंश्चिज्ज्ञा
नविशेषेवर्त्ततेकार्यप्रतिपालनात्कारणात्पूर्वंकारणंकार्यंपालयतिपूरयतीतिवापूर्वं
कारणंलिंगंनिमित्तमित्यनर्थांतरं। मतिज्ञानंव्याख्यातंतत्पूर्वमस्येतिमतिपूर्वंमतिका
रणकमित्यर्थः। मतिपूर्वकत्वेश्रुतस्यतदात्मकत्वप्रसंगोघटवत्तदात्मकत्वेवा
तत्पूर्वकत्वाभावः। कश्चिदाह। मतिपूर्वंश्रुतंतदपिमत्यात्मकंप्राप्नोति। कारणगुणा
नुविधानंहिकार्यंदृष्टंयथामृन्निमित्तोघटोमृदात्मकः। अथातदात्मकत्वमिष्यते
तत्पूर्वकत्वंतर्हितस्यहीयतइति। नवानिमित्तमात्रत्वाद्दंडादिवच्चैषदोषः। किं
कारणंनिमित्तमात्रत्वाद्दंडादिवद्यथामृदःस्वयमंतर्घटभवनपरिणामाभिमुख्ये
दंडचक्रयोःपौरुषेयप्रयत्नादिनिमित्तमात्रंभवति। यतःसत्स्वपिदंडादिनिमित्तेषु
र्करादिप्रचितोमृत्पिंडःस्वयमंतर्घटभवनपरिणामनिरुत्सुकत्वान्नघटीभव
ति। अतोमृत्पिंडएवबाह्यदंडादिनिमित्तापेक्षः। आभ्यंतरपरिणामसान्निध्याद्घ

भवतिनदंडादयइतिदंडादीनांनिमित्तमात्रत्वंतथापर्यायिपर्याययोः स्यादन्यत्वा
दात्मनः स्वयमन्तःश्रुतभवनपरिणामाभिमुख्येमतिज्ञानंनिमित्तमात्रंभवति य
तःसत्यपिसम्यग्दृष्टेः श्रोत्रेंद्रियबलाधानेबाह्याचार्यपदार्थोपदेशेसंनि
श्रुतज्ञानावरणोदयवशीकृतस्यस्वयमन्तःश्रुतभवननिरुत्सुकत्वादात्मनो
श्रुतंभवति। ततोबाह्यमतिज्ञानादिनिमित्तापेक्षआत्मैवाभ्यंतरश्रुतज्ञाना
णक्षयोपशमापादितश्रुतभवनपरिणामाभिमुख्याक्कृतीभवतिनमतिज्ञानस्य
श्रुतिभवनमस्तितस्यनिमित्तमात्रत्वात् अनेकांतात्पुनायमेकांतोस्तिकारणस
दृशमेवकार्यमिति कुतस्तत्रापिसप्तभंगीसंभवात्कथंघटवद्यथाघटःकारणो
नमृत्पिंडेनस्यात्सदृशः स्यान्नसदृशइत्यादिइतिमृद्द्रव्याजीवा
त्सदृशः पिंडघटसंस्थानादिपर्यायादेशान्नसदृशः पूर्ववदुत्तरेभंगानेतव्याः
कांतेनकारणानुरूपंकार्यंनस्यघटपिंडशिबिकादिपर्यायाउपलभ्यंतेकिंच
डेनदर्शनादपिचम्नात्पिंडेनदर्शी

स्यघटत्वेनपरिणामवत्तस्यापिघटत्वेनपरिणामः॥स्यादेकांतसदृशत्वान्नचैवंभवतिश्रु
तोनैकांतेनकारणसदृशत्वं॥तथाश्रुतंसामान्यादेशात्स्यात्कारणसदृशंयतोमतिरपिश्रु
तंश्रुतमपिअव्यवहिताभिमुखग्रहणंनानाप्रकारार्थप्ररूपणसामर्थ्यादिपर्यायादेशा
त्स्यान्नकारणसदृशंपूर्ववदुत्तरेभंगानेतव्याः। श्रोत्रमतिपूर्वस्यैवश्रुतत्वाप्रसंगः॥तद
र्थत्वादितिचेन्नोक्तत्वात्स्यादेतच्छ्रोत्रमतिपूर्वकस्यैवश्रुतत्वंप्राप्नोतिकुतस्तदर्थत्वाच्छ्रुत्वा
वधारणाद्धिश्रुतमित्युच्यतेनचक्षुरादिमतिपूर्वकस्यैवश्रुतत्वंनप्राप्नोतितन्नकिंकार
णंउक्तत्वात्॥ उक्तमेवश्रुतशब्दोयंरूढिशब्दइतिरूढिशब्दाश्चस्वोत्पत्तिक्रियानपेक्षाः
प्रवर्त्ततइतिसर्वमतिपूर्वस्यश्रुतत्वसिद्धिर्भवति। आदिमतोंतवत्वाच्छ्रुतस्यानादिनिधन
त्वानुपपत्तिरितिचेन्नद्रव्यादिसामान्यापेक्षयातत्सिद्धेः स्यादेतच्छ्रुतस्यादिमत्वमभ्युपग
तंमतिपूर्वमितिवचनाद्यादिमतश्चलोकेंतवत्त्वंदृष्टंततश्चाद्यंतसंभावादनादिनिधनंश्रु
तमितिव्याहन्यतेततश्चपुरुषकृतित्वादप्रामाण्यंस्यादितिनैषदोषः॥द्रव्यादिसामा
न्यापेक्षयातत्सिद्धेः द्रव्यक्षेत्रकालभावानांविशेषस्याविवक्षायांश्रुतमनादिनिध

नमित्युच्यतेनहिकेनचित्पुरुषेणाक्वचित्कदाचित्कथंचिद्दृष्टोऽधिगतमितितेषामेवंवि
शेषापेक्षया॥आदिरंतश्चासंभवतीतिमतिपूर्वमित्युच्यते॥यथांकुरोबीजपूर्वःसच
संतानापेक्षयाऽनादिनिधनइतितथाश्रुतमप्यकृतित्वंप्रामाण्यकारणंचौर्याद्युपदेश
स्याप्रसमर्यमाणाकर्तृकस्यप्रामाण्यप्रसंगात्नित्यस्यचप्रत्यक्षादेः॥प्रामाण्येकोविरोधः
सम्यक्त्वोत्पत्तौयुगपन्मतिश्रुतोत्पत्तेर्मतिपूर्वकत्वाभावइतिचेन्नसम्यक्त्वस्यतदपेक्ष
त्वात्स्यान्मतं॥मत्यज्ञानश्रुताज्ञानयोः॥प्रथमसम्यक्त्वोत्पत्तौयुगपज्ज्ञानपरिणामान्म
तिपूर्वकत्वंश्रुतस्यनोपपद्यतइतितन्नकिंकारणंसम्यक्त्वस्यतदपेक्षत्वात्तयोहिस
म्यक्त्वंसम्यग्दर्शनोत्पत्तौयुगपद्भवति॥आत्मलाभस्तुक्रमवानितिमतिपूर्वकत्वंयुक्तं
तापुत्रवन्मतिपूर्वकत्वाविशेषइतिचेन्नकारणभेदात्तद्भेदसिद्धेः॥
नांश्रुतमविशिष्टंप्राप्नोति॥कुतःकारणाविशेषान्मतिपूर्वत्वंहि
षामविशिष्टमितितन्नकिंकारणंकारणभेदात्तद्भेदसिद्धेःप्रतिपुरुषंहिमतिश्रुता
वरणक्षयोपशमोबहुधाभिन्नस्तद्भेदाद्बाह्यनिमित्तभेदाच्चश्रुतस्यप्रकर्षाप्रकर्ष

योगोभवतिमतिपूर्वत्वाविशेषेपिश्रुताच्छ्रुतप्रतिपत्तेरश्रुतत्वप्राप्तिरितिचेन्नतस्यो
पचारतोमतित्वसिद्धेः स्यान्मतंयदाशब्दपरिणतपुद्गलस्कंधादाहितवर्णपदवा
क्यादिभावाच्चक्षुरादिविषयाच्चाद्यश्रुतविषयभावमापन्नादविनाभाविनः कृ
तसंगतिर्जनोघटाज्जलधारणादिकार्यसंबंध्यंतरंप्रतिपद्यतेधूमादेवाग्न्यादिद्रव्यं
तदाश्रुताच्छ्रुतप्रतिपत्तिरितिकृत्वामतिपूर्वलक्षणमव्यापीतितन्नकिंकारणंतस्यो
पचारतोमतित्वसिद्धेः मतिपूर्वंहिश्रुतंक्वचिन्मतिरित्युपचर्यते अथवाव्यवहिते
पूर्वशब्दोवर्त्तते। तद्यथा। पूर्वंमथुरायाः पाटलीपुत्रमितितत्तः साक्षान्मतिपूर्वं
परंपरयावामतिपूर्वमपिमतिपूर्वग्रहणेनगृह्यतेभेदशब्दस्यप्रत्येकंपरिसमाप्ति
र्भुजिवद्यथादेवदत्तजिनदत्तगुरुदत्ताभोज्यंतामितिभुजिः प्रत्येकंपरिसमाप्य
तितथेहापिभेदशब्दः। प्रत्येकमभिसंबध्यतेद्विभेदमनेकभेदंद्वादशभेदंचेतित्वं
गप्रविष्टमगवाह्यंचेति। द्विविधेऽंगप्रविष्टमाचारादिद्वादशभेदंबुद्ध्यतिशयर्द्धि
युक्तैर्गणधरानुस्मृतंग्रंथरचनं। भगवदर्हत्सर्वज्ञहिमवन्निर्गतवाग्गंगार्थविमल

लसलिलप्रक्षालितांतःकरणैर्बुद्ध्यतिशयर्द्धियुक्तैर्गणधरैरनुस्मृतग्रंथरचनमाचा
दिद्वादशविधमंगप्रविष्टमित्युच्यते तद्यथा आचारः सूत्रकृतंस्थानंसमवायोव्या
ख्याप्रज्ञप्तिर्ज्ञातृधर्मकथाउपासकाध्ययनंअंतकृद्दशंअनुत्तरोपपादिकदशंप्रश्न
व्याकरणंविपाकसूत्रंदृष्टिवादइति आचारेचर्याविधानंशुद्ध्यष्टकपंचसमितिगुप्ति
विकल्पंकथ्यते सूत्रकृतेज्ञानविनयप्रज्ञापनाकल्प्याकल्प्यछेदोपस्थापनाव्यवहारधर्म
क्रियाःप्ररूप्यंते स्थानेनेकाश्रयाणामर्थानांनिर्णयः क्रियते समवायेसर्वपदार्था
नांसमवायश्चिंत्यते सचतुर्विधः द्रव्यक्षेत्रकालभावविकल्पैस्तत्रधर्माधर्मास्तिका
यलोकाकाशैकजीवानांतुल्यासंख्येयप्रदेशत्वादेकेनप्रमाणेनद्रव्याणांसमवाय
नात्द्रव्यसमवायः जंबूद्वीपसर्वार्थसिद्ध्यप्रतिष्ठाननरकनंदीश्वरैकवापीनांतु
ल्ययोजनशतसहस्रविष्कंभप्रमाणेनक्षेत्रसमवायनात्क्षेत्रसमवायउत्सर्पिण्य
वसर्पिण्योस्तुल्यदशसागरोपमकोटीप्रमाणात्कालसमवायः क्षायिकसम्यक्त्वके
वलज्ञानकेवलदर्शनयथाख्यातचारित्राणांयोभावस्तद्भवस्यतुल्यानंतप्रमाणत्वा

द्वावसमवायनाद्वावसमवायव्याख्याप्रज्ञप्तौषट्त्रिंशद्व्याकरणसहस्राणि किमस्ति जी
वोनास्तीत्येवमादीनि निरूप्यंते ज्ञाताधर्मकथायामाख्यानोपाख्यानानां बहुप्रकाराणां
कथनं उपासकाध्ययने श्रावकधर्मलक्षणां संसारस्यांतः कृतो यैस्ते ऽतकृतः नमि
मतंगसोमिलरामपुत्रसुदर्शनयमलीकवलीकनिष्कंबलपालांबष्टपुत्रा इत्येते द
सवर्द्धमानतीर्थकरतीर्थे एवमृषभादीनां त्रयोविंशतेस्तीर्थेष्वन्येन्ये च दश दशानगा
रा दश दश दारुणानुपसर्गान्निर्जित्य कृत्स्नकर्मक्षयादंतकृतः दशास्यां वर्ण्यंत इति
अंतकृद्दशा अथवा अंतकृतां दशा अंतकृद्दशा तस्यामर्हदाचार्यविधिः सिध्यतां
च उपपादोजन्म प्रयोजनं येषां त इमे उपपादिकाः विजयवैजयंतजयंतापराजितस
र्वार्थसिद्धाख्यानि पंचानुत्तराणि अनुत्तरेष्वौपपादिकाः अनुत्तरोपपादिकाः ऋषि
दासवान्यसुनक्षत्रकार्त्तिकनंदनंदनशालिभद्राभयवारिषेणचिलातपुत्रा इत्येते द
शवर्द्धमानतीर्थकरतीर्थे एवमृषभादीनां त्रयोविंशतेस्तीर्थेष्वन्येन्ये च दश दशानगा
रा दश दश दारुणानुपसर्गान्निर्जित्य विजयाद्यनुत्तरेषूत्पन्ना इत्येवमनुत्तरोपपादि

रुजवा माप्रवैक्रियिकनुबंधविशेषः॥ आक्षेपविक्षेपैर्हेतुनयाश्रितानांप्रश्ना
८८ नांव्याकरणंप्रश्नव्याकरणंतस्मिंल्लौकिकवैदिकानामर्थानांनिर्णयः विपाकस्त्र
कृतः द्वःकृतानांविपाकश्चिंत्यते॥ द्वादशमंगंदृष्टिवादइतिकौ॥ कलकाएवेविद्धिकौ
शिकहरिशमस्कमोछपिकरोमसहारितमुंडाश्वलादीनांक्रियावाददृष्टीनामशी
तेमरीचिकुमारकपिलोलूकगार्ग्यव्याघ्रभूतिवाद्वलिमाठरमौद्गल्यायनादीनामक्रि
वाददृष्टीनांचतुरशीतिंशाकल्यवाकलकुथुमिसात्यमुद्रिचारायणकठमाध्यं
मोदपैप्पलादवादरायणांवष्ठीकृदैरिकायनवसुजैमिन्यादीनामज्ञानिकदृष्टीनां
॥वषिष्ठपाराशरजतुकर्णिवाल्मीकिरोमर्षिसत्यदत्तव्यासैलापुत्रौप
न्नायस्थूणादीनांवैनयिकदृष्टीनांद्वात्रिंशदेषांदृष्टिशतानांत्रयाणांत्रिष
नराणांप्ररूपणंनिग्रहश्चदृष्टिवादेक्रियते॥ सपंचविधः॥ परिकर्मसूत्रंप्रथमा
पूर्वगतंचूलिकाचेतितत्रपूर्वगतंचतुर्दशप्रकारंउत्पादपूर्वमग्रायणीयंवी
नास्तिप्रवादंज्ञानप्रवादंसत्यप्रवादमात्मप्रवादंकर्मप्रवादंचप्रत्या

ख्याननामधेयंविद्यानुवादंकल्याणनामधेयंप्राणावायंक्रियाविशालंलोकबिं
दुसारमितिकालत्रयगुणजीवादीनांयदायत्रयथाचपर्यायेणोत्पादोवर्ण्यतेतदुत्पा
दपूर्वंक्रियावादादीनांप्रक्रियाग्रग्रायणीचांगादीनांस्वसमवायविषयश्चयत्राख्या
पितस्तदग्रायणीयं छद्मस्थकेवलिनांवीर्यंसुरेन्द्रदैत्याधिपानांशैद्धयोनरेन्द्रचक्रध
रबलदेवानांचवीर्यलाभोद्रव्याणांसम्यक्कलक्षणंचयत्राभिहितंतद्वीर्यप्रवादंपंचा
नामस्तिकायानामर्थोनयानांचानेकपर्यायैरिदमस्तीदंनास्तीतिचकात्स्न्येनयत्रा
वभासितंतदस्तिनास्तिप्रवादं। अथवाषण्णामपिद्रव्याणांभावाभावपर्यायविधि
नास्वपरपर्यायाभ्यामुभयनयवशीकृताभ्यामर्पितानर्पितसिद्धाभ्यांयत्रनिरूप
णंतदस्तिनास्तिप्रवादंपंचानामपिज्ञानानांप्रादुर्भावविषयायतनानांज्ञानिनाम
ज्ञानिनामिंद्रियाणांचप्राधान्येनयत्रविभागोविभावितःतज्ज्ञानप्रवादं।वाग्गुप्तिसं
स्कारकारणप्रयोगोद्वादशधाभाषावक्तारश्चानेकप्रकारम्नृषाभिधानंदशप्र
कारश्चसत्यसद्भावोयत्रप्ररूपितस्तत्सत्यप्रवादं वाणुसिंवक्ष्यमाणावाक्यस्का

रकाररणां निशिरः कंठादीन्यष्टौ स्थानानि वाक्प्रयोगः शुभेतरलक्षणो वक्ष्यतेऽत्रा
भ्याख्यानकलहपैशुन्यासंबद्धप्रलापरत्यरत्युपधिनिकृत्यप्रणतिमोषसम्यग्मि
थ्यादर्शनात्मिका भाषा द्वादशधा हिंसादेः कर्मणः कर्त्तुर्विरतस्य विरताविरतस्य
वायमस्य कर्त्तेत्यभिधानमभ्याख्यानं। कलहः प्रतीतः पृष्ठतो दोषाविष्करणं
पैशुन्यं धर्मार्थकाममोक्षासंबद्धा वागसंबद्धप्रलापः। शब्दादिविषयदेशादिषु
रत्युत्पादिका रतिवाक्। तेष्वेवारत्युत्पादिकारतिवाक् यां वाचं श्रुत्वा परिग्रहा
र्जनरक्षणादिष्वासज्यते सोपधिवाक्। वणिग्व्यवहारे यामवधार्य निकृ
णश्चात्मा भवति सा निकृतिवाक्। यां श्रुत्वा तपोविज्ञानाधिकेष्वपि न प्रणमति
साप्रणतिवाक् यां श्रुत्वा स्तेये वर्त्तते सा मोषवाक्।
ग्दर्शनवाक्। तद्विपरीता मिथ्यादर्शनवाक्। वक्तारस्याविष्कृतवक्तृत्वपर्याया द्वी
न्द्रियादयः। द्रव्यक्षेत्रकालभावाश्रयमनेकप्रकारमनृतं। दशविधः सत्यसद्भा
वः नामरूपस्थापनाप्रतीत्यसंवृतिसंयोजनाजनपददेशभावसमयसत्यभेदेन

तत्र सः चेतनेतरद्रव्यस्यासत्यप्यर्थे यद्व्यवहारार्थं संज्ञाकरणं तन्नामसत्यं। इं-
द्र इत्यादि। यदर्थासंनिधानेपि रूपमात्रेणोच्यते तद्रूपसत्यं यथा चित्रपुरुषादिष्वस-
त्यपि चैतन्योपयोगादावर्थे पुरुष इत्यादि। असत्यप्यर्थे यत्कार्यार्थं स्थापितं द्यूताक्ष-
निक्षेपादिषु तत्स्थापनासत्यं। आदिमदनादिसदौपशमिकादीन्भावान्प्रतीत्य
यद्वचनं तत्प्रतीत्यसत्यं यल्लोके संवृत्यानीतं वचनं तत्संवृतिसत्यं यथा पृथिव्याद्य-
नेककारणत्वेपि सति पंके जातं पंकजमित्यादि। धूपचूर्णवासानुलेपनप्रघर्षादि-
षु पद्ममकरहंससर्वतोभद्रक्रौंचव्यूहादिषु वा सचेतनेतरद्रव्याणां यथाभाग-
विधिसंनिवेशाविर्भावकं यद्वचनं तत्संयोजनासत्यं। द्वात्रिंशज्जनपदेष्वार्यानार्य-
भेदेषु धर्मार्थकाममोक्षाणां प्रापकं यद्वचनं तज्जनपदसत्यं। ग्रामनगरराजगणपा-
षंडजातिकुलादिधर्माणामुपदेष्टृ यद्वचनं तद्देशसत्यं। छद्मस्थज्ञानस्य द्रव्ययाथा-
त्म्यादर्शनेपि संयतस्य संयतासंयतस्य वा स्वगुणपरिपालनार्थं प्रासुकमिदमप्रा-
सुकमिदमित्यादि यद्वचनं तद्भावसत्यं। प्रतिनियतषड्द्रव्यपर्याया-

राजवा-
२०

णामागमगम्यानांयाथात्म्याविष्करणंयद्वचस्तत्समयसत्यं ॥ यत्रात्मनोस्तित्वना
स्तित्वनित्यत्वानित्यत्वकर्तृत्वभोक्तृत्वादयोधर्माः षड्जीवनिकायभेदाश्चयुक्ति
तोनिर्दिष्टास्तदात्मप्रवादं ॥ बंधोदयोपशमनिर्जरापर्यायाः अनुभवप्रदेशाधि
करणानिस्थितिश्चजघन्यमध्यमोत्कृष्टायत्रनिर्दिश्यंतेतत्कर्मप्रवादं ॥ व्रत
नियमप्रतिलेखनतः कल्पोपसर्गाचारप्रतिमाविराधनाराधनविशुद्धक्रमक
मश्रामण्यकारणंचपरिमितापरिमितद्रव्यभावप्रत्याख्यानंचयत्राख्यातंत
त्प्रत्याख्याननामधेयंसमस्ताविद्याअष्टौमहानिमित्तानितद्विषयोरज्जुराशि
विधिः क्षेत्रंश्रेणीलोकप्रतिष्ठासंस्थानंसमुद्घातश्चयत्रकथ्यतेतद्विद्यानु
वादं ॥ तत्रांगुष्ठप्रसेनादीनामल्पविद्यानांसप्तशतानिरोहिण्यादीनांमहावि
द्यानांपंचशतानांअंतरिक्षभौमांगस्वरस्वप्नलक्षणव्यंजनछिन्नान्यष्टौमहा
निमित्तानितेषांविषयोलोकः ॥ क्षेत्रमाकासंपटस्त्रवच्चर्मापवद्वानु
पूर्व्येणोर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यवस्थिताः ॥ असंख्याताश्चाकाशप्रदेशपंक्तयः श्रे

णायउक्ताः॥ अलोकाकाशस्यानंतस्यबहुमध्येसुप्रतिष्ठकसंस्थानोलोकउर्द्धम
धस्तिर्यक्ष्वधःसंगवेत्रासनझल्लर्यारूढतितनुवातवलयपरिक्षिप्तमूर्द्धास्तिर्यक्ष्वप्र
तरवृत्तश्चतुर्दशरज्ज्वायामोमेरुप्रतिष्ठवज्रवैडूर्यपटलांतररुचकसंस्थिताम
ध्यावाकाशप्रदेशाल्लोकमध्यंलोकमध्याद्यावदैशानांतस्तावदेकारज्जुरर्द्धंचमा
हेंद्रांतेतिस्रःब्रह्मलोकांतेर्द्धचतुर्थाः॥ कापिष्ठांतेचतस्रः॥ महाशुक्रांतेसार्द्धपं
चमाः सहस्रांतेपंचप्राणतांतेसार्द्धषष्ठाः॥ अच्युतांतेषट्‌ आलोकमध्यादधः
पावच्छर्कराप्रथिव्यंतस्तावदेकारज्जुस्ततोधःपृथिवीनांपंचानांप्रत्येकमंते
ऽतोरज्जुरेकैकावृद्धाततोधस्तमस्तमःप्रभायाआलोकांतादेकारज्जुः एवंसमा
धोरज्जवःघनोदनोदधिघनानिलतनुवातवलयानित्रीणियेरयंपरिक्षिप्तःसर्वःस
मंताल्लोकः॥ त्रयाणामप्यधोलोकदिग्विदिक्पार्श्वभाविनांप्रत्येकंविस्तारोविंश
तियोजनसहस्राणिततउपरिक्रमतोहानिवशात्तिर्यग्लोकभाविदिक्पार्श्वेष्व
घ्यास्तुप्रत्येकंत्रीण्यपिवलयानिपंचचतुस्त्रियोजनविस्तीर्णानिपुनरुपरिवृद्धि

रज्जवा

६१

वशाद्ब्रह्मलोकेदिग्विदिक्पार्श्वेष्वष्टासुप्रत्येकंत्रीण्यपिवलयानिसप्तपंचचतुर्यो
जनविस्तीर्णानिततोहानिवशाल्लोकाग्रेऽष्टास्वपिदिग्विदिक्पार्श्वेषुप्रत्येकं
ण्यपिवलयानिपंचचतुस्त्रियोजनविस्तीर्णानिदंडवलयानितनरूपपर्यंथश्चत्री
एयप्युपरिलोकाग्रेघनोदधेर्द्विगव्यूती॥घनानिलस्यक्रोश॥तनुवातस्यदेशोनः
क्रोशोविस्तारः॥अधःकलंकलपृथ्वीपर्यंतेघनोदधेःसप्तघनानिलस्यपंचत
नुवातस्यचत्वारियोजनानिविस्तारः॥अधोलोकमूलेदिग्विदिक्षुविष्कंभःस
प्तरज्जवस्तिर्यग्लोकेरज्जुरेकाब्रह्मलोकेपंचपुनर्लोकाग्रेरज्जुरेकालोकमध्या
दधोरज्जुमवगाह्यशार्करांतेऽष्टास्वपिदिक्षुविदिक्षुविष्कंभःरज्जुरेकारज्जा
श्चषट्सप्तभागास्ततोरज्जुमवगाह्यवालुकांतेद्वेरज्जूरज्जाश्चपंचसप्तभागास्त
तोरज्जुमवगाह्यपंकांतेतिस्रोरज्जवः॥रज्जाश्चत्वारःसप्तभागास्ततोरज्जुमवगा-
ह्यधूमांतेचतस्रोरज्जवःरज्जाश्चत्रयः॥सप्तभागास्ततोरज्जुमवगाह्यतमः॥
पंचरज्जवः॥रज्जाश्चद्वौसप्तभागौततोरज्जुमवगाह्यतमस्तमःअधांतेषड्रज्ज

वः॥समभागश्चैकस्ततोरज्जुमवगाह्यकलंकलातेविंष्कंभः सप्तरज्जवः पञ्चतलद्

परिरज्जुमुत्क्रम्यविष्कंभोद्वेरज्जूरज्वाश्चएकः सप्तभागः॥ततोरज्जुमुत्क्रम्यतिस्रो

रज्जवः॥रज्वाश्चद्वौसप्तभागौततोरज्जुमुत्क्रम्यचतस्रोरज्जवः रज्वाश्चत्रयः सप्तभा

गाः॥ततोर्द्धरज्जुमुत्क्रम्यरज्जवः॥पंचततोर्द्धरज्जुमुत्क्रम्यचतस्रोरज्जवः रज्वाश्च

त्रयः सप्तभागाः॥ततोरज्जुमुत्क्रम्यतिस्रोरज्जवः॥रज्वाश्चद्वौसप्तभागौततोरज्जु

मुत्क्रम्यद्वेरज्जूरज्वाश्चएकः सप्तभागः॥ततोरज्जुमुत्क्रम्यलोकांतेरज्जुरेकाविष्कं

भः॥एषरज्जुविधिः हंतेर्गमिक्रियत्वात्संभूयात्मप्रदेशानांचवहिरुद्धननंसमुद्घा

तः॥सप्तविधः वेदनाकषायमारणांतिकतेजोविक्रियाहारकाकेवलिविषयभेदा

त्तत्रावातिकादिरोगविषादिद्रव्यसंबंधः॥संतापापादितवेदनाकृतोवेदनासमुद्घा

तः हितयप्रत्ययप्रकर्षोत्पादितक्रोधादिकृतः कषायसमुद्घातः॥औपक्रमिकान

पक्रमायुः॥क्षयाविर्भूतमरणांतप्रयोजनोमारणांतिकसमुद्घातः॥जीवानुग्रहोप

घातप्रवणातेजः॥शरीरनिवर्त्तनार्थस्तेजस्समुद्घातः॥एकत्वपृथक्त्वनानाविधि

राजवा·

५२

विक्रियशरीरवाक्यचारप्रहरणादिविक्रियाप्रयोजनो वैक्रियसमुद्घातः। अयोक्त
विधिना ऽल्पसावद्यसूक्ष्मार्थग्रहणप्रयोजनाहारकशरीरनिर्वृत्त्यर्थः। आहारक
समुद्घातः वेदनीयस्यबहुत्वादल्पत्वाच्चायुषोनाभोगपूर्वकमायुः समकरणार्थं
द्रव्यस्वभावत्वात्सुराद्रव्यस्यफेनवेगबुद्बुदाविर्भावोपशमनवद्देहस्यात्मप्रदेशा
नांवहिः समुद्घातनं केवलिसमुद्घातः आहारकमारणांतिकसमुद्घातावेकदि
क्कौ। यतः आहारकशरीरमात्मा निवर्त्तयन् श्रेणिगतित्वादेकदिक्कानात्मप्रदे
शानसंख्यातान्निर्गमय्याहारकशरीरमरत्निमात्रं निवर्त्तयति अन्यक्षेत्रसमुद्घा
र्यं तेनान्यक्षेत्रे तस्तावेकदिक्कौ शेषाः। पंचसमुद्घाताः षड्दिक्काः। यतोवेदना
दिसमुद्घातवशाद्बहिर्निस्सृतानामात्मप्रदेशानांपूर्वपरादक्षिणोत्तरोर्द्ध्वाधोदि
क्षुगमनमिष्टं श्रेणिगतित्वादात्मप्रदेशानां वेदनाकषायमारणांतिकतैजोवै
क्रियिकाहारकसमुद्घाताः। षट्असंख्येयसमयिकाः। केवलिसमुद्घातः। अ
ष्टसमयिकः। दंडकपाटप्रतरलोकपूरणानि चतुर्षुसमयेषु। पुनः लोकपू

रणानि चतुर्दशसमुपदिष्ट । पुनः लोकपूरणानि प्रतरकपाटदंडकरस्वशरीराणि प्रवे
शाश्चतुर्विंशति । रविशशिग्रहनक्षत्रतारागणानां चारोपपादगतिविपर्ययफला
नि शकुनव्याहृतमर्हद्बलदेववासुदेवचक्रधरादीनां गर्भावतरणादिमहाक
ल्याणानि च यत्रोक्तानि तत्कल्याणनामधेयं कायचिकित्साद्यष्टांगआयुर्वेदः
भूतिकर्मजांगलिप्रक्रमः । प्राणापानविभागोपि यत्र विस्तरेण वर्णितस्तत्प्रा
णावायं लेखादिकाः । कलाद्वासप्ततिर्गुणाश्चतुःषष्टिस्त्रैणाः शिल्पानि का
व्यगुणदोषक्रियाछंदोविचितिक्रियाक्रियाफलोपभोक्तारश्च यत्र व्याख्याताः
तत्क्रियाविशालं यत्राष्टौ व्यवहाराश्चत्वारि बीजानि परिकर्मराशिक्रियाविभा
गश्च सर्वश्रुतसंपदुपदिष्टा तत्खलु लोकबिंदुसारं । आरातीयाचार्यकृतांगार्थ
प्रत्यासन्नरूपमंगबाह्यं । यद्गणधरशिष्यप्रशिष्यैरारातीयैरधिगतश्रुतार्थत
त्त्वैः कालदोषादल्पमेधायुर्बलानां प्राणिनामनुग्रहार्थमुपनिबद्धं संक्षिप्तां
गार्थवचनविन्यासं तदंगबाह्यं तदनेकविधं कालिकोकालिकादिविकल्पा

तद्गवाद्यमनेकविधं कालिकमुत्कालिकमित्येवमादिविकल्पात् स्वाध्या
लेनियतकालं कालिकं । अनियतकालमुत्कालिकं । तद्भेदा उत्तराध्ययनादय
अनेकविधाः ॥ अत्राह अनुमानादीनां पृथगनुपदेशः किमर्थः ॥
पृथगनुपदेशः श्रुतावरोधात् ॥ यस्मादेतान्यनुमानादीनि श्रुते अंतर्भवंति ।
पृथगुपदेशो न क्रियते । तद्यथा । प्रत्यक्षपूर्वकं त्रिविधमनुमानं पूर्ववं
मान्यतोदृष्टं चेति । तत्र येनाग्नेर्लिंगस्य पूर्वं धूमो दृष्टः सत्रासिद्धाग्निधूमसंबंधा
हितसंस्कारः । पश्चाद्धूमदर्शनादस्त्यत्राग्निरिति पूर्ववदग्निं गृह्णातीति पूर्व
मानं । तथा येन पूर्वं विषाणं विषाणिनोः संबंध उपलब्धस्तस्य विषाणाद्रूपद
र्शनाद्विषाणिन्यनुमानं शेषवत् । तथा देवदत्तस्य देशांतरप्राप्तिं गतिपूर्विकां
ष्टासंबंध्यंतरे । सवितरि देशांतरप्राप्तिदर्शनाद्गतेरत्यंतपरोक्षायाः
सामान्यतोदृष्टं तदेतत्त्रितयमपि स्वप्रतिपत्तिकालेऽनक्षरश्रुतं परप्रतिप
त्तिकालेऽक्षरश्रुतं यथा गौस्तथा गवयः केवलं सास्नारहित इत्युपमानमपि

स्वपरप्रतिपत्तिविषयत्वादक्षरानक्षरश्रुतेऽन्तर्भवति ॥ तथाप्यात्मानमपिप्रमाणं
श्रुतमेवेति ॥ यस्यचेतीहसभगवान्ऋषभः ॥ इतिपरंपरीणाद्गुरूपागमादूह्य
नद्वृतिश्रुतेतभावः ॥ प्रकृतिपुरुषोद्विवानष्टकेऽष्टस्वजीवतीस्वर्थोदापन्ने
रात्रौष्टके ॥ इत्यर्थापत्तिश्चत्वारः प्रस्थाऽऽढकमितिसतिस्थानेऽऽढकेदृष्ट
संभवत्यर्द्धाढकंतुद्वौवेतिप्रतिपत्तिसंभवः तृणात्तत्मादीनास्तिहपरणिकं
लाद्यभावेदृष्टात्तमीयतेनूनमंत्रनदृष्टः ॥ पर्जन्य ॥ इत्यभावएतेषामप्यर्था
पत्त्यादीनामतन्त्कानामनुमानसमानमितिपूर्ववच्छ्रुतांतर्भावः ॥ व्याख्यातंपरो
क्षंप्रत्यक्षमिदानींवक्तव्यं ॥ तद्द्वेधादेशप्रत्यक्षंसर्वप्रत्यक्षंचदेशप्रत्यक्षम
वधिमनःपर्ययस्थानेसर्वप्रत्यक्षंकेवलंयद्येवमिदमेवतावदवधिस्थानं
त्रिप्राकारप्रत्यक्षस्याद्यंव्याक्रियतामित्यत्रोच्यते ॥ व्याख्यातमस्यलक्षणं
आत्मप्रसादविशेषेसत्यवधिसंज्ञाकरणादवधीयतेनदित्यवधिज्ञान
मिति ॥ यद्येवंतस्येदानींभेदोवक्तव्यः ॥ उच्यतेद्विविधोवधिः भवप्रत्यय

रा.वा.
८४

त्वयसर्वशब्दस्यनिरवशेषवाचित्वात्सर्वावधिमपेक्ष्यपरमावधेर्देशावधित्वमेवेति
वक्ष्यामःतत्रयोसौभवप्रत्ययस्तत्प्रतिपादनार्थमाह॥भवप्रत्ययोवधिर्देवना
रकाणां॥भवइत्युच्यतेकोनामभवः॥आयुर्नामकर्मोदयविशेषापादितपर्यायो
आत्मनोभवः॥पर्यायः॥आयुषोनाम्नश्चउदयविशेषात्केयकारणापेक्ष
विर्भवतिसाधारणलक्षणोभवइत्युच्यतेप्रत्ययशब्दस्यानेकार्थसंभवेविवक्षा
तोनिमित्तार्थगतिः॥अयंप्रत्ययशब्दोनेकार्थःक्वचित्ज्ञानेवर्त्तते॥यथार्थाभि
धानप्रत्ययाइति॥क्वचिच्छपथेवर्त्ततेयथापरद्रव्यहरणादिषुसत्युपालंभेप्र
नेनकृतइति॥क्वचिद्धेतौवर्ततेयथाविद्याप्रत्ययाःसंस्कारइतितत्रेहविवक्षातो
निमित्तार्थोवेदितव्यः॥भवप्रत्ययोभवनिमित्तइतिक्षयोपशमाभावइतिचेन्नत
स्मिन्सतितसद्भावात्पक्षेपतत्त्रिगतिवत्॥स्यादेतद्यदितत्रभवनिमित्तोवधिःक
र्मणःक्षयोपशमोनर्थकइतितन्नकिंकारणंतस्मिन्सतितस
वत्यथाकाशेसतिपक्षिणोगतिर्भवतितथावधिज्ञानावरणक्षयोपशमेतरंगे

हेतौसत्यवधेर्भावोभवस्तुवाह्योहेतुःइतरथाह्यविशेषप्रसंगः।यदिहिभवएहेतुः
स्यात्सर्वेषांदेवनारकाणांतुल्यइत्यवधेरविशेषप्रसंगः।स्यादिष्यतेचप्रकर्षा
प्रकर्षभावेनवृत्तिःकथंपुनर्भवोहेतुरितिचेद्व्रतनियमाद्यभावाद्यथातिर
श्चांमनुष्याणांचाहिंसादि।व्रतनियमाहेतुकोवधिर्नतथादेवानांनारकाणां
चाहिंसादिव्रतनियमाभिसंधिरस्तिकुतोभवंप्रतीत्यकर्मोदयस्यतथाभावा
त्तस्मात्तत्रभवएववाह्यसाधनंप्रधानमित्युच्यते।अविशेषात्सर्वप्रसंगइति
चेन्न।सम्यगधिकारात्स्यादेतद्देवनारकाणामित्यविशेषवचनान्मिथ्यादृष्टी
नामप्यवधिसंगइतितन्नकिंकारणंसम्यगधिकारात्सम्यग्दर्शनंसम्यग्ज्ञानं
मितिवर्त्ततेतत्संबंधात्सम्यग्दृष्टीनामवधिर्मिथ्यादृष्टीनांविभंगोवेदितव्यः अथ
वावक्ष्यमाणाभिसंबंधान्नसर्वप्रसंगःवक्ष्यतेह्येतन्मतिश्रुतावधयोविपर्ययश्चे
ति।अथवाव्याख्यानाद्विशेषप्रतिपत्तिः।आगमप्रसिद्धेर्नारकशब्दस्यपूर्वनि
पातइतिचेन्नोभयलक्षणप्राप्तत्वाद्देवशब्दस्यस्यादेतन्नारकशब्दस्यपूर्वनिपा

नइतिचेन्नोभयलक्षणाप्राप्तत्वाद्देवशब्दस्यस्यादेतन्नारकसब्दस्यपूर्वनिपातेनभ
वितव्यं कुतः आगमेप्रसिद्धेः॥ आगमेहिजीवस्थानादिसदादिष्वनुयोगद्वारे
णादेशवचनेनारकाणामेवादौसदादिप्ररूपणाकृता ततोनारकशब्दस्यपू
र्वनिपातेनभवितव्यमितितन्नकिंकारणंउभयलक्षणप्राप्तत्वाद्देवशब्दस्य
देवशब्दोहिअल्पाजभ्यर्हितश्चेतिवृत्तौपूर्वप्रयोगार्हः॥ आगमोवाक्यविष
योनिर्देशस्तुतिनास्तिनियमः॥८॥ आहोर्कंभवतेष्यतेप्रकर्षाप्रकर्षभावेनवृत्ति
रितितत्कथमितिचेदुच्यते देवेषुतावद्भवनवासिनांदशप्रकाराणामपिजघन्यो
वधिः पंचविंशतियोजनान्युत्कृष्टोसुराणांअसंख्यातायोजनकोटीकोट्योध
ऊर्ध्वं मृतुविमानस्योपरिपर्यंतोनागादिकुमाराणांनवविधानामप्युत्कृष्टो
वधिरधोसंख्यातांनियोजनसहस्राणपूर्ध्वंमंदरचूलिकायाः॥ उपरिपर्यंतस्ति
र्यगसंख्यातानियोजनसहस्राणिव्यंतराणामष्टविधानांजघन्योवधिः पंच
विंशतियोजनानि॥ उत्कृष्टोस्यैसंख्यातानियोजनसहस्राणपधः॥ उर्द्धंस्व

ष्य

नस्योपरिपर्यन्तस्तिर्यगसंख्याताः योजनकोटीकोट्यः॥ ज्योतिष्काणां जघन्योऽवधि
रधः संख्येयानि योजनान्युत्कृष्टस्त्वसंख्येयानि योजनसहस्राण्यूर्द्ध्वं मासी
यविमानस्योपरिपर्यन्तः॥ तिर्यगसंख्याताः योजनकोटीकोट्यः वैमानिकेषु
सौधर्मैशानीयानां जघन्योऽवधिर्ज्योतिषवदुत्कृष्टः रत्नप्रभायाः अधस्ताच्चरम
उत्कृष्टः सानत्कुमारमाहेन्द्राणां जघन्योऽवधिः रत्नप्रभायाः॥ अधस्ताच्चरमः उ
त्कृष्टः॥ शर्कराप्रभायाः अधस्ताच्चरमः॥ ब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिष्ठानां जघ
न्योऽवधिः॥ शर्कराप्रभायाः॥ अधस्ताच्चरमउत्कृष्टो वालुकाप्रभायाः अधस्ता
च्चरमः शुक्रमहाशुक्रसतारसहस्राराणां जघन्योऽवधिर्वालुकप्रभायाः॥ अ
धस्ताच्चरमउत्कृष्टः पंकप्रभायाः॥ अधस्ताच्चरमउत्कृष्टः पंकप्रभायाः॥ अधस्ताच्चरमः
आनतप्राणतारणाच्युतानां जघन्योऽवधिः पंकप्रभायाः अधस्ताच्चरमः॥ उत्कृष्टो
धूमप्रभायाः अधस्ताच्चरमः॥ उत्कृष्टः नवानां ग्रैवेयकानां जघन्योऽवधिर्धूम
प्रभायाः अधस्ताच्चरमः॥ उत्कृष्टः तमः प्रभायाः अधस्ताच्चरमः नवानामनुदिश

राजवा.
९१

दिशानांपंचानुत्तरविमानवासिनांचलोकनालिपर्यंतोवधिः सौधर्मादीनामं
नुत्तरांतानाऊर्द्ध्वंस्वविमानस्योपरिपर्यंतस्तिर्यगसंख्यातायोजनकोटीकोट्यः
ऽर्थेषांकालद्रव्यभावेषु। कोवधिरित्यत्रोच्यते। यस्ययावत्क्षेत्रावधिस्त
स्यतावदाकाशप्रदेशपरिच्छिन्नेकालद्रव्येभवतः। तावत्सुसमयेष्वतीते
ष्वनागतेषुचस्यानवर्त्तते। तावदसंख्यातभेदेष्वनंतप्रदेशेषु। पुद्गलस्कंधे
षुजीवेषुचसकर्मकेषुभावतः। स्वविषयपुद्गलस्कंधानांरूपादिविकल्पे
षुजीवपरिणामेषुचऔदयिकौपशमिकक्षायोपशमिकेषु। योजनमर्द्धग
व्यूतहीनमागव्यूतात्तद्यथारत्नप्रभायांयोजनमवधिरधः। द्वितीयायामधो
र्द्धचतुर्थानिगव्यूतानितृतीयायामधः। त्रीणिगव्यूतानिचतुर्थ्यामधोर्द्धतृ
तीयानिगव्यूतानिपंचम्यांद्वेगव्यूतेषष्ठ्यामधोर्द्धाधिकंगव्यूतं। सप्तम्यामधो
गव्यूतं। सर्वासुपृथिवीषुनारकाणामवधिरुपरिआत्मीयनरकावासा
र्यगसंख्यातायोजनकोटीकोट्यःकालद्रव्यभावपरिमाणंपूर्ववद्वेदितव्यंय

दिभवप्रत्ययोवधिर्देवनारकाणामथक्षयोपशमहेतुकः केषामित्यत आह॥
क्षयोपशमनिमित्तः षड्विकल्पः शेषाणाम्॥ अवधिज्ञानावरणस्य देशघाति
स्पर्द्धकानामुदयेसतिसर्वघातिस्पर्द्धकानामुदयाभावः। सशेषाणांवेदितव्यः
केपुनः शेषाः मनुष्यास्तिर्यंचश्चशेषास्ततस्तेषामविशेषात्सर्वेषांतिरश्चांम
नुष्याणांचावधिप्रसंगइतितन्नकिंकारणंतत्सामर्थ्यविरहात्असंज्ञिना
मपर्याप्तकानांतत्सामर्थ्यमस्तिसंज्ञिनांपर्याप्तकानांचसर्वेषांकेषांतर्हिय
थोक्तनिमित्तसंनिधानेसतिशांत क्षीणकर्मणांतस्योपलब्धेः॥ यथोक्तसम्य
ग्दर्शनादिनिमित्तसंनिधानेसतिशांतक्षीणकर्मणांतस्योपलब्धिर्भवतिनतुस
र्वस्यक्षयोपशमनिमित्तस्तत्रकिमुच्यते क्षयोपशमनिमित्तः शेषाणामिति
सर्वस्यक्षयोपशमनिमित्तत्वेतद्वचनंनियमार्थमब्भक्षवत् यथानकश्चिदपो
नभक्षयतीत्यब्ग्रहणंनियमार्थंक्रियते अपएवभक्षयतीति तथासर्वक्षयो
पशमनिमित्तग्रहणंनियमार्थं क्षयोपशमनिमित्तास्त्वनभवनिमित्तइति

सएषोवधिः षड्विकल्पः कुतः अनुगाम्यननुगामिवर्द्धमानहीयमानावस्थि
तानवस्थितभेदात्षड्विधः कश्चिदवधिर्भास्करप्रकाशवद्गच्छंतमनुगच्छति क
श्चिन्नानुगच्छतितत्रैवातिपतातिउन्मुखप्रश्नादेशिकपुरुषवचनवत् अप
रोवधिररणिनिर्मथनोत्पन्नशुष्कपत्रोपचीयमानेंधननिचयसमिद्धपावक
वत्सम्यग्दर्शनादिगुणविशुद्धिपरिणामसंनिधानाद्यत्परिमाणउत्पन्नस्ततोवर्द्धु
ते आअसंख्येयलोकेभ्यः अपरोवधिः परिच्छिन्नोपादानसंततग्निशिखा
वत्सम्यग्दर्शनादिगुणहानिसंक्षेशपरिणामविवृद्धियोगाद्यत्प्रमाणउत्पन्नस्त
तोहीयते आअंगुलस्यासंख्येयभागात् इतरोवधिःसम्यग्दर्शनादिगुणाव
स्थानाद्यत्परिमाणउत्पन्नस्तत्परिमाणएवावतिष्ठतेनहीयते नापिवर्द्धतेलिं
गवदाभवक्षयादाकेवलज्ञानोत्पत्तेर्वा अन्योवधिःसम्यग्दर्शनादिगुणवृद्धि
हानियोगात् यत्परिमाणउत्पन्नस्ततोवर्द्धतेयावदनेनवर्द्धितव्यंहीयतेचयाव
दनेनहातव्यंवायुवेगप्रेरितजलोर्मिवदेवंषड्विकल्पोवधिर्भवति पुनरपरेव

धेस्त्रयो भेदाः। देशावधिः परमावधिः सर्वावधिश्चेति। तत्र देशावधिस्त्रेधा जघ
न्य उत्कृष्टः। अजघन्योत्कृष्टश्चेति। तथा परमावधिरपि त्रिधा। सर्वावधिरविक
ल्पत्वादेक एव उत्सेधांगुलासंख्येयभागक्षेत्रो देशावधिर्जघन्यः। उत्कृष्टः कृ
त्स्नलोकः। तयोरंतराले संख्येयविकल्पः। अजघन्योत्कृष्टः। परमावधिर्जघन्य
एकप्रदेशाधिकलोकक्षेत्रः। उत्कृष्टः संख्येयलोकक्षेत्रः। अजघन्योत्कृष्टो
मध्यमक्षेत्रः। उत्कृष्टपरमावधिक्षेत्राद्बहिरसंख्यातक्षेत्रः सर्वावधिः वर्द्धमानो
हीयमानः अवस्थितः अनवस्थितः अनुगाम्यननुगामी अप्रतिपाती प्रतिपाती
तीत्येतेऽष्टौ भेदा देशावधेर्भवंति। हीयमानप्रतिपातिभेदवर्ज्या इतरे षड्भेदा भवं
ति परमावधेः। अवस्थितोऽनुगाम्यननुगाम्यप्रतिपातीत्येते चत्वारो भेदाः सर्वावधे
स्तत्र षडाद्या उक्तलक्षणाः। प्रतिपातीति विनाशी विद्युत्प्रकाशवत्। तद्विपरीतो
ऽप्रतिपाती। तत्र देशावधेः सर्वजघन्यस्य क्षेत्रमुत्सेधांगुलस्यासंख्येयभागः। आ
वलिकाया असंख्येयभागः कालः। अंगुलस्यासंख्येयभागक्षेत्रप्रदेशप्रमाणं

राजवा· [illegible]

द्रव्यं तत्प्रमाणापरिच्छिन्नेष्वसंख्येयेषु स्कंधेष्वनंतप्रदेशेषु ज्ञानं वर्त्तते स्वविषय
स्कंधगमानंतवर्णादिविकल्पो भावस्तस्य वृद्धिरुच्यते प्रदेशोत्तराक्षेत्रवृद्धिर्नास्ति
एकजीवस्य नानाजीवानां तु प्रदेशोत्तरक्षेत्रे वृद्धिर्भवति आसर्वलोकादेकजीव
स्यांगुलासंख्येयभागादूर्द्ध्वं विशुद्धिवशान्मंडूकप्लुत्यांगुलासंख्येयभागक्षेत्रे
वृद्धिर्भवत्यासर्वलोकान्नानाजीवा अपि प्रदेशोत्तरवृद्ध्यानावर्द्धयंते यावदंगु
लस्यासंख्येयभागः कालवृद्धिरेकजीवस्य नानाजीवानां वा मौलादावलिकाला
ख्येयभागात् । कचिदेकसमयोत्तराः कचिद्द्विसमयोत्तराः कचित्संख्येयसम
योत्तरा यावदावलिकाया असंख्येयभागः । सेयं क्षेत्रकालवृद्धिः कया वृद्ध्या चतु
र्विधयासंख्येयभागवृद्ध्या संख्येयगुणवृद्ध्या असंख्येयगुणवृद्ध्या वा एवं द्रव्यमपि
वर्द्धमानं चतुर्विधया वृद्ध्या वर्द्धते भाववृद्धिः षोढा अनंतभागवृद्धिरसंख्येयभाग
। संख्येयभागवृद्धिः संख्येयगुणवृद्धिरसंख्येयगुणवृद्धिरनंतगुणवृद्धि
रिति अनयाक्षेत्रकालद्रव्यभाववृद्ध्योक्तया । आसर्वलोका

रपितथैवयोंगुलसंख्येयभागक्षेत्रोवधिस्तस्यावलिकायासंख्येयभागः।कालः
अंगुलसंख्येयभागक्षेत्राकाशप्रदेशप्रमाणेद्रव्यभावः।द्रवीदनंतोवास्यादसं
ख्येयोवास्यात्संख्येयोवास्याद्योंगुलमात्रक्षेत्रोवधिस्तस्यपद्गनाःआवलिकाका
ल।द्रव्यभावौपूर्ववद्योंगुलपृथक्त्वक्षेत्रोवधिस्तस्यावलिकाकालः।द्रव्यभावौ
पूर्ववद्योहस्तप्रमाणक्षेत्रोवधिस्तस्यावलिकापृथक्त्वंकाल।द्रव्यभावौपूर्वव
द्योगव्यूतिमात्रक्षेत्रोवधिस्तस्यसाधिकोच्छ्वासः।काल।द्रव्यभावौपूर्ववत्।यो
योजनमात्रक्षेत्रोवधिस्तस्यभिन्नमुहूर्त्तः।कालः।द्रव्यभावौपूर्ववद्य।पंचविं
शतियोजनप्रमाणक्षेत्रोवधिस्तस्यपद्गनोदिवसः।कालः।द्रव्यभावौपूर्ववद्यो
भरतक्षेत्रमात्रोवधिस्तस्यार्द्धमासकाल।द्रव्यभावौपूर्ववत्।योजंबूद्वीपमात्रक्षे
त्रोवधिस्तस्यसाधिकोमासः।कालः।द्रव्यभावौपूर्ववद्योमनुष्यलोकमात्रक्षे
त्रोवधिस्तस्यसंवत्सरः।कालः।द्रव्यभावौपूर्ववत्।योरुचकांतप्रमाणक्षेत्रो
वधिस्तस्यसंवत्सरपृथक्त्वंकालः।द्रव्यभावौपूर्ववत्।यःसंख्येयद्वीपसमुद्र

क्षेत्रोवधिस्तस्यासंख्येयाः संवत्सराः कालः द्रव्यभावौपूर्ववत्तयोसंख्येयद्वीपसमु
द्रक्षेत्रोवधिस्तस्यासंख्येयाः संवत्सराकालः द्रव्यभावौपूर्ववत् एवंजघन्यो
त्कृष्टस्तिर्यग्मनुष्याणांदेशावधिरुक्तः अथतिरश्चामुत्कृष्टदेशावधिरुच्यते
क्षेत्रमसंख्येयाद्वीपसमुद्राः कालोप्यसंख्येयाः संवत्सरास्तैजःशरीर
णांद्रव्यं किंयच्चतदसंख्येयद्वीपसमुद्राकाशप्रदेशपरिछिन्नाभिरसंख्ये
याभिस्तैजःशरीरद्रव्यवर्गणाभिर्निर्वर्तितंतावदसंख्येयस्कंधानंतत्र
देशाज्ञा नातीत्यर्थः भावः पूर्ववत्तिरश्चांमनुष्याणांचजघन्योदेशाव
धिर्भवतितिरश्चांतुदेशावधिरेवनपरमावधिनापिसर्वावधिः अथम
नुष्याणामुत्कृष्टोदेशावधिरुच्यते क्षेत्रमसंख्येयाद्वीपसमुद्राः कालो
प्यसंख्येयाः संवत्सराः द्रव्यंकार्माणद्रव्यंकिंयच्चतदसंख्येयद्वीपसमुद्राका
शप्रदेशपरिछिन्नासंख्येयाज्ञानावरणादिकार्माणद्रव्यवर्गणाभावः पू
र्ववदेषदेशावधिरुत्कृष्टोमनुष्याणांसंयतानांभवतिपरमावधिरुच्यते

जघन्यस्यपरमावधेः। क्षेत्रंप्रदेशाधिकोलोकः। कालः प्रदेशाधिकलोकाकाशप्रदे-
शावच्छिन्नप्रमाणाः। अविभागिनः समयास्तेचासंख्याताः संवत्सराः द्रव्यंप्रदेशा
धिकलोकाकाशप्रदेशावच्छिन्नप्रमाणंभावः पूर्ववदनः। परक्षेत्रवृद्धिर्नानाजीवै
कजीवानामविशेषेणविशुद्धिवशादसंख्येयालोकाः। एवंतावदसंख्येयालोका
वृद्धिर्यावदुत्कृष्टपरमावधिक्षेत्रंकियंतश्चतेऽसंख्येयाः। आवलिकायाः। असं
ख्येयभागप्रमाणाः। कालद्रव्यभावाः। पूर्ववदुत्कृष्टपरमावधेः। क्षेत्रंसलोकालोक
प्रमाणाऽसंख्येयालोकाः। कियंतस्तेऽग्निजीवतुल्याः। कालद्रव्यभावाः। पूर्वव
त्सएषत्रिविधोपिपरमावधिरुत्कृष्टचारित्रयुक्तस्यैवभवतिनान्यस्यवर्द्धमानोभ
वतिनहीयमानः। अप्रतिपातिनप्रतिपातियस्ययावत्तिसलोके लोकप्रमाणासंख्ये
यलोकक्षेत्रेजातस्तस्यतावत्यवस्थानादवस्थितोभवत्यनवस्थितश्चवृद्धिप्रतिन
हानिमैहलौकिकदेशांतरगमनादनुगामिपारलौकिकदेशांतरानुगमनाभावाद
ननुगामिसर्वावधिरुच्यते। असंख्येयानामसंख्येयभेदत्वादुत्कृष्टपरमावधिक्षेत्र

राजवा.
१७७

मसंख्येयलोकप्रमितमस्यक्षेत्रंकालद्रव्यभावाः॥ पूर्ववत्सएषवर्द्धमानोनान
हीयमानोनानवस्थितोनप्रतिपातिप्राकंयत्तभवक्षयादवस्थितोऽप्रतिपातिभ
वांतरंप्रत्यननुगामिदेशांतरंप्रत्यनुगामि॥ सर्वशब्दस्यसाकल्यवाचित्वाद्द्रव्यक्षे
त्रकालभावैः सर्वावधेरंतः॥ यातिपरमावधि॥ अतः परमावधिरपिदेशावधि
रपिदेशावधिरेवेतिद्विविधएवावधिः॥ सर्वावधिदेशावधिश्चोक्तायांवृद्धौयदा
कालवृद्धिस्तदा चतुर्णामपिवृद्धिर्नियताक्षेत्रवृद्धौकालवृद्धिर्भाज्यास्यात्कालवृ
॥ स्यान्नेतिद्रव्यभावयोस्तुवृद्धिर्नियताद्रव्यवृद्धौभाववृद्धिर्नियताक्षेत्रकालवृ
द्धिः॥ पुनर्भाज्यास्याद्वानवेतिभाववृद्धावपिद्रव्यवृद्धिर्नियताक्षेत्रकालवृद्धिर्भा
साएषोवधिज्ञानोपयोगोद्विधाभवति॥ एकक्षेत्रोनेकक्षेत्रश्चश्री
क्तीद्यन्यतमोपयोगोपकरणएकक्षेत्रः तदनेकोपकर
णोपयोगोनेकक्षेत्रःआपच्चैवंपरायत्तत्वात्परोक्षत्वप्रसंगः नेंद्रियेभ्यःपरत्वस्रूदेइं
द्रियाणिपराण्याहुरिंद्रियेभ्यः परंमनः मनसस्तुपराबुद्धिर्बुद्धेः॥ परतरोहिसइत्य

वंबहुधाव्याख्यातंअवधिज्ञानंमनपर्य्ययस्येदानीमवसरप्राप्तस्यभेदपुरःसरं
लक्षणंव्याचिख्यासुरिदमाह॥ ऋजुविपुलमतीमनःपर्यायः॥ ऋज्वीनिवर्त्ति
ताप्रगुणाचकस्मान्निवर्त्तितवाक्कायमनस्कृतार्थस्यपरमनोगतस्यविज्ञानात्
ऋज्वीमतिर्यस्यसोयमृजुमतिः॥ अनिवर्त्तिता कुटिलाचविपुलाकस्मादनिवर्त्तितवा
क्कायमनस्कृतार्थस्यपरकीयमनोगतस्यविज्ञानाद्विपुलामतिरस्यसविपुलमतिः
ऋजुमतिश्चविपुलमतिश्च ऋजुविपुलमतीएकस्यमतिशब्दस्यगतार्थत्वादप्र
योगः॥ अथवाऋजुश्चविपुलाचऋजुविपुले॥ ऋजुविपुलेमतीययोस्तौ॥ ऋजु
विपुलमती॥ इतिसएषमनःपर्ययोद्विधा॥ ऋजुमतिर्विपुलमतिरिति॥ उक्तोभे
दः लक्षणमस्येदानींवक्तव्यमित्यत्रोच्यतेमन संबंधेनलब्धवृत्तिर्मनःपर्ययःवी
र्यांतरायमनपर्ययज्ञानावरणक्षयोपशमांगोपांगनामलाभोपष्टंभादात्मीयप
रकीयमानसंबंधेनलब्धवृत्तिरुपयोगोमनःपर्ययः मतिज्ञानप्रसंगइतिचेन्ना
न्यदीयमनोपेक्षामात्रत्वादभ्रचंद्रव्यपदेशवत्स्यान्मतंयथामनश्चक्षुरादिसं

वंधा। चक्षुरादिज्ञानमाविर्भवतितन्मतिज्ञानंतथामनः पर्ययोपिमनः संवंधा
ल्लब्धवृत्तिरितिमतिज्ञानंप्राप्नोतीतितन्नकिंकारणं। अन्यदीयमानोपेक्षामा
त्रत्वात्कथमभ्रेचंद्रव्यपदेशवद्यथाभ्रेचंद्रमसंपश्येति। अभ्रमपेक्षाकारण
मात्रंभवतिनचचक्षुरादिवन्निर्वर्तकं। चंद्रज्ञानस्यतथान्यदीयमनोप्यपेक्षा
कारणमात्रंभवतिपरकीयमनसिव्यवस्थितमर्थंजानातिमनः पर्ययइतित
तोनास्यतदायत्त। प्रभवइतिनयतिज्ञानप्रसंगः स्वमनदेशेवातदावरणकर्मक्ष
योपशमव्यपदेशाच्चक्षुष्यवधिज्ञाननिर्देशवत्। अथवाचक्षुर्देशस्थानां
मात्मप्रदेशानामवध्यावरणक्षयोपशमाद्यथाचक्षुष्यवधिज्ञानव्यपदेश
इष्ट नचावधिर्मतिर्भवतितथामनः पर्ययज्ञानावरणक्षयोपशमात्स्वम
नोदेशस्थानामात्मप्रदेशानांमनः पर्ययव्यपदेशोनचास्यमतित्वंमनःप्रति
वंधज्ञानादनुमानप्रसंगइतिचेन्नप्रत्यक्षलक्षणविरोधात् स्या
धूमप्रतिवंधाद्धूमसंपर्केग्नावनुमानं। तथान्यदीयमानः प्रतिवंधात्तन्मनः

संयक्तानर्थाज्ञानन्मनः पर्ययोनुमानमितितन्नकिंकारणंप्रत्यक्षलक्षणा-
विरोधात्प्रत्यक्षलक्षणमुक्तमिंद्रियानिंद्रियनिरपेक्षमतीतव्यभिचारंसा
कारग्रहणंप्रत्यक्षमितितेनाविरोधोनमनः। पर्ययोऽनुमानंहितेनविरुध्य
ते। उपदेशपूर्वकत्वाच्चक्षुरादिकरणनिमित्तत्वाद्वानुमानस्योपदेशाद्धिऽय
मग्निरयंधूमइत्युपलभ्यपश्चाद्धूमदर्शनादग्नावनुमानंकरोतिचक्षुरादिक
रणसंबंधाच्चततोस्योक्तप्रत्यक्षलक्षणंविरुध्यतेनचतथामन। पर्ययउप
देशंचक्षुरादिकरणसंबंधेचापेक्षते। सद्वेधास्त्रीकविकल्पात्सामनःपर्य
योद्वेधाकुतःस्त्रीकविकल्पादृजुमतिर्विपुलमतिरिति। आद्यस्त्रेधाऋजुमनोवा
क्कायविषयभेदादृजुमतिमन। पर्ययस्त्रेधाकुतः। ऋजुमनोवाक्कायवि
षयभेदादृजुमनस्कृतार्थज्ञः ऋजुवाक्कृतार्थज्ञः ऋजुकायकृतार्थज्ञश्चे
त्यथामनसार्थंव्यक्तंसंचिंत्यवाचंवाधर्मादिप्रयुक्तामसंकीर्णामुच्चार्यकाय
प्रयोगंवोभयलोकफलनिष्पादनार्थमंगोपांगप्रत्यंगनिपातना। कुंचनप्र

नजवा॰
१८२

साररणादिलक्षणांकृत्वापुनरनंतरेसमयेकालांतरेवातमेवार्थंचिंतितंछद्मस्थकेवलीविज्ञानबलेनयदाजानाति तदा मनःपर्ययज्ञानमित्यर्थः ...
स्मृतत्वान्तशक्तोतिचिंतयितुंतमेवंविधमर्थंऋजुमतिमनःपर्यय एष्यो एष्ये
याजानाति अपमेसावर्थअनेनाविधिनाल्पयाचिंतितः उक्तः कृतोवेतिकथमे
यमर्थोलभ्यते आगमाविरोधात्आगमेह्युक्तंमनसामनःपरिच्छिद्यपरेषांसंज्ञादी
नजानातीतिमनसात्मात्मनेत्यर्थः परमनः समंताद्धिदित्वापरिच्छिद्यमनसाचिं
तितस्यस्वचेतनेतरस्यार्थस्यमनस्यवस्थानान्मनोव्यपदेशः मंचस्थानांपुरुषा
णांमंचव्यपदेशवमात्मनाश्रात्माज्ञुध्यात्मनः परेषांचचिंताजीवितमरणसुख
दुःखलाभालाभादीन्विजानातिव्यक्तमनसांजीवानामर्थं जानातिनाव्यक्तम
नसांव्यक्तः स्फुटीकृतोर्थ चिंतयास्तुनिवर्तितः येस्तेजीवाव्यक्तमनसस्तैरर्थं
चिंतितंऋजुमतिर्जानातिनेतरैः कालतोजघन्येनजीवानामात्मनश्चद्वित्रीं
णिउत्कर्षेणसप्ताष्टानिभवग्रहणानिगत्यागत्यादिभिःप्ररूपयतिक्षेत्रतोज
घन्येनगव्यूतिपृथक्त्वंस्याभ्यंतरंनवहिरुत्कर्षेणयोजनपृथक्त्व

वहि। द्वितीयः॥ षोढा ऋजुवक्रमनोवाक्कायविषयभेदात् द्वितीयो विपुलमतिः षोढाभि
द्यते कुतः ऋजुवक्रमनोवाक्कायविषयभेदात् ऋजुविकल्पा पूर्वोक्ता। वक्रविकल्पा
श्च तद्विपरीता योज्याः॥ तथात्मनः परेषां च चिंताजीवितमरणसुखदुःखलाभा
लाभादीनव्यक्तमनोभिर्व्यक्तमनोभिश्च चिंतितान् जानाति विपुलमतिः। काल
तो जघन्येन सप्ताष्टानि भवग्रहणानि उत्कर्षेण असंख्येयानि गत्यागतिभिः। प्ररू
पयति क्षेत्रतो जघन्येन योजनपृथक्त्वमुत्कर्षेण मानुषोत्तरशैलाभ्यंतरे न बहि
एवं द्विभेदो मनः॥ पर्ययो वर्णितस्तस्य किं परस्परतो विशेषोस्ति उत नास्तीत्यत आह
विशुद्ध्यप्रतिपाताभ्यां तद्विशेषः॥ तदावरणकर्मक्षयोपशमे सति आत्मनः
प्रसादो विशुद्धिः प्रतिपतनं प्रतिपातः॥ उपशांतकषायस्य चारित्रमोहोद्रेकात्प्र
च्युतसंयमशिखरस्य प्रतिपातो भवति क्षीणकषायस्य प्रतिपातकारणाभावाद
प्रतिपातः॥ विशुद्धिश्च अप्रतिपातश्च विशुद्ध्यप्रतिपातौ ताभ्यां विशुद्ध्यप्रतिपात
भ्यां तयोर्विशेषस्तद्विशेषः॥ पूर्वस्त्र त्वतयोर्विशेषो निरूतिः॥ किमर्थं पुनरिदमुच्य

तो॥ विशेषांतरप्रतिपत्त्यर्थं पुनर्वचनं॥ पूर्वसूत्रेविशेषउक्तस्तावतानास्यनपरितोष
स्ततो विशेषांतरप्रतिपत्त्यर्थंपुनरिदमुच्यते॥ चशब्दप्रसंगइतिचेन्नप्राधान्यमर्का
कर्मभेदाभावात्॥ यथामनःपर्ययस्य ऋजुविपुलमतीभेदौ तथाविशुद्ध्यप्रतिपा
तावपितस्यैवयदिभेदौस्यातांयुक्तश्चशब्दःस्यात्नतुविशुद्ध्यप्रतिपातौऋजु
विपुलमत्योर्विशेषेणभेदावतश्चशब्दाप्रसंगस्तत्रविशुद्ध्यातावदृजुमतेर्वि
लमतिर्द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्विशुद्धतरः॥ कथमिहयत्॥ कार्म्मणद्रव्यानंतभागोंत्यः
सर्वावधिनाज्ञातस्तस्यपुनरनंतभागीकृतस्यमनः॥ पर्ययज्ञेयोनंतभागोनंतस्यानं
तभेदत्वात् ऋजुमतिकार्म्मणद्रव्यानंतभागाद्दूरविप्रकृष्टोऽन्त्योयानंतभागोविपु
लमतेर्द्रव्यक्षेत्रकालविशुद्धिरुक्ताभावतोविशुद्धिरुक्ताभावतोविशुद्धि॥ सूक्ष्म
तरद्रव्यविषयत्वादेववेदितव्याप्रकृष्टक्षयोपशमविशुद्धिभावयोगादप्रतिपा
तेनापिविपुलमतिर्विशिष्टः॥ स्वामिनांप्रवर्द्धमानचारित्रोदयत्वात् ऋजुमति॥ पुनः
प्रतिपातिस्वामिनांकषायोद्रेकाद्धीयमानचारित्रोदयत्वाच्चास्यमनःपर्यय

स्यप्रत्यात्ममयंविशेषः॥ अथानयोरवधिमनः॥ पर्ययोः कुतोविशेषइत्यत्रा
ह॥ विशुद्धिक्षेत्रस्वामिविषयेभ्योवधिमनःपर्ययो॥ विशुद्धिः प्रसादः॥ क्षे
त्रंयत्रस्थान्भावान्प्रतिपद्यतेस्वामीप्रयोक्ताविषयोज्ञेयः॥ अवधिज्ञानान्मनः॥
पर्ययस्यविशुद्ध्यभावोल्पद्रव्यविषयत्वादितिचेन्नभूय॥ पर्यायज्ञानात्स्यात्म
तमवधिज्ञानान्मनः॥ पर्ययोविशुद्धतरः कुतः॥ अल्पद्रव्यविषयत्वाद्यतः सर्वा
वधिरूपिद्रव्यानंतभागोमनः पर्ययद्रव्यमितितन्मा किंकारणंभूयः पर्यायज्ञाना
द्यथाकश्चिद्बहूनिशास्त्राणिव्याचष्टेएकदेशेननसाकल्येनतद्गतमर्थंशक्नोति
वक्तुं॥ अपरस्त्वेकंशास्त्रंसाकल्येनव्याचष्टेयावंतस्तस्यार्थास्तान्सर्वान्शक्नोति
वक्तुं॥ अयंपूर्वस्माद्विशुद्धतरविज्ञानोभवतितथावधिज्ञानविषयानंतभागस्या
पिमनः॥ पर्ययोविशुद्धतरः॥ यतस्तमनंतभागंरूपादिभिर्बहुभि॥ पर्यायैः प्ररू
पयतिक्षेत्रमुक्तंविषयोवक्ष्यते॥ स्वामित्वंप्रत्युच्यतेविशिष्टसंयमग्रहणोकार्थस
मवायिमनः॥ पर्ययः॥ विशिष्टः संयमग्रहणोयत्रविद्यतेतत्रैववर्त्ततेमनः॥ पर्यय

धिर्भवतिनदेवनारकतिर्यग्योनेषुमनुष्येषुचोत्पद्यमानोगर्भजेषूत्पद्यतेनसंमू
र्छनजेषुगर्भजेषूत्पद्यमानः।कर्मभूमिजेषूत्पद्यतेनाकर्मभूमिजेषुकर्मभूमिजे
षूत्पद्यमानः पर्याप्तकेषूत्पद्यतेनापर्याप्तकेषूपजायमानः।सम्यग्दृष्टिषूपजा
यतेनमिथ्यादृष्टिसासादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्टिषुसम्यग्दृष्टिषूपजायमा
नःसंयतेषूपजायतेनासंयतसम्यग्दृष्टिसंयतासंयतेषुसंयतेषूपजायमानः।
प्रमत्तादिषुक्षीणकषायांतेषूपजायतेनोत्तरेषुतत्रोचोपजायमानः
चारित्रेषूपजायतेनहीयमानचारित्रेषुसप्रवर्द्धमानचारित्रेषुपजायमानःस
मविधान्यतमर्द्धिप्राप्तेषुजायतेनेतरेषुऋद्धिप्राप्तेषुयकेषुचिन्नसर्वेष्वितिवि
शिष्टसंयमग्रहणोवाकेनकृतमवाधिः।पुनश्चातुर्गतिकेष्वितिस्वामिभेदादप्यन
योर्विशेषः।इदानींकेवलज्ञानलक्षणाभिधानंप्राप्तकालंतदुल्लंघ्यज्ञाना
षयनिर्बंधपरीक्ष्यते।कुतस्तस्यमोहक्षयाज्ञानदर्शनावरणांतरायक्षयाच्चके
वलमित्यत्रवक्ष्यमाणत्वाद्यद्येवमाद्ययोरेवतावन्नाति

च्यतामित्यतआह॥मतिश्रुतयोर्निबंधोद्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु॥निबंधनंनिबं
धः॥कस्यमतिश्रुतविषयस्यतत्तर्हिविषयग्रहणंकर्त्तव्यंनकर्त्तव्यंप्रत्यासत्तेः
प्रकृतविषयग्रहणाभिसंबंधः॥प्रकृतंविषयग्रहणमस्तिकप्रकृतंविशुद्धि
क्षेत्रस्वामिविषयेभ्यइतितत्रप्रत्यासत्तेः॥विषग्रहणमिहाभिसंबध्यतेननचस्व
विभक्त्यंतरनिर्दिष्टेनशक्यतइहसंबंद्धुं॥अर्थवशाद्विभक्तिपरिणामः॥यथाउच्चानि
देवदत्तस्यगृहाणि॥आमंत्रयस्वैनंदेवदत्तमितिगम्यते॥देवदत्तस्यगावोऽश्वाहिर
ण्यमाढ्योवैधवेयोदेवदत्तइतिगम्यते॥एवमिहापिनिबंधःकस्यविषयस्येत्यभि
संबध्यते॥अथद्रव्येष्वितिबहुत्वनिर्देशः॥किमर्थं॥द्रव्येष्वितिबहुत्वनिर्देशःसर्व
द्रव्यपर्यायसंग्रहार्थंजीवधर्माकाशकालपुद्गलाभिधानानिषड्त्रद्रव्याणिते
षांसर्वेषांसंग्रहार्थं॥द्रव्येष्वितिबहुत्वनिर्देशः॥किंयत्तत्तद्विशेषणार्थमसर्वप
र्यायग्रहणंतेषांद्रव्याणामविशेषेणमतिश्रुतयोर्विषयभावप्रसंगेतद्विशेषणा
र्थमसर्वपर्यायग्रहणंक्रियते॥तानिद्रव्याणिमतिश्रुतयोर्विषयभावमापद्य

मानानिकतिपयैरेवपर्यायैर्विषयभावमास्कंदंतिनसर्वपर्यायैरनंतैरपीतितत्कथमिह
मतिश्चक्षुरादिकरणनिमित्तारूपाद्यालंबनासायस्मिन्रूपेरूपादयोवर्त्तंतेनतत्र
सर्वान्पर्यायानवगृह्णातिचक्षुरादिविषयानेवालंबतेश्रुतमपिशब्दलिंगत्वात्
श्चसर्वेसंख्येयाएवद्रव्यपर्यायाःपुनःसंख्येयानंतभेदाःनतेसर्वेविशेषाकारे
णतेविषयीक्रियंतेउक्तंचपण्णवणिज्जाभावाअणंतभागोदुअणभिलप्पा
णंपण्णवणिज्जाणंपुणअणंतभागोसुदणिबद्धोत्तिअतींद्रियेष्वमतेरभावात्स
र्वद्रव्यासंप्रत्ययइतिचेन्ननोइंद्रियविषयत्वात्स्यान्मतंधर्मास्तिकायादिषु
मतेरभावअतींद्रियत्वात्कुतोमतिःसर्वद्रव्यविषयनिबंधेतिलक्षणमयुक्तमि
तितन्नकिंकारणंनोइंद्रियविषयत्वात्नोइंद्रियावरणक्षयोपशमलब्ध्यपेक्षं
नोइंद्रियंतेषुव्याप्रियतेअथहितत्रनवर्तेतावधिनास्तिहानिर्दिष्टेपेतरूपिष्ववि
वृत्तेःअथमतिश्रुतयोरनंतरनिर्दिष्टस्यावधेःकोविषयनिबंधइत्यत्रआ
ह॥रूपिष्ववधेः॥रूपशब्दस्यानेकार्थत्वेसामर्थ्याच्छुक्लादिग्रहणंअपर्यंरू

पमनंतस्वभावमितितन्नेहसामर्थ्याच्चक्षुर्विषयेषुरूपादौवर्त्तमानोगृह्यतेयदिस्वभाव
वाचिनोग्रहणंस्यादनर्थकंस्यान्नहिकस्यचित्स्वभावोनास्तीतिन्यूमाद्यनेकार्थसं
भवेनित्ययोगोभिधानवशाद्घटाद्यपिमत्वर्थीयस्यभूमादयोर्थाबहवःसंभवंति इ
हाभिधानवशान्नित्ययोगोवेदितव्यः।नित्याहिपुद्गलाश्रुक्तारूपेणेतियथाक्षी
णोवृक्षाइतियद्येवमवधिस्तानस्यपुद्गलारूपत्वेनैवविषयभावंप्रतिपद्ये
रन्नरसादिरूपेणनैषदोषस्तदुपलक्षणार्थत्वात्तदविनाभाविरसादिग्रहणं
तद्रूपंद्रव्यस्योपलक्षणत्वेनोपादीयतेअंतरंगदविनाभाविनोरसादयोपिगृ
ह्यंते।यद्येवंतर्हितेषुसर्वेष्वनंतेष्वपर्यायेष्ववधेर्विषयनिबंधःप्राप्नोतीत्य
तआह।असर्वपर्यायग्रहणात्प्रवृत्तेर्नसर्वगामि।असर्वपर्यायेष्वितिएत
ग्रहणमनुवर्तते।यथादेवदत्तायगौर्द्दीयतांजिनदत्तायकंबलइतिदीयतां
मित्यभिसंबध्यतेएवमिहाप्यसर्वपर्यायेष्वित्यभिसंबंधात्तसर्वगामिभवति
ततोरूपिषुपुद्गलेषुप्रागुक्तद्रव्यादिपरिमाणेषुजीवपर्यायेषुऔदयिको

राजवा॰
१०६

पशमिकक्षायोपशमिके उत्पद्यतेऽवधिज्ञानरूपिद्रव्यसंबंधात्क्षायिकपा
रिणामिकेषु नापि धर्मास्तिकायादिषु तत्संबंधाभावात् ॥ अथ मनःपर्ययस्य
विषयनिबंध इत्यत आह ॥ तदनंतभागे मनःपर्ययस्य ॥ यद्रूपिद्रव्यं सर्वा
ज्ञानस्य विषयत्वेन समर्थितं तस्यानंतभागीकृतस्य एकस्मिन्भागे मनःपर्यय
प्रवर्तते ॥ अथांते यन्निर्दिष्टं केवलज्ञानं तस्य को विषयनिबंध इत्यत आह ॥ स
र्वद्रव्यपर्यायेषु केवलस्य ॥ अत्राह किं द्रव्यं स्वपर्यायान् द्रवति द्रूयते वा तैरिति
द्रव्यमात्मन । पर्यायान्द्रवति गच्छतीति द्रव्यं बहुलापेक्षया कर्तरि साधुत्वं द्रूयते
वा तैरिति द्रव्यं कथंचिद्भेदसिद्धौ तत्कर्तृकर्मव्यपदेशसिद्धिः ॥ द्रव्यस्य पर्यायाणां
च कथंचिद्भेदसत्युक्तः कर्तृकर्मव्यपदेशसिद्धिरिति इतरथा हि तदप्रसिद्धेरत्यंता
व्यतिरेकाद्यन्येकांतेनेकत्वमवधार्यते तस्य कर्तृकर्मव्यपदेशाप्रसिद्धिः स्यात्तु नः
अत्यंताव्यतिरेकान्न हि तदेव निर्विशेषमेकं शक्त्यंतरापेक्षया विना कर्तृ कर्म च
भवितुमर्हति ॥ अथ कः पर्यायस्तस्य मिथोभवनं प्रति विरोध्यविरोधिनोर्धर्माणां

रुपात्तानुपात्तहेतुकानीशब्दांतरात्मलाभनिमित्तत्वादर्पितव्यवहारार्हौरविषयोव
स्थाविशेषः॥ पर्यायः॥ मिथोभवनंप्रतिकेचिद्धर्मोविरोधिनःकेचिदविरोधिनःत
त्रजीवस्यतावदनादिपारिणामिकचैतन्य॥ जीवत्वभव्याभव्योर्द्ध्वगतिस्वभावास्ति
त्वादिभिरौदयिकादयोभावायथासंभवंयुगपद्भावादविरोधिनोविरोधिनस्त्वना
रकतैर्यग्योनदेवमनुष्यस्त्रीपुंनपुंसकएकद्वित्रिचतुःपंचेंद्रियबाल्यकौमा
रकोपप्रसादादयः॥ सहानवस्थानात्तथापौद्गलिका॥ अनादिपारिणामिकाःरू
परसगंधस्पर्शशब्दसामान्यास्तित्वादयः॥ शुक्लादिपंचकतिक्तादिपंचकगंध
द्वयस्पर्शाष्टकशब्दषट्कपर्यायैःप्रत्येकमेकद्वित्रिचतुः॥ पंचादिसंख्येयानंतगु
णपरिणामिभिर्यथासंभवंयुगपद्भावादविरोधिनोविरोधिनस्त्वशुक्लकृष्णनील
तिक्तकटुकसुरभेतरगंधादयः॥ प्रायोगिकाः वैस्रसिकस्त्वपरमाणुस्कंधेषु
चसहानवस्थानादेवंधर्मास्तिकायादिष्वप्यमूर्त्तत्वाचेतनत्वासंख्येयप्रदेशत्व
गतिकारणस्वभावास्तित्वादयः॥ अनंतभेदागुरुलघुगुणहानिवृद्धिविकारैः

प्रत्ययैः॥ परप्रत्ययैश्च गतिकारणात्वविशेषादिभिरविरोधिनः॥ परस्परविरोधि
नश्च ज्ञेयाः तेषु केषुचिदुपात्तहेतुका द्रव्यक्षेत्रकालभावनिमित्ता औदयिकाद
यश्चानुपात्तहेतुकाश्च त्रिषु कालेष्वविकारिणः॥ पारिणामिकाश्चैतन्यादयस्ते
षां विरोध्यविरोधिनां धर्माणामुपात्तानुपात्तहेतुकानां शब्दांतरात्मलाभानि
मित्तत्वाच्चेतनो नारको बालक इत्यर्पितव्यवहारविषय इति व्यवहार ऋजुसूत्रा॰
त्रिविधशब्दनयात्मकः॥ द्रव्यार्थिकानर्पणात्पर्यायार्थिकेनार्पितस्तस्याविष
यस्तस्य द्रव्यस्यावस्थाविशेषः॥ पर्याय इत्युच्यते॥ तयोरितरेतरयोगलक्षणो
तयोरितरेतरयोगलक्षणो द्वंद्वो वेदितव्यः द्रव्याणि च पर्यायाश्च द्रव्यपर्यायाः इ
ति द्वंद्वेन्यत्वं प्लक्षन्यग्रोधवदिति चेन्न॥ तस्य कथंचिद्भेदेपि दर्शनाद्गोत्वगोपिंडव
त्स्यान्मतं यदि द्वंद्वः प्लक्षन्यग्रोधवदन्यत्वं द्रव्यपर्यायाणां प्राप्नोतीति तन्न किं
कारणं तस्य कथंचिद्भेदेपि दर्शनात् गोत्वगोपिंडवत् यथा गोत्वं च गोपिंडश्च गो
पिंडाविति अनन्यत्वेपि द्वंद्वो भवति तथा द्रव्यपर्यायेष्विति ननु सामान्यविशेष

योरन्यत्वात्साध्यसमेतादितिनैषदोषः॥ उक्तमेतदनन्यत्वंसामान्यविशेषयोर्द्रव्य
ग्रहणंपर्यायविशेषणंचेन्नानर्थक्यात्स्यादेतद्द्रव्याणांपर्यायाः द्रव्यपर्यायाइति
द्रव्यग्रहणंपर्यायविशेषणमितितन्नकिंकारणमानर्थक्यात् देवंसतिद्रव्यग्रहण
मनर्थकंस्यान्नह्यद्रव्यस्यपर्यायाःसंतीतेद्रव्याज्ञानप्रसंगाच्चकेवलेनपर्याय
एवज्ञायतेनद्रव्याणीतिद्रव्याज्ञानंप्राप्नोतिउत्तरपदार्थप्रधानत्वात्॥ अथमत
मेतत्सर्वेषुपर्यायेषुज्ञातेषुनकिंचिदज्ञातमस्तिततोव्यतिरिक्तस्याद्रव्यस्याभाव
स्तथैवंद्रव्यग्रहणमनर्थकमित्युक्तंपुरस्तात्तस्मात्साधूक्तंद्वंद्वोयमितिनचद्वं
द्वेपिद्रव्यग्रहणमनर्थकंपर्यायव्यतिरेकेणानुपलब्धेरितिनैषदोषः। संज्ञास्व
लक्षणादिभेदाद्भेदोपपत्तेः॥ अथसर्वग्रहणंकिमर्थंननुबहुवचननिर्देशादेव
बहुत्वसंप्रत्ययसिद्धेः॥ सर्वग्रहणंनिरवशेषप्रतिपत्त्यर्थंयेलोकालोकभेदभि
न्नास्त्रिकालविषयाद्रव्यपर्यायाअनंतास्तेषुनिरवशेषेषुकेवलज्ञानविषय
निबंधइतिप्रतिपत्त्यर्थंसर्वग्रहणंयावांल्लोकालोकस्वभावोनंतस्तावंतोनंता

नंतो॥यद्यपिस्तुस्तानपिज्ञातमेस्यसामर्थ्यमस्तीत्यपरिमितमाहात्म्यंतत्केवलज्ञा
नेवेदितव्यं॥आहविषयनिबंधोवक्तव्योमत्यादीनांनिर्दिष्टंतुननिज्ञातंएकस्मिंन्ना
त्मनिस्वनिमित्तसंनिधानोपजनितवृत्तीनिज्ञानानियौगपद्येनकतिभवंतीत्य
त्रोच्यते॥एकादीनिभाज्यानियुगपदेकस्मिन्नाचतुर्भ्यः॥३०॥ एकइतिकोयं
शब्दः अनेकार्थसंभवेविवक्षातःप्राथम्यवचनएकशब्दः॥अयमेकशब्दः
नेकस्मिन्नर्थेदृष्टप्रयोगः॥क्वचित्संख्यायांवर्त्ततेएकोद्वौबहवइतिक्वचिदन्य
त्वेएकेआचार्याअन्येआचार्याइतिक्वचिदसहायेएकाकिनस्तेविचरंतिवीराइ
तिक्वचित्प्राथम्येएकमागमनंद्वितीयमागमनमिति॥क्वचित्प्राधान्येएकहंतासे
नांकरोमिप्रधानहंतासेनांकरोमीत्यर्थः॥तत्रेहविवक्षातःप्राथम्यवचनएकशब्दो
वेदितव्यः॥आदिशब्दस्यावयववचनः॥आदिशब्दस्यायमनेकार्थसंभवेविव
क्षातइहावयववचनोवेदितव्यः क्वचिद्व्यवस्थायांवर्त्ततेब्राह्मणादयश्चत्वारोव
र्णाःब्राह्मणाव्यवस्थाः ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्राइत्यर्थः॥क्वचित्प्र

दया:सरिद्वर्त्मा:भुजंगप्रकारा।विषवंतइत्यर्थः॥क्वचित्सामीप्येनंद्याद्रीनिरुद्धे
त्राणिनदीसमीपानीत्यर्थः॥क्वचिदवयवेस्रगादिमध्यीतिस्रगवयवमध्यीत्तयत्य
र्थः॥तेनैतदुक्तंभवति॥एकस्यादिरेकादि:प्रथमावयवइतिकस्यप्रथमस्यपरोक्ष
स्यकःपुनरवयव॥मतिज्ञानंसामीप्यवचनोवा॥अथवाऽयमादिशब्दःसामी
प्यवचनोद्रष्टव्यस्तेनप्रथमस्यमतिज्ञानस्यश्रुतंसमीपमित्युक्तंभवतिमतेर्वाहिर्भाव
प्रसंगइतिचेन्नानयो॥सदाव्यभिचारात्तस्यादेनदेवंसतिमतेर्वाहिर्भावि॥प्राप्नोतीति
तन्नकिंकारणमनयो॥सदाव्यभिचारादेहिमतिश्रुतेसर्वकालमव्यभिचारिणीना
रदपर्वतवत्तस्मादनयोरन्यतरग्रहणेइतरस्यग्रहणंसन्निहितंभवति॥नतोन्यप
दार्थवृत्तावेकस्यादिशब्दस्यनिवृत्तिरष्टकरववध्यथानष्टमरवंउष्ट्रमरववस्थरव
मस्येतिवृत्तावेकस्यमरवशब्दस्यनिवृत्तिरेवमिहापिएकादियेषांतानीमन्येकादी
नीतिएकस्यादिशब्दस्यनिवृत्तिरवयवेनाविग्रहसमुदायोवृत्यर्थः॥अवयवेनवि
ग्रहः॥क्रियतेइत्यर्थः॥समुदायोभवतितेनैकादीन्यभ्यंतरीकृत्यभाज्यानयर्थः

त्यर्थः॥ किंसर्वाणीत्याह॥ आचतुर्भ्यःकुतएतत् केवलस्यासहायत्वादित
यौगपद्याभावः॥ यत्केवलंज्ञानंक्षायिकंतदसहाय
मितराणिचज्ञानानिक्षयोपशमनिमित्तान्यतो
नाभावोऽभिभूतत्वादहनिनक्षत्रवदितिचेन्नक्षायिक
देतन्नाभावः॥ क्षायोपशमिकानांज्ञानानांकेवलिनिकिंतुकेवलज्ञानेनमहता
ऽभिभूतानिस्वप्रयोजनेनव्याप्रियंतेभास्करप्रभाभिभूतनक्षत्रवदितितन्नकिंका
रणात्संक्षीणसकलज्ञानावरणेभगवत्यर्हतिकथंक्षायोपशमिका
ज्ञानानांसंभवः॥ नहिपरिणामसर्वशुद्धौपदेप्रदेशाशुद्धिरस्ति॥ इंद्रियबलादितिचे
न्नार्षार्थानवबोधात्॥ स्यादेतदेवमागमः॥ प्रवृत्ताःपंचेंद्रियाः॥ असंज्ञिपंचेंद्रिया
दारभ्यआयोगिकेवलिनइति॥ अतइंद्रियबलात्तत्कार्येणापिज्ञानेनभवितव्या
तितन्नकिंकारणमार्षार्थानवबोधादार्षेहिसयोगायोगिकेवलिनोःपंचेंद्रि
यंद्रव्येंद्रियंप्रत्युक्तंनभावेंद्रियंप्रति॥ यदिहिभावेंद्रियमभविष्यदपितर्हिसंक्षीणसक

लावरणात्मात्सर्वज्ञत्वेनैवास्यन्यवर्तिष्यतः॥ तस्मादेतदुक्तंभवति॥ एकस्मिन्नात्म
निद्वेमतिश्रुतेकस्यचित्त्रीणिमतिश्रुतावधिज्ञानानिमतिश्रुतमनः॥ पर्ययज्ञाना
निवाक्कचिच्चत्वारिमतिश्रुतावधिमनः॥ पर्ययज्ञानानिनपंचैकस्मिन्युगप
त्संभवंतीति॥ संख्यावचनोचैकशब्दः॥ अथवासंख्यावचनोयमेकशब्दएकमादि
र्येषांतानीमानिएकादीनिकथंमतिज्ञानंएकस्मिन्नात्मनिएकंयक्षरश्रुतंच
नेकद्वादशभेदमुपदेशपूर्वकंतद्भजनीयंस्याद्ज्ञानवेतिद्रुतत्पूर्ववदपरआह॥
संख्यासहायप्राधान्यवचनेएकशब्देसतिएकादीनिकेवलादीनीत्यर्थः॥ एकस्मि
न्नात्मन्येकेकेवलज्ञानंक्षायिकत्वात्॥ द्वेमतिश्रुतेइत्यादिपूर्ववत्॥ अथोक्तानिम
त्यादीनिज्ञानान्यपदेशमेवलभंतेउतान्यथापीत्यतआह॥ मतिश्रुतावधयो
विपर्ययश्च॥ विपर्ययोन्यथाकृतः सम्यगधिकारांचशब्दः समुच्चयार्थः॥ वि
पर्ययश्चसम्यक्चेतिकुतःपुनरेषांविपर्ययः॥ मिथ्यादर्शनपरिग्रहात्सत्यादि
विः॥ पर्यय॥ योसौदर्शनमोहनीयोदयेसतिमिथ्यादर्शनपरिणामः॥ तेनसहै

कार्थ्यसमवायान्मत्यादीनांविपर्य्ययोभवति।ननुचमणिकनकादीनांवर्चोगृहग
तानामपिस्वभावविनाशोनभवतितद्वन्मत्यादीनामपिस्यान्नैषदोषः।सरजस
कटुकालांबूगतदुग्धवत्स्वगुणविनाशः।यथासरजस्ककटुकालाबूभाजने
निहितंदुग्धंस्वगुणंपरित्यजतितथामत्यादीन्यपिमिथ्यादृष्टिभाजनगतानि
दुष्यंतीति।आधारस्यदोषाद्धि।आधेयस्यदोषोजायते।ननुचनायमेकांतउ
क्तमेतन्मणिकनकादयोवर्चोगृहगताअपिस्वभावंनत्यजंतीतितत्रकथमे
तदवसीयते।आलांबूदुग्धवद्दुष्यंतिमत्यादीनिनपुनर्मण्यादिवन्नदुष्यंती
तिपरिणामशक्तिविशेषात्परिणामकस्यहिवस्तुनः।शक्तिविशेषादन्यथाभा
वोभवतियथालांबूद्रव्यंदुग्धंविपरिणामयितुंशक्नोतितथामिथ्यादर्शनम
पिमत्यादीनामन्यथात्वंकर्त्तुमलंतद्वदयेअन्यथानिरूपणादर्शनाद्वर्चोगृहं
तुमण्यादीनांविकारंन्यास्याद्यन्तुमलंविपरिणामकद्रव्यसंनिधानेतेषामे
पिभवत्येवान्यथात्वंयदातुसम्यग्दर्शनंप्रादुर्भूतंतदा

भावात्तेषांमत्यादीनांसम्यक्त्वमतः सम्यग्दर्शनमिथ्यादर्शनोदयविशेषात्तेषां
त्रयाणांद्विधाकृतिर्भवतिज्ञानंमत्यज्ञानंश्रुतज्ञानंश्रुताज्ञानंऽवधिज्ञानं
विभंगज्ञानमिति। अत्राहरूपादिविषयोपलब्धिव्यभिचाराभावाद्विपर्य्यया
भावः। यथैवमतिज्ञानेनसम्यग्दृष्टयोरूपादीनुपलभंतेतथामिथ्यादृष्टयो
पिमत्यज्ञानेनयथैवपटादिषुरूपादीन्श्रुतेननिश्चिन्वंत्युपदिशंतिचपरे
भ्यस्तथाश्रुताज्ञानेनापि। यथैवावधिनारूपिणोर्थानवयंतितथाविभंगेना
पीतितस्मान्नास्तिविपर्ययइति।अत्राह ॥सदसतोरविशेषाद्यदृच्छोपल
ब्धेरुन्मत्तवत्॥ सच्छब्दस्यानेकार्थसंभवेविवक्षातः प्रशंसार्थग्रहणंऽ
येसच्छब्दोनेकार्थइत्याख्यातः। तस्येहविवक्षातः प्रशंसार्थस्यग्रहणंवे
दितव्यंप्रशस्तंज्ञानमित्यर्थः। असदज्ञानंतयोः सदसतोरविशेषाद्या
यदृच्छयोपलब्धेः विपर्ययोभवतिकथमुन्मत्तवद्यथोन्मत्तःकर्मोदयादु
पहतेंद्रियमतिर्विपरीतग्राहीभवतिसोश्वंगौरित्यध्यवस्यतिगांवाऽश्व

इतिलोष्टंसुवर्णंसुवर्णंलोष्टमितिलोष्टंलोष्टमितिसुवर्णंसुवर्णमितितस्यैवमवि
शेषेणाध्यवस्यतः अज्ञानमेवभवति। नहिमिथ्यादर्शनोपहतेन्द्रियमतेर्मति
श्रुतावधयोपिअज्ञानमेवभवतीतिभवत्यर्थग्रहणंवा अथवासच्छब्दोयंभ
वत्यर्थेवेदितव्यः सद्विद्यमानमित्यर्थः। असदविद्यमानंतयोरविशेषेणयदृ
च्छोपलब्धेः विपर्ययोभवतिकदाचिद्रूपादिसदप्यसदितिप्रतिपद्यते असदपि
सदितिकदाचित्सत्सदेवअसदप्यसदेवेति। कुतः। प्रवादिपरिकल्पनाभेदाद्वि
पर्ययग्रहः प्रवादिनांकल्पनाभेदाद्विपर्ययग्रहोभवति। तद्यथाकेचित्तावदाहुः
द्रव्यमेवनरूपादयइति। अपरआहुः रूपादयएवनद्रव्यमिति। अपरेषांदर्शनं
अन्यद्द्रव्यमन्येरूपादयइतिकथमेषांविपर्ययग्रहणंउच्यतेयदिद्रव्यमेव
नरूपादयः लक्षणाभावाल्लक्ष्यानवधारणप्रसंगः। किंचेन्द्रियेणसन्नि
कृष्यमाणंद्रव्यंरूपाद्यभावेसर्वात्मनासन्निकर्षेततस्तस्मिन्नाग्रहणप्र
संगः। करणभेदाभावप्रसंगश्च। नचासीदृष्टइष्टोवा

एवमपिनिराधारत्वाद्भावप्रसंगः। किंच परस्परविलक्षणानां रूपादीनां सम
दयेपिसतिएकार्थांतरभावात्समुदयस्यसर्वभावः। परस्परतोर्थांतरभूत
त्वादर्थद्वयमन्येरूपादयः। एवमपितेषांलक्ष्यणाभावाभावः। परस्प
तोर्थांतरत्वात्दंडिदंडवत्। लक्ष्यलक्षणाभावइतिचेन्नवैप्राम्यान्यथत्व
तोर्लक्ष्यलक्षणाभावोयुक्तोनासतोरिति किंचरूपादिषुगुणेष्वमूर्त्तेषुद्र
व्यार्थांतरभूतेषुनेंद्रियसंनिकर्षोयतस्तत्रज्ञानाभावः। नचार्थांतरभू
तेद्रव्येकारणंभवितुमर्हति किंचामूलकारणविप्रतिपत्तेः एषांचरूपा
दीनांमूलकारणेप्रवादिनांविप्रतिपत्तिरन्यथाकेचिदाहुः। सत्वपरकान्मह
दहंकारतन्मात्रेंद्रियमहाभूतमृत्पिंडादिनिर्वर्तनक्रमेणघटादेर्विश्वस्वरूप
स्यजगतउत्पादइतितदयुक्तं। नहिप्रधानस्यामूर्त्तनिरवयवत्वानिःक्रियत्वा
तींद्रियत्वानित्यत्वापरप्रयोज्यत्वादिविशेषोपेतस्यतद्विलक्षणोघटादिःका
र्यंभवितुमर्हत्यदृष्टत्वान्नवापरप्रयोज्यस्यप्रधानस्यस्वयमेवाभिप्रायरहि

र्वकप्रसवक्रमोयुक्तःपुरुषस्यापिनिष्क्रियत्वान्नमहदादिसर्गा
र्थंप्रधानप्रयुक्तेःस्वयंचनिष्क्रियत्वात्प्रधानेनात्मानंमहदादिसर्गार्थंप्रयोक्तुम
।नहिस्वयंगतिविकलः।परमात्मानमेवाष्टम्भ्यो च्छायगच्छन्दृष्टः।किंचात्र
योजनस्यप्रधानस्यमहदादिसर्गोनयुक्तःमानपुरुषभोगःप्रयोजनमितिचेन्न
त्यस्यविभोरात्मनभोगपरिणामाभावात्किंवाचेतनत्वादिहलो
केचेतनश्चैत्रःउदनार्थीक्रियाफलसाधनज्ञस्तदर्थंप्रवृत्तिसंधुक्षणादिषुप्र
वर्तमानोदृष्टः।नचतथाप्रधानंचेतनमतोस्यमहदादिक्रियाप्रसवक्रमाभावःन
क्रमस्यप्रयोजकोनिःक्रियत्वादपरआह।परमाणुभ्यःप्रतिनि
यतपार्थिवादिजातिविशिष्टेभ्यःअदृष्टादिसंनिधानेसतिसंहतेभ्यःअर्थान्त
।कार्यात्मलाभइतितदप्ययुक्तंनित्यत्वादणूनांकार्यारंभशक्त्याभावा
त्तेचारंभेनित्यत्वहानेर्लवार्थोतरभूतस्यकार्यस्यारंभोयुक्तःव्यतिरेकात्तुपल
ब्धेरूपलब्धौवाणुमहत्वाभावः।नचजातिप्रतिनियमात्भिन्नजाती

रंभदर्शनाद्भिन्नजातीयेष्वसमुदयमात्रमिति चेत्तुल्यजातीयेष्वपि तत्प्रसंग॥ नचा
त्मनोघटाद्यारंभेकर्तृत्वमुपपन्नं॥ क्रियत्वान्नित्यत्वाच्चनाप्यात्मगुणस्यादृष्ट
देर्निःक्रियत्वादेवनचनि॥ क्रियोर्थांतरे क्रियाहेतुर्दृष्टः॥ अन्येमन्यंतेवर्णादिपर
माणुसमुदायात्मकारूपपरमाणवोऽतींद्रियाः समुदिताः संतः इंद्रियग्राह्यत्व
मनुभूयघटादिकार्यमिलाभहेतुत्वं प्रतिपद्यंत इति तदयुक्तं प्रत्येकं रूपपरमाणू
नामतींद्रियत्वात्ततोन्यस्य कार्यस्याप्यतींद्रियत्वप्रसंगात्तत्र दृश्यविषयप्रमा
णाभासविकल्पाभावः॥ कार्याभावाच्च तल्लिंगकारणस्याप्यभावः॥ किंच क्षणि
कत्वान्निःक्रियत्वाच्चकार्यारंभाभावः॥ विविक्तक्षणानां परस्पराभिसंबंधाभावश्च
नचान्योर्थश्चेतनस्तेषां संबंधस्य कर्तास्ति तदभावात्संबंधाभाव एवमन्येष्वपिप्र
वादिषु सत्यसदिति॥ असत्यपि सदिति विपर्ययो मिथ्यादर्शनोदयवशाद्वेदितव्यः
पित्तोदयाकुलितरसनेंद्रियविपर्ययवत्ततोयदुक्तं रूपादिविषयोपलब्धिव्यभि
चाराभावान्नमिथ्यादृष्टेर्ज्ञानत्रयमज्ञानमिति तदसम्यक् व्याख्यातं ज्ञानंलक्ष्म

रागादिभिरित्येनोचारित्रंनिर्दिष्टवांस्तदुल्लंघ्यनयाउच्यंते। कस्मान्मोक्षविधानेनतस्य
वक्ष्यमाणत्वात्कृतः पुनस्तन्मोक्षविधौवक्ष्यतइति चेन्मोक्षंप्रतिप्रधानकारण
त्वात्किंकृतंप्राधान्यंकृत्स्नकर्मधननिर्दहनंकृतंयतआत्मात्युपरतक्रियाध्यानावि
र्भूतात्मबलः कृत्स्नकर्मधननिर्दहनसमर्थोभवतिनतुक्षायिकसम्यक्त्वकेव
लज्ञानोपेतोपि यदिस्यात्क्षायिककेवलज्ञानोत्पत्त्यनंतरमेवकृत्स्नकर्मक्षयः
स्युपरतक्रियाध्यानोत्पत्त्यनंतरमेवभवतितच्चोत्तमंचारित्रंकर्मादानहेतुक्रिया
रित्यागमितिवचनाद्यदीहतदुच्यतमोक्षविधानेपितद्वक्तव्यमितिगौर
वस्यादेवमपिजीवादयोनिर्दिष्टाउच्यंतेप्रमाणंव्याख्यातंप्रमाणैकदेशानयाः
तदनंतरवचनाहानयाद्येवंकेतेनयाइत्यतआह
नैगमसंग्रहव्यवहारर्जुसूत्रशब्दसमभिरूढैवंभूतानयाः॥ शब्दपेक्षया
एकादिसंख्येयविकल्पानयाः तत्रातिसंक्षेपादप्रतिपत्तिरतिविस्तरेचत्यप्र
नामनलुग्रहइतिमध्यमतयाप्रतिपत्त्यासप्तनयाःसप्त्रोच्यंते। तेषांसामान्यविशे

षलक्षणोवक्तव्यंतत्र। सामान्यलक्षणमुच्यते। प्रमाणप्रकाशितार्थविशेषप्ररूपको
नयः। प्रकर्षेणमानंप्रमाणंसकलादेशइत्यर्थः। तेनप्रकाशितानांनप्रमाणाभासप
रिगृहीतानामित्यर्थस्तेषामर्थानामस्तित्वनास्तित्वनित्यत्वानित्यत्वाद्यनंतात्मानांजी
वादीनांयेविशेषाः पर्यायास्तेषांप्रकर्षेणरूपकः प्ररूपकनिरूढदोषानुषंगद्वा
रेणेत्यर्थः। एवंलक्षणोनयस्तस्यद्वौमूलभेदौद्रव्यास्तिकः पर्यायास्तिकश्चेतिद्रव्य
मस्तीतिमतिरस्यद्रव्यभवनमेवनातोन्येभावविकारानाप्यभावस्तद्व्यतिरेकेणानुप
लब्धेरितिद्रव्यास्तिकः। पर्यायएवास्तीतिमतिरस्यजन्मादिभावविकारमात्रमेवभव
नंनततोन्यद्द्रव्यमस्तितद्व्यतिरेकेणानुपलब्धेरितिपर्यायास्तिकः। अथवाद्रव्यमे
वार्थोस्यनतुगुणाःकर्मणितदवस्थारूपादितिद्रव्यार्थिकः पर्यायएवार्थोस्यरूपा
द्युत्क्षेपणादिलक्षणोनततोन्यद्द्रव्यमितिपर्यायार्थिकः अथवार्यतेगम्यतेनिष्प
द्यतइत्यर्थः। कार्यंद्रवतिगच्छतीतिद्रव्यंकारणंद्रव्यमेवार्थोस्यकारणमेवकार्यं
नार्थांतरंनचकार्यकारणयोःकश्चिद्रूपभेदः। तदुभयमेकाकारमेवपर्वांगुलिद्र

राजवा॰
११३

व्यवदितिद्रव्यार्थिकः परिसमंतादायः पर्यायः पर्यायएवार्थः ॥ कार्यमस्यनद्रव्यमतीता
नागतयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेव्यवहाराभावात्सएवैकः ॥ कार्यकारणव्यपदेशभागिति
पर्यायार्थिकः अथवार्थनमर्थः प्रयोजनंद्रव्यमेवार्थोस्यप्रत्ययाभिधानानुप्रवृ
त्तिलिंगदर्शनस्यनिन्ह्नोतुमशक्यत्वादितिद्रव्यार्थिकः पर्यायोर्थ प्रयोजनमस्य
वाग्विज्ञानव्यावृत्तिनिबंधव्यवहारप्रसिद्धेरितिपर्यायार्थिकः ॥ तद्भेदान्नैगमाद
य एषांविशेषलक्षणमुच्यते ॥ अर्थसंकल्पमात्रग्राही नैगमः ॥ निगच्छंत्यस्मिन्नि
तिनिगमनमात्रंवानिगमः ॥ निगमे कुशलोभवोवानैगमस्तस्यलोकेव्यापारः ॥ अ
र्थसंकल्पमात्रग्रहणंप्रस्थेंद्रगृहगम्यादिषु ॥ तद्यथा ॥ कश्चित्पुरुषःपरशुंपरु
षंगच्छंतमभिसमीक्ष्याह किमर्थंगच्छतिभवानितिसतस्मै आचष्टेप्रस्थार्थमिति
एवमिहगृहादावपितथाकस्तरोत्रगमीत्युक्ते आचष्टे अहंगमीतिसंप्रत्यगच्छन्न
पिगमीतिव्यवहारः एवंप्रकारोन्योपिनैगमनयस्यविषयः ॥ भाविसंज्ञाव्यवहारइति
चेन्नभूतद्रव्यासन्निधानात्स्यादेतन्नायंनैगमनयविषयः भाविसंज्ञाव्यवहारइ

त्तितन्नकिंकारणंभूतद्रव्यासंनिधानाद्भूतंहिकुमारतंडुलादिद्रव्यमाश्रित्यराज्ञौदना
दिकाभाविनीसंज्ञाप्रवर्त्ततेनचतथानैगमनयविषयेकिंचिद्भूतंद्रव्यमस्तियदाश्रया
भाविनीसंज्ञाविज्ञायेत।उपकारेउपलंभात्संव्यवहारानुपपत्तिरिचेन्नाप्रतिज्ञाना
त्स्यादेतन्नैगमनयवक्तव्येउपकारोनोपलभ्यतेभाविसंज्ञाविषयेतुराजादावुपल
भ्यतेततोनायंयुक्तइतितन्नकिंकारणंअप्रतिज्ञानान्नैतदस्माभिःप्रतिज्ञातंउपका
रेसतिभवितव्यमितिकिंतर्ह्यस्यनयस्याविषयःप्रदर्श्यतेअपिचउपकारंप्रत्यभिमु
खत्वादुपकारवानेव।स्वजात्यविरोधेनैकत्वोपनयात्समस्तग्रहणंसंग्रहःअभिधा
नानुप्रवृत्तिलिंगसादृश्यंस्वरूपानुगमोवाजातिसाचेतनाचेतनात्मिकाशब्दप्र
वृत्तिनिमित्तत्वेनप्रतिनियमात्स्वार्थव्यपदेशभाक्स्वाजाति।स्वाजातिःअप्रच्यवन
मविरोधः।स्वजातेरविरोधःस्वजात्यविरोधः।तेनस्वजात्यविरोधेनैकत्वोपनयात्के
षांभेदानांसमस्तग्रहणंसंग्रहः।यथासद्द्रव्यंघटइत्यादिसदित्युक्तेसत्तासंबंधार्हा
णांद्रव्यपर्यायतद्भेदप्रभेदानांतद्व्यतिरेकान्तेनैकत्वसंग्रहः।द्रव्यमितिवोक्तेजी

ए॰जया॰
११६

वाजीवद्भेदप्रभेदानंद्रव्यत्वाविरोधात्तेनैवसंग्रहः। घटइतिचोक्तेनामादिभेदात्स्वसुव
र्णादिकारणविशेषाद्वर्णसंस्थानादिकिविकाराच्चभिन्नानां घटशब्दवाच्यानांतदव्य
तिरेकादेकत्वेनसंग्रह। एवमितरेष्वपीतितत्राभिधानप्रत्ययोःसामान्यंनिराकृतवि
शेषभावादाह सत्ताव्यर्थांतरभूतमस्तितदभिसंबंधात्सदादिव्यपदेशः इतितन्न
उभयथाउपपत्तेरिदमिहसंप्रधार्यंसत्तासंबंधात्प्राग्द्रव्यादिषुसदित्यभिधानप्रत्य
यश्चस्याद्वानवेतियदिस्यात्सत्तासंबंधवैयर्थ्यंप्रकाशितप्रकाशनवैयर्थ्यवसत्ताहु
यप्रसंगश्चएकाभ्यंतरीअपरावाह्येत्यनवस्थसमघविरोध।
घलिंगाभावाच्चैकोभावइति। अथनास्तिखरविषाणादिष्वतिप्रसंग।
यंविशेषइतिचेन्नतस्यप्रतिषिद्धत्वात्। किंचसत्तायाःसदितिव्यपदेशस्यसत्तांतर
हेतुकत्वाहेतुकत्वयोरनवस्थाप्रतिज्ञाहानिदोषप्रसंगः अथपदार्थशक्तिप्रति
नियमाद्द्रव्यादिषुसदितिव्यपदेशोनिमित्तांतरहेतुकःसत्तायास्वतएवेतिचेत्प्रस
गवादत्याग इच्छामात्रकल्पनाप्रसंगश्च। किंचसत्तादेःपदार्थो

वृत्तिः सोस्येतिवास्यात्सोयमितिवायदिसोस्येतिवृत्तिर्मत्वर्थीयेनभवितव्यंसत्तावद्
व्यमितियथागोमानुयवमानित्यतोमत्वर्थस्यभावार्थस्यचनिवृत्तिर्वक्तव्या॥अथसो
यमित्यभिसंबंधेनवृत्तिःसत्ताद्रव्यमितिप्राप्नोतियथायष्टिःपुरुषइतितनसद्द्रव्यमि
तितत्रभावार्थस्यनिवृत्तिर्वक्तव्या॥किंचदृष्टांताभावान्नह्येकेकिंचिदनेकसंबंधि
दृष्टंयदियदितिसमीक्ष्यसत्तैकानेकःसंबंधिनीगम्येतनीलीद्रव्यवदितिचेन्नत
स्यानेकत्वान्नीलित्ववदितिचेन्नतस्यासिद्धत्वात्॥अतोविधिपूर्वकमवहरणंव्यवहा
रः एतस्मादतः कुतःसंग्रहात्संग्रहनयाक्षिप्तानामर्थानांविधिपूर्वकमवहरणंव्य
वहारः कोविधिःसंग्रहगृहीतोर्थस्तदानुपूर्व्येणैवव्यवहारःप्रवर्त्तनइत्ययंविधिस्त
यथासर्वसंग्रहेणसत्संगृहीतंतच्चानपेक्षितविशेषंनालंसंव्यवहारायेतिव्यवहार
नयआश्रीयतेयत्सत्तद्द्रव्यंगुणोवेतिद्रव्येणापिचसंग्रहाक्षिप्तेनजीवविशेषानपे
क्षेणानशक्यसंव्यवहारइतिजीवद्रव्यमजीवद्रव्यमितिवाव्यवहारआश्रीयतेजीवा
जीवावपिचसंग्रहाक्षिप्तौनालंसंव्यवहारायेतिप्रत्येकंदेवनारकादिघटादिश्चव्य

वहारेणाश्रीयतेकषायोभैषज्यमित्युक्तेचसामान्यस्यविशेषात्मकत्वात्तैयग्रोधादिवि
शेषसामर्थ्येनाहिशक्यं प्रभरणापिचकम्प्ततासव: कषायसमाहारकर्त्तुंनामस्थापना
द्रव्याणिचसंग्रहोपात्तानिनालंव्यवहारायेतिभावस्त्वग्रहयते एवमयंनयस्तावत्वर्त्त
तेयावत्तन्नोत्तिविभाग सूत्रपातवत्ऋजुसूत्र:। यथाऋजु:सूत्रपातस्तथाऋ
जुप्रगुणांसूत्रयतितंत्रयतिऋजुसूत्र। सर्वोत्रिकालविषयानतिशय्यवर्तमानका
लविषयमादत्तेअतीतानागतयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेनव्यवहाराभावात्समवायमात्र
मस्यनिर्दिधिक्षितंकषायोभैज्यमित्यत्रचसंजातरसकषायोभैषज्यंनप्राथमिक
कषायोऽल्पोनभिव्यक्तरसत्वादस्यविषय। पच्यमान: पक्व। पक्वस्तुस्यात्पच्य
मान:स्यादुपरतपाकस्त्वसदेतद्विरोधात्पच्यमानइतिवर्त्तमान: पक्वइति अतीत
स्तयोरेकस्मिन्नवरोधोविरोधीतिनैषदोष। पचनस्याद्यावविभागसमयेकश्चिदृष्टा। नि
र्वृत्तोवान्वायदिननिर्वृत्तस्तद्वीयादिष्वपिअनिर्वृत्ते: पाकाभाव:स्यात्तततोभिनिर्वृत्ति
स्तदपेक्षयापच्यमान। पक्वइतरथाहिसमयस्यत्रैविध्यप्रसंग। सएवौदन:

नन्वप्युच्यते। पक्त्रभिप्रायस्यानिर्वृत्तेः पक्वं हि सुविशदस्विन्नोदनं पक्काभिप्राय
स्यादुपरततया कदत्ति चोच्यते कस्यचिदयं कुर्त्तावर्तेव कृतार्थत्वादेवाक्रियमाणं कृत
भुज्यमानं भुक्तवध्यमानवद्बुसिद्ध्यात् सिद्धादयोयोज्यात्तथा प्रतिष्ठंते स्मिन्निति प्र
स्था। यदेवा मिमीते तीतानागतधीन्यमानासंभवात्कुंभकाराभाव। शिवकादिपर्या
यकरणे तदभिधानाभावात्कुंभपर्यायसमयेवस्वावयवेभ्य एव निर्वृत्ते। स्थितप्र
श्नेचकुतोद्यागच्छसीतिनकुतश्चिदित्ययमन्यते तत्कालक्रियापरिणामाभावाद्य
मेवाकाशादेशमवगाढुं समर्थः आत्मपरिणामं वा तत्रैवास्य वसतिर्न्न कृष्णकाकः
उभयोरपि स्वात्मकत्वात्कृष्ण। कृष्णात्मकोनकाकात्मकः यदि काकात्मकः स्याद्भ्र
मरादीनामपि काकत्वप्रसंगः काकश्च काकात्मकोन कृष्णात्मक। यदि कृष्णात्मक
श्शुक्लकाकाभावः स्यात्पंचवर्णत्वाच्च पित्तास्थिरुधिरन्दीनोपीतश्शुक्लरक्तादिव
र्णत्वात्तद्व्यतिरेकेणाकाकाभावाच्च नसामानाधिकरण्यमेकस्य पर्यायेभ्योनन्यत्वा
त्पर्याया एव विविक्तशब्दयोः स्वर्थं नाम न कश्चिद्दृश्यतीति कृष्णता या प्राधान्यादितिचे

न्ताऽस्तिरक्तादिष्वनिप्रसंगात्कषायमधुरेचमध्वनिविरोधादप्रत्यक्षेवाख्यायमाने
काकविशेषस्तेनकेनचिद्द्वीपांतरनिवासिन्यउपलब्धेकृत्स्न
काकविशेषेपुरुषेप्रतिपाद्यमानेसंशयोजायते किमयंकाकस्यकार्ष्ण्यंप्रा
धान्यादाचष्टेद्रव्यस्यैववातथापरिणामादित्यतः पलालादिदाहाभावः प्रतिवि
शिष्टकालपरिग्रहादस्यहिनयस्याविभागोवर्त्तमानसमयोविषयः अग्निसंबं
धनदीपनज्वलनदहनान्यसंख्येयसमयान्तरालानियतोस्यदहनाभावः किंच य
स्मिन्समयेदाहः नतस्मिन्पलालंभस्मताभिनिर्वृत्तेः यस्मिंश्चपलालंनतस्मिन्दा
हइतियत्पलालंतद्दहतीतिचेन्नसावशेषात्समुदायाभिधायिनोशब्दानामवय
वेष्वप्रवृत्तिदर्शनाददोषइतिचेन्न तदवस्थत्वादेकदेशदाहाभावस्योक्तत्वान्निरव
शेषदाहासंभवादितिचेन्नवचनाविरोधात्तदवस्थत्वाच्चवचनविरोधस्तावद्यदिनि
रवशेषस्यपलालस्यदाहस्यासंभवइत्येकदेशदाहात्पलालदाहोनादाहः ननुभ
वद्वचनस्यनिरवशेषपरपक्षदूषकत्वाभावात्परपक्षैकदेशस्यदूषकत्वमतः

कदेशाद्दूषकत्वात्कृत्स्नमयीदेदूषकमेवेत्यस्यसाधकत्वासामर्थ्याभावइतितद्व
स्थूलमप्येकसमयेदाहाभावइत्युक्तत्वादवयवानेकत्वेयद्यवयवदाहात्सर्वत्रदा
हःअवयवांतरादाहात्तत्सर्वदाहाभावःअथदाहःसर्वत्रकस्मान्नादाहःअतो
नदाहएवंपानभोजनादिव्यवहाराभावःनष्टकःकृष्णीभवत्युभयोर्भिन्नकाला
वस्थत्वात्प्रत्युत्पन्नविषयेनिवृत्तपर्यायानभिसंबंधात्सर्वसंव्यवहारलोपइति
चेन्नविषयमात्रप्रदर्शनात्पूर्वनयवक्तव्यत्वाल्लोकसंव्यवहारसिद्धिर्भवतिशपत्यर्थमा
ह्वयतिप्रत्याययतीतिशब्दउच्चरितःशब्दःकृतसंगतेःपुरुषस्यस्वाभिधेयेप्र
त्ययमादधातीतिशब्दइत्युच्यते सचलिंगसंख्यासाधनादिव्यभिचारनिवृत्तिपरः
लिंगंस्त्रीत्वपुंस्त्वनपुंसकत्वानिसंख्याएकत्वद्वित्वबहुत्वानिसाधनमस्मदाद्येवमा
दीनांव्यभिचारोनन्याय्यइतितन्निवृत्तिपरोयंनयस्तद्यथा लिंगव्यभिचारस्तावत्स्त्री
लिंगेपुल्लिंगाभिधानंतारकास्वातिरितिपुंल्लिंगेस्त्र्यभिधानमवगमोविद्येतिस्त्री
त्वेनपुंसकाभिधानंवीणाआतोद्यमितिनपुंसकेस्त्र्यभिधानंआयुधशक्तिरितित्रि

राजवा·
११८

गेनपुंसकाभिधानंपटोवस्त्रमितिनपुंसकेपुंल्लिंगाभिधानंद्रव्यंपरशुरितिसंख्याव्य
भिचारः।एकत्वेद्वित्वंनक्षत्रंपुनर्वसूइत्येकत्वेबहुत्वंनक्षत्रेशतभिषजाइतिद्वित्वेए
कत्वंगोदौग्रामइतिद्वित्वेबहुत्वं।पुनर्वसूपंचतारकाःइति।बहुत्वेएकत्वं।आम्राव
नमिति।बहुत्वेद्वित्वंदेवमनुष्याउभौराशीइतिसाधनव्यभिचारः।एहिमन्येरथेनया
स्यसिनहियास्यसियातस्तेपितेति।आदिशब्देनकालादिव्यभिचारोगृह्यते।विश्वदृ
श्वास्यपुत्रोजनिताभाविकृत्यमासीदितिकालव्यभिचारः।संतिष्ठतेप्रतिष्ठतेवि
रमत्युपरमत्युपग्रहव्यभिचारः।एवमादयोव्यभिचाराअयुक्ताः।कुतः।अन्यार्थ
स्यान्यार्थेनसंबंधाभावात्यदिस्यात्घटः।पटोभवतुपटोवाप्रासादइतितस्माद्यथा
लिंगंयथासंख्यंयथासाधनादिचन्याय्यमभिधानं।लोकसमयविरोधइतिचेद्वि
रुध्यतांतत्वंमीमांस्यतेस्तुहुत्स्नूपचारनानार्थसमभिरोहणात्समभिरूढः।यतो
नानार्थान्समतीत्यैकमर्थमाभिमुख्येनरूढत्वात्।समभिरूढः।कुतोवस्त्वंतर
संक्रमेणातन्निष्ठत्वात्कथमवितर्कध्यानवद्यथात्तनीयंष्ठलंसूक्ष्मक्रियम

वितर्कमविचारंध्यानमर्थव्यंजनयोगसंक्रांत्यभावात्सूक्ष्मकाययोगनिरुद्धत्वात्त
थागीरित्ययंशब्दोवागादिषुवर्तमानोगव्यधिरूढः एवंशेषेष्वपिरूढिशब्दोस्य
विषयः अथवार्थगत्यर्थः॥ शब्दप्रयोगइतितत्रैकस्यार्थस्यैकेनगतत्वात्पर्याय
शब्दप्रयोगोनर्थक॥ शब्दभेदश्चेदस्ति अर्थभेदेनाप्यवश्यंभवितव्यमितिना
नार्थसमभिरोहणात्समभिरूढः इंदनादिंद्रः शकनाच्छक्रः॥ पूर्दारणात्पुरंद
र इत्येवंसर्वत्र अथवायोयत्राधिरूढः सतत्रसमेत्याभिमुख्येनारोहणात्समभि
रूढः यथाकभवानास्तेस्वात्मनीतिकुतः वस्त्वंतरेवृत्त्यभावाद्यद्यन्यस्यान्य
त्रवृत्तिः स्यात्ज्ञानादीनांरूपादीनांचाकाशेवृत्तिः स्यात्येनात्मनाभूतस्ते
नैवाध्यवसाययतीत्येवंभूतः येनात्मनायेनाभिधेयेनभूतः शब्दस्तेनैवा
ध्यवसाययतियथेंद्रशब्दः परमेश्वरत्वाभिधेयः सपरिणामोयत्रयदावर्त्त
तेतत्रतदैवयुक्तोननामस्थापनाद्रव्येषुतत्परिणामाभावादित्येवमितरेष्वपिशब्दे
ष्वाभिधेयक्रियापरिणतिक्रियाक्षणएवयुक्तिर्नान्यदेति अथवायेनात्मनायेन

पेणाभूतोर्थस्तेनैवाध्यवसाययतियथागच्छतीतिगौरितियदैवगच्छतितदैव
गच्छतितदैगौरितिनस्थितोनशयितइतिपूर्वोत्तरकालयोस्तदर्थाभावाद्दंडिवत्
एवमितरेष्वपि॥अथवायेनात्मनायेन॥ज्ञानेनभूतः परिणतस्तेनैवाध्यवसा
याययतियथाइंद्राग्निज्ञानपरिणतआत्मैवेंद्रोग्निश्चेत्येवंभूतार्थप्रत्यायनाच्छब्द
एवंभूतः तत्कार्यान्ताच्छब्दासिद्धेः दाहकत्वाद्यतिप्रसंगइतिचेत्तदव्यतिरेकादप्र
स्यादेतदग्न्यादिव्यपदेशोयद्यात्मनिक्रियतेदाहकत्वाद्यतिप्रस
ज्यतेतदव्यतिरेकादप्रसंगस्तानिनामादीनियेनरूपेणाव्यपदिश्यंतेततस्तेषाम॥
व्यतिरेकः प्रतिनियतार्थवृत्तित्वाद्गुणानांततोनोआगमभावाग्नौवर्त्तमानंदाहक
त्वंकथमागमभावाग्नौवर्त्ततेउक्तानैगमादयोनयाः॥उत्तरोत्तरसूक्ष्मविषयत्वादे
षांक्रमः पूर्वपूर्वहेतुकत्वाच्च॥एवमेतेनयाः पूर्वमितेनयाः पूर्वपूर्वविरुद्धमहावि
षयाउत्तरोत्तरानुकूलाल्पविषयाद्रव्यस्यानंतशक्तेः प्रतिशक्तिभिद्यमानाब
पाजायंते॥एतेगुणप्रधानतयापरस्परतंत्राः सम्यग्दर्शनहेतवःपुरु

षार्थक्रियासाधनसामर्थ्यात्तंत्वाद्यवयवयथोपायंविनिवेश्यमानाः॥पटादिसंज्ञाः
स्वतंत्राश्चासमर्थास्तंत्वादिवदेवविषमउपन्यासः॥तंत्वादयोनिरपेक्षाअपिकां
चिदर्थमात्रांजनयंतिहिकश्चित्प्रत्येकंतंतुस्त्वक्त्राणेसमर्थएकश्चवल्कजोवं
धनेसमर्थः॥इमेपुनर्नयानिरपेक्षाःसंतःनकांचिदपिसम्यग्दर्शनमात्रांप्रा
दुर्भावयंतीतिनैषदोषः॥अभिहितानवबोधादभिहितमर्थमनवबुध्यपरेणेद
मुपालभ्यते॥एतदुक्तंनिरपेक्षेषुतंत्वादिषुपटादिकार्यंनास्तीतियत्तुतेनोप
दर्शितंनतत्पटादिकार्यंकिंतर्हितंत्वादिकार्यमपितंत्वाद्यवयवेषुनास्त्येकस्य
त्वक्त्राणसिद्धिरेवाथतंत्वादिकार्येशक्त्यपेक्षयास्तीत्युच्यतेनयेष्वपिनिरपेक्षेषुबु
द्ध्यभिधानरूपेषुकारणवशात्सम्यग्दर्शनहेतुत्वपरिणतिसद्भावात्कथंचिद
स्तित्वमितिसाम्यमेवोपन्यासस्य॥ज्ञानदर्शनयोस्तत्त्वंनयानांचैवलक्षणंज्ञा
नस्यचप्रमाणत्वमध्यायेस्मिन्निरूपितमिति॥इतितत्वार्थवार्तिकव्याख्यानालं
कारेप्रथमोऽध्यायः॥

प्रभावतीति प्रवदंति संतः २ तस्यामभूद्विश्वजनीनवृत्तिर्दानांबुवाहो भुवि हीरपाख्यः स्वगोत्रविस्तारन
भोंशुमाली सम्यक्त्वरत्नाभरणार्चितांगः ३ तस्योपरोधवशतो विशदोरुकीर्तेर्माणिक्यनंदिकृतशा
स्त्रमगाधबोधम् ॥ स्पष्टीकृतं कतिपयैर्वचनैरुदारैर्बालप्रबोधकरमेतदनंतवीर्यैः ४ इति परीक्षामु
खलघुवृत्तौ समाप्तम्

गूढपदप्रायं यत्र माहुरनाकुलमिति इदानीमात्मनः प्रारब्धनिर्वहणे मौद्धत्यपरिहारं च दर्शयन्नाह परी-
मुखमादर्शं हेयोपादेयतत्वयोः संविदे मादृशो बालः परीक्षादक्षवद्व्यधां ॥१॥ व्यधां कृतवानस्मि किमर्थं
संविदे कस्य मादृशः अहं च कथंभूत इत्याह बालो मंदमतिः ॥ अनौद्धत्यसूचकं वचनमेतत् ॥ तत्वज्ञत्वं च प्रार
ब्धनिर्वहणादेवावसीयते किं तत्परीक्षामुखं तदेव निरूप्यते आदर्शमिति कयोः हेयोपादेयतत्वयोः
वादर्श आत्मनोलंकारमंडितस्य सौरूप्यं वैरूप्यं वा प्रतिबिंबोपदर्शनद्वारेण सूचयति तथेदमपि हेयो
पादेयतत्वं साधनदूषणोपदर्शनद्वारेण निश्चाययतीत्यादर्शत्वेन निरूप्यते कथं इव परीक्षादक्षवत् परी
क्षादक्ष इव यथा परीक्षादक्षः स्वप्रारब्धशास्त्रं निरूढवांस्तथाहमपीत्यर्थः अकलंकशशांकैर्यत् प्रकटीकृत
मखिलमाननिभनिकरं तत्संक्षिप्तं सूरिभिरुरुपपत्तिभिर्व्यक्तिमेतेन ॥ इति परीक्षामुखलघुवृत्तौ प्रमाणा
समुद्देशः षष्ठः परिच्छेदः ॥ श्रीमान्वैजेयनामाभूदग्रणीर्गुणशालिनां बुंदीपालवंशालिव्यो
मोरुर्जितः १ तदीयपत्नी भुवि विश्रुतासीन्नाणांबनामा गुणशालिसीमा यं रेवतीति प्रथितांबिकेव

मारातत्वान्नयस्वरूपंशास्त्रांतरप्रसिद्धम् विचारणीयमिहयुक्तया प्रतिपत्तव्यं तत्रमूलनयोद्वौ द्रव्यार्थिकपर्या
यार्थिकभेदात्तत्रद्रव्यार्थिकस्त्रेधा गमसंग्रहव्यवहारभेदात् पर्यायार्थिकश्चतुर्धा ऋजुसूत्रशब्दसमभिरूढैवं
भूतभेदात् अन्योन्यगुणप्रधानभूतभेदाभेदप्ररूपणो नैगमः नैकंगमोनैगमइतिनिरुक्तेः सर्वथाभेदवाद
स्तदाभासः प्रतिपक्षाव्यपेक्षा सन्मात्रग्राहीसंग्रहः ब्रह्मवादस्तदाभासः संग्रहगृहीतभेदकोव्यवहारः कल्प
निकोभेदस्तदाभासः शुद्धपर्यायग्राही प्रतिपक्षसापेक्षः ऋजुसूत्रः क्षणिकैकांतनयस्तदाभासः कालकारक
लिंगानां भेदाच्छब्दस्यकथंचिदर्थभेदकथनंशब्दोनयः अर्थभेदं विनाशब्दानानात्वैकांतस्तदाभासः पर्याय
भेदात्पदार्थनानात्वनिरूपकः समभिरूढः पर्यायनानात्वमंतरेणापींद्रादिभेदकथनंतदाभासः क्रियाश्रये
णभेदप्ररूपणमित्थंभावः क्रियानिरपेक्षत्वेन क्रियाचेष्टुकल्पनिकोव्यवहारस्तदाभासइति इतिनयतदाभा
सलक्षणं संक्षेपेणोक्तं विस्तरेणनयचक्रात्प्रतिपत्तव्यं अथवासंभवद्विद्यमानमत्यद्वादशलक्षणंयत्रल
क्षणंवान्यत्रोक्तमिहद्रष्टव्यं तथाचाहसमर्थवचनंवादइतिप्रसिद्धावयवंवाक्यंस्वेष्टस्यार्थस्यसाधकंसाधु

सं दूषयन्नाह भेदेत्वात्मांतरवत्तदनुपपत्तेः अथयत्रैवात्मनिप्रमाणंसमवेतं फलमपितत्रैवसमवेतमिति समवायिलक्षणाप्रत्यासत्त्या प्रमाणफलव्यवस्थितिनात्मांतरे तत्प्रसंगइतिचेतपिनसत्कमित्याह समवायेतिप्र इतिसमवायस्यनित्यत्वाद्व्यापकत्वाच्च सर्वात्मनामपिसमवायसमवायसमानधर्मकत्वान्नततः प्रतियम इत्यर्थः इदानींस्वपरपक्षसाधनदूषणव्यवस्थामुपदर्शयति प्रमाणतदाभासौदुष्टतयोद्भावितौ परिहृतादो वादिनः साधनतदाभासौप्रतिवादिनोदूषणाभूषणेचवादिनाप्रमाणमुपन्यस्तंतच्च प्रतिवादिनादुष्ट योद्भावितम् पुनर्वादिनापरिहृतंतदेवतस्यसाधनंभवतिप्रतिवादिनश्चदूषणमिति यदातुवादिनाप्रमाणा म् प्रतिवादिनातथैवोद्भावितम् वादिनाचपरिहृतं तदातद्वादिनः साधनाभासोभवतिप्रतिवा मिति अथोक्तप्रकारेणाशेषविप्रतिवादिनातथैवोद्भावितम् वादिनापरिहृतम् तदातद्वादिनः भासोभवतिवादिनश्चभूषणमिति अथोक्तप्रकारेणाशेषविप्रतिपत्तिनिराकरणद्वारेणप्रमाणतत्वंस्वप्र तिज्ञातं परीक्षनयादितत्वमन्यत्रोक्तमितिदर्शयन्नाह संभवदन्यद्विचारणीयमितिसंभवविद्यमानमन्य

च्चकिंचतदेकमात्मकंतत्वम् स्वयंसमर्थंवाकारित्स्यात् प्रथमपक्षेदूषणमाह समर्थस्यकरणेसर्वदोत्पत्तिरनपेक्ष
त्वात् सहकारिसांनिध्यात्तत्कारणान्नेतिचेदत्राह परापेक्षणेपरिणामित्वमन्यथातदभावात् वियुक्तावस्था
यामकुर्वतः सहकारिसमवधानवेलायांकार्यकारिणः पूर्वोत्तराकारपरिहारावाप्तिस्थितिलक्षणपरिणा
मोपपत्तेरित्यर्थः अन्यथाकार्यकारणाभावात् प्रागभावावस्थायामिवेत्यर्थः अथस्तिद्धितीयपक्षेदोषमाह
स्वयमसमर्थस्यअकारकत्वात्पूर्ववत् अथफलाभासंप्रकाशयन्नाह फलाभासंप्रमाणादभिन्नंभिन्नमेववा
कुतः पक्षःद्वयेपितदाभासत्वेत्याशंकायामाद्यपक्षेतदाभासत्वेहेतुमाह अभेदेतद्व्यवहारानुपपत्तेः फल
मेवप्रमाणमेववाभवेदितिभावः व्यावृत्यासंवृत्यपरनामधेयया तत्कल्पनास्त्वित्याह व्यावृत्यापिनतत्कल्प
नाफलांतरात्वप्रसंगात् इयमर्थेपिथाफलाद्विजातीयात् फलस्यव्यावृत्याफलव्यवहारस्तथाफलांतराद
दपिसजातीयाद्व्यावृत्तिरप्यस्तीफलत्वमत्रेवाभेदपक्षेदृष्टांतमाह प्रमाणांतराद्व्यावृत्तेवाप्रमाणत्वस्येति
अत्रापिप्राक्तन्यैवप्रक्रियायोजनीया अभेदपक्षंनिराकृत्याचार्यउपसंहरति तस्माद्वास्तवोभेदइति भेदप

संख्याभासमिति दर्शयति सौगतसांख्ययोगप्रभाकरजैमिनीयानां प्रत्यक्षानुमानागमोपमानार्थापत्त्य
भावैरेकैकाधिकैर्व्याप्तिवत् यथा प्रत्यक्षादिभिरेकैकाधिकैर्व्याप्तिः प्रतिपत्तुं न शक्यते सौगतादिभिस्तथा प्रत्यक्षे
णालौकायतिकैः परबुध्यादिरपीत्यर्थः अथ परबुध्यादिप्रतिपत्तिः प्रत्यक्षेण माभूदन्यस्माद्भविष्यतीइ
त्याशंक्याह अनुमानादेस्तद्विषयत्वे प्रमाणांतरत्वं तच्छब्देन परबुध्यादिरभिधीयते अनुमानादेः परबुध्या
दिविषयत्वे प्रत्यक्षैकप्रमाणवादो हीयत इत्यर्थः अत्रोदाहरणमाह तर्कस्येव व्याप्तिगोचरत्वे प्रमाणांतर
त्वं अप्रमाणस्याव्यवस्थापकत्वात् सौगतानामितिशेषः किंच प्रत्यक्षैकप्रमाणवादिना प्रत्यक्षाद्येकैकाधि
कप्रमाणवादिभिश्च स्वसंवेदनेन्द्रियप्रत्यक्षभेदोनुमानभेदश्च प्रतिभासभेदेनैव कथ्यो गत्यंतराभावात् स
च तद्भेदो लौकायतिकं प्रतिप्रत्यक्षानुमानयोरितरेषां व्याप्तिज्ञानप्रत्यक्षादिप्रमाणेष्विति सर्वेषां प्रमाणसंख्या
विघटते एतदेव दर्शयति प्रतिभासभेदस्य च भेदकत्वादिति। इदानीं विषयाभासमुपदर्शयितुमाह विषया
भासः सामान्यं विशेषो द्वयं वा स्वतंत्रमिति कथमेषां तदाभासतेत्याह तथाप्रतिभासनात् कार्याकारणा

उदाहरणमाह यथा नद्यास्तीरे मोदकराशयः संति धावध्वं माणवका कश्चिन्मराणवैकेराकुलीकृतचेता तत्संगपरिजि
हीर्षया प्रतारणवाक्यं नद्यादेशं तान् प्रस्थापयतीत्यामोकेरन्यत्वादागमाभासत्वं प्रथमोदाहरणमात्रेणानु
ष्यन्नुदाहरणांतमाह अंगुल्यग्रेहस्तियूथशतमास्ते इति अत्रापि सांख्यपशुः स्वदुरागमजनितवासनाहि
तचेता दृष्टेष्टविरुद्धं सर्वं सर्वत्र विद्यत इति मन्यमानस्तथोपदिशतीत्यनापिवचनात्वादिदमपि तथेत्यर्थः कथ
मनंतरयोर्वाक्ययोस्तदाभासत्वमित्यारेकायामाह विसंवादात् अविसंवादरूपप्रमाणलक्षणाभावान्न तद्वि
शेषरूपमपीत्यर्थः इदानीं सांख्याभासमाह प्रत्यक्षमेवैकंप्रमाणमित्यादि संख्याभासं प्रत्यक्षपरोक्षभे
दात् द्विविध्यमुक्तं तद्विपरीतेन प्रत्यक्षमेवाप्रत्यक्षानुमाने एते पाद्यवधारणं संख्याभासं प्रत्यक्षमेवैकमिति
कथं संख्याभासमित्याह लौकायतिकस्य प्रत्यक्षतः परलोकादिनिषेधस्य प्रारब्धादेश्चासिद्धेरतद्विषयत्वात्
अतद्विषयत्वात् अप्रत्यक्षविषयत्वादित्यर्थः शेषं सुगमं प्रपंचेतमेवैतत्संख्याविप्रतिपत्तिनिराकरणइ
तिनेह पुनरुच्यते इतरवादिप्रमाणीयतावधारणमपि विघटत इति लौकायतिकदृष्टांतद्वारेण तन्मतेपि सं

पादितं तद्विपरीतदर्शनमपि तदाभासमित्याह विपरीतान्वयश्च यदपौरुषेयं तदमूर्त्तं कुतोस्य

विद्युदादिनातिप्रसंगादिति तस्याप्यमूर्त्ततापत्तेरित्यर्थः व्यतिरेकोदाहरणाभासमाह व्यतिरेके

सिद्धताव्यतिरेकः परमाण्विंद्रियसुखाकाशवदिति अपौरुषेयः शब्दोमूर्त्तत्वादित्यत्रैवासिद्धा साध्यसाधनो

यव्यतिरेका यत्रेति विग्रहः तत्रासिद्धसाध्यव्यतिरेकः परमाणुस्तस्यापौरुषेयत्वादिंद्रियसुखमसिद्धसा

व्यतिरेकं आकाशंत्वसिद्धोभयव्यतिरेकमिति साध्याभावे साध्यव्यावृत्तिरिति व्यतिरेकोदाहरणप्रघट्टके

ख्यापितं तत्र तद्विपरीतमपि तदाभासमित्युपदर्शयति विपरीतव्यतिरेकश्च यन्नामूर्त्तं तन्नापौरुषेयमि

वालव्युत्पत्यर्थतंत्रयोपगम इत्युक्तमिदानीं तान्प्रति एव कियद्धीनतायां प्रयोगाभासमाह वालप्रयोगा

पंचावयवेषु कियद्धीनता तदेवोदाहरण अग्निमानयं देशो धूमवत्वाद्यदित्थं तदित्थं यथा महानसमित्यवय

विपर्यायितत्वमाह तस्मादग्निमान्धूमवांश्चायमिति कथमवयवविपर्यये प्रयोगाभास इत्यारेकायामाह स्पष्ट

तयाप्रकृतप्रतिपत्तेरयोगात् इदानीमागमभासमाह रागद्वेषमोहाक्रांतपुरुषवचनात् जातमागमाभासम्

शंक्याह अाकाशेनित्येप्यस्यनिश्चयात् शंकितवृत्तिमुदाहरति शंकितवृत्तिस्तुनास्तिसर्वज्ञोवक्तृत्वादिति अ
स्यापिकथंविपक्षेवृत्तिराशंक्यतत्यत्राह सर्वज्ञेनवक्तृत्वाविरोधादि अविरोधश्चज्ञानोत्कर्षेवचनानामयकर्षा
दर्शनादितिनिरूपंतमाय अकिंचित्कर स्वरूपंनिरूपयति सिद्धेप्रत्यक्षादिबाधितेचसाध्येहेतुरकिंचित्करइ
तिउदाहरति सिद्धःश्रावणःशब्दः शब्दत्वादिति कथमस्याकिंचित्करत्वमित्याह किंचिदकरणादिति अ
परंचभेदंप्रथमस्यदृष्टांतीकरणद्वारेणोदाहरति यथानुष्णोग्निर्द्रव्यत्वादित्यादोकिंचित्कर्तुशक्यत्वादकिंचित्क
रत्वमितिशेषः अयंचदोषोहेतुलक्षणविचारावसरएवनवादकालइतिव्यक्तीकुर्यान्नाह लक्षणएवासौ
दोषोव्युत्पन्नप्रयोगस्यपक्षदोषैवदुष्टत्वादिति दृष्टांतोन्वयव्यतिरेकभेदाद्विविधइत्युक्तं तत्रान्वयदृष्टांता
भासमाह दृष्टांताभासाअन्वयेअसिद्धसाधनोभयाः साध्यंचसाधनंचोभयंचसाध्यसाधनोभयानि अ
सिद्धानितानियेष्वितिविग्रहः एतानेकत्रानुमानेदर्शयति अपौरुषेयःशब्दोमूर्तत्वादिंद्रियसुखपरमाणु
घटवत् इंद्रियसुखमसिद्धसाध्यंतस्यपौरुषेयत्वात् परमाणुरसिद्धसाधनंदर्शनीयामिति दृष्टांतावसरेप्र

न्नानाह हेत्वाभासा असिद्धविरुद्धानैकांतिका किंचित्कराः येषां यथा क्रमेणालक्षणं सोदाहरणमाह अ
सत्सत्तानिश्चयो सिद्धः सत्ता च यस्य सत्तानिश्चयो असंतो सत्तानिश्चयो यस्य भवत्य सत्सत्तानिश्चयः तत्र प्रथ
मभेदमाह अविद्यमानसत्ताकः परिणामी शब्दः चाक्षुषत्वात् प्रथमस्यासिद्धत्वमाह गच्छ स्वरूपेणासत्वात्
द्वितीयासिद्धभेदमुपदर्शयति अविद्यमाननिश्चयो मुग्धबुद्धिं प्रत्यग्निरत्र धूमादिति अस्याप्यसिद्धता कथ
मित्याशंकायामाह सांख्यं प्रति परिणामी शब्दः कृतकत्वादिति अस्यासिद्धतायाकारणमाह तेनाज्ञातत्वा
दिति तेन सांख्येनाज्ञातत्वात्तन्मते ह्याविर्भावतिरोभावावेव प्रसिद्धौ नोत्पत्यादिरिति अस्याप्यनिश्चयाद
सिद्धत्वमित्यर्थः विरुद्धहेत्वाभासमुपदर्शयन्नाह विपरीतनिश्चिताविनाभावो विरुद्धः अपरिणामी शब्दः कृत
कत्वात् कृतकत्वस्य परिणामविरोधिना परिणामेन व्याप्तिरिति अनेकांतिकत्वे हेत्वाभासमाह विपक्षेप्यविरुद्ध
वृत्तिरनैकांतिकः अपिशब्दान्न केवलं पक्षसपक्षयोरिति द्रष्टव्यं स च द्विविधो विपक्षे निश्चितवृत्तिः शंकितवृत्ति
श्चेति तत्राद्यं दर्शयन्नाह निश्चितवृत्तिरनित्यः शब्दः प्रमेयत्वात् घटवदिति कथमस्य विपक्षे निश्चिता वृत्तिरित्या

मनुमानाभासमाह इदमनुमानाभासं इदं वक्ष्यमाणमितिभावः तत्र तदवयवाभासोपदर्शनेन समुदायरू
पानुमानासमुपदर्शयितु कामः प्रथमावयवाभासमाह तत्रापि निष्टादिः पत्राभासः इष्टमबाधितमित्यादि
तल्लक्षणमुक्तमिदानीं तद्विपरीतं तदाभासमिति कथयति अनिष्टो मीमांसकस्यानित्यः शब्दः असिद्धाद्विप
रीतं तदाभासमाह सिद्धः श्रावणः शब्द इति अनुमानागमलोकस्ववचनैः एतेषां क्रमेणोदाहरणमाह तत्रप्र
त्यक्षादिबाधितो यथा अनुष्णोऽग्निर्द्रव्यत्वाज्जलवत् स्पर्शनप्रत्यक्षेप्युष्णः स्पर्शात्मकोऽग्निरनुभूयते अनु
बाधितमाह अपरिणामी शब्दः कृतकत्वात् घटवत् इति अत्र पक्षोऽपरिणामी शब्दः कृतकत्वादित्यनेन बाध्य
ते आगमबाधितमाह प्रेत्यासुखप्रदो धर्मः पुरुषाश्रितत्वादधर्मवदिति आगमे हि पुरुषाश्रितत्वाविशेषे
पि परलोके धर्मस्य सुखहेतुत्वमुक्तं लोकबाधितमाह शुचि नरशिरःकपालं प्राण्यंगत्वाच्छंखशुक्तिवदिति
लोके हि प्राण्यंगत्वेपि कस्यचिच्छुचित्वमशुचित्वं च तत्र नरकपालादीनामशुचित्वमेवेति लोकबाधितत्वं स्व
वचनबाधितमाह माता मे वंध्या पुरुषसंयोगेप्यगर्भत्वात् सिद्धवंध्यावदिति इदानीं हेत्वाभासानुक्रमाप

सतिभवति नचक्रमप्राप्तोप्रमाणांतरमस्तितैजसत्वमस्तीतिचेन्नतस्यासिद्धेः अथचक्षुःतैजसंरूपादी
नांमध्येरूपस्यैवप्रकाशकत्वात् प्रदीपेतितद्व्यपर्यायोचिताभिधानमन्यंजनादेःपार्थिवत्वेपिरूपप्रकाशत्वदर्शि
नात् पृथिव्यादिरूपप्रकाशकत्वेपृथिव्यादात्वत्वप्रसंगाच्च तस्मात्संनिकर्षस्याव्यापकत्वान्नप्रमाणत्वंमू
कारणज्ञानेनव्यवधानाच्चेतिप्रत्यक्षाभासमाह अवैशद्येप्रत्यक्षंतदाभासंबौद्धस्याकस्माद्धूमदर्शनाद्वह्निवि
ज्ञानवदिति परोक्षाभासमाह वैशद्येपिपरोक्षंतदाभासंमीमांसककरणज्ञानवदिति प्राक्प्रपंचितमेतत्
परोक्षभेदाभासमुपदर्शयन् प्रथमक्रमप्राप्तंस्मरणाभासमाह अतस्मिंस्तदितिज्ञानंस्मरणाभासंजिनद
त्तेसदेवदत्तोयथेति अतस्मिन् अननुभूतइत्यर्थःशेषंसुगमं प्रत्यभिज्ञाभासमाह सदृशेतदेवेदंतस्मिन्ने
वतेनसदृशंयमलकवदित्यादि प्रत्यभिज्ञानाभासंद्विविधंप्रत्यभिज्ञानाभासमुपदर्शितमेकत्वनिबंधनंसादृ
श्यनिबंधनंचतितत्रैकत्वेसादृश्यावभासः सादृश्येचैकत्वावभासस्तदाभासमितितर्काभासमाह असंबद्धे
तितज्ज्ञानंतर्काभासंयावांस्तत्पुत्रःसश्यामइतियथायावत् ज्ञानमितिव्याप्तिलक्षणंसंबंधज्ञानमित्यर्थः इदानीं

प्रमाणमितरत्तदाभासमिति संशयादयश्च प्रसिद्धा एव तत्र संशय उभयकोटिसंस्पर्शी स्थाणुर्वा पुरुषो वेति प
रामर्शो विपर्ययः पुनरतस्मिंस्तदिति विकल्पः विशेषानवधारणमनध्यवसायः कथमेवामस्वसंविदितादीनां
तदाभासतेति आह स्वविशयोपदर्शकत्वाभावादिति गतार्थमेतत् अत्र दृष्टांतं यथाक्रममाह पुरुषांतरपूर्वा
र्थगच्छत्तृणस्पर्शस्थाणुपुरुषादिज्ञानवत् पुरुषांतरं च पूर्वार्थश्च गच्छत्तृणस्पर्शश्च स्थाणुपुरुषादिश्च तेषां ज्ञानं
तद्वित्तद्वत् अपरं च संनिकर्षवादिनं प्रति दृष्टांतमाह चक्षूरसयोर्द्रव्ये संयुक्तसमवायवाच्च अयमर्थः यथा
चक्षूरसयोः संयुक्तसमवायः सन्नपि न प्रमाणं तथा चक्षूरूपयोरपि तस्माद्द्वयमपि प्रमाणाभासं वेति उपलक्ष
णमेतत् अतिव्याप्तिकथनमव्याप्तिश्च संनिकर्षप्रत्यक्षवादीनां चक्षुषि संनिकर्षस्यासंभवात् अथ चक्षु
प्राप्तार्थपरिच्छेदकं व्यवहितार्थानां प्रकाशकत्वात् प्रदीपादिवदिति तन्न सिद्धेरिति मतं तदपि न साधीयः का
चाभ्रपटलादिव्यवहितार्थानां अपि चक्षुषा प्रतिभासनं हेतोरसिद्धेः शाखाचन्द्रमसोरेककालदर्शनानुपप
त्तिप्रसंगेश्च न तत्र क्रमेपि यौगपद्याभिमान इति वक्तव्यं कालव्यवधानानुपलब्धेः किंच क्रमप्रतिपत्तिः व्याप्तिनिश्चये

क्षत्वायोगस्यार्थकर्मत्वेनाप्रतीयमानादप्रत्यक्षत्वं नहि फलज्ञानस्याप्रत्यक्षता न तत एव स्यात् अथ फलत्वेन प्रतिभा

नान्नो चेत्करणज्ञानस्यापि करणत्वेनावभासनात् प्रत्यक्षमस्तु अथ करणस्य चक्षुरादेरप्रत्यक्षत्वेपि रूपप्राकट्या

इति चेन्न भिन्नकर्तृकरणस्यैव तद्व्यभिचारादभिन्नकर्तृके करणे सति कर्तृप्रत्यक्षतायां तदभिन्नस्यापि

करणस्य कथंचित् प्रत्यक्षत्वेनाप्रत्यक्षैकांतविरोधात् प्रकाशात्मनो प्रत्यक्षत्वेपि प्रदीपप्रत्यक्ष्यविरोधवदिति ग्र

ग्राहिधारावहिज्ञानं गृहीतार्थं दर्शनं सौगताभिमतम् निर्विकल्पं तज्जस्व विशयानुपदर्शकत्वादप्रमाणं व्य

।यस्यैव तज्जनितस्य तदुपदर्शकत्वाद्व्यवसायस्य प्रत्यक्षाकारेणानुरक्तत्वामतः प्रत्यक्षस्यैव प्रमाण्यं व्य

गृहीतग्राहित्वादप्रमाणमिति तन्न सुभाषितम् दर्शनस्याविकल्पस्यानुपलक्षणानुपलक्षणात् तद्भाव

सद्भावे वा नीलादाविव क्षयादावपि तदुपदर्शकत्वप्रसंगात् तत्र विपरीतसमारोपान्नेति चेत् तर्हि सिद्धं नीला

रोपविरोधिग्रहणलक्षणं तत्सद्भावायोगात् सद्भावे वा नीलादाविव क्षणक्षयादावपि तदुपदर्शकत्वप्र

गात्तत्र विपरीतसमारोपान्नेति चेत् तर्हि सिद्धं नीलादौ समारोपविरोधिग्रहणलक्षणो निश्चय इति तदात्मकमे

प्रमाणात्तदिहोदितं इति परीक्षामुखस्य लघुवृत्तौ फलसमुद्देशः पंचमः ॥५॥ अथेदानीमुक्तप्रमाणस्वरूपादि
चतुष्टयाभासमाह ततोन्यत्तदाभासमिति ततः उक्तात्प्रमाणस्वरूपसंख्याविषयफलभेदादन्यद्विपरीतं
तदाभासमिति तत्र क्रमप्राप्तं स्वरूपाभासं दर्शयति अस्वसंवदिति गृहीतार्थदर्शनसंशयादयः प्रमाणाभासाः
अस्वसंविदितं च गृहीतार्थं च दर्शनं च संशयः आदिर्येषां ते संशयादयश्चेति सर्वेषां द्वंद्वः आदिशब्देन विपर्य
यानध्यवसाययोरपि ग्रहणं तत्रास्वसंविदितं ज्ञानं ज्ञानांतरप्रत्यक्षत्वादिति नैयायिकाः तथाहि ज्ञानं स्व
व्यतिरिक्तवेदनवेद्यं वेद्यत्वात् घटवदिति तदसंगतं धर्मिज्ञानस्य ज्ञानांतरवेद्यत्वे साध्यांतःपातित्वेन धर्मित्वा
योगात् स्वसंविदितत्वे तेनैव हेतोरनेकांतात् महेश्वरज्ञानेन च व्यभिचारात् व्याप्तिज्ञानेनाप्यनेकांतादयं प्रसंग
प्रत्ययोगाच्च नहि ज्ञापकमप्रत्यक्षं ज्ञाप्यं गमयति शब्दलिंगादीनामपि तथैव गमकत्वप्रसंगात् ज्ञानांतरं भाविज्ञा
नग्राहकत्वे तस्याप्यगृहीतस्य पराज्ञापकत्वान्नांतरं कल्पनीयं तत्रापि तदंतरमित्यनवस्था तस्मान्नायं पक्षः
श्रेयान् एतेन करणज्ञानस्य परोक्षत्वेनास्वसंविदितत्वं ब्रुवन्नपि मीमांसकाः प्रत्युक्ताः तस्यापि ततोर्थप्रत्य

मास्वेदहप्रमितिरेवस्थितः द्वितीयंविशेषभेदमाह अर्थांतरगतोविसदृशपरिणामोव्यतिरेकोगोमहि
षादिवदिति वैसादृश्यंहिप्रतियोगिग्रहणेसत्येवभवति नचापेक्षत्वादस्यावस्तुत्वमवस्तुनपेक्षिकत्वा
योगात्पेक्षायावस्तुनिष्ठत्वात् स्यात्कारलांछितमबाध्यमनंतधर्मसंदेहवर्मितमशेषमपिप्रमेयं देवैःप्र
माणावलितानिरवादितच्चसंक्षिप्तमेवमुनिभिर्विवृतंमयेनत् ॥९॥ इतिपरीक्षामुखस्यलघुवृत्तौविशय
समुद्देशश्चतुर्थः ॥४॥ अथेदानीं फलविप्रतिपत्तिनिरासार्थमाह अज्ञाननिवृत्तिर्हानोपादानोपेक्षाश्चफलं
साक्षात्पादज्ञाननिवृत्तिपारंपर्येणहानादिकमिति प्रमेयनिश्चयोत्तरकालभावित्वात्तस्येति तद्द्विधमपिफलंप्रमा
णाद्भिन्नमेवेतियोगः अभिन्नमेवेतिसौगतास्तन्मतद्वयनिरासेनस्वमतंव्यवस्थापयितुमाह प्रमाणादभिन्नंच मि
कथंचिदभेदसमर्थनार्थंहेतुमाह यःप्रमिते सएवनिवृताज्ञानोजहात्यादत्तेउपेक्षतेचेतिप्रतीतेः अयमर्थोयस्यैवा
त्मनःप्रमाणाकारेणपरिणातितस्यैवफलरूपतयापरिणामइत्येकप्रमात्रपेक्षयाप्रमाणफलयोरभेदः कारणक्रियाप
रिणामभेदाद्भेदः इत्यस्यसामर्थ्यसिद्धत्वान्नोक्तं पारंपर्येणसाक्षाच्चफलंद्वधाभिधायितत् देवैर्भिन्नमभिन्नंच ॥

नापिपृथिव्यादिचतुष्टयात्मकत्वमात्मनः संभाव्यते अचेतनेभ्यश्चैतन्योत्पत्तियोगात् धारणेरणद्रवोष्ण
कृतालक्षणान्वयाभावाच्च तदहर्जातबालकस्य स्तन्यादावभिलाषाभावप्रसंगाच्च अभिलाषो हि प्रत्य
भिज्ञाने भवति तच्च स्मरणे स्मरणं चानुभवे भवतीति पूर्वानुभवः सिद्धः मध्यदशायां तथैव यादृशः मृतानां
रक्षो यक्षा हि कुलेषु स्वयमुत्पन्नत्वेन कथयतां दर्शनात् केषांचिद्भवस्मृतेरुपलंभाच्चानादिश्चेतन सिद्ध
एव तथा चोक्तम् तदहर्जस्तनेहातो रक्षोदृष्टेर्भवस्मृतेः भूतानन्वयनात्सिद्धः प्रकृतिज्ञः सनातनः इति
॥१॥ न च स्वदेहप्रमितिरात्मेत्यत्रापि प्रमाणाभावात्सर्वत्र संशय इति वक्तव्यम् तत्रानुमानस्य सद्भावा
त् तथा हि देवदत्तात्मा तद्देह एव तत्र सर्वत्रैव च विद्यते तत्रैव सर्वत्रैव स्वासाधारणगुणाधारतयोप
लंभात् यो यत्र सर्वत्रैव च स्वासाधारणगुणाधारतयोपलभ्यते स तत्रैव सर्वत्रैव तत्र च विद्यते यथा
देवदत्तगृह एव सर्वत्रैव च उपलभ्यमानः स्वासाधारणभासुरत्वादिगुणः प्रदीपः तथा चायं तस्मा
त्तथेति तदसाधारणगुणा ज्ञानदर्शनसुखवीर्यलक्षणास्ते च सर्वांगीणास्तत्रैव चोपलभ्यंते सुख
माह्लादनाकारं विज्ञानं मेयबोधनशक्तिः क्रियानुमेया स्याद्भतः कांतासमागम इति वचनात् तस्माद्

परिमाणसामान्याधिकरणत्वमात्मन इत्युक्तं तच्चानुपपन्नं व्यधिकरणासिद्धिःप्रसंगात् नहिपरिमा
णसामान्यमात्मनिव्यवस्थितम् किन्तु परिमाणव्यक्तिष्वेवेति नचावांतरमहापरिमाणद्वयाधारत
यात्मन्यप्रतिपन्नेपरिमाणमात्माधिकरणता तत्र निश्चेतुंशक्या दृष्टांतश्च साधनविकलः आकाशस्य
महापरिमाणाधिकरणतयापरिमाणमात्राधिकरणत्वायोगात् नित्यद्रव्यत्वेचसर्वथासिद्धं नित्यस्य
क्रमाक्रमाभ्यामर्थक्रियाविरोधादिति प्रसज्यपक्षेपिभावस्यग्रहणोपायासंभवात् नचविशेषणत्वेन
वागृहीतविशेषणमनागृहीतविशेषणाविशेष्यबुद्धिरितिवचनात् नचप्रत्यक्षंतद्ग्रहणोपायः संवधाभा
वात् इन्द्रियार्थसन्निकर्षजंहिप्रत्यक्षंतन्मतेसिद्धं विशेषणाविशेष्यभावकल्पनायामभावस्यनागृही
तस्यविशेषणत्वमिति तदेवदूषणं तस्मात् नव्यापकमात्मद्रव्यं नापिवटकणिकामात्रंकमनीयकां
ताकुचजघनसंस्पर्शकालेप्रतिलोमकूपमाल्हादनाकारस्यसुखस्यानुभवात् अन्यथा सर्वांगीणरोमांचा
दिकार्योत्पत्त्यायोगस्याशुवृत्त्यालातचक्रवत्क्रमेणोत्पत्तौसुखमित्यनुपपन्नं परापरान्तःकरणसम्बंधस्य
तत्कारणस्यपरिकल्पनायांव्यवधानप्रसंगात् अन्यथासुखस्यमानसप्रत्यक्षादित्वायोगादिति

त्तायाकारव्याप्तिर्वैकस्यक्रमभाविपरिणामिव्यापित्वमित्यर्थः विशेषस्यापिद्वैविध्यमितिदर्शयति वि
शेषस्यापिद्वैविध्यमितिदर्शयति विशेषश्चेतिद्वेधेत्यभिक्रियमाणेनाभिसंबंधः तदेवप्रतिपादयति प
र्यायव्यतिरेकभेदादिति प्रथमविशेषभेदमाह एकस्मिन्द्रव्येक्रमभाविनः परिणामाः पर्याया आत्मनि ह
र्षविषादादिवदिति अत्रात्मद्रव्यं स्वदेहप्रमितमात्रमेव नव्यापकं नापिवटकणिकामात्रं नचकाया
कारपरिणतभूतकदंबकमिति तत्रव्यापकत्वेपरेषामनुमानमात्माव्यापकः द्रव्यत्वेसत्यमूर्तत्वादाकाशवदि
ति तत्रयद्रूपादिलक्षणंमूर्तत्वं तत्प्रतिषेधोमूर्तत्वं तद्मनसानैकांतः अथसर्वगतद्रव्यपरिमाणं
मूर्तत्वं तन्निषेधस्तथाचेत्यंप्रतिसाध्यसमोहेतुः यच्चापरमनुमानमात्माव्यापकः अणुपरिमाणानधिकर
णत्वेसति नित्यद्रव्यत्वादाकाशवदिति तदपिनसाधनमणुपरिमाणानधिकरणत्वमित्यत्रकिमयंनञ
र्थः पर्युदासः प्रतिषेधोवाभवेत् तत्राद्यपक्षेअणुपरिमाणामाप्रतिषेधेनमहापरिणामावान्तरपरिमा
णाधिकरणत्वं यव्यापकत्वमेवसाधयतीति परिमाणमात्रं चेत्पराणसमान्येमेंगीकर्तव्यं तथाचाणु

तराकारपरिहारावाप्तिस्थितिलक्षणपरिणामेनार्थक्रियोपपत्तेश्चेति अनुवृत्ताकारोहिगौर्गौरित्यादिप्रत्ययः
व्यावृत्ताकारः श्यामः शबल इत्यादिप्रत्ययस्तयोर्योगोचरस्तस्यभावस्तत्त्वंतस्मादनेनतिर्यक्सामान्यव्यतिरे
कलक्षणविशेषद्वयात्मकंवस्तुसाधितं पूर्वोत्तराकारयोर्यथासंख्येनपरिहारावाप्तीताभ्यांस्थितिः सैव
लक्षणंयस्यसचासौपरिणामस्तेनार्थक्रियोपपत्तेश्चेत्यनेनऊर्ध्वतासामान्यपर्यायाख्यविशेषद्वयरूपंव
स्तुसमर्थितंभवति अथप्रथमोद्दिष्टसामान्यभेदंदर्शयन्नाह सामान्यंद्वेधातिर्यगूर्ध्वताभेदात् प्रथम
भेदंसोदाहरणमाह सदृशपरिणामस्तिर्यक् खण्डमुण्डादिगोत्ववत् नित्यैकरूपस्यगोत्वादेः क्रमयौगपद्या
भ्यामर्थक्रियाविरोधात् प्रत्येकंपरिसमाप्त्याव्यक्तिषुवृत्त्ययोगाच्चानेकंसदृशपरिणामात्मकमेवेतितिर्य
क्सामान्यमुक्तंद्वितीयभेदमपिसदृष्टांतमुपदर्शयति परापरविवर्तव्यापिद्रव्यमूर्ध्वतामृदिवस्थासादि
ष्वितिसामान्यमितिवर्ततेनायमर्थः ऊर्ध्वतासामान्यंभवतिकिंतद्द्रव्यं तदेवविशिष्येत तदेवविशिष्यतेपरा
परविवर्तव्यापीति पूर्वापरकालवर्तित्रिकालानुयायीत्यर्थः चित्रज्ञानस्यैकस्ययुगपद्भाव्यनेकस्वगतनी

नित्यद्रव्येभ्य इति किंच समवायस्यानाश्रितत्वे संबंधरूपतैयेव नघटते तथाच प्रयोगः समवायो नसंबंधः अनाश्रित
तत्वाद्दिगादिवदिति अत्र समवायस्य धर्मिणः कथंचितादात्म्यरूपस्यानेकस्याचपरैः प्रतिपन्नत्वाद्धर्मिग्राहकप्र
माणबाधा आश्रयासिद्धश्चनबाध्येतिनस्याश्रितत्वेप्यनदभिधीयते नसमवायिएकः संबंधात्मके सत्याश्रित
त्वात् संयोगवत् सतायानेकांत इतिसंबंधविशेषणं अथसंयोगेविरोनानिबिडसिथलादिप्रत्ययत्वानानात्वाना
त्वं नान्यत्र विसर्पयादितिचेत् नसमवाये प्युत्पत्तिमत्वनश्वरत्वप्रत्ययनानात्वस्य सुलभत्वात् संबंधिन्नेदाद्दो
न्यत्रापिसमानइतिनेकश्चैव पर्यनुयोगो युक्तस्त्स्यात्म समवायस्ययोगपरिपरकल्पितस्य विचारासहत्वान्न द्रव्यगु
णगुण्यादिषु भेदप्रतीतिः अथ भिन्नप्रतिभासाद्वयवावयव्यादीनां भेद एवेतिचेन्न भेदप्रतिभासस्याभेदा
विरोधात् घटपटादीनामपिकथंचिदभेदोपपत्तेः सर्वथाप्रतिभासत्वेतदस्यासिद्धेश्च इदामित्याद्यभेदप्रतिभास
स्यापिभावात्ततः कथंचिद्भेदाभेदात्मकंद्रव्यपर्यायात्मकं सामान्यविशेषात्मकंच तत्वंनीरादर्शिसकुनिन्यायेन्यायात
मित्यलमितिप्रसंगेन इदानीमनेकांतात्मकं वस्तुसमर्थनार्थमेव हेतुद्वयमाह अनुवृत्तव्यावृत्तप्रत्ययगोचरत्वात् पूर्वो

नेनसामान्यविशेषदृष्टांतेनचपरिहृतो अथतत्रतथाप्रतिभासनंपरस्यापिवस्तुनितथैवप्रतिभासोऽस्तु तस्यपक्ष
पाताभावात् निर्णीतिसंशयोपिनयुक्तः तस्यचलितप्रतिपत्तिरूपत्वादचलितप्रतिभासेदुर्घटत्वात् प्रतिपन्नेव
वस्तुन्यप्रतिपत्तिरित्यतिसाहसं अपलब्ध्यभिधानादनुपलंभोपिनसिद्धस्ततोनाभावइतिदृष्टेष्टाविरुद्धमेकांतशा
सनंसिद्धंमेतेनावयवावयविनोर्गुणगुणिनोः कर्मतद्वतोश्चकथंचिद्भेदाभेदोप्रतिपादितोबोद्धव्यो अथसमवाय
वशाद्भिन्नेष्वप्यभेदप्रतीतिरनुत्पन्नप्रमतुलाख्यज्ञानस्येतिचेन्न तस्यापिततोभिन्नस्यव्यवस्थापयितुमशक्तेः
तथाहिसमवायवृत्तिः स्वसमवायिषुवृत्तिमतीस्यादवृत्तिर्वावृत्तिमत्त्वेनैववृत्त्यंतरेणचानवतावदाद्यःपक्षः समवाये
समवायानभ्युपगमात् पंचानांसमवायित्वमितिवचनात् वृत्त्यंतरकल्पनायांतदपिस्वसंबंधिषुवर्तते नवेतिकल्पना
यांवृत्त्यंतरपरंपराप्राप्तेरनवस्थावृत्त्यंतरस्यस्वसंबंधिषुवृत्त्यंतरानभ्युपगमान्नानवस्थेतिचेत्तर्हि समवायेपिवृत्त्यंतरं
माभूत् अथसमवायिषुसत्स्वेवसमवायप्रतीतेस्तस्याश्रितत्वमुपकल्प्यते तर्हिमूर्तद्रव्येषुसत्स्वेवदिग्लिंगस्येद
मतःपूर्वेणेत्यादिप्रत्ययस्यकाललिंगस्यचपरादिप्रत्ययस्यसद्भावात्तयोरपितदाश्रितत्वंस्यात् तथाचायुक्तमेतदन्यत्रद्रव्य

संशयस्तत्रश्चाप्रतिपत्तिस्ततोभावः इत्यनेकांतात्मकमपि नसौख्यमा
कत्वेचवस्तुनोसाधारणाकारेणनिश्चेतुमशक्तेः संशयस्तत्रश्चाप्रतिपत्तिस्ततोभावः इत्यनेकांतात्मकमपि नसौख्यमा
भजतीतिकेचित् तेपीनप्रातीतिकवादिनः विरोधस्यप्रतीयमानयोरसंभवादनुपलंभसाध्यो हिविरोधस्तत्रोपलभ्य
मानयोः कोविरोधः यच्चशीतोष्णस्पर्शयोरिवेतिदृष्टांततयोक्तं तच्चधूपदहनाद्येकावयविनः शीतोष्णस्पर्शस्वभा
वस्योपलब्धेरयुक्तमेव एकस्यचलालचरक्तावृत्तादिविरुद्धधर्माणांयुगपदुपलब्धेश्चप्रकृतयोरपिनविरोधइति ए
तेनवैयधिकरण्यमप्यपास्तं तयोरेकाधिकरणत्वेनप्रतीतेरत्रापिप्रागुक्तनिदर्शनान्येववोद्धव्यानि यच्चानवस्थ
नंदूषणंतदपिस्याद्वादिमतानभिज्ञैरवापादितं तन्मतंहिसामान्यविशेषात्मकेवस्तुनिसामान्यविशेषावेवभेदः
द्ध्वनिनातयोरेवाभिधानाद्द्रव्यरूपेणाभेदइतिद्रव्यमेवाभेदः एकानेकात्मकत्वाद्वस्तुनः यदिवाभेदनयप्राधान्येन
वस्तुधर्माणामानंत्यान्नानवस्थातथाहि यत्सामान्यंयच्चविशेषस्तयोरनुवृत्तव्यावृत्ताकारेणभेदस्तयोश्चार्थक्रि
याभेदात्तद्भेदश्चशक्तिभेदात्सोपिसहकारिभेदादित्यनंतधर्माणामंगीकरणात् कुतोनवस्थातथाचोक्तं मूलक्षतिक
रीमाहुरनवस्थाहिदूषणं वस्त्वानंत्येप्यशक्तौचनानवस्थाविचार्यतइतियौचसंकरव्यतिकरौ तावपिमेचकज्ञाननिदर्शी

युक्तं प्रसंगसाधनात् प्राग्भावादौ हि सत्वाद्भेदो सत्वेन व्याप्त उपलभ्यते ततश्च व्याप्यस्य द्रव्यादावभ्युपगमो व्यापका
भ्युपगमनांतरीयक इति प्रसंगसाधनं अस्य दोषस्याभावादेतेन द्रव्यादीनामप्यद्रव्यादित्वं द्रव्यत्वादेर्भेदे चिंतितं
वो द्रव्यं कथं नाम सुगपदार्थानां परस्परं भेदः प्रतिनियतस्वरूपव्यवस्था द्रव्यस्य हि द्रव्यमिति व्यपदेशस्य द्रव्यत्वाभि
संबंधाद्विधाने ततः पूर्वं द्रव्यस्वरूपं किंचिद्वाच्यं येन सह द्रव्यत्वाभिसंबंधः स्यात् द्रव्यमेव स्वरूपमिति चेन्न तस्यापि
सतासंबंधादेव तद्व्यपदेशकारणादेवं गुणादिष्वपि वाच्यं केवलं सामान्यविशेषसमवायानामेव स्वरूपसत्वेन तया
व्यपदेशोपपत्तेः तत्र यथा व्यवस्थैव स्यात् ननु जीवादिपदार्थानां सामान्यविशेषात्मकं स्याद्वादिभिरभिधीयते न
योश्च वस्तुनो भेदाविति तौ च विरोधादिदोषोपनिपातान्नैकत्र यं भविताविताविति तथा हि भेदाभेदयोर्विधिप्र
तिशेधयोरेकत्राभिन्ने वस्तुन्यसंभवः शीतोष्णसंस्पर्शयोरिवेति भेदस्यान्यदधिकरणमभेदस्य चान्यदिति वैयधि
करण्यं यमात्मानं तु पुरोधाय भेदो यं च समाश्रित्याभेदस्तावात्मानौ भिन्नौ वाभिन्नौ च तत्रापि तथा परिकल्पनाद
नवस्था येन रूपेणाभेदस्तेन भेदश्चाभेदश्चेति संकरः येन भेदस्तेनाभेदो येनाभेदस्तेन भेद इति व्यतिकरः भेदाभेदात्म

सहकारिभाव इति न स्वभावभेद इष्यते तर्हि नित्यस्यैकरूपस्यापि वस्तुनः क्रमेण नानाकार्यकारिणः स्वभावभेदः का
र्यसांकार्यं मा भूत् अक्रमा क्रमिणामनुत्पत्तेर्नैवमिति चेदेकानंशकारणाद्युगपदनेककारणसाध्यानेककार्यविरोधा
त् क्रमिणोपि न भिन्नस्य कार्यकारित्वमिति किंच भवत्पक्षे सतोऽसतो वा कार्यकारित्वं सतः कार्यकर्तृत्वे सकलकालक
लाव्यापिक्षणानामेकक्षणावृत्तिप्रसंगः द्वितीयपक्षे खरविषाणादेरपि कार्यकारित्वमसत्त्वाविशेषात् स्वलक्षणस्य
व्यभिचारश्च तस्मान्न विशेषैकांतपक्षः श्रेयान् नापि सामान्यविशेषौ परस्परानपेक्षाविति यौगमपि तन्मायुक्ति
युक्तमवभाति तयोरन्योन्यभेदे द्वयोरन्यतरस्यापि व्यवस्थापयितुमशक्तेः तथाहि विशेषास्तावद्द्रव्यगुणकर्मात्म
नः सामान्यं तु परापरभेदाद्द्विविधं तत्र परसामान्यात्सत्तालक्षणाद्भेदे सत्त्वापत्तिरिति तथाच द्रव्ययोगः द्रव्यगुण
कर्माण्यसद्रूपाणि सत्त्वादत्यंतं भिन्नत्वात्प्रागभावादिति न सामान्यविशेषसमवायैर्व्यभिचारः तत्र स्वरूप
सत्त्वस्याभिन्नस्य परैरभ्युपगमात् ननु द्रव्यादीनां प्रामाणोपपन्नत्वे धर्मिग्राहकप्रमाणबाधितो हेतुर्येन हि प्रमा
णेन द्रव्यादयो निश्चियंते तेन तत्सत्त्वमपीति अयमप्रमाणप्रतिपन्नाद्द्रव्यादयस्तर्हि हेतोराश्रयासिद्धिरिति तद

प्रत्यभिज्ञानस्य बहुलमुपलंभात् तस्मा एयस्य च प्रागेवोक्तत्वादुत्तर कार्ये मिथ्यानुपपत्तेश्चासिद्धत्वात् पश्चान्यत्साधनं सत्त्वाख्यं तदपि विपक्षवत्स्वपक्षेपि समानत्वात् साध्यसिद्धिनिबंधनं न तथाहि सत्त्वमर्थक्रियया व्याप्तमर्थक्रिया च क्रमयौगपद्याभ्यां ते च क्षणिकान्निवर्तमाने स्वव्याप्यामर्थक्रियामादाय निवर्तेते सा च निवर्तमाना स्वव्याप्यं सत्त्वमिति नित्यस्येव क्षणिकस्यापि खरविषाणवदसत्त्वमिति न तत्र सत्त्वव्यवस्थानं च क्षणिकस्य वस्तुनः क्रमयौगपद्याभ्यामर्थक्रियाविरोधो सिद्धस्तस्य देशकृतस्य कालकृतस्य वा क्रमस्यासंभवात् अवस्थितस्यैकस्य हि नानादेशकालकालव्यापित्वं देशक्रमः कालक्रमश्चाभिधीयते न च क्षणिके सोस्ति यो यत्रैव स तत्रैव यो यदैव तदैव सः न देशकालयोर्व्याप्तिर्भावानामिह विद्यते इति स्वयमभिधानात् न च पूर्वोत्तरक्षणानामेकत्वेन क्रमायोगादक्षणिकत्वेनैव सत्त्वादिसाधनमनेकांतिकं अवास्तवत्वेन तदपेक्षक्रमो युक्त इति नापि यौगपद्येन तत्रार्थक्रिया संभवति युगपद्येन तत्रार्थक्रिया संभवति युगपदेकस्वभावेन नाना कार्यकरणे तत्कार्यैकत्वस्यान्नाना स्वभावकल्पनायां ते स्वभावास्तेन व्यापनीयास्तैरेकेन स्वभावेन तद्व्याप्तो नेषामेकस्वरूपता नानास्वभावेन चेदनवस्था अथैकस्यैकस्योपादानस्वभाव एवान्यत्र
संतानापेक्षया क्रमसंभवति॥ संतानस्य वास्तवत्वेन स्यान्नित्यक्षणिकत्वेन

रूपेण वृत्तिरवसीयते तत्र यथोक्तदोषाणामनवकाशाद्विरोधादिदोषश्चाग्रे प्रतिशेत्स्य इति नेह प्रतन्यते यच्चैकस्व
रूपस्यायित्वे साधनं यो यद्भावं प्रतीत्याद्युक्तं तदप्यसाधनं असिद्धादिदोषदुष्टत्वात् तत्रान्यानपेक्षत्वं तावद
सिद्धं घटाद्यभावस्य मुद्गराद्यन्वयव्यतिरेकानुविधायित्वात्तत्कार्यत्वोपपत्तेः कर्मत्वादिपर्यायांतरभा
वो हि घटादेरभावस्तुच्छाभावस्य सकलप्रमाणागोचरातिक्रांतत्वात् किंचाभावो यदि स्वतंत्रो भवेत्तदान्यानपेक्षत्वं
विशेषणं युक्तं ~~नच सौगतमते सोमत सोस्तीति हेतुप्रयोगाचरातिक्रांतत्वात्~~ ॥ नच सौगतमते सोस्तीति हेतुप्रयोगा
नवतार एवानैकांतिकश्चेदं शालिबीजस्य कोद्रवांकुरजननं प्रत्यन्यानपेक्षत्वे तज्जननस्वभावानियतत्वात्तत्स्वभावत्वे
सतीति विशेषणान्न दोष इति चेन्न सर्वथा पदार्थानां विनाशस्वभावासिद्धेः पर्यायरूपेणैव हि भावानामुत्पादविनाशावंगी
क्रियेते न द्रव्यरूपेण समुदेति विलयमृच्छति भावो नियमेन पर्यायनयस्य नोदेति नो विनश्यति भावनया लिंगितो नित्यं शि
वचनात् नहि निरन्वयविनाशे पूर्वक्षणस्य ततो मृतात् च्छाविनः कैकाइतस्येवोत्तरक्षणस्योत्पत्तिर्घटेत द्रव्यरूपेण कथंचिद
स्वरूपस्यासंभवात् नसर्वथा भावानां विनाशस्वभावत्वं युक्तं नच द्रव्यरूपस्य गृहीतुमशक्यत्वादभावः तद्ग्रहणोपायस्य

तिवालविलसितनिर्विकल्पबोधस्यानुपलक्षणात् गृहीनेहि निर्विकल्पकेनरयोर्भेदे अन्याकारानुरागस्यान्यत्र क
ल्पनायुक्ता स्फटिकजयाकुसुमयोरिव नान्यथेति एतेन तयोर्युगपद्वृत्तेः लघुवृत्तेर्वा तदेकत्वाध्यवस्याये इति भरस
तस्यापि कोशपानप्रत्ययता दत्तेति केन चानयोरेकत्वाध्यवसायो न तावद्विकल्पेन तस्याविकल्पवार्तानभिज्ञत्वात् ना
प्यनुभवेन तस्य विकल्पागोचरत्वात् न च तदुभयाविषयाविशयं तदेकत्वाध्यवसाये समर्थमतिप्रसंगात् ततोनप्र
त्यक्षबुद्धौ तथाविधविशेषावभासः नाप्यनुमानबुद्धौ तदविनाभूतस्वभावकार्यलिंगाभावादनुपलंभोऽसिद्धः एववा
नुवृत्ताकारस्य स्थूलाकारस्य चोपलब्धेरुक्तत्वात् यदप्यपि परमाणूनामेकदेशेन सर्वात्मना वा संबंधो नोपपद्यते इतित
त्रानुगम्य एव परिहारः स्निग्धरूक्षाणां सजातीयानां च द्व्यधिकगुणानां कथंचित् स्कंधाकार परिणामात्मकस्य सं
बंधस्याभ्युपगमात् यच्चावयविनिवृत्तिविकल्पादि बाधकमुक्तं तत्राय विनोवृत्तिरवयवाद्नोपपद्यते तदानवर्तनेइत्य
भिधातव्यं नैकदेशादिविकल्पस्तस्य विशेषांतरनांतरीयकत्वात् तथाहि नैकदेशेन वर्तते नापि सर्वात्मनेत्युक्ते प्रकारां
तरेणावृत्तिरित्यभिहितं स्यादन्यथा न वर्तत इत्येव वक्तव्यं इति विशेषप्रतिषेधस्य शेषाभ्यनुज्ञानरूपत्वात् कथंचितास्य

कदोषइतिचेत्तदपिनसाधुसंगतं नित्यस्यसमर्थस्यपरापेक्षायोगात् गेः सामर्थ्यकरणेनित्यताहानिः तस्माद्भिन्न
मेवसामर्थ्यंतैर्विधीयतइतिननित्यताहानिरितिचेत्तर्हिनित्यमकिंचित्करमेवस्यात् सहकारिजनितसामर्थ्यस्यै
वकार्यकारित्वात्संबंधात्तस्यापिकारित्वेतत्संबंधस्यैकस्वभावित्वेसामर्थ्यनानात्वाभावान्नकार्यभेदः अनेकस्व
भावित्वेक्रमवत्वेचकार्यवत्तस्यापिसांकार्यमितिसर्वभावर्तैते इतिचक्रकप्रसंगः तस्मान्नक्रमेणकार्यकारित्वंनि
त्यस्यनापियुगपदशेषकार्याणांयुगपदुत्पत्तौद्वितीयक्षणेकार्याकरणादनर्थक्रियाकारित्वेनावस्तुत्वप्रसंगादितो
नित्यस्यक्रमयौगपद्याभावः सिद्धएवेतिसौगतः प्रतिपेदिरे तेपिनयुक्तवादिनः सजातीयेतरव्यावृत्तात्मनांविशे
षाणामनंशानांग्राहकस्यप्रमाणस्याभावात् प्रत्यक्षस्यास्थिरस्थूलसाधारणाकारवस्तुग्राहकत्वेन निरंशवस्तुग्रहणायो
गात् नहिपरमाणवः परस्परासंबद्धाश्चक्षुरादिबुद्धौप्रतिभांति तथासत्यविवादप्रसंगात् अनुभूयतएवाप्रथमंतथा
क्षणः पश्चात्तुविकल्पवासनाबलादांतरालानुपलंभलक्षणाद्वा [illegible] विद्यमानोपिस्थूलाद्याकारोविकल्पबुद्धौचका
स्तिसचतदाकारेणानुरज्यमानः स्वव्यापारंतिरस्कृत्यप्रत्यक्षव्यापारंपुरस्कृत्यप्रवर्तितत्वात् प्रत्यक्षायतइति तदप्य

करणेघटस्यास्थितिरेवस्याद्व्ययविनाशसंबंधान्नष्टइतिव्यपदेशइतिचेद्भावाभावयोः कः संबंधो नतावदभेदात्स्यं न
योर्भेदान्नापितदुत्पत्तिरभावस्यकार्योधारत्वाघटादभिन्नस्यकरणेघटादिरेवकृतःस्यात्तस्यचप्रागेवनिःपन्नत्वा
द्व्यर्थकरणमित्यन्यानपेक्षत्वंसिद्धमितिविनाशस्वभावनियतत्वंसाधयत्येवसिद्धेवानित्यानांनतत्स्वभावनियतत्वे
तदितरेषामात्मादीनांविमत्यधिकरणभावापन्नानांसत्वादिनासाधनेनदृष्टांतावद्भवत्येवक्षणास्थितिस्वभावत्वं
तथाहि यत्सत्तत्सर्वमेकक्षणास्थितिस्वभावंयथाघटः संतश्चामीभावाइति अथवासत्वमेवविपक्षेबाधकप्रमाणमि
मितिनहिनित्यस्यक्रमेणयुगपद्वासंभवतिनित्यस्यैकेनैवस्वभावेन पूर्वापरकालभाविकार्यद्वयंकुर्वतः कार्या
भेदकत्वात्तस्यैवस्वभावत्वात् तथाहिकार्यनानात्वेअन्यत्रकार्यभेदात्कारणभेदकल्पनाविफलैवस्यात्तादृशमेकमे
व किंचित्कारणंकल्पनीयं येनैकेस्वभावेनैवचराचरमुत्पद्यतइति अथस्वभावनानात्वमेवतस्यकार्यभेदादिष्य
तइतिचेत्तर्हिते स्वभावास्तस्यसर्वदासंभविनस्तदाकार्यंनोचेत्तदुत्पत्तिकारणंवाच्यंतस्मादेवमित्येकस्वभावानांक्रु
दुत्पत्तौतत्स्वभावानांसदासंभवात्सैवकार्याणांयुगपत्प्राप्तिः सहकारिक्रमापेक्षयातत्स्वभावानांक्रमेणाभावान्नो
र्यसांक

तदुक्तं एकत्र दृष्टो भावो हि क्वचिन्नान्यत्र दृश्यते तस्मान्न भिन्नमस्तीति सामान्यं बुद्ध्यभेदत इति तेच विशेषाः परस्परा
संबद्धा एव न तत्संबंधस्य विचार्यमाणस्यायोगात् एकदेशेन संबंधे अणुशब्देन युगपद्योगाद् षडंशतापत्तेः सर्वात्मना
भिसंबंधे पिंडस्याणुमात्रतापत्तेः अवयवनिषेधाच्चासंबद्धत्वमेषामुपपद्यत एव तन्निषेधश्च वृत्तिविकल्पादिबाधना
त् तथा हि अवयवा अवयवविनिवर्तंत इति नाभ्युपगतमवयवी चावयवेषु वर्तमानः किमेकदेशेन वर्तते सर्वात्मना वा ए
कदेशेन वृत्तावयवांतरप्रसंगस्तत्राप्येकदेशांतरेणावयविनो वृत्तावनवस्था सर्वात्मना वर्तमानोपि प्रत्यवयवं स्वभावभेद
न वर्तितातो स्वहेत्वरूपिणोति प्रथमपक्षे अवयवविबहुत्वापत्तिः द्वितीयपक्षेऽवयवानामेकरूपतापत्तिरिति प्रत्येकं प
रिसमाप्त्यापत्तावव्ययवयविबहुमितितथा यद्दृश्यं सन्नोपलभ्यते तन्नास्त्येव यथा गगनेन्दीवरं नोपलभ्यते चावयवे
ष्ववयवीति तथा पटग्राहे पटबुद्धिभावस्तंतो भावार्थांतरं यथा वृक्षाग्रेहे वनमिति नतश्च निरंशा एवान्योन्यासंस्पर्शि
नो रूपादिपरमाणवः ते चैकक्षणस्थायिनो न नित्या विनाशं प्रत्यन्यानपेक्षणात् प्रयोगश्च यो यद्भावं प्रत्यन्यानपे
क्षस्तत्स्वभावनियतो यथान्त्या कारणसामग्री स्वकार्ये नाशो हि मुग्दरादिना क्रियमाणस्ततो भिन्नो वा क्रियेत भिन्नस्य

मानप्रधानसंसर्गादात्मनोपितथाप्रतिभासइति तदप्यनुपन्नमप्रतिभासमानस्यापिसंसर्गकल्पनायांतत्त्वेयत्तायानिश्चेतुम
शक्तेः तदुक्तंसंसर्गादविभागश्चेदयोगोलकवह्निवत् भेदाभेदव्यवस्थैवमुच्छिन्नासर्ववस्तुष्विति यदपिपरिमाणाख्यंसाधनं
तदप्येकप्रकृतिकेषु घटघटीशरावोदंचनादिष्वनेकप्रकृतिकेषुपटमुकुटशकटादिषुचोपलंभादनैकांतिकमिति नततःप्रकृति
सिद्धिः तदेवंप्रधानगृहणोपायासंभवात् संभवेवाततःकार्योदयायोगाच्च यदुक्तंपरेणप्रकृतेर्महान् ततोहंकारः तस्माद्गण
श्चषोडषकस्तस्मादपिषोडशकात्पंचभ्यःपंचभूतानीतिसृष्टिक्रमोमूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याःप्रकृतिविकृतयःसप्तषोड
शकश्चविकारोनप्रकृतिःपुरुषइतिस्वरूपाख्यानंचवंध्यासुतसौरूप्यवर्णनमिवासहिष्णुत्वादुपेक्षामर्हति अमूर्तस्याकाश
स्यमूर्तस्यपृथिव्यादेश्चैककारणकत्वायोगाच्च अन्यथा अचेतनादपिपंचभूतकदंबकाच्चैतन्यसिद्धिश्चार्वाकमतसिद्धिप्रसंगा
त्सांख्यमलगन्धएवनभवेत् सत्कार्यवादप्रतिशेधश्चान्यत्रविस्तरेणोक्तइतिनेहोच्यते संक्षेपस्वरूपत्वादस्येति तथा विशे
षाएवतत्त्वं तेषामसमानैरविशेषात्मनाविश्लेषात्मकत्वात्सामान्यस्यैकस्यानेकत्रस्थैर्याव्याप्यावर्तमानस्यसंभवाभावाच्च
तस्यैकव्यक्तिनिष्ठस्यसामस्त्येनोपलब्धेस्तद्व्यक्तिवदन्यथाव्यक्तयोपिभिन्नामाभूवन्निति ततोबुद्ध्यभेदएवसामान्यं

तत्र सांख्यैः प्रधानं सामान्यमुक्तं त्रिगुणमविवेकि विषयः सामान्यमचेतनं प्रसवधर्मि व्यक्तं तथा प्रधानं तद्विपरीतस्त
था च पुमानिति वचनात् तच्च केवलं प्रधानं महदादिकार्यनिःपादनाय प्रवर्तमानं किमप्यपेक्ष्य प्रवर्तते निरपेक्षं वा प्रथम
पक्षे तन्निमित्तं वाच्यं यदपेक्ष्य प्रवर्तते ननु पुरुषार्थ एव तत्र कारणं पुरुषार्थेन हेतुना प्रधानं प्रवर्तते पुरुषार्थश्च द्विधा श
ब्दाद्युपलब्धिर्गुणपुरुषान्तरविवेकदर्शनं चेत्यभिधानादिति चेत् सत्यं तथा प्रवर्तमानमपि पुरुषकृतं किंचि
दुपकारं समासादयत् प्रवर्तते नासादयद्वा प्रथमपक्षे स उपकारस्तस्माद्भिन्नोऽभिन्नो वा यदि भिन्नः तदा तस्येति व्य
पदेशाभावः संबंधाभावात् तदभावश्च समवायादेरनभ्युपगमात् तादात्म्यं च भेदविरोधीति अथाभिन्न उपकार इति
पक्ष आश्रीयते तदा प्रधानमेव तेन कृतं स्यात् अथोपकारनिरपेक्ष्यमेव प्रधानं प्रवर्तते तर्हि मुक्तात्मानं प्रत्यपि प्रवर्तेता
विशेषात् तेन निरपेक्षप्रवृत्तिपक्षोऽपि प्रयुक्तस्त एव किंच सिद्धे प्रधाने सर्वमेतदुपपन्नं स्यान्न च तत्सिद्धिः कुतश्चिन्नि
श्चीयते इति ननु कार्याणामेकान्वयदर्शनादेककारणभवत्वं भेदानां परिणामदर्शनाच्चेति तदप्यचारु चर्चितं सुखदुःख
मोहरूपतया घटादेरन्वयाभावात् तत्त्वस्यैव तयोपलंभात् अथातस्तत्वस्य न सुखादिपरिणामः किंतु तथा परिणाम-

स्वभावकार्ययोरसंभवात् किंच गोशब्दस्यागोपोहाभिधायित्वे गोरित्यत्र गोशब्दस्य किमभिधेयं स्यादज्ञानस्य विधि
निषेधयोरनधिकारात् अगोनिवृत्तिरिति चेदितरेतराश्रयत्वमगोव्यवच्छेदो हि अगोनिश्चये भवति स चागो गोनि
वृत्त्यात्मा गौश्चागोव्यवच्छेदरूप इति अगौरित्यत्रोत्तरपदार्थोप्यनयैव दिशा चिंतनीयः ननु गौरित्यन्य एव विधि
रूपो गोशब्दाभिधेयस्तदापोहशब्दार्थ इति विघटेन तस्माद्योहस्याकयुक्त्या विचार्यमाणस्यायोगान्नान्यापोहशब्दार्थ
इति स्थितं सहजयोग्यतावशाच्छब्दादयो वस्तुप्रतिपत्तिहेतव इति स्मृतिरनुपहतेयं प्रत्यभिज्ञानवत्प्रमितिनिरत
त्वितालैंगिकं संगतार्थप्रवचनं बंधं निश्चितं देववाचार्चितमुचितवाग्भिस्तथ्यमेतेन गीतं ॥ इति परीक्षामुखस्य लघुवृत्तौ
परोक्षप्रपंचस्तृतीयः समुद्देशः ॥३॥ अथ स्वरूपसंख्याविप्रतिपत्तिं निराकृत्य विषयविप्रतिपत्तिनिरासार्थमाह सामा
न्यविशेषात्मा तदर्थो विषयः तस्य प्रमाणस्य ग्राह्योऽर्थो विषय इति यावत् स एव विशिष्यते सामान्यविशेषात्मा सा
मान्यविशेषौ वक्ष्यमाणलक्षणौ तावात्मानौ यस्येति विग्रहः तदुभयग्रहणमात्मग्रहणं च केवलस्य सामान्यस्य वि
शेषस्य तदुभयस्य वा स्वतंत्रस्य प्रमाणविषयत्वप्रतिषेधार्थं तत्र सन्मात्रदेहस्य परब्रह्मणो निरस्तत्वात्तदितरद्विचार्यं

त्वैकनानात्वादिविकल्पानां प्रतीतेः भेदवान्‌ अभावस्य वस्तुतापत्तिं तल्लक्षणत्वाद्वस्तुत्वस्य न चापोहलक्षणा संबंधिभेदा
द्भेदः प्रमेयाभिधेयादिशब्दानामप्रवृत्तिप्रसंगात् व्यवच्छेद्यस्य तद्रूपेणाप्यप्रमेयादिरूपत्वे ततो व्यवच्छेदायोगात्
कथं तत्र संबंधिभेदाद्भेदः किंच शाबलेयादिष्वेको पोहो न प्रसज्येत किंतु प्रतिव्यक्तिभिन्न एव स्यादयं शाबलेयादय
स्तन्न भिंदंति तर्ह्यश्वादयोपि भेदका मा भूवन् यस्यांतरंगाः शाबलेयादयो न भेदकास्तस्याश्वादयो भेदका इत्यति
साहसं वस्तुनोपि संबंधिभेदाद्भेदो नोपलभ्यते किमुतावस्तुनि तथा ह्येक एव देवदत्तादिः कटककुंडलादिभिरभिसंबध्य
मानो न नानात्वमास्तिघ्नुवानः समुपलभ्यते इति भवतु वा संबंधिभेदाद्भेदस्तथापि न वस्तुभूतसामान्यमंतरेणान्यापोहा
श्रयः संबंधी भवति भवितुमर्हति तथाहि यादृशां शाबलेयादिषु वस्तुभूतसारूप्याभावोश्वादिपरिहारेण तत्रैव विशिष्य
भिधानप्रत्ययौ कथं स्यातां ततः संबंधिभेदाद्भेदमिच्छतापि सामान्यं वास्तवमंगीकर्तव्यमिति किंचापोहशब्दार्थप
क्षे संकेत एवानुपपन्नस्तद्ग्रहणोपायासंभवात् न प्रत्यक्षं तद्ग्रहणसमर्थं तस्य वस्तुविषयत्वादन्यापोहस्य चावस्तुत्वा
दनुमानमपि न तद्भावमवबोधयति तस्य कार्यस्वभावलिंगसंपाद्यत्वादपोहस्य निरुपाख्यत्वेनार्थक्रियाकारित्वेन च

धात् नहिगवादिशब्दश्रवणादेवँगवादिव्यावृत्तिः प्रतीयते ततस्तास्नादिमत्यर्थे प्रवृत्तिदर्शनाद्गवादिबुद्धिजन
कं तत्रशब्दांतरं मृग्यमर्थेकस्मादेव गोशब्दादर्थद्वयस्यापिसंभावनान्नार्थः शब्दांतरेणेतिचेन्नैवमेकस्यपरविरुद्ध
र्थद्वयप्रतिपादनविरोधात् किंचगोशब्दस्यागोव्यावृत्तिविषयत्वे प्रथमंगौरितिप्रतीयेत नचैवमतोनान्यापो
हः शब्दार्थः किंचापोहाख्यंसामान्यंवाच्यत्वेनप्रतीयमानंपर्युदासरूपंप्रसज्यरूपंवा प्रथमपक्षेगोत्वमेवना
मांतरेणोक्तंस्यादभावभावस्यभावांतरस्यभावेनव्यवस्थितत्वात् कश्चायमश्वादिनिवृत्तिलक्षणोभावोभिधीयतेन
तावत्स्वलक्षणरूपस्तस्यसकलविकल्पवागोचरातिक्रांतत्वान्नापिशाबलेयादिव्यक्तिरूपस्तस्यासामान्यत्वप्र
संगात् तस्मात्सकलगोव्यक्तिष्वनुवृत्तप्रत्ययजनकंतत्रैवप्रत्येकंपरिसमाप्यावर्तमानंसामान्यमेवगोशब्दवाच्यंत
स्यापोहइतिनामकरणे नाममात्रंभिद्यतेनार्थइति अतोनाद्यः पक्षः श्रेयान् नापिद्वितीयोगोशब्दादेः क्वचिद्वा
च्येर्थेप्रवृत्तियोगात्तुच्छाभावाभ्युपगमे परमतप्रवेशानुषंगाच्च किंचगवाद्योयेसामान्यशब्दायेचशाबलेयादयस्तेषां
भवदभिप्रायेणपर्यायतास्यादर्थभेदाभावाद्वृक्षपादपादिशब्दवत् नखलुतुच्छाभावस्यभेदोयुक्तोवस्तुन्येवसंसृष्ट

इति तदप्ययुक्तं पराभिप्रायापरिज्ञानात् नास्माभिर्वक्तुरभावे न वेदस्य प्रामाण्याभावः समुद्भाव्यते किंतु तद्व्याख्यातॄ
णां मतीन्द्रियार्थदर्शनाद्गुणाभावे ततो दोषाणामनपोदितत्वान्नप्रामाण्यनिश्चय इति ततोऽपौरुषेयत्वेपि वेदस्य
प्रामाण्यनिश्चयायोगात् नानेन लक्षणस्याव्यापित्वमसंभवित्वं वेत्यलमतिजल्पितेन ननु शब्दार्थयोः संबंधाभावा
दन्यापोहमात्राभिधायित्वादाप्तप्रणीतादपि शब्दात् कथं वस्तुभूतार्थावगम इत्यत आह सहजयोग्यतासंकेतवशाद्धि
शब्दादयो वस्तुप्रतिपत्तिहेतव इति सहजा स्वभावभूता योग्यता शब्दार्थयोर्वाच्यवाचकशक्तिस्तस्यां संकेतस्तद्वशाद्धि
स्फुटं शब्दादयः प्रागुक्ता वस्तुप्रतिपत्तिहेतव इति उदाहरणमाह यथा मेर्वादयः संतीति ननु यएव शब्दास्तेऽर्थे दृ
ष्टास्त एवार्थाभावेपि दृश्यंते तत्कथमर्थाभिधायकत्वमिति तदप्ययुक्तमनर्थकेभ्यो शब्देभ्योऽर्थवतामन्यत्वान्नचान्य
स्य व्यभिचारेऽन्यस्यासौ युक्तोतिप्रसंगादन्यथा गोपालघटिकांतर्गतस्य धूमस्य पावकस्य च व्यभिचारे पर्वतादिधूम
स्यापि तत्प्रसंगात् यत्नतः परीक्षितं कार्यं कारणं नातिवर्तते इत्यन्यत्रापि समानं सुपरीक्षितो हि शब्दोऽर्थं न व्य
भिचरति तथा चान्यापोहस्य शब्दार्थत्वकल्पनं प्रयासमात्रमेव न चान्यापोहः शब्दार्थो व्यवतिष्ठते प्रतीतिविरो

कप्रतिपादितत्वादभावप्रमाणो[illegible]नायोगात् प्रमाणपंचकाभावे भावप्रमाणप्रवृत्तेः प्रमाणपंचकं यत्र वस्तुरूपेण जायते व
स्त्वस्वभाव बोधार्थं तत्राभावप्रमाणतेति परैरभिधानात् ततो नवादिनः कर्तुरस्मरणमुपपन्नं नापि प्रतिवादिनः स्मरणा
त् ननु प्रतिवादिना वेदेष्टकादयो बहवः कर्तारः स्मर्यंते अतस्तत्स्मरणस्य विवादविषयस्याप्रामाण्याद्वेदेष्वसर्व
स्य कर्तुरस्मरणमिति चेन्न कर्तृविशेषविषय एवासौ विवादो न कर्तृसामान्ये ततः सर्वस्य कर्तुरस्मरणमप्यसिद्धं सर्वात्मज्ञा
न विज्ञानरहितो वा कथं सर्वस्य कर्तुरस्मरणमेवेति तस्मादपौरुषेयत्वस्य वेदे व्यवस्थापयितुमशक्यत्वान्न तदुक्तशास्त्र
व्यापकत्वमसंभवित्वं वा संभवति पौरुषेयत्वे पुनः प्रमाणानि बहूनि संत्येव सजन्ममरणर्षिगोत्रचरणादिनामश्रुते
रनेकपदसंहतिप्रतिनियमसंदर्शनात् अपौरुषेयत्वेपि वा न प्रामाण्यं वेदस्योपपद्यते तद्धेतूनां गुणानामभावात्
ननु न गुणकृतमेव प्रामाण्यं किंतु दोषाभावप्रकारेणापि स च दोषाश्रयपुरुषाभावेपि निश्चीयते न गुणसद्भावएवेति
तथा चोक्तं शब्दे दोषोद्भवस्तावद्वक्त्रधीन इति स्थितं तदभावः क्वचित्तावद्गुणवद्वक्तृकत्वतः तद्गुणैरपकृष्टानां क
~~शब्दे दोषोद्भवस्तावद्वक्त्रधीनमिति इति स्थितं तदभावः~~ संक्रांत्यसंभवात् यद्वा वक्तुरभावेन नस्युर्दोषानिराश्रयाः
क

गसाधनाद्दोष इति चेन्न परं प्रति साध्यसाधनयोर्व्यापकभावाभावादिदानीमपि देशान्तरे वेदकारस्याष्टकादेः सौगतादि
भिरभ्युपगमात् यदप्यपरं वेदाध्ययनमित्यादि तदपि विपक्षेपि समानं भारताध्ययनं सर्वं गुर्वध्ययनपूर्वकं तदध्ययनवा
च्यत्वादनु[illegible]नाध्ययनं यथेति यच्चान्यदुक्तमनवच्छिन्नसंप्रदायत्वे सत्यस्मर्यमाणकर्तृत्वादिति तत्र जीर्णकूपारामादि
भिर्व्यभिचारनिवृत्त्यर्थमनवच्छिन्नसंप्रदायत्वविशेषणेपि विशेष्यस्यास्मर्यमाणकर्तृकत्वस्य विचार्यमाणस्यायोगाद
साधनत्वं कर्तुरस्मरणं हि वादिनः प्रतिवादिनः सर्वस्य वा वादिनश्चेदनुपलब्धेरभावाद्वा आद्ये पक्षे पिटकत्रयेपि स्याद
नुपलब्धेरविशेषात् तत्र परैः कर्तुरङ्गीकरणान्नो चेदत एवात्रापि न तदस्तु अभावादिति चेदस्मात्तदभावसिद्धावितराश्र
यत्वं सिद्धे हि तदभावे नान्निबंधनं तदस्मरणमस्माच्च तदभाव इति प्रमाण्यान्यथानुपपत्तेस्तदभावान्नेतरेतराश्रयत्वमिति
चेन्न प्रामाण्येनाप्रामाण्यकारणस्यैव पुरुषविशेषस्य निराकरणात् पुरुषमात्रस्यानिराकृतेः अथातीन्द्रियार्थदर्शिनो
भावादन्यस्य च प्रामाण्यकारणत्वस्यानुपपत्तेः सिद्ध एव सर्वथा पुरुषाभाव इति चेन्न कुतं सर्वज्ञभावो विभावितः प्रामाण्यान्य
थानुपपत्तेरिति चेदितरेतराश्रयत्वं कर्तुरस्मरणादिति चेच्चक्रकप्रसंगः अभावप्रमाणादिति चेन्न तत्साधकस्यानुमानस्य प्रा

सत्यार्थ एव वेदो ऽवसीयत इति चेत् न किंचिज्ज्ञानामतीन्द्रियार्थेषु निःसंशयव्याख्यानायोगाद्धेनाध्ययमाराख्या

देशपरिहारेणाभिमतमर्थं ग्राहयितुमनुपपत्तेः किं चानादिव्याख्यानपरंपरागतत्वे ऽपि वेदार्थस्य गृहीतविस्मृतस

नाकौशलदुष्टाभिप्रायतया व्याख्यानस्यान्यथैव करणाद्विसंवादायोगादप्रमाण्यमेव स्यात् दृश्यन्ते ह्यधुना

ज्योतिःशास्त्रादिषु रहस्यं यथार्थमवयंतो ऽपि दुरभिसंधेरन्यथा व्याचक्षाणाः ॥ केचिज्जानंतो ऽपि वचनाकौशला

थोपदिशंतः केचिच्च विस्मृतिसंबंधाः अर्थयाथातथ्यमभिदधाना इति कथमन्यथा भावनाविधिनियोगवाक्यार्थ

प्रतिपत्तिः वेदस्यान्यमनुयाज्ञवल्क्यादीनां श्रुत्यर्थानुसारिस्मृतिनिरूपणायां वा तस्मादनादिप्रवाहपतितत्वे ऽपि

ऽयथार्थत्वमेव स्यादिति स्थितम् ॥ यच्चोक्तमतीतानागताविल्यादि तदपि स्वमतनिर्मूलनहेतुत्वेन विपरीतसाधनात्तदा

त्मेवेति तथाहि अतीतानागतौ कालौ वेदार्थज्ञविवर्जितौ कालशब्दाभिधेयत्वादधुनातनकालवदिति किं च काल

शब्दाभिधेयत्वमतीतानागतयोः कालयोर्ग्रहणे सति भवति तद्ग्रहणं च नाध्यक्षेण तयोरतीन्द्रियत्वादनुमानेनाग्र

पि न साध्येन संबंधस्तयोर्निश्चेतुं पार्यते प्रत्यक्षगृहीतस्यैवार्थस्य संबंधाभ्युपगमान्न च कालाख्यं द्रव्यं मीमांसकस्यास्ति

उप्रदीपदृष्टांताभ्यां कारकव्यंजकपक्षयोर्विशेषसिद्धेरित्यलमितिजल्पेनेन यच्चान्यत्प्रवाहनित्यत्वेदस्यापौरुषेयत्वमिति
तत्र किं शब्दमात्रस्यानादिनित्यत्वमुत विशिष्टानामिति आद्यपक्षे य एव शब्दा लौकिकास्त एव वैदिका इत्यस्य इदमभिधीय
यते वेद एवापौरुषेय इति किंतु सर्वेषामपि शास्त्राणां अपौरुषेयतेति अथ विशिष्टानुपूर्विका एव शब्दा अनादित्वेनाभिधीयंते
तेषामवगतार्थानामनवगतार्थानां वा अनादिता स्याद्यदि तावदुत्तरः पक्षस्तदा ज्ञानलक्षणमप्रामाण्यमनुषज्यते अथ
आद्यः पक्ष आश्रीयते तद्व्याख्यातारः किंचिज्ज्ञाः भवेयुः सर्वज्ञा वा प्रथमपक्षे दुरधिगमः संबंधनामन्यथाप्यर्थस्य कल्पयि
तुं शक्यत्वात् मिथ्यात्वलक्षणमप्रामाण्यं स्यात् तदुक्तं । अयमर्थो नायमर्थ इति शब्दा वदंति न कल्प्योयमर्थः पुरुषैस्ते चरादि
विष्णुताः किंच किंचिज्ज्ञता व्याख्यातार्थो विशेषादग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम इत्यस्य खादेच्छ्वमांसमित्यपि वाक्यार्थः किं न स्या
त् संशयलक्षणमप्रामाण्यं वा अथ सर्वविद्धि दितार्थ एव वेदो नादिपरंपरायात इति चेत् हंत धर्मे चोदनैव प्रमाणमि
तिहतमेतत् अतींद्रियार्थप्रत्यक्षीकरणसमर्थस्य पुरुषस्य सद्भावे च तद्वचनस्यापि चोदनावद्धर्मबोधकत्वेन प्रामाण्या
द्वेदस्य पुरुषाभावसिद्धेः तत्प्रतिबंधकं स्यात् अथ तद्व्याख्यातॄणां किंचिज्ज्ञत्वेऽपि यथार्थज्ञानपरंपरयाविच्छिन्नसंतानत्वेन

लंभेननशक्यतेनिश्चेतुं नचप्रत्यभिज्ञानवलेनैवांतरालेसत्तासंभवस्तस्यसादृश्यादपिसंभवाविरोधात् नचघटादावेवंप्रसं
गस्तस्योत्पत्तावपरापरमृत्पिंडांतरलक्षणस्याकारणस्यासंभाव्यमानत्वेनांतरालेसत्तायाः साधयितुंशक्यत्वादत्रतुकारणाना
म पूर्वेषांव्यापारसंभावनतोनांतरालेसत्तासंभवइति यच्चान्यदुक्तंसंकेतान्यथानुपपत्तेः शब्दस्यनित्यत्वमितीदमप्यनात्म
ज्ञभाषितमेवानित्येपियोजयितुंशक्यत्वात् तथाहि गृहीतसंकेतस्य दंडस्य प्रध्वंसे सत्यगृहीतव्या संकेत इदानीमन्य एव दंडः स
मुपलभ्यते इति दंडीतिनस्यात्तथाधूमस्यापिगृहीत व्याप्तिकस्यनाशे अन्यधूमदर्शनाद्वह्निविज्ञानभावस्य अथसादृश्यात
थाप्रतीतिर्नदोषइति चेदत्रापिसादृश्यवशादर्थप्रत्ययेकोदोषोयेननित्यत्वेन्नदुरभिनिवेश आश्रीयते तथाकल्पनायामंतराले स
त्त्वमप्यदृष्टंनकल्पितंस्यादिति यच्चान्यदभिहितंव्यंजकानांप्रतिनियतत्वान्नयुगपच्छ्रुतिरिति तदप्यशिक्षितलक्षितम् समानेंद्रि
द्रियग्राह्येषुसमानदेशेषुविषयविषयेषुनियमायोगात् तथाहि श्रोत्रंसमानदेशंसमानेन्द्रियग्राह्यसमानधर्मापन्नानामर्था
नांग्रहणायप्रतिनियतसंस्कारकसंस्कार्यंनभवतीन्द्रियत्वात् चक्षुर्वत् शब्दावाप्रतिनियतसंस्कारकसंस्कार्यानभवंति समानदे
शसमानेन्द्रियग्राह्यसमानधर्मापन्नत्वेसतियुगपदिंद्रियसंबद्धत्वात् घटादिवत् उत्पत्तिपक्षेप्ययंदोषः समानइतिनवाच्यमुत्प

घटः सर्वगतश्चक्षुरादिसंनिधानादनेकत्र देशे प्रतीयत इती ननु घटोत्पादकस्य मृत्पिंडादेरनेकस्योपलंभादनेकत्वमेमत्व तथा म
दृष्टा परिमाणासंभवाच्चेति तच्च वर्णेष्वपि समानं तत्रापि प्रतिनियततात्वादिकारणकलापतो आदिधर्मभेदस्य च संभवाविरोध
तू तात्वादीनां व्यंजकत्वमत्रैव निषेत्स्यत इत्यास्यां तवदेनत् अथ व्यापित्वेपि सर्वत्र सर्वात्मना श्रतमत्वान्न दोषोयमिति चे
न्न तथा सति सर्वथैकत्व विरोधान्नहि देशभेदेन युगपत्सर्वात्मना प्रतीयमानस्यैकत्वमुपपन्नं प्रमाणाविरोधात् तथा च प्रयोगः
प्रत्येकं गकारादिवर्णो नेक एव युगपद्भिन्नदेशतया तथैव सर्वात्मनोपलभ्यमानत्वात् घटादिवत् न सामान्येन व्यभि
चारः तस्यापि सदृशपरिणामात्मकस्यानेकत्वात् नापि पर्वताद्यनेकप्रदेशस्थतया युगपदनेकदेशस्थितया पुरुषपरिदृश्य
मानेन चन्द्रार्कादिना व्यभिचारः तस्यातिदविष्ठतयैकदेशस्थितस्यापि भ्रांतवशादनेकदेशस्थत्वेन प्रतीतेः न चाभ्रांतस्य
भ्रान्तेन व्यभिचारकल्पना युक्तेति नापि जलपात्रप्रतिबिंबेन तस्यापि चन्द्रार्कादिसन्निधिमपेक्ष्य तथा परिणममानस्यानेक
त्वात्तस्यादनेकप्रदेशेषु युगपत्सर्वात्मनोपलभ्यमानविशयस्यैकस्यासंभाव्यमानत्वात् तत्र प्रवर्तमानं प्रत्यभिज्ञानं न प्रमाण
मिति स्थितम् तथा नित्यत्वमपि न प्रत्यभिज्ञानेन निश्चीयत इति नित्यत्वं ह्येकस्यानेकक्षणव्यापित्वं तच्चांतराले सत्तानुप

नादसन्निकृष्टेर्थेबुद्धिरित्यभिधानात् नाप्यर्थापत्तेस्तत्सिद्धिरनन्यथाभूतस्यार्थस्याभावदुपमानोपमेययोरप्रत्यक्षत्वाच्च
नाप्युपमानंसाधकंकेवलमभावप्रमाणमेवावशिष्यते तच्चतदभावसाधकमिति नचपुरुषसद्भाववदस्यापिदुःसाध्य
त्वात्संशयापत्तिस्तदभावसाधकप्रमाणानांसुलभत्वात् अधुनाहितदभावे प्रत्यक्षमेवातीतानागतयोः कालयोः अनुमा
नंतदभावसाधकमिति तथाचातीतानागतौकालौ वेदकारविवर्जितौ कालशब्दाभिधेयत्वादिदानींतनकालवत् वेदस्या
ध्ययनंसर्वं तदध्ययनपूर्वकं वेदाध्ययनवाच्यत्वादधुनाध्ययनंयथेति तथापौरुषेयोवेदः अनवच्छिन्नसंप्रदायत्वेसत
सत्यस्मर्यमाणकर्तृकत्वात् आकाशवत् अर्थापत्तिरपिप्रामाण्यलक्षणस्यार्थस्यान्यथाभूतस्यदर्शनात्तदभावेनिश्ची
यते धर्माद्यतींद्रियार्थविषयस्यवेदस्यार्वाग्भागदर्शिनः कर्तुमशक्यत्वात् अतींद्रियार्थदर्शिनश्चाभावात् प्रामाण्य
मपौरुषेयत्वमेवकल्पयतीति अत्रप्रतिविधीयते यत्तावदुक्तंवर्णानांव्यापित्वेनित्यत्वेचप्रत्यभिज्ञाप्रमाणमिति तदसत्
प्रत्यभिज्ञायास्तत्रप्रमाणत्वायोगात् देशांतरेपितस्यैववर्णस्यसत्वेखंडशः प्रतिपत्तिस्यात् नहिसर्वत्रव्याप्त्यावर्तमान
स्यैकस्मिन् प्रदेशेसामस्त्येनग्रहणमुपपत्तियुक्तमव्यापकत्वप्रसंगात् घटादेरपिव्यापकत्वप्रसंगः शक्यंहिवक्तुमेव

श्रवणप्रसंगः सर्वदा तदभिव्यक्तेरसंभवश्चाभिव्यंजकवायूनां प्रतिनियतत्वात् नचैतेषामनुपपन्नत्वं प्रमाणप्रतिपन्न
त्वात् तथाहि वक्तृमुखनिकटदेशवर्तिभिः स्पर्शनेनाध्यक्षेणाव्यंजका वायवो गृह्यंते दूरदेशस्थितेन मुखसमीपस्थित
तूलचलनादनुमीयन्ते श्रोतृश्रोत्रदेशे शब्दश्रवणान्यथानुपपत्तेरर्थापत्त्यापि निश्चीयंते किंचोत्पत्तिपक्षे [illegible] नायं दोष
स्तथाहि वाद्याकाशसंयोगादसमवायिकारणादाकाशाच्च सम[illegible]णादि दिशाद्यविभागेनोत्पद्यमानो यः शब्दो न
सर्वैरनुभूयते अतु नियतदिग्देशस्थैरेव तथाभिव्यज्यमानेपि नाप्यभिव्यक्तिसाकार्यमुभयत्रापि समानत्वादियं तथा
हि अन्यैस्ताल्वादिसंयोगैर्यथान्यो वर्णो निष्क्रियते तथा अन्यतरसारिभिस्ताल्वादिभिरन्यो ध्वनिर्निरभ्यते इत्युत्प
भिव्यक्त्योः समानत्वे नैकत्रैव पर्यनुपर्यनुयोगावसर इति सर्वं स्वस्थं माभूद्वर्णानां तदात्मकस्य वा शब्दस्य कौटस्थ्य नित्यत्वं
तथाप्यनादिपरंपरायातत्वेन वेदस्य नित्यत्वात् प्रकृतलक्षणस्याव्यापकत्वं नच प्रवाहनित्यत्वमप्रमाणकमेवास्ये
तियुक्तं वक्तुमधुना तत्कर्तुरनुपलंभादतीतानागतयोरपि कालयोस्तदनुमापकस्य लिंगस्याभावात्तदभावोपि सर्वदाप्यतीं
द्रियसाध्यसाधनसंबंधस्येन्द्रियग्राह्यत्वायोगात् प्रत्यक्षप्रतिपन्नमेव हि लिंगमनुमानांगं गृहीतसंबंधस्यैकदेशसंदर्शी

मि प्रतिरिक्तेन हेतुना पक्षस्तदाधारसूचनाय साध्यव्याप्तसाधनाद्याधारसूचनीयोक्तिरतो यदुक्तं परेण तद्भावौ हि दृष्टान्ते तदवेदिनः
ख्याप्येते विदुषां वाच्यो हेतुरेव हि केवल इति तन्निरस्तं स्तुत्पक्षं प्रति यथोक्तहेतुप्रयोगोऽपि पक्षप्रयोगाभावे साधनस्य नियताधा
रतानवधारणात् अथानुमानस्वरूपं प्रतिपाद्येदानीं क्रमप्राप्तमागमस्वरूपं निरूपयितुमाह आप्तवचनादिनिबंधनमर्थज्ञा
नमागम इति यो यत्रावंचकः स तत्राप्तः आप्तस्य वचनमादिशब्देनांगुल्यादिसंज्ञापरिग्रहः आप्तवचनमादिर्यस्य स तत
थोक्तं तन्निबंधनं यस्यार्थज्ञानस्येति आप्तशब्दोपादानादपौरुषेयत्वव्यवच्छेदः अर्थज्ञानमित्यनेनान्यापोहज्ञानस्याभिप्रा
यसूचनस्य च निरासः ननु संभवीदं लक्षणं शब्दस्य नित्यत्वेनापौरुषेयत्वादाप्तप्रणीतत्वायोगान्नित्यत्वं च तदवयवानां व
र्णानां व्यापकत्वान्नित्यत्वाच्च तच्च व्यापकत्वमसिद्धमेकत्र प्रयुक्तस्य गकारादेः प्रत्यभिज्ञया देशान्तरेऽपि ग्रहणात् स एवायं गका
र इति नित्यत्वमपि तयैवावसीयते कालान्तरेऽपि तस्यैव गकारादेर्निश्चयात् इतो वा नित्यत्वं शब्दस्य संकेतान्यथानुपपत्तेरिति
तथा हि गृहीतसंकेतस्य प्रध्वंसे त्वगृहीतसंकेतः शब्द इदानीमन्य एवोपलभ्यते इति तत्कथमर्थप्रत्ययः स्यात् न चासौ न भवती
ति स एवायं शब्द इति प्रत्यभिज्ञानस्यात्रापि सुलभत्वाच्च न च वर्णानां शब्दस्य वा नित्यसत्त्वे संघे सर्वदा श्रवणप्रसंगः सर्वदा

यथाप्रकृतमपी
ऽनस्य हि कारणं मृगस्तस्य विरोधि मृगारिस्तस्य कार्यं तच्छब्दमिति इदं यथा विरुद्धकार्योपलब्धावेतद्भवति यथाप्रकृतमपी
त्यर्थः बालव्युत्पत्त्यर्थं पंचावयवप्रयोग इत्युक्तं व्युत्पन्नं प्रति कथं प्रयोगनियम इति शंकायामाह व्युत्पन्नप्रयोगस्तु तथोपपत्त्या
न्यथानुपपत्त्यैव वा व्युत्पन्नस्य व्युत्पन्नाय वा प्रयोगः क्रियत इति शेषः तथोपपत्त्या तथा साध्ये सत्येवोपपत्तिस्तया अन्यथा
नुपपत्त्यैव वा अन्यथा साध्याभावे नुपपत्तिस्तस्या तामेवानुमानमुद्रामुन्मुद्रयति अग्निमानयं देशस्तथैव धूमवत्त्वोपपत्तेः ध
मत्वान्यथानुपपत्तेर्वेति ननु दृष्टांतादिरहितः दृष्टांतादरपि व्याप्तिप्रतिपत्तानुपयोगित्वात् व्युत्पन्नापेक्षया कथं तदप्रयोग इत्याह हे
तुप्रयोगो हि यथा व्याप्तिग्रहणं विधीयते सानुतावन्मात्रेण व्युत्पन्नैरवधार्यते इति हिशब्दो यस्मादर्थे यस्माद्यथा व्याप्तिय
हणं व्याप्तिग्रहणानतिक्रमेणायं हेतुप्रयोगो विधीयते सा वतावन्मात्रेण व्युत्पन्नैस्तथोपपत्त्यान्यथानुपपत्त्यावधार्यते दृष्टांतादिक
मंतरेणैवेत्यर्थः यथा दृष्टांताद्व्याप्तिप्रतिपत्तिं प्रत्यनंगत्वं तथा प्राक् प्रपंचितमिति नेह पुनः प्रतन्यते नापि दृष्टांतादिप्रयोगः
साध्यसिध्यर्थं फलवानित्याह तावता च साध्यसिद्धिः चकार एवकारार्थे निश्चितविपक्षासंभवे हेतुप्रयोगमात्रेण साध्यसिद्धिरि
त्यर्थः तेन पक्षप्रयोगोपि सफल इति दर्शयन्नाह तेन पक्षस्तदाधारसूचनायोक्तः यतः तथोपपत्त्यन्यथानुपपत्तिप्रयोगमात्रेण व्या

भवात् विरुद्धकार्याद्यनुपलब्धिर्विधौ संभवतीति विरुद्धकारणकार्यस्वभावानुपलब्धिरिति तत्र विरुद्धकार्यानुपलब्धिमाह यथास्मि
न्प्राणिनि व्याधिविशेषोस्ति निरामयचेष्टानुपलब्धेरिति व्याधिविशेषस्य हि विरुद्धस्तदभावस्तस्य कार्यं निरामयचेष्टा तस्यानुपलब्धे
रिति विरुद्धकारणानुपलब्धिमाह अस्त्यत्र देहिनि दुःखमिष्टसंयोगाभावाच्च दुःखविरोधि सुखं तस्य कारणमिष्टसंयोगस्त
दनुपलब्धिरिति विरुद्धस्वभावानुपलब्धिमाह अनेकान्तात्मकं वस्त्वे मात्मकं वस्त्वेकान्त स्वरूपानुपलब्धेः अनेका
न्तात्मकं विरोधि नित्याद्येकान्त न पुनस्तद्विषविज्ञानं तस्य मिथ्याज्ञानरूपतयोपलंभसंभवात् तस्य स्वरूपमात्रा तत्वाकारतस्या
नुपलब्धिः ननु च व्यापकविरुद्धकार्यादीनां परंपरया विरोधिकार्यादिलिंगानां च बहुलमुपलंभसंभवात्तान्यपि किमिति ना
चार्यैरुदाहृतानीत्याशंकायामाह परंपरया संभवात्साधनमत्रैवांतर्भावनीयं अत्रैवैतेषु कार्यादिष्वित्यर्थः तस्यैव साध
नस्योपलक्षणार्थमुदाहरणद्वयं प्रदर्शयति अभूदत्र चक्रे शिवकः स्थासात् एतच्च किं संज्ञिकं कान्तर्भवतीत्याशंकायामाह
कार्यकार्यमविरुद्धकार्योपलब्धावंतर्भावनीयमिति संबन्धः शिवकस्य हि कार्यं छत्रं तस्य कार्यं स्थासः इति दृष्टान्तद्वारेण
द्वितीयमुदाहरन्ति नास्त्यत्र गुहायां मृगक्रीडनं मृगारिसंशब्दनात् कारणविरुद्धकार्यं विरुद्धकार्योपलब्धौ यथेति मृगक्री

शल्यमपि विरुद्धपूर्वचरमाह नोदेष्यति मुहूर्तान्ते शकटं रेवत्युदयात् शकटोदयविरुद्धो ह्यश्विन्युदयस्तत्पूर्वचरो रेवत्यु
दय इति विरुद्धोत्तरचरलिंगमाह नोदगाद्भरणिर्मुहूर्तात्पूर्वं पुष्योदयात् भरण्युदयविरुद्धो हि पुनर्वसूदयः तदुत्तरचरः पु
ष्योदय इति विरुद्धसहचरमाह नास्त्यत्र भित्तौ परभागाभावोऽर्वाग्भागदर्शनादिति परभागाभावस्य विरुद्धः सद्भावस्तत्
सहचरोऽर्वाग्भाव इति अविरुद्धानुपलब्धिभेदमाह अविरुद्धानुपलब्धिः प्रतिषेध्ये सप्तधा स्वभावव्यापककार्यकारणपू
र्वोत्तरसहचरानुपलंभभेदादुदाहरणमाह नास्त्यत्र भूतले घटोऽनुपलब्धेः अत्र पिशाचपरमाण्वादिभिः व्यभिचारपरिहारा
र्थमुपलब्धिलक्षणप्राप्तत्वे सतीति विशेषणमुन्नेयं व्यापकानुपलब्धिमाह नास्त्यत्र शिंशपा वृक्षानुपलब्धेः शिंशपा
त्वं हि वृक्षत्वेन व्याप्तं तदभावे तद्व्याप्यशिंशपाया अप्यभावः कार्यानुपलब्धिमाह नभविष्यति मुहूर्तान्ते शकटं कृत्तिको
दयानुपलब्धेः उत्तरचरानुपलब्धिमाह नोदगाद्भरणिर्मुहूर्तात्प्राक् तत एव तत एव कृत्तिकोदयानुपलब्धेरेवेत्यर्थः सहचरा
नुपलब्धिः प्राक्कालेस्याह नास्त्यत्र समतुलायामुन्नामो नामानुपलब्धेः विरुद्धकार्याद्यनुपलब्धिर्विधौ संभवतीत्य
त्क्षराणां तदुदाहरणान्येवेति तदेव प्रदर्शयितुमाह विरुद्धानुपलब्धिर्विधौ त्रेधा विरुद्धकार्यकारणस्वभावानुपलब्धि

नास्त्यत्राप्रतिबद्धसामर्थ्यानि धूमानुपलब्धेः ।। अप्रतिबद्धसामर्थ्यं हि कार्यं करोत्यनुपहतत्वात्। तत्कृत्व ऽत्यते
तदभावश्च कार्यानुपलम्भादिति। कारणानुपलब्धिमाह ।। नास्त्यत्र धूमोऽग्नेः । पूर्वचरानुपलब्धिमाह ।

णामीशव्दः कृतकत्वाद्य एवं स एवं दृष्टो यथा घटः कृतकश्चायं तस्मात्परिणामीति यस्तु न परिणामी स न कृतको दृष्टो
वंध्यास्तनंधयः कृतकश्चायं तस्मात्परिणामीति स्योत्पत्तौ आश्रयो क्षित परव्यापारो हि भावः कृतक उच्यते तच्च कृत
कत्वं न कूटस्थानि त्यपक्षे नापि क्षणिकपक्षे किंतु परिणामित्वे सत्येवेत्यग्रे वक्ष्यते कार्यहेतुमाह अस्त्यत्र देहिनि बुद्धिर्व्या
हारादेः कारणहेतुमाह अस्त्यत्र छाया छत्रात् अथ पूर्वचरहेतुमाह उदेष्यति शकटं कृत्तिकोदयात् मुहूर्तान्त इति
संबंधः अथोत्तरचरः उदगाद्भरणिः प्राक्तन एव अत्रापि मुहूर्तात् प्रागिति संबंधनीयं तत एव कृत्तिकोदयादित्यर्थः
सहचरलिंगमाह अस्त्यत्र मातुलिंगे रूपं रसात् विरुद्धोपलब्धिमाह विरुद्धतदुपलब्धिः प्रतिषेधे तथेति प्रतिषेधे सा
ध्ये प्रतिषेध्येन विरुद्धानां संबंधिनस्ते व्याप्यादयः तेषामुपलब्धय इत्यर्थः तथेति षोढेति भावः तत्र साध्यविरुद्धव्या
प्योपलब्धिमाह नास्त्यत्र शीतस्पर्श औष्ण्यात् शीतस्पर्शप्रतिषेध्येन हि विरुद्धोग्निस्तद्व्याप्यमौष्ण्यमिति विरुद्ध
कार्योपलंभमाह नास्त्यत्र शीतस्पर्शो धूमात् अत्रापि प्रतिषेध्यस्य साध्यस्य शीतस्पर्शस्य विरुद्धोग्निस्तस्य कार्यं धूम
धूम इति विरुद्धकारणोपलब्धिमाह नास्मिन्शरीरिणि सुखमस्ति हृदयशल्यात् सुखविरुद्धो दुःखं तस्य कारणं हृदय

द्रात्स्य संभवादनंतरयोरेव पूर्वेतिरक्षणायोर्हेतुफलभावस्य दृष्टत्वात् व्यवहितयोस्तदघटनात् ननुकालव्यवधानेपिकार्य
कारणाभावो दृश्यतएव यथाजागृत्प्रबुद्धदशाभाविप्रबोधयोर्मरणारिष्टयोर्वेति तत्परिहारमाह भाव्यतीतयोर्मरणाजा
गृद्बोधयोरपि नारिष्टोद्बोधंप्रतिहेतुत्वंसुगमेमेतत् अत्रैवोपपत्तिमाह तद्व्यापाराश्रितं हितद्भावभावितं हिशब्दोयस्मा
दर्थे यस्मात्तस्य कारणस्यभावे कार्यस्यभावित्वं तद्भावभावित्वं तच्च तद्व्यापाराश्रितं तस्मान्नप्रकृतयोः कार्यकारणा
भावइत्यर्थः अयमर्थः अन्वयव्यतिरेकसमधिगम्योहि सर्वत्र कार्यकारणभावः तौचकार्यंप्रतिकारणव्यापारव्यपेक्षा
वेवोपपद्येते कुलालस्येव कलशंप्रति नचातिव्यवहितेषु तद्व्यापाराश्रितत्वमिति सहचरस्याप्युक्तहेतुघटनंतभावं दर्शयति
सहचारिणोरपि परस्परपरिहारेणावस्थानात्सहोत्पादाश्चहेतुत्वं तरत्वमितिशेषः अयमभिप्रायः परस्परपरिहारेणोपलं
भातादात्म्यसंभवात्स्वभवाहेतावनंतभविसहोत्पादाश्च नकार्येकारणेवेति नचसमानसमवर्तिनोः कार्यकारणभा
वः सव्येतरगोविषाणवत्कार्यकारणयोः प्रतिनियमाभावप्रसंगाच्च तस्माद्धेतुत्वंतरत्वमेवेति इदानींव्याप्यहेतुं
क्रमप्राप्तमुदाहरन्नुक्तान्वयव्यतिरेकप्र: [illegible]ध्याशयवशात् प्रतिपादितप्रतिज्ञाद्यवयवपंचकंदर्शयतिपरि

तयाविद्यमानस्यापि निश्चेतुमशक्यत्वादिति तदसमीक्षिताभिधानमिति दर्शयितुमाह रसादेकसामग्र्यनुमानेनरूपानु
नामिव दुरिष्टमेवकिंचित्कारणंहेतुर्यत्रसामर्थ्याप्रतिवन्धकारणांतरावैकल्ये इति आस्वाद्यमाना द्विरसिकातज्जनिका
मग्र्यनुमीयते ततोनुमानंभवति प्राक्तनो हि रूपलक्षणः सजातीयं रूपलक्षणांतरलक्षणांकार्यंकुर्वन्नेव विजातीयंरसलक्ष
कार्यंकरोतिरूपानुमानमिच्छद्भिरिष्टमेव किंचित्कारणंहेतु प्राक्तनस्यरूपलक्षणस्य सजातीरूपलक्षणांतराव्यभिचाराद
रससमानकालरूपप्रतिपत्तेरयोगात् नह्यनुकूलमात्रमंत्यक्षणप्राप्तवकारणं लिंगमीश्यते येनमणिमंत्रादिनासाम
प्रतिवन्धात् कारणांतरवैकल्येनवाकार्य्यव्यभिचारवत्स्यात् द्वितीयक्षणे कार्येप्रत्यक्षीकरणेनानुमानर्थक्यंवाकार्य्योप
भावितया निश्चितस्य विशिष्टकारणस्यछत्रादेः लिंगत्वेनांगीकरणात् यत्रसामर्थ्याप्रतिवन्धकारणांतरावैकल्यंचनिश्च
तस्यैवलिंगत्वंनान्यस्येति नोक्तदोषप्रसंगः इदानींपूर्वोत्तरचरयोः स्वभावकार्यकारणेष्वनंतरभावाद्भेदांतरत्वमेवेतिद
यति नचपूर्वोत्तरचारिणोस्तादात्म्यंतदुत्पत्तिर्वाकालव्यवधानेतदनुपलब्धेरितितदात्म्यसंवंधेसाध्यसाधनयोः स्वभावहेतो
वेः तदुत्पत्तिसंवंधेचकार्येकारणेवांतर्भावोविभाव्येते नचतदुभयसंभवः कालव्यवधानेतदनुपलब्धेसहभाविनोरेवत

संबंधः अस्मिन्नुपक्षे कार्यकारणस्योपचार इति शेषः वचनस्यानुमानत्वे च प्रयोजनमनुमानावयवाः प्रतिज्ञाद्य इति शास्त्रे व्यव
हार एव ज्ञानात्मन्यनंशेन व्यवहारस्याशक्यकल्पत्वात् तदेवं साधनात्साध्यविज्ञानमनुमानमित्यनुमानसामान्यलक्षणं
तदनुमानं द्वेधेत्यादिना तत्प्रकारं च सप्रपंचममिधाय साधनमुक्तलक्षणमपि [illegible] संक्षेपेण भिद्यमानं द्विविधमित्य
पदर्शयति संहेतुर्द्विधोपलब्ध्यनुपलब्धिभेदादिति सुगममेतत् तत्रोपलब्धिर्विधिः केवानुपलब्धिः प्रतिषेधसाधिकैवेति प
रस्य नियमं विघटयन्नुपलब्धेरनुपलब्धेश्चाविशेषेण विधिप्रतिषेधनत्वमाह उपलब्धिर्विधिप्रतिषेधयोरनुपलब्धिश्चेति गता
र्थमेतत् इदानीमुपलब्धेरपि संक्षेपेण विरुद्धाविरुद्धभेदात् द्वैविध्यमुपदर्शयेत् विरुद्धोपलब्धिर्विधौ साध्ये विस्तरतो भेदमा
ह अविरुद्धोपलब्धिर्विधौ षोढा व्याप्यकार्यकारणपूर्वोत्तरसहचरभेदादिति पूर्वं चोत्तरं च सह चेति द्वंद्वः पूर्वोत्तरसह इत्य
तिभ्यश्चरं इत्यनुकारणनिर्देशः द्वंद्वाच्छ्रूयमाणश्चरशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते नायमर्थः पूर्वचरोत्तरचरसहचरा इति पश्च
व्याप्यादिभिः सह द्वंद्वः अत्राह सौगतः विधिसाधनं द्विविधमेवस्य भावकार्यभेदात् कारणस्य तु कार्याविनाभावाभावा
द्लिंगत्वं नावश्यं कारणानि कार्यवंती वचनात् अप्रतिबद्धसामर्थ्यस्य कार्यप्रतिगमकत्वमित्यपि नोत्तरं सामर्थ्यस्यातीन्द्रि

नशक्यंते इतितत्स्वरूपमपिशास्त्रेभिधातव्यमेवेति तदेवंमतभेदेनद्वित्रिःचतुःपंचावयवरूपमनुमानंद्विप्रकारमेवेतिदर्शि
यन्नाह तदनुमानंद्वेधा तद्द्वैविध्यमेवाह स्वार्थपरार्थभेदादितिस्वपरविप्रतिपत्तिनिरासफलत्वाद्विविधमेवेतिभावः स्वा
र्थानुमानभेदंदर्शयन्नाह स्वार्थमुक्तलक्षणंसाधनात्साध्यविज्ञानमनुमानमितिप्रागुक्तंलक्षणंयस्यतत्तथोक्तमित्य
र्थः द्वितीयमनुमानभेदंदर्शयन्नाह परार्थंतुतदर्थपरामर्शिवचनाज्ज्ञानमिति तस्यस्वार्थानुमानस्यार्थः साध्यसाध
नलक्षणः तंपरामृशतीत्येवंशीलंतदर्थपरामर्शितच्चतद्वचनंचतस्माज्जातमुत्पन्नंविज्ञानंपरार्थानुमानमिति ननु
वचनात्मकंपरार्थानुमानंप्रसिद्धंतत्कथंतदर्थप्रतिपादकवचनजनितज्ञानस्यपरार्थानुमानत्वमभिदधतानसंगृहीतमितिन
वाच्यंमचेतनस्यसाक्षात्प्रमितिहेतुत्वाभावेननिरुपचरितप्रमाणाभावात् मुख्यानुमानहेतुत्वेन तस्योपचरितानुमान
व्यपदेशोनबाध्यतएवंदेवोपचरितंपरार्थानुमानत्वंतद्वचनस्याबाध्यः आह तद्वचनमपितद्धेतुत्वादिति। उपचारोहि
मुख्याभावेसतिप्रयोजनेनिमित्तेचप्रवर्त्तते तत्रवचनस्यपरार्थानुमानत्वेनिमित्तंतद्धेतुत्वं तस्यप्रतिपाद्यानुमानस्यहे
तुस्तद्धेतुस्तस्यभावस्तत्त्वंतस्मान्निमित्तात्तद्वचनमपिपरार्थानुमानंहेतुर्यस्यतत्तद्धेतुस्तस्यभावस्तत्त्वंततस्तद्वचनमितितथेति

भेदेनप्रमाणद्वैप्रथमभेदंव्याख्यायेतरंव्याचष्टे परोक्षमितरदिति उक्तप्रतिपक्षमितरशब्दो ब्रूते: ततः प्रत्यक्षादितरदि
ति लभ्यते तच्च परोक्षमिति तस्य च सामग्रीस्वरूपे निरूपयन्नाह प्रत्यक्षादिनिमित्तं स्मृतिप्रत्यभिज्ञानतर्कानुमानागमभे
दमिति प्रत्यक्षादिनिमित्तमित्यादिशब्देन परोक्षमपि गृह्यते तच्च यथावसरं निरूपयिष्यते प्रत्यक्षादिनिमित्तं यस्येति
विग्रहः तत्र स्मृतिं क्रमप्राप्तां दर्शयन्नाह संस्कारोद्बोधनिबंधना तदित्याकारा स्मृतिरिति संस्कारस्योद्बोधः प्राक
स निबंधनं यस्याः सा तथोक्ता तदित्याकारा तदित्युल्लेखनी एवंभूता स्मृतिर्भवतीति शेषः उदाहरणमाह स देवदत्तो यथे
ति प्रत्यभिज्ञानं प्राप्तकालमाह दर्शनस्मरणकारणकं संकलनं प्रत्यभिज्ञानं तदेवेदं तत्सदृशं तद्विलक्षणं तत्प्रतियोगीत्या
दि अत्र दर्शनस्मरणकारणकत्वात् सादृश्यादिविषयस्यापि प्रत्यभिज्ञानत्वमुक्तं येषां तु सादृश्यविषयमुपमानाख्यं प्र
मांतरं तेषां वैलक्षण्यादिविषयं प्रमाणांतरमनुषज्येत तथा चोक्तं उपमानप्रसिद्धार्थसाधर्म्यात्साध्यसाधनं तद्वैधर्म्यात्
प्रमाणं किं स्यात्संज्ञिप्रतिपादनं इदमल्पं महद्दूरमासन्नं प्रांशु नेति वा व्यपेक्षातः समपेक्षेऽर्थे विकल्पः साधनांतरमिति
एषां क्रमेणोदाहरणं दर्शयन्नाह यथा स एवायं देवदत्तः गोसदृशो गवयः गोलक्षणो महिषः इदमस्माद्दूरं वृक्षोऽयमित्या

निसमर्थेकारणे कार्यस्यावश्यंभावात् अन्यथा क्रमेणापि सा ततो न स्यात् अथ स्वभावादसौ जगन्निर्मिमीते यथाग्निर्द
हति वायुर्वातीमतं तदपि बालभाषितमेव पूर्वोक्तदोषाः निवृत्तेः तथा हि क्रमवर्तिविवर्तजातमपि युगपदुत्पद्येता पेक्षणी
यस्य सहकारणो पि तत्साध्यत्वेन यौगपद्यसंभवात् उदाहरण वैषम्यं च वह्न्यादेः कदाचित्कत्वे स्वहेतुजनितस्य नियतश
क्त्यात्मकत्वोपपत्तेरन्यत्र नित्यव्यापिसमर्थैकस्वभावकारणजन्यत्वे तु देशकालप्रतिनियमस्य कार्ये दुरुपपादात् तदेवमाप्त
णो सिद्धो वेदानां तत्सुप्तप्रबुद्धावस्थाप्रतिपादनं परमपुरुषस्य महाभूतनिःश्वासिताभिधानं च गगनारविंदमकरंदव्या
वर्णनवदनवधेयार्थविशयत्वादुपेक्षामर्हति यच्चागमः प्रमाणं सर्वं वै खल्विदं ब्रह्मेत्यादि ऊर्णनाभ इत्यादि च तत्सर्वमु
क्तविधिना अद्वैते विरोधीति नावकाशं लभते न चापौरुषेय आगमो स्तीत्यग्रे प्रपंचइष्यते तस्मान्न पुरुषोत्तमो पि विचार
णं प्राचति प्रत्यक्षेतरभेदभिन्नममलं मानं द्विधैवोदितं देवैर्दीप्तगुणैर्विचार्यविधिसंख्याततेः संग्रहात् मा नानामि
ति तद्द्विगण्यमिहितं श्रीरत्ननंद्याह्वयैस्तद्व्याख्यानमतो विशुद्धधिषणैर्बोद्धव्यमाहतं मुखसंव्यवहाराभ्यां प्रत्यक्षमुपदर्शि
तं देवोक्तमुपजीवद्भिः सुरभिस्तापितम् ॥ इति परीक्षामुखस्य लघुवृत्तौ द्वितीयः समुद्देशः ॥ अथेदानीमुद्दिष्टे प्रत्यक्षेतर

दीति आदिशब्देन पयोंबुजदीहंसः स्यात् षड्पादे भ्रमरः स्मृतः सप्तपदे सुजतं ज्ञेयो विशमच्छदः पंचवर्णे भवेद्वृत्ते
मेचकाख्यं पृथुस्तनी युवतीभेक शृंगो पिंगडकः परिकीर्तितः शरभो प्यष्टभिः पादे हिंसः चारुसदान्वितः इत्येवमादिश
व्दश्रवणा तया विधानेन मरालादीनवलोक्य तथा सत्यापयति यदा तदा तत्संकलनमपि प्रत्यभिज्ञानमुक्तं दर्शनस्मरण
कारणत्वाविशेषात् परेषां तु तत्प्रमाणांतरमेवोपपद्यते उपमानादौ तस्यांतर्भावाभावात् अथाहो वसरप्राप्त इत्याह उ
पलंभानुपलंभनिमित्तं व्याप्तिज्ञानमूहः इदमस्मिन् सत्येव भवत्यसति न भवत्येवेति च उपलंभः प्रमाणमात्रमत्र गृ
ह्यते यदि प्रत्यक्षमेवोपलंभशब्देनोच्यते तदा साधनेष्वनुमेयेषु व्याप्तिज्ञानं न स्यात् अथ व्याप्तिः सर्वोपसंहारेण प्र
तीयते साकल्यमतीन्द्रियस्य साधनस्यातीन्द्रियेण साध्येन भवेदिति नैवं प्रत्यक्षविषये ह्यिवानुमानविशयेष्वपि व्याप्ते
रविरोधात् तल्लक्षणस्याप्रत्यक्षात्साभ्युपगमात् उदाहरणमाह यथाग्नावेव धूमस्तदभावेन भवत्येवेति चेत् इदानीम
नुमानं क्रमायातमिति तल्लक्षणमाह साधनात्साध्यविज्ञानमनुमानमिति साधनस्य लक्षणमाह साध्यविनाभावि
त्वेन निश्चितो हेतुरिति ननु त्रैरूप्यमेव हेतोर्लक्षणं तस्मिन्सत्येव हेतोरसिद्धादिदोषपरिहारोपपत्तेः तथा हि पक्ष

धर्मत्वमसिद्धत्वव्यवच्छेदार्थमभिधीयते सपक्षेसत्वंतु विरुद्धत्वापनोदार्थं विपक्षेचासत्वमेवानैकांतिकत्वव्युदासार्थ
मिति तदुक्तं हेतोस्त्रिष्वपिरूपेषु निर्णयस्तेन वर्णितः असिद्धविपरीतार्थव्यभिचारविपक्षतइति यदप्युक्तं अविनाभाव
नियमनिश्चयादेव दोषत्रयपरिहारोपपत्तेः अविनाभावो ह्यन्यथानुपपन्नत्वं तच्चासिद्धस्य न संभवत्येव अन्यथानु
पपन्नत्वमसिद्धस्य न सिध्यतीत्यभिधानात् नापि विरुद्धस्य तल्लक्षणस्योपपत्तिर्विपरीतेन निश्चिताविनाभाविनो
यथोक्तसाध्याविनाभावनियमलक्षणस्यानुपपत्तेः विरोधात् व्यभिचारिण्यपि न प्रकृतलक्षणावकाशः अतएव ततोन्य
थानुपपत्तिरेव श्रेयसी न त्रिरूपता तस्यां सत्यामपि यथोक्तलक्षणाभावे हेतोर्गमकत्वादर्शनात् तथाहि श्यामस्तत्पु
त्रादितरतत्पुत्रवदित्यत्र त्रैरूप्यसंभवेपि न गमकत्वमुपलक्ष्यते अथ विपक्षाद्व्यावृत्तिर्नियमवती तत्र न गमकत्वमिति
तदपि मुग्धविलसितमेव तस्या एवाविनाभावरूपत्वात् इतररूपसद्भावेपि तदभावे हेतोः स्वसाध्यसिद्धिं प्रति गमकत्वा
निष्टेः [illegible] प्रधानं लक्षणमक्षूणमुपलक्षणीयमिति तत्सद्भावे चेतररूपद्वयनिरपेक्षतया गमकत्वोपपत्तेश्च यथा संस
द्वैतवादिनोपि प्रमाणनिष्टानिष्टसाधनदूषणान्यथानुपपत्तेर्न चात्र पक्षधर्मत्वं सपक्षान्वयो वास्ति केवलमविनाभावमा

निरागमकत्वप्रतीतेः यदप्यपरस्तूक्तं परैः पक्षधर्मताभावेपि काकस्य कार्ष्ण्याद्धवलः प्रासाद इत्यस्यापि गमकत्वापत्तिरिति त
दप्यनेन निरस्तमन्यथानुपपत्तिबलेनैव पक्षधर्मस्यापि साधुत्वाभ्युपगमान्न चेह सास्ति ततो एव विनाभावहेतोः प्रधानं
लक्षणमभ्युपगंतव्यं तस्मिन्सत्यसति त्रिलक्षणत्वेपि हेतोर्गमकत्वदर्शनादिति न त्रैरूप्यं हेतुलक्षणमव्यापकत्वात् स
र्वं क्षणिकत्वे साध्ये सत्त्वादेः साधनस्य सपक्षे सतोपि स्वयं सौगतैर्गमकत्वाभ्युपगमात् एतेन पंचलक्षणत्वमपि यौ
गपरिकल्पितम् न हेतो रूपयति मियत्तस्याभिहितं बोद्धव्यं पक्षधर्मत्वे सत्यन्वयव्यतिरेकावबाधितविषयत्वमसत्प्रतिपक्ष
त्वं पंच चेति लक्षणानि तेषामप्यविनाभावप्रपंचतैवं बाधितविषयस्याविनाभावयोगात् सत्प्रतिपक्षस्य चेति साध्या
भात विषयत्वे नासम्यग्धेतुत्वाच्च यथोक्तपक्षविषयत्वाभावात् दोषेणैव दुष्टत्वात् अतः स्थितं साध्याविनाभावित्वे
न निश्चितो हेतुरिति इदानीमविनाभावभेदं दर्शयन्नाह सहचारिणोः व्याप्यव्यापकयोश्च सहभाव इति सहचारिणो
रूपरसयोः व्याप्यव्यापकयोश्च वृक्षत्वशिंशपात्वयोरिति सप्तम्या विषयो निर्दिष्टः क्रमभावनियमस्य विषयं दर्शयन्ना
ह पूर्वोत्तरचारिणोः कार्यकारणयोश्च क्रमभावः पूर्वोत्तरचारिणोः कृतिकोदयशकटोदययोः कार्यकारणयोश्च धूमधूमध्व

तयोः क्रमभावः नन्वेवंभूतस्याविनाभावस्य न प्रत्यक्षेण ग्रहणं तस्य संन्निहितविशयत्वात् नाप्यनुमानेन अशक्ता परानु
मानकं नयामि तेरेतुराश्रयत्वानवस्थावताराद् आगमादेरपि भिन्नविशयत्वेन सुप्रसिद्धत्वान्न ततोपि तत्प्रतिपत्तिरित्यो
कायामाह इष्टमबाधितमसिद्धं साध्यमिति अत्रापरे दूषणमाचक्षते आसनशयनभोजनपाननिध्रुवनादेरपीष्ट
त्वात्तदपि साध्यमनुशज्यत इति तेप्यतिबालिशाः अप्रस्तुतप्रलापित्वात् अत्र हि साधनविशयत्वेनेप्सितमिष्ट
मुच्यते इदानीं स्वाभिहितसाध्यलक्षणस्य विशेषणानि सफलपन्नसिद्धविशेषणसमर्थयितुमाह संदिग्धवि
पर्यस्ताव्युत्पन्नानां साध्यत्वं यथा स्यादित्यसिद्धपदं तत्र संदिग्धं स्थाणुर्वा पुरुषो वेत्यनवधारणेनोभयकोटिप्र
णमर्षि संशयाकलितं वस्तु उच्यते विपर्यस्तं तु विपरीतावभासविपर्यस्तानविशयभूतं रजतादि अव्युत्पन्नं तु नामजा
ते संख्यादिविशेषापरिज्ञानेणानीनविषयानवध्यवसायग्राह्यमेषां साध्यत्वप्रतिपादनार्थमसिद्धपदोपादान
मित्यर्थः अधुनेष्टाबाधितविशेषणद्वयस्य साफल्यं दर्शयन्नाह अनिष्टाध्यक्षादिबाधितयोः साध्यत्वं माभूदिति
बाधितवचनं अनिष्ठमीमांसकस्यानित्यः शब्दः प्रत्यक्षादिबाधितयोः साध्यत्वं श्रावणत्वादिः आदि

शब्देनानुमानागमलोकस्ववचनबाधितानां ग्रहणं चाकिंचित्करस्य हेत्वाभासस्य निरूपणावसरे स्वयमेव ग्रन्थकारः प्रप-
ञ्चयिष्यतीत्युपरम्यते तत्रासिद्धपदं प्रतिवाद्यपेक्षयैव द्रष्टव्यं पदं तु वाद्यपेक्षयेति विशेषमुपदर्शयितुमाह नचासिद्धवदि-
ष्टं प्रतिवादिनमिति अयमर्थो नहि सर्वं सर्वापेक्षया विशेषणमपि तु किंचित्कमुद्दिश्य भवतीति असिद्धवदिति व्यतिरे-
कमुखेनोदाहरणं यथाऽसिद्धं प्रतिवाद्यपेक्षया न तथेष्टमित्यर्थः कुत एतदित्याह प्रत्यायनाय हीच्छा वक्तुरेव इच्छया
खलु विषयीकृतमिष्टमुच्यते प्रत्यायनाय हीच्छा वक्तुरेवेति तच्च साध्यं धर्मः किं वा तद्विशिष्टो धर्मीति द्वैधे इदं दर्शयन्ना-
ह साध्यधर्मः क्वचित्तद्विशिष्टो वा धर्मी सोपस्काराणि वाक्यानि भवन्ति ततोऽयमर्थो लभ्यते व्याप्तिकालापेक्षया तु साध्यं ध-
र्मः क्वचित्प्रयोगकालापेक्षया तु तद्विशिष्टो धर्मी साध्यः अस्यैव धर्मिणो नामान्तरमाह पक्ष इति यावत् ननु धर्मधर्मिस-
मुदायः पक्ष इति पक्षस्वरूपस्य पुरातनैर्निरूपितत्वाद्धर्मिणस्तद्वचने कथं न राद्धान्तविरोध इति नैवं साध्यधर्माधारतया
विशेषः स्तस्य धर्मिणः पक्षत्ववचनेऽपि दोषानवकाशात् रचनावैचित्र्यमात्रेण तात्पर्यस्यानिराकृतत्वात्सिद्धान्ताऽवि-
रोधात् अत्राह सौगतः भवतु नाम धर्मी पक्षव्यपदेशभाक् तथापि सविकल्पबुद्धौ परिवर्तमान एव न वास्तवस्ततः सर्व एवा-

नुमानानुमेयव्यवहारो बुद्ध्यारूढेन धर्मधर्मिन्यायेन बहिः सदसत्त्वमपेक्षत इत्यभिधानादिति तन्निरासार्थमाह प्रसिद्धो
धर्मीति अयमर्थः नेयं विकल्पबुद्धिर्बहिरन्तर्वा नाशादिता लंभनभावा धर्मिणं व्यवस्थापयति तद्वास्तवत्वे न तदाधार
साध्यसाधनयोरपि वास्तवत्वानुपपत्तेः तद्धेतुः पारं पर्येणापि वस्तुव्यवस्था निबंधनत्वायोगात् ततो विकल्पेनान्येन वा
व्यवस्थापितः पर्वतादिर्विषयभावं भजन्ने धर्मितां प्रतिपद्यत इति स्थितं प्रसिद्धो धर्मीति तत्प्रसिद्धिश्च क्वचिद्विकल्प
तः क्वचित्प्रमाणतः क्वचिच्चोभयत इति नेकांतेन विकल्पादिरूढस्य प्रमाणप्रसिद्धस्य वा धर्मित्वं ननु धर्मिणो विक
ल्पात् प्रतिपत्तौ किं तत्र मित्याशंकयामाह विकल्पसिद्धे तस्मिन्सत्तेतरे साध्ये तस्मिन् धर्मिणि विकल्पसिद्धे सत्ता
व तदपेक्षयेतरासत्ता च ते द्वे अपि साध्ये सुनिर्णीतासंभवद्बाधकप्रमाणबलेन योग्यानुपलब्धिबलेन चेति शेषः अत्रो
दाहरणमाह अस्ति सर्वज्ञो नास्ति खरविषाणमिति सुगमं ननु धर्मिण्यसिद्धसत्ताको भावो भावोभयधर्मो नासिद्धविरुद्ध
नैकान्तिकत्वादनुमानविषयत्वायोगात् कथमनेनतरयोः साध्यत्वं तदुक्तं असिद्धो भावधर्मश्चेद्व्यभिचार्युभयाश्रितः
विरुद्धो धर्मो भावस्य सा सत्ता साध्यते कथमिति यदुक्तं मानसप्रत्यक्षे भावरूपस्यैव धर्मिणः प्रतिपन्नत्वात् कथम्

नचतात्त्विहेतौतत्सत्वस्यापिप्रतिपन्नत्वात् अर्थमनुमानं तदभ्युपेतमपिवैयात्याद्यदापरेणप्रतिपद्यते तदानुमानस्यस
फल्यात् नचमानसज्ञानाद्गगनकुसुमादेरपि सद्भावसंभावनतोतिप्रसंगः तज्ज्ञानस्य बाधकप्रत्ययव्यपाकृतसत्ताकव
स्तुविषयतयामानसप्रत्यक्षाभासत्वात् कथंतर्हि हेतुरगश्रृंगादेः धर्मित्वमितिनचोद्यं धर्मिप्रयोगकाले बाधकप्रत्ययानुदया
त् सत्वसंभावनोत्पत्तेः नचसर्वज्ञादौ साधकप्रमाणासत्वेन सत्वप्रतिसंशीतिः सुनिश्चितासंभवद्बाधकप्रमाणत्वेन सु
खादाविवसत्वनिश्चयात् तत्रसंशयायोगात् इदानीं प्रमाणोभयसिद्धे धर्मिणि किंसाध्यमित्याशंक्याह प्रमाणो
भयसिद्धेतुसाध्यधर्मविशिष्टतासाध्येइतिशब्दः प्राग्द्विवचनांतोप्यर्थवशादेकवचनतयासंबध्यते प्रमाणोभयंच
विकल्पद्वयंताभ्यांसिद्धे धर्मिणि साध्यधर्मविशिष्टता साध्या अयमर्थः प्रमाणप्रतिपन्नमपिवस्तुविशिष्टधर्माधारतया
विवादपदमारोहतीति साध्यतांनातिवर्तत इति एवमुभयसिद्धेपियोज्यं प्रमाणोभयसिद्धं धर्मिद्वयंक्रमेणदर्शयन्नाह अ
ग्निमानयंदेशः परिणामीशब्दइतियथेति देशोहिप्रत्यक्षेणप्रसिद्धः शब्दस्तूभयसिद्धः नहिप्रत्यक्षेणार्वाग्दर्शिभिरनिय
तदिग्देशकालावच्छिन्नाः सर्वेशब्दाः निश्चेतुंपार्यंते सर्वदर्शिनस्तुतन्निश्चयेपितंप्रत्यनुमानानर्थक्यात् प्रयोगकालापेक्ष
याधर्मविशिष्टधर्मिणः साध्यत्वमभिधायव्याप्तिकालापेक्षयासाध्यनियमंदर्शयन्नाह व्याप्तौतुसाध्यंधर्मएवेतिसुगमं

धर्मिणोपिसाध्यत्वे को दोषइत्यत्राह अन्यथातद्घटनादिति उक्तविपर्ययेन्यथाशब्दः धर्मिणः साध्यत्वे तद्घटनात् व्या
घटनादितिहेतुः नहिधूमदर्शनात् सर्वत्र पर्वतोग्निमानिति व्याप्तिः शक्याकर्तुंप्रमाणविरोधात् नन्वनुमानेपक्षप्रयोग
संभवात् प्रसिद्धोधर्मीत्यादिवचनमयुक्तंतस्य सामर्थ्यलब्धत्वात् तथापितद्वचनेपुनरुक्तप्रसंगात् अर्थादापन्नस्या
पिपुनर्वचनं पुनरुक्तमित्याभिधानादितिसौगतःतत्राह साध्यधर्माधारसंदेहापनोदाय गम्यमानस्यापिपक्षस्यवचनं सा
धर्मस्तस्याधारस्तत्रसंदेहोमहानसादिः पर्वतादिर्वेतितस्यापनोदोव्यवच्छेदः स्तदर्थं गम्यमानस्यापिसाध्यसाध
व्यस्तव्यापकभावप्रदर्शनेन्यथानुपपत्तेस्तदाधारस्यगम्यमानस्यापिपक्षस्यवचनंप्रयोगः अत्रोदाहरणमाह सा
ध्यसाधनधर्मावबोधनायपक्षधर्मोपसंहारवत् ॥ साध्येन विशिष्टोधर्मीपर्वतादिस्तत्रसाधनधर्मावबोधनायपक्षध
र्मोपसंहारवत् पक्षधर्मस्यहेतोरुपसंहारउपनयःस्तद्वत् इतिअयमर्थः साध्यव्याप्तसाधनप्रदर्शनेनतदाधारावगतावपि नि
यतधर्मिसंबंधिताप्रदर्शनार्थंयथोपनयस्तथासाध्यस्यविशिष्टधर्मिसंबंधितावबोधनायपक्षवचनमपीति किंचहेतुप्रयोगे
समर्थनाशस्यंवक्तव्यमसमर्थितस्याहेतुत्वायोगात् तथाचसमर्थनोपन्यासादेवहेतोः सामर्थ्यसिद्धत्वात् हेतुप्रयोगोनर्थ
कःस्यात् हेतुप्रयोगाभावेकस्यसमर्थनमितिचेत् पक्षःप्रयोगाभावेक्वहेतुवर्तनामितिसमानमेतत् तस्मात्कार्यस्वभावानुपलंभ

कीवा

भेदेनपक्षधर्मत्वादितिभेदेनचत्रिधाहेतुमुक्त्वासमर्थयमानेनपक्षप्रयोगोप्यभ्युपगंतव्यएवेति अमुमेवार्थमाह त्रिधा
हेतुमुक्त्वासमर्थयमानोनपक्षयतीति कोवावादीप्रतिवादीचेत्यर्थः किलार्थेवाशब्दः युक्त्यापक्षप्रयोगस्यावश्यंभावे
कः किलनपक्षयति पक्षंनकरोत्यपितुकरोत्येव किंकुर्वन् समर्थयमानः किंकृत्वाहेतुमुक्त्वैवनपुनरनुक्त्वेत्यर्थः समर्थ
नंहिहेतोरसिद्धत्वादिदोषपरिहारेण स्वसाध्यसाधनसामर्थ्यप्ररूपणावचनं तच्चहेतुप्रयोगोत्तरकालंपरेणांगीकृत
मित्युक्तेतिवचनं ननुभवतुपक्षःप्रयोगः स्तथापिपक्षहेतुदृष्टांतभेदेन अवयवमनुमानमितिसांख्यः प्रतिज्ञा
हेतूदाहरणोपनयभेदेनचतुरवयवमितिमीमांसकाः प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनभेदात्पंचावयवमितियौ
गः तन्मतमपाकुर्वन् स्वमतसिद्धमवयवद्वयमेवोपदर्शयन्नाह एतद्द्वयमेवानुमानांगं नोदाहरणमिति, एतयोः
पक्षहेत्वोः द्वयमेवनातिरिक्तमित्यर्थः एवकारेणोदाहरणादिव्यवच्छेदसिद्धावपिपरमतनिरासार्थं पुनर्नोदाहरण
मित्युक्तं तद्धिकिंसाध्यप्रतिपत्त्यर्थमुतस्विद्धेतोरविनाभावनियमार्थमाहोस्वित् व्याप्तिस्मरणार्थमितिविकल्प्यक्रमे र्थ
णद्वयन्नाह नहितत्साध्यप्रतिपत्तौयथोक्तस्यसाध्याविनाभावित्वेननिश्चितस्यहेतोर्व्यापारादिति द्वितीयविकल्पं
तदुदाहरणं साध्यप्रतिपत्तेरंगं कारणं इतिसंबन्धः तत्रसाध्यप्रतिपत्तौ यथोक्तस्यसा[illegible] [illegible]नाभावि[illegible]

प्रमाणान्तरा

क्रोशेयन्नाह तदविनाभावनिश्चयार्थं वा विपक्षे बाधकादेव तत् सिद्धेः तदितिवर्तते नेतिचतेनायमित्यर्थः तदुदाहरणं
साध्येनाविनाभावनिश्चयार्थं वा न भवतीति विपक्षे बाधकादेव तत् सिद्धेरविनाभावनिश्चयसिद्धेः किंच व्यक्ति
रूपं निदर्शनं तत्कथं सकलेन व्याप्तिं गमयेत् व्यक्त्यंतरेषु व्याप्त्यर्थं पुनरुदाहरणांतरं मृग्यं तस्यापि व्यक्तिरूपत्वे
न व्याप्तेरवधारयितुमशक्यत्वात् अपरापरदृष्टांतरापेक्षयामनवस्था स्यात् एतदेवाह व्यक्तिरूपं च निदर्शनं सामा
प्रतिपत्ताव
न्येन तु व्याप्तिस्तत्रापि तद्विषभिधानावस्थानं स्याद्दृष्टांतांतरापेक्षणात् तत्रापि उदाहरणेपि तद्विप्रतिपत्तौ सामा
न्यव्याप्तिविप्रतिपत्तावित्यर्थः शेषं व्याख्यानं तृतीयविकल्पे दूषणमाह नापि व्याप्तिस्मरणार्थं तथापि विधिहे
तुप्रयोगादेव तत्स्मृतेः गृहीतसंबंधस्य हेतुप्रदर्शनेनैव व्याप्तिसिद्धिरगृहीतसंबंधस्य दृष्टांतशतेनापि न तत्स्मरणम
मनुभूतविषयत्वात् स्मरणस्येति भावः तदेवमुदाहरणप्रयोगस्य साध्यार्थं प्रति नोपयोगित्वं प्रत्युत संशयहेतुत्व
मेवेति दर्शयति तत्परमभिधीयमानं साध्यधर्मिणि साध्यसाधन ने संदेहयति तदुदाहरणं परं केवलमभि
ध्य
धीयमानं साधर्मिणि साध्यसाधने संदेहयति संदेहवतीकरोति दृष्टांतः धर्मिणि साध्यव्याप्तिसाधनोपदर्शनि

वाक्य ति
पि साध्यधर्मिणी तन्निर्णयस्य कर्तुमशक्यत्वात् इतिशेषः अनुमेवार्थे व्यतिरेकमुखेन समर्थयमानः प्राह कुतोन्य
थोपनयनिगमने अन्यथासंशयहेतुत्वाभावे कस्माद्धेतोरुपनयनिगमने प्रयुज्येते अपरः प्राह उपनयनिगम
नयोरप्यनुमानांगत्वमेव तदप्रयोगे निस्वरूपसाध्यसंवित्तेरयोगादिति तन्निषेधार्थमाह नचैते तदंगे साध्यधर्मि
णि हेतुसाध्ययोर्वचनादेवासंशयात् ॥ उपनयनिगमने अपि वक्ष्यमाणलक्षणे नस्यानुमानस्यांगे न भवतः साध्यध
र्मिणि हेतुसाध्ययोर्वचनादेवेत्यवकारेण दृष्टांतादिकमंतरेणेत्यर्थः किंचाविधायापि दृष्टांतादिकं समर्थनं भवत्य
वश्यमसमर्थितस्याहेतुत्वादिति तदेवं वरं हेतुरूपमनुमानावयवो वास्तु साध्यसिद्धौ तस्यैवोपयोगान्नोदाहरणा
दिकमेतदेवाह समर्थनं वा वरं हेतुरूपमनुमानावयवो वास्तु साध्ये तदुपयोगादिति प्रथमो वाशब्द एवकारार्थे द्विती
यस्तु पक्षांतरसूचने शेषं सुगमं ननु दृष्टांतादिकमंतरेण मंदधियामवबोधयितुमशक्यत्वात् कथं पक्षहेतुप्रयोगमा
त्रेण तेषां साध्यप्रतिपत्तिरिति तत्राह बालव्युत्पत्त्यर्थं तत्त्रयोपगमे शास्त्र एवासौ न वादेऽनुपयोगादिति बालानाम
ल्पज्ञानां व्युत्पत्त्यर्थं तेषामुदाहरणादीनां त्रयोपगमे शास्त्र एवासौ तत्रयोपगमो न वादे नहि वादकाले शिष्याः व्युत्पा

ग्राः व्युत्पन्नानामेव तत्राधिकारादिति बालव्युत्पत्त्यर्थं तत्त्रयोपगम इत्यादिना शास्त्रेऽभ्युपगतमेवोदाहरणादि
त्रयमुपदर्शयति दृष्टांतो द्वेधा अन्वयव्यतिरेकभेदादिति दृष्टावंतौ साध्यसाधनलक्षणो धर्मो वन्वयमुखेन
तिरेकद्वारेण वा यत्र स दृष्टांत इत्यन्वर्थसंज्ञाकरणात् सद्वैविध्यमेवोपपद्यते तत्रान्वयदृष्टांतं दर्शयन्नाह साध्य
व्याप्तं साधनं यत्र प्रदर्श्यते सोन्वयदृष्टांतः साध्येन व्याप्तं नियतं हेतुः यत्र प्रदर्श्यते व्याप्तिपूर्वकतयेति भावः
तीयभेदमुपदर्शयति साध्याभावे साधनाभावो यत्र कथ्यते स व्यतिरेकदृष्टांतः असत्यसद्भावो व्यतिरेकः
नो दृष्टांतो व्यतिरेकदृष्टांतः साध्याभावे साधनस्याभाव एवेति सावधारणं दृष्टव्यं क्रमप्राप्तमुपनयस्वरूपनिरूप
ति हेतोरुपसंहार उपनयः। पक्ष इत्याद्याहारः तेनायमर्थः हेतोः पक्षधर्मतोपसंहार उपनय इति निगमनस्वरूपमुपदर्श प
यति। प्रतिज्ञायास्तु निगमनमिति उपसंहार इति वर्तते प्रतिज्ञाया उपसंहारः साध्यधर्मविशिष्टत्वेन प्रदर्शनं नि
मित्यर्थः ननु शास्त्रे दृष्टांतादयो वक्तव्या एवेति नियमानभ्युपगमात् कथं तत्र हि मिह सूरिभिः प्रपंचितमिति न चोद्यं
यमनभ्युपगमेपि प्रतिपाद्यानुरोधेन जिनमतानुसारिभिः प्रयोगपरिपाट्याः प्रतिपन्नत्वात् साचाज्ञाततत्स्वरूपैः कर्तुं

वा प्रस्तुतसाधकत्वमेव न बाधकत्वमित्यलमतिप्रसंगेन तथा सौगतस्य प्रमाणसंख्याविरोधिविध्वस्तबाधंतक्री
स्व्यमुपयैकृत एव नचैतत्प्रत्यक्षेण भवति साध्यसाधनयोर्व्याप्यकभावस्य साकल्येन प्रत्यक्षाविप्रत्यक्षाविषयत्वा
त् नहि तदस्मितोव्यापारान् कर्तुं शक्नोमि अविचारकत्वात् संनिहितविशयत्वाच्च नाप्यनुमाने तस्यापि देशादिवि
शयविशिष्टत्वेन व्याप्त्यविशयत्वात् तद्विषयत्वे वा प्रकृतानुमानांतरविकल्पद्वयानतिक्रमात् तत्र प्रकृतानुमानेन
व्याप्तिप्रतिपत्ताविनरेतराश्रयत्वप्रसंगः व्याप्तौ हि प्रतिपन्नायामानुमाननिर्विकल्पकत्वाल्लमासादयति तदात्म
लाभे च व्याप्तिप्रतिपत्तिरिति अनुमानांतरेणाविनाभावप्रतिपत्तावनस्थाचेत्तीपरपक्षचुप्रर्चंच मीति नानुमानगम्या
व्याप्तिः नापि संख्यादिपरिकल्पितैरागमोपमानार्थापत्त्यभावैः साकल्येनाविनाभावावगतिः तेषां समयसेगृहीत
सादृश्यान्यथाभूताभावविशयत्वेन व्याप्त्यविशयत्वात् परैस्तथानभ्युपगमाश्च अन्यप्रत्यक्षपृष्ठभावविकल्पा
त् साकल्येन साध्यसाधनभावप्रतिपत्तेर्नैप्रमाणांतरत्वमृगमित्यपरः सोपि न युक्तवादी विकल्पस्य ध्वस्तगृहीतवि
विशयत्वात् ध्वस्यापकत्वमाघे पक्षे दर्शनस्येव तदनंतरभाविनिर्णयस्यापि नियतविशयत्वेन व्याप्त्यगोच

रत्वात् द्वितीयपक्षेपि विकल्पद्वयमुपेत्यैकत एव तद्विकल्पज्ञानं प्रमाणमन्यथा वेति प्रथमपक्षे प्रमाणांतरम्
मंतव्यं प्रमाणद्वयेऽनंतर्भावात् उत्तरपक्षे तु न ततोनुमानव्यवस्था न हि व्याप्तिज्ञानस्याप्रामाण्ये तत्पूर्व
मनुमानं प्रमाणमास्कंदति संदिग्धादिलिंगादप्युत्पाद्यमानस्य प्रामाण्यप्रसंगात् ततो व्याप्तिज्ञानं सविक
मपि संवादकं च प्रमाणद्वयादन्यदभ्युपगम्यमिति । न सौगताभिमतप्रमाणसंख्यानियमः एतेनानुपलं
त्कारणव्यापकानुपलंभाच्च कार्यकारणव्यापकभावसंवित्तिरिति वदन्नपि प्रयुक्तः अनुपलंभस्य प्रत्यक्षवि
शेषत्वेन कारणाद्यनुपलंभस्य च लिंगत्वेन तज्जनितस्यानुमानत्वात् प्रत्यक्षानुमानाभ्यां व्याप्तिग्रहणपक्षोपक्षि
प्तानुसंगात् एतेन प्रत्यक्षफलेनोहापोहविकल्पज्ञानेन व्याप्तिप्रतिपत्तिरित्यप्यपास्तं प्रत्यक्षफलस्यापि प्रत्य
क्षानुमानयोरन्यतरत्वे व्याप्तेरविषयीकरणात् तदन्यत्वे च प्रमाणांतरत्वमनिवार्यमिति अथ व्याप्तिविक
ल्पत्वान्न प्रामाण्यमिति न युक्तं फलस्यानुमानलक्षणफलहेतुतया प्रमाणत्वाविरोधित्वात् यथा संनिकर्षफ
लस्यापि विशेषणज्ञानस्य विशेष्यज्ञानलक्षणफलापेक्षया प्रमाणत्वमिति नैयायिकाभ्युपगतोहापोहवि

रूपादिगोचरचारित्वेन चरितार्थत्वाच्च नाप्यदृष्टसहकारिसव्यपेक्षमिंद्रियमेकत्वविशयमुक्तदोषादेव किंचादृष्टसंस्
दिसव्यपेक्षादेवात्मनः स्वबुद्धिज्ञानमिति किंन कल्प्यंते दृश्यंते हि स्वप्नसारस्वतचांडालिकादिविद्यासंस्कृतादात्मनो वि
शिष्टज्ञानोत्पत्तिरिति न चांजनादिसंस्कृतमपि चक्षुरतिशयमुपलक्षत इति चेत् न तस्य स्वार्थानतिक्रमेणैवातिश
योपलंभेन विशयांतरग्रहणलक्षणातिशस्य यथा चोक्तं यत्राप्यतिशयो दृष्टः स स्वार्थानतिलंघनात् दूरसूक्ष्मा
दिदृष्टौ स्या योगोजैनं प्राह्न्न रूप श्रोत्रवृत्तितः इति नन्वयं वार्तिकस्य सर्वज्ञप्रतिषेधपरत्वाद्विशमो दृष्टांत इति
चेन्न इंद्रियाणां विशयांतरप्रवृत्तावतिशयाभावमात्रे सादृश्यात् दृष्टांतत्वोपपत्तेः नहि सर्वो दृष्टांतधर्मो दार्ष्टांति
के भवितुमर्हत्यन्यथा दृष्टांत एव न स्यादिति ततः स्थितं प्रत्यक्षानुमानाभ्यामर्थांतरप्रत्याभिज्ञानं सामग्रीस्वरूपभेदा
दिति न चैतदप्रमाणं ततोर्थं परिच्छिद्य प्रवर्तमानस्यार्थक्रियायामविसंवादात् प्रत्यक्षवदिति न चैकत्वापलापे बंध
मोक्षादिव्यवस्था अनुमानव्यवस्था वा एकत्वाभावे बहुस्येव मोक्षादेर्गृहीतसंबंधस्येव लिंगस्यादर्शनादनुमानस्य
च व्यवस्थायोगादिति न चास्य विशये बाधकप्रमाणसद्भावादप्रामाण्यं न हि विषये प्रत्यक्षस्य लैंगिकस्य चाप्रवृत्तेः प्रवृत्तौ

त्यक्षाभिज्ञानमपि सौगतीयप्रमाणसंख्यां विघटयत्येव तथापि प्रत्यक्षानुमानयोरन्तर्भावात् ननु तदितिस्म
रणं मिदमिति प्रत्यक्षमिति ज्ञानद्वयमेव नताभ्यां विभिन्नं प्रत्यभिज्ञानाख्यमेवयं प्रतिपद्यमाने प्रमाणान्तरमुपल
भामहे ततः कथं तेन प्रमाणसंख्याविघटनमिति तदप्यघटितमेव यतः स्मरणप्रत्यक्षाभ्यां प्रत्यभिज्ञानविषय
स्यार्थस्य गृहीतमशक्यत्वात् नापि प्रत्यक्षेणातस्य वर्तमानविवर्तवर्तित्वात् यदप्युक्तं ताभ्यां भिन्नमन्यद्ज्ञानं
नास्तीति तदप्ययुक्तमभेदपरामर्शरूपतया भिन्नस्यैवावभासनात् नच तयोरन्यतरस्य वाभेदपरामर्शात्मक
त्वमस्ति विभिन्नविषयत्वात् नचैतरस्य वाभेदपरामर्शात्मकत्वमस्ति विभिन्नविषयत्वात् नचैतत्प्रत्यक्षेतभव
त्यनुमाने वा तयोः पुरोवस्थितार्थविषयत्वेनानुभूतलिंगसंभाविषयत्वेन च॥ पूर्वापरविकारव्याप्यैकत्वाविषयत्वात् न
पि स्मरणेनेनापि तदेकत्वस्याविषयीकरणात् अथ संस्कारस्मरणसहकृतमिन्द्रियमेव प्रत्यभिज्ञानं जनयतीन्द्रिय विना
जं चाध्यक्षमेवेति न प्रमाणान्तरमित्यपरः सोप्यतिबालिश एव स्वविषयाभिमुख्येन प्रवर्तमानस्येन्द्रियस्य सहकारिशत
समवधानेपि विषयान्तरप्रवृत्तिलक्षणातिशयायोगात् विषयान्तरं चातीतसांप्रतिकावस्थाव्याप्यैकद्रव्यमिंद्रियाणां

तः प्रतीतत्वान्न ततोऽनुमानं तद्धि भावे नैरवद्ये हेतोर्व्यभिचारः अप्रतिभासमानत्वेऽपि तद्व्यवस्थाभावात् ततो नानुमानमिति
अथानाद्यविद्याविजृंभितत्वात्सर्वमेतदसंबंधमित्यनल्पतमोविलसितं अविद्याया अप्युक्तदोषानुषंगात् सकलविक
ल्पविकलत्वात्तस्या नैव दोष इत्यप्यभिधानमात्रम् केनापि रूपेण तस्याः प्रतिभासाभावे तत्स्वरूपानवधारणात् ।
अपरमन्यत्र विस्तरेण देवागमालंकारे तमिति नेह प्रतन्यते यच्च परब्रह्मविवर्तत्वमखिलभेदानामित्युक्तं तत्राप्येकरूपे
णान्वितत्वं हेतुरन्वेत्रन्वीयमानद्वयाविनाभावित्वेन पुरुषाद्वैतं प्रतिबध्नातीति स्वेष्टविघातकारित्वाद्विरुद्धः अन्वित
त्वमेकहेतुके घटादावनेकहेतुके स्तंभकुंभांभोरुहादावप्युपलभ्यत इत्यनैकान्तिकः किमर्थं चेदं कार्यमसौ विदधाति ।
अन्येन प्रयुक्तत्वात् कृपावशात् क्रीडावशात् स्वभावाद्वा अन्येन प्रयुक्तत्वे स्वातंत्र्यहानिर्द्वैतप्रसंगश्च कृपावशादितिमीत
रं कृपायां दुःखितानामकरणप्रसंगात् परोपकरणनिष्ठत्वात् तस्याः सृष्टेः प्रागनुकंपाविषयप्राणिनामभावाच्च न
सा युज्यते कृपापरस्य प्रलयविधानायोगाच्च अदृष्टवशात् तद्विधाने स्वातंत्र्यहानिः कृपापरस्य पीडाकारणादृष्टव्यपेक्षा
योगाच्च क्रीडावशात् प्रवृत्तौ न प्रभुत्वं क्रीडोपायव्यपेक्षणाद्बालकवत् क्रीडोपायस्य तत्साध्यस्य च युगपदुत्पत्तिप्रसंगश्च स

गमोप्यस्ति उदगेनाभद्रवांशूनां चन्द्रकांतद्रवांभसां प्ररोहणमिव ब्रह्मणः सहेतुः सर्वजन्मनामिति तदेतन्मदिरा
गद्गदतोदितमेव मदनकोद्रवाद्युपयोगजनितव्यामोहमुग्धविलसितमिव निखिलमवभासते विचारासहत्वा
तथाहि यत्प्रत्यक्षस्य सताविधायकत्वमभिहितम् तत्र किं निर्विशेषसत्ताविधायकत्वं सविशेषसत्तावबोधकत्वं वा न ता
दाद्यः पक्षः सत्तायाः सामान्यरूपत्वाद्विशेषनिरपेक्षतयानवभासनात् शाबलेयादिविशेषानवभासने गोत्वा
नवभासवत् निर्विशेषं हि सामान्यं भवेच्छशविषाणवदित्यभिधानात् सामान्यरूपत्वं च सत्तायाः तत्सदित्यन्वय
विषयत्वेन सुप्रसिद्धमेव अथ पाश्चात्यः पक्षः कक्षीक्रियते तदा न परमपुरुषसिद्धिः परस्परव्यावृताकारविशेषा
मध्यक्षतोवभासनात् यदपि साधनमभ्यधायि प्रतिभासमानत्वं तदपि न साधु विचारासहत्वात् तथाहि प्रतिभा
नत्वं स्वतः परतो वा न तावत्स्वतो सिद्धत्वात् परतश्चेद्विरुद्धं परतः प्रतिभासमानत्वं हि परं विना नोपपद्यते प्रतिभा
मात्रमपि न सिद्धिमधिवसति तस्य तद्विशेषनान्तरीयकत्वात् तद्विशेषाभ्युपगमे द्वैतप्रसक्तिः किं च धर्मिहेतुदृष्टान्ता
मानोपायभूताः प्रतिभासान्तर्वर्त्तिनः प्रथमपक्षे प्रतिभासान्तः प्रविष्टः प्रतिभासिवहिर्भूता वा यद्याद्यः पक्षस्तदा साध्यं

नापि ब्रह्मणः। तस्यापि सद्भावावेदकप्रमाणाभावात् न तावत्प्रत्यक्षं तदावेदकमविप्रतिप्रसंगात् नचानुमानमवि

नाभाविलिंगाभावात् ननु प्रत्यक्षं तद्ग्राहकमस्त्येवाक्षविस्फालनानंतरं निर्विकल्पकस्य सन्मात्रविधिविषयतयोत्प

त्तेः सत्तायाश्च परब्रह्मरूपत्वात् तथा चोक्तं अस्ति ह्यालोचनाज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकं बालमूकादिविज्ञानसदृशं

शुद्धवस्तुजं नच विधिवत् परस्परव्यावृत्तिरप्यध्यक्षतः प्रतीयते इति द्वैतसिद्धिः तस्य निषेधाविषयत्वात् तथा चोक्तं

आहुर्विधातृ प्रत्यक्षं न निषेद्धृ विपश्चितः नैकत्वे आगमस्तेन प्रत्यक्षेण न बाध्यते अनुमानादपि तत्सद्भावो विभाव्य

त एव तथाहि ग्रामारामादयः पदार्थाः प्रतिभासांतः प्रविष्टाः प्रतिभासमानत्वात् यत्प्रतिभासते तत्प्रतिभासांतः

प्रविष्टं यथा प्रतिभासस्वरूपं प्रतिभासंते च विवादापन्ना इति तदागमतोपि पुरुष एवेदं यद्भूतं यच्च भाव्यमिति व

हुलमुपलंभात् सर्वं वै खल्विदं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन। आरामं तस्य पश्यंति नतं पश्यति कश्चनेति श्रुतेश्च ननु प

रब्रह्मण एव परमार्थसत्त्वे कथं घटादिभेदोवभासते इति नचोद्यं सर्वस्यापि तद्विवर्ततयावभासनात् नचाशेषभेदस्यत

द्विवर्तत्वमसिद्धं प्रमाणप्रसिद्धत्वात् तथाहि विवादाध्यासितं विश्वमेककारणपूर्वकमेकरूपान्वितं च निखिलं वस्तिति

नुविधायित्वं च कारणमात्रापेक्षया यदीष्यते तदा विरुद्धं साधनं कारणविशेषापेक्षया चेदितरेतराश्रयत्वं सिद्धे हि कारणविशेषे बुद्धिमती तदपेक्षया कारणव्यापारानुविधायित्वं कार्यत्वं ततः तद्विशेषसिद्धिरिति संनिवेशविशिष्टत्वमचेतनोपादानत्वं चोक्तदोषदुष्टत्वान्न पृथक्चिंत्यते स्वरूपभागासिद्धत्वादेस्तत्रापि सुलभत्वात् विरुद्धाश्चामी हेतवो दृष्टांतानुग्रहेण सशरीरासर्वज्ञपूर्वकत्वसाधनात् न धूमात्पावकानुमानेप्ययं दोषः तत्र तार्णपार्णादिविशेषाधारानिमात्रव्याप्तधूमस्य दर्शनात् नैवमत्र सर्वज्ञाकर्तृविशेषाधिकरण तत्सामान्येन कार्यत्वस्य व्याप्तिः सर्वज्ञस्य कर्तुरेतोनुमानात्प्रागसिद्धत्वात् व्यभिचारिणश्चामी हेतवः बुद्धिमत्कारणमंतरेणापि विद्युदादीनां प्रादुर्भावसंभवात् सुप्ताद्यवस्थायामबुद्धिपूर्वकस्यापि कार्यस्य दर्शनात् तदवस्थतत्रापि भर्गाख्यं कारणमस्तीति मुग्धविलसितं तद्व्यापारस्याप्यसंभवादशरीरत्वाज्ज्ञानमात्रेण कार्यकारित्वाघटनादिच्छाप्रयत्नयोः शरीराभावेऽसंभवात् दर्शनवश्च पुरातनैर्विस्तरेणाभिहित आप्तपरीक्षादौ अतः पुनरत्र नोच्यते यच्च महेश्वरस्य क्लेशादिभिरपरामृष्टत्वं निरतिशयत्वमैश्वर्याधिपतित्वं तत्सर्वमपि गगनाब्जसौरभ्यावर्णनमिव निर्विषयत्वादुपेक्षामर्हति ततो न महेश्वरस्याशेषत्वं तत्त

अथप्रथमपक्षेअवयवसामान्येनानेकांतात् द्वितीयपक्षेसाध्याविशिष्टत्वात् अथसंन्निवेशएवसावयवत्वंतच्चघटादि
वत् पृथिव्यादावुपलभ्यतइतिभूत्वाभावित्वमभिधीयते तदप्यपेशलं संन्निवेशस्यापिविचारासहत्वात् सद्यवयव
संबंधोभवेद्रचनाविशेषोवा यद्यवयवसंबंधस्तदागमनादिनानेकांतः सकलमूर्तिमद्द्रव्यसंबंधस्याप्युपचरितत्वान्न
र्वगतत्वमप्युपचरितंस्यात् श्रोत्रस्यार्थकारित्वंनचस्यात् उपचरितप्रदेशरूपत्वात् धर्मादिनासंस्कारानततःसंस
युक्तं उपचरितस्यासद्रूपस्यतेनोपकारायोगात् खरविशाणस्येवतनोनकिंचिदेतत् अथरचनाविशेषः तदापरमा
णुभागासिद्धत्वं तदवस्थमेवेति नाभूत्वाभावित्वंविचारंसहते नाप्यक्रियादर्शिनोपिकृतबुद्धिउत्पादकत्वं तद्धिकृत
समयस्यवाभवेत् कृतसमयस्यचेत् गगनादेरपिबुद्धिमद्धेतुकत्वंस्यात् तत्रापिखननोत्सेचनात् कृतमितिगृहीतसंके
स्यकृतबुद्धिसंभवात् सामिथ्येतिचेत् वदीयापिकिंनस्यात् बाधासद्भावस्यप्रतिप्रमाणाविरोधस्यचान्यत्रापिक
र्तुरग्रहणात् क्षित्यादिकंबुद्धिमद्धेतुकत्वंनभवति अस्मदाद्यनवग्राह्यपरिमाणाधारत्वात् गगनादितिप्रमाणस्यस
धारणत्वात् तन्नकृतसमयस्यकृतबुद्ध्युत्पादकत्वेनाप्यकृतसमयस्यासिद्धत्वात् अविप्रतिसंगाच्चकारणव्यापारा

भेतदुपादानमित्यपिवांतुंवस्तूत्पादपेक्षया अभिव्यक्तेरघटनात् वस्त्वपेक्षयाभिव्यक्तौकारणसंपातात्प्रागपिकार्यवस्तु
सद्भावप्रसंगात् उत्पादस्याप्यभिव्यक्तिरसंभाव्या स्वकारणसत्तासंबंधलक्षणस्योत्पादकस्यापिकारणव्यापारात्
प्राक्सद्भावेवस्तुसद्भावप्रसंगात् नह्युक्षरणत्वाद्वस्तुसत्वस्यप्राक्सतएवहिकेनचित्तिरोहितस्याभिव्यंजकेनाभि
व्यक्तिस्तमस्ति रोहितस्यघटस्येवप्रतिपादितेति तन्नाभिव्यक्त्यर्थंकारणोपादानंयुक्तं तन्नस्वकारणसत्तासंबंधः
कार्यत्वंनाप्यभूत्वाभावित्वं तस्यापिविचारासहत्वात् अभूत्वाभावित्वंहि भिन्नकालक्रियाद्वयाधिकरणभूते कर्तरिसि
द्धमसाध्यंत्वेकांतपदविशेषितवाक्यार्थत्वात् भुक्त्वाव्रजति इत्यादिवाक्यार्थवत् नचात्रभावनाभवनयोराधारभूतस्य
कर्तुरनुभवोस्ति अभवनाधारस्याविद्यमानत्वेनभावनाधारस्यचविद्यमानतया भावाभावस्योरेकाश्रयविरोधात् अ
विरोधेचतयोपर्यायमात्रेणैवभेदोनवास्तवइति अस्तुवा यथाकथंचिदभूत्वाभावित्वं तथापितन्वादेःसर्वदर्शनाभ्युपगमा
द्वासिद्धं नहिमहीधराकूपारारामादयः प्रागभूत्वाभवंतोभ्युपगम्यंते पैतेस्तेषांतैः सर्वदावस्थानाभ्युपगमात् अथ
सावयवत्वेनतेषामपिसादित्वंप्रसाध्यते तदप्यशिक्षितलक्षितं अवयववृत्तेरवयवैरारभ्यत्वेनचसावयवत्वानुपपत्तेः

समुत्पन्नानां भवेदुत्पद्यमानानां सत्तासमवायो न तावदसतां खरविषाणादेरपि तत्प्रसंगात् सतो चेत् सत्तासमवायात् स्व

तो वा न तावत्सत्तासमवायादनवस्थाप्रसंगात् प्रागुक्तविकल्पद्वयानतिवृत्तेः स्वतः सतोनुसत्तासमवायानर्थक्ये अथोत्प

द्यमानानां सत्तासंबंधः नित्यसंबंधयोरेककालत्वाभ्युपगमादितिमतं तदा सत्तासंबंध उत्पादाद्भिन्नः इति यदि भिन्नस्तदो

त्पत्तेरसत्त्वाविशेषादुत्पत्त्यभावयोः किंकृतो भेदः अथोत्पत्तिसमाक्रांतवस्तुसत्त्वेनोत्पत्तिरपि तथा व्यपदिश्यते इति मतं तद

प्युत्पत्तिजाग्यवलितमेवोत्पत्तिसत्त्वं प्रतिसत्त्वं प्रति विवादे वस्तुसत्त्वस्यातिदुर्घटत्वात् इतरेतराश्रयदोषश्च इत्युत्पत्तिसत्त्वव

स्तुनि तदेककालीनसत्तासम्बंधावगमस्तदवगमे च तत्रत्यसत्त्वेनोत्पत्तिसत्त्वनिश्चय इति अथैतद्दोषपरिजिहीर्षया तयोरैक्य

मभ्यनुज्ञायते तर्हि तत्संबंध एव कार्यत्वमिति ततो बुद्धिमद्धेतुकत्वे गगनादिभिरनेकांतः एतेन स्वकारणसंबंधोपि चिंतितः उ

भयसंबंधकार्यत्वमिति भक्तिः सापि न युक्ता तत्संबंधस्यापि कदाचित्कत्वे समवायस्यानियमत्वप्रसंगात् घटादिवत् अकदा

चित्कत्वे सर्वदोपलंभः प्रसंगः अथ वस्तुत्पादककारणानां संनिधानाभावान्न सर्वदोपलंभनप्रसंगः ननु वस्तुसंबंधे कारणा

नां व्यापारः उत्पादश्च स्वकारणसत्तासमवायः स च सर्वदाप्यस्ति इति तदर्थं कारणोपादानमनर्थकमेव स्यात् अभिव्यत्य

त्वादीनामुपलंभात् अथ तादृशः प्रासादादेः संनिवेशविशेषो दृष्टान्ततादृशस्य कस्यचिदप्यभावात् सातिशयं सा
हि सातिशयं कर्त्तारं गमयति प्रासादादिवत् नच दृष्टकर्तृकादृष्टकर्तृकाभ्यां बुद्धिमन्तमितेतरत्वसिद्धिः कृत्रिममणिमुक्ता
दिभिर्व्यभिचारात् एतेनाचेतनोपादानत्वादिकमपि समर्थितमिति सूक्तं बुद्धिमद्धेतुकत्वं तनश्च सर्ववेदित्वमिति तदे
वमनुमानमुद्राविणादेरिद्रवचनमेव कार्यत्वादेरसम्यग्धेतुकत्वेन तज्जनितस्य मिथ्यारूपत्वात् तथा हि कार्यत्वं स्वका
रणसत्तासमवायः स्यादभूत्वा भावित्वमक्रियादर्शिनापि कृतबुद्ध्युत्पादकत्वं कारणव्यापारानुविधायित्वं वास्यादन्य
तराभावात् अथाद्यः पक्षः तदा योगिनामशेषकर्मप्रक्षयपक्षांतःपातिनि हेतोः कार्यत्वलक्षणस्य प्रवृत्तेर्भागासिद्धं
नच तत्र सत्तासमवायः स्वकारणसमवायो वास्ति तस्य प्रध्वंसरूपत्वेन सत्तासमवाययोरभावात् सत्ताया
गुणक्रियाधारत्वाभ्यनुज्ञानात् समवायस्य च परैः द्रव्यादिपंचपदार्थवृत्तियोगःत्वाभ्युपगमात् अथाभावपरित्यागेन
भावैकस्यैव क्रियादाध्यासितस्य पक्षीकरणान्नायं दोषः प्रवेशभागिति चेत् न हि मुक्त्यर्थिनां तदर्थमीश्वराराधनमनर्थकमेव
स्यात् तत्र स्यात् किंचित्करत्वात् सत्तासमवायस्य विचारमधिरोहतः शतधा विशीर्यमाणत्वात् स्वरूपासिद्धं च कार्यत्वं

संबाहुभ्यां धमति संपतत्रैर्द्यावाभूमी जनयन् देव एकः तथा व्यासवचनं च अज्ञो जंतुरनीशोऽयमात्मनः सुख
दुःखयोः ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गं वाश्वभ्रमेव वा न चाचेतनेनैव परमाण्वादिकारणैः पर्याप्तत्वाद्बुद्धिमतः का
रणस्यानर्थक्यं अचेतनानां स्वयं कार्योत्पत्तौ व्यापारायोगात् तुर्यादिवत् न चैवं चेतनस्यापि चेतनांतरपूर्वकत्वा
दनवस्था तस्य सकलपुरुषज्येष्ठत्वान्निरतिशयत्वात् सर्वज्ञबीजस्य क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टत्वादनादि
भूतानश्वरज्ञानसंभवाच्च यदाह पतंजलिः क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषः सर्वज्ञः सपूर्वेषामपि गुरुः का
लेनविच्छेदादिति च ऐश्वर्यमप्रतिहतं सहजो विरागः तृप्तिर्निसर्गजनिता वशितेन्द्रियेषु आत्यंतिकं सुखम
नावरणा च शक्तिर्ज्ञानं च सर्वविषयं भगवतस्तवैव स्युरवधूतवचनाच्च न चात्र कार्यत्वमसिद्धं सावयवत्वेन कार्यत्व
सिद्धं विपक्ष एववृत्त्यभावात् नाप्यनैकांतिकं विपक्षे परमाण्वादावप्रवृत्तेः प्रतिपक्षसिद्धिनिबंधनस्याभावात् न
प्रकरणसमं अथ तन्वादिकं बुद्धिमद्धेतुकं न भवति दृष्टकर्तृकप्रासादादिलक्षणत्वादाकाशादिवदित्यस्त्येव प्र
तिपक्षसाधनमिति चेन्नैतत्फल्गु हेतोरसिद्धत्वात् सन्निवेशविशिष्टत्वेन प्रासादादिसमानजातीयत्वेन त

ज्ञस्मरणे च सर्वज्ञेनास्तिताज्ञानमभावप्रमाणं युक्तं नान्यथा नकस्यचिदर्वाग्दर्शिनस्त्रिजगत्त्रिकालज्ञानमुप
सर्वज्ञस्यातीन्द्रियस्य वा सर्वज्ञत्वं हि चेतोधर्मस्तथा सतीन्द्रियं तदपि न प्राकृतपुरुषविषयं इति कथमभावप्रमाण
यमासादयेत् असर्वज्ञस्य तदुत्पादसामग्र्या असंभवात् असंभवे तथा ज्ञातुरेव सर्वज्ञत्वमिति अत्राधुना तद्
वसाधनमित्यपि न युक्तं सिध्यसाध्यतानुषंगात् ततः सिद्धं मुख्यमतीन्द्रियज्ञानमशेषतो विशदं सार्वज्ञज्ञानस्या
तीन्द्रियत्वाच्चक्षुराद्यदर्शनं तद्रसास्वादनदोषोपि परिहृत एव कथमतीन्द्रियज्ञानस्य वैशद्यमिति चेत् तथा सत्य
स्वप्नज्ञानस्य भावनाज्ञानस्य चेति दृश्यते हि भावनाबलादतद्देशवस्तुनोपि विशददर्शनमिति पिहिते कारागारे
सिच सूचीमुखाग्रदुर्भेद्ये मयि च निमीलिते नयने तथापि कान्ताननं व्यक्तमिति बहुलमुपलंभात् ननु च नावरणविश्ले
शेषजत्वमपि तु तनुकरणभुवनादिनिमित्तत्वेन न चाप्रतत्वादीनां बुद्धिमद्धेतुकत्वमसिद्धमनुमानादेस्तस्य सुप्रसिद्ध
त्वात् तथा हि विकल्पादिकरणभावापन्नं पर्वीपर्वततरुतन्वादिकं बुद्धिमद्धेतुकं कार्यत्वादचेतनोपादानत्वात्संनिवेश
शिष्टत्वाद्वा वस्त्रादिवदिति आगमोपि तदावेदकः श्रूयते विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतो बाहुरुत विश्वतः यात्

कमिति सिद्धं सकलपदार्थसाक्षात्कारित्वं कस्यचित्पुरुषस्यातोऽनुमानादिति न प्रमाणपंचकाविषयत्वमशेषज्ञस्य अथा
स्मिन्ननुमानेऽर्हतः सर्वविन्त्वमनर्हतो वा अनर्हतश्चेदर्हद्वाक्यमप्रमाणं स्यात् अर्हतश्चेत्सोऽपि नश्रुत्यासामर्थ्येनवावगंतु
पार्यते स्वशक्त्यादृष्टांतानुग्रहेणवाहेतोः पक्षांतरेऽपितुल्यवृत्तित्वादिति तदेतत्परेशांस्वबधायकृत्योत्थापनमेववि
धिनिशेधप्रश्नस्य सर्वज्ञसामान्याभ्युपगमपूर्वकत्वात् अन्यथा न कस्याप्यशेषज्ञत्वमित्येवं वक्तव्यं प्रसिद्धानुमानेष्व
स्य दोषस्य संभवो न जात्यंतरत्वाच्च तथाहि नित्यः शब्दः प्रत्यभिज्ञायमानत्वादित्युक्ते व्यापकः शब्दो नित्यः नि
त्यः प्रसाध्यते अव्यापको वा यद्यव्यापकः तदाव्यापकत्वे नोपकल्पमानो न किंचिदर्थं पुष्णाति अथ व्यापकः
सोऽपि नश्रुत्यासामर्थ्येनवावगम्यते स्वशक्त्यादृष्टांतानुग्रहेणवा पक्षांतरेऽपितुल्यवृत्तित्वादिति सिद्धमतो निर्दोषात्सा
धनाद्शेषज्ञत्वमिति यच्चाभावप्रमाणसत्ताकवलितमशेषज्ञस्येति यदुक्तमेवानुमानस्य तद्ग्राहकस्य सद्भावे सति प्रमा
णपंचकाभावमूलस्याभावप्रमाणस्योत्थानायोगात् गृहीत्वा वस्तुसद्भावं स्मृत्वा च प्रतियोगिनं मानसं नास्तिताज्ञा
नं जायतेक्षानपेक्षयेति वचनात् कं दर्शनं तथा च कालत्रयत्रिलोकलक्षणवस्तुसद्भावग्रहणे अन्यथान्यदाग्रहीतसर्वे

शक्तेः मदिरामदनकोद्रवादिभिरावरणोपपत्तेः नचेंद्रियस्यैवावरणमिन्द्रियाणामचेतनानामप्यनावृतप्रसक्त्वा
त् स्मृत्यादिप्रतिबंधायोगात् नापि मनसस्तेषावरणमात्मव्यतिरेकेणापरस्य मनसो निषेत्स्यमानत्वात् ततो नामू
र्तस्यावरणाभावः अतो नासिद्धं तद्ग्रहणस्वभावत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबंधप्रत्ययत्वं नापि विरुद्धं विपरीतनि
श्चिताविनाभावाभावात् नाप्यनैकांतिकं देशतः सामस्त्येन वा विपक्षे वृत्त्यभावात् विपरीतार्थोपस्थाभावात् अ
थेदमस्त्येव विवादापन्नः पुरुषो नाशेषज्ञो वक्तृत्वात् पुरुषत्वात्पाण्यादिमत्वाच्च रथ्यापुरुषवदिति नैतच्चारु वक्तृत्वा
देरसम्यग्हेतुत्वात् वक्तृत्वं हि दृष्टेष्टविरुद्धार्थवक्तृत्वं तदविरुद्धवक्तृत्वं वक्तृत्वसामान्यं वा गत्यंतराभावात् प्रथमः पक्षः
सिद्धसाध्यतानुषंगान्नापि द्वितीयः पक्षः विरुद्धत्वात् तदविरुद्धवक्तृत्वं हि ज्ञानातिशयमंतरेण नोपपद्यत इति वक्तृत्व
सामान्यमपि विपक्षाविरुद्धत्वात् न प्रकृतिसाधनायालम् ज्ञानप्रकर्षे वक्तृत्वापकर्षादर्शनात् प्रत्युत ज्ञानातिशयवतो
वचनातिशयवत्त्वस्यैव संभवात् एतेन पुरुषत्वमपि निरस्तं पुरुषत्वं हि रागादिदोषदूषितं तदा सिद्धसाध्यता तद्दूषि
तं तु विरुद्धं वैराग्यविज्ञानादिगुणयुक्तपुरुषत्वस्याशेषज्ञत्वमंतरेणायोगात् पुरुषत्वसामान्यं तु संदिग्धविपक्षव्यावृत्ति

शयत्वमशेषज्ञस्येति यदुक्तं तद्ग्राहकस्यानुमानस्य संभवात् तथाहि कश्चित्पुरुषः सकलपदार्थसाक्षात्कारी तद्ग्रहणस्वभा
वत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबंधप्रत्ययत्वात् यद्यद्ग्रहणस्वभावत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबंधप्रत्ययं तत्साक्षात्कारि यथापगततिमि
रं लोचनं रूपसाक्षात्कारि तद्ग्रहणस्वभावत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबंधप्रत्ययश्च विवादापन्नः कश्चिदिति सकलपदार्थग्रहण
स्वभावत्वं चेद्वचनात्मनोऽसिद्धं। चोदनातः सकलपदार्थपरिज्ञानस्यान्यथायोगादंधस्येवादर्शोद्भूतप्रतीतेरिति व्या
प्तिज्ञानोत्पत्तिबलाच्चाशेषविशयज्ञानसंभवः केवलं वैशद्ये विवादः तत्र चावरणायोग एव कारणं रजोनीहाराद्यावृता
र्थज्ञानस्येव तदपगम इति प्रक्षीणप्रतिबन्धप्रत्ययत्वं कथमिति चेदुच्यते दोषावरणे क्वचिन्निर्मूलं प्रलयमुपव्रजतः
प्रकृष्यमाणहानिकत्वात् यस्य प्रकृष्यमाणा हानिः स क्वचिन्निर्मूलं प्रलयमुपव्रजति यथाग्निपुटपाकापसारितकिट्ट
कालिकाद्यन्तरंगबहिरंगमलद्वयात्मनि हेम्नि मलमिति निर्ह्रासातिशयवती च दोषावरणे इति कथं पुनर्विवादाध्या
सितस्याज्ञानस्यावरणं सिद्धं प्रतिशेधस्य विधिपूर्वकत्वात् इति अत्रोच्यते विवादापन्नं सावरणमविशदतया स्ववि
शयावबोधकत्वाद्रजोनीहाराद्यन्तरितार्थज्ञानवत् न चात्मनोऽमूर्तत्वादावारकासंयोगः अमूर्तायाअपि चेतना

द्वर्तमानविषयत्वाच्च नचाशेषवेदी संबद्धो वर्तमानश्चेति नाप्यनुमानात्तत्सिद्धिरनुमानं हि गृहीतसंबंधस्यैकदेश
दर्शनादसंन्निकृष्टे बुद्धिः नच सर्वज्ञसद्भावाविनाभाविकार्यलिंगं स्वभावलिंगं वा संपश्यामः तद्धि पूर्वं तत्स्वभावस्य त
त्कार्यस्य वा तत्सद्भावाविनाभाविनो निश्चेतुमशक्तेः नाप्यागमात्तत्सद्भावः सहि नित्योऽनित्यो वा तत्सद्भावं भावयेत् नताव
न्नित्यः तस्यार्थवादरूपस्य कर्मविशेषावबोधकत्वायोगात् अनादेरागमस्यादिमत्पुरुषवाचकत्वाघटनाच्च ना
गमः सर्वज्ञं साधयति तस्यापि तत्प्रणीतस्य तन्निश्चयमंतरेण प्रामाण्यानिश्चयात् इतरेतराश्रयत्वाच्च इतरप्रणी
तत्वनासादितप्रमाणभावस्याशेषज्ञप्ररूपणसत्वं नितरामसंभाव्यमिति सर्वज्ञसदृशस्य परस्याग्रहणात्संभा
वनोपमानमनन्यथाभूतस्यार्थस्याभावान्नार्थापत्तिरपि सर्वज्ञावबोधिकेति धर्माद्युपदेशस्य व्यामोहादपि संभवात्
धर्माद्युपदेशः सम्यङ्मिथ्योपदेशभेदात् तत्र मन्वादीनां सम्यगुपदेशो यथार्थज्ञानोदयवेदमूलत्वात् बुद्धादीनां
मोहपूर्वकः तदमूलत्वात् तेषामवेदार्थज्ञत्वात् ततः प्रमाणपंचकाविषयत्वादभावप्रमाणस्यैव प्रवृत्तिः तेन वा
एव ज्ञायते सर्वांशेप्रस्य क्षादिप्रमाणपंचकस्याव्यापारादिति अत्र प्रतिविधीयते यत्तावदुक्तं प्रत्यक्षादिप्रमाणावि

कारणादिनाव्यभिचारइति कारणादिकारणं न परिच्छेद्यमिति तेन व्यभिचारः न ब्रूमः कारणत्वात् परिच्छेद्यत्वमपितु परिच्छे
द्यत्वमपि परिच्छेद्यत्वमपि परिच्छेद्यत्वात्कारणत्वमिति चेन्न तथापि केशोडुकादिनाव्यभिचारात् इदानीमतीन्द्रियप्रत्य
क्षं व्याचष्टे सामग्रीविशेषविश्लेषिताखिलावरणमतीन्द्रियमशेषतो मुख्यं सामग्री द्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणा तस्या
विशेषसमग्रता लक्षणस्तेन विश्लेषितानि अखिलान्यावरणानि येन तत्तथोक्तं किंविशिष्टं अतीन्द्रियमिन्द्रियाण्यतिक्रां
तं पुनरपि कीदृशमेवतः सामस्त्येन विशदं अशेषतो वैशद्ये किंकारणमिति चेत् प्रतिबन्धाभाव इति ब्रूमः तत्रापि किंकारणमि
ति चेत् अतीन्द्रियत्वमनावरणत्वं चेति ब्रूमः एतदपि कुत इत्याह सावरणत्वे करणजन्यत्वे च प्रतिबन्धसंभवात् नन्ववधिम
नः पर्ययोरनेनासंग्रहादव्यापकमेतल्लक्षणमिति न वाच्यं तयोरपि स्वविषये अशेषतो विशदत्वादिधर्मसंभवान्नैवं सति
श्रुतयोरित्यतिव्याप्तिपरिहारः तदेतदिन्द्रियमवधिमनः पर्ययकेवलप्रभेदात्त्रिविधमपि मुख्यं प्रत्यक्षमात्मसंनिधिमात्रा
पेक्षत्वादिति नन्वशेषविषयविशदावभासिज्ञानस्य तद्वतो वा प्रत्यक्षादिप्रमाणपंचकाविषयत्वेनाभावप्रमाणवि
षयत्वविध्वस्तशंकाकत्वात् कस्य मुख्यत्वं तथाहि नाध्यक्षमशेषज्ञविषयं तस्य रूपादिनियतगोचरचारित्वात् सं

पीत्यर्थः उभयत्रापिप्रतीपस्यातज्जन्यस्यातदाकारधारिणोपितत्प्रकाशकत्वं तथाज्ञानस्यापीत्यर्थः ननुयद्यर्थादिजा
स्यार्थरूपाननुकारिणोज्ञानस्यार्थसाक्षात्कारित्वं तदानियतदिग्देशकालवर्तिपदार्थप्रकाश
सर्वविज्ञानमप्रतिनियतविषयंस्यादितिशंकायामाह स्वावरणक्षयोपशमलक्षणयोग्यतयाहिप्रतिनियतमर्थं
व्यवस्थापयति स्वानिचतान्यावरणानिचस्वावरणानितेषांक्षयउदयाभावः तेषामेवसदवस्थाउपशमः तावेव
यस्याः योग्यतायाः तयाहेतुभूतया प्रतिनियतमर्थंव्यवस्थापयति प्रत्यक्षमितिशेषः हियस्मादर्थे यस्मादेव
करोषइत्यर्थः इदमत्रतात्पर्यंकल्पयित्वापिताद्रूप्यंतदुत्पत्तिं तदध्यवसायंचयोग्यतावश्याभ्युपगन्तव्याताद्रूप्यस्य
सामानार्थैस्तदुत्पत्तेरिन्द्रियादिभिस्तद्वयस्यापि समानार्थसमनंतरप्रत्ययैस्त्रितयस्यापिशुक्लेशंखेपीतिका
नेनव्यभिचाराद्योग्यताश्रयणमेवश्रेयइति एतेनयदुक्तंपरेण अर्थेनघटयत्येनांनहिमुक्त्वार्थरूपतां तस्मात्प्रमेयाधि
प्रमाणरूपतेति तन्निरस्तंसमानार्थाकारनानाज्ञानेषुमेयरूपतायासद्भावात् नचपरेषांसारूप्यंनास्तिवस्तुभूत
तियोग्यतयोवार्थप्रतिनियमइतिस्थितं इदानींकारणत्वात्परिच्छेद्योर्थइतिमतंनिराकरोति कारणस्यपरिच्छेद्यत्वे

संग्रहाद्विनेयव्यामोह एव स्यात् दयितानवधारणात् न च भगवतः परमकारुणिकस्य चेष्टात व्यामोहा एवं प्रभव
तीत्याशंकायामुच्यते नार्थालोकौ कारणं परिच्छेद्यत्वात् तमोवत् सुगममेतत् ननु यालोकाभावाविनाभावितमसो
न्यस्याभावात् साधनविकलो दृष्टांत इति नैवमेवं सति वाप्यालोकस्यापि तमोभावादन्यस्यासंभवात् तेजोद्रव्यस्य
संभव इति विस्तरेणैतदलंकारे प्रतिपादितं बोद्धव्यं अत्रैव साध्यहेत्वंतरमाह तदन्वयव्यतिरेकानुविधानाभावा
च्च अत्र व्याप्तिः अयस्यान्वयव्यतिरेकौ नानुविधाति न तत्कारणक यथा केशोंडुकज्ञानं नानुविधते च ज्ञानम
र्थान्वयव्यतिरेकाविति तथा आलोकेपि एतावान् विशेषस्तनक्तंचरदृष्टांत इति नक्तंचरा मार्जारादयः ननु विज्ञान
मर्थजनितमर्थाकारं चार्थस्य ग्राहकम् तदुत्पत्तिमंतरेण विषयं प्रति नियमायोगात् तदुत्पत्तेरालोकादाविशिष्ट
त्वात् ताद्रूप्यसहिताया एव तस्यास्तं प्रति नियमहेतुत्वात् भिन्नकालत्वेपि ज्ञानज्ञेययोर्ग्राह्यग्राहकभावाविरोधात्
तथा चोक्तं भिन्नकालं कथं ग्राह्यमिति चेद् ग्राह्यतां विदुः हेतुत्वमेव युक्तिज्ञास्तथाकारार्पणक्षममित्याशंकायामिदं यामि
दमाह अतज्जन्यमपि तत्प्रदीपवत् प्रकाशवत् अर्थाजन्यमप्यर्थकप्रकाशमित्यर्थः अतज्जन्यत्वमुपलक्षणं तेन तदाका

कमिति अर्थः समीचीनः प्रवृत्तिनिवृत्तिरूपो व्यवहारः संव्यवहारः तत्रभवं सांव्यवहारिकं भूयः किंभूतमिन्द्रि
निन्द्रियनिमित्तं इंद्रियं चक्षुरादि अनिंद्रियं मनः तेनिमित्तं कारणं यस्य समस्तव्यस्तं च कारणमभ्युपगंतव्यं
इंद्रियप्रधान्यादनिन्द्रियबलाधानादुपजातमिन्द्रियप्रत्यक्षमनिन्द्रियादेव विशुद्धिसाव्यपेक्षादुपजाय
नमनिंद्रियप्रत्यक्षं तेनेन्द्रियप्रत्यक्षमवग्रहादिधारणापर्यंतनया चतुर्विधमपि बह्वादिद्वादशभेदमष्टच
त्वारिंशतसंख्यं प्रतीन्द्रियं प्रतिपत्तव्यमनिंद्रियप्रत्यक्षस्य चोक्तप्रकारेणाष्टचत्वारिंशद्भेदेन मनोनयन
नां चतुर्थमपीन्द्रियाणां व्यंजनावग्रहस्याष्टचत्वारिंशद्भेदेन च समुदितस्येन्द्रियानिन्द्रियप्रत्यक्षस्य षट्त्रि
हुत्तरात्रिशतीसंख्याप्रतिपत्तव्या ननु स्वसंवेदनभेदमन्यदपि प्रत्यक्षमस्ति तत्कथं नोक्तमिति न वाच्यं
सुखादिज्ञानस्वरूपसंवेदनस्य मानसप्रत्यक्षत्वात् इंद्रियज्ञानरूपसंवेदनस्य चेन्द्रियसमक्षत्वादन्यथा
स्वव्यवसायायोगात् स्मृत्यादिस्वरूपसंवेदनं मानसमेवेति नापरं स्वसंवेदनं नामाध्यक्षमस्ति ननु प्रत्यक्षस्यो
त्पत्तिकारणं वदतां ग्रंथकारेणापि यानिन्द्रियवदर्थालोकावपि किं न कारणत्वेनोक्तौ तदवचने कारणानां साकल्यस्या

कल्पप्रमाणान्तरत्वमतिवर्तते एतेन त्रिचतुःपंचषट्प्रमाणवादिनोपि सांख्याक्षपादप्रभाकरजैमिनयः स्वप्र
माणसंख्यानव्यवस्थापयितुं क्षमा इति प्रतिपादितमवगंतव्यमुक्तन्यायेन स्मृतिप्रत्यभिज्ञानतर्काणां तदभ्यु
पगतप्रमाणसंख्यापरिपंथित्वादिति प्रत्यक्षेतरभेदाद्द्वे एव प्रमाणे इति स्थितं ॥२॥ अथेदानीं प्रथमप्रमाण
भेदस्य स्वरूपं निरूपयितुमाह विशदं प्रत्यक्षमिति ज्ञानमिति वर्तते प्रत्यक्षमिति धर्मिनिर्देशः विशदज्ञानात्म
कं साध्यं प्रत्यक्षत्वादिति हेतुः तथाहि प्रत्यक्षं विशदज्ञानात्मकं एव प्रत्यक्षत्वात् यन्न विशदज्ञानात्मकं तन्न प्र
त्यक्षं यथा परोक्षं प्रत्यक्षं च विवादापन्नं तस्माद्विशदज्ञानात्मकमिति प्रतिज्ञार्थैकदेशासिद्धो हेतुरिति चेत् कःपु
नः प्रतिज्ञा तदेकदेशो वा धर्मिधर्मिसमुदायः प्रतिज्ञा तदेकदेशो धर्मी धर्मो वा हेतुः प्रतिज्ञार्थैकदेशासिद्ध इति
चेन्न धर्मिणो हेतुत्वे असिद्धत्वायोगात् धर्मिणो हेतुत्वे अनन्वयदोष इति चेत् न विशेषस्य धर्मित्वात् सामान्य
स्य च हेतुत्वात् तस्य विशेषमुममो विशेषनिष्ठत्वात् तस्य सामान्यस्य अथ साध्यधर्मस्य हेतुत्वे प्रतिज्ञार्थैकदे
शासिद्धत्वमिति तदप्यसंमतं साध्यस्य स्वरूपेणैवासिद्धत्वात् न प्रतिज्ञार्थैकदेशासिद्धत्वेन तस्यासिद्धत्वं धर्मिणा

व्यभिचारात् सपक्षेवृत्त्यभावाद्धेतोरनन्वयत्वस्याप्यसत् सर्वभावानां क्षणभंगसंगममेवागमगारमंगीकुर्वतां
तथागतानां सत्वादिहेतुनामनुदयप्रसंगात् विपक्षेबाधकप्रमाणाभावात् पक्षव्यापकत्वाद्यान्वयवत्वं प्रतिश
तेपिसमानं इदानीं स्वोक्तमेव विशदत्वं व्याचष्टे प्रतीत्यंतराव्यवधानेन विशेषवत्तया वाप्रतिभासनं वैशद्यमिति
एकस्याप्रतीतेरन्याप्रतीतिः प्रतीत्यंतरं तेनव्यवधानं तेनप्रतिभासनं वैशद्यं यद्यप्यवायस्यावग्रहेहाप्रतीतिभ्यां
व्यवधानं तथापिनपरोक्षत्वं विषयविषयिणोभेदेनाप्रतीतेः यत्र विषयविषयिणोभेदेसतिव्यवधानंतत्रपरोक्ष
त्वं तर्हि अनुमानाध्यक्षविषयस्यैकात्मग्राह्यस्यग्रामेरभिन्नस्योपलंभादध्यक्षस्यपरोक्षतेतितदप्ययुक्तंभि
न्नविषयत्वाभावात् विसदृशसामग्रीजन्याभिन्नविषयाप्रतीतिः प्रतीत्यंतरमुच्यते नान्यदितिनदोषः नकेव
लमेतदेव विशेषवत्तयावाप्रतिभासनं सविशेषवर्णसंस्थानादिग्रहणं वैशद्यं तच्च प्रत्यक्षं द्विधामुख्यसं
व्यवहारभेदादिति मनासिकस्यमनसांव्यवहारिकप्रत्यक्षस्योसादिका सामग्री तद्भेदं च प्राह इंद्रियाणानिं
द्रियनिमित्तं देशतः सांव्यवहारिकमिति विशदं ज्ञानमिति चानुवर्तते देशतोविशदंज्ञानमितिसांव्यवहारि

पादयेत् परस्य प्रत्यक्षेणागृहीतमशक्यत्वात् व्याहारादिकार्यप्रदर्शनात्तं प्रतिपद्यते निचेत् ज्ञायातं नहि कार्यसि
कारणानुमानं अथ लोकव्यवहारापेक्षयैव्यत एवानुवानपि परलोकादावेवानपुंगमादभावादिति कथं तदभा
वोनुपलब्धेः इति चेत् तदानुपलब्धिलिंगजनितमनुमानं परमापतितमिति प्रत्यक्षप्रमाण्यमपि स्वभावहेतुजा
नानुमितिमंतरेण नोपपत्तिमियतानिति प्रागेवोक्तमित्युपरम्यते तदप्युक्तं धर्मकीर्तिना प्रमाणेतरसामान्य
स्थितेरन्यधियोगतेः प्रामाणांतरसद्भावः प्रतिशेधाच्च कस्यचिदिति ततः प्रत्यक्षमनुमानमिति प्रमाणद्वयमेवे
तिसौगतः सोपि न युक्तवादी स्मृतेरचिसंवादिन्याः स्मृतीयायाः वर्बाकिं प्रति प्रमाणं न एवादनं ततः प्रमाणभूता
याः सद्भावात् स्मृतेरप्रमाण्यं न तथाप्यनुभूते नार्थेनस्यलंवनत्वोपपत्तेः अन्यथा मत्यक्षस्याप्यनुभूतार्थविश
यत्वादप्रामाण्यमनिवार्यं स्यात् स्वविशयावभासने स्मरणेप्यविशिष्टमिति किंच स्मृतेरप्रामाण्येनुमानवार्ता
विदुर्लभा तयाव्याप्तेरविशयीकरणे तदुच्छामायोगादिति ततः इदं वक्तव्यं स्मृतिः प्रमाणं अनुमानप्रामाण्या
न्यथानुपपत्तेरिति सेव प्रत्यक्षानुमानस्वरूपतया प्रमाणस्य द्वित्वसंख्यानियमं विघटयती किं नश्चितया तथा प्र

थापिभावात् प्राक् कव्यभिचार्येव ततः प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणमस्येत्यविसंवादकत्वादिति तदेतद्बालविलसितमिवा

स्युपपत्तिशून्यत्वात् तथाहि किमप्रत्यक्षस्योत्पादककारणाभावादालंबनाद्वा प्रामाण्यं निषिध्यते। तत्र न तावत्प्राथ

मिकः पक्षः तदुत्पादकस्य सुनिश्चितान्यथाउपपत्तिनियमनिश्चयलक्षणस्य साधनस्य सद्भावात् नो खल्वप्युद्वी

नः पक्षः तदालंबनस्य पावकादेः सकलविचारचतुरचेतसि सर्वदा प्रतीयमानत्वात्॥ यदपि स्वभावहेतोर्व्य

भिचारसंभवनमुक्तं तदप्यनुचितमेव स्वभावमात्रस्याहेतुत्वात् व्याप्यरूपस्यैव स्वभावस्य व्यापकं प्रतिगमका

भ्युपगमात् न च व्याप्यस्य व्यापकव्यभिचारित्वं व्याप्यत्वविरोधप्रसंगात् किंचैवं बाधितो नाध्यक्षं प्रा

तिष्ठते तत्राप्यविवादस्यागोपालांगनस्य प्रामाण्याविनाभावित्वेन निश्चेतुमशक्यत्वात् यच्च कार्यहेतो

न्यथापि संभावनं तदप्याशिक्षितलक्षितं सुविवेचितस्य कार्यस्य कारणाव्यभिचारित्वात् यादृशो

ऽनलकार्यो भूधरनितंबादावतिबहलधवलतया प्रसर्पन्नुपल(भ्यते न) घटिकादाविति यदप्युक्तं शक्रमूर्ध्नि धूमस्या

थापि भाव इति शक्रमूर्धा अग्निस्वभावो सौ धूमस्तत्र कथं भवेदिति किं च प्रत्यक्षं प्रमाणमिति कथमयं परं प्रति

र शक्रमूर्द्धाग्निस्वभावोऽन्यथा वा यद्यग्निस्वभावस्तदाग्निरेवेति क[illegible]तद्भूत·

[illegible]

अथ प्रमाणस्वरूप विप्रतिपत्ति निरस्येदानीं संख्या विप्रतिपत्तिं प्रति क्षिपन् सकल प्रमाणभेद संदर्भ संग्रह परं प्रमाण
यत्ता प्रतिपादकं वाक्य माह तद्व्युयतितच्छब्देन प्रमाणं परा मृश्यते तत्प्रमाणं स्वरूपेणा वगतं द्विधाद्विप्रकारमेव सकल प्र
माण भेदना मंत्रेवांतर्भावात् तद्विल्व मध्यक्षानुमान प्रकारेणापि संभवतीति तदाशंका निराकरणार्थं सकल प्रमाण
भेद संग्रह[illegible]कलनीं संख्या प्र[illegible]करोति प्रत्य[illegible]दा दिति प्रत्यक्षं वक्ष्य माण लक्षणांमितर त्परोक्षं ताभ्यां भेदा
भेदात् प्रमाणस्येति शेषः नहि पर परि कल्पितेके द्वित्रिचतुः पंच शट् प्रमाण संख्या नियमे निखिल प्रमाणभेदाना
मंतर्भाव विभावना शक्या कर्तुं तथाहि प्रत्यक्षैक प्रमाण वादिनश्चार्वाकस्य नासंध्यक्षे लैंगिकस्यांतर्भावो युक्तः तस्य
तद्विलक्षणत्वात् सामग्री स्वरूप भेदात् अथ नाप्रत्यक्षं प्रमाणमस्ति विसंवाद संभावात् निश्चिता विनाभावाल्लिंगा
ल्लिंगिनि ज्ञानमनुमानमित्यानुमानिक शासनं तत्र च स्वभाव लिंगस्य वहुल मन्यथापि भावो दृश्यते तथाहि कशाय
रसोपेता नाम्रे तद्देशकाल संबंधिनां दर्शनेपि देशांतरे कालांतरे द्रव्यांतर संबंधे चान्यथापि दर्शनात् स्वभावहेतुव्य
भिचारो यवल्लता चूतवत् लता शिंशपादि संभावनाच्च तथा कार्यालिंग मपि गोपाल घटिकादौ धूमस्य शक्र मूर्द्धनि चान्य

विषय एव परानपेक्षत्वव्यवस्थानात् अनभ्यस्ते तु जलमरीचिकासाधारणप्रदेशे जलज्ञानं परापेक्षमेव सत्यमिदं जलं

शिष्टाकारधारित्वात् यदचेति कायेटकदर्दुर एव सरोजगन्धत्वात् परिदृष्टजलवदित्यनुमानज्ञानार्थक्रियाज्ञानाद्वा

सिद्धप्रामाण्यात्प्राचीनज्ञानस्य यथार्थत्वमाकल्पमेव कल्प्यत एव यदप्यभिहितं प्रामाण्यग्रहणोत्तरकालमुत्पत्य

रिच्छित्ते विशेषो नाभावसत इति तत्र यदभ्यस्तविषये नाभावसत इत्युच्यते तदा न हि दृश्यत एव तत्र प्रथममेव निःसंशयं

परिच्छित्ति विशेषः पूर्वप्रमाणप्रमाणसाधारण्या एव परिच्छित्तेरुत्पत्तेः ननु प्रामाण्यपरिच्छित्त्योरभेदात्कथं पौर्वाप

मिति नैवं नहि सर्वापि परिच्छित्तिः प्रामाण्यात्मिका प्रामाण्यं तु परिच्छित्यात्मकमेवेति न दोषः तदप्युक्तं बाधककारण-

ज्ञानाभ्यां प्रामाण्यं मयोद्धृतइति तदपि फल्गु भाषितमेव प्रामाण्येपि तथा वक्तुं शक्यत्वात् तथाहि प्रथममप्रामाण्ये

ज्ञानमुत्पद्यते पश्चाद्बाधबोधगुणज्ञानोत्तरकालं तद्योधन इति तस्मात्प्रामाण्यमप्रामाण्यं वा स्वकार्ये क्वचिदभ्य

नभ्यासापेक्षया स्वतः परतःश्चेति निर्णेतव्यमिति देवस्य संमतमपास्तसमस्तदोषं वीक्ष्य प्रपंचरुचिरं रचितं समस्य

नंदिविभुनाशिशुबोधहेतोर्मानस्वरूपममुना स्फुटमभ्यधायि ॥ इति परीक्षामुखलघुवृत्तौ प्रमाणस्वरूपो-

भ्यो दोषाणामभाव इत्यत्र किंचिन्निबंधनमुत्पत्र किंचिन्निबंधनमुत्पश्यामो न्यत्र महामोहात् अथानुमाने त्रिरूपलिं
गमात्रजनितप्रामाण्योपलब्धिरेव तत्र हेतुरिति चेन्न उक्तोत्तरत्वात् तत्र हि त्रैरूप्यमेव गुणो यथा तद्वैकल्यं दोष इति
न्यासंमतो हेतुरपि वा प्रामाण्येवं वक्तुं शक्यत एव तत्र हि दोषेभ्यो गुणा नाम भावस्तदभावाच्च प्रामाण्यासत्त्वे अ
प्रामाण्यमौत्सकिमारूढ इत्यप्रामाण्यं स्वत एवेति तस्य भिन्नकारणप्रभवत्ववर्णनमुन्मत्तभाषितमेव स्यात् किं
च गुणेभ्यो दोषाणामभाव इत्यभिदधता गुणेभ्यो गुणा एवेत्यभिहितं स्यात् भावांतरस्वभावत्वादभावत्वादभावस्य
ततो प्रामाण्यासत्त्वं प्रामाण्यमेवेति नैतावता परपक्षः प्रतिक्षेपः अविरोधकत्वात् तथानुमानगुणः प्रतीयं
एव तथा हि प्रामाण्यं विज्ञानकारणातिरिक्तकारणप्रभवं विज्ञानान्यत्वे सति कार्यत्वात् अप्रमाणप्रामाण्यवत्
तथा प्रमाणप्रामाण्ये भिन्नकारणजन्ये भिन्नकार्यत्वात् घटवस्त्रवदिति च ततः स्थितं प्रामाण्यमुत्पत्तौ परापेक्ष
मिति तथा विषयपरिच्छित्तिलक्षणे प्रवृत्तिलक्षणे वा स्वकार्ये स्वग्रहणं नापेक्षत इति नैकान्तः क्वचिदभ्यस्तवि-

यावन्न ज्ञानं तावत्स्वविषयानुरूपं निवर्तयतीति तदेतत्सर्वमनल्पतमोविलसितं तथाहि तत्तावत्प्रामाण्यो
त्पत्तौ सामग्र्यंतरापेक्षत्वमसिद्धं नाप्तप्रणीतत्वलक्षणगुणसंन्निधाने सत्येवाप्तप्रणीतवचनेषु प्रामाण्यदर्श
यद्भावाभावाभ्यां यस्योत्पत्त्यनुत्पत्ती तत्तत्कारणकमिति लोकेपि सुप्रसिद्धत्वात् यदुक्तं विधिमुखेन कार्यमुखेन गुणा
नां प्रतीतिरिति तत्र तावदाप्तप्रणीतशब्देन प्रतीतिर्गुणानामित्ययुक्तमाप्तप्रणीतत्वहानिप्रसंगात् ॥ अथ
क्षुरादौ गुणानां प्रतीतिरित्युच्यते तदप्ययुक्तं नैर्मल्यादिभिरप्युपलब्धेः अथ नैर्मल्यं स्वरूपमेव न गुण
रविनाभाववैकल्यमपि स्वरूपविकल्पमेव न दोष इति समानं अथ वैकल्यमेव दोषस्तर्हि लिंगस्य चक्षुरादेर्वा
तत्स्वरूपसाकल्यमेव गुणः कथं न भवेत् आप्तोक्तेपि शब्दे मोहादिलक्षणस्य दोषस्याभावमेव यथार्थज्ञानादि
लक्षणगुणसद्भावमभ्युपगच्छन्नन्यत्र तथा नेच्छतीति कथमनुन्मत्तः अथाप्तोक्तमेव शब्दे गुणाः संतोपि न प्रमा
त्पत्तौ व्याप्रियंते किंतु दोषाभाव एवेति सत्यमुक्तं किंतु न युक्तमेतत् प्रतिज्ञामात्रेण साध्यसिद्धेरयोगात् नहि गुणे

व्यनान्यथेति ॥ तत एवाप्तोक्तत्वगुणसद्भावेपि न तत्कृतमागमस्य प्रामाण्यं तत्र हि गुणेभ्यो दोषाणामभावस्तदभावाच्च संश
यविपर्यासलक्षणप्रामाण्यद्वयासत्वे प्रामाण्यमौत्सर्गिकमनर्थादितमास्त एवेति ततः स्थितं प्रामाण्यमुत्पत्तौ न सामग्र्यं
तरसापेक्षमिति ॥ नापि विशयपरिच्छित्तिलक्षणे स्वकार्ये ग्रहणसापेक्षमगृहीतप्रमाण्यादेव ज्ञानाद्विशयपरिच्छित्तिलक्षण
कार्यदर्शनात् ननु परिच्छित्तिमात्रं प्रमाणकार्यं तस्य मिथ्याज्ञानेपि सद्भावात् । परिच्छित्तिविशेषं तु नागृहीतप्रमाण्यं वि
ज्ञानं जनयतीति तदपि बालविलसितं नहि प्रामाण्यग्रहणोत्तरकालमुत्पत्त्यवस्थातः परिच्छित्तेर्विशेषोवभासते गृ
हीतप्रामाण्यादपि विज्ञानान्निर्विशेषपरिच्छेदोपलब्धेः ननु परिच्छित्तिमात्रस्य शुक्तिकायां रजतज्ञानेपि सद्भावा
त्तस्यापि प्रमाणकार्यत्वप्रसंग इति चेत् भवेदेवं यद्यर्थान्यथात्वप्रत्ययहेतुदोषज्ञानाभ्यां तन्नापोद्येत तस्माद्य
त्र कारणदोषज्ञानं बाधकप्रत्ययो वा नोदेति तत्र स्वत एव प्रामाण्यमिति नचैवमप्रामाण्येप्याशंकनीयं तस्य विज्ञा
नकारणनिरिक्तदोषस्वभावसामग्रीसमन्वयेक्षतयोत्पत्तेः निवृत्तिलक्षणे च स्वकार्ये स्वग्रहणसापेक्षत्वात् ॥ नहिया

सति अदृष्टानुपायिकरणत्वात् प्रदीपभासुराकारवत् अथ भवतु नामोक्तलक्षणलक्षितं प्रमाणं तथापि तत्प्रामाण्यं स्वतः
परतो वा न तावत्स्वतः अविप्रतिपत्तिप्रसंगात् नापि परतोऽनवस्थाप्रसंगादिति मतः इत्यमाशंक्य तन्निराकरणेन स्वमत
मवस्थापयन्नाह तत्प्रामाण्यं स्वतः परतः श्चेति सोपस्काराणि हि वाक्यानि भवंति ततइदं प्रति पत्तव्य मभ्यासदशायां
स्वतः
च परत इति तेन प्रागुक्तैकान्तद्वयनिरासः नचानभ्यासदशायां परतः प्रामाण्ये ऽप्यनवस्था समानाज्ञानांतरस्याभ्यस्त
विशयस्य स्वतः प्रमाणभूतस्यांगीकरणात् अथवा प्रामाण्यमुत्पन्नो परत एव विशिष्टकारणप्रभवत्वाद्धि विशिष्टका
र्यस्येति विशयपरिच्छित्तिलक्षणे प्रवृत्तिलक्षणे वास्वकार्ये ऽभ्यासेतरदशापेक्षया क्वचित्स्वतः परतश्चेति निश्चीयते
ननूत्पत्तौ विज्ञानकारणातिरिक्तकारणान्तरसव्यपेक्षत्वमसिद्धं प्रामाण्यस्य तदितरस्येवाभावात् गुणाख्यमस्तीति
वाग्मात्रं विधिमुखेन कार्यमुखेन वा गुणानामप्रतीतेः नाप्यप्रामाण्यं स्वत एव प्रामाण्यं तु परत एवेति पर्ययः शक्य
ते कल्पयितुमन्वयव्यतिरेकाभ्यां हि त्रिरूपाल्लिंगादेव केवलात् प्रामाण्यमुद्यमानं दृष्टं प्रत्यक्षादिष्वपि तथैव प्रतिपत्त-

णा

रागमेवप्रतीतिरित्यन्ये तेषांमतमखिलमपि प्रतीतिबाधितमितिदर्शयन्नाह कर्मवत्कर्तृकरणक्रियाप्रतीतेः

ज्ञानविशयभूतंवस्तुकर्माभिधीयते तस्यैवज्ञप्तिक्रियाव्याप्यत्वात् तस्येवतद्धकृतात्माकारणंप्रमाणंक्रियाप्रमि

तिः कर्ताचकरणंचक्रियाचतासांप्रतिस्तस्याइतिहेतोःकाप्रागुक्तानुभवोद्धेषे यथाक्रमंतत्प्रतीतिर्दृश्यता

ननुशब्दपरामर्शसाविशेषंप्रतितिर्नवस्तुतत्वबलोपजातेत्यत्राह शब्दानुच्चारणेपिस्वस्यानुभवनमर्थवत् यथा

घटादिशब्दानुच्चारणेपि घटाद्यनुभवस्तथाहमहमिकयायोपमंतंमुखाकारतयाभासःसशब्दानुच्चारणेपिस्वय

मनुभूयतइत्यर्थः अनुमेवार्थमुपपत्ति पूर्वकंपरंप्रतिसोल्लुंठमाचष्टे कोवानत्प्रतिभासनमर्थमध्यक्षमिछंस्तदेव

तदानेछत् । कोवालौकिकःपरीक्षकोवातेनप्रतिभासितुशीलंयस्यसतथोक्तस्तंप्रत्यक्षमिवन् विशयि धर्मस्य

विशयेउपचारात् तदेवज्ञानमेव तथाप्रत्यक्षत्वेनमेठत् अपितुनेछेदेव अन्यथाअप्रमाणिकत्वप्रसंगःस्यादि

त्यर्थः अत्रोदाहरणमाह प्रदीपवत् इदमत्रतात्पर्यंज्ञानंस्वातिरिक्तसजातीयार्थांतरानपेक्षं प्रत्यक्षार्थगुणत्वे

वृक्षस्य अथेदानीं सविशेषेण मर्थग्रहणं समर्थयमानः तदेव स्पष्टीकुर्वन्नाह अनिश्चितोपूर्वार्थइति ठ यः

दिव्यवच्छेदेनानध्यवसितः सोपूर्वार्थइत्यर्थः तेनेहाज्ञानविशयस्यावग्रहादिगृहीतेनत्वेपिनपूर्वार्थत्वं

हादिविशयभूतार्थान्तरविशेषनिश्चयाभावात् अथोक्तप्रकार एव पूर्वार्थः किमन्योप्यस्तीत्याह दृष्टोपि

तादृगिति दृष्टोपि गृहीतोपि ध्यामलिताकारतयाय न्निर्णेतुं नशक्यते तदपि कल्स्वपूर्वमिति व्यप।

समारोपाव्यवच्छेदात् ननु भवतु नामापूर्वार्थव्यवसायात्मकत्वं विज्ञानस्य व्यवसायं तु न वि ग्रद्दत्याह ग। ठः

प्रतिभासनं स्वस्यव्यवसाय इति स्वस्योन्मुखतास्वोन्मुखतातया स्वानुभवनतया प्रतिभासनं .

: ठ अत्रदृष्टान्तमाह अर्थस्येवतदुन्मुखतयेति तच्छब्देनार्थोभिधीयते यथार्थोन्मुखतया प्रति

व्यवसायस्तथा स्वोन्मुखतया प्रतिभासनं स्वस्य व्यवसायोभवति अत्रोल्लेखमाह घटमहमात्मनावेद्मीति ननु

मर्थमेवाध्यवस्यति नस्वात्मानमात्मानं लभ्यत्वं वेति केचित् कर्तृकर्मणोरेव प्रतीतिरित्यपरे कर्तृकर्म

भवतीतिन चैतदसिद्धं हितप्राप्तये अहितपरिहाराय च प्रमाणमन्वेशयंति प्रेक्षापूर्वकारिणो नव्यसनितया सकलप्रमाण
वादिभिर्मतत्वात् अत्राह सौगतः भवतु नाम संन्निकर्षादिव्यवच्छेदेन तस्यैव प्रामाण्यं न तदस्माभिर्निशिध्यते ननुव्य
वसायात्मकमेवेत्यत्र न युक्तिमुत्पश्यामः अनुमानस्यैव व्यवसायात्मनः प्रामाण्याभ्युपगमात् प्रत्यक्षस्य तु निर्विकल्प
त्वेप्यविसंवादकत्वेन प्रामाण्योपपत्तेः इति तत्राह तन्निश्चयात्मकं समारोपविरुद्धत्वादनुमानवदिति तत्प्रमाण
त्वेनाभ्युपगतं वाक्षितिधर्मिनिर्देशः व्यवसायात्मकमिति साध्यं समारोपविरुद्धत्वादिति हेतुः अनुमानवदिति दृ
ष्टांत इति अयमभिप्रायः संशयविपर्यासानध्यवसायस्वभावसमारोपविरोधग्रहणलक्षणव्यवसायात्मकत्वे सत्येवा
विसंवादित्वमुपपद्यते अविसंवादित्वे च प्रमाणत्वमिति चतुर्विधस्यापि प्रत्यक्षस्य प्रमाणत्वमभ्युपगच्छता समारो
पविरोधग्रहणलक्षणं निश्चयात्मकमभ्युपगंतव्यं ननु तथापि समारोपविरोधिव्यवसायात्मकत्वयोः समानार्थ
त्वात्कथं साध्यसाधनभाव इति न मंतव्यं ज्ञानस्वभावतया तयोरभेदेपि व्याप्यव्यापकत्वधर्माधारतया भेदोपपत्तेः शिंशपात्व

सिद्धो हेतुः स्यादिति चेन्न विशेषं धर्मिणं कृत्वा सामान्यहेतु ब्रुवतां दोषाभावात् एतेनापक्षधर्मत्वमपि प्र
युक्तं सामान्यस्याशेषविशेषनिष्ठत्वात् नच पक्षधर्मतावलेन हेतोर्गमकत्वमपि त्वन्यथानुपपत्तिवलेनेति
सा चात्र नियमवती विपक्षे बाधकप्रमाणवलान्निश्चितैव एतेन विरुद्धत्वमनैकान्तिकत्वं च निरा.... बोद्धव्यं वि
रुद्धस्य व्यभिचारिणश्चाविनाभावनिश्चयलक्षणत्वायोगात् तौ भवत्येव साध्यसिद्धिरिति केवलव्यतिरेकेणापि
हेतोर्गमकत्वात् सात्मकं जीवच्छरीरं प्राणादिमत्वादित्यादिवत् अथेदानीं स्वोक्तप्रमाणलक्षणस्य ज्ञानमिति
विशेषणं समर्थयमानः प्राह हिताहितप्राप्तिपरिहारसमर्थं हि प्रमाणं ततो ज्ञानमेव तत् हितं सुखं कारणं च ।
:खं तत्कारणं च हितं वा हितं च हिताहिते तयोः प्राप्तिश्च परिहारश्च तत्र समर्थं हि शब्दो यस्मादर्थे तेनायं
मर्थः संपादितो भवति यस्माद्धितप्राप्तिपरिहारसमर्थं प्रमाणं ततः तत्प्रमाणत्वेनाभ्युपगतं वस्तु ज्ञानमेव भवितुमर्हति
ज्ञानरूपं सन्निकर्षादि तथा च प्रयोगः प्रमाणं ज्ञानमेव हिताहितप्राप्तिपरिहारसमर्थं च विवापन्नं तस्माद्ज्ञान

त्यक्षस्य निर्विकल्पस्य प्रत्यक्षत्वेन प्रामाण्यं सौगतैः परिकल्पितं तन्निरासार्थं व्यवसायात्मकग्रहणं तथा वहिरर्थापह्नोतॄणां विज्ञानाद्वैतवादिनां पुरुषाद्वैतवादिनां पश्यतोहराणां शून्यैकांतवादिनां च विपर्यासिव्युदासार्थमर्थग्रहणं अस्य चापूर्वविशेषणं ग्रहीतग्राहिधारावाहिज्ञानस्य प्रमाणतायाः परिहारार्थमुक्तं तथा परोक्षज्ञानवादिनां मीमांसकानामस्वसंवेदनज्ञानवादिनां सांख्यानां ज्ञानांतरप्रत्यक्षज्ञानवादिनां योगानां च मतमपाकर्तुं स्वपदोपादानमित्यव्याप्त्यसंभवदोषपरिहारात् सुव्यवस्थितमेव प्रमाणलक्षणं अस्य च प्रमाणस्य यथोक्तलक्षणत्वे साध्ये प्रमाणत्वादिति हेतुः अत्रैव दृष्टव्यः प्रमातस्यापि हेतुपरत्वेन निर्देशोपपत्तेः प्रत्यक्षं विशदं ज्ञानमित्यादिवत् तथाहि प्रमाणं स्वापूर्वार्थव्यवसायात्मकं ज्ञानं भवति प्रमाणत्वात् यत्तु स्वापूर्वार्थव्यवसायात्मकं ज्ञानं न भवति न तत्प्रमाणं यथा संशयादिर्घटादिश्च प्रमाणं च विवादापन्नं तस्मात्स्वापूर्वार्थव्यवसायात्मकं ज्ञानमेव भवतीति न च प्रमाणत्वमसिद्धं सर्वप्रमाणस्वरूपवादिनां प्रमाणसामान्ये विप्रतिपत्त्यभावात् अन्यथा स्वेष्टानिष्टसाधनदूषणायोगात् अथध

दिवाकरस्य नमस्कारपरता निधीयते अर्थस्येहेयोपादेयलक्षणसंसिद्धिज्ञप्तिर्भवति कस्मात्प्रमाणात्
तुष्टयस्वरूपांतरंगलक्षणादिस्वभावाबहिरंगलक्षणाच लक्ष्मीर्मा इत्युच्यते अणनमाणः शब्दः माच अा
णश्च माणो प्रकृष्टो माणो यस्या सो प्रमाणः हरिहराद्यसंभवि विभूतियुक्ते दृष्टेष्टाविरुद्धवाक् भगवानर्हन्नि
निधीयत इत्यसाधारणगुणोपदर्शनमेव भगवतः संस्तवनमभिधीयते तस्मात्प्रमाणादवधिभूतादर्थसं
भवति तदाभासाच्च हरिहरादेरर्थसिद्धिर्न भवति इति हेतोः सर्वज्ञतदाभासयोर्लक्ष्मलक्षणमहं वक्ष्ये
विशेषेत्यादिना अथेदानीमुपक्षिप्तप्रमाणतत्वस्वरूपसंख्याविषय फललक्षणासु चतसृषु विप्रति
षु मध्ये स्वरूपविप्रतिपत्तिनिराकरणार्थमाह स्वापूर्वार्थव्यवसायात्मकं ज्ञानं प्रमाणमिति प्रकर्षेण संश
व्यवच्छेदेन मीयते परिच्छिद्यते वस्तुतत्वं येन तत्प्रमाणं तस्य च ज्ञानमिति विशेषणमज्ञानरूपस्य सन्निक
नैय्यायिकादिपरिकल्पितस्य प्रमाणत्वव्यवच्छेदार्थमुक्तं तथाज्ञानस्यापि स्वसंवेदनेन्द्रियमनोयोगिक

वदिति सत्यं प्रमाणतदाभासपदोपादानात् तदभिधेयमभिहितमेव प्रमाणतदाभासयोरनेन प्रकरणेनाधायतसं
वंधस्त्वार्थःपत्तः प्रकरणतदभिधेययोर्वाच्यवाचकभावलक्षणः प्रतीयत एव तथा प्रयोजनं चोक्तलक्षणमादि
लक्षणे श्लोकेनैव संलक्ष्यते प्रयोजनं हि द्विधाभिधीयते साक्षात्परं पर्यंतेति तत्र साक्षात्प्रयोजनं वक्ष्यते नाभिधी
यते शास्त्रव्युत्पन्नैरेव विनेयैर। न्वेषणात् पारंपर्येणानुप्रयोजनमर्थसंसिद्धिरित्यनेनोच्यते शास्त्रव्युत्पन्नानतर
भावित्वात् अर्थसंसिद्धेरिति ननु निःशेषविघ्नोपशमनायेष्टदेवतानमस्कारः शास्त्रकृता कथं न कृत इति नवा
च्यं तस्य मनःकायाभ्यामपि संभवात् अथवा वाचनिकोपि नमस्कारोऽनेनैवादिवाक्येनाभिहितो वेदितव्यः
केषांचिद्वाक्यानामुभयार्थप्रतिपादनपरत्वेनापि दृश्यमानत्वात् यथा श्वेतो धावति इत्युक्ते श्वा इतो धा
वति श्वेतगुणयुक्तो धावति इत्यर्थद्वयप्रतीतिः तत्रानूनत्वमसिद्धं सर्वप्रमाणस्वरूपवादिनां प्रमाणसा
मान्ये विप्रतिपत्त्यभावात् अन्यथा स्वेष्टानिष्टसाधनदूषणायोगात् अथ धर्मिण एव हेतुत्वे प्रतिज्ञार्थैक

लाघवं मतिकृत मिह गृह्यते न परिमाणकृतं नापि कालकृतं तस्य प्रति पाद्यत्व व्य भिचारात् कयोस्तल्लक्ष्मतयोः प्रमाणतदाभासयोः कुतः यतोर्थस्य परिच्छेद्यस्य संसिद्धिः संप्राप्तिर्वा भवति कस्मात् प्रमाणात् न केवलं संसिद्धिर्भवति विपर्ययो भवति अर्थसंसिद्ध्यभावो भवति कस्मात्तदाभावात् इति शब्दो हेत्वर्थे इति हेतोः अय मत्र समुदायार्थः यतः कारणात् प्रमाणादर्थसंसिद्धिर्भवति यस्माच्च तदाभासाद्विपर्ययो भवति हेतोस्तयो प्रमाण तदाभासयो लक्ष्म लक्षण महं वक्ष्ये ननु संबंधाभिधेयशक्यानुष्ठानेष्ट प्रयोजनवंति शास्त्राणि भवंति तत्रास्य प्रकरणस्यैवन् भिधेयं संबंधो वा नाभिधीयते । ननावदस्यो पादेयत्वं भवितुमर्हति वंध्यासुतो यातिइत्यादिवाक्यवत् दशदाडिमादिवाक्यवच्च तथा शक्यानुष्ठानेष्ट प्रयोजन मपि शास्त्रादाव यवक्तव्यमेव अशक्यानुष्ठानुष्ठानस्य इष्ट प्रयोजनस्य सर्वज्वरहर तक्षकचूडारत्नालंकारोपदेशस्येव प्रेक्ष्म नादरणीयत्वात् । तथा शक्यानुष्ठानस्याप्य निष्टप्रयोजनस्य विद्वद्भिरवधीरणान् मातृविवाहादिप्रदर्शकवाक्य

।।श्रीवीतरागायनमः ।।ॐनमः सिद्धेभ्यः ।। नतामरशिरोरत्नप्रभाप्रोतनखत्विषे ।। नमो जिनायदुर्वारमारवीरनखच्छि
दे ।। १ ।। अकलंकवचोंभोधेरुदध्रेयेन धीमता ।। न्यायविद्यामृतंतस्मै नमो माणिक्यनंदिने ।। २ ।। प्रभेंदुवचनोदारच
न्द्रिकाप्रसरे सति ।। मादृशाः क्वनुगण्यन्ते ज्योतिरिंगणसन्निभाः ।। ३ ।। तथापि तद्वचोपूर्वरचनारुचिरं सतां ।। चेतोहरं
भृतं यद्वन्नद्या नवघटे जलम् ।। ४ ।। वैजेयप्रियपुत्रस्य हीरपस्योपरोधतः ।। शांतिषेणार्थमारब्धा परीक्षामुखपंचि
का ।। ५ ।। श्रीमन्न्यायावारपारस्यामेयप्रमेयरत्नसारस्यावगाहनमव्युत्पन्नैः कर्तुं न पार्यते ।। इति तदवगाहनाय पोतप्राय
मिदं प्रकरणमाचार्यः प्राह ।। तत्प्रकरणस्य च संबंधादित्रयापरिज्ञाने प्रेक्षावतां प्रवृत्तिर्नस्यादिति तत्त्रयानुवादपुरस्सरं
वस्तुनिर्देशपरं प्रतिज्ञाश्लोकमाह ।। प्रमाणादर्थसंसिद्धिस्तदाभासाद्विपर्ययः इति वक्ष्ये तयोर्लक्ष्म सिद्धमल्पं ल
घीयसः इत्यस्यार्थः अहं वक्ष्ये प्रतिपादयिष्ये - किं तत् लक्ष्म लक्षणं किंविशिष्टं लक्ष्म [illegible] सिद्धं पूर्वाचार्यप्रसिद्ध
त्वात् पुनरपि कथंभूतमल्पमल्पग्रन्थवाच्यत्वात् ग्रंथतोल्पमर्थतस्तु महदित्यर्थः कान् लघीयसो विनेयानुद्दिश्य

तत्किंभवतः अभिमतंनेत्याह यद्यपिकथंचिद्व्यपदेशादिभेदहेत्वपेक्षयाद्रव्यादन्येतथापि
तदव्यतिरेकात्तत्परिणामाच्चनान्या यद्येवंस उच्यतांकःपरिणामइति तन्निश्चयार्थमिदमु
च्यते धर्मादीनिद्रव्याणियेनात्मनाभवंतितद्भावः तत्त्वंपरिणामइति आख्यायते सहि द्विधा
नादिरादिमांश्चतत्रानादिर्धर्मादीनांगत्युपग्रहादिसामान्यापेक्षया सएवादिमांश्चभवतिवि
शेषापेक्षया॥७॥ इतितत्त्वार्थवृत्तौसर्वार्थसिद्धिसंज्ञिकायांपंचमोध्यायःसमाप्तः॥५॥

लोकंव्याप्यावस्थिताः उक्तंच लोयाकासप्रदेसे एक्के जे विदा हु एक्केक्का रयणाणं रासी विवत्ते काला
णू मणोदव्वरूपा दिगुणविरहादमूर्तावर्तनालक्षणस्य मुख्यकालस्य प्रमाणमुक्तं परिणामादिग
म्यस्य व्यवहारकालस्य किं प्रमाणमिति अत इदमुच्यते ॥ सोनंतसमयः ॥ सांप्रतिकस्यैकसमयि
कस्य अतीता अनागताश्च समया अनंतातीता । इति कृत्वा अनंतसमय इत्युच्यते अथवा मुख्यस्यै
व कालस्य प्रमाणावधारणार्थमिदमुच्यते अनंतपर्यायवर्तनाहेतुत्वादेकोपि का[illegible]लाणुरनंतइ
त्युपचर्यते समयः पुनः परमनिरुद्धः कालांशस्तत्प्रचयविशेष आवलिकादिरवगंतव्यः आह गु
णपर्ययवद्द्रव्यं इत्युक्तं तत्र के गुणा इत्यत्रोच्यते ॥ ७ ॥ द्रव्याश्रया निर्गुणा गुणाः ॥ द्रव्यमाश्रयो येषां ते
द्रव्याश्रयाः निःक्रांता गुणेभ्यो निर्गुणा एवं उभयलक्षणोपेता इति निर्गुणा इति विशेषणं द्व्यणुका
दिनिवृत्त्यर्थं तान्यपि हि कारणभूतपरमाणुद्रव्याश्रयाणि गुणवंति तत्तस्मान्निर्गुणा इति विशेषणा
त्तानि निवर्तितानि भवंति ननु च पर्याया अपि घटसंस्थानादयो द्रव्याश्रया निर्गुणाश्च तेषाम
पि गुणत्वं प्राप्नोति: द्रव्याश्रया इति वचनान्नित्यं द्रव्यमाश्रित्य वर्तंते ये ते गुणा इति विशेषणत्वात्
पर्यायाश्च निवर्तिता भवंति ते हि कादाचित्का इति असकृत्परिणाम शब्द उक्तः तस्य कोर्थ इ
ति प्रश्ने उत्तरमाह ७ तद्भावपरिणामः अथवा गुणा द्रव्यादर्थांतरभूता इति केषांचिद्दर्शनं (

त् व्ययोदयौ परप्रत्ययौ ऽगुरुलघुगुणवृद्धिहान्यपेक्षया स्वप्रत्ययौ च तथा गुणा ऽपि कालस्य सा
धारणासाधारणरूपाः संति तत्रासाधारणा वर्तनाहेतुत्वं साधारणाश्चाचेतनत्वामूर्तत्वसूक्ष्म
त्वागुरुलघुत्वादयः पर्यायाश्च व्ययोत्पादलक्षणा योज्याः तस्मात् द्विप्रकारलक्षणोपेतत्वात्॥
ऽआकाशादिवत् कालस्य द्रव्यत्वं सिद्धं तस्यास्तित्वलिंगं धर्म्मादिवत् व्याख्यातं वर्तनालक्षणः का
ल इति ननु किमर्थमयं कालः पृथगुच्यते ननु यत्रैव धर्म्मादयः तत्रैवायमपि वक्तव्यः ऽअजीव
काया धर्म्माकाशकाल इति पुद्गला इति नैवं शंका तत्रोपदेशे सति कायत्वमस्य स्यात् नेष्यते च मु
ख्योपचारप्रदेशप्रचयकल्पनाभावात् धर्म्मादीनां तावत् मुख्यप्रदेशप्रचय उक्तः ऽअसंख्येयाः प्रदे
शा इत्येवमादिना ऽअणोरप्येकप्रदेशस्य पूर्वोत्तरभावप्रज्ञापननयापेक्षया उपचारकल्पनया प्रदेश
प्रचय उक्तः कालस्य च पुनः द्विधापि प्रदेशप्रचयकल्पना नास्तीत्यकायत्वं ऽअपि च तत्र पाठे निःक्रि
याणि चेत्यत्र धर्म्मादीनां ऽआकाशान्तानां निःक्रियत्वे प्रतिपादिते इतरेषां जीवपुद्गलानां सक्रियत्व
प्राप्तिस्तावत् कालस्यापि सक्रियत्वं स्यात् ऽअथाकाशात् प्राक्काल उद्दिश्यते ऽआ ऽआकाशादेकद्रव्या
णीति एकद्रव्यत्वमस्य स्यात् तस्मात् पृथगिह कालोपदेशः क्रियते ऽअनेकद्रव्यत्वे सति किमस्य प्र
माणं लोकाकाशस्य यावंतः प्रदेशाः तावंतः कालाणवः निःक्रिया एकैकाकाशप्रदेशे एकैकवृत्त्या

व्यसंकरप्रसंगः स्यात् तद्यथा जीवः पुद्गलादिभ्यः ज्ञानादिगुणैर्विशिष्यते पुद्गलादयश्च रूपादिभिः ततश्चाविशेषे संकरः स्यात् ततः सामान्यापेक्षयान्वयिनो ज्ञानादयो जीवस्य गुणाः पुद्गलादीनां च रूपादयः तेषां विकाराद्विशेषात्मना भिद्यमानाः पर्यायाः घटज्ञानं पटज्ञानं क्रोधो मानः वर्णो गंधः तीव्रो मंद इत्येवमादयः तेभ्यः अन्यत्वं कथंचिदापद्यमानः समुदायो द्रव्यव्यपदेशभाक् यदि हि सर्वथा समुदायोऽनर्थांतरभूत एव स्यात् सर्वाभावः स्यात् तद्यथा परस्परविलक्षणानां समुदाये सति एकानर्थांतरभावात् समुदायस्य सर्वाभावः परस्परतोऽर्थांतरभूतत्वाद्यदिदं रूपं तस्मादर्थांतरभूता रसादयः ततः समुदायोऽप्यर्थांतरभूतः यश्च रसादिभ्योऽर्थांतरभूतात् रूपादनर्थांतरभूतः समुदायः स कथं रसादिभ्योऽर्थांतरभूतो न भवेत् ततश्च रूपमात्रं समुदायः प्रशक्तः न चैकरूपं समुदायो भवितुमर्हति ततः समुदयाभावाच्च तदनर्थांतरभूतानां समुदायिनामप्यभाव इति सर्वाभावः एवं रसादिष्वपि योज्यं तस्मात् समुदायमिच्छता कथंचिदर्थांतरभावः एषितव्यः उक्तानां द्रव्याणां लक्षणनिर्देशात् तद्विषय एव द्रव्याध्यवसाये प्रशक्ते अनुक्तद्रव्यसंसूचनार्थमिदमाह॥ ८॥ कालश्च॥ किं द्रव्यमिति वाक्यशेषः कुतस्तल्लक्षणोपेतत्वात् तद्द्विविधलक्षणमुक्तं उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत् गुणपर्ययवद्द्रव्यमिति च तदुभयलक्षणं कालस्य विद्यते तद्यथा ध्रौव्यं तावत्कालस्य स्वप्रत्ययं स्वभावव्यवस्थाना

योवंधोव्याख्यातः नसमगुणविषयइत्यतआहः॥छ॥वंधेधिकौपारिणामिकौच॥अधिकारा
द्गुणशब्दःसंवध्यते अधिकगुणावधिकावितिभावांतरापादानंपारिणामिकत्वंक्लिन्नगुडवत्
यथाक्लिन्नोगुडोधिकमधुररसः पतितानांरेण्वादीनांस्वगुणोपादनात्पारिणामिकः तथाऽ
न्योप्यधिकगुणःअल्पीयसःपारिणामिकइतिकृत्वाद्विगुणादिस्निग्धरूक्षस्यचतुर्गुणादिस्नि
ग्धरूक्षःपारिणामिकोभवति ततःपूर्वावस्थाप्रच्यवनपूर्वकंतार्तीयीकमवस्थांतरंप्रादुर्भवतीत्येक
त्वमुपपद्यते इतरथाहिशुक्लकृष्णतंतुवत् संयोगेसत्यपिअपरिणामिकत्वात्सर्वंविविक्तरू
पेणैवावतिष्ठते उक्तेनपारिणामिकत्वेनविधिनावंधेपुनःसतिज्ञानावरणादीनांकर्मणांत्रिंश
त्सागरोपमकोटीकोट्यादिस्थितिरुपपन्नाभवति उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तंसदितिद्रव्यलक्षणमुक्तं
पुनरपरेणप्रकारेणद्रव्यलक्षणप्रतिपत्त्यर्थमाह॥छ॥गुणपर्ययवद्द्रव्यं॥गुणाश्चपर्ययाश्चगु
णपर्ययाःतेस्यसंतीतिगुणपर्ययवद्द्रव्यंअत्रमतोरुत्पत्तावुक्तएवसमाधिः कथंचिद्भेदाभेदो
पपत्तेरिति केगुणाःकेपर्ययाःअन्वयिनोगुणाव्यतिरेकिणःपर्यायाउभयैरुपेतंद्रव्यमिति उक्तं
च गुणइतिदव्वविधाणंदव्वविकारोहिपज्जवोभणिदो तेहिंअणूणंदव्वंअजुदपसिद्धंहवदिनिच्च
मिदं एतदुक्तंभवति द्रव्यंद्रव्यांतराद्येनविशिष्यतेसगुणस्तेनहितद्द्रव्यंविधीयते असतितस्मिंद्र

वंधसदृशग्रहणं किमर्थं गुणवैषम्ये वंधप्रतिपत्यर्थं सदृशग्रहणं क्रियते ऽतो विषमगुणानां तु
ल्यजातीयानामतुल्यजातीयानांच ऽनियमेन वंधप्रसक्तौ विशिष्टार्थसंप्रत्ययार्थमिदमुच्यते॥ ७॥
द्व्यधिकादिगुणानां तु॥ द्वाभ्यां गुणाभ्यामधिको द्व्यधिकः कः पुनरसौ चतुर्गुणः ऽआदिशब्दः प्रकारार्थः
कः पुनरसौ प्रकारर्थः द्व्यधिकता तेन त्रिगुणपंचगुणादीनां संप्रत्ययो भवति तेन द्व्यधिकादिगुणानां
तुल्यजातीयानामतुल्यजातीयानांच वंध उक्तो भवति नेतरेषां तद्यथा द्विगुणस्निग्धस्य परमाणोः एक
गुणस्निग्धेन द्विगुणस्निग्धेन त्रिगुणस्निग्धेन वा नास्ति वंधः चतुर्गुणस्निग्धेन पुनरस्ति वंधः तस्यैव पु
नः द्विगुणस्निग्धस्य पंचगुणस्निग्धेन षट्सप्ताष्टसंख्येयासंख्येयानंतगुणस्निग्धेन न वंधो
स्ति एवं त्रिगुणस्निग्धस्य पंचगुणस्निग्धेन वंधोस्ति शेषैः पूर्वोत्तरैर्न भवति चतुर्गुणस्निग्धस्य षड्गु
णस्निग्धेन ऽस्ति वंधः शेषैः पूर्वोत्तरैर्नास्ति एवं शेषेष्वपि योज्यः तथा द्विगुणरूक्षस्य एकद्वित्रिगु
णरूक्षैर्नास्ति वंधः चतुर्गुणरूक्षेण त्वस्ति वंधः तस्यैव द्विगुणरूक्षस्य पंचगुणरूक्षादिभिः उत्तरैर्ना
स्ति वंधः एवं त्रिगुणरूक्षादीनामपि द्विगुणाधिकैर्वंधो योज्यः एवं भिन्नजातीयेष्वपि योज्यः उक्तं च
णिद्धस्स णिद्धेण दुराधियेण लुक्खस्स लुक्खेण दुराधिकेण णिद्धस्स लुक्खेण उवेदि वंधो जहण्णवज्जो वि
समे समे वा तुसद्दो विशेषणार्थः प्रतिषेधं व्यावर्तयति वंधं च विशेषयति किमर्थमधिकगुणविष

ऽणवोः परस्परश्लेषलक्षणो बंधे सति द्व्यणुकस्कंधो भवति एवं संख्येयासंख्येयानंतप्रदेशस्कंधो
योज्यः तत्र स्नेहगुण एकद्वित्रिचतुःसंख्येयासंख्येयानंतविकल्पः तथा रूक्षगुणोपि तद्गुणाः परमा
णवः संति यथा तोयाजागोमहिषी उष्ट्रीक्षीरघृतेषु स्निग्धगुणः प्रकर्षाप्रकर्षेण प्रवर्तते पांशुक
णिकाशर्करादिषु च रूक्षगुणो दृष्टः तथा परमाणुष्वपि स्निग्धरूक्षगुणयोर्वृत्तिः प्रकर्षाप्रकर्षे
णानुमीयते स्निग्धरूक्षगुणनिमित्ते बंधे ऽविशेषेण प्रशक्ते ऽनिष्टगुणनिवृत्त्यर्थमाह ॥ ३४ ॥
न जघन्यगुणानां ॥ जघन्यो निकृष्टो गुणो भागः जघन्यो गुणो येषां ते जघन्यगुणाः तेषां जघन्यगुणा
नां नास्ति बंधः तद्यथा एकगुणस्निग्धस्य एकगुणस्निग्धेन द्व्यादिसंख्येयासंख्येयानंतगुणस्नि
ग्धेन वा नास्ति बंधः तस्यैवैकगुणस्निग्धस्य एकगुणरूक्षेण द्व्यादिसंख्येयासंख्येयानंतगुणरू
क्षेण वा नास्ति बंधः तथा एकगुणरूक्षस्यापि योज्यमिति एतौ जघन्यगुणस्निग्धरूक्षौ वर्जयित्वा
अन्येषां स्निग्धानां रूक्षाणां च परस्परेण बंधो भवतीत्यविशेषेण प्रसंगे तत्रापि प्रतिषेधविषय
ख्यापनार्थमाह ॥ ३५ ॥ गुणसाम्ये सदृशानां ॥ सदृशग्रहणं तुल्यजातीयसंप्रत्ययार्थं गुणसाम्यग्रह
णं तु तुल्यभागसंप्रत्ययार्थं एतदुक्तं भवति द्विगुणस्निग्धानां द्विगुणरूक्षैः त्रिगुणस्निग्धानां त्रिगुणरू
क्षैः द्विगुणस्निग्धानां द्विगुणस्निग्धैः द्विगुणरूक्षाणां द्विगुणरूक्षैश्चेत्येवमादिषु नास्ति बंध इति यद्ये

तंप्रयोजनाभावात् सतोप्यविवक्षाभवतीत्युपसर्ज्जनीभूतमनर्पितंइत्युच्यते ॰अर्प्पितंच॰अनर्प्पितं
च॰अर्प्पितानर्पिते ताभ्यांसिद्धेः तस्यार्प्पितानर्प्पितसिद्धेर्नास्तिविरोधः तद्यथाएकस्यदेवदत्तस्य
पितापुत्रोभ्राताभागिनेयः इति एवमादयः संबंधाजनकत्वजन्यत्वादिनिमित्ताः नविरुध्यंते॰अर्प्प
णाभेदात् पुत्रापेक्षयापितापित्रपेक्षयापुत्रइत्येवमादितथाद्रव्यमपिसामान्यार्प्पणयानित्यंवि
शेषार्प्पणयानित्यमितिनास्तिविरोधः तौचसामान्यविशेषौकथंचिद्भेदाभेदाभ्यांव्यवहारहेतूभ
वतः ॰अत्राहसतोनेकनयव्यवहारतंत्रत्वात् उपपन्नाभेदसंघातेभ्यः सतांस्कंधानामेवोत्पत्तिरि
दंतुसंदिग्धः किंसंघातः संयोगादेवद्व्यणुकादिलक्षणोभवतिउतकश्चिद्विशेषोवध्रियतइत्युच्य
तेसतिसंयोगेबंधादेकत्वपरिणामकात् संघातान्निष्पद्यतेपर्यायेवमिदमुच्यते कुतोनुखलुपुद्ग
लजात्यपरित्यागेसंयोगेचभवतिकेषांचिद्बंधोप्यन्येषांचनेत्युच्यते यस्मात्तेषांपुद्गलात्माविशेषो
प्यनंतपर्यायाणांपरस्परविलक्षणपरिणामाहितसामर्थ्यात्भवन्नतः॥स्निग्धरूक्षत्वाद्बंधः॥बाह्या
भ्यंतरकारणवशात् स्नेहपर्यायाविर्भावात् स्निग्धतेस्मिन्निति स्निग्धः तथारूक्षणाद्रूक्षः स्निग्धश्चरू
क्षश्चस्निग्धरूक्षौतयोर्भावः स्निग्धरूक्षत्वं स्निग्धत्वंचिक्कणगुणलक्षणपर्यायः तद्विपरीतपरिणा
मोरूक्षत्वंस्निग्धत्वरूक्षत्वादितिहेतुनिर्देशः तत्कृतोबंधोद्व्यणुकादिपरिणामः द्वयोः स्निग्धरूक्षयोः

स्त्रयः उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत् उत्पादव्ययध्रौव्यात्मकमिति यावत् एतदुक्तं भवति उत्पादादी
नी त्रीणि द्रव्यस्य लक्षणानि द्रव्यं लक्ष्यं तत्र पर्यायार्थिकनयापेक्षया परस्परतो द्रव्याच्चार्थान्त
रभावः द्रव्यार्थिकनयापेक्षया व्यतिरेकेणानुपलब्धेरनर्थान्तरभाव इति लक्ष्यलक्षणभावा
भावसिद्धिः आह नित्यावस्थितान्यरूपाणीति युक्तं तत्र न ज्ञायते किं नित्यमित्यत आह ॥ ३०॥
तद्भावाव्ययं नित्यं ॥ तद्भाव इत्युच्यते कस्तद्भावः प्रत्यभिज्ञानहेतुता तदेवेदमिति स्मरणं प्रत्यभि
ज्ञानं तदकस्मान्न भवतीति योऽस्य हेतुः स तद्भावः भवनं भावः तस्य भावस्तद्भावः येनात्मना प्राग्दृष्टं
वस्तु तेनैवात्मना पुनरपि भावात् तदेवेदमिति प्रत्यभिज्ञायते यद्यत्यन्तनिरोधोऽभिनवप्रादुर्भाव
मात्रमेव वा स्यात् ततः स्मरणानुपपत्तिः तदधीनो लोकसंव्यवहारो विरुध्यते ततस्तद्भावेना
व्ययं नित्यमिति निश्चीयते तत्कथंचिद्वेदितव्यं सर्वथा नित्यत्वेऽन्यथाभावाभावात्संसारः त
द्विनिवृत्तिकारणप्रक्रियाविरोधः स्यात् ननु इदमेव विरुद्धं तदेव नित्यं तदेवानित्यमिति यदि नित्यं व्य
योदयाभावात् अनित्यताव्याघातः अथानित्यमेव स्थित्यभावात् नित्यताव्याघात इति नैतद्विरु
द्धं कुतः ॥ ३१॥ अर्पितानर्पितसिद्धेः ॥ अनेकात्मकस्य वस्तुनः प्रयोजनवशाद्यस्य कस्यचित्
धर्मस्य विवक्षया प्रापितप्राधान्यमर्पितमुपनीतमभ्युपगतमिति यावत् तद्विपरीतमनर्पि

पि कश्चिच्चाक्षुषः कश्चिदचाक्षुषः तत्र योऽचाक्षुषः स कथं चाक्षुषो भवतीति चेदुच्यते भेदसंघा
ताभ्यां चाक्षुषः न भेदादिति कात्रोपपत्तिरिति चेद्ब्रूमः सूक्ष्मपरिणामस्य स्कंधस्य भेदे सौक्ष्म्याप
रित्यागादचाक्षुषत्वमेव सौक्ष्मपरिणतः पुनरपरः सत्यपि तद्भेदेन्यसंघातांतरसंयोगात् सौक्ष्म्य
परिणामोपरमे स्थौल्योत्पत्तौ चाक्षुषो भवति आह धर्म्मादीनां द्रव्याणां विशेषलक्षणान्युक्तानि
सामान्यलक्षणं नोक्तं तद्वक्तव्यं किं सदित्यत आह॥२९॥ सद्द्रव्यलक्षणमिति॥ यत्सत्तद्द्रव्यमित्यर्थः
यद्येवं तदेव तावद्वक्तव्यं किं सदित्यत आह॥३०॥ उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत्॥ चेतनस्याचेतनस्य वा
द्रव्यस्य स्वां जातिमजहतः निमित्तवशाद्भावांतरावाप्ति उत्पादनमुत्पादः मृत्पिंडस्य घटपर्यायवत्
तथा पूर्वभावविगमनं व्ययः यथा घटोत्पत्तौ पिंडाकृतेः अनादिपरिणामिकस्वभावेन व्ययोद
याभावात् ध्रुवति स्थिरीभवति इति ध्रुवः ध्रुवस्य भावः कर्म्म वा ध्रौव्यं यथा मृत्पिंड घटाद्यवस्था
सु मृदाद्यन्वयात् तैरुत्पादव्ययध्रौव्यैर्युक्तं उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति आह भेदे सति युक्तशब्दो
दृष्टः दंडेन युक्तो देवदत्त इति तथा सति तेषां त्रयाणां युक्तस्य द्रव्यस्य च अभावः प्राप्नोति नैष दोषः
अभेदेपि कथंचिद्भेदनयापेक्षया युक्तशब्दो दृष्टः यथा सारयुक्तः स्तंभ इति तथा सति तेषा
मविनाभावात् सद्व्यपदेशो युक्तः समाधिवचनो वा युक्तशब्दः युक्तः समाहितः तदात्मक इ

॰आह किमेषां पुद्गलानां अणुस्कंधलक्षणः परिणामो नादिरुत आदिमानित्युच्यते स खलू
त्पत्तिमत्त्वादादिमान् प्रतिज्ञायते यद्येवं तस्मादभिधीयतां कस्मान्निमित्तादुत्पद्यंत इति तत्र स्कंधा
नां तावदुत्पत्तिहेतुप्रतिपादनार्थमुच्यते॥२६॥ भेदसंघातेभ्य उत्पद्यंते॥ संघातानां द्वितयनिमि
त्तवशाद्विदारणं भेदः पृथग्भूतानामेकत्वापत्तिः संघातः ननु च द्वित्वात् द्विवचनेन भवितव्यं ब
हुवचननिर्देशः तृतीयसंग्रहार्थः भेदात् संघातात् भेदसंघाताभ्यां च उत्पद्यंत इति तद्यथा द्व
योः परमाण्वोः संघातात् द्विप्रदेशस्कंध उत्पद्यते द्विप्रदेशस्याणोश्च त्रयाणां वा अणूनां संघा
तात् त्रिप्रदेशः द्वयोः द्विप्रदेशयोस्त्रिप्रदेशस्याणोश्च तुर्णां चाणूनां संघाताच्चतुः प्रदेश एवं संख्ये
यासंख्येयानंतानां अनंतानंतानां च संघातात्तावत्प्रदेशः एषामेव भेदात् द्विप्रदेशपर्यंताः स्कंधा उ
त्पद्यंते एवं भेदसंघाताभ्यामेकसमयिकाभ्यां द्विप्रदेशादयः स्कंधा उत्पद्यंते अन्यतो भेदेनान्यस्य सं
घातेनेति एवं स्कंधानामुत्पत्तिहेतुरुक्तः अणोरुत्पत्तिः हेतुप्रदर्शनार्थमाह॥२७॥ भेदादणुः॥
सिद्धे विधिरारभ्यमाणो नियमार्थो भवति अणोरुत्पत्तिर्भेदादेव न संघातात् नापि भेदसंघाता
भ्यामिति आह संघातादेव स्कंधानां आत्मलाभे सिद्धे भेदसंघातग्रहणमनर्थकं इति तद्ग्रह
णप्रयोजनप्रतिपत्त्यर्थमाह॥२८॥ भेदसंघाताभ्यां चाक्षुषः॥ अनंतानंतपरमाणुसमुदायनिष्पाद्यो

पि कश्चिच्चाक्षुषः कश्चिदचाक्षुषः तत्र योऽचाक्षुषः स कथं चाक्षुषो भवतीति चेदुच्यते भेदसंघा
ताभ्यां चाक्षुषः न भेदादिति कात्रोपपत्तिरिति चेद्ब्रूमः सूक्ष्मपरिणामस्य स्कंधस्य भेदे सौक्ष्म्याप
रित्यागादचाक्षुषत्वमेव सौक्ष्म्यपरिणतः पुनरपरः सत्यपि तद्भेदेऽन्यसंघातांतरसंयोगात् सौक्ष्म्य
परिणामोपरमे स्थौल्योत्पत्तौ चाक्षुषो भवति आह धर्म्मादीनां द्रव्याणां विशेषलक्षणान्युक्तानि
सामान्यलक्षणं नोक्तं तद्वक्तव्यं किं सदित्यत आह ॥ ७ ॥ सद्द्रव्यलक्षणमिति ॥ यत्सत्तद्द्रव्यमित्यर्थः
यद्येवं तदेव तावद्वक्तव्यं किं सदित्यत आह ॥ ७ ॥ उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत् ॥ चेतनस्याचेतनस्य वा
द्रव्यस्य स्वां जातिमजहतः निमित्तवशाद्भावांतरावाप्तिः उत्पादनमुत्पादः मृत्पिंडस्य घटपर्यायवत्
तथा पूर्वभावविगमनं व्ययः यथा घटोत्पत्तौ पिंडाकृतेः अनादिपारिणामिकस्वभावेन व्ययोद
याभावात् ध्रुवति स्थिरीभवतीति ध्रुवः ध्रुवस्य भावः कर्म्म वा ध्रौव्यं यथा मृत्पिंडघटाद्यवस्था
सु मृदाद्यन्वयात् तैरुत्पादव्ययध्रौव्यैर्युक्तं उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति आह भेदे सति युक्तशब्दो
दृष्टः दंडेन युक्तो देवदत्त इति तथा सति तेषां त्रयाणां युक्तस्य द्रव्यस्य च अभावः प्राप्नोति नैष दोषः
अभेदेऽपि कथंचिद्भेदनयापेक्षया युक्तशब्दो दृष्टः यथा सारयुक्तः स्तंभ इति तथा सति तेषां
मविनाभावात् तत्र व्यपदेशो युक्तः समाधिवचनो वा युक्तशब्दः युक्तः समाहितः तदात्मक इ

त्रंवारसः सपंचविधः तिक्ताम्लकटुमधुरकषायभेदात् गंध्यतेगंधनमात्रंवागंधः सद्वेधासुरभिर
सुरभिश्च वर्ण्यतेवर्णनमात्रंवावर्णः सपंचविधः कृष्णनीलपीतशुक्ललोहितभेदात् तएतेमूलभेदाः
प्रत्येकंसंख्येयाः संख्येयानंतभेदाश्चभवंति स्पर्शश्चरसश्चगंधश्चवर्णश्चस्पर्शरसगंधवर्णाः तए
तेषांसंतीतिस्पर्शरसगंधवर्णवंतइतिनित्ययोगेमतनिर्देशः यथाक्षीरिणोन्यग्रोधा इतिननुचरू
पिणः पुद्गला इत्यत्रपुद्गलानांरूपवत्त्वमुक्तं तदविनाभाविनश्चरसादयः तत्रैवपरिगृहीताइतिव्याख्या
तं तस्मात्तेनैवपुद्गलानांरूपादिमत्त्वसिद्धेः सूत्रमिदमनर्थकमितिनैषदोषः नित्यावस्थितान्यरूपा
णीत्यत्रधर्म्मादीनांनित्यत्वादिनिरूपणेनपुद्गलानामरूपत्वप्रसंगेतदयाकरणार्थंतदुक्तंइदंतुते
षांस्वरूपविशेषप्रतिपत्त्यर्थमुच्यते ऽवशिष्टपुद्गलविकारप्रतिपत्त्यर्थमिदमुच्यते ॥ शब्दबं
धसौक्ष्म्यस्थौल्यसंस्थानभेदतमश्छायातपोद्योतवंतश्च॥ शब्दोद्विविधोभाषालक्षणोविपरी
तश्चेति भाषालक्षणोद्विविधः साक्षरोऽनक्षरश्चेति अक्षरीकृतः शास्त्राभिव्यंजकः संस्कृत
विपरीतभेदार्यम्लेच्छव्यवहारहेतुः अनक्षरात्मकोद्वींद्रियादीनांअतिशयज्ञानस्वरूपप्रतिपाद
नहेतुः सएषसर्वःप्रायोगिकः अभाषात्मकोद्विविधः प्रायोगिकोवैस्रसिकश्चेतिवैस्रसिकोव
लाहकादिप्रभावः प्रयोगजश्चतुर्द्धाततविततघनसौषिरभेदात् तत्रचर्म्मतननिमित्तः पुष्करभे

दी दर्दुरादिप्रभवः ततः तंत्री कृतवीणासुघोषादिसमुद्भवः विततः तालघंटालालनाद्यभिघा
तजः घनः वंशशंखादिनिमित्तः सौषिरः वंधो द्विविधः वैस्रसिकः प्रायोगिकश्च पुरुषप्रयो
गानपेक्षो वैस्रसिकः तद्यथा स्निग्धरूक्षत्वगुणनिमित्तः विद्युदुल्काजलधराग्निंद्रधनुरादि
विषयः पुरुषप्रयोगनिमित्तः प्रायोगिकः अजीवविषयो जीवाजीवविषयश्चेति द्विधाभि
न्नः तत्राजीवविषयः जतुकाष्ठादिलक्षणः जीवाजीवविषयः कर्मनोकर्मवंधः सौक्ष्म्यं द्वि
धं अंत्यमापेक्षिकं च तत्रांत्यं परमाणूनां अपेक्षिकं विल्वामलकवदरादीनां स्थौल्यमपि द्वि
विधं अंत्यमापेक्षितं चेति तत्रांत्यं जगद्व्यापि अन्यत्रोक्तं मिम्हास्कंधे आपेक्षिकं च वदरामल
कविल्वतालादिषु संस्थानमाकृतिः तत् द्विविधमित्थंलक्षणमनित्थंलक्षणं चेति वृत्तत्र्यस्र
चतुरस्रायतपरिमंडलादि इत्थंलक्षणं अतोन्यत् मेघादीनां संस्थानमनेकविधं इत्थमिति
निरूपणाभावाद् अनित्थंलक्षणं भेदः षोढा उत्करचूर्णखंडचूर्णिकाप्रतराणुचटनविकल्पात्
तत्रोत्करः काष्ठादीनां करपत्रादिभिरुत्करणं चूरणो यवगोधूमादीनां शक्तुकणिकादिः खं
डो घटादीनां कपालशर्करादिः चूर्णिका माषमुद्गादीनां प्रतरो अभ्रपटलादीनां अणुचटनं
संतप्तायस्पिंडादिषु अयोघनादिषु अभिहन्यमानेषु स्फुलिंगनिर्गमः तमो दृष्टिप्रतिवं

धकरणंप्रकाशविरोधि छायाप्रकाशावरणनिमित्तासाद्वेधावर्णादिप्रकारपरिणताप्रतिविं
वमात्रात्मिकाचेति आतपआदित्यादिनिमित्तउष्णप्रकाशलक्षणः उद्योतःचंद्रमणिखद्योत
दिप्रभवःप्रकाशः तएतेशब्दादयः पुद्गलद्रव्यविकारास्तएतेषांसंतीतिशब्दवंधसौक्ष्म्यस्थौ
ल्यसंस्थानभेदतमः छायाद्योततयोवंतःपुद्गलाइत्यभिसंवंध्यंतेचशब्देनःनोदनाद्यभिघा
तादयः पुद्गलपरिणामाआगमेप्रसिद्धाःसमुच्चीयंतेउक्तानांपुद्गलानांभेदप्रदर्शनार्थमाह
सू॥ अणवःस्कंधाश्च॥प्रदेशमात्रभाविस्पर्शादिपर्यायप्रसवसामर्थ्येनाण्यंतेशब्द्यंतेइति
अणवःसौक्ष्म्यादात्मादयःआत्ममध्याआत्मांताश्च उक्तंच अत्तादिअत्तमज्झंअत्तंतंणेव
इंदियगेज्झं जंदव्वंअविभागीतंपरमाणुवियाणाहि स्थूलभावेनग्रहणनिक्षेपणादिव्यापार
स्कंधाइतिसंज्ञायंतेरूढौक्रियाक्वचित्सतीउपलक्षणत्वेनाश्रीयतइतिग्रहणादिव्यापारायो
ग्येष्वपिद्व्यणुकादिषुस्कंधाख्यासंज्ञाप्रवर्ततेअनंतभेदायिपुद्गलाअणुजात्यास्कंधजात्या
चद्वैविध्यमापद्यमानाःसर्वेगृह्यंतइतितज्जात्याधारानंतभेदसंसूचनार्थंवहुवचनंक्रियतेअ
णवःस्कंधाइतिभेदाविधानंपूर्वोक्तसूत्रद्वयभेदसंवंधनार्थंस्पर्शरसगंधवर्णवंतोणवःस्कं
धाःपुनःशब्दवंधसौक्ष्म्यस्थौल्यसंस्थानभेदतमश्छायातपोद्योतवंतश्चस्पर्शादिवंतश्चेति

॰आह किमेषां पुद्गलानां ॰अणुस्कंधलक्षणः परिणामो नादिरुत ॰आदिमानित्युच्यते स खलू
त्पत्तिमत्त्वादादिमान्प्रतिज्ञायते यद्येवं तस्मादभिधीयतां कस्मान्निमित्तादुत्पद्यंत इति तत्र स्कंधा
नां तावदुत्पत्तिहेतुप्रतिपादनार्थमुच्यते ॥ ७ ॥ भेदसंघातेभ्य उत्पद्यंते ॥ संघातानां द्वितयनिमि
त्तवशाद्विदारणं भेदः पृथग्भूतानां एकत्वापत्तिः संघातः ननु च द्वित्वात द्विवचनेन भवितव्यं ब
हुवचननिर्देशः तृतीयसंग्रहार्थः भेदात् संघातात् भेदसंघाताभ्यां च उत्पद्यंत इति तद्यथा द्व
योः परमाण्वोः संघातात् द्विप्रदेशः स्कंध उत्पद्यते द्विप्रदेशस्याणोश्च त्रयाणां वा ॰अणूनां संघा
तात् त्रिप्रदेशः द्वयोः द्विप्रदेशयोस्त्रिप्रदेशस्याणोश्च तुर्णां चाणूनां संघाताच्चतुःप्रदेश एवं संख्ये
यासंख्येयानंतानां ॰अनंतानंतानां च संघातात् तावत्प्रदेशः एषामेव भेदात् द्विप्रदेशपर्यंताः स्कंधा उ
त्पद्यंते एवं भेदसंघाताभ्यामेकसमयिकाभ्यां द्विप्रदेशादयः स्कंधा उत्पद्यंते ॰अन्यतो भेदेनान्यस्य सं
घातेनेति एवं स्कंधानामुत्पत्तिहेतुरुक्तः ॰अणोरुत्पत्तिहेतुप्रदर्शनार्थमाह ॥ ७ ॥ भेदादणुः ॥
सिद्धे विधिरारभ्यमाणो नियमार्थो भवति ॰अणोरुत्पत्तिर्भेदादेव न संघातात् नापि भेदसंघाता
भ्यामिति ॰आह संघातादेव स्कंधानां ॰आत्मलाभे सिद्धे भेदसंघातग्रहणमनर्थकं इति तद्ग्रह
णप्रयोजनप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ ७ ॥ भेदसंघाताभ्यां चाक्षुषः ॥ ॰अनंतानंतपरमाणुसमुदायनिष्पाद्यो

कालस्यास्तित्वंगमयइति कुतोगौणस्यमुख्यापेक्षत्वाद् द्रव्यस्यपर्यायः धर्म्मांतरनिवृत्तिः धर्म्मांतर
जनकरूपः अपरिस्पंदात्मकः परिणामः जीवस्यक्रोधादिः पुद्गलस्यवर्णादिः धर्म्माधर्म्माकाशानां
अगुरुलघुगुणवृद्धिहानिकृतः क्रियापरिस्पंदात्मिकासाद्विधाप्रायोगवैस्रसिकभेदात् तत्रप्रायोगि
कीशकटादीनांवैस्रसिकीनिमितामेघादीनांपरत्वापरत्वेक्षेत्रकृतेकालकृतेचस्तः तत्रकालोपकार
प्रकरणोक्तत्वात्कालकृतेगृह्येतेतएतेवर्तनादयः उपकाराः कालस्यास्तित्वंगमयंतिननुवर्तनाग्रहण
मेवास्तुतद्भेदाः परिणामादयः तेषांपृथग्ग्रहणमनर्थकंनानर्थकंकालद्वयसूचनार्थत्वात् प्रपंचस्यका
लोहिद्विविधः परमार्थःकालोव्यवहारकालश्च परमार्थकालोवर्तनालक्षणः परिणामादिलक्षणोव्य
वहारकालः अन्येनपरिच्छिन्नअन्यस्यपरिच्छेदहेतुःक्रियाविशेषःकालइतिव्यवह्रियते सत्रेधाव्य
वतिष्ठतेभूतोवर्तमानोभविष्यन्निति तत्रपरमार्थकालेकालव्यपदेशोमुख्यः भूतादिव्यपदेशोगौणः व्य
वहारकालेभूतादिव्यपदेशोमुख्यः कालव्यपदेशोगौणः क्रियावद्द्रव्यापेक्षत्वात् कालकृतत्वाच्च अत्रा
ह धर्म्माधर्म्माकाशपुद्गलजीवकालानां उपकाराउक्ताः लक्षणंचोक्तं उपयोगोलक्षणमित्येवमादिषु पुद्ग
लानांतुसामान्यलक्षणमुक्तंविशेषलक्षणंनोक्तंतत्किमित्यत्रोच्यते॥ॐ॥स्पर्शरसगंधवर्णवंतःपुद्गलाः॥
स्पर्शतेस्पर्शनमात्रंवास्पर्शः सोऽष्टविधः मृदुकठिनगुरुलघुशीतोष्णस्निग्धरूक्षभेदात् रस्यतेरसनमा

दिभावेन वृत्तिः परस्परोपग्रहः स्वामी तावद्वित्तत्यागादिना भृत्यानामुपकारे वर्तते भृत्यश्च हितप्रतिपा
दनेनाहितप्रतिषेधनेन च आचार्य उभयलोकफलप्रदोपदेशदर्शनेन तदुपदेशविहितक्रियानुष्ठापना
नेन च शिष्याणामनुग्रहे वर्तते शिष्या अपि तदानुकूल्यवृत्त्या उपकाराधिकारे पुनरुपग्रहवचनं कि
मर्थं पूर्वोक्तसुखादिचतुष्टयप्रदर्शनार्थं पुनरुपग्रहवचनं क्रियते सुखादीन्यपि जीवानां जीवकृत
उपकार इति आह यद्यवश्यं सतो उपकारिणा भवितव्यं संश्च कालोऽभिमतः तस्य क उपकार इति
अत्रोच्यते॥२१॥ वर्तनापरिणामक्रियाः परत्वापरत्वे च कालस्य॥ वृतेर्णिजंतात् कर्म्मणि भावे वा युटि स्त्री
लिंगे वर्तनेति भवति वर्त्यते वर्तनमात्रं वा वर्तनेति धर्म्मादीनां द्रव्याणां स्वपर्यायनिर्वृत्तिं प्रति स्वात्म
नैव वर्तमानानां बाह्योपग्रहाद्विना तद्वृत्त्यभावात् तत्प्रवर्तनोपलक्षितः काल इति कृत्वा वर्तना का
लस्योपकारः को णिजर्थः वर्तते द्रव्यपर्यायः तस्य वर्तयिता कालः यद्येवं कालस्य क्रियावत्त्वं प्राप्नोति
यथा शिष्य अधीते उपाध्यायोऽध्यापयतीति नैष दोषः निमित्तमात्रेऽपि हेतुकर्तृव्यपदेशो दृष्टः यथा
कारीषोऽग्निरध्यापयतीति एवं कालस्य हेतुकर्तृत्वात् स कथं काल इत्यवसीयते समयादीनां क्रियावि
शेषाणां समयादिभिर्निर्वर्त्यमानानां च पाकादीनां समयः पाक इति एवमादिस्वसंज्ञारूढिसद्भावेऽपि स
मयः काल ओदनपाककाल इति अध्यारोप्यमाणः कालव्यपदेशः तद्व्यपदेशनिमित्तस्य मुख्यस्य

तरत्र वक्ष्यते इदं तु जीवान्प्रति पुद्गलानामुपकारप्रतिपादनार्थमेवेति उपकारप्रकरणे उच्यते शरीराणि उक्तानि औदारिकादीनि सौक्ष्म्यादप्रत्यक्षाणि तदुदयोपपादितवृत्तीन्युपचयशरीराणि कानिचित्प्रत्यक्षाणि कानिचिदप्रत्यक्षाणि एतेषां कारणभूतानि कार्माणपि शरीरग्रहणेन गृह्यंते एतानि पौद्गलिकानीति कृत्वा जीवानामुपकारे पुद्गलाः प्रवर्तंते स्यान्मतं कार्मणमपौद्गलिकं अनाकारत्वात् आकारवतां औदारिकादीनां पौद्गलिकत्वं युक्तमिति तन्न तदपि पौद्गलिकमेव तद्विपाकस्य मूर्तिमत्संबंधनिमित्तत्वात् दृश्यते हि ब्रीह्यादीनां उदकादिद्रव्यसंबंधप्रापितपरिपाकानां पौद्गलिकत्वं तथा कार्मणमपि गुडकंटकादिमूर्तिमद्द्रव्योपनिपाते सति विपच्यमानत्वात् पौद्गलिकमित्यवसेयं वाक् द्विविधा द्रव्यवाक् भाववागिति तत्र भाववाक् तावत् वीर्यांतरायमतिश्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमांगोपांगनामलाभनिमित्तत्वात् पौद्गलिकी तदभावे तद्वृत्त्यभावात् तत्सामर्थ्योपेतेन क्रियावतात्मना प्रेर्यमाणाः पुद्गलाः वाक्त्वेन विपरिणमंत इति द्रव्यवागपि पौद्गलिकी श्रोत्रेंद्रियविषयत्वात् इतरेंद्रियविषया कस्मान्न भवति तद्ग्रहणायोग्यत्वात् घ्राणग्राह्ये गंधद्रव्ये रसानुपलब्धिवत् अमूर्ता वागिति चेत् न मूर्तिमद्ग्रहणावरोधव्याघाताभिभवादिदर्शनात् मूर्तिमत्त्वसिद्धेः मनो द्विविधं द्रव्यमनो भावमनश्चेति भावमनस्तावल्लब्ध्युपयोगलक्षणं पुद्गलावलंब

हः ॰आकाशस्योपकारोवेदितव्यः॰आह जीवपुद्गलानांक्रियावतामवगाहिनामवकाशदानंयुक्तं
धर्म्मास्तिकायादयः पुनर्न्निःक्रियानित्यसंबंधास्तेषांकथमवगाहइतिचेत् नोपचारतस्तत्सिद्धेः
यथागमनाभावेपिसर्वगतमाकाशमित्युच्यतेसर्वत्रसद्भावात् एवंधर्म्माधर्म्मावपि॰अवगाह
नक्रियाभावेपिसर्व्वत्रव्याप्तिदर्शनात् ॰अवगाहिनावित्युपचर्य्येते ॰आहयद्यवकाशदानमस्यस्व
भावःवज्रादिभिर्लोष्टादीनांभित्त्यादिभिर्गवादीनांचव्याघातोनप्राप्नोतिदृश्यतेचव्याघातःतस्मादस्या
वकाशदानंहीयतइतिनैषदोषः वज्रलोष्टादीनांस्थूलानांपरस्परव्याघातइतिनास्यावकाशदा
नसामर्थ्यंहीयते तत्रावगाहिनामेवव्याघाताभावाद्वज्रादयः पुनः स्थूलत्वात्परस्परंप्रत्यवकाश
दानंनकुर्वंतीतिनासावाकाशदोषः येखलुपुद्गलाःसूक्ष्मास्तेपिपरस्परंप्रत्यवकाशदानंकुर्व्वंतियद्ये
वंनेदमाकाशस्यासाधारणंलक्षणमितरेषामपितत्सद्भावादिति तन्नसर्व्वपदार्थानांसाधारणाव
गाहनहेतुत्वमस्यासाधारणंलक्षणमितिनास्तिदोषः ॰अलोकाकाशेतदभावादभावइतिचेत् नस्व
भावापरित्यागात् ॰अतउक्तं॰आकाशस्योपकारः॰अथतदनंतरोद्दिष्टानांकउपकारइत्यत्रोच्यते॥१८॥
शरीरवाङ्मनःप्राणापानाःपुद्गलानां॥इदमयुक्तंवर्ततेकिमत्रायुक्तंपुद्गलानांकउपकारइतिपरि
प्रश्नेपुद्गलानांलक्षणमुच्यतेभवताशरीरादीनिपुद्गलमयानीति नैतदयुक्तंपुद्गलानांलक्षणंउ

स्पृः
चौ
ष्लेष्मणावाभिभवः नचौमूर्तस्यमूर्तिमद्भिरभिघातादयःस्कः ऽअतएवात्मास्तित्वसिद्धिःयथा
यंत्रंप्रतिमाचेष्टितंप्रयोक्तुरस्तित्वंगमयतितथाप्राणापानादिकर्म्मापिक्रियावंतमात्मानंसाध
यति किमेतावानेवपुद्गलकृतउपकारः ऽआहोस्विदन्योप्यस्तीत्यत ऽआह॥सुखदुःखजीवितमर
णोपग्रहाश्च॥सदसद्वेद्योदये ऽअंतरंगहेतौसतिबाह्यद्रव्यादिपरिपाकनिमित्तवशात् उत्पद्यमानः
प्रीतितापरूपःपरिणामःसुखदुःखमित्याख्यायतेभवधारणकारणायुराख्यकर्म्मोदयाद्भवस्थि
तिमादधानस्यपूर्वोक्तप्राणापानक्रियाविशेषाद्व्युच्छेदःजीवितमित्युच्यतेतदुच्छेदोमरणं एता
निसुखादीनिजीवस्यपुद्गलस्यकृतउपकारःकुतःमूर्तिमत्हेतुसन्निधानेसतितदुत्पत्तेः उपका
राधिकारादुपग्रहवचनमनर्थकं नानर्थकंस्वोपग्रहदर्शनार्थमिदंपुद्गलानांपुद्गलकृतउपका
रइति तद्यथाकंसादीनांभस्मादीभिर्जलादीनांकतकादिभिरयःप्रभृतीनामुदकादिभिरुपकारःकि
यतेचशब्दःकिमर्थःसमुच्चयार्थः ऽअन्योपिपुद्गलकृतउपकारोस्तीतिसमुच्चीयतेयथाशरीराणिए
वंचक्षुरादीनिंद्रियाण्यापीतिएवमाद्यजीवकृतमुपकारंप्रदर्श्यजीवकृतोपकारप्रदर्शनार्थमाह॥छ॥
परस्परोपग्रहोजीवानांपरस्परशब्दःकर्म्मव्यतिहारेवर्तते कर्म्मव्यतिहारश्चक्रियाव्यतिहारेवर्तते
परस्परस्यउपग्रहःपरस्परोपग्रहः जीवानामुपकारःकःपुनरसौस्वामिभृत्य ऽआचार्यशिष्यइत्येवमा

नत्वात् पौद्गलिकंद्रव्यमनःज्ञानावरणवीर्यांतरायक्षयोपशमअंगोपांगनामलाभप्रत्ययाःगु
णदोषविचारस्मरणादिप्रणिधानाभिमुखस्यात्मनोनुग्राहकाःपुद्गलाःमनस्त्वेनपरिणताइतिपौ
द्गलिकं कश्चिदाहमनोद्रव्यांतरंरूपादिपरिणामविरहितंअणुमात्रंतस्यपौद्गलिकत्वमयुक्तमिति
तदयुक्तंउच्यते तदिंद्रियेणात्मनाचसंबद्धंवस्यादसंबद्धंवास्यात् यद्यसंबद्धंतन्नात्मनउपकारकंभु न
भवितुमर्हतिइंद्रियस्यचसाचिव्यंनकरोति अथसंबद्धंएकस्मिन्प्रदेशेसंबद्धंसतदणुइतरेषुप्रदे
शेषुउपकारंनकुर्यात् अदृष्टवशादस्यअलातचक्रवत्परिभ्रमणमितिचेत् नतत्सामर्थ्याभावा
त् अमूर्तस्यात्मनोनिःक्रियस्यादृष्टोगुणःसनिःक्रियःसनिःक्रियःसन्अन्यत्रक्रियारंभेनसमर्थः
दृष्टोहिवायुद्रव्यविशेषःक्रियावान्स्पर्शवान्प्राप्तःवनस्पतिपरिस्पंदहेतुः तद्विपरीतलक्षणश्चायंइ
तिक्रियाहेतुत्वाभावः वीर्यांतरायज्ञानावरणक्षयोपशमांगोपांगनामोदयापेक्षिणात्मनाउदस्यमानः
कोष्ठ्योवायुरुच्छ्वासलक्षणःप्राणइत्युच्यते तेनैवात्मनाबाह्योवायुरभ्यंतरीक्रियमाणोनिश्वासलक्षणो
पानइत्याख्यायते एवंतावप्यात्मानुग्राहिणौजीवितहेतुत्वात् तेषांमनःप्राणापानानांमूर्तिमत्त्वमव
सेयं कुतोमूर्तिमद्भिःप्रतीघातादिदर्शनात् प्रतिभयहेतुभिरशनिपातादिभिर्मनसःप्रतीघातोदृ
श्यते सुरादिभिश्चाभिभवःहस्ततलपुटादिभिरास्यसंवरणात् प्राणापानयोःप्रतीघातउपलभ्यते

नंधर्माधर्मयोर्गतिस्थित्योश्चयथासंख्यंभवतिएवंजीवपुद्गलानांयथासंख्यंज्ञाप्रोतिधर्मस्यो
पकारोजीवानांगतिःऽअधर्मस्योपकारःपुद्गलानांस्थितिरितितन्निवृत्त्यर्थेउपग्रहवचनंक्रि
यते ऽआहधर्माधर्मयोर्यउपकारःसऽआकाशस्ययुक्तःसर्वगतत्वादितिचेत्तदयुक्तं तस्या
न्योपकारसद्भावात्सर्वेषांधर्मादीनांद्रव्याणामवगाहनंतत्प्रयोजनंएकस्यानेकप्रयोजनक
ल्पनायांलोकालोकविभागाभावःभूमिजलादीन्येवतत्प्रयोजनसमर्थानिनार्थोधर्माधर्मा
भ्यांइतिचेन्नासाधारणाश्रयइतिविशेष्योक्तत्वात् ऽअनेककारणसाध्यत्वाच्चैकस्यकार्य
स्यतुल्यबलत्वात्तयोर्गतिस्थितिप्रतिबंधःइतिचेत्नाप्रेरकत्वात् ऽअनुपलब्धेर्नैतौस्तःखरवि
षाणवदितिचेत्नसर्वप्रवाद्यविप्रतिपत्तेःसर्वेहिप्रवादिनःप्रत्यक्षाप्रत्यक्षानर्थानभिवांछं
ति ऽअस्मान्प्रतिहेतोरसिद्धेश्चसर्वज्ञेननिरतिशयप्रत्यक्षज्ञानचक्षुषाधर्मादयःसर्वेउपल
भ्यंतेतदुपदेशाच्चश्रुतज्ञानिभिरपि ऽअत्राहयद्यतींद्रिययोःधर्माधर्मयोरुपकारसंबंधेनास्ति
त्वमवध्रियतेतदनंतरमुद्दिष्टस्यनभसोतींद्रियस्याधिगमेकउपकारइत्युच्यते॥छ॥ऽआकाश
स्यावगाहः॥उपकारइतिऽअनुवर्तते जीवपुद्गलादीनामवगाहिनामवकाशदानमवगाहः॥
ऽआकाशस्योपकारोवेदितव्यःऽआहजीवपुद्गलानांक्रियावतामवगाहिनामवकाशदानमवगा

काशपरिमाणस्यप्रदीपस्यशरावमानिकायवरकाद्यावरणवशात्तत्परिमाणतेति ॥ अत्रा
हधर्म्मादीनांअन्योन्यप्रदेशानुप्रवेशात्संकरेसतिएकत्वंप्राप्नोतितन्नपरस्परात्यंतश्लेषेस
पिस्वभावंनजहति उक्तंच अण्णोण्णंपविसंतादिंताउक्कासमन्नमन्नस्स मेलंतावियणिच्चं
सगसब्भावंनविजहंति यद्येवंधर्म्मादीनांस्वभावभेदउच्यतामित्यतआह ॥१७॥ गतिस्थित्युप
ग्रहौधर्म्माधर्म्मयोरुपकारः ॥ देशांतरप्राप्तिहेतुर्गतिः तद्विपरीतास्थितिः उपगृह्यतइ
तिउपग्रहगतिश्चस्थितिश्चगतिस्थितीगतिस्थितीएवउपग्रहौगतिस्थित्युपग्रहौधर्म्मा
धर्म्मयोरितिकर्त्तृनिर्देशः उपक्रियतइत्युपकारः कःपुनरसौगत्युपग्रहःस्थित्युपग्रहश्च
यद्येवंद्वित्वनिर्देशःप्राप्नोतिनैषदोषः सामान्येनव्युत्पादितः शब्दः उपात्तसंख्यःशब्दांतरसंबंधे
सत्यपिनपूर्वोपात्तसंख्यांजहातियथासाधोःकार्यंतपःश्रुतेइतिएतदुक्तंभवतिगतिपरिण
मिनांजीवपुद्गलानांगत्युपग्रहेकर्त्तव्येधर्मास्तिकायः साधारणाश्रयः जलवन्मत्स्यगमनेत
थास्थितिपरिणमिनांजीवपुद्गलानांस्थित्युपग्रहेकर्त्तव्येअधर्म्मास्तिकायःसाधारणाश्र
यः पृथिवीधातुरिवाश्वादिस्थिताविति ननुचउपग्रहवचनमनर्थकमुपकारइत्येवंसिद्
त्वात् गतिस्थितीधर्म्माधर्म्मयोरुपकार इतिनैषदोषः यथासंख्यनिवृत्त्यर्थमुपग्रहवच

जनादगाढनिचिदो पुग्गलकाएहि सव्वदो लोगो सुहुमेहिं बादरेहिं पणंताणंतेहिं विविहेहिं ॰अत्र
कव्योसपिंडो दृष्टांतः ॰अथ जीवानां कथमवगाहनमित्यत्रोच्यते ॥७॥ ॰असंख्येयभागादिषु जी
वानां ॥ लोकाकाश इत्युवर्तते तस्यासंख्येयभागीकृतस्य एको भागः ॰असंख्येयभाग इत्युच्यते स
॰आदिर्येषां ते ॰असंख्येयभागादयः तेषु जीवानामवगाहो वेदितव्यः तद्यथा एकस्मिन्नसंख्येयभा
गे एको जीवोवतिष्ठते एवं द्वित्रिचतुरादिष्वपि ॰असंख्येयभागेषु आसर्वलोकादवगाहः प्रत्येतव्यः
नानाजीवानां तु सर्वलोक एव यद्येकस्मिन्नसंख्येयभागे एको जीवोवतिष्ठते कथं द्रव्यप्रमाणेना
नंतानंतो जीवराशिः सशरीरोवतिष्ठते लोकाकाशे सूक्ष्मभावदेव एकजीवनिगोदावगाह्येपि प्र
देशे साधारणशरीरानंतानंता वसंति न ते परस्परेण बादरैश्च व्याहन्यंत इति नास्त्यवगाहविरोधः
॰अत्राह लोकाकाशतुल्यप्रदेश एको जीव इत्युक्तं तस्य कथं लोकस्यासंख्येयभागादिषु वृत्तिर्न
नु सर्वलोकस्य व्याप्त्यैव भवितव्यमित्युच्यते ॥७॥ प्रदेशसंहारविसर्प्पाभ्यां प्रदीपवत् ॰अमू
र्त्तस्वभावस्यात्मनोनादिकर्म्मबंधं प्रत्येकत्वात् कथंचिन्मूर्त्तत्वं बिभ्रतः कार्म्मणशरीरवशा
न्महदणु च शरीरमधितिष्ठतः तद्वशात्प्रदेशसंहरणविसर्प्पणस्वभावस्य तावत्प्रमाणतायां
सत्यां ॰असंख्येयभागादिषु वृत्तिरुपपद्यते प्रदीपवत् यथा निरावरणव्योमप्रदेशेवध्वृतप्र

सूक्ष्मबादरभेदद्व स्थानं प्रत्येतव्यं बादरास्ताव

वाल्लोकालोकविभागसिद्धिः तत्रावध्रियमाणानां॰अवस्थानभेदसंभवात् विशेषप्रतिपत्त्य
र्थमाह ॥ १३ ॥ धर्म्माधर्म्मयोः कृत्स्ने ॥ कृत्स्नवचनमशेषव्याप्तिप्रदर्शनार्थं॰आगारेऽवस्थितो घट
इति यथा तथा धर्म्माधर्म्मयोर्लोकाकाशेऽवगाहो न भवति किं तर्हि कृत्स्नेषु तिलेषु तैलवदिति
॰अन्योन्यप्रदेशप्रवेशव्याघाताभावोऽवगाहनशक्तियोगाद्वेदितव्यः ॰अतो विपरीतानां
मूर्तिमतां एकप्रदेशसंख्येयासंख्येयानंतप्रदेशानां पुद्गलानां॰अवगाहविशेषप्रतिपत्त्यर्थ
माह ॥ एकप्रदेशादिषु भाज्यः पुद्गलानां ॥ एकः प्रदेशः एकप्रदेशः एकप्रदेश॰आदिर्येषां ते
इमे एकप्रदेशादयः तेषु पुद्गलानामवगाहो भाज्यो विकल्प्यो॰अवयवेन विग्रहः समुदायस
मासार्थ इति एकप्रदेशोऽपि गृह्यते तद्यथा एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे परमाणोरवगाहः द्वयो
रेकत्रोभयत्र च बद्धयोरबद्धयोश्च त्रयाणामप्येकत्र द्वयोस्त्रिषु च बद्धानां॰अबद्धानां च एवं संख्ये
यानंतप्रदेशानां स्कंधानामेकसंख्येय॰असंख्येयप्रदेशेषु लोकाकाशेऽवस्थानं प्रत्येतव्यं न
नु युक्तं तावदमूर्तयोर्धर्म्माधर्म्मयोरेकत्राविरोधेनावरोध इति मूर्तिमतां पुद्गलानां कथमि
त्युच्यते॰अवगाहनस्वभावत्वात् सूक्ष्मपरिणामाच्च मूर्तिमतामप्यवगाहो न विरुध्यते ए
कापवरके॰अनेकप्रदीपप्रकाशावस्थानवत्॰आगमप्रामाण्याच्च तथाध्यवसेयं उक्तं च उ

धारकल्पते आकाशस्याप्यन्यः आधारः कल्प्यः तथासत्यनवस्थाप्रसंग इति नैष दोषः ना
काशादन्यदधिकपरिमाणं द्रव्यमस्ति यत्राकाशस्थितमित्युच्यते सर्वतोनंतं हि तत् धर्मादी
नां पुनरधिकरणमाकाशमित्युच्यते व्यवहारनयवशात् एवंभूतनयापेक्षया तु सर्वाणि द्रव्या
णि स्वप्रतिष्ठितान्येव तथा चोक्तं क्व भवानास्ते आत्मनीति धर्मादीनि लोकाकाशान्न बहिः
संतीति एतावदत्र आधाराधेयकल्पनासाध्यं फलं ननु च लोके पूर्वोत्तरकालभाविनामाधारा
धेयभावो दृष्टः यथा कुंडे बदरादीनां तथाकाशं पूर्वं धर्मादीनि उत्तरकालभावीनि अतो व्य
वहारनयापेक्षयापि आधाराधेयकल्पनानुपपत्तिरिति नैष दोषः युगपद्भाविनामपि आधा
राधेयभावो दृश्यते घटे रूपादयः शरीरे हस्तादय इति लोक इत्युच्यते को लोकः धर्मादीनि द्र
व्याणि यत्र लोक्यंते स लोक इति अधिकरणसाधनो घञ् आकाशं द्विधा विभक्तं लोकाकाश
मलोकाकाशं चेति लोक उक्तः स यत्र तल्लोकाकाशं ततो बहिः सर्वतोनंतमलोकाकाशं लोका
लोकविभागश्च धर्माधर्मास्तिकायसद्भावाद्विज्ञेयः असति हि तस्मिन् धर्मास्ति
काये पुद्गलजीवानां गतिनियमहेत्वभावात् विभागो न स्यात् असति चाधर्मास्तिकाये स्थिते
राश्रयनिमित्ताभावात् स्थितेरभावो लोकालोकविभागाभावो वा स्यात् तस्मात् उभयसद्भा

नमिति चेन्नानंतसामान्यात् अनंतप्रमाणं त्रिविधमुक्तं परीतानंतं अनंतानंतं चेति तत्सर्वम
नंतसामान्येन गृह्यते स्यादेतत् असंख्यातप्रदेशो लोकः अनंतप्रदेशस्यानंतानंतप्रदेशस्य च स्कं
धस्याधिकरणमिति विरोधः ततो नानंत्यमिति नैष दोषः सूक्ष्मपरिणामावगाहनशक्तियोगा
त् परमाण्वादयो हि सूक्ष्मभावेन परिणता एकैकस्मिन्नपि आकाशप्रदेशे अनंतानंता
अवतिष्ठंते अवगाहनशक्तिश्चैषां अव्याहतास्ति तस्मादेकस्मिन्नपि प्रदेशे अनंतानंता
नां अवस्थानं न विरुध्यते पुद्गलानामित्यविशेषवचनात् परमाणोरपि प्रदेशवत्त्वप्रसंगे त
त्प्रतिषेधार्थमाह ॥११॥ नाणोः ॥ अणोः प्रदेशा न संतीति वाक्यशेषः कुतो न संतीति चेत् ॥
प्रदेशमात्रत्वात् यथाकाशप्रदेशस्यैकस्य प्रदेशभेदाभावादप्रदेशत्वं एवमणोरपि प्रदेश
मात्रत्वात् प्रदेशभेदाभावः किंच ततोल्पपरिमाणाभावात् न ह्यणोरल्पीयानन्योस्ति यतोस्य
प्रदेशा भिद्येरन् एषामवधृतप्रदेशानां धर्मादीनामाधारप्रतिपत्त्यर्थमिदमुच्यते ॥१२॥ लो
काकाशेवगाहः ॥ उक्तानां धर्मादीनां द्रव्याणां लोकाकाशेवगाहो न बहिरित्यर्थः यदि ध
र्मादीनां लोकाकाशमाधारः आकाशस्य क आधार इति आकाशस्य नास्त्यन्य आधारः स्व
प्रतिष्ठमाकाशं यद्याकाशं स्वप्रतिष्ठं धर्मादीन्यपि स्वप्रतिष्ठान्येव अथ धर्मादीनां अन्य आ

सांवेतैसहनाधिक्रियतेऽजीवकायाइत्यत्रकायग्रहणेनप्रदेशास्तित्वमात्रंनिर्ज्ञातंनत्वियत्तावध
धारिताप्रदेशानां अतस्तन्निर्द्धारणार्थमिदमुच्यते॥८॥असंख्येयाः प्रदेशाः धर्म्माधर्म्मैकजी
वानां॥संख्यामतीताऽसंख्येयाऽसंख्येयस्त्रिविधः जघन्यः उत्कृष्टऽजघन्योत्कृष्टोसंख्येयः
परिगृह्यते प्रदिश्यन्त इति प्रदेशाः वक्ष्यमाणलक्षणः परमाणुः सयावति क्षेत्रेवतिष्ठते सप्रदेशइ
तिव्यवह्रियते धर्म्माधर्म्मैकजीवाः तुल्याऽसंख्येयप्रदेशाः तत्रधर्म्माधर्म्मौ निःक्रियौलोकाका
शंव्याप्यस्थितौजीवस्तावत्प्रदेशोपि सत्संहरणविसर्प्पणस्वभावत्वात्कर्म्मनिर्वर्तितंशरीरमणु
महद्वाऽधितिष्ठंस्तावदवगाह्यवर्ततेयदातुलोकपूर्णंभवतितदामंदरस्याधः चित्रवज्रपटप
लमध्येजीवस्याष्टौमध्यप्रदेशाव्यवतिष्ठंते इतरेप्रदेशाऊर्द्ध्वमधस्तिर्यक्चकृत्स्नंलोकाकाशंव्याप्नु
वंते अथाकाशस्याकतिप्रदेशाइत्यतआह॥८॥आकाशस्यानंताः॥ लोकेऽलोकेचाकाशोव
र्ततेऽविद्यमानोंतोयेषांतेऽनंताः केप्रदेशाः कस्यआकाशस्यपूर्ववदेवास्यापिप्रदेशकल्पना
वसेया उक्तममूर्तानांप्रदेशपरिमाणंइदानीमूर्तानांपुद्गलानांप्रदेशपरिमाणंनिर्ज्ञातव्यंइत्यतआ
ह॥८॥संख्येयासंख्येयाश्चपुद्गलानां चशब्देनानंताश्चानुकृष्यंते कस्यचित्पुद्गलद्रव्यस्यद्व्यणु
कादेः संख्येयाप्रदेशा कस्यचित् असंख्येयाः प्रदेशाः कस्यचित् अनन्ताश्च अनंतानंतोपसंख्या

तदनेनख्याप्यते॥ अधिकृतानामेवैकद्रव्याणां विशेषप्रतिपत्त्यर्थमिदमुच्यते॥७॥ निःक्रियाणि च
उभयनिमित्तवशादुत्पद्यमानः पर्यायो द्रव्यस्य देशांतरप्राप्तिहेतुः क्रिया तस्या निःक्रांतानि निःक्रि
याणि यत्र चोद्यते धर्मादीनि द्रव्याणि यदि निःक्रियाणि ततस्तेषामुत्पादो न भवेत्॥ परिस्पंदक्रिया
पूर्वको हि घटादीनां उत्पादो दृष्टः उत्पादाभावात् व्ययाभाव इति सर्वद्रव्याणामुत्पादादित्रितयरू
पकल्पनाव्याघात इति तन्न किं कारणमन्यथोपपत्तेः क्रियानिमित्तोत्पादाभावेप्येषां धर्मादीनां
अन्यथोत्पादः कल्प्यते। तद्यथा द्विविध उत्पादः स्वनिमित्तः परप्रत्ययश्च स्वनिमित्तस्तावदनं
तानां अगुरुलघुगुणानां आगमप्रामाण्यादभ्युपगम्यमानानां षट्स्थानपतितया वृद्ध्या हान्या च
वर्तमानानां स्वभावादेषामुत्पादो व्ययश्च परप्रत्ययोपि अश्वादिगतिस्थित्यवगाहनहेतुत्वात् क्ष
णे क्षणे तेषां भेदात् तद्धेतुत्वमपि भिन्नमिति परप्रत्ययापेक्ष उत्पादो विनाशश्च व्यवह्रियते॥ ननु य
दि निःक्रियाणि धर्मादीनि जीवपुद्गलानां गत्यादिहेतुत्वं नोपपद्यते जलादीनि हि क्रियावंति मत्स्या
दीनां गत्यादिनिमित्तानि दृष्टानीति नैष दोषः बलाधाननिमित्तत्वाच्चक्षुर्वद्यथा रूपोपलब्धौ चक्षु
र्निमित्तमिति न व्याक्षिप्तमनस्कस्यापि भवति॥ अधिकृतानां धर्माधर्माकाशानां निःक्रियत्वेभ्युप
गते जीवपुद्गलानां सक्रियत्वमर्थादापन्नं कालस्यापि सक्रियत्वमिति चेन्नानधिकारात्॥ अतएवा

त्यमिति॥इयताव्यभिचारादवस्थितानीति उच्यतेनविद्यतेरूपमेतेषां इत्यरूपाणिरूपप्रतिषेधेन
तत्सहचारिणांरसादीनामपिप्रतिषेधः।तेनअरूपाण्यमूर्तानीत्यर्थः।यथासर्वेषांद्रव्याणांनि
त्यावस्थितानीत्येतत्साधारणंलक्षणंप्राप्तंतथाअरूपत्वमपिप्राप्तंपुद्गलानामपि।अतस्तदप
वादार्थमाह॥छ॥रूपिणःपुद्गलाः॥रूपंमूर्तिरित्यर्थः।कामूर्तिः।रूपादिसंस्थानपरिणामोमूर्तिः।
रूपमेषामस्तिरूपिणःमूर्तिवंतइत्यर्थः अथवारूपमितिगुणविशेषवचनशब्दस्तेषामस्तीति
रूपिणःरसाद्यग्रहणमितिचेत्।नतदविनाभावात्तदंतर्भावः।पुद्गलाइतिबहुवचनंभेदप्रतिपाद
नार्थं।भिन्नाहिपुद्गलाःस्कंधपरमाणुभेदात्तद्विकल्पउपरिष्टाद्वक्ष्यते।यदिप्रधानवद्रूपत्वमेकत्वं
चेष्टंस्यात्विश्वरूपकार्यदर्शनविरोधस्यात्।आहकिंपुद्गलवत्धर्म्मादीन्यपिद्रव्याणिप्रत्येकंभि
न्नानीत्यत्रोच्यते॥छ॥आआकाशादेकद्रव्याणि॥आङयमभिविध्यर्थःसौत्रीमानुपूर्वीमाश्रित्यैतदु २८
क्तंतेनधर्म्माधर्म्माकाशानिगृह्यंते।एकशब्दःसंख्यावचनःतेनद्रव्यंविशेष्यते।एकंद्रव्यमेकद्रव्य
मितियद्येवंबहुवचनमयुक्तंधर्म्माद्यपेक्षयाबहुत्वसिद्धिर्भवति।एकस्यानेकार्थप्रत्यायनशक्तियो
गात्।एकैकमित्यस्तुलघुत्वात्द्रव्यग्रहणमनर्थकंतत्क्रियतेद्रव्यापेक्षयाएकत्वख्यापनार्थंद्रव्य
ग्रहणंक्षेत्रभावापेक्षयाअसंख्येयत्वानंतत्वविकल्पस्येष्टत्वात्।नजीवपुद्गलवदेषांबहुत्वमित्ये

दियोगाभावः इति चेत्॥ न वायुस्तावद्रूपादिमान् स्पर्शवत्त्वात्॥ घटादिवत् चक्षुरादिकरणग्राह्य
त्वाभावात्॥ रूपाद्यभाव इति चेत् न परमाण्वादिष्वतिप्रसंगः स्यात् आपो गंधवत्यः स्पर्शादिमत्त्वा
त् पृथिवीवत् तेजोपि रसगंधवद्रूपवत्वात् तद्वदेव॥ मनोपि द्विविधं द्रव्यमनो भावमनश्चेति तत्र भा
वमनो ज्ञानं तस्य जीवगुणत्वात्॥ आत्मन्यंतर्भावः द्रव्यमनश्च रूपादियोगात् पुद्गलद्रव्यविकारः
रूपादिमन्मनः॥ ज्ञानोपयोगकारणत्वात् चक्षुरिंद्रियवत् ननु अमूर्तेपि शब्दे ज्ञानोपयोगकारण
त्वदर्शनात्॥ व्यभिचारी हेतुरिति चेत्॥ न तस्यापि पौद्गलिकत्वात् मूर्तिमत्त्वोपपत्तेः ननु यथा सर्वेषां
परमाणूनां रूपादिमत्कार्यत्वदर्शनात्॥ रूपादिमत्त्वं न तथा वायुमनसो रूपादिमत्कार्यं दृश्यते इ
ति चेत् न नु तेषामपि तदुपपत्तेः सर्वेषां परमाणूनां सर्वरूपादिमत्कार्यत्वप्राप्तियोग्यताभ्युपगमात्
न च केचित्पार्थिवादिजातिविशेषयुक्ताः परमाणवः संति॥ जातिसंकरेणारंभदर्शनात् दिशोप्याका
शेंतर्भावः आदित्योदयाद्यपेक्षया आकाशप्रदेशपंक्तिषु इत इदमिति व्यवहारोपपत्तेः उक्तानां
द्रव्याणां विशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ ४॥ नित्यावस्थितान्यरूपाणि॥ नित्यं ध्रुवमित्यर्थः नध्रुवेभ्य इति
नेर्ध्रुवे नित्य इति निष्पादितत्वात् धर्मादीनि द्रव्याणि गतिहेतुत्वादिविशेषलक्षणद्रव्यार्थादेशाद
स्तित्वादिसामान्यलक्षणद्रव्यार्थादेशाच्च कदाचिदपि न व्ययंतीति नित्यानि वक्ष्यते हि॥ तद्भावाव्ययं नि

पृथकसिद्धेस्तःयुतपृथकसिद्धयोरपियोगःस्यात्॥आकाशकुशुमस्यप्रकृतिपुरुषद्वितीयशि
रसश्चयोगःस्यादिति॥अथप्रथकसिद्धिरभ्युपगम्यते॥द्रव्यत्वकल्पनानिरर्थिकागुणसंद्रावोद्रव्यमि
तिचेत्॥तत्रापिगुणानांसमुदायस्यचभेदाभावेतद्रव्यव्यपदेशोनोपपद्यतेभेदाभ्युपगमेचपूर्वोक्त
एवदोषोननुगुणान्द्रवतिगुणैर्वाद्रूयतेइतिविग्रहेपिसएवदोषः॥इतिचेन्नकथंचिद्भेदाभेदोपप
त्तेस्तद्व्यपदेशसिद्धेः॥व्यतिरेकेणानुपलब्धेरभेदःसंज्ञालक्षणप्रयोजनादिभेदाद्भेदइतिप्रकृता
धर्मादयोवहवः॥तत्सामानाधिकरण्यात्वहुत्वनिर्देशःस्यादेतत्संख्यानुवृत्तिवत्पुलिंगानुवृत्ति
रपिप्राप्नोतिनैषदोषः॥आविष्टलिंगाशब्दानकदाचिल्लिंगंव्यभिचरंति॥अतोधर्मादयोद्रव्याणि
भवंतीति॥अनंतरत्वाच्चतुर्णामेवद्रव्यव्यपदेशप्रसंगेअध्यारोपणार्थमिदमुच्यते॥२॥जीवाश्च
॥जीवशब्दोव्याख्यातार्थःवहुत्वनिर्देशोव्याख्यातभेदप्रतिपत्त्यर्थः॥चशब्दःद्रव्यसंज्ञानुकर्षणा
र्थः॥जीवाश्चद्रव्याणीतिएवमेतानिवक्ष्यमाणेनकालेनसहषड्द्रव्याणिभवंतिद्रव्यस्यलक्षणं
वक्ष्यते॥गुणपर्ययवद्द्रव्यमितितल्लक्षणयोगात्धर्मादीनांद्रव्यव्यपदेशोभवतिनार्थःपरिगण
नेनपरिगणनमवधारणार्थंतेनान्यवादिपरिकल्पितानांपृथिव्यादीनांनिवृत्तिःकृताभवति॥
कथंपृथिव्यापस्तेजोवायुमनांसिपुद्गलद्रव्यंतर्भवंतिरूपरसगंधस्पर्शवत्वात्॥वायुमनसोरूपा

ध्यारोप्यते।कुत उपचारः यथा शरीरं पुद्गलद्रव्यप्रचयात्मकं तथा धर्मादिष्वपि प्रदेशप्रचयापे
क्षया इव काया इति अजीवाश्च ते कायाश्च अजीवकायाः विशेषणं विशेष्येणेति वृत्तिः ननु च नी
लोत्पलादिषु व्यभिचारे सति विशेषणविशेष्ययोर्योगः॥ इहापि व्यभिचारोस्ति॥ अजीवश
ब्दः अकाये कालेपि वर्तते कायोपि जीवे किमर्थः कायशब्दः प्रदेशबहुत्वज्ञापनार्थः धर्मादीनां
प्रदेशा बहव इति॥ ननु च असंख्येयाः प्रदेशा धर्माधर्मैकजीवानामित्यनेन प्रदेशबहुत्वं ज्ञापितं
सत्यं परं किंतु॥ अस्मिन् विधौ सति तदवधारणं विज्ञायते असंख्येयाः प्रदेशा न संख्येया नाप्यनं
ताः।इति कालप्रदेशप्रचयाभावज्ञापनार्थं च इह कायग्रहणं कालो वक्ष्यते॥ तस्य प्रदेशप्रचयप्र
तिषेधार्थं इह कायग्रहणं॥ यथाणोः प्रदेशमात्रत्वात् द्वितीयादयोस्य प्रदेशा न संतीत्यप्रदेशोणुः
तथा कालपरमाणुरप्येकप्रदेशत्वादप्रदेश इति तेषां धर्मादीनामजीव इति सामान्यसंज्ञा जीव
लक्षणाभावमुखेन प्रवृत्ता धर्माकाशपुद्गला इति विशेषसंज्ञा सामयिकी॥ अत्राह सर्वद्रव्यपर्या
येषु केवलस्येत्येवमादिषु द्रव्याण्युक्तानि कानि तानीत्युच्यंते॥ ७॥ द्रव्याणि॥ यथा यथा योग्यं स्वप
र्यायैर्द्रूयंते गम्यंते प्राप्यंते यथा स्वं यथा यथं पर्यायान् पर्यायैर्यानि द्रवंति वा तानीति द्रव्याणि द्रव्यत्व
योगाद्द्रव्यमिति चेन्नोभयासिद्धेः यथा दंडदंडिनोर्योगो भवति पृथक्सिद्धयोर्न च तथा द्रव्यद्रव्यत्वे

र्थीनार्थमाह॥ ॥दशवर्षसहस्राणिप्रथमायां॥ अपरास्थितिरित्यनुवर्तते अथभवनवासि नांकाजघन्यास्थितिरित्याह॥ ॥भवनेषुच॥ चशब्दः किमर्थः प्रकृतसमुच्चयार्थः तेनभवनवा सिनामपरास्थितिर्दशवर्षसहस्राणीत्यभिसंबंध्यते व्यंतराणांतर्हिकाजघन्यास्थितिरित्यतआ ह॥ ॥व्यंतराणांच॥ चशब्दप्रकृतसमुच्चयार्थः तेनव्यंतराणामपरास्थितिर्दशवर्षसहस्राणि इत्यवगम्यते अथैषांपरास्थितिकेत्यत्रोच्यते॥ ॥परापल्योपममधिकं॥परा उत्कृष्टास्थितिर्व्यंत राणांपल्योपममधिकं इदानींज्योतिष्काणांपरास्थितिर्वक्तव्येत्यतआह॥ ॥ज्योतिष्काणांच॥ च शब्दः प्रकृतसमुच्चयार्थः तेनैवमभिसंबंधः ज्योतिष्काणांचपरास्थितिः पल्योपममधिकमिति अथापराकियतीत्याह॥ ॥तदष्टभागोपरा॥ तस्यपल्योपमस्याष्टभागोज्योतिष्काणामपरा स्थितिरित्यर्थः अथलौकांतिकानांविशेषोक्तानांस्थितिविशेषोनोक्तः सकियानिति॥ ॥लौ कांतिकानामष्टौसागरोपमाणिसर्वेषां॥ अविशिष्टाः सर्वेतेशुक्ललेश्याः पंचोत्सेधशरीराः च तुर्निकायदेवानांस्थानभेदाःसुखादिकंपरापरस्थितिर्लेश्यातुर्योध्यायेनिरूपितं॥ ॥इतित त्वार्थवृत्तौसर्वार्थसिद्धिसंज्ञिकायांचतुर्थोध्यायः॥ ॥इदानींसम्यग्दर्शनविषयभावेनोपये षुजीवादिषुजीवपदार्थोव्याख्यातः अथाजीवपदार्थोविचारप्राप्तः स्तस्यसंज्ञाभेदसंकीर्तनार्थमि दमुच्यते॥ ॥अजीवकायाधर्म्माधर्म्माकाशपुद्गला॥ कायशब्दः शरीरेव्युत्पादितः इहोपचाराद

येसप्तविंशतिःतृतीयेऽष्टाविंशतिः उपरिमग्रैवेयकेषुप्रथमेएकोनत्रिंशत्द्वितीयेत्रिंशत्
तृतीयेएकत्रिंशत्अनुदिशविमानेषुद्वात्रिंशत्विजयादिषुत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानिउत्कृष्टा
स्थितिः सर्वार्थसिद्धौत्रयस्त्रिंशदेवेतिनिर्दिष्टोत्कृष्टस्थितिकेषुदेवेषुजघन्यस्थितिप्रतिपादना
र्थमाह॥अपरापल्योपममधिकं॥पल्योपमंव्याख्यातंअपराजघन्यस्थितिःपल्योपमसाधि
कंकेषांसौधर्मैशानीयानांकथमवगम्यतेपरतःइत्युत्तरत्रवक्ष्यमाणत्वात् ततऊर्द्ध्वंजघन्यस्थि
तिप्रतिपादनार्थमाह॥छ॥परतःपरतःपूर्वापूर्वानंतरा॥परस्मिन्देशेपरतःवीप्सायांद्वित्वंपूर्वसद्व
स्यापिअधिकग्रहणमनुवर्ततेतेनैवमभिसंवंध क्रियतेसौधर्मैशानयोर्द्वेसागरोपमेसाधिके
उक्तेतेसाधिकेसानत्कुमारमाहेंद्रयोर्जघन्यास्थितिःसानत्कुमारमाहेंद्रयोःपरास्थितिः सप्तसाग
रोपमानिसाधिकानितानिसाधिकानिब्रह्मब्रह्मोत्तरयोर्जघन्यास्थितिरित्यादिएवंविजयादिपर्यं
तेषुज्ञेयंनारकाणांउत्कृष्टास्थितिरुक्ताजघंन्यांसूत्रेनुपात्तांअप्रकृतामपिलघुनोपायेनप्रतिपा
दयितुमिच्छन्नाह॥छ॥नारकाणांचद्वितीयादिषु॥चशब्दःकिमर्थःप्रकृतसमुच्चयार्थःकिंचप्र
कृतंपरतःपरतःपूर्वानंतराअपरास्थितिरितितेनायमर्थोलभ्यतेरत्नप्रभायांनारकाणांपरास्थि
तिरेकंसागरोपमंशर्कराप्रभायांजघन्याशर्कराप्रभायांउत्कृष्टास्थितिस्त्रीणिसागरोपमाणिसा
वालुकाप्रभायांजघन्येत्यादिएवंद्वितीयादिषुजघन्यास्थितिरुक्ताप्रथमायांकाजघन्येतितत्प्रद

सप्त॥ अनयोः कल्पयोर्देवानां सप्त सागरोपमानि साधिकानि उत्कृष्टा स्थितिः ब्रह्मलोकादिष्वच्यु
तावसानेषु स्थितिविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ त्रिसप्तनवैकादशत्रयोदशपंचदशभिरधिकानि तु॥
सप्तग्रहणं प्रकृतं तस्येह त्र्यादिभिर्निर्दिष्टैरभिसंबंधो वेदितव्यः सप्त त्रिभिरधिकानि सप्त सप्तभि
रधिकानि इत्यादि द्वयोर्द्वयोरभिसंबंधो वेदितव्यः तु शब्दो विशेषणार्थः किं विशिनष्टि अधिकश
ब्दोनुवर्तमानश्चतुर्भिरिह संबध्यते नोत्तराभ्यामित्ययमर्थो विशिष्यते तेनायमर्थो भवति ब्र
ह्मलोकब्रह्मोत्तरयोर्दशसागरोपमाणि साधिकानि लांतवकापिष्ठयोश्चतुर्दशसागरोपमा
नि साधिकानि शुक्रमहाशुक्रयोः षोडशसागरोपमानि साधिकानि सतारसहस्रारयो
रष्टादशसागरोपमानि साधिकानि आनतप्राणतयोर्विंशतिसागरोपमाणि आरणाच्यु
तयोर्द्वाविंशतिसागरोपमाणि तत ऊर्ध्वं स्थितिविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ ३२॥ आरणाच्युता
दूर्ध्वमेकैकेन नवसु ग्रैवेयकेषु विजयादिषु सर्वार्थसिद्धौ च॥ अधिकग्रहणमनुवर्तते तेनेह सं
बंधो वेदितव्यः एकैकेनाधिकानीति नवग्रहणं किमर्थं प्रत्येकमेकैकमधिकमिति ज्ञापनार्थं इतर
था हि ग्रैवेयकेषु एकमेवाधिकं स्याद्विजयादिष्विति आदिशब्दस्य प्रकारार्थत्वात् अनुदिशानाम
पि ग्रहणं सर्वार्थसिद्धेः पृथग्ग्रहणं जघन्याभावप्रतिपादनार्थं तेनायमर्थः अधोग्रैवेयकेषु
त्रयोविंशतिः द्वितीये चतुर्विंशतिस्तृतीये पंचविंशतिः मध्यमग्रैवेयकेषु प्रथमे षड्विंशतिः द्विती

भ्यः शेषास्तिर्यग्योनयः॥ उपपादिका उक्ता देवनारकाः मनुष्याश्च निर्दिष्टाः प्राग्मानुषोत्तरा
न्मनुष्या इति एभ्योन्ये संसारिणो जीवाः शेषास्तिर्यग्योनयो वेदितव्याः एषां तिरश्चां देवादीनामि
व क्षेत्रविभागः पुनर्निर्देष्टव्यः सर्व्वलोकव्यापित्वात्तेषां क्षेत्रविभागो नोक्तः ऽआह स्थितिरुक्ता
नारकाणां मनुष्याणां तिरश्चां च देवानां नोक्ता तस्यां वक्तव्यायां ऽआदावुद्दिष्टानां भवनवा
सिनां स्थितिप्रतिपादनार्थमाह॥ छ॥ स्थितिरसुरनागसुपर्णद्वीपशेषाणां सागरोपमत्रिप
ल्योपमार्द्धहीनमिताः॥ ऽअसुरादीनां सागरोपमादिभिर्यथाक्रमं ऽअत्राभिसंबंधो वेदितव्यः
इयं स्थितिरुत्कृष्टा जघन्याप्युत्तरत्र वक्ष्यते तद्यथा ऽअसुराणां सागरोपमा स्थितिर्नागानां त्री
णि पल्योपमानि स्थितिः सुपर्णानामर्द्धतृतीयानि द्वीपानां द्वे शेषाणां षण्णां ऽअध्यर्द्धपल्यो
पमं॥ ऽआद्यदेवनिकायस्थित्यभिधानादनंतरं व्यंतरज्योतिष्कस्थितिवचने क्रमप्राप्ते सति
तदुल्लंघ्य वैमानिकानां स्थितिरुच्यते कुतस्तयोरुत्तरत्र लघुनोपायेन स्थितिवचनात्॥
तेषु चादावुद्दिष्टयोः स्थितिविधानार्थमाह॥ छ॥ सौधर्म्मैशानयोः सागरोपमे ऽअधिके॥ सा
गरोपमे इति द्विवचननिर्देशात् द्वित्वगतिः ऽअधिके इत्ययमधिकारः ऽआकुतः ऽआसहस्रा
रात् इदं तु कुतो ज्ञायते इति चेत् उत्तरत्र तुशब्दकरणात् तेन सौधर्म्मैशानयोर्देवानां द्वे सा
गरोपमे सातिरेके प्रत्येतव्ये उत्तरयोः स्थितिविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ सानत्कुमारमाहेन्द्रयोः

स्वतादित्यांतेंअग्न्याभसूर्याभा आदित्यस्यचवन्हेश्चांतरेचंद्राभसत्याभाः वन्ह्यरुणांतरालेश्रे
यस्करक्षेमंकराअरुणगर्दतोयांतरेवृषभेष्टकामचराः गर्दतोयतुषितमध्येनिर्माणरजोदिगंत
रक्षिताःतुषिताव्याबाधमध्येआत्मरक्षितसर्वरक्षिता अव्याबाधारिष्टांतरालेमरुद्वसवःअरि
ष्टसारस्वतांतरेअश्वविश्वाःसर्वेस्वतंत्राहीनाधिकत्वाभावात् विषयरतिविरहात्देवर्षयइतरेषांदे
वानांअर्चनीयाचतुर्दशपूर्वधरा तीर्थंकरनिष्क्रमणप्रतिबोधनपरावेदितव्याः आहउक्तालौ
कांतिकाइतश्च्युताएकंगर्भवासमवाप्यनिर्वास्यंतीत्युक्तं किमेवमन्येष्वपिनिर्वाणप्राप्तिकालविभा
गोविद्यतइत्यतआह॥ ७॥ विजयादिषुद्विचरमाः॥ आदिशब्दःप्रकारार्थेवर्तते तेनविजयवैजयं
तजयंतापराजितानुदिशविमानानामिष्टानांग्रहणंसिद्धंभवतिकःपुनरत्रप्रकारःअहमिंद्रत्वेसति
सम्यग्दृष्ट्युपपादःसर्वार्थसिद्धिप्रसंगःइतिचेन्नतेषांपरमोत्कृष्टत्वात्अन्वर्थसंज्ञाएकचरम
त्वसिद्धेःचरमत्वंदेहस्यमनुष्यभवापेक्षया द्वौचरमौयेषांतेद्विचरमाःविजयादिभ्यश्च्युताअप्र
तिपतितःसम्यक्त्वामनुष्येषूत्पद्यसंयममाराध्यपुनर्विजयादिषुउत्पद्यततश्च्युताःपुनर्मनुष्यभव
मवाप्यसिद्ध्यंतीतिद्विचरमदेहत्वं आहजीवस्यऔदयिकेषुभावेषुतिर्यग्योनिरौदयिकीत्युक्तं पुन
श्चस्थितौतिर्यग्योनिजानांचेतितत्रनज्ञायतेकेतिर्यग्योनयइतिअत्रोच्यते॥ उपपादिकमनुष्ये

इदंनज्ञायतेइतऽआरभ्यकल्पाभवंतीतिसौधर्मादिग्रहणमनुवर्ततेतेनायमर्थोलभ्यतेसौधर्मा
दयःप्राग्ग्रैवेयकेभ्यःकल्पापारिशेष्यादितरेकल्पातीताइतिलौकांतिकादेवावैमानिकाःसंतःक्वगृह्यं
तेकल्पोपपन्नेषुकथमितिचेदुच्यते॥२४॥ब्रह्मलोकालयालौकांतिकाः॥एत्यतस्मिंल्लीयंतइत्यालय
ऽआवासोब्रह्मलोकऽआलयोयेषांतेब्रह्मलोकालयाःलौकांतिकादेवावेदितव्याःयद्येवंसर्वेषांब्रह्म
लोकालयानांलौकांतिकत्वप्रसक्तंऽअन्वर्थसंज्ञाग्रहणाददोषःब्रह्मलोकोलोकःतस्यांतोलोकांतः
लोकांतेभवालौकांतिकाइतिनसर्वेषांग्रहणंतेषांहिविमानानिब्रह्मलोकस्यांतेषुस्थितानिऽअथवा
जातिजरामरणाकीर्णोलोकःसंसारस्तस्यांतोलोकांतेभवालौकांतिकाःतेसर्वेपरीतसंसाराः ततश्
च्युताएकंगर्भवासंप्राप्यपरिनिर्वास्यंतितेषांसामान्येनोपदिष्टानांभेदप्रदर्शनार्थमाह॥२५॥सारस्व
तादित्यवन्ह्यरुणगर्दतोयतुषिताव्याबाधारिष्टाश्च॥क्वेमेसारस्वतादयःऽअष्टासुपूर्वोत्तरासुदिक्षु
विदिक्षुयथाक्रममेमेतेसारस्वतादयोदेवगणावेदितव्यातद्यथापूर्वोत्तरकोणेसारस्वतविमानंपूर्व
स्यांदिशिऽआदित्यविमानंपूर्वदक्षिणस्यांदिशिवन्हिविमानं दक्षिणस्यांदिशिऽअरुणस्यविमानं
दक्षिणापरकोणेगर्दतोयविमानं ऽअपरस्यांदिशितुशितविमानंउत्तरापरस्यांदिशिऽअव्याबाधा
विमानं उत्तरस्यांदिशिऽअरिष्टविमानंचशब्दःसमुच्चितार्थस्तेषामंतरेषुद्वौद्वौदेवगणौतद्यथासार

विधिप्रतिपत्त्यर्थमाह ॥ पीतपद्मशुक्ललेश्या द्वित्रिशेषेषु ॥ पीता च पद्मा च शुक्ला च पीतप
द्मशुक्लाच पीतपद्मशुक्लालेश्या येषां ते पीतपद्मशुक्ललेश्याः कथं ह्रस्वत्वं उत्तरपदिकं यथा
द्रुतायां तपरकरणे मध्यविलंबितयोरुपसंख्यानमिति अथवा पीतश्च पद्मश्च शुक्लश्च पी
तपद्मशुक्लाः वर्णवंतोऽर्थाः तेषामिव लेश्या येषां ते पीतपद्मशुक्ललेश्याः तत्र कस्य का लेश्ये
त्यत्रोच्यते सौधर्मैशानयोः पीतलेश्याः सानत्कुमारमाहेंद्रयोः पीतपद्मलेश्याः ब्रह्मलोकब्र
ह्मोत्तरलांतवकापिष्ठशुक्रमहाशुक्रेषु पद्मलेश्या मध्यमांशः सतारसहस्रारयोः पद्मशुक्ल
लेश्ये आनतादिषु त्रयोदशस्थानेषु शुक्ललेश्याः तत्राप्यनुदिशानुत्तरेषु परमशुक्ललेश्या ॥
सूत्रेऽनभिहितं कथं मिश्रग्रहणं साहचर्यात् लोकवत् यथा छत्रिणो गच्छंतीति अछत्रिषु
छत्रिव्यवहार एवमिहापि मिश्रयोः अन्यतरग्रहणं भवति अयमर्थः सूत्रतः कथं गम्यत इ
ति चेदुच्यते एवमभिसंबंधः क्रियते द्वयोः कल्पयोर्युगलयोः पीतलेश्याः सानत्कुमारमाहेंद्रयोः
पद्मलेश्याया अविवक्षातः ब्रह्मलोकादिषु कल्पयुगलेषु पद्मलेश्याः शुक्रमहाशुक्रयोः शु
क्ललेश्याया अविवक्षितत्वात् शेषेषु तारादिषु शुक्ललेश्या पद्मलेश्याया अविवक्षातः इति
नास्ति दोषः आह कल्पोपपन्ना इत्युक्तं तत्रेदं न ज्ञायते के कल्पा इत्युच्यंते ॥ छ ॥ प्राग्ग्रैवेय

शरीरेणसहस्थानंस्थितिः शापानुग्रहशक्तिः प्रभावः सुखमिंद्रियार्थानुभवः शरीरवसनाभर
णादिदीप्तिर्द्युतिर्लेश्यालेश्यायाविशुद्धिर्लेश्याविशुद्धिः इंद्रियाणामवधेश्चविषयइंद्रियावधि
विषयः तेभ्यस्तैर्वाधिकाइतितस्यउपर्युपरिप्रतिकल्पंप्रतिप्रस्तारंचवैमानिकाः स्थित्याभिरधि
काइत्यर्थः यथास्थित्यादिभिरुपर्युपरिऽधिकाः एवंगत्यादिभिरपीत्यतिप्रसंगेतन्निवृत्यर्थ
माह॥२१॥ गतिशरीरपरिग्रहाभिमानतोहीनाः॥ देशाद्देशांतरप्राप्तिहेतुर्गतिः शरीरंवैक्रियकमु
क्तंलोभकषायोदयाद्विषयेषुसंगः परिग्रहः मानकषायोदयादुत्पन्नोहंकारोऽभिमानः एतैर्गत्या
दिभिरुपर्युपरिहीनादेशांतरविषयक्रीडारतिप्रकर्षाभावात् परिउपरिगतिहीनाः शरीरंसौधर्मै
शानयोर्देवानांसप्तारत्निप्रमाणंसानत्कुमारमाहेंद्रयोः षडरत्निप्रमाणंब्रह्मलोकब्रह्मोत्तरलांतव
कापिष्ठेषुपंचारत्निप्रमाणंशुक्रमहाशुक्रसतारसहस्रारेषुचतुररत्निप्रमाणंऽआनतप्राणतयो
रर्द्धचतुर्थारत्निप्रमाणंऽआरणाच्युतयोररत्नित्रयप्रमाणंऽअधोग्रैवेयकेषुऽअर्द्धतृतीयारत्निप्रमा
णंमध्यमग्रैवेयकेष्वरत्निद्वयप्रमाणंउपरिमग्रैवेयकेषुऽअनुदिशविमानेषुचाध्यर्द्धारत्निप्र
माणंऽअनुत्तरेष्वरत्निप्रमाणंपरिग्रहश्चविमानपरिच्छदादिउपर्युपरिहीनः ऽअभिमानश्चउपर्यु
परितनुमंदकषायत्वाद्धीनः पुरस्तात्त्रिषुनिकायेषुदेवानांलेश्याविधिरुक्ताइदानींवैमानिकेषुलेश्या

श्चत्वारियोजनानि उत्सुल्यश्नैश्चराश्चरंति सर्वोपज्योतिर्गणगोचरो नभोवकाशो दशाधिक योजनशतबहलतिर्यगसंख्यातद्वीपसमुद्रप्रमाणेघनोदधिपर्यंतः उक्तंच नवुत्तदुरसत्तंस यादसन्नीदीचदुतियंदुगचउक्क ताराररविससिरिरकावुहभग्गवग्गंगिरारसणी ज्योतिष्का णांगतिविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ ॥मेरुप्रदक्षिणानित्यगतयोनृलोके॥ मेरोःप्रदक्षिणामे रुप्रदक्षिणामेरुप्रदक्षिणाइतिवचनंगतिविशेषप्रतिपत्त्यर्थंविपरीतगतिर्माविज्ञायीतिनित्य गतयइतिविशेषणमनुपरतक्रियाप्रतिपादनार्थंनृलोकग्रहणंविषयार्थमर्द्धतृतीयेषुद्वीपे षुद्वयोश्चसमुद्रयोर्ज्योतिष्कानित्यगतयोनान्यत्रइतिज्योतिष्कविमानानांनित्यगतिहेत्वभावा त्तद्वृत्त्यभावइतिचेन्नासिद्धत्वात्गतिरताभियोग्यदेवप्रेरितगतिपरिणामात्कर्म्मविपाकस्य वैचित्र्यात्तेषांहिगतिसुखेनैवकर्म्मविपच्यतइतिएकादशभिर्योजनशतैरेकविंशैर्मेरुमप्रा प्यज्योतिष्काःप्रदक्षिणाश्चरंतिगतिमज्ज्योतिःसंबंधेनव्यवहारकालप्रतिपत्त्यर्थमाह॥ ॥ तत्कृतःकालविभागः तद्ग्रहणंगतिमज्ज्योतिःप्रतिनिर्देशार्थंनकेवलयागत्यानापिकेवलै र्ज्योतिभिःकालःपरिछिद्यते अनुपलब्धेः अपरिवर्तनाच्चकालोद्विविधःव्यावहारिकोमुख्य श्चव्यवहारिकः कालविभागस्तत्कृतःसमयावलिकादिक्रियाविशेषपरिछिन्नोऽन्यस्या

परिछिन्नस्य परिछेदहेतुर्मुख्योन्यो वक्ष्यमाणलक्षण इतरत्र ज्योतिषामवस्थानलक्षणप्रति
पादनार्थमाह॥ वहिरवस्थिताः॥ वहिरित्युच्यते कुतो वहिर्नृलोकात् कथमवगम्यते अर्थ
वशाद्विभक्तिपरिणामो भवति ननु च नृलोके नित्यगतिवचनादन्यत्रावस्थानं ज्योतिषां सि
द्धं अतो वहिरवस्थिता इति वचनमनर्थकमिति तत्र किंकारणं नृलोकादन्यत्र हि ज्योतिषां
अस्तित्वमवस्थानं च असिद्धं अतस्तदुभयसिद्ध्यर्थं वहिरवस्थिता इत्युच्यते विपरीतगति
निवृत्त्यर्थं कदाचित् गतिनिवृत्त्यर्थं च सूत्रमारब्धं तुरीयस्य निकायस्य सामान्यसंज्ञासंकीर्त
नार्थमाह॥ वैमानिकाः॥ वैमानिकग्रहणमधिकारार्थं इत उत्तरं ये वक्ष्यते तेषां वैमानिक
संप्रत्ययो यथा स्यादिति अधिकारः क्रीयते विशेषेणात्मस्थान् सुकृतिनो मानयंतीति विमा
नानि विमानेषु भवा वैमानिकाः तानि विमानानि त्रिविधानि इंद्रकश्रेणीपुष्पप्रकीर्णकभेदेन
तत्र इंद्रकविमानानि इंद्रवत् मध्ये अवस्थितानि तेषां चतसृषु दिक्षु आकाशप्रदेशश्रेणिवद
वस्थानात् श्रेणीविमानानि विदिक्षु प्रकीर्णपुष्पवदवस्थानात् पुष्पप्रकीर्णकानि तेषां वैमा
निकानां भेदाववोधनार्थमाह॥ १७॥ कल्पोपपन्नाः कल्पातीताश्च॥ कल्पेषु षो स्वर्गेषूपप
न्नाः कल्पोपपन्नाः कल्पानतीताः कल्पातीताश्चेति नवग्रैवेयकदेवाः नवानुदिशदेवाः पंचा

नुत्तरनिवासिनोत्रिप्रकारा॥ अप्यहमिंद्राः कल्पातीताः कथ्यंते द्विविधा वैमानिकाः तेषाम
वस्थाविशेषनिर्ज्ञानार्थमाह॥ ॥ उपर्युपरि किमर्थमिदमुच्यते तिर्यगवस्थितिप्रतिशे
धार्थमुच्यते नज्योतिष्कवत्तिर्यगवस्थिता नव्यंतरवदसमव्यवस्थितयः उपर्युपरि इत्यु
च्यंते के ते कल्पाप्युद्येवं किंप्रस्तु कल्पविमानेषु ते वा भवंतीत्यत आह॥ ॥ सौधर्मैशानस
नत्कुमारमाहेंद्रब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिष्टशुक्रमहाशुक्रसतारसहस्रारेष्वानतप्राण
तयोरारणाच्युतयोर्नवसुग्रैवेयकेषु विजयवैजयंतजयंतापराजितेषु सर्वार्थसिद्धौ च
॥ कथमेषां सौधर्मादिशब्दानां कल्पाभिधानं सत्यं चातुरर्थिकेनाण स्वभावतो वा कल्पस्या
भिधानं भवति अथ कथमिंद्राभिधानं स्वभावतः साहचर्याद्वा तत्कथं इति चेदुच्यते सुध
र्म्मा नाम सभा सास्मिन्नस्तीति सौधर्म्मः कल्पः तदस्मिन्नस्तीत्यण तत्कल्पसाहचर्यात् इंद्रोपि सौ
धर्म्मः ईसानो नाम इंद्रः स्वभावतः ईशानस्य निवासः कल्प ऐशानस्तस्य निवास इत्यण तत्
साहचर्यादिंद्रोपि ऐशानः सनत्कुमारो नाम इंद्रः स्वभावतः तस्य निवास इत्यण सानत्कुमारः
कल्पः तत्साहचर्यादिंद्रोपि सानत्कुमारः माहेंद्रनामेंद्रः स्वभावतस्तस्य निवासः कल्पः माहेंद्रः
तत्साहचर्यादिंद्रोपि माहेंद्र एवमुत्तरत्रापि योज्यं आगमापेक्षया व्यवस्था भवतीति उपर्यु

परीत्यनेनद्वयोर्द्वयोरभिसंवंधोवेदितव्यःप्रथमौसौधर्मैशानकल्पौतयोरुपरिशान्कुमारमा
हेंद्रौतयोरुपरिब्रह्मलोकब्रह्मोत्तरौतयोरुपरिलांतवकापिष्ठौतयोरुपरिशुक्रमहाशुक्रौत
योरुपरिसतारसहस्रारौतयोरुपरिआनतप्राणतौतयोरुपरिआरणाच्युतौअधउपरिच
प्रत्येकमिंद्रसंवंधोवेदितव्यः मध्येप्रतिद्वयंसौधर्मैशानसनत्कुमारमाहेंद्राणांचतुर्णांच
त्वारइंद्राः ब्रह्मलोकब्रह्मोत्तरयोरेकःब्रह्मोनामलांतवकापिष्ठयोरेकोलांतवाख्यःशुक्रमा
हाशुक्रयोरेकःसतारसहस्रारयोरेकःसतारनामाआनतप्राणतआरणाच्युतानांचतुर्णांचच
त्वारःएवंकल्पवासिनांद्वादशइंद्राभवंतिजंबूद्वीपेमहामंदरोयोजनसहस्रावगाहोनवतियोजन
सहस्रोछ्रायःतस्याधस्तादधोलोकः वाहल्येनतत्प्रमाणस्तिर्यक्प्रसृतस्तिर्यग्लोकः तस्योपरि
ष्टात्उर्द्धलोकःचूलिकाचत्वारिंशद्योजनोछ्रायातस्याउपरिकेशांतरमात्रेव्यवस्थितमृजुवि
मानमिंद्रकंसौधर्मस्यसर्वमन्यल्लोकनियोगाद्वेदितव्यंनवसुग्रैवेयकेष्वितिनवशब्दस्यपृथ
ग्वचनेकिमर्थंअन्यान्यपिनवविमानानिअनुदिससंज्ञकानिसंतीतिज्ञापनार्थंतेनानुदिशानां
ग्रहणंवेदितव्यं एषामधिकृतानांवैमानिकानांपरस्परतोविशेषप्रतिपत्त्यर्थमाह॥२०॥स्थिति
प्रभावसुखद्युतिलेश्याविशुद्धींद्रियावधिविषयतोधिकाः॥स्वोपात्तस्यायुषःउदयात्तस्मिन्भवे

वानांकुमाराणांवासाः द्वितीयनिकायस्यसामान्यविशेषसंज्ञावधारणार्थमाह॥छ॥व्यंतराः॥
किन्नराःकिंपुरुषमहोरगगंधर्वयक्षराक्षसभूतपिशाचाः॥विविधदेशांतराणियेषांनिवासास्ते
व्यंतराइतिअन्वर्थासामान्यसंज्ञेयमपिविकल्पानांतेषांव्यंतराणांअष्टौविकल्पाःकिन्नरादयो
वेदितव्याःनामकर्मोदयविशेषापादिताःक्वपुनस्तेषामावासाइतिचेदुच्यते॥अस्माज्जंबूद्वीपादसंख्या
यांतद्वीपसमुद्रानतीत्यउपरिष्टेखरपृथिवीभागेसप्तानांव्यंतराणामावासाःराक्षसानांपंकबहुलभा
गेतृतीयस्यनिकायस्यसामान्यविशेषसंज्ञाकीर्तनार्थमाह॥छ॥ज्योतिष्काःसूर्याचंद्रमसौग्रहन
क्षत्रप्रकीर्णकतारकाश्च॥ज्योतिःस्वभावत्वादेषांपंचानामपिज्योतिष्काइतिसामान्यसंज्ञाअन्व
र्थाःसूर्योदयस्तद्विशेषसंज्ञानामकर्मोदयप्रत्ययाःसूर्याचंद्रमसावितिपृथक्ग्रहणंप्राधान्य
ख्यापनार्थंकिंकृतंपुनःप्राधान्यंप्रभावादिकृतंक्वपुनस्तेषांआवासाइत्यत्रोच्यतेअस्मात्समान
भूमिभागादूर्ध्वंसप्तयोजनशतानिनवत्युत्तराणिउत्प्लुत्यसर्वेषांज्योतिषामधोभागंविन्यस्तास्तारका
श्चरंति ततोदशयोजनान्युत्प्लुत्यसूर्याश्चरंति ततोशीतियोजनानामुत्प्लुत्यचंद्रमसोभ्रमंति त
तस्त्रीणियोजनानिउत्प्लुत्यनक्षत्राणि ततश्चत्वारियोजनानिबुधाःततस्त्रीणियोजनान्युत्प्लुत्यशु
क्राःततस्त्रीणियोजनान्युत्प्लुत्यबृहस्पतयः॥ततश्चत्वारियोजनानिउत्प्लुत्यअंगारकाः॥तत

ऋद्योतरलां तवकापिष्टेषु देवा दिव्यांगनाशृंगाराकारविलासचतुरमनोज्ञवेषरूपालोकनमा त्रादेव परमसुखमाप्नुवंति ॥ शुक्रमहाशुक्रसतारसहस्रारेषु देवा वनितानां मधुरसंगीतमृ दुहसितललितकथितभूषणरवश्रवणमात्रादेव परां प्रीतिमास्कंदंति ॥ आनतप्राणतारणा च्युतकल्पेषु देवाः स्वांगनामनःसंकल्पमात्रादेव परं सुखमवाप्नुवंति ॥ अथोत्तरेषां किंप्रकारं सु खमित्युक्ते तन्निश्चयार्थमाह ॥ ९ ॥ परेऽप्रवीचाराः ॥ परग्रहणमितराशेषसंग्रहार्थं अप्रवीचार ग्रहणं परमसुखप्रतिपत्त्यर्थं प्रवीचारो हि वेदनाप्रतीकारः तदभावे तेषां परमसुखमनवरतमित्यु क्तं भवति ॥ उक्ता ये आदिनिकाया देवाः दशविकल्पा इति तेषां सामान्यविशेषसंज्ञावधारणार्थ मिदमुच्यते ॥ भवनवासिनोऽसुरनागविद्युत्सुपर्णाग्निवातस्तनितोदधिद्वीपदिक्कुमाराः ॥ भवने षु वसंतीत्येवंशीला भवनवासिनः ॥ आदिनिकायस्येयं सामान्यसंज्ञा ॥ असुरादयः विशेषसंज्ञाः वि शिष्टनामकर्मोदयापादितवृत्तयः ॥ सर्वेषां देवानां अवस्थितवयःस्वभावत्वेपि वेषभूषायुधया नवाहनक्रीडनादिकुमारवदेषां आभासत इति भवनवासिषु कुमारव्यपदेशो रूढः ॥ प्रत्येकं परि समाप्यते असुरकुमारा इत्येवमादि ॥ क्व तेषां भवनानीति चेदुच्यते रत्नप्रभायाः पंकबहुलभागे असुरकुमाराणां भवनानि खरपृथिवीभागे उपर्यधश्च एकैकयोजनसहस्रं वर्जयित्वा शेषेन

हाघोषश्च । उदधिकुमाराणां जलकांतो जलप्रभश्च द्वीपकुमाराणां पूर्णो वसिष्टश्च दिक्कुमा
राणां अमितिरगतिरमितवाहनश्चेति व्यंतरेष्वपि किंनराणां द्वाविंद्रौ किंनरः किंपुरुषश्च किं
पुरुषाणां सत्पुरुषो महापुरुषश्च महोरगाणां अतिकायो महाकायश्च गंधर्वाणां गीतरतिर्गी
तयशाश्च यक्षाणां पूर्णभद्रो माणिभद्रश्च राक्षसाणां भीमो महाभीमश्च पिशाचानां कालोम
हाकालश्च भूतानां प्रतिरूपोऽप्रतिरूपश्च अथैषां देवानां सुखं कीदृशमित्युक्ते सुखावबोधना
र्थमाह ॥ ७ ॥ कायप्रविचारा आ ऐशानात् ॥ प्रवीचारो मैथुनोपसेवनं कायेन प्रवीचारो येषां ते
कायप्रवीचाराः आङ् अभिविध्यर्थः असंहितया निर्देशः असंदेहार्थः एते भवनवास्यादयः
ऐशानांताः संक्लिष्टकर्म्मकत्वात् मनुष्यवत्स्त्रीविषयसुखमनुभवंतीत्यर्थः अवधिग्रहणादि
तरेषां सुखविभागोऽनिर्ज्ञात इति तत्प्रतिपादनार्थमाह ॥ ८ ॥ शेषाः स्पर्शरूपशब्दमनःप्रवीचा
राः ॥ उक्तावशिष्टसंग्रहार्थं शेषग्रहणं के पुनरुक्तावशिष्टाः कल्पवासिनः स्पर्शश्च रूपं च शब्दश्च
मनश्च स्पर्शरूपशब्दमनांसि तेषु प्रवीचारो येषां ते स्पर्शरूपशब्दमनःप्रवीचाराः कथमभिसंबंध
आर्षाविरोधेन कुतः पुनः प्रवीचारग्रहणमिष्टसंप्रत्ययार्थमिति कः पुनरिष्टोऽभिसंबंधः आर्षावि
रोधी सनत्कुमारमाहेंद्रयोर्देवा देवांगनांगस्पर्शमात्रादेव परां प्रीतिमुपलभंते तथा देव्योऽपि ब्रह्म

स्त्रिंशाः वयस्यपीठमर्द्दसदृशाः परिषदिभवा पारिषदाः। आत्मरक्षाः शिरोरक्षोपमानाः अर्थचरा रक्षिकसमा लोकपालाः लोकं पालयंतीति लोकपालाः पदात्यादीनि सप्तानीकानि सैन्यस्थानीकानि दंडस्थानीयानि प्रकीर्णकाः पौरजनपदकल्पाः आभियोग्या दाससमानाः वाहनादिकर्म्मणि प्रवृत्ताः अंतेवासस्थानीयाः किल्बिषिकाः किल्बिषमेषामस्तीति किल्बिषिकाः एकैकशः एते इंद्रादयो दशविकल्पाश्चतुर्षु निकायेषु उत्सर्गेण प्रशक्तास्ततोपवादार्थमाह॥ त्रायस्त्रिंशल्लोकपालवर्ज्या व्यंतरज्योतिष्काः॥ व्यंतरेषु ज्योतिष्केषु च त्रायस्त्रिंशान् लोकपालांश्च वर्ज्जयित्वा इतरेऽष्टौ विकल्पा द्रष्टव्याः अथ तेषु निकायेषु किमेकैक इंद्र उतान्यः प्रतिनियमः कश्चिदस्तीत्यत आह॥ पूर्व्वयोर्द्वींद्राः॥ पूर्व्वयोर्न्निकाययोः भवनवासिव्यंतरनिकाययोः कथं द्वितीयस्य पूर्व्वत्वं सामीप्यात् पूर्व्वत्वमुपचर्योक्तं द्वींद्रा इति अंतरनीतार्थः द्वौ द्वौ इंद्रौ येषां ते द्वींद्राः इति यथा सप्तपर्णोऽष्टापद इति तद्यथा भवनवासिषु तावदसुरकुमाराणां द्वाविंद्रौ चमरो वैरोचनश्च नागकुमाराणां धरणो भूतानंदश्च विद्युत्कुमाराणां हरिसिंहो हरिकांतश्च सुपर्णकुमाराणां वेणुदेवो वेणुदारी च अग्निकुमाराणां अग्निशिखोग्निमाणवश्च वातकुमाराणां वेलंप्रभंजनश्च स्तनितकुमाराणां सुघोषो म

यांते पीतांतलेश्याः एतदुक्तं भवति आदितस्त्रिषु निकायेषु भवनवासिव्यंतरज्योतिष्का
णां असुरदेवानां कृष्णानीलाकापोतपीतेति चतस्रो लेश्या भवंति तेषां निकायानामंतर्वि
कल्पप्रतिपादनार्थमाह॥ दशाष्टपंचद्वादशविकल्पाः कल्पोपपन्नपर्यंताः॥ चतुर्णां देव
निकायानां दशादिभिः संख्याशब्दैः यथासंख्यमिति संबध्यते वेदितव्यः दशविकल्पाः भव
नवासिनः अष्टविकल्पा व्यंतराः पंचविकल्पा ज्योतिष्काः द्वादशविकल्पा वैमानिका इति
सर्वे वैमानिकानां द्वादशविकल्पांतः॥ पातित्वे प्रशक्ते ग्रैवेयकादिनिवृत्त्यर्थं विशेषणमु
पादीयते कल्पोपपन्नपर्यंता इति अथ कथं कल्पसंज्ञा॥ इंद्रादयः प्रकाराः दशैतेषु कल्प्य
त इति कल्पाः भवनवासिषु तत्कल्पनासंभवेपि रूढिवशात् वैमानिकेष्वेव वर्तते कल्पश
ब्दः कल्पेषूपपन्नाः कल्पोपपन्नाः पर्यंता येषां ते कल्पोपपन्नपर्यंताः पुनरपि तद्विशेषप्रति
पत्त्यर्थमाह॥ इंद्रसामानिकत्रायस्त्रिंशत्पारिषदात्मरक्षलोकपालानीकप्रकीर्णकाभि
योग्यकिल्विषकाश्चैकशः॥ ४॥ अन्यदेवासाधारणाणिमादिगुणयोगादिंदंतीतींद्राः॥ आज्ञै
श्वर्यवर्जितं यत्तस्थानायुर्वीर्यपरिवारभोगोपभोगादि तत्समानं तस्मिन्समाने भवाः सा
मानिकाः महत्तराः पितृगुरूपाध्यायतुल्याः मंत्रिपुरोहितस्थानीयाः त्रयस्त्रिंशद्देवत्रय

श्रीः॥भूबिललेश्याद्यायुर्द्वीपोदधिर्वास्य गिरिसरःसरित्तांमानेन्द्रणांभेदस्थितिःतिरश्चामपि
तृतीये॥ ७॥ भवप्रत्ययोवधिर्देवनारकाणामित्येवमादिषु असकृद्देवशब्द उक्तः तत्रनज्ञाय
तेकेदेवाः कतिविधाइतिवातन्निर्णयार्थमाह॥ ७॥ देवाश्चतुर्णिकायाः॥ देवगतिनामक
र्मोदयेसत्यभ्यंतरेहेतौवाह्यविभूतिविशेषैःद्वीपाद्रिसमुद्रादिप्रदेशेषुयथेष्टंदीव्यंतिक्रीडं
तीतिदेवाः॥इहैकवचननिर्देशोयुक्तः देवश्चतुर्णिकायइतिसजात्यभिधानात् वहूनांप्रति
पादकोभवति वहुत्वनिर्देशस्तदंतर्गतभेदप्रतिपत्यर्थः इंद्रसामानिकादयोवहवोभेदाः
संतिस्थित्यादिकृताश्चतत्सूचनार्थं देवगतिनामकर्मोदयस्यस्वकर्मविशेषापादित
भेदस्यसामर्थ्यात् निचीयंतइतिनिकायाःसंघाताइत्यर्थः चत्वारोनिकायायेषांतेचतु
र्निकायाः केपुनस्तेभवनवासिनोव्यंतराज्योतिष्कावैमानिकाश्चेति तेषांलेश्यावधारण
र्थमिदमुच्यते॥ ७॥ आदितस्त्रिषुपीतांतलेश्याः॥ आदितइत्युच्यते अंतेमध्ये अन्यथा
वाग्रहणंमाविज्ञायीति आदौ आदितः द्वयोरेकस्यचनिवृत्यर्थं त्रिग्रहणंक्रियते अथच
तुर्णांनिवृत्यर्थंकस्मान्नभवति आदितइतिवचनात् षड्लेश्याउक्ताः तत्रचतसृणांलेश्या
नांग्रहणार्थंपीतांतग्रहणंक्रियतेपीतांतेजइत्यर्थः पीताअंतेयासांताःपीतांतालेश्याये

॥६०॥ श्रीजिनाय नमः॥ ॐ अथ श्रीजिनसहस्र
नाम श्रीजिनसेनाचार्यकृत लिख्यते॥ स्वयं
भुवे नमस्तुभ्य मुत्पाद्यात्मानमात्मनि॥ स्वात्मनैव
तथोद्भूत वृत्तये चिंत्यवृत्तये॥१॥ नमस्ते जगतां
पत्ये लक्ष्मीभर्त्रे नमोनमः॥ विदांवर नमस्तुभ्यं॥
नमस्ते वदतांवर॥२॥ कामशत्रुहणं देव। मामनं
ति मनीषिण। त्वामानुम सुरेण्मौलिः स्रग्मा
लाभ्यर्चितक्रमं॥३॥ ध्यानदुर्घणनिर्भिन्न। घन
घातिमहातरु॥ अनंतभवसंतान। जयादासी
रनंतजित्॥४॥ त्रैलोक्यनिर्जयावाप्त। दुर्दर्पमति
दुर्जयोभवान्॥५॥ विधूताशेषसंसार। बंधनो भ
व्यबांधव। त्रिपुरारिस्त्वमीशोसि। जन्ममृत्युज
रांतकृत्॥६॥ त्रिकालविषयाशेष। तत्त्वभेदात्त्रि
धोत्थितं। केवलाख्यं दधच्चक्षुः त्रिनेत्रोसि त्व
मीशितः॥७॥ त्वामंधकांतकं प्राहु। मोहांधासुर
मर्दनात्॥ अर्द्धं ते नारयो यस्मा। दर्द्धनारीश्वरो
स्यतः॥८॥ शिवः शिवपदध्यासा। दुरितारिहरो
हरः शंकरः कृतसंलोके। शंभवस्त्वंभवन्सुखे
॥९॥ वृषभोसि जगज्ज्येष्ठः। पुरुः पुरुगुणोदयैः
नाभेयो नाभिसंभूते रिक्ष्वाकुकुलनंदनः॥१०॥
त्वमेकपुरुषस्कंध। त्वं द्वे लोकस्य लोचने। त्वं त्रि

धातुधिसन्मार्गस्त्रिस्त्रिज्ञानधारकः ११चतुः
सरणमांगल्स्य मतिस्त्वंचतुरस्रधी पंचब्रह्म
मयोदेव पावनस्त्वंपुनीहिमां १२चतुःसरण
मांगल्स्य मतिस्त्वंचतुरस्रधी पंचब्रह्ममयोदेव
पावनं॥स्वर्गावतारिणेतुभ्यं सद्योजातात्मने॥म
जन्माभिषेकमादाय वामदेवोनमोस्तुते १३
पुरुष यस्पुरुषत्वेन विमुक्तिपदमाजिने नम
स्तत्पुरुषावस्थःभाविनीतेयविभ्रते १४ श्रा
नीक्रांताय घोरायपरंप्रशममीयुषे केवल
ज्ञानसंसिद्धा वीशानायनमोस्तुते १५ ज्ञानव
रणनिर्हासा नमस्तेनंतचक्षुषे दर्शनावरण
छेदी नमस्तेविश्वदर्शिने १६ नमोदर्शनमोहघ्ने
क्षायिकामलदृष्टये नमश्चारित्रमोहघ्ने वि
रागायमहौजसे १७ नमस्तेनंतवीर्याय नमोनं
तसुखात्मने नमस्तेनंतलोकाय लोकालोकाव
लोकिने १८ नमस्तेनंतदानाय नमस्तेनंतलब्ध
ये नमस्तेनंतभोगाय नमोनंतोपभोगिने १९
नमःपरमयोगाय नमस्तुभ्यमयोनये नमः
परमपूताय नमस्तेपरमर्षये २० नमःप
रमविद्याय नमःपरमतच्छिदे नमःपरमत
त्वाय नमस्तेपरमर्षिने २१ नमपरमरूपा

य॥नमः परमतेजसे॥नमः परममार्गाय॥
नमस्तेपरमेष्ठिने॥२२॥परमंभेजुषेधाम प॒
मंज्योतिषेनमः॥नमः पारेतमःप्राप्तः धाम्नेप
रमरात्मने॥२३॥नमः क्षीणकलंकाय॥क्षीण
बंधनमोस्तुते॥नमस्तेक्षीणमोहाय॥क्षीणदोषा
यतेनमः॥२४॥नमःसुगतयेतुभ्यं॥शोभनांग
तिमीयुषे॥नमस्तेतींद्रियज्ञानं॥सुखायानींद्रिया
त्मने॥२५॥कायबंधननिर्मोक्षात्॥अकायायन
मोस्तुते॥नमःस्तुभ्यमयोगाय॥योगिनाम
धियोगिने॥२६॥अवेदायनमस्तुभ्य मकषा
यतेनमः॥नमःपरमयोगींद्रः वंदितांघ्रिद्वयाय
ते॥२७॥नमःपरमविज्ञान॥नमः परमसंयतः
नमःपरमदृग्दृष्ट परमार्थायतायिने॥२८॥नमस्तुभ्य
मलेश्याय शुक्ललेश्यकस्पृशे॥नमोभव्येतराव
स्था॥व्यतीताय विमोक्षिणे॥२९॥संज्ञसंज्ञिद्व
यावस्था॥व्यतिरिक्तामलात्मने नमस्तेवितसं
ज्ञाय॥नमःक्षायिकदृष्टये॥३०॥अनाहाराय
तृप्ताय॥नमः परमभाजुषे॥व्यतीतशेषदोषा
य भवाब्धेपारमीयुषे॥३१॥अजरायनमस्तु
भ्य॥मचलायक्षरात्मने॥३२॥अलमास्तांगुण
स्तोत्रं मनंतास्तावकागुणाः॥त्वनामस्मृतिमा

ण। पर्युपासिशिषामहे। ३३। प्रसिद्धाष्टसहस्रेद्ध
लक्षणंत्वांगिरांपतिं। नाम्नामष्टसहस्रेण। तोष्टु
मोभीष्टसिद्धये ३४। इतिस्तुतिः। श्रीमानस्वयंभुः
र्वृषभः। शंभवःसंभरात्मभूः स्वयंप्रभः प्रभुर्भो
क्ता। विश्वभूरपुनर्भवः। ३५। विश्वात्माविश्वलो
केशो। विश्वतश्चक्षुरक्षरः। विश्वविद्विश्वविद्येशो
विश्वयोनीरनीश्वरः। ३६। विश्वदृश्वाविभुर्धाता
विश्वेशोविश्वलोचनः। विश्वव्यापीविधिर्वेधा।
शाश्वतोविश्वतोमुखः। ३७। विश्वकर्माजगज्ज्ये
ष्ठो विश्वमूर्तीर्जिनेश्वरः। विश्वदृग्विश्वभूतेशो
विश्वज्योनिरनिश्वरः। ३८। जिनोजिष्णुरमेयात्मा
विष्णुरीशोजगत्पतिः। अनंतपरिचिंतात्मा। भ
व्यबंधुरबंधनः। ३९। युगादिपुरुषोब्रह्मा। पंचब्र
ह्ममयःशिवः परःपरतरःसूक्ष्मः परमेष्ठीस
नातनः। ४०। स्वयंज्योतिरजोजन्मा ब्रह्मयोनिरयो
निजः। मोहारिविजयीजेता। धर्म्मचक्रीदयाध्वजः
४१। प्रशांतारिरनंतात्मा। योगीश्वरार्चितः ब्रह्म
विद्ब्रह्मविद्ब्रह्मतत्वज्ञो। ब्रह्मोद्यविद्यो। विद्यतीश्वरः ४२
सिद्धोबुद्धप्रबुद्धात्मा। सिद्धार्थःसिद्धशासनः। सि
द्धसिद्धांतविद्ध्येयं। सिद्धसाध्योजगद्धितः। ४३। सहि
ष्णुरच्युतोनंत। प्रभविष्णुर्भवोद्भवः। प्रभूष्णुरजरो

जयो। भ्राजिष्णुर्धीश्वरोव्ययः।४४। विभावसुर
संभूष्णु। स्वयंभूष्णुपुरातनः परमात्मापरंज्योति
स्त्रिजगत्परमेश्वरः।४५। इतिश्रीमच्छतं। दिव्य
भाषापतिर्दिव्यः पूतवाक्पूतशासनः पूतात्मा
परमंज्योति धर्म्माध्यक्षोदमीश्वरः।४६। श्रीप
तिर्भगवानर्हं न्नरजाविरजाशुचिंतीर्थकृत्के
वलीशानः पूजार्हस्नातकोमलः।४७। अनंतदि
प्तिर्ज्ञानात्मा स्वयंबुद्धः प्रजापतिः मुक्तसक्तोनिरा
बाधो निःकलोभुवनेश्वरः।४८। निरंजनोजग
ज्योति निरुक्तोनिरामयः अचलस्थितिरक्षो
भ्यः कूटस्थस्थानुरक्षयः।४९। अग्रणीर्ग्रामणी
र्नेता प्रणेतान्यायशास्त्रकृत् शास्ताधर्म्मपति
र्धर्म्मो धर्म्मात्माधर्मतीर्थकृत्।५०। वृषध्वजोवृ
षाधीशो वृषकेतुर्वृषायुधः वृषोवृषपतिर्भर्ता
वृषभांकोवृषोद्भवः।५१। हिरण्यनाभिर्भूतात्मा
भूतभृद्भूतभावनः प्रभवोविभवोभास्वद्भवो
भावोभवांतकः।५२। हिरण्यगर्भः श्रीगर्भः प्रभू
तविभवोभवः स्वयंप्रभुप्रभुर्त्तात्मा भूतनाथो
जगत्प्रभुः।५३। सर्वादिसर्वदिक्सार्व सर्वज्ञस
र्वदर्शिनः सर्वात्मासर्वलोकेसः सर्ववित्सर्
वलोकजित्।५४। सुगतिः सुश्रुतः सुश्रून

सर्वावस्तुरिर्वहुश्रुत। विश्रुतो विश्रुतः पादो।
विश्वशीर्षः शुचिश्रवाः॥५५॥ सहस्रशीर्षः क्षेत्र
ज्ञः सहस्राक्षः सहस्रपात्। भूतभव्यभवद्भर्
त्ता। विश्वविद्यामहेश्वरः॥५६॥ दिव्यशतं स्थ
विष्ठः स्थविरो ज्येष्ठः। प्रष्ठः प्रेष्ठो वरिष्ठधीस्थे
ष्ठो गरिष्ठो वंहिष्ठः श्रेष्ठो णिष्ठो गरिष्ठगी।
५७॥ विश्वभृद्विश्वसृड्विश्वे। ड्विश्वभुग्विश्व
नायक विश्वासी विश्वरूपात्मा। विश्वजिद्विजि
तांतकः॥५८॥ विभावो विभयो वीरो। विशोको
विजरो जरन्। विरागो विरतो संगो। विविक्तो वी
तमत्सरः॥५९॥ विनेयजनताबंधुर्विलीनाशे
षकल्मषः। वियोगो योगविद्विद्वान्। विधाता सु
विधीसुधी॥६०॥ क्षांतिभाग् पृथिवीमूर्तिः। शांति
भाक्सलिलात्मकः॥ वायुमूर्तिरसंगात्मा। वह्नि
मूर्तिरधर्मधक्॥६१॥ सुयज्वा यजमानात्मा। सुत्वा
सुत्रामपूजितः। ऋत्विग्यज्ञपतिर्यज्यो। यज्ञां
गममृतं हविः॥६२॥ व्योममूर्तिरमूर्तात्मा। नि
र्लेपो निर्मलो चलः। सोममूर्तिः सुसौम्यात्मा। सू
र्यमूर्तिर्महाप्रभुः॥६३॥ मंत्रविन्मंत्रकृन्मंत्री। मंत्र
मूर्तिरनंतगः। स्वतंत्रस्तंत्रकृत्स्वांतः। कृतांतांतः
कृतांतकृत्॥६४॥ कृती कृतार्थः सत्कृत्यः कृतकृत्यः

कृत: कृतु: नित्योमृत्युंजयोमृत्यु रमृतात्मामृ
तोभव: ६४ ब्रह्मनिष्ठपरंब्रह्म ब्रह्मात्माब्रह्मसं
भव: महाब्रह्मपतिर्ब्रह्मे ब्रह्माब्रह्मपरेश्वर: ६६
सुप्रसन्नप्रसन्नात्मा: ज्ञानधर्मदम: प्रभु: प्रशमा
त्माप्रशांतात्मा पुराणपुरुषोत्तम: ६७ [illegible]
[illegible] महाशोकध्वजोशोक: क: स्रष्टाप
द्मविष्टर: पद्मेसन्पद्मसंभूति: पद्मनाभिरनु
तर: ६८ पद्मयोनिर्जगद्योति रित्यस्तुत्य: स्तुति
श्वर: स्तवनार्हो हृषीकेशो जितजेयकृत: क्रिय:
६९ गणाधिपोगणज्येष्ठो गुण्य: पुण्यो गुणागुणो
गुणाकरोगुणांभोधि र्गुणज्ञोगणनायक: ७०
गुणादरीगुणोच्छेदी निर्गुण: पुण्य:गीर्गुण: श
रण्यपुण्यवाक्पूतो वरेण्यगुणनायक: ७१ अ
गण्यपुण्यधीर्गण्य पुण्यकृत्पुण्यशासन: धर्मा
रामोगुणग्रामा पुण्यापुण्यनिरोधक: ७२ पा
पापेतोविपापात्मा विपाप्मावीतकल्मष: निर्द्व
न्द्वोनिर्मद: शांतो निर्मोहोनिरुपद्रव: ७३ निर्नि
मेषोनिराहारो नि:क्रियोनिरुपप्लव: नि:कलंको
निरस्तैनो निर्धूतागो निरास्रव: ७४ विशालो
विपुलज्योति रतुलोचिंत्यवैभव: सुसंवृत:सुगु
प्तात्मा सुभुत्सनयतत्ववित् ७५ एकविद्योमहा

विद्यो मुनिः परिहृदव्रतिः धीशोविद्यानिधीः सा
क्षीः विनितो विहितांतकः ७६ पिता पिता महः पा
ताः पवित्रपवनोगतिः त्राता विषगवरोवर्यो वर
रः परमः पुमान् ७७ कविः पुराणपुरुषो वर्षीया
वृषभः पुरुः प्रतिष्ठाप्रवसोहेतुर्भुवनैकपिताम
हः ७८ इति महाप्राज्ञं श्रीवृक्षलक्षणः श्ल
क्ष्णो लक्षण्यः शुभलक्षणः निरीक्षपुंडरीकाक्षः
पुष्कलः पुष्करेक्षणः ७९ सिद्धदः सिद्धसंकल्पः
सिद्धात्मा सिद्धसाधनः बुद्धबोध्योमहाबोधि र्व
र्द्धमानोमहर्द्धिकः ८० वेदांगो वेदविद्वेद्यो जातरू
पो विदांवरः वेदवेद्यस्वयंवेद्यो विवेदोवदतांव
रः ८१ अनादिनिधनोव्यक्तो व्यक्तवागव्यक्तशा
सनः युगादिकृद्युगाधारो युगादिजगदादिजः
८२ अतींद्रोतींद्रियोधींद्रो महेंद्रोतींद्रियार्थदृक्
अतिंद्रियोहमिंद्रार्च्यो महेंद्रमहतोमहान् ८३
उद्भवकारणंकर्त्ता पारगोभवतारकः अगाह्योग
हनंगुह्यं परार्द्धः परमेश्वरः ८४ अनंतर्द्धिरमे
यर्द्धिरचिंत्यर्द्धिसमाग्रधीः प्राग्र्यप्राग्रहरोभ्यग्र्य
यः प्रत्यग्रोग्रिमोग्रजः ८५ महातपोमहातेजाः
महोदर्कोमहोदयः महाजसामहाधामाः महासत्वो
महाद्युतिः ८६ महाधीर्योमहावीर्यो महासंपन्म

हावलः॥महाशक्तिर्महाज्योतिर्महाभूतिर्महाद्यु
तिः॥८७॥महामतिर्महानीतिर्महाक्षांतिर्महोदयः
महाप्रज्ञो महानंदो महाभागो महाकविः॥८८॥म
हामहा महाकीर्त्ति महाकांतिर्महावपुः महादानो
महाज्ञानो महायोगो महागुणः॥८९॥महामहाप
तिःप्राप्तामहाकल्याणपंचकः॥महाप्रभुर्महाप्राप्तिः
हार्यो धीर्योहमेश्वरः॥९०॥ ॥महा
मुनिर्महाध्यानी महामौनी महादमः महाक्षमो
महाशीलो महायज्ञो महामखः॥९१॥महाव्रतप
तिर्मह्यो महाकांतिधरोधिपः॥महामैत्रीमयोमे
यो॥महोपायो महोमयः॥९२॥महाकारुणिकोमं
ता॥महामंत्रो महायतिः॥महानादो महाघोषो॥म
हेज्यो महसांपतिः॥९३॥महाध्वरंधरोधुर्यो महौद
र्यो महिष्ठवाक॥महात्मामहसांधाम॥महर्षिर्महि
तोदयः॥९४॥महाक्लेशांकुशः शूरो महाभूतपतिर्गुरुः
महापराक्रमोनंतो महाक्रोधरिपुर्वशी॥९५॥महा
भवाब्धिसंतारि महामोहाद्रिसूदनः॥महागुण
करः क्षांतो महायोगीश्वरः शमी॥९६॥महाध्यानप
तिर्ध्याता महाधर्मा महाव्रतीः महाकर्मारिहात्म
ज्ञो महादेवो महेशिता॥९७॥सर्वक्लेशापहः साधुस
र्वदोषहरोहरः॥असंख्येयोप्रमेयात्मा शमात्मा

प्रशमाकरः॥९८॥सर्वयोगीश्वरोचिंत्यः श्रुतात्मा
विष्टरश्रवाः॥दंतात्मा दमतीर्थेशो ।योगात्मा
ज्ञानसर्वगः॥९९॥प्रधानमात्माप्रकृतिः।परमः प
रमोदयः॥प्रक्षीणबंधकामारी ।क्षेमकृतक्षेम
शासनः॥१००॥प्रणवःप्रणयःप्राणःप्राणदःप्रा
णतेश्वर प्रमाणंप्रणिधिर्दक्षो।दक्षिणोध्वर्युरध्वरः
॥१०१॥आनंदोनंदनोनंदो।वंद्योनंद्योभिनंदकः का
महाकामदकाम्यः।कामधेनुररिंजयः॥१०२॥
इतिमहामुनिशतं॥ असंस्कृतसुसंस्कारो।प्रा
कृतोवैकृतांतकृत्।अंतःकृत्कांतगुः कांति
श्चिंतामणिरभीष्टदः॥१॥अजितोजितकामारी
रमितोमितशासनः।जितक्रोधोजितामित्रो॥जि
तक्लेशोजितांतकः॥२॥जिनेंद्रःपरमानंदो।मुनीं
द्रोदुंदुभिःस्वनः।महेंद्रवंद्योयोगींद्रो।यतींद्रोनाभि
नंदनः॥३॥नाभेयोनाभिजोजातः सुव्रतोमनुरुत्त
मः॥अभेद्योनिरत्ययोनाश्वा।नधिकोधिगुरुःसुगीः
॥४॥सुमेधाविक्रमीस्वामी।दुराधर्षोनिरुत्सुकः
विशिष्टशिष्टभुक्शिष्टः।प्रत्ययःकामनोनघः॥५॥
क्षेमीक्षेमंकरोक्षय्यः।क्षेमधर्मःपतीक्षमी।अ
ग्राह्योज्ञाननिर्ग्राह्यो।ध्यानगम्योनिरुत्तरः॥६॥
सुकृतिर्धातुरिज्यार्हः।सुनयश्चतुराननः॥श्रीनिवा

श्चतुर्वक्र।श्चतुरास्यश्चतुर्मुखः।९।सत्यात्मास
त्यविज्ञानः।सत्यवाक्सत्यशासनः।सत्याशी
सत्यसंधानः।सत्यसत्यपरायणः।१०।स्थेयान्
स्थवीयान्नेदीयान्।दवीयानदूरदर्शनः।अणो
रणीयाननणु।गुरुराद्योगरीयसां।११।सदायो
गःसदाभोगः।सदातृप्तसदाशिवः।सदागतिस
दासौख्यः।सदाविद्यःसदोदयः।१२।सुघोषःस
मुखंसौम्यः।सुखदःसमितःसुकृत्।सुगुप्तोगु
प्तिभृद्गोप्तालोकाध्यक्षोदमेश्वरः।११३।इतिसं
स्कृतशतं।बृहद्बृहस्पतीर्वाग्मी।वाचस्पतीरुदा
रु।धीमनीषिधीषणो धीमान्।शेमुषीशोगि
रांपति।१४।नैकरूपोनयोत्तुंगो।नैकात्मानेकध
र्म्मकृत्।अविज्ञेयोप्रतिर्कात्मा।कृतज्ञःकृतल
क्षणः।१५।ज्ञानगर्भोदयागर्भो।रत्नगर्भःप्रभा
स्वरः।पद्मगर्भोमहागर्भो।हेमगर्भसुदर्शनः।१६
लक्ष्मीवांस्त्रिदशाध्यक्षो।दृढीयानतईशिता।म
नोहरोमनोज्ञांगो।धीरोगंभीरशासनः।१७।ध
र्मयूपोदयायागो।धर्मनेमिमुनिश्वरः धर्मच
क्रायुधोदेवो।कर्म्महाधर्म्मघोषणः।१८।अमो
घवागमोघाज्ञो।निर्मलोमोघशासनः।स्वरूप
सुभगस्त्यागी।समयज्ञसमाहित।१९।सुस्थितः

स्वास्थ्यस्वस्थ्यस्थो नीरजस्को निरुद्धवः। अलेपो निः
कलंकात्मा वीतरागो गतस्पृहः॥२०॥ वश्येंद्रियो वि
मुक्तात्मा निसपत्नो जितेंद्रियः प्रशांतो नंतधा
मेर्षिर्मंगलं मलहानघः॥२१॥ अनीदृगुपमाभू
तो दिष्टिर्दैवमगोचरः। अमूर्तो मूर्तिमानेको नै
कोनानेकतत्वदृक्॥२२॥ अध्यात्मगम्योगम्या
त्मा योगविद्योगवंदितः सर्वत्रगः सदाभावि त्रि
कालविषयार्थदृक्॥२३॥ शंकरः शंवदो दांतो द
मी क्षांतिपरायणः। अधिपः परमानंदः परात्म
ज्ञः परापरः॥२४॥ त्रिजगद्वल्लभोभ्यर्च्यत्रिजन्मं
गलोदयः। त्रिजगत्पतिरर्च्यांघ्रिः त्रिलोकाग्रशि
खामणिः॥२५॥ इति वृहच्छंद॥८॥ त्रिकालदर्शी
लोकेशो लोकधाता दृढव्रतः। सर्वलोकातिगःपू
ज्यः सर्वलोकैकसारथिः॥२६॥ पुराणपुरुषः पू
र्वः कृतपूर्वांगविस्तरः। आदिदेवपुराणाद्यः पु
रुदेवोधिदेवताः॥२७॥ युगमुख्यो यु
गज्येष्ठो युगादिस्थितिदेसकः। कल्याणवर्णः
कल्याणः कल्यः कल्याणलक्षणः॥२८॥ कल्याण
प्रकृतीदीप्रः कल्याणात्मा विकल्मषः। विकलं
कः कलातीतः कलिलघ्नः कलाधरः॥२९॥ देवदे
वो जगन्नाथो जगद्बंधुर्जगद्विभुः। जगद्धितैषी

लोकज्ञः सर्वगोज्ञगदग्रणी। ३०। चराचरगुरु
र्गोप्यो। गूढात्मा गूढगोचरः॥ सद्योजातः प्र
काशात्मा। ज्वलः ज्वलनसंप्रभुः। ३१॥ आदित्य
वर्णोभर्माभः॥ सुप्रभः कनकः प्रभः॥ सुवर्णव
र्णो रुक्माभः॥ सूर्यकोटिसमप्रभः। तपनीयनि
भस्तुंगो॥ बलार्कभोनलप्रभुः। संध्याभ्रबभ्रुहे
मोहे। स्तप्तचामीकरछविः॥ ३३॥ निष्टप्तकनक
च्छाय। कनत्कांचनसंनिभः। हिरण्यवर्णस्व
र्णभः। शांतकुंभनिभप्रभः॥ ३४॥ द्युम्नाभोजात
रूपाभो। दीप्तजांबुनदद्युतिः। सुधौतकलधौ
तश्री। प्रदीप्तोहाटकद्युति॥ ३५॥ शिष्टेष्टः पुष्टि
दः पुष्टिः। स्पष्टः स्पष्टाक्षरः क्षमः॥ शत्रुघ्नोप्रति
घोमोघः। प्रशास्ताशिनास्वभुः। ३६। शांतनि
ष्ठोमुनिज्येष्ठः। शिवतातिः शिवप्रदः। शांति
शांतिकृच्छांति। कांतिमत्कामितप्रदः। ३७। श्रेयान
न्निधिरधिष्ठिः। प्रमं प्रतिष्ठः प्रतिष्ठितः। सु
स्थिरः स्थावरस्थाणु। प्रथीयान्प्रथितः पृथुः
३८॥ इति दिक्पालशतं॥ ५॥ दिग्वासावातरस
नो निर्ग्रंथेशो दिगंबरः। निकंचनो निराशंसो
ज्ञानचक्षुरमोमुहः॥ ३९। तेजोराशिरनंतौजा
ज्ञानाब्धिः शीलसागरः तेजोमयोमितज्योति

ज्योतिमूर्तिस्तमोपहः॥४०॥ जगच्चुडामणिर्दीप्तिः
शंवान्विघ्नविनायकः॥ कलिघ्नःकर्मशत्रुघ्नो।
लोकालोकप्रकासकः॥४१॥ अनिद्रालुरतंद्रालु
र्जागरूकःप्रमामयः॥ लक्ष्मीपती जगज्योतिर्धर्म
राजप्रजाहितः॥४२॥ मुमुक्षुर्बंधमोक्षज्ञो। जिताक्षो
जितमन्मथः॥ प्रशांतरसशैलूषो। भव्यपेटकना
यकः॥४३ मूलकर्ताखिलज्योतिर्मलघ्नो मूलका
रणं। आप्तोवागीश्वरश्रेयान्। श्रायसोक्तिनिरु
क्तवाक्। ४४। प्रवक्तामचशामीशो। मारजिद्विश्व
भावविन्। सुतनुस्तनुनिर्मुक्तः।सुगतोहतदुर्नय
यः॥४५। श्रीशः श्रीश्रितपादाब्जो। वीतभीरभ
यंकरः॥ उत्सन्नदोषोनिर्विघ्नो। निश्चलोलोक
वत्सलः॥४६। लोकोत्तरोलोकपतिः। लोकचक्षुर
पारधीः। धीरधीर्बुद्धसन्मार्गः। शुद्धःसूनृतपूत
वाक्।४७। प्रज्ञापारमितिःप्राज्ञो। यतिर्नियम
तेंद्रियः भदंतोभद्रकृद्भद्रः॥ कल्पवृक्षोवरप्रदः
४८। समुन्मूलनकर्मारि। कर्मकाष्ठाशुशुक्ष
णि। कर्मण्यकर्मठः। प्रांशु हेयादेयविचक्षणः
४९। अनंतशक्तिरच्छेद्यः। त्रिपुरारिस्त्रिलोचनः॥
त्रिनेत्रःत्र्यंबकःत्र्यक्षः केवलज्ञानवीक्षणः॥५०
समंतभद्रःशांतारिः। धर्माचार्योदयानिधिः।

सूक्ष्मदर्शी जितानंग। कृपालुर्धर्मदेशकः॥५१॥
शुभंयुः सुखसाद्भूतः॥ पुनःराशिरनामयः॥ ध
र्मपालो जगत्पालो धर्मसाम्राज्यनायकः॥५२॥
इति दिग्वाससाशतं॥१०॥ धाम्नांपते तवामुनिना
मान्यागमकोविदैः। समुच्चितान्यनुध्यायन् पुमा
न् पूतस्मृतिर्भवेत्॥५३॥ गोचरोपि गिरामीशं
त्वमवाग्गोचरो मतः। स्तोता तथाप्यसंदिग्धं त्व
त्तो विष्टं फलं भजेत्॥५४॥ त्वमतोसि जगद्बंधु
स्त्वमितो जगद्भिषक्। त्वमितोसि जगद्धाता त्व
मितोसि जगद्धितः॥५५॥ त्वमेकं जगतां ज्योति
स्त्वं द्विरूपोपयोगभाक्। त्वं त्रिरूपैकमुक्त्यंगो
स्वोत्थानंतचतुष्टयः॥५६॥ त्वं पंचब्रह्मतत्वात्मा
पंचकल्याणनायकः। षड्भेदभावतत्वज्ञ। त्वं
सप्तनयसंग्रहः॥५७॥ दिव्याष्टगुणमूर्तिस्त्वं
नवकेवललब्धिकः। दशावतारनिर्धार्यो मां
पाहि परमेश्वरः॥५८॥ युष्मन्नामावलिदृब्ध
विलसत्स्तोत्रमालया। भवंतं वरिवस्यामः प्रसी
दानुग्रहाण नः॥५९॥ इदं स्तोत्रमनुस्मृत्य पूतो
भवति भाक्तिकः। यः संपाठं पठत्येव स स्यात्क
ल्याणभाजनं॥६०॥ ततः सदेदं पुण्यार्थी पुमा
न्पठतु पुण्यधीः। पौरहूतीं श्रियं प्राप्तुः परमाम्